Bancroft Ödülü

Philip Taft Ödülü

PAMUK İMPARATORLUĞU

Tek Bir Meta ile Kapitalizmin Küresel Tarihi

SVEN BECKERT

Çeviren: Ali Nalbant

SAY

Sven Beckert

Harvard Üniversitesi'nde Amerika tarihi profesörü olarak görev yapmaktadır. Doktorasını Columbia Üniversitesi'nde tamamlamış, kapitalizmin ekonomik, sosyal ve siyasi tarihi üzerine makale ve kitaplar yazmıştır. Başta Harvard Üniversitesi olmak üzere birçok kurumdan ödüller ve burslar kazanmıştır. American Council of Learned Societies ve John Simon Guggenheim Memorial Foundation üyesidir. Massachusetts eyaletinin Cambridge kentinde yaşamaktadır.

Ali Nalbant

İsviçre Freiburg Üniversitesi'nde politik felsefe ve antropoloji öğrenimi görmüş, Alman S. Fischer Vakfı, Robert Bosch Vakfı burslarıyla çeviri çalışmaları yapmıştır. Zürih'teki Looren Çevirmenevi'nde Türkçe-Almanca çeviri atölyesi düzenlemiştir. Aynı kuruluşun desteklediği çevirileri yayıma hazırlanmaktadır.

PAMUK İMPARATORLUĞU

Tek Bir Meta ile Kapitalizmin Küresel Tarihi

SVEN BECKERT

İngilizceden çeviren:
Ali Nalbant

say

Say Yayınları
Tarih

Pamuk İmparatorluğu: Tek Bir Meta ile Kapitalizmin Küresel Tarihi / Sven Beckert
Özgün adı: *Empire of Cotton: A Global History*

© 2014 Sven Beckert
Bu çeviri Penguin Randomhouse LLC'nin alt kuruluşu Knopf Doubleday Group'un markası Alfred A. Knopf aracılığıyla yayımlanmıştır.

Türkçe yayın hakları © Say Yayınları
Bu eserin tüm hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılan kısa alıntılar hariç yayınevinden yazılı izin alınmaksızın alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ISBN 978-605-02-0647-0
Sertifika no: 10962

İngilizceden çeviren: Ali Nalbant
Yayın koordinatörü: Levent Çeviker
Editör: Sinan Köseoğlu
Son okuma: Selcan Karabulut
Sayfa düzeni: Mehmet İlhan Kaya
Kapak uygulama: Artemis İren

Baskı: Lord Matbaacılık ve Kâğıtçılık
Topkapı-İstanbul
Tel.: (0212) 674 93 54
Sertifika no: 22858

1. baskı: Say Yayınları, 2018

Say Yayınları
Ankara Cad. 22/12 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Tel.: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80
www.sayyayincilik.com • e-posta: say@sayyayincilik.com
www.facebook.com/sayyayinlari • www.twitter.com/sayyayinlari

Genel dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.
Ankara Cad. 22/4 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Tel.: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80
internet satış: www.saykitap.com • e-posta: dagitim@saykitap.com

İÇİNDEKİLER

Giriş 7

1 Küresel Bir Metanın Yükselişi 25
2 Savaş Kapitalizminin İnşası 58
3 Savaş Kapitalizminin İşgücü Maliyetleri 93
4 Köleleştirme ve Fetih 127
5 Kölelik, Yönetimi Ele Geçiriyor 146
6 Sanayi Kapitalizmi Kanatlanıyor 195
7 Sınai İşgücü Seferberliği 245
8 Küreselleşmenin Oluşumu 276
9 Tüm Dünyada Yankılanan Bir Savaş 333
10 Küresel Toparlanma 375
11 Yıkımlar 425
12 Yeni Pamuk Emperyalizmi 459
13 Küresel Güney'e Dönüş 509
14 Sonsöz: Atkı ve Çözgü 570

Teşekkür 591
Notlar 596
Dizin 778
Görsel Referanslar 788

Lisa'ya

GİRİŞ

Edgar Degas'nın pamuk imparatorluğuna bakışı:
New Orleans'ta pamuk tüccarları, 1873.

Ocak 1860 sonlarında, Manchester Ticaret Odası üyeleri yıllık toplantılarını yapmak üzere kentin belediye binasında bulunuyorlardı. O zamanlar dünyanın en sanayileşmiş kenti olan Manchester'ın merkezinde buluşan altmış sekiz adam arasında en seçkin olanlar pamuk tüccarları ve pamuk üreticileriydi. Son seksen yılda, bu adamlar kentin etrafındaki kırları, daha önce hiç görülmemiş bir şeyin, küresel bir tarım, ticaret ve sanayi üretimi ağının odağına dönüştürmüşlerdi. Tüccarlar dünyanın her tarafından ham pamuğu getiriyor ve dünyanın pamuk iğlerinin üçte ikisini barındıran İngiliz fab-

rikalarına bırakıyordu. Bir işçi ordusu bu pamuğu eğirerek iplik, ipliği dokuyarak hazır kumaş üretiyor, satıcılar da bu malları dünya pazarlarına gönderiyordu.

Toplantıya katılan beyefendiler tam kutlama havasındaydı. Başkan Edmund Potter dinleyicilerine sanayilerindeki "muhteşem büyümeyi" ve "bütün ülkenin, özellikle de bu ilin genel refahını" anımsatıyordu. Kapsamlı tartışmaları, Manchester'ın, Büyük Britanya'nın, Avrupa'nın, Amerika Birleşik Devletleri'nin, Çin, Hindistan, Güney Amerika ve Afrika'nın halini ele alıyordu. Pamuk üreticisi Henry Ashworth kendince coşkulu sözler ekliyor, "gelmiş geçmiş herhangi bir zamanda herhalde eşi benzeri görülmemiş bir mesleki zenginlik derecesine" ulaşılmasını kutluyordu.[1]

Bu mağrur pamuk üreticileri ne kadar kendini beğenmiş olsalar haklıydılar: Onlar tüm dünyayı kuşatan bir imparatorluğun, pamuk imparatorluğunun merkezindeydiler. On binlerce işçinin devasa eğirme makinelerini ve gürültülü mekanize dokuma tezgâhlarını işlettiği fabrikalara hükmediyorlardı. Amerika kıtasındaki köle çiftliklerinden pamuk alıyor, fabrikalarının ürünlerini dünyanın en uzak köşelerindeki pazarlarda satıyorlardı. Bu pamuk uzmanları dünyanın halini şaşırtıcı bir kayıtsızlıkla tartışıyorlardı, oysa yaptıkları iş neredeyse sıradandı: pamuk ipliği ve kumaş üretip satıyorlardı. Gürültülü, pis, kalabalık ve kesinlikle eğri büğrü fabrikaların sahibi olarak, kömürle çalışan buhar makinelerinden çıkan kurumdan kapkara olmuş şehirlerde yaşıyor, insan teri ve dışkısının pis kokusunu soluyorlardı. Bir imparatorluğa hükmetmekle beraber, pek de imparator gibi görünmüyorlardı.

Sadece yüz yıl önce, bu pamuk uzmanlarının ataları, bir pamuk imparatorluğu düşüncesini duysalar gülerlerdi. Pamuk küçük balyalar halinde üretiliyor, ocak başında işleniyordu; pamuk sanayisi Birleşik Krallık'ta olsa olsa marjinal bir rol oynuyordu. Elbette bazı Avrupalılar güzel Hint muslinlerinin, basmalarının ve patiskalarının adını duymuştu,

Fransızların Hint kumaşı dediği bu ürünler, Londra, Barselona, Le Havre, Hamburg ve Trieste limanlarına geliyordu. Avrupa taşralarında yaşayan erkek ve kadınların eğirdiği ve dokuduğu pamuklar, Doğu'nun zarif ürünleri karşısında mütevazı birer rakipti. Amerika'da, Afrika'da ve özellikle de Asya'da, insanlar pamuğu yer elmalarının, mısırların ve karabuğdayların arasına dikiyordu. Elyafları eğiriyor ve evlerinde ihtiyaç duyulan veya hükümdarlarının talep ettiği kumaşları dokuyorlardı. Başka birçok yerde olduğu gibi Dakka, Kano ve Tenochtitlan'daki insanlar, yüzlerce, hatta binlerce yıldır olduğu gibi, pamuklu kumaş üretiyor ve güzel renklerle boyuyorlardı. Bu kumaşların bir kısmı dünyanın her yerinde alınıp satılıyordu. Bazıları o kadar inceydi ki, dönemin insanları bunlara "dokunmuş rüzgâr" adını veriyordu.

Kulübelerinde alçak taburelere oturmuş, küçük ahşap tekerleklerin üzerinde pamuk eğiren veya barakalarının önünde bir öreke veya çıkrık kullanan kadınlar yerine, 1860'ta artık buhar motoruyla çalışan ve çoğu çocuk olan ücretli işçiler tarafından işletilen milyonlarca mekanik iğ, artık günde on dört saat dönüyor, milyonlarca kilo iplik üretiyordu. Pamuk yetiştirip, evde eğirdikleri iplikle el dokuması kumaş üreten ev işçilerinin yerine, Amerika'daki tarlalarda milyonlarca köle çalışarak, binlerce kilometre uzaktaki aç fabrikalara hammadde tedarik ediyor, fabrikalar da kumaşı binlerce kilometre uzaktaki tüketicilere gönderiyordu. Batı Afrika kumaşlarını develer üstünde Sahra Çölü'nden geçiren kervanlar yerine, Amerika'nın güneyinden gelmiş pamukla veya İngiliz malı pamuklu kumaşlarla yüklü buharlı gemiler, dünya okyanuslarını aşıyordu. 1860'ta elde ettiklerini kutlamak için toplanmış pamuk kapitalistleri, tarihin ilk küresel olarak entegre pamuk üretim kompleksini doğal bir gerçek gibi kabullenirken, yaratılmasına yardımcı oldukları bu dünya aslında çok yeni bir mahsuldü.

Fakat 1860'ta gelecek de, neredeyse geçmiş gibi hayallerin ötesinde uzaktı. Takip eden yüz yıl içinde pamuk evreninin ne kadar radikal biçimde değişeceği anlatılsa, hem üreticiler hem de tüccarlar dudak bükerlerdi. 1960'a gelindiğinde ham pamuğun olduğu kadar, pamuk ipliği ve kumaşın da büyük çoğunluğu yine Asya'dan, Çin, Sovyetler Birliği ve Hindistan'dan geliyordu. İngiltere'nin yanında, Avrupa'nın geri kalanında ve Kuzey Amerika'da çok az pamuk fabrikası kalmıştı. Eski pamuk üretimi merkezleri –özellikle de Manchester, Mulhouse, Barmen ve Lowell– terk edilmiş fabrikalarla bezenmiş, işsiz işçiler tarafından işgal edilmiş haldeydi. Gerçekten de bir zamanlar en önemli pamuk ticaret derneklerinden biri olan Liverpool Pamuk Derneği, 1963'te mobilyalarını bir müzayedede satmıştı.[2] Pamuk imparatorluğu ya da en azından bu imparatorluğun Avrupa'nın hâkimiyeti altındaki kısmı yıkılmıştı.

***

Bu kitap, Avrupa'nın pamuk imparatorluğunun yükselişinin ve çöküşünün öyküsüdür. Fakat pamuğun merkeziliği yüzünden, öyküsü de aynı zamanda küresel kapitalizmin, dolayısıyla da modern dünyanın oluşumunun ve yeniden oluşumunun öyküsüdür. Küresel ölçekte bir analizin ön planında, Avrupa'daki girişimci iş adamlarının ve güçlü devlet adamlarının, çok kısa sürede dünyanın en önemli üretim sanayisini, emperyalist genişleme ve köle işçiliğini, yeni makineler ve ücretli işçilerle birleştirerek nasıl dönüştürdüklerini öğreneceğiz. Yarattıkları çok özel ticaret, üretim ve tüketim organizasyonu, binlerce yıldır var olan ayrık pamuk evrenlerini patlatmıştır. Onlar pamuğa can vermiş, dünyayı değiştiren bir enerjiyle ona yatırım yapmış, sonra da pamuğu, dünyayı dönüştürmek için bir kaldıraç olarak kullanmıştır. Çok eski bir bitkinin biyolojik çeşitliliğinin yanında, eski bir sanayinin Asya, Afrika ve Amerika'daki el becerilerini ve

dev piyasalarını kapsayarak, Avrupalı girişimciler ve devlet adamları, muhteşem boyutlarda ve enerjiye sahip bir pamuk imparatorluğu kurmuşlardır. Ne gariptir ki, bu şaşırtıcı başarı, kendi yarattıkları imparatorluk içinde onları zamanla kıyıya itecek olan güçleri de uyandırmıştır.

Bu sırada milyonlarca insan yaşamını, yavaşça bütün dünyaya yayılan pamuk tarlalarında çalışarak, dirençli pamuk bitkilerinden milyarlarca pamuk kozasını toplayarak, pamuk balyalarını arabalardan teknelere ve teknelerden trenlere taşıyarak, sık sık henüz çok küçük yaşlardayken, Kuzeydoğu Amerika'dan Çin'e kadar yayılan "şeytani fabrikalarda" çalışarak geçirmişti. Ülkeler bu verimli tarlalara erişebilmek için savaşmış, tek bir çiftlik sahibi sayısız insanın ayağına pranga vurmuş, işverenler çalışanlarının çocukluğunu kısaltmış, yeni makinelerin gelişmesi, eski sanayi merkezlerinde nüfusun azalmasına yol açmış, bazısı köle, bazısı özgür olan işçiler, özgürlük ve yaşamalarını sağlayacak bir ücret için savaşmıştı. Uzun zamandır ufacık bir toprak parçasından geçimini sağlayan, yiyeceklerinin yanında pamuk da yetiştiren erkekler ve kadınlar, yaşama biçimlerinin sona erdiğini fark ettiler. Tarım aletlerini geride bırakarak fabrikanın yolunu tuttular. Dünyanın diğer kesimlerinde, evde kendi tezgâhlarında çalışan ve kendi dokudukları kumaşları giyen çoğu insan, ürünlerinin, makinelerin kesintisiz üretiminin altında ezildiğini fark etti. Eğirme çıkrıklarını terk ederek, tarlalara taşındılar, artık sonsuz bir baskı ve sonsuz bir borç sarmalına kapılmışlardı. Pamuk imparatorluğu ta en başından beri, kölelerle çiftlik sahipleri, tüccarlarla devlet adamları, köylülerle tüccarlar, işçilerle fabrika sahipleri arasında global bir çarpışma sahnesi olmuştu. Başka birçok açıdan olduğu gibi bu açıdan da pamuk imparatorluğu, modern dünyanın yolunu çizmiştir.

Bugün pamuk öyle yaygındır ki, onu aslında olduğu gibi, insanoğlunun en büyük başarılarından biri olarak görmek güçtür. Siz bu cümleyi okurken, muhtemelen pamuktan do-

kunmuş bir şey giyiyorsunuz. Bir pamuk topağını sapından koparmamış, bir pamuk elyafı tutamı bile görmemiş veya bir eğirme makinesinin ve dokuma tezgâhının kulakları sağır eden gürültüsünü duymamış olmanız da bir o kadar olasıdır. Pamuk tanıdık olduğu kadar büyük bir bilinmeyendir. Etrafımızdaki kesintisiz varlığına alışkınızdır. Pamuğu cildimizin üstüne giyeriz. Altında uyuruz. Yeni doğan bebeklerimizi pamuklara sarmalarız. Kullandığımız kâğıt paraların, sabah ayılmamızı sağlayan kahve filtrelerinin, yemek pişirmekte kullandığımız bitkisel yağın, yıkandığımız sabunun ve savaşlarımızda yanan barutun içinde hep pamuk vardır (hatta Alfred Nobel, "pamuk barutu" [nitroselüloz] denen icadı için bir İngiliz patenti bile almıştır). Elinizde tuttuğunuz kitabın önemli bir bileşeni de pamuktur.

Pamuk, MS 1000'den 1900'e kadar yaklaşık dokuz yüz yıl boyunca dünyanın en önemli üretim sanayisi olmuştu. Her ne kadar şimdi başka sanayiler tarafından geçilmişse de, çalışan nüfus ve küresel ticaret açısından pamuk hâlâ önemini korumaktadır. Pamuk öylesine yaygındır ki, 2013 yılında dünya en az 123 milyon pamuk balyası üretmiştir, ki her biri yaklaşık 180 kilo ağırlığında olan bu balyalar, dünya üzerinde yaşayan tüm insanlara yirmişer tişört üretmeye yeter. Birbiri üstüne yığılsalar, bu balyalar altmış beş bin kilometre yüksekliğinde bir kule oluştururdu. Çin'den Hindistan'a, ABD'den Batı Afrika ve Orta Asya'ya kadar dünyanın her yanı dev pamuk tarlalarıyla kaplıdır. Üretilen ham elyaflar, balyalar halinde sımsıkı paketlenerek, hâlâ tüm dünyada yüzbinlerce işçinin çalıştığı fabrikalara gemiyle gönderilmektedir. Sonra da bitmiş ürünler, en ücra köylerden alışveriş merkezlerine kadar her yere satılmaktadır. Gerçekten de pamuk, neredeyse dünyanın her yerinde mevcut olan az sayıda mallardan biri olarak, kapitalizmin yarattığı, insan üretkenliği ve tüketimindeki korkutucu artışın bir kanıtı olabilir. ABD'deki son reklam

kampanyalarından birinin gayet doğru olarak duyurduğu üzere, "Pamuk, hayatımızın kumaşıdır."[3]

Bir an durup, eğer başarabilirseniz, pamuksuz bir dünya hayal edin. Sabahleyin post veya samanla kaplı bir yatakta uyanıyorsunuz. Yünlü giyeceklerinizi veya, yaşadığınız iklime ve refah seviyenize bağlı olarak, keten ya da ipek giysilerinizi giyiyorsunuz. Giysilerinizi yıkamak zor olduğu için veya giysileriniz pahalı oldukları için veya kendi giyeceklerinizi üretiyorsanız, bu iş emek yoğun olduğundan, sık sık çamaşır değiştiremiyorsunuz. Kokuyor ve kaşındırıyorlar. Giyecekleriniz çoğunlukla tek renkli, çünkü pamuktan farklı olarak yün ve diğer doğal elyaflar pek iyi renk tutmazlar. Zaten etrafınız koyunlarla çevrilidir: Dünyanın şu anki pamuk mahsulüne denk gelecek miktarda yün üretmek için yaklaşık yedi milyar koyun gereklidir. Bu 7 milyar koyunun otlaması için 700 milyon hektarlık bir arazi gereklidir; yani bugünkü Avrupa Birliği ülkelerinin toplam yüzölçümünün yaklaşık 1,6 katı kadar.[4]

Hayal etmesi bile zor. Fakat Avrasya kıtasının en batı ucundaki bir kara parçasında, böylesi pamuksuz bir dünya uzun süre çok normaldi. Bu ülkenin adı Avrupa'ydı. Pamuk biliniyordu ama on dokuzuncu yüzyıla kadar Avrupa tekstil üretimi ve tüketiminde marjinal konumdaydı.

Peki, nasıl oldu da dünyanın pamukla en az işi olan kısmı, yani Avrupa, pamuk imparatorluğunu yaratıp ona hâkim olmayı başardı? Sözgelimi 1700 yılında herhangi bir makul gözlemci, dünyanın pamuk üretim merkezinin Hindistan ya da belki Çin olarak kalacağını tahmin ederdi. Gerçekten de bu ülkeler, 1780'e kadar Avrupa ve Kuzey Amerika'dan çok daha fazla ham pamuk ve pamuklu kumaş ürettiler. Fakat sonra işler değişmeye başladı. Avrupalı kapitalistler ve devletler pamuk sanayisinin merkezini şaşırtıcı bir süratle başka yere taşıdılar. Bu yeni konumlarını, bir Sanayi Devrimi'ni ateşlemek için kullandılar. Dünyanın diğer birçok bölgesiyle birlikte, Çin ve Hindistan, Avrupa merkezli pamuk impara-

torluğuna gitgide daha tabi hale geldi. Sonra da bu Avrupalılar, dinamik pamuk sanayisini, başka sanayiler yaratmak için bir zemin olarak kullandılar; gerçekten de pamuk, daha geniş çaptaki Sanayi Devrimi'nin fırlatma rampası oldu.

Leeds'de bir gazete çıkaran Edward Baines, 1835'te pamuğu, "sanayi yıllıklarında benzeri olmayan bir olgu" olarak tarif etmişti. "Savaşları ve hanedanları" incelemektense, bu olayı çözümlemenin, "öğrencilerin emeklerine daha çok layık" olduğunu öne sürmüştü. Ben de katılıyorum. Göreceğimiz gibi, pamuğu takip ederek, modern dünya sanayisinin kökenlerine, hızlı ve sürekli ekonomik büyümeye, üretkenlikte devasa bir artışa ve baş döndürücü bir sosyal eşitsizliğe ulaşacağız. Tarihçiler, sosyal bilimciler, politikacılar ve her renkten ideologlar, bu kökenleri ayırt etmeye çalışmışlardır. Milyarlarca yıllık yavaş ekonomik büyümeden sonra, insanlığın küçük bir kesiminin neden on sekizinci yüzyılın sonunda birden, çok daha zenginleştiği sorusu, çok can sıkıcı bir sorudur. Araştırmacılar artık bu birkaç on yıllık döneme, günümüz dünyasına hâlâ şekil veren devasa bölünmelerin, sanayileşmiş ve sanayileşmemiş ülkeler arasındaki, kolonileştiren ve kolonileştirilen ülkeler arasındaki, küresel kuzey ile küresel güney arasındaki ayrımın başladığı "büyük ayrışma" adını vermektedir. Bazısı derinden kötümser, bazıları ümitli, büyük tezleri ortaya atmak kolaydır. Ancak bu kitapta, bu bulmacaya küresel ve esasen tarihsel bir yaklaşımla eğiliyorum: "büyük ayrışma"nın en başında ortaya çıkan sanayiyi araştırarak işe başlıyorum.[5]

Pamuğa ve onun çok somut ve çoğunlukla da gayet acımasız gelişimine odaklanmak, çok sayıdaki gözlemcinin sorgulamadan kabullendiği bazı açıklamaları kuşkuya düşürmektedir. Gerçekten de bu yaklaşım, bazıları yeni, bazılarıysa pek de yeni olmayan önermelere meydan okumaktadır: Avrupa'nın ekonomik gelişimindeki patlamanın, Avrupalıların daha akılcı olan dinsel inançları, Aydınlanma gelenekleri,

içinde yaşadıkları iklim, kıtanın coğrafyası veya İngiltere Merkez Bankası gibi yararlı kurumları veya hukukun üstünlüğü aracılığıyla açıklanabileceği önermeleri gibi. Fakat bunun gibi köklü, genellikle de değiştirilemez olan nitelikler, kapitalizmin sürekli dönüşen yapısını açıklayamaz. Üstelik bunlar genellikle yanlıştır da. İlk sanayileşmiş ulus olan Büyük Britanya, genellikle tasvir edildiği gibi güvenilir fakat tarafsız kurumlara sahip liberal, atak bir devlet değildi. Aksine muazzam askeri harcamalarda bulunan, neredeyse sürekli savaş halindeki, güçlü ve müdahaleci bir bürokrasiye, yüksek vergilere, jet hızıyla yükselen hükümet borçlarına ve korumacı gümrük vergilerine sahip emperyalist bir ulustu ve kesinlikle de demokratik değildi. Yalnızca belli bölgeler veya ülkelerdeki sosyal sınıflar arasındaki çatışmalara odaklanan çalışmalar da bunu başaramaz. Bunların aksine bu kitap küresel bir perspektife sarılarak, Avrupalıların nasıl sermayenin gücüyle devletin gücünü birleştirdiklerini, şiddet uygulayarak küresel bir üretim kompleksi kurduklarını ve sonra da bu pamuk sermayesini, becerilerini, ilişkilerini ve kurumlarını kullanarak, modern dünyayı tanımlayan teknolojik sıçramaya ve zenginliğe ulaştıklarını göstermektedir. Kitap kapitalizmin geçmişine bakarak, eylem halindeki kapitalizmin bir tarihini sunmaktadır.[6]

Kapitalizmin tarihi üzerine yazılanların çoğundan farklı olarak, Pamuk İmparatorluğu açıklamayı sadece dünyanın bir kısmında aramaz. Kapitalizmi düzgün olarak anlaşılabileceği tek biçimde, küresel bir çerçevede kavrar. Sermayenin, insanların, malların ve hammaddelerin yerküre etrafındaki hareketi ve dünyanın uzak bölgeleri arasında kurulan bağlantılar, kapitalizmin büyük dönüşümünün tam çekirdeğindedir ve bu kitabın da çekirdeğini oluşturmaktadır.

***

Dünyanın böylesine derinlemesine ve hızlı bir dönüşümü, ancak üretimi, ticareti ve tüketimi düzenlemenin yeni yol-

larının ortaya çıkması sayesinde mümkün olmuştu. Kölelik, yerli halkların mülklerine el konması, emperyalist genişleme, silahlı ticaret ve girişimciler tarafından halklar ve topraklar üzerinde egemenlik ilan edilmesi, onun çekirdeğinde yatıyordu. Bu sisteme, *savaş kapitalizmi* adını veriyorum.

Genellikle kapitalizmin, en azından bugün tanıdığımız küreselleşmiş, kitlesel üretime dönük olan tipinin, 1780'lerde Sanayi Devrimi'yle ortaya çıktığını düşünürüz. Fakat on altıncı yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan savaş kapitalizmi, makinelerden ve fabrikalardan çok daha önce gelmiştir. Savaş kapitalizmi fabrikada değil, tarlada yeşermişti; makineleşmiş değildi, fakat hem toprağın, hem emeğin yoğun sömürüsüne, Afrika ve Amerika'da topraklara ve emeğe şiddetle el konulmasına dayalıydı. Bu el koymalar, büyük bir refah ve yeni bilgiler getirdi, bunlarsa kurumları ve devletleri güçlendirerek, Avrupa'nın on dokuzuncu yüzyıl ve sonrasındaki sıra dışı ekonomik gelişiminin zaruri ön koşullarını hazırladı.

Çoğu tarihçi bu döneme "ticari kapitalizm" adını vermiştir, fakat "savaş kapitalizmi" ifadesi hem onun vahşiliğini ve acımasızlığını, hem de Avrupa'nın emperyalist genişlemesi ile içten bağlılığını daha iyi ifade eder. Savaş kapitalizmi sürekli değişen yerlerde gelişmiş, sürekli dönüşen ilişkilerle ilerlemiş ve on dokuzuncu yüzyıl boyunca sürmüştür.

Kapitalizm denildiğinde, maaşlı işçiler aklımıza gelir, oysa kapitalizmin bu ilk aşaması özgür emeğe değil, köleliğe dayalıydı. Kapitalizm denildiğinde, sözleşmeler ve piyasalar aklımıza gelir, fakat erken dönem kapitalizmi çoğu zaman şiddete ve bedensel zora dayalıydı. Kapitalizm denildiğinde, mülkiyet hakları aklımıza gelir, fakat bu dönemin asıl özelliği, mülkiyetin güvenceye alınmasının yanında mala el koymanın şiddetlenmesidir. Kapitalizm denildiğinde hukukun hâkimiyeti ve devletin desteklediği güçlü kurumlar aklımıza gelir, fakat kapitalizmin erken dönemleri, nihayetinde tüm dünyayı kapsayan imparatorluklar yaratmak için devlet gü-

cünün arka çıkmasını gerektirmekle birlikte, sıklıkla özel şahısların kontrolsüz eylemlerini, efendilerin köleler, sınır ötesi kapitalistlerinin yerel halklar üzerindeki hâkimiyetini temel alıyordu. Bunların birikmiş bir sonucu olarak Avrupalılar, yüzlerce yıllık pamuk üreticisi ülkeler üzerinde hâkimiyet kurarak, bunu Manchester odaklı tek bir imparatorluğa dönüştürebilmiş ve bugün doğal saydığımız küresel ekonomiyi icat edebilmiştir.

Daha yakından tanıdığımız sanayi kapitalizminin temelinde savaş kapitalizmi yatıyordu. Bu sanayi kapitalizminin asıl özelliği, devasa idari, askeri, hukuki ve altyapısal yeteneklere sahip güçlü bir devletti. Sanayi kapitalizmi ilk başta kölelikle ve yerlilerin elinden alınan topraklarla sıkı bağlantılı olarak kaldı, fakat ücretli emekten mülkiyet haklarına dek uzanan çeşitli kurumları güç kazandıkça, dünyanın geniş bölgelerinde bulunan emeğin, hammaddelerin, piyasaların ve sermayenin bütünleşmesinde yeni ve farklı bir biçim doğurdular.[7] Bu yeni bütünleşme biçimleri zamanla dünyanın pek çok yerinde kapitalizm devrimlerini meydana getirmiştir.

Modern dünyanın yaşı ilerledikçe, pamuk da dünya ticaretine hâkim olmaya başladı. Pamuk fabrikaları, Avrupa ve Kuzey Amerika imalatında bütün diğer türlere baskın çıktı. Pamuk üretimi on dokuzuncu yüzyılın büyük bir kısmı boyunca ABD ekonomisine hâkim oldu. Yeni üretim biçimleri ilk olarak pamuklu kumaş imalatında ortaya çıktı. Zaten fabrikanın kendisi de pamuk sanayisinin bir icadıydı. Amerika'daki köle emeğine dayalı tarım ile Avrupa çapındaki üretim de öyleydi. Pamuk onlarca yıl boyunca en önemli Avrupa sanayisi olduğu için, zamanla Avrupa ekonomisinin diğer kesimlerini de besleyen büyük kârların da kaynağı oldu. Pamuk aynı zamanda neredeyse dünyanın bütün diğer bölgelerinde, ABD ve Mısır'da, Meksika ve Brezilya'da, Japonya ve Çin'de de sanayileşmenin beşiğiydi. Aynı zamanda, Avrupa'nın dünya pamuk sanayisi üzerindeki hâkimiyeti, dün-

yanın geri kalanının büyük çoğunluğunda sanayisizleşmeyle sonuçlanarak, küresel ekonomiyle yeni ve farklı bir biçimde bütünleşme tarzını da mümkün kıldı.

Ancak sanayi kapitalizminin inşası, 1780'lerde Birleşik Krallık' ta başlayıp, sonra on dokuzuncu yüzyılın ilk on yıllarında Kıta Avrupa'sı ve ABD'ye yayılarak, ona kucak açan devletlere ve buralarda yaşayan kapitalistlere dehşetli güçler vermekle birlikte, pamuk imparatorluğunun daha da dönüşmesinin tohumlarını da ekmiştir. Sanayi kapitalizmi yayılırken, sermayenin kendisi de bazı devletlere bağlı hale gelmiştir. Ve devlet gitgide daha merkezi bir role bürünüp, hepsinden daha kalıcı, güçlü ve hızla yayılan bir kurum olarak ortaya çıktığında, emek de boyut ve güç olarak büyümüştür. Kapitalistlerin devlete bağımlılığının yanında, devletin de vatandaşlarına bağımlılığı, günbegün fabrika binalarında o sermayeyi üreten işçileri güçlendirmiştir. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına varıldığında, işçiler kitlesel olarak hem sendikalar hem de politik partiler halinde organize olmuş ve yavaş yavaş, birkaç on yıl boyunca, ücretlerini ve çalışma koşullarını iyileştirmeyi başarmıştır. Bu ise üretim maliyetlerini artırmış, dünyanın diğer bölgelerinde daha düşük maliyetli üreticiler için fırsatlar yaratmıştır. Yirminci yüzyıla girilirken sanayi kapitalizmi modeli başka ülkelere geçmiş ve modernleştirici seçkinler tarafından benimsenmiştir. Sonuç olarak da pamuk sanayisi Avrupa'yı ve Kuzey Amerika'yı terk etmiş, yerkürenin güneyindeki kökenlerine geri dönmüştür.

Bazıları burada pamuk imparatorluğu için öne sürülen iddiaların, neden başka metalar için geçerli olmadığını merak edebilir. Ne de olsa 1760'tan önce Avrupalılar dünyanın tropik ve yarı-tropik bölgelerinde, şeker, pirinç, kauçuk ve çivit gibi birçok emtiayla yoğun ticaret yapmışlardı. Fakat bu emtiadan farklı olarak pamuk, iki emek yoğun aşamaya sahiptir, birincisi tarlalarda, diğeri ise fabrikalarda. Şeker ve tütün, Avrupa'da büyük endüstriyel proletarya kitleleri üretmemiş-

tir. Pamuksa üretmiştir. Sonuç olarak pamuk, başka hiçbir sanayinin olmadığı kadar tüm yerküreyi kapsamıştır. Pamuk, kıtaları birleştirirken açtığı yeni yollardan dolayı, modern dünyayı, ona özgü olan büyük eşitsizlikleri, küreselleşmenin uzun tarihini ve kapitalizmin sürekli değişen politik ekonomisini anlamanın anahtarını sunmaktadır.

Pamuğun önemini görmenin zor olmasının bir nedeni, kitlesel belleğimizde hep kömür madenlerinin, demiryollarının ve dev çelik fabrikalarının, yani sanayi kapitalizminin daha somut, daha cüsseli cisimleşmelerinin gölgesinde kalmış olmasıdır. Genellikle taşrayı göz ardı ederek şehre odaklanırız, modern sanayinin Avrupa ve Kuzey Amerika'daki mucizelerine odaklanırken, işte o sanayinin dünyanın her köşesindeki hammadde üreticileriyle ve piyasalarla bağlantısını göz ardı ederiz. Genellikle daha asil, daha temiz bir kapitalizm özlemiyle, kölelik, el koyma ve sömürgeleştirme gerçeklerini, kapitalizm tarihinden silmeyi tercih ederiz. Sanayi kapitalizminin erkek egemenliğinde olduğunu sanmaya meyil ederiz, oysa pamuk imparatorluğunu yaratan, büyük ölçüde kadınların emeği olmuştur. Kapitalizm birçok açıdan özgürleştirici bir güç, çağdaş yaşamın büyük bir kısmının temeli olmuştur; bizler de sadece ekonomik olarak değil, duygusal ve ideolojik olarak da ona kapılmışızdır. Huzursuz eden doğruları yadsımak bazen daha kolay gelir.

On dokuzuncu yüzyıl gözlemcileri pamuğun dünyayı yeniden biçimlendirmede oynadığı rolün farkındaydı. Bazıları yeni küresel ekonominin muhteşem dönüştürücü gücüne hayranlık duyuyordu. Manchester'de çıkan *Pamuk Tedariki Habercisi*'nin 1860'ta nefes nefese saptadığı üzere, "mevcut yüzyılın, insan uygarlığı için harekete geçmiş çok sayıdaki ve devasa faaliyetleri arasında pamuğun kaderi, öncülüğü üstlenmekmiş gibi görünüyor... Ticaretiyle birlikte pamuk, nice modern 'dünya harikası'ndan biri haline gelmiştir."[8]

***

Pamuk bitkisi, hiç de dünya harikalarından biri olmaya adaymış gibi görünmez. Bu mütevazı ve göze batmayan bitki, birçok şekil ve ebatta yetişir. Avrupa'nın pamuk imparatorluğunu yaratmasından önce, dünyanın farklı bölgelerindeki farklı halklar, pek de birbirine benzemeyen bitkiler yetiştirmiştir. Güney Amerikalılar daha çok, sarı çiçekler açan ve uzun lifli pamuk üreten bodur bir ağaç olan *G. barbadense* dikmiştir. Bunun aksine Hindistan'da ise köylüler, boyu yaklaşık 180 santimetre kadar olan, sarı veya mor çiçekli, kısa lifli bir elyaf üreten bir ağaççık olan *G. arboretum* dikmişlerdir. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında ise pamuk imparatorluğu, tek bir tipin hâkimiyetine girmiştir: Yukarı Amerikan türü olarak da bilinen *G. hirsutum*. Kökenleri Orta Amerika'da yatan bu tür, Andrew Ure'nin 1836'da tarif ettiğine göre "altmış ya da doksan santimetre yüksekliğine kadar büyüdükten sonra, diken diken kıllarla kaplı dallara ayrılır. Yaprakların iç yüzeyleri de kıllıdır ve üç veya beş parçalıdır. Üstteki yapraklar bütündür ve kalp şeklindedir; sapları kadifemsidir. Dalların uçları yakınındaki çiçekler büyüktür ve renk olarak biraz solgundur. Kapsülleri yumurta şeklinde, dört hücrelidir, neredeyse bir elma kadar büyüktür ve ticarette çok talep gören çok ince, ipeğimsi bir pamuk elyafı üretir."[9]

Bu kitabın odağında işte bu yumuşak beyaz elyaf bulunmaktadır. Bitkinin kendisi tarih yazmasa da, dikkatle dinleyecek olursak, bizlere yaşamını pamukla geçirmiş olan tüm dünyadaki insanların öyküsünü anlatacaktır: Hintli dokumacılar, Alabama'daki köleler, Nil deltası şehirlerindeki Yunan tacirler, Lancashire'daki son derece organize olmuş işçiler. Pamuk imparatorluğu onların emekleri, hayal güçleri ve becerileri sayesinde kurulmuştur. 1900 civarında dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 1,5'i, yani milyonlarca erkek, kadın ve çocuk, bu sanayiyle uğraşmış, ya pamuk yetiştirmiş, ya nak-

liyesinde ya da üretiminde çalışmıştır. On dokuzuncu yüzyıl ortalarında Massachusetts'te pamuk üreticisi olan Edward Atkinson, şunlara işaret ederken esasen haklıdır: "Ülkenin tarihi ve kurumları üzerinde geçmişte bu kadar güçlü ve kötü bir etkisi olmuş başka bir ürün yoktur ve belki ülkenin gelecekteki maddi refahının daha fazla bağlı olacağı başka bir ürün de yoktur." Atkinson ABD'den ve onun köleci geçmişinden bahsediyordu, fakat tezleri bütün olarak dünya geneline de uygulanabilirdi.[10]

Bu kitap tarlalardan teknelere, ticarethanelerden fabrikalara, pamuk toplayıcılardan eğiricilere, dokumacılardan tüketicilere pamuğun izini sürmektedir. Brezilya'nın pamuk tarihini, ABD'ninkinden, Büyük Britanya'nınkini Togo'nunkinden veya Mısır'ınkini Japonya'nınkinden ayırmamaktadır. Pamuk imparatorluğu ve onunla birlikte modern dünya, sadece bu imparatorluğu şekillendiren ve bunun karşılığında onun tarafından şekillendirilen sayısız yer ve insanı ayırarak değil, birleştirerek anlaşılabilir.[11]

En çok, çeşitliliğin birliğine önem veriyorum. On dokuzuncu yüzyılın başlıca küresel metası olan pamuk, kölelik ile özgür işçilik, devletler ile piyasalar, sömürgecilik ile serbest ticaret, sanayileşme ile sanayisizleşme gibi görünüşteki zıtlıkları bir araya getirmiş, bunları neredeyse simya ile zenginliğe dönüştürmüştür. Pamuk imparatorluğu hem tarlalara hem fabrikalara, hem köleliğe hem ücretli işçiliğe, hem kolonicilere hem kolonileştirilenlere, hem demiryollarına hem buharlı gemilere, kısacası toprak, işçilik, nakliye, üretim ve satıştan oluşan küresel bir ağa dayalıydı. Liverpool Pamuk Borsası'nın Mississippi pamuk çiftliği sahipleri üzerinde muazzam bir etkisi vardı, Alsas eğirme fabrikaları Lancashire'dekilerle sıkı sıkıya bağlantılıydı, New Hampshire veya Dakka'daki el tezgâhıyla çalışan dokumacıların geleceği de, Manchester ile Liverpool arasındaki bir demiryolunun inşaatı, Bostonlu ta-

cirlerin aldığı yatırım kararları ve Washington ve Londra'da belirlenen gümrük politikaları gibi farklı etkenlere bağlıydı. Osmanlı Devleti'nin kendi kırsalı üzerindeki gücü, Batı Hint Adaları'nda köleliğin gelişmesini etkiledi; ABD'de yeni özgürleşmiş kölelerin politik etkinlikleri, Hindistan'daki köylü yetiştiricilerin hayatlarını etkiledi.[12]

Bu çalkantılı zıtlıklardan, pamuğun nasıl olup da hem kapitalizmin doğuşunu hem de daha sonra yeniden icat edilmesini mümkün kıldığını görebiliriz. Pamuğun ve kapitalizmin dünya çapında ve tarih boyunca ikizleşen yollarını keşfettikçe, kapitalizmin hiçbir durumunun kalıcı veya dengeli olmadığını tekrar tekrar anımsarız. Kapitalizmin tarihindeki her yeni an, yeni dengesizlikler ve hatta çelişkiler üreterek, mekânda, sosyal ve politik alanlarda yeniden düzenlemelerin yolunu açar.

***

Pamuk hakkında yazılan yazıların uzun bir tarihi vardır. Kütüphaneler, Amerika'daki köle tarlalarını, İngiltere'de, Fransa'da, Alman eyaletlerinde ve Japonya'da pamuk üretiminin başlangıcını ve bunları birbirine bağlayan tacirleri ele alan incelemelerle doludur. Bu farklı tarihleri birbirine bağlamaya çalışan eserlerse çok daha az bulunur; aslında buna çabalayan belki de en başarılı eser, şimdi neredeyse iki yüz yaşındadır. Edward Baines *Büyük Britanya'da Pamuk Üretiminin Tarihi* adlı kitabını kaleme alırken, henüz 1835'te, şu sonuca varmıştır: "Konusunun sadece tarif etmeye çalıştığı sanayi dalının büyüklüğü sayesinde değil, aynı zamanda bu ülkeyle dünyanın her köşesi arasında kurduğu etkileşimin mucizevi boyutları dolayısıyla da ilgi uyandırdığını ... yazarın ifade etmesine izin verilmelidir."[13] Ulaştığı tüm sonuçları olmasa da, Baines'in coşkusunu ve küresel perspektifini paylaşıyorum.

Pamuk imparatorluğunun merkezinin yakınında yaşayan bir Leeds gazetesi editörü olarak Baines, bu konular hakkın-

da küresel bir perspektif benimsemekten başkasını yapamazdı.[14] Ancak profesyonel tarihçiler pamuğa baktıklarında, neredeyse daima bu tarihin yerel, bölgesel ve ulusal yönlerine odaklandılar. Oysa bu yerel öykülerin her birinin bir parçası olduğu büyük yeniden düzenlenmeleri, başkalarının yanında tarımdaki çalışma rejimlerindeki devasa küresel değişimleri, milliyetçi seçkinler tarafından devleti güçlendiren projelerin geliştirilmesini ve çalışan sınıfların kitlesel faaliyetlerinin etkilerini anlamamızı, ancak küresel bir bakış açısı sağlar.

Bu kitap muazzam bir pamuk literatüründen faydalanmakta, ama bunu yeni bir çerçeveye yerleştirmektedir. Sonuç olarak, canlı, ama çoğunlukla da aptallaştıracak derecede bugüne dönük bir küreselleşme söylemine katkıda bulunmaktadır. *Pamuk İmparatorluğu*, kapitalizm tarihindeki sözde yeni, küresel bir aşamanın heyecanla keşfedilmesine meydan okumaktadır. Kapitalizmin başlangıcından beri küresel çapta olduğunu ve dünya ekonomisinin akışkan mekânsal düzenlemelerinin, son üç yüz yılın ortak bir özelliği olduğunu göstermektedir. Kitap aynı zamanda, kapitalizm tarihinin büyük bir kısmında, küreselleşme süreciyle ulus devletlerin ihtiyaçlarının, sık sık sanıldığı gibi birbiriyle çatışmadığını, aksine karşılıklı olarak birbirini güçlendirdiğini öne sürmektedir. Eğer sözde yeni küresel çağımız, gerçekten geçmişten devrimci bir kopuş niteliğindeyse, bu kopuş küresel bağlantıların derecesiyle değil, kapitalistlerin ilk defa belli bazı ulus devletlerden, geçmişte onların yükselişini mümkün kılmış olan kurumlardan ilk defa özgürleşebilmesiyle ilişkilidir.

Alt başlığının da öne sürdüğü üzere, *Pamuk İmparatorluğu*, tarihe uluslar ötesi, hatta küresel bir mekânsal çerçevede bakarak, tarihi yeniden düşünmeye çalışan tarihçiler arasındaki daha büyük bir söylemin parçasıdır. Meslek olarak tarih, ulus devletle el ele meydana gelmiş ve onun kuruluşunda önemli bir rol oynamıştır. Fakat tarihçiler ulusal perspektifleri benimseyerek, devlet sınırlarını aşan bağlantıları genellikle önemse-

memiş, belli ulusal sınırlar içindeki olaylardan, insanlardan ve süreçlerden çıkarılabilen açıklamaları benimsemiştir. Bu kitap, tarihçilerin tarihe "ulusal" perspektiften bakmayı, politik sınırları aşan ağlara, kimliklere ve süreçlere daha geniş çapta odaklanarak dengeleme yönündeki çabalarına bir katkı olarak tasarlanmıştır.[15]

Tek bir metaya, pamuğa odaklanarak ve onun nasıl yetiştirildiğini, nakledildiğini, finanse edildiğini, üretildiğini, satıldığını ve tüketildiğini araştırarak, ulusal sınırlar dışına çıkmayan daha geleneksel bir çalışmaya girişmiş olsak marjinal kalacak insanlar ve yerler arasındaki bağlantıları görebiliyoruz. Amerikan İçsavaşı gibi belli bir olayın veya Osaka pamuk fabrikaları gibi belli bir yerin veya pamuk yetiştiren Batı Hindistan köleleri gibi belli bir insan grubunun ya da köylü çiftçilerin sanayideki ücretli işçilere dönüşmesi gibi bir sürecin tarihine odaklanmak yerine, bu kitap tek bir ürünün biyografisini, dünyamızın tarihi hakkında sorabileceğimiz en önemli sorulardan bazılarına açılan bir pencere olarak ve muazzam sonuçları olan bir tarihi, kapitalizmin tarihini yeniden yorumlamak için kullanmaktadır.[16]

***

Beş bin yıllık insanlık tarihinde bir yolculuğa çıkmak üzereyiz. Bu kitap boyunca görünüşte önemsiz olan tek bir mala, pamuğa bakarak, devasa bir gizemi çözeceğiz: Modern dünyanın kökeni nerededir? Pamuk bitkilerinin, bizimkine hiç benzemeyen bir dünyada çiçeklendiği, bugün Meksika'da kalan küçük bir köyün yollarına düşerek başlayalım.

1

KÜRESEL BİR METANIN YÜKSELİŞİ

Aztek kadını pamuk eğirirken

Beş yüz yıl önce, bugün Meksika denilen ülkenin Pasifik kıyısına dizilmiş bir düzine küçük köyde, insanlar günlerini mısır, fasulye, kabak ve biber yetiştirerek geçirirdi. Kuzeyde Rio Santiago ile güneyde Rio Balsas ırmakları arasında balık tutar, istiridye ve midye çıkarır, bal ve balmumu toplarlardı. Kendi kendini geçindirmeye yönelik bu tarımın ve en meşhur yaratımları olan geometrik motifli küçük, boyalı seramik kaplar gibi elle ürettikleri mütevazı ürünlerin yanında, bu erkek ve kadınlar aynı zamanda küçük püsküllü beyaz kozalarla filizlenen bir bitki de yetiştirirlerdi. Bu bitki yenmezdi. Ye-

tiştirdikleri en değerli şeydi. Ona *ichcatl*, yani pamuk adını vermişlerdi.

Pamuk, mısırın yanında yetişirdi ve her sonbaharda, yiyecek mahsullerini harmanladıktan sonra, köylüler yumuşak elyaf topaklarını, piramit şeklindeki, bel yüksekliğindeki bu bitkilerden koparır, çok sayıdaki kozayı sepetlerde veya çuvallarda toplar, sonra bunları çamur ve çubuklardan yapılmış kulübelerine götürürlerdi. Orada özenle bir sürü tohumu elle çıkarır, sonra pamuğu bir palmiye hasırın üzerinde döverek yumuşatır, ardından elyafları, birkaç santimetre uzunluğunda tutamlar halinde tararlardı. Üzerine bir seramik disk takılı olan ince bir tahta iğ ve bu iğ dönerken onu destekleyen bir eğirme çanağı kullanarak, tutamları ince beyaz bir iplik halinde burarlardı. Sonra çözgü ipleri tarafından birleştirilen iki çubuktan oluşan basit bir alet olan dokuma tezgâhında kumaş dokurlardı; çubuklardan biri bir ağaçtan sarkıtılır, diğeri dokumacının kendisine tutturulur, dokumacı atkıyı kendi vücut ağırlığıyla gerer ve buna karşı gelen ipi (atkı), sonsuz bir dans gibi çözgülerin arasından bir içeri bir dışarı dokurdu. Sonuçta ortaya çıkan kumaş, sağlam olduğu kadar esnekti de. Kumaşı çivit ve kırmız böceği boyasıyla boyar, çok çeşitli mavi-siyah ve koyu kırmızı renkler yaratırlardı. Kumaşın bir kısmını kendileri giyer, bununla gömlekler, etekler ve pantolonlar dikerlerdi. Geri kalanını ise uzaktaki Aztek hükümdarlarına yıllık vergilerinin bir parçası olarak Tenochtitlan'a gönderirlerdi. Sadece 1518 yılında, bu on iki kıyı köyünün sakinleri imparator II. Montezuma'ya (her biri 52 kilo ağırlığında) sekiz yüz balya ham pamuk, üç bin iki yüz parça renkli pamuklu kumaş ve dört bin sekiz yüz parça büyük beyaz kumaş temin etmişlerdi, ki bu binlerce saatlik, insanın sırtını ağrıtan ve son derece kalifiye bir işçiliğin ürünüydü.[1]

Bundan önceki ve sonraki yüzlerce yıl boyunca, dünya üzerindeki tüm insan yerleşimlerinin büyük kısmında benzer sahneler yaşanıyordu. Gujarat'tan Sulawesi'ye, Yukarı

Volta kıyılarından Rio Grande'ye, Nubya vadilerinden Yucatan ovalarına kadar, üç kıtadaki insanlar tıpkı atalarının önceki kuşaklarda yaptığı gibi, tarlalarında pamuk yetiştiriyor, sonra tarlalarının bitişiğindeki evlerinde pamuklu kumaş üretiyordu. Bu bitki dirençlidir, doğru doğal şartlar altında çiftçilerden pek bir yardım görmeden serpilebilir. Bitki bilimcilerin dilinde "morfolojik esnekliği", yani gerçek çiçek açma dönemini kısaltarak, uzatarak, hatta kesintiye uğratarak farklı yetişme koşullarına "uyum sağlama" yeteneği sayesinde, çok farklı ortamlarda yetişebilir.[2]

Pamuk yetiştiren çok sayıda halk, kabaca 32-35 derece güney ila 37 derece kuzey enlemleri arasındaki coğrafi şeritte yaşayan dünya halklarının neredeyse tamamının binlerce yıl boyunca aynı şeyi yaptığının farkında değildi. Bu bölgeler, pamuk yetiştirmek için uygun bir iklim sunuyordu. Astropikal bir bitki olarak pamuk, büyüme dönemi sırasında sıcaklığın 10 santigrat derecenin altına düşmemesine, genellikle de 15 derecenin üzerinde kalmasına ihtiyaç duyar. Şimdi biliyoruz ki, pamuk yaklaşık 200 gün boyunca don olmayan ve büyüme döneminin ortasında yoğunlaşmış olarak, senede elli ila altmış beş santimetre yağmur alan bölgelerde yetişir, bu da pamuğun birkaç kıtada birden bol bulunmasını açıklayan yaygın bir iklim bölgesidir. Tohumlar yaklaşık doksan santimetre aralıklı hendeklere konur ve toprakla örtülür. Pamuğun olgunlaşması 160 ila 200 gün sürer.[3]

Ya kendiliğinden ya da başka halklarla karşılaşmaları sayesinde, bu pamuk yetiştiricilerinin her biri, pamuk kozasından fışkıran yumuşak beyaz elyafın, iplik üretimi için çok uygun olduğunu keşfetmişlerdi. Bu iplik de yıkaması kolay, cilt üzerinde hoş duran ve güneşin yakıcı ışınlarından korunmada etkili olan bir kumaş halinde dokunabiliyordu. Bundan bin yıl kadar önce bile, Asya, Afrika ve Amerika'da pamuklu tekstil üretimi, dünyanın en büyük sanayi dalıydı; çoğu yerel

olsa da, birkaç karmaşık bölgesel ticaret ağı, yetiştiricileri, eğiricileri, dokumacıları ve tüketicileri birbirine bağlıyordu.

Giyimin tarihçesini tekrar tasarlayabilmek güçtür, çünkü kumaşların çoğu, zamanın yıkıcı etkisine karşı koyamamıştır. *Homo sapiens* Afrika savanalarından daha soğuk iklimlere doğru, yaklaşık yüz bin yıl önce harekete geçtiğinden beri, hava şartlarına karşı kendini korumak zorunda kaldığını biliyoruz. Elimizde bulunan eksikli arkeolojik kayıtlar, insanların giyinmek için ilk önce kürk ve derileri kullandığını söylemektedir. Otuz bin yıl önce keten eğirdikleri ve dokuduklarını gösteren kanıtlar vardır. Bu kumaş üretimi yaklaşık on iki bin yıl önce, insanlar yerleşip, tarım ve hayvancılıkla uğraşmaya başladığında, önemli ölçüde genişlemişti. O dönemde kadınlar ve erkekler, soğuktan ve güneşten korunmak için eğirmek ve kumaş dokumak amacıyla farklı elyaflarla daha geniş çapta deney yapmaya başladılar.[4]

Bitkileri kumaşa dönüştürme yöntemleri, dünyanın farklı bölgelerinde bağımsız olarak icat edildi. Avrupa'da insanlar, yaklaşık on iki bin yıl önce başlayan Neolitik Dönem'de çeşitli otlardan ve aynı zamanda ketenden dokuma yapmaya başlamışlardı. Yaklaşık dört bin yıl önce, Bronz Çağı'nda hayvanlardan yün elde etmeye de başlamışlardı. Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da, milattan önceki yedi bin yıl boyunca, toplumlar farklı türden yünleri ve ketenleri eğirmiş ve dokumuştu. Çinli köylüler ve zanaatkârlar aynı binyıllarda rami ve ipekten kumaş üretmişlerdi. Toplumlar katmanlaştıkça, kumaş da önemli bir sosyal kademe işareti olarak ortaya çıktı.[5]

Bu keten, yün, rami ve ipek dünyasında, pamuğun önemi gitgide arttı. Bildiğimiz kadarıyla insanlar ilk olarak Hindistan'da, yaklaşık beş bin yıl önce, pamuk elyaflarından iplik yapma imkânını keşfetti. Bugün Peru denilen sahilde yaşayan insanlar, Güney Asya'daki gelişmelerden habersiz oldukları halde, neredeyse eş zamanlı olarak aynı yoldan geçtiler. Birkaç bin yıl sonra, Doğu Afrika'daki toplumlar da pamuk eğir-

me ve dokuma tekniklerini geliştirdiler. Pamuk, keten, rami ve diğer elyaflardan açıkça daha üstün nitelikli olması sayesinde, bu bölgelerin her birinde iplik eğirmek için en baskın elyaf haline gelmişti. Bitkinin yetiştirildiği bu ilk binyıllarda, pamuklu emtia üretimi, pamuğun doğal olarak büyüdüğü bölgelerin dışına ender olarak taşmakla birlikte, pamukla ilk karşılaşan herkes, onun elbise üretimi için çok uygun bir malzeme olduğunu görüyordu, çünkü hem yumuşak, dayanıklı ve hafif, hem de boyaması ve temizlemesi kolaydı.

Pamuğun bu erken dönem toplumlarındaki önemli rolünün kanıtları, çoğu halkın kuruluş mitolojilerinde ve kutsal metinlerinde bulunabilir. Pamuk, Hindu yazıtlarında sık sık ve ön planda görünür. Hindu inancına göre Vişnu, "güneş ışınlarını kendisi için bir elbise halinde" dokumuştu. Batı Afrika'daki halklar, dokuma becerilerinin, bir örümcek ilahı olan Ananse'den geldiğine inanıyordu. Kuzey Amerika'daki Hopi'ler, bir örümcek tanrıçanın pamuk eğirip ördüğüne inanıyordu. Navaholar ise, Güneş Işını ile Gün Işığı'nın dört oğlundan biri olan Begochiddy'nin, dağları ve böcekleri yaptıktan sonra, pamuğu yaratıp diktiğine inanıyordu. Navajo inancı, halkı şöyle yönlendiriyordu: "Kabilenizde bir kız çocuğu doğduğu zaman, gidin bir örümcek ağı bulun ... ve onu bebeğin eline ve koluna sürün. Böylece büyüdüğünde dokumaya başlayacak ve parmakları ile kolları, örmekten yorulmayacak." Ming hanedanının son zamanlarından, 1637'den kalma bir metne göre, Çin'de, pamuklu kıyafetler de dahil olmak üzere giysiler, insanı hayvanlardan ayırt ederken, insanlar arasında da "hükmedilenleri hükmedenlerden ayırt ediyordu." Ayrıca kaderin eğirildiği veya dokunduğu fikri, çok çeşitli kültürlerde epey önemliydi, tabii bunlar arasında, pamuğun baskın bir rol oynadığı kültürlerin de bulunması şaşırtıcı değildi.[6]

Modern bitki bilimciler, pamuğun tanrıların bir armağanı olduğu fikrinin ötesine geçmekle beraber, hayranlıkları bu

halklardan geri kalmaz. Biyologlar pamuk bitkisinin, 10 ila 20 milyon yıldır dünya üzerinde yetiştiğini düşünmektedir. O zamandan beri genetik olarak farklı dört pamuk türü gelişmiştir: Orta Amerika kökenli *G. Hirsutum*, Güney Amerika kökenli *G. Barbadense*, Afrika kökenli *G. Herbaceum* ve Asya kökenli *G. Arboretum* türleri. Bu dört tür de kendi içinde yüzlerce cinse tomurcuk vermiş, bunlardan sadece birkaçı ticari pamuk üretiminde baskın olabilmiştir. Bugün dünyanın pamuk hasılatının yüzde 90'ından fazlası, Amerikan yayla türü olarak da bilinen *G. Hirsutum*'dur. İnsanın evcilleştirmesi sonucunda bitki daha da değişmiştir. Bir uzmana göre, beş bin yıl içerisinde, atalarımız bitkiyi "küçük, su geçirmez tohumları, kaba, pek ayırt edilemeyen tohum tüyleriyle baştanbaşa kaplı, uzun ömürlü bodur ağaçlardan, içinde çabucak çimlenen büyük tohumlar bulunan bol miktarda uzun, beyaz tiftiklere sahip kısa, toparlak, yıllık bitkilere" dönüştürmüştür. Pamuk yetiştiricileri bitkiyle dikkatli deneyler yaparak, onu kumaş ihtiyaçları için yetiştirmeye dayanıklı bir hale getirmiştir. Bitkiyi özel çevresel ortamlara uyarlamış, uzun mesafeler üzerinde taşımış, erişimini genişletmiş ve çeşitliliğini artırmışlardır. Doğal dünyanın çoğu diğer ürünlerinde olduğu gibi, insan tarafından yetiştirilmek, pamuğun da biyolojik tarihini çok hızlandırmış ve değiştirmiştir. Bu değişim on dokuzuncu yüzyılda daha da hızlanmış ve pamuk imparatorluğu için büyük önem kazanmıştır.[7]

İndus vadisindeki köylüler, pamuk eğiren ve dokuyan ilk insanlar olmuştur. Arkeologlar 1929'da, bugün Pakistan'da kalan Mohenjo-Daro'da, MÖ 3250 ila 2750 yılları arasına tarihlenen pamuklu tekstil kalıntıları keşfetmiştir. Mehrgarh'ta bulunan pamuk tohumları, MÖ 5000 yılına tarihlenmiştir. Ayrıca literatürde, Hint kıta parçasındaki pamuk sanayiinin antik yapısına işaret edilmektedir. MÖ 1500 ila 1200 arasında yazılmış olan Veda yazıtları, pamuk eğirme ve dokuma işlerine gönderme yapmaktadır. Güney Asya'ya giden yabancı

seyyahların ilk seyahatnameleri de yine pamuktan bahseder: Antik Yunan tarihçisi Herodot (MÖ 484-425), Hindistan'daki zarif pamuklu kumaşlardan haberdardı, MÖ 445'te bu kıta parçasında, "yabani ağaçların taşıdığı meyve şeklindeki elyaflar, güzellik ve mükemmellik açısından koyun yününden üstündür ve yerliler bunlardan yapılan kumaşları giyerler" diye gözlemlemişti.[8]

Hint kıta parçasının halkı, en erken dönemlerden on dokuzuncu yüzyıla kadar, yani binlerce yıl boyunca, dünyanın önde gelen pamuk üreticisi olmuştu. Bugün Hindistan, Pakistan ve Bangladeş denilen topraklardaki köylüler, yiyecek mahsullerinin yanında küçük miktarlarda pamuk da ekiyorlardı. Hem kendi kullanımları, hem de yerel ve bölgesel pazarlarda satmak için pamuk eğiriyor ve örüyorlardı. Güney Asya'daki çoğu bölge, on dokuzuncu yüzyıla kadar, tükettikleri tekstillerin tümünü kendisi üretmişti. Mahsulü elle toplamış, merdaneli çırçır kullanarak tohumları ayırmış, (bir tahta çubukla vurulduğunda titreşen bir telin takılı olduğu tahta bir araç olan) bir yay yardımıyla kirleri ve düğümleri açmış, (eğirilmemiş pamuğu tutan bir araç olan) bir öreke ve bir iğ ile elyafı eğirmiş ve bu ipliği, ağaçlar arasına asılmış tezgâhlar kullanarak, kumaş haline getirecek şekilde dokumuşlardı.[9]

Üst düzey Hint pamuklu kumaşlarının kalitesi efsaneleşmişti: Avrupalı seyyah Marco Polo, on üçüncü yüzyılda Herodot'un yaklaşık bin yedi yüz yıl önceki gözlemlerini ele alırken, "dünyanın herhangi bir yerinde bulunabilecek en zarif ve en güzel pamuklu kumaşların" Coromandel kıyısında olduğunu kaydetmişti. Altı yüzyıl sonra, Leeds'li bir gazete sahibi ve pamuk uzmanı olan Edward Baines, en iyi Hint kumaşının "neredeyse inanılmaz ölçüde mükemmel" olduğunu belirtiyor ve bazı muslinlerin "insan işi değil, perilerin veya böceklerin işi olduğu düşünülebilir" diye ekliyordu. Bunlar gerçekten de "rüzgârdan dokunmuş ağlar" idi.[10]

Fakat Hint kıta parçası kesinlikle tek başına değildi. Avrupalılar Yeni Dünya'ya varmadan önce, pamuk Amerika'da da bol bulunuyordu, pamuklu kumaşlar her yerdeydi. Pamuk, Orta Amerika ve Karayipler'den Güney Amerika'ya uzanan altı bin dört yüz kilometrelik bir yay üzerinde, en önemli üretim sanayiiydi. Pamuk üretiminin belki de en eski merkezi, günümüz Peru'sunda bulunuyordu. Arkeologlar burada MÖ 2400 yılına tarihlenen pamuktan balık ağları ve MÖ 1600-1500 yıllarına tarihlenen tekstil parçaları çıkarmışlardır. Francisco Pizarro 1532'de İnka İmparatorluğu'na saldırdığında, gördüğü pamuklu kumaşların kalitesi ve miktarı karşısında hayran kalmıştı. İspanyol fatihler, Caxamalca adlı İnka kentinde, "dokusunun zarifliği ve çeşitli renklerin karıştırılmasındaki incelik açısından görmüş olduklarından çok daha üstün olan" bol miktarda pamuklu tekstille dolu dükkânlar bulmuşlardı.[11]

Avrupalılar on yıl önce birkaç bin kilometre kuzeydeki Aztek İmparatorluğu topraklarına dalıp, muhteşem pamuklularla karşılaştıklarında da en az bu kadar hayrete düşmüşlerdi. Hernan Cortes, V. Karl'a altın ve diğer hazinelerin yanında, çivit ve kırmızı ile muhteşem biçimde renklendirilmiş pamuklu kumaşlar göndermişti. Güney Amerika'daki pamuk sanayii gibi Orta Amerika sanayii de uzun bir geçmişe sahipti. Pamuk bugün Meksika'nın merkezi olan topraklarda daha MÖ 3400 civarında ekiliyordu, arkeolojik kazılarda bulunan en eski iplik, MÖ 1200 ile 1500 arasına tarihlenmiştir. Pamuğun Mayalar tarafından MÖ 632 gibi erken bir dönemde kullanıldığı belgelenmiştir ve modern çağda Veracruz adını alan alçak topraklarda pamuk sanayii muhtemelen MÖ 100 ila MS 300 arasında ortaya çıkmıştır. Özellikle de Aztekler'in askeri ve ekonomik imparatorluğunun yükselişiyle birlikte, pamuk giymek seçkinlerden sıradan halka yayıldıkça, üretim artmıştır. Ve gitgide daha fazla insan pamuk giydikçe, pamuğun işlenmesi de gitgide önem kazanmıştır. Biraz da ayırt edici

giyim tarzı aracılığıyla sosyal farklılığı sergilemek için, örme ve boyama teknikleri gitgide daha incelik kazanmıştır.[12]

On altıncı yüzyılda Orta Amerika'nın İspanyol koloniciler tarafından fethedilmesinden sonra yerli üretim devam etmiştir. On yedinci yüzyıl sonlarında yaşamış bir İspanyol koloni idarecisi olan Don Juan de Villagutierre Soto-Mayor, eski Maya uygarlığının yerli kadınlarını, "pamuğu eğirip kumaşlarını enerjiyle ve beceriyle dokudukları, onlara mükemmel renkler verdikleri" için övmüştür. Pamuk, giyime ek olarak, dini törenlerde, hediye olarak, bir değiş tokuş aracı olarak, dekoratif duvar kumaşı olarak, mumyaları sarmalamak için, zırh olarak, hatta tıbbi amaçlarla bile kullanılmıştır. Christoph Colomb öncesi Meksika'da yılda tahminen 52,5 milyon ton pamuk üretiliyordu ki bu, ABD'nin 1816'daki pamuk mahsulüne eşittir. Tenochtitlan hükümdarları güçlerinin erişim alanını genişlettikçe, pamuk yetiştiren ve üreten bölgelerden haraç toplamış ve ticareti cezbetmiştir. Aztek İmparatorluğu içinde bilhassa önemli pamuk yetiştiricisi olan yerler, Nahuatl dilinde "pamuk tapınağının üstünde", "pamuk ırmağının içinde" ve "pamuk tepesinin üzerinde" anlamına gelen isimler taşıyordu.[13]

Meksika ve Peru, Colomb öncesi dönemde pamuk sanayiinin merkezleriydi, fakat pamuk tekstil üretimi kıtanın başka taraflarına da yayılmıştı. Pamuk elyafları bugün Brezilya olan topraklarda yabani bitkilerden toplanarak, kumaş üretiminde kullanılıyordu. Amerika'nın yerlileri, özellikle de Navajo ve Hopiler, belki de MÖ 300 gibi erken bir dönemde, sonradan ABD'nin güneybatısı olan topraklarda doyumsuz birer pamuk üreticisi halini almıştı. Pamuk hakkındaki bilgiler Meksika'nın batı kıyısından Orta Amerika'ya kadar dolaşmıştı. İspanyol yerleşimciler Rio Grande'nin kuzeyindeki yerlilerle temasa geçtiklerinde, "yerlilerin pamuk eğirip kumaş dokuduklarını" ve "büyük pamuk tarlaları olduğu için Campeche tipi pamuk battaniyeler giydiklerini" fark etmişlerdi. Pamuk

bazı Amerikalı yerli kabilelerde önemli dini amaçlarla da kullanılıyordu: Hopiler pamuğu, yağmur duası yaptıkları törenlerde bulutları temsilen kullanıyor, "ruhsal bedeni bir bulut gibi hafifleştirme düşüncesiyle" ölülerin yüzlerinin üstüne koyuyordu. Pamuk yetiştirmek Karayipler'de de yaygındı. Aslında Christoph Colomb'un Hindistan'a ulaştığını sanmasının nedenlerinden biri de, Karayipler'de bol miktarda pamukla karşılaşmış olmasıydı; Colomb "pamukla ... dolu" adalardan bahsediyordu.[14]

Pamuk yetiştiriciliği ve üreticiliği Afrika'da da uzun bir geçmişe sahiptir. Muhtemelen ilk olarak bugünkü Sudan'ın doğusunda Nubyalılar tarafından yetiştirilmişti. Bazıları elyafın burada MÖ 5000 kadar erken bir dönemde yetiştirilip eğirilerek dokunduğunu iddia etmekle birlikte, Nil Nehri'nin doğu yakasındaki eski bir şehir olan Meroe'deki arkeolojik bulgular, pamuklu tekstillerin sadece MÖ 500 ila MS 300 arasındaki yıllarda bulunduğunu onaylamaktadır. Pamuk Sudan'dan kuzeye, Mısır'a doğru yayılmıştır. Pamuklu tekstiller antik Mısır uygarlıklarında önemli bir rol oynamamakla birlikte, pamuk tohumunun MÖ 2600-2400 gibi erken bir çağda hayvan yemi olarak kullanıldığını biliyoruz, Luxor'da bulunan Karnak Tapınağı'ndaki resimler de pamuk çalılıklarını göstermektedir. Fakat pamuk yetiştiriciliği ve pamuk tekstil üretimi Mısır'da ancak MÖ 332 ile MS 395 arasında tırmanışa geçmiştir. Yaşlı Plinius MS 70'te, "Mısır'ın yukarı kısmında, Arabistan yakınlarında, bazılarının *gossypium* diye bildiği bir çalı üretilir. Bu çalı küçüktür ve tüylü bir fındığa benzeyen görünümde bir meyve taşır, bunun içinde bulunan ipeğimsi maddenin tüyleri, iplik halinde eğirilir. Hem beyazlığı, hem yumuşaklığı, hem de giyimi açısından bu iplikten yapılan kumaşlardan daha üstünü yoktur," diye gözlemlemiştir. MS 800 yılından sonra pamuğun yayılması ve buna bağdaşık olarak üretilmesi, İslam'ın kanatları altında daha da hızlanmıştır.[15]

Pamuğu yetiştirme ve işleme hakkındaki bilgiler, batı Afrika'ya da uzanmıştır. Pamuğun buraya nasıl geldiği hâlâ kesin olarak bilinmemekle birlikte, seyyar dokumacıların ve tüccarların pamuğu milattan sonraki ilk yıllarda Doğu Afrika'dan getirmiş olmaları mümkündür. MS sekizinci yüzyılda İslam'ın gelişiyle birlikte, İslam hocalarının kızlara eğirmeyi, oğlanlara da dokumayı öğretmesi sayesinde, çevresel yaşam şartları pek giyinmeyi gerektirmeyen toplumlara daha önce hayal bile edilemeyecek kadar iffetli bir giyim tarzının da aşılanmasıyla, pamuk sanayii önemli ölçüde yayıldı. Sahra Çölü'nün güneyindeki kazılarda, onuncu yüzyıla tarihlenen pamuklu kumaşlar bulunmuştur. Literatür kaynakları ve arkeolojik bulgular, Batı Afrika'da on birinci yüzyılın sonlarında pamuk eğirildiğini ve dokunduğunu, hatta günümüz Togo'sunun güneyine kadar yayıldığını kanıtlamaktadır. On beşinci yüzyılın başlarında Afrikalı Leo pamuğun "Melli krallığı"nda "bol miktarlarda" bulunduğunu bildirmiş, Mali ve Timbuktu'daki büyük Batı Afrika imparatorluklarını ima ederek "Tombuto Krallığı"ndaki pamuk tüccarlarının zenginliğini anlatmıştır.[16]

***

Bildiğimiz kadarıyla pamuğun evcilleştirilmesi, eğirilmesi ve dokunması, dünyanın bu üç bölgesinde bağımsız olarak gelişmiştir.[17] Ancak bu bilgiler, Güney Asya'dan, Orta Amerika'dan ve Doğu Afrika'dan mevcut ticaret ve göç yolları boyunca hızla yayılmıştır, örneğin Orta Amerika'dan kuzeye ve Doğu Afrika'dan batıya doğru. Pamuk sanayiindeki bu hareketlerin merkezi Hindistan'dı. Pamuk yetiştirme ve işleme teknikleri buradan batıya, doğuya ve güneye doğru hareket ederek, Asya'yı küresel pamuk sanayiinin odak noktasına yerleştirmiş ve Asya on dokuzuncu yüzyıla kadar orada kaldıktan sonra, yirminci yüzyılın sonlarında tekrar merkeze oturmuştur. Hindistan'ın konumu ve pamukla ilgili becerileri, bu bitkinin dünyamızdaki yeri üzerinde son derece etkili

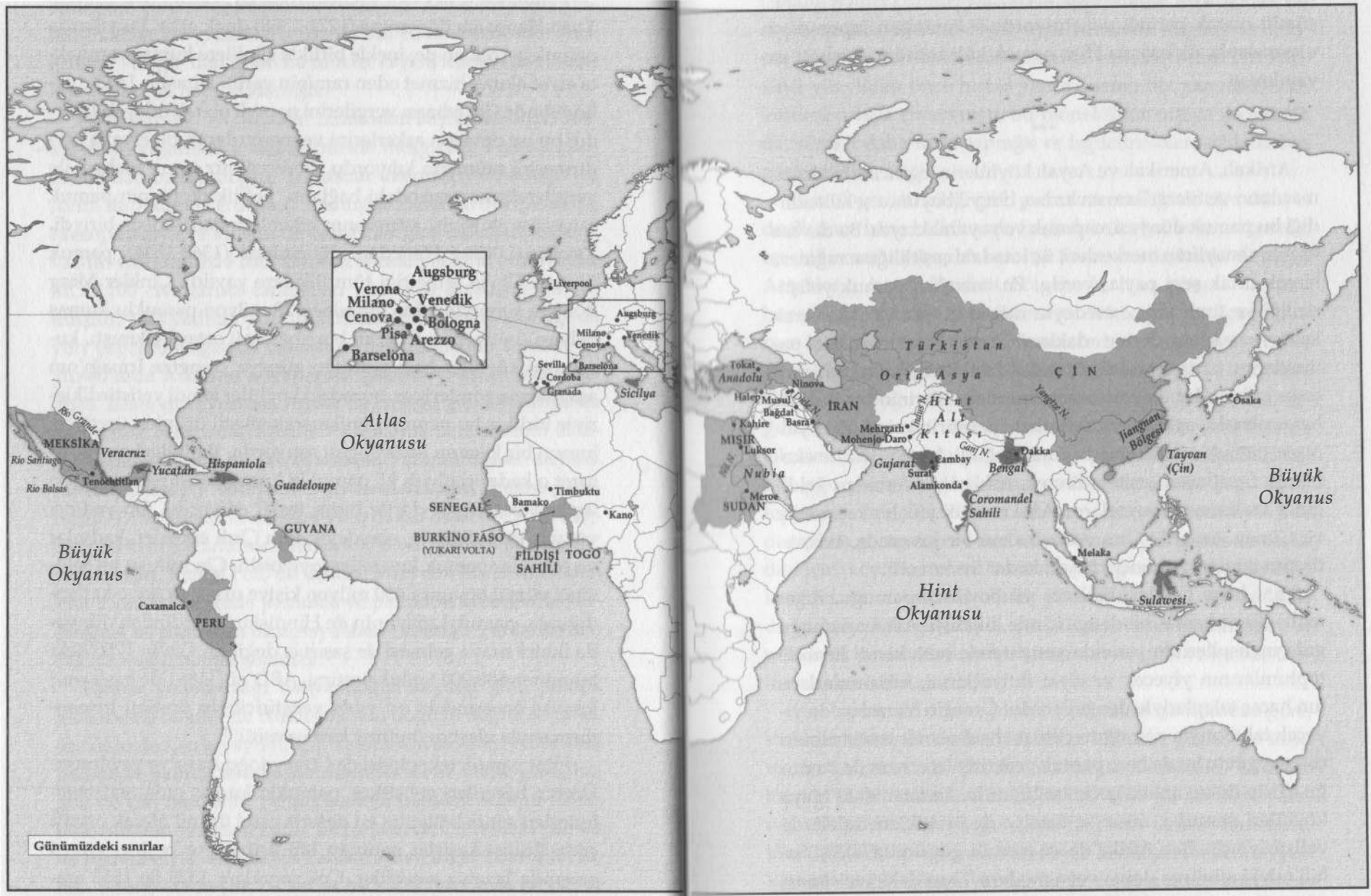
olmuştur, çünkü hiç kuşkusuz kürk, yün ve ketenlere bürünmüş haldeki bir grup Avrupalı, iki bin yıldan uzun süre önce gizemli "Doğu"dan gelen bu mucizevi yeni kumaşlarla karşılaştığında çok hayran kalmıştı.

Fakat pamuk, Avrupalılar tarafından keşfinden önce, başkalarının yaşamlarını değiştirmekle meşguldü. Pamuk Hindistan'dan batıya doğru, Türkistan üzerinden Ortadoğu'ya, sonra da Akdeniz'e uzandı. Pamuğun milattan önce İran'da, Mezopotamya ve Filistin'de yetiştirildiğine dair kanıtlarımız vardır. Günümüzde Irak sınırları içinde yer alan Ninova'da, MÖ 1100 civarlarına tarihlenen pamuklu kumaşlar bulunmuştur, MÖ yedinci yüzyıla tarihlenen bir Asur kasnağı da yün yapan bir ağaçtan bahsetmektedir. Milattan sonraki ilk yüzyıllarda Anadolu köylüleri de pamuk yetiştirmeye girişmişti. İslam'ın yayılması, Afrika'da olduğu gibi Ortadoğu'da da pamuk yetiştirme, eğirme ve dokuma becerilerinin aktarılmasında önemli bir rol oynamıştır, çünkü dinsel iffetlilik şartları, pamuğu "sıradan bir giyim malzemesi" haline getirmiştir. Dokuzuncu ve onuncu yüzyıl İran'ında, özellikle Bağdat'taki kent pazarlarını beslemek için bir "pamuk patlaması" yaşanmıştır. Marco Polo on üçüncü yüzyılda Ermenistan'dan İran'a kadar her yerde pamukla ve pamuklu kumaşlarla karşılaşmış ve pamuğun tüm Asya'daki "bolluğu", anlatılarının başlıca motifi haline gelmiştir.[18]

Pamuk yetiştiriciliği batıya doğru kaydığı gibi, pamuk hakkındaki bilgiler de Hindistan'dan doğuya doğru Asya'ya, özellikle de Çin'e yayıldı. Çin zamanla dünyanın en önemli pamuk ve pamuk tekstili üreticilerinden biri haline geldi, bugün de Çin dünyanın pamuk sanayii merkezi olduğu halde, bitki buranın yerlisi değildir. Gerçekten de Çince'deki pamuk ve pamuk elyafı sözcükleri Sanskritçe ve diğer Hint dillerinden ödünç alınmıştır.[19] Pamuk MÖ 200 civarlarında Çin'de biliniyordu, ama takip eden iki bin yıl boyunca ilk geldiği güneybatı sınır bölgelerinin ötesine pek yayılmamıştı.

Pamuğun Çin'deki mevcudiyetinin ağırlık kazanması, Yuan Hanedanı dönemine (1271-1368) denk gelir. Bu yıllarda pamuk gerçekten de, ipekle birlikte Çinlilere kumaş yapmakta elyaf olarak hizmet eden raminin yerini almıştır. 1433'e gelindiğinde Çin tebaası vergilerini pamuk olarak ödeyebiliyordu, bu ise devletin askerlerini ve memurlarını bu elyafla giydirmesini mümkün kılıyordu. Göreceğimiz üzere mahsul ile vergilendirme arasındaki bağlantı, politik otoritenin pamuk sanayiine ilgisinin artmasının etkenlerinden sadece biriydi. Yayılmacı Ming Hanedanı döneminde (1368-1644), pamuk üretimi Çin'in fethettiği tüm ülkelere yayıldı. Çinliler Ming dönemi sonunda yılda tahminen 20 milyon pamuklu kumaş balyası üretiyordu. Coğrafi bir işbölümü ortaya çıkmıştı, kuzeydeki köylüler ham pamuğu güneye, Yangtze Irmağı'nın aşağılarına gönderiyor, buradaki köylüler kendi yetiştirdikleriyle birlikte bu pamuğu kullanarak tekstil ürünleri üretiyor, bunun bir kısmını kuzeye geri satıyordu. Bu bölgelerarası ticaret o kadar canlıydı ki, pamuklu kumaşlar imparatorluğun toplam ticaretinin dörtte birini teşkil ediyordu. On yedinci yüzyıla gelindiğinde, neredeyse tüm Çinli erkekler, kadınlar ve çocuklar pamuk kıyafetler giyiyordu. Çin nüfusu on sekizinci yüzyıl boyunca 400 milyon kişiye ulaşarak ikiye katlandığında, pamuk sanayiinin de Hindistan'ın ardından dünyada ikinci sıraya gelmesi de şaşırtıcı değildir. Çin'in 1750'deki tahminen 680.000 tonluk üretimi, ABD'nin [1861'de başlayan] İçsavaş öncesindeki on yılda yetiştiricilerin üretimi tırmandırmasıyla ulaştığı üretime kabaca eşitti.[20]

Hint pamuk teknolojisi de Güneydoğu Asya'ya yayılmıştı. Üretim becerileri geliştikçe, pamuklu kumaş gıda malzemelerinden sonra bölgenin en değerli yerel ürünü olarak ortaya çıktı. Budist keşişler pamuğu MS üçüncü ve beşinci yüzyıl arasında Java'ya getirdiler. Çok sonraları, 1525 ile 1550 arasında pamuk yetiştiriciliği Japonya'ya doğru genişledi. On yedinci yüzyıla gelindiğinde, küçük çiftçiler vergi ödemeleri

Pamuk evrenleri, ilk 5000 yıl.

için ek bir gelir elde etmek üzere, genellikle pirinçle dönüşümlü olarak pamuk yetiştiriyordu.[21] Pamuğun Japonya'ya ulaşmasıyla, ilk baştaki Hint pamuk kültürü tüm Avrasya'ya yayılmıştı.

***

Afrikalı, Amerikalı ve Asyalı köylülerin, eğiricilerin, dokumacıların ve tüccarların en az beş bin yıl boyunca şekillendirdiği bu pamuk dünyası, capcanlı ve yayılmaktaydı. Bu devasa üretim sanayiinin merkezleri, üç kıtadaki çeşitliliğine rağmen, birçok ortak şeyi paylaşıyordu. En önemlisi, pamuk yetiştiriciliği ve üreticiliği, neredeyse daima küçük ölçekli olarak kaldı ve ev işletmelerine odaklandı. Bazı yetiştiriciler ham pamuklarını, uzun mesafeli piyasalar dahil tüm piyasalara satar, çoğu hükümdar da yetiştiricilerini mahsullerinin bir kısmını haraç olarak paylaşmaya zorlarken, yetiştiricilerin hiçbiri yalnızca pamuk mahsulüne bağımlı değildi; bunun yerine ekonomik fırsatlarını çeşitlendirerek, risklerini ellerinden geldiğince azaltmayı umuyorlardı. Afrika'nın büyük bir kesiminde ve Güney Asya ile Orta Amerika'nın bir kısmında, benzeri üretim tarzları yirminci yüzyıla kadar devam etti.

Yani hane halkları binlerce yıl boyunca pamuğu, diğer mahsullerle hassas bir denge içinde dikmişti. Aileler pamuğu gıda mahsullerinin yanında yetiştirerek, hem kendi hem de toplumlarının yiyecek ve elyaf ihtiyaçlarını, hükümdarlarının haraç talepleriyle dengeliyordu. Örneğin Veracruz'da yiyecek tahıllarıyla pamuğun çifte mahsul olarak yetiştirilmesi çok yaygındı, bu da hem pamuk yetiştirenlere, hem de pamuğu eğirip dokuyanlara geçim sağlıyordu. Yucatan'daki Maya köylüleri pamuğu, mısır ve fasulye de ürettikleri tarlalarda yetiştiriyordu. Batı Afrika'da ise pamuk, günümüz Fildişi Sahili'ndeki süpürge darısı veya modern Togo'daki yer elması gibi "diğer gıda mahsulleriyle iç içe dikiliyordu". Gujarat'ta "[pamuk] çalılıkları pirinç dizilerinin arasına dikiliyordu."

Orta Asya'nın pamuk yetiştiren bölgelerinde ise köylüler bu elyafı, sadece pirincin değil, aynı zamanda buğday ve darının, Kore'de ise fasulyenin yanında yetiştiriyordu. On sekizinci yüzyıldan önce hiçbir yerde önemli bir pamuk monokültürü ortaya çıkmamıştı, bu monokültür ortaya çıktığında da, sürekli daha fazla toprağa ve işgücüne olan açlık da baş gösterdi.[22]

Pamuk yetiştiriciliği gibi, pamuk üreticiliği de tüm dünyada ilk önce hane halklarında başladı ve birkaç istisna dışında, on dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar orada kaldı. Örneğin Azteklerin kontrolündeki bölgelerde tüm pamuk üretimi hane halkı bazında örgütlenmişti. Afrika'da da "çoğu durumda pamuk emtia üretimi sadece bir aile sanayiiydi, her sosyal birim tamamen kendi kendine yeterliydi." Hindistan, Çin, Güneydoğu Asya, Orta Asya ve Osmanlı İmparatorluğu için de benzeri ifadeler mevcuttur. Hanelerdeki üretim, ailenin ihtiyaç duyduğu kumaşları üretmesini mümkün kıldığı gibi, pazarlar için üretime de izin veriyordu. Çoğu tarım toplumunda işçilik ihtiyacı mevsime göre muazzam ölçüde değişiklik gösterdiği ve toplanan pamuk aylarca depolanabildiği için, köylüler tekstil üretimine durgunluk dönemlerinde kesintili ve mevsimsel olarak yönelebiliyordu. Bu özellikle de kadınlar için geçerliydi, çünkü kadınların etkinlikleri eve odaklıydı ve emeklerinin bir kısmını evde iplik ve kumaş üretimine verebiliyorlardı.[23]

Her toplumda ortaya çıkan belirli cinsel işbölümüne göre, kadınlarla tekstil üretimi arasında bilhassa güçlü bir ilişki vardı. Gerçekten de Çin'de, modernite öncesinde "erkekler toprağı sürer, kadınlar kumaş dokur" diye bir söz vardı. Navajo, Hopi ve Güneydoğu Asya'daki bazı halklar haricinde, tüm dünyada ip eğirmek neredeyse kadınların tekelindeydi. Eğirme fasılalı olarak yapılabildiği ve aynı anda küçük çocuklara bakmak ve yemek pişirmek gibi başka etkinliklerle de uğraşmayı mümkün kıldığı için, kadınların hanelerdeki

rolleri, genellikle ip eğirmekten de sorumlu olmalarına yol açtı. Kadınlarla kumaş üretimi arasındaki ilişki o kadar güçlüydü ki, bazı kültürlerde kadınlar eğirme aletleriyle birlikte gömülüyordu. Diğer taraftan dokumada böylesine güçlü bir cinsiyete dayalı işbölümü ortaya çıkmadı. Hindistan ve Güneydoğu Afrika gibi bölgelerde erkekler dokumacılık sanayiine hâkim olma eğilimindeyken, Güneydoğu Asya, Çin ve Kuzey ve Batı Afrika'da olduğu gibi kadınların da dokudukları birçok kültür vardı. Fakat hem kadınların hem erkeklerin dokudukları toplumlarda bile, bunlar genellikle farklı tasarımlarda uzmanlaşıyor, farklı miktarlarda üretiyor ve farklı tezgâhlarda çalışıyorlardı. Emeğin cinsiyete göre bu bölümlenmesi, gelişmekte olan fabrika sisteminde de tekrarlandı ve hanedeki cinsiyet ilişkilerini, fabrika üretiminin ortaya çıkmasındaki önemli bir etken haline getirdi.[24]

Hanelere ve bunların belli hayatta kalma stratejilerine odaklanan bu modernlik öncesi pamuk sanayiinde, çırçır, eğirme veya dokumada teknolojik değişim yavaştı. Ta on sekizinci yüzyıla kadar, örneğin Güneydoğu Asya'daki bir kadının yarım kilo pamuğu eğirmesi bir ay, dokuz metre kumaşı dokuması da bir ay daha sürüyordu.[25] Bu muazzam zaman tüketimi, kısmen eğirmeye ve dokumaya verilen emeğin, iktisatçıların tabiriyle "düşük fırsat maliyetinin", kısmen de hükümdarların tebaalarının üretimini mümkün olan azami ölçüde vergilendirdiği bir düzenin bir sonucudur. Üstelik çoğu hane halkı tekstil açısından kendi kendine yettiği için, pazarlar kısıtlı ölçüdeydi.

Ancak teknolojik değişimin yavaşlığı, hammadde tedarikindeki kısıtlamalarla da ilişkiliydi. Dünyanın çoğu bölgesinde, ham pamuk verimli biçimde fazla uzağa nakledilemiyordu. Yük hayvanları veya insanlar bazen ham pamuğu görece kısa mesafelerde taşıyabiliyordu. Ham pamuk Aztek İmparatorluğu'nda işlenmek üzere belki yüz altmış kilometre uzaklıktaki yayla bölgelerine nakledilyordu. Suyoluyla pamuk ticareti hem daha verimli, hem de daha yaygındı. Örneğin MS

ikinci binyılda gözlemciler yüzlerce, hatta binlerce teknenin Yangtze Irmağı'ndan aşağı Jiangnan bölgesine doğru pamuk taşıdığını bildirmiştir. Gujarat ve merkez Hindistan pamukları da aynı şekilde Ganj Nehri üzerinden ve Güney Hindistan ve Bengal kıyıları boyunca denizyoluyla nakliediliyordu. Yine de on dokuzuncu yüzyıla kadar ham pamuğun büyük kısmı, yetiştirildiği yerden en fazla birkaç kilometre ötede eğirilerek dokundu.[26]

Dünyanın o kadar çok farklı bölgesindeki o kadar çok insan pamuk yetiştiriyor, eğiriyor ve kumaş halinde dokuyordu ki, pamuk muhtemelen dünyanın en önemli üretim sanayiiydi. Ve hane halkı içinde tüketim için hane halkı tarafından üretim, on dokuzuncu yüzyıla kadar bu sanayinin en önemli sektörü olarak kalacak olsa da, 1780'lerin sanayi devrimi öncesinde önemli bir değişim yaşanıyordu. En önemlisi, pamuk mamulleri, kısmen üretilmeleri fazlasıyla emek yoğun olduğundan dolayı, önemli bir değer kaynağı ve değiş tokuş aracı haline geldi. Her yerdeki hükümdarlar haraç veya vergi olarak pamuklu kumaş talep ediyordu ve hatta pamuğun, doğrudan politik ekonominin doğuşunda etkili olduğu da söylenebilir. Örneğin Aztekler arasında pamuk, haraç ödemek için en önemli araçtı. Çin'de ise on beşinci yüzyıldan başlayarak hane halklarından vergilerinin bir kısmını pamuklu kumaş olarak ödemeleri talep ediliyordu. Afrika'da da haraçların kumaş olarak ödenmesi yaygındı. Pamuklu kumaş, vergi ödemenin pratik bir aracı olarak, Çin'de, tüm Afrika'da, Güneydoğu Asya'da ve Orta Amerika'da döviz olarak da kullanılıyordu. Kumaş ideal bir değiş tokuş aracıydı, çünkü ham pamuktan farklı olarak uzun mesafelerde kolayca taşınabiliyor, bozulmuyordu ve değerliydi. Bir parça pamuklu kumaş, modern öncesi dünyanın hemen her yerinde ihtiyaç duyulan her şeyi; yiyecek, mamul mal, hatta güvenlik bile satın alabiliyordu.[27]

Pamuktan ilkel bir para olarak faydalanılması, yükte hafif pahada ağır olması sayesinde, pamuğun tamamının üretildiği yerin hemen yakınlarında kullanılmamasına bir açıklama getirir. Gerçekten de Amerika'da, Afrika ve Asya'da ayrı ayrı ortaya çıkmış olan pamuk merkezlerinin hepsi, gitgide daha karmaşık ticaret ağları geliştirerek, yetiştiricileri, üreticileri ve tüketicileri, uzun ve hatta bazen kıtaları aşan mesafeler boyunca birbirine bağlamıştı. Dokuzuncu ve onuncu yüzyılın pamuk sanayii, İran'da önemli bir kentleşmeye yol açarak, çevredeki kırsaldan ham pamuğu çekmiş, bunu eğirip, dokuyup, dikerek, özellikle bugün Irak'ta kalan uzun mesafedeki piyasalarda satmıştır. Bir yazar, Burkina Faso kolonileşmeden önce, "pamuğun ticaretin merkezinde" olduğunu ortaya çıkarmıştır. Gujarat pamuklu kumaşları, daha MÖ dördüncü yüzyılda Hint Okyanusu'nun kıyısındaki çeşitli ülkeler arasındaki ticarette çok önemli bir rol oynamaya başlamış ve büyük miktarlarda kumaş Doğu Afrika kıyıları boyunca satılarak, Afrika'nın içerilerinde bile ticareti yapılmıştır. Tüccarlar bu alışverişlerin hepsinde, özellikle de kumaşların geldiği ülkelerden çok uzaklarda bulunmaları halinde, yerel zevklere göre kendilerini ayarlamak ve ürünlerini yerel tüketiciler için cazip fiyatlardan satmak zorunda kalmıştı.[28]

Pamuk Orta Amerika'da komşu ülkeler de dahil olmak üzere yüzlerce kilometre öteye satılıyor, örneğin tüccarlar (günümüzde Oaxaca'da bulunan) Tenochtitlán'dan kumaşı alıp, Guatemala'ya satıyordu. İplik ve kumaş, bugün ABD'nin sınırları içinde bulunan güneybatıda da önemli ticaret kalemleriydi. Pamuk mamuller, pamuğun yetiştiği bölgelerden çok uzaklardaki kazılarda bulunmuştur. Çinli tüccarlar on üçüncü yüzyıldan beri yerel üretime ek olarak, Vietnam, Luzon ve Java gibi uzak ülkelerden pamuk ipliği ve kumaş ithal ediyordu. Benzer şekillerde Afrikalı tüccarlar da uzun mesafelerden pamuklu tekstil ticareti yapıyordu, örneğin çöl göçebelerinin getirdiği tuz karşılığında Mali pamuklu kumaşları satıyorlar-

dı. Osmanlı pamuklu tekstiller Batı Avrupa gibi uzak yerlere kadar uzanırken, pamuk ürünleri Japonya'ya daha on üçüncü yüzyılda ithal ediliyordu.[29]

Gitgide küresel bir boyut kazanan bu ticaretin merkezindeki Hindistan, Roma İmparatorluğu, Güneydoğu Asya, Çin, Arap dünyası, Kuzey Afrika ve Doğu Afrika'yla ticaret yapıyordu. Hint pamukluları, insanların ve öküzlerin sırtında, Güney Asya'yı boydan boya geçiyordu. Arap yelkenlileriyle denizleri aşıyor, develerin sırtında büyük Arap Çölü'nü geçerek Halep'e ulaşıyor, Nil boyunca açılarak Kahire pamuk pazarına iniyor ve Java'ya doğru yol alan Çin yelkenlilerinin ambarlarını dolduruyordu. Tüccarlar Hint pamuğunu Kızıldeniz ve İran Körfezi limanlarına getirirken, pamuk daha MÖ altıncı yüzyılda Mısır'a kadar uzanmıştı. Sonra Yunan tacirleri pamuğu Mısır ve İran'dan Avrupa'ya getirdiler. Zamanla Romalı tüccarlar da bu ticarete katılarak, pamuğu imparatorluk seçkinleri arasında imrenilen bir lüks mal haline getirdiler. Hint pamukluları aynı zamanda Doğu Afrika'nın tamamında önemli bir konuma sahipti. Hindistan on dokuzuncu yüzyıla kadar Arap dünyası ve Avrupa için başlıca tedarikçi olarak kalırken, başkalarıyla birlikte Gujaratlı tüccarlar devasa miktarlarda kumaş gönderiyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun bir yetkilisi 1647'de şöyle şikâyet ediyordu: "Hindistan ticaretine o kadar çok hazine akıyor ki ... dünyanın zenginliği Hindistan'da toplanıyor."[30]

Hint kumaşları doğuya doğru Asya'nın başka kısımlarına da satılıyordu. Tüccarlar Çin pazarlarında daha çok eski zamanlarda kumaş satıyordu. Çok büyük miktarlarda Hint kumaşları, yerel seçkinleri giydirmek için Güneydoğu Asya'ya kadar yol alıyordu: On altıncı yüzyılın başlarında Malakka'ya yapılan ihracatın, her yıl Gujarat, Coromandel ve Bengal'den gelen on beş geminin ambarlarını doldurduğu tahmin edilmiştir. Hint kumaşı dünya piyasalarında o kadar baskındı ki, İtalyan tüccar Lodovico de Varthema 1503 civarında Gujarat'ın

liman kenti Cambay hakkında şu gözlemde bulunmuştur: "Bu şehir İran, Tataristan, Türkiye, Suriye, Berberistan, yani Yemen, Afrika, Etyopya, Hindistan ve çok sayıda meskûn adaya ipek ve pamuklu mallar tedarik ediyor." Sanskritçe'deki pamuklu mallar anlamına gelen *karpasi* sözcüğü, İbranice, Yunanca, Latince, Farsça, Arapça, Ermenice, Malayca, Uygurca, Moğolca ve Çince'ye girmiştir. Hatta bazı kumaşların isimleri, küresel marka isimler haline gelmiştir, örneğin şintz (basma) ve jakona, Hint dillerindeki terimlerin bozulmuş halidir ve zamanla tüm dünyada belli bir tarzı tarif etmeye başlamıştır. Gerçekten de Hint kumaşları, on yedinci yüzyıldan başlayarak, Beverly Lemire'nin deyişiyle "ilk küresel tüketim malı"[31] haline gelmiştir.

Talep arttıkça, pamuk da evden çıkmak için ilk deneme adımlarını atmıştır. Pamuk atölyelerinde üretim, MS ikinci binyıl boyunca, özellikle Asya'da yaygınlaşmıştır. Hindistan'da profesyonel dokumacılar ortaya çıkmıştır; bunlar uzun mesafeli ticarete mal tedarikine odaklanarak, hem ülkelerindeki, hem de yurtdışındaki hükümdarlara ve zengin tüccarlara pamuklu kumaş temin etmiştir. Dakka'daki dokumacılar, Babürlü sarayına muslinler üretmek için sıkı bir gözetim altında çalıştırılmış, "yalnızca, kötü ücret veren ve onları bir tür esaret altında tutan hükümet için çalışmaya zorlanmıştı." Tek bir tezgâhtan fazlasını içeren atölyelerin, Alamkonda'da, yani günümüz Andra Pradesh'inde henüz on beşinci yüzyılda bile bulunduğu bildirilmiştir. Geçimlik üretim yapan dokumacıların aksine, uzun mesafeler aşan tüccarlar belli coğrafyalara odaklanmıştı: Bengal zarif muslinleriyle meşhurdu, Coromandel sahili basmaları ve patiskalarıyla, Surat ise her türden sağlam, ama ucuz kumaşlarıyla. Her ne kadar dokumacılar, Hindistan'ın kast sisteminde çok farklı konumlarda bulunabiliyorduysa da, kıtanın bazı kısımlarında sosyal hiyerarşilerin en tepelerine kadar uzanarak, yerel tapınaklara en çok bağış yapanlar arasında sayılacak kadar zenginleşebildiler. Dünyanın başka yerlerinde

de pamuk işlemeyi meslek edinen gruplar ortaya çıktı: Örneğin on dördüncü yüzyılda Çin'in Ming hanedanı döneminde, toplu halde binlerce işçi çalıştıran "şehirdeki dokuma tezgâhı evlerinde" yüksek nitelikte tekstiller işleniyordu. Osmanlı döneminde Tokat'ta son derece becerili dokumacılar önemli miktarlarda pamuk tekstili üretiyordu. İslam dünyasındaki başka şehirlerin yanında, Bağdat, Musul ve Basra'da büyük pamuk atölyeleri vardı, zaten *muslin* sözcüğü de, Musul'un Kürtçe adı olan Musil'den gelir. Günümüz Mali'sinin başkenti olan Bamako'da, altı yüze kadar dokumacı birlikte çalışırken, "Batı Afrika'nın Manchester'i" sayılan Kano'da da büyük bir dokumacılık sanayii ortaya çıkmıştı ve Sahra halklarına kumaş tedarik ediyordu. Timbuktu'da daha 1590'larda yirmi altı pamuk üretim atölyesi ticaret yaparken, her biri elli veya daha fazla işçi çalıştırıyordu. Osaka'da da binlerce işçi pamuklu kumaş dokuyordu; bölgenin her yanına yayılan atölyeler, on sekizinci yüzyılın başlarında otuz ile kırk bin kişiyi çalıştırıyordu.[32]

Atölyeler yaygınlaştıkça, aynı şekilde yeni bir dokumacı tipi de yaygınlaştı: özellikle bir piyasada satılmak üzere üretim yapmakta uzmanlaşmış, genellikle erkek bir işçi. Fakat atölyeler ortaya çıkarken bile, bu tarz piyasalar için uzmanlaşmış üretim, kentlerde değil, hâlâ kırsallarda ve atölyelerde değil, hâlâ evlerde yapılıyordu. Bu kırsal piyasa üreticilerini, yalnızca kendi geçimi için üretenlerden farklı kılan, küresel ticarette yeni gelişen bir güce, tüccar sermayesinin bir arada tuttuğu üretim ağlarına olan bağımlılıklarıydı. On dokuzuncu yüzyılın mekanize pamuk üretiminin çekirdeğini oluşturacak olan bu ağlarda, eğiriciler ve dokumacılar pamuk ipliğini ve kumaşı, kentli tüccarlar için işliyor, bunlar da eğiricilerin ve dokumacıların ürünlerini toplayarak, uzak pazarlarda satıyordu. Tüccar kapitalistlerle üreticilerin karşılıklı ilişki biçimleri çok çeşitliydi. Örneğin Hint alt kıtasında kırsal kesimde yaşayan dokumacılar, yeterli ipliği ve hayatta kalmak için ihtiyaçları olan yiyeceği satın almak için, tüccarların sermayesine

gerek duyuyordu, fakat bu dokumacıların aletleri genellikle kendilerine aitti, gözetim olmadan çalışıyordu ve ürünlerinin kullanımı üzerinde belli bir kontrole sahipti. Dünyanın başka yerlerinde, kırsal dokumacılar çok daha az güce sahipti. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nda tüccarlar köylülere pamuk ve iplik tedarik ediyor, bunlar da pamuğu eğirip dokuduktan sonra, ürünlerini küçük bir kârla tüccarlara geri veriyordu. Hindistan'daki dokumacılardan farklı olarak, ürünlerinin kullanımı üzerinde hiçbir kontrolleri yoktu. Çin'de de tüccarların üretim üzerinde büyük bir kontrolü vardı. "Bunlar ham pamuğu getirip, yerel pazarlarda köylü kadınlara eğirip dokumaları için ödünç veriyor, kasaba veya şehirdeki atölyelerde kumaşı boyatıp ütületiyor, sonra da satılması için Çin'in her yanına ihraç ediyordu." Gerçekten de tüccarların üretimin her aşaması üzerindeki kontrolü, on dokuzuncu yüzyılda tüm yerküreyi kapsayan bir pamuk imparatorluğunun kuruluşundaki merkezi rolün bir belirtisiydi.[33]

Piyasaların genişlemesiyle birlikte, pamuk teknolojisi de değişti. Pamuk işlemenin temel ilkeleri tüm dünyada gayet benzer olduğu ve verim, yeni çırçırların, eğirme makinelerinin ve dokuma tezgâhlarının on sekizinci yüzyılın sonunda ve on dokuzuncu yüzyılın başında icadından önce çarpıcı ölçüde daha düşük olduğu halde, önemli yenilikler de vardı. Örneğin eğirmecilik, Orta Amerika'da "özel olarak şekillendirilmiş seramik iğ ağırşakları"nın kullanılmaya başlanmasıyla gelişti. Orta Amerikalılar MS 1200'den sonra özel tasarımlı eğirme çanakları kullanarak, eğiricilerin verimini artırdılar, bu ise, başka şeylerin de yanında, hükümdarlarının doymak bilmez haraç açlığını gidermelerini mümkün kıldı. Ancak teknolojik yeniliklerin merkezi Asya'ydı: (çekirdekleri çıkarmak için) merdaneli çırçır, (çırçırlanmış pamuğu temizlemeye ve çözmeye yarayan) yay, eğirme tekerleği ve dik çözgülü tezgâh da dahil olmak üzere yeni dokuma tezgâhlarının hepsinin kökeni Asya'ydı. On birinci yüzyılda icat edilen eğirme tekerleği

bilhassa önemli bir yenilikti, çünkü köylülerin pamuğu çok daha hızlı eğirmesini mümkün kılıyordu. Aynı bölgelerdeki dokumacılar aynı zamanda yeni bir tür dokuma tezgâhını da icat ettiler: pedallı tezgâh. Kesin kökenleri belirsiz olmakla birlikte, bu tezgâh MÖ 500 ile MS 750 arasındaki bir dönemde Hindistan'a, MS üçüncü yüzyılda ise (ilk başta pamuk üreticiliğinde kullanıldığı) Çin'e gelmiştir.[34]

En büyük yenilikler ise, pamuk bitkisinin kendisinin evcilleştirilmesinde yaşanıyordu. İki bin yıl önce yaşamış Hint köylüler on dokuzuncu yüzyılda kölelerin topladığı pamuğu görseler tanınmakta zorluk çekerlerdi. İnsanların elemesi sayesinde pamuk, çok çeşitli çevresel şartlarla uyumlu hale gelirken, elyafları tekstil üretimi için daha da elverişli kılındı. Çin, Japonya, Güneydoğu Asya, Kuzey ve Güney Amerika, Batı Afrika ve Anadolu'daki kırsal yetiştiriciler, komşu topraklardan pamuk tohumlarını getirerek kendi ürün karışımlarına pamuğu da eklediler. Yüzyıllar boyunca bu evcilleştirme süreci pamuğun fiziksel özelliklerini muazzam değiştirerek, daha uzun ve daha parlak elyaflar (sonraki zamanların pamuk uzmanları elyafın uzun haline "lif" diyecektir), daha bol ve fındığınkine benzeyen kabuktan çıkarılması daha kolay olan elyaflar üreten bitkiler yarattı. Dahası, sulama tekniklerindeki ve tarım bilimindeki ilerlemeler, üretimin yeni bölgelere doğru yayılmasını mümkün kıldı. Pamuk bitkisi, tohum seçimi ve teknolojinin ilerlemesi sayesinde, İslam dünyasının çoğunlukla kurak toprakları da dahil olmak üzere, Afrika, Asya ve Amerika'nın daha kuru ve daha soğuk kısımlarında bile serpilir hale geldi. Yine de on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıldaki değişimlerle kıyaslandığında, Sanayi Devrimi'nden önceki iki bin yıl içerisinde kaydedilen genel verim artışları küçüktü. Tarihin büyük bir kısmı boyunca pamuk sanayiinin dünyada genişlemesinin nedeni, öncelikli olarak sürekli artan sayıda insanın, pamuk yetiştirmek, eğirmek ve dokumakla sürekli daha fazla zaman geçirmesidir.[35]

Özellikle de Asya'da, kırsal eğiricileri ve dokumacıları, kentli tüccar sermayesine bağlayan bu üretim ağları, piyasalar için kademeli de olsa önemli bir genişleme sağlamıştı. Ancak bunu yaparken, eski sosyal yapıları havaya uçurmamış, üretimde yüzyıllardır yürürlükte olan düzenlenmeleri değiştirmemişti. Hane halkı ve onunla bağlantılı olan teknoloji hep merkezlerinde kaldı. Bu modernlik öncesi dünya, bir geminin iki bölmesine saklanmış olarak güvencedeydi: birincisi bitmiş ürünlerin piyasaları büyüyordu, ama 1780 sonrasının dünyasıyla kıyaslandığında bu çok mütevazı bir hızdı. İkincisiyse uzak mesafelere ham pamuk tedarikinin önünde büyük engeller vardı. Bu eski kısıtlamaları yıkmak için büyük bir karşıt güce ihtiyaç olacaktı.

***

Dikkate değer ölçüde çeşitli, efsanevi ölçüde canlı ve ekonomik açıdan önemli olan bu pamuk dünyasında, çok uzun bir süre boyunca Avrupa'dan eser yoktu. Avrupalılar pamuk yetiştirme, işleme ve tüketme ağlarının kıyısında kalmıştı. Yunan ve Roma dönemlerinde küçük miktarlarda pamuklu kumaş ithal etmeye başladıktan sonra bile, bütün olarak küresel pamuk sanayii için küçük bir öneme sahip oldular. İnsanlar Bronz Çağı'ndan beri olduğu gibi, keten ve yünden yapılmış kıyafetler giyiyordu. Mahatma Gandi'nin dediği gibi, Hindistan Avrupa'ya pamuklu kumaşlar sunarken, Avrupalılar "barbarlık, cehalet ve yabanilik içinde boğuluyordu."[36]

Basitçe, Avrupa için pamuk egzotikti. Bu elyaf çok uzaklardaki ülkelerde yetişiyordu ve anlatıldığına göre çoğu Avrupalı pamuğu, bir bitkiyle bir hayvanın karışımı, yani bir "kuzu bitkisi" olarak hayal ediyordu. Ortaçağ Avrupa'sında bitkilerin üzerinde küçük koyunların olduğu ve geceleyin su içmek için aşağı eğildiklerine dair hikâyeler dolaşıyordu; diğer masallar ise bodur saplarla toprağa bağlanmış koyunlardan bahsediyordu.[37]

Kuzu bitkisi: Avrupalıların hayalinde pamuk bitkisi.

Pamuğun Batı Afrika'ya olduğu gibi, Avrupa'ya ilk ciddi akını da, İslam'ın yayılmasının bir sonucudur. MS 950'ye gelindiğinde pamuk, Sicilya'da olduğu kadar, Sevilla, Cordoba, Granada ve Barselona gibi Müslüman şehirlerde de işleniyordu; bu tekstillerin bir kısmı Avrupa'nın geri kalanına ihraç ediliyordu. Sevillalı botanikçi Ebu Zekeriya İbn el Avam on ikinci yüzyılda, pamuğun nasıl yetiştirildiğini ayrıntısıyla anlatan, tarım hakkında bir inceleme yayımlamıştı.[38] İslam ile pamuk arasındaki çağrışım o kadar güçlüydü ki, çoğu Avrupa dilinde bu elyafın adı, Arapça *kutun* sözcüğünden ödünç alınmıştır. Fransızca *coton*, İngilizce *cotton*, İspanyolca *algodón*, Portekizce *algodão*, Flamanca *katoen* ve İtalyanca *cotone* hep aynı Arapça kökten türemiştir. (Kabaca „ağaç yünü" olarak tercüme edilebilen, Almanca *Baumwolle* ve Çekçe *bavlna*, bu kaideyi bozmayan bir istisnadır.) İber Yarımadası'nın ikinci binyılın ilk yarısında Hristiyanlar tarafından yeniden fethi, bölgenin pamuk üretimini ciddi ölçüde daraltmışsa da, yüzyıllar boyunca maruz kalınan Arap teknolojisi ve kültüründen geriye, Avrupa'nın büyük kısımlarında pamuk tekstillerine karşı bir aşinalık ve bir beğeni de kaldı.

On ikinci yüzyıla gelindiğinde, Avrupa'nın küçük kesimleri, özellikle de Kuzey İtalya, pamuk üretimi dünyasına tekrar katıldı ve bir daha da ayrılmadı. Avrupa'nın iklimi pamuk yetiştirmeye çoğunlukla uygun olmadığı halde, Haçlılar Avrupa'nın gücünü Arap dünyasına, yani pamuğun doğal olarak yetiştiği topraklara taşımışlardı.[39] İlk pamuk işleme çabaları mütevazı olmakla birlikte, kıtanın tarihini ve dünya ekonomisini değiştirecek olan bir akımın başlangıcıydı.

Avrupa'da Müslüman olmayan ilk pamuk sanayii merkezi, Kuzey İtalya'da, Milano, Arezzo, Bologna, Venedik ve Verona gibi şehirlerde ortaya çıktı. On ikinci yüzyılın sonlarından başlayarak, sanayi hızla büyüdü ve bu kent ekonomilerinde canlı bir rol oynamaya başladı. Pamuk sanayii örneğin Milano'da, 1450'lere gelindiğinde, hem pamuk hem keten kullanılan bir kumaş olan pazen üretiminde altı bin işçi çalışıyordu.[40] Bu Kuzey İtalyalılar Avrupa'nın en baskın üreticileri haline gelerek, bu konumlarını yaklaşık üç yüz yıl boyunca korudular.[41]

Pamuk üreticiliğinin Kuzey İtalya'da serpilmesinin iki nedeni vardı. Birincisi, bu şehirler hâlâ canlı olan ve uzun bir geçmişe sahip yün üreticiliği sayesinde, yetenekli işçileri, bol sermayeli tüccarları ve uzun mesafeli ticaret becerisini kendilerinde toplamıştı. Girişimciler pamuk üreticiliğine girişmeye karar verdiklerinde, bu kaynaklardan istifade edebiliyordu. Bunlar ham pamuğu, etraftaki taşrada yaşayan kadınlara göndererek eğirtiyorlardı. İpliği dokumak için, loncalar halinde düzenlenmiş olan kentli zanaatkârlarla sözleşme yapıyorlardı. Mallarına marka ve standart koyuyor, bunları tüm Akdeniz, Ortadoğu, Almanya, Avusturya, Bohemya ve Macaristan'daki yabancı piyasalara ihraç ederken de uzun mesafeli ticaret ağlarından destek alıyorlardı.[42]

İkincisi, Kuzey İtalya'nın nitelikli işçilere, sermayeye ve uzmanlığa sahip olması kadar önemli bir neden ise, bütün bunlara sahip olan diğer Avrupa kentlerinden farklı olarak, Ku-

zey İtalya ham pamuğa kolayca erişebiliyordu. Gerçekten de Kuzey İtalya'daki sanayi, başından beri Batı Anadolu ve bugünkü Suriye gibi yerlerden gelen Doğu Akdeniz pamuğuna tamamen bağımlıydı. Pamuk iplik ve pamuklu kumaşlar daha on birinci yüzyılda Venedik, Cenova ve Pisa limanlarına ithal edilmiş, insanlar pamukluların zevkine varmıştı. Haçlı Seferleri'nin ardından ham pamuk ithalatı bunu takip etmişti, 1125 yılında ilk ham pamuk ticaretinin yapıldığı belgelenmiştir.[43]

Gemicilikteki gelişmeler, toptan malların daha ucuz nakliyesini mümkün kıldıkça, Venedik Avrupa'nın ilk pamuk antreposu, yani on ikinci yüzyılın Liverpool'u haline geldi. Bazı tüccarlar sırf pamuk taciri olmaya yönelirken, düşük kaliteli ham pamuğu Anadolu'dan satın alıyor, daha iyi kalitedeki elyaflarıysa Suriye'den tedarik ediyordu. Bu tedarike, Cenevizlilerin Anadolu, Sicilya ve Mısır'dan yaptıkları ithalat da ekleniyordu. Fakat büyük miktarlar ithal etmelerine rağmen, Avrupalı tüccarların ham pamuğun Doğu Akdeniz'de yetiştirilme biçimleri üzerinde pek bir etkisi yoktu: Pamuğu yerel tüccarlardan satın alıyor, gemilere yüklüyor ve denizin ötesine taşıyorlardı. Yine de Venedik'in Akdeniz ticaretine katılıp, zamanla bu ticarete hâkim olabilmesi, Kuzey İtalya pamuk sanayiinin başarısı için çok önemliydi. Üstelik bu, Avrupa devletlerinin ve sermayedarlarının eski pamuk merkezlerine sonradan sokacakları hançerin bir habercisiydi.[44]

Akdeniz ticaret ağları İtalyan üreticilerin sadece ham pamuğa görece kolay erişimini sağlamakla kalmadı, "Doğu" teknolojilerine erişimlerini de sağladı. Kuzey İtalyalı girişimciler İslam dünyasından, bir kısmı Hindistan ve Çin'den gelmiş olan teknolojileri devraldı. On ikinci yüzyılda Avrupa tekstil sanayiine dışarıdan devasa bir teknoloji akışına tanıklık edildi. Eğirme tekerleği on üçüncü yüzyılın ortasında Avrupa'ya gelmeden önce, Amerikalı ve Afrikalılar gibi Avrupalılar da el iğleri kullanarak iplik eğiriyordu. Bu yavaş bir işlemdi: Yetenekli bir eğirici saatte yaklaşık 120 metre iplik eğirebiliyordu.

Yatay pedallı tezgâh, Milano,
on dördüncü yüzyılın ortaları.

Bu hızla tek bir bluz için yeterli ipliği eğirmek yaklaşık on bir saat sürüyordu. Eğirme tekerleği Avrupalı eğiricilerin verimini muazzam artırarak, üretkenliği üçe katladı. Dolayısıyla bu yeni malzemenin, pamuğun piyasada bulunması, üreticileri yeni üretim tekniklerini benimsemeye sürükledi ki Ortaçağ Avrupa'sında eğirme tekerleğine "pamuk tekerleği" denmesinin nedeni de budur. Eğirme tekerleğinden daha az çarpıcı olsa da, yatay pedallı tezgâh da dokumada gelişme sağladı. Avrupa'da ilk olarak on birinci yüzyılda kullanılan bu tezgâh, dokumacının çözgü iplerinin bir kısmını ayırarak mekiğin aradan geçmesini sağlayan araç olan ağızlıkları ayaklarıyla değiştirmesini mümkün kılıyordu, böylece elleri serbest kalarak atkı ipini takabiliyor, böylece de daha yüksek kalitede tekstillerin üretilmesini sağlıyordu. Bu tezgâh Avrupa'ya Hindistan veya Çin'den, İslam dünyası aracılığıyla gelmişti.[45]

Kuzey İtalya'da pamuk sanayiinin gelişmesi, esas olarak İslam dünyasından gelen ham pamuğa ve üretim teknolo-

jilerine erişimine dayanıyordu. Bu ilişkiler ve bağımlılıklar, İtalya'nın başlıca zayıflıkları haline gelecekti; sanayi hammadde kaynaklarına uzak kalıyor ve pamuk yetiştiricilerini yeteri kadar kontrol altına alamıyordu. Kuzey İtalya sanayisi zamanla, İslam dünyasında pamuk sanayiinin gitgide güçlenmesinden ve İslam dünyası ile ticaret ağlarının kenara itilmesinden zarar gördü.[46]

Fakat İtalyan sanayii, bu hayati ticaret ağlarının kesilmesinden önce bile, başka bir güçlükle karşı karşıyaydı: Alplerin kuzeyinde, güney Alman şehirlerinde daha atik rakipler ortaya çıkıyordu. İtalyan rakipleri gibi, bunlar da Ortadoğu pamuğuna bel bağlıyordu. Fakat İtalyan üreticileri yüksek vergilerle, yüksek ücretlerle, iyi organize olmuş kentli dokumacılarla ve lonca kısıtlamalarıyla karşı karşıya kalırken, Alman üreticiler Alman taşrasındaki uysal insanların ucuz emeğine erişimin faydalarından yararlanıyordu. On beşinci yüzyılın başlarına gelindiğinde, Alman üreticiler bu maliyet farkını, sadece Doğu ve Kuzey Avrupa, İspanya, Baltık bölgesi, Hollanda ve İngiltere gibi İtalyan ihracat pazarlarının çoğunu fethetmekte kullanmakla kalmamış, İtalyan pazarına bile el atmışlardı.[47]

Bu üretici girişimcilerden biri, 1367'de güney Alman kenti Augsburg'a varmıştı. Genç dokumacı Hans Fugger ilk başta babasının pamuklu kumaşlarını satmaya çalışmış, fakat zamanı gelince dokumacı ustası olarak yer edinmişti. Sonraki on yıllarda yatırımlarını genişleterek, zamanla Augsburg'da yüz dokumacı çalıştırmaya ve uzun mesafeli ticarete büyük yatırımlar yapmaya başlamıştı. Öldüğünde Augsburg'un en zengin elli kişisi arasındaydı ve Ortaçağ Avrupa'sının en zengin tüccar ve bankacı ailelerinden birinin yükselişi için zemin hazırlamıştı.[48]

Hans Fugger, Güney Almanya'da tek bir kuşak içerisinde dinamik bir pamuk sanayiinin hızla kurulmasına destek olmuştu. Alman dokumacıların ürünleri, 1363 ile 1383 arasında

Avrupa pazarlarında Lombardiya pazenlerini gölgede bıraktı. Fugger ve ona benzeyen diğerlerinin başarılı olmasının nedeni, yetenekli tekstil işçilerine, sermayeye ve ticaret ağlarına erişebilmeleriydi. Keten üretiminde uzun bir geçmişi olan Güney Almanya, yeni bir sanayiye para sağlayacak kadar çok sermayeye sahip, güçlü uzun mesafe tüccarlarını barındırıyordu. Fakat bu tüccarlar hem ucuz işçiliğe ve hem de Kuzey Avrupa piyasalarına erişebiliyordu, aynı zamanda ürünlerinin kalitesini garanti edebilen düzenlemeleri uygulama yeteneğine de sahipti. Bunun sonucunda, Ulm, Augsburg, Memmingen ve Nürnberg gibi şehirler büyük pazen üretim merkezleri haline geldiler. Sanayi zamanla Tuna Nehri boyunca doğuya ve İsviçre'ye doğru güneye de yayıldı.[49]

Taşrada işgücünün kontrolü çok önemliydi. Örneğin en önemli üretim yerlerinden biri olan Ulm'de, şehir içinde sadece iki bin kişi pamuk üretimiyle meşgul olurken, kırsalda on sekiz bin işçi pamuklular üzerinde çalışıyordu. Aslında dokumacılığın büyük kısmı şehirde değil, taşrada yapılıyor, tüccarlar eğiricilere ve dokumacılara para, hammadde ve hatta alet temin ediyordu. Hindistan taşrasına özgü olanlara benzeyen bir üretim ağı mevcuttu. Bu üretim organizasyonu, kentte üretimden çok daha esnekti, çünkü düzenleyicilik işlevi gören loncalar yoktu ve taşralı dokumacılar hâlâ kendi topraklarına sahipti ve kendi yiyeceklerini yetiştirebiliyordu.[50]

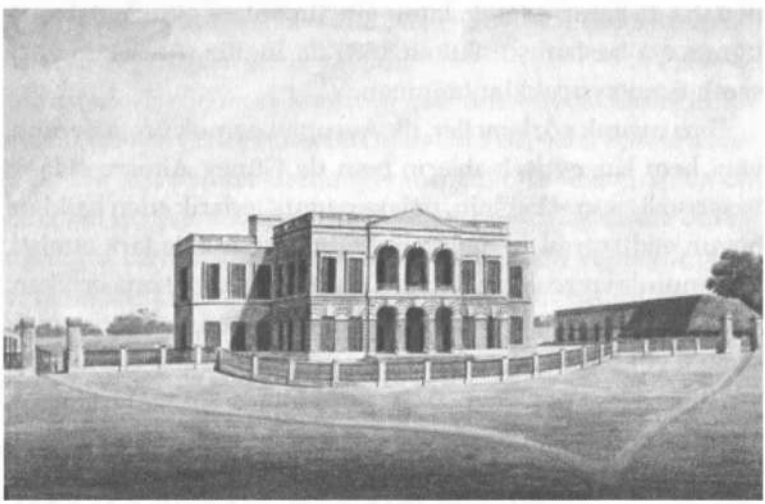
Kuzey İtalya'da ve Güney Almanya'da bir pamuk sanayiinin ortaya çıkmasıyla birlikte, Avrupa'nın küçük bölgeleri ilk defa küresel pamuk ekonomisinin ufak bir parçası haline geldi. Fakat Avrupa bütününde bu sanayi henüz pek baskın değildi. Avrupalılar hâlâ büyük ölçüde keten ve yünlü kıyafetler giyiyordu, pamuk değil. Ayrıca Avrupa'nın pamuklu mamulleri kıtanın dışında neredeyse hiç tüketilmiyordu. Üstelik on altıncı yüzyılın başlarından sonra, Otuz Yıl Savaşları sanayiyi kesintiye uğratıp, ticaret Akdeniz'den Atlantik'e doğru kayınca, Venedik'e bağımlı olan Avrupa sanayii çökü-

şe geçti. Gerçekten de Venedik on altıncı yüzyılda Akdeniz ticareti üzerindeki hâkimiyetini, güçlenen Osmanlı İmparatorluğu'na kaptırdı, Osmanlılarsa yerel sanayiyi teşvik ederek, ham pamuk ihracatını kısıtlıyordu. Gerçekten de Osmanlı birlikleri 1560'larda Akdeniz havzası üzerindeki güçlerini pekiştirince, bunun etkileri uzaklardaki Alman pamuk tekstil kentlerinde hissedilmişti. Ham ve işlenmiş pamuk akımlarını kontrol edebilme yeteneğine sahip güçlü bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselişi, Kuzey İtalyan ve Alman pamuk sanayilerini mahvetti. On altıncı yüzyılın sonlarında İngiliz gemileri, bir zamanlar baskın olan Venediklilerin halini daha da harap ederek, İzmir gibi limanlara gitgide daha sık uğramaya başlamıştı; Sultan 1589'da İngiliz tüccarlara kapsamlı ticari ayrıcalıklar tanımıştı.[51]

Bazı uyanık gözlemciler, ilk Avrupalı pamuk üreticilerinin, yani hem Kuzey İtalyalıların hem de Güney Almanyalıların başarısızlığının sebebinin, onlara pamuk tedarik eden halklara boyun eğdirmemiş olmaları olduğunu kesinlikle fark etmişti. Bu, unutulmayacak bir dersti. On altıncı yüzyıl sona ererken, Akdeniz değil Atlantik'e odaklanan tamamen yeni bir pamuk sanayii yükseliyor, Avrupalılar bu yeni ticaret bölgelerinin başarısını, sadece devlet gücünün yansıtılmasının sağlayabileceğini idrak ediyordu.[52]

2

Savaş Kapitalizminin İnşası

Küresel pamuk ağlarının ele geçirilmesi: İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin Cossimbazar'daki "fabrikası", Batı Bengal, 1795.

Pamuk üretiminin on ikinci yüzyılda Kuzey İtalya'da, sonra da on beşinci yüzyılda Güney Almanya'da ortaya çıkması, etkileyici olmakla birlikte, dünyayı değiştirecek gibi görünmüyordu. Her iki durumda da yükselişin ardından çöküş gelmişti. Ve üç kıtada zaten gayet yerleşmiş olan büyük pamuk sanayii, yüzyıllardır olduğu gibi tıkır tıkır işlemeye devam ediyordu. Dünya üretiminin merkezi hâlâ Hindistan ve

Çin'deydi, kıtalararası ticaret de Hintli dokumacıların ürünlerinin hâkimiyetindeydi. Avrupa sanayiinin bunlardan farklı olan önemli bir teknoloji veya organizasyon üstünlüğü yoktu: Tekstil teknolojisinde en ileri olan Asyalı üreticilerdi. Elbette Avrupa'nın yeni üretim çabaları, bu kıta için hiç görülmemiş miktarda pamuklu kumaş üretilmesini, pamuklu kumaşlara olan aşinalığın yayılmasını sağladı ve pamuk üreticiliğinin ilkeleri hakkında yaygın bilgiler kazandırdı. Ama bu küçük değişiklikler şimdilik küresel pamuk sanayii için önemsizdi, çünkü Avrupalılar okyanus ötesi piyasalarda rekabet edecek durumda değildi, bunun en azından bir sebebi de, ürünlerinin kalitesinin, Hint ürünlerininkinden çok daha düşük olmasıydı. Ayrıca Avrupalılar, Hint veya Çinli üreticilerden farklı olarak, dünyanın uzak diyarlarından ham pamuk ithaline bağımlıydı ve bu diyarlar üzerinde pek bir kontrole sahip değildi. Ayrıca 1600'de Avrupalıların çoğu hâlâ keten ve yünlüler giyiyordu.

Fakat bunu takip eden iki yüz yıl içinde, bunların tamamı değişecekti. Bu değişim yavaştı, ilk başta algılanacak gibi değildi, ama gitgide ivme kazanarak, zamanla katlanarak arttı. Bunun nihai sonucu olarak, dünyanın başlıca üretim sanayii, kökten yeniden düzenlendi: pamuğun nerede ve nasıl yetiştirilip üretildiği ve bu mahsulün tüm dünyayı nasıl toptan boyunduruğu altına alabildiğini gösteren şok edici bir patlama yaşandı. Pamuğun yeniden şekillenmesi, ilk başta teknik ilerlemelerden veya organizasyon avantajlarından değil, çok daha basit bir kaynaktan doğmuştu. Bu kaynak, sermayeyi ve gücü dev okyanusların ötesine yansıtma yeteneği ve iradesiydi. Avrupalılar gitgide artan bir sıklıkta, genellikle de şiddet uygulayarak, küresel pamuk ticareti ağlarına müdahale ettiler. Asya içindeki ve Asya'yla dünyanın geri kalanı arasındaki ağlardan sonra sıra aynı gücü kullanarak Afrika, Amerika ve Avrupa arasında yepyeni ağlar kurmaya geldi.[1] Avrupa'nın pamuk evrenine ilk müdahalesi, daha üstün bir güç karşısında yıkılmıştı; yeni kuşaklardan Avrupalı serma-

yedarlar ve devlet adamları bunu dikkate alarak, çıkarlarını yaymak için güç kullanma iradesi ve yeteneği aracılığıyla göreli bir avantaj sağladılar. Avrupalıların, pamuk evrenleri için önem kazanmasının nedeni, üstün teknolojiler icat etmeleri değil, küresel pamuk ağlarını yeniden şekillendirip bunlara hükmedebilme yetenekleriydi.

Avrupalı sermayedarlar ve hükümdarlar küresel ağları birkaç araç kullanarak değiştirdiler. Silahlı ticaretin gücü, Avrupa merkezli karmaşık bir deniz ticareti ağının yaratılmasını sağlıyordu; askeri ve mali bir devletin teşkili, gücün dünyanın en uzak köşelerine kadar yansıtılmasını mümkün kılıyordu; denizcilik sigortasından konşimentoya kadar yeni finans araçlarının icadı, sermaye ve malların uzun mesafelerde taşınmasına olanak tanıyordu; bir yasal sistemin geliştirilmesi, uzun vadeli yatırımlara az da olsa bir güvence veriyordu; birbirinden uzak sermayedarlar ve hükümdarlarla ittifaklar kurulması, yerel dokumacılara ve pamuk yetiştiricilerine erişim sağlıyordu; topraklara el konulması ve Afrikalıların köleleştirilmesi, tarlaların yeşermesini sağlıyordu. O çağda yaşayanların farkında olmadığı bu değişimler, Sanayi Devrimi'ne doğru atılan ilk adımlardı. Avrupa ile Doğu Asya arasındaki kişi başına ekonomik üretimde "büyük bir fark" baş göstermeden yüzlerce yıl önce, küçük bir grup Avrupalı, şimdiye kadar fasılalı ve dereceli olan küresel ekonomik bağlantılar kurma sürecinin kontrolünü ele geçirince, bunun sadece pamuk sanayii için değil, tüm dünyadaki insan toplulukları için önemli sonuçları oldu. Bu "büyük fark", ilk başta devlet gücündeki bir farktı. Bu süreç içinde çok sayıdaki pamuk evreni, Avrupa merkezli bir pamuk imparatorluğu haline geldi.

***

Kristof Kolomb'un 1492'de Amerika'ya varması, küresel bağlantıların bu yeniden biçimlenmesindeki ilk önemli olaydı. Bu yolculuğun dünyanın en büyük toprak gaspını başlat-

masıyla, Hernán Cortés 1518'de Aztek İmparatorluğu'na saldırarak, İspanyolların Amerika'da devasa topraklar üzerinde hak iddia etmesini sağladı ve bu topraklar Güney Amerika'ya ve daha kuzeye doğru yayıldı. On altıncı yüzyılın ortasında Portekiz bu eğilimi takip ederek bugün Brezilya olan yerleri ele geçirdi. Fransızlar 1605'te Amerika'ya el atarak, Quebec'i; Louisiana adı altında bir Fransız idari birimi halinde toparlanan, günümüz Amerika Birleşik Devletleri'nin orta batı ve güney kısımlarını ve 1664'te Hispaniola'nın batıdaki üçte birlik kısmı olan Saint-Domingue de dahil olmak üzere, bir dizi Karayip adasını ele geçirdi. İngiltere Amerika'daki ilk başarılı yerleşimini Jamestown'da kurduktan sonra, burası 1607'de Virginia kolonisinin bir parçası haline geldi ve İngilizler kısa sürede Kuzey Amerika ve Karayipler'de başka koloniler kurarak yayıldılar. Amerika kıtasında devasa toprakları kontrol etmek, göreceğimiz üzere, zamanla başka şeylerin de yanında, dev miktarlarda pamuğu monokültür halinde yetiştirmeyi de mümkün kıldı.

Pamuğun tarihçesindeki ikinci önemli olaysa beş yıl sonra, 1497'de Vasco de Gama'nın muzaffer bir edayla, Ümit Burnu'nu dolaşıp Avrupa'dan Hindistan'a denizyolunun keşfine öncülük ederek, Kalküta Limanı'na vardığında yaşandı. Artık Avrupalılar dünyanın en baskın üreticileri olan Hint dokumacılarının ürünlerine, Hint kumaşlarını gemiyle Hint Okyanusu'ndan geçirip, deveyle Arabistan'ı geçip, sonra da tekneyle Avrupa limanlarına ulaştıran çok sayıdaki aracıya bel bağlamak zorunda kalmadan ulaşabiliyordu. Da Gama 1498'de yerel hükümdarlardan Kalküta'da ticaret yapma iznini aldığında, Avrupalılar Hint kıta parçasında resmi ticaret ilişkileri kurmaya başlamıştı. On altıncı yüzyılın başlarına gelindiğinde, Portekizliler Hindistan'ın batı kıyısında, en kalıcı olarak da Goa'da bir dizi ticari karakol kurmuştu. On altıncı yüzyılın sonunda ise Hollanda ve Büyük Britanya, Portekiz'in Asya'yla olan ticaret üzerindeki tekeline meydan oku-

maya başlayarak, anonim şirketlere ihale vererek, son derece kârlı baharat ticaretinden bir pay kapmayı umuyorlardı. Bir dizi İngiltere-Hollanda savaşından sonra, Hollandalılar ile İngilizler Asya'daki çıkar alanlarını bölüşmeye razı olurken, Hint tekstil ticareti çoğunlukla İngilizlerin eline düşmüştü.

Güney Asya'ya doğru bu açılım, ilk başlarda Avrupalı tüccarların ve devlet adamlarının küresel pamuk ticareti ağlarına en önemli müdahalesiydi. Büyük miktarlarda kumaşı Avrupa'ya getiren Portekizlilerin öncülüğünde, Avrupalılar okyanus ötesi Hint tekstili ticaretinde bir rol oynamaya başlamışlardı. Gujarat ile hem Arap Yarımadası, hem de Doğu Afrika arasındaki önemli ticaret üzerinde de sözlerini geçirmeye çalışıyorlardı. Bunu ilk başlarda Gujaratlı tüccarların bu geleneksel pazarlara erişimini şiddet kullanmak suretiyle kısıtlayarak (ve bunda küçük bir başarı elde ederek), on altıncı yüzyılın ikinci yarısındaysa ticareti düzenleyerek yaptılar. Sonra onlara diğer Avrupalı tüccarlar da katıldı: 1600 yılında tüccarlar İngiliz East İndia Company'i, 1602'de Hollanda Vereeinigde Oost-İndische Compagnie'yi, 1616'daysa Danimarka Dansk Ostindiske Kompagni'yi kurdular. On yedinci yüzyılın başlarına gelindiğinde, Gujarat gemilerini ele geçirip, Gujarat tekstil ticaretini zor kullanarak düzenleme ve yerel tüccarların Arabistan ve artan ölçüde Güneydoğu Asya piyasalarına erişimini kısıtlama işinde, Hollandalılar ve İngilizler Portekizlilerin yerini alıyordu. Bu piyasalara mal tedariki, merkezinde Madras'ın bulunduğu Coromandel sahili üzerinde bulunan, güney Hindistan'daki fabrikalardan sağlanıyordu.[2] Uzakdoğu ticaretini başlatan Avrupalı büyük güçlerden sonuncusu Fransa'ydı. Fransız tüccarlar 1664'te Compagnie des Indes Française'yi kurarak, Fransızların *indiennes* adını verdikleri renkli baskılı pamuklu kumaşları ilk defa Fransa'ya getirdiler. Bu şirketler belli bölgeleri tekelleri altına almaya çalıştılarsa da, hem birbirleri hem de rakip bağımsız tüccarlar karşısında bu projeleri asla tam olarak başarılı olamadı.[3]

Tüm bu Avrupalı ticaret şirketlerinin ortak noktası, Hindistan'dan pamuk tekstiller satın alarak, Güneydoğu Asya'da baharat karşılığında satmaları ve aynı zamanda tekstilleri Avrupa'ya getirmeleriydi, ürünler burada ya iç pazarda tüketiliyor ya da Afrika'ya gönderilerek, Yeni Dünya'da kök salmaya başlayan sömürgelerde çalıştırılacak kölelerin bedeli ödeniyordu. Pamuklu tekstiller ilk defa olarak üç kıtayı kapsayan bir ticaret sistemine karışmıştı; Kolomb'un ve da Gama'nın önemli yolculuklarının sonuçları birbirini tetikledi. Avrupalı tüketiciler ve Afrikalı tüccarlar, Güney Asyalı ailelerin ve zanaatkârların eğirdiği ve dokuduğu bu güzel basmalara, muslinlere ve patiskalara veya daha basit ama faydalı düz kumaşlara açtı.

Pamuklu tekstiller Avrupa'nın Asya'ya yayılmasında merkezi rol oynadı. Avrupalı tüccarlar henüz on yedinci yüzyılın başlarında, Bengal'in Dakka Limanı'nda önemli bir rol oynuyordu. Bu liman yüzyıllar boyunca dünyanın en yüksek kaliteli pamuklarının kaynağı olmuştu. Doğu Hindistan Şirketi İngiltere'ye daha 1621'de, tahminen elli bin parça pamuk mamul ithal etmişti. Kırk yıl sonra bu rakam beş kat artmıştı. Aslında pamuklu kumaşlar, şirketin en önemli ticari malı haline gelmişti; kumaşlar 1766'da Doğu Hindistan Şirketi'nin toplam ihracatının yüzde 75'ini oluşturuyordu. Bunun sonucunda, hiç de pamuk dostu olmayan İngiliz yazar Daniel Defoe'ye göre, pamuk "evlerimize, dolaplarımıza ve yatak odalarımıza sızdı, perdelerimiz, yastıklarımız, sandalyelerimiz ve son olarak yataklarımız da, bu patiskalardan veya Hint kumaşlarından yapıldı."[4]

Silahlı Avrupalı tüccarlar, okyanus ötesi Hint pamuk tekstili ticaretine başarıyla müdahale etti. Ancak Hindistan'ın içinde Avrupa'nın gücü sınırlıydı. Esas olarak liman kentlerinin dış mahallelerinde veya bu asker-tüccarların sahil boyunca kurduğu artan sayıdaki kalelerin duvarlarında sona eriyordu. Avrupalı tüccarlar ihraç ettikleri büyük miktarlarda Hint tekstilini tedarik etmek için *bania* denilen yerel tacir-

lere bağımlıydı, bu tacirler, değeri artan bu malları yetiştiren, eğiren ve dokuyan, ülkenin iç kısımlarındaki köylülerle ve dokumacılarla zaruri ilişkilerini koruyordu. Avrupalılar Hindistan sahili boyunca, Madras, Surat, Dakka, Cossimbazar ve Kalküta gibi şehirlerde, fabrika dedikleri depolar kurmuştu, bu şehirlerdeki aracıları *bania*'lara kumaş siparişi veriyor ve yüklemeye hazır olan malları teslim alıyordu. Çoğu bugün hâlâ mevcut olan yüzlerce deri kaplı defter, bu alışverişlerin her birini kayıt altına alıyordu.[5]

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin Dakka'daki fabrikası, 1676'da kumaşın satın alınmasının mekanizmalarını ayrıntılarıyla anlatarak, yerel tacirlere bağımlılığını itiraf ediyordu. İngiliz tüccarlar kumaş tedariki işini, ticaret gemileri varmadan sekiz ila on ay önce birkaç *bania*'ya yüklüyor, istedikleri kaliteleri, tasarımları, fiyatları ve teslimat tarihlerini belirtiyorlardı. Afrikalı ve Avrupalı pamuk tekstil tüketicileri belli fiyatlarla belli ürünleri istiyorlardı. Sonra da *bania* çeşitli aracılarına nakit ödeme yaparak, bu aracıları köyden köye geziyor, ödemeleri aktarıyor ve her bir dokumacıyla bitmiş kumaşlar için sözleşme yapıyordu.[6] Daha sonra kumaş aynı tedarik zincirini izleyerek Dakka'daki İngiliz fabrikasına geliyor, burada sınıflandırılarak yüklemeye hazırlanıyordu.

Bu üretim sisteminde dokumacılar çalışma ritmini ve düzenini kendileri kontrol ediyordu, aletlerinin sahibi kendileriydi, tıpkı yüzyıllardır olduğu gibi, hatta ürünlerini istediklerine satma hakkını bile koruyorlardı. Avrupalıların talebi arttıkça, dokumacılar da üretimi artırırken fiyatları yükseltebiliyordu, bu açıkça onların çıkarınaydı. Aslında Avrupalı tüccarların Gujarat'taki Broach kentine veya Orissa ve Dakka'ya gelmeleri, yöresel pamuk sanayiine yeni bir ivme kazandırdı. Dokumacılar hâlâ yoksuldu, ama kumaşları için yapılan rekabetten fayda sağlayabiliyordu, tıpkı *bania*'lar ve hatta, pamuklu kumaş üretimi ve ihracatına vergi ve harç uygulamakta hiç gecikmeyen Hint hükümdarları gibi.[7]

Avrupalı tüccarların Hindistan'daki gücü büyüktü, ama her yanı kapsamaktan uzaktı: İngilizler sistemin, "Dakka kumaşıyla ticaret yapıp, her yıl önemli miktarlarda kumaşı kara yoluyla büyük Türk eyaletlerine varana kadar uzağa taşıyan Arap ve Moğolların" ticaret faaliyetlerinin yanında, dokumacıların ve yerel *bania*'ların "rekabeti, sorun çıkarması ve ücretleri" yüzünden sık sık kesintiye uğradığından yakınıyordu.[8]

Yerel tacirlere ve yerel sermayeye bağımlılığını koruyan bu "fabrika" sistemi, kabaca iki yüz yıl boyunca varlığını sürdürdü. 1800'e gelindiğinde bile, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, Bombay'daki iki tacir olan Pestonjee Jemsatjee ve Sorabje Jevangee'den 1 milyon Rupi'den fazla değere sahip parça mal satın almayı kabul ederken, Surat'taki bir *bania* olan Dadabo Monackjee, İngilizlere kumaş tedarik etmek için kentin kuzeyindeki dokumacılarla sözleşiyordu. Aslında ilk başlarda, Portekizli, İngiliz, Hollandalı ve Fransız tüccarlar, eski ve canlı bir pazara en son katılan tacirler olarak, Güney Asya'nın ve Arap Yarımadası'nın her yanından yüzlerce tüccarın yanında yerlerini almıştı. Avrupalı tacirler 1700'lere varana kadar kumaş ticaretinde sadece yaklaşık üçte birlik bir paya sahipti. Avrupalıların Hindistan'daki ticaret kapasitesi de, pamuk yetiştiriciliğini ve işleyiciliğini finanse eden Güney Asyalı bankerlere ve tüccarlara bağımlı olarak kaldı.[9]

Ancak silahlı Avrupalı tüccarların Asya ticaretine girmesi, bir zamanlar baskın olan Hintli ve Arap tacirleri çoğu kıtalar arası piyasadan çıkmaya zorlayarak, bu eski ticaret ağlarını yavaş yavaş bir köşeye itti. Bir İngiliz gözlemci 1670'te, Ortadoğulu tüccarların hâlâ "İngilizlerin ve Hollandalıların beş katı kadar basma alıp götürdüğünü" kaydetmişti. Fakat gemiler daha büyük, daha hızlı ve daha güvenilir bir hal alıp, daha fazla ateş gücüne sahip oldukça, "dünya ticaretinin ana damarı olan Hindistan-Akdeniz ticaretinin eski örüntüsünde tamamen yapısal bir değişiklik yaşandı," der bir tarihçi ve "Osmanlı İmparatorluğu ... en büyük kayba uğradı" sonucu-

na varır. Doğu Afrika'yla ticaret yapan Gujaratlı tüccarlar da Avrupalıların rekabetiyle karşılaşmaya başlamıştı. Avrupalı tüccarlar Hindistan'da yaygınlık kazanmakla birlikte, Doğu Afrika pazarlarına da yerleştiler; bunun sonucunda, Hint Okyanusu'nun iki yakasında da Avrupa'nın baskınlığı arttı. Surat'ın on sekizinci yüzyılda çökmesi ve İngiliz denetimindeki Bombay'ın yükselişiyle, Batı Hindistan'daki tüccarlar İngiliz gücüne gitgide daha bağımlı hale geldiler.[10]

Avrupalı tüccarların ve onları destekleyen devletlerin Hindistan'daki gücünün artmasının, Avrupa'nın kendi içinde de önemli yansımaları olmaya başladı. Gitgide daha büyük miktarda Hint pamukluları Avrupa'ya geldikçe, yeni pazarlar ve modalar oluştu. Güzel basmalar ve muslinler, bunları satın alacak kadar parası olan ve bunları giyerek sosyal statüleriyle gösteriş yapmak isteyen, artan sayıda Avrupalıların dikkatini çekiyordu. Hint pamukluları on sekizinci yüzyılda moda olduklarında, bu ithalatı karşılama arzusu, İngiltere'de pamuklu üretimini artırmak ve zamanla bu alanda bir devrim yaratmak için de vesile oldu.[11]

Üstelik Asya'daki üstünlük, Amerika kıtasındaki genişleme dönemine denk gelmişti. İspanyol, Portekizli, Fransız, İngiliz ve Hollandalı güçler Amerika'da devasa toprakları ele geçirirken, kıtanın menkul kıymetlerini, yani altın ve gümüşü alıp götürüyordu. Gerçekten de Hindistan'dan pamuklu kumaş alımını ilk başta finanse eden, bu çalıntı kıymetli madenlerin bir kısmıydı.

Ancak Avrupalı yerleşimciler zamanla Amerika'da yeterli altın ve gümüş bulamayınca, zenginliğe ulaşmak için yeni bir yol icat ettiler: tropik ve yarı tropik ürünler, özellikle şeker, ama aynı zamanda pirinç, tütün ve çivit yetiştirilen çiftlikler. Bu çiftliklerde büyük miktarda işçiye ihtiyaç vardı ve Avrupalılar bu işçileri temin etmek için, ilk başta binlerce, sonra milyonlarca Afrikalıyı Amerika'ya tehcir etti. Avrupalı tüccarlar Afrika'nın batı kıyısı boyunca surlarla korunan ticaret

üsleri inşa ettiler, örneğin günümüzün Senegal'indeki Goree, günümüz Gana'sındaki Elmina, günümüz Benin'indeki Ouidah. Afrikalı hükümdarlara işçi avlamaları için ücret öderken, esirlere karşılık Hintli dokumacıların ürünlerini verdiler. 1500'den sonraki üç yüz yıl boyunca Afrika'dan Amerika'ya 8 milyondan fazla köle taşıdılar, ilk başlarda bu işi çoğunlukla İspanyol ve Portekizli tacirler yaparken, sonradan bunlara on yedinci yüzyılda İngiliz, Fransız, Hollandalı, Danimarkalı ve diğer tüccarlar eklendi. Yalnızca on sekizinci yüzyılda, çoğunlukla Batı-Orta Afrika'dan, Benin Körfezi'nden, Altın Sahili'nden ve Biafra Körfezi'nden, 5 milyondan fazla insan tehcir ettiler.[12] Karayip Adaları'nın yanında, her iki Amerika kıtasının sahillerine de neredeyse her gün yeni köleler geliyordu.

Bu ticaret pamuklu kumaş talebini artırdı, çünkü Afrikalı hükümdarlar ve tüccarlar, kölelerin karşılığında neredeyse hep pamuklu kumaş istiyordu. Her ne kadar köle ticaretinin, insan alıp tüfek ve incik boncuk vererek yapıldığı hayal edilse de, köleler aslında çok daha banal bir mal karşılığında değiş tokuş ediliyordu: pamuklu kumaşlar. İngiliz tüccar Richard Miles'in 1772 ile 1780 arasında yaptığı 1308 takası inceleyen bir araştırma, Altın Sahili'nden alınan 2218 köle karşılığında verilen malların değerinin yarısından fazlasının tekstil ürünlerinden oluştuğunu ortaya çıkarmıştır.[13]

Afrikalı tüketiciler zamanla kaliteden anlayan ve değişken zevkleriyle meşhur oldular, bu ise Avrupalı tüccarları hayrete düşürüyordu. Gerçekten de bir Avrupalı gezgin, Afrikalı tüketicilerin zevklerinin "çok çeşitli ve kaprisli" olduğunu, ayrıca "iki köyün bile giyim zevki kuralları üzerinde uzlaşamadığını" gözlemlemişti. *Diligent* adlı köle gemisi 1731'de Fransız limanından ayrılırken, ambarında Gine sahilinin özel taleplerini karşılayan, özenle seçilmiş Hint kumaşları taşıyordu. Aynı şekilde Richard Miles da İngiliz tedarikçilerine, Altın Sahili'nde o sırada hangi renklerin ve kumaş tiplerinin revaçta olduğuna dair çok ayrıntılı talimatlar gönderiyor, hatta

hangi üreticilerin kullanılması gerektiğini bile bildiriyordu. "Bay Kershaw'ın [ürünleri] kesinlikle [Knipe'inkilerine] denk değil," diyordu bir İngiliz aracısına 1779 tarihli bir mektupta, "en azından buradaki zenci tacirlerin gözünde durum bu, memnun edilmesi gerekenler de onlar."[14]

Avrupa'nın pamuklu tekstil ticareti, Asya, Amerika ve Avrupa'yı karmaşık bir ticaret ağı halinde birbirine bağladı. Pamuğun dört bin yıllık tarihinde, tüm yerküreyi kapsayan böyle bir sistem daha önce icat edilmemişti. Hintli dokumacıların ürünleri daha önce asla, Avrupalı tüketiciler için tarım mamulleri üretimi için Amerika'daki çiftliklerde çalışacak olan Afrikalı kölelerin bedelini ödemek için kullanılmamıştı. Bu dehşet verici sistem, açıkça sermayeyle devlet gücünün birliğinin dönüştürücü gücüne hitap ediyordu. En radikal olan, bu ticaretin ayrıntıları değil, bunların içine yerleştikleri sistem ve sistemin farklı parçalarının birbirini besleme biçimiydi: Avrupalılar ekonomik faaliyeti düzenlemenin yeni bir yolunu icat etmişti.

Avrupa ticaret ağlarının Asya'ya, Afrika'ya ve Amerika'ya yayılması, öncelikli olarak iyi fiyatlarla üstün ürünler sunmaya değil, rakipleri askeri araçlarla ezmeye ve Avrupalı tüccarların dünyanın çoğu bölgesinde zorla yer edinmesine dayanıyordu. Her farklı bölgedeki farklı güç dengesine bağlı olarak, bu merkezi şema farklılık gösteriyordu. Avrupalılar Asya ve Afrika sahillerinde koloniler kurarak, okyanus ötesi ticarete hükmediyor, ilk başlarda yetiştiriciliğe ve üreticiliğe pek karışmıyordu. Dünyanın diğer bölgelerinde, özellikle de Amerika kıtasında, yerli halkların elinden toprakları alınarak, bunlar ya yerlerinden edilmiş ya da öldürülmüştü. Emperyalist genişleme, mülke el koyma ve kölelikten oluşan bu üçlü hareket, kapitalizmin ortaya çıkışında merkezi önem taşıyordu. Bunlara bu yeni dünyanın bir diğer özelliği daha eklendi: bu tüccarlara ve yerleşim teşebbüslerine arka çıkan, ama bu uzak ülkelerdeki topraklar ve insanlar üzerinde egemen-

liklerini çok zayıf olarak uygulayan devletler. Topraklar ve insanlar üzerinde egemenlik kuran ve yerel hükümdarlarla bağlantıları şekillendiren, bu devletlerin yerine, genellikle şirketler halinde düzen kuran (örneğin İngiliz Doğu Hindistan Şirketi) özel kapitalist şahıslardı. Ağır silahlara sahip olan ve devlet izniyle korsanlık yapan bu kapitalistler, Avrupalıların hâkim olduğu bu yeni dünyanın sembolü olurken, toplarla yüklü gemileri ve asker tüccarları, silahlı özel milis güçleri ve yerleşimcileriyle toprağı ve işgücünü ele geçiriyor, rakiplerini kelimenin tam anlamıyla bir kaşık suda boğuyordu. En önemli yeteneklerinden biri, şiddet uygulama hakkını özelleştirmeleriydi. Avrupa devletleri devasa koloni imparatorluklarının kurulmasını hedeflemiş, teşvik etmiş ve desteklemiş olsalar da, aslında hem bünyeleri hem de "kökleri zayıf" kalıyordu; yaptıkları, özel şahısların yeni ticaret ve üretim yöntemleri bulmasına önayak olup onlara hareket sahası açmaktan öteye gitmiyordu. Kapitalizmin tarihindeki bu aşamasının özelliği, mülkiyet haklarını güvenceye alması değil, işgücüne ve topraklara el koyulmasıydı, bu da kapitalizmin kökenlerinin liberal olmadığının kanıtıdır.

Bu yeni sistemin çekirdeğinde kölelik yatıyordu. Milyonlarca Afrikalının Amerika'ya sürülmesi, Hindistan'la olan bağlantıları güçlendirdi, çünkü daha fazla pamuklu kumaş temin etme baskısını artırdı. Avrupalıların Afrika'da daha önemli bir ticari varlık göstermesini sağlayan da bu ticaret olmuştu. Amerika'da ele geçirilen devasa topraklara ekonomik değer katılmasını ve dolayısıyla Avrupa'nın kendi kaynak kıtlığının aşılmasını mümkün kılan yine bu ticaretti. Bu çok yönlü sistem mutlaka farklılıklar sergiliyor ve zamanla değişiyordu, ama kendisinden daha önceki dünyadan ve on dokuzuncu yüzyılda bundan türeyecek olan dünyadan o denli farklıydı ki, ayrı bir isimle anılmayı hak eder: savaş kapitalizmi adıyla.

Savaş kapitalizmi, zengin ve güçlü Avrupalıların dünyayı "içerisi" ve "dışarısı" diye ikiye bölme kabiliyetine dayalıydı. "İçerisi" ana ülkenin görece güvenliği sağladığı, devlet gücüyle kuralların uygulandığı bir alanı kapsıyordu. Buna karşın "dışarısı" ise, emperyalist hâkimiyet altında devasa toprakların ele geçirildiği, yerli halkların katledildiği, kaynaklarının çalındığı, köleliğe ve uzaktaki Avrupa devletlerinin çok az etkin gözetimi altındaki özel kapitalist şahısların devasa arazilere hükmettiği bir alandı. Bu imparatorluk sömürgelerinde, içerideki kurallar geçerli değildi. Orada efendiler devletleri eziyor, şiddet kanunu çiğniyor, özel şahısların uyguladığı kaba fiziksel şiddet piyasayı yeniden şekillendiriyordu. Adam Smith'in iddia ettiği üzere, bu topraklar "başka herhangi bir insan toplumundan daha hızlı olarak zenginlik ve azamete" kavuşuyor olsa da, bu sosyal açıdan sıfırlanmaları aracılığıyla oluyor ve belki de iğnelemek için, savaş kapitalizminin "içerisinde" çok farklı devletlerin ortaya çıkmasının temellerini kuruyordu.[15]

Savaş kapitalizmi önceden hiç görülmemiş ölçüde dönüştürücü güce sahipti. Sürekli ekonomik büyüme yaşayan modern dünyanın ortaya çıkışının kökeninde yatan kapitalizm, ölçüsüz bir zulmün yanında, ekonomi alanının büyük bir dönüşüm geçirmesine de neden oldu: Çok kutuplu olan dünya, gitgide tek kutuplu hale geldi. Nicedir birkaç kıta arasında ve çok sayıdaki ağ bağlantıları üzerinden dağılmış olan güç, gitgide Avrupalı kapitalistlerin ve Avrupa devletlerinin hâkimiyetindeki tek bir kanala odaklanmaya başladı. Çok sayıda pamuk üretim ve dağıtım evreni, hiyerarşik bir imparatorluk karşısında toprak kaybederken, bu değişimin odağında pamuk bulunuyordu.

Ekonomik uzamın bu küresel ölçekli reorganizasyonu, Avrupa içinde de tüm kıtayı kapsayan sonuçlar doğurdu. Hollanda, Büyük Britanya ve Fransa gibi "Atlantik" güçleri, Venedik ve Kuzey İtalya'daki hinterlandı gibi bir zamanların ekonomik

devlerini geride bıraktı. Atlantik ticareti Akdeniz ticaretini geçtikçe ve Yeni Dünya önemli bir hammadde üreticisi haline geldikçe, Atlantik'le bağlantılı olan kentler de pamuklu tekstil üretiminde baskın hale geldiler. Gerçekten de henüz on altıncı yüzyılda bile, Avrupa'daki kapsamlı pamuk üreticiliği, Atlantik dünyasındaki hızla genişleyen pazarlarla bağlantıya dayanıyordu; Afrika'daki kumaş pazarlarından Amerika'da yeni ortaya çıkan ham pamuk kaynaklarına kadar pek çok merkez bu ağ içerisinde yer alıyordu. Pamuk işleyiciliği (1513'ten itibaren) Bruges ve (1574'ten itibaren) Leiden gibi Flaman kentlerinde tomurcuklanırken, Antwerp ham pamuk ticaretinde önem kazanmaya başlıyor ve denizaşırı keşifler devasa yeni piyasalara erişim sağlıyordu. Fransız işleyiciler de on altıncı yüzyıl sonlarında benzeri sebeplerle yeni pamuk eğirme ve dokuma girişimlerinde bulunuyordu.[16]

***

Bu sarsıcı coğrafi değişimler arasında uzun vadede en önemli olan, pamuk işleyiciliğinin İngiltere'ye gelmesiydi. 1600 civarında Flaman dini mülteciler İngiliz kentlerinde pamuklu kumaş dokumaya başlamıştı. Pamuktan ilk defa 1601 yılında, "Boltonlu kadife dokumacısı George Arnould'un adı mahkeme tutanaklarında geçtiği zaman" bahsedilir. 1610 yılına gelindiğinde gayet çok sayıda insan pamuk alanında çalışıyordu. Sanayi büyüdü ve 1620'de İngiliz pamuk işleyicileri ürünlerini Fransa, İspanya, Hollanda ve Almanya'ya ihraç ettiler. Pamuk işleyiciliği özellikle İngiltere'nin kuzeyindeki Lancashire ilinde gelişti. Hem lonca kontrollerinin olmadığı, hem de önemli bir köle ticareti limanı olan Liverpool'a yakın olan bu il, Afrika'yla köle ticaretinde Amerika'daki tarlaları besleyen üreticiler için büyük önem kazandı.[17]

Böylece yavaş yavaş ortaya çıkan İngiliz pamuk sanayii, keten ve yünlü kumaş üretiminde daha önce yaşanan deneyimlere dayanıyordu. Kıtada olduğu gibi, pamuklular ilk

başta taşrada işleniyordu. Çoğu Püriten veya başka tarikatlardan olan tüccarlar, ham pamuğu köylülere getiriyor, bunlar da mevsimsel bazda ailenin işgücünü kullanarak, eğirdikleri ve dokudukları kumaşları tüccarlara geri veriyor, bunlar da malları satıyordu. Pamuklu kumaş talebi patlayınca, eğirme ve dokuma küçük işleri yapan köylüler için gitgide önem kazanmaya başladı ve bunların bazıları zamanla geleneksel mahsullerini terk ederek, tamamen bu sanayiye bağımlı hale geldi. Ev içinde pamuklu üretimini düzenleyen tüccarlardan bazıları, ciddi işadamları oldular. Bunlar sermaye biriktirdikçe, gitgide daha fazla eğirici ve dokumacıya gitgide daha fazla kredi sağlayarak üretimi genişletirken, üretimin "yayılmasını" teşvik ettiler, böylece üretim taşradaki sürekli büyüyen bölgelere dağıldı. Bu geleneksel itfa sistemi, daha önceki yüzyıllarda tüm Asya'daki üretim tarzına veya İngiliz yünlü sanayiine çok benziyordu. Taşra gitgide sanayileşirken, halk da uzaklardaki tüccarlar için yaptıkları itfa işçiliğine gitgide daha fazla bağımlı hale geliyordu.[18]

Hintli pamuk eğiricilerden ve dokumacılardan farklı olarak, büyüyen İngiliz pamuk işçisi sınıfının, hammaddelere veya piyasalara bağımsız bir erişimi yoktu. Bunlar tamamen tüccarlara tabiydiler; Hintli meslektaşları kadar bağımsız ve güçlü değildiler.[19] Bu nedenle İngiliz itfa tüccarları, Hintli tüccarlardan (*bania*'lar) çok daha güçlüydü. İngiliz pamuk tüccarları, deniz gücüyle gitgide tüm dünya okyanuslarına hâkim olan, Amerika ve Asya'daki toprakları hızla büyüyen (zaten Hindistan bunların en önde geleniydi) köle sahipleri aracılığıyla, Lancashire'in uzak kırsallarında ve Bengal ovalarında, kilometrelerce uzaktaki eğiricilerin ve dokumacıların işleme kapasitesine çok çeşitli biçimde bağımlı olan bir tarım kompleksi yaratmış olan yükselen küresel gücün bir parçasıydı.

Bu başlangıçlarına rağmen, önemleri ancak geriye bakıldığında anlaşılabildi. On yedinci ve on sekizinci yüzyıl boyunca Avrupa pamuk sanayii pek önemli değildi. İngiltere'de oldu-

ğu gibi, Avrupa'nın başka yerlerinde de "pamuk işleyiciliği neredeyse hareketsiz kaldı". 1697'den sonra bile yavaşça gelişebildi; örneğin iplik ve kumaş halinde işlenen ham pamuk miktarının, 8,6 milyon kilograma kadar ikiye katlanması için, altmış yedi yıl geçmesi gerekti. Bütün bir yılda kullanılan pamuk miktarı buydu. Buna karşın 1858'e gelindiğinde, Amerika Birleşik Devletleri bu miktarda pamuğu ortalama olarak tek bir günde ihraç edecekti. Fransa'da da durum bunun benzeriydi ve İngiltere ile Fransa'nın dışında, Avrupa'nın pamuk talebi çok daha azdı.[20]

Pamuk Avrupa'da yetiştirilmediği için, sanayinin en önemli hammaddesinin uzak yerlerden getirilmesi gerekiyordu. 1780 civarında pamuk işleyiciliğinde devrime yol açacak olan yeni makinelerin dönemi gelmeden önce, on yedinci ve on sekizinci yüzyılların Avrupalı işleyicilerinin mütevazı ham pamuk talebi, büyük çapta yerleşik ve çeşitli ticaret kanalları aracılığıyla karşılanıyordu ki burada pamuk, çok sayıda emtiadan sadece biriydi. 1753 yılında Jamaika'dan Liverpool Limanı'na pamuk yüklü yirmi altı gemi yanaşmıştı, ama bunların yirmi dördünün güvertesinde elli çuvaldan daha az pamuk elyafı vardı.[21] İhracata yönelik pamuk üretiminde uzmanlaşmış ne tüccar ne liman ne de bölge vardı.

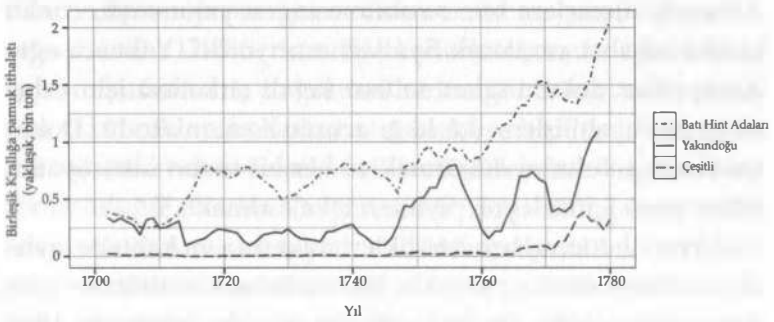
Avrupa'ya pamuk ihracatının en eski kaynağı, Osmanlı İmparatorluğu, özellikle de Batı Anadolu ve Makedonya'ydı. On yedinci yüzyıl boyunca İzmir ve Selanik'ten gelen pamuk, yerel piyasalara hâkim oldu, ama pamuk Londra ve Marsilya'ya, ipek ve tiftik iplik gibi doğunun diğer ürünlerinin yanı sıra geliyordu. Avrupa'nın ham pamuk talebi on sekizinci yüzyılda yavaş yavaş artarken, Osmanlı pamuğu önemli bir paya sahip olmaya devam ediyordu: 1700 ile 1745 arasındaki İngiliz ithalatının dörtte birini karşılamanın yanında, yaklaşık bir o kadarı da Marsilya'ya gönderilmişti.[22]

Az miktarda ham pamuk dünyanın diğer bölgelerinden de geliyordu, örneğin Hint pamuğu, Doğu Hindistan Şirketi saye-

sinde 1690'larda Londra'ya kadar yolunu bulabiliyordu. Benzer şekilde Kraliyet Afrika Şirketi, 1720'lerde "Leaden-Hall Caddesi'ndeki binasında, 1723 Eylül'ünün 12. günü, sabah saat onda ... Gambiya'dan gelen pamuk" sattığını bildirmişti. Bir yıl sonra, "Oudiah'tan [Benin] gelen ... ince ipek pamuğu fıçıları"nın ardından, bir sonraki yıl "torbalar dolusu Gine pamuğu" teklif ediyordu. Ama bu küçük satışlar, fildişi gibi tüccarların daha önemli ticaret mallarının yanında sönük kalıyordu.[23]

Ama yeni bir pamuk kaynağı daha da önemliydi: Batı Hindistan. Her ne kadar pamuk, şekerle kıyaslandığında kenarda kalmış bir ürün olsa bile, şeker baronlarına göre yatırım yapacak daha az kaynağa sahip olan bazı küçük çiftçiler, "beyaz altın"ı yetiştiriyordu. Fransız adalarında denildiği gibi bu *küçük beyaz*ların üretimi, 1780'e kadar gayet durağan kaldı. Tüccarlar 1761'de İngiliz kontrolündeki adalardan yaklaşık 6,5 milyon kilogram gönderdiler; yirmi yıl sonra, ihracat neredeyse aynı seviyede kalmıştı, çünkü pamuk, toprak ve işgücü açısından şekerle rekabet edemiyordu. Fakat İngiliz ve Fransız pamuk sanayii için bu küçük miktardaki Batı Hindistan pamuğu bile, ihtiyaçlarının önemli bir kısmını karşılamak için yeterliydi. Ve daha da önemlisi, bunun üretilme biçimi, göreceğimiz üzere, geleceğe işaret ediyordu.[24]

Dolayısıyla 1770'ten önce, Avrupalı tüccarlar bu değerli elyafı, çok çeşitli konumlardan, çoktan kurulmuş ticaret ağları aracılığıyla tedarik ediyordu. Nüfuzları Batı Hindistan haricinde, liman şehirlerinin fazla ötesine işlemiyordu, çünkü ne taşrada pamuğun yetiştirilme biçimine müdahale edebilecek güce, ne de daha fazla pamuk yetiştirmek için sermaye sağlama düşüncesine sahiptiler. Pamuk onlara, ödemeyi kabullendikleri fiyatlar sayesinde geliyordu, ama bu pamuğun arzı üzerinde hiçbir nüfuzları yoktu. Yerel yetiştiriciler ve tüccarlar, bu küresel ham pamuk ağı içerisinde güçlü birer aktör olarak kaldı ve bunun nedeni biraz da, ne ihracat için pamuk üretimine, ne de Kuzey Avrupa piyasalarına odaklanmış olmalarıydı.[25]

Kaynaklara göre 1702-1780 arası Birleşik Krallık'ın pamuk ithalatı, beş yıllık ortalamalar.

Genişleyen, ama küresel ölçekte hâlâ cılız kalan Avrupa pamuk sanayiini beslemek için, az miktarda ham pamuk Avrupa'ya gelirken, hem Avrupa'da hem de Afrika'da pamuklu kumaş talebi büyüyor ve bu da Amerika'daki köle çiftliklerini daha çok hammadde yetiştirmeye itiyordu. Avrupa'nın üretimi, bu talebi karşılamak için yetersizdi. Buna karşın, İngiliz, Fransız, Hollandalı, Danimarkalı ve Portekizli tüccarlar, hepsi de benzer ölçüde hummalı bir enerjiyle, Hindistan'dan sürekli daha uygun koşullarla gitgide daha büyük miktarda pamuklu tekstil elde etmeye çalışıyordu. 1614'te İngiliz tüccarlar 12.500 parça biçilmemiş pamuklu kumaş ihraç etmişken, 1699 ile 1701 arasında bu rakam yıllık 877.789 parçaya tırmandı. İngilizlerin kumaş ihracatı, yüz yıldan az bir zamanda yetmiş kat arttı.[26]

Avrupalı Doğu Hindistan şirketlerinin temsilcileri, bu muazzam miktardaki tekstili Hindistan'dan uygun fiyatla elde etmek için, Hindistan içerisindeki üretim sürecine gitgide daha fazla müdahale etmeye başladılar. Aracılık eden Avrupalı Doğu Hindistan şirketlerinin temsilcileri, on yıllar boyunca Hintli dokumacıların mallarını, rekabet halindeki Avrupalı şirketlere, rakip Hintli *bania*'lara, dünyanın diğer bölgelerinden tüccarlara, hatta şirketlerden bağımsız olarak çalışan özel

Avrupalı tüccarlara bile satabilmesinden yakınmıştı, çünkü bunlar rekabet yaratarak fiyatları artırıyordu. Yalnızca eğer Avrupalılar dokumacıları sadece kendi şirketleri için çalışmaya zorlayabilirlerse kârlılığı artırmak mümkündü. Dokumacıların gelirlerini düşürmek ve her bir malın satış fiyatını yükseltmek için tek yol, piyasayı tekele almaktı.[27]

Avrupalı tüccarların istedikleri miktarda ve kalitede, ayrıca istedikleri fiyatla pamuklu kumaş tedarik etmelerine yardımcı olunuyordu, çünkü bu ticaret, gitgide genişleyen Hindistan toprakları üzerindeki politik kontrol aracılığıyla teşvik ediliyordu. Avrupalılar sadece tüccar olarak değil, artık efendi olarak geliyorlardı. Örneğin 1730'larda, Dakka'daki fabrikada, şirketin çıkarlarını korumak için silahlı bir askeri birlik barınıyordu. En çarpıcı olanı ise, 1765'e gelindiğinde, bir grup tüccardan oluşan İngiliz Doğu Hindistan Şirketi Bengal'e hükmederken, sonraki on yıllarda Güney Asya'nın başka kesimlerini de kontrol altına alıyordu. Bu yayılma hayalleri, Hindistan ile Çin arasındaki ham pamuk ticaretine İngiliz tüccarların on sekizinci yüzyıl sonundaki yatırımlarıyla daha da güçleniyor, bu ise Batı Hindistan pamuk sahalarının da Doğu Hindistan Şirketi'nin topraklarına katılması umudunu artırıyordu. Kişisel politik gücün devlet destekli bir şirket tarafından uzak ülkeler üzerinde uygulanması, ekonomik iktidar kavramında bir devrim demekti. Devletler topraklar ve halklar üzerindeki egemenliklerini özel girişimcilerle paylaşıyordu.[28]

Avrupalı tüccarların tekstil işleyiciliği üzerindeki, özellikle de dokumacılar üzerindeki hâkimiyetlerini artırarak daha büyük kontrol kazanmasını, başka birçok şeyin yanı sıra, ekonomik ve politik gücün bu yeni kombinasyonu sağladı.[29] Güneydoğu Hindistan sahili boyunca, Hintli dokumacılar ile Avrupalı ihracatçılara aracılık eden nüfuzlu Hint tacirlerin yerini, daha on yedinci yüzyılda, Avrupalı şirketlerin daha fazla kontrolü altında olan acenteler aldı. Bengal gibi, 1765'te

şirketin hâkimiyetine girecek olan Surat'ta, genel valinin Ticaret Kurulu 1795'te "şimdiye kadarki sistemde işleyicilerle veya dokumacılarla doğrudan herhangi bir bağlantısı olmayan, fakat çok az malı olan ve neredeyse hiç dürüst olmayan çok sayıdaki yerel tüccarlarla ikincil sözleşmeler yapan ve bir sorumluluğu olmasına rağmen, bir zarar olduğunda bedel ödeyecek durumu olmayan aracılarla çalışmaktan" duyulan memnuniyetsizliğini ifade ediyor "ve gerçekte mallar asla bunların mülkiyetine geçmediği için, şu anda mevcut olan zorlukların, ya bunun yasaklanması ya da tamamen kökten değiştirilmesinden başka bir şekilde ortadan kaldırılamayacağı anlaşılmıştır," diyordu.[30]

Hintli aracıları ortadan kaldırmak, yabancı tüccarların üretimi daha iyi kontrol edebilmesini ve daha çok miktarda mal sağlayabilmeyi vaat ediyordu. Doğu Hindistan Şirketi bu amaçla, tarihsel olarak onları dokumacılara bağlamış olan bağımsız Hintli *bania*'ları saf dışı etmek için, bu sorumluluğu maaşa bağladıkları kendi "acentelerine" vermeye çalışıyordu. Londra'daki ticaret kurulu, pamuklu kumaş satın alma sistemini nasıl yeniden şekillendirebileceği konusunda genel valiyi çok ayrıntılı olarak bilgilendiriyor, böylece "Şirketin işleri hakkında gerçek anlamda bilgi sahibi olmasını" ve dolayısıyla da "temelde yatan büyük acente sistemi ilkesini" uygulayarak daha düşük fiyatlarla daha fazla kumaş elde etmeyi umuyordu. Artık şirket, İngilizlerin önceki yıllarda hiç yapmadığı bir şekilde, Hintli acenteleri vasıtasıyla doğrudan dokumacılara uzanıyor, topraklar üzerindeki kontrolleri ve buna eşlik eden politik otorite de bu harekete büyük ölçüde yardımcı oluyordu. Dokumacılar hep krediye bağımlı olmuştu, ama Avrupalıların bu kredi ağlarına sızmasının yanında, Avrupalı tüccarların Hindistan'ın belli kısımları üzerindeki ekonomik kontrolü tekele alma çabaları, dokumacıları şirkete daha da bağımlı hale getiriyordu. Avrupa şirketleri daha on sekizinci yüzyılın ortasında, Dakka civarındaki kırsalda bulunan üretim merkezlerinin derinliklerine ka-

dar acentelerini göndermişti ve bu acenteler üretim koşullarını gitgide daha fazla belirleyerek, fiyatları kırmada başarılı oluyordu. Hatta Doğu Hindistan şirketi 1790'larda dokumacıları Bombay'a taşınmaya ve orada kumaş üretmeye teşvik ederken, bunun tek amacı, "Travancore Racasının hizmetkârları tarafından dışarı atılmaksızın" burada dokumacıları daha iyi gözetim altına almaktı.[31]

İngiliz gücünün Hindistan içlerine sızması, dokumacıların gitgide kumaşa fiyat biçme kabiliyetini yitirmesi demekti. Tarihçi Sinnappah Arasaratnam'a göre, "bunlar herhangi bir müşteri için üretim yapamıyorlardı; ücretlerinin bir kısmının pamuk ipliği cinsinden ödenmesini kabullenmek zorundaydılar; şirketin köydeki hizmetkârları onların üretim sürecini sıkı sıkıya gözetim altında tutuyordu." Dokumacılar artık sık sık bazı tüccarlardan avans almak zorunda kalıyordu. Nihai amaç, tıpkı çağdaş tüccarların İngiliz kırsalında uygulamayı başardıkları biçimde, dokumacıları ücretli işçi haline getirmekti; tabii bu amaca asla tam olarak ulaşılamadı.[32]

Şirket bu amacına ulaşmak için artık doğrudan dokumacılara zorlayıcı güç uygulamaya geçmişti. Şirket çok sayıda Hintliyi, yeni kuralları ve düzenlemeleri uygulamak için işe alarak, aslında kumaş piyasasını bürokratikleştiriyordu. Çok kapsamlı yeni düzenlemeler dokumacıları yasal olarak şirkete bağlarken, bunları kumaşlarını açık pazarda satamaz hale getiriyordu. Şirket acenteleri artık tezgâhtaki kumaşı denetliyor ve kumaşın söz verildiği gibi şirkete satılmasını sağlamaya çabalıyordu. Yeni bir vergilendirme sistemiyle, başkaları için üretim yapan dokumacılar cezalandırılıyordu.[33]

Şirket aynı zamanda gitgide fiziksel cezalara varacak kadar şiddete de başvuruyordu. Bir şirket acentesi bir dokumacının yasadışı olarak özel bir tüccar için çalıştığını şikâyet edecek olursa, "Şirketin 'gumashta'sı onu ve oğlunu yakalayıp, onu çok fena kırbaçlıyor, yüzünü siyah beyaz boyayıp, ellerini arkadan bağlayarak, 'seapoy'lar [İngilizler'in hizme-

tindeki Hintli askerler] refakatinde şehirde dolaştırıyor, özel tüccarlar için çalışan tüm dokumacıların böyle ceza alacağını duyuruyordu." Bu önlemler istenilen sonucu doğurdu: Hintli dokumacıların geliri düştü. On yedinci yüzyıl sonunda, kumaş fiyatının ancak üçte biri dokumacının cebine giriyordu. On sekizinci yüzyıl sonundaysa, tarihçi Om Prakash'a göre, üreticinin payı yaklaşık yüzde 6'ya kadar düşmüştü. Gelirler ve yaşam standartları düşerken, Saliya dokumacılarının söylediği bir ağıt, tezgâhlarının payandalarının gümüşten olduğu mistik bir dönemi özlemle anar. 1795'e gelindiğinde, şirket kendisi bile "dokumacılar arasında hiç görülmemiş bir ölüm oranı" tespit ediyordu.[34]

Hiç de şaşırtıcı olmayan bir biçimde, dokumacılar Avrupa sermayesinin üretim sürecine zorla sızmasına direndiler. Bazıları çantasını toplayıp Avrupalıların denetimindeki topraklardan taşındı. Başkaları gizlice rakipler için de üretim yaptı, ama yakalanmaktan kaçınma ihtiyacından dolayı fiyatları düşürme baskısına maruz kaldılar. Bazen dokumacılar gruplar halinde topluca Doğu Hindistan Şirketi'ne gidip, şirketin serbest ticarete müdahalesinden yakındılar.[35]

Bu direnişler bazen Avrupalı kapitalistlerin gücünü azalttı. Dolayısıyla Hintli aracıları ortadan kaldırma arzusuna rağmen, Doğu Hindistan Şirketi, "emrindeki fasoncular olmadan iş yapmanın imkânsız olduğunu" anlamıştı, çünkü bunların çok daha yoğun olan sosyal ilişkilerinin yerine şirket acentelerini koymak tamamen mümkün olmayacaktı. Bağımsız Avrupalı tüccarların çıkarları da genellikle şirketin aleyhine işliyordu, bunlar dokumacılara kumaşları için daha fazla para teklif ediyor, dolayısıyla dokumacıların eline, şirketin siyasetini zayıflatmak için koz veriyordu.[36]

Böyle sıkıntılara rağmen, bu saldırgan politikalar Avrupalı tüccarların, dükkânlarını sürekli daha fazla pamuklu kumaşla doldurmasını sağladı. Avrupa'nın Hindistan'dan kumaş ihracatı, 1727'de tahminen 27,5 milyon metre civarındaydı,

fakat 1790'lara gelindiğinde yıllık 72,8 milyon metreye çıkmıştı. Özellikle İngiliz tüccarları ve Fransız meslektaşları, ihracat için dokunmuş devasa miktarlarda pamuklunun temini ve ihracını kontrol ediyordu: 1776'da sadece Dakka ilinde kabaca seksen bin eğirici ve yirmi beş bin dokumacı varken, 1795'te Doğu Hindistan Şirketi sadece Surat şehrinde on beş binin üzerinde dokuma tezgâhı bulunduğunu tahmin ediyordu. Üstelik daha fazlasını elde etmek için baskı da vardı. Londra'daki Doğu Hindistan Şirketi bürosunun Bombay'daki meslektaşlarına gönderdiği 1765 tarihli bir mektup, Yedi Yıl Savaşı'nın ardından gelen barışın sağladığı olanaklara dikkat çekerken, küresel ekonomiyi yeniden tasarlayan devrimin çekirdeğinde neyin olduğunu çok güzel özetler.[37]

> Barıştan beri Afrika sahilindeki köle ticareti büyük oranda arttı, dolayısıyla bu piyasada uygun mallara olan talep çok büyüktür ve Batı Hindistan'daki İngiliz çiftliklerinin esenliğinin tamamen bağımlı olduğu ticareti teşvik için gücümüzün yettiğince katkıda bulunmaya çok istekli olduğumuzdan ötürü ve dolayısıyla bunu milli bir bakış açısından gördüğümüz için, sadece yukarıda belirtilen yatırım [yani kumaş] listesinde sipariş edilen birkaç kalemi değil, özellikle bu ticaret için daha acilen gerekli olan A ile işaretli olanları tedarik etmek için mümkün olanı yapacağınızı umuyor ve pozitif talimat veriyoruz.[38]

Bu mesajın ortaya koyduğu üzere, Hindistan'dan pamuk, Afrika'dan köleler ve Karayipler'den şeker, karmaşık bir ticaret dansı içinde gezegeni dolaşıyordu. Amerika'daki devasa köle talebi, Hindistan'dan daha fazla pamuklu kumaş tedarik etme baskısını oluşturuyordu. Doğu Hindistan Şirketi'nden Francis Baring'in 1793'te, Bengal'den "hayret verici miktarda bir servetin ... Büyük Britanya'nın kucağına aktığı" sonucunu çıkarması şaşırtıcı değildir.[39]

***

Avrupalı tüccarların Hindistan'daki üretim süreci üzerindeki kontrolünün artması, pek de önemli veya dinamik olmayan, henüz bebeklik çağındaki, Avrupa'nın kendi pamuk sanayiini tehdit ediyormuş gibi görünebilir. İngiliz, Fransız, Hollandalı ve diğer üreticiler, hem daha kaliteli hem de daha ucuz olan Hint kumaşlarıyla nasıl rekabet edebilirdi? Yine de Hindistan daha fazla kumaş ihraç ederken bile Avrupa sanayiinin genişlediği görülmektedir. Ne manidardır ki, Hindistan'dan yapılan ithalat, pamuklu kumaşlar için yeni pazarlar yaratarak ve Avrupa'nın bu teknolojileri Asya'dan almasını teşvik ederek, Avrupa pamuklu tekstil sanayiine yardımcı oldu. Üstelik uzun vadede, Hindistan'dan yapılan ithalat Avrupa'nın politik önceliklerini de etkiledi. Göreceğimiz üzere, Büyük Britanya, Fransa ve diğerleri, sesi yüksek çıkan bir grup kapitaliste sahip yeni güçlü devletler olarak ortaya çıkarken, hem devletler hem de bireyler için, Hint pamuklu kumaşının yerine yerel olarak üretilmiş kumaş almak, gerçekleştirilmesi güç olsa da önemli bir öncelik haline geldi.

Devletin bu "büyük dönüşüm"deki muazzam öneminin bir kanıtı olarak, korumacılık bu süreçte kilit rol üstlendi. On yedinci yüzyılın sonuna gelindiğinde, hem pamuk ithalatı hem de yerel pamuk işleyiciliği genişlerken, Avrupa'nın yünlü ve keten işleyicileri hükümetlerine, genel olarak yeni çıkan pamuk işleyicilerine ve özellikle de Hindistan ithalatına karşı onları koruması için baskı yapıyordu. Tekstil Avrupa'nın en önemli sanayiiydi: Bu sektörün pamuk ithalatı ve işleyiciliği tarafından yerinden edilmesi, kârları tehlikeye atıyor ve sosyal dengeyi bozuyor gibi görünüyordu.[40]

Londralı yün tüccarları henüz 1621'de, yani Doğu Hindistan Şirketi'nin kurulmasından yaklaşık yirmi yıl sonra, pamuklu kumaşın öneminin artmasını protesto ediyorlardı. İki yıl sonra, 1623'te parlamento Hint tekstili ithalatını tartışırken, bunun "milli çıkarları zedelediği" söyleniyordu. Gerçekten de pamuk ithalatına karşı kışkırtmalar, on yedinci ve on seki-

zinci yüzyılda İngiliz politik ortamının değişmez bir özelliği oldu. 1678 tarihli "Eski Ticaretler Yıkılıyor ve Onarılıyor" başlıklı bir kitapçık, yünlü ticaretinin, "kendi ürünlerimiz yerine çoğunlukla yabancıların mallarını giyen kendi insanlarımız tarafından engellendiği" uyarısında bulunuyordu. *Defoe's Review* adlı dergi 1708'de, "Üreticilerimizin gerçek anlamda yıkılması"nı ele alan sert bir başmakale yayımlarken, bu çöküş Doğu Hindistan Şirketi tarafından sürekli artan miktarda "basma ve boyalı patiska" ithalatı yapılmasına bağlanıyordu. Bunun sonucunda "[insanların] ağzından lokması alınıyor, Doğu Hindistan Ticareti halkı bütün istihdam olanaklarından yoksun bırakıyordu". Hindistan'dan yapılan ithalata muhalefeti kışkırtanlar genellikle yünlü ve keten üreticileriydi, ama bazen pamuklu üreticileri de koroya katılıyordu: Patiska baskıcıları 1779'da, Doğu Hindistan Şirketi'nin kendi işlerini mahvedeceğinden korkarak, Hazine'ye, "eğer Doğu Hindistan Şirketi'nin Doğu Hint Adaları'ndaki baskıcılık işlemlerini sürdürmesine bir yasak konulmazsa, çok daha fazla kişi bu iş sahasını terk etmek zorunda kalacak," diye yazmıştı.[41]

Bu kışkırtmalar, korumacı önlemlere sürükledi. İngiltere 1685'te, "tüm patiskalar ve Hint keten kumaşları ve Hindistan ürünü olan tüm işlenmiş ipeklilere" yüzde 10 vergi getirdi. Bu oran 1690'da ikiye katlandı. 1701'de ise parlamento baskılı pamuklu kumaşların ithalatını yasadışı ilan ederek, düz patiskaların işlenmek üzere İngiltere'ye ithalatının önünü açtı, bu ise İngiliz patiska baskıcılığına devasa bir ivme kazandırdı. 1721 tarihli bir yasa ise, beyaz patiskalar Hindistan menşeli ise baskılı patiskalar giyilmesini yasaklayacak kadar ileri gidiyor, bu önlem de İngiltere'de patiska üretimine can katıyordu. Sonunda Hint pamuklusu satmak toptan yasaklandı: 1772'de Londralı Robert Gardiner, "evine yasa dışı mallar" yani Hint muslinleri getiren W. Blair diye birine bir daire kiralamıştı. Adam hapse atıldı. Parlamento 1774'te, İngiltere'de satılacak olan pamuklu kumaşların yalnızca İngiltere'de eği-

rilmiş ve dokunmuş pamuktan yapılmış olması gerektiğini karara bağladı. Doğu Hindistan'dan sadece tekrar ihraç için yapılmış olan malların gelmesine izin veriliyordu. Bu yasaklara tabi olmayan Hint pamuklu malları, örneğin basmalar ve muslinler ise ağır vergiye tabiydi. Ama sonunda bütün bu korumacı tedbirler bile yerli yünlü ve keten sanayiinin işine yaramadığı gibi, yerli pamuklu işleyiciliğini canlandırdı.[42]

İngiltere gibi Fransa da Hint pamuklularının ithalatını yasaklamaya uğraşıyordu. İpek ve yün sanayicilerinin baskısı sonucu, Fransa 1686'da pamuklu üretimini, kullanımını ve satışını yasakladı. Sonraki yetmiş yıl boyunca, iki kraliyet fermanı ve kralın danışman kurulunun seksen düzenlemesiyle pamuklular bastırılmaya çalışıldı. Cezalar gitgide artırıldı, kanunları çiğneyenleri hapis, hatta 1726'dan itibaren ölüm cezası bekliyordu. Fransa 1755'te bir kez daha Hint baskılı tekstillerinin tüketim için Fransa'ya ithalini yasakladı ve "ulusal sanayii" korumak için kral 1785'te bu yasakları onadı. Bu kanunları uygulamak için yirmi bin bekçi çalışıyor, sayıları elli bine varan kanun tanımazı Fransız kalyonlarında zorla çalıştırılmaya gönderiyordu. Ama yasaklı olan Hint tekstillerinden oluşan uzun listeye, Gine'ye gidecek olanlar, yani köle ticaretinde kullanılan tekstiller mahsus alınmamıştı. Ne de olsa köleler, sadece Hindistan'dan gelen pamuklular karşılığında satın alınabiliyordu.[43]

Diğer Avrupa ülkeleri de bunları takip etti: Venedik Hint pamuklularının ithalatını 1700 yılında yasakladı, Flandra da aynı şekilde. Prusya'da ise kral Friedrich Wilhelm'in 1721 tarihli bir fermanı, baskılı veya boyalı basma ve pamukluların giyilmesini yasa dışı ilan ediyordu. İspanya Hint tekstillerinin ithalatını 1717'de yasa dışı ilan etti. Osmanlı İmparatorluğu da Sultan I. Abdülhamid döneminde, on sekizinci yüzyılın sonlarında, tebaasının belli bazı Hint kumaşlarını giymesini yasakladı.[44]

Yerli yün, keten ve ipek üreticilerini koruma politikası olarak başlayan bu önlemler, açıktan açığa pamuklu tekstillerin yerli üretimini teşvik programına dönüştü. Fransız gezgin François-Xavier Legoux de Flaix 1807'de, "Sanayileşmiş milletlerin kendi milli üretimlerini teşvik için baskılı tekstiller üzerine koydukları kısıtlamalar," henüz Hintli dokumacılarla serbestçe rekabet edemeyen Avrupalı üreticilere, pamuklu piyasasının ne kadar cazip olabileceği fikrini aşıladı. Hem yerel, hem de ihracat piyasalarında devasa bir potansiyel vardı ve son derece esnekti. Ve korumacı önlemler bir yandan Hintli üreticilerin Avrupa tekstil piyasalarına erişimini kısıtlarken, Avrupalı devletler ve tüccarları gitgide küresel ticaret ağlarına hâkim oldukça, dünyanın diğer kısımlarında pamuklu tekstiller için piyasaları kapmaları mümkün oluyordu. Gerçekte bu piyasalar, hem Hindistan'dan, hem de yerli üreticilerden temin edilen pamuklular için bir pazar oluşturuyordu. Dolayısıyla Avrupalılar hem Hindistan'dan kumaş alımlarını artırıyor, hem de rekabetçi olmayan kendi ulusal sanayilerini koruyabiliyordu. Bu mucizevi başarı sadece, savaş kapitalizminin Avrupalılara, sürekli savaş hali dolayısıyla gitgide daha fazla kaynağa ihtiyaç duyan ve dolayısıyla yerel sanayii kucaklayan, gitgide güçlenen devletler kurarken, aynı zamanda küresel pamuk ağlarına da hâkim olma imkânını sağlaması sayesinde mümkün oluyordu.[45]

Üstelik emperyalist genişleme ve Avrupalıların küresel pamuk ticaretindeki artan hâkimiyeti, Asya'dan Avrupa'ya bilgi naklinin de artmasını sağlamıştı. Avrupa'daki işleyiciler, hem fiyat, hem de kalite açısından Hintli üreticilerle rekabet edebilmek için, bu teknolojileri edinme baskısını gitgide daha fazla hissediyordu. Avrupa'nın pamuklu tekstil üretimine doğru olan ilerleyişi, aslında tarihin en çarpıcı sanayi casusluğu olgularından biri olarak görülebilecek bu duruma dayalıydı.

Hint tekstillerinin Avrupalı ve Afrikalı tüketiciler arasında bu derece sevilmesinin bir nedeni, üstün tasarımları ve par-

lak renkleriydi. Hintli rakiplerinin muhteşem kalitesini yakalamak için, kendi milli hükümetlerinin desteklediği Avrupalı işleyiciler, Hint üretim teknikleri hakkında bilgi toplayıp paylaşıyordu. Örneğin Fransız pamuk işleyicileri, Hintlilerin işleme yollarını yakından gözlemleyerek, Hint tekniklerini kopyalamak için büyük emek sarf ediyordu. 1678'de, Fransız Doğu Hindistan Şirketi için çalışan Georges Roques'in, Ahmedabad'daki gözlemlerini temel alarak yazdığı kitap, çabucak Hint ahşap kalıp baskı teknikleri üzerine paha biçilmez bir rapor haline geldi. Bunu kırk yıl sonra, 1718'de Le Père Turpin izledi, 1731'de ise bir Fransız Doğu Hindistan Şirketi gemisinde ikinci kaptan olan Georges de Beaulieu, Pondicherry'e ulaşarak, oradaki Hintli zanaatkârların basmayı nasıl ürettiklerini araştırdı. Bu ve diğer uğraşların sonucu olarak, 1743'e gelindiğinde Fransız üreticiler, en zarif olanların haricinde bütün Hint kumaşlarını kopyalayabilecek durumdaydı. Fakat Hint tekniklerinin süratle edinilmesine rağmen, on sekizinci yüzyılın sonunda bile Hint topraklarından gelen kumaşlar hâlâ kalite ölçütüydü. Legoux de Flaix 1807'de Hint ipliğinin ve kumaşının kalitesine hayran kalmış ("Avrupa'da bildiğimizin çok ötesinde bir mükemmeliyet derecesi") ve Fransız zanaatkârlarının bunları kopyalamasını sağlayacağı umuduyla, Hint üretim tekniklerini bir kez daha tüm ayrıntısıyla tarif etmişti: "Fransa'daki bütün dokuma tezgâhları, Bengal'de kullanılan model örnek alınarak yapılmalıdır," diye tavsiyede bulunmuştu. "O zaman muslinlerinin üretiminde Hintlilerle başa baş olmayı başarırız."[46]

Diğer Avrupalı üreticiler de bu yolu takip etmişti. Danimarkalı gezginler on sekizinci yüzyılın sonunda, Hint teknolojisini anlamak ve devralmak için Hindistan'a gitmişti. Ayrıca İngiliz pamuk baskıcıları on yedinci ve on sekizinci yüzyıl boyunca, Hint pamuk baskı tecrübesinden faydalanarak, Hint tasarımlarını toplamış ve kopyalamıştı. "Bangalore'de Yapılan Üretim ve İpek ve Pamuk Boyamada Yerlilerin

Faydalandığı İşlemler Üzerine İnceleme" veya aynı yönelime sahip "Pamuk İpliğine veya Mamullerine, Türk ya da Edirne Kırmızısı Adıyla Bilinen Solmaz veya Kökleştirilmiş Rengi Vermeye Yarayan Gerçek Doğu İşlemleri" gibi yayınlar teknoloji nakline olan kalıcı ilginin örnekleridir. Önceki yüzyıllarda eğirme çarkında ve yatay pedallı çıkrıkta olduğu gibi, on altıncı yüzyıldan on sekizinci yüzyıla kadar Asya, pamuk işleyiciliğinin, özellikle de baskı teknolojisinin en önemli kaynağı olarak kaldı. Küresel pamuk ticaret ağlarında Avrupa hâkimiyeti hızlandıkça, Avrupa'nın Hint teknolojisini benimseme hızı da arttı.[47]

Hem ihracat piyasası, hem de yerel tüketim için, Hint pamuklu kumaşının yerine yerel üretimi geçirmek, ulaşılması gereken bir hedef haline geldi. "Yerel tüketimin bitiremeyeceği ölçüde bir mal fazlası vardır: bundan dolayı makineleri çalıştırmak (yoksa bunları kaybederiz) ve bu işlerde eğitim almış insanların mesleğini canlı tutmak için, yabancılara çok fazla mal satmamız gereklidir, zorunludur."[48] Bu yüzden Glasgowlu pamuk işleyicileri 1780'de hükümete, ihracat piyasalarına erişim sağlaması için baskı yapmaktaydı. Ayrıca emperyalist genişleme, Avrupalı, özellikle de İngiliz tüccarları, küresel pamuk piyasalarıyla tanıştırıyordu. 1770'e gelindiğinde Avrupa'daki pamuklu tekstil pazarlarının, ama daha ziyade Afrika'daki, Amerika'daki ve elbette Asya'daki pazarların devasa boyutlarda olduğu ve rekabetçi bir zeminde bu pazarlar için mal üretme kapasitesine sahip olan herkes için kâr fırsatlarının neredeyse sınırsız olduğu, kesinlik kazanmıştı. Bu pazarların esnekliğine ve kârlılığına dair bilgiler, doğrudan tüccarların dünyanın uzun mesafeli pamuk ticaret ağlarındaki deneyimlerinden edinilmişti.[49]

Gerçekten de ihracat pazarları zamanla Avrupalı pamuklu tekstil üreticileri için merkezi önem kazandı, ama bu pazarlar ilk başlarda, Hindistan'dan gelen kumaşların ihracatı aracılığıyla ele geçiriliyordu. Londra Ticaret Müdürlüğü Bom-

bay'daki meslektaşlarına, "Önemli miktarda Surat malını, özellikle Afrika ticaretinin tedariki için düzenli olarak satışa sunabilmemiz, yatırımlarımız için çok çok önemlidir," diye yazmıştı. Fransızların Pondicherry'den elde ettiği pamuklu kumaşın başlıca müşterisinin Batı Afrikalılar olmasında, Fransa'ya ithalatın yasa dışı olmasının önemi az değildi. Legoux de Flaix'in on sekizinci yüzyıl sonlarında gözlemlediği üzere, "Hindistan ile bu ticaret dalına can veren, [Batı Hindistan'daki] kolonilerin kurulması ve köle ticaretiydi. ... Fakat Antiller'deki koloniler köle almayı durduracak olursa, bu kalemin gitgide inişe geçeceğini söylemek hiç kuşkusuz mümkündür."[50]

İngiliz işleyiciler ve tüccarlar başından beri Hint kumaşlarının Afrika'ya ihracatına bağımlıydı. Denizaşırı pazarlara olan bu bağımlılık, 1750'den sonra daha da belirgin hale geldi. Tarihçi Joseph E. Inikori'nin gösterdiği üzere, Britanya 1760'ta, İngiltere'de üretilen pamuklu kumaşın yaklaşık üçte birini ihraç ediyordu. On sekizinci yüzyılın sonuna doğru, yurtdışına giden malların payı yaklaşık üçte ikiye çıkmıştı. Afrika ve Amerika en önemli pazarlardı. Yüzyılın ortasında, İngiltere'den pamuklu kumaş ihracatının yüzde 94'ü buraya gidiyordu. Bu piyasanın devasa boyutları, burada rekabet edebilecek durumda olanların, servet kazanacağı anlamına geliyordu. Adam Smith 1776'da düşüncelerini yazarken bunu açıkça görebilmişti: "Avrupa'nın tüm mallarına yeni ve tükenmez bir pazar açmak, yeni bir işbölümüne ve yeni zanaatların gelişmesine vesile olmuştur, ki bu, eski ticaretin dar çemberi içerisinde, ürünlerinin büyük kısmını alacak bir pazar eksik olduğundan, asla mümkün olamazdı."[51]

Afrikalıların bu pamukluları beğenmesinin nedeni, kendi pamuklu sanayileri ve Hint kumaşlarıyla çok daha önceden tanışmış olmalarıydı. Avrupalı köle tüccarları ilk başta, Afrika'da talebi olan kumaş türlerini, özellikle çivit mavisi ve beyaz pamukluları tam olarak teslim etmekte zorluk çeki-

yordu. 1730 civarında Doğu Hindistan Şirketi, Hint pamuklu kumaşı kıtlığı İngiltere'de "insanları bu kumaşların taklidini burada imal etmeye yönlendirdi," diye bildiriyordu, hatta Avrupalı tüccarlar kumaşı Hintçe isimleriyle bile ihraç ediyordu, çünkü Afrikalılar genellikle "Hint Malı" kumaşı tercih ediyordu. Elias Barnes, Ticaret Kurulu'nun bir bildirisinde, İngiliz dokumacıların Hint pamuklularını kopyalamada başarılı olacağını umuyordu. Bu kumaşlara olan talebin muazzam olduğuna inanıyordu: "Kendi sömürgelerimizde tüketilenin de ötesinde, bütün dünya bizim müşterimiz olacak." 1791'e gelindiğinde bile, Doğu Hindistan Şirketi'nin merkezi hâlâ Bombay'ı "özellikle Afrika ile ticareti geliştirmek üzere" İngiltere'ye düzenli olarak pamuklu gönderilmesi için sıkıştırıyordu.[52]

Avrupa'nın hâlâ küçük ve teknolojik açıdan geri kalmış yerel pamuklu sanayiinin temelini, savaş kapitalizmi attı. Dinamik pazarlara, teknolojiye ve zaruri hammaddelere erişimi kapitalizm sağladı. Aynı zamanda sermaye birikimi için de önemli bir motor oldu. Zenginliğini büyük ölçüde kölelikten çıkaran Liverpool gibi ticaret şehirleri, büyümekte olan pamuk sanayii için önemli bir sermaye kaynağı oldu ve Liverpool'daki pamuk tüccarları, pamuğu işleyebilmelerini sağlamak için işleyicilere gitgide daha fazla kredi açıyordu. İngiliz üreticilerden gelen ipliği ve kumaşı satan Londralı tüccarlar ise, Lancashirelı işleyicilere kredi sağlıyordu. "Ticaretten gelen içeri yönelik bir sermaye akışı" halinde, kârlar ticaretten işleyiciliğe doğru kaydırılırken, bu tüccarlar çok önemli ve çok gerekli olan işletme sermayesini tedarik ediyordu. Ayrıca bu tüccarlar uzun mesafeli ticaretten servet kazandıkça, onlardan gelir elde etmeye gitgide daha bağımlı olan hükümetten politik koruma talep edebiliyordu.[53]

Savaş kapitalizminin, sigortacılık, finans ve nakliye gibi ekonominin ikincil sektörlerini de beslemesi, en az bir o kadar önemliydi, çünkü bu sektörler, İngiliz pamuk sanayiinin

yanında, devlet kredisi gibi kamu kurumlarının, paranın kendisinin ve milli savunmanın ortaya çıkmasında da aşırı önemli olacaktı. "Gelişmiş sanayi teknikleri ve ticaret kuruluşları" ihracat işletmesinden yurtiçi ekonomiye doğru geliştikçe, bu kurumlar da savaş kapitalizmi evreninden türediler.[54]

***

Avrupalı –özellikle de Britanyalı– tüccarlar Britanya devletinin de desteğiyle, yetiştiriciler ile eğiriciler, eğiriciler ile dokumacılar ve üreticiler ile tüketiciler arasındaki küresel pamuk üretim ağına girdiler. Yeni pamuk üretim teknolojilerinin icadından uzun zaman önce küresel pamuk sanayiini ve küresel pamuk ağlarını çoktan yeniden düzenlemişlerdi. Bu ağlar özel sermaye ile güçlü devletlerin yaptıkları ortak girişimlerin egemenliği altındaydı. Bu ikilinin silahlı ticaret, sanayi casusluğu, yasaklamalar, kısıtlayıcı ticari düzenlemeler, toprakların egemenlik altına alınması, işgücünün tutsak edilmesi, yerli nüfusun yerinden edilmesi ve sermaye sahiplerinin egemenliğine terk edilmek üzere devlet desteğiyle yeni topraklar yaratılması gibi uygulamaları kararlı bir tutumla sürdürmesi yeni bir ekonomik düzen doğurdu.[55]

Tüccarlar, üreticiler ve bürokratların yoğun çabaları sayesinde, on sekizinci yüzyıla gelindiğinde Avrupa, küresel pamuk ticareti ağı içerisinde yepyeni bir yere sahip olmuştu. Dünya pamuk üretiminin büyük çoğunluğu hâlâ Asya'da yapılıyordu ve Afrika ile Amerika'nın her yerinde canlı pamuk sanayileri vardı, ama Avrupalılar artık okyanuslar arası ticarete belirgin ölçüde hâkimdi. Yeni Dünya'da köle çalıştırmaya dayalı bir tarım ürünü üretme sistemi kurmuşlardı ve bu sistem, Avrupa topraklarında çok az pamuk yetişmesine rağmen, gitgide daha fazla Avrupalıyı pamuk yetiştiricisi haline getiriyordu. Güçlü Avrupa devletleri eş zamanlı olarak hem yabancı tekstil ithalatına engeller koymuş, hem de yabancı teknolojilerin devralınması için bir sistem kurmuşlardı. Av-

rupalılar Asya, Afrika ve Amerika'daki ekonomik süreçlere paralel olarak, Avrupa'daki süreçleri de kumanda ederek, küresel Hint kumaşı ticaretini yönlendirme kabiliyetini geliştirmenin yanı sıra, paradoks yaratarak, Asya kumaşlarını Avrupa'nın dışında tutmayı başarmış ve başta Afrika olmak üzere Avrupa sahillerinin ötesindeki her yere satmışlardı.

Küreselleşmiş bir tekstil sanayii ortaya çıkmış ve Avrupalılar ilk defa, küresel pamuklu mal talebinin devasa boyutlarını kavramıştı. Avrupalı devlet adamlarını ve kapitalistleri, başka ülkelerdeki meslektaşlarından farklı kılan, bu küresel ağlara hâkim olma kabiliyetleriydi. Afrika, Asya ve Amerika'daki ticaretin temelinde, karşılıklı olarak avantajlı mal değiş tokuşu yatarken, Avrupalılar kendi kıtalarında ve başka ülkelerdeki mevcut sosyal ilişkileri yıkıp geçen kıtalar ötesi üretim sistemleri kurdular. Başlangıç aşamasındaki bu küresel etkileşimi önemli kılan, doğrudan küresel ticaret değil, (çünkü bu, tüm ekonomiler için niceliksel olarak kısıtlı bir önem taşıyordu), malların hem zaman hem mekân içinde üretiliş biçiminin yeniden şekillendirilmesi ve bu üretimin sosyal ve politik uzantılarıydı.[56] Hindistan ve Çin veya aynı şekilde Aztek ve İnka imparatorlukları da, böylesi bir küresel hâkimiyetin yakınına bile ulaşamamışlardı, hele ki yerkürenin uzak köşelerinde insanların mal üretme biçimini yeniden icat etmekten çok uzaklardı. Oysa silahlı Avrupalı kapitalistler ve sermaye zengini Avrupa devletleri, on altıncı yüzyıldan başlayarak dünyanın pamuk ticaretini yeniden düzenlediler. Zamanla küresel ekonomik bütünleşmeye doğru muazzam bir baskı yaratan ve günümüz dünyasını hâlâ şekillendirmeye devam eden sanayi devriminin ön koşulu, bu şekilde savaş kapitalizminin erkenden benimsenmiş olmasıydı.

Sonuçta süreksiz, çok merkezli, yatay düzenli eski pamuk dünyasından, bütünleşmiş, merkezileşmiş ve hiyerarşik bir pamuk imparatorluğuna hızla bir dönüşüm yaşandı. On sekizinci yüzyılın ortalarına gelindiğinde bile, dönemin gözlem-

cilerine, Avrupa'nın, özellikle de Britanya'nın, çok yakında dünyanın en önemli pamuk işleyicisi haline geleceği söylense, bu hiç de makul karşılanmazdı. Gerçekten de 1860'ta bile, Londra İstatistik Derneği'nin bir çalışanı ve Kraliyet Asya Cemiyeti'nin bir üyesi olan James A. Mann, şunları anımsıyordu:

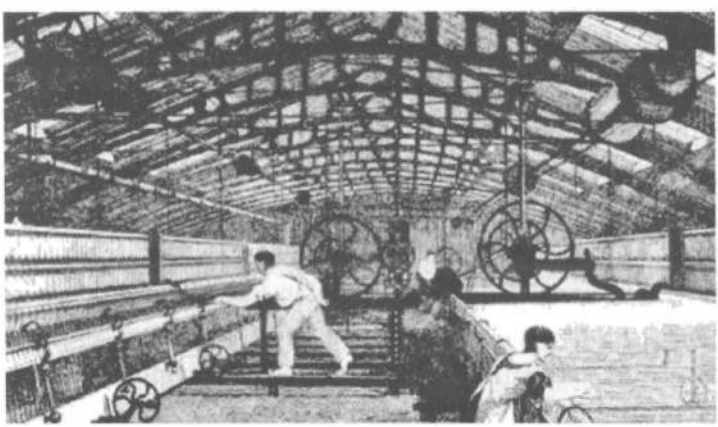
> Çok yakın bir geçmişte, bizim kendi durumumuzu Yeni Dünya'nın veya Hindistan'ın o zamanki sakinleriyle kıyaslamak pek mümkün değildi; iklimin tüm avantajlarına sahip olan Hintlilere göre moral durumumuz kesinlikle daha düşüktü, keşfedildiği zamanlarda işleme zanaatının Amerika'daki veya Hindistan'daki konumu, bizim yünlü ürünlerimizinkinin bile üzerindeydi; bugün bile, tüm donanımımıza rağmen, Doğu'nun muslinlerinin narinliğini veya Brezilyalıların ve Karayiplilerin dokumaya alışkın oldukları *Hamaka*'ların sağlamlığını ve zarafetini aşmayı beceremiyoruz. Bizim insanımız ilkel bir karanlık içindeyken, Doğu ile Batı nispeten aydınlık içindeydi.
>
> Ticarete dair fikirlerimizi dolaylı olarak kazandığımız kaynak ... Hindistan'dır; o dönemlerin geçmişten gelen fikirlerine göre lüks arzusunu, atalarımızın aklında canlandıran, bu ülkenin yanında Çin'in mamulleri olmuştur. Hindistan'da bu üretimin yapıldığı dönem, göreli olarak bakıldığında, bizim günlerimizin şafağıydı; güneş o zamanlar dünya ticaretinde, geçmişte kalmış başka bir dönemde dolaşıyordu. Hint ürünleri, buraya kadar olan yolunda yoğunlaşarak, sabahın erken sisini dağıtmak ve cenin haline ulaşmak için gereken sıcaklığı kazanan o ışığın öncüleriydi ve Avrupalıların enerjisiyle güçlenerek, daha önce asla görülmemiş bir ticari görkem çağının gelişmesini sağladılar.[57]

Güneş'in sadece Avrupa'nın küçük bir kısmı üzerinde yükselmesi sağlanırken, girişimci Avrupalılar kesintili, çok merkezli ve yatay pamuk evrenini yavaş yavaş kendi yörüngelerine çektikçe, toprağı, emeği ve piyasaları yeni ve cesurca tasarlanmış bir imparatorluğun hizmetinde seferber etmeleri-

ni mümkün kılan araçlar ve yöntemler icat ettiler. Avrupa'nın kendi içindeki kurallardan çok farklı kurallara göre işleyen bu devasa savaş kapitalizmi ortamını yaratarak, sadece "büyük dönüşüm" ve Sanayi Devrimi için değil, devletlerin devasa ölçüde daha da güçlenmesi için de gerekli koşulları yarattılar, bu ise pamuk imparatorluğunun yaratılması için zaruri hale geldi. 1780'e gelindiğinde, Avrupa geneli, ama özellikle de Britanya, dünyanın pamuk ticaret ağlarının kilit noktası haline gelmişti.

3

Savaş Kapitalizminin İşgücü Maliyetleri

Eğirme Makinesi, Lancashire, 1835

Devrim en olmayacak yerlerde başladı: örneğin Manchester'i çevreleyen alçak tepelerin arasındaki sessiz bir vadide. Bugün kentin hareketli uluslararası havaalanından sadece kısa bir otobüs yolculuğu kadar uzakta olan Quarry Bank Değirmeni, bakımlı bahçeleri kadar, sanayi tarihinden dolayı da turist çekmektedir. Ziyaretçiler, sularıyla binyıllar boyunca çevredeki tarlaların içine belki otuz metre derinlikte bir vadi açmış olan Bollin Irmağı'nın kıyılarında gezinir.

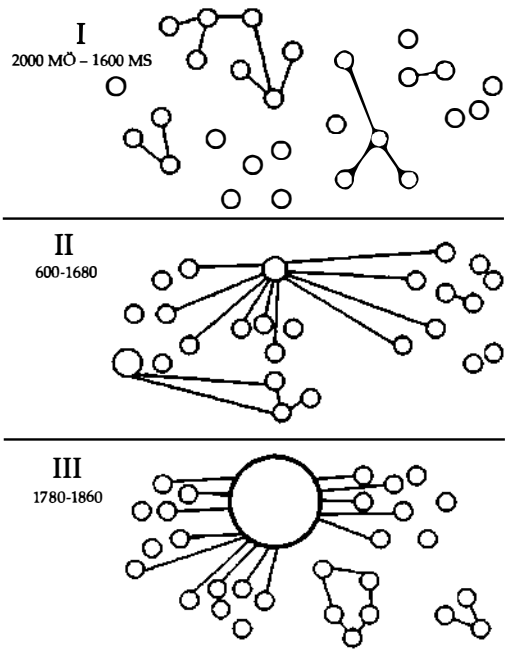
Bu ırmak iki yüz yıl önce bir İngiliz tüccara, insanlık tarihindeki en önemli deneylerden birini başlatmak için esin vermişti. Samuel Greg 1784'te akıntının kıyısındaki küçük bir fabrikada, su tezgâhı da denilen son model birkaç eğirme makinesini, yetim çocukları, çevredeki köylerde borçlarını ödemek için çalışan işçileri ve bir miktar Karayip pamuğunu bir araya getirmişti. Eğiricilerin yüzyıllardır kullandığı güç kaynağını, yani insan gücünü bir kenara bırakarak, Greg iplik eğirme makinelerini harekete geçirmek için düşen suyun ağırlığını kullanıyordu. Büyüklüğü mütevazı olsa da, Greg'in değirmeni dünyada görülmüş hiçbir şeye benzemiyordu. 1784'te burada ve yakınlardaki birkaç ırmağın kıyısında, tahrik edilmemiş bir enerjiden güç alan makineler, insanlık tarihinde ilk defa iplik üretiyordu. Greg ve dönemin üreticileri, onlarca yıl kurcaladıktan sonra, insanlığın en eski sanayilerinden birinde verimi aniden yükseltmiş ve bu sayede makinelerin ve insanların daha önce hiç görülmemiş büyüklükte bir hareketine vesile olmuştu.

Samuel Greg'in girişimi tam anlamıyla yerel bir olaydı. Greg 1758'de Belfast'ta doğmuş, ama Manchester'de büyümüş ve Styal'ın uyuşuk derelerinde yatan kapasiteyi fark ettikten hemen sonra buraya taşınmıştı. İşçileri Cheshire ve yakındaki Lancashire vadilerinden, tepelerinden ve yetimhanelerinden geliyordu. Makineleri bile yakınlardaki kasabalarda ve şehirlerde daha yeni icat edilmişti. Yirminci yüzyılın sonundaki bilgisayar devriminde Silikon Vadisi'nin kuluçkalık rolüne benzer olarak, Manchester civarındaki cennet misali uzanan tepeler, on sekizinci yüzyılın sonlarında dönemin en son teknolojiye sahip sanayiinin, pamuk tekstil sanayiinin ocağı olarak ortaya çıktı. Manchester'in etrafında yaklaşık elli beş kilometrelik bir yay oluşturan bir bölgede, kırlar fabrikalarla doldu, kasabalar şehirlere dönüştü ve on binlerce insan tarlalardan fabrikalara taşındı.

İlk başta yerel, hatta taşralı bir olay gibi görünen bu durum, önceki üç yüz yılda pamuk evreninin yeniden biçim-

lendirilmesi sayesinde sağlanan fikirler, malzemeler ve piyasalar olmaksızın meydana gelemezdi. Greg'in fabrikası tüm yerküreyi kapsayan ağların içine yerleşmişti ve zamanla Greg'in kavrayabileceğinden çok büyük değişimleri ateşleyecekti, dünyanın her yerinde. Greg üretim için zaruri olan hammaddeleri, Liverpool'daki tüccar akrabalarından tedarik ediyordu, bunlarsa malı Jamaika ve Brezilya gibi yerlerden gemilerden satın alıyordu. Pamuklu kumaş fikri ve bu kumaşı dokumak için gereken teknolojiler ise Asya'dan, özellikle de Hindistan'dan geliyordu. Greg'in bunları üretme arzusunun temelinde ise, hem yerel hem de uluslararası piyasalarda Hintli eğiricilerin ve dokumacıların ürünlerinin yerini alma umudu yatıyordu. Son olarak Greg'in ürünleri Birleşik Krallık'tan çıkıp bambaşka ülkelere giderek, Afrika'nın batı kıyısındaki köle ticaretini besleyecek, Dominika Adası'ndaki Greg'in kendi kölelerine kıyafet olacak ve Kıta Avrupa'sındaki müşterilere satılacaktı. Samuel Greg'in bütün bu ticaret ağından faydalanabilmesinin en önemli nedeni, İngiliz tüccarların uzun zamandır bunlara hâkim olmalarıydı.

Greg ve meslektaşlarının 1780 ile 1815 arasındaki Sanayi Devrimi'nin en hareketli günlerinde yaptıkları üretim, Asyalı, Latin Amerikalı ve Afrikalı eğiricilerin ve dokumacıların iş hacminin ve kalitesinin yakınına bile yanaşamayacaktı. Ama bu değirmenler geleceğe işaret ediyordu. Suyla (ve kısa süre sonra buharla) çalışan bu neredeyse sihirli makineler, durmak bilmeyen bir yenilikçiliğin tahriki ve ücretli işçilerin gücü sayesinde, önemli bir sermaye birikimi ve yeni türden bir devletin coşkulu teşvikiyle, pamuk imparatorluğunun en büyük dayanağı oldular. İngiltere bu yerel kıvılcım sayesinde, çok dallı dünya ekonomisine hâkim hale geldi ve insanlığın en önemli sanayilerinden birini kendi bünyesine aldı. Bu yerel kıvılcımdan sanayi kapitalizmi doğacak ve zamanla kanatlarıyla tüm dünyayı kaplayacaktı. Bu yerel kıvılcımdan, dünya çoğumuzun bildiği haliyle ortaya çıkacaktı.

Dünyadaki pamuk yetiştiriciler, işleyiciler ve tüketicilerin mekânsal dağılımındaki değişim, MÖ 2000 - MS 1860.
1. Aşama: Çok odaklı, bağlantısız. *2. Aşama:* 1600'den sonra ticaret ağları gitgide Avrupa'da odaklanıyor, ama üretim dağınık kalıyor. *3. Aşama:* Sanayi Devrimi'nden sonra üretim ağları Avrupa'ya odaklanıyor ve çok merkezli bu sanayi, tek odaklı hale geliyor.

***

Samuel Gregg bu hikâyede önemli bir rol oynuyordu. O ve meslektaşları geleceği şekillendiriyordu. Fakat çoğu başarılı devrimci gibi geçmişten, önceki iki yüz yıl içinde İngiliz tüccarlarının, yetiştiricilerinin ve devletinin inşa ettikleri ticaret ağlarından güç alıyorlardı. Başka deyişle, suyu dizginleyerek elde ettikleri güç, sadece savaş kapitalizminin dizginlediği güç sayesinde mümkündü. Kölecilik, koloni sömürgeciliği, asker güdümlü ticaret ve toprak işgalleri, yeni türden

"Bu bacalar ülkesi": Birleşik Krallık'ta Sanayi Devrimi, 1780-1815.

bir kapitalizmin tomurcuklanmasını sağlayacak bereketli bir zemin oluşturuyordu. Greg'in dehası, kendisi gibi risk seven İngiliz kapitalistlerin, bu maddi ve kurumsal miras temelinde, o zamana kadar asilzadelerin tenezzül etmediği üreticilik dünyasına sarılarak önceden hiç görülmemiş bir zenginlik ve güç elde edebileceğini fark etmekte yatıyordu.

Özellikle de Greg'in köklerinde, savaş kapitalizminin zorla toprak işgali ve köle işçiliği, aynı zamanda da yeni teknolojileri ve pazarları ele geçirmede emperyalist devletin korumasına dayanması yatıyordu. Aile servetindeki payını, Karayipler'deki Dominika Adası'ndaki kârlı bir şeker çiftliği olan Hillsborough malikânesinde, İngiliz topraklarında 1834 yılında köleliğin nihai olarak yasaklanmasına kadar yüzlerce Afrikalıyı köle olarak çalıştırmasına borçluydu. Greg'in amcaları Robert ve Nathaniel Hyde ona dokuz yaşından itibaren bakmış ve Quarry Bank Fabrikası'nı inşa etmesi için sermayenin büyük kısmını tedarik etmişlerdi, kendileri de tekstil üreticisiydi, Batı Hindistan'da çiftlik sahibiydi ve tüccardı. Greg'in karısı Hannah Lightbody, köle ticaretiyle uğraşan bir ailede doğmuştu, görümcesinin ailesi ise köle ticaretinden, Afrika'ya kumaş ihracatına geçmişti.[1]

Greg'in pamuk üreticisi dostlarının çoğu, çok daha az varlıklı şartlarda yetişmişti, Karayipler'de köle çiftlikleri yoktu. Bunlar çok mütevazı miktarlarda sermaye biriktirebilmişti, ama kıvrak bir zekâya ve teknik beceriye sahiptiler ve pamuk işleyiciliğinden devasa kârlar elde etme hırsıyla yanıp tutuşuyorlardı. Fakat bunlar bile, asıl hammaddeleri olan pamuğu, köle işçiliğinden tedarik ediyordu. Onlar bile ilk olarak Hint pamuk tekstili ticareti sayesinde açılmış olan piyasalara mal satıyordu, oysa bu tekstiller, rekabetçi olmayan Avrupalı üreticileri korumak amacıyla çoğu Avrupa pazarına uzak tutulmuştu. Onlar bile İngilizlerin emperyalist işgali sayesinde Hindistan'da ele geçirilen Hint teknolojilerine dayanıyordu.

Savaş Kapitalizminin eve dönüşü: Samuel Greg'in karısı ve Liverpoollu bir tüccar ailesinin kızı Hannah Lightbody.

Ayrıca bunların çoğu, Atlantik ticareti aracılığıyla biriken sermayeden destek alıyor ve özellikle de Asya ve Amerika'daki Atlantik pazarlarına mal tedarik ediyordu, bu iki bölgesel ekonomi ise neredeyse yalnızca köle işçiliğinden besleniyordu. Savaş kapitalizmi bu insanlara, örneğin yerel sanayiyi işletmede veya ticaret amacıyla sermayeyi okyanuslar ötesine taşıma mekanizmaları hakkında bilgi toplama fırsatını sağlamış, bu ise yerel finansman araçlarının gelişmesine yol açmıştı. Modern işçilik maliyeti muhasebesi bile köle çiftlikleri ortamında gelişmiş ve sonradan modern sanayiye taşınmıştı. Üstelik İngiliz girişimcilerin pamuk tekstili üretimini kökten yeniden icat etmeye yönelik teşebbüsleri ve kabiliyetleri, güçlü bir emperyalist devlet tarafından korunuyordu. Bu devlet de zaten savaş kapitalizminin bir ürünüydü.[2]

En önemlisi de, bu miras İngiliz tüccarların on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında küresel pamuk sanayiinin çoğu kritik kilit noktasında yönetici konumlara gelmesini sağlamıştı; oysa İngiliz işçiler toplam küresel üretimin sadece minik bir yüzdesini üretiyordu, köylüler ise hiç pamuk yetiştirmiyordu. İngiltere'nin bu küresel ticaret ağlarındaki hâkimiyeti, göreceğimiz üzere, üretimi yeniden biçimlendirme kabiliyeti

ve hiç olası görünmese de, pamuğun ateşlediği Sanayi Devrimi'nin odağı haline gelmesi için önemliydi. En az bir o kadar devrimci olan sanayi kapitalizmi, daha önceki yüzyılların büyük yeniliği olan savaş kapitalizminin soyundan geliyordu.[3]

Samuel Greg ve yenilikçi dostları, İngiliz İmparatorluğu'nun küresel erişimi ve gücünün onlara, Frankfurt, Kalküta veya Rio de Janeiro'daki tüccar ve zanaatkâr meslektaşları karşısında muhteşem bir avantaj sağladığını biliyordu. Amcalarının hizmetinde bir tüccar olarak işe başlayan Greg, yeni makinelerine yatırım yapmadan önce, Lancashire ve Cheshire kırsalındaki pamuk eğiricilerden ve dokumacılardan oluşan büyük bir işçi ağı oluşturmuştu. Kredi karşılığı çalışan bu ağdan gelen kârlara ve işçiliğe ek olarak, Greg karısının ailesinden gelen bol miktarda sermayeye de ulaşabiliyordu. Ayrıca on dokuzuncu yüzyıl pamuk ticaretinde en önemli oyunculardan biri haline gelecek olan Rathbone ailesi, 1780'de Greg'e ham pamuk tedarik etmek için hazırda bekliyordu. Kıta Avrupa'sında, Afrika kıyısında ve Amerika'da pamuklu kumaş pazarının hızla genişlediğini, birinci elden biliyordu.[4]

Bu ilk girişimlerin olumlu yönleri muhteşemken, riskleri gayet küçüktü. Greg 1780'de Quarry Bank Fabrikası'na gayet küçük bir miktarda sermaye yatırmıştı: 3000 pound yani bugünün parasıyla yaklaşık yarım milyon Amerikan Doları. Sonra civardaki fakir ailelerden on ila on iki yaş arasındaki doksan çocuğu işe alıp, bunları yedi yıllığına fabrikasına "cemaat çırağı" olarak bağladı. 1800'e gelindiğinde bu çocukların yerine, maaş alan 110 yetişkin işçiyi aldı. Greg kumaşlarını çoğunlukla Avrupa ve Batı Hindistan'a, 1790'lardan sonra ise artan oranda Rusya'ya ve Amerika Birleşik Devletleri'ne satıyordu. Bu genişleyen pazarlar sayesinde, diğerleri gibi bu yeni fabrika da, daha en baştan itibaren göz kamaştırıcı ölçüde kârlıydı, bir yıl içinde ilk yatırımın yüzde 18'ini amorti ediyor, Birleşik Krallık devlet tahvillerinin dört katı gelir sağlıyordu.[5]

Çağdaş gözlemcilerin yanında modern tarihçiler de, Greg'in teşebbüsüyle birlikte, çok daha geniş çaplı olarak Sanayi Devrimi'nin neden bu noktada, Kuzey İngiltere'de ve neden bu anda, 1780'lerde "patlak verdiği" konusunda birçok neden bulmuştur. İngiliz yatırımcıların dehası, İngiliz pazarının boyutları ve olağanüstü ölçüde derine inen bütünleşikliği, Britanya'nın su yoluyla nakliyeye kolayca erişim sağlayan coğrafyası, dini muhaliflerin bildik yolun dışında düşünme alışkanlığı, girişimci ruhu teşvik eden bir devletin yaratılması gibi etkenlerin hepsi dile getirilmiştir.[6] Bu tezler, hiçbiri önemsiz olmamakla birlikte, Sanayi Devrimi öyküsünün özündeki bir noktayı atlamaktadırlar: bu devrim tüm yerküreyi kapsayan savaş kapitalizmi sistemine bağımlıdır.

Bütün bu etkenlerin bir sonucu olarak, tarihte ilk defa yeni bir karakter olan fabrikatör sahneye çıktı; bu birey sermayeyi, her ne kadar bu hâlâ önemli olsa da, işgücünü köleleştirmek veya yeni topraklar fethetmek için değil, işçileri makineli üretimde büyük orkestralar halinde düzenlemek için kullanıyordu. Bunların üretimi yeniden düzenleme çabaları, toprak, işgücü ve kaynakları seferber etmedeki yeni yöntemlere dayalıydı ve başka şeylerin yanında, kapitalistlerle devlet arasında yeni bir bağlantı gerektiriyordu. Sanayi Devrimi'nin dönüştürücü icadı olan sanayi kapitalizmini toptan harekete geçiren, işte bu sosyal ve politik güç dokusuydu. Göreceğimiz üzere zamanla kanatlanıp, çok özel bir kalıp içinde dünyanın diğer bölgelerine göçecek olan da işte bu yenilikti.

Greg ve çağdaşları, savaş kapitalizminin sağladığı kazançlar sayesinde, 1920'de bir gözlemcinin ifade ettiği gibi, "sürekli yeni icatlar üreterek pamuk imparatorluğunu doğudan gasp etmiş", küresel pamuk işleyiciliğinin bütün coğrafyasını yeni baştan yazmışlardı. Bu çalışmalar bir devrimdi, çünkü ekonomik etkinlikleri düzenlemenin yeni bir kurumsal biçimini ve hızla büyümenin ve üretimi dur durak bilmeden yeniden icat etmenin istisna değil, kaide olduğu bir dünya

ekonomisini müjdeliyordu. Elbette geçmişte de önemli icatlar yapılmıştı ve Sanayi Devrimi'nden önce de dünyanın çeşitli bölgelerinde ekonomik büyümenin hızlandığı anlar olmuştu. Ama bunların hiçbiri, devrimin kendisinin yaşamın kalıcı bir özelliği haline geldiği bir dünya, dönemsel çöküntülere rağmen ekonomik büyümenin, kendi kendisinin genişlemesini ateşler gibi göründüğü bir dünya yaratamamıştı. 1800'den önceki bin yıl içinde, ne Avrupa'da ne de başka bir yerde, ekonomik büyümede kökten bir hızlanma olmuştu ve meydana gelse bile, kaynak kısıtlılığı, gıda kıtlığı veya hastalık gibi sıkıntılar yüzünden hemen sönmüştü. Şimdiyse sanayi kapitalizmi sürekli değişen bir dünya yaratmıştı. Dünyanın en önemli sanayii olan pamuk da, insan üretkenliğindeki bu hiç görülmemiş hızlanmanın ana kaynağıydı.[7]

***

Geriye bakıldığında, on sekizinci yüzyıl sonundaki İngiltere, pamuk işleyiciliğini yeniden icat etmek için olgunlaşmış görünüyordu. İngiliz kapitalistlerin tekstil üretiminde iki yüzyıllık bir geçmişi vardı, yatırım yapacak sermayeye sahiptiler ve evde iplik eğiren ve dokuma yapan sürekli daha fazla sayıda köylü çalıştırıyorlardı. Aynı zamanda aileleri temel alan İngiliz tekstil üreticileri, onlarca yıl boyunca Hindistan'dan gelen ithalatın baskısına direnebilmişti, bu deneyim onlara, Hintli işleyicilerle rekabet edebilmenin ve onların piyasalarını ele geçirebilmenin önemini öğretmişti. Ve en önemlisi, köyde yaşayan çiftçi veya zanaatkâr hayatından çıkıp, sanayide ücretli işçi olmaya karşı direnme kabiliyeti olmayan işçiler, yeni fabrikalarda işe alınabiliyordu. Bu etkenler üretimin ve bu üretimi düzenleyen kurumların toptan yeniden tasarlanması için gerekli koşulları sağlıyordu. Fakat bu koşullar hiç de İngiltere'ye özgü değildi ve en azından bazı nitelikleriyle, Çin'den Hindistan'a, Kıta Avrupa'sından Afrika'ya kadar her yerde vardı. Bunlar tek başına, Sanayi Devrimi'nin neden on

sekizinci yüzyılın sonlarında, İngiliz adalarının küçük bir kısmında ortaya çıktığını açıklayamazlar.[8]

Fakat dünyanın başka yerlerindeki rakiplerinin aksine, İngiliz kapitalistler çoğu küresel pamuk ticareti ağını kontrol ediyordu. Bilhassa dinamik piyasalara erişimleri vardı, okyanus ötesi pamuklu ticaretine hükmediyorlardı, kumaş satarak elde edilebilecek masalsı zenginlik imkânlarını birinci elden tanıyorlardı. Basit bir ifadeyle, İngiliz pamuklu üreticilerinin karşılaştığı başlıca sorun, hem ucuz, hem de yüksek kaliteli Hint ürünleriyle rekabet etmenin güçlüğüydü. Gördüğümüz gibi, İngiliz üreticiler kalite sorununu on sekizinci yüzyılda Hint teknolojisini benimseyerek (tamamen olmasa da) büyük ölçüde çözmüştü. Verimi artırmak ve maliyetleri düşürmek, daha zor bir sorun olarak karşılarına çıktı: İngiliz tüccarların kırsalda kurdukları, borç ödeme karşılığında çalışan üretim ağları, daha fazla üretime direniyordu. İş düzensiz olarak yapılıyordu, kısa sürede ilaveten işçi bulmak güçtü, iş hacmi arttıkça nakliye maliyetleri de artıyordu. Ayrıca uzak çiftliklerde eğirilen ve dokunan ürünlerde homojen bir kaliteyi tutturmak zordu. Mevcut teknolojiyle ve üretimin sosyal düzenlenme biçimiyle, İngiliz üreticiler dünyanın başka yerlerindeki pamuk işçileriyle çok zor rekabet edebilirdi. Aslında sadece, koruma altındaki yerel ve koloni piyasalarında rekabet etmeyi beceriyorlardı.[9]

Fakat bu rekabet zafiyetinin başlıca nedeni, işgücü maliyetiydi. Birleşik Krallık'taki ücretler, dünyanın başka yerlerindekinden çok daha yüksekti; hatta 1770'te Lancashire'daki ücretler, Hindistan'dakinin yaklaşık altı katıydı. Gelişmiş makineler sayesinde, pamuk işçisi başına verim İngiltere'de daha o dönemde bile Hindistan'dakinden iki ila üç kat daha fazla olduğu halde, bu etken oyun sahasındaki şartları eşitlemek için hâlâ yeterli değildi. Savaş kapitalizmi İngiliz pamuk kapitalistleri için tamamen yeni bir dizi fırsat yaratmış olmakla birlikte, pamuklu kumaş piyasalarına küresel olarak

önemli bir ölçüde nasıl girilebileceği sorusuna bir yanıt sunamıyordu. Korumacılık bir ölçüye kadar işleyen bir çözüm olmuştu ve büyük bir başarıyla uygulanmıştı, fakat bir türlü yakalanamayan küresel ihracat fırsatlarını bu gibi kısıtlamalarla korumak mümkün değildi. İngiliz pamuk kapitalistlerinin ihtiyaç duyduğu şey, maliyetleri düşürmek için yeni teknolojiler, İngiltere'nin genişlemesinin ardından zaten genişlemeye başlamış olan esnek piyasaların daha da büyümesi ve sadece küresel imparatorluğunu korumakla yetinmeyip, İngiltere'nin kendi içinde de toplumu dönüştürme kapasitesine sahip destekleyici bir devletin dinamik bir bileşimiydi.[10]

Bu yeni, baştan çıkarıcı fırsatları yakalamanın önündeki başlıca engel işçilik maliyetleri olduğu için, hepsi pratik insanlar olan İngiliz tüccarlar, mucitler ve filizlenen üreticiler, yüksek maliyetli işgüçlerinin verimini artırmanın yolları üzerine odaklandılar. Bu süreçte, pamuk tarihindeki en çarpıcı teknolojik değişimi gerçekleştirdiler. İlk kayda değer yenilikleri, John Kay'in 1733'te uçan mekiği icat etmesiydi. Dokumacılar, bir geminin gövdesini andıran bu küçük tahta araca atkı ipini bağlayıp onu çözgü iplerinin arasından tezgâhın diğer tarafına fırlatarak "uçuruyordu". Bu mekik dokumacıların verimini ikiye katladı. İlk başlarda yavaş yayılmasına rağmen, dönüşüm kaçınılmazdı: Ekmeğini kaybetmekten korkan dokumacıların direnişine rağmen, 1745'ten sonra geniş kabul gördü.[11]

Bu uçan küçük tahta parçası, pamuk işleyiciliğini kademeli, ama kalıcı olarak değiştirecek bir dizi yeniliğe yol açtı. Daha verimli dokuma tekniklerinin yayılması, eğirmecilik üzerinde devasa bir baskıya neden oldu, çünkü tezgâhları sürekli çalıştırmak üzere dokumacıya yeterli iplik tedarik etmek için gitgide daha fazla eğirici gerekiyordu. Sürekli daha çok sayıda evde daha çok sayıda kadının eğirme çarkında daha çok çalışmasına rağmen, tedarik yetersizdi. Kay'in icadından sonra tek bir dokumacıya ip tedarik etmek için dört

eğirici gerekiyordu. Çok sayıda zanaatkâr bu darboğazdan kurtulmanın yolunu aradıktan sonra, verim artışı 1760'larda James Hargreaves'in çıkrık makinesini icadıyla verimi artırmak mümkün oldu. Bu çıkrık, bir tezgâh içindeki birkaç iği döndüren, tek elle döndürülen bir tekerlekten oluşuyordu, bu sırada eğirici diğer elini, ipliği uzatmak ve sonra da iğlerin üzerine sarmak için bir çubuğu ileri geri hareket ettirmek için kullanıyordu. Bu makine ilk başta sekiz ayrı iplik eğirebilirken, sonradan bu sayı on altıya ve daha da fazlasına çıkmıştı, öyle ki 1767'ye gelindiğinde bu makine bir eğiricinin hızını üçe katlamıştı. Makine hızla yayıldı, İngiltere'de 1786'da yaklaşık yirmi bin makine kullanımdaydı.[12]

Ancak eğirme alanında daha 1769'da, akan suya dayanması açısından Greg'in fabrikasına zemin hazırlayan bir makine olan, Richard Arkwright'ın su tezgâhı sayesinde, yeni gelişmeler yaşanıyordu. Bu makine, pamuk şeritlerini dışarı çeken dört silindirden oluşuyor, daha sonra da bir iğ bu şeritleri iplik oluşturacak şekilde büküyordu. Sürekli ve kesintisiz eğirmeyi mümkün kılan bu su tezgâhı, ilk başta çoğunlukla insanların evlerinde kullanılan çıkrıktan farklı olarak, büyük miktarda enerjiye ihtiyaç duyduğundan, üretimin fabrikalarda toplanmasını gerektiriyordu. On yıl sonra, 1779'da, Samuel Crompton'un eğirme makinesi, çıkrığın bazı öğeleriyle su tezgâhının bazı öğelerini birleştirdiğinden, bu buluşların doruk noktasını oluşturuyordu. Bu eğirme makinesi, iki paralel taşıyıcıya sahip uzun bir makineydi: Bir yanda yarı bükülmüş iplik sarılı bobinler diziliydi, diğer yandaysa eğirilmiş ipliği sarmaya hazır olan iğler. Tekerlekler üzerinde hareket eden dıştaki taşıyıcı, yaklaşık bir buçuk metre dışarı çekilerek, çok sayıdaki yarı bükülmüş ipliği aynı anda geriyordu. Eğirilen iplik sayısı, tezgâha takılı iğlerin sayısına bağlıydı: 1790'larda iğ sayısı standart olan iki yüz iken, takip eden yüzyılda bin üç yüzün üzerine çıkacaktı. Gerilen yarı bükülmüş ipler daha sonra tam olarak bükülüyor ve taşıyıcı geriye doğru itildiğin-

de iğlerin üzerine sarılıyordu. Sürekli olarak çalışan su tezgâhından farklı olarak, iplik bir buçuk metrelik tepmeler halinde üretiliyordu, ama daha sağlam ve daha inceydi. Makine ilk başlarda suyla (1820'lere kadar su, başlıca güç kaynağı olarak kalmıştı), sonralar ise çoğunlukla (James Watt'ın 1769'da patentini aldığı) buhar makineleriyle çalışıyordu.[13]

Eğirme artık ayak bağı olmadığı için, dokuma yine baskı altında kaldı. İlk önce ev odaklı dokumada ciddi bir genişleme oldu. Yeni makineler ve bol miktarda iplik tedariki sayesinde, bu dönem Lancashire ve Cheshire kırsalındaki dokumacılar için altın çağdı, on binlerce köylü tezgâhlarının başında sonsuz saatler geçirerek, İngiliz eğirme fabrikalarının hızla artan ürünlerini işliyordu. Edmund Cartwright henüz 1785'te mekanik bir tezgâhın patentini almış olmasına rağmen, dokumadaki üretim artışı ilk başlarda mütevazı kaldı, güçlü dokuma tezgâhlarında büyük teknik sorunlar yaşanıyordu.[14]

Büyüyen İngiliz imalatçı sınıfı, bu yeni makinelerin, küresel pamuk üretiminin o zamana kadar kontrolünü elinde tutamadıkları tek noktası olan işleyiciliğe gitgide hâkim olmalarını sağladığının farkındaydı. On sekizinci yüzyıl Hindistan'ında, eğiriciler 45 kilo ham pamuğu eğirmek için 50.000 saate ihtiyaç duyuyordu; 1790 İngiltere'sindeki rakipleri ise, yüz iğli bir tezgâh kullanarak, aynı miktarı sadece 1000 saatte eğirebiliyordu. 1795'e gelindiğinde su tezgâhı bu süreyi 300 saate indirdi, Roberts'ın otomatik tezgâhı ise 1825'ten sonra aynı işi sadece 135 saatte yapabiliyordu. Sadece otuz yıl içinde verim 370 kat artmıştı. Artık İngiltere'deki işçilik maliyetleri, Hindistan'dakinden çok daha düşüktü.[15]

İngiliz ipliği fiyatları da buna uygun olarak düştü ve kısa süre sonra Hindistan'da üretilen iplikten daha ucuza tedarik edilebilir hale geldi. İngiliz pamuk tüccarı Edward Baines 1830'da, 40 numara ipliğin (bu rakam ipliğin kalitesine işaret eder, rakamı ne kadar yüksekse, ip de o kadar incedir) yarım kilosunun fiyatını, İngiltere'de 1 Şilin 2,5 Pence olarak ifade

ederken, Hindistan'da aynı miktar ve kalitedeki ipliğin fiyatı 3 Şilin 7 Pence idi. Manchesterli eğiriciler McConnell & Kennedy, yüksek kaliteli 100 numara iplik fiyatlarının 1795 ile 1811 arasında yüzde elli düştüğünü bildirmişti ve bazı iniş çıkışlara rağmen, fiyatlar on dokuzuncu yüzyıl boyunca düşmeye devam etti. Özellikle de ince ipliklerin fiyatları en hızlı düşerken, bitmiş kumaş maliyetleri de düştü. 1780'lerde bir parça muslin (uyarlanmış fiyatlarla) parça başına 116 Şilin ederken, elli yıl sonra aynı parça 28 Şilin'e satın alınabiliyordu.[16]

Bunun sonucunda pamuk işleyiciliğinde hiç görülmemiş bir patlama yaşandı. Avrupa'daki yaklaşık iki yüz yıllık yavaş büyümeden sonra, İngiliz pamuk üreticiliği fırtına hızıyla büyümeye başladı. 1780 ile 1800 arasında İngiltere'deki pamuk tekstili üretimi yılda yaklaşık yüzde 10,8, ihracat ise yüzde 14 arttı; daha 1797 yılında yaklaşık dokuz yüz pamuk fabrikası vardı. 1788'de 50.000 çıkrık makinesi varken, otuz üç yıl sonra bu sayı 7 milyona tırmanmıştı. 1780'den önce Hindistan'da pamuklu kumaş üretmek hem daha ucuz, hem de kumaş daha üstün kaliteliyken, bu tarihten sonra İngiliz üreticiler Avrupa ve Atlantik piyasalarında rekabet edebilecek hale geldi ve 1830'dan sonra Hint üreticilerle Hindistan'ın kendi içinde bile rekabet edebiliyorlardı. Hintliler İngiliz mamulü iplik ve kumaş kullanmaya başladıkları andan itibaren, dünyanın pamuk sanayiinin tepetaklak olduğunu herkes anladı.[17]

Kuzey İngiltere'de sürekli daha fazla sayıda pamuk fabrikası, yeni eğirme ve dokuma makinelerini barındırırken, bu dönüşüme yol açan mucitlerin, bambaşka ve hiç de göz alıcı olmayan yollardan işe başlamış olmaları şaşırtıcı görünebilir. Daha önce görülmüş olan her şeyden kökten farklı olan bir dünyayı yaratırken, kuramsal bilimden dayanak almadıkları gibi, genellikle düzgün bir eğitimden bile destek almıyorlardı. Bunlar ufak imalathanelerde çalışan, çok az resmi öğrenime sahip, yetenekli insanlardı. Babası başarılı sayılabilecek bir yünlü üreticisi olan Kay içlerinde ailesi en zengin olan

kişiydi. Fransa'da biraz resmi öğrenim görmüş olması mümkündür. Diğer taraftan Hargreaves, Blackburnlü bir el tezgâhı dokumacısıydı ve muhtemelen hiç okumamıştı, tıpkı yoksul bir anne babanın yedi çocuğundan en küçüğü olan Arkwright gibi. Bu adam okumayı amcalarından öğrenmiş, sonra da kendi kendini eğitmişti. Crompton ise acımasız bir yoksulluk içinde yetişmişti: Babası genç yaşta öldükten sonra, herhalde henüz beş yaşındayken pamuk eğirmeye başlamış, bu sırada annesi de eğirme ve dokuma işleriyle geçimlerini sağlamaya çalışmıştı. Bunların dördü de iş erbabıydı, makineleriyle yatıp makineleriyle kalkan insanlardı, basit araçlarla pratik sorunları çözmeye ve gündelik çalışmalarından edindikleri bilgilerle üretimi artırmaya çalışıyorlardı.[18]

Fakat bu adamlar kesinlikle birer yerel kahraman sayılmıyordu. Hatta buluşları bazen, işlerini kaybetmekten korkan komşularının gazabını getiriyordu. Kay ve Hargreaves, kalabalığın hiddetinden korktuklarından, buluşlarını yaptıkları yerleri sonradan terk ettiler. Buluşları onlara zenginlik de sağlamadı; patentlerini koruma çabalarında başarısız olduktan sonra, mütevazı bir hayat sürdürdüler. Hargreaves 1778'de Nottingham'da öldüğünde, Zanaatları ve İşçiliği Teşvik Kurumundan aldığı ödül dışında çok az şeyi vardı, çocukları sefildi. Sadece Arkwright birçok yerde pamuk fabrikası kurarak buluşundan istifade edebildi. Ama hızla artan sayıda İngiliz üretici bu yeni teknolojileri büyük bir hışımla elde ediyordu. İngiliz devleti de bu buluşlara o kadar çok değer veriyordu ki, 1786'dan sonra ihracatını neredeyse yarım yüzyıl boyunca yasaklamıştı. O andan itibaren teknik ilerleme kalıcı bir hal alacaktı. Kârlar, işçilerin verimini artıran araçlar bulunarak elde edilecekti. Gerçekten de bu, sanayi kapitalizminin belirleyici bir özelliği olacaktı.

Bu yeni makineler, Joel Mokyr, Patrick O'Brien ve başka tarihçilerin kutladığı bu "makro buluşlar", sadece insan verimini hızlandırmakla kalmadı, üretim sürecinin yapısını

da değiştirdi: işçilerin çalışma hızını düzenlemeye başladı.[19] Merkezi enerji kaynaklarına bağımlı olan ve büyük mekânlara gerek duyan üretim, evlerden fabrikalara geçti. Makinelerle birlikte işçiler de, önceden hiç görülmemiş sayılarda, merkezi mekânlarda toplandı. Eskiden kredi karşılığı çalışan tüccarlar işgücü peşinde taşrayı boydan boya dolaşırken, şimdi işçiler iş arayarak üreticilerin peşine düşüyordu.

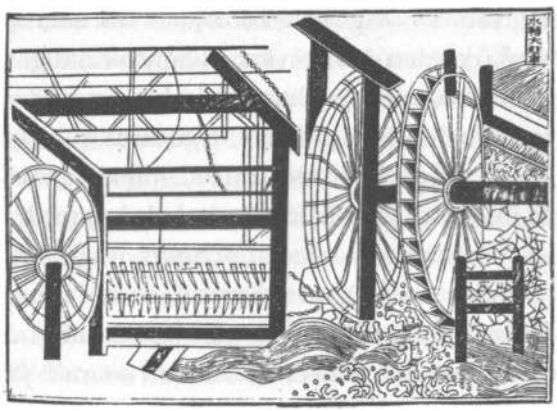
Pamuk eğirmenin mekanikleşmesi, pamuk fabrikası adlı yeni bir birim yaratmıştı. Öncüllerinden farklı olarak, bu fabrikanın birincil işlevi, basitçe işçiliği toplayıp kontrol etmek değil, karmaşık bir dizi makineyi barındırmaktı. 1780'lere gelindiğindeyse bu fabrikalar muazzam boyutlara ulaşıyordu; 60 metre boyunda, 10 metre genişliğinde ve dört ila altı kat yüksekliğinde olan bu binalar, etraftaki kırsala tepeden bakıyordu. Her ne kadar fabrikaların büyüklüğü çok farklı olabiliyorduysa da, hepsi aynı özelliği paylaşıyordu; yakınlarında bir akarsu vardı. Bunun enerjisini kullanmak için ya bir baraj inşa ediliyor ya da ırmağın dik bir kesiminden bir kanal açılıp, bir su çarkına doğru yönlendiriliyordu. Su çarkı, fabrika boyunca uzanan şaftları döndürüyor, çeşitli makineleri çalıştırmak için bu şafta büyük deri kayışlar takılıp çıkarılabiliyordu.[20]

Bu fabrikalardaki iplik üretimi üç temel aşamadan oluşuyordu: hallaç atma, tarama ve eğirme. İlk aşamada, genellikle kadınlardan oluşan işçiler, ham pamuğu gözenekli masaların üzerine yayıyor ve çırçır makinesinin çıkaramadığı dalları, yaprakları ve pislikleri çıkarıyordu. Bu sırada yangın tehlikesine yol açan pamuk tozu havaya saçıldığı için, bu işlem genellikle ana fabrika kompleksinin içinde değil, ek binalarda yapılıyordu. Pamuk temizlendikten sonra, fabrikanın alt katlarında toplanmış olan bir dizi makine, ham pamuğu "yarı bükülmüş ipliğe", yani eğirilmeye hazır, hafifçe döndürülmüş paralel liflerden oluşan ince bir ipe dönüştürüyordu. İlk önce pamuk, metal dişlerle kaplı, aynı şekilde dişlere sa-

hip bir kabın içindeki bir eğirme silindirinden oluşan tarama makinesine besleniyordu. Dolaşık topaklar halindeki pamuk, tarama aracılığıyla çözülmüş elyaf haline getiriliyordu. Daha sonra pamuk bir germe tezgâhına besleniyor, buradaki bir dizi silindirden geçen elyaf, gerilip, bükülüp çekilerek, "yarı bükülmüş iplik" yapılıyordu. Bu pamuk şerit sonra bir bükme kutusuna sarılıyor, buradan bir bobine aktarılabiliyordu. Sonunda pamuk eğirilmeye hazırdı. Eğirme makineleri fabrikanın üst katlarında karşılıklı olarak yerleştirilmişti ve genellikle iki farklı şekilde oluyordu: ya Arkwright'ın su tezgâhı ya da gitgide bunun yerini alan Crompton'un eğirme makinesi.[21]

Üreticiler bütün bu makineleri çalıştırmak ve pamuğu fabrikanın içinde taşımak için yüzlerce işçiyi işe almıştı, bunların çoğunluğu çocuk ve kadınlardan oluşuyordu. İşçilerin hepsi değilse de çoğu fabrika kapısına gönüllü olarak geliyor ve maaşlı çalışıyordu. Sonradan göreceğimiz üzere bu, sanayi kapitalizminin önemli kurumsal yeniliklerinden bir diğeridir. İlk defa olarak kapitalistler, Amerika'nın köle çiftlikleri dışındaki üretim sürecini düzenlemiş, gözetmiş ve yönetmişlerdi.[22]

Sermayenin bu şekilde işgücüne hâkim olması, teknolojik devrimlerin benimsenmesi ve sosyal yenilikler, dünya pamuk sanayiinin kalbi olan Çin ve Hindistan'da ya da dünyanın başka yerlerinde yaşanmıyordu. Bu bir açıdan şaşırtıcıydı, çünkü bu ülkeler yüzyıllardır küresel pamuk üretimi teknolojisinin doruk noktasındaydı. Wang Zhen henüz 1313'te, Hargreave'in eğirme makinesine ve Arkwright'ın su tezgâhına çok yaklaşan bir "kenevir ipliği eğirme makinesi"nin tarifini kâğıda dökmüştü. Yeni eğirme makineleri geliştirmek, elbette Çinli zanaatkârların veya hiç olmazsa Fransız veya Hintli meslektaşlarının da yapabileceği bir işti. Ayrıca on dördüncü-on dokuzuncu yüzyıllar arasında Çin ekonomisinin gitgide artan ölçüde ticarileşmesindeki en önemli etken, pamuk ve pamuklu tekstil ticaretiydi.[23]

Suyla çalışan rami eğirme çarkı, Çin, 1313.

Bu olumlu önkoşullara rağmen ne Çin, ne Hindistan, ne de teknik eğitimde İngiltere'nin en yakın Avrupalı rakibi olan Prusya, küresel pamuk üretim kompleksi içindeki unsurlara hâkim olmakta İngiltere'ye yaklaşabildiler. Ayrıca başka hiçbir ülke, savaş kapitalizmini bu kadar etkin olarak kullanmayı başaramadı. Üstelik Hindistan ve Çin'deki köylüler, kendi topraklarında İngiliz meslektaşlarından daha güvendeydi, bu da üreticilerin büyük sayıda işçiyi seferber etmesini güçleştiriyordu. Ev hanelerinin farklı düzenlenmiş olması, özellikle de kadınların ev dışındaki etkinlikleri üzerindeki kısıtlamalar yüzünden, kadınların hâkimiyetindeki eğirmenin Hindistan ve Çin'deki fırsat maliyetleri aşırı ölçüde düşüktü, bu ise yeni teknolojilerin benimsenmesini daha az olası kılıyordu. Köyde kadın emeği ucuzdu. Üstüne üstlük Hindistan'da, dokumacıdan nihai tüketiciye uzanan yol çok uzundu ve birçok aracıdan geçiyordu. Bir tarihçinin belirttiği üzere "bu geleneksel tarihi kurumdan kaçmak" çok zordu ve çoğu kişinin gözünde pek faydası yoktu. İngiltere kırsalındaki çoğu eğirici ve dokumacı da, Hindistan ve Çin'deki soydaşlarıyla benzer duyguları paylaşıyordu; yeni eğirme teknolojisinin, ev bazlı üretimlerini sürdürülemez kılacağını biliyorlardı. Ama başka pek fazla gelir

elde etme fırsatı olmadığı ve teknolojinin kök salmasına karşı organize olma çabaları devletin kararlılığıyla ezildiği için, sanayi kapitalizmine boyun eğmekten başka bir seçenekleri yoktu.[24]

Yeni teknolojileri benimsemek, işgücünü köleleştirmeden denetim altına almak ve üretimi düzenlemenin yeni biçimlerini bulmak, ilk olarak pamuk fabrikalarında başarıldı ve bunun sonucunda, Lancashire ve komşu Chesire ırmakları boyunca yayılmış olan bir zamanların mütevazı sanayii muazzam büyüdü, 1784'te Greg'in ilk fabrikasının inşa edildiği dönemde, yeni fabrikalar tomurcuklandı ve bundan sonraki yıllarda da mevcut fabrikalar bazen önemli ölçülerde büyüdü. Greg kendisi 1833'te beş fabrikada 2084 işçi çalıştırıyordu ve Quarry Bank Fabrikası'ndaki iğlerin sayısı, dörde katlanarak 10.846'ya ulaştı. Pamuk işleyicisi Robert Peel ise, 1795'te buna benzer şekilde işlerini genişleterek, hepsi kendi idaresinde olan yirmi üç farklı fabrikaya sahip oldu. Başka durumlardaysa, az bir sermayeye ama doğru ilişkilere sahip yeni üreticiler sanayiye giriyordu. İrlandalı tüccar William Emerson bir akrabasına bir eğirme fabrikası kurmada yardımcı olmak istediğinde, Manchester'daki iş ortakları McConnel ve Kennedy'ye bir mektup yazarak şu ricada bulunmuştu: "Bir akrabam tarama ve eğirmede bilgi edinmek istiyor ve bu amaçla onu altı aylığına size göndermek ve eğitimi karşılığında makul bir ücret ödemek isterim, ona rahatlıkla kendi evinizde veya başka bir yerde ve hangi şartlarla bilgi verebileceğinizi söyleme nezaketini göstermenizi rica ederim."[25]

Fabrikalar katlanarak büyüse de, çoğu küçük olarak kalıyordu ve sahipleri de Liverpool tüccarları, Somerset çiftlik sahipleri veya Londra bankacıları standartlarında zengin sayılmazdı. 1812'de tüm firmaların yüzde 70'i on binden daha az iğe sahipti ve değeri 2000 pounddan azdı. Bu sanayiye giren girişimciler çok çeşitli kökenlerden geliyordu. Çoğu eskiden tüccar ve işleyiciydi, kimi farklı sanayilerde üreticiydi, kimiyse hali vakti yerinde köylüler veya sıra dışı mekanik yetenek-

lere sahip çıraklar olarak işe girişmişti. Elbette görülmemiş sosyal hareketlilik örnekleri de vardı, örneğin Elkanah Armitage sekiz yaşındayken bir pamuk fabrikasında bir eğiricinin çırağı olarak çalışmaya başlamıştı ama elli dokuz yıl sonra 1650 işçinin çalıştığı fabrikaların sahibiydi.[26]

1756'da Anderton, Lancashire'de doğmuş olan Samuel Oldknow gibi diğerleriyse daha önemli kaynaklarla işe başladılar. Babası tamamen el tezgâhlarıyla çalışan, başarılı bir muslin üretim tesisinin sahibiydi. Babasının erken ölümünün ardından, Oldknow, bir tuhafiyeci olan amcasına çıraklık ettikten sonra, 1781'de memleketine geri dönerek ailenin muslin işini yeniden kurdu. Zamanlamasını çok iyi yapmıştı. 1779'da eğirme makinesinin piyasaya girmesiyle, önceden görülmemiş ölçüde yüksek kaliteli, seri üretim ipliğin bulunması, Oldknow'un önceleri Hintli üreticilerin hâkimiyetindeki bir piyasaya açılmasını mümkün kılmıştı. İki Londralı firmayla işbirliği yapan Oldknow, İngiltere'deki ve denizaşırı piyasalara geniş çaplı erişim sağlamıştı. Oldknow 1783 tarihli bir mektubunun taslağında şöyle yazmıştı: "Şartlar şu anda çok müsait." 1786'ya gelindiğinde İngiltere'nin en başarılı muslin üreticisi olmuştu. Oldknow fabrikalar inşa etmeye ve işletmelerini genişletmeye devam etti, bir noktaya gelindiğinde yirmi dokuz kadar fabrikayı kontrol ediyordu. 1790'a gelindiğinde Stockport'ta buharla çalışan bir fabrikanın inşaatına başlayarak eğirme dalına eğiliyor; 1793'te ise daha da büyük, altı katlı bir eğirme fabrikası Mellor'da üretime başlıyordu.[27]

Pamuk işleyiciliği, küçük çapta yapılsa bile, 1780 ve 1790'larda hayret verici ölçüde kârlıydı. Cardwell & Birle'nin şirketi yıllık yüzde 13,1, N. Dugdale yüzde 24,8, McConnel & Kennedy ise yüzde 16 sermaye getirisine sahipti. Bu kâr oranları, resmi sermaye piyasalarına fazla başvurmaya gerek kalmadan genişlemelerini mümkün kılıyordu. Gerçekten de, "[genişleme için gereken sermayenin] en tercih edilen kaynağı, elde edilen kârlardı." Fakat bu sermaye genellikle, kendi çalıştırmadıkları

fabrikalara yatırım yapan tüccarlar ve daha da önemlisi, ham pamuk satın alma ve iplik ile kumaş satma karşılığında Londra ve Liverpool tüccarlarının firmalara açtığı krediler sayesinde toplanıyordu. Bu ilave işletme sermayesi hayati önemdeydi: 1834'te İngiliz pamuk sanayiinde fabrikalar ve makinelere sabit sermaye yatırımları 14,8 milyon pound civarındayken, ham pamuk ve ücretlere yatırılmış olan işletme sermayesi ise, çok önemli bir pay olan, 7,4 milyon pound civarındaydı. Bu kadar sermayeye erişim genellikle kişisel bağlantılara dayalıydı ve dolaşımdaki önemli miktarda sermayeyi teminat altına alma ihtiyacı arttıkça, orta sınıfın dışındaki kişilerin pamuk kapitalistlerinin saflarına katılması gitgide güçleşmeye başladı. Bunun karşılığında üretimden gelen yüksek kârlar, işletmeciliği gitgide daha fazla yatırım için cazip bir alan haline getiriyordu.[28]

Pamuk fabrikalarının hızlı büyümesinin bir örneği, Manchesterli pamuk işleyicileri McConnel & Kennedy'ydi. 1791'de kurulan ortaklık, eğirme makineleri üretimine odaklanıyordu, makine üreticisi James McConnel bu işi doğal yollardan kurmuştu. Fakat bir gün McConnel, müşterisinin ücretini ödeyemediği iki tezgâh üretti ve bu görünüşteki talihsizlik sonucu, bunları kendisi kullanmaya karar verdi. Ortakları John Kennedy ve başka iki yatırımcı, aşırı ölçüde mütevazı bir meblağ olan 500 pound kadar toplam sermaye yatırımıyla, hem makine hem de eğirme üretimini genişlettiler. Kendilerine "makine üreticisi ve eğirici" unvanını vererek, çok yüksek kaliteli ipliklere odaklanarak fabrikalarını hızla genişlettiler. 1797'de 7464 iğ çalıştırırlarken, 1810'da iğlerin sayısı 78.972'ye, işçi sayısı da 1802'de 312'den 1816'da 1020'ye yükselmişti. Diğer üreticiler gibi, bunlar da genişlemelerini elde ettikleri kârdan finanse ediyordu, ki 1799 ile 1804 arasında yıllık ortalama yüzde 26,5 kâr elde etmişlerdi.[29]

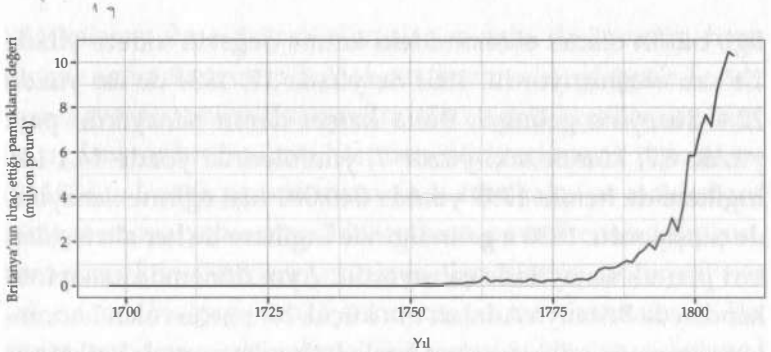
Pamuk işleyiciliği bu büyümesi sayesinde, kısa sürede İngiliz ekonomisinin merkezine yerleşti. 1770'te pamuk işleyici-

liği, bütün olarak ekonomideki katma değerin sadece yüzde 2,6'sını oluşturuyordu. 1801'de yüzde 17, 1831'de ise yüzde 22,4 düzeyine gelmişti. Buna karşın demir sanayiinin payı yüzde 6,7, kömürünki yüzde 7, yünlülerinki yüzde 14,1 idi. İngiltere'de henüz 1795 yılında 340.000 kişi eğirme sanayiinde çalışıyordu. 1830'a gelindiğinde İngiltere'de her altı işçiden biri pamuk sanayiinde çalışıyordu. Aynı dönemde sanayinin kendisi de Britanya Adaları'nın küçük bir parçası olan Lancashire üzerinde odaklanmaya başladı: İngiliz pamuk işçilerinin yüzde yetmişi zaman içinde orada çalışacaktı, bu arada pamuk fabrikası sahiplerinin yüzde 80,3'ü de aynı eyalet kökenliydi.[30]

Pamuk sanayiinin patlaması, saman alevi gibi değildi. Aksine, göreceğimiz üzere, pamuğun yükselişi diğer sanayileri de mümkün kılmıştı: demiryolu ağını, demir sanayiini ve sonraları on dokuzuncu yüzyılda, ikinci sanayi devrimini oluşturacak olan yeni bir dizi sanayiyi. Ama hepsinin öncüsü pamuktu. Tarihçi Fernand Braudel'in öne sürdüğü üzere, pamuklulardaki Sanayi Devrimi "*tüm* ulusal ekonomiyi" etkilemişti.[31] Hatta on dokuzuncu yüzyılın ortalarında bile, Sanayi Devrimi sayısal açıdan hâlâ pamuğun öyküsüne dayalıydı.

***

Britanya pamuk sanayiinin muhteşem gelişimi, Britanya devletinin yanında Britanyalı kapitalistlerin de, savaş kapitalizminin gelirlerinin sürekli daha büyük bir kısmını kendine saklamasını mümkün kıldı. Yeni makinelerinin önceden görülmemiş verimi ve ücretli işçileri büyük fabrikalarda çalıştıran üretimin yeniden düzenlenmesi sayesinde, üretim maliyetlerinin ucuzlaması ile birlikte, beklendiği üzere İngiliz işleyicileri yeni piyasalara uzandılar. Pamuklular gitgide ucuzlayıp, pamuklu kumaşlar sürekli daha moda olmaya başladıkça, kumaşların değişen tasarımları, orta sınıf tüketicilerin gösteriş yapmalarında daha fazla önem kazanmasıyla, yerel piyasalar da genişledi.[32]

İhracat patlaması:
İngiliz pamuklu mamul ihracatının büyümesi, 1697-1807.

İngiliz pamuk işleyicileri aynı zamanda her açıdan önemli olan ihracat piyasasına daha bir kararlılıkla girdiler. 1780'lerde İngiliz tüccarların önceleri Hint tekstilleri sundukları piyasalarda satıyorlardı. Bengal'in gururu olan ve "binlerce yıldır eşsiz görülmüş olan" zarif muslinler, artık Birleşik Krallık'ta üretiliyordu. Bu açıkça belirleyici önemdeydi, çünkü 8,66 milyonluk nüfusuyla İngiliz pazarı gayet küçüktü, kişi başı kullanılabilir gelir de çok mütevazı olarak gelişiyordu. On sekizinci yüzyıl boyunca İngiltere'den pamuk ihracatı iki yüz kat arttı; ama bu artışın yüzde 94'lük kısmı 1780'den sonraki yirmi yıl içinde oldu, ihracat 1780'deki 355.060 pound değerinden, 1800'deki 5.854.057 pound düzeyine ulaşırken, on altı kattan daha fazla artarak patlama yaptı. On sekizinci yüzyılın son yıllarında, İngiliz adalarında üretilen pamuklu kumaşların yüzde 61,3'ü ihraç ediliyordu. Bu ihracat sayesinde, 1815'ten sonra İngiltere, küresel pamuk ipliği ve kumaş ticaretinde "Avrupa dışı dünyadaki tüm rakiplerini ortadan kaldırmıştı".[33]

Dolayısıyla İngiliz pamuk sanayiindeki asıl patlama, bir ihracat patlamasıydı. 1800'e gelindiğinde İngiliz mamulü pamuklular dünya piyasalarında başköşeye yerleşirken, aynı anda İngiltere kırsalının her yanında yeni inşa edilmiş olan

binlerce eğirici ve dokumacının yanında, elbette yüzlerce fabrika sahibi, tüccarlar ve denizciler de, bu dış piyasalara bağımlı hale geldi. Edward Baines'in 1835'te hayranlıkla gözlemlediği üzere, pamuk ihracatı "bugün ... yünlü ihracatından üç kat daha büyük hale gelerek, böylesine kısa bir dönemde, İngiltere'de yüzyıllar boyunca gelişmiş olan ve bütün bu zaman boyunca ticaret hakkında yazı yazan herkesin haklı olarak ülkenin ticari zenginliğinin en büyük kaynağı olarak gördüğü bir sanayiyi sollayarak geride bıraktı." Gerçekten de rekor düzeydeki bu pamuklu ticareti, tüm İngiliz ekonomisini etkiliyordu: 1784-86'dan 1804-6'ya kadar tüm ilave İngiliz ihracatının yüzde 56'sı pamuklulardan oluşuyordu.[34]

İngiliz pamukluları artık dünya piyasalarında hızla Hint pamuklularının yerini alıyordu. 1800-1801 mali yılında Bengal'den İngiltere'ye hâlâ 1,4 milyon pound değerinde parça mamul ihraç edilirken, 1809-1810'da, yani sadece sekiz yıl sonra, kumaş ihracatı sadece 330.000 pound düzeyine gerilemişti ve bundan sonra da hızla düşmeye devam edecekti. Bunun sonucunda, yüzyıllar boyunca küresel pamuklu tekstil piyasalarına hâkim olan Hintli dokumacılar, serbest düşüşe geçti. Bengal'deki Dakka şehrinin tüccar sakinlerinden biri olan John Taylor 1800 yılında, kentin pamuklu sanayiinin ayrıntılı bir tarihini yazmış ve 1747 ile 1797 arasında kumaş ihracatının değerinin yüzde 50 düştüğünü bildirmişti. İngiliz rekabeti özellikle eğiricileri vuruyordu ve Taylor bu yüzden çok sayıda insanın "açlıktan öldüğünü" anlatıyordu. Bir zamanların serpilen üretim şehrinde insanlar "mahvolmuş ve yoksullaşmış", evleri "yıkılmış ve terk edilmiş" ticari tarihi ise "geriye bakıldığında bir melankoli" halini almıştı. Dakka'nın "eski şaşaası" ve "büyük zenginliği" kaybolup gitmişti. 1806'da Bengal ticareti hakkında bir rapor, "kamu adına parça mamul ihracatı da çok önemli ölçüde azaldı ... bunun sonucunda dokumacılar tezgâhları için iş bulamıyor, birçoğu evlerini terk edip, başka yerde iş aramak zorunda kalıyor;

çoğu pulluğu eline alıyor, bazıları kendi mahallelerinde kalırken, diğerleri ülkenin uzak köşelerine göçüyor" sonucuna varıyordu. Doğu Hindistan Şirketi'ni eleştiren biri, İngiliz politikasının Hindistan'ı pamuklu kumaş ithalatçısı ve ham pamuk ihracatçısı haline getirmek olduğunu gözlemleyerek, "bu politikanın, İspanya'nın Amerika'nın talihsiz yerlilerine karşı uyguladığı politikaya benzediğini" düşünüyordu.[35]

İngiliz pamukluları, eskiden Hintli eğiricilerin ve dokumacıların denetimindeki çok çeşitli ihracat piyasasını ele geçirdi. Üreticiler ise ilkönce dünyanın savaş kapitalizmine tabi olan köşelerine odaklandı. On sekizinci yüzyılın son yıllarında, yani Sanayi Devrimi'nin en şatafatlı günlerinde, İngiliz pamuklu ihracatının üçte ikisinden fazlası oraya gidiyordu. Gerçekten de bu ihracat, İngiltere'nin kurmak için iki yüz yıl ve sayısız servet harcadığı Atlantik ekonomisiyle aynı kanallardan akıyordu. Amerika'daki tarlalarda çalışan köleler, başka yerlerdeki tarım üreticilerinden farklı olarak, kendi giyeceklerini üretmiyordu ve efendilerinin sunduğu malların basitliğine rağmen, benzersiz ölçüde zengin bir piyasa sağlıyordu. Afrika'yla –çoğunlukla köle karşılığı– yapılan ticarette de talep bir o kadar yüksekti (ve hatta Amerika'daki pamuk dikme patlamasının sonucunda daha da artıyordu), çünkü Afrikalı tüccarlar artık İngiliz malı kumaşı, kalite ve fiyat açısından Hint kumaşına denk olarak kabul etmeye başlamıştı. 1806'dan sonra İngiliz pamukluları kesin olarak galip geliyor ve uzun zamandır ellerinden kaçırdıkları bu piyasaya hâkim oluyordu.[36]

***

Tüccarların ve üreticilerin bu piyasalara erişebilme kabiliyeti, özel ve yeni bir devlet biçiminin önemine işaret ediyordu, çünkü bu devlet, sanayi kapitalizminin zaruri bileşeni haline gelecek ve zamanla gayet özgün biçimlerde tüm dünyayı dolaşacaktı. Sonuç olarak pamuk ihracatı, İngiliz ticaret

ağlarının ve bu ağların içine yerleştiği, piyasalara erişimi sağlayan ve koruyan güçlü bir deniz gücünden, uzun mesafelerde sermaye naklini mümkün kılan akreditiflere kadar, çeşitli kurumların gücü sayesinde genişliyordu. Bu devlet küresel piyasaları kuracak ve koruyacak, sınırlarını kollayacak, sanayiyi düzenleyecek, ülkede özel mülkiyet hakları yaratacak ve bunları gözetecek, uzun coğrafi mesafelere rağmen sözleşmeleri uygulatacak, halktan vergi almak için mali araçları düzenleyecek ve ücret ödemesi aracılığıyla işgücünün seferber edilmesini sağlayan sosyal, ekonomik ve yasal ortamı kuracak güce sahipti.

Keskin zekâlı bir Fransız gözlemcinin on dokuzuncu yüzyılın başlarında iddia ettiği üzere, "İngiltere'nin refahın doruğuna ulaşmış olmasının tek nedeni, yüzyıllar boyunca koruma ve yasaklama sisteminde direnmiş olmasıdır."[37] Gerçekten de sonuç olarak dünyada devrime sebep olan, ne kadar etkileyici ve önemli olsalar da, sırf bu yeni makineler değildi. Asıl muhteşem icat, bu makinelerin içinde çalıştığı ekonomik, sosyal ve politik kurumlardı. İşte sanayi kapitalizmini daha da belirginleştirecek ve onu atası olan savaş kapitalizminden gitgide koparacak olan, bu kurumlardı.[38]

Sanayi kapitalizminin çekirdeğinde böyle bir devletin yaratılması, farklı çıkarlar arasındaki karmaşık bir danstı. Yükselen bir fabrikatör sınıfı, çıkarlarının tanınması için baskı uygularken, devlet adamları ve bürokratlar dünyadaki kendi üstün konumlarının, Büyük Britanya'nın hızla genişleyen üretim kapasitesine dayandığını anlamaya başlıyordu. Üreticiler çeşitli rakip çıkarlara, örneğin Doğu Hindistan Şirketi'ne ve toprak sahibi aristokratlar gibi rakip seçkinlere karşı çarpışıyordu. Ancak tüccarlar ve üreticiler, devletin bağımlı olacağı önemli kaynakları ellerinde topladıkça, bu kapitalistler ulusal ekonominin içindeki büyüyen önemlerini, politik nüfuza dönüştürebilecekti.[39] Pamuk fabrikası sahipleri politikada gitgide daha etkin hale gelecek, bunun doruk noktası

olarak 1832'deki Reform Kanunu onlara oy hakkı tanıyarak, tekstil müteşebbislerinin Avam Kamarası'na girmesine izin verecek, buradaki işadamları, Mısır Kanunları'ndan İngiliz kolonilerinin yayılmasına kadar, sanayilerinin (küresel) çıkarlarını savunmak için şiddetle lobicilik yapacaktı.[40] Glasgow civarındaki 103 pamuklu mamul üreticisinin 1789'da Hazine'ye sunduğu şu dilekçenin gösterdiği üzere, üreticiler kendi çıkarlarına uygun politikalar üretilmesi taleplerini lafı dolandırmadan ve çarpıcı ölçüde modern bir dille ifade ediyordu:

> Dilekçe sahipleriniz erkenden İngiliz muslini üretmeye başlamış olup, son yıllarda bu değerli ticaret dalının yanında, patiskalar ve karışık mamuller denilen diğer kalemleri ilerletmede ve genişletmede büyük mesafe kaydetmişlerdir. Bu üretimde uygulanan makinelerin gücüne ek olarak yeni açılan tesisler, dilekçe sahiplerinin faaliyetlerini genişleterek, zaman zaman yerel tüketimin bitiremediği bir mal fazlası üretmesini sağlamıştır: bu yüzden makineleri işletmek için yabancılara daha çok mal satmak kaçınılmaz olmaktadır.[41]

Yeni yeni güç kazanan fabrikatörlerin ve devasa ölçüde artmış bir güce sahip bir devletin kurduğu sanayi kapitalizmi, işgücünü, sermayeyi ve piyasaları nasıl harekete geçirebileceği sorusuna, atası olan savaş kapitalizminden çok daha farklı bir yanıt buldu. Amerika'dakinden farklı olarak, işgücü harekete geçirilebiliyordu, çünkü taşradaki değişimin yanında yasal değişiklikler, hayatta kalabilmek için işgücünü satmaya mecbur kalan büyük bir topraksız proleter grubu yaratmıştı ve bunlar fiziksel olarak zor kullanılmadan çalışıyordu. Üstelik, Amerika'daki çiftlik ekonomisinden farklı olarak, pamuk işleyiciliğinin toprak ihtiyacı kısıtlıydı ve çoğunlukla su gücüne erişime odaklanıyordu. Toprak piyasaları yüzyıllar önce ortaya çıktığı ve toprak mülkiyeti hakları görece güvende ol-

duğu ve devlet tarafından korunduğu için, savaş kapitalizmine özgü olan toprak işgali İngiltere'nin kendi içinde meydana gelmedi, gelemezdi de. Aynı zamanda, müdahaleci olan devlet, örneğin paralı yollar ve kanallar inşası için istimlake izin vererek, genel ekonomik gelişim için faydalı görülen toprak kullanımını teşvik edebilecek durumdaydı. Üstelik son derece merkezileşmiş ve bürokratikleşmiş olan devlet, yerel sanayiyi düzenliyor ve vergilendiriyordu.[42]

Son olarak, sanayi kapitalizminin ortaya çıkışının bu erken dönemi için belki de en belirleyici olan, devletin emperyalist genişlemesi sayesinde savaş kapitalizmi mekanizmaları dışarı doğru işletilerek, kapitalistlerin yerel sosyal yapıları yeniden şekillendirme ihtiyacını ve işgücünden yiyeceğe ve sanayi üretimi için hammaddeye kadar yerel kaynaklara olan bağımlılığını azaltıyordu. İşgücünün, hammaddenin, toprakların ve piyasaların seferber edilmesini sağlayan en önemli süreçlerdeki bazı sorunlar, Amerika, Afrika ve Asya kıtalarında gerçekten de savaş kapitalizmi tarafından çözülmüştü. İşgücü, toprak ve kaynak seferberliğinin bir kısmını dışa çevirebilme kabiliyetinin temel nedeni de, güçlü bir devletti (savaş kapitalizminin kurumsal ve finansal birikimleri sayesinde güçlenmiş bir devlet). Gerçekten de bu devlet, dünyanın çok farklı yerlerindeki çok farklı türden, örneğin kölelik ve ücretli işçilik gibi kurumları zorla uygulamaya koyabiliyordu. Dolayısıyla sanayi kapitalizminin temel taşı, yepyeni bir devletti.

Fabrikatörler, tüccarlar ve devlet adamları yeni bir kapitalizm biçimi kurmuşlardı: bu, on dokuzuncu yüzyılın sonunda dünyanın büyük kısmına hâkim olacak bir kapitalizmdi.

On sekizinci yüzyıl sonunda İngiltere'de ortaya çıkmaya başlamış olan modern devlet, bazen otokrat monarşik yönetimden daha az "görülür" olduğundan dolayı, "daha zayıf" gibi görünüyordu, çünkü gücü gitgide artan ölçüde, kişisel olmayan kurallar, kanunlar ve bürokratik mekanizmalarda yatıyordu. Gerçekten de sanayi kapitalizmi, devlet gücünü

hem şişirmiş, hem de daha az görülür hale getirmiştir. Artık piyasaları düzenleyen, kralın, lordun veya efendinin kişisel otoritesi veya ata yadigârı âdetler değil, daha ziyade sözleşmelerin, kanunların ve düzenlemelerin acımasızca uyguladığı bariz kurallardı. Daha zayıf olan devletlerse ahbaplık ağlarına, otoritenin haraca bağlanmasına ve keyfi yönetime dayanmaya devam ediyor, bu nitelikleriyle sanayi kapitalizmi için verimli bir zemin oluşturamıyordu. Ve Avrupa sömürgeciliği duyargalarını dünyanın sürekli daha fazla bölgesine uzattıkça, hem sömürgecilerin devlet gücünü daha da artırıyor, hem de sömürgeleştirilen devletlerin politik otoritesini ve gücünü tahrip ediyordu. Devlet gücü sürekli daha önemli hale gelirken, yerküre üzerindeki dağılımı sürekli daha eşitsiz hale geliyordu.

Her ne kadar Edward Baines 1835'te, "bu [pamuk] ticareti, devlet korumasının süt çocuğu değildir" tezini savunduysa da, çarpıcı biçimde, pamuk sanayiine ilişkin olarak yasaklamalardan vergilere kadar "yasamanın müdahalelerinin" tam bir kronolojik listesini çıkarmaya geçmişti. Yedi sayfayı dolduracak olan bu liste, "serbest" bir pamuk pazarını sağlamada devletin önemini göz alıcı biçimde hatırlatıyordu.[43] Büyük Britanya'da olduğu gibi, zaman içinde başka birkaç devlette de, kapitalistlerin devlete olan bu bağımlılığı, onları birbirine sımsıkı bağlıyor ve işletme sermayesinin bir tür yerelleşmesine ve "millileşmesine" yol açıyordu. Kaderin bir cilvesi olarak, kapitalistlerle devlet arasındaki bu bağ, zamanla işçilere de güç verecek, bunlar da devletin, yönetilenlerin topluca seferberliğe katılmaya rızasına olan bağımlılığını, ücretlerin artması ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi için kullanacaktı.

Savaş kapitalizminin toprağı, işgücünü ve piyasaları seferber etme yolunun, Avrupa'nın kendi içinde büyük ölçüde önemsiz kalmasının bir nedeni de, modern devletlerin korku uyandıran gücüydü (Hegel buna "tarihin ruhu" adını verecekti). Bu birçok açıdan şaşırtıcıdır. Ne de olsa büyük ölçekli

ve sermaye yoğun teşebbüslere, devasa sayıda işçinin seferberliğine ve bu işçilerin sımsıkı bir idari gözetim altında tutulmasına, Amerika'daki tarlaların çok faydalı deneyimleri öncülük etmişti ve üretimin yeniden düzenlenmesine yol gösteriyor gibiydi. Fakat savaş kapitalizmi İngiltere'nin kendi içinde, kapitalizmin yapısını değil, sadece temellerini kurdu. Üretime hâkim olmak için ne işçiler köle edilmiş, ne de halklar katledilmişti, çünkü kapitalistler devletin erişiminin ötesinde sınır genişletme hayalleri kurmuyordu. Bizimki gibi, sanayi kapitalizminin kurumsal temellerinin genel kabul gördüğü bir dünyada, bunların devrimci yapısını fark etmek güçtür.

Üretimin yayılması ile devletin güçlenmesi arasındaki ilişki de karşılıklı olarak birbirini güçlendiren cinstendi. İngiliz devletinin pamuk sanayiinin ekonomik dinamizmini alttan desteklemesiyle birlikte, bu sanayinin çok sayıdaki evlatları da İngiliz devleti için gitgide önem kazandı. Edward Baines'e göre İngiliz devleti, Atlantik'te İngiliz hâkimiyetini kuracak olan on sekizinci yüzyılın sonu ve on dokuzuncu yüzyılın başındaki savaşlara para yetiştirmek için, büyük ölçüde ticaretinden destek almıştı ve en önemli ticaret dalı pamuktu: "Serpilen üreticileri ve ticareti tarafından sağlanan kaynaklar olmaksızın, ülkenin bu kadar uzun ve tüketici bir çatışmayı atlatması mümkün değildi." Baines 1773 ile 1815 arasında 150 milyon pound değerinde pamuklu mal ihraç edildiğini tahmin etmektedir; bu para üreticilerin, tüccarların ve elbette devletin kasalarını doldurmuştur. Devlete örneğin ilk öncelikle deniz gücünü genişletmeye yatırım yapacak kaynağı sağlayan, bu ticaretin hacmi ve dengesiydi. Gerçekten de on yedinci yüzyılın sonu ile on dokuzuncu yüzyılın başı arasında İngiltere toplam elli altı yıl savaşa girişirken, devlet gelirleri de on altı kat artmıştı. 1800 yılında vergi gelirlerinin üçte biri gümrüklerden gelmişti. *Edinburgh Review* dergisinin 1835'te kaydettiği üzere, "Zenginlik ve gücümüz çok büyük ölçüde [üreticilerin] sürekli gelişme ve büyümesine bağlı."

Devlet bürokratları ve hükümdarlar, üreticiliğin aynı zamanda devlete gelir üretmenin bir yolu da olduğunu anlarken, devlet kendisi de artık yaratılmasına yardımcı olduğu sanayi dünyasına dayanıyordu.[44]

Bu büyük ivmelenmenin ilk adımları, Quarry Bank fabrikasında görüldüğü gibi, henüz mütevazı görünmüş olabilir. Modern gözlerle bakıldığında, bu yeni teknolojiler antika, fabrikalar küçük, pamuk sanayiinin etkisi de dünyanın sadece küçük bir parçasının birkaç bölgesiyle kısıtlı görünür, çünkü dünyanın büyük çoğunluğu, hatta Büyük Britanya'nın çoğunluğu, eskiden olduğu gibiydi. İngiltere kırsalını bezeyen ilk fabrikaların üretim kapasitesi, küresel perspektiften bakıldığında gerçekten de küçüktü. Ne de olsa Çinli eğiriciler ve dokumacılar 1750'de, İngiltere'deki meslektaşlarının 1800'de ürettiğinin 420 katını işliyordu, Hindistan'daki rakamlar da buna benziyordu.[45] 1800 yılında, Greg'in Sanayi Devrimi'ni ateşlemesinden yirmi yıl sonra, küresel pamuklu kumaş üretiminin binde birinden daha az bir kısmı, İngiliz adalarında icat edilen makinelerden geliyordu. Ancak sanayi kapitalizminin sosyal ve kurumsal çerçevesi, kapitalistler, aristokratlar, devlet, işçiler ve köylüler arasında onlarca yıl süren bir çatışmada icat edildikten sonra, başka sanayilere ve dünyanın diğer bölgelerine de yayılacaktı. Başka dönüşümler için devasa bir alan açılmıştı.

***

Tarihçi Eric Hobsbawm'ın belirttiği üzere, pamuğun ateşlediği Sanayi Devrimi, "dünya tarihindeki en önemli olaydı". Daha önce mevcut olmuş olanlara hiç benzemeyen bir dünya yaratmıştı. Pamuk fabrikatörü Thomas Ashton'un 1837'de dediği gibi, "bu uzun bacalar ülkesi", İngiltere kırsalındaki yüzlerce yıllık dünyadan farklı olmakla kalmıyor, aynı zamanda tüccarların, çiftlik sahiplerinin ve devlet memurlarının önceki iki yüz yıl boyunca kurmuş oldukları savaş ka-

pitalizmi dünyasından devasa bir sıçramaya işaret ediyordu. Bu gösteri dünyanın her yanından ziyaretçileri cezbediyor, insanlar bütün bunların devasa boyutları karşısında hem hayranlığa, hem de dehşete kapılıyordu: sonsuz sayıda bacalar, karmakarışık şehirler, muhteşem sosyal dönüşümler. 1808'de Manchester'i ziyaret eden bir İngiliz, "korkunç ölçüde kirli" bir şehir gözlemlemişti, "buhar makinesi hastalık saçıyor, boyahaneler gürültülü ve saldırgan, ırmağın suyu da mürekkep kadar siyah." Alexis de Tocqueville de 1835'te aynı yola koyulmuştu: "Bir tür kara duman şehri kaplıyor. Bunun arasından görünen güneş, ışınları olmayan bir disk. Bu yarı gün ışığı altında 300.000 insan durmadan çalışıyor. Bu boğucu, karanlık labirentte binlerce gürültü rahatsızlık veriyor, ama bunlar insanın büyük şehirlerde duyduğu sıradan sesler değil." Ancak Tocqueville şu gözlemleri de ekliyordu: "Bu çürümüş kanaldan, insan emeğinin en muhteşem akıntısı çıkarak, tüm dünyaya tohum saçıyor. Bu pis lağımdan saf altın akıyor. İnsanlık burada en mükemmel ve en yabani gelişimine ulaşıyor; uygarlık burada mucizelerini işliyor ve uygar insan neredeyse yabaniliğe geri dönüyor." Hâlâ çok büyük ölçüde kırsal bir ülke olan Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen gözlemciler, bu yeni Eski Dünya karşısında dehşete düşüyordu, Thomas Jefferson vatandaşlarının "asla ... bir öreke çevirmemesini" diliyor, "bırakalım fabrikalarımız Avrupa'da kalsın"[46] diyordu.

Pamuğun İngiltere'de yirmi yıl içinde yol açtığı dönüşüm devasaydı. Pamuk, emperyalist genişlemenin çok sayıdaki yağmalamalarından biri olarak başlamış, Sanayi Devrimi'nin arkasındaki itici güç haline gelmişti. Dolaşık beyaz topaklardan, yeni bir küresel sistem çıkmıştı: sanayi kapitalizmi. Elbette başka sanayilerde de yaratıcılık ve yenilikler vardı, ama küresel bir boyuta, köle işçiliğiyle güçlü bir bağlantıya ve tüm dünyada gerekli piyasaları ele geçirmek için devletin emperyalist desteğine sahip olan tek sanayi pamuktu.

Her ne kadar sanayi kapitalizmi zamanla dünyaya hâkim olacaktıysa da, doğumunun hemen ardından gelen dönemde, başka yerlerdeki savaş kapitalizmini genişletmeye ve keskinleştirmeye yardımcı oldu. Gerçekten de İngiltere'nin sanayi kapitalizmini sömürmedeki ağır aksak öncülüğü, tüccarlarının sürekli daha fazla, ucuz ve öngörülebilir miktarda pamuğu fabrikaları için tedarik edebilme yeteneğine dayanıyordu.[47] İngiliz pamuk işleyicileri neredeyse birdenbire dev miktarlarda pamuk talep etmeye başlarken, sanayi kapitalizminin kurumsal yapıları bu pamuğu üretmek için gereken işgücünü ve toprağı sağlayamayacak kadar olgunlaşmamış ve taşralı bir haldeydi. Korkunç bir doksan yıl boyunca, 1770'ten 1860'a kadar, göreceğimiz üzere sanayi kapitalizmi savaş kapitalizminin yerini almak yerine, onu kamçıladı.

Galveston, Houston ve Henderson Demiryolu Şirketi'nin başkanı Richard B. Kimball 1858'de Manchester'i ziyaret etmişti. Gözlemleri cehaletleri açısından hem ürpertici, hem de ileri görüşlüdür: "Şehrinize girdiğimde bir tür homurtu, uzun ve sürekli bir titreme kulaklarıma geldi, sanki dayanılmaz ve gizemli bir güç iş başındaymış gibiydi. Bunun iğlerinizin, dokuma tezgâhlarınızın ve bunları tahrik eden makinelerin sesi olduğunu söylememe gerek var mı? ... Kendi kendime dedim ki, Manchester'deki güç ile Amerika'daki doğa arasında ne bağlantı olabilir ki? Teksas'taki pamuk tarlalarıyla, Manchester'deki fabrikalar, tezgâhlar ve iğler arasında ne bağlantı olabilir?"[48] Sezdiği, ama dile getirmediği bağlantı, savaş kapitalizmiyle sanayi kapitalizmi arasındaki, hâlâ sağlam olan can bağıydı.

4

KÖLELEŞTİRME VE FETİH

Kristof Kolomb'un Hispaniola'ya varışı, 1492

İnsanların, bitkiler gibi, kaderin onlara can verdiği noktada yaşayıp öldüğü dönemden çok uzaklardayız. ... Fakat meraktan, tutkudan veya para kazanma aşkıyla yapılan bütün o yolculuklardan hiçbiri, sonuçlarının önemi, kapsamı veya etkileri açısından, narin bir çalıdan elde edilen ürünlerin taşınmasıyla, sanayinin pamuk bitkisinden çıkarılan yünlere yaptırdığı yolculuklarla

> kıyaslanamaz, çünkü bu pamuğun geçirdiği dönüşümler, bizim arzularımız ve ihtiraslarımız kadar sayısızdır.[1]

İngiliz ekonomist John T. Danson 1857'de, modern pamuklu tekstil sanayiinin tarihçesini çözme denemesini yayımlamıştı. "Amerika'daki kölelikle İngiliz pamuklu üretimi arasındaki bağlantının" gizemi hakkında, "Gözle görülmez ölçüde ve yalnızca köle işçiliği sayesinde işleyen Doğu Hindistan haricinde, pamuk tedariki için önemli bir kaynak yoktur ve olmamıştır," diye kaydetmişti. Özgür işçilikle pamuk yetiştirme çabalarının büyük ölçüde başarısız olduğunu gözlemlemiş, "şu an göründüğü kadarıyla, [pamuğu] esasen köle işçiliğiyle yetiştirmeye devam etmek gerekecek" sonucuna destek vermişti. Danson'un iddiasına göre Amerika Birleşik Devletleri'ndeki köle işçiliğiyle, serpilen Avrupa pamuklu sanayii arasındaki bağlantı öylesine sağlamdı ki, "mevcut sistemi değiştirmek" hakkında "tek bir söz bile söylemeyi gereksiz bulmadan edemiyorum,"[2] diyordu.

İlk bakışta Danson haklı görünüyordu. Denemesinin yayımlandığı yıl, Birleşik Krallığa gelen pamuğun yüzde 68'i Amerika Birleşik Devletleri'nden gönderilmiş ve bunun çoğunluğunu köleler yetiştirmişti. Ancak Danson'a ve başkalarına bu kadar aşikâr görünen bu gerçek, aslında çok yeni bir icattı. Aslında beş bin yıllık dünya pamuk sanayii tarihinde, kölelik asla önemli bir rol oynamamıştı. Zaten tek yeni olan da kölelik değildi. Avrupa'da odaklanmış olan, yeni ortaya çıkan pamuk kompleksi de eşsizdi, çünkü hammaddelerini yakınındaki köylülerin ürünlerinden almıyordu. 1791'e gelindiğinde bile, tüm dünyada işleme amacıyla yetiştirilen tüm pamuğun yüzde 85'inden fazlası, Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki küçük köylüler tarafından üretilmiş ve yerel olarak tüketilmişti.[3] Büyük Britanya'da pamuk işleyiciliği patlama yaptığında, aç fabrikaları besleyecek yeterli pamuğun nereden geleceği henüz belirsizdi. Ancak bu güçlüklere rağmen,

daha önce hiçbir sanayi bu kadar hızla böylesine büyümemişti. Gerçekten de bu hızla bu büyüklüğe ulaşması, bu özel coğrafi dağılıma rağmen değil, bu dağılım sayesinde oldu.

On sekizinci yüzyıl sonu pamuk devriminin baskısıyla, pamuk, toprağı ve işgücünü zorla ele geçirme karakterini taşıyan kapitalizmin, yeni yeni küreselleşen, dinamik ve vahşi biçimiyle son, ama en önemli bağlantısını kurdu. Mekanize işleyiciliğin zorunluluklarıyla, modern çağ öncesi tarımın kapasiteleri arasında açılan uçurumun mecbur kıldığı üzere, kapitalizmin çekirdeğinde kölelik yatıyordu.[4] Hızla büyüyen fabrikalar pamuğu o kadar hızla tüketiyordu ki, gereken toprak ve işgücü tahsisi, sadece savaş kapitalizminin zorlamasıyla güvenceye alınabiliyordu. Bunun sonucunda yerli halklar ve topraklarını işgal eden yerleşimciler, köleler ve çiftlik sahipleri, yerel zanaatkârlar ve fabrika sahipleri, tek taraflı da olsa, sürekli bir savaş halinin bulutları altında geçen yeni bir yüzyıla uyandılar. Danson'un çok iyi kavradığı üzere, yeni toprakları açan ve yeni işgücünü seferber eden, zorlamaydı ve ortaya çıkan pamuk imparatorluğunun zaruri bileşeni haline gelecek, dolayısıyla sanayi kapitalizmini oluşturmanın da zaruri bileşeni olacaktı. Ancak içinde yaşadığı dünyayı hem geriye, hem de ileriye yansıtarak, Danson hem köleliğin zaruri rolünün yeniliğini, hem de bunun bir gün sona erebilme olasılığını gözden kaçırıyordu.

Gördüğümüz gibi, binlerce yıl boyunca, yetiştiriciler Asya, Afrika ve Amerika'da pamuk yetiştirmişti. Fakat pamuk bitkisi dünyanın tarım arazilerinin büyük bir kısmında uygun bir ortam bulduğu halde, ne Lancashire, ne de İngiliz adalarının herhangi bir yeri bunlar arasında değildi. (Bugüne kadar İngiliz İmparatorluğu'nun dayanak aldığı asıl malları sergileyen) Kew'deki Kraliyet Bahçeleri'nin seraları dışında, İngiltere ve Avrupa'nın büyük bir kısmı, pamuk için fazla soğuk ve nemliydi. Avrupalı liderler arasında sadece Fransız devrimcileri, dünyayı yeniden icat etmeye hararetle inandıkları için,

ciddi ciddi yerel iklimi tepetaklak edip pamuk yetiştirmeye çalıştılar, ama onlar bile başarısız oldu.[5]

Aslında İngiliz pamuk işleyiciliği ve sonra da tüm Avrupa'daki işleyicilik, batık bir yatırım gibi görünüyordu, çünkü bu, insanlık tarihinde hammaddesini yerel olarak tedarik etmekten tamamen mahrum ilk önemli sanayiydi. Birleşik Krallık'ta yün ve bez işleyicileri, İskoç koyunlarına ve İngiliz ketenine dayanıyordu, demir sanayii Sheffield demir madenlerini kullanıyordu, kap kacak üreticileriyse Staffordshire'de bulunan kili işliyordu. Pamuk eğirme ve dokuma bundan farklıydı, İngiliz işleyiciler tamamen ithalata bağımlıydı. Serpilmek için sadece Asya teknolojilerine ve Afrika piyasalarına değil, başka bir kıtadan gelen hammaddeye de ihtiyaçları vardı. Bunu başarabilmek demek, küresel olarak entegre olmuş ilk işleme sanayiini kurmak demekti.

Ancak 1780'de, mekanik yenilikler dikkate değer bir hızla ortaya çıkarken bile, bu küresel entegrasyonun kilit bileşeni olan pamuk tedarik kaynağı, henüz keşfedilmemişti. Sonuç olarak, Amerika Birleşik Devletleri'nin güneyinde kölelerin Amerika yerlilerinden zorla alınmış topraklar üzerinde pamuk yetiştirmesi, İngiliz pamuk işleyicileri ve tüccarlarının bakış açısından hiç de aşikâr değildi. Ne de olsa 1780'de, Kuzey Amerika'dan bir gram pamuk gelmemişti. İşleyiciler bunun yerine fabrikalarını beslemek için, küçük ölçekli tedarikçilerden oluşan geniş kapsamlı bir tedarik ağından faydalanıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İzmir ve Selanik'ten, Karayipler'deki Port-au-Prince ve Port Royal'den, Hindistan'daki Bombay'dan ve Afrika'daki Altın Sahili'nden Londra ve Liverpool limanlarına torbalar dolusu "beyaz altın" geliyordu. Suriye pamuğu Mısır'da, Marashtra pamuğu Bengal'de, Hainan pamuğu Jiangnan'da, Anadolu pamuğu Luzern'de, Yucatan pamuğu Tenochtitlan'da, Makedonya pamuğu da Venedik'te eğirilip dokunuyordu.[6]

1780'e gelindiğinde, İngiliz fabrikalarındaki eğirme makinelerinin artan üretim hızı, gitgide daha fazla baskı oluşturmaya başlamıştı. İngiliz işleyicileri 1781'de yaklaşık 2,3 milyon kilogram pamuk eğirmişlerdi, ki bu seksen dört yıl önce eğirdiklerinin sadece yaklaşık iki buçuk katıydı. Ama dokuz yıl sonra, 1790'da bu rakam altıya katlanmıştı. 1800'e doğru bu miktar tekrar ikiye katlanarak 25,4 milyon kilograma çıkmıştı. Fransa'daki büyüme daha yavaş olmakla birlikte, yine de dikkate değerdi: 1789'da, 1750'dekinin 4,3 katı daha fazla, yani 5 milyon kilogram pamuk tüketilmişti. İplik fiyatlarının hızla düşmesi, sürekli daha büyük tüketici grupları yaratmıştı, özellikle de bir zamanlar sadece zenginlerin erişebildiği lüks bir ürün olan pamuk, artık birçokları tarafından tüketilebiliyordu, Afrika'daysa Hintli eğiricilerin ürünlerinin yerini alacaktı. Leedsli yazar Edward Baines'in 1835'te kaydettiği üzere, artan ham pamuk tüketimi "daha önceki tüm diğer üretim dallarının çok ötesinde, çok hızlı ve düzenli" gelişmişti.[7]

Ham pamuk talebi arttıkça, fiyatlar da arttı. 1781'de İngiltere'deki pamuk fiyatları, on yıl öncekinden iki ila üç kat daha yüksekti. Manchesterli işleyiciler, "yeni bir tedarik kaynağı bulunamazsa, yükselmekte olan sanayinin ilerlemesinin, tamamen durmasa bile yavaşlayacağından gayet emindi." Bunun sonucunda, "1780'lerden itibaren yetiştiricilere ve İngiliz hükümetine ihtiyaçlarını bildirmek için çaba gösteren güçlü ve nüfuzlu bir baskı grubu oluşturdular."[8]

Bu ani ve önceden görülmemiş pamuk talebinin yanında, ödenen cazip fiyatlar, dönemin bir uzmanına göre "iklimin ve toprağın pamuk üretebildiği her yerde, son derece büyük bir ekim artışına vesile oldu; bu anlamda ticaret dünyasındaki her güç, ihtiyaçlarımızı tedarik etmeye zorlanıyordu." Önceki iki yüz yıl boyunca Avrupa için ham pamuk tedarikinde başlıca kaynak olmuş olan Osmanlı yetiştiricileri, bu patlayan talebi karşılayamıyordu. Zaten 1780'ler boyunca Selanik ve İzmir'den ihracat neredeyse eşit kalmıştı. Ciddi bir işgücü kıt-

lığı ve Osmanlı kırsalındaki feodal ilişkilerin katılığı, Anadolu ve Makedonya'dan tedariki kısıtlıyordu. İşgücü kıtlığı o kadar büyüktü ki, Batı Anadolu'daki toprak sahipleri 1770'lerden itibaren pamuk yetiştirmek için binlerce Yunan işçi getirmiş, ama Avrupa sanayiini beslemek için gereken miktarı bu bile sağlayamamıştı. Köylü pamuk yetiştiricilerinin dünyasını şekillendiren, büyük ölçüde kapitalizm öncesinden kalma bağımlılıklar, köylülerin geçimini güvenceye almaya çalışmaları, taşımacılık altyapısının eksikliği ve Osmanlı devletinin politik bağımsızlığının sürmesi, Avrupalıların monokültür olarak pamuk üretimi baskılarının başarısız olmasına katkıda bulunuyordu. Pamuk ekmek için hızla toprak ve işgücü tahsis edilmesinin olanaksız olduğu ortaya çıkmıştı. Ayrıca yerel seçkinler, karşı yönde etkiyen bir kuvvet olarak, İzmir ve Selanik gibi liman kentlerinde Batılı tüccarların gitgide artan nüfuzunu dengeliyor ve bu da Batılı kapitalistlerin kırsal bölgelerdeki sosyal yapıyı, dünya piyasaları için daha fazla pamuk üretecek şekilde değiştirmesini dizginliyordu. Bunun yanında Batılı tüccarlar, gayet büyük ve görece zengin bir zanaatkâr sınıfı olan yerel eğiricilerle, var olan pamuk için rekabet etmek zorundaydı. Bunun sonucunda Osmanlı pamuğu Avrupa piyasaları için kısa sürede marjinal bir konuma geldi: Osmanlı İmparatorluğu 1786 ile 1790 arasında Büyük Britanya'nın pamuk ithalatının yüzde 20,44'ünü tedarik etmişti, yirmi yıl sonra sadece yüzde 1,28'ini, bir on yıl daha sonra ise küçücük bir rakam olan yüzde 0,29'unu tedarik edecekti. Kırsal bölgelerde ve ticaret ağlarında bir devrim yapamayan veya bunu istemeyen Osmanlı pamuk ekicileri ve tüccarları, Avrupa sanayi sisteminden çıktılar.[9]

Bu geleneksel pamuk üretimi kaynağının talebi karşılamakta yetersiz kalmasıyla, işleyiciler çaresizlikle başka yerlere baktılar. Örneğin pamuk tüccarı William Rathbone ve pamuk eğirici Richard Arkwright, Sierra Leone Şirketi'ni kurarak Afrika'dan pamuk tedarikini artırma çabalarını yoğun-

laştırmakla birlikte, başarısız oldular. İşleyiciler Hindistan'ın bol pamuk hasadına da göz koymuşlardı. Doğu Hindistan Şirketi'nin bu ülkede önemli bir güce sahip olması ve Hindistan'ın dünya pamuk sanayiinin eski yuvası olması dolayısıyla, çoğu kişi bu ülkenin başlıca elyaf kaynağı olmasını bekliyordu. Ancak şirket, Manchester'in çağrılarına çekingen tepki veriyordu. Şirket, ham pamuğun ihraç edilmesinin, Hindistan'daki işleyiciliği yıkacağını, dolayısıyla da kendi kârlı pamuklu kumaş ihracatının zarar göreceğini savunuyordu. "Bengal işleyicileri malzeme kıtlığı çekecek olursa ve üretim önemli ölçüde azalırsa, ülkenin gelirleri de tükenecek ve nüfusu önlenemeyecek şekilde azalacaktır; bu yüzden hammadde yetiştirmedeki önemli bir artışın bile, işleyicilerin kapsamı ve teşvikinde ciddi bir azalmaya denk gelmesi beklenmemelidir," diye bildiriyordu Doğu Hindistan Şirketi 1793'te.[10] Ayrıca ihracat için yapılan bu üretim, köylüleri gereksiz yere pazarda gıda ve tahıl almaya bağımlı kılabilirdi, "bu da uygunsuz bir mevsimde tahıl darlığına, hatta bir kıtlığa yol açabilir, bu da ülkenin sefil olmasına ve gelirlerin tükenmesine neden olabilir" di.[11] İhracat için mevcut olan ne kadar pamuk varsa, Doğu Hindistan Şirketi bunu Çin'e göndererek, bununla çay alımlarını finanse ediyor ve Çin'e külçe altın ihraç etme zorunluluğundan kurtuluyordu. Doğu Hindistan Şirketi'nin direnmesine, başka zorluklar da ekleniyordu: pamuğu sahile taşıma maliyetini son derece pahalı kılan altyapı sorunu, Hint pamuğunun farklı kalitesi, özellikle de kısa elyafları, Güney Asya'nın devasa iç bölgelerinde işgücü eksikliği. Kısacası, Hindistan'ın İngiltere'ye pamuk ihracatının artan talebi karşılamakta yetersiz kaldığı ortaya çıkmıştı.[12]

***

Batı Hindistan ve Güney Amerika'daki durum, Hindistan, Afrika veya Anadolu'dakinden daha fazla gelecek vaat ediyordu. Pamuk talebindeki patlama, bölgedeki beyaz yetişti-

ricilerin de gözünden kaçmamıştı ve bunlar da 1630'lardan beri küçük miktarlarda elyaf yetiştirmişlerdi. Batı Hindistan ve Güney Amerika tüccarları, şeker ve diğer tropik mallardaki normal ticaretlerinin yanına gitgide artan miktarda pamuk yüklemesi de ekledi. İlk başlarda pamuk ticaretini, insan ticaretine ek olarak yapan Liverpoollu Tarleton Kardeşler'de olduğu gibi, bunu köle ticaretine ilave etmişlerdi.

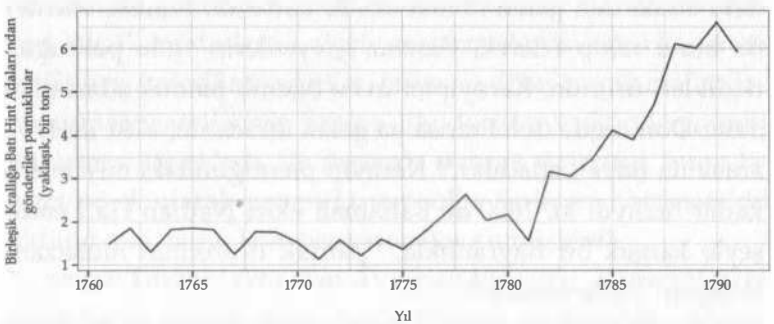
Servet kazanmakta olan Avrupalı tüccarlar, Karayipler'de daha fazla "beyaz altın" temin etmeye çalışıyordu. Afrika, Anadolu ve Hindistan'daki yetiştiricilerden farklı olarak, Avrupalı tüketiciler için ürünler, en önemlisi de şeker kamışı yetiştirmede neredeyse iki yüz yıllık bir deneyime sahip olan Karayipli çiftçilerden destek alıyorlardı. Bu çiftçiler aynı zamanda iki önemli bileşeni de kontrol ediyordu: pamuk yetiştirmek için uygun topraklar ve dünya piyasalarına mal üretmek için işgücünü seferber etmede uzun bir geçmişe dayanan deneyim. 1770'lerden 1790'lara kadar uzanan patlama yıllarında, pamuk yükselmekte olan iki çiftçi grubu için bilhassa cazipti. Birinci grup, bir şeker kamışı çiftliği kurmak için gereken sermayesi olmayan ve daha kıyıda köşede kalmış toprakları, daha az sayıda köle ve daha az yatırımla işlemelerini sağlayacak, ama yine de masalsı kazançlar getiren bir mahsul isteyen küçük çiftçilerden oluşuyordu. Örneğin Saint-Croix'deki ortalama pamuk tarlaları, ortalama bir şeker kamışı tarlasındakinin beşte birinden daha az sayıda kölenin işgücünü gerektiriyordu. İkinci grup ise yeni işgal edilmiş ülkelerde, toprağı kırmak için ilk ürün olarak birkaç mevsimliğine pamuk dikip sonradan şeker kamışına geçen çiftçilerden oluşuyordu.[13]

Bu çiftçilerin yüzlercesi hep birlikte yeni bir "mal cephesi", yeni bir pamuk üretimi sahası açarak, pamuğun küresel tarihinde yeni bir dönemi başlattılar. Bunların kararları ve kölelerinin emeği sayesinde, Karayipler'den gelen pamuk ihracatı patladı. 1781 ile 1791 arasında sırf İngiliz kontrolün-

deki adalardan gelen ithalat dörde katlandı. Fransız ekiciler de bunu takip ederek, Fransız işleyicilerin "ada pamuğu" dedikleri ürünün, Karayipler'in en önemli pamuk adası olan Saint-Domingue'den Fransa'ya gelen ihracatını, 1781 ile 1791 arasında ikiye katladılar.[14] Karayip pamuğundaki büyüme o kadar hızlıydı ki, 1800'de Bahamalı ekici Nathan Hall endişeyle karışık bir hayranlıkla, "pamuk ticaretinin muazzam arttığını" bildiriyordu.[15]

Karayip pamuğu çeşitli konumlardan geliyordu. Yüzyılın başlarında pamuk üretiminin ön cephesinde bulunmuş olan, Jamaika, Grenada ve Dominika gibi adalar, pamuk üretmeyi sürdürdüler, ama ihracatları 1770'lerde yaklaşık 0,9 milyon kilogram civarında sabit kaldıktan sonra, 1780'lerde yaklaşık olarak ikiye katlandı. Üretim artışı (görece) mütevazıydı, çünkü pamuk yerel ekonomide de sabit bir yere sahipti ve önemli bir finansal yatırım gerektiren şeker kamışı yetiştiriciliğinden pamuk uğruna vazgeçmek zordu.

Fakat daha fazla atıl toprağa ve daha az şeker çiftliğine sahip adalardaki üretim artışında patlama yaşandı. Barbados'ta 1768 ile 1789 arasında pamuk ihracatı, 110.000 kilogramdan 1,2 milyon kilograma çıktı, on yedi kat arttı. İlk başta bir karınca istilası, Barbados'un geleneksel ürünü olan şekeri bitirdi. Sonra 1780'de şiddetli bir kasırga, adanın şeker altyapısının büyük bir kısmını yıktı ve devrimlerle çalkalanan Kuzey Amerika'dan gelen hammaddelere erişim kısıtlandığı için bunu yeniden inşa etmek kolay değildi. Esas olarak devasa bir pamuk tarlasına dönüşen Barbados, İngiliz İmparatorluğu içindeki en verimli pamuk adası oldu. Benzer şekilde Tobagolu ekiciler de 1770'te hiç pamuk ihraç etmemişken, 1780'de 0,68 milyon kilogram göndermişlerdi. Bahamalar'daki ekiciler de 1770'lerden önce neredeyse hiç pamuk yetiştirmemiş olmalarına rağmen, 1787'de İngiliz tüccarlara neredeyse çeyrek milyon kilogram satmışlardı.[16]

Karayipler pamuk devrimi: Birleşik Krallığa Batı Hint Adaları'ndan pamuk nakliyesi, 1750-1795, yaklaşık bin ton olarak.

Fransız Karayip Adaları'ndan da İngiltere'ye önemli miktarda pamuk akıyordu. Burada, İngiliz tüccarları hem Fransız pamuk sanayiinin daha yavaş gelişmesinden, hem de Fransız adalarına, hepsinden de önce Saint-Domingue'ye bol miktarda köle ithalatından istifade ediyordu. Örneğin 1770'te, Fransız adaları toplam Karayip pamuk mahsulünün tahminen yüzde 56'sını, İngiliz adalarıysa yüzde 35'ini üretmişti. Saint-Domingue tek başına yüzde 36'sını gönderiyordu, yani tüm İngiliz adalarının toplamından daha fazlasını. Yirmi yıl sonra da bu dengesizlik devam ediyordu. Fransız adalarının 1789'da ürettiği 6,35 milyon kilogram pamuğun sadece yaklaşık 2,7 milyon kilogramı Fransa'da tüketilirken, tahminen 2,6 milyon kilogramı Fransız topraklarındaki limanlardan Büyük Britanya'ya ihraç edilmişti.[17]

Avrupalı pamuk işleyicileri arasında, Fransız kontrolündeki adalarda üretilen pamuğa olan bağımlılık arttıkça, özellikle Saint-Domingue merkezi bir rol üstlendi. Yaklaşık olarak eşit ölçekte pamuk ve şeker kamışı tarlasına sahip olan ada, 1791'de Britanya'ya gönderdiği önemli miktarın yanında, Fransa'ya 3,1 milyon kilogram, yani sekiz yıl öncekinden yüzde 58 daha fazla pamuk ihraç etmişti. Pamuk üretimindeki bu hızlı genişleme, 1784 ile 1791 arasında çeyrek milyon

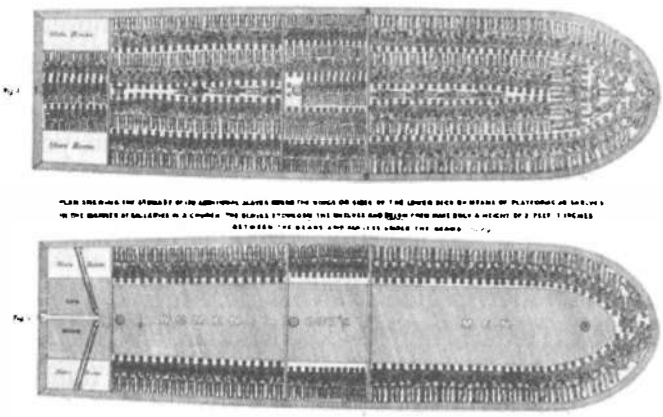
Afrikalı kölenin ithaliyle ateşleniyordu. Pamuk patlamasının doruk noktasında, 1780'lerde Fransa'daki pamuk fiyatları, 1770 seviyelerine göre yüzde 113 artarken, her yıl Saint-Domingue'ye yaklaşık otuz bin köle gönderiliyordu. Savaş kapitalizminin bir özelliği olan işgücü tedarikinin bu esnekliğini, dünyanın başka bir bölgesinde bulmak mümkün değildi. Gerçekten de Avrupa kıtasında mekanize eğirme yayıldıkça, sürekli daha fazla sayıda Afrikalı prangaya vurularak, gemilerin depolarına doldurulup, Port-au-Prince'deki müzayede binasında satıldı, uzak tarlalara taşınarak toprağı temizlemeye ve çapalamaya, beyaz altını ekmeye, budamaya ve hasadı kaldırmaya zorlandı.[18]

Başka bir deyişle kölelik, bu yeni pamuk imparatorluğu için, uygun bir iklim ve iyi bir toprak kadar zaruriydi. Bu ekicilerin artan fiyatlara ve genişleyen piyasalara hızla karşılık vermesini sağlayan, kölelikti. Kölelik sadece çok büyük sayılarda işçiyi çok kısa bir sürede seferber etmeyi değil, ekonomistlerin soğuk dilinde "emek yoğun" olan bir mahsulün ihtiyaçlarına karşılık verecek şekilde, işgücünü şiddet uygulayarak denetlemeyi ve neredeyse hiç durmadan sömürmeyi de mümkün kılıyordu.[19] Asıl çarpıcı olan, pamuk yetiştirmek için beli kırılana kadar çalıştırılan bu kölelerin çoğu, Avrupalı Doğu Hindistan şirketlerinin Hindistan'ın çeşitli bölgelerinden Batı Afrika'ya gönderdiği pamuklu kumaşlar karşılığında satın alınmıştı ve hâlâ da bu şekilde satın alınıyordu.

Kendi hükümetlerinin, artan fiyatların, işgücü ve kısıtlı da olsa toprak bolluğunun teşvikiyle, Karayipli ekiciler bu pamuk devriminin kilit öğesi oldular. O andan itibaren, daha önce ele geçirilmemiş yeni araziler ve işgücü bulma ve pamuk yetiştiriciliğinden ötürü daha önce ekolojik bakımdan yıpranmamış yeni topraklar bulma kaygısı yüzünden pamuğun sınırları sürekli değişti. Dünya pamuk sanayii, "durmak bilmeyen bir mekânsal genişlemeye" dayanıyordu.[20]

Karayipli ekiciler pamuk yetiştirmede uzun bir deneyime sahipti, ama Osmanlı ve Hint çiftçiler de çok deneyimliydi. Karayiplerin toprağı ve iklimi pamuk yetiştirmeye çok uygundu, ama Batı Anadolu veya merkez Hindistan'ınki de çok uygundu. Karayipli tüccarlar büyük miktarlarda pamuğu kolayca Avrupa piyasalarına gönderebiliyordu, ama İzmir ve Surat tüccarları da aynısını yapabiliyordu. Fakat Karayipli ekiciler, Osmanlı ve Hint tarımcılarından farklı olarak, toprak ve işgücü açısından daha az kısıtlamayla karşı karşıyaydı. Yerli halkın kökünün kazınması ve Batı Afrika'dan neredeyse her gün yeni kölelerin gelmesiyle birlikte, Karayipli ekicilerin yeni ortaya çıkan piyasalara hızla karşılık verme kabiliyeti, onları diğer pamuk yetiştiricilerinden kesin olarak ayırıyordu. Büyük Osmanlı ve Hintli toprak sahipleri de köylüleri pamuk çiftliklerinde çalışmaya zorlamak için şiddete başvuruyordu, ama kölelik asla kök salmamıştı.[21] Ayrıca Karayiplerde kaynakların hızla yeniden tahsis edilmesini mümkün kılan sermaye akışı, başka yerlerde toprağın özel mülkiyette olmaması ve Osmanlı ve Hintli hükümdarların politik güçlerini koruması yüzünden engelleniyordu. Neredeyse hiçbir kısıtlamayla karşılaşmayan Avrupalı tüccarların, bankacıların ve ekicilerin sahiplendiği yeni topraklar ve işgücü, pamuk yetiştirmede bir patlamaya yol açtı.

Bu etkenlere, hafif de olsa, ekicilerin hükümetlerinden aldığı destek de ekleniyordu. İngiliz Kraliyet Zanaatlar Derneği henüz 1768'de, "en iyi Batı Hindistan pamuğu numunesi" için bir altın madalya sunmuş, on yıl sonra bu madalyayı, onlarca, hatta belki de yüzlerce pamuk türünü inceleyerek yıllarını geçiren, Tobago'dan Andrew Bennet kazanmıştı. İngiliz hükümeti 1780'de, yabancı gemilerden ithal edilen pamuğa bir vergi koymuş, bunun "getirileri Majestelerinin Leeward Adaları'nda pamuk yetiştirmenin teşvikine ve bunun Büyük Britanya'ya ithalinin desteklenmesine ayrılmıştı." Sonraları, İngiliz Ticaret Kurulu, Polonyalı bir botanikçi olan Anton

Bir köle gemisinin güverteleri.

Pantaleon Hove'yi, Hindistan'da pamuk tohumları toplamak ve bunları Karayiplere göndermekle görevlendirmişti. 1786'da ise kolonilerden sorumlu devlet bakanı olan Lord Sydney, Manchester'deki işleyicilerin baskısıyla, Batı Hindistan kolonilerinin valilerine çağrıda bulunarak, ekicileri pamuk yetiştirmeye teşvik etmelerini istemişti. Bunun karşılığında Dominika valisi John Orde, adada pamuk ekmekle ilgilenen kişilere bedava toprak vaat edecek kadar ileri gitmişti. Bu boyutta bir devlet desteği, on dokuzuncu yüzyıl sonundaki üstün konumdan bakıldığında tutarsız gibi görünebilirdi, ama devletin sanayi üretimi için zaruri hammaddelerin küresel olarak teminine müdahale etmesine sık rastlanacak bir geleceğe işaret ediyordu.[22]

Fakat Karayipli ekicilerin asıl önemi, esasen zaruri olsa da, gönderilen pamukta değil, Karayip deneyiminin ortaya çıkardığı kurumsal yenilikte, sadece savaş kapitalizmi altında mümkün olduğu üzere, fiziksel şiddet aracılığıyla kırsal bölgelerin yeniden düzenlenmesinde yatıyordu. Kölelerin yetiştirdiği pamuk, halkı daha yeni bertaraf edilmiş arazilerin daha önce hiç görülmemiş boyutlarda dünya ekonomisine katılmasını teşvik ve finanse ediyordu. Kıta ölçeğinde köleleştirme ve fetih, Sanayi Devrimi için gerekli olan kapsamlı ve

esnek küresel pamuk tedarik ağını yaratırken, bununla birlikte Avrupa'daki sanayi yaşamının gereksinim ve ritimlerinin küresel taşraya aktarılmasını sağlayan mekanizmalar da kuruluyordu. Bu süreçte, sanayi kapitalizminin ritmi, yoğunluğu ve kârlarıyla yakından bağlantılı olan, tarihçilerin "ikinci kölelik" adını verdiği yeni bir tür kölelik ortaya çıktı ve bu dinamik kısa sürede Afrika kıtasını da pençesine alırken, Batı Afrika ekonomileri gitgide artan ölçüde, Amerika'ya hızla artan sayıda işçi tedarik etmeye odaklandılar. 1492 ile 1888 arasında Amerika'ya satılan kölelerin yaklaşık yarısı (tam olarak yüzde 46'sı), buraya 1780'den sonra geldi. Köleliğin geleceği artık, onu mümkün kılan sanayi kapitalizmine sımsıkı bağlıydı.[23]

***

Karayiplerdeki pamuk patlamasının gösterdiği üzere, savaş kapitalizmi, tam da temel niteliğinin şiddet olması dolayısıyla, portatifti. Bir sonraki durağı Güney Amerika oldu. Batı Hindistan'dan gelen pamuk ihracatının hızla artması, ama talebin daha da hızlı tırmanması karşısında, Güney Amerikalı çiftçiler de bu yeni, kârlı pamuk piyasasını keşfettiler. Guyana'da, 1789 ile 1802 arasında pamuk üretimi hayret verici ölçüde, yüzde 862 artarken, bunu ateşleyen, aynı dönemde yaklaşık yirmi bin kölenin Surinam ve Demerara'ya ithal edilmesiydi.[24]

Brezilya daha da önemliydi. Brezilya'dan İngiltere'ye ilk pamuk 1781'de, Karayip pamuğuna ek olarak geldi, ama kısa sürede bunları geçti. Pamuk Brezilya'nın birçok kısmında yerli bir bitkiydi ve ekenler yüzyıllar boyunca küçük miktarlarda pamuk ihraç etmişlerdi. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Brezilya'daki kolonilerini ekonomik olarak modernleştirme sürecinin bir parçası olarak, Portekiz, özellikle de kuzeydoğudaki Pernambuco ve Maranhao bölgelerinde pamuk yetiştirmeyi teşvik etmişti. Bu ilk girişimler kârlı olunca, köle

ithalatındaki tırmanma, bir gözlemcinin "beyaz pamuk Maranhao'yu siyaha çevirdi", diye fikir bildirmesine yol açmıştı. Her ne kadar pamuk zamanla "fakir adamların mahsulü" olacaktıysa da, Brezilya'daki ilk patlamayı ateşleyen, büyük köle çiftlikleriydi. Pamuk Batı Hindistan'da olduğu gibi, Brezilya'da da asla şekerle ve sonradan kahveyle rekabet edemeyecekti, ama Brezilya'nın toplam ihracatı içindeki payı, kayda değer ölçüde 1800'de yüzde 11, 1821-1830 arasında ise yüzde 20 artacaktı.[25]

Batı Hindistan'da olduğu gibi toprak kısıtlılığı veya Anadolu'da olduğu gibi işgücü kıtlığı çekmeyen Brezilya'nın pamuk hacmi hızla genişledi. 1785 ile 1792 arasında Brezilya, İngiltere'ye pamuk sevkiyatında Osmanlı İmparatorluğu'nu geçti. Bu dönemin sonunda, Osmanlı İmparatorluğu'ndan 2 milyon kilogram ve Batı Hindistan'dan 5,5 milyon kilogram gelmesine karşın, Brezilya'dan yaklaşık 3,6 milyon kilogram pamuk İngiltere'ye vardı. O zamanlar Brezilya'nın en önemli pamuk bölgesi olan Maranhao'da, ihracat 1770-1780 arasında ikiye katlanırken, 1790'a kadar bir kez daha ikiye, 1800'e kadarsa neredeyse tekrar üçe katlandı. 1780'lerin sonuyla 1790'ların başındaki birkaç yıl boyunca, ne Batı Hindistan ne de Osmanlı pamuk üretiminin önemli ölçüde genişlemediği ve Kuzey Amerika pamuğunun piyasaları henüz mala boğmadığı bir dönemde, Brezilya patlama yapan İngiliz pamuklu tekstil sanayiinin tek başına en önemli tedarikçisi oldu. Brezilyalı tarımcılar sadece önemli miktarlarda pamuk üretmekle kalmayıp, aynı zamanda yeni ortaya çıkan fabrika teknolojisine daha uygun olan, bilhassa uzun elyaflı bir tür yetiştirebiliyordu.[26]

***

1780'lere gelindiğinde, Batı Hint Adaları ve Güney Amerika'daki köleler, dünya piyasalarında satılan pamuğun büyük çoğunluğunu üretiyordu ve kölelik ile fetihten oluşan bu pat-

layıcı bileşim, 1861'e kadar Sanayi Devrimi'ni ateşledi. Başarılı bir köle tüccarı ve Liverpoollu bir pamuk taciri olan John Tarleton, köle ticareti, çiftlik mamullerinin ihracatı ve İngiliz gemicilik sanayiinin sağlığının, "karşılıklı olarak birleşik ve bağlantılı" olduğunu anlamıştı. Bu çok kârlı bir bileşimdi: Pamuk ve köleler nice tüccarı zengin etmişti, Tarleton da 1770 ile 1800 arasında "servetinin" üçe katlandığını hesaplıyordu.[27]

Tüm yerküreyi kapsayan tedarik sisteminin geliştirilmesine bağlı olan riskler ve maliyetler, pamuk sanayiinin gelişimi için üstesinden gelinemez bir engel gibi görünmüş olabilirdi. Ancak pamuk işleyicilerinin, uzaklardan gelen tropik bir mamule olan toptan bağımlılığının, aslında bir şansa işaret ettiği ortaya çıktı. Gerçekten de, sezgilerinin aksine, uzak ülkelerdeki topraklara ve işgücüne tamamen bağımlı olma kumarına girişmeseler, fabrikaları bu kadar hızlı büyümeyebilirdi. İngiltere tek başına henüz 1800 yılında o kadar muazzam miktarlarda pamuk tüketiyordu ki, bunu yetiştirmek için 1684 kilometrekarelik araziye ihtiyaç vardı. Bu pamuk İngiltere'de yetiştirilecek olsa, tarımsal arazilerinin yüzde 3,7'sini kaplar ve bu sanal pamuk tarlalarını işlemek için yaklaşık 90.360 tarım işçisine ihtiyaç olurdu. 1860'ta, pamuk açlığının daha da büyümesiyle, 1 milyondan fazla işçi (veya İngiliz tarım işçilerinin yarısı), 25.495 kilometrekareyi ya da Büyük Britanya'daki tüm ekilebilir toprakların yüzde 37'sini kaplayan bu tarlalarda çalışmak zorunda kalırdı. Alternatif olarak, Sanayi Devrimi'nin ön cephesinde pamuk sanayii yerine yün sanayiinin bulunduğunu varsayarsak, gereken miktarda koyunu yetiştirmek için daha da fazla araziye ihtiyaç olurdu: 1815'te 36.400 kilometrekare, 1830'da ise 93.000 kilometrekare ya da İngiltere'nin toplam ekilebilir topraklarının daha fazlası. Pamuğun veya yünün yerel olarak üretildiğini varsayan bu senaryolara göre, toprak ve işgücü kısıtlılığı, kumaş üretimindeki bu ani genişlemeyi olanaksız hale getirirdi. Belki de daha kesin olarak, böylesi bir senaryo İngiltere ve Avrupa

kırsalında hayal bile edilemeyen bir ayaklanmaya sebep olabilirdi, çünkü buradaki sosyal yapı, Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan'da da olduğu gibi, toprağın ve işgücünün böylesine kitlesel ve hızlı olarak tekrar tahsisine uygun değildi. Dolayısıyla Sanayi Devrimi için böylesine zaruri olan tedarik esnekliği, uzak ülkelerdeki topraklara ve yabancı işgücüne güvenilir ölçüde erişime dayanıyordu. Avrupalı devletlerin ve kapitalistlerinin, küresel ekonomik bağlantıları tekrar düzenleme ve topraklara ve işgücüne şiddetle el koyma kabiliyetleri, Batı'nın üstünlüğü açısından, teknik mucitliği, kültürel yatkınlığı ve İngiliz adalarının uzak bir köşesindeki küçük bir grup pamuk işleyicisinin coğrafi ve iklimsel konumunu öne çıkaran geleneksel açıklamalarla aynı ölçüde, hatta belki bunlardan daha da önemliydi.[28]

Böylece Batı Hindistan ve Güney Amerika pamuğu, Liverpool, Londra, Le Havre ve Barselona piyasalarına akarak, mekanize eğirmenin hızla genişlemesine imkân tanıdı. Fakat bu genişlemenin de sınırları vardı. Belirtildiği üzere Batı Hindistan adalarında gayet az miktarda uygun pamuk arazisi tedariki vardı, bu ise pamuk üretimini kısıtlıyor ve şekere karşı uzun vadede dezavantajlı kılıyordu. Oradaki şeker çiftliklerinin yanında, toprak zengini Brezilya da, pamuk çiftlikleriyle işgücü uğruna rekabet içindeydi. Bunun sonucunda, 1790'lardan başlayarak, Batı Hindistan pamuk ihracatı mutlak olarak inişe geçti: 1803'te, 1790'dakinin sadece yarısı kadar pamuk Batı Hindistan'dan gönderildi ve İngiltere'deki pazar payı artık yüzde 10'a inmişti. İngilizlerin yetiştirdiği pamuğa 1819'dan sonra tanınan tercihli gümrük muamelesi bile bu dalgayı geri çeviremedi. On dokuzuncu yüzyılın başlarında, Batı Hindistan pamuğunun pazar payı, "zencilerin özgürleşmesinin kattığı ivmeyle" serbest düşüşe geçmişti.[29] Brezilya'da ise kölelerin şekerden pamuk üretimine kitlesel olarak kaydırılması sağlanamayınca, pamuk üretiminin genişlemesi frenlendi. Pamuk uzmanı James A. Mann'ın gözlemlediği üze-

re, "Eğer Brezilya ihtiyaç olan işgücünü sağlayabilseydi, hiç kuşkusuz ihtiyaçlarımızın en büyük tedarikçisi olabilirdi."

1791'de, en önemli pamuk adası olan Saint-Domingue'deki devrim, dünya piyasalarına arz edilecek pamuk içeren emtia üretimini tamamen durdurdu. Saint-Domingue'nin köle edilmiş halkı, tarihin en büyük köle isyanında silahlanarak, Fransız sömürge rejimini yendi ve Haiti devletinin kurulmasını ve adada köleliğin yasaklanmasını sağladı. Savaş kapitalizmi ilk büyük yenilgisini, görünüşte en zayıf aktörleri olan, Saint-Domingue'deki yüzbinlerce köle karşısında almıştı. Saint-Domingue'in pamuk üretimi, devrimden önceki yıl İngiliz pamuk ithalatının yüzde 24'üne eşitken, dört yıl sonra, 1795'te sadece yüzde 4,5'ini oluşturuyordu. Bir İngiliz gözlemcinin tespit ettiği üzere, "Pamuk yünü kaleminde bizim için en büyük tedarik kaynağı olan o ada, bu nedenlerle anarşi, felaket, hatta çözülme noktasında." Gerçekten de bu gözlemci, "zencilerin susuzluğu ve kanıyla beslenen bu ekicilerin topraklarının, daima çantalarımızı doldurup, zenginlik, gösteriş ve şehvet düşkünlüğümüzdeki aşırılıkları büyütmesinin" pek mümkün olmadığını öngörüyordu. 1795'e gelindiğinde Fransa'ya pamuk ihracatı yüzde 79 düşmüştü ve devrimin başlamasından on yıl sonra bile, ihracat, devrimden önceki düzeyinin üçte birine ancak ulaşabilmişti. Fransız Milli Meclisi, Fransız limanlarından ham pamuk ihracatını yasaklayarak, İngilizlerin mal tedariki korkularını artırmıştı. *Pennsylvania Gazetesi* 1792'de, çok doğalmış gibi şunları bildiriyordu: "Pamuk ve çivit ... 1791'de derin yara almış olmalı, çünkü o yıl kargaşanın iyice arttığı dönemde revaçtaydılar."[30]

Pamuk talebinin hızla arttığı bir dönemde Karayipler'de politik ayaklanmalar çıkması, Hint üretimiyle rekabet ederek pamuklu tekstiller için yeni piyasalar ele geçirmeye bağımlı olan işleyicileri kaygılandıran fiyat artışlarına yol açtı. 1791 ve 1792'de John Tarleton kardeşine, "pamuğun [fiyatının] her gün arttığını" bildiriyordu. 1795'e gelindiğinde, "Pamuktaki

çıkış hayret verici", tespitinde bulunmuştu. 1790'da Batı Hint Adaları pamuğu fiyatları kilogram başına 46 Pence ile rekor kırmıştı ve fiyatlar 1790'lar boyunca yüksek kaldı. Bazı pamuk tüccarları bu devrim deneyiminden o kadar derin yara almıştı ki, Liverpool'un başlıca pamuk tüccarlarından olan Rathbone ailesi 1913'te bile, ayaklanmanın pamuk fiyatlarının ikiye katlanmasına yol açtığını anımsıyordu. Üstüne üstlük, 1793'te Fransa ile İngiltere arasında savaş çıktığında, Fransız Batı Hindistan pamuklarının İngiliz Karayip limanlarına ithalatı sona erdi.[31]

Dolayısıyla 1790'larda, Avrupa'daki ham pamuk talebiyle tedariki arasındaki uçurumun, öngörülebilir bir gelecekte hızla ve sürekli büyüyeceği, konuyla ilgilenen gözlemciler için kesinleşmişti. Amerikalı yazar Tench Coxe'nin ifadesiyle, "Bu elyafın makineler aracılığıyla ipliğe, kumaşa vs. dönüştürülmeye çok yatkın olması ... hem yurtiçinde, hem de yurtdışında bu talebi çok kapsamlı ve sürekli olarak artırmıştır."[32] Geçmişteki pamuk tedariki teknikleri açıkça yetersiz kalmıştı. Ancak Batı Hindistan ve Brezilya'da, şeker ekonomilerindeki deneyimlerine dayanarak, açıkçası dev tarlalarda köle çalıştırmaya odaklanan yeni bir pamuk üretme yolu icat edilmişti. Ayrıca dünyanın bu bölgelerinde üretim büyümesi kısa sürede sınırlarına ulaşırken veya Haiti vakasında olduğu gibi, devrimle kesintiye uğrarken, bol miktarda pamuk tedariki üretmek için tüm koşulları karşılar gibi görünen bir bölge çok yakında bulunuyordu: yeni doğmuş olan Amerika Birleşik Devletleri. Köleliğe dayalı pamuk üretiminin önceden hiç görülmemiş doruklara ulaşacağı yer burasıydı.

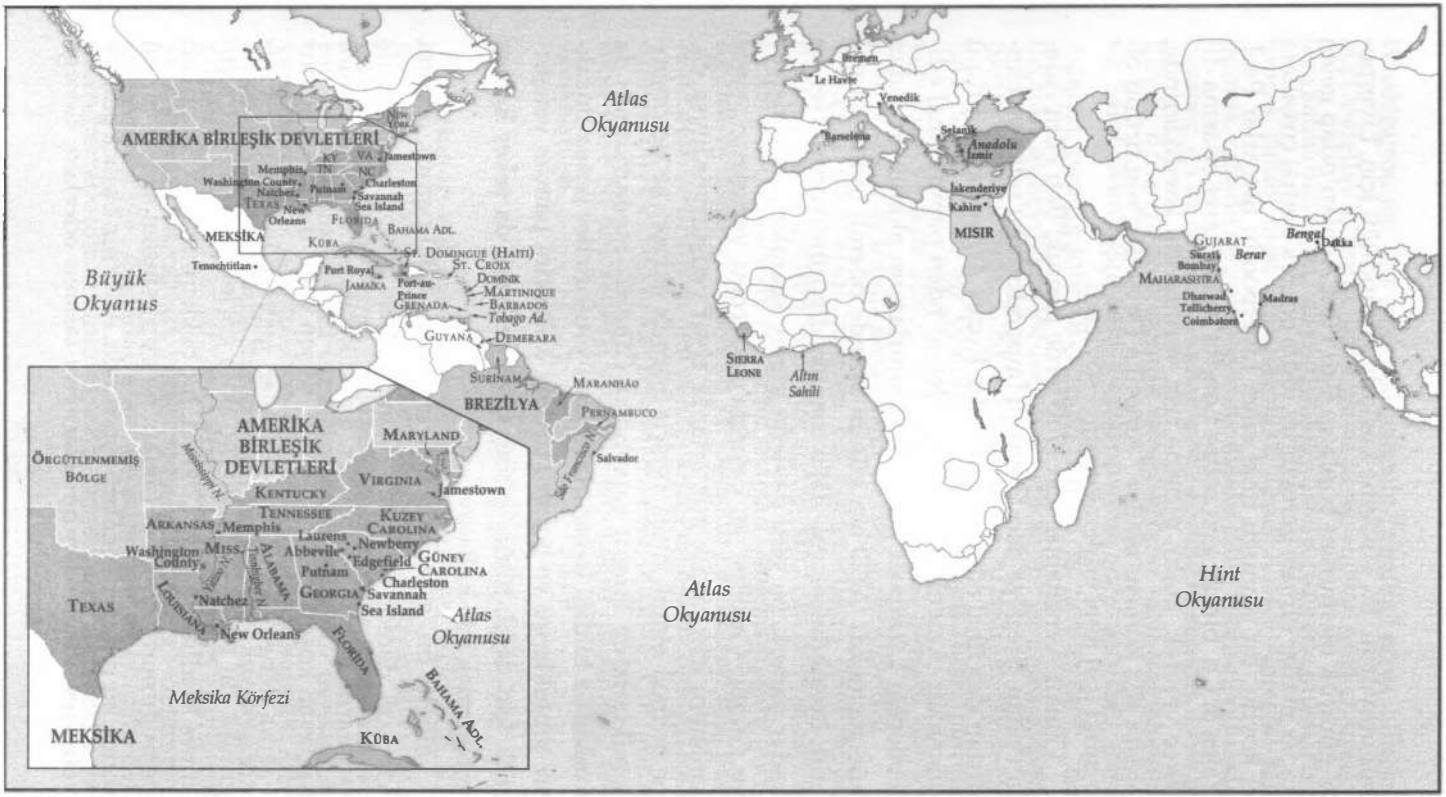
5

Kölelik, Yönetimi Ele Geçiriyor

Savaş kapitalizmi iş başında: *American Cotton Planter* (1853) adlı aylık dergide kölelik ile sanayinin evliliği.

İngiliz pamuk işleyiciliği 1780'lerde patlama yaparken, dünyanın her yerinde taşranın maruz kaldığı, zaruri olan pamuğu tedarik etme baskısı hızla arttı. İşte bu on yılın ortasında, 1785 kışında, bir Amerikan gemisi Liverpool Limanı'na girdi. Bu yolculuğun göze batan bir tarafı yoktu; daha önceleri de tıka basa tütünle, çivitle, pirinçle, kürkle, keresteyle ve diğer mallarla yüklü binlerce gemi, Kuzey Amerika'nın ganimetlerini İngiltere kıyılarına getirmişti. Fakat bu gemi farklıydı: Ambarında, başka malların yanında, birkaç çuval pamuk da

Kölelik Devrimi: Avrupa'da Pamuğa Dayalı Sanayileşme Amerika Taşrasını Dönüştürüyor, 1780-1865.

bulunuyordu. Bu yükleme kuşkulu göründüğü için, Liverpool gümrük memurları bunların Batı Hint Adaları'ndan gelen kaçak mallar olması gerektiğini iddia ederek derhal çuvallara el koydu. Bu pamuğu ithal eden Liverpoollu tüccarlar Peel, Yates & Co. birkaç gün sonra Londra'daki ticaret odasına dilekçe vererek, malın girişine izin verilmesini istediklerinde, onlara söz konusu mallar "Amerika Devletleri'nin ürünü olmadığı için ithal edilemeyeceği" söylendi.[1]

Çünkü Avrupalılar için 1780'lerde pamuk, Batı Hint Adaları'ndan, Brezilya'dan, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ve Hindistan'dan ithal edilen bir üründü; Kuzey Amerika'nın ürünü olamazdı. Amerika Birleşik Devletleri'nden pamuk ithal edilebileceği Liverpool gümrük memurlarının aklının ucundan bile geçmezdi. ABD'nin günün birinde önemli miktarda pamuk üretebilmesi, çok daha mantıksız görünüyordu. Her ne kadar pamuk, bu yeni devletin güney kısımlarında yetişiyor ve Güney Carolina ve Georgia'daki çoğu yerleşimci, yerel kullanım için küçük miktarlarda elyaf yetiştiriyorduysa da, ne birincil olarak ticari amaçla pamuk ekiyor, ne de önemli miktarlarda ihracat yapıyordu. Gümrük memurlarının da kuşkusuz bildiği üzere, Amerikalı yetiştiriciler uçsuz bucaksız topraklarını ve bol miktardaki kölelerini pamuk yetiştirmek için değil, tütün, pirinç, çivit ve biraz da şeker kamışı yetiştirmek için kullanıyordu.[2]

Elbette bu, muazzam bir yanılgıydı. ABD pamuk üretimi için son derece uygundu. Amerika'nın güneyindeki geniş tarlaların iklimi ve toprağı, pamuk bitkisinin serpilmesini sağlayan koşulları karşılıyordu, düşen yağış miktarı, yağmur yağma dönemleri ve don olmadan geçen günlerin sayısı uygundu. Bu potansiyeli, birkaç akıllı gözlemci de fark etmişti: James Madison henüz 1786'da, hiç beklenmeyen o Amerikan pamuğunun Liverpool Limanı'na girmesinden sadece bir yıl sonra, bir iyimserlik nöbeti esnasında, ABD'nin başlıca pamuk yetiştiren ülkelerden biri olacağını tahmin ederken, George

Washington ise "bu yeni malzemenin (pamuk) artışı ... Birleşik Devletler'in zenginliği açısından neredeyse sonsuz sonuçlara sahip olacaktır," diyordu. Kendisi de güneyde önemli bir toprak sahibi olan Philadelphialı Tench Coxe, Amerika'nın pamuk yetiştirme potansiyeline ilişkin daha incelikli olmakla beraber, en az diğerleri kadar kesin görüşlere sahipti. 1794'te Büyük Britanya'daki pamuk işleyicilerinin hızlı büyümesini ve Saint-Domingue'deki ayaklanmanın ardından Batı Hint Adaları pamuğunun fiyatındaki artışı gözlemleyince, "bu ürünün güneydeki ekicilerimizin dikkatini çekmesi gerek" fikrini savunmuştu. 1780'lerin sonunda Atlantiğin öte tarafına doğru uzun bir yolculuğa çıkıp, Amerikalıları pamuk yetiştirmeye ikna etmeye çalışan Stockportlu pamuk işleyici John Milne gibi İngiliz sanayiciler de onu destekliyordu.[3]

Kendi çıkarlarını gözeten bu gözlemcilerin öngördüğü üzere, pamuk üretimi kısa süre sonra ABD'nin devasa arazilerine hâkim olacaktı. Hatta bu mahsul, Amerikan girişimciliğinde öylesine yer edecekti ki, Osmanlı İmparatorluğu, Batı Hindistan ve Brezilya'dan gelen pamuğun hâkim olduğu eski dünya, büyük ölçüde kaybolmuştu. Peel, Yates & Co., görünüşe göre on dokuzuncu yüzyılın en önemli dinamiğini öngörebilmişti.[4]

***

Pamuğun ABD'ye hızla yayılması kısmen, ekicilerin sömürgeci atalarının "beyaz altın"ın yetiştirilmesi alanında biriktirdiği deneyimleri kullanması sayesinde mümkün olmuştu. Jamestown'daki yerleşimciler henüz 1607'de pamuk yetiştirmişlerdi; gezginler on yedinci yüzyılın sonunda, Kıbrıs ve İzmir'den Amerikan topraklarına pamuk tohumu getirmişlerdi. Çiftçiler on sekizinci yüzyıl boyunca Batı Hindistan ve Akdeniz'den pamuk yetiştirme alanında bilgi toplamaya devam etmiş ve öncelikle yerel tüketim için bu bölgelerden gelen pamuk tohumlarını ekmişti. Amerikan bağımsızlık sa-

vaşı sırasındaki ayaklanmalar esnasında, artık kesilmiş olan İngiltere'den kumaş ithalatını telafi etmek ve başlıca ürünleri olan tütün ve pirinç, birdenbire pazarlarını kaybettiğinden, kölelerini iş başında tutmak için, ekiciler büyük miktarlarda pamuk yetiştirmişti. Örneğin Güney Carolinalı ekici Ralph Izard 1775'te, "zencilerini" "giydirmek için önemli miktarda pamuk ekilmesi" talimatını vermişti.[5]

Tütün yetiştirmekle pamuk yetiştirmek arasında önemli benzerlikler bulunması da bu hızlı yayılmayı kolaylaştırıyordu; tütün ekiminden elde edilen bilgiler, pamuk yetiştirmek için kullanılabiliyordu. Ayrıca tütünün dünya piyasalarına taşınmasını kolaylaştıran altyapının bir kısmı, pamuğa tahsis edilebiliyordu. Üstelik on sekizinci yüzyıldaki devrimci ayaklanmalar sırasında, ekiciler ve köleler Batı Hint Adaları ile Kuzey Amerika arasında gidip gelmiş, bu sırada pamuk ekme deneyimlerini de beraberinde getirmişti. Örneğin 1788'de, St. Croix'den getirilen bir kölenin sahipleri, onu ABD'de satarken "pamuk ekimi hakkında çok bilgili" şeklinde reklam yapıyordu. Batı Hint Adaları'nda icat edilen köle-pamuk paradigması, şimdi Kuzey Amerika'ya yayılıyordu.[6]

Amerikalı ekiciler 1786'da, Birleşik Krallık'taki mekanize pamuklu tekstil üretiminin hızlı genişlemesinin neden olduğu pamuk fiyatlarındaki artışı fark etmeye başlamıştı. O yıl ekiciler, Bahamalardan getirdikleri tohumlarla, adını Georgia sahilinin hemen açığındaki adalardaki tarlalarının konumundan alan, ilk uzun lifli Deniz Adası pamuğunu yetiştirmişti. Yerel pamuklardan farklı olarak, bu pamuğun uzun, ipeğimsi elyafları vardı ve Manchesterli işleyicilerden çok talep edilen ince iplikler ve kumaşlar için çok uygundu. Her ne kadar anlatılanlar farklılık gösterse de, Frank Levett diye birinin bu önemli adımı atan ilk kişi olması muhtemeldir. İzmir'deki büyük pamuk pazarının yerlisi olan Levett, isyan eden Amerikan kolonilerinden Bahamalar'a taşınmış, ama sonunda

Georgia'ya geri dönerek, topraklarını tekrar sahiplenmiş ve pamuk yetiştirmek için büyük çaba göstermeye başlamıştı. Başkalarının da onun izinden gitmesiyle, Deniz Adası pamuğunun ekimi, Güney Carolina ve Georgia sahili boyunca yukarı ve aşağı yayılmıştı. Örneğin Güney Carolina'dan yapılan ihracat, 1790'da 4500 kilogramdan azken, 1800'de 2,9 milyon kilograma tırmanmıştı.[7]

1791'deki isyanın Avrupa'nın en önemli pamuk kaynağı olan rakip Saint-Domingue'i bertaraf etmesinden sonra pamuk fiyatları yükseldi, Fransız pamuk ekicilerinin tamamı arazilerini terk etmek zorunda kaldı; bazıları Küba'ya ve diğer adalara, bazıları ise ABD'ye gelince, Amerikan üretimi önemli ölçüde canlandı. Örneğin Saint-Domingue'de eskiden pamuk ekenlerden biri olan Jean Montalet, anakaraya sığınarak, Güney Carolina'ya varır varmaz bir pirinç tarlasını pamuk ekimi için uygun hale getirmişti. Dolayısıyla devrim bir hamleyle, hem gereken yetiştirme deneyimini ABD'ye getirirken, hem de Amerikalı ekiciler için pamuk yetiştirmenin finansal cazibesini artırdı. Ancak Saint-Domingue'deki tarlalarda çalışan kölelerin ayaklanması, işleyiciler, ekiciler ve devlet adamları arasında, Kuzey Amerika'da genişletmek üzere oldukları kölelik ve topraklara el koyma sisteminin içindeki dengesizliğe karşı hassasiyet kazandırdı.[8]

Deniz Ada cinsi pamuk üretimi hızla artmakla birlikte, kısa sürede sınırlarına ulaştı, çünkü bu tür, kıyıdan belli bir mesafe içeride yetişmiyordu. Ülkenin daha iç taraflarında, elyaf uzunluğu daha kısa olan, elyafın tohuma daha sıkı bağlandığı, yukarı bölge pamuğu denilen başka bir pamuk türü gelişiyordu. Tohumları mevcut çırçırlar yardımıyla çıkarmak güçtü, ama talebin artması ve fiyatların yükselmesiyle birlikte, ekiciler kölelerini, Hintli *churkalar* örnek alınarak tasarlanmış çırçırlarla yapılan yavaş ve bıktırıcı bir işlemle bu pamuğu işlemeye zorladılar.[9]

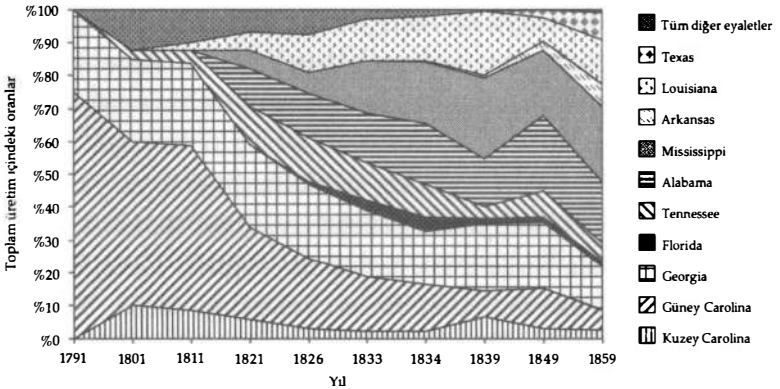
Ama kölelerin emeğine rağmen sonuçlar yeterli değildi. Ekiciler tohumları elyaftan daha çabuk ayıran bir alete hasretti. Eli Whitney 1793 yılında, Yale'deki üniversite günlerinden sonra Savannah'a geldikten sonra sadece birkaç ay içinde, yukarı bölge pamuğunun tohumlarını daha hızlı çıkarabilen yeni bir tür çırçırın ilk çalışan modelini inşa etmişti. Bu makine bir gecede, çırçır işlemindeki verimi elli kat artırdı. Bu yeniliğin haberleri hızla yayıldı; çiftçiler her tarafta bu çırçırın kopyasını inşa ettiler. Eğirme makinesi ve su tezgâhı gibi, Eli'nin çırçırı da pamuklu tekstil üretimindeki darboğazlardan birini daha aşmıştı. Bunun sonucunda, "pamuğa hücum" olarak tarif edilebilecek bir süreçte, üzerinde pamuk yetiştirilen toprakların fiyatı, çırçırın icadından sonra üçe katlanırken, "pamuk ekenlerin yıllık geliri, pamuğun gelmesinden öncekinin iki katı" oldu.[10]

Bu yeni teknolojinin desteğiyle, pamuk üretimi 1793'ten sonra hızla Güney Carolina ve Georgia'nın iç bölgelerine yayıldı. Sonuç olarak, 1795'te ilk defa önemli miktarda ABD pamuğu Liverpool'a ulaştı; bildiğimiz kadarıyla bunların hiçbirine gümrükte el konulmadı. Çoğu güney eyaletlerinin yukarılarından gelen yerleşimciler bölgeye akarken, kırsal topraklar tepetaklak olarak, yerli halklardan ve kendi ihtiyaçlarını karşılamaya ve tütüne odaklanan çiftçilerden oluşan az bir nüfusun yaşadığı bir bölgeden, pamuğun esiri bir bölgeye dönüşmüştü.[11]

Üretimdeki bu genişlemeyi mümkün kılmak için, ekiciler beraberinde binlerce köle getirmişti. 1790'larda Georgia eyaletindeki köle nüfusu neredeyse ikiye katlanarak altmış bine çıktı. Güney Carolina'da ise yukarı bölgelerdeki pamuk yetiştiren ilçelerde köle sayısı, 1790'da yirmi bir binden, yirmi yıl sonra yetmiş bine çıkarken, Afrika'dan yeni getirilen on beş bin köle de bunlara dahildi. Pamuk tarlaları yayıldıkça, yukarı bölgelerdeki dört tipik Güney Carolina ilçesindeki kölelerin oranı da 1790'da yüzde 18,4'ten, 1860'ta yüzde 61,1'e

çıktı. Büyük Britanya ve ABD ortaya çıkmakta olan pamuk imparatorluğunun ikiz motoru haline geldikçe, Amerikan İç-savaşı'na kadar olan sürede, pamuk ve kölelik uygun adım genişleyecekti.[12]

Tek önemli sorun, topraktı, çünkü aynı tarlayı, ya sebze ekmeden veya pahalı martı gübresi uygulamadan birkaç yıldan daha fazla kullanmak mümkün değildi. Georgia'daki Putnam ilçesi ekicilerinden birinin yakındığı üzere, "Tek bir kuralımız var gibi görünüyor, yapabildiğimiz kadar çok pamuk yapmak ve tüketebildiğimiz kadar toprak tüketmek ... bir zamanlar metrekare başına yüzlerce kilo üreten topraklar, şimdi birkaç kilodan fazlasını vermiyor." Ama pamuk baronlarını toprak yıpranması bile yavaşlatamıyordu; hemen daha da batıya ve daha da güneye taşınıyorlardı. Daha yeni boşaltılmış olan topraklar, köle işçiliğinin taşınabilirliği ve yeni çırçır teknolojisi, pamuğun kolayca yeni topraklara aktarılabilmesini mümkün kılıyordu. Pamuk ekicileri 1815'ten sonra, Güney Carolina ve Georgia'nın yukarılarındaki zengin topraklara doğru batıya ilerliyordu. Bunların Alabama ve Louisiana'ya, daha sonra da Mississippi, Arkansas ve Teksas'a doğru göçleri, pamuk fiyatlarındaki harekete göre şekilleniyordu. Pamuk fiyatı on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında kademeli olarak düşerken, 1810'ların ilk yarısında, 1832 ile 1837 arasında ve yine 1840'lardan sonra olduğu gibi, keskin fiyat sıçramaları, büyümede patlamalara yol açıyordu. 1811'de, ABD'de yetiştirilen pamuğun on altıda biri, Güney Carolina ve Georgia'nın batısındaki eyaletlerden ve topraklardan gelirken, 1820'de bu pay üçte bire, 1860'ta ise dörtte üçe ulaşmıştı. Mississippi'nin kıyılarındaki bol humuslu topraklarda, Alabama'nın yukarılarında ve Arkansas'ın siyah çayırlarında, yeni pamuk tarlaları yeşeriyordu. Batıya doğru bu hareket o kadar hızlıydı ki, 1830'ların sonunda Mississippi tüm diğer güney eyaletlerinden daha fazla pamuk üretiyordu.[13]

Batıya doğru ilerleme: ABD eyaletlerinde pamuk üretimi, 1790-1860.

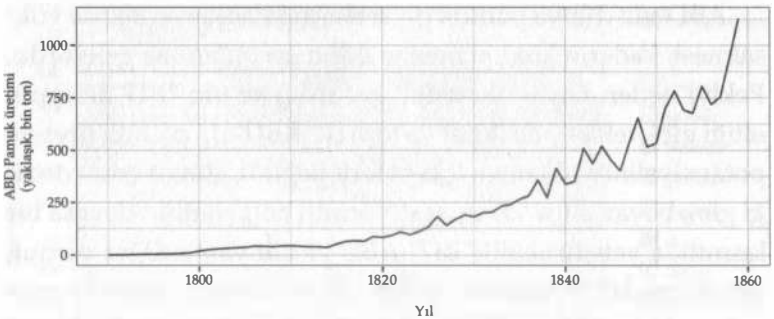
ABD'nin pamuk imparatorluğuna girişi o kadar şiddetli olmuştu ki, ülkenin güneyindeki pamuk yetiştiriciliği, küresel pamuk piyasasını hızla yeniden şekillendirmeye başladı. 1790'da, Whitney'in icadından üç yıl önce, ABD 680 bin kilogram pamuk yetiştirmişti, 1820'de ise 76 milyon kilogram. 1791 ila 1800 arasında Büyük Britanya'ya olan ihracat doksan üç kat artarken, 1820'ye kadar tekrar yediye katlanacaktı. 1802'de ABD İngiliz piyasasının tek başına en önemli pamuk tedarikçisiydi, 1857'de ise yaklaşık olarak Çin kadar pamuk üretecekti. Whitney'in çırçırının çok verimli olarak işlediği Amerikan yukarı topraklar pamuğu, İngiliz işleyicilerin ihtiyaçları için son derece uygundu. Çırçır elyafları parçalıyorsa da, bu pamuk, Avrupa'daki ve diğer yerlerdeki alt sınıflar arasında çok talep gören ucuz, kaba iplikler ve kumaşlar üretmek için çok uygundu. Fakat Amerikan tedariki için, ipliğin ve kumaşın kitlesel üretim mucizesinin yanında, yeni tüketicilerin bu ucuz malları alabilme kabiliyeti de, geleneksel pamuk piyasasındaki eski gerçekliklere saplanıp kalabilirdi. Tekstil alanında hep bahsedilen "tüketici devrimi", tarlada çalışan kölelik yapısındaki çarpıcı bir dönüşüme dayanıyordu.[14]

***

ABD'nin dünya pamuk piyasalarında hâkim konuma yükselmesi, kaderin kökten tersine dönmesi anlamına geliyordu. Pekiyi neden böyle olmuştu? Tench Coxe'nin 1817'de işaret ettiği gibi, tek başına iklim ve toprak, ABD'nin pamuk üretme potansiyelini açıklamak için yeterli değildi, çünkü onun dediği gibi, beyaz altın "dünyanın verimli bölgelerinin devasa bir kısmında yetiştirilebilir"di.[15] ABD'yi dünyanın diğer pamuk yetiştirme bölgelerinden ayıran, ekicilerin neredeyse sınırsız miktarda toprak, işgücü ve sermayeye hükmetmesi ve benzersiz ölçüde politik güce sahip olmasıydı. Bildiğimiz gibi Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan'da, güçlü yerel hükümdarlar toprakları kontrol ediyor, derin köklere sahip sosyal gruplar bu toprakların kullanımı için rekabet ediyordu. Batı Hindistan ve Brezilya'da ise, şeker ekicileri toprak, işgücü ve güç için rekabet içindeydi. Geniş topraklara sahip olan ABD, bu kısıtlamalarla yüz yüze değildi.

İlk Avrupalı yerleşimciler gemilerinden indiklerinden beri, ülkenin içine doğru ilerliyorlardı. Ülkenin yerli sakinleri, bu gemilerin getirdiklerine, ilk başta virüslere, sonra da delikli demire direnmek zorundaydı. On sekizinci yüzyılın sonlarında, Amerika yerlileri hâlâ, sahildeki topraklardan sadece birkaç yüz mil içerideki büyük arazileri kontrol etmekle birlikte, beyaz yerleşimcilerin kesintisiz ilerlemesini durdurabilecek güçte değildiler. Yerleşimciler zamanla, kanlı ve yüzyıllar süren bir savaşı kazanarak, Amerika yerlilerinin topraklarını, yasal olarak "boş" bir toprağa dönüştürmeyi başaracaklardı. Bunlar, sosyal yapıları feci ölçüde zayıflatılmış veya ortadan kaldırılmış, çoğunlukla sakinlerinden koparılmış ve dolayısıyla tarihin kargaşasından uzak topraklardı. Sahipsiz topraklar açısından güney eyaletlerinin, pamuk yetiştiren ülkeler arasında rakibi yoktu.

Güneyli politikacıların da desteğiyle, federal hükümet, yabancı güçlerden toprak alarak ve Amerika yerlilerinden zorla koparark, saldırgan bir tavırla yeni arazi sağlıyordu. 1803'te

ABD pamuk üretimi, yaklaşık bin ton, 1790-1859.

Louisiana'nın satın alınması, ABD'nin topraklarını neredeyse ikiye katlarken, 1819'da ABD Florida'yı İspanya'dan aldıktan sonra, 1845'te de Teksas'ı ilhak etti. Kazanılan tüm bu topraklar, pamuk tarımcılığına mükemmel ölçüde uygundu. Gerçekten de, 1850'ye gelindiğinde, ABD pamuğunun yüzde 67'si, henüz yarım yüzyıl önce ABD'nin parçası olmayan topraklarda yetişiyordu. Daha yeni palazlanan ABD hükümeti, askeri-pamuk sanayi kompleksinin açılışını yapıyordu.

Bu arazi genişlemesi veya coğrafyacı John C. Weaver'ın daha geniş olarak bu döneme verdiği adla "büyük toprak hücumu", ekim, işleme ve finans alanındaki kapitalistlerin arazi hırslarıyla yakından bağlantılıydı. Pamuk ekicileri sınırları sürekli genişleterek, pamuk yetiştirmek için taze toprak arıyor, hatta sıklıkla federal hükümetten daha önce ilerliyordu. Yarattıkları sınır bölgesinin temel niteliği, hükümet denetiminin neredeyse yok olmasıydı: Devletin şiddet uygulama gücünü tekeline alması, hâlâ uzak bir hayaldi.[16] Fakat pamuk imparatorluğunun kıyılarında çetin bir yaşam süren bu sınır çiftçileri, iyi giyinip güzel konuşan destekçilere sahipti. Örneğin dünyanın en büyük pamuk tüccarı olan İngiliz bankacı Thomas Baring, Louisiana topraklarının satın alınmasını finanse ederken, Fransız hükümetiyle anlaşmaya varıldığı sırada pazarlıkları yürütüp tahvil satarak, pamuk imparatorluğunun genişlemesini sağlamaya yardımcı olmuştu. Bunu

yapmadan önce, ABD'nin bu kadar devasa ölçüde genişlemesi için İngiliz hükümetinden, İngiliz başbakanı Henry Addington aracılığıyla onay istemişti. Bu toplantı Baring için o kadar önemliydi ki, not defterine küçük harflerle şunları karalamıştı:

> Pazar, 19 Haziran: Richmond Park'ta Sayın Addington'ı gördüm, işin ayrıntılarını ona aktardım + her sorusunu yanıtladım. Anlaşmayı + ilerleme biçimimizi onaylayıp onaylamadığını ayrıca sordum. Louisiana'nın Fransa'dan Amerika'ya geçmesi için bu ülkenin bir milyon sterlin ödemesinin akıllıca olacağını düşündüğünü + ilerleme biçimimizi onaylamaktan başka yapacak bir şey görmediğini söyledi. Tartışmadığımız ve doğrudan politik yapıdaki başka etkenlerin yanında, Louisiana'nın Fransa yerine Amerika'nın elinde olmasının, mallarımızı vs. satmak için ilaveten fırsat yaratacağını düşünüyor.[17]

Güneye ve batıya doğru olan bu devinim, birkaç ekicinin taze toprak aramasından çok daha fazlasını ifade ediyordu. Bu genişleme birçok çıkara hizmet ediyordu: hızla kök salan bir devletin çıkarlarıyla örtüşüyor, denize çıkış yolu arayan batılı çiftçilerin beklentilerini karşılıyor, dünya piyasalarının artan ihtiyaçlarını ve İngilizlerin ekonomik ve politik arzularını tatmin ediyordu. Sanayi kapitalizmi genişledikçe, savaş kapitalizmi bölgesi büyümeye devam etti.

Ancak yalnızca uluslararası antlaşmalar yeterli değildi. Toprağı ekicilere faydalı hale getirmek için, bu yeni ele geçirilmiş olan toprakların, yerli sakinlerinin denetiminden alınması gerekiyordu. Creek halkı daha 1800'lerin başında, zorlama ile, Georgia'daki toprakları üzerindeki taleplerinden vazgeçmiş, bu topraklar sonradan pamuk tarlasına dönüştürülmüştü. On yıl içinde Creek'ler birkaç yenilgiye daha uğrayınca, Fort Jackson Antlaşması'nı imzalayarak, bugün Alabama ve Georgia olan 93 bin kilometrekarelik topraklarını

terk etmek zorunda kaldılar. 1814'ten sonraki yıllarda federal hükümet Creek'ler, Chickasaw'lar ve Choctaw'lar ile başka antlaşmalar imzalayarak, Güney'de binlerce kilometrekarelik toprakların kontrolünü kazandı ki bunlar arasında Andrew Jackson'un Chickasaw halkıyla 1818'de imzaladığı antlaşma, Batı Tennessee'yi pamuk ekimine açmış, 1819'da Choctaw halkıyla imzalanan antlaşma ise, Yazoo-Mississippi deltasındaki 20 bin kilometrekarelik toprağı, Oklahoma ve Arkansas'daki çok daha düşük nitelikteki topraklar karşılığında ABD'ye devretmişti. Alabama meclis üyesi David Hubbard, New York ve Mississippi Toprak Şirketi'ni 1835'te, Chickasaw'ların sürülmüş olduğu toprakları satın almaya davet etmiş, bunlar sonra pamuk tarlasına çevrilmişti: "Eğer kendi payıma, Chickasaw halkının elindeki kamu topraklarını sahiplenmek için özel bir teklif şeklinde sizden gelen herhangi bir şeyle karşılaşacak olursam, projenizin büyüklüğüne göre derhal harekete geçmeye hazırım ve gelecekteki işlemlerimde adımlarımı, siz kapitalistlerin görüşlerini tam olarak karşılayacak şekilde biçimlendireceğim." Şirket yaklaşık 100 bin kilometrekare toprak satın almıştı. 1848'de federal birlikler Cherokee halkını, Georgia'daki atalarından kalma ülkelerinden sürmeye başlamıştı, tabii bu topraklar da pamuk tarlasına dönüştürüldü. Daha güneyde, Florida'daki son derece zengin pamuk toprakları, 1835 ile 1842 arasında Seminole'lerin elinden alındı; bu, Vietnam savaşına kadar ABD tarihindeki en uzun savaştı. Bir tarihçinin öne sürdüğü üzere, Mississippili ekicilerin, "iyi donatılmış ve eğitilmiş askerlere, uygun silahlara ve hızlı karşılık veren bir federal orduya sahip olmaya takıntılı" olması, hiç de şaşırtıcı değildi.[18]

Amerika yerlileri, genişleyen askeri-pamuk sanayi kompleksinin altında yatan temelleri kavramıştı: Cherokee halkı topraklarından çıkarıldıktan sonra, reisleri John Ross, Kongre'ye 1836'da yazdığı bir mektupta, "malımız mülkümüz gözlerimizin önünde talan edilebilir; insanlarımıza şiddet uygula-

nabilir; canımız bile alınabilir, ama şikâyetlerimizi dinleyecek kimse yok. Halkımız dağıtıldı; haklarımız çiğnendi. İnsanlık ailesine üyeliğimiz elimizden alındı!" şeklinde haykırıyordu. Kölelerin işgücünü seferber etmek için gereken zorlama ve şiddet, aynı ölçüde yerli halklara karşı yürütülen genişleme savaşında da uygulanıyordu. Anadolu'da veya Gujarat'ta bu gibi bir şeyi hayal bile etmek mümkün değildi.[19]

Kıta içinin ele geçirilmesi projesi bir yandan yeni pamuk topraklarına erişim sağlarken, diğer yandan pamuğu taşımak için gereken başlıca ırmakları da güvenceye alıyordu. Amerika'nın göz alıcı ölçüde düşük nakliye maliyetleri, kader değil, ulusal toprakların genişlemesinin doğrudan bir sonucuydu. Burada en önemli olan Mississippi'ydi, buradaki pamuk nakliyatı sıçraması, ırmağın ağzındaki New Orleans'ı en önemli Amerikan pamuk limanı haline getirdi. Ancak Louisiana'daki Red River ve Alabama'daki Tombigbee ve Mobile gibi diğer ırmaklar da önemliydi. Mississippi üzerinde ilk buharlı gemiler 1817'de görüldü ve nakliye maliyetlerini düşürdü, 1830'lara gelindiğindeyse, demiryolları arka plandaki toprakları, ırmaklara ve limanlara bağlıyordu.[20]

Pamuk ekicilerin doymak bilmez talepleriyle bu yeni ulusun politikasına hâkim olmasının nedeni, sadece yeni toprakları güvenceye almak ve boşaltmak için devlete güvenmeleri değil, aynı zamanda zorla çalıştırılan işgücüne olan ihtiyaçlarıydı. ABD'deki ekiciler, başka yerlerden farklı olarak, bol miktarda ucuz işgücü tedarikine sahipti; *American Cotton Planter* dergisi buna, "dünyadaki en ucuz ve en kolay elde edilebilen işgücü" diyecekti. 1940'larda makineleşmiş hasadın doğuşuna kadar pamuk, emek-yoğun bir mahsuldü. Üretimindeki en kısıtlayıcı etken, eğirmek ve dokumak için gereken saatlerden de fazla, hasat için gereken işçi kıtlığıydı. Güneylilerin dergisi *De Bow's Review*, "Pamuk üretimindeki asıl kısıtlama, işgücüdür" diyordu. Moğol hâkimiyetindeki Hindistan ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki karmaşık tarım-

sal yapılarda, köylü ekiciler ilk önce kendi kullanımları için gereken hayati mahsulleri güvenceye almak zorundaydı, bu ise piyasa için ürettikleri pamuk miktarını kısıtlıyordu. Daha önce gördüğümüz üzere, işgücü kıtlığı, Batı Anadolu'daki üretimin karşılaştığı başlıca sıkıntılardan biriydi. Köle işgücünün bulunduğu Brezilya'da ise pamuk, şeker kamışı tarlalarının daha da büyük olan işgücü gereksinimiyle rekabet etmede başarısız oluyordu. İngilizlerin 1807'de köle ticaretini yasaklamasıyla birlikte, Batı Hint Adaları ekicileri için işgücü sağlamak daha da zorlaştı.[21]

ABD'de ise, neredeyse her türlü kısıtlama, yeterli miktarda para sayesinde aşılabiliyordu. New Orleans ve başka yerlerdeki köle pazarları, pamukla birlikte patlama yapıyordu. Ve daha da önemlisi, yukarı güney eyaletlerinde tütün üretiminin, Amerikan Devrimi'nden sonra daha az kârlı hale gelmesi, köle sahiplerini mülkiyetindeki insanları satmaya teşvik ediyor, bu da yüzbinlerce kölenin pamuk yetiştirmek için kullanılabilmesini sağlıyordu. Bir İngiliz gözlemcinin 1811'de zekice kaydettiği üzere, "Virginia ve Maryland'deki tütün yetiştiriciliğine son zamanlarda daha az özen gösteriliyor; eskiden bu işte çalışan zenci orduları, şimdi güney eyaletlerine gönderildi ve bu şekilde takviye alan Amerikalı pamuk ekicileri, işlerini daha bir hırsla yapabiliyor." Gerçekten de 1830'da ABD'de tam bir milyon insan (yani Amerikalıların on üçte biri) pamuk yetiştiriyordu ve bunların çoğu köleydi.[22]

Sonuç olarak pamuk üretiminin genişlemesi, köleliğe güç katıyor ve köle işgücünün güneydeki yukarı eyaletlerden aşağı doğru kaymasına yol açıyordu. Yalnızca çırçırın icadından sonraki otuz yıl içinde (1790 ile 1820 arasında), çeyrek milyon köle zorla göç ettirilirken, 1783 ile uluslararası köle ticaretinin bittiği tarih olan 1808 arasında, tüccarlar ABD'ye tahminen 170.000 köle ithal etmişti; bu rakam, 1619'dan beri Kuzey Amerika'ya ithal edilmiş olan tüm kölelerin üçte biriydi. Toplam olarak, yurtiçindeki köle ticaretiyle, çoğunluğu

pamuk yetiştirmek için, bir milyon kadar köle zorla güney eyaletlerine gönderildi.[23]

Elbette ABD'deki pamuğun tamamı, büyük tarlalarda köleler tarafından yetiştirilmiyordu. Güney eyaletlerin yukarılarındaki küçük çiftçiler de pamuk üretiyordu, çünkü pamuk hem çabucak nakde çevrilebiliyordu, hem de yetiştirilmesi, şeker kamışı veya pirinçten farklı olarak, önemli bir sermaye yatırımı gerektirmiyordu. Fakat bu emeklere rağmen, bütün olarak toplam mahsulün çok küçük bir kısmını üretiyorlardı. Dünyanın her yerinde gördüğümüz gibi, küçük çiftçiler pazarlanabilen mallar yetiştirmeden önce, hayatta kalmalarını sağlayan mahsullere odaklanıyordu. Gerçekten de, 1860'ta güneyde yetiştirilen pamuğun yüzde 85'i, 0,4 kilometrekareden büyük tarlalarda yetiştirilmişti; bu çiftliklerin sahibi olan yetiştiriciler, kölelerin yüzde 91,2'sinin de sahibiydi. Tarla ne kadar büyükse, ekici de kölelik temelli pamuk üretimine özgü olan büyük ölçekli işletmelerin avantajlarından o kadar iyi faydalanabiliyordu. Büyük tarlalar, pamuk yetiştiriciliğini daha da verimli hale getiren, tohumları çıkarmak için gereken çırçırları ve gevşek pamuğu sımsıkı balyalar halinde presleyerek, nakliye maliyetlerini düşüren pres makinelerini satın alabiliyor, temizlenmiş topraktan daha fazla besin çıkarmak için tarımsal deneyler yapabiliyor ve işgücü darlıklarından kaçınmak için daha fazla köle satın alabiliyordu.[24] Pamuk kelimenin tam anlamıyla işgücü avlamayı ve bunun kontrolü için sürekli bir mücadeleyi gerektiriyordu. Köle tüccarları, köle ağılları, köle müzayedeleri ve milyonlarca insanı prangalar içinde tutmak için gereken fiziksel ve psikolojik şiddet, ABD'de pamuk üretiminin, Büyük Britanya'da ise Sanayi Devrimi'nin genişlemesi için en önemli etmenlerdi.

Köleler, pamuğun başarısının temelinde şiddetin yattığını herkesten iyi biliyordu. Fırsat verildiğinde, bu acımasızlığa canlı ayrıntılarıyla tanıklık ediyorlardı. Kaçak bir köle olan John Brown 1854'te, "inek sopasıyla ... dövüldüğünü" ve bek-

Köleler Georgia'daki bir tarlada pamuk toplarken.

çilerin "'ipini koparmış zencileri' avladığını" anlatıyordu. "İngiliz piyasasında [pamuk] fiyatı arttığında, zavallı köleler bunun etkilerini hemen hissediyordu, çünkü daha fazla zorlanıyorlardı ve kırbaç daha fazla inip kalkıyordu," şeklinde anımsıyordu. Başka bir köle, Henry Bibb de korku veren şiddeti anımsıyordu: "Bekçinin borusunun sesi duyulduğunda, bütün köleler öne çıktı ve cezama tanıklık etti. Elbiselerim çıkarılmıştı ve yüzüstü toprağın üzerine yatırılmıştım. Yere dört kazık çakılmış, ellerim ve ayaklarım bunlara bağlanmıştı. Sonra bekçi kırbacıyla yanıma geldi."[25]

Büyük Britanya'daki pamuk işleyiciliğinin genişlemesi, Atlantik'in diğer tarafındaki şiddete bağımlıydı. Pamuk, toprakların boşaltılması ile kölelik gerçekten de o kadar yakından bağlantılı hale gelmişti ki, Liverpoollu pamuk tüccarı William Rathbone VI, 1849'daki bir ABD yolculuğundan babasına, "burada zenciler + her şey pamukla birlikte akıyor," diye bildiriyordu. Köle işçiliği o kadar zaruriydi ki, *Liverpool Chronicle and European Times* dergisi, eğer köleler özgür kalacak olursa,

pamuklu kumaş fiyatlarının yüzde 100 ila 200 kadar artabileceği, bunun İngiltere için yıkıcı sonuçları olacağı uyarısında bulunuyordu. Bir yandan acımasız bir şiddet, milyonlarca Amerikalı kölenin üzerine kâbus gibi çökerken, diğer yandan bu şiddetin son bulması, pamuk imparatorluğunun masalsı zenginliklerini toplayanlar için bir kâbustu.[26]

Bu kâbusun gerçek olma ihtimalini azaltmak için, ABD'deki ekiciler, kendilerini dünyanın öncü pamuk yetiştiricisi haline getirecek olan üçüncü bir avantajdan faydalanıyordu: politik güç. Güneyli köle sahipleri, beşte üç çoğunluk maddesi ile güçlerinin temelini anayasaya kazımışlardı. Uzun bir dizi halinde, köle sahibi başkanlar, Anayasa Mahkemesi hâkimleri ve Kongre'nin her iki meclisindeki güçlü bir temsil oranı, kölelik kurumunu destekleyen, görünüşte bitmek bilmez bir politik güç sağlıyordu. Ulusal düzeydeki bu güç, köle çalıştıran eyaletlerin kendi içinde de rekabet halindeki başka seçkinin bulunmaması ve köle sahiplerinin eyalet hükümetleri üzerinde sahip olduğu muazzam güçten de destek alıyordu. Sonuç olarak bu hükümetler, arka plandaki toprakların sürekli daha derinlerine demiryolları inşa ederek, tarlalarının yakınındaki gemicilikte kullanılabilen ırmakların sunduğu nimetlerden, Kuzey Amerikalı pamuk ekicilerin de faydalanmasını sağlıyordu. Bunun aksine, Brezilya'daki güçlü şeker yetiştiricilerin çıkarlarıyla rekabet halindeki pamuk çiftçileri, pamuk ihracatını kolaylaştırmak için altyapının iyileştirilmesini buyurabilecek durumda değildi. Uzun mesafeler boyunca eşek veya at sırtında pamuk taşımak, pahalı bir iş olarak kaldı; örneğin Sao Francisco Irmağı bölgesinden Salvador Limanı'na pamuk taşımak, pamuğun fiyatını neredeyse ikiye katlıyordu. Hindistan'da da nakliye altyapısı buna benzer ölçüde zayıf kalmıştı (limana pamuk nakliyesinin pamuğun maliyetine Hindistan'da yaklaşık yüzde 50, ABD'de ise yalnızca yüzde 3 ek maliyet kattığı söyleniyordu), çünkü Hindistan'daki pamuk tüccarları ve yetiştiricileri, nakliyeciliğin hızla geliştiril-

mesini etkileyecek sermaye ve güçten yoksundu. Amerikan Cumhuriyet'inde köle sahiplerinin politik nüfuzunun bu kadar önemli olmasının bir nedeni de, kölelik kurumunu güney ve güneybatıda yeni ele geçirilen topraklara da yaymalarını sağlarken, Amerika yerlilerinin topraklarını elinden alma politikasını federal hükümete başarılı olarak kabul ettirebilmeleriydi.[27]

Dolambaçlı bir yoldan, Amerika'nın bağımsızlığı, Avrupa, özellikle de İngiliz pamuk sanayii için bir lütuf haline gelmişti. Köleliği yasaklamaya ikna çabalarına yüz yıl direndikten sonra, İngiltere 1834'te, imparatorluğu içinde köleliği yasakladı. Bazı Amerikan devrimcileri, uluslarının gelişmesiyle birlikte, benzer şekilde köleliğin ortadan kaldırılmasını hedefliyorduysa da, kölelik kurumu gözlerinin önünde, dünyanın en önemli pamuk yetiştirme bölgesinin motoru haline geliyordu. Ayrıca bağımsızlık, Amerika yerlilerinin topraklarına el koymanın önündeki çekinceleri de ortadan kaldırmıştı, çünkü beyaz yerleşimcilerle Kuzey Amerika yerlileri arasındaki ilişki, artık karmaşık Avrupa politikasının müzakere konusu olmaktan çıkmıştı. Politika sahasının ekonomi sahasından ayrılması, dünyanın en dinamik sanayii için zaruri olmuştu; pamuk yetiştiren köle sahipleri yerel hükümetlere hâkim olup, ulusal hükümet üzerinde önemli bir nüfuz uygularken, bunların çıkarlarıyla devletin politikaları hayret verici ölçüde örtüştürülebiliyordu, köle sahipleri için İngiliz İmparatorluğu içinde böyle bir imkân yoktu.

Bu etkenlerin nasıl bir araya geldiği, örneğin Yazoo-Mississippi Deltası'nda görülebilir. Yaklaşık on sekiz bin kilometrekarelik bu bölgede, kudretli Mississippi binlerce yıl boyunca zengin tortularını depolayarak, dünyanın en verimli pamuk topraklarının yatağını oluşturmuştu. 1859'da sayıları altmış bine varan Delta köleleri, 30 bin ton pamuk üretiyordu; bu miktar, Saint-Domingue'den Fransa'ya, üretiminin doruk noktası olan 1790'ların başında ihraç edilenin neredeyse on katıydı.[28]

Bir pamuk hamalı, Brezilya, 1816.

Delta'nın sanayileşmiş dünyanın en önemli emtiasının başlıca yetiştiricisi, yani bir tür on dokuzuncu yüzyılın Suudi Arabistan'ı haline gelebilmesi için, topraklarının asıl sakinlerinden alınması ve işgücü, sermaye, bilgi ve devlet gücünün seferber edilmesi gerekiyordu. 1820 ile 1832 arasında, çatışmalar ve silahlı çarpışmaların da desteğiyle, bir dizi antlaşma, toprakların büyük çoğunluğunu, asıl sakinleri olan Choctaw'lardan beyaz yerleşimcilere devretmişti. Umut dolu pamuk ekicileri, yük arabaları, sallar ve tekneler kullanarak köleleri, güneyin başka yerlerinden bu toprakları temizlemek, sonra da toprağı çapalamak, tohumları ekmek, genç bitkileri budamak ve pamuğu harmanlamak için getirmişlerdi. Delta'nın "dünyanın en güvenli pamuk ekme bölgesi" olduğu haberleri tüm güneye yayılmıştı; (çoğunlukla işgücü şeklinde) yeterli sermayeye ve tecrübeye sahip olan ekiciler hemen işe girişti. Açtıkları bu tarlalar önemli işletmeler haline geldi: 1840'ta, Delta'nın kalbi olan Washington ilçesinde, bir beyaza karşılık ondan fazla köle yaşıyordu. 1850'ye gelindiğinde, ilçedeki her beyaz ailenin ortalama seksen kölesi vardı. Delta ekicilerinin en büyüğü olan Stephen Duncan, 1036 köleye sahipti ve mülklerinin değeri 1850'lerde 1,3 milyon dolar

olarak tahmin ediliyordu. Tipik birer pamuk çiftliği olmasalar da, Delta'daki tarlalar, son derece büyük sermayeye sahip birer işletmeydi, Kuzey Amerika'daki en büyük işletmeler arasındaydı ve bunun için gereken yatırımlara, neredeyse hiçbir kuzeyli sanayicinin gücü yetmezdi. Delta'daki müsrif ve zarifçe döşenmiş villaların verandalarından bakıldığında, zenginlik topraktan çıkıyormuş, boşaltılmış toprakları köle işçiliğiyle ve daha sonra göreceğimiz üzere, Avrupa'dan gelip tükenmek bilmeyen bir sermaye akışı ile birleştiren garip bir iksirin sonucuymuş gibi görünüyordu.[29]

Aslında ekicilerin küresel pamuk piyasaları üzerindeki artan hâkimiyeti, kendi kendini besliyordu. Pamuk yetiştiricileri ABD'nin güneyinde genişledikçe ve İngilizlerin yanında, zamanla Kıta Avrupa'sındaki tüketiciler de gitgide bu tedarike bağımlı hale geldikçe, ABD'nin güneyi ile Avrupa arasındaki kurumsal bağlantılar derinleşti. Avrupalı ithalat tüccarları, Charleston, Memphis ve New Orleans'a acenteler göndermişlerdi. Atlantik'in ötesindeki iş ortaklarıyla düzenli olarak yazışıyorlardı. Bu tüccarlar yoğun gemicilik bağlarına dayanan ağlar kurmuşlar ve pamuk ticaretini diğer işlerine katmışlardı. Pamuk ticaretiyle uğraşan insanlar sık sık Kuzey Atlantik'i geçiyor, yakın iş ilişkileri, arkadaşlıklar, hatta evlilikler kuruyorlardı. Bu ağlar ise Atlantik ötesi ticareti daha güvenilir ve öngörülebilir kılıyor, dolayısıyla da maliyetleri düşürerek, ABD'ye, Hindistan veya Brezilya gibi olası rakipleri karşısında önemli bir avantaj sağlıyordu.

ABD'den Avrupa'ya pamuk, aksi yönde de sermaye akışı, tüm bu ağların odak noktasındaydı. Sermaye sıklıkla köleler üzerine ipotek konarak teminata alınıyor, böylece bu ipoteklerin sahiplerine, borçlunun borcu ödememesi durumunda belli bir köle üzerinde bir hak veriyordu. Tarihçi Bonnie Martin'in gösterdiği üzere, Louisiana'da ipotekle teminat altına alınan kredilerin yüzde 88'i, (kısmen) karşılık olarak köleleri kullanıyordu, Güney Carolina'da ise bu oran yüzde 82'ydi.

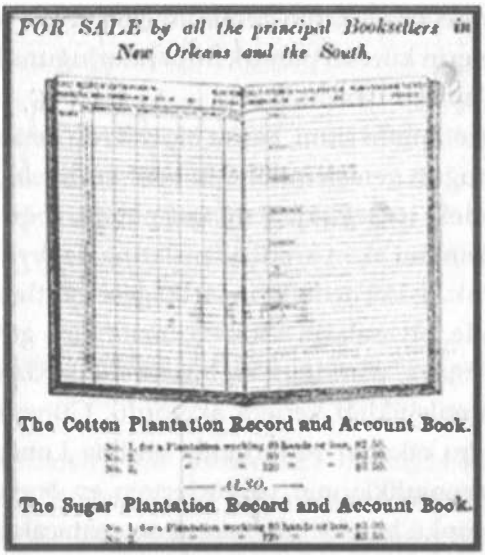
Toplam olarak yüz milyonlarca dolarlık bir sermayenin, insan cinsinden mülkiyetle teminata alındığını tahmin etmektedir. Kölelik sadece hızla işgücü tahsisi için değil, çabucak sermaye tahsisi için de kullanılıyordu.[30]

Ekiciler, başkalarının topraklarına ve işgücüne el konarak kazanılan muazzam zenginlikleri, tarımsal gelişime yatırıyordu ki bu da başarının yeni başarılar doğurmasının bir diğer örneğiydi. Örneğin Hint, Osmanlı, Orta Amerika, Batı Hint Adaları kökenli tohumları ve başkalarını çaprazlayarak çeşitli kırma pamuk türleriyle deney yapıyor, farklı yerel iklimlere ve topraklara uyumlu pamuk cinsleri yaratıyor, zamanla yüzlerce ve yüzlerce farklı pamuk türünü işler hale geliyorlardı. En önemlisi, Walter Burling adlı bir ekici, 1806'da Natchez'e, Meksika'dan aldığı pamuk tohumlarını getiriyordu ve daha kolay toplanabilen daha büyük topaklara sahip olan bu tür, ayrıca uzmanlara göre "daha iyi bir elyaf kalitesine, özellikle de daha büyük elyaf uzunluğuna sahipti ve 'çürümeye' dirençliydi." Bu tür pamuk Amerika yerlileri tarafından Orta Meksika platosunda yüzyıllar boyunca yetiştirilmişti ve ABD'ye getirildiğinde, Amerikalı ekiciler tarafından benimsenerek, "bundan sonra ABD'de ve tüm dünyadaki bütün plato pamuk yetiştiricileri için başlıca tohum kaynağı" haline geldi. Bu yeni pamuk, o zamanlar yaygın olan Georgia Yeşil Tohum pamuğuna göre üç ila dört kat daha hızlı toplanabiliyordu. Bu işin en acı tarafı ise, Amerika yerlilerinin, Amerika iklimine çok uygun olan bir pamuk türünü geliştirme kabiliyetlerinin, topraklarının ellerinden alınmasına önemli bir ivme kazandırması ve bu topraklarda köle işçiliğini daha da üretken kılmasıydı.[31]

İşgücünün kontrolündeki ve tarımcılıktaki bu gibi yenilikler, bu bilgileri yaymak için yoğun, ama belirgin olarak yerel ağların kurulmasıyla gitgide kurumsallaşıyordu. Kitaplar, tarım enstitüleri, *De Bow's Review* ve *American Cotton Planter* gibi dergilerin yanında, yerel tarım fuarları da, nasıl tohum seçile-

ceği, işgücünün nasıl düzenleneceği, piyasanın nasıl okunacağı, nasıl çapalanıp ekileceği ve nereye yatırım yapılacağı, kısacası "uygulamalı ekim ekonomisinde" nasıl mükemmele ulaşılacağı hakkında bilgilerin yayılmasına yarıyordu.[32]

Avrupa'daki Sanayi Devrimi de, Amerika'nın güneyinde köleliğin evrim geçirmesini aktif olarak etkiledi. Yeni olmamakla birlikte, hiçbir zaman pamuk tarlalarındaki kadar baskın olmamış olan grup işçiliği, sanayi işçiliğindeki yeni ritme veya bir yazarın tabiriyle "askeri tarıma" örnek oluşturuyordu. Köle kadın ve çocukların da pamuk tarlalarında sistematik olarak seferber edilmesi, verimlerini daha da artırıyordu. Sonuç olarak, ABD'deki pamuk üretimi, tarlalarda çalıştırılan kölelerin sayısından çok daha hızlı arttı. Bu artışın bir kısmı, farklı pamuk bitkilerinin kullanılmasıyla ilişkiliydi, ama toprak kullanımında da sistematik bir yoğunlaşma vardı. On dokuzuncu yüzyıl ABD'sindeki köle çiftlikleri, işgücünün, dünyanın yeni ortaya çıkan sanayi merkezinde mümkün olandan çok farklı bir biçimde düzenlenmesini mümkün kılıyordu. Bu çiftlikler genellikle fabrikalardan daha büyük olduğu ve daha önemli bir sermaye yatırımını gerektirdiği, ayrıca 1790'larda Eli Whitney'in çırçırı icadının ardından gelen yenilik furyası haricinde, pamuk tarımındaki teknolojik ilerleme kısıtlı olduğu için, çiftliklerdeki verim artışları sadece işgücünün yeniden düzenlenmesinden elde edilebiliyordu. Köle sahipleri bu verim artışını, çalışma sürecini neredeyse tamamen denetim altına alarak sağlıyordu; bu ise işçilerine şiddet uygulayarak hükmetmelerinin doğrudan bir sonucuydu. İşçilerin çıkıp geldikleri tarlalarından, küçük dükkânlarından ve esnaf loncalarından alışkın oldukları çalışma temposunu, dünyanın yeni ortaya çıkan tekstil fabrikalarında da kısmen koruyabilmesinden dolayı, burada böyle bir şey mümkün değildi.[33] Kapitalizmin en önemli niteliklerinden biri olan, işçilerin her şeyinin denetime alınması, ilk büyük başarısını Amerika'nın güneyindeki pamuk tarlalarında kazanmıştı.

İşgücü denetiminin kırbaçla rasyonalizasyonu: Thomas Affleck pamuk tarlası muhasebe kitabını pazarlıyor.

Ekiciler işgücüne, İngiliz tüccarların Hindistan'daki tarımsal yetiştiricilerle veya Anadolu'daki Osmanlı toprak sahipleriyle bağlantısından kökten farklı bir biçimde hâkim olabildiği için, kölelerini sürekli daha sıkı çalışmaya zorlayabiliyor, işçilerini disipline etmek için sürekli daha acımasız yöntemler icat ediyorlardı. Tarihçi Edward Baptist'e göre, Amerikalı ekicilerin sürekli daha fazla pamuk yetiştirebilme kabiliyetinin kökeninde işkence yatıyordu. İşgücü muhasebesindeki yenilikçi yöntemler de, ekicilerin işçilerinden daha fazla iş çıkarmasına yardımcı oluyordu. İşletme bilimci Bill Cooke'un öne sürdüğü üzere, "Bu tarlaların, sanayi disiplininin en erken geliştiği yer olduğu hususunda ... bugünlerde hiç kuşku duyulmamaktadır." Ve pamuk tarlalarındaki verimin artmasıyla fiyatlar da düşüyor, bu da İngiliz işleyicilerin dünya piyasalarında daha da rekabetçi olmasını mümkün kılıyor, bu hamle ise, başka birçok sonuçlarının da yanında, zamanla

Hindistan'daki işleyiciliğin zeminini çürütüyor ve sonradan kırsal bölgelerin küresel pamuk imparatorluğuna katılmasını daha da kolaylaştırıyordu.[34]

Sanayi üretiminin ritmi, başka biçimlerde de tarlalara sızıyordu. Pamuğun genişlemesinden beri, tarımcılık, bazen köleler üzerindeki ipoteklerle teminata alınan, çoğu da Londra para piyasasından akan kredi avanslarına bağlıydı ve bunun kanalları artık kişisel hedeflerin ve bölgesel şartların kaprislerinden ziyade, piyasaların rekabetçi mantığına göre ilerliyordu, yani sermaye, pamuğun en büyük miktarda ve en ucuz maliyetle üretilebildiği yerlere akıyordu. Güneyli ekicilerin talihsizliği, bu etkenin ve bununla birlikte Londra para piyasasının, zenginliklerinin ve güçlerinin en önemli kaynağı olmasıydı, çünkü bir ekicinin pamuğunu satacak olan tüccar, ona mal tedarik ediyor ve kredi sağlıyordu. Fakat Londra para piyasası ve Lancashire işleyicileri de en az bir o kadar, topraklara ve işgücüne şiddetle el koymakta uzmanlaşan bu ekicilere bağımlıydı. Britanya'nın emperyal ekonomisinin şemsiyesi altında anavatan ile koloni arasında geçerli olan faydacı merkantilist mantık tarafından kısmen korunan Doğu Kıyısı ekicilerinin eski paternalizmi, yerini tüccar sermayesi aracılığıyla daha serbest, daha rekabetçi ve akışkan bir sosyal düzene bırakmıştı. Sermaye birikimine olan doymak bilmez açlık, pamuk üretiminin "sosyal metabolizmasını" hızlandırıyordu. Savaş kapitalizminin mantığı asıl şimdi Lancashire'deki sanayi (ücretli işçilik) merkezinden çıkarak yayılıyordu. On sekizinci yüzyılda kölelik, sanayinin kanatlanmasını sağlamışken, şimdi genişlemesinin sürmesi için vazgeçilmez hale geliyordu.[35]

Topraklara el konulması, köle çalıştırılması ve bunların işgücü üzerinde köle sahiplerine devasa bir ağırlık veren bir devlete hâkim olunmasından oluşan bu özel bileşim, ondan faydalanabilecek konumda olanlar için masalsı ölçüde kârlıydı: Bir Mississippi pamuk tarlasının, daha 1807'de yapılan

Köleliğin maliyetleri: Liverpool'da pamuk fiyatı endeksi, Amerika ortalaması (1860=100).

yatırım üzerinden yıllık yüzde 22,5 oranında kâr sağladığı söyleniyordu. Binlerce ekici pamuk sınırı boyuna taşınarak, bu kârların bir kısmını yakalamaya çalışıyordu. Pamuğun kârlılığı, köle fiyatlarındaki çarpıcı artışta da yansıma buluyordu: 1800 yılında New Orleans'ta genç bir yetişkin erkek köle yaklaşık 500 dolar ederken, İçsavaş'tan önce 1800 dolar ediyordu. Georgialı genç bir ekici olan Joseph Clay'in hikâyesini ele alalım. Clay, 1782'de Georgia'nın Chatham ilçesindeki bir pirinç tarlası olan Royal Vale'yi satın almıştı. 1793'e kadar pirinç yetiştirdi. O yıl, Whitney'in çırçırından haber aldıktan sonra, 32.000 dolarlık bir kredi çekerek, bu parayı daha fazla köle almak için kullandı, kölelerini topraklarının bir kısmını pamuk tarlasına dönüştürmek için çalıştırdı ve birkaç çırçır makinesi kurdu. Bu teşebbüs o kadar kârlıydı ki, yalnızca yedi yıl sonra borcunu geri ödeyebilmiş, evini gösterişle döşeyebilmiş ve daha fazla köle ve çırçır makinesi satın alabilmişti. Clay 1804'te öldüğünde, çiftliğine 276.000 dolar değer biçiliyordu.[36]

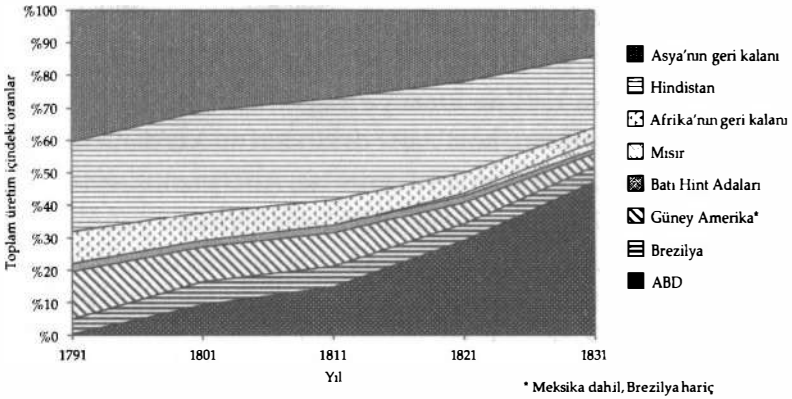
Benzer şekilde, Güney Carolinalı bir çivit ekicisi olan Peter Gaillard da, pamuk patlaması sayesinde servetine servet katmıştı. 1790'da Gaillard'ın çivit işletmesi, İngiliz pazarının ortadan kalkması sonucu çökmüş, o da tarlalarında ailesi için yiyecek yetiştirmeye geçmişti. Bir arkadaşının bildirdiği

üzere, "Piyasa mahsulü olarak pamuğun ortaya çıkmasından önceki on feci yıl, başkaları gibi onu da borca ve kedere boğmuştu." Ancak 1796'da pamuk yetiştirmeye geçmişti ("ümitsizlik içindeki ekicilerin gözlerinde şimdi ışıl ışıl bir gelecek canlanıyordu"). Bu mahsul o kadar kârlıydı ki, Gaillard dört yıl sonra tüm borçlarını ödemiş ve 1803'te arazisi üzerine yeni bir villa yaptırmıştı. Zorla köle çalıştırmak demek, hızlı kâr etmek demekti; 1824'e gelindiğinde beş yüz kölesi vardı. Güney Carolinalı Wade Hampton I de onun izinden gitti. İlk pamuk mahsulü 1799'da 75.000 dolar net kâr getirmişti, 1810'larda ise pamuk tarlalarından her yıl 150.000 dolar kazanıyordu. Oğlu daha sonra bu kârların bir kısmını, 1840'ların ortasında Mississippi Deltası'na taşınmak için kullanacaktı. Mississippi'de pamuk yetiştirme fırsatlarını araştıran, geleceğin pamuk ekicisi Daniel W. Jordan ise "çalışacağım yeri buldum ve burada para kazanabilirim. ... Bu eyalette beş yılda insanın isteyebileceği kadar para kazanabilirim," diyordu.[37]

Amerikalı pamuk yetiştiricileri, zenginliklerinden aldıkları güçle, kölelik sayesinde topraktan sürekli daha fazla pamuk çıkarabilme kabiliyetlerine güvenerek, 1802'ye gelindiğinde İngiliz piyasalarına hâkim olmaya başlamıştı. 1830'larda ise yeni ortaya çıkan Kıta Avrupa'sı ve Kuzey Amerika piyasalarını da ele geçirmişlerdi. Bunun sonucunda daha önceki üreticiler, özellikle de Batı Hint Adaları'ndakiler can çekişiyordu: Anonim bir mektubun yazarı 1812'de, "Rekabet eğer tamamen serbest ve kısıtlamasız bırakılacak olursa, [Batı Hint Adaları'ndaki] sömürgeciler tarafından uzun süre katlanılamaz, çünkü Amerikalı yetiştirici için güzel bir kâr bırakan fiyat, sömürgecinin yetiştirme masraflarını kurtarmak için bile yeterli değil," gözleminde bulunuyordu. Hindistan'daki çiftçiler gibi diğer muhtemel rakipler ise, 1850'lerde bile aşağı yukarı Kuzey Amerikalılar ile aynı ölçüde topraklarda pamuk yetiştiriyordu, ama dünya piyasalarındaki varlıkları kısıtlı kaldı.[38]

Bu pamuk patlaması Kuzey Amerika kırsalındaki devasa arazileri şiddetle dönüştürürken, ABD'yi de pamuk imparatorluğu içinde en ön cepheye sürüyordu. ABD Hazinesinin tahminine göre 1791'de Brezilya'da pamuk üretimine yatırılmış sermaye miktarı, hâlâ ABD'dekinden on kat daha fazlaydı. 1801'de, yani sadece on yıl sonra ise, ABD pamuk sanayiine Brezilya'nınkinden yüzde 60 daha fazla sermaye yatırılmıştı. Pamuk, Karayipler ve Brezilya'da olduğundan daha da fazla, toprağa ve kölelere önceden hiç görülmemiş bir değer katıyor ve köle sahiplerine, kâr ve güç elde etmek için muhteşem fırsatlar sunuyordu. Pamuk, daha 1820 yılında bile, toplam ABD ihracatının yüzde 32'sini, 1796'da ise bununla kıyaslandığında minik bir rakam olan yüzde 2,2'sini oluşturuyordu. Gerçekten de, 1815 ile 1860 arasındaki tüm Amerikan ihracatının yarısından daha fazlası pamuktan oluşuyordu. Pamuk ABD ekonomisinde o kadar baskın hale geldi ki, pamuk üretim istatistikleri, "Amerikan ekonomisini değerlendirmede gitgide daha hayati bir birim haline geldi". ABD ekonomisi dünyada, pamuğun ve dolayısıyla da kölelerin sırtında yükseldi.[39]

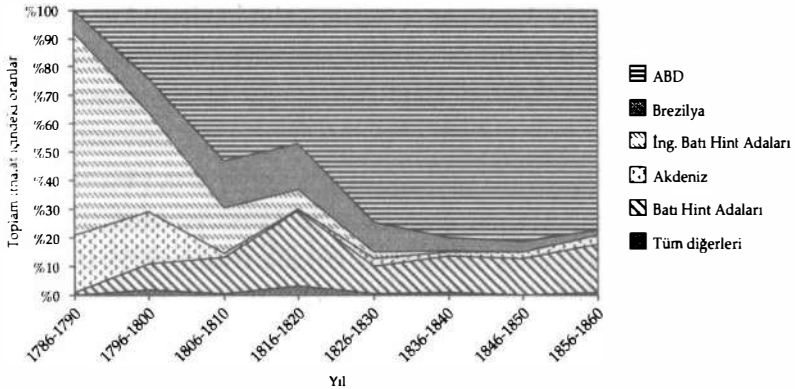
Amerikan pamuğu Batı dünyası için o kadar önemli hale gelmişti ki, bir Alman ekonomisti, "Amerika'nın kuzeyinin veya batısının kaybolması, dünya için, güneyin ortadan kalkmasından daha az önemli olurdu," şeklinde konuşuyordu. Küresel ekonomi içindeki merkezi rollerinden emin olan güneyli ekiciler, "MODERN UYGARLIĞIN KADERİNİ TAŞIYAN KALDIRACI" ellerinde tuttuklarını, neşe içinde duyuruyordu. *American Cotton Planter* dergisinin 1853'teki ifadesiyle, "ABD'deki köle işçiliği, insanlığa çok önemli hizmetlerde bulunduğu gibi, hâlâ da bulunuyor. Eğer bu hizmetler devam edecekse, köle işçiliğinin de sürmesi gerek, çünkü dünyanın tedariki için özgür işçilikle pamuk üretmekten bahsetmek boş konuşmaktır. Şimdiye kadar gönüllü işçilikle pamuk yetiştirmek mümkün olmamıştır."[40]

Savaş kapitalizmi küresel pamuk sanayiini yeniden şekillendiriyor: dünya pamuk mahsulü, 1791-1831.

Amerikalı pamuk çiftçileri, sanayi çağının en önemli emtiası için dünyanın en önemli yetiştiricileri konumuna gelmeyi başarmıştı. Tellicherry, Hindistan'daki bir İngiliz tüccarın gözlemlediği üzere, onların "devasa tarlaları, artık uygar dünyanın yarısını giydirmek için gereken malzemeleri tedarik ediyor." Kölelerin yetiştirdiği pamuğun ABD'den akması sayesinde, bitmiş pamuğun maliyeti de düşerek, kumaşları ve çarşafları, hızla genişleyen bir pazar için daha da ucuzlattı. Manchester Ticaret Odası'nın 1825'te belirttiği üzere, "Bu üretimin son yıllarda bu kadar hızlı artmasını büyük ölçüde, hammaddenin son derece düşük olan fiyatına borçlu olduğumuzdan kesinlikle eminiz." Güney Carolina pamuk ekicileri de 1845'te bunu onaylıyordu: "Avrupa nüfusunun yaklaşık yarısı ... hâlâ bir pamuk gömlek giyme rahatlığına sahip değil" ve "işletmelerimiz için daha da açılan ... bakir bir pazar" oluşturuyorlardı. 1780'den önce çoğunlukla dağınık, bölgesel ve yerel ağlardan oluşan pamuk dünyası, şimdi gitgide tek bir dokuya sahip küresel bir kalıba giriyordu. Bunun temelinde de, ABD'deki kölelik yatıyordu.[41]

***

Büyük Britanya'ya pamuk ithalatı; köken ülkeye göre yüzde olarak yıllık ortalamalar.

Yadsınamaz başarısına rağmen, Avrupalı pamuk işleyicilerinin tek bir ülkeye ve belli bir işçilik sistemine olan bağımlılığı, bazı ham pamuk tüketicilerini huzursuz ediyordu. Henüz 1810'ların başlarında, özellikle de İngiliz işleyiciler, kıymetli hammaddeleri için tek bir tedarikçiye fazla bağımlı olduklarından tasalanmaya başlamıştı bile. Glasgow Ticaret ve İşletmecilik Odası 1838'de, "İngiltere'nin şu anda ekmekten birazcık daha az zaruri olan bu malın yabancı ülkelerden tedarikine neredeyse tamamen bağımlı olması gerçeği"nden dolayı yüksek sesle uyarıyordu. Altı yıl sonra, "bir pamuk eğirici" Birleşik Krallık'ın ABD'den pamuk tedarikine olan bağımlılığına "büyük bir anlayışla" bakıyordu. Kuzey Amerika'daki koloniler yavaş ve sancılı bir şekilde imparatorluktan uzaklaşmaya başlayıp, Atlantik ötesi bağlantıların politik ve askeri eylemlerle kopabileceğini gösterirken, bu ilişki daha da önemli bir hale gelmişti. Pamuk işleyicileri zenginliklerinin büsbütün kölelerin işçiliğine bağımlı olduğunu anlamışlar ve "er ya da geç gelecek olan tepkinin şiddetinden dehşete düşüyorlardı." Bir İngiliz gözlemci 1850'de Birleşik Krallık'ta

3,5 milyon kişinin ülkenin pamuk sanayiinde çalıştığını tahmin ediyordu; bunların hepsi, Amerikalı ekicilerin kaprislerine ve ülkelerinin politikası üzerindeki sıkı baskısına tabiydi.[42]

Pamuk işleyicilerinin ABD pamuğuna olan bağımlılıklarından dolayı olan kaygıları üç konuya odaklanıyordu. Birincisi, ABD'nin kendi pamuğunun gitgide artan bir miktarını kendi fabrikalarına emmesinden korkuyorlardı, çünkü 1810'larda önemli sayılarda tesis ortaya çıkmaya başlamıştı ve Avrupalı tüketicilere daha az miktarda pamuk kalıyordu. İkincisi, İngiliz işleyiciler özellikle kıtadaki üreticilerin dünya pamuk arzının gitgide daha büyük kısmına talip olmasından ve Amerika'nın pamuk arzı için rekabete girmesinden çekiniyordu. Üçüncüsü ve en önemlisi ise, "kölelik sisteminin devamına ilişkin artan belirsizlikler"di. Bu "kan bulaşmış ürüne" sırt dayamak, Amerika'daki kölelik suçuna "ortak olup intihar etmek" demekti.[43]

Thomas Baring 1835'te ABD'yi dikkatle gözlemlerken, "kölelik sorununun daha da kışkırtılması, sonucu önemli ölçüde değiştirebilir ve elbette fiyatlar üzerinde olumlu etkisi olur", beklentisindeydi. Ne de olsa, köleliğin yasaklanmasına olan sempatinin gitgide arttığı, sanayileşen bir Amerika'da, köle mülkiyeti ne kadar güvenli olabilirdi ki? Güneyli ekicilerin politik ekonomisi, kuzeyli ekonomik seçkinlerinkiyle çarpışacak mıydı? Ve Amerika'nın güneyindeki zengin ve güçlü köle sahiplerinin gitgide güçlenen genişlemeci planlarıyla, proto-milliyetçi projeleri, sanayileşen bir ABD'nin içinde barınabilir miydi? Zenginliklerinden cüret bulan güneyli ekiciler, bu "kırbacın efendileri", küresel ekonomi içindeki alçak konumlarından yakınmaya başlamıştı; bu sistemin içindeki konumlarını değiştirmeye yönelik olarak palazlanan projeleri, bütün olarak sisteme yönelik başka bir tehditti. "Tezgâhın efendileri" için, hammadde üreticilerinin, sanayi sermayesinin iradesine ve direktiflerine politik olarak tabi kalması gerekliydi.[44]

Tarlalarda ise başka bir terör pusuda bekliyordu. "Kara kuşak"taki sanayileşmiş pamuk tarlalarını ziyaret eden çoğu gözlemci, köleliğin dengesiz olduğu, çünkü köleler ile efendileri arasındaki savaşın her an tersine dönebileceği izlenimini ediniyordu. "Bir pamuk eğirici", 1844'te, "bu ülkenin güvenliği, İngiliz himayesindeki Hindistan'dan pamuk tedarikini geliştirerek korumamıza bağlı" uyarısında bulunuyordu, çünkü Amerika'da "bu köle çeteleri ... ilk fırsatta doğal olarak dağılacak ve sağgörüsüz köleler pamuk yetiştirmeyi bırakacak ve onların yerini alacak beyaz adam olmadığı için, Amerika'da pamuk ekiciliği sona erecek"ti. Bu gözlemci, "ırkların sonunu getirecek bir savaştan" korkuyordu; bu, "üzerinde kafa yorması çok korkunç bir fikir." Kölelerin serbest kalmasının, "ülkemizi ... temelden" sarsmasından ürküyordu. Kaçakların, çalışmayı reddedenlerin, hatta düpedüz isyanların öyküleri, ekicilerin ve Avrupalı pamuk işleyicilerinin uykularını kaçırıyordu. Tüccar Francis Carnac Brown 1848'de, "tiranlığın hâkimiyetindeki memnuniyetsiz kölelerden oluşan bir ırk, her gün zincirlerini kırıp, faciaya yol açma tehdidi oluşturuyor ve bu facianın bir gün mutlaka geleceği de biliniyor," uyarısında bulunuyordu. Amerikalılar Avrupalı müşterilerine, ABD'deki köleliğin, Saint-Domingue'dekinden farklı olarak güvenli olduğunu açıklamaya çalışıyordu; bunun başlıca sebebi de, Tench Coxe'nin ifadasiyle, güçlü bir beyaz milis gücünün bulunmasıydı, aynı zamanda kölelerin "ne topu ne tüfeği" vardı. "Sayıları kalabalık olsa da, ırmaklarla, koylarla ve beyazların yoğun olarak yaşadığı şeritlerle birbirlerinden ayrılıyorlar"dı. Yine de kaygılar sürüyordu.[45]

Korku dolu bu dönemde, Avrupalı pamuk işleyicileri pamuk tedarikini artırmak için dünyanın diğer bölgelerine, örneğin Afrika ve Hindistan gibi yerlere bakıyordu. Fransız idareciler 1810 ve 1820'lerde Senegal'i olası bir pamuk kaynağı alternatifi olarak göze kestirmişti, ama yoğun çabalarına rağmen, oradan az miktarda pamuk gelmişti. İngiltere'de ise,

Amerika haricinden pamuk tedariki umutları doğrudan Hindistan'a odaklanmıştı, çünkü bu ülkenin pamuk ihracatındaki uzun geçmişi, onu İngiliz fabrikalarına mal tedariki için son derece uygun hale getiriyordu, bunun başlıca nedeni de, işleyicilerin bu ülkenin "çeşitli pamuk cinslerinde aşırı tedarike" sahip olduğunu sanmalarıydı. Ayrıca Hindistan, köleliğe ve mala el koymalara özgü olan dengesizliklere ve zorunluluklara bağımlı olmayan bir pamuk sanayii kurmak için farklı yollara işaret edebilirdi. Hint pamuğunun sunduğu imkânlar çok çeşitliydi ve *Sindh ve Pencap: Geçmişleri Açısından Hindistan'ın Tohumları ve Dünya Pamuk Piyasalarında Amerika'nın Köleci Eyaletlerinin Yerini Almak için Eşsiz Nitelikleri* gibi masalsı ölçüde mağrur başlıklar taşıyan düzinelerce kitapta araştırılıyordu. Bunların hepsi kitapçık değildi; örneğin tekstil sanayii için eskiden tedarik üreten ve Batı Hindistan'da demiryollarını geliştiren John Chapman, 1851'de, bol miktarda istatistiksel bilginin yanı sıra, Hindistan'ın farklı kısımlarındaki toprak, tarımcılık uygulamaları, toprak mülkiyeti biçimleri, nakliye altyapısı ve ticaret ilişkileri üzerinde ayrıntılı incelemeler içeren *Hint Pamuğu ve Ticaretinin Büyük Britanya'nın Çıkarları Açısından Ele Alınması* başlıklı dört yüz küsur sayfalık kitabını yayımlamıştı. Bunun gibi çoğu yazar, Hindistan "toprağı ve ikliminin pamuk yetiştirmek için uygun" olduğu sonucuna varıyordu.[46]

1830'lara gelindiğinde, tek tük çıkan bu sesler topluca ifade imkânı buldu. 1836 yılında Manchester Ticaret Odası Hint pamuğunu ilk defa olarak *Yıllık Rapor*una aldı. Dört yıl sonra ise Doğu Hindistan Şirketi'ne Hindistan'da pamuk üretmek için bir şeyler yapması yolunda baskı uygulamak için özel bir toplantı yaptı, 1847'de ise buna benzer bir amaçla Avam Kamarası'na bir dilekçe gönderdiler. Yerel kapitalistlerden oluşan rakip bir kurum olan Manchester Ticaret Birliği, 1845'te Doğu Hindistan Şirketi'nin yöneticilerine elçi bile göndererek, onları Hindistan'da pamuk yetiştiriciliğini teşvike ikna

etmeye çalıştı, çünkü bu konu "bölgemizin çıkarları için son derece önemli"ydi.[47]

Bazı ileri görüşlü işleyiciler, malları için pazar olarak Hindistan ile, hammadde tedarikçisi olarak Hindistan arasında daha derin ve sürdürülebilir ölçüde kârlı bir ilişkinin bulunabileceğini kavramaya başlamıştı. Hintli köylülerin pamuklarını ihraç ettiği ve bunun karşılığında Manchester mallarını satın aldığı bir dünya hayal ediyorlardı: "Kumaşları için bir pazar bulamayan yerlilerin, hammadde yetiştirmeye cesaretlendirilmesinden daha doğal bir şey olamaz" dı.[48]

1850'lerde ABD pamuğu fiyatları bir kez daha arttığında, Hint pamuğu talepleri de doruğa ulaştı. Elbette Manchester'in pamuk çıkarları, Hint pamuğu sağlamak için devlet müdahalesinin faydaları konusunda hâlâ ikiye bölünmüştü, bazıları işlerin serbest pazara terk edilmesi gerektiğine inanıyordu.[49] Fakat 1857'ye gelindiğinde, "bölgemizin sanayiini korumak için yeterli pamuk tedariki elde edilmesi" Oda'nın yıllık toplantılarında başlıca tartışma konusu haline gelmişti. Pamuk işleyicisi, Ticaret Odası başkanı ve Meclis üyesi olan Thomas Bazley, "pamuk tedarikinin büsbütün yetersiz" olduğuna inanıyor ve Hindistan, Afrika, Avusturalya ve başka yerlerden pamuk temin etmek için daha fazlasının yapılmasını talep ediyordu, "ne de olsa bu toprakların sahibi İngiliz Hükümeti"ydi. Eğiricileri koloni topraklarında pamuk üretimini genişletmek için organize olmaya davet eden Bazley, "daha bol ve evrensel bir tedarike sahip olmak amacıyla" 1857'de Manchester Belediye binasında Manchester Pamuk Tedariki Derneği'nin kurulmasının arkasındaki başlıca aktördü. Kansas-Nebraska Sözleşmesi ve Dred Scott kararının ardından, Amerikan politikasındaki artan dalgalanmadan kaygı duyan dernek, kelimenin tam anlamıyla dünyanın öbür ucuna giderek pamuk çırçırı sağlıyor, öneriler getiriyor, köylülere tohum ve teçhizat dağıtıyor, aynı zamanda farklı pamuk türleri ve bunları farklı yetiştirme biçimleri hakkında bilgi topluyordu.

Derneğin çalışmaları, pamuk kapitalistlerinin büyük projesinin küçük bir yansımasıydı: asıl amaç, küresel kırsal bölgeleri bir pamuk yetiştirme kompleksine dönüştürmekti.[50]

Pamuk işleyicileri için Hindistan'ın öne çıkmasının aşikâr nedeni, bu ülkenin dünyanın en büyük beyaz altın yetiştiricilerinden biri olmayı sürdürmesiydi. Hindistan'ın ABD'den daha fazla pamuk ürettiğini sanıyorlardı; kesin olmaktan çok uzak tahminler, yıllık 68 bin ton ve daha fazla ihracata ek olarak, her yıl Hindistan içerisinde 340 bin ton pamuk tüketildiğinden bahsediyordu. Bu miktar, ABD'nin 1839'daki 343 bin tonluk üretimiyle kıyaslanabilir ölçüdeydi. Geleneksel olarak bu pamuğun çoğunluğu yerel üretim için kullanılıyordu, hatta uzun mesafeli ticarete giden pamuk bile genellikle Hindistan içerisinde kalıyordu. Orta Hindistan pamuğu güneyde Madras'a ve doğuda Bengal'e satılıyordu, fakat Hindistan pamuklu kumaş ihracat sanayiinin çöküşüyle birlikte, artan miktarda pamuk Bombay'a getirilip, buradan Çin'e ve kısıtlı miktarda da olsa İngiltere'ye ihraç ediliyordu.[51]

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, ayak sürüyerek de olsa 1788'den beri bu ihracatı artırma çabalarını desteklemişti, ama söz konusu olan miktarlar çok küçüktü, bunun başlıca sebebi de nakliye masraflarının yüksekliğiydi. Gerçekten de 1830'lara kadar Çin'e, Avrupa'ya olandan çok daha fazla pamuk ihraç edilmişti (şirket pamukla çay alımlarının bedelini ödüyordu), Avrupa'ya olan ihracatın artması ise genellikle Çin'e olan ihracatın azalması anlamına geliyordu. Dolayısıyla Hint pamuk tarımı önemli ölçüde ihracata odaklı hale gelmemişti.[52]

Oysa Manchesterli işleyiciler daha fazlasını istiyordu. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'ne, İngiliz Hükümeti'ne ve sonraları İngiliz sömürge idaresine, Hint pamuğunun yetiştirilmesini ve ihracatını teşvik için çok çeşitli etkinlikler geliştirmeleri için baskı uyguluyordu. Hindistan'ın pamuk yetiştirilen kırsalında bir dönüşüm için özel inisiyatif yeterli değildi, "özel şirketler karşılık vermediği için" de hükümetin adım

atması gerekiyordu. Akıllarındaki birinci öncelik, altyapının geliştirilmesiydi, "köprüler yapılması, raylar döşenmesi, kanallar kazılması, pamuk yetiştirilmesi, makineler getirilmesi" gerekiyordu. Şirket 1810'da, Hindistan'da kullanılmak üzere Amerikan pamuk tohumları göndermişti. 1816'da ise yönetim kurulu, Bombay'a Whitney çırçırları göndermişti. 1818'de dört deneysel çiftlik kurulmuş ve "onaylanan türden pamuk yetiştirmeleri için" Avrupalılara toprak verilmişti. 1831'de Bombay hükümeti, Güney Mahratta ilinden ham pamuk satın almak için bir acente kurmuştu. 1839'da Doğu Hindistan Şirketi içinde, daha fazla altyapı yatırımı, deneysel çiftlikler ve sermayenin afyon üretiminden pamuğa kaydırılması hakkında tartışmalar çıkmıştı. Yasal değişiklikler de bunları destekliyordu: Bombay hükümeti 1829'dan itibaren, dolandırıcılık yaparak pamuk paketleyen ve satan kişileri yedi yıla kadar hapisle cezalandırıyordu. 1851'de benzer amaçlarla, "Dolandırıcılıkların daha iyi bastırılması için" başka bir kanun yürürlüğe girdi. Çeşitli inisiyatiflerle Hindistan pamuk ihracatı artırılmaya ve geliştirilmeye çalışılıyordu. 1853'te ise, İngilizler Bombay'ın yaklaşık 480 kilometre kuzeydoğusundaki bir bölge olan Berar'ın başkentini ele geçirdiğinde, Hindistan genel valisi Lord Dalhousie şöyle övünüyordu: "... böylece tüm Hindistan kıtasında mevcut olduğu bilinen pamuk tarlalarının en iyileri güvenceye alınmıştır; dolayısıyla da ... büyük miktarda ek tedarik kanalı açılarak, imalat sanayiinin en büyük dalında hissedilen hammadde kıtlığı telafi edilebilecektir."[53]

Ama bilgiyi toplama, kullanma ve yayma yolları da bir o kadar önemliydi. Hindistan pamuk tarımcılığının durumunu inceleme çalışmaları hızlandı. Yönetim 1830'da, Hindistan'da pamuk yetiştiriciliği hakkında ayrıntılı raporlar hazırlamak için görev dağıttı. 1848'de ise Hindistan hükümeti neredeyse kıtanın tamamını inceleyerek, her bir bölgenin ihracat amaçlı pamuk üretimini artırmak için potansiyelini araştırdı. Başka

yerlerde de olduğu gibi, bu topraklara istatistik ve bilgi yoluyla sızılması, genellikle küresel konomiye katılmalarından önce geliyordu, ancak yüzyılın ortalarında, Avrupalıların Hindistan'ın çoğu bölgesindeki iklim, toprak, tarımsal hastalıklar, işgücü tedariki ve sosyal yapılar hakkındaki bilgisi hâlâ deneysel aşamadaydı. Eş zamanlı olarak, özellikle ABD menşeli egzotik tohumlar Hindistan'a getiriliyor, yeni çırçırlar teslim ediliyor ve Gujarat, Coimbatore ve başka yerlerde deneysel çiftlikler açılıyordu.[54]

Bu çabaların en önemlisi 1840'larda gerçekleştirilirken, Doğu Hindistan Şirketi ABD doğumlu pamuk ekicilerinin işlettiği deneysel çiftliklerin kurulmasını destekliyor, bu adımla ABD'de yetiştirilen pamuğun yerine Hint pamuğunun konulması amaçlanıyordu. "Hindistan'a gitmek" için birkaç Amerikalı başvuruda bulunmuştu. Bunlardan biri olan W. W. Wood, "pamuk tarlalarında doğmuş ve büyümüş" biriydi ve Haziran 1842'de New Orleans'tan, "uzun zamandır Hindistan'a gidip kendi başıma pamuk yetiştirme fikrini besliyordum, ama Doğu Hindistan Şirketi'nin himayesi ve desteğini çok daha fazla tercih ederim," diye yazıyordu. Bu desteği elde etti ve dokuz başka ekiciyle birlikte, yanlarına ABD'den getirdikleri tohumları, çırçırları ve aletleri de alarak Bombay'a gittiler. Ekiciler Hindistan'ın çeşitli bölgelerine gönderildi, onlara çoğunlukla Amerikan tohumlarından oluşan farklı egzotik pamuk türlerini yetiştirmek için toprak, bir ev ve pamuk presi verildi. Çiftçiler işçi tuttular ve kendi hesabına çalışan köylülerle pamuk yetiştirmek için sözleşme yaptılar. İlk başlarda işler iyi gidiyor, *Asiatic Journal* da Amerikalı ekicilerin "gayret ve çalışkanlıklarını" övüyordu.[55]

Ancak bütün bu emeklere rağmen, çiftlikler hızla başarısız oldu. Yağmur yağma düzeni, Amerika'daki gibi tarım yapma planlarını boşa çıkardı. Altyapı kısıtlamaları nakliyeciliği zora soktu. Hintli pamuk yetiştiricilerin içinde bulunduğu koşullarda, Amerika'daki uygulamaların fazlasıyla serma-

ye-yoğun olduğu gitgide fark ediliyordu. Hintliler de çorak dedikleri toprakların deneysel çiftlikler için kullanılmasına karşı çıkıyordu, çünkü geleneksel olarak "bu çorak toprakları kullanmadan sığırlarını besleyebilmişlerdi". Ayrıca bu çiftlikler, köylülerin maaşlı olarak çalıştıkları bu tarlalara, kendi tarlalarından daha az özen gösterdikleri için de başarısız oldu. Üstelik düpedüz direnişler de vardı. Amerikalı çiftçilerden biri olan "Bay Mercer'in birkaç hafta önce bungalovu yakıldı, üzerine giydiği kıyafetleri haricinde, evi ve atölyesiyle birlikte bütün çiftlik imha edildi." Bu gibi durumlarda, Amerikalıların "ülkenin alışkanlıklarına ve diline tamamen yabancı" olmaları da işi kolaylaştırmıyordu. Bunun sonucunda Mercer 1845'te, "bu deneysel çiftliklerin Hükümet için sadece lüzumsuz bir masraf olduğunu; Amerikan yetiştirme tarzının Hindistan'a uygun olmadığını, Hindistan yerlilerinin, iklim hakkındaki bilgileri ve kazanç imkânları sayesinde, herhangi bir Avrupalıdan daha iyi ve daha ekonomik olarak pamuk yetiştirebildiğini, dolayısıyla çiftliklerin terk edilmesini rica ettiğini ..." bildiriyordu.[56]

Gerçekten de Hint köylüleri, çorak denilen topraklardan vazgeçmeye karşı direniyor ve çiftliklerde maaş karşılığı çalışmaya kolay ikna olmuyor, dolayısıyla Amerika'da gerçekleşene benzer bir "çiftlik devrimi"ni olanaksız kılıyordu. Aslında sömürge memurlarının buyruklarına etkin olarak karşı çıkıyorlardı. Hindistan'daki Amerikalı pamuk çiftçileri, işçilerinin "önyargılarına boyun eğmek zorunda kalmaktan" yakınıyordu. Hintli pamuk toplayıcıların "tembelliğinden", tarlalarından pamuk çalınmasından, işçilerin grev yaparak onları daha yüksek ücret taleplerine boyun eğmeye zorlamalarından, sermaye eksikliğinden, toprakların verimsizliğinden, "işgücü temin etmeyi beceremediklerinden" yakınıyorlardı. Zamanla ücretli işçiliğin işe yaramadığına karar verdiler, hatta ekicilerden biri, "ücretli işgücü aracılığıyla yetiştiricilik,

ülkenin bu kısmında pamuk için hiçbir şekilde kârlı olarak uygulanamaz," diye ifade ediyordu.[57]

Hindistan'daki deneyimler, gerçekten de pamuğun zorlamaya bağımlı olduğunu onaylar gibi görünüyordu. Ancak işleyicilerin anlamaya başladığı üzere, köleliğe tamamen güven olmazdı. İşleyicilerin kendi sermayeleri ve kendi kurumları, alternatif sistemler yaratmak için yetersiz olduğundan, devlete başvuruyorlardı: Pamuğa yatırım kaynağı sağlamak için, toprak mülkiyetine ilişkin yeni kanunlar talep ediyorlardı. Deneysel çiftliklere daha fazla yatırım yapılmasını ve tarımsal bilgi toplanmasını, altyapıya daha fazla devlet yatırımı ve yetiştiricilere, pamuk ekicilerini mahsullerinin miktarını ve kalitesini geliştirmeye yatırım yapmaktan caydırmayacak türden bir vergi mükellefiyeti getirilmesini talep ediyorlardı. İngiltere ve Hindistan'daki pamuk kapitalistleri, kırsala sermaye aşılanması gerektiğini kavramışlardı, ama koşulların çok riskli olduğunu görüyorlardı. Bombay Ticaret Odası'nın ifadesiyle, "Üretimin her yıl yüzbinlerce tona ulaşacak kadar genişletilmesi ve süreçlerin, bütün bir halkın âdetlerinde ve huylarında bir değişimi gerektirecek kadar radikal biçimde iyileştirilmesi, küçük ayrıntılarda kalan tedbirlerle sağlanamaz, aksine sadece uygun bir kapsama ve güce sahip önlemlerin ve ilkelerin işletilmesiyle halledilebilir."[58]

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'yse pamuk işleyicilerinin ve tüccarların onu, Hindistan'da pamuk yetiştiriciliğini yeterince teşvik etmemekle suçlamalarına karşı kendini ısrarla savunuyordu. 1836'da Doğu Hindistan Şirketi kendini savunmak için bir kitap bile yayımlamıştı, *Hindistan'da Pamuk Yünü, Ham İpek ve Çivit Yetiştiriciliği ve İşleyiciliği Üzerine Doğu Hindistan Şirketi'nin Araştırmalarına İlişkin Rapor ve Belgeler* başlıklı bu kitapta, yaptığı sayısız etkinliği bütün ayrıntısıyla listeliyordu. Şirket aksine tüccarları suçluyor, Hindistan'dan pamuk alırken daha fazla ihtiyatlı olmalarını ve sadece temiz, iyi çırçırlanmış pamuk satın almalarını talep ediyordu.

Sonuç olarak Avrupalı pamuk tüccarları ve sömürge memurları sonraki on beş yılı, birbirini Hindistan'dan ihraç edilen pamuğun düşük kalitede ve yetersiz miktarda olmasından sorumlu olmakla suçlayarak geçirecekti.[59]

Ancak bütün bu atışmalara ve tüm bu emeklere rağmen, Hint pamuğu dünya piyasalarında sadece çok küçük bir rol oynamaya devam etti ve Amerika'da yetiştirilen pamuğun üstünlüğüne karşı hiçbir tehdit oluşturamadı. Elbette kısmen eskiden Çin'e ihraç edilen malın Avrupa'ya doğru yönlendirilmesi sayesinde, Hindistan'dan Birleşik Krallığa daha fazla pamuk geliyordu. 1820'lerde kıtadan Liverpool ve Londra'ya yaklaşık 9 bin ton gelirken, 1830'larda bu ortalama yaklaşık 18 bin tona katlanmış, 1840'larda 35 bin ton ihraç edilirken, 1850'lerde bu miktar 70 bin tona çıkmıştı. Fakat Hint pamuğunun yeniden yönlendirilmesine rağmen, pazar payı düşük olarak kaldı ve 1830'larda yüzde 7,2 ile 1850'lerde yüzde 9,9 arasında seyretti. Hazine idaresi 1839'da, "Bu malın yetiştirilmesinden elde edilen başarı, arzu edildiği kadar büyük olmadı," diye kabul ediyordu. Daha kesin olmak gerekirse, Bombay Ticaret Odası için pamuk ihracatını geliştirme ve genişletme çabaları, "tam bir başarısızlıkla sonuçlandı."[60]

Deneysel çiftliklerin başarısızlığının da öne sürdüğü üzere, bunun önemli bir nedeni, nakliye altyapısındaki sorunlardı. Pamuk genellikle öküz sırtında veya at arabalarıyla piyasaya getiriliyordu, bu ise hammaddeyi taşımak için son derece yavaş ve pahalı bir yoldu. 1854'e gelindiğinde bile, Hindistan'da sadece 55 kilometrelik demiryolu vardı. Hatta bir uzman, Amerikan pamuğunun Hindistan pamuğuna göre çok daha rekabetçi olmasının nedeninin, demiryolu sisteminin çok daha iyi olması olduğunu savunuyordu, elbette ırmak sisteminin de çok daha üstün olmasını buna eklemek gerekir. Lancashire'ın sanayi temposuyla, Hindistan'ın pamuk yetiştiren kırsalındaki ekonomik hayatın temposu arasında bir kopukluk vardı. Savaş kapitalizmi bu boşluğu, başka yer-

lerde fiziksel zorlamaya başvurarak doldurmayı başarmıştı, ama Hindistan'da değil.[61]

Belki uygun altyapı eksikliğinden de önemlisi, Hintli yetiştiricilerin üretim tarzları, ihracat için üretimin ihtiyaçlarıyla pek uyuşmuyordu. Hint köylüleri hâlâ, Avrupa'daki pamuk tesislerinden ayrı bir pamuk ekonomisine derinden bağlıydı. Yerel tüketim için pamuk yetiştiriyor ve genellikle kendi kıyafetlerini kendileri üretiyordu. İngiltere'nin bir "başarısızlık" olarak gördüğü şey, daha faydalı açıdan bakıldığında, pamuk üretimindeki imkânlar ve öncelikler arasındaki devasa farklılıkların bir kanıtıydı. Amerika'nın güneyinde son derece baskın olan monokültür halinde pamuk üretimi, burada bilinmiyordu. Hintli yetiştiriciler, hayatta kalmalarını sağlayan mahsullere öncelik tanıyordu, çünkü bir gözlemcinin tarif ettiği üzere, eğer pazar için ürettikleri mahsulleri başarılı olmazsa aç kalmaktan korkuyorlardı. "Ekiciler tarlalarında pamuk ve tahılı birlikte ve ayrım yapmadan yetiştiriyor, kendi istekleri ve çıkarları nasıl gerektiriyorsa öyle." Bir İngiliz toplayıcı da pamuğu sadece "ikinci mahsul olarak" yetiştiriyorlar, diye şikâyet ediyordu.[62]

Üstelik, Hintliler yeni yetiştirme yöntemlerini ve pazar için pamuk işlemenin yeni yollarını benimsemede de çekingen davranıyordu. Egzotik tohumları kullanmaya karşı direniyorlardı. Pamuklarını ayak silindiriyle veya *churka* ile çırçırlamaya devam ediyorlardı. Pamuk yetiştirme ve işlemedeki bu yeni yollara karşı direnmek, İngiliz sömürgecileri ne kadar çıldırtsa da, Hintli yetiştiriciler açısından tamamen mantıklıydı. Ne de olsa kullandıkları teknolojiler, yerel sosyal ve çevresel koşullara çok uygundu, yerli tohumlar da öyle. Ayrıca, köylülerin en büyük müşterileri, yerli eğiricilerdi, bu yüzden yerel piyasalarda ilgi göreceğini bildikleri pamuğu yetiştiriyorlardı. Aşırı sermaye yoksunluğunun yaşandığı koşullar altında, hayatta kalmalarını sağlayan mahsullere, kendini kanıtlamış teknolojilere ve yerleşik piyasalara odaklanmaları

makuldü. Üstelik ne Avrupalı tüccarlardan ne de Hintli tacirlerden sermaye aktığı için, üretimde devrim yapmak imkânsız değilse bile zordu. Üretimi denetim altına almak için muhtemelen başka bir strateji olarak, köylülerden bir proletarya yaratmak da, kesin çizgilerle çizilmiş toprak mülkiyeti bulunmadığından olanaksızdı ve bunu sağlamanın tek yolu, büyük ölçekli istimlak ve devletin gücünü göstermesi olabilirdi.[63]

Köylüler nasıl ki toprakları, işgüçleri ve pamuk üretme yolları üzerindeki denetimlerini koruduysa, yerli tüccarlar da değiştokuş kanallarındaki güçlerini koruyarak, Batılıların buraya sızmasını ve böylece kırsal bölgeleri dönüştürmelerini etkin biçimde engelliyordu. 1860'lara kadar pamuk ticaretine büyük ölçüde Hintli acenteler, komisyoncular, aracılar, tüccarlar, hatta ihracatçılar hâkimdi. "İngiliz çıkarlarının, pamuğun pazarlanmasını ihracat ekonomisinin ihtiyaçlarına uyarlama yolundaki ... yoğun çabalarına" rağmen, büyük ölçüde başarısız oldular. Bombay Ticaret Odası 1842'de bu ebedi sorunu ele alıyordu: "Başka her yerde öylesine güçlü olan ve Hindistan için çok şeyler yapması beklenen İngiliz sermayesi, neden burada tamamen işlevsiz kalıyor?" Avrupalı kapitalistler için çok sayıda dezavantajı listeliyorlardı: Bombay'da pamuk ticareti yapan az sayıda, sadece kırk civarında Avrupalı tüccar vardı. Bunların "önceden var olan ticaret biçimine" ayak uydurması gerekiyordu. "Kaçınılmaz olarak karşılaşılması gereken muhalefetten ve direnişten" yakınıyorlardı. Ayrıca yerli eğiricilerle rekabet etmek zorundaydılar.[64]

Batılı tüccarlar pamuk yetiştirilen illerde çalışabilse bile, her noktada direnişle karşılaşıyorlardı: "Yetiştiricilere, Avrupalı oldukları için onlara güvenmemek gerektiği öğretiliyordu, pamukları için, yerli alıcılardan kabul ettiklerinin çok ötesinde bir fiyat talep etmeleri öğütleniyordu. İşgücünün fiyatı, at arabası kiralama, dükkân tutma ve *churka* yapan adamların ücretleri gibi her konuda, benzeri bir kandırmaca deneniyor-

du." Bunun sonucunda, Avrupalı tüccarlar için "iç bölgelerde kurumları ayakta tutma" fikri düşünülebilir gibi değildi ve İngiliz tüccarlar, Bombay'daki "pazara getirilen pamuğu satın almakla" yetiniyordu. Her ne kadar pamuk üretimini yeniden şekillendirmenin ön koşulu olarak, "ülkenin iç bölgelerinde ticaret acenteleri" açmanın gerektiğini bilseler de, "denetimlerinden böylesine uzak bir yerde, Guzerat'ta kalıcı şirketler kurmak için gerektiği üzere, binalar inşa etmek ve yetiştiricilere avans vermek için büyük miktarlarda sermayeyi riske atacak" gibi görünmüyorlardı. 1848'e gelindiğinde bile, Berar'da "pamuk genellikle üretildiği köylerdeki öncü tacirler tarafından küçük miktarlarda satın alınıyor" ama bu pamuğun çoğu köylülerin kendisi tarafından eğiriliyordu ve "ülkede adını anmaya değer boyutta avans verebilecek bir kapitalist yoktu". ABD'dekinden farklı olarak, bir İngiliz parlamento komitesinin 1847-48'de gerekli olduğunu saptadığı şeyi yapacak durumda değillerdi: "Avrupalı kapitalistlerin toprağı işleyenlerle doğrudan iletişime geçmesi gerekiyor."[65]

Kısacası Avrupalılar Hindistan'ın pamuk yetiştiriciliğine sadece çok yüzeysel olarak nüfuz edebilmişti. Batılı tüccarlar Hindistan kırsalında pamuğun üretiliş biçimi üzerinde hiçbir etkiye sahip değildi. Pamuğun üreticilerden sahildeki tacirlere ulaşım yolları üzerinde az bir etkileri vardı. İngilizlerin ücretli işçilikle büyük çiftliklerde pamuk yetiştirme çabaları muazzam bir başarısızlığa uğrarken, bunun bir sebebi de, işgücünün seferber edilememesiydi. Bu pamuk çiftliklerinden birinin baş kâhyası şöyle yazıyordu: "Bu insanların hepsi, köylüler onlardan bir yardım istediği zaman çiftliğe gelmeyi reddediyor, üstelik her ay hükümetten maaş alan bazıları, hasta olduklarını veya sabah çalışamadıklarını söyleyerek çekip gidiyor, ama akşamleyin köylüler için çalıştıklarını görüyorum."[66]

Bu sorunlar karşısında, zorla çalıştırma cazip bir seçenek gibi görünüyordu. Gerçekten de Amerika'daki büyük, köleliğe dayalı pamuk yetiştirme sistemini örnek alan bir tüccar

1831'de, şirket "biraz nazikçe şiddet" uygulasa daha iyi olup olmayacağını soruyordu. Başka bir yazar da benzer şekilde, Avrupalıların yetimhanelerde kalan çocukları çalıştırmalarını önerirken, başkaları cezaevlerindeki mahkûmların işçi olarak kullanılmasını tercih ediyordu. Bütün bunlar sonuçsuz kaldı, Avrupalıların kurduğu pamuk çiftlikleri de. Doğu Hindistan Şirketi bunun yerine sürekli yerel hükümdarlarla, yerel güç yapılarıyla, yerel toprak mülkiyeti tarzlarıyla ve yerel üretim biçimleriyle uğraşmak zorunda kaldı. İngilizlerin Hindistan'da karşılaştığı güçlükler, ABD ile aradaki önemli farkı netleştirmektedir. Her ne kadar yerleşimcilerin Amerika yerlileriyle çarpışmaları, hem mal hem can açısından maliyetli oluyorduysa da, sonuçta yerleşimciler toprakları ve kaynakları tam denetime alıyordu. Yerlilerin yaşama biçimleri artık ortadan kalkıyordu. Kısacası yerliler siliniyordu.[67]

Anadolu'daki, Batı Afrika'daki ve başka yerlerdeki köylüler gibi, Hint köylüleri de kendi kurdukları dünyada, Avrupalı tüccar sermayesinin saldırılarına karşı direnebiliyordu. Avrupalılar dünyanın bu bölgelerinde bedensel şiddet uygulayıp kapsamlı ölçüde topraklara el koyamadığı için, ama alternatif bir hammadde üretim sistemini zorla kullandıracak güce de sahip olmadıklarından, ne kadar yakınsalar da, ABD'ye olan bağımlılıkları derinleşiyordu. Dakka'daki komisyoncu Mr. Dunbar 1848'de şu sonuca varıyordu: "Toprağın değerli ve kiraların yüksek olduğu, tarım işçiliğinin neredeyse bilinmediği ve tarımda çalışan nüfusun beceri, enerji ve girişimcilik ihtiyacının malum olduğu, ürünlerin çok düşük kalitede, nakliye maliyetininse çok yüksek olduğu bunun gibi eski ve kalabalık bir ülkede, Amerika'yla rekabet umutsuz bir görev gibi görünüyor."[68]

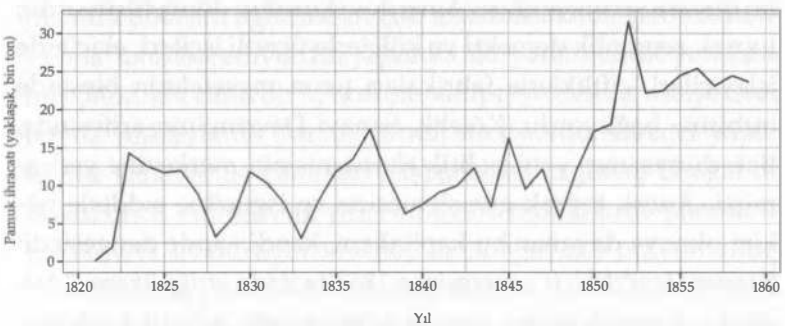
***

Hindistan'dan farklı olarak, Mısır'da şiddet uygulama, mala el koyma, hatta kölelik bile mümkündü. Büyük bir ihraç

malı olarak pamuk Mısır'a geç, ancak 1820'lerde Mehmet Ali Paşa'nın hâkimiyetinde gelmişti. Mehmet Ali Paşa canlı bir yerel pamuk sanayii kurma çabaları kapsamında, 1810'ların sonunda, uzun süre önce New York'a taşınmış bir Fransız tekstil mühendisi olan Louis Alexis Jumel'i getirtmişti. Jumel rastlantı sonucu Kahire'deki bir bahçede sıra dışı ölçüde uzun ve sağlam elyafa sahip bir pamuk çalısının yanından geçmişti. Mehmet Ali Paşa'nın desteğiyle bu türü daha da geliştirmiş ve 1821'de Jumel pamuğu olarak adlandırılagelen pamuğu hasat etmeye başlamış, bunun için Avrupa'da kolayca pazar bulabilmişti.[69]

Mehmet Ali Paşa bu yeni ihraç malının potansiyelini fark etmiş ve tüm ülkede yetiştirilmesini buyurmuştu. Zorlama daha başından beri bu projenin bir parçasıydı. Köylüler, bir tür zorla çalışma vergisi olan yıllık angarya hizmeti sayesinde, devletin malı olan topraklarda pamuk yetiştirmeye zorlanıyordu. Kendi topraklarında da belli biçimlerde pamuk ekmeye, mahsullerini devlete satmaya ve ücretsiz çalışmaya zorlanıyorlardı. Pamuğun fiyatını devlet belirliyor ve nakliye yollarından İskenderiye'deki yabancı tüccarlara satışına kadar her konuyu denetliyordu, tüccarların pamuğu doğrudan Mısırlı yetiştiricilerden alması kesinlikle yasaktı. İşçiler de bu mahsul için kanallar kazmaya ve piyasaya taşınmasını sağlamak için Mısır'ın aşağılarında zikzak çizen yollar inşa etmeye zorlanıyordu. New York'taki *Merchants' Magazine and Commercial Review* dergisinin 1843'te gözlemlediği üzere, "Pamuk fellahlar tarafından gönüllü olarak yetiştirilmiyor ve paşanın despotça müdahalesi olmasa, belki de çok az üretilirdi." Özel şahısların zor kullandığı ABD'den farklı olarak, Mısır'da şiddet köylü yetiştiriciler üzerinde, modernleşmemiş bir devlet tarafından uygulanıyordu.[70]

Mısır'da devlet, pamuk ticaretine de hâkimdi. Borçlu Amerikalı yetiştiricilerin aksine, Mısırlı hükümdarlar 1850'lere kadar, yabancı tüccarların yerel pamuk ticareti üzerindeki

Yaklaşık bin ton olarak Mısır'ın pamuk ihracatı, 1821-1859

nüfuzunu kısıtlamakta başarılı olmuştu, bu tüccarların ihracat ticaretini, Akdeniz kıyısındaki bir liman şehri olan İskenderiye'den merkezi olarak düzenlemesine rağmen. Hükümet pamuğu sabit fiyatlarla satın alıyor, merkezi depolarda topluyor ve İskenderiye'ye gönderiyordu, buradaki yabancı tüccarlara hammadde satan tek kişi, Mehmet Ali Paşa'ydı. Tarihçi Roger Owen'e göre, 1820 ve 1830'larda Mısır devletinin yıllık gelirlerinin yüzde 10 ila 25'i bu pamuğun satışından sağlanıyordu.[71]

Mısır pamuğu Avrupalı işleyicileri beslemede önemli bir rol oynamaya başlamıştı.[72] İngiliz fabrika sahipleri henüz 1825'te, bu ihracatın "tüm diğer pamukların fiyatlarında son zamanlarda meydana gelen yükselişleri tamamen karşıladığını" kaydediyordu. Fakat Mısır pamuğunun başlıca avantajının, Amerika'nın uzun elyaflı Deniz Ada pamuğunun yerini alabilmesinde yattığını söylüyorlardı, çünkü "bizi ABD pamuğundan tamamen mahrum bırakacak bir politik olay çıkması durumunda" bu önemli olabilirdi.[73]

Bu felaket gerçekleşmedi. En azından şimdilik. Aksine, pamuk Amerika'nın güneyinden daha da ucuza akıyordu. Kölelik ve yerlilerin topraklarına el konulması, Avrupa sermayesinin de ateşlemesiyle, Avrupa'nın merkezi sanayiini durmadan hammaddeyle beslemeyi sürdürüyordu. Avrupa'dan

bu devasa sermaye akışı, Amerikan kırsalını dönüştürüyordu; toprak zenginlik demekti ve kölelerle ücretli işçileri, ekicilerle işleyicileri, çiftliklerle fabrikaları uzun mesafelerin ötesinde birbirine bağlıyordu. Kölelik, Sanayi Devrimi'nin arifesinde, Batı dünyasının yeni politik ekonomisinin merkezine yerleşmişti. Ancak toprak genişlemesine ve işgücüne şiddetle hâkim olmaya dayanan bu kapitalizm, kendi içinde dengesizdi: *Bremer Handelsblatt* gazetesinin 1853'te ifade ettiği üzere, "Avrupa'nın maddi refahı, pamuk ipliğine bağlı. Kölelik birdenbire kaldırılacak olsa, pamuk üretimi bir darbede 5/6 oranında düşer ve tüm pamuk sanayii mahvolur."[74]

Pamuk açlığıyla kıvranan işleyiciler, hiç beklenmedik yerlerden, beklenmedik nedenlerle teselli buluyordu: Asya'daki rakip pamuk işleme çevrelerinin, yavaş ama sürekli biçimde çöküşe geçmesinden. On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısı boyunca, dünyadaki yerel pamuk zanaatkâr ağları gücünü korumuştu. Afrika'da, Latin Amerika ve Asya'da, kendi evinde kullanmak veya yerel piyasalar için pamuk yetiştirmek hâlâ önemliydi; hatta yüzyılın ortalarında bile, bu kısıtlı dolaşıma, sanayi üretimine girenden daha fazla pamuğun girmiş olması tamamen mümkündür. Thomas Ellison'un 1886'da bile gözlemlediği üzere, Afrika'nın çoğu bölgesinde, "pamuk ezelden beri yerlilerce yetiştiriliyor, işleniyor ve yerliler çoğunlukla kendi ürettikleri kumaşlardan yapılmış giysileri giyiyorlar."[75]

Çin'de de geleneksel üretim yöntemlerini kullanan eğirici ve dokumacılar, çoğunlukla kendi evlerinde çalışarak ve ailelerinin işçiliğinden faydalanarak, kendi büyük yerel piyasalarına çalışmayı sürdürüyordu. Tükettikleri pamuğun çoğunluğu kendi veya komşularının tarlalarından geliyor, bazıları da Şanghay ve başka yerlerdeki büyük pamuk tüccarlarından pamuk satın alıyordu. 1845'te "Güzel sonbahar sabahları erkenden, Şanghay'a giden yollar pamuk tarlalarından gelen dizi dizi hamallarla doluyor," gözleminde bulunan bir İngiliz seyyah, Avrupalıların hâkimiyetindeki yetiştirme, üretim ve

tüketim dolaşım ağlarından çok uzaklardaki bir pamuk dünyasına tanıklık ediyordu. Japonya da yerel olarak yetiştirilmiş pamukta canlı bir iç ticarete sahipti ve evlerle atölyelerde büyük miktarlarda pamuklu mal üretiyordu. İhracat yapan işleme sanayiinde çöküşün başlamasına rağmen, Bengal on dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarında dev miktarlarda pamuk ithal etmeyi sürdürüyordu: 1802'de Bengal'in 3 milyon kilogramdan fazla pamuk yetiştirdiği, ama 19,5 milyon kilogramdan fazlasını ithal ettiği söyleniyordu, böylece Bengal, merkezi sanayiinin hammaddesi için Çin ve Lancashire ile rekabet ediyordu. Bunun aksi yönündeki İngiliz planlarına rağmen, Hindistan bu alternatif pamuk dolaşımı için başlıca örnek olmaya devam ediyordu.[76]

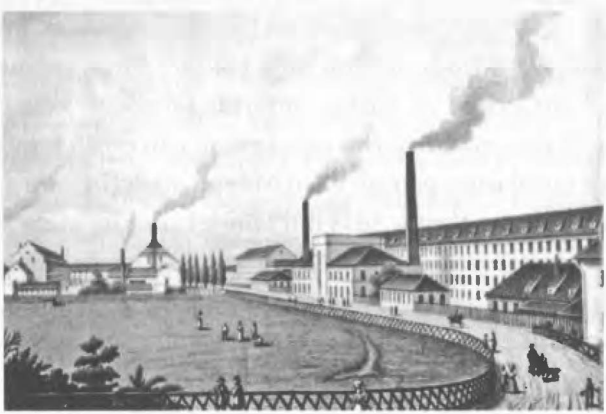
Ancak yerel ve bölgesel ağlar korunmakla birlikte, bir daha asla serpilemeyeceklerdi. Avrupa sermayesinin ve devlet gücünün damarları sürekli genişledikçe, geleneklerin, alışkanlıkların ve kârın belirlediği bu küçük ağlar çürüyordu. Gerçekten de ABD'de köleliğin mümkün kıldığı pamuk ucuzluğu, her yerdeki yerel işleyiciliğin kökünü kazıyacaktı. Aslında pamuk imparatorluğu, tarihçi Kären Wigen'in dediği gibi "çevresel bölgeler oluşturmayı" durmadan sürdürecekti. Tench Coxe bu süreci daha 1818'de kavramıştı: İngiliz kumaşlarının Hindistan'a ihracı, Hintlileri "satamadıkları kumaşlar üretmek yerine pamuk yetiştirmeye yönelmeye" zorlayacaktı. Avrupalılar on dokuzuncu yüzyıl boyunca tekrar tekrar savaş kapitalizminin etkililiği üzerine bahse girdiler ve her seferinde yeni tarlalar ekmeyi, daha fazla köle çalıştırmayı, daha fazla sermaye bulmayı başardılar, daha fazla pamuklu kumaşı daha ucuz fiyata üretebildiler ve pamuk alanındaki rakiplerini kenara ittiler. Bu alternatif pamuk dolaşım ağlarının teker teker çözülmesi ise, dünyanın çoğu kırsal bölgesindeki güç dengesini daha da bozarak, daha fazla toprağın ve daha fazla işgücünün, küresel ekonominin pençesine düşmesini mümkün kılacaktı. Göreceğimiz üzere, savaş kapitalizminin bu aç-

gözlü döngüsünün en dokunaklı tarafıysa, başarısının, kendi çöküşünün de temellerini atmasında yatıyordu.[77]

Fakat vefat ilanı vermek için henüz çok erkendi. Savaş kapitalizmi, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısı boyunca dev ve durdurulamaz bir makine gibi, kâr ve güç üreten, acımasız ve çok verimli bir mekanizma gibi görünüyordu. İngiltere'nin gücü arttıkça, dünyanın başka bölgelerindeki kapitalistler de yeni teknolojilerle bedensel zorlamanın evliliğinden doğan imkânları fark ediyordu. Elbette çoğu gözlemci, yerli halkların topraklarının savaş benzeri bir durumda ellerinden alınmasından, çiftliklerdeki şiddetten ve İngiltere'nin sanayi şehirlerindeki sosyal çalkantılardan korku duyuyordu. Ancak zenginlik ve güç, bu yeni dünyayı benimseyebilenlerden yanaydı. Fransa, Alman eyaletleri, İsviçre, ABD, Lombardiya ve başka yerlerde de kapitalistler, Manchester'in açtığı yolu takip etmeye çalışıyordu.

6

SANAYİ KAPİTALİZMİ KANATLANIYOR

Alsas'ta Sanayi Devrimi.

New York'ta James P. Alair'in demir dökümhanesinde kısım müdürü olan yirmi üç yaşındaki John Masterson Burke, 1835'te Güney Meksika'ya doğru yelken açmıştı. Hedefi, küçük sömürge kenti Valladolid'di. Orada, Yucatan eski valisi Don Pedro Baranda ile İskoçyalı John L. MacGregor, Meksika'nın buhar gücüyle çalışan ilk pamuk işleme fabrikasını kurmuştu ve Burke de bu tesisi yönetecekti. Bu girişime vesile olarak, "Valladolid civarında pamuğun kendiliğinden

büyüdüğünü" gösteriyordu, ama Lancashire'den Lowell'e kadar pamuktan elde edilen kârların öyküleri, Baranda ve MacGregor'u da teşvik etmiş olmalıdır.[1]

Yükleme tesislerinden ve teknik ekspertizden uzakta, Valladolid'de bir pamuk fabrikası kurmak, basit bir girişim değildi. 1842'de oradan geçen bir New Yorklu bu fabrikayı, "derli toplu ve bir işyeri gibi görünmesi açısından dikkate değer" olarak tarif ettiyse de, Yucatan'da üretim yapmak çok emek gerektirmişti. "Aurora Yucateca"yı işler hale getirmek için, Burke yanında New York'tan sadece makineler (ve bu makineleri limandan Valladolid'e taşımak için gereken arabalar) değil, dört mühendis de getirmişti, ama bunların ikisi hemen hummadan öldü. Mimarları olmadığı için, girişimciler fabrikayı kendileri tasarladılar ve inşaata başladılar, ama "iki defa kemerler kırıldı ve tüm bina çöktü". Buna rağmen, Baranda, MacGregor ve Burke, sonunda fabrikayı kurup çalıştırdılar. Buhar makinelerini çalıştırmak için odun temin eden ve mısır tarlalarına pamuk eken Mayalı ailelerin yanı sıra 117 yerli işçiyi de işe alarak, 1844 öncesindeki dokuz yılda 360.000 metre kumaş ürettiler. Lancashire standartlarına göre mütevazı da olsa, bu hayranlık verici bir başarıydı.[2]

Yucatan Yarımadası'nın tropik ormanlarının ortasında, liman kenti Merida'dan birkaç günlük mesafede ve sermaye kaynaklarından çok uzakta bir pamuk fabrikasının kurulması, pamuğun tüm yerküredeki girişimciler için ne denli cazip bir mahsul olduğunu göstermektedir. 1780'lerde su gücüyle çalışan eğirme makinelerinin Büyük Britanya'da yayılmasından sonra, mekanize pamuk işleyiciliği, ilk başta yavaşça, sonradan baş döndürücü bir hızla tüm yerküreye, İngiltere'den Kıta Avrupa'sına ve Amerika Birleşik Devletleri'ne, sonra Latin Amerika ve Kuzey Afrika'ya, zamanla da Hindistan ve ötesine yayıldı.

Bunun gibi yüzlerce, belki de binlerce hikâye anlatılabilir. Günümüz Almanya'sındaki Wiesental'i ele alalım. Baden

Dükalığı'ndaki Kara Orman'ın en yüksek doruklarından, İsviçre'deki Basel kentinin yakınında Ren Nehri'ne uzanan bu vadi, on sekizinci yüzyıldan beri elle pamuk eğirme ve dokumada canlı bir merkez olagelmişti. İsviçre sermayesi, ucuz işçilik ve geniş bir aracı ağı sayesinde, girişimci Basel tüccarları binlerce köylüyü evlerinde pamuk eğirmeye teşvik etmişti, aynı zamanda çocukları için toprak bulamayan yerli köylü ailelerden gelen bu işçiler, Basel gibi şehirlerde üretimin genişlemesini kısıtlayan lonca sınırlamalarının da dışındaydı. Bu tüccarların bazıları, çocukları ve genç yetişkinleri de iplik eğirmeye zorlayan hükümet kararlarının da desteğiyle, bu işçilerden çok sayıda çalıştırmaya başlamıştı: Kara Orman'daki Zell'de 1795'te avans karşılığı çalışan tüccar Meinrad Montford, bir veya birkaç aile üyesinin iplik eğirdiği veya dokuduğu yaklaşık iki bin beş yüz aileye ücret ödüyordu. Montford ve diğer avans karşılığı çalışan tüccarlar, ham pamuğu Basel'den alıyor ve bitmiş kumaşı buradaki tüccarlara geri getiriyor, tüccarlar da bu malı, Ren'in hemen öbür tarafındaki bağımsız bir şehir devleti olan Mulhouse'daki tomurcuklanan baskı fabrikalarına teslim ediyordu. İsviçre yatırımları o kadar büyüktü ki, bir tarihçi bölgenin bunun ardından ekonomik olarak yeniden şekillenmesini, "Wiesental'in kolonileştirilmesi" olarak adlandırmıştı.[3]

Bu İsviçreli girişimciler ve Baden'deki taşeronları daha on sekizinci yüzyılda bazı eğiricileri ve dokumacıları, üretimi daha iyi gözetmek amacıyla, mekanize olmayan atölyelerde çalıştırmıştı. Montford kendisi de henüz 1774'te yakındaki Staufen'de bir ağartma atölyesi kurmuştu. İşçiler atölyelerde çalışmak üzere evlerini terk ettikleri andan itibaren, kısa süre önce İngiltere'de icat edilmiş olan mekanik pamuk eğirme aletlerinin Wiesental'e gelmesi an meselesiydi. Gerçekten de 1794'te, yani Greg'in Styal'deki girişiminden sadece on yıl sonra, girişimciler ilk mekanize eğirme fabrikasını kurdular, ama hükümet makamları, makineleşmenin işsizli-

ğe, sefalete ve sosyal ayaklanmaya yol açacağı korkusuyla, kısa süre sonra fabrikayı kapattılar. Fakat sanayiye karşı bu devlet müdahalesi ender görülen bir istisnaydı ve 1810'lara gelindiğinde modern su tezgâhları ve makineler, makineleşmeye artık daha olumlu bakan bir hükümetin davetiyle vadiye geri döndü. Kara Orman'ın yamaçlarından aşağı inen bol miktardaki akıntıdan güç alan bu fabrikalar, kısa sürede elle eğiriciliğin işini bitirdi. Ancak ipliğin daha kolay bulunması, elle dokumada bir patlamayla sonuçlanırken, köylülerin kısa bir süre daha çiftliklerdeki evlerinde kalabilmelerini sağladı. Başka yerlerde olduğu gibi, artan talep ve hazırda bekleyen sermaye, zamanla dokumacılığı da fabrikalara taşıdı. Bir örnek vermek gerekirse, Mulhouse'lı girişimci Peter Koechlin, Wiesental'deki Steinen, Schönau ve Zell kentlerinde sırasıyla 1816, 1820 ve 1826 yıllarında elle dokuma fabrikaları açmıştı. İşleyiciliğin evlerden fabrikalara taşınmasıyla birlikte köylüler yavaş yavaş sığır yetiştirmeyi ve peynir üretmeyi bıraktı. 1860'a gelindiğinde Wiesental'de 160.000 mekanik iğ ve 8.000 dokuma tezgâhı bulunuyordu ve bunların neredeyse tamamı fabrikalardaydı. Bir zamanlar sırf kendi karnını doyurmak için tarım yapan ücra bir diyar olan bu vadi, Sanayi Devrimi'nin haritası üzerinde bir nokta haline gelmişti. Yucatan'daki Valladolid gibi, bu bölge de tüm yerküreyi kapsayan ve Kara Orman'daki ve Yucatan Yarımadası'ndaki köylülerle, Mississippi kıyısındaki köleleri ve göreceğimiz üzere Rio de la Plata kıyılarındaki tüketicileri birbirine bağlayan kapitalist ekonominin girdabına kapılmıştı.[4]

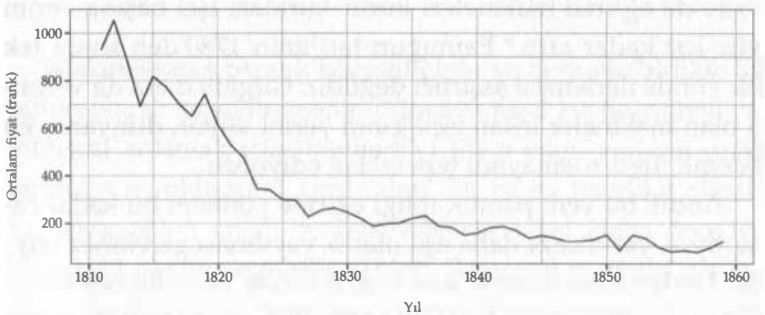
Kâr açlığıyla kıvranan girişimcilerden ve güç âşığı hükümdarlardan oluşan uyumlu bir ekibin peşine takılan mekanize pamuk sanayii, Wiesental, Valladolid ve dünyanın sürekli büyüyen bir bölümünü kolonileştirmekte başarılı oldu. Eğirme makinesi 1771 yılında, yani Birleşik Krallık'ta hizmete girişinden sadece altı yıl sonra, Fransa'daki Rouen kentine gelmişti bile. Düsseldorf yakınlarındaki Cromford'da

avans karşılığı çalışan bir tüccar olan Johann Gottfried Brügelmann 1783'te, dokumacıları için yeterli iplik bulamıyordu ve sadece birkaç yıl önce çözülmesi imkânsız olan bu sorunu ortadan kaldırmak için, 25.000 taler yatırım yaparak, yaklaşık seksen işçi topladı ve bir İngiliz uzmanın da yardımıyla, Almanca konuşulan ülkelerdeki ilk eğirme fabrikasını kurdu. İki yıl sonra, ilk mekanik eğirme makinesi Barselona'ya gelmişti, bu şehir öylesine uzun bir pamuk geleneğine sahiptir ki, dar sokaklarından birinin adı Carrer del Cotoners adını taşır. 1789'da Providence şehrinde tüccar olan Moses Brown, yetenekli bir İngiliz pamuk işçisi olan Samuel Slater'i işe alarak, Amerika'daki ilk başarılı eğirme fabrikasını kurdu. 1792'de Belçikalı girişimci Lieven Bauwens de onu takip ederek, Twente'de ilk mekanize eğirme fabrikasını çalıştırdı. Bir yıl sonra, Rus Hazinesi'nin Michael Ossovsky'e bir pamuk eğirme fabrikası açma yetkisini vermesiyle, bu makineler ilk defa Rusya'da da iplik eğirmeye başlamıştı. 1798'de ise Saksonya'daki Chemnitz kenti sakinlerinden Christian Friedrich Kreissig yirmi eğirme çıkrığı satın alarak bir pamuk fabrikası açtı. 1801'de İsviçre'deki St. Gallenli yerel tüccarlar, Marc Antoine Pelli'nin ülkedeki ilk eğirme fabrikası olan Spinnerei Aktiengesellschaft'ı kurması için kredi açmıştı. Yedi yıl sonra Lombardiya'daki Maggiore Gölü'nün kıyısındaki Intra adlı kasabada da iğler dönmeye başlamıştı. 1818'de ise ilk mekanize pamuk eğirme fabrikası Mısır'da Mehmet Ali Paşa'nın emriyle çalışmaya başlamış, 1830'ların ortasında ise Don Pedro Baranda Meksika'daki ilk buhar gücüyle çalışan pamuk eğirme fabrikasını kurmuştu.[5]

İngiliz tamircilerin pamuk ipliği üretimi için geliştirdikleri devrimci yöntemler hızla yayıldı. Bu yayılma belki de önceki üretim teknolojisinin yayılmasından daha hızlı oldu. Gezginlerin, dergilerin, gazetelerin ve geliştirme derneklerinin bu mucizevi ilerlemeleri duyurmaları da kesinlikle buna yardım etmiştir. Ancak inanılmaz fiyatlarla iplik ve pamuklu kumaş

taşıyan İngiliz tüccarların istilası, daha da etkili olmuş olmalıdır. Hindistan'da yapılmış görece pahalı mallar sayesinde pamuğun harika özellikleriyle tanışmış olan Avrupalı ve Kuzey Amerikalı tüketiciler de, yüzyıllar hatta binyıllar boyunca kendi pamuklu kumaşlarını üretmiş olan, dünyanın diğer bölgelerindeki tüketiciler de bu gelişmeye hızla ve coşkuyla karşılık verdiler. Daha fazla sayıda insan ucuz pamukluları satın aldıkça, daha fazla sayıda ülkenin girişimcileri kendilerinin de aynı malları üretebileceğine ikna oluyordu. Yetenekli zanaatkârlar, maceracılar, bürokratlar ve yeni filizlenen girişimciler de bu yeni makineleri ve teknikleri aynı coşkuyla kucakladılar. Gördüğümüz üzere, 1800 civarında İngiltere, Fransa, Alman devletleri, ABD, Rusya, İsviçre, Hollanda ve Belçika'da ilk mekanize eğirme fabrikaları ortaya çıkmıştı. Yirmi yıl sonra, Habsburg İmparatorluğu, Danimarka, İtalya, Mısır ve İspanya'da da yeni fabrikalar kurulmuştu. 1860'lara gelindiğindeyse tüm Avrupa, Kuzey Amerika, Hindistan, Meksika ve Brezilya'da fabrikalar bulunuyordu. O yıl Birleşik Krallık hâlâ dünyadaki tüm mekanik iğlerin yüzde 67,4'ünü kontrol ederken, makineler aracılığıyla pamuk eğirme, dünyanın çoğu bölgesindeki geleneksel yöntemlerin yerini almıştı.[6]

Dünyadaki mekanize pamuk sanayii sadece hızlı küresel yayılması nedeniyle değil, hummalı büyüme hızı yüzünden de dikkate değerdi. Her yeni eğirme fabrikası, girişimci komşularına, pamuk işleyiciliğinin bu yeni dünyasında ustalık kazanan herkesi bol kârların beklediğini gösteriyordu. Kıta Avrupa'sında on dokuzuncu yüzyılın ilk on yılında başka bir örneği olmayan Belçika sanayileşmesi, bu büyümenin bir örneğini oluşturur: Yalnızca sanayileşmenin merkezi olan Ghent'te, 1802'de sadece 227 pamuk eğiricisi varken, altı yıl sonra 2000 işçi vardı, 1000 kişi de çevredeki kırsal bölgelerde çalışıyordu.[7] Alman eyaletlerindeki iğlerin sayısı, 1800'de 22.000'den, 1860'ta 2 milyona çıktı. Katalonya'da da pamuk sanayiinin katlanarak büyüdüğü görüldü, öyle ki burası

Pamuk fiyatının çarpıcı düşüşü: Mulhouse'da 100 kilogram pamuk ipliğinin ortalama fiyatı, 1811-1860.

"İspanya'nın kalbindeki küçük İngiltere" olarak anılıyor, 1861'de yaklaşık 800.000 iğ dönüyordu. 1828'e gelindiğinde Rusya'da da dokuz eğirme fabrikası açılmış, on dokuzuncu yüzyılın ortasında ise Rusya pamuk tekstilinde kendine yeter hale gelmişti. Meksika'da 1843'te elli sekiz fabrikada 25.000 iğ ve 2600 dokuma tezgâhı çalışıyordu. İsviçre'de 1857'de 1,35 milyon iğ bulunduğu düşünülüyordu. Komşu Alsas'ta ise 1828'de 500.000'den fazla, 1846'da 859.300 mekanik iğ bulunuyordu. ABD'de Rhode Island (1790), New Jersey (1791), Delaware (1795), New Hampshire (1803), New York (1803), Connecticut (1804) ve Maryland (1810) eyaletlerinde pamuk fabrikaları açılmıştı. ABD sayımlarına göre 1810'da ABD'de, toplam 87.000 iğe sahip 269 pamuk teşebbüsü vardı. 1860'ta ise 5 milyon iğe ulaşılarak, pamuk tekstili, yatırılan sermaye, çalıştırılan işçi ve ürünlerinin net değeri açısından ABD'nin en önemli işleme sanayii haline gelecekti.[8]

Makineleşmiş pamuk ipliği üretiminin dünyanın bu kadar çok bölgesine hızla yayılması ve katlanarak büyümesi, bu yeni sosyal sistemin zorlayıcı yapısını açığa çıkarmaktadır. En aşikâr gelişme, mekanikleşmiş eğirmeciliğin devasa verim artışlarına yol açmasıydı; bu yeni teknolojiyi satın almak için yeterli sermayeye sahip olanlar, elle çalışan eğiriciler karşısında derhal bir rekabet avantajı kazandılar. Girişimciler İs-

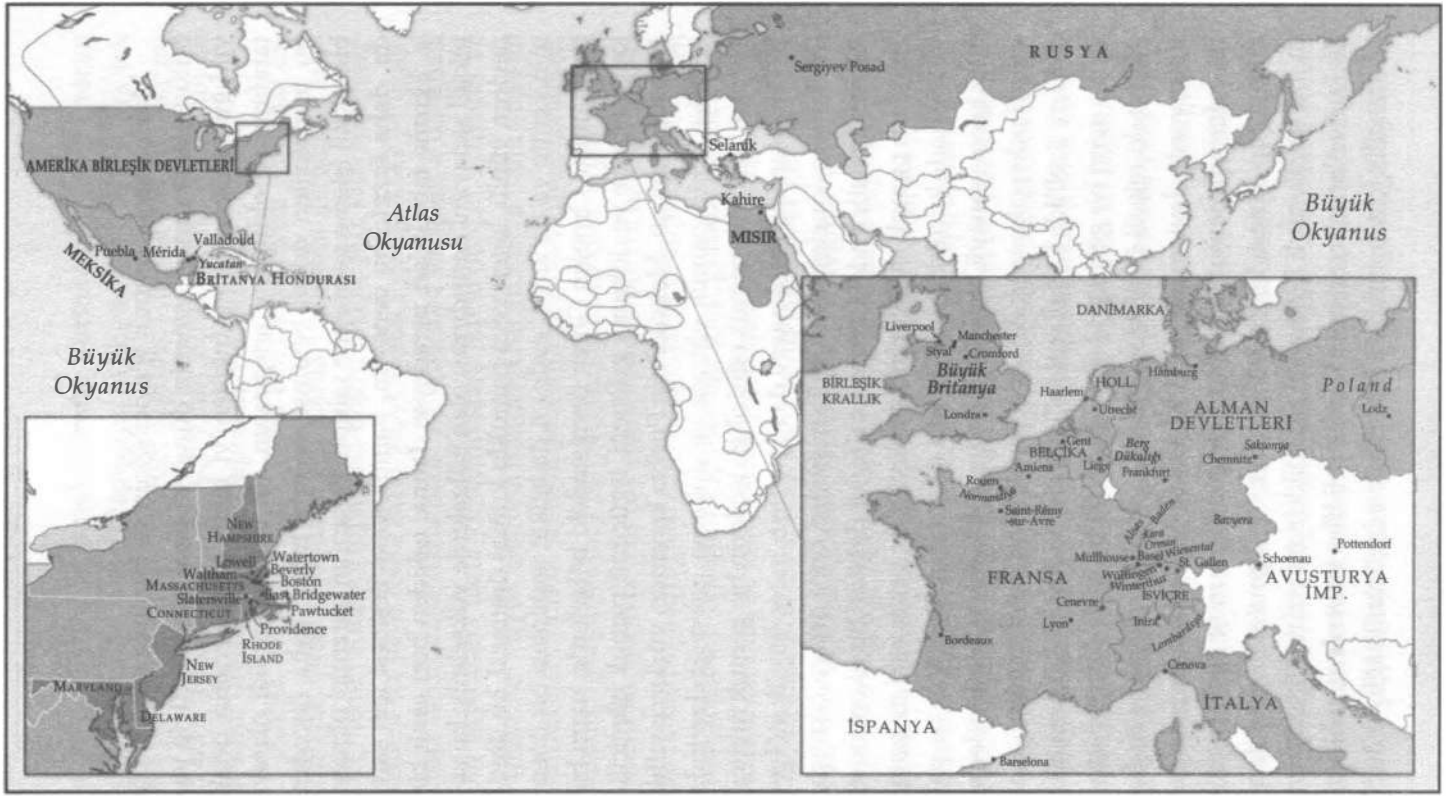
viçre'de eğirme makineleri kurar kurmaz, işçi başına verim yüz kat kadar arttı.[9] Pamuğun tarihinin 1780'den sonra tek bir yönde ilerlemesi şaşırtıcı değildir: Gitgide daha da verimli olan makineler insan işçiliğinin yerini alıyor, dünyanın en önemli üretim sanayiini tepetaklak ediyordu.

Ancak bu yeni pamuk ipliği eğirme yöntemi bu kadar caziptiyse, yerküreye daha eşit olarak yayılması gerekmez miydi? Neden Kıta Avrupa'sına doğru birkaç yüz kilometre ilerlemesi on veya daha fazla yıl, Atlantik'i geçip ABD'ye uzanması yirmi veya daha fazla yıl, Meksika ve Mısır'a ulaşması elli veya daha fazla yıl, Hindistan, Japonya, Çin, Arjantin ve Afrika'nın büyük kısmına ulaşması ise yüz veya daha fazla yıl sürmüştür? Pamuk sanayileşmesinin yayılması muammalıdır. Bunun, insanın başlıca ihtiyaçlarından biri olan giyinme ihtiyacını karşılamak için çok daha verimli bir yol olduğu aşikârdır. Pamuk yetiştirmek için uygun iklim ve toprak gerekliydi, ama İngiltere örneğinin gösterdiği gibi, pamuk işlemek için ikisine de ihtiyaç yoktu. Hatta makineleşmiş pamuk işleyiciliği, evrensel bir verimlilik kanununu takip eder gibi görünüyor, ama şaşırtıcı biçimde farklı sonuçlar doğuruyordu.

Makineleşmiş pamuk üretimini, bir virüsün veya istilacı bir türün yayılmasıyla karşılaştırırsak, bunun temelinde yatan nedenler, etkilenen nüfusu dirençli olanlardan ayırmamızı gerektirir. Gerçekten de, yeni çıkan bu makineleri ilk olarak benimseyen ülkelere ve bölgelere kenardan gelişigüzel bir bakış bile, sanayi kapitalizminin cenin halindeki nitelikleri olan bir dizi ekonomik, sosyal ve politik özelliği açığa çıkarır. İngiltere'de gördüğümüz üzere, bu sanayi kapitalizmi, önceki yüzyılların yaşamını kökten yadsıyordu. İngiliz tamircilerin ve avans karşılığı çalışan tüccarların, on sekizinci yüzyılın son on yıllarında yeni bir pamuk eğirme yöntemine rastlamaları bir şeydir. Bu modeli birkaç kat büyütüp, yeni bir sosyal düzen halinde harmanlamak ise bambaşka bir şey. Göreceğimiz üzere, belirleyici unsur, yeni ortaya çıkan türden bir devlet tipinin gücüydü.

***

Makineleşmiş pamuk işleyiciliğinin ve bununla birlikte bir bütün olarak sanayileşmenin dünyaya nasıl bir örüntüyle yayıldığını anlamak için, İngiltere'yi takip eden yerlerin ortak tarafının ne olduğunu araştıralım. İlk ve en öncelikli olarak, bu teknolojileri erken benimseyenlerin hepsi, daha önceden bir tekstil işleme geçmişine sahipti. Başarının garantisi olmasa da, daha önceki bu deneyim, pamuk sanayileşmesi için şarttı. Eğirme fabrikaları neredeyse daima, eskiden beri canlı bir tekstil sanayiini barındırmış olan bölgelerde yükselmiş; bu sanayinin yünlü, keten veya pamuklu kumaş üretmesi, bu üretimin kentte ya da kırda, evde ya da işlikte yapılması bir önem taşımamıştı. Örneğin Ghent çevresindeki bölgelerde, uzun bir keten eğirme ve dokuma geleneği, işgücünü pamuk işleyiciliğine hazırlamıştı. Meksika'nın Puebla kentinde, yüzlerce yıllık geçmişe sahip pamuk eğirme ve dokuma geleneği üzerinde kurulan mekanik pamuk eğiriciliği, işçilerin bir pamuk üreticileri loncasına sahip olmasını da sağlamıştı, zaten büyük atölyeler daha makineleşmenin gelişmesinden önce ortaya çıkmıştı. Alman eyaletlerindeki durum da farklı değildi: Bir ekonomist, "modern pamuk sanayiinin neredeyse her yerde eski ev sanayii üzerinde kurulduğunu" ortaya çıkarmıştır. Rusya'da ise pamuk işleme sanayii, on sekizinci yüzyılın keten ve yünlü işleme sanayiinden çıkmıştır; ABD'de ise, New England'ın tekstil fabrikaları, özellikle kadınların iplik eğirme ve tekstil dokuma alanında uzun bir geleneğe sahip olduğu bölgelerde yükselmiştir; Alsas'taki tekstil üretiminin geçmişi, on beşinci yüzyıla kadar uzanıyordu; İsviçre'nin pamuk işleme bölgelerinde de insanların evlerinde pamuklu kumaş dokumada uzun ve özel bir geçmişe sahip olması, beceri ve sermaye toplanmasıyla sonuçlandı. Bu küçük çaplı işletmeler genellikle sanayinin yükselişinin ilk kurbanları oluyor, ama kendilerini iflas ettirenlere, modern işletmecilik için zaruri olan becerileri ve işgücünü sağlıyordu.[10]

Sanayi Kapitalizminin Yayılışı, 1780-1860.

Eski üretim tabanının odağındaki alanlar, her bölgenin sanayileşmek için izlediği yolu da şekillendirdi. Dünyanın bazı bölgelerinde pamuk sanayileşmesi önce eğirme, sonra dokuma ve tekstil baskı alanında gerçekleşti. Örneğin ABD'de, İngiltere'de de olduğu gibi, sanayileşmeye temel el işçiliği, yani eğirme öncülük ediyor, sonra dokumaya, en son olarak da baskıya, başka yerlerden ithal edilen pamuklu kumaşın üzerine renkli desenler uygulanmasına geçiliyordu.[11] Dünyanın başka birçok bölgesinde olduğu gibi, Belçika, Rusya ve Alsas'ta ise, pamuk sanayileşmesi, canlı bir baskı sanayiinden ortaya çıkmıştı.

İster eğirmeciliğin, isterse baskının öncülüğünde olsun, köylü halk bütün bu bölgelerde kulübelerinde, çiftliklerinde ve evlerinde, tüccarların idaresi altında, pamuk eğirmiş ve dokumuştu. Saksonya'daki pamuk eğiriciliği ve dokumacılığının geçmişi, on beşinci yüzyıla kadar uzanıyordu, buradaki köylüler ilk önce kendi kullanımları için iplik ve kumaş üretmişlerdi. On sekizinci yüzyıla gelindiğinde, tüccarlar karmaşık bir avans sistemi kurmuşlardı, çiftçilere ilk önce ham pamuk avans veriyor, sonra bitmiş ipliği ve kumaşı onlardan alıyorlardı. Zamanla bu köylülerin bazıları sırf eğiricilik yapar hale geldi. 1799'da Chemnitz civarında, iddialara göre on beş bin kişi evlerinde pamuk eğiriyordu. İşçiler yeteneklerini geliştirirken, tüccarlar sermaye ve pazarlama bilgilerini topluyordu.[12]

İsviçre'nin öyküsü de benzer şekilde gelişmişti. Makinelerin gelmesinden uzun süre önce, on binlerce kişi pamuk tekstili üretimiyle meşguldü. Saksonya'da olduğu gibi, burada da tüccarlar zamanla bu üretimi düzenlediler. Ucuz İngiliz ipliği İsviçre pazarına akmaya başlayınca, bu eğiricilerin çoğu dokumacı haline gelerek, evlerinde çalışmayı sürdürdüler. Ancak avans karşılığı çalışan tüccarların bazıları, ipliği yerel olarak üretmenin sunduğu fırsatları fark ederek, işçileri İngiliz yapımı makinelerde maaş karşılığı çalışmak için fabrikalara

getirdiler. Sanayileşme ilk başta kırsal bölgelerdeki ve evlerdeki üretimi ortadan kaldırmamıştı, ama sanayileşmenin sermaye açlığı ve sürekli daha da büyüyen makineleşme, gücü zamanla ücretli işçilerin çalıştığı büyük fabrikalar kurmayı en iyi beceren tüccarlara doğru kaydırdı.[13]

İtalya'da da Lombardiya'nın avans sistemi, on dokuzuncu yüzyılın başlarında fabrika üretiminin ortaya çıkmasının yolunu açtı. Birkaç yüz kilometre batıda, Katalonya'da ise, hem kırsalda hem de Barselona şehrindeki daha önceki üretim, kısmen yeni sermaye birikiminin, kısmen de fabrikalara taşınabilen ücretli işçilerden oluşan bir köylü grubunun yaratılmasının da desteğiyle, fabrika üretiminin ilerlemesini kolaylaştırmıştı. Hollanda'nın makineleşmiş pamuk sanayii de avans ağları üzerinde kurulmuş ve bu sistemin içine yerleşmişti.[14]

Böyle bir eğirme sistemi, en azından ilk başta, işleri daha çok makineler aracılığıyla yapmaya kolayca ayak uydurabiliyordu. Örneğin on sekizinci yüzyılın sonunda, bazı eğiriciler evlerinde veya küçük atölyelerinde çıkrıklar kullanmaya başlamıştı, tıpkı yirmi ila otuz yıl önce İngiltere'de olduğu gibi. Ancak zamanla, neredeyse her yerdeki tüccarlar üretimi fabrikalara toplayacak, burada üretimi daha iyi denetleyebilecek, standartlaştırabilecek ve su ve buhar gücü kullanarak hızlandırabilecekti.[15]

Bu ilk dönemlerde, her zaman olmasa bile çoğu zaman, sanayi üretiminin diğer zaruri bileşeni olan sermayeye de erişim sağlandı. Sermayeye erişim sağlanamasa, bu yeni pamuk üretme yollarını izlemek mümkün olamazdı: binalar inşa edilmesi, ırmaklara yön verilmesi, makineler yapılması, işçilere maaş ödenmesi, hammadde sağlanması, uzmanlar çalıştırılması ve bütün bunların genellikle çok uzaklarda, ulusal sınırların ötesinde gerçekleştirilmesi gerekiyordu. Tüccarların en yaygın stratejisi, ev içinde pamuk ipliği ve kumaş üretiminin düzenlenmesiyle biriktirdikleri sermayeyi, küçük fabrikalara yatırmaktı. Örneğin İsviçre'de, eskiden avans karşılığı çalışan

tüccarlar, 1806'dan sonra kurulan mekanize eğirme fabrikalarını finanse etmişlerdi. Birkaç tezgâhtan oluşan küçük fabrikalarla işe başlayıp, yavaşça bunları büyütmüşlerdi. On sekizinci yüzyılın sonlarında, Katalonya'daki zanaatkâr üreticiler, mekanize olmayan ve ev bazlı tekstil sanayiinde sermaye biriktirmiş ve bunu, üretimi genişletmek ve makineleştirmek için kullanmıştı. Alsas'ta sanayi sermayesini ve girişimci tecrübelerini, Mulhouse kentinin daha eski tüccar ve zanaatkâr seçkinlerinden alıyordu. Rusya'da, Moskova'dan seksen kilometre uzaktaki küçük bir şehir olan Sergiyev Posad kökenli pamuk üreticisi Prokhorov ailesi, benzer bir yol izlemişti. II. Katerina tarafından azat edilmiş serflerden olan bu aile, ilk başta küçük çaplı ticaretle uğraştıktan sonra, 1843'te kumaş baskıcılığına odaklanmıştı. Bundan kısa süre sonra küçük bir eğirme fabrikası açmışlar ve şirketleri hızla büyümüştü. Çağın en dinamik sanayii olan pamuk işleyiciliği, sosyal hareketlilik için bol fırsat sunuyordu. İsviçreli pamuk işleyicisi Heinrich Kunz da ücretli işçi olarak yola çıkmıştı, ama 1859'da öldüğünde 2000 işçinin çalıştığı, 150.000 iğe sahip sekiz eğirme fabrikasının sahibiydi.[16]

ABD'deki fabrika sahipleri de genellikle küçük tüccarların ve yetenekli zanaatkârların arasından çıkıyordu. Rhode Island'lı Samuel Slater İngiltere'de çıraklık yapmış, başka fabrikalarda yöneticilikten sonra 1789'da ABD'ye göç etmişti. Oraya varır varmaz, Providence'lı tüccar Moses Brown ile işbirliğine girdi, çünkü Batı Hint Adaları'ndan tedarik ticaretiyle zengin olan bu tüccar da, Brown'ların Pawtucket'taki fabrikasında mekanik eğiriciliği geliştirmeye çalışıyordu. Slater hafızasından İngiliz tasarımı makineler kurmaya başladı ve fabrika Aralık 1790'da ilk ipliğini üretti. Enerjik bir adam olan Slater kısa sürede çalışmalarını genişleterek, yeni fabrikalar kurdu ve zamanla 1799'da kendi şirketini kurmak için yeterli sermayeyi toparladı. 1806'da Rhode Island kırsalını, Slatersville köyü süslüyordu.[17]

Bu başarılar, başkalarına da esin veriyordu: "amacı kendi işini kurmak" olan William Holmes 1813'te ağabeyi John'a, bir pamuk fabrikası kurmaları gerektiğini yazarken, yakınlardaki bir fabrikanın maliyetinin ne olduğunu gözden geçirmiş ve bu gözlemden, zamanla 1000 iğ sığacak büyüklükte bir fabrika kurmanın, yaklaşık 10.000 dolar tutacağını hesaplamıştı. "Ben katılmaya ve 1000 dolar koymaya hazırım, işçilik yapan bir eğirici de 500 daha koyacak, gerekirse bu mahalleden daha fazla ortak bulabilirim." İşe başladıklarında, bu alçakgönüllü yatırımcılar "bu şekilde, 200 iğden gelen kârla makinelerin sayısını artırabilmişti".[18]

Holmes kardeşler örneğinin gösterdiği üzere, ilk pamuk fabrikalarının sermaye ihtiyacı gayet mütevazı olabiliyordu, hatta o kadar mütevazıydı ki, Saksonya gibi sermayenin kısıtlı ölçüde bulunduğu bölgelerde bile, pamuk fabrikaları küçük, eski model ve ucuz işgücü ile ucuz su gücüne bağımlı da olsa gelişebiliyordu. Don Baranda aynı ölçüde mütevazı olarak, 1835'te Valladolid'deki fabrikasına toplam 40.000 peso, yani yaklaşık iki yüz deneyimli işçinin yıllık maaşı kadar yatırım yapmıştı. Daha büyük sermayenin bulunduğu bölgelerde bile, masraflar ölçülü ve tereddütlüydü. Fransa'nın Aşağı Ren bölgesinde, pamuk kompleksinin bir kısmı Mulhouse'da odaklanırken, bir pamuk eğirme fabrikası kurmak için 1801'de sadece ortalama 16.216 frank gerekliydi, böylece mevcut otuz yedi fabrikada, ortalama seksen bir işçi çalışıyordu. Bir dokuma fabrikası için daha büyük bir meblağ, ortalama 35.714 frank gerekliydi ama bir araba fabrikası için gereken 150.000 frankla ve bir silah fabrikası için gereken 1,4 milyon frankla karşılaştırıldığında, bu hâlâ mütevazı bir miktardı. Fabrikalar sonradan elbette büyüyecekti: on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında, mekanize eğirme fabrikasının maliyeti 200.000 ila 600.000 frank arasındaydı, bir entegre eğirme, dokuma ve baskı fabrikası kurmak ise belki 1,5 milyon frank tutabiliyordu.[19]

Avansla çalışılan sanayide ve küçük zanaatkâr atölyelerinde biriken sermayenin yatırımına, bazen kaypak olan ticaret dünyasında biriken büyük servetlerle yatırım yapma denemeleri eklendi. Gerçekten de bazı müstesna durumlarda, tüccar sermayesinin sanayi üretimine bağlanmasıyla, pamuk işleyiciliğine devasa servetler yatırılıyordu. Amerika'nın 1807'den 1812'ye kadar İngiltere ve Fransa'ya karşı uyguladığı ticaret ambargosu yüzünden aniden ve feci biçimde boşta kalan sermaye için yeni pazarlar arayan Boston'lu bir grup tüccarın yaptığı yatırım, bu hamlelerin en çarpıcı olanıydı. 1810'da Francis Cabot Lowell, bir pamuk fabrikası için proje hazırlamak üzere Birleşik Krallık'a gitmişti. Geri döndüğünde, o ve bir grup zengin Boston'lu tüccar, "Boston İşletme Şirketi Ortakları arasında Sözleşme Maddeleri"ni imzalanmış, böylece ilk başta 400.000 dolar ya da 2 milyon franktan biraz daha fazla yatırımla, Boston yakınlarındaki Waltham'da dev bir entegre eğirme ve dokuma fabrikası kurmuşlardı. Fabrika pahalı olmayan kaba pamuklu mallara odaklanıyor, bunların bir kısmı, Hint üretimi kumaşların yerine, köleleri giydirmek için satılıyordu. (Lowell'in kumaşı köleler arasında o kadar yaygınlaştı ki, "Lowell" kölelerin kaba pamukluları tarif etmek için kullandığı terim haline geldi.) Fabrika öyle kârlıydı ki, çoğu yıl ödenen kâr payı, ödenmiş sermayenin yüzde 10'unun üzerinde kalıyordu. 1817'de fabrikaların ödediği kâr payı yüzde 17 ile doruğa çıktı. Boston Ortakları 1823'te Boston'un yaklaşık 40 kilometre kuzeyindeki Lowell'da daha fazla fabrika inşa ederek, dünyanın en büyük entegre fabrikalarını kurdular. Amerikan ticaret sermayesinin üretime doğru bu hareketi, kölelik ile sanayi arasındaki bir diğer yakın bağlantıya işaret ediyordu. Cabot, Brown ve Lowell aileleri gibi erken dönemin pamuk sanayicilerinin hepsi, köle ticaretiyle, Batı Hint Adaları tedarik ticaretiyle ve kölelerin yetiştirdiği tarım ürünlerinin ticaretiyle bağlantılı işler yapıyorlardı.

"Kırbacın efendileri" ile "tezgâhın efendileri" yine yakın ilişki içerisindeydi.[20]

Boston Ortakları, yatırımlarının boyutları açısından sıra dışıydı, ama sanayi üretimine sermaye kaydıran tek büyük tüccar bunlar değildi. İsviçreli tüccarlar henüz on dokuzuncu yüzyılın başlarında hem Alsas'taki pamuk sanayiine, hem de Lombardiya'nın yeni gelişen pamuk kompleksine yatırıma başlamışlardı. Barselonalı tüccarlar da bunu takip etti. Meksika'da ise, pamuk işleyiciliğine yatırılan sermayenin büyük kısmı, tekstil sanayiinin kendisinden değil, ticarette kazanılan servetlerden geliyordu. 1830 ile 1849 arasında Puebla'da pamuk fabrikası açan kırk bir kapitalistin on dokuzu tüccar, beşi toprak sahibiydi, sadece üç tanesi önceden tekstille uğraşmıştı.[21]

Çoğu yabancı olan zengin tüccarlar, Rus pamuklu tekstil sanayiinin gelişiminde merkezi bir rol oynamıştı; bunların en sembolik olanı Ludwig Knoop idi. Aracılık yapan Bremenli bir tüccar ailesinden gelen Knoop, Rusya'ya 1839'da, iplik ithal eden Manchesterli bir ticaret firması olan de Jersey'in mümessil yardımcısı olarak gelmişti. Henüz on sekiz yaşındaydı, ama pamuk üretim teknolojisini gayet yakından tanıyordu ve bu teknolojinin vaatlerinin esiriydi. 1786'dan 1843'e kadar eğirme çıkrığı (veya bunların taslakları) gibi şeylerin ihracatını yasaklamış olan İngiltere, dört yıl sonra tekstil makinesi ihracatı üzerindeki yasakları kaldırdığında, Knoop bu makineleri, İngiliz mühendisler ve makinecilerle birlikte Rusya'ya getirmeye başlamıştı; Amerika'da yetiştirilmiş olan pamuk da ithal ediyordu ve Rus işleyiciler için yurtdışından kredi sağlıyordu. 1843 ile 1847 arasında sekiz eğirme fabrikası kurmuş, sonra da bu fabrikaları Rus girişimcilere satmıştı. Pamuğun küresel olarak bir roket gibi yükselişinden faydalanan Knoop, Rusya'nın en önemli sanayicisi haline gelmişti.[22]

Bu gibi sermaye seferberlikleri neredeyse daima akrabalık bağlantıları içinde oluyordu, örneğin Boston Ortakları,

GİRİŞİMCİLER

Rusya: Ludwig Knoop ve eşi

Fransa: André Koechlin

Belçika: Lieven Bauwens

Meksika: Don Pedro Baranda

yatırımlar için akrabalarına başvuruyordu; aynı şekilde Lodz kenti civarında büyük bir eğirme, dokuma ve son işleme imparatorluğu kurmuş olan Yukarı Silezyalı Fraenkel ailesi de, aile sermayesini ve yönetim becerilerini etkin olarak kullanıyordu. Ancak yeni gelişen pamuk sanayiinde ailenin önemini gösteren en iyi örnek, bir avuç ailenin kuşaklar boyunca devasa bir yerel sanayi dalına hâkim olduğu Alsas idi: Bu ailelerin arasında Dollfuse'ler, Koechlin'ler ve Schlumberger'ler de vardı. Bu aileler kendi aralarında evleniyordu. Mulhouse'ın başlıca pamuk girişimcilerinden olan Pierre Schlumberger öldüğünde, eğirme fabrikalarının ve baskı atölyelerinin değeri 1,3 milyon frank olarak tahmin ediliyordu. Schlumberger'in yirmi iki çocuğu ve torunu, 1830 ile 1870 arasında yetişkin oldu. On dokuzu evlendi; bunların on dördü Alsas burjuvazisiyle, üçü ise pamuk limanı Le Havre burjuvazisiyle hayatını birleştirdi. Dolayısıyla Mulhouse tekstil burjuvazisi son derece birbirine bağlıydı, çıkarlarına uygun bir politik, sosyal ve ekonomik ortam oluşturmak için güçlerini birleştirme (1826'da Société Industrielle de Mulhouse adlı derneği kurmuşlardı) ve uygulama kabiliyetine sahipti. Bu soydan gelen André Koechlin'e takılan "Mulhouse'ın Sultanı" takma adı çok yerindeydi.[23]

Öyleyse sermayeye ve tekstil üretiminde bir geçmişe sahip olmak, makinelerle iplik ve kumaş üretme macerasına atılmak için zaruriydi, ancak bu önkoşulları kapsamlı bir pamuk sanayileşmesine dönüştüren katalizör, baskıydı; yani, İngiliz ithalatının rekabeti. Gerçekten de dünyanın her yerinde mekanize pamuk işleyiciliğini benimsemeyi teşvik eden, yerel üretimi yabancı ithalatla, özellikle de İngiliz malı ithalatıyla telafi etme gerekliliğiydi, tıpkı İngiltere'nin Hindistan ithalatına olan bağımlılığının yerine kendi yerel ürünlerini koymak için zorlu bir savaş vermiş olması gibi. 1800'e gelindiğinde, İngiltere devasa miktarlarda pamuk ipliği ve daha küçük bir oranda kumaş ihraç ederek, dünya piyasalarını boğuyordu:

Avrupa'ya yapılan ihracatın hacmi, 1780 ile 1805 arasında yirmi kattan fazla artmıştı.[24]

İlk başlarda İngiliz işleyicilerin kendileri de sanayi kapitalizminin yayılmasına önemli ölçüde aracılık etmişti. Örneğin Manchesterli bir pamuk işleyicisi olan Wright Armitage, fabrikasının mallarını satmak için kardeşi Enoch'u ABD'ye göndermişti. Benzer şekilde Manchesterli eğiriciler McConnel & Kennedy de ipliklerini satmak için Hamburg, İsviçre, Fransa, 1825'te de Leipzig, Belfast, St. Gallen, Selanik, Frankfurt, Kalküta, Fransa, Cenova ve Cenevre gibi uzak yerlerdeki acentelerden faydalanıyordu. İşyeri kayıtları, hizmet verdikleri yabancı piyasaların çeşitliliğinin sürekli arttığına tanıklık etmektedir. Şirket 1790'larda neredeyse sadece Birleşik Krallık'taki müşterilerle ilişki kurarken, 1805'e gelindiğinde Almanya, Portekiz ve ABD'deki ortaklarla, 1825'te ise Mısır, Fransa, Hindistan, İtalya, Polonya ve İsviçre'deki iş ortaklarıyla ilişki kuruyordu. O yıl, şirketin mektuplarının yüzde 30'unun, Birleşik Krallık dışındaki yerlere gitmiş olması, satışlarının küresel boyutunu gözler önüne sermektedir. Manchester'in ilk milyoneri ve bir "sanayi ve ticaret imparatorluğunun" kurucusu olan John Rylands, kariyerine dokumacı olarak başlamış, sonra fabrikatörlüğe geçmiş, 1820'lerde ise toptancılık yaparak, Manchester'de ve 1849'da Londra'da dünya piyasalarına mal tedarik eden devasa depolar kurmuştu.[25]

Ancak zamanla, fabrika sahipleri sadece üreticiliğe odaklanmaya ve satış işlerini yeni filizlenen bir grup tüccara terk etmeye başladı, bunlar da yakındaki işleyiciler için sürekli genişleyen piyasalar yarattılar. Manchester kentinde daha 1815'te, müşterilere geniş bir yelpazede ürünler sunan 1500 pamuk sergisi vardı. Yabancı tüccarlar da buraya akıyordu. Örneğin Nathan Rothschild 1798'de, babasının Frankfurt'taki evi için tekstil almak üzere Almanya'dan gelmişti ve Manchester'e yerleşen ilk Alman Yahudisi o oldu. Osmanlı İmparatorluğu'nun ve daha ötesinin ihtiyaçlarını karşılamak için,

Dünya piyasasını ele geçirmek:
John Rylands, Manchester, 1869.

1840'tan sonra çok sayıda Yunan da onlara katıldı. Zengin İngiliz tüccarların ve bankacıların kredilerinden faydalanan, yabancı limanlara yerleşmiş tüccarlar, İngiliz tekstillerinin satışı için başka bir kanal halini aldılar. Örneğin Buenos Aires'te hızla büyüyen bir İngiliz tüccar grubu, on dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarından itibaren İngiliz ipliği ve kumaşı satıyor, aynı zamanda post ve et ürünleri ihraç ediyordu. Örneğin Hugo (Hugh) Dallas iplik ve kumaşı komisyon karşılığı ithal ediyor ve "renklere, türlere, kalite & fiyatlara ilişkin bilgileri" İngiliz işleyicilere gönderiyor, bunlar da üretimlerini, bir mektubun varmasının altı ay sürdüğü uzaktaki bir piyasaya göre ayarlıyordu.[26]

Ayrıca Buenos Aires, İngiliz tüccarların pamuk ticareti yaptığı Güney Amerika'daki tek yer değildi. Daha 1820'lerin ortalarında Montevideo'da on, Lima'da yirmi, Mexico City'de on dört, Cartagena'da dört, Rio'da altmış, Bahia'da yirmi ve Pernambuco'da on altı İngiliz ticarethanesinin etkin olduğu tahmin edilmektedir.[27] Bu ihracat kasırgası, dünyanın maki-

neleşmemiş pamuk sanayilerini boğdu. Avrupa'da en erken sanayileşen ülkelerden biri olan İsviçre, 1790'ların ortasından başlayarak makineyle eğirilmiş önemli miktarda İngiliz ipliği ithalatına tanıklık etti. Bunun sonucunda, eğiricilerin ücretleri çarpıcı ölçüde düştü: Bir İsviçreli eğirici bir günlük eğirme işçiliğiyle 1780'de 2,25 kilogram ekmek alabilirken, 1798'de bunun için iki buçuk gün çalışması gerekiyordu. İngiliz eğirme fabrikalarının temsilcileri 1802'de İsviçre'ye gelerek, mallarını daha da büyük hacimlerde satmış, 1820'lerin başlarındaysa İsviçre kırsalında elle ip eğiren kimse kalmamıştı. Aynı istila Katalonya'da, kuzeybatı Avrupa'da ve Alman Eyaletlerinde de yaşanarak, yeni tomurcuklanan kapitalistleri, hükümdarları ve bürokratları makineleşmiş üretimi kucaklamaya zorladı. Gerçekten de bunu başaramamak, pamuğu feda etmek ve önemli bir zenginlik kaynağı haline gelmiş olan ve artan ölçüde "modernliğin" önkoşulu olan bir işi bırakmak demekti. Ancak göreceğimiz üzere, dünyanın çoğu bölgesindeki yöneticiler ve kapitalistler buna karşılık verebilecek durumda değildi.[28]

İngiliz rekabeti, tamamen yeni bir şeye başlamak için güçlü bir tehditti, ama hiçbir işleyici bunu İngiliz teknolojisi olmadan yapamıyordu. Her ne kadar İngiliz hükümeti tekelinde tutmaya çalıştıysa da, özel ve hükümet kumandalı sanayi casusluğu programlarının yanında, yeni ülkelerde servet yapmak isteyen yetenekli İngiliz işçilerinin ve pamuk kapitalistlerinin durdurulamayan dışarı akışı sayesinde, teknoloji hızla yayılıyordu. Yeni makinelerin İngiltere'de icadıyla, başka yerlere yayılması arasında genellikle sadece on yıllık bir süre geçiyordu. Çıkrıklar ve su tezgâhları İngiltere'den Hollanda ve Kuzeybatı Almanya'ya 1780'de gelirken, tezgâhlar Belçika'ya, çıkrıkların 1771'de kurulmuş olduğu Fransa'dan geliyordu. Su tezgâhı İngiltere'de 1769'da kurulduktan sonra, Lyon'a 1782'de gelmişti. Samuel Crompton'un eğirme makinesi Amiens'e 1788'de, icadından sadece dokuz yıl sonra

gelmişti. Bir sosyoloğun ifadesiyle, Arkwright'ın makinesi "önemli bir teknolojik aşama" idi, ancak "başka bölgelere kolayca yayılabiliyordu".[29]

Gerçekten de Sanayi Devrimi İngiltere'de patlak verdiği sırada, dünyanın çoğu bölgesinden girişimciler, hükümdarlar, bürokratlar ve bilim insanları İngiliz pamuk sanayiinin gelişimini dikkatle inceliyordu. Planlar, modeller ve makineler temin etmek için İngiltere'ye gidiyorlardı. Eğer açıkça makine almak mümkün olmuyorsa, girişimciler ve casuslar bu yeni teknolojinin sırlarını belleğine kazıyor veya yetenekli İngiliz zanaatkârlarını, 1825'e kadar yürürlükte olan kısıtlayıcı göç yasalarına rağmen yola çıkmaya ikna ediyordu. Sanayi casusluğu sıradan bir olaydı. Örneğin mekanize pamuk eğiriciliğini Belçika'ya getirmiş olan Lieven Bauwens, 1789 ile 1799 arasında otuz iki defa İngiltere'ye gidip, pamuk eğirmenin yeni yöntemlerini incelemiş, bazen de beraberinde yetenekli işçiler getirmişti. Bir grup Baltimore'lu üretici tarafından 1785'te İngiltere'ye gönderilen Thomas Somers, eğirme makinelerinin küçük ölçekli modelleriyle geri dönmüştü. Bu ilk makinelerin taslakları çoğunlukla zanaatkârların akıllarında kaldığı için, bunların dolaşmaları bu yayılmayı mümkün kılıyordu. Tahminen Kıta Avrupa'sında çalışmakta olan iki binden fazla İngiliz zanaatkâr, beraberinde İngiliz tekstil sanayiinin kalbinde yatan bilgileri de götürmüştü.[30]

İngiliz girişimciler, İngiliz uzmanlığı ve İngiliz zanaatkârlar her yerde önemli bir rol oynuyordu. Fransız pamuk sanayiinin merkezlerinden biri olan Normandiya'da, Thomas ve Frederic Waddington kardeşler, Saint-Remy-sur-Avre ve Rouen'de mekanize eğirme fabrikalarının kurulması sırasında hizmet etmişti. 1818'de Mulhouse'lı pamuk girişimcisi Nicholas Schlumberger, eğirme makineleri yapması için İngiltere'den mühendis Job Dixon'u getirtmişti. 1831'de ise Camille Koechlin İngiltere'ye giderek, oradaki pamuk tekniklerini incelemiş ve geriye dönerken yazdığı "İngiltere'de tutulan not

defterleri"nde, özellikle de kumaşların boyanmasıyla ilişkili olan üretim tekniklerinin ayrıntılı bir tarifini sunmuştu.[31]

Yeni makineler Fransa'dan İsviçre'ye göçtü. İsviçre pamuk sanayii, İngiltere'den gelen makine yapımı ipliğin altında şiddetle ezilirken, 1800 yılında, Bordeaux'daki İsviçre konsülü Marc Antoine Pellis İsviçre Konfederasyonu hükümetine, İngiliz eğirme makinelerinin Fransız yapımı kopyalarını ithal etmek için başvurdu. Makineler daha sonra, 1801'de kamulaştırılmış bir manastırda kuruldu ve 204 iğ çalıştırıldı. Bir yıl sonra, bazı Winterthur'lu tüccarlar Arkwright'ın eğirme makinelerinden kırk dört adet satın alarak Wülflingen'deki bir fabrikaya getirdi.[32]

Lancashire'dan çok daha uzaktaki yerler de fikirlerin, makinelerin ve insanların yayılmasından faydalandılar. Meksika İngiltere'den ve zamanla Amerika'dan gelen uzmanlardan, teknolojiden ve makinelerden istifade ediyordu. ABD pamuk sanayii kendisi de İngiliz teknolojisine ve durmak bilmeyen bir ticaret ve göç hareketi gibi kamufle edilebilen sanayi casusluğuna dayanıyordu. 1787'de, (iki yıl önce hazine bakanı olan) Alexander Hamilton ve Tench Coxe, Arkwright'in makinesinin modellerini ve çizimlerini temin etmesi için Andrew Mitchell'i İngiltere'ye göndermiş, ancak Mitchell yakalanınca bu proje başarısız olmuştu. En meşhur olan Francis Cabot Lowell ise, 1810'da güya "sağlık nedeniyle" İngiltere'ye sızmış ve Watertown'daki fabrikası için taslaklarla geri dönmüştü. Göç ve casusluğun bu bileşimi, bilginin hızla yayılması anlamına geliyordu: Arkwright'ın tarama motoru Atlantik'i sekiz kısa yılda, Hargreave'in eğirme çıkrığı on; Arkwright'ın su tezgâhı yirmi iki, Crompton'un eğirme makinesi ise sadece on bir yılda geçmişti. 1843'ten sonra Büyük Britanya'dan tekstil makinelerinin ihracatı nihayet yasal hale getirildiğinde, "İngiliz mühendislik firmalarının pazar arayışları" tekstil işleme teknolojisinin daha da yayılmasında önemli bir ek etken haline gelmişti.[33]

Bu teknolojiler yayıldıktan sonra, yerel makine fabrikaları hızla ustalaştı ve bu makineleri yeni amaçlara ve koşullara göre uyarladılar. Saksonya'daki girişimciler İngiliz makinelerinin basitleştirilmiş versiyonlarını henüz 1801'de kurmaya başlamışlar, İsviçreli zanaatkârlar da 1806'da onları takip etmişlerdi. Fransa da pamuk sanayiinin yanında, güçlü bir makine inşa sanayii geliştirmiş ve bu teknolojiyi zamanla tüm Avrupa'ya ihraç etmişti. Yetenekli Alman zanaatkârlar ise Rus pamuk sanayiinin ilk dönemlerinde önemli bir rol oynamışlardı. Barselonalı zanaatkârlar henüz 1789'da eğirme çıkrıkları, 1793'te Arkwright'ın su tezgâhını ve 1806'da da Crompton'un makinesini üretmişlerdi. Alsaslı işleyiciler, kumaşa renk vermede kullanılan boyaları ve kimyasalları geliştirmede, İngiliz rakiplerinin yaklaşık on beş yıl ilerisindeydi ve bu teknoloji zamanla, Basel civarındaki devasa kimyasal ve eczacılık sanayiinin ortaya çıkmasını sağladı. 1831'de ise Amerikalı John Thorp'un icat ettiği halka eğirme, hem çalışması açısından daha kolay ve hızlıydı, hem de işçi başına daha fazla iplik üretebiliyordu. Bu kısa zamanda Meksika'ya, Büyük Britanya'ya ve en önemlisi, yüzyılın sonlarında Japonya'ya yayıldı. Sanayi kapitalizminin merkezi niteliklerinden biri olan durmak bilmeyen teknik yenilik fikri, Büyük Britanya sınırlarının ötesine yayılmıştı ki bu da sanayi kapitalizminin kanatlandığının bir işaretiydi.[34]

Gerçekten de eğirme ve dokuma teknolojisine ulaşabilmek en az, sermayeye ve avansla çalışan üretim ağlarında önceden bir deneyime sahip olmak, İngiliz rekabetine katlanmak ve daha genel olarak tekstil işleyiciliğinde bir tür geçmişe sahip olmak kadar gerekliydi. Papua Yeni Gine, Kongo Vadisi veya Kuzey Amerika kıtasının iç bölgeleri gibi yerlerde bu şartlar bulunmuyordu ve dolayısıyla İngiltere'nin yolunu takip etmeleri muhtemel değildi. Ancak dünyanın devasa bölgeleri, bu koşulları yerine getirmelerine rağmen, pamuklu alanında hiçbir sanayileşmeye sahne olmadı, örneğin günümüz

Nijerya'sındaki Kano, Japonya'daki Osaka ve Hindistan'daki Ahmedabad. Elbette Asya ve Afrika'daki pamuk sanayii hâlâ İngiliz rekabetinin erişimi dışındaydı ve dolayısıyla bu yeni üretim tekniklerini benimsemek için daha az baskı altındaydı. Ancak Asya'nın bazı kısımları, örneğin Hindistan, Çin ve Osmanlı İmparatorluğu, İngiliz iplik ithalatının uyguladığı yıkıcı baskıya rağmen sanayileşmedi. Birçok bölge sanayileşirken, görünüşte bunların ikizi olan diğer bölgelerin sanayileşmemesini ne açıklar? Bunun yanıtını başka bir yerde aramamız gerek.

***

Bu eşitsiz gelişmenin bir kolay açıklaması, savaş kapitalizminin Avrupa ekonomileri üzerindeki sağlıklı etkisidir. Öncelikle de İngiltere vakası, sömürge topraklarına el koymanın, köleleştirmenin ve zorla küresel üretim ağına dahil etmenin yerel pamuk sanayiinin yeniden şekillendirilmesinde ne kadar önemli olduğunu açığa çıkarmaktadır. Eğer sanayi kapitalizmi, savaş kapitalizminin getirileri üzerinde kurulduysa, pamukta sanayileşmenin temel ön koşulu herhalde savaş kapitalizmini benimseyebilmekti. Sadece İngilizler değil, Fransız, Hollandalı ve İspanyol kapitalistler de sömürgelerin hammaddelerinden ve sömürge piyasalarından istifade edebiliyordu. Ancak bu fazla kolay bir açıklamadır. Ne de olsa, savaş kapitalizminin, sanayi kapitalizminin gelişimine en önemli katkılarından biri, devasa miktarlarda ham pamuğu sürekli düşen fiyatlarla tedarik edebilmesi olmuştur. Ancak bu fayda birçok yoldan genelleştirilebiliyordu, Liverpool'a ya da gerekirse New Orleans'a gidebilen herkes, pamuk satın alıp, Kuzey Amerika'daki köleler üzerinde uygulanan muazzam baskıdan istifade edebilirdi. Ya pamuk sanayileşmesinin Alman Eyaletlerine yayılmasına ne demeli? Ya da İsviçre'ye? Elbette bunların tüccarlarından bazıları da köle ticaretinde servet kazanmıştı ve kölelerin yetiştirdiği pamuğa kolayca

erişebilmekten yararlanıyordu, ama yine de, Avrupa'nın sanayileşmesinin bu önemli bölgeleri sömürgelerden yoksundu.

Ayrıca, en baskın ekonomik model olan savaş kapitalizmi, sanayileşme için gereken kaynakları, özellikle de ham pamuğu ve çoğu önemli kurumsal mirası hazırlasa bile, Büyük Britanya örneği savaş kapitalizminin, bir sonraki adım olan pamuklu tekstilin kitlesel üretimi için uygun olmadığını göstermişti. Ekonomik etkinliği düzenlemenin başka bir yolu bulunmalıydı ve bu modeli oradan oraya aktarmanın, makineleri hareket ettirmekten veya sermayeyi seferber etmekten çok daha zor olduğu görülecekti.

İngiltere örneğinin gösterdiği başka bir şey ise, devletin sanayileşme için yararlı olan koşulları hazırlama gücünün önemidir. Yasal, bürokratik, altyapı ve askeri olarak yeni topraklarına hâkim olabilen güçlü bir devlet olmasa, sanayileşme kesinlikle mümkün değildi, çünkü piyasaları düzenlemek, yerel sanayiyi korumak, gelirleri artırmak için gerekli araçları yaratmak, sınırları kollamak, ücretli işçileri toplamayı sağlayan değişiklikleri desteklemek şarttı. Gerçekten de devletlerin, yerel bir pamuk sanayiini yeşertme yeteneği, sanayileşen yerlerle sanayileşmeyenler arasındaki en önemli fark olarak ortaya çıkar. Modern devletlerin haritası, pamuk alanında erkenden sanayileşen bölgelerin haritasıyla neredeyse mükemmel ölçüde örtüşür.

En yüzeysel düzlemde devletler önemliydi, çünkü eğirme fabrikalarının kurulmasını sağlayan bir dizi önlem alarak, pamuğun sanayileşmesi projesini üstlenebiliyorlardı. Örneğin Fransız devrim hükümeti, Belçikalı pamuk öncüsü Bauwens'e kredi vermişti. Johann Gottfried Brügelmann Almanca konuşulan eyaletlerde ilk pamuk fabrikasını kurduğunda, Berg Dükalığı ona ayrıcalık tanımış ve böylece Brügelmann üretimi tekeline almıştı. Saksonya'da Karl Friedrich Bernhard ve Conrad Woehler 1799'da ilk pamuk fabrikalarını İngiliz mühendislerin yardımıyla açtıklarında, yerel hükümete başvurarak doğrudan teşvik ve geçici bir tekel elde etmekte başarılı ol-

dular. Rusya'da pamuk girişimcisi Michael Ossovsky, 1798'de Rusya'nın ilk mekanize eğirme fabrikasını çalıştırmak için hükümet kredisi ve beş yıllık tekel sağlanmıştı. Danimarka'da hükümet yeni gelişen tekstil sanayiine sağlam teşvikler sunuyor ve yurtdışından yetenekli işçi getiriyordu. 1779'da "Manchester Fabrikası" olarak da bilinen Kraliyet Ayrıcalıklı Pamuk Tesisi'ni bile kurmuştu. Benzer şekilde, ABD'de Alexander Hamilton 1791 tarihli "Fabrikalar Konusu üzerine Rapor"unda, sanayinin gelişmesi için devlet desteğine dayalı bir politikayı şiddetle savunmuştu. 1786'da Massachusetts idaresi'nin Robert ve Alexander Barr adlı iki İskoç'u East Bridgewater'a göç edip, burada bir pamuk eğirme fabrikası kurmaya teşvik etmesinde olduğu gibi, devlet önemini kanıtlıyordu. Benzer şekilde, 1789'da bir grup Bostonlu tüccar, Massachusetts eyaletinin 500 dolar tutarındaki bir hibesi sayesinde, Beverly Pamuk Fabrikası'nı kurmuştu. Meksika'da federal hükümet, fabrikaların inşası için kredi vermek üzere 1830'da Banco de Avio para Fomento de la Industria Nacional'i kurmuş ve yabancı makinelerin alımını ve yabancı teknik uzmanların çalıştırılmasını düzenlemiş, 1826'da ise Puebla eyalet hükümeti, pamuk üretimi tekniklerini incelemek ve makine satın almak için makinecilerin ABD ve Avrupa'ya yolculuk yapmasını desteklemişti.[35]

Ancak tekeller, teşvikler ve uzman desteği sağlanması gibi tüm tedbirlerin, şurada ya da burada bir fabrika kurulmasını sağlamak için yeterli, ama önemli bir yerli pamuk sanayii kurulması için yetersiz, gayet küçük müdahaleler olduğu anlaşıldı. Gerçekten de daha sonra göreceğimiz üzere, sanayi kapitalizminin kalbindeki güçlü devlet olmaksızın, bu emekler kolayca suya düşebiliyordu. Çok daha önemli olan, devletin yerli üretim çabalarını rekabetten, özellikle de İngiliz rekabetinden uzak tutabilme kabiliyetiydi. Ancak on dokuzuncu yüzyılın başlarında dış sınırlarını kollayabilecek güce sahip çok az devlet vardı. Ne manidardır ki, ilk mekanize pamuk

eğirme dalgası Kıta Avrupa'sına, genişleyen devrimci Fransa Cumhuriyeti'nin, İngiliz malı ürünleri kıtadan uzak tutma girişimlerinin doğrudan bir sonucu olarak geldi. İngiliz ticaretinin Kasım 1806'dan Nisan 1814'e kadar ablukaya alınması, yeni başlayan cılız sanayiyi koruyup, tam kapsamlı bir sanayi halini alabilmesini sağlayarak, Kıta Avrupa'sında pamuğun sanayileşmesi için tek başına en önemli etken oldu. Tam da kıtada pamuk sanayii gelişmeye çalıştığı sırada, Napolyon'un politikası onu, İngiliz işleyicilerin yıkıcı rekabetinden yalıtmıştı; Fransa'daki eğirme ve dokuma tesisleri kısa sürede şahlandı. Saksonya da benzer şekilde etkilenmişti: 1806'da, merkezinde Chemnitz'in bulunduğu Saksonya pamuk sanayii 13.200 mekanik iğ barındırıyordu, 1813'e gelindiğindeyse, yani ablukanın sonuna doğru, bu sayı çok sıra dışı biçimde on yedi kat artmıştı.[36]

Ablukanın etkileri, Avrupa'nın diğer kesimlerine de dalga dalga yayılıyordu. İsviçre'nin ilk mekanize pamuk fabrikası kapılarını 1801'de açtığı halde, pamuk sanayiinin İsviçre'deki gerçek yayılması ancak 1806'dan sonra, kıtanın ablukası sırasında, sanayi artık eskiden İngilizlerin çalıştığı piyasalara mal satabilmesiyle oldu. Ablukanın bitmesiyle kıta yine İngiliz malına boğulurken, İsviçre sanayii de ciddi bir kriz geçiriyordu. İsviçreliler başka yerlerde pazar aramak zorunda kalarak, gitgide Amerika'ya ve Uzakdoğu'ya yöneldiler. Aynı şekilde Belçika'da da, kıta ablukasından önce Ghent'teki baskı atölyelerinin çoğu hâlâ Hint kumaşıyla çalışıyordu. Bir gözlemci 1806'da şunları söylüyordu: "Bu ilde baskı için uygun olan ve basma diye bilinen kumaşları yapan sadece iki üretici var. Hindistan'dan tekstil ithalatına ambargo uygulanmış olsa, bu il kısa zamanda, hem bu ildeki hem de başka illerdeki sayısız baskı tesisinin ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli mal üretebilirdi, çünkü civarda bol miktarda dokuyucu bulunuyordu ve eğirme fabrikaları gerekenin tamamını üretebilirdi." Napolyon kasıtsız olarak bu dileği yerine getirmiş ve yerel işle-

yiciler için devasa yeni fırsatlar ortaya çıkmıştı. Vali Faipoult sadece bir yıl sonra, "sanayi daha önce hiç bu kadar hızlı gelişmemişti" diye bildiriyordu. Hollanda'da, Habsburg İmparatorluğu'nda ve Danimarka'da da durum gayet benzerdi.[37]

İngiltere ile dönemsel olarak anlaşmazlık içinde olan ABD'de de benzer bir etken iş başındaydı. Burada, on dokuzuncu yüzyılın başındaki savaşlar, pamuk işleme fabrikaları için çok faydalı olmuştu. Başkan Jefferson'un 1807 tarihli, Birleşik Krallık ve Fransa ile ABD arasında mal nakliyesini yasaklayan Ambargo Kanunu'yla birlikte, İngiltere'den tekstil ithalatı büyük ölçüde kesilmiş, Amerikalı eğirici ve dokumacılara yeni fırsatlar doğmuştu: ABD'deki mekanik iğ sayısı 1807'de 8000'den, 1815'te 130.000'e çıkmıştı. 1806'da on beş pamuk fabrikası varken, 1809'da altmış iki fabrika çalışıyordu, yirmi beş fabrika da inşaat halindeydi. Bu hayret verici ve son derece kârlı artış, Boston'daki Nathan Appleton ve Francis Cabot Lowell gibi tüccarları, pamuk işleyiciliğine daha da fazla para yatırmaya cesaretlendiriyordu.[38]

Napolyon'un kıta ambargosu, Kıta Avrupa'sındaki ve Amerika'daki pamuk sanayiine, gelişiminin kritik bir anında can katmıştı. Ancak 1815'e gelindiğinde Avrupa'daki savaşın koruyucu etkileri ve devrimci ayaklanmalar sona ermişti. Napolyon'un yenilmesinden sonra barış geldiğinde, İngiliz pamuk işleyicisi Wright Armitage rahatlayarak şunları kaydetmişti: "Aniden savaştan barışa geçmenin ticaret üzerinde harika bir etkisi oldu. ... Sanırım şimdi, üretici olarak onları piyasadan çıkarmakta diğer milletlere karşı üstünlüğümüzü hissetmeye başlıyoruz."[39]

Ancak pamuk sanayii, bu ayaklanma yılları esnasında dünyanın bazı bölgelerinde o kadar önemli ölçüde büyümüştü ki, işleyiciler yeni gelişen sanayilerini, "piyasadan çıkarılmaya" karşı koruması için hükümetlerine baskı uygulamak için yeterli ölçüde politik nüfuz kazanmış, ayrıca devletlere, kendi sanayilerini geliştirmek için gereken inisiyatifi ve gücü

vermişti. Wright Armitage kısmen yanılıyordu. ABD'de yeni bir vergi, henüz 1816 yılında pamuk sanayiine biraz koruma sağlamıştı. Dünyanın diğer bölgeleri de bunu takip etti. Fransa'da kıta ablukasının ardından "kısıtlayıcı vergiler" geldi. Prusya ve Avusturya pamuklu ürünlere 1818'de, Rusya 1820'de, Fransa 1822'de, İtalya 1824'te, Bavyera ve Württemberg ise 1826'da vergi koydu. Hatta Fransa 1842'de, milli topraklarına tüm pamuklu malların ithalatını yasaklayacak kadar ileri gitti. Bir zamanlar savaş dönemlerine özgü bir felaket olarak görülen korumacılık, artık yeni sanayileşen devletlerin kalıcı bir özelliği haline gelmişti; İngiltere kendi iç piyasasını Hint rekabetine karşı hışımla korurken, diğer ülkeler de İngiltere'nin örneğini takip ediyordu.[40]

Bu korumayı talep etmede, pamuk işleyicilerinin kendileri en ön saflardaydı. 1846'ya gelindiğinde bile, sanayi emekleme dönemini çoktan aşmış olmasına rağmen, Milli İşgücünü Savunma Derneği Mulhouse Komitesi kurulmuş, bunun başına geçen Emile Dollfus ve J.A. Schlumberger, şiddetle korumacı politikaları savunmuştu. Ren Nehri'nin karşı yakasındaki Baden'de, pamuk eğiricileri 1820'den beri ithalata vergi konması için baskı yapıyordu. Saksonya'daki eğiriciler de koruyucu vergiler konmasından yanaydı. Saksonya 1 Ocak 1834'te Zollverein yani gümrük birliğinin bir parçası haline geldiğinde, bu eğiriciler çok daha büyük bir iç pazara, aynı zamanda daha büyük bir vergi korumasına sahip oldular. Zollverein'ı oluşturan devletler arasında bu vergiler görüşülürken, 1846'da Württemberg adına toplantılara katılan Friedrich List de, Atlantik'in öte yakasındaki Alexander Hamilton gibi, "ürünlerin değerinin, politik bir bakış açısından belirlenmesi" gerektiğine inanıyordu. Başka şeylerin yanı sıra, sanayinin, milletlerin savaş için seferberlik yapma kabiliyeti açısından önemli olduğunu savunuyordu. Yeni gelişen pamuk sanayilerini türlü vergiler ve kısıtlamalarla koruyan ve pamuk sanayicilerinin hepsi ithalattan daha yüksek vergi alınmasını isteyen

Katalonya, Habsburg, Rusya, İtalya ve Fransa hükümdarları da bu "politik bakış açısını" paylaşıyordu.[41]

İngiltere'den daha uzaktaki ülkelerde bile, yerel pamuk sektörünün sanayileşmesi, hem barış hem de savaş zamanında hükümetlerin yerel sanayiyi koruma kabiliyetine dayanıyordu. ABD'de Massachusetts seçkinleri, özellikle de Waltham'daki fabrikanın kurucusu Francis Cabot Lowell, federal hükümetin 1816'da düşük kaliteli pamuklu mallara koruyucu vergiler koyma kararını vermesinde etkili olmuş, böylece yüksek kaliteli İngiliz tekstilinin ithalatına izin vermeye devam edilirken, ucuz pamuklu piyasasını ele geçirmişti. Lowell ve meslektaşlarının rekabet ettiği (ve meslekteki geçmiş yıllarının büyük kısmını Hindistan'dan ithalatını yaparak geçirdikleri) kaba Hint malları, etkin olarak 1846'ya kadar değerlerinin yüzde 60 ila 84'ü arasında gümrük vergilerine maruz kalmış, ancak bu tarihten sonra sanayi, daha düşük gümrüklerle bile İngiliz rekabetine direnebilecek ölçüde gelişmişti.[42]

ABD'ninki gibi, Meksika'nın sanayisi de korumacılığın evladıydı. Politik seçkinler 1821'de İspanya'dan bağımsızlığı kazandıklarından beri, sanayileşme yolunda ilerliyordu. Meksika uzun zamandır yerleşik ve serpilen, ama makineleşmemiş bir tekstil sanayiine sahipti, fakat bu sanayi, İngiltere ve ABD'den gelen ucuz üretilmiş iplik ve kumaş ithalatının baskısı altına girmişti. Yeni bağımsızlığını kazanan Meksika devleti bu sorunu, gümrükleri artırarak veya hatta pamuk tekstili ve iplik ithalatını toptan yasaklayarak çözmeye çalıştı, yani bağımsızlık, Meksika'nın, dünyanın diğer kısımlarını silip süpüren devasa sanayisizleşme dalgasından kaçındığı anlamına geliyordu. Meksika'nın (Aurora Yucateca'dan farklı olarak) hayatta kalabilecek olan ilk mekanize pamuk fabrikası, 1835'te Puebla'da açılmış ve Esteban de Antunano tarafından kurulmuş ve yönetilmişti, zaten ülkenin pamuk ithalatına karşı kendini korumasını en şiddetle talep eden de Antunano'nun ta kendisi olmuştu. ABD'deki Tench Coxe ve

Almanya'daki Friedrich List gibi, Antunano da zenginleşmeye ve politik istikrara çıkan yol olarak sanayileşme aracılığıyla ithalatın önüne geçilmesini savunuyordu. Sanayicilerin baskısına ve tekstil üretimiyle uğraşan Puebla kentinde 1828 yılında çıkan isyanlara benzer sosyal huzursuzluk korkusuna karşılık olarak, Meksika hükümeti Mayıs 1829'da, tam da Meksika'nın kendi içinde üretilebilen türden kaba pamuklu kumaş ithalatını yasaklayan yeni gümrükler getirdi. Bu yeni gümrüklerin başarılı olmasıyla 1831 yılında yeni eğirme atölyelerinin kapıları açıldı. Antunano gümrükleri büyük bir beceriyle savunmayı sürdürerek, Başkan D. Carlos Bustamente'yi, gümrüklerin düşürülmesinin, elde edilmiş olan her şeyi "tek bir darbede" yıkıp geçeceği konusunda uyarmıştı. Gerçekten kendi fabrikasının da, görece kaba ipliklerden oluşan 21 numaranın altındaki iplik kalitelerinin ithalatının yasaklanması sayesinde var olduğunu ifade ediyordu. Korumacılık hiç hafiflemeden devam etti: ucuz pamuk ipliği ve kumaş ithalatını tekrar yasaklayan 1837 tarihli yeni kanunun yanında, 1843'te pamuk tekstili ithalatının yasaklandığı, Meksika anayasasına eklendi. Bunun sonucunda, Meksika'daki pamuk fabrikalarının sayısı 1837'de dörtten, 1847'de ellinin üzerine çıktı.[43]

Derine kök salmış, iyi organize olmuş ve bilinçli sanayileşme programlarına sahip iş insanlarının etkisine açık olan Meksika'nın bağımsız devleti, bu insanların sadece çıkarlarını devlet politikalarının odağına yerleştirmekle kalmayıp, sık sık devlete bizzat hâkim olmaları sayesinde, Meksika'nın sanayi kapitalizmine doğru ilerlemesinde önemli rol oynamıştı. Örneğin Brezilya'dan farklı olarak, Meksika'da yerel sanayiyi teşvik etmek, milliyetçi politikaların kalbinde yatan çok önemli bir konuydu: Bir Meksika tarihçisinin gözlemlediği üzere, "üreticilerin zenginliği neredeyse yalnızca devletin piyasayı gözetme arzusuna ve gücüne bağlıydı." Dolayısıyla Meksika'nın bağımsızlığı çok önemli bir olaydı. 1870'e gelindiğinde, çoğu pamuklularla uğraşan yerli tekstil üreticileri,

yerel piyasanın talebinin hâlâ yüzde 60'ını karşılarken, bu oran Hindistan'da yüzde 35-42, Osmanlı İmparatorluğu'nda ise sadece yüzde 11-38'di. Dolayısıyla Meksika'nın ithalatı karşılamaya yönelik sıra dışı ölçüde tutarlı ve güçlü politikası, küresel Güney'deki yoldaşlarının hiçbirine benzemeyen bir konum yaratmıştı.[44]

Öyleyse sanayi kapitalizminin başarılı olarak kurulması, devletlerin üretimin girişimcilerin inisiyatifine dayanarak gelişmesini sağlayan bir çerçeve hazırlayabilme kapasitesine de bağlıydı. Devletler korumacılığın da ötesinde, yurtiçindeki vergileri ortadan kaldırarak pazar sağlanmasında da önemli bir rol oynuyordu. Katalonya sanayii, İspanya pazarı içindeki yurtiçi vergi engellerinin kaldırılmasından, aynı şekilde Alman eyaletlerindeki sanayi de, 1834'te Zollverein'ın kurulmasından istifade etmiş, böylece dünyanın bu kısmında ticareti engelleyen sayısız gümrük ve vergi ödemeleri ortadan kaldırılmıştı. Örneğin Rusya'da olduğu gibi, çoğunlukla askeriyesinin donatımı için, bazen devlet de önemli bir müşteri olabiliyordu. Ancak hepsinden önemlisi, iddialı devletlerin on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında yaptığı gibi yol inşa etmek, kanal açmak ve demiryolları kurmaktı. Bu altyapı projeleri, malların, insanların ve bilginin dolaşımını büyük ölçüde kolaylaştırarak, daha büyük ve daha bütünleşik piyasaların ortaya çıkmasını sağlamıştı.[45]

İngiltere'nin ilk zaferlerine birinci elden tanıklık eden rakip devletler ve pamuk kapitalistleri, yabancı pazarları, genellikle de sömürge piyasalarını fethetmenin ulusal çıkarlarına uygun olduğunu görüyor ve İngiltere'yi takip etmek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Elbette İngiltere kendisi de piyasaları ele geçirmek için emperyalist genişlemeye güveniyor, böylece Kıta Avrupa'sının ve ABD'nin korumacı politikalarından kaçınabiliyordu. Aynı şekilde Katalonya sanayisi de yurtdışındaki satışlardan önemli ölçüde istifade ediyordu, öyle ki bir tarihçiye göre Amerika kıtası, "1770'lerin sonundan beri

ULUSAL SANAYİNİN KURULMASI

Meksika: Esteban de Antunano

Almanya: Friedrich List

ABD: Tench Coxe

bu prensliğin üreticileri için en dinamik pazardı." Pamuklu tekstiller Katalonya'nın pamuk sanayiinden dışarı akarken, İspanyol devletinin de teşvikiyle ham pamuk, gitgide artan miktarlarda Yenidünya'dan Barselona Limanı'na geliyordu. İspanyol çiftçiler tüketim için pamuk üretimini artırmak amacıyla, Martinique ve Barselona'daki Junta de Commercio'dan gelen uzmanlardan teknik yardım alıyordu.[46] Başka yerlerde de olduğu gibi, sömürge topraklarını ve sanayileşmeyi birleştirmenin yeni biçimleri ortaya çıkıyordu.[47]

Bunun sonucunda, Katalan sanayiinin büyüme oranları yaklaşık olarak İngiliz sanayiininkilere eşitlendi; ancak bu eşitlik sadece İspanya'nın Latin Amerika'daki sömürgelerinin çarpıcı ölçüde azaldığı 1810'lara kadar devam etti. Her ne kadar İspanya bir zamanlar Avrupa'nın en hızlı büyüyen pamuk sanayiine sahip olmuşsa da, İspanyol üreticiler gitgide dezavantajlı bir konumda bulunuyordu; sömürge piyasalarının faydaları olmaksızın, tüccarların daha ucuz olan İngiliz mallarıyla ne eski İspanyol topraklarında ne de Amerika'nın başka yerlerinde rekabet edebilmesi mümkündü. Sanayide manzaranın bozulmasıyla, tüccar sermayesinden mahrum kalan Katalonya, devlet denetiminde kumaş pazarları yaratılmasının önemini gösteriyordu.[48]

Fransız ve Hollanda sanayileri de aynı ölçüde ve çok daha uzun süre sömürge piyasalarından istifade ettiler. Fransız işleyiciler Afrika, Asya ve Amerika'daki sömürge imparatorluğu içinde önemli pazarlar buldular. Hollanda 1816'da Java'yı tekrar ele geçirdi ve 1829'a gelindiğinde, Java'ya pamuklu ithalatının yüzde 68'i Hollanda'dan geliyordu. Bu, İngiliz işleyicileri Java'dan çıkarmaya çalışan korumacı bir kanun olan, Kral William'ın 1824 tarihli Tekstil Kararnamesi'nin bir sonucuydu. William aynı zamanda, yarı hükümet şirketi olan Nederlandsche Handel-Maatschappij'i de kurmuş, böylece büyük bir yatırımcı olan kral, Hollanda pamuklularını satın alıp Java'da satmaya ve Java mallarını Hollanda'ya getirmeye

başlamıştı. Bu şekilde desteklenen sömürge pazarları, Hollanda'nın başarısı için çok önemliydi. Aslında Twente'nin pamuk sanayii tamamen Java piyasasına bağımlıydı.[49]

Belçika, Hollanda Cumhuriyeti'nin bir parçasıyken, Hollanda'nın Asya pazarlarına erişim yolunun açılmasından anında ve muazzam ölçüde istifade etmişti. Bu piyasalar o kadar önem kazanmıştı ki, Belçika'nın 1830'da bağımsızlığını kazanarak Hollanda'nın sömürge piyasalarına erişimini kaybetmesi, ciddi bir krize neden olmuştu. Hatta bazı Belçika şirketleri sömürgelere ihracat yapmayı sürdürebilmek için, çantalarını toplayıp Hollanda'ya göçmüştü, örneğin Thomas Wilson ve Jean Baptiste Theodore Prévinaire'in şirketleri 1834'te Haarlem'e taşınmıştı.[50]

Sömürgesi olmayan ülkelerdeki işleyiciler bile, başka devletlerin sömürgelerinin genişlemesinden istifade etmişti. İngiliz rakipleri gibi, İsviçreli işleyiciler de etraflarında artan korumacılığa, İtalyan ve Alman pamuk sanayiine yatırım yaparak ve daha uzaklardaki piyasalara yönelerek karşılık verdiler. 1850 ve 1860'larda Güneydoğu Asya için pelerin ve İslam dünyası için pamuklu başörtüsü üretimi, İsviçreli işleyiciler için çok önemliydi, örneğin Winterthurlu ticaret şirketi Gebrüder Volkart, Hindistan'a, Doğu Akdeniz'e ve Doğu Asya'ya İsviçre malı pamuklu satıyordu.[51]

Yakın ve uzak ülkeleri birer pazara dönüştürme kabiliyeti, çok daha sonra Afrika, Asya ve Güney Amerika'nın büyük kısmında ortaya çıkmış olan bir güçtü. Yetenekler, piyasalar, sermaye ve teknoloji dünyanın birçok farklı bölgesinde mevcut olmakla birlikte, yerel piyasaları koruyabilen, uzak pazarlara erişim sağlayabilen ve üretimi kolaylaştıran bir altyapıyı kurabilen bir devlet, ilk sanayileşme öncülerinin ayrıksı niteliğiydi. Gitgide güçlenen bu devletler, aynı zamanda sanayi kapitalizmini desteklemek için, kırsal bölgelerdeki kapitalizm öncesi bağımlılıkların çökertilmesi ve farklı geçim kazanma yöntemleri sunulması sayesinde ücretli işçilik pazarlarından,

kanunlar ve idari altyapılar sayesinde daha güvenli mülkiyet haklarına kadar, gereken kurumları tesis ediyordu.

Bunun sonucunda, hepsinden daha devrimci bir icat olan sanayi kapitalizmi, yalnızca çok özel yollardan ilerleyebiliyordu. İngiltere örneğini takip etmeyi beceren kapitalistler, genellikle sanayileşme projesini benimseyen devletlerde çalışıyordu ve zaman içinde ekonomik etkinlikle ulusal topraklar arasında yeni bir ilişki kuran ulusal üretimi, devleti güçlendirmenin bir yolu olarak görüyordu. Bu devletlerde, hükümdarlar, bürokratlar ve kapitalistler, kendilerine bağlı olan topraklara yasal, bürokratik, altyapı ve askeri açıdan sızarak, uzun vadeli sermaye yatırımını, işgücünün seferberliğini, iç ve dış piyasaların genişlemesini ve milli sanayilerin küresel ekonominin belirsizliklerine karşı korunmasını mümkün kılan koşulları hazırlayabiliyordu. Filizlenen ulus devletlerdeki devlet adamları için, İngiliz modelini temel alan bir sanayi toplumunu kurmanın gerekliliğine dair hesaplar çok açıktı: Sanayi zenginlik kaynağı olduğu kadar, çok daha üstün savaş araçları üretiminin de kaynağıydı. Rekabetçi bir devlet sisteminde hayatta kalabilmek için, zengin olmak şarttı ve sanayi kapitalizmi de buna uluşmanın güvenli bir yolu gibi görünüyordu. Bazı kapitalistler içinse, üretime yatırım yapmak zenginliğe ulaşan, gelecek vaat eden bir yöntemdi; bu yüzden genellikle toprak sahibi olan rakip seçkinlerin çıkarlarına ve eğilimlerine zıt yönde, hükümetlerine, sanayi kapitalizmini teşvik etmesi için ellerinden geldiğince baskı yapıyorlardı. Pamuk sanayileşmesi kulübüne üyeliğin anahtarı, bu kapitalistlerin başarılı olmasıydı, küresel ekonomi tarihindeki "büyük kopuşun" odağında da bu yatıyordu. İşte bu sanayi kapitalizmi zamanla, 1860'lardaki büyük kriz esnasında savaş kapitalizmine olan bağımlılığını azaltmak için yeterli ölçüde güç kazanacaktı.[52]

Pamuk sanayileşmesi, bildiğimiz gibi sadece kapitalistlerin değil hükümetlerin de projesiydi. Yerel pamuk işleyicili-

ğini korumaya kararlı ve bu güce sahip birkaç devletin ortaya çıkmasının, ihracata bağımlı İngiliz sanayiini yıkmaması en mucizevi olaydı. Tam tersine, İngiliz pamuk işleme sanayii 1815'ten sonra hızla genişlemeyi sürdürdü. On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında, İngiliz üretimi yılda yüzde 5, ihracatı ise yüzde 6,3 arttı. 1820'ye gelindiğinde, İngiliz girişimciler 7 milyon, 1850'de ise 21 milyon iğ işletiyordu. 1830'larda dokuma da gitgide mekanikleşmeye başlamış, tahrikli dokuma tezgâhlarının yayılmasıyla, dokumacılar da fabrikalara taşınmıştı. 1835'te yaklaşık beş yüz pamuk işleyicisi vardı (bunların bazıları birkaç fabrikanın sahibiydi), 1860'ta ise İngiliz adalarında dört bin üretici fabrika sahibi olmuştu. Pamuk İngiltere için o kadar önem kazanmıştı ki, Manchester Ticaret Odası 1856'da haklı olarak, bu sanayiyi, "ne kapsamı, ne de faydası açısından başka hiçbir üretim dalının geçemediğini" ifade ediyordu.[53]

Her yerdeki korumacılığa rağmen İngiltere'nin başarısının iki sırrı vardı. Birincisi, İngiliz işleyiciler yüksek kaliteli ipliğe ve kumaşa odaklanmıştı, dolayısıyla başka yerlerdeki teknolojik olarak daha az gelişmiş işleyicilerin rekabetiyle karşı karşıya değillerdi. Aynı zamanda İngiltere, gitgide artan ölçüde dünyanın kolonileşmiş veya yarı kolonileşmiş bölgelerindeki piyasalara bağımlıydı. 1850'lere kadar Birleşik Krallık'ta üretilen tüm pamukluların yarısından fazlası ihraç ediliyordu. 1820 ila 1850 arasında Asya ve Latin Amerika en hızlı gelişen ihracat pazarlarını oluştururken, özellikle Asya'nın payı hızla artıyordu. İngiliz pamuklu ticareti, kendi gelişen sanayilerini koruyabilen güçlü devletlerden kaçınıyor, bunun yerine İngiliz taarruzuna politik olarak direnecek durumda olmayan piyasaların üzerine çöküyordu.[54]

***

Savaş kapitalizminin muazzam açgözlülüğü ve dengesiz sonuçları, ardında büyük bir çeşitlilik bırakmıştı: Bazı devletler güçlenirken, diğerleri zayıflamıştı ve altyapıya, idari güce

ve sanayiyi korumaya yatırım yapabilecek durumda değildi. Bazı devletler kitlesel ölçekte mal üretecek şaşırtıcı bir güce sahip olurken, diğerleri sanayi öncesi, eve bağlı olan üretimde takılı kalıyordu. Diğer taraftan kölelik, topraklara el konması, asker zoruyla ticaret ve kolonilerin genişlemesi, pamuk yetiştirmek için yeni toprakları ve işgücünü erişime açmış ve muhteşem bir canlılığa sahip yeni pazarlar yaratmıştı. Bunlar küresel pazarlarda rekabeti kısıtlamayı sağlamış, malların uluslararası düzlemde akışını derinden canlandırmış ve dolayısıyla sanayileşme projesini, dünyanın birkaç ayrıcalıklı bölgesinin mülkü haline getirmişti. Bunlar aynı zamanda, bu devletlerden birkaçının sanayi kapitalizminin kuruluşlarını tesis etmesini mümkün kılacak şekilde, devletlerin devasa ölçüde güçlenmesinin de kökünde yatıyordu. Aslında, Avrupa devlet gücünün yerküreye emperyalist yayılması ve Avrupa'nın kendi içinde yoğunlaşması, kısa ama önemli bir süre için karşılıklı olarak birbirini desteklemişti.[55] Diğer taraftan sömürgeci yayılma, savaş kapitalizmi, dünyanın diğer bölgelerinde devletin gücünü çökerterek, böylece yeni icat edilen makinelerin ve bunlarla beraber sanayi kapitalizminin buralarda da kök salma olasılığını kısıtlamıştı.

Savaş kapitalizminin pamuk sanayii üzerindeki bu çifte etkisini, Mısır'dan daha iyi gösteren başka bir yer yoktur. Birçok açıdan uzun süre bir istisna olan bu Kuzey Afrika ülkesi, ilk başlarda kıtasından kopup, Avrupa'nın yolunu takip edecek gibi görünüyordu. Mısır pamuklu tekstil sanayileşmesinde başarılı olmak için gereken ön koşullardan birçoğuna sahipti. Kendi topraklarında sürekli daha fazla miktarda yetiştirilen ham pamuğa erişimi vardı. Tekstil üretiminde uzun bir geçmişe sahipti ve Sanayi Devrimi'nden önce büyük şehirlerindeki en önemli zanaat dalı pamuklulardı, hatta on sekizinci yüzyılda Mısır Fransa'ya tekstil ihraç ediyordu.[56] Göreceğimiz üzere, İngiliz teknolojisine de ulaşabiliyordu. Üstelik Mısırlılar yeterli miktarda sermayeyi seferber edebilecek du-

Savaş kapitalizmi ile sanayiyi
birleştiren Mehmet Ali Paşa.

rumdaydı. Ama yine de, 1850'lerde Mısır hâlâ, Sanayi Devrimi'nden geçen az sayıdaki ülkenin arasına katılmamıştı.

Her şey çok iddialı başlamıştı. Ticaretçi mantığın etkisiyle, Mısır'ın hükümdarı Mehmet Ali Paşa, kendi milleti için sanayiyi kurmaya girişti. Sanayileşmenin Mısır'ın askeri gücünü ve bağımsızlığını da güçlendireceğini umuyordu. Mehmet Ali Paşa, Avrupa kıtasındaki rakiplerininkinden pek farklı olmayan bir ithalatı ikame projesine başladı. On dokuzuncu yüzyılın başlarında Mısır Avrupa'ya önemli miktarlarda tahıl ihraç etmiş, İngiliz tüccarların bunun karşılığını ithal edilen tekstillerle ödemesi, Mısır'ın tekstil atölyelerini vurmuştu. Mehmet Ali Paşa buna karşılık olarak bu İngiliz mallarına ambargo uygulayarak, tarihsel olarak tekstil ticaretine hâkim olan Suriyeli Hristiyanları, fabrika kurmaya teşvik etmişti. 1815'te ilk pamuklu dokuma atölyesi devletten tekel kurma izni almış olarak açılmıştı. Üç yıl sonra, 1818'de, ilk mekanize pamuk eğirme fabrikası işletmeye geçince, bunu hızla başkaları takip etmişti.[57]

Başka yerlerde de olduğu gibi, Mısır'daki bu sanayileşmenin teknolojisi, doğrudan veya dolaylı yoldan İngiltere'den geliyordu. Mehmet Ali Paşa ilk başlarda oradan eğirme ma-

kineleri ithal etmiş ve İngiliz teknikerlere kurdurmuştu, ama sonraları yerel makine sanayiini geliştirmeleri için Fransız mühendisler getirtmişti.[58] Buraya kadar Mısır'daki pamuk sanayileşmesi, Kıta Avrupa'sı, ABD ve Meksika ile aynı çizgi üzerinde ilerlemişti.

Bu sanayileşme çabalarının doruk noktasına 1830'ların ortalarında ulaşıldı. 1835'te on beş ila yirmi bin arasında işçi, yaklaşık dört bin iğin işletildiği otuz pamuk fabrikasında çalışıyordu. Bu fabrikaların ürünlerinin çoğu, yerel piyasaya hizmet etmekle birlikte, bazı kumaşlar tüm Ortadoğu'da, Suriye ve Anadolu'da, ama aynı zamanda Sudan ve Hindistan piyasalarında da satılıyordu. Alman gazetesi *Ausland*'ın 1831'de Mısır pamuklu sanayiini ele alırken bildirdiği üzere, "Akla gelen her şey yapılmasına rağmen, yüzyılın başından beri ne Napolyon'un ne de tüm kıtanın beceremediği şeyi, yani pamuklu üretiminde İngilizlerle başarıyla rekabet etmeyi, bir barbarın becermiş olması ilginçtir." Bu değerlendirme sadece biraz abartılıydı: Bir uzman Mısır'ın 1830'larda, nüfus başına pamuk iği açısından dünyada beşinci olduğunu tahmin ediyordu, çünkü bin kişi başına Büyük Britanya'da 588, İsviçre'de 265, ABD'de 97, Fransa'da 90, Meksika'da ise 17 iğ bulunurken, Mısır'da yaklaşık 80 mekanik iğ sayılıyordu.[59]

Elbette İngiliz hükümet yetkilileri, böyle bir "barbara" pazar kaptırmaktan kaygılanmaya başladılar. Bir zamanlar İngiliz Parlamentosu üyesi, sonradan Hong Kong valisi olan Sir John Bowring, 1837'de Mısır'daki yolculukları sırasında, İngiliz pamuklu tekstillerinin "eskiden çok kullanılmasına rağmen şimdilerde muslinlerin yeni fabrikalarda dokunması yüzünden, Mısır'a az miktarda gönderildiğini" gözlemlemişti. Diğer pazarlar açısından da benzer kaygılar dile getiriliyordu: Bombay'daki *Asiatic Journal* 1831'de şunları bildiriyordu: "Kızıldeniz'den gelen bir Arap gemisi, Ali Paşa'nın Kahire yakınlarındaki eğirme fabrikasının ürünü olan 250 balya pamuk ipliği getirdi. Surat'a 500 balya, Kalküta'ya 1000 balya

gönderdiği ve önümüzdeki sezon uzun kumaşlar, kalın patiskalar vs. göndermeyi planladığı anlatılıyor. Ticaret camiası bu yeni rakibe ne diyecek acaba?"[60]

Hindistan'daki İngiliz tüccarlar şikâyet ediyordu. Haziran 1831'de Kalküta'ya varan Mısır malı hakkında şunları bildiriyorlardı: "Bu iplik üstün kaliteli, hatta İngiltere'den buraya ithal edilenleri bile geçiyor. ... Bu gerçekler dikkate alındığında, Mısır'ın ürünlerinin, bu ülkeye Büyük Britanya'dan ithal edilen benzer ürünlere engel olacağı anlaşılabilir." Mısır pamuklu ithalatını daha da incelediklerinde, ithal edilen "ipliğin dikkate değer ölçüde sağlam" olduğuna ikna olmuşlardı: "Paşanın sahip olduğu avantajlar ve çevresi dikkate alındığında, İngiliz üreticilerin yukarıdaki vergiden daha fazla korumayı hak ettikleri sonucuna ulaşıyoruz ve buradaki aracıların amacı, hükümeti bu konuda bilgilendirmektir."[61]

Mısır'da gördükleri, başka gözlemcileri de etkiliyordu. 1843'te Fransız tekstil üreticisi Jules Poulain Mısır'daki pamuk fabrikalarını inceleyip, Mehmet Ali Paşa'ya gözlemleriyle ilgili ayrıntılı bir rapor sunarken, sanayileşme çabalarını daha da teşvik ediyordu. Poulain, "Milletleri zengin eden sanayidir," diyordu. Mehmet Ali Paşa gibi Poulain de "ülkenin kendi tarım ürünlerini işlemesinin doğal" olduğuna inanıyordu. Gerçekten de Mısır'ın kendi pamuğunu yetiştirmesi, Fransa ve Birleşik Krallık karşısında görece bir avantaj olacaktı. Fransızlar daha yeni küçük bir eğirme fabrikası açtıkları Hindistan'daki Pondicherry kentinde başarılı olabiliyorsa, Poulain Mısırlıların da Mısır'da başarılı olabileceğine inanıyordu, üstüne üstlük Mısır'da işgücünün çok daha ucuz olması, "muhteşem bir avantaj" sağlıyordu.[62]

İşte burada, işgücü sorunuyla birlikte, Mısır'ın öyküsü diğerlerinden farklılaşmaya başladı. Mehmet Ali Paşa Mısır sınırları içinde savaş kapitalizmi modelini Avrupa ülkelerinin başka yerlerde uyguladığından daha etkili şekilde uyguluyordu. İşçiler fabrikalarda çalışmaya zorlanıyordu. 1816-1818

arasında Kahire'nin Hurunfiş semtinde ilk pamuklu tekstil atölyeleri açıldığında, nitelikli işçiler ve makineler Avrupa'dan gelmişti, ama bin veya iki bin civarındaki niteliksiz işçi, asgari ücretle çalışmaya zorlanan ve ordu tarafından sımsıkı denetlenen Sudanlı kölelerden ve Mısırlılardan oluşuyordu. Bu işçiler sık sık kötü muameleye maruz kalıyordu. Hükümetin sanayileşmeyi teşvik ettiği ve yetimlerin fabrikalarda çalışmaya zorlandığı bu sistem bazı açılardan, başka yerlerdekinden pek farklı değildi, ama yine de, Mısır'daki zorlama çok daha aşırıydı ve ücretler çok düşük seviyedeydi. Mısır'ın hükümdarları bazı açılardan, küresel plantasyon kompleksinin denenmiş ve kanıtlanmış mekanizmalarını, fabrikalar dünyasına çıkan yol olarak tercih etmişlerdi. Gerçekten de Mehmet Ali Paşa savaş kapitalizminin, en azından Mısır'da ve kısa süreliğine, sanayileşmeyi doğurduğunu göstermişti.[63]

Savaş kapitalizmi, azim dolu bir kararlılık sayesinde Mısır'a pamuk sanayii getirmiş olsa bile, bunun gerisi gelmedi. 1850'lere gelindiğinde, Mısır'ın pamuk sanayii büyük ölçüde kaybolmuş, taşra bölgeleri fabrika harabeleriyle bezenmişti. Mısır, sanayi kapitalizmine tam bir dönüşümü mümkün kılabilecek bir kurumsal çerçeveyi kurmayı asla başaramamıştı; ücretli işçilik gibi çok temel bir şey bile kök salamamıştı. Hem pamuk tarlalarında, hem de pamuk fabrikalarında savaş kapitalizmine dayanması, sonunda yerel piyasaların büyümesini kısıtlamıştı. Mısır Avrupalı güçler karşısında zayıflarken, İngiliz tüccarlar da Mısır pazarlarını kendi mallarına açmak için yoğun emek verdiler. 1820'lerin ikinci yarısıyla 1830'ların ikinci yarısı arasında Mısır'a İngiliz pamuklu mal ihracatının değeri tahminen on kat arttı. İthalat vergilerini değere göre (yani ürünün değeri üzerinden yüzde olarak) sadece yüzde 8 oranında sabitleyen İngiliz-Osmanlı Gümrük Antlaşması 1838'de yürürlüğe girdiğinde, esasen Mısır serbest ticarete geçmeye zorlanarak, ülkenin "ilk makineleşmiş tekstil sanayii yıkıldı". Devletin pamuk fabrikalarını işletmede çektiği

zorluklar ve buharla çalışan üretim için yeterli yakıt sağlama sorunu da buna eklenince, İngiltere'nin baskın olduğu bir "serbest ticaret" sistemi, Mısır'ın sanayileşmesini pratikte imkânsız kıldı. Mısır'ın pamuk sanayiini iki etmen harap etmişti: savaş kapitalizminin yurtiçinde uygulanması ve sonunda İngiliz emperyalizmine boyun eğilmesi. Mısır devleti yurtiçinde güçlüydü, ama Mısır'ın küresel ekonomi içindeki konumunu savunmaya geldiğinde zayıftı, İngiliz çıkarlarının ve planlarının dengi değildi.[64]

Savaş kapitalizminin sanayileşme üzerindeki olumsuz etkisi, başka bir örnekte de görülebilir: Brezilya'da. Brezilya bol miktarda yüksek kaliteli pamuk yetiştiriyordu. On sekizinci yüzyılda dengesiz bir sömürge politikası, bazen ülkenin yeni atölyelerindeki işleyiciliği teşvik ediyordu, ama 1785'teki bir kraliyet fermanı, kaba pamuklu mallar haricinde tüm işleyiciliği yasaklamıştı, çünkü sömürge yetkilileri pamuk fabrikalarının, madencilikteki işgücü ihtiyacıyla rekabet etmesinden endişeleniyordu. Fakat bu gibi kanunlara rağmen, pamuk işleyiciliği gelişti. Portekizli kraliyet ailesi 1808'de Rio'ya taşındığında, bu fermanlar kaldırıldı ve birkaç pamuk fabrikası inşa edildi. Bu fabrikalar küçük ve marjinal kaldı; Sao Paulo fabrikası 1820'lerde nitelikli işgücü kıtlığı ve İngiliz tekstilleriyle rekabet edememesi yüzünden kapandı. 1844'te Alves Branco gümrüğü, çoğu yabancı mamulü üzerindeki vergileri yüzde 30'a çıkardığında, yeni fabrikalarla sanayinin gelişmesini teşvik etmişti, ama hem bu gümrük, hem de sanayi kısa ömürlüydü. Sonuç olarak, 1865'e gelindiğinde bile Brezilya'da yalnızca 13.977 iğe sahip sadece dokuz pamuk fabrikası vardı, yani pamuk sanayileşmesinin doruğunda olduğu dönemde Mısır'da bulunanın yaklaşık yirmide biri, Meksika'daki rakamın onda biri kadar.[65]

Meksika'dan ve bir süreliğine Mısır'dan farklı olarak, Brezilya, pamuğa, sermayeye ve teknolojiye erişebilmesine rağmen, kendi makineleşmiş pamuk sanayiini geliştirmeyi bece-

remedi. Gerçekten de Brezilya'daki pamuk sanayileşmesinin 1880'lere kadar beklemesi icap etti.[66] Sanayileşmedeki bu başarısızlık, politikada nüfuzlu köle sahiplerinin zorladığı politik ekonominin doğrudan bir sonucuydu. Bu güçlü şeker ve pamuk yetiştiricileri, Brezilya'nın küresel ekonomi içindeki yerini, köle işçiliğiyle üretilen tarım ürünleri tedarikçisi olarak görüyordu, oysa bu vizyon, yurtiçinde sanayileşme projesine tersti.

Örneğin şeker yetiştirilen en önemli eyalet olan Bahia'da, tarım mamulleriyle uğraşan tüccarlar açıktan açığa "sanayinin gelişmesine karşı çıkıyor ve önemli bir hükümet desteği verilmesini engelleyerek bunu önlemeye çalışıyordu". Oysa Bahia'nın kömüre, sermayeye, nakliye altyapısına ve ham pamuğa sahip olması, hep birlikte bu eyaleti sanayileşme için olgun hale getiriyordu. Bunun yerine, Bahia'nın seçkin kesimi hükümetin, malları dünya piyasasına daha iyi getirip götürebilmek için altyapıya yatırım yapmasını istiyor ve işgücünü tarıma tahsis etmeyi tercih ediyordu. Hepsinden de önemlisi, kölelik, Brezilya'dan küresel pazarlara şeker ve kahve akışını kolaylaştırmak için düşük gümrükler gerektiriyor, dolayısıyla da Avrupa'nın, Kuzey Amerika'nın ve bir süreliğine de Mısır'ın sanayileşmesini sağlayan türden bir korumacılığı engelliyordu: Bir grup tüccardan oluşan Bahia Ticaret Derneği de gümrüklere, en az ekiciler kadar yüksek sesle ve başarıyla direniyordu, çünkü baskın olan ekicilere köle gibi sımsıkı bağlıydılar.[67]

Brezilya'nın tomurcuklanan pamuk girişimcileri başka sorunlarla da karşılaşıyordu. Sermaye, köle işçiliğiyle üretilen tarımsal ürünlerin üretimi ve ticaretine ve doğrudan köle ticaretine yatırıldığı için, sanayi girişimleri sık sık kredi bulmakta zorlanıyordu. Üstelik işgücü toplamak da bir sorundu. Köleliğin ağır basmasından dolayı, sanayide çalışacak az sayıda ücretli işgücü bulunuyordu, çünkü köle işçiliğiyle rekabet etmeye isteksiz olan Avrupalılar, Arjantin gibi kıtanın

başka kesimlerine göçmeyi tercih ediyordu. Bunun sonucunda, fabrikalar ücretli işgücü ve köle işçiliğinin bir karışımıyla çalışıyordu. Ama genel olarak işçilik tarımda odaklanmıştı ve tüccarlar sanayi ile nakliyeyi mevcut işgücüne rakip olarak görüyordu.[68]

Brezilya vakasının gösterdiği üzere, çiftliklerde köle çalıştırmak için uyulması zorunlu olan koşullar sanayileşmeye engel olabiliyordu. Bu engellemenin sebebi köle işçiliğinin doğrudan sanayileşmeyle uyumsuz olması değildi; aksine, köleler pamuk fabrikalarında da çalıştırılabiliyordu. Ama köleliğin hâkim olduğu bir toplum, pamuk sanayileşmesi için elverişli değildi. Sanayileşme, ilk başlarda, küresel olarak savaş kapitalizmine bağlıydı, ama savaş kapitalizminin en vahşice kasıp kavurduğu yerlerde, pamuk sanayileşmesi asla söz konusu olmadı. Örneğin Küba, muazzam sayıda köle işçiye dayanıyordu, ama on dokuzuncu yüzyılın tamamı boyunca tek bir pamuk fabrikasına bile sahip olmamıştı.[69] Savaş kapitalizminin merkezinde yer alan taraflar arasındaki savaş durumu, savaş kapitalizminin yeni beliren gereklilikleriyle çelişiyordu. Dolayısıyla pamuk işleyiciliğinin yayılmasını açıklayan tek şey, devletlerin gücü değil, aynı zamanda devlet içindeki gücün dağılımıdır. Köle devletleri, yerli sanayicilerin politik ve ekonomik çıkarlarını desteklemekte geç ve yetersiz kalmakla ünlenmişti.

Aynı şey, ABD'nin içindeki köle eyaletlerinde de söz konusuydu ve dünyada savaş ve sanayi kapitalizmi arasında bölünmüş tek ülke olan ABD'nin bu ayrıksı özelliği, zamanla daha önce hiç görülmemiş ölçüde yıkıcı bir içsavaşı ateşleyecekti. Dünyanın en dinamik köle ekonomilerinden biri olan ABD'nin güneyinde, 1880'lerden önce çok az pamuk sanayii vardı. Elbette Amerikan Devrimi Savaşı sırasında ve daha sonra, güney eyaletlerinde bazı mekanize pamuk işleme tesisleri ortaya çıkmıştı ve 1830'larda ve daha sonra, birkaç tekstil fabrikası kapılarını açmıştı. Ancak 1850'lere gelindiğinde bile,

güneyin pamuk fabrikaları sadece yetmiş sekiz bin pamuk balyasını, yani Yeni İngiltere pamuk tüketiminin sadece altıda birini tüketebiliyordu. Sermayeyi, işgücünü ve girişimci yetenekleri çiftliklere odaklayan, piyasaların boyutlarını kısıtlayan, bölgeyi Avrupalı göçmenler için cazibesiz kılan ve beyaz rençper çiftçileri (örneğin Yeni İngiltere ve Kara Orman'da olduğundan farklı olarak) ücretli işçi olmaya zorlamayan capcanlı bir köle ekonomisi Brezilya'da olduğu gibi işleyiciliğin daha fazla gelişmesini önlüyordu.[70]

Savaş kapitalizmi aynı zamanda başka yerlerdeki sanayileşme fırsatlarını da kısıtlıyordu. Modernite öncesi dönemin büyük pamuk gücü Hindistan, sadece makineleşme aracılığıyla ileri sıçramakta başarısız olmakla kalmadı, aynı zamanda dünyanın en hızlı ve feci sanayisizleşme sürecini yaşadı. Sömürgeci efendisinden gelen ve sürekli daha da ucuzlayan devasa pamuk ipliği ve kumaş ithalatıyla çarpışıp, kendi hükümetinin desteğinden de mahrum kalan Hint pamuk sanayii yerle bir oldu; ilk önce eğiricilerin ihracat için yaptığı üretim, sonra da yurtiçinde tüketilmek üzere yaptıkları üretim buharlaşıp gitti. Gördüğümüz üzere Sanayi Devrimi'nin hemen ardından, Hindistan küresel pamuk sanayii içindeki merkezi konumunu kaybetti ve tarihin büyük bir cilvesiyle, zamanla İngiliz pamuklu ihracatı için dünyanın en büyük pazarı haline geldi.

Belirleyici olan, sömürgeleştirilen topraklarda devletin gücünün altını oyan ve bunları sömürgecilerin çıkarlarına tabi kılan sömürgecilikti. Kıta Avrupa'sından farklı olarak, pamuk, sermaye ve bol miktarda nitelikli işçi bulunmasına rağmen, devasa boyuttaki yurtiçi talep, devlet yatırımlarına veya korumacılığa yönlendirmemişti. Elbette Fransız sömürgecilerin gözetimi altında, başlangıçta bazı çabalar olmuştu, zaten Hint alt kıtasındaki ilk mekanize eğirme fabrikası, 1830'larda Fransız sömürgesi olan Pondicherry'de inşa edilmiş ve Fransız Batı Afrika piyasaları için guinée kumaşı üretmişti.

Bu Hint pamuk fabrikası, Avrupa sermayesinin, sömürgeler arası ticaretin ve Avrupalı devletlerin kısır bir ürünüydü ve 1856'da İranlı tüccar Cowasji Nanabhoy Davar Bombay'da ilk modern pamuk fabrikasını açana kadar, Hindistan'da pamuk sanayileşmesi görülmeyecekti. Ancak Hindistan'da pamuk işleyiciliğinin gerçekten kanatlanması için 1870'leri, Amerikan İçsavaşı sırasında pamuk ticaretinden biriken kârların, işleyiciliğe yatırılmasını beklemek gerekecekti.[71]

On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında, dünyanın canlı bir pamuk sektörüne sahip olan birçok başka bölgesi de, mekanize üretim yönünde gelişmedi; bu vakaların tümü, bürokratları ve kapitalistleri sanayide servet kazanılan bu yeni dünyaya doğru sürüklemek için çok çeşitli etkenlerin bir araya gelmesi gerektiğini gösterir. Yucatan'daki Valladolid kentinde bile, Aurora Yucateca'nın gelecek vaat eden girişimi, 1840'ların sonuna doğru sona erdi. Don Pedro Baranda'nın muazzam girişimci enerjisine rağmen, fabrikası zamanla durakladı. Zayıf koruma altındaki İngiliz Honduras'ıyla olan sınırdan içeri kaçırılan ve kendi fabrikasında üretilen mallardan yaklaşık yüzde 40 daha ucuz olan İngiliz ipliğinin sürekli rekabetinin yanında, Meksika'dan bağımsız olmak isteyen Yucatan'ın hamleleri yüzünden sıkı korunan Meksika pazarına erişmeyi başaramaması, teşebbüsünün sonu oldu. 1847'de Mayalar, Kastlar Savaşı'nda Valladolid kentini ele geçirerek, fabrikayı yıktılar. Yerel yönetim sınırları korumak, isyanı bastırmak veya birleşik bir pazar yaratmak için çok zayıftı, bu da devletin, pamuk sanayileşmesinde kalıcı başarıya ulaşmak için ne kadar önemli olduğunu bir kez daha gösteriyordu.[72]

***

Sömürgecilik, köleliğin benimsenmesi, topraklara el konulması, kısaca savaş kapitalizmi, dünyanın bazı kesimlerinde sanayi kapitalizminin yükselmesini mümkün kılarken, bunun dışındaki yerlerde ortaya çıkmasını çok daha az olası kılıyor-

du. Gördüğümüz üzere sanayi kapitalizmi, yepyeni yollardan pazar yaratmak, sermaye ve işgücü seferber etmek için, sermaye ile devlet gücünün bir bileşimine dayanıyordu. Dolayısıyla sanayi kapitalizminin on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkması, sermayenin daha fazla bölgeselleşmesi de dahil olmak üzere, daha fazla bölgeselleşmeyi, yani belli ulus devletlere kenetlenmeyi sağladı.[73]

Kapitalizm tarihinin bu döneminin can alıcı özelliği, biçimlerinin çok çeşitli olmasıydı. Kapitalizm, şiddet uygulayarak topraklara ve işgücüne el koymasına, özel bir devlete ve önde gelen kapitalistlerin eşgüdüme ve kısıtlamaya tabi olmayan inisiyatiflerine bağlı savaş kapitalizmi ile, özel inisiyatifi kanalize eden, idari, altyapısal, yasal ve askeri olarak güçlü devletlere bağlı olan sanayi kapitalizminin *birlikteliğine* dayanıyordu. Kapitalizmin bu farklı, ama karşılıklı olarak birbirine bağımlı biçimlerinin eş zamanlılığı, on sekizinci yüzyıl sonunun ve on dokuzuncu yüzyıl başlarının gerçek yeniliği sayılabilirdi. Bu yıllarda pamuk sanayileşmesindeki hem çarpıcı, hem de aşırı oranda farklı ilerlemeyi açıklayan, tek başına küresel entegrasyon değil, bu küresel entegrasyonun içindeki biçimlerin çeşitliliğidir.

Ancak kapitalizm durağan değildi. Savaş kapitalizminin mümkün kıldığı sanayi kapitalizmi, yeni güçlü kurumlar ve yapılar yarattı. 1780'lerden sonra artan sayıda devletin sanayi kapitalizmini inşa etmesi, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında hâlâ, savaş kapitalizminin icat ettiği en acımasız rejimlerden birkaçına tabi olan bölgelerde, işgücünün, toprakların, pazarların ve sermayenin yepyeni biçimlerde entegrasyonunun ortaya çıkmasını sağladı. Sermaye toplamanın yeni yolları, sermayeyi üretime aşılamanın yeni yolları, işgücünü seferber etmenin yeni biçimleri, piyasa oluşturmanın yeni biçimleri ve tabii ki, toprakların ve insanların küresel kapitalist ekonomiye katılmasının yeni biçimleri, savaş kapitalizmiyle sanayi kapitalizminin verimli olmakla birlikte sık sık saldırgan, hatta

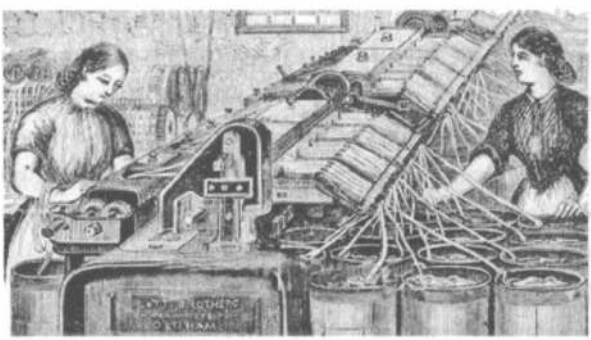
barbarca biçimde kesişmesinden ortaya çıkacaktı. 1860'lardan itibaren, yerlilerin toprağına el koyan ve onlara istedikleri gibi fiziksel şiddet uygulayan efendilerden çok, devletin desteğini alan sermaye, toprakları sömürgeleştirip insanlara egemen olacaktı.

On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında pamuk sanayileşmesinin Kıta Avrupa'sına ve bunun ötesindeki birkaç yere yayılması, kölelik ve sömürgeciliğin kapitalizm için zaruri olmadığını gösteriyordu.[74] Kapitalizm durmadan kendini yeniliyordu ve bir dönemden çıkarılan dersler ve yetenekler, bir sonraki dönemde özümseniyordu. Küresel ile yerel arasındaki, farklı yerler arasındaki bağlantılar, sürekli değişiyordu. Esasen savaş kapitalizminin çöküşü, Haiti devriminden, Afrika'da ve diğer yerlerde sömürge yönetiminin yavaşça batışına kadar neredeyse iki yüzyıl sürecekti. Fakat sanayi kapitalizminin kurumsal yenilikleri, kendi çelişkileri yüzünden savaş kapitalizminin ölümünü kolaylaştırıyordu, çünkü dünyanın daha fazla bölgesine yayılacak olan güçlü devletler, köleliğin sona ermesinin ardından, küresel kırsal bölgelerde işgücünün seferber edilmesini sağlayacaktı. Gerçekten de modern dünyaya şekil veren, savaş kapitalizminin doğumu kadar, ölümüydü de.

Fakat kapitalistlerin ve devlet adamlarının sanayi kapitalizmini benimsemesinin meydana getirdiği en büyük kurumsal yeniliklerden biri, işgücünü seferber etmenin yeni biçimlerinin icadıydı. Kapitalizmin Amerika'daki devasa işgücü, köleleştirilmiş Afrikalılardan oluşurken, işleme sanayilerinin devasa işgücü ihtiyacı, güçlü ve yeni bir ücretli işgücü yaratılmasıyla sağlanıyordu. Ancak ücretli işçilik de yasa dışı zorlamadan arınmış değildi. İşçileri ve işgücünü tamamen farklı bir yasal, sosyal ve kurumsal zemine oturtuyordu ve ücretli işçiliğin bunu yapabilme kabiliyeti, dünyanın bazı bölgelerini diğerinden ayıran bir sonraki etkendi.

7

Sınai İşgücü Seferberliği

İngiltere'de pamuk işçileri.

1935'te Danimarka'da sürgünde yaşayan genç bir Alman yazar, modern dünyanın nasıl meydana geldiğini düşünmek için masa başına geçti. Bertolt Brecht düşüncelerini, kurgusal bir "Okuyan İşçi"nin sesiyle dile getiriyordu. Bu işçi birçok soru soruyordu, örneğin:

Yedi kapılı Thebes'i kim inşa etti?
Kitaplarda kralların adını bulursunuz.
Kaya parçalarını krallar mı kaldırdı?
Sonra defalarca yıkılan Babil.
Kim kurdu bu şehri defalarca? Altın ışıltılı
Lima'yı inşa edenler hangi evlerde yaşıyordu?[1]

Brecht bambaşka bir imparatorluktan, pamuk imparatorluğundan da bahsediyor olabilirdi. Onun döneminde pamuk efsanesi çok iyi belgelenmişti; bu bitkinin eşsiz hazinelerine dizgin vuranların, Richard Arkwrigt ve John Rylands, Francis Cabot Lowell ve Eli Whitney'in öyküleri, tarih kitaplarını dolduruyordu. Ancak her sanayide olduğu gibi, bu imparatorluğu da ayakta tutan, pamuk tarlalarında ve çiftliklerde, Brecht'in memleketi Augsburg kenti de dahil, dünyanın her yanındaki eğirme ve dokuma fabrikalarında çalışan milyonlarca isimsiz işçiydi. Hatta beş yüzyıldan da uzun bir süre önce Hans Fugger'in mekanize olmayan pamuklu üretimiyle servetini kazandığı kent, yine Augsburg'du.

Brecht'in hamalları ve inşaatçıları gibi çok az sayıda işçi tarih kitaplarımıza girebilmiştir. Çoğu tek bir iz bile bırakmayan bu işçiler, çoğunlukla okuma yazma bilmiyordu ve uyanık oldukları saatlerde neredeyse sürekli iki yakayı bir araya getirmeye uğraştıklarından, yukarı tabakalar gibi mektup yazacak veya günce tutacak pek zaman bulamıyorlardı, dolayısıyla bunların yaşamlarını bir bulmacanın parçaları gibi birleştirmek için fazla aracımız yoktur. O günlerin en üzücü manzaralarından biri olan Manchester'deki St. Michael's Flags adlı küçük bir parkta, çoğu pamuk işçisi olan tahminen kırk bin kişi, "neredeyse sanayi tipi bir ölü gömme işlemiyle", taşsız mezarlarda, üst üste gömülmüştür. Ellen Hootton ender istisnalardan biriydi. Diğer milyonlarca işçiden farklı olarak, Hootton'un tarih kayıtlarına girmesini sağlayan, Haziran 1833'te, İngiliz tekstil fabrikalarında çocuk işçiliğini araştırmakla görevlendirilen Majestelerinin Fabrika Araştırma Komisyonu'na çağrılması olmuştur. Komitenin karşısına çıktığında sadece on yaşında ve korkmuş olmasına rağmen, pamuk fabrikasında iki yıldır çalışan görmüş geçirmiş bir işçiydi. Ellen'in kamuoyunun ilgisini çekmesinin nedeni, Manchesterli bir grup orta sınıf eylemcinin, kentin içinde ve etrafında yerden fışkıran fabrikalardaki çalışma koşullarından

kaygı duyarak, çocuklara yapılan kötü muameleleri aydınlatmak için Ellen'den istifade etmek istemeleriydi. Bu eylemciler Ellen'in, acımasız bir ustabaşının gözetimi altında, mecazi olarak değil, gerçekten zincire vurularak çalışmaya zorlandığını iddia ediyordu.[2]

Bu kızın "katıksız bir yalancı" olmasından dolayı ona güvenilemeyeceğini göstermekte kararlı olan komisyon, Ellen'i, annesi Mary'yi, ustabaşı William Swanton'u ve fabrika müdürü John Finch'i sorguya çekti. Ancak bu olayı aklamak için sarf ettikleri tüm çabalara rağmen, suçlamaların esasen doğru olduğu kanıtlandı: Ellen, kendisi de el tezgâhının başında dokumacı olarak çalışıp geçimini zor kazanan boşanmış bir anne olan Mary Hootton'un tek çocuğuydu. Yedi yaşına kadar Ellen'e yine bir dokumacı olan babası bakmıştı, daha sonra annesi onu ailenin cılız gelirine katkıda bulunması için yakındaki bir fabrikaya getirmişti. Beş ay gibi uzun bir süre ücretsiz çalıştıktan sonra (çünkü ilk önce işi öğrenmesi gerektiğini söylemişlerdi), Eccles' Eğirme Fabrikası'nda çalışan çok sayıda çocuğun arasına katıldı. Çalışma şartları sorulduğunda, Ellen günün sabah beş buçukta başladığını ve akşam sekizde sona erdiğini, kahvaltı ve öğle yemeği için iki mola verildiğini söylemişti. Kalfa Swanton ise Ellen'in, üç yetişkin ve gerisi çocuklardan oluşan yirmi beş kişiyle birlikte bir odada çalıştığını açıklamıştı. Ellen kendi ifadesiyle "eğirme makinesinde parçacı"ydı; bu, tezgâhtaki bobinlere sarılırken kopan iplikleri onarmaktan ve tekrar bağlamaktan ibaret bıktırıcı bir işti. İpler dakikada bir ya da birkaç defa koptuğundan, işini yapmak için sadece birkaç saniyesi vardı.

İleri geri hareket eden makinenin hızına yetişmesi imkânsız olduğu için, bazen "ipin ucunu kaçırıyordu", yani ipliğin gevşemiş ve kopmuş olan uçlarını yeterince hızlı birleştiremiyordu. Bu hataların bedeli yüksekti. Ellen, Swinton'un onu "haftada iki defa ... başı ağrıyana kadar" dövdüğünü bildirmişti. Swinton ise dayakların sıklığını reddetmiş, ama kızı

hizaya getirmek için "bir kırbaç" kullandığını kabul etmişti. Kızına "pis, aptal bir kız" diyen annesi, bu gibi fiziksel cezaları onayladığını açıklamış, hatta kızın fabrikadan kaçma huyuna bir son vermek için Swinton'dan daha katı olmasını bile rica etmişti. Mary Hootton'un hayatı zordu, kızının maaşına mahkûmdu ve bütün sorunlara rağmen kızını fabrikada tutması için Swinton'a yalvarıyordu. Mary, "Ağlayıp duruyorum," diyordu.

Fakat Swinton'un Ellen'e uyguladığı en kötü muamele, dayaklar değildi. Bir gün Ellen işe geç gelince, Swinton onu daha da şiddetli cezalandırmıştı: Kızın boynuna demirden bir ağırlık asmış (bunun yedi kilo mu yoksa dokuz kilo mu olduğu üzerinde anlaşamıyorlardı) ve kızı fabrikada bir aşağı bir yukarı yürütmüştü. Diğer çocukların itip kakması sonucu "bir taraftan bunların elleriyle savaşırken birkaç defa yere düşmüştü. Onlara sopayla vurmuştu." Aradan iki yüz yıl geçtikten sonra, bu kızın çalışırken çektiği azabı, katlandığı şiddeti, hayatı boyunca tattığı acıları kavramak zordur.

Manchester kentinde bir Rylands kütüphanesi, Harvard Üniversitesi'nde bir Lowell öğrenci yatakhanesi olduğu ve her doktora öğrencisi Richard Arkwright ve Eli Whitney'in adını öğrendiği halde, elbette Ellen Hootton'un adını taşıyan ne bir kütüphane, ne de bir okul vardır. Bir avuç tarihçi dışında hayatı hakkında bir şey bilen yoktur. Yine de pamuk işleme dünyasını düşünürken, Ellen Hootton'u da düşünmemiz gerekir. Onun ve milyonlarca çocuğun, kadının ve erkeğin işçiliği olmasa, pamuk imparatorluğu asla inşa edilemezdi. Ne Rylands ne Lowell servet kazanabilirdi, Arkwright ve Eli'nin icatları da bir barakanın köşesinde tozlanırdı. Ellen'in öyküsü, cezaların fiziksel şiddetini aydınlatmanın yanı sıra, sürekli daha çok sayıda insanı fabrikalara sürükleyip, ömürlerini kelimenin tam anlamıyla pamuk imparatorluğunun hizmetinde geçirmelerine yol açan ekonomik çaresizlikler yüzünden bu insanların maruz kaldığı daha sıradan şiddete de ışık tutar.

Ellen Hootton gibi binlerce, hatta 1850'lere gelindiğinde milyonlarca işçi, dünyanın yeni kurulmuş fabrikalarına akarak, pamuk ipliği ve kumaş üreten makineleri çalıştırdılar.[3] Bu kadar çok kadını, çocuğu ve erkeği fabrikalarda çalışmak için seferber etme kabiliyeti hayranlık vericiydi. O dönemleri yaşayanlar, işyerlerine gidip gelen yüzlerce, hatta binlerce işçiyi gördüklerinde şaşkına dönüyordu. Binlerce işçi her sabah gün doğmadan Vosges'deki dar patikalardan geçerek vadinin aşağısındaki fabrikalara iniyor; tepedeki yatakhanelerden çıkıp Quarry Bank Fabrikası'na varıyor; Llobregat Irmağı'nın yukarısındaki can çekişen çiftliklerini terk edip kalabalık Manchester caddelerinden geçerek, leş kokan kanallarının kıyısına dizili onlarca fabrikadan birine dalıyordu. Geceleyin, birkaç kişi tek bir yatakta yattıkları gariban yatakhanelerine veya soğuk ve yalıtımsız barakalarına ya da Barselona, Chemnitz veya Lowell gibi kentlerin ucuza inşa edilmiş işçi mahallelerine geri dönüyorlardı.

Dünya yüzyıllar boyunca nice aşırı yoksulluklar ve işçi sömürüsü görmüştü, ama yaşamlarının her yönünü makine üretiminin ritmine göre düzenleyen böyle bir insan ummanını hiç görmemişti. Kadın, çocuk ve erkekler, günde en az on iki saat boyunca, haftanın altı günü, makineleri besliyor, çalıştırıyor, onarıyor ve gözetiyordu. Sımsıkı paketlenmiş ham pamuk balyalarını açıyor, pamuk yığınlarını çırçır makinelerine besliyor, devasa çıkrık makinelerini ileri geri hareket ettiriyor, (Ellen Hootton gibi) kopan iplerin ucunu bağlıyor, dolan iğlerden ipliği çıkarıyor, eğirme makinelerine gereken hareketi veriyor veya fabrikanın içinde pamuğu taşıyordu. Ufak tefek cezalar ve sözleşmelerin feshedilmesiyle disiplin sağlanıyordu: On dokuzuncu yüzyılın başında bir fabrikada yaşanan işten çıkarma vakalarının listesinde, "ağzı bozuk konuşmak" gibi banal disiplin konularından, "çirkin suratıyla S. Pearson'u korkutmak" gibi mizaç suçlamalarına kadar çeşitli resmi mazeretler gösteriliyordu. Çocuk işçileri disipline sokmanın daima zor olacağı görülmüştü. Bir İngiliz fabrikasında, 1786'dan

sonraki yirmi yılda işe alınan 780 çıraktan 119'u kaçmış, altmış beşi ölmüş, doksan altısı ise onları işe sokan ustabaşılara veya ailesine geri gönderilmişti. İşte bunlar, William Blake'in "karanlık şeytani fabrika"sının başlangıç dönemiydi.[4]

İşçiler yaz kış, yağmur çamur, birkaç kat yüksekliğindeki, genellikle tuğladan yapılmış binalara doluşuyor, genellikle sıcak ve neredeyse daima nemli, tozlu ve kulakları sağır edecek ölçüde gürültülü devasa odalarda çalışıyordu. Sıkı çalışıyor, yoksulluk içinde yaşıyor ve genç ölüyordu. Politik iktisatçı Leone Levi'nin 1863'te belirttiği üzere, "Bir anlığına o sayısız fabrikadan birine girin; sürekli çalışan binlerce işçiden oluşan dizileri izleyin; her dakika, her metrelik alanda, her uzman gözün, her hünerli parmağın, her yaratıcı aklın, yüksek basınçla nasıl çalıştığını izleyin."[5]

İnsan emeğinin bu yeni organizasyon biçiminin önemi ve devrimci yapısı ne kadar vurgulansa azdır. Bugün bu sistemi doğal karşılıyoruz: Çoğumuz hayatımızı her gün birkaç saat işgücümüzü satarak kazanıyoruz; bunun sonucunda kazandığımız maaşımızla, ihtiyacımız olan şeyleri pazarlardan alıyoruz. İnsan etkinliğinin hızını belirleyen makineleri de doğal karşılıyoruz. Oysa on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda durum böyle değildi: Dünyaya bir bütün olarak bakacak olursak, işgücünü, özellikle de işleme sanayiinde çalışarak ücret karşılığında satacak insan sayısı çok azdı. İşin ritmini makineler değil, iklim, gelenekler, doğal döngüler gibi birçok şey belirliyordu. İnsanlar ya köleler gibi çalışmaya zorlandıkları için ya da siyasal veya dinsel otoritelerinin tebaası oldukları için veyahut da üzerinde biraz hak sahibi oldukları topraklarda kendi sahibi oldukları araçlarla kendi gıdalarını ürettikleri için çalışıyordu. Pamuk imparatorluğunun sayısız dişlilerinden biri olan, iplik ve kumaş üretiminin bu yeni evreni, tamamen, kökten farklıydı. Pamuk işleyiciliği, insan yaşamını yüzyıllar boyunca düzenlemiş olan etkinlikleri terk edip, yeni ortaya çıkan fabrika proletaryasına katılmaya insanları ikna

etme, kandırma veya zorlama kabiliyetine dayanıyordu. Her ne kadar tek başına makineler dünyayı hayret verici ölçüde değiştiriyorduysa da, çalışma ritmindeki bu değişim çok daha önemli olacaktı. Belki onlar bunu henüz bilmiyordu, ama Ellen Hootton ve adı sanı bilinmeyen diğerleri fabrikalara akarken, geleceğe, çalışarak inşa ettikleri sanayi kapitalizminin ta kendisine bakıyorlardı.

***

İşçileri fabrikalara taşıyabilme kabiliyeti, pamuk imparatorluğunun zaferinin anahtarı olacaktı. Bunun sonucunda, işgücünü seferber edebilen devlet adamları ve kapitalistlerle, bunu başaramayanlar arasında bir uçurum oluştu. Binlerce insanı, bildikleri tek yaşam biçimini terk etmeye ikna etmek, yeni makineler kurmaktan daha kolay bir iş değildi. Gördüğümüz üzere, her ikisi için de belli yasal, sosyal ve politik koşullar gerekliydi. Fabrikaya geçiş ilk başlarda birkaç yere odaklanmış ve orada bile dehşetli bir muhalefetle karşılaşmıştı. Bu süreçte başarının şartı, devlet adamlarının ve kapitalistlerin, bireylerin ve ailelerin yaşamlarına, Asya ve Afrika'nın büyük çoğunluğundaki seçkinlerin hâlâ tanımadığı biçimlerde hâkim olmasını sağlayan bozuk bir güç dengesiydi. Devlet gücünün, sadece dünyanın çoğu bölgesinde olduğu gibi yaygın değil, aynı zamanda yoğun, odaklı ve yaşamın tüm alanlarına sızan bir biçimde olması gerekliydi. Ne manidardır ki, ekonomik etkinliği düzenlemenin bu alternatif yollarını, yine fabrika üretiminin kendisi yavaşça çökertecekti.

Elbette Sanayi Devrimi esasen işgücünden tasarrufu sağlayan teknolojiyle alakalıydı; gördüğümüz üzere örneğin eğirmedeki verim, yüz kat kadar artmıştı. Yine de işgücünden tasarruf sağlayan bu makineleri çalıştıracak işgücü gerekliydi; pamuklu mal piyasaları, fiyatların düşmesi karşılığında patlama yaparak genişliyordu, hızla büyüyen pamuk sanayi, ilk başlarda binlerce, sonra on binlerce, hatta dünyanın bazı

bölgelerinde yüzbinlerce işçiye ihtiyaç duyuyordu. İngiltere'de 1861 yılında pamuk sanayiinde 446.000 kişi çalışıyordu. 1800'de Alman pamuk sanayiinde 59.700 civarında işçi çalıştığı tahmin edilirken, bu rakam 1860'ta 250.300'e çıkmıştır. Fransız sanayii yaklaşık 200.000 işçiden istifade ederken, 1827'de İsviçre pamuk sanayiinde 62.400 işçi çalışmaktaydı. ABD pamuk sanayiinde 1810'da ücretli çalışan 10.000 işçi varken, 1860'ta bu rakam 122.000'e çıkmıştı. Rusya'da 1814'te 40.000 pamuk işçisi varken, 1860'ta bu rakam 150.000'i bulmuştu. İspanya'da ise 1867'de pamuk sanayiinde yaklaşık 105.000 işçi çalışıyordu. Küresel pamuk sanayii proleterleştirilmiş bir işgücüne dayanıyordu, ama aynı zamanda en büyük proleterleştirme vasıtalarından biriydi.[6]

Fabrika bir yaşam biçimi haline gelmeden önce, kapitalistler devasa miktarlarda işgücünü seferber etmek için tek bir yöntem biliyordu: milyonlarca Afrikalının köleleştirilmesi üzerine kurulu olan, Amerika'daki çiftlik ekonomisi. Çoğu pamuk girişimcisi bu sistemi iyi tanıyordu; gördüğümüz üzere Quarry Bank Fabrikası'nın sahibi Samuel Greg'in Dominika'da da köle çiftlikleri vardı, üstelik tek örnek kendisi değildi. Ancak Avrupa'da bu olanakların önü tıkalıydı, çünkü Aydınlanma'nın tahrik ettiği yeni ekonomik insan duyarlılıkları, sonuç olarak Avrupa'da köleliğin yasaklanmasını doğurmuştu. Afrikalı köleleri Manchester, Barselona veya Mulhouse'a getirmek söz konusu olamazdı; yerel nüfusu köle etmek de mümkün değildi. Üstelik köle işçiliğinin önemli ekonomik dezavantajları vardı: kölelik şartları altında işçileri motive etmek zordu, gözetim maliyetleri de yüksekti. Ayrıca köle işçiliği tüm yıl boyunca, hatta bazen işçinin ömrü boyunca maliyet yaratıyordu ve sanayi kapitalizminin sinir bozucu inişli çıkışlı dönemlerine kolayca ayak uyduramıyordu. Bir diğer deyişle çiftlik modeli, fabrikanın ihtiyaçlarını karşılamıyordu.

Fakat işgücü bulabilmek, dünyanın her yanındaki işleyiciler için zaruriydi. Ne de olsa girişimcinin makinelere yaptığı

önemli yatırımlar, sadece bu makineleri çalıştıracak işgücü akımının öngörülebilirliği sayesinde kârlı olabilirdi. Dolayısıyla kadınların ve erkeklerin, kızların ve oğlanların işgücü, bir emtiaya dönüştürüldü.[7] İnsanları fabrika işçisine dönüştürmek demek, aynı zamanda onları ücretli işçiye dönüştürmek demekti. Avrupa ve başka yerlerde yaşayan çoğu insan için ücretler en önemli geçim sağlama aracı değildi. Taşrada yaşayan veya zanaatkârlıkla geçinen insanların çoğu, fabrika işçisi olmaya pek meyilli değildi. Çiftçi kendi gıdasını yetiştiriyor, zanaatkâr da satabildiği veya değiştokuş edebildiği mallar yaratıyordu. Bunun aksine bir fabrika işçisi ise işgücünden başka hiçbir şeye sahip değildi.

Bu yüzden, yeni yeni filizlenen kapitalistler ve devlet adamları, 1808'de bir taşra yargıcının "yeni [bir] varlık türü" olarak adlandırdığı işgücünü kitlesel ölçekte seferber etmenin yeni yollarını icat etmek zorundaydı. Sonuçta milyonlarca işçiyi işe almaya muhtaç olduklarını baştan düşünseler, bu sorun baş döndürücü görünebilirdi, gerçekten de bazen, işgücü tedarikinin yetersizliğiyle ilişkili kaygılar akıllarını bulandırıyordu. Örneğin 1803'te, Shrewsburyli bir fabrika sahibi, West Midlands'deki evinden, fabrikasını kurmadaki en önemli sorunun, yeterli sayıda işçiyi çekmek olduğundan yakınıyordu.[8]

Ancak bu ümitli işverenler, onlarca, hatta bazı yerlerde yüzlerce yıldır gelişmekte olan, kırsal bölgelerdeki bir dönüşümden destek alıyorlardı. Lordlar ile köylüler arasındaki karşılıklı yükümlülük bağları kopmaya başlamıştı. Avrupa'da toprak sahipleri devasa toprak parçalarını kapatarak, dolayısıyla köylüler için bağımsız çiftçiliği daha erişilmez kılmıştı, zaten sanayi işçiliğinin ilk biçimleri, işleyiciliği, hatta ücret ödemelerini, çoğu köylü için geçimini kazanmanın normal bir parçası haline getirmişti.[9]

Üstelik yeni sağlamlaşan devletler tarafından sınırlı bir arazinin bürokratik, askeri, ideolojik ve sosyal açılardan tahkimi, fabrika sahiplerinin işine geliyordu. Zorlama neredeyse dai-

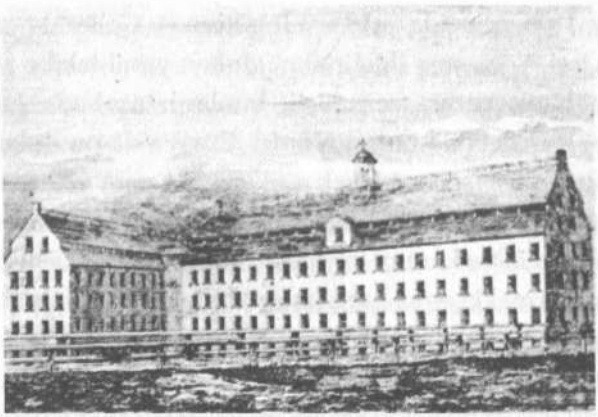
ma, insanların başkaları için iş yapmasını sağlamanın merkezi bir öğesi olmuştu, hem derebeyleri hem de sömürgeciler için esastı. Fakat sanayi kapitalizminin belirgin niteliklerinden biri, zora başvurma işinin artık lortlar ve efendiler tarafından değil, devlet, bürokratlar ve hâkimler tarafından yapılacak olmasıydı. Dünyanın her yerinde, işçiye muhtaç olan kapitalistler derebeylik, kölelik ve çıraklık gibi işgücünü seferber etme yöntemlerinin çökmesinden ve bunun sonucunda başıboşluğun ve hatta anarşinin çıkmasından korkuyordu. Ancak bazı bölgelerde devlet, fabrikalara güvenilir ölçüde kadın, çocuk ve erkek işçi akışını güvenceye alan koşulları yaratmak için yeterli gücü kazanmıştı. Avrupa'nın büyük bir bölümünde, toprak sahiplerinin ve kapitalistlerin işgücünü kişisel tebaası olarak kontrol etme hakları ciddi ölçüde kısıtlanmış, ama aynı zamanda devlet, insanları (örneğin yoksulları, avare olarak görülenleri ve çocukları) yasal olarak çalışmaya zorlama rolünü üstlenmişti. Üstelik devlet, otlakların kapatılması sayesinde, alternatif geçim sağlama yollarını gitgide tıkamış, dolayısıyla mülkü olmayanlar üzerindeki ekonomik baskıları artırmıştı. Hukuk tarihçisi Robert Steinfeld'in ifadesiyle, "ekonomik zorlama, kanunun [dolayısıyla devletin] bir eseri" idi.[10]

Böylece devlet, ücretli işgücü için yasal bir çerçeve yaratmış ve işgücünü yükselen fabrikatör sınıfı için öngörülebilir kılmıştı. Bu fabrikatörler ücretli işçiliğin, yeni sanayi kapitalizminin merkezlerinde bile, önemli ölçüde parasal olmayan zorlayıcı öğeler, yani fiziksel zor içermesinden hoşnuttu. Gerçekten de İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Prusya ve Belçika'daki işverenler, "ücretli işgücü için iş sözleşmeleri talep ediyor ve bunları katı bir biçimde uyguluyordu" ve "işçileri işe bağlamak için yasal zorlamanın türlü biçimlerinden faydalanıyordu." Örneğin 1823 tarihli Efendi ve Hizmetli Kanunu, "İngiliz işverenlerin, iş sözleşmelerini ihlal eden işçilerini ıslah evine göndertmesine ve [bu işçilerin] üç aya kadar varan süreyle ağır işlerde çalıştırılmasına" izin veriyordu.

1857 ile 1875 arasında yalnızca İngiltere ve Galler'de yaklaşık on bin işçi "sözleşme ihlalinden" dolayı yasal takibe alınmış, çoğuna hapis cezası verilmişti; bunların arasında genellikle pamuk işçileri de bulunuyordu. Prusya'da on dokuzuncu yüzyıl boyunca işçiler işi terk ettikleri için para ve hapis cezasına çarptırılabiliyordu: 1845 tarihli Prusya Meslek Mevzuatı, "İzin almadan ve kanuni bir meşruiyeti olmadan işi terk eden veya kaytarmakla veya kaba itaatsizlikle suçlanan ustabaşılar, çıraklar ve fabrika işçileri, yirmi taler para cezasıyla veya on dört güne kadar hapisle cezalandırılır," diyordu.[11]

Güçlü devlet desteğine rağmen, işçi bulmak, filizlenen fabrikatörler için devasa bir zorluk olarak kalıyor, işçiler geçinmek için başka yollar bulabildikleri sürece fabrikaların dünyasından kaçınmaya çalışıyordu. Örneğin eczacı Joan Baptista Sires, 1770'te Barselona'nın Raval mahallesinde, yirmi dört dokuma tezgâhı ve (pamuklu kumaşlar üzerine renk uygulamaya yarayan) on dokuz baskı masası olan bir pamuk fabrikası açtığında, karşılaştığı en büyük zorluklardan biri, üretimi sürdürmesi için kendisine lazım olan 60 ila 150 işçiyi toparlamaktı. Çoğu işçi sadece birkaç ay kaldığı için, devasa bir işçi dolaşımı vardı. Sires bu sorunu, zanaatkâr atölyesinin bazı öğelerini fabrikasında taklit ederek, yani nitelikli erkek işçilere en iyi ücretli görevleri verirken, bunların eşlerinin ve çocuklarının da fabrikada çalışmasına izin vererek, böylece de hem ailenin maaşını artırarak hem de bunların düşük maliyetli işgücünden tasarruf ederek çözmeye çalışıyordu. Sires işçileri fabrikasına bağlamak için, bazı ailelerin fabrika binasında barınmasına izin veriyor, böylece uzun zamandır tüm Avrupa'daki zanaatkâr atölyelerine özgü olan bir modeli taklit ediyordu.[12]

İşçi bulma sorunu elli yıl sonra ABD'de fazla değişmemişti. Dover, New Hampshire'deki Dover Manufacturing Company, yaklaşık 140 kişiden oluşan ortalama bir işgücünü sağlamak için, Ağustos 1823'ten Ekim 1824'e kadar toplam 342 işçiyi işe almak zorunda kalmıştı.[13] İşçiler çaresizce fab-

İsmi değiştirilen Dover İmalat Şirketi fabrikası. Tarihi belirsiz.

rikanın dışında geçimlerini sağlayan bir ek gelir elde etmek için, sık sık gidip geliyorlardı. Fabrikaya birkaç haftalığına girip, mahsullerini satana kadar kendilerini idare edecek kadar para kazanınca veya çiftlikte işgücüne ihtiyaç olduğunda, fabrikayı terk ediyorlardı.

Bu işçi alımı modelleri, pamukta sanayileşme sürecinden geçen bölgelerde çok yaygındı. Her durumda, çekirdek halindeki sanayileşme ile proleterleşmenin yolları kesişiyordu. Makine yapımı ipliklerin ve sonraları kumaşların yayılması, çiftliklerde elle eğirmenin ve el tezgâhıyla dokumanın kökünü kazıyarak, tekstil işçilerini başka yerlerde gelir aramaya itti. Birçokları için mümkün olan tek çözüm, önceki gelir kaynaklarının kökünü kazıyan fabrikanın ta kendisiydi. Gerçekten de Barselonalı girişimci Sires genellikle, Katalan başkentinin çevresindeki kırsal bölgelerden gelen işçileri işe alıyordu. Saksonya'da işçi bulmada yaşanan ilk güçlükler, ilk pamuk fabrikalarından akan ucuz ipliklerin, elle eğiren işçilerin rekabetini ortadan kaldırması sayesinde çözüldükten sonra, bu işçiler, genişleyen fabrikalarda çalışmaya mecbur kaldılar. İsviçre'de ise, Kara Orman'a kadar uzanan devasa bir taşrada, avans karşılığı çalışan tüccarların çalıştırdığı on binlerce işçi, devasa bir olası işçi kaynağı yaratıyor, bunların çoğu gerçek-

ten de zamanla fabrika üretimine geçiyordu. Alsas pamuk sanayiinin ve devasa bir işçi ihtiyacının hızla genişlemesiyle birlikte, girişimciler bu işgücünü bulmak için Vosges'in ve Kara Orman'ın dağlık bölgelerine el attılar. Buradaki ailelerin hayatta kalması hâlâ tarımsal ürünlere bağlıydı ve fabrika üretiminin hücumundan sonra bile aynı şekilde devam etti: Örneğin Mulhouse'ın yukarılarındaki küçük bir kasaba olan Wesserling'deki eğirme ve dokuma fabrikalarında çalışan neredeyse tüm işçiler, 1858'lere kadar hâlâ kendi topraklarının sahibiydi ve tarımcılıkla ek gelir elde ediyordu. Bunun sonucunda, eğirici ve dokumacı arayışı içindeki sermaye, gitgide kırsal bölgelerin derinlerine dalıyor, bu da işleyicilerin aşırı ölçüde düşük ücretler ödemesini mümkün kılıyordu, çünkü işçiler hâlâ, aile üyelerinin ücretsiz üretici işgücünden istifade edebiliyordu ki bunların arasında çocuk yetiştirmek ve yiyecek üretmek de vardı. Başka yerlerde olduğu gibi burada da, kapitalizmin gelişimi, üretimin ve işgücünün kapitalist olmayan biçimlerine bağlıydı.[14]

Ancak işçiler çoğunlukla topraklarını kaybediyor ve ev içinde el işçiliğinin çöküşü karşısında, taşradan şehirlere taşınıyordu. Gerçekten de pamuk sanayileşmesi, sık sık ulusal sınırları da aşan devasa göçlere yol açıyordu. 1815'te, Guebwiller'deki Ziegler, Greuter ve Cie adlı firmada çalışan 1500 işçinin 750'si Alsaslıydı, ama gerisi İsviçre ve Almanya'dan gelen göçmenlerdi. ABD tekstil fabrikaları da bu göçmenleri çekiyordu. Binlerce işçi New England'ın kıyısındaki tarımsal topraklardan, yeni yeni ortaya çıkan tekstil kentlerine taşınırken, patates salgınından kaçan İrlandalı kadın ve erkekler gibi, çoğu işçi, Atlantik'i aşıyordu. Hollanda, Belçika, Katalonya ve Fransa'daki pamuk sanayileri de çevredeki kırsal bölgelerden gelen göçmenlerden istifade ediyordu.[15]

Tarım işçiliğini ve evde yaptıkları üretim etkinliklerini terk eden bu köylü işçiler, dağlardan inerek, bazen denizler aşarak, Kara Orman, İsviçre, Vosges, Katalonya, Saksonya ve New

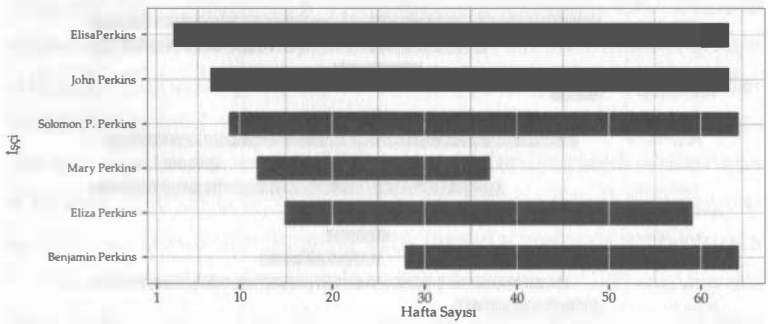
England gibi yerlerdeki tekstil fabrikalarına akıyordu. Burada esasen zanaatkâr olan işçilerden oluşan bir nüfusla karşılaşıyorlardı. Çoğunluğu erkek olan bu işçiler, çiftliklerdeki tarlalarda değil, eski zanaatkâr atölyelerinde kazandıkları deneyimleri sayesinde, en nitelikli işleri üstleniyorlardı. Neuhaus & Huber 1830'da İsviçre'deki Biel'de, eğirme fabrikalarının yanına bir dokuma fabrikası da açtıklarında, onlarca yıl boyunca kentin etrafında gelişmiş olan son derece nitelikli, ama yeni yeni işsiz kalan el tezgâhı dokumacılarından istifade ediyordu. Nitelikli işçiler uzun mesafelerin ötesine de göç ediyordu: Rusya'nın Narva kentindeki Schwarz pamuklu kumaş fabrikası, 1822 yılında beşte üç oranında Alman, bir Fransız boyacı ve bir de Hollandalı çalıştırıyordu. Rus Kreenholm fabrikası 1857'de birçok nitelikli İngiliz işçi çalıştırıyordu. Gerçekten de Fransız, Meksikalı, Amerikalı ve diğer işleyiciler, çoğunlukla yurtdışından gelen son derece nitelikli işçileri topluyordu.[16]

Ancak işçilerin büyük çoğunluğu nitelikli olmadığı gibi, bu işi kendileri tercih etmemişti; kırsal bölgelerdeki koşulların değişmesi, özellikle de evde yapılan ürünlerin, fabrikada yapılanlarla rekabete daha fazla katlanamaması sonucu ortadan kalkmaları yüzünden fabrikalara sürülmüşlerdi. Belki de en çarpıcı dönem, 1820'lerden başlayarak tahrikli tezgâhların, büyük çapta elle dokumanın yerini aldığı dönem olmuştu. Avrupa'nın büyük kesimlerini devasa bir sefalet dalgası süpürürken, işsiz kalan evde çalışan dokumacılar, fabrikalara taşınmayı kabullenmişti. Bu şartlar karşısında fabrikada çalışmak genellikle, ailenin taşrada kalmasını sağlamaya yönelik bir aile stratejisi haline gelmişti, aileler ya bir üyelerini uzun süre ya da birkaç üyelerini kısa süre çalışmak üzere fabrikaya gönderiyordu. Lowell, Massachusetts'teki işçilerin durumu da böyleydi, (bekâr) kadınların fabrika ücretleri genellikle ailelerinin kırsalda kalabilmelerini sağlıyordu. Fabrika işçilerinin göç etmesi, kıyıda köşede kalmış tarımsal üretime tekrar can verebiliyordu.[17]

Dover İmalat Şirketi çalışma örüntüleri, 9 Ağustos 1823 - 16 Ekim 1824: Soyadı A veya B ile başlayan tüm işçilerin örneği.

Ayrıntılı maaş bordrolarının günümüze kadar kalması, bu ilk fabrikalardan biri olan, yukarıda belirtilen Dover İmalat Şirketi'ne daha yakından bakmamızı mümkün kılar: 9 Ağustos 1823'ü takip eden altmış üç haftada, işgücünün yüzde 89'unu oluşturan, çoğu genç ve bekâr olan toplam 305 kadın, bir süreliğine fabrikada çalışmıştı. Bunlar ortalama 25,93 hafta çalışmıştı ya da mümkün olan toplam sürenin yüzde 41'i kadar. Gerçekten de kadınların çoğu fabrikaya mevsimlik

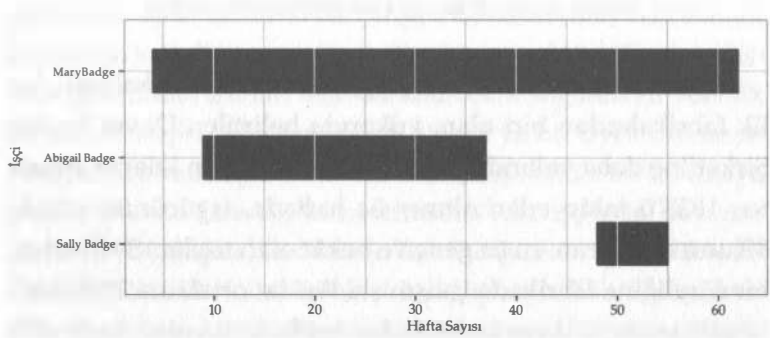

Perkins ailesinin çalışma örüntüleri, Dover İmalat Şirketi, 1823-1824.

olarak giriyor, birkaç ay çalıştıktan sonra başka işlerine geri dönüyordu. Tek bir örneği ele almak gerekirse, Ekim ortasında kırk üç kadın ya da işgücünün yüzde 32'si, fabrikadan bir haftalık izin alıp, sonraki hafta geri dönmüştü.

Dolayısıyla tarım işçiliğinin ritmi, fabrikada da sürüyor, fabrika işçiliği ailelerin taşrada kalmasına yardımcı oluyordu. New Hampshire'da ailenin bir üyesinin fabrikada yıl boyu çalışması normaldi, diğerleri ise, Badge ailesinde olduğu gibi sadece kısa süreliğine çalışıyordu: Mary tam mesaiyle çalışırken, Abigail ve Sally sadece kısa süreliğine ona katılıyordu.

Fakat 1820'lerin Dover İmalat Şirketi fabrikasında bile şimdiden tamamen proleterleşmiş aileler vardı ve bu ailelerin üyeleri uzun süre fabrikada kalıyorlardı. Perkins ailesi bu

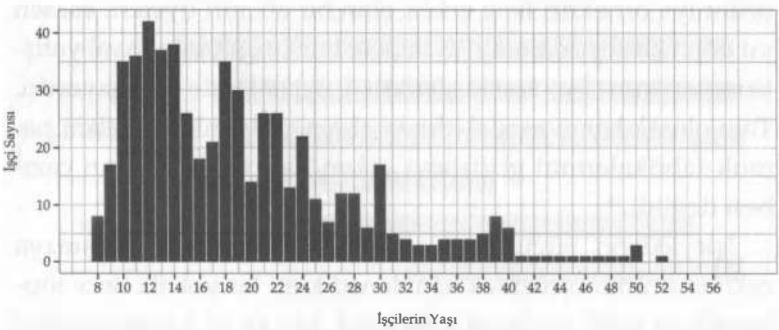

Badge ailesinin çalışma örüntüleri, Dover İmalat Şirketi, 1823-1824.

örüntüye örnektir; ikisi erkek olan bu ailenin üyeleri, esasen yıl boyu çalışıyor, dolayısıyla hâlâ herhangi bir mahsul yetiştirmeleri veya hayvan beslemeleri aşırı ölçüde zorlaşıyordu. Tam olarak hangi model olursa olsun, milyonlarca insanı pamuk fabrikalarının girdabına çeken, fabrika işçiliğinin cazibesi değildi.[18]

İşleyicilerin büyük sayılarda insanı fabrikada çalışmaya çekme sorununu çözmek için denedikleri bir yol, ilk önce toplumun en zayıf üyelerini, direnmek için en az kaynağa sahip olanları işe almaktı. Bu amaçla ailelerin içindeki köklü güç ilişkilerini, özellikle de erkek aile reisinin, karısının ve çocuklarının işgücünü uygun gördüğü şekilde kullanmasını sağlayan, uzun bir geçmişe sahip olan ataerkilliği dayanak alıyordu. Aslında sanayi kapitalizminin ortaya çıkması, bu eski sosyal hiyerarşilere ve güç ilişkilerine dayanıyor ve bunları, toplumu daha geniş çaplı bir devrimden geçirmek için bir araç olarak kullanıyordu. İşverenler, bu işgücünün "ucuzluğunun", kapitalist olmayan geçim sağlama yollarının varlığını sürdürmesine dayandığını kavramışlardı; bu dersi, Hindistan ve başka yerlerdeki pamuk yetiştirilen kırsal bölgelerde dünya piyasası için üretime geçilirken de kullanacaklardı. Kapitalist devrimin başarılı olmasının nedeni, tamamlanmamış halde kalmasıydı.

Dolayısıyla fabrikada işe ilk girenler Ellen Hootton gibi çocuklar oluyordu. Pamuk işçilerinin neredeyse yarısı, aileleri tarafından çalışmaya zorlanan çocuklardan oluşuyordu, ailelerini buna iten ise, yeni ekonomik gerçeklikti. Çocuklar ucuzdu, ücretleri yetişkinlere verilenlerin üçte biri ile dörtte biri civarındaydı; ayrıca itaatkârdılar, son derece tekdüze ve sıkıcı görevlere itiraz etmeleri olası değildi, itiraz etseler bile, yetişkinlerden daha kolay cezalandırılabiliyorlardı. Az bir geçim kaynağına sahip aileler için çocuklar, genellikle tek ek gelir kaynağıydı. Örneğin daha önce Deniz Ada pamuğunun eğiricisi olarak tanıdığımız Manchesterli işleyiciler olan McConnell & Kennedy, çok sayıda çocuk işçi çalıştırıyordu. 1816'da

Sanayi devrimini yapan çocuklar:
McConnel & Kennedy, işçilerin yaşları, 1816. Toplam işçi sayısı 568.

çalıştırdıkları 568 işçinin 257'si, yani toplamın yüzde 45'i, on altı yaşın altındaydı.[19]

Samuel Greg'in Manchester yakınlarındaki öncü fabrikası olan Quarry Bank Fabrikası'nda, çok sayıda fakir çocuk sözde çırak olarak çalışıyordu. Fakir mahallelerinden istifade eden Greg, 1784 ile 1840 arasında işçilerinin yarısından fazlasını çocuklar arasından seçiyordu. Onları yatakhanelerde barındırıyor ve yedi gün çalıştırıyordu. Greg kendisine saygı değer ve ataerkil bir işveren havası verirken, çocuk işçisi Esther Price'ı, "itaatsizliğinden" dolayı özel olarak inşa edilmiş bir hücreye kilitliyor, diğer çocukları da bir elma alma "suçu" işledikleri için fazladan çalıştırarak cezalandırıyordu. Üstelik Greg hiç de sıra dışı değildi. Örneğin Samuel Oldknow da capcanlı bir "çırak" piyasasına el atmıştı; 1796'da Clerkenwell mahallesi otuz beş oğlan ve otuz dört kızın reklamını yapıp, Oldknow'u bunlardan istediği kadarını seçmeye davet etmişti. *Edinburgh Review* 1835'te, fabrikaların çocuklar için "en iyi ve en önemli akademi" olduğunu öne sürüyordu. Onları sokağa salıvermenin çok daha kötü olacağını iddia ediyordu, çünkü eğirme fabrikaları "çocukları kötü yoldan uzak" tutuyordu.[20]

Çocuk işçiliği sosyal olarak kabullenildiğinden ve acil ihtiyaçlardan dolayı, çok sayıda çocuk pamuk üretiminin her

alanında çalışıyordu. 1833'te Lancashire pamuk fabrikalarındaki tüm işçilerin yüzde 36'sı on altı yaşın altındaydı. 1846'da Belçika'da tüm pamuk işçilerinin yüzde 27'si on altı yaşın altındaydı. Jumgin Kirchen'in Siegerland'deki eğirme fabrikasında, 1800 yılındaki üç yüz işçinin yarısı, sekiz ile on dört yaş arasındaki çocuklardan oluşuyordu. 1798'de Rus hazinesi Michael Ossovsky'ye ilk mekanik pamuk eğirme fabrikasını kurma iznini verdiğinde, St. Petersburg'daki bir yetimhaneden üç yüz çocuk "almıştı". Saksonya'dan Puebla'ya, Habsburg İmparatorluğu'na kadar durum buna benziyordu. Katalan işleyiciler fabrikalarını, hayatta kalmaya çabalayan birçok köylünün yaşadığı Pireneler'in eteklerinde kurarken, böylece çocukların işgücüne erişebileceklerini de hesaplıyorlardı. Çoğu pamuk işçisinin eski köylülerden, borçlu amelelerden ve tekstil zanaatkârlarından oluştuğu Puebla'da, çocuklar da işgücünün önemli bir kısmını oluşturuyor, on yaşında, hatta bazen daha da erken çalışmaya başlıyorlardı. 1837'ye gelindiğinde bile Mulhouse Sanayi Odası'nın bir komisyonu çocukların "zorla çalıştırıldığını" ve "işe gönüllü olmadıklarını" bildiriyordu. Komisyon çalışma şartlarını iyileştirmek için, sekiz ile on yaş arasındaki çocuklar için çalışma süresinin günde on saatle; on ile on dört yaş arasındaki çocuklar için günde on iki saatle; on dört ile on altı yaş arasındaki çocuklar için günde on üç saatle kısıtlanmasını öneriyordu. Sadece on dört yaşından büyük çocukların gece vardiyasına kalmasına izin verilmeliydi. İstemeye istemeye alınan bu gibi tedbirlerin, eğer uygulanırsa çocukların hayatlarını iyileştireceğini umuyorlardı. Ancak Alsas pamuk sanayii çocuk işçiliğine o kadar bağımlıydı ki, 1841'de bu gibi uygulamaları kısıtlayan bir kanunun geçmesine şiddetle karşı çıkmışlardı. Aslında Mulhouse burjuvazisini oluşturan ailelerin yanında, Avrupa ve ABD'deki aileler arasında meydana geldiği şekliyle, çocukluğun icadı, bunların etrafını çevreleyen fabrikalarda çocuk işçiliğinin aşırı ölçüde sömürülmesini temel alıyordu. İster İngiliz, ister Da-

Çocuk işçilerin yatakhanesi, Quarry Bank Fabrikası.

nimarkalı, ister İsveçli, ister Rus olsun, fakirhanelerden gelen çocuklar kendilerini tekstil fabrikalarında buluyordu.[21]

Pamuk işgücü, çocukların yanı sıra kadınlardan, özellikle de genç ve evlenmemiş olanlardan oluşuyordu. Gerçekten de pamuk işleyiciliği, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan ve kadınların en baskın olduğu işleme sanayiiydi. Belirtildiği üzere, 1820'lerin ortasında New Hampshire'daki Dover fabrikasında, tüm işçilerin yüzde 89'u kadındı. Katalonya pamuk sanayiindeki işçilerin yüzde 70 kadarı kadındı. Her ne kadar Meksika ve Mısır'da erkek işçiler baskın çıkıyorduysa da, Avrupa ve ABD'de tekstil işgücüne kadınlar hâkimdi. Kadınların bu ağırlığı, pamuk sanayiinin, erkeklerin hâkimiyetindeki kömür, madencilik, demir-çelik ve demiryolu sanayilerinin gölgesinde kalarak, sık sık görmezden gelinmesiyle sonuçlandı.[22]

Bu kadınların çoğunun taşralı olması da şaşırtıcı değildi. Bu kısmen, ailelerin tarım gelirlerinin düşmesini, ücretli işçilikle ikame ederek, toprağa erişimlerini koruma stratejilerinin bir sonucuydu. Avrupa ve Kuzey Amerika'nın büyük bir kısmında kadınlar, yüzlerce yıldır eğirme ve dokumayla uğraşıyordu; bu işler evden fabrikaya, elden makineye doğru geçer-

ken bile, bu eğilim sürüyordu. 1841'de genç William Rathbone ABD'ye giderken, kadın işçilerin ağırlıkta olmasından hayrete düşmüştü: "Dünyanın en romantik fabrikası" olarak tarif ettiği Paterson'daki bir fabrikada çalışanlar hakkında, "burada çalışan kadınlar biraz hasta gibi görünüyor, ama çok güzeller," diyordu. Birkaç gün sonra Lowell fabrikalarına baktığında, "fabrika kızları düzgün ve çoğu güzel. Sanırım çiftçilerin ve hatta bazen kilise adamlarının kızları oldukları için genellikle eğitimliler, birkaç yıllığına ailelerinden ayrılıp fabrikaya girerek, evlenmek için iyi bir konum kazanmak istiyorlar," gözlemini yapmıştı. Bazı çağdaşları gibi Rathbone da, pamuk işlerinde çalışan kadınlar hakkında umutsuz ölçüde romantik görüşlere sahipti.[23]

Çok eskiye dayanan çarpıklıklar yüzünden, kadınların işgücü çok daha ucuzdu. Tarihçiler "kadınların, sabit maaş ödenen ortamlarda erkeklerin maaşlarının yüzde 45 ila 50'si kadar daha az ücret aldığını" ortaya çıkarmıştır. Ancak kadınlar sadece ucuz işçi değildi, genellikle erken tekstil zanaatkârlarının çalışmalarını düzenleyen eski çalışma kültürlerinin, fabrika sahiplerine karşı direnişe zemin oluşturabilen ve oluşturacak olan çalışma kültürlerinin içindeki kökleri daha zayıftı. Kadınların çalışma örüntüleri, tıpkı çocuklarınınkiler gibi, mekanize üretimin durmak bilmeyen ritmine uyacak şekilde daha kolay biçimlenebiliyordu.[24]

İlk pamuk fabrikatörleri için kadınları kullanabilmek şarttı. İşte Avrupa'nın (ve zaman içinde Japonya'nın) büyük kısımlarını, dünyanın diğer bölgelerinden ayıran buydu. Elbette kadınlar başka yerlerde de tekstil üretiminde çalışmıyor değildi –çalışıyorlardı– ama Afrika ve Asya'dan farklı olarak, Avrupa ve Kuzey Amerika'da kadınlar zamanla evlerinden fabrikalara taşındı ve tekstilde sanayileşmenin kritik bir koşulu buydu. Örneğin Çin'de durum gayet farklıydı. Kenneth Pomeranz'ın kaydettiği üzere, "Çin aile sistemi bekâr kadınların şehirlere ve banliyölerine göç etmesine fazla izin vermiyordu, ta ki yir-

minci yüzyılda sımsıkı denetlenen yatakhaneler, bunu namuslu bir çerçeve içinde mümkün kılana kadar." Hatta sosyolog Jack Goldstone, kadınların farklı rollerinin, neden Avrupa'nın sanayileştiğini, ama Çin'in sanayileşemediğini açıkladığını savunur. Avrupa ve ABD'deki kadınlar görece geç evleniyor ve dolayısıyla evlenmeden önce fabrika proletaryasına katılabiliyordu.[25]

Ancak ataerkil toplum mirasının bu uyumluluğunu ve taşranın dönüşümünü, neredeyse daima, zorlamanın daha açık biçimleriyle desteklemek gerekiyordu. Her ne kadar "tezgâhın efendilerinin" kullandığı zor, "kırbacın efendilerinin"kinden gayet farklı olsa da, işgücünü seferber etmek için, bunu fabrikaların içinde disipline sokmak için ve fabrikada işe girdikten sonra işçileri ayrılmaktan alıkoymak için güç kullanmak, neredeyse evrenseldi. Fabrikalara yaptıkları yatırımlar tehlikeye girince, fabrikatörler zorlamaya, hatta fiziksel şiddete başvuruyor, bazen özel şahıslar tarafından, ama gitgide daha sık ölçüde devlet yaptırımıyla şiddet uygulanıyordu. Gördüğümüz gibi yetim çocuklar, pamuk fabrikalarında ezici şartlar altında çalışmaktan başka seçeneğe sahip değildi. Belçikalı girişimci Lieven Bauwens, "gardiyanı olduğu hapishanenin tutuklularını" dokumacı olarak kullanıyordu. Rusya'da tekstil fabrikalarında ücretli işçi çalıştırma girişimleri ilk başta başarısız olunca, girişimciler bunun yerine insanları çalışmaya zorlamaya başlamış, "fahişeler, caniler, dilenciler ve diğerleri, bazen ömür boyu sanayide çalışma cezasına çarptırılmıştı." ABD'de Maryland, Louisiana ve Rhode Island'daki tutuklular, günlerini pamuklu dokuyarak geçiriyordu. Hatta ücretli bir iş sözleşmesini kabul eden pamuk işçileri bile sık sık "bir tür bağla" fabrikaya bağlanıyordu. Estonya'daki yerel bir gazete, Knoop'un Krenholm'deki dev fabrikasının, "çalışanlarını bir köle sahibinin zenci kölelerini umursadığından daha fazla umursamadığını" yazıyordu. Fabrika kendi polis gücüne sahip olduğu gibi, işçilerini düzenli olarak bedensel

cezalara çarptırıyordu. Meksika'daki Puebla'da da işçiler, en az bir o kadar şiddetli gözetime tabiydi: Fabrika tesislerinde kalan işçileri bazen arkadaşlarının veya akrabalarının ziyaret etmesine izin verilmiyor, hatta bazen gazete okumaları bile yasaklanıyordu. Habsburg İmparatorluğu'nda ise pamuk fabrikaları asker kışlalarına benziyordu; işçiler fabrikalara kilitleniyor, sadece Pazar günleri dışarı çıkmalarına izin veriliyordu.[26]

Köleliğin ağır bastığı bölgelerde, bedensel zor daha da önemli bir rol oynuyordu. Özellikle de dünyanın çiftlik köleliği merkezi olan Amerika'da, pamuk işleyiciliğinde önemli miktarda çalışmaya zorlanan işgücü çalışıyordu. Brezilya'da yerli halklar ve köleler tekstil fabrikalarında çalışmaya zorlanıyordu. ABD'nin güneyinde de köleler pamuklu tekstil üretiminde çalışırken, bir tarihçi buna "zorla sanayileşmenin çekirdek hali" terimini yakıştırmıştı. Dolayısıyla dünyanın köle bölgelerinde, kölelik sanayi üretimini de alevlendiriyordu.[27]

Pamuk yetiştiriciliğiyle karşılaştırıldığında, bütün olarak küresel pamuk işleme sanayii, işgücünü seferber etmede çok daha az fiziksel şiddet kullanıyordu. 1861'de serfliğin kaldırılmasından önce kölelerin bazen tekstil fabrikalarında çalışmaya zorlandığı Rusya'da bile, bu zorla çalıştırılan işçiler asla pamuk işgücünün yüzde 3,3'ünden daha fazlasını oluşturmadı. Bunun yerine, işçilerin köleleştirilmesine dayanmayan yeni, daha incelikli işgücü kontrol yöntemleri ortaya çıkmıştı.

Fakat köle çiftliklerinden alınan dersler fabrikatörlere hâlâ ilham veriyordu. Örneğin pamuk fabrikatörü Samuel Oldknow, 1790'ların ortasında işçileri üzerinde daha büyük bir otorite kazanmaya çabalıyordu. Oldknow'un çok iyi bildiği kredi karşılığı çalışma sisteminden farklı olarak, fabrika tamamen yabancısı olduğu bir alandı ve bu yüzden işçilerini kontrol etmek için muazzam çaba gösteriyordu. İlk adım olarak, işçilerinin fabrikada olup olmadığını sistematik olarak kaydetmek için bir mesai defteri hazırlamıştı. Bu küçük defteri fabrikasın-

daki odalara bölmüş ve odaların her birindeki her işçiyi listelemişti. Günü dört çeyreğe bölmüş ve işçilerin hangi çeyreklerde iş başında olduğunu listelemişti. Örneğin Mart 1796'da, defterde "Mary Lewis 1, 2, 3, 4; Thomas Lewis 1, 2, 3, 4; Peggy Woodale 1; Martha Woodale 1; Samuel Ardern 3, 4" gibi listeler vardı. Sürekli gözetim altındaki günümüz dünyasında, bu tutulan kayıtlar antika görünebilir, ama mevsimsel işçilikten makine işçiliğine geçiş gibi, bu şekilde zamanın kaydını tutma fikri de yeniydi ve en mükemmel olarak köle çiftliklerinde uygulanmakla birlikte, yavaş yavaş fabrikalar dünyasına da uzanıyordu. Devasa sayılarda işçiyi, ücret vererek seferber edip, yaptıkları işleri gözetlemek ve becerilerini ve enerjilerini iş için kullanmalarını sağlamak, sürekli emek vermeyi gerektiriyor ve durmadan yeni çelişkiler ortaya çıkıyordu. Fabrikanın dışında, işçilerin evlerinde ve mahallelerinde, işverenlerin otoritesi çok daha zayıftı. Disiplini sağlamak zordu, mesai defterlerinde iş kayıtları tutmak genellikle yetersizdi, bu yüzden işverenler sık sık işçileri dövme, para cezasına çarptırma ve işten atma yöntemlerine başvuruyordu.[28] İşin ritmi ve sıkı gözetim altında olması, gerçekten de çoğu çağdaş gözlemciye, tanıdıkları tek büyük çalışma sistemi olan köle çiftliklerini andırmakla birlikte, bu yüzden gözlerinin önünde olup bitenin gerçekten devrimci yapısını gözden kaçırıyorlardı.

Disiplini zorla sağlamak da işçi bulmak da güçtü. Bunun en önemli nedeni, çalışma koşullarının genellikle dehşet verici olmasıydı. Durum o kadar kötüydü ki, dünyanın her tarafındaki köle sahipleri, köle işçilerin çalışma koşullarını, sanayi işçilerininkiyle karşılaştırdığında olumlu buluyordu. Örneğin Alman pamuk sanayiinde haftanın altı günü, günde on dört ila on altı saat çalışmak normaldi. Puebla'da 1841'de bir saatlik bir öğlen tatili de dahil olmak üzere, günde ortalama 14,8 saat çalışılıyordu. Fransa'da İkinci İmparatorluk döneminde, ortalama iş günü on iki saatti, ama işverenler işçilerini istedikleri kadar çalışmaya zorlayabiliyordu, 1873'e kadar Barselo-

na'daki tekstil fabrikalarındaki çalışma saatleri de aynı ölçüdeydi. Fabrika ortamı tehlikeli, makineler sağır edecek kadar gürültülüydü.[29]

Bu şartlar işçilerin sağlığını çarpıcı ölçüde etkiliyordu: Saksonya hükümeti 1850'lerde asker toplamaya çalıştığında, eğiricilerin sadece yüzde 16'sı ve dokumacıların da sadece yüzde 18'i askerlik yapabilecek kadar sağlıklı bulunmuştu. Onlarca yıl boyunca bu yeni pamuk fabrikası işçilerinin yaşam standartları, çağdaşları için sanayileşmenin tüm yanlışlarının sembolü oldu. J. Norris 1826'da Dışişleri Bakanı Robert Peel'e, "Çalışan yoksulların, özellikle de dokumacıların ıstıraplarının, neredeyse tarifsiz ölçüde büyük olduğunu eklemek zorunda olduğum için pişmanlık duyuyorum," diyordu. Gerçekten de işçilerin ortalama ömrünü ve boylarını ele alan güncel bir analiz, Sanayi Devrimi'nin sonucunda "gıda tüketiminde hiçbir artış, insan ömrü veya beslenme durumunda hiçbir artış, barınmada hiçbir iyileşme olmadığını" saptıyordu. Bu yazar, "burada sunulan bebek ölümü sonuçları, Sanayi Devrimi'nin odağındaki örnek mahalleler için, yüzyılın ortasına kadar, İngiliz işçilerin ve ailelerinin gündelik yaşamlarında önemli bir gelişmenin bariz bir kanıtının bulunmadığı görüşünü desteklemektedir" sonucuna varıyordu ve herhalde 1870'lere kadar beklemek gerekecekti. "Boş zamandaki değişimlere göre uyarlanmış olan kişi başı tüketimin, 1760 ile 1830 arasında esasen değişmeden kaldığını hesaplıyorum." Amerikan işçi eylemcisi Seth Luther'in 1833'te bildirdiğine göre, "Bu aşırı çalışma sonucunda, vücudun büyümesi kısıtlanıyor, bacaklar zayıflıyor, hatta bazen korkunç şekilde çarpılıyor" idi.[30]

Bu şartlar dikkate alındığında, köylülerin ve zanaatkârların fabrika işçisine dönüştürülmeye karşı sık sık direnmeleri şaşırtıcı değildir. Yaşam standartlarının ve ömür beklentisinin düşmesinden dolayı, fabrikadan korkmak tamamen akılcıydı. Hem bireysel hem de kolektif düzlemdeki direniş, proleterleşmeyi daha da ayak sürüyen, sık sık şiddet içeren bir

süreç haline getiriyordu. 1780 ve 1790'lardaki Fransız Devrimi ayaklanmaları sırasında, işçiler pamuk işleme sürecini modernleştiren makineleri parçalamış ve üretimin modernleştirilmesiyle ilişkili olan fabrika sahiplerini tehdit etmişti. Örneğin 1789'da, yüzlerce işçi, Fransız pamuk sanayiinin merkezi olan Normandiya'daki pamuk fabrikalarına saldırarak, 700 eğirme çıkrığını ve diğer makineleri parçalamıştı. Askeri birlikler ve milisler şurada burada bu ayaklanmalara karşı çarpışıyordu, ama başarıları sınırlıydı. Direnişler, Fransız işçilerin tahrikli tezgâhların getirilmesine karşı çıktıkları 1820'lere kadar sürdü. Bu direniş dalgası o kadar etkiliydi ve deneyimsiz devletin, modernleştirici girişimcilerini koruma kabiliyeti ve iradesi görece öylesine kısıtlıydı ki, bazı kapitalistler en az dirençle karşılaşmanın yolunun, yeni makinelerin kullanımını kısıtlamak ve ne kadar emek-yoğun olsa da, yüksek kaliteli malların üretimine odaklanmak olduğu sonucuna vardılar. Halk ayaklanması korkusu, Fransız girişimcilerin evreninde kılavuzluk eden kutup yıldızı haline geldi.[31]

İngiltere'deki sanayileşme sürecinde de bu gibi direnişler vardı. Kay'ın uçan mekiğine karşı isyanlar henüz 1740'larda başlamıştı, 1753'te "pamuk sarma" makinelerine saldırılar olmuştu; 1768-69'da Lancashire'deki işçiler eğirme çıkrığının getirilmesine karşı ayaklanmıştı, 1779'da ise Lancashireli işçiler çeşitli makineleri tahrip etmişti. Fakat makineleri parçalamak, göreceğimiz üzere, ancak 1810'larda, devletlerin ayaklanmaları bastırmak için büyük güç kullanma kabiliyet ve iradesine artık sahip oldukları bir dönemde gerçekten yaygınlaşacaktı. Örneğin 1811 ve 1812'de, "Stockport ve başka yerlerde buharlı tezgâhlara saldırılırken" 1826'da makinelere bir saldırı dalgası daha gelecekti.[32]

Dünyanın başka yerlerindeki işçiler de isyan ediyordu. Puebla'da, dokumacılar yoncası, pamuk ipliğinin makineyle üretilmesine "aşırı derece düşmanca" yaklaşıyordu. Yeni makineler getirmeye kararlı olan fabrika sahipleri, yenilikçileri ve

makinelerini, loncaların saldırılarına karşı güvenli olan "gizli bir yerde" saklıyordu. Bu korku, Veracruz'da da mevcuttu. Dokumacıların 1820'lerde tahrikli tezgâhların yasa dışı ilan edilmesini isteyerek isyan çıkardığı İsviçre'de, 1832'de Oberuster'deki bir fabrika yakılmıştı. 1827'de Hollanda kenti Tilburg'da, buhar makinelerinin getirilmesine karşı çıkan işçiler, fabrika sahibi Pieter van Dooren'in camlarını kırmıştı.[33]

Dolayısıyla makineleşmiş pamuk sanayiinin dünyaya yayılması, sadece yeni teknolojilerin kullanılmasına ve sermaye ve piyasalara erişime değil, kapitalistlerin binlerce, zamanla milyonlarca insanı proletere dönüştürebilme, daha da önemlisi, kökten yeni bir yaşama ve çalışma biçimini uygulamaya karşı direnişi kırma kabiliyetine dayanıyordu. Çağdaş bir gözlemci 1795'te İngiltere'de, "Çeşitli makineler ilk getirildiğinde, işi hızlandırmaya yönelik çeşitli yöntemlere karşı çalışan sınıf arasında sağlam bir direniş çıkıyordu."[34] Bir tarihçinin Kara Orman'daki Wiesental için kullandığı "dahili kolonileştirmeler" ifadesi bu sürece işaret eder: sürekli daha fazla toprağın ve sosyal ilişkilerin kolonileştirilmesi ve sermayenin hâkimiyetine alınması. Ancak feodal seçkinlerin zayıflaması karşısında, bu dönüşüm mümkün oluyor ve konumunu sağlamlaştıran devletler, bunu mümkün kılmada anahtar rolü oynuyordu.

Gerçekten de devlet, işçi sınıfının kolektif eylemlerini bastırmada son derece önem kazanarak, devlet gücünün sanayi kapitalizmi için ne kadar belirleyici olduğunu bir kez daha göstermişti. Devletler sendikalardan grevlere, sokak toplantılarından emek odaklı politik partilere kadar her şeyi yasaklayan kanunlar geçiriyordu. Devletler, işçilerin çalışma şartlarını iyileştirme yolundaki çabalarını suç sayıyordu. Örneğin makine parçalamalar pamuk imparatorluğunun her yanına yayıldığında, devletler de karşılık verdi. Luddistler 1811-12'de İngiltere'de (ve Fransa'da) yüzlerce eğirme makinesini parçalarken, Parlamento Şubat 1812'de, makine parçalamayı, ölüm cezası verilecek bir suç ilan eden bir kanunu geçirmişti. 1812-

13'te otuz Luddist, 1830'da da on dokuz kişi daha asılmıştı. Diğerleri Avusturalya'ya sürgüne gönderilmiş veya hapse atılmıştı. İngiliz devleti başka yollardan da işçilerin kolektif eylemlerini eziyordu: Pitt'in 1795 tarihli İki Kanun'u, ihzar emrini askıya alıyor ve elliden fazla kişinin önceden izin almadan toplanmasını yasaklıyordu. 1799 ve 1800 tarihli Birleşik Kanunlar, sendikaları yasaklayarak, örneğin John Doherty'nin 1818'de on yıl ağır işçilik cezasına çarptırılmasına yol açıyordu, suçu ise, (yasa dışı) Manchester Pamuk Eğiricileri Derneği'ne üye olmaktı. Toplumsal barışı sağlamak için kurduğu mekanizmaya pek güvenmeyen İngiliz devleti, işçilerle savaşa da hazırlanıyordu; sanayi bölgelerinde yalnızca 1792-1815 yılları arasında 155 kışla inşa edilmişti. Bir tarihçinin çıkardığı sonuca göre, "Devlet baskısının büyüklüğü hayret vericiydi." İşçiler isyan ettiğinde, kapitalistler genellikle bu ayaklanmaları bastırmak için devlete güveniyor, bu ise kapitalistlerin sermaye biriktirebilme kabiliyetini, artan ölçüde uluslaşan devletlerin gücüne bağımlı kılıyordu; zaten bu devletlerin gücü de gitgide sanayileşmenin başarısına dayalıydı.[35]

***

İşçileri proletere dönüştürme çabaları, sanayicileri devlete daha da bağımlı kılıyor ve güçlerinin sınırlarını belirgin ölçüde kanıtlıyordu. Sermayenin bölgeselleşmesi, artan ölçüde ulus devletlere bağlanması ve bağımlılığı, diğer taraftan işçilerin de çalışma şartlarını ve ücretlerini iyileştirmek için kolektif olarak organize olmasını sağlıyordu; bu zamanla kapitalistlerin devlete bağımlılığını, emeğin en büyük gücü haline dönüştürecekti. Sendikalar ve işçi sınıfının politik hareketleri, üzerlerinde baskı uygulayan çok çeşitli girişimlere rağmen, on dokuzuncu yüzyıl boyunca sermaye üzerinde yeni yollardan basınç uygulayacak, bu basınçlar onlarca yıl sonra dünyanın pamuk sanayiini kökten yeniden şekillendirecekti.

Aslında işçiler sadece gördüğümüz üzere makineyle üretime karşı isyan etmekle kalmıyor, mekanikleşmiş bir üretim sistemi içinde yaşama ve çalışma şartlarını da geliştirmeye çalışıyordu. Bu çabalar ilk başta zayıf olmakla birlikte, zamanla güç kazanacak ve gerçekten de daha yüksek ücretle, daha kısa süre ve daha iyi şartlar altında çalışmanın sağlanmasında zafer kazanacaktı. On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında, bu başarılar az ve birbirinden kopuktu, ama mücadele yoğundu. Bazı işçi sınıfı dernekleri, İngiliz dokumacılar arasında henüz 1800'den önce ortaya çıkmıştı. 1792'de, Stockport ve Manchester makine eğiricileri sendika kurmuştu. 1807'de el tezgâhı dokumacıları, "yasal ücret" adını verdikleri maaşları savunmak için 130.000 imza toplamıştı. 1826'da toplanarak tahrikli tezgâh fabrikalarını yıkmakla tehdit eden pamuk işçilerinin isyanları Manchester'dan çevreye yayılmıştı. Fred Foster'ın Dışişleri Bakanı Robert Peel'e 28 Nisan 1826'da "büyük bir zevkle" bildirdiği üzere, işçiler sokaklarda toplandığında, "isyan kanunu yürürlüğe konmuş ve ana caddeler askeri birlikler tarafından temizlenmişti". 1844'te dokumacıların Silezya'da yaptıkları ayaklanma meşhurdur. New England'da ise kadın pamuk fabrikası işçileri Pawtucket, Rhode Island'da 1824'te işlerini terk ettiklerinde, bu ABD'de fabrika işçilerinin ilk grevi olmuştu. İngiliz makine eğiricileri ABD'ye, özellikle de New England'a gelirken, yanlarında kolektif eylem stratejilerini de getiriyordu, böylece Fall River Makine Eğiricileri Sendikası 1858'de kurulmuştu. İspanyol pamuk işçileri de 1840'lar ve 1850'lerde bir işçi hareketi oluşturmuş, 1854 yılında eğiriciler arasında ilk genel grev çıkmıştı. Fransa'daki tekstil işçileri, 1830 ile 1847 arasında kaydedilen tüm grevlerin yüzde 35'ine katılıyordu. Bu kolektif eylemlere bazen kadınlar öncülük ediyordu: Örneğin Lowell, Massachusetts'de kadın işçiler 1844'te Lowell Kadın İşçi Reform Derneği'ni kurarak, daha iyi çalışma koşulları ve daha kısa iş günleri için savaşmıştı. Pamuk fabrikatörleri henüz yüzyılın ortasındayken, işçilerinin

militanlıklarına, sermayelerini başka yerlere kaydırarak karşılık vermişti, örneğin Katalan girişimciler belalı işçilerden kaçmak için, üretimi gitgide Llobregat ve Ter ırmakları boyunca yalıtık fabrika köylerine doğru taşımıştı. Pamuk yetiştirmede olduğu gibi, işlemede de, işçilerin kolektif eylemleri ile dünya pamuk sanayiinin mekânsal düzenlemeleri kesişiyordu.[36]

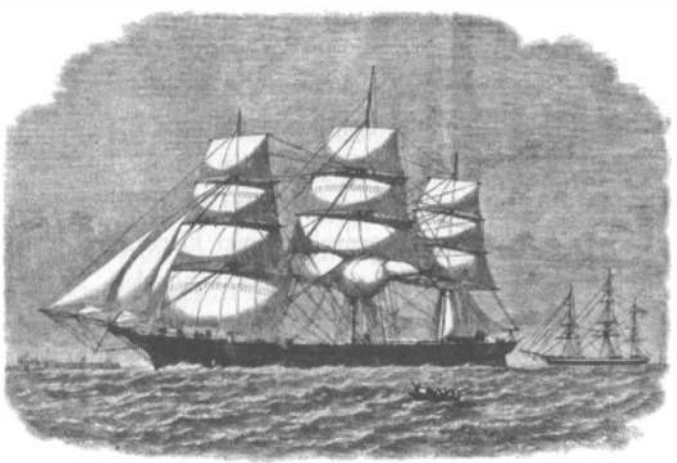
Ancak sendikalaşmayı, grevleri ve pamuk işçilerinin ücretlerini ve çalışma koşullarını iyileştirmeye yönelik diğer kolektif eylem biçimlerini hedef alan, henüz başlangıç aşamasındaki bu emekler, işgücünün denetimi ve seferberliği güçlü devletler içinde "millileştirildiğinde" ve bu konular gerçekten devlet için önem kazandığında, işçiler de durumlarını iyileştirmek için, doğrudan devlete hitap ederek ve ulusal politik alanlar dahilinde seferber olarak, yeni fırsatlar kazanıyordu. Örneğin çalışma sözleşmelerinin ihlali yüzünden parasal olmayan cezalara çarptırılmak, işçilerin kolektif eylemleri sonucunda savunulamaz hale gelmişti. İngiltere'de işçi sınıfının büyük kesimleri 1867'de oy kullanma hakkını kazandığında, sendikalar, işçilerin sözleşme ihlali yapmaları durumunda ödemekle yükümlü oldukları tazminatların kısıtlanması için devlete baskı yapmış ve 1875'te başarılı olmuştu. Almanya'da ise sözleşme ihlalinden kaynaklanan cezaları sonlandırmak için 1918 devrimini beklemek gerekecekti.[37] Gerçekten de "kendi iradesiyle çalışmak", yani işçilerin kendi kararlarıyla işi terk etmelerine izin vermek, işçilerin onlarca yıllık savaşımlarının bir sonucuydu, sanayi kapitalizmiyle birlikte ortaya çıkan "doğal" bir gelişme değildi, hele ki bunun ortaya çıkmasının bir ön koşulu hiç değildi. Fabrikadan tarlaya kadar özgürlüğün genişlemesi, işçilerin organize olmasına ve kolektif eylemlerine dayanıyordu. Modern çağın ekonomi kitaplarında idealize edilen işgücü piyasası, genellikle grevlerin, sendikaların ve isyanların bir sonucu olarak gelişmişti.

Pamuk imparatorluğu 1780'lerdeki başlangıcından 1861'e kadar esasen iki çok farklı çalışma biçimine ve üretimin iki

çok farklı düzenlenme biçimine dayanıyordu. Atlantik'in batı kıyılarında bulunan canlı, genişleyen ve son derece kârlı köle çiftlikleri, Avrupalıların on altıncı yüzyıldan beri kurmakta olduğu dinamik savaş kapitalizminin en son gelişmesiydi. Avrupa'nın içinde, aynı zamanda New England ve dünyanın birkaç diğer bölgesinde ise, üretimin çok daha yeni ve çok daha dinamik bir düzenlenme biçimi ortaya çıkmıştı: ücretli işçiliğe dayalı, göz alıcı ölçüde verimli eğirme ve dokuma fabrikalarına sahip sanayi kapitalizmi. Bir grup tüccarın aracılığıyla birbirine bağlanan bu iki sistem yan yana büyümüş, biri diğerinin gücünü beslemişti. Tüccarlarda cisim bulan sermaye, hem köle emeğiyle işlenen pamuk tarlalarının, hem de ücretli işgücüyle çalışan pamuk fabrikalarının hızla büyümesini kolaylaştırarak, birinin görünüşte zıt olan mirasını diğerine bağlıyordu; ikisinden biri çökene dek mevcut düzen böyle sürecekti. Çöküş gerçekleştiğinde, yani pamuk imparatorluğu içindeki kölelik uzaklardan gelen bir kuyruklu yıldız gibi gelip geçtiğinde, sanayi kapitalizminin kuruluşuna yaptığı önemli katkılar kolektif belleğimizden silinecekti.

8

KÜRESELLEŞMENİN OLUŞUMU

Amerikan pamuğuyla yüklü *Glad Tidings* Liverpool Limanı'na giriyor, 1865.

Modern zamanların en ayrıksı olgularından biri, kuşkusuz bu devasa iş sektörünün her yıl daha da ilerleyen genişlemesi olmuş, bunun her iki yarımkürenin maddi ve sosyal koşulları üzerindeki etkisi, apaçık ortaya çıkmıştır...

Okyanusun en uzak köşelerindeki büyük, ama son zamanlara kadar gelişmemiş olan toprak parçaları, verimli ovalara dönüştürülerek, nüfusun artmasını ve ekimin genişlemesini mümkün kılarken, bizim kendi ülkemize de bitmez tükenmez bir ulusal zenginlik, gelir ve iş kaynağı sağlıyor, büyük miktarda sermaye

> kullanarak, ürünleri tüm bölgelerin piyasalarına mal arz edecek olan muhteşem bir ticaretin kaldıracı oluyor, hammaddeleri bitmiş ürünlere dönüştüren çok çeşitli etkinlikleri birleştiriyor.[1]
>
> — *Neue Bremer Zeitung*, 6 Ocak 1850

Walter Benjamin için Paris, on dokuzuncu yüzyılın başkentiydi. Oysa günün ve geleceğin pamuk lortları için dünyanın gerçek merkezi Liverpool idi. İngiltere'nin yağmurlu kuzeybatısında kurulu bu şehir, Mersey Irmağı ile İrlanda Denizi'nin kıyılarında yükseliyordu. Küresel ticaretin en önemli kesişme noktalarından birinde bulunan Liverpoollu tüccarlar, yeni doğan Avrupa fabrika kompleksini, sürekli daha savaşçı ve yayılmacı bir hale bürünen pamuk hinterlandı ile birleştirerek, görülmemiş ölçüde bir zenginlik ve nüfuz kazanmışlardı. Sanayi kapitalizminin savaş kapitalizmiyle buluştuğu yer Liverpool'du, tüccarları birinin mantığını diğeri üzerinde uygulayarak, bu arada ikisini de dönüştürüyordu. Liverpool tüccarlarının dehası, genellikle çatışmalı gibi görünen bileşenleri, ücretli işçilikle köleliği, sanayileşme ile sanayisizleşmeyi, serbest ticaretle imparatorluğu, şiddetle sözleşmeyi, bir araya getirme kabiliyetlerinde yatıyordu. Kapitalizmi bir bütün kılan onlardı.

Liverpool dünyanın mucizelerinden biri olabilirdi, ama turistler tarafından genel olarak takdir edilmiyordu. Gerçekten de "gelişmenin aşırı çirkinliği" ifadesi, yirminci yüzyıl başlarında yaşamış bir tarihçinin özetiydi. Çağdaşlarından biri ise, "Liverpool'un başlıca cazibe noktaları, kesinlikle geniş rıhtımlarıdır," diye gözlemliyordu, kupkuru bir ifadeyle. Henüz 1832 yılında rıhtımlar ve liman duvarları 4 kilometre uzunluğundaydı ve iskelelerle, depolarla ve "gemi direklerinden bir ormanla" bezenmişti. Mersey'in ötesinde İrlanda Denizi, onun da ötesinde Atlas Okyanusu vardı, dünya pamuğunun en büyük kısmı da işte bu okyanusun batı kıyılarında yetiştiriliyordu. Her yıl limana, sımsıkı preslenmiş pamuk balyala-

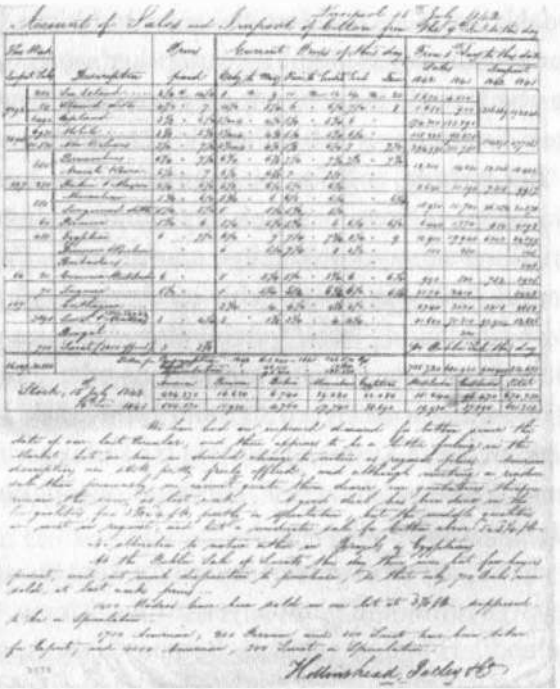
rını taşıyan binlerce gemi geliyordu. Çoğu İrlandalı göçmenlerden oluşan binlerce işçi, gemileri boşaltıyor ve balyaları depolara istifliyordu. Bunların çoğu buradan kanal tekneleriyle, 1830'dan sonra da trenle, yakındaki Lancashire civarında, 30 ila 80 kilometre ötede bulunan eğirme fabrikalarına gönderiliyordu, ama balyalardan bazıları tekrar gemilere yüklenip çeşitli Avrupa limanlarına nakledildiyor, buradan da önceleri arabalar, sonraları trenlerle, sayıları gitgide artarak Avrupa kırsalını bezeyen eğirme fabrikalarına götürülüyordu. Bir teknoloji mucizesi olmayan bu liman, her şeyden önce tehlikeli, insanın belini kıran bir ağır işçilik merkeziydi. Her sabah gün doğmadan Liverpool'un yağmurlu sokaklarında binlerce işçi toplanıyor, dev pamuk balyalarını bir günlüğüne taşımak için, uzun saatler boyunca ve düşük bir ücret karşılığında çalışabilmeyi umuyordu.[2]

Liverpool Limanı, yerküreye yayılmış bir imparatorluğun odak noktasıydı. Tüccarları, çoğunlukla rüzgâr gücüyle, ama 1850 ve 1860'lardan sonra artan ölçüde buharla çalışan gemilerini dünyanın her yerine gönderiyordu. Bu gemilerin kaptanları tehlikeli denizlerden geçiyor, isyankâr mürettebatlarla, kırıp geçen hastalıklarla ve ekonomik dalgalanmalarla boğuşuyordu. Bir Liverpool pamuk gemisinin kaptanı olan James Brown 1840'ların başlarında New Orleans Limanı'na her varışında, gemisini dolduracak pamuk balyası bulmak için savaşarak haftalarını harcıyordu. Limanda boş gemilerin bulunması, rekabetin sıkılaştığı anlamına geldiğinden, nakliye ücretleri sürekli değişiyordu. Liverpool'dan gelen, bazen de gelmeyen, piyasa haberleri, pamuk fiyatında anlık değişikliklere yol açıyor ve kaptanın yola çıkmasını geciktiriyordu. Lanet okuduğu mektuplarından birinde, "Mürettebatın bir kısmı kaçıp gitti," diye yazmıştı ve "fırtınalar ve korsan duyumları" da sinirlerini harap etmişti.[3]

Liverpool Limanı insanı ahmaklaştıran hamal işlerinin manzarasını sunarken, kentin sinir sistemi pamuk borsasının etra-

fında odaklanmıştı ve bu işlere bakanlar birbirinin yakınında oturuyor ve çalışıyordu. Kent tüccarları her sabah, şehir merkezinde açık havada bulunan bir meydan olan "Bayraklar"da buluşarak ticaret yapıyordu. Pamuk komisyoncusu Samuel Smith, "her havada, soğukta ve yağmurda, yaz kış, dışarıda duruyor, bazen yağmur ve soğuk dayanılmaz olduğunda, kemerlerin altına sığınıyorduk", diye anımsıyordu. Pamuk tüccarları ancak 1809'dan sonra, şehir merkezinde şık bir borsa binası inşa edildiğinde içeri taşınabilmişti. Alıcıların satıcılarla gürültü ve görünüşte kargaşa içinde dans eder gibi buluştuğu satış odası insanı etkiliyordu, çünkü "dünyadaki hiçbir yer, halka açık bir borsa kurmak amacıyla bu kadar zarif ve ferah bir ortam yaratamaz"dı, ayrıca "satışların önemli bir kısmı ... birkaç dakika içinde halloluyordu."[4]

Her şeyi kapsayan düzenleri sayesinde, kent tüccarları tüm yerküreye yayılmış bir pamuk yetiştirme, işleme ve satma ağının efendileri haline gelmişti. Bombay'daki Apollo rıhtımında, tüccarlar "Liverpool'dan" gelecek haberleri heyecanla bekliyordu. ABD'nin güneyindeki çiftliklerde "Liverpool fiyatları" en önemli haber konusuydu, hatta çoğu köle sahibi için takıntı sınırına ulaşmıştı.[5] Güneyli tarım dergisi *De Bow's Review* düzenli olarak Liverpool fiyatlarını ve ABD'li pamuk çiftçilerinin bunlardan nasıl daha büyük bir payı cebe indirebileceklerini haber veriyordu. Benzer şekilde New York'taki *Merchant's Magazine and Commercial Review* adlı dergi de Liverpool fiyatlarını öğrenmek için kıvranıyordu. Ellen Hootton ve onun gibi yüzbinlerce pamuk fabrikası işçisi içinse Liverpool fiyatları, iş bulup bulamayacağını belirleyen etkendi. Tüm yerkürenin Liverpool ile meşgul olması, kent tüccarlarının dünyanın büyük bir kesiminde sahip oldukları muazzam nüfuzu yansıtıyordu. Liverpool'daki fiyatlar arttığında, Louisiana'daki ekiciler yeni pamuk toprağı satın almaya karar verebiliyor, köle tüccarları da bu yeni tarlalara binlerce genç köle getirmeyi kârlı bulabiliyordu. Liverpool'dan gelen

Pamuk İmparatorluğu'nun finansal nabzı: Alabama'daki bir pamuk çiftliğinde "Liverpool fiyatları", 1842.

haberler günün birinde Amerika yerlilerinin topraklarından olmasına yol açabiliyor, başka bir gün Hindistan'daki tren yollarına yatırım yapılmasını teşvik ederken, yine başka bir gün ise İsviçre, Gujarat veya Michoacan'daki bir ailenin eğirme ve dokumayı toptan bırakmasına neden olabiliyordu.[6]

Liverpool başka hiçbir şehirde olmadığı kadar, küresel pamuk ticaretinin tüm çekirdek işlevlerini aynı anda kendi üzerinde toplamıştı. Tüccarları ham pamuk ticareti yapıyor, pamuklu malları naklediyor ve hem pamuk tarımını hem de pamuk işleyiciliğini finanse ediyordu. Örneğin New Orleans, İskenderiye ve Bombay'daki tüccarlar ham pamuk ihracatında uzmanlaşmışken, Bremen ve Le Havre tüccarlarıysa ham pamuk yüklemelerini teslim alıyordu. New York ve Londra

tüccarları bu ticaretin finansına odaklanmıştı. Ayrıca Buenos Aires'ten Recife'ye, Hamburg'dan Kalküta'ya kadar çeşitli şehirlere yayılmış tüccarlar da iplik ve kumaş yüklemelerini teslim alarak, bunları hinterlantlarına dağıtıyordu.

Ancak bu şehirlerin hiçbiri, ciddi anlamda Liverpool'la rekabet etmiyordu. Pamuk imparatorluğunun içinden pamuk akan kanalları, dünyanın her tarafına eşit olarak dağılmamıştı. Bazı noktalarda daralıyor, sonra tekrar genişliyorlardı. Bu akımın hacmi ve hızı, nüfuz dağılımının doğrudan bir ifadesiydi; ağ ne kadar derin ve hızlıysa, güç de o kadar büyüktü. Liverpool kendisini birçok yere bağlayan bir ticaret ve bilgi seline sahipken, Mississippi veya Buenos Aires gibi hinterlant kentlerinden çok az yere uyuşuk, narin bir akıntı ve bağlantı vardı. Dolayısıyla bir "emtia zinciri"nin en başında veya en sonunda bulunmak, genellikle görece zayıf bir konumdu. Pamuk ağının tek bir kente, Liverpool'a odaklanması, yeni güç hiyerarşilerine yol açarken, bu yenilikçi gelişme, Ahmedabad, Surat veya Oaxaca gibi şehirlerdeki eski pamuk ağlarının veya eski tüccar gruplarının yerini aldı. On dokuzuncu yüzyılın başlarında Liverpool tüccarlarının yükselişi, çok kutuplu pamuk dünyasını tek kutupluluğa doğru daha da sürükledi.

Liverpool'daki pamuk borsasından dışarı bakıldığında, yüksek pencerelerinin ötesindeki dünya, esasen dev bir pamuk üretim ve tüketim kompleksiydi. Doymak bilmeyen kâr açlığı, pamuğun ticari üretimi için sürekli daha fazla toprak kullanılmasını, pamuk fabrikalarının katmerlenmesini ve kumaş piyasalarının açılmasını gerektiriyordu. Önceden hiç görülmemiş ve son derece güçlü olan bu sanayi genişlemesi, hayatta kalmak için, küresel kırsal bölgelerin sürekli daha fazla işgücü ve hammadde seferber etmek ve piyasa sunmak için daima dönüşümde olmasını gerektiriyordu. Ancak Liverpool sermayesinin ve tüccarlarının her yeri istilasına rağmen, bu bağlantılı dönüşümlerin yapısı, Kara Orman, Bombay veya Mississippi'de son derece farklı görünüyordu.

***

Liverpool tüccarları bu yeni pamuk imparatorluğunun tam kalbinde yer alır, hatta çekirdeğini oluştururken, küresel pamuk ticaretiyle uğraşan çok sayıdaki tüccar grubundan sadece biriydiler. Birlikte, dünyanın farklı yerlerinde büyüklü küçüklü tarlalarda pamuk yetiştiren yüzbinlerce kölenin, köylünün ve ekicinin emeklerini koordine ediyorlardı. Birlikte bu hammaddeleri binlerce işleyiciye ulaştırıyor, fabrikaları için pamuk satın alan işleyiciler ise, iplik ve kumaşı pazarlara ve dükkânlara gönderiyor, sonra da bu ürünler milyonlarca tüketiciye satılıyordu. Bu tüccarlar elyafı ve kumaşı Mississippi'deki bir ekiciden veya Gujaratlı bir çiftçiden alıp, Oldham veya Zwickau'daki bir eğiriciye, Manchester'deki işleyicilerden İstanbul çarşısına, Mulhouse'daki fabrikalardan, New York'taki kuru yük tacirlerine götürüyordu. Tüccarlar mal akışını hep sürdürüyordu. Barbados'daki ekicilere pamuk yetiştirmeleri için sermaye veriyordu. Çok sayıdaki yetiştiriciden topladıkları pamuğu, nakliye için balyalar halinde hazırlıyordu. Dünya okyanuslarına gemiler gönderiyordu. İşleyicilere pamuk tedarik ediyordu. Piyasa bilgilerini pazardan fabrikaya, fabrikadan limana, limandan tarlaya taşıyordu. Ve sürekli daha fazla verim kazanan fabrikalardan çıkan iplik ve kumaşı, dünyanın her yanındaki sürekli daha fazla tüketiciye satıyordu. Bu tüccarlar bazen tarla veya fabrika sahibi olsalar da, genellikle bağımsız aracılardan oluşuyordu. Uzmanlık alanları yetiştirmek veya yapmak değil, hareket ettirmekti. Liverpool gibi büyük ırmak kollarında piyasayı oluşturuyordu; piyasanın görünen eliydiler.

Bu bağları kurmanın zorlukları, mümkün olan kârlar gibi dev boyutlardaydı. Bu bağlantı zincirlerinden sadece birini ele alalım. Mississippi'deki bir ekicinin Manchester'daki bir işleyiciye pamuk tedarik etmesi için, komisyoncu da denilen Mississippi yerlisi bir tüccarın ilk önce ekiciye, köle, toprak ve mal-

zeme satın alması için kredi sağlaması gerekiyordu. Bu komisyoncunun kendisi de bu kaynakları muhtemelen Londra veya New York bankerlerinden alıyordu. Pamuk olgunlaştığında, komisyoncu pamuğun, New Orleans Limanı'ndaki ihracatçılara satılmasına aracılık ediyor, New Orleans'lı ihracatçılar pamuğu Liverpool'daki ithalatçılara satıyor, bunlar da balyaları sigorta ettirip, Avrupa'ya nakliyeyi düzenliyordu. Pamuk Liverpool'a vardığında, ithalatçı tüccar, başka bir tür tüccar olan satış komisyoncusundan, pamuğu kullanmasını rica ediyordu. Alıcı komisyoncu pamuğun kalitesini uygun bulunca, bunu işleyiciye gönderiyordu. İşleyici pamuğu işliyor ve yine bir tüccara gönderiyor, bu da pamuğun, örneğin Kalküta gibi uzak bir limandaki bir mümessiline gönderilmesini organize ediyordu. Buraya varan iplik, Hintli tüccarlara satılıyor, bunlar da ipliği kırsal bölgelere dağıtıyor, iplik burada Hintli bir dokumacı tarafından satın alınıyor, o da ipliği diğer tacirlere satıyor, bunlar da köy ve kasabalardaki perakendeci tüccarlara teslim ediyordu. Böylece Mississippi'deki kölelerin yetiştirdiği pamuk Lancashire'da iplik haline getiriliyor, Hindistan kırsalındaki bir yerde de bu iplikten gömlek dokunabiliyordu. Pamuk imparatorluğu bunun gibi binlerce bağlantıdan oluşuyordu.

Kredi, ticaret, bilgi, güven, sosyal bağlantı ve bitmek bilmeyen bir kâr arayışı üzerinde kurulu bu ağları, her yerdeki tüccarlar teşkil ediyordu. Yeni pamuk ağlarının kapsamı, hiç görülmemiş boyutlardaydı. Daha önce hiçbir sanayi dalı, bu kadar uzak mesafelerdeki bu kadar çok yetiştiricinin, işleyicinin ve tüketicinin etkinliklerini birbirine bağlayamamıştı. Bunun sonucunda, tüccarlara eskiden hiç olmadığı kadar çok ihtiyaç vardı. Bu yeni ağların boyutları, daha önce hiç görülmemiş koordinasyon sorunlarına yol açıyordu. Ne köylüler, ne çiftlik sahipleri, ne de zengin işleyiciler, geçimlerini kazandıkları kanalları açık tutmayı becerebiliyordu. Tüccarların, dünyanın en önemli işleme sanayiini mekânsal olarak kökten yeniden düzenleme kabiliyeti, en azından 1850'lerde

yerküreyi bezeyen iri makineler ve yeni iş düzenlemeleri kadar önemli bir icattı.[7] Tüccar sermayesi ve kurdukları ticaretin kurumsal yapıları, sanayi üretiminin yeni ritmini, Avrupa'nın yeni sanayileşen köy ve şehirlerinden, Mississippi ve Gujarat'ın çiftliklerine ve tarlalarına kadar yerkürenin büyük bir kesimine aşılıyordu. Köle çiftlikleriyle, ücretli işçilerin çalıştığı fabrika arasındaki görünüşte aşılmaz uçurumun üzerine bir köprü kurarak, modern kapitalizmi yaratıyorlardı.[8]

Bu tüccarlar pamuk ve pamuklu mal ticaretini, on dokuzuncu yüzyılın en önemli ticaret dallarından biri haline getirmişti. 1800 ile 1860 arasında, en önemli akım olan ABD ile Büyük Britanya arasında alınıp satılan ham pamuk miktarı, 38 kat artmıştı; (çok daha küçük olan) ABD ile Kıta Avrupa'sı arasındaki ticaret miktarı ise aynı yıllarda 138 kat artmıştı. Mısır 1860'ta, 1822'de sattığının 14 katı pamuk satıyordu. Fransa'nın en önemli pamuk limanı olan Le Havre'a yapılan pamuk ithalatı, 1815 ile 1860 arasında neredeyse 13 kat büyümüştü. Ham pamuk ticaretinin büyümesiyle birlikte, işlenmiş pamuklu ürün ticareti de patlama yapmıştı: 1794'te İngiltere'den 159.000 kilogram iplik ihraç edilmişti; 1860'ta ise bu rakam 563 kat artmıştı. Bu yıllarda diğer emtia ticareti sıçrama yapsa da, pamuğun yanına bile yaklaşamamıştı. Sadece bir örneği ele almak gerekirse, Brezilya'nın kahve ihracatı, 1820 ile 1860 arasında yedi kat artmıştı. Dünyanın başlıca ekonomileri bu ticarete bağımlıydı: Fransa'nın en önemli ihracat ürünü tekstildi ve bunun çoğunluğu pamuktandı. 1800 ile 1860 arasında pamuklu mallar, toplam İngiliz ihracatının değerinin yaklaşık yüzde 40 ila 50'sini oluşturuyordu. Ham pamuk ise ABD'nin en önemli ihraç malıydı: 1820'de ABD pamuk ihracatının değeri 22 milyon dolar civarındayken, tütün yaprağının değeri 8 milyon dolar, buğdayınki ise 500.000 dolardan azdı. Pamuk, değer olarak ABD ticari mal ihracatının yaklaşık yüzde 31'ini oluşturuyordu. 1860'a gelindiğinde tütün ihracatının değeri iki katına çıkmış, buğday ihracatı sekiz kart artmış, pamuk ise neredeyse

dokuz kat sıçrayarak 192 milyon dolara ulaşarak, artık tüm ticari mal ihracatı değerinin yaklaşık yüzde 60'ını oluşturmuştu. Tüccarlar dünyanın gerçekten küresel olan ilk ekonomisini kurarken, pamuk da sahnenin ortasına yerleşmişti.[9]

Bazısı satıcı veya komisyoncu, bazısı da acente, ithalatçı veya finansör olan tüccarlar, bu devasa yeni ticaret alanında bol kâr fırsatı bulunduğunu tam olarak fark etmişti. Apayrı tüccar grupları, pamuğu tarladan tüketiciye getirmek için gereken işlemlerin her birinden kâr sağlıyordu.[10] Komisyonlar, faizler ve hizmet karşılığı aldıkları ödemeler, bavullarını dolduruyordu. Liverpool'daki Rathbone'ler, Londra'daki Baring'ler, Londra, Bombay ve başka yerlerdeki Ralli'ler, Winterthur'daki Volkart'lar, Le Havre'daki Siegfried'ler, Bremen'deki Waetjen'ler, New Orleans'taki Forstall'lar, New York'taki Brown'lar, İskenderiye'deki Cassavettit'ler ve Bombay'daki Jejeebhoy'lar en önde gelenleri olmak üzere, bazı tüccarlar bu süreçte masalsı ölçüde zenginleşiyordu. Pamuk bu ailelerin devasa zenginliğinin ve gücünün zeminini oluşturuyor ve çok sayıda hizmetkârın çalıştığı gösterişli malikâneler inşa etmelerini, kıymetli sanat eserleri toplamalarını, başka işlere yatırım yapmalarını ve dünyayı gezmelerini mümkün kılıyordu. Fakat bu ticarette, çoğunun ismi unutulmuş olan binlerce ve binlerce daha az zengin tüccar da vardı. Hep birlikte yeni sermaye alanları yaratıyorlardı.

Kölelikle sanayinin evliliğinin başarılı olması için, tüccarların ilk önce makine üretiminin ve sanayi kapitalizminin kalıplarını, yerkürenin taşra bölgelerine kârlı biçimde aktarması gerekliydi. Dünyada on dokuzuncu yüzyıldan önce de büyük hayalperestler eksik olmamıştı, ama bu kadar geniş bölgelerdeki üretken hinterlantların ve müdahaleye açık tüketici piyasalarının potansiyelini daha önce hiç kimse fark edememişti. Bu potansiyelin gerçekleşme süreci aşırı ölçüde karmaşıktı, aslında bunun temelindeki ağı oluşturan aktörler, her zaman olmasa da sıklıkla gayet kasabalı bir vizyona sahipti ve bazen

sanayi kapitalizminin mantığını, taşralı pamuk üreticilerine bir adım daha yaklaştırmaktan başka bir şey yapmıyorlardı. Pamuk işleme sürecinde yalnızca farklı yerleri ve farklı aşamaları birbirine bağlayarak, tüccarlar bazen hiç fark etmeden yepyeni bir şey yaratıyorlardı. Tarihte ilk defa olarak, tüccarlar yeni gelişen kapitalizmin bir emaresi olan, çalışma yöntemlerinin çeşitliliğinden faydalanıyor, köleler pamuk yetiştiriyor, ücretli işçiler iplik üretiyor, kölelerin yanında ücretli işçiler pamuk balyalarını tarıyor, presliyor, yüklüyor ve taşıyordu. Bu sayede, Avrupa'nın kaynak kısıtlamalarını aşmasına yardım ediyorlardı. Bu tüccarları iş başındayken, bütün o sıradan ve görünüşte tutarsız etkinlikleri sırasında izlemek, sanayi kapitalizmiyle savaş kapitalizminin nasıl olup da birleştiği bulmacasını çözmemize yardım eder.

***

Modern kapitalizm dünyasının kurulmasındaki önemleri dikkate alındığında, tüccarların asıl işleri genellikle neredeyse banal görünür. Zamanlarının çoğunu mektuplar yazarak, tedarikçilerle ve müşterilerle konuşarak, yolculuk ederek ve hesap yaparak geçiriyorlardı. Yarattıkları pamuk imparatorluğu öylesine devasa olduğu için, tüccarlar kısa sürede ticaretin farklı tarafları üzerinde uzmanlaştılar. Bazıları pamuğu tarlalardan limanlara taşımak, diğerleri okyanus ötesi ticaret üzerine odaklandı; bazıları ham pamuğu işleyicilere satmak üzerinde yoğunlaşırken, diğerleri iplik ve kumaşı yerel toptancılara getirdiler; bazıları pamuklu malların ihracatında spekülasyon yaparken, diğerleri ithal edilen pamuklu malları belli bir ülkeye veya bölgeye dağıtıyordu. Tüccarlar genellikle ticaretlerini belli bir bölgeye odaklayarak, dünyanın belli kısımlarını birbirine bağlamada uzmanlaşıyordu. Bunun sonucunda, şirketleri şaşırtıcı ölçüde farklı görünebiliyordu. Gerçekten de küresel sistem, merkezdeki bir imparatorun buyruğuyla değil, hem yerel hem de çeşitli bağlantılara sahip

sayısız aktörün genellikle çok yerel olan sorunları çözmesi sayesinde kuruluyordu.

Tüccarların çözülmesine yardımcı oldukları en acil sorun, işleyicilere ham pamuk tedarikiydi. Sanayinin boyutları ve verimi arttıkça ve pamuk fabrikaların yakınındaki bir yerde yetişmediğinden dolayı, işleyiciler sürekli daha fazla pamuğu, dünyanın uzak köşelerinden tedarik etmede yardıma muhtaç oldu. 1760'lar, 70'ler ve 80'lerde, çoğu işleyici bu pamuğu, eğirme bölgelerinin içindeki satıcılardan satın alıyor, bu satıcılar kendi hesabına mal alıp satıyor ve bu malı satın alabilmeleri için işleyicilere kredi tedarik ediyordu.[11] Örneğin 1788'de Manchester kentinde yirmi iki satıcı bulunuyordu. Bu satıcılar pamuğu Liverpool tüccarlarından satın alıyor, bunlarsa on sekizinci yüzyılda ve hatta on dokuzuncu yüzyılın başlarında hâlâ çoğunlukla, birkaç diğer emtianın yanında pamuk da satan genel tüccarlardan oluşuyordu.

Ancak alınıp satılan pamuk miktarı, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında çarpıcı ölçüde arttıkça ve işleyiciler ellerine geçen pamuğun miktarı ve kalitesine ilişkin yeni taleplerde bulundukça, pamuk işleyicileri bu neredeyse acayip dünyayı geride bıraktılar. Satıcılarla çalışmayı bırakıp, komisyoncular dan istifade ediyorlardı. Satıcıların aksine komisyoncular pamuğu mülkiyetine geçirmiyordu; bunun yerine ithalatçı tüccarlarla işleyiciler arasındaki alışverişi sağlamak için bir komisyon alıyorlardı. Bunun sonucunda fabrika sahipleri, yalnızca satıcıların rastlantı sonucu o sırada ellerinde olan pamuğu değil, Liverpool Limanı'nda bulunan tüm pamuğu satın alabiliyordu. Aslında satıcılar, işleyicilerle pamuk ithal eden tüccarlar arasında daha doğrudan bir bağlantı oluşturuyor ve aynı zamanda kurallar koyarak ve düzenlemeler yaparak, bilgi dağıtarak ve incelikli aracılık hizmetleri sunarak piyasayı düzenliyordu. Bir bilim insanına göre, "Bunlar Liverpool'a sanayinin teknik bilgisinin yanında, yeni bir tür idari beceri ve tam anlamıyla yeni bir ticaret olan bu alandaki sorunları

ele almak için gereken verimliliği getiriyorlardı." Bunun sonucunda komisyoncular "piyasanın merkezi öğeleri haline geldiler." Gerçekten de hem eğirmenin yeni teknik gereklilikleri, hem de sersemletici Liverpool piyasası hakkında uzmandılar. Dolayısıyla işleyicilerin, Liverpool'da bulunan pamuk türlerini seçmesine ve kendi özel işleme süreçleri için gereksindikleri kalitede pamuğu almalarına yardımcı oluyorlardı.[12]

1790'a gelindiğinde Liverpool'da bu şekilde uzmanlaşmış dört pamuk komisyoncusu çıkmıştı. Birçokları bunları izleyerek, 1860'a gelindiğinde Liverpool sokaklarında 322 komisyoncu dolaşıyordu. Bunlar genellikle küçük aile şirketleri olarak çalışıyordu ve çeşitli altyapılara sahipti: Bazıları eskiden satıcıydı, diğerleri eskiden eğiriciydi, başkalarıysa ithalat tüccarı olarak çalışmıştı. Zamanla komisyoncular daha da uzmanlaştılar. Bazıları alış satıcıları oldu, yani işleyiciler için pamuk satın alıyordu, diğerleriyse satış satıcısı oldu, yani ithalat yapan tüccarlara pamuk satıyordu.[13]

Bu değişiklikler sayesinde, işleyiciler piyasadaki pamukları denetleme külfetinden kurtulmuştu. Yüzyılın başlarında işleyiciler satıcılarının sattığı pamuklara şahsen dokunurken, artık ihtiyaçlarını komisyonculara bildiriyor, istedikleri pamuğu artık bunlar arıyordu. Belli kalitede iplik ve mal üretiminde daha da uzmanlaştıkça ve sürekli daha fazla çeşitte pamuk talep ettikçe, piyasaya çıkıp bu kadar pamuğu satın almanın olanaksız olduğunu anladılar. İşleyiciler bu zaruri hammaddenin fabrikalarına sürekli akmasına bağımlıydı ve komisyoncular bu tedariki sağlıyordu.

Komisyoncular satıcıların yerini aldıkça, pamuğun satılma şeklini de değiştirdiler. Yine, makine üretiminin gereklilikleri bu değişiklikleri şart koşuyordu. On sekizinci yüzyıl boyunca, hatta on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısına kadar, pamuk fiziksel bir emtia olarak alınıp satılmıştı. Tüccarlar belli pamuk torbalarını alıp satıyor, dünyanın farklı yerlerinden gelen, farklı kalitede ve sersemletici çeşitlilikte pamukların ticaretini

yapıyordu, elyafın uzunluğu, rengi, liflerin elastikliği, tiftiğin temizliği hep farklıydı. Tüccarlar farklı partileri farklı torbalar içinde satıyor, böylece alıcının, her bir pamuk kümesinin, belli bir üreticiye kadar izini sürmesini mümkün kılıyordu. Komisyoncu George Holt'un 1814 pamuk kayıtları, "13 torba atık Guinam", "6 torba Barbados", "10 torba Para, 15 torba Bahi, 25 torba Dynerara, 10 torba Güney Adası" ayrıca belirtilmeyen miktarlarda "Bengal", "Surat", "Bourbon", "Demarara" ve "Pernam" gibi farklı türlerden pamuk sattığını gösterir. Liverpoollu pamuk komisyoncusu Thomas Ellison'un 1886'da gözlemlediği üzere, "İçinde bulunduğumuz yüzyılın başlangıcına kadar yaygın olan uygulama, satıcının alıcıya, satmak için elinde bulunabilen pamuk partisinin veya partilerinin markalarını, geminin adını ve depolama yerini bildirmesiydi, böylece alıcı depoya gidip, balyaları kendisi inceleyebiliyordu." Dolayısıyla ticarette pamuğun muhteşem doğal çeşitliliği korunuyor ve bu ticaretin tüm katılımcıları, gördükleri ve dokundukları pamuğu alıp satıyordu.[14]

Pamuk ticareti on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında patlama yaptığında, bu sistem sıkıntıya girdi. Komisyoncular Liverpool Limanı'nda koşuşturarak, yüzlerce torba ve balyayı teftiş ediyor, farklı pamuk partilerini farklı işleyicilerin ihtiyaçlarına uydurmaya çalışıyordu, çünkü belli iplik türlerini üretmek için işleyicilerin belli kalitelere ihtiyacı vardı. İşleyicilerin ihtiyaçları doğrultusunda, komisyoncular yeni kurumsal çözümler araştırıyordu. İlk önce, her pamuk torbasını fiziksel olarak denetlemekten, bir numune satın almaya geçtiler.[15] Her balyadan küçük bir elyaf örneği çekiliyor ve bu numune zemininde bir fiyat belirleniyor ve satışı yapılıyordu. Balyalardan farklı olarak, bu numuneler kolayca etrafta taşınabiliyor, hatta postaya verilebiliyordu. İkinci bir adım olarak, komisyoncular pamuk için açık standartlar ve kesin bir terminoloji geliştirdi; zamanla işleyiciler pamuğu, balyalarını hatta numunelerini bile incelemeden satın almaya başladı. Aslında belli bir yer-

den belli bir pamuk balyası değil, belli bir kalite sipariş veriyorlardı. Böylece ticaret, kökten yeni bir kalıba girmişti.

Doğal olarak pamuk, kalite, lif ve karakter olarak muazzam bir çeşitlilik gösterir. 1790'larda pamuğu derecelendirmek için hiçbir girişimde bulunulmamıştı, oysa şeker ve kahve gibi diğer metalar için kalite dereceleri mevcuttu ve bunlar için "ortalama" ve "iyi sıradan" gibi kategoriler yaygın olarak kullanılıyordu. 1796'da Charleston'da "Georgia pamuğu" ve yayla pamuğu ilk defa ayrı kategoriler olarak belirtilmiş, 1799'da Philadelphia'da "Georgia Tennessee pamuğu" kaydedilmişti, tüm kategoriler hâlâ öncelikli olarak yetiştirildikleri yeri yansıtıyordu. Aynı yıl, *Dictionnaire universel de la geographie commercante* sözlüğü de farklı pamukları sadece yetiştirildikleri yerlere göre listeliyordu. Fakat 1804'te, Charleston tüccarları "bayağı pamuk" kategorisini listeye almış, 1805'te bunun adı "bayağı yayla" olmuştu. 1805'te Deniz Ada pamuğu, üst, iyi, vasat, orta ve düşük kalitelere ayrılmıştı. 1809'da *Tradesman* gazetesi "iyi orta pamuk"tan bahsetmeye başlamıştı. 1815'te New Orleans piyasasında "üst kalite" nitelemesi kullanılmış, iki yıl sonra "birinci kalite" pamuk listelenmiş, bir yıl sonra da Charleston'da "orta kalite pamuk" ortaya çıkmış, bunu 1822'de New Orleans'taki "seçme birinci kalite pamuk" ve 1823'te "seçme vasat" takip etmişti. *London Magazine* dergisi de 1820'de bu kategorileri, yaygın olarak kullanılmaya başlanmalarından on yıl sonra benimsiyordu. Bu kategoriler ilk başlarda, ne kesin olarak tanımlanabilen, ne de uygulamaya konulabilen yaklaşık sınıflandırmalardı, ama sonradan uygulamaya konulacak olan standartların üzerinde kurulabileceği bir zemin hazırlamışlardı. Bu standartlar olmasa, yığma emtianın bu kadar yüksek hacimlerle bu kadar uzak mesafelere ticareti mutlaka imkânsız olurdu, çünkü pamuğun makine üretiminin gereklerine karşılık gelmesini sağlamak için, doğanın devasa çeşitliliğini damıtmak ve netleştirmek gerekliydi.[16]

Standartların uzun vadede işlev görebilmesi için, alıcıların satın aldıkları pamuğun kalitesini denetleyebilmesi gerekti. Bu kurallar ve düzenlemeler ilk başlarda gayriresmiydi, üzerinde uzlaşılan kararlar yazıya dökülmüyor, şahıslar arasında anlaşılıyordu. Numuneler aracılığıyla yapılan ticaretin hacmi ve kapsamı arttıkça, çok uzak limanlardaki tüccarlar ve işleyiciler, "belli bir kalıcılığa" sahip kurallar, yani kurumlar tarafından korunan standartlar talep ettiler. Buna karşılık, küresel pamuk ticaretinin kalbindeki komisyoncular, 1841'de Liverpool Pamuk Komisyoncuları Derneği'ni kurdular. Yaptıkları ilk işlerden biri, numune aracılığıyla satılan tüm pamukların, bu kaliteyi içerdiğinin garanti edilmesiydi. 1844'e gelindiğinde "vasat" ve "orta" kalite pamuk için standartları tanımlamışlardı. 1801'de ABD ile ticaret yapan Liverpoollu tüccarlar tarafından kurulan Liverpool'daki Amerikan Ticaret Odası, 1846'da komisyonculara, "çeşitli kalitede Amerikan pamuğundan numune alınmasını, pamuğun kalitesine ilişkin tüm sorunlarda referans alınmak üzere bir standart oluşturulması için bunların Amerikan odasına teslim edilmesini sağlamalarını" önermişti. Artık pamuk piyasası, çıkarlarını gözeten bireylerin anlık bir etkileşimine değil, piyasanın dışında kurulmuş bir dizi kuruma dayanıyordu.[17]

Bu standartlar resmiyete döküldüğünde, bunları uluslararası düzleme uyarlama çabaları baş gösterdi. 1848'de New Orleans Ticaret Odası, Liverpool'daki Amerikan Ticaret Odası'na, "Liverpool standardına uygun olan ve her iki liman arasındaki ticarette tanınan, sabit bir kalite standardı bulunmadığından dolayı, New Orleans'taki pamuk alıcılarının işlemlerinde sık sık karşılaşılan büyük rahatsızlıklar" hakkında bir yazı yazmıştı. "Hem New Orleans, hem Alabama için vasat ortalama ve sıradan pamuk" için karşılıklı geçerli standartlar belirlenmesini önermişti. Anlaşmazlıkları çözmek için, bu standartların kopyaları Orleans ve Liverpool'da saklanacaktı. Liverpool'daki Amerikan Ticaret Odası bu standartları kabul ederek, belir-

lenmelerinden yana oy kullanmıştı. Çekirdeğinde Liverpoollu tüccarlardan oluşan özel bir derneğin bulunduğu, kolektif olarak saptanmış kurallar sonucunda, artık modern bir pamuk piyasası doğuyor ve sermaye, pamuk bitkisinin görülme biçimini değiştiriyordu; yakında bitkinin kendisini de değiştirecekti. Sermaye-yoğun fabrika üretiminin durmak bilmeyen baskısı, bu incelikli yollardan, pamuk yetiştiriciliğine yaklaşarak, doğanın mantığını sermayenin mantığına uymaya zorluyordu.[18]

Pamuk standartları başka bir icatla birlikte ortaya çıktı, hatta bunu mümkün kıldı: henüz hedefine varmamış olan pamuğun ticareti. Böyle bir vadeli işlemler piyasasının ortaya çıkması için, bilgilerin ve numunelerin, yığma pamuğun kendisinden daha çabuk yol alması gerekiyordu ki bu, 1810'larda Liverpool'da başlamış gibi görünmektedir. 1812'de pamuk komisyoncuları, belli pamuk balyalarının kime ait olduğunu onaylayan "konşimento" denilen belgeleri alıp satarak, hâlâ açık denizde olan pamuğun ticaretine başlamışlardı. İki yıl sonra, 13 Ağustos 1814'te, George Holt on gün içinde Amelia Adası'ndan "varacak" olan yüzlerce pamuk torbasını George Johnston & Co. adlı şirkete satmıştı. Gelecekte teslim edilecek olan pamukların ticareti, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında arttı. 1858'de Liverpool'daki Amerikan Ticaret Odası bu "varacak" mal ticareti sözleşmelerini kesin olarak düzenlemişti. Liverpool'daki Baring şirketine göre "nakliye belgelerinin ipotek altına alınmasının" başladığı an, işte bu andı. Sadece Liverpool'da da değil: Bu "varacak" sözleşmeleri ABD'nin güneyinde New Yorklu tüccarlar tarafından 1860'tan önce de kullanılıyordu, Le Havre'da ise tüccarlar henüz 1848 yılında *ventes à livrer* sözleşmelerini icat etmişlerdi. Fakat burada olduğu gibi, başka yerlerde de, bu sözleşmeler hâlâ istisnaydı; 1850'lerde, pamuk komisyoncusu Samuel Smith, "neredeyse tüm işlemlerin depodaki pamuğun gerçekten el değiştirmesinden ibaret olduğunu ve bir yükü henüz denizdeyken satmanın gayet istisnai olduğunu" gözlemliyordu.[19]

On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısı esnasında da, gelecekte teslim edilecek pamuğu satmak, hâlâ belli bir pamuk yükünün olası teslimatını temel alıyordu. George Holt 1814'te, müşterisi olan Johnston'a, belli bir kaliteyi değil, bazı pamuk torbalarını teslim etmeye söz vermişti. Ancak zamanla, belli bir sözleşmeyle belli bir pamuk partisi arasındaki bu bağlantı zayıflamaya başladı. Bazı pamuklar daha gemiye yüklenmeden önce, hatta aylar sonra piyasaya gelecek olan, hatta ve hatta henüz toprağa dikilmemiş olan pamuklar bile satılıyordu.[20] Ticaret böylece daha da soyutlaşarak, gerçek vadeli işlemlerin ortaya çıktığı Amerikan İçsavaşı esnasında çiçeklenecekti. Mekanize üretimin niceliği belirlenebilen, sürekli ve düzenli talepleri, esas hammadde girdilerinin daha da soyutlaşmasını teşvik ediyor, üreticileri fiyat dalgalanmalarına karşı koruyor ve bitmiş ürünlerini tüm küresel piyasalarda fiyatlayabilmelerini sağlıyordu.

***

Ancak fabrikadan tarlaya uzanan zincir, çok daha fazla halkadan oluşuyordu. Aslında Liverpool komisyoncuları işleyicilerin ihtiyaçlarını, bir diğer güçlü pamuk taciri grubu olan ithalat tüccarlarına bildiriyordu. Bu tüccarlar, komisyoncular-dan farklı olarak, okyanus ötesi pamuk ticaretiyle uğraşıyor ve karşılaştırılamayacak ölçüde çok daha büyük olan malların ticaretini yapıyordu, böylece kâr fırsatları da orantısal olarak büyüdüğü gibi, kendilerine özgü bir iş mantığına sahiptiler. Liverpool'da ve Fransız rakibi Le Havre'da, pamuk ithalatında uzmanlaşan tüccarlar henüz on sekizinci yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış, bunları on dokuzuncu yüzyılda Bremen'deki tüccarlar takip etmişti. Bunlar yurtdışından pamuk satın almaya odaklanıyor veya daha özel olarak, pamuğu bir komisyon karşılığında (pamuğa sahip olmadan), uzak limanlardan Avrupa'ya gönderiyordu.[21] Bunlar tüm diğer tüccarlardan daha fazla, taşralı üreticileri doğrudan, dünyanın o zamana kadar gördüğü en dinamik işleme sektörüne bağlıyor-

du. İlk başlarda Louisiana ve Brezilya'da köleliğin yeşermesine yardımcı olmuşlardı, sonralarıysa Hindistan'daki köylü üreticilerin, okyanus ötesi piyasalar için pamuk yetiştirmesini mümkün kılacaklar ve paşanın Mısır köylüleri üzerindeki hâkimiyetinin kâra dönüşmesini sağlayacaklardı.

Liverpool tüccarları hiç kuşkusuz dünyanın en önemli pamuk ithalatçısıydı. 1700'lerin ortalarında Liverpool'a ilk pamuğu getirmişlerdi; 1799'da tüm İngiliz pamuk ithalatının yüzde 50'si buraya geliyordu (geriye kalanın büyük bir kısmı da Londra'ya gidiyordu), 1830'ların sonlarındaysa bu oran yüzde 89'a çıkmıştı. Liverpool tüccarları küresel pamuk piyasasını, çok az tüccarın başka herhangi bir piyasayı ele geçirebilmesini sağlayan yollardan ele geçirmişti. Bu başarılarının birkaç nedeni vardı. İlk olarak, Liverpool'un Atlantik köle ticareti içindeki merkezi konumu, kenti pamuk ticaretine iyi hazırlamıştı. İlk başlarda pamuk, şeker, tütün ve diğer malların yanında, Batı Hindistan'dan dönüş yükü olarak geliyordu, yani ticaret üçgeninin bir kenarıydı. Liverpool muhtemelen İngiliz köle ticaretinin yüzde 85 kadarını kontrol ediyordu ve kölelik 1807'de yasaklandığında, Liverpool yüklemelerinin yaklaşık dörtte biri kölelerden oluşuyordu; dolayısıyla kentin limanlarında çalışan herkes, uzun mesafeli ticarette, dolayısıyla Amerika'nın pamuk yetiştirilen bölgeleriyle ticarette deneyimliydi. Ayrıca pamuk artan ölçüde Akdeniz'den değil, Atlantik ötesinden gelmeye başladığında, Liverpool bundan istifade etmek için çok uygun bir konumdaydı. Şehir aynı zamanda Manchester içi ve civarındaki eğirme bölgelerine yakın konumundan da faydalanıyordu ve bu bağlantıları, kanalların inşası, Mersey Irmağı'nın ıslahı ve sonraları, 1830'da dünyanın ilk demiryolları sayesinde daha da gelişti. Tüm bu bağlantılara sahip olan Liverpool, tacirlerinin yarattığı kurumsal yeniliklerden de fayda sağlıyordu.[22]

Liverpool tüccarlarının en zengin ve en güçlüleri, pamuk ticaretiyle uğraşıyordu. Liverpool pamuk ithalatının dikkat-

li bir incelemesi, 1820'de toplam 607 tüccarın pamuk ticareti yaptığını ortaya çıkarmıştır. Ancak aynı çalışma, düzenli olarak (yani yılda altı defadan fazla) pamuk ithal eden tüccarların sayısının küçük olduğunu, 1820'de 120, 1839'da ise 87 olduğunu saptamıştır. Dolayısıyla ithalat ticareti, ara sıra küçük miktarlarda ticaret yapan çok sayıda tüccardan ve düzenli olarak çok sayıda balya alıp satan az sayıda tüccardan oluşuyordu. Ancak marjlar on dokuzuncu yüzyılın ikinci çeyreğinde düştüğünde, tüccar camiası da konsolide oldu. 1820'de önde gelen on pamuk tüccarı Liverpool'a gelen tüm pamuğun yüzde 24'ünü, en büyük otuz pamuk ithalatçısı ise toplam yüzde 37'sini ithal etmişti. On dokuz yıl sonra, önde gelen on tüccar tüm pamukların yüzde 36'sını, önde gelen otuz ise toplam yüzde 60'ını ithal etmişti. Aynı yıl, 1839'da, Liverpool'un en büyük pamuk ithalatçısı, elli bin balyadan fazla ithal etmişti.[23]

Tüccarların çoğunluğu diğer emtianın yanında küçük miktarlarda pamuk ithal etmeyi sürdürürken, Liverpool'un başlıca pamuk tacirleri pamuk ithalatında uzmanlaşıp ticaretlerini yoğunlaştırarak muhteşem servetler kazanmışlardı. Kentin başlıca pamuk tacirlerinden olan Rathbone ailesi, on sekizinci yüzyılda pamuk ticaretine, ilk başta daha önceki kereste, tuz ve tütün ticaretlerine ek olarak girmiş (Quarry Bank Fabrikası'nı açtığında Samuel Greg'e de pamuk tedarik etmişlerdi), sonradan pamuk bunların yerini almıştı. Belki de bunlar, ABD'de yetiştirilen pamuğu teslim alan ilk Liverpool firmasıydı. On dokuzuncu yüzyılın başlarında her yere pamuk gönderiyorlardı ve 1830'lara gelindiğinde bu alanda tamamen uzmanlaşmışlardı. Çoğu diğer tüccar gibi, bu pamuğu ABD'nin güney limanlarındaki acenteler aracılığıyla satın alıyorlar, bunlarsa pamuğu Rathbone'lar adına teslim alıyor ve bir komisyon karşılığında onlara gönderiyordu. Kârlar büyüktü: 1849'dan 1853'e kadar Rathbone'lar pamuk ticaretinden 18.185 pound, 1854 ile 1858 arasındaysa tastamam 34.983 pound kazanmışlardı, aynı dönemde bir doktor yılda 200 pound kazanıyordu.

Sadece beş yıllık pamuk kârları, devasa ve dayalı döşeli bir İngiliz malikânesinin inşasını finanse etmek için yeterliydi; on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru, Liverpool kırlarını bunun gibi birçok gösterişli ev süslemişti.[24]

Rathbone'ların daha önce başka malların ticaretlerini yaparken pamuğa doğru kat ettikleri yol, on dokuzuncu yüzyılın başlıca okyanus ötesi pamuk tüccarı için alışılmış bir yoldu. Ancak pamuk ticaretine çıkan başka bir yol daha vardı. Zenginliklerini veya becerilerini ticarette kazanmamış olanlar, pamuğu, işlerine çeşitlilik katmak için gelecek vaat eden bir yol olarak görüyordu. Pamuk ticareti öyle kârlıydı ki, birkaç kişi haricinde çağın başlıca kapitalistlerinin hepsi, bu pazardan da pay kapmaya çalışıyor, beraberlerinde önemli miktarlarda sermaye getiriyorlardı. Bunların en ünlüsü olan Baring ailesi de bu adımı atmıştı. Baring'ler Rothschild'lerin yanında Avrupa'nın en güçlü bankacılarıydı ve tıpkı Rothschild'ler gibi, Baring'ler de on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısı esnasında pamukla önemli bir bağlantı kurmuştu. ABD ile de çok eskiye dayanan ilişkileri vardı; bunun bir nedeni, yaygınlaşan köle gücünün Louisiana'yı Fransızlardan satın almasını kolaylaştırmış olmalarıydı.

Baring'ler henüz 1812 yılında, New Orleanslı tüccar Vincent Nolte'ye bir ihracat şirketi kurması için 6.000 pound kredi vererek, pamuk işine yatırım yapmaya başlamıştı. Bu sermaye akışı sayesinde, Nolte'nin "pamuk pazarındaki konumu artık adım adım daha da nüfuzlu hale gelmişti", 1820'lere gelindiğindeyse her sezon 16.000 ila 18.000 balya alıp satıyordu. Francis Baring 1820'lerin başında yatırımlarını denetlemek için Nolte'yi ziyaret ettiğinde, Nolte'ye göre, "rıhtım denilen yerde ilk yürüyüşünü yaparken ... üst kesimden alt kesime kadar, üzerinde benim şirketimin damgaları basılı olan pamuk balyalarıyla kaplanmış olduğunu görünce, gözle görülür ölçüde memnun kalmıştı." Ancak Nolte 1826'da iflas etti ve bunun sonucu olarak Baring'ler, Amerika'daki yatırımla-

rını daha sıkı denetlemek için Boston'daki Thomas Ward'u Amerika acentesi olarak işletmelerine kattılar.[25]

Baring'lerin pamuk işlemleri Ward'un dikkatli gözetimi altında hızla büyüdü, öyle ki 1832'de Liverpool'da bir büro açmışlardı. Adım adım tüm yerküreyi kapsayan ve merkezi Liverpool'da olan bir bilgi toplama ve ticaret sistemi kurmuşlardı. Yerkürenin ham pamuk tedariki, pamuk işleyiciliği ve pamuk mamul tüketimi hakkındaki tüm bilgilerini burada topluyor, bu bilgilere göre Thomas Ward'a siparişlerini iletiyor, o da New York, Philadelphia, Charleston, Savannah, Mobile ve New Orleans'daki komisyoncu şirketleriyle işleri ayarlıyordu. Baring'ler aynı zamanda hisse de alıyordu, yani başka komisyoncu şirketlerinin yönlendirdiği pamuğun belli partilerini satın alıyordu. Hem avanslar, hem de alımlar için gerekli kaynaklar, ya doğrudan kuzey veya güney limanlarındaki Baring & Company tarafından ya da New York ve Philadelphia'daki şubeleri tarafından gelen ödeme emirleriyle sağlanıyordu. Savaş kapitalizminin acımasızlığını sürekli daha verimli, dolayısıyla da sanayi kapitalizmini sürekli daha kârlı hale getiren, işte Baring'ler gibi tüccarların sağladığı bu kredilerdi.[26]

Bu etkinlik dalgası sayesinde, Baring'ler 1833'te beşinci en büyük pamuk ithalatçısı haline gelirken, 1839 ile 1842 arasında, her hareketi rakipleri tarafından dikkatle "gözlenen" en büyük ithalatçı konumuna çıkmışlardı. Örneğin yalnızca 1839-40 mali yılında, 104.270 pamuk balyası ithal etmişlerdi; bu, en az yetmiş bin kölenin yıllık işgücüne karşılık geliyordu.[27]

Rathbone'lar gibi, Baring'lerin işlemleri yanında, Liverpool'daki çoğu meslektaşının işleri cüce gibi görünüyordu, tabii bu, Avrupa'nın yeni gelişen diğer pamuk limanları için daha da geçerliydi. Yine de başka yerlerde de, diğer ulusal pamuk sanayilerinin ihtiyaçlarını karşılayan önemli pamuk tüccarları ortaya çıktı. Almanya'nın kuzey kıyısında, Bremen on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında bir pamuk ticareti mer-

kezi konumuna yükseldi. İlk pamuk balyaları 1788'de karaya inmişti; 1829'a gelindiğinde, Bremen Limanı'nda pamuk ticareti yapan altı tüccar vardı, 1845'e gelindiğindeyse Bechtel, Vietor, Delius, Meier, Hagendorn, Gildemeister ve Fritze aileleri toplamda 18.498 balya ithal etmişti.[28]

Liverpool'dan farklı olarak, Bremen kendi hinterlandında serpilen bir pamuk sanayiine sahip değildi, ithal edilen pamuğun çoğu, Saksonya ve Güney Almanya gibi yüzlerce kilometre uzaktaki işleyicilere gönderiliyordu. Bunun yerine, ABD ile arasındaki kan bağından faydalanıyordu. Gerçekten de Bremen'in pamuk ticareti büyük ölçüde, Avrupalı göçmenleri ABD'ye getirmiş olan gemilerin ambarlarına geri dönüşte pamuk yüklenmesi sonucu ortaya çıkmıştı. Bremenli pamuk tüccarı D.H. Waetjen & Co. Ocak 1852'de *Albers* adlı gemilerini New Orleans'tan Bremen'e pamuk yükleyerek göndermiş, Nisan'da New Orleans'a göçmen getirmiş, sonra Haziran'da Bremen'e pamukla dönmüştü. Gemi Eylül'de bir kez daha göçmenlerle birlikte New Orleans'a doğru açılmış, Kasım'da Londra'ya tütün getirmişti. Bremen'in pamuk ticareti, Kıta Avrupa'sının işgücü fazlasının ihracatıyla, tarımsal emtianın ithalatı arasındaki kaynaşmayı sergilemektedir. Küreselleşme artan ölçüde kendi kendini beslemeye başlamıştır.[29]

Le Havre'daki tüccarlar, Bremen'deki meslektaşlarından daha da ağırlıklıydı. Kuzeybatı Fransa'nın Normandiya kıyısında bulunan kent, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Avrupa'nın en önemli pamuk limanıydı ve Fransız, İsviçre ve batı Alman sanayilerini besliyordu. 1830'da, en az Liverpool'daki meslektaşları kadar düşük bir ücret karşılığında aşırı çalışan liman işçileri, 153.000 balyayı, 1860'ta ise 600.000 balyayı kıyıya indirmişti; bu, Fransa'nın toplam pamuk ithalatının yüzde 89'una karşılık geliyordu. Pamuk Liverpool'da olduğu gibi, Le Havre'da da büyük önem kazandı. Le Havre'ın Avrupa pamuk ticaretindeki merkezi konumu, tıpkı Liverpool'unki gibi, Doğu Hindistan ve köle ticaretindeki daha

önceki rolünü, aynı zamanda Bremen'inki gibi, Avrupalı göçmenlerin ABD'ye gitmek için gemiye bindikleri başlıca liman olma rolünü temel alıyordu.[30]

Tıpkı Liverpool'da olduğu gibi Le Havre'da da gitgide daha çok sayıda tüccar pamuk ticaretiyle uğraşıyor, 1835'te 279 tüccar iş yapmak için rekabet ediyordu. Liverpool'daki meslektaşları gibi küresel boyutta çalışıyorlardı. Örneğin Le Havre'ın başlıca tüccarlarından olan Jules Siegfried, tecrübesini sadece babasının Le Havre'daki şirketinde değil, Manchester ve Liverpool'daki çıraklıkları aracılığıyla kazanmıştı. 1859'da kardeşi Jacques New Orleans'ta bir pamuk şirketi açmış, firmayı zaman içinde Atlantik ötesi Siegfried Frères şirketine dönüştürmüş, ortakları sık sık Fransa ile ABD arasında yolculuk etmişti. Ve tıpkı Liverpool'da olduğu gibi, Le Havrelı pamuk tüccarları da makine üretiminin ritmini ham pamuk ticaretine, örneğin Jules Siegfried, Mulhouse'da pamuklu baskıyla uğraşan bir aileye aşılamıştı.[31]

Başka bir Fransız tüccar, Jules Lecesne, daha da gezgindi. İngiltere, New York ve Boston'da eğitim alan Lecesne, 1840'ta Mobile, Alabama'da kendi pamuk ihracat şirketini kurmuştu (aynı hamleyi, pamuğa ulaşmak ve uzmanlık kazanmak için geçici olarak güney kentlerine yerleşen Bremenli tüccarlar da yapmıştı). On yıl sonra, Jules Lecesne New Orleans'ta Frères et Cie adı altında bir şirket kurmuş, 1851'de Galveston'da, 1854'te New York'ta, 1857'de Paris'te ve 1858'de Manchester'de birer acente açmış, bunların hepsini Le Havre'daki bir şirkete bağlamıştı. Le Havre'ın başlıca pamuk ithalatçısı ve Alsas pamuk sanayiinin başlıca tedarikçisi haline gelen Lecesne, 1860'ta kentin pamuk ithalatının tam yüzde 22'sini getirmişti. Zamanla Galveston, New Orleans, Mobile, New York, Havana, Cork, Glasgow, Manchester, Liverpool, Paris ve elbette Le Havre gibi birçok önemli şehirde kendi adına çalışan acentelere sahip olmuştu.[32]

YERKÜRENİN TÜM KIRSALINI YENİDEN TASARLAYANLAR

Jules Siegfrid

Francis Baring

On dokuzuncu yüzyıl ilerledikçe, Avrupalı ithalatçılar – yani pamuğu gidip ABD'den satın alan ve Avrupa'ya gönderen kişiler– yüzyılın ilk başlarında olsa gayet garip görünecek bir yerde, ABD'de rekabetle karşılaştı. New York ve Boston kentlerinin yanında, başka yerlerde de, hem Atlantik ötesi pamuk ticaretinde, hem de Amerikan pamuk fabrikalarının tedarikinde artan ölçüde önemli bir rol oynamaya başlayan pamuk tüccarları ortaya çıktı.

Hatta bu Amerikan şirketlerinden biri olan Brown Brothers, dünyanın en önemli pamuk ticaret şirketleri arasına katılacaktı. Brown'lar İrlanda'dan gelen göçmenlerdi. Alexander Brown 1800'de Baltimore'da mütevazı bir keten işletmesi kurmuş, sonra pamuk ticaretine açılmıştı. Bu çeşitlendirmenin bir parçası olarak, Alexander, oğlu William'ı Amerikan pamuğu ithal eden ve pamuklu mal ihraç eden bir şirket kurması için 1810'da Liverpool'a göndermişti. Diğer oğullarını da diğer liman kentlerine göndermişti. Hepsinden önemlisi, 1825'te oğlu James, "Liverpoollu Bay William Brown, Bay James Brown ve Şirketleri'nin çıkarlarını korumak ve işlerini bize ... vermeyi tercih eden güneyli arkadaşlara daha fazla avantaj ve pazar

seçeneği sağlamak" için New York'a gitmişti. 1820'lere gelindiğinde, Brown Brothers ABD ile Liverpool arasında iş yapan en büyük pamuk tüccarlarından biriydi.[33]

Brown Brothers 1820'lerden 1850'lere kadar, güneyle pamuk ticaretinin her alanına karışmıştı. Şirket Güney'deki pamuk yetiştiricilerine ve bunların finansörlerine, gelecekteki mahsulleri için avans sağlıyordu. Liverpool'a nakliye imkânı sunuyordu, hatta Brown'lar birkaç gemiye bile sahip olmuştu. Nakliyedeki pamuğa sigorta yapıyordu. Komisyon karşılığı dev miktarlarda pamuk satıyordu, (normalde Brown bu sevkiyatlarda pamuğun piyasa değerinin üçte ikisini peşin ödüyordu), New Orleans, Mobile, Savannah ve Charleston gibi güney limanlarındaki kendi acenteleri de dahil, finansörlerden mal tedarik ediyordu. Her ne kadar Brown'lar açıkça daha az riskli komisyon işini tercih etse de, bazen doğrudan pamuk satın alıyor ve satmak için Liverpool'a gönderiyordu. Buna ek olarak ve daha da önemlisi, Brown'lar güneylilere kredi ve (çeşitli dövizleri bozup) kambiyo imkânı sağlayarak, yetiştirdikleri ürünler karşılığında köle satın alabilmelerini mümkün kılıyordu. Örneğin 1830'larda New Orleanslı pamuk tüccarı Martin Pleasants & Co. şirketine 100.000 dolar, New Orleanslı bankacı Yeatman Woods & Co. şirketine ise 200.000 dolar kredi açmışlardı. Aralarında Mobile, Alabama'daki Planters' and Merchants' Bank ve Mississippi Merchants' and Trades' Bank de olmak üzere, çeşitli güney bankalarına sermaye de sağlıyorlardı. Brown'lar küresel pamuk ekonomisinin merkezine yerleşmiş ve zengin olmuşlardı. 1830'ların başlarındaki coşkulu dönemlerde, Brown Brothers'ın yılda 400.000 dolardan fazla kâr ettiği tahmin edilmiştir; bu, on üç adet otuz metrelik yat veya 1300 fayton almak için yeterliydi.[34]

Bu etkinlikleri, Brown ailesinin küresel pamuk ticaretinden önemli bir pay kapmasını mümkün kılıyor, on dokuzuncu yüzyılın sonunda Amerikalı tüccarların pamuk imparatorluğu içindeki öneminin artışını müjdeliyordu: William

Brown'un Liverpool'a pamuk ithalatı içindeki payı, 1820'de yüzde 2,8 kadarken, 1839'daysa yüzde 7,3'e ulaşmış ve onu dünyanın en büyük pamuk limanındaki en büyük on pamuk ithalatçısının arasına sokmuştu. New York'taki kardeşi James, 1838'de ABD'nin Birleşik Krallığa toplam pamuk ihracatının yüzde 15,8'ine denk gelen 178.000 pamuk balyası satmıştı. Brown'lar sonradan masalsı servetlerinin bir kısmını demiryollarına, bankalara ve sanayi teşebbüslerine, aynı zamanda da New York'taki Doğal Tarih Müzesi gibi kurumlara yatıracaktı. Bu farklı yatırımlar sayesinde, emeğe ve topraklara el konulmasının getirileri, 1865'te köleliğin yasaklanmasından çok sonra bile, farklı ekonomik ve kültürel kuruluşlara doğru kayacaktı.[35]

***

İster New York'ta, ister Le Havre, Bremen veya Liverpool'da olsun, bu tüccarların alıp gönderdiği pamuğun en büyük kısmı, şiddetle ele geçirilip kölelerin işgücüyle işlenen topraklardan, ilk başta Antiller ve Brezilya'dan, sonraları da ABD'nin güneyinden geliyordu. Gerçekten de tüccarlar, dünyanın bu görünüşte ıızak, köylü ve az gelişmiş kesimleriyle bilhassa yoğun ilişkiler kuruyordu. En çarpıcı olanı, Güney Asya ve Afrika'nın uzun zamandır yerleşime açık olan çoğu pamuk ülkesinin aksine, köle işçiliğinin hâkim olduğu toprakların, Avrupa sermayesi ve kapitalistleri için eşsiz ölçüde elverişli ve makine üretimi modeliyle bilhassa uyumlu olduğu ortaya çıkmıştı.

Tüccarların bu bağlantıları kurmak için en önemli araçları, kredi şeklini alan sermayeleriydi. Tüccarların doğayı yeniden şekillendirmesini, toprakları açmasını, yerli halkları sürmesini, işgücü satın almasını, belli miktar ve kalitelerde mahsul üretmesini ve işleyicilerin ve bunların modern pamuk makinelerinin doymak bilmeyen iştahını beslemesini mümkün kılan sihirli değnek, krediydi. O an için bu önemli adımları,

köle işçiliği olmadan atmak çok daha güç, hatta imkânsız görünüyordu.

Bu tüccarların nihai başarısı, sadece karmaşık işlemleri organize etme ve hacimli bir malı çok büyük mesafelerin ötesine taşıma kabiliyetlerinden değil, sanayi üretiminin ritmini yerkürenin kırsal bölgelerine aşılayabilme kabiliyetlerinden de kaynaklanıyordu. Herhangi bir çiftliğin muhasebe defterinin incelemesinden açığa çıkacağı üzere, ekicilerin sürekli daha fazla toprak ve sürekli daha fazla köle satın alıp, bunları bir hasat mevsiminden diğerine kadar tutabilmesi için, Avrupa kredisi zaruriydi. Londra'daki para piyasasının, sanayi kapitalizminin mantığını ekicilere aşılaması da, daha az aşikâr olmakla birlikte, çok önemlidir. New Orleanslı pamuk tüccarı W. Nott aradaki bağlantıyı şöyle anlatıyordu: 1829'da Thomas Baring, New Orleans'daki W. Nott & Co. adlı şirkete 10.000 dolarlık bir kredi açtığında, Nott da bu parayı, "yetiştirdikleri mahsullerin gelişeceği öngörülerek finansörlerinin açtığı ödeme emirleri karşılığında Tennessee ekicilerine" iletmişti, çünkü "bu ödeme emirleri, ekicilerin hazır olduğunda mahsullerini gemiyle göndereceklerine inanıldığı için, malın alıcının eline geçmesinden 8, 10 hatta 12 ay önce bile, genellikle kabul ediliyordu." Nott bu işlemin görece güvenli olduğunu açıklıyordu, çünkü "J.W. & Co.'nun her ekicinin durumu, karakteri hakkındaki ayrıntılı bilgileri ve ekicilerin en azından birinin sürekli olarak Nashville'de kalması sayesinde ... her sezon 25 ila 30.000 pamuk balyasının yaklaşık değeri kadar avans verilebilir, ne de olsa bunlar, belki de meblağın ellide biri için bile yeterli olmayan finansörün imzasına değil, ekicinin ödeme emrini zamanında yerine getirmek için, mahsulünü bu finansöre teslim edebilme kapasitesine bakar" idi.[36]

Avrupalı ve New Yorklu tüccarlar, doğrudan ekicilere kredi vermenin ötesinde, güney eyaletlerinin tahvillerine ve bankalarına da yatırım yapıyor, bunlarsa pamuk ekiciliğinin daha da genişlemesini finanse ediyordu. Baring 1829'da,

devlete ait Louisiana Ekicilerinin Konsolide Birliği Bankası'nı finanse etmek için, Louisiana devlet tahvillerine kefil olmuştu. Bu banka 1828'de ekiciler tarafından kurulmuştu; en önde gelenleri, Baring'in dostu Edmond Forstall idi, ama yeterli sermayeyi bulmanın imkânsız olduğu ortaya çıkınca, tahvillere Louisiana Eyaleti garanti vermişti. Bu hallolunca, Baring bunlardan 1,666 milyar dolarlık bir kısmını almıştı. Sadece iki yıl sonra, Nisan 1830'da, banka ekicilere 1,6 milyon dolar tutarında kredi açmış, bu kredilere 5 milyon dolar değerinde gayrimenkuller teminat gösterilmişti. Aslında Baring, Louisiana çiftlik kompleksinin büyük ölçüde genişlemesini finanse ederek, toprakların temizlenmesini ve köleler satın alınmasını mümkün kılmış, bu da zaman içinde kendi dev pamuk ithalat işlerini beslemişti. Dünyada ABD'nin çiftlik bölgesi kadar yoğun boyutta sermaye yatırımını çeken başka bir bölge varsa bile, azdır; böylesine muhteşem kârların kaynağı olan yerlerin sayısı da azdır.[37]

***

Avrupa ve artan ölçüde New York sermayesinin büyük bir kısmı, pamuk tüccarlarını Amerikalı pamuk ekicilerine bağlayan, finansör de denilen bir grup aracı tüccar vasıtasıyla, pamuk tarımının genişlemesine akıyordu. Pamuğu ihraç eden tüccarlarla, yetiştiricilerle bağlantı kuran finansörler arasındaki etkileşim, Avrupa sermayesinin, güney eyaletlerinin kırsalını, makinelerin ritmine doğru itmesini sağlayan destek noktasıydı. Bunlar, fabrikayla çiftlik arasındaki tüccar zincirini tamamlıyordu.

Bu Amerikalı aracılar, komisyon karşılığında ekicilerin pamuğunu alıyor, limanlara naklediyor, sonra da Baring'ler ve Brown'lar gibi tüccarlara satıyordu. Bu ekiciler için çok faydalı bir hizmetti, çünkü ürünlerini büyük kıyı pazarlarında ve hatta Avrupa'da satabilmelerine imkân tanıyor, yani en ücra yerlerdeki ekicilere bile, uzak pazarlara erişim olanağı

sağlıyordu. Finansörler de ekicilere işlenmiş ürünler ve gıda tedariki sunuyordu. Ayrıca bunlar, ABD'nin güneyindeki pamuk yetiştirilen bölgelere sermaye sağlayan en önemli kişilerdi, bunların temin ettiği kredileri, ekiciler bir sonraki pamuk hasadına kadar idare etmek için ihtiyaçları olan malzemeler ile, pamuk üretimini genişletmek amacıyla daha fazla toprak ve köle satın almak için kullanıyordu.[38]

Gelecekteki pamuk hasadıyla teminata alınan bu kredilerin faizi yüzde 8'in de üzerindeydi ve finansörler için ayrı bir gelir kaynağıydı. Bunun karşılığında finansörler Avrupalı tüccarlardan sermaye çekiyor, dolayısıyla da "dünyanın emtia pazarlarının yanında, dünyanın para piyasaları da bu finansörü sayesinde pamuk ekicilerinin erişimine açılıyordu." Pamuk ekicilerinden ve çiftçilerden pamuğu toplayıp, ihracatçılara satmak, bunları pamuk imparatorluğunun en zengin tüccarları haline getirmese de, sayısı en kalabalık olan bunlardı. Finansörler pamuğun yetiştidiği her yerde toplanıyordu. Kıyı sermayesini temsil eden finansörler, sermaye toplamanın küresel normlarını ve işleyicilerin öngörülebilir kalitede sürekli daha da ucuz pamuk talebini, köle çiftliklerinin kapılarına kadar taşıyordu.[39]

New Orleans, Charleston ve Memphis gibi kentlerde, bu limanlara dev miktarlarda pamuk çeken düzinelerce finansör bulunuyordu. Liverpoollu bir pamuk komisyoncusu olan Samuel Smith, New Orleans'tan şunları bildiriyordu: "Büyük Mississippi Irmağı'nın rıhtımları ve kıyılarında ... kilometrelerce uzanan iki veya üç sıra pamuk buharlı gemisi diziliydi. Güvertelerinde o kadar çok pamuk balyası yığılmıştı ki, bu gemiler yüzen kalelere benziyordu." Ama daha küçük şehirler de finansörleri, dolayısıyla da pamuğu çekiyordu. Örneğin Florida'daki St. Marks Irmağı kıyısındaki küçük Newport şehrinde, Daniel Ladd bu işle uğraşıyordu. 1817'de Augusta, Maine'de, tüccarlar, gemiciler ve tekstil fabrikası sahiplerinden oluşan bir aileye doğan Ladd, on altı yaşın-

dayken Florida'daki bir komisyon şirketinde akrabalarından birine kâtip olarak katıldıktan kısa bir süre sonra, kendi işini kurmuştu. Newport bu işler için çok uygun bir yerdi, çünkü şehir 1820'lerde Kuzey Florida ve Güney Georgia'da yetişen pamuğun ihracatı için önemli bir liman olarak gelişmişti. 1850'ye gelindiğinde Newport ve komşusu olan St. Marks yılda 45.000 balya pamuk gönderiyor, Ladd'in biyografına göre, "sürekli fırsatları kârlı birer teşebbüse dönüştürmenin yollarını arayan yaratıcı aklına" bir fırsat sunuyordu. Ladd ekicilere avans sağlıyor, komisyon karşılığında onlar için pamuk satıyor, pamuk satın alıyor, ekicilere tedarik sağlıyor ve nakliye tesisleri kuruyordu. Köle ekonomisine derinlemesine dalmış olan Ladd, kendisi de 1860'ta yirmi yedi köle sahibiydi ve köle ticareti de yapıyordu, örneğin 1847'de, şapka, eyer ve "bir tarla işçisi ile sağlam bir aşçı" reklamı yapıyordu. Kölelerle teminat altına alınmış çok fazla ipoteğe sahipti, örneğin "15 Şubat 1845 vadeli 100 dolar kredi için R.H. Crowell, Carolyn adlı on altı yaşında bir zenci kızı ve 10.500 litre mısırı teminat göstermişti." Ladd'in yapısı gereği yerel olan işleri, çok farklı yollardan büyük işletme ve kredi dünyasıyla bağlantılıydı. Örneğin Ladd'in sattığı pamuk, sermayenin büyük çoğunluğunun geldiği Boston, Savannah ve özellikle de New York şirketlerine ayrılmıştı. Ladd'in acenteleri de her yıl New York'a giderek, örneğin 1860 yılında 50.000 dolardan fazla tutan mal satın alıyordu.[40]

Ladd gibi en alttaki finansörler, Avrupalı tüccarların aktardığı sermayeden faydalanıyor ve bu sermayeyi ekicilere aktararak, bunların toprak, köle ve ihtiyaçlarını satın alabilmelerini sağlıyordu. Aynı Avrupalı tüccarlar, işleyicilerin pamuk satın alabilmesi için de kredi sağlıyor ve dünyanın her yanındaki kumaş tüccarlarına sermaye sunarak, müşterilerine satmak için pamuklu mal satın alabilmelerini mümkün kılıyordu. Kredi olmasa, pamuk imparatorluğu çökerdi, zaten ipoteği

icraya verilmiş olan her ekici, pamuk imparatorluğunun en derininde bir kredi imparatorluğu olduğunu çok iyi biliyordu.

Tüccarlarsa çeşitli kaynaklardan gelen sermayeye erişim kazanmıştı. Kısmen kendileri de ticarette sermaye üretiyordu; çoğu pamuk tüccarı işe, başka bir tüccarın şirketinde yazıcı veya ortak olarak başlamış ve elde ettiği geliri ya da kârı sonradan kendi adına ticarete atılmak üzere biriktirmişti. Gördüğümüz üzere, diğer tüccarlar varlıklarını başka bir ticaret dalından pamuk işine kaydırmıştı. Baring'ler de bunu yaparak, sermayelerini devlete borç verme işinden ve Doğu Hindistan yükümlülüklerinden, pamuk ticaretine kaydırmışlardı. Aynı şekilde Brown'lar da keten ticaretinde biriktirdikleri sermayelerini, pamuk işine girmek için, Rathbone'lar ise çeşitli ticaret dallarından gelen kârlarını, pamukta uzmanlaşmak için, Nathan Rothschild babasının bankacılıkta ve genel ticarette kazandığı kârları, ağırlıklı olarak tekstil işlerine yatırmak için, Bombaylı tüccar Jamsetjee Jejeebhoy da haşhaş ticaretinden kazandığı kârlarını pamuk ihracatı işine girmek için kullanmıştı. Diğer tüccarlar servetlerini köle ticaretinden kazanıyordu, örneğin Liverpoollu tüccarların, İngiltere 1807'de köle ticaretini yasakladıktan sonra pamuk ticaretine geçtikleri biliniyordu. Bir de Liverpool, Le Havre ve New York gibi kentlerde, tüccarların kaynaklarını toplayan bankalar, tacirlere kredi vermeye istekli bankalar vardı, bu tacirler de kredileri, küresel pamuk üretimi mekanizmasını yağlamak için kullanıyordu.[41]

Bu kredinin çoğunluğu, kölelerin yetiştirdiği, gelecekte teslim edilecek olan emtia aracılığıyla, hatta kölelerin kendi değeri aracılığıyla teminata alınmıştı. Bu ilişki en çok da işler ters gittiğinde açığa çıkıyordu, örneğin ekiciler finansörlerinin avanslarını geri ödeyemediğinde, finansörler de ihracatçı tüccarların kredilerini geri ödeyemediklerinde. Bu şekilde, güneyli ekicilere büyük miktarlarda para vermiş olan New Yorklu Brown'lar, yüzlerce kölenin yanında, Güney'de en az on üç pamuk çiftli-

ğinin sahibi haline geldiler. 1842'de, William ve James Brown, Güney'deki toplam 1,55 milyon dolarlık yatırımlarının içinde, bu çiftliklerin değerinin 348.000 dolar olduğunu tahmin ediyordu. Hatta James Brown New York'taki ofisinde oturup, köle çiftliklerini idare edecek kâhya arıyordu.[42] Liverpool'daki Amerikan Ticaret Odası da 1843'teki toplantısında şunları kaydederken, bu ilişkiyi kavramıştı:

> Bu işlemler sırasında sık sık, ekiciler veya köle tutulan ülkelerdeki diğer kişiler, İngiliz tüccarlara borçlanabiliyor, tüccarlarsa kayıplara karşı kendilerini güvenceye almak amacıyla, borçlularından çiftlikleriyle birlikte bunun değerinin önemli bir kısmını oluşturan köleler üzerindeki ipotekler vasıtasıyla teminat alıyor. İngiltere ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ticari işlemlerde, birkaç yıl içinde bu ülkeye karşı o kadar ağır bir borç yükü oluştu ki, İngiliz tüccarlar ya doğrudan ya da acenteleri aracılığıyla büyük miktarlarda bu türden teminatları almak zorunda kalmış, ancak bunların çoğu henüz bozdurulmamıştır. Çoğu durumda borçluların verebilecekleri başka bir şeyleri yoktur.[43]

Dolayısıyla tüccarlar sadece önemli sayıda kölenin sahibi olmakla kalmıyor, daha genel olarak, İngiltere ile ABD arasındaki kredi akışı, önemli bir oranda köle mülkiyetine dayanıyordu. 1843'te Liverpool'daki Amerikan Ticaret Odası'nın Kölelik Kanunu'na karşı lobi yapmasının sebebi de tam olarak budur, çünkü bu kanunun, "herhangi bir amaca veya bir amaçla ilişkili bir sözleşmeye ulaşmak için (kölelerle teminata alınan) tüm ipotekleri ve diğer teminatları" kanunsuz hale getireceğinden korkuyorlardı. Sadece işçi olarak değil, teminat olarak da kullanılan insanlar, sermayenin ve dolayısıyla da pamuğun, dünyanın her tarafında gitgide artan bir hızla akışını kolaylaştırıyordu.[44]

Bu kredi açma sisteminin aksaklıklara açık olmasının nedeni, tam da küresel ölçekte olmasıydı. Sistemin her parçası tüm

diğerleriyle ilişkiliydi ve pamuk imparatorluğunun bir ucundaki insanlar iflas ettiğinde, kriz hızla tüm diğer kesimlere sıçrıyordu. Lancashire işleyicileri yabancı piyasalara bağımlıydı ve bu yurtdışı piyasalardaki tüccarların ödemelerinde zorlanması, yurtiçinde ciddi sorunlar yaratabiliyordu. New Yorklu tüccarlar Hamlin ve Van Vechten büyük bir endişe içinde, "Bizden en son mal almanızın üzerinden yaklaşık on bir ay geçtiği ve yükümlülüklerimiz ağır olduğu ve hiç kuşkusuz bu bahar daha da ağırlaşacağı için, sizden nakit veya ayni olarak bir erken ödeme talep etmek zorunda kalıyoruz", diye uyarıyordu. Bazen olduğu gibi, ham pamuk fiyatları hızla düştüğünde, tüccarlar ellerinde verdikleri avanslardan daha az değere sahip pamuk bulunduruyor, bu da borçlarını ödemelerini zor hatta imkânsız kılıyordu. Sonuç: 1825, 1837 ve 1857 yıllarında çıkan küresel paniklerdi.[45]

***

Dönemsel çöküşlere rağmen, sermaye, dünyanın köle işçiliğinin hâkimiyetinde olan bölgelerindeki pamuk üretiminin en derinlerine kadar çoğunlukla dikkate değer bir kolaylıkla akıyordu. Ellerindeki hızla büyüyen sermayeye rağmen, alıcı komisyoncular, satıcı komisyoncular, ithalat tüccarları ve finansörler, köylü işçiliğinin hâkimiyetinde olan pamuk yetiştirilen kırsal bölgelere girmekte çok daha fazla zorluk çekiyordu. Elbette Hindistan içindeki pamuk üretimine de Hintli tüccarlar hâkimdi, ihracat için pamuk yetiştiriciliğini büyük çapta yerel sermaye finanse ediyordu.[46]

Hintli tüccarların ham pamuk ticaretindeki merkezi rolü, kumaş ticaretinde daha önceleri oynadıkları rolü temel alıyordu. 1788'de Hindistan'daki Ticaret Kurulu, Doğu Hindistan Şirketi'nin genel valisine, pamuk ticaretinin "hâlâ çoğunlukla yerlilerin basit, doğal halinde bulunduğunu, bu işlerin büyük ölçüde bunlara bağlı olduğunu" bildiriyordu. İlk başlarda Bombaylı Pestonjee Jemsatjee, Jamsetjee Jejeebhoy ve Sorab-

je Jevangee gibi Hintli tacirler, kumaş ticaretindeki uzmanlıklarını, ham pamuk ticaretinde de kullanabilmişlerdi. On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısı boyunca, batılı tüccarların Hindistan'daki nüfuzu, genellikle kıyı şehirleriyle kısıtlı kalmıştı, hatta burada bile denizaşırı ticaretle uğraşan Hintli tüccarların sıkı rekabetiyle karşılaşıyorlardı. 1836'da kurulan Bombay Ticaret odasının üyeleri arasında bulunan çok sayıdaki Hintli tüccar, bunların öneminin sürdüğünü yansıtıyordu. Oda üyelerinin 1847'de bile gözlemlediği üzere, "Komiteniz, Avrupalı acentelerin mevcut durumu ve ülkedeki işlemleri karşısında, tüccarların yurtiçindeki kuruluşların işletmesiyle ilişkili herhangi bir konuma geleceklerine dair bir ümit beslemenin uygun olmadığı kanaatindedir. Ayrıca İngiliz tüccarlara verilmesi düşünülebilecek tek desteğin, burada pazara getirilen pamuğun satın alınmasıyla kısıtlanması uygun görülmüştür ve bu tüccarların bunu yapmaya hazır oldukları söylenmiştir."[47]

Hintli tacirler, pamuğun yetiştirildiği kırsal bölgelerde, genellikle aşırı yüksek faiz oranlarıyla, yetiştiricilere avans veriyor, sonra da ham pamuğu komisyonculara satıyor, bunlar da pamuğu kıyıdaki tüccarlara aktarıyordu; İngilizler ise bu sistemi "kötü" buluyordu, çünkü esasen denetimlerinden kaçıyordu. Bombaylı tüccar John Richards'ın 1832'de Londra'daki Barings'e bildirdiği üzere, "Yerli tüccarlar ürünleri kıyı boyundaki, Basra Körfezi, Kızıldeniz, Çin'deki iç bölgelerden alıyor, bunların çoğu Hindu ve Farsi ve zengin, hatta bazıları büyük bir sermayeye sahip. Ticaret tamamıyla bunların elinde olduğundan, kıyının daha yukarılarındaki tüccarlarla yapılmaya çalışılan pamuk sözleşmeleri, başarısız oldu." Avrupalı olmayan sermayenin baskınlığının sürmesinin yanında, yerli köylülerin toprak ve işgücü üzerindeki kontrolünün de sürmesi, başka şeylerin yanında, pamuk üretiminin uzaklardaki Avrupalı fabrika sahiplerinin talimatlarına değil, yerli işleyiciler de dahil olmak üzere yerli üreticilerin ihtiyaçlarına odaklanmasıyla sonuçlandı.[48]

Hintli tüccarların ve üreticilerin bağımsızlıkları hiç de istisna değildi; on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında, Avrupa ticaretinin dünyanın pamuk yetiştirilen çoğu kırsal bölgesine sızması, hâlâ bir kaideden çok bir istisnaydı. Yüzyılın ortalarında üretilen pamuğun çoğu, Avrupalı veya Kuzey Amerikalı tüccarların defterlerinde geçmiyordu. Çin'de ithal edilen Hint pamuğu, Hong tüccarlarının kontrolüne giriyor, bunlar da pamuğu taşradaki satıcılara satıyordu. Hindistan'da olduğu gibi, Batı Anadolu'da da liman kenti İzmir ile pamuk üretilen bölgeler arasındaki ticaret, Osmanlı tüccarlarının kontrolü altındaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun başka bir eyaleti olan Mısır'da, üreticilerle İskenderiye Limanı arasındaki ticaret üzerinde Batılı tüccarların etkisi aynı ölçüde kısıtlı kalmıştı. 1840'ların sonuna kadar, Mehmet Ali Paşa ham pamuğun üreticilerden alımı ve kıyıdaki tüccarlara satışı üzerinde tam bir tekel uygulamıştı, bunun en önemli aracı da, köylüleri vergilerini pamuk cinsinden ödemeye zorlamasıydı. Meksika gibi yeni sanayileşen bazı bölgeler ise, ithal pamuğa hiç bağımlı değildi, örneğin Puebla'daki sanayiciler pamuğu ya doğrudan üreticilerden alıyor ya da Veracruz'daki tüccarların tekliflerine bakıyorlardı.[49]

Ne ilginçtir ki, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısı boyunca Avrupa sermayesinin yerkürenin pamuk yetiştirilen kırsal bölgelerine girmesi, büyük ölçüde pamuğun köle işçiliğiyle yetiştirildiği bölgelerle kısıtlı kalmıştı, yani Sanayi Devrimi doğduğu sıralarda ücretli işçiliği tamamlayan, köylü üretimi değil, kölelikti. Avrupa sermayesi ve devlet gücü, ancak kölelik işgücünü seferber etmenin bir yöntemi olarak savunulamaz hale geldikten ve ancak Avrupa devletleri, makineleşmiş işleyiciliğin ürettiği zenginliğin bir kısmını ele geçirme kabiliyetleri sayesinde, idari, hukuki, askeri ve altyapısal kapasitelerini devasa ölçüde geliştirdikten sonra, Hindistan, Mısır, zamanla da Orta Asya ve Afrika gibi yerlerde çığır açacaktı.

***

Köylü üreticileri pamuk imparatorluğuna katmayı becerememesine karşın, dünyanın ilk modern işleme sanayiinin en önemli özelliği küresel bir yapıya sahip olmasıydı. Bu küreselleşme, küreselleştiricilere, yani bu yeni düzenin sağladığı fırsatları gören ve iş âlemlerine ve devletlerine, onu ele geçirmeleri için ilham veren kişilere gerek duyuyordu. Bu küreselleştiricilerin önde gelenleri, çoğunluğu aşırı yerel bir zihniyete sahip olan ekiciler ya da işleyiciler değil, gördüğümüz üzere, yetiştiricileri, işleyicileri ve tüketicileri birbirine bağlayan ağlar örmekte uzmanlaşmış tüccarlardı.

Bu küresel ağları kurmak hem cesaret, hem de hayal gücü gerektiriyordu: Johannes Niederer 1854'te İsviçreli ticaret şirketi Volkart'ta işe girdiğinde, Batavia, Avusturalya, Macassar ve Mindanao, Japonya, Çin, Rangun, Seylan ve Cape Town'da piyasa fırsatlarını araştırmayı teklif etmişti. Bir tarihçi bundan, bu gibi gezgin tüccarların "sanayiye hükmettiği" sonucunu çıkarmıştı. Gerçekten de işleyiciler ve yetiştiriciler sık sık bu tacirlerin gücünden yakınıyor, çoğu tüccar da, taşralı kumarbazlar olarak gördükleri işleyicilere tepeden bakıyordu. Pensilvanyalı bir pamuk tüccarı olan Robert Creighton vasiyetnamesinde bile oğullarını işleyiciliğe girişmeye karşı uyarıyor, Alexander Brown da 1819'da oğlu William'a, şirketin tüm üyelerinin "pamuk fabrikalarından herhangi bir pay alınmasına kesinlikle karşı" olduğunu anımsatıyordu.[50]

Pamuk imparatorluğunda böylesine güçlü birer aktör haline gelebilmek ve bu ticareti kârlı biçimde yürütebilmek için, Rathbone'lar, Baring'ler, Lecesne'ler, Waetjen'ler, Ralli'ler ve diğerleri, bilgi, kredi ve malların güvenilir biçimde akmasını sağlayan sıkı ağlar kurmuşlardı.[51] Bu ağları kurmak son derece zordu. Örneğin Rathbone'lar New York, Boston ve çeşitli güney limanlarındaki, özellikle de Charleston ve New Orleans'taki tüccarlarla bağlarını sağlamlaştırmak için hayret veri-

ci bir enerji harcamışlardı. İş ortaklarıyla sürekli iletişim içinde kalarak, piyasa bilgilerini elde etmeye ve ticaret fırsatlarını yakalamaya çalışıyorlardı. Sık sık ABD'ye seyahat ediyorlardı ve Kuzey Amerika'da uzun süre kalmak, şirketin genç üyeleri için bir tür yetişkinliğe geçiş töreni halini almıştı.[52]

Diğer tüccarlar da bu ağları kurmak için aynı ölçüde sıkı çalışıyordu. 1828'de Thomas Baring ABD kıyısı boyunca New Orleans'tan Boston'a çıkarak, yerel iş koşullarını araştırıyor, daha fazla ticaret yapmak için güney kentlerindeki çeşitli tüccarlarla daha yakın ilişkiler kuruyor ve çeşitli güney şirketlerine kredi vererek, pamuk yüklemelerini önceden tedarik etmelerini mümkün kılıyordu. Jules Lecesne de aynı yolu izleyerek, Atlantik dünyasının çeşitli pamuk limanlarında şubeler açıyor, buralara yerleştirdiği akrabaları, başka şeylerin yanında fiyatlar ve hasatlar hakkında sürekli bilgi temin ediyor ve zamanla New Orleans'taki pamuk yüklemeleri hakkında Fransızca bir bülten bile yayımlıyordu. Bu girişimlerin hepsinde, hava koşullarından komisyoncuların huylarına kadar her türlü güvenilir bilgi paylaşılıyordu.[53]

Gördüğümüz üzere küresel pamuk ticareti krediye dayanıyordu. Kredi ise güvene. Herhangi bir aile veya sülalenin çok daha ötesine uzanan küresel bir piyasada ise, güven bilgiye dayanıyordu. Buna uygun olarak bilgi, çoğu tüccarın faaliyetlerinin çekirdeğiydi. Dev bir bilgi yığını muhtemelen her tüccar için önemliydi, ama özellikle iki alana hepsinden fazla değer veriliyordu: kimler borçlarını geri ödüyordu ve gelecek aylarda pamuk fiyatı ne olacaktı. Bunun sonucunda, şimdi kütüphane ve arşivlerin karanlık köşelerinde saklanan milyonlarca mektup, tüccarlar arasında gidip geliyor ve bu konulardan bahsediyordu. Elbette gelecekteki fiyat hareketlerine dair beklentiler çok önemliydi, dolayısıyla da fiyatları muhtemelen etkileyebilecek olan etkenler, örneğin pamuk yetiştirilen bölgelerdeki hava, savaşların etkileri, bölgesel ekonomilerin durumu hakkında bilgiler çok değerliydi. İngiltere Merkez

Bankası gibi kurumlar bu gibi bilgileri 1819'da toplamaya başlamış olsa da, bunun çoğu hâlâ özel kişilerin elindeydi ve özel kullanım için toplanıyordu (ve istifleniyordu).[54]

Güvenilir bilgiler kıt olduğunda, söylentiler ve dedikodular bu boşluğu dolduruyordu. Şirketler şöhret üzerinde kuruluyor ve çöküyor, çarpıtılmış bilgilerin yayılması piyasaları hareket ettirebiliyordu. Bilgi sunabilmek, önemli bir prestij kaynağı ve hem bir tüccarın, hem de şirketinin şöhretini geliştirmesi için başlıca yoldu. Hamburglu tüccarlar Menge & Niemann 1841'de, New York'taki bir ticaret şirketi olan Phelps-Dodge'a hizmetlerini sunduklarında, kendilerini ve işlerini tanıttıktan sonra, hemen Hamburg ticaretinin gelişmesi hakkında bilgi sunmaya geçmişler, kendi adları altında basılmış bir fiyat genelgesinde, pamuk da dahil çok sayıda emtianın yerel fiyatlarını listelemişlerdi.[55] Kendileriyle iş yapmanın, Phelps-Dodge için faydalı bilgilere ayrıcalıklı bir erişim sağlayacağını iddia etmişlerdi.

Samuel Smith Liverpool'da pamuk komisyoncusu olarak kariyer yapmaya giriştiğinde, derhal kendi pamuk genelgesini yayımlamaya başlamasının nedeni de tam olarak buydu ve geçmişe dönüp baktığında, bu adımın "kendi işimi kurmama az yardımı olmamıştır", demiştir. Daha da büyük bir çapta, Baring'lerin 1818'den itibaren New Orleans'ta pamuk piyasası hakkında ilk genelgeyi basan ticarethane olduğu kabul edilir: Baring'in bu limandaki acentesi olan Vincent Nolte anılarında, "Meteoroloji hava tahminleri aklıma, bunlara benzer olarak fiyatların hafta hafta, üç ardışık yılın nakliye mevsimi sırasında akışını ve dalgalanmalarını sergileyen ve her alış verişteki farkları siyah, kırmızı ve mavi çizgilerle gösteren bir tablo hazırlama fikrini getirmişti," der. Bu bilgileri paylaşmasının, daha çok yeni iş yapmasını sağladığını da kaydeder.[56]

Üretim çok dağınık ve küresel olduğu için, bilgi toplamak çok zordu. Mulhouse'daki en eski pamuk işleyici ailelerden birinin üyesi olan Frédéric C. Dollfus, 1845'te Singapur Li-

manı'na varmıştı. Bu yolculuğunun amacı, bu şehirde hangi pamuklu mal türlerinin talep gördüğünü anlamak ve memleketteki pamuk işleyicilerine, hangi fiyatları isteyebileceklerini bildirmekti. Dollfus Singapur'daki yerel piyasaları ayrıntılı olarak inceledikten sonra, Macao, Kanton, Hong Kong, Manila, Batavia ve Semarang'a doğru devam etmişti. En önemli Asya pamuk pazarlarını izledikten sonra, güçlükle kazandığı bu bilgileri, memleketindeki meraklı dinleyicileriyle paylaşmıştı. Dollfus bir yıl sonra Mulhouse'a geri dönmüştü.[57]

Dollfus'un Asya'daki etkinlikleri, Mulhouse işleyicilerinin piyasa bilgilerine erişmek için yaptığı birçok girişimden sadece biriydi. Dönemin en büyük bilgi toplama teşebbüslerinden birinde, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl boyunca dünyanın her tarafından binlerce numune toplamış ve bunların kökeni ve yerel piyasa fiyatları hakkında dikkatli notlar tutmuş, bu sayede yerel işleyicilerin uzak piyasalar için üretim yapmasını sağlamayı hedeflemişlerdi. Katalan işleyiciler de daha mütevazı olsa da, benzer bir proje gerçekleştirmişti.[58]

Bilgiye ulaşabilmek, pamuk imparatorluğu içinde belli bazı yerlere ayrıcalık tanıyordu, William Rathbone VI da bunu 1849'da fark ederek, New York'un "(elbette Avrupa piyasalarından gelen tavsiyelerin öncülüğünde) gitgide Amerikan ticaretinin merkezi" haline geleceğini öngörmüştü: "... İngiltere'den denizyoluyla 10 günlük mesafede ve (yeni icat edilmiş olan telgraf sayesinde) piyasa bilgilerinden ve New Orleans, St. Louis, Cincinnati, Charleston'dan bir saat uzakta ve bir taraf tüm diğer noktalarda olandan daha fazla önemli bilgiye sahip."[59] Rathbone'lar ve diğerleri için gerçekten önemli olan, pamuk yetiştirilen veya pamuğun işlendiği bölgelere yakınlıktan ziyade, bilgiye erişimdi. Ve ne pamuk yetiştiren bir hinterlanda, ne de eğirme fabrikalarına sahip bir kent olan New York, tam da bunu sağlıyordu, ama bir bilgi, kredi ve ticaret odağı haline gelmiş olan Liverpool ile rekabet edemiyordu.

Bilgi ihtiyacı o kadar yüksekti ki, tüccarlar bilgi toplamanın ve yaymanın daha resmi yollarını icat ettiler veya benimsediler. Bu amaca yönelik yayınlar oluşturdular: Ağustos 1826'dan itibaren Buenos Aires'te yayımlanmış olan *British Packet and Argentine News*, pamuk ipliği ve kumaş da dahil olmak üzere Arjantin, Latin Amerika ve küresel piyasalar hakkında haber veriyordu. Winterthur'da yayımlanan *Landbote*, 1840'tan sonra Le Havre'daki pamuk piyasası hakkında düzenli olarak haber yayımlıyordu. *Bremer Handelsblatt* da pamuk hasatları, pamuk piyasaları ve kentteki fiyat gelişmeleri hakkında düzenli olarak haber veriyordu.[60]

Daha hızlı giden gemilerin yayılması sayesinde, bilgi, pamuk imparatorluğunun ticaret rotaları boyunca sürekli daha çabuk yayılıyordu. *Asiatic Journal* henüz 1843'te, "İngiliz dergileri ve gazeteleri baskıdan çıkıp neredeyse daha mürekkebi kurumadan Bombay'a ulaşıyor," diye bildiriyordu. Ne de olsa Bombay, "artık bize çok yakın, Londra Köprüsü'nden sadece otuz beş gün mesafede." 1840'larda telgraflar pamuğun yetiştirildiği, ticaretinin yapıldığı ve tüketildiği merkezleri (şimdilik kıta ve okyanus aşırı olmasa da) birbirine bağlamaya başladığından beri, tüccarlar zaruri bilgilere daha da çabuk ulaşabiliyordu.[61]

Bilgiye erişimi resmileştirme arzusu, zaman içinde tüccarların topluca organize olmasının başlıca gerekçelerinden biri haline geldi. Liverpoollu komisyoncular ilk başlarda pamuk ticaretinin durumu hakkında bilgileri tek tek topluyor ve bu bilgileri özel bültenler halinde müşterilerine yayıyordu. Ancak 1811'de, komisyoncular bilgi toplamada işbirliği yapmayı nihayet kabul ettiler, ama bilgiyi müşterilerine özel olarak dağıtmaya devam ediyorlardı. Pamuk için topluca bir fiyat genelgesi oluşturma çabaları 1832'de başlayarak, 1841'de Liverpool Pamuk Komisyoncuları Derneği kurulduğunda, bunun doksan üyesi, özellikle de piyasadaki "görünür pamuk tedariki" hakkındaki piyasa bilgilerini toplamaya ve yayma-

ya odaklanmıştı. Pamuğun yetiştirildiği, alınıp satıldığı veya iplik ve kumaşa dönüştürüldüğü her yerde, bunun gibi bilgi toplama kuruluşları ortaya çıkmıştı. Genellikle ticaret odaları en ön saflardaydı: Manchester tüccarları 1794 başlarında Tüccarlar Cemiyeti'nde toplanmıştı, Le Havre tüccarları 1802'de bir ticaret odası kurmuştu, 1825'e gelindiğinde yalnızca Birleşik Krallık'ta bunun gibi on iki kuruluş bulunuyordu, Bombay'da da tüccarlar 1836'da Bombay Ticaret Odası'nı kurmuş, 1830'larda ise Brezilya'daki tüccarlar ticaret birlikleri düzenlemeye başlamıştı, 1858'e gelindiğinde ABD'de bunun gibi otuz oda vardı. Bu kuruluşların hepsi piyasa bilgisi topluyordu, ama aynı zamanda yeni filizlenen emperyalist devletlerin özel ilgisini çekmek için politik lobicilik faaliyetleri de yürütüyordu.[62]

***

Bu ekonomi düzeninin emin bilgilere, güven ve krediye bağımlılığı, tüccarları piyasanın dışında yaratılmış olan ilişki ağlarına güvenmeye sürüklemişti. Ücretli işçiliğin ortaya çıkışı gibi, küresel ticaretin şekillenmesi de, kapitalizmin doğumundan önce gelen sosyal ilişkilere dayanıyordu. Tüccarları ayrıştıran, yalnızca sermaye toplama ve kullanma kabiliyetleri ya da ayrıcalıklı bilgilere ulaşımları değil, bu ağlardan, geniş aile bağlarını, coğrafi yakınlığı ve ortak dini inançları, etnik kimlikleri ve kökenleri temel alan güven ağlarından istifade etme kabiliyetleriydi. Ticaretin son derece riskli olduğu ve bir şirketin hayatta kalmasının, tek bir iş ortağının dürüstlüğüne bağlı olabildiği bir dünyada, güvenilirlik esastı. Ancak güvenilirlik en kolay, sosyal bağlantılar sayesinde var olan bir emniyeti ayakta tutmanın yollarını bilen kişiler arasında mümkün olabiliyor ve bir tarihçinin "ilişkisel kapitalizm" dediği durumu ortaya çıkarıyordu. Bu ağların önemi o kadar büyüktü ki, tüccar cemiyetlerinin önde gelen Fransız tarihçisi Olivier Pétré-Grenouilleau, "Atlantik ticaretinin özellikleri,

sadece piyasanın kurallarına bağlı değildi" sonucuna ulaşır. Pamuk piyasaları çoğunlukla piyasa dışındaki sosyal ilişkilere dayanıyordu.[63]

Fiziksel yakınlık, güven ağlarını kurmanın bir yoluydu. Küresel pamuk ticaretinin görece küçük sayıda ticaret merkezlerinde odaklanmasının bir nedeni de, yakınlığın bu ağların ve destekleyen kurumların serpilmesini sağlamasıydı. Liverpool'daki ilk pamuk komisyoncularından biri olan Nicholas Waterhouse, şirketini aile üyeleriyle ve yerel "arkadaş"lardan oluşan bir ağla bezemişti. Edward Baines'in 1835'te gözlemlediği üzere, Liverpoollu tüccarlar daha geniş olarak "katı dürüstlük ve şeref" ilkelerinden beslenen bir ahlakla, ilişkilerini düzenliyorlardı.[64]

Ancak bu ağların dünyanın etrafında yarım daire çizmesi de gerekiyordu. Devasa mesafelerin ötesinde güveni tesis etmek çok daha zordu ve muazzam emek gerektiriyordu. William Rathbone VI pamuk ticaretini canlandırmak için 1841'de New York'u ziyaret ettiğinde, babasına "bazı kıymetli dostlukları" acilen onaylama ihtiyacı olduğunu yazmıştı. Gerçekten de Rathbone'ların yazışmaları, güven ve dostluk ağları kurmaya yönelik çabalarla doludur. Rathbone'ların ortağı Adam Hodgson 1820'lerin başlarında ABD pamuk piyasasında keşfe çıktığında, New York'tan şunları bildirmişti: "Ticari yükümlülükleri ve kişisel arkadaşlığı temel alan ortak duygularımızın, dostlarımızın bize karşı hep sergilemiş oldukları nezaket ve itimada karşılık vermek için her fırsattan faydalanmaya özen göstereceğinizin o kadar çok farkındayım ki, bu ülkeye vardığımdan beri ne kadar büyük bir nezaket ve itimada tanıklık ettiğimi size anımsatmama gerek yoktur." Evlenme teklifini andıran bir dille, bir ticaret şirketi hakkında "gayet dostça davranıyorlar ve sanırım bize sadıklar, bir pamuk siparişi vesilesiyle yükleme yapmaya teşvik edilebilirler" şeklinde konuşuyordu. Diğer ticaret şirketleri de benzer şekillerde çalışıyordu: Volkartlar Avrupa pamuk ticaretine yer edinmek

istediklerinde, "referans" gösterdikleri birkaç Hintli, Alman, İngiliz ve İsviçreli ticaret şirketi, saygıdeğer karakterlerine tanıklık etmişti. Başkalarını onlara "güven" duymaya davet ederken, "içten dostlarının" adını veriyorlardı. Baringler Hindistan'la ticareti genişletmek istediklerinde, Bombay'daki acenteleri, "tam bir emniyet içinde güven duyabileceğiniz dikkatli, zeki ve çok saygıdeğer insanlar" olan yerel tacirleri belirlemişti.[65]

Bu ağların içinde aileler özellikle vazgeçilmezdi. William Rathbone 1805'te satın aldığı pamuğu satmakta sorunlar yaşayıp, acilen nakde ihtiyaç duyduğunda, babası ve ağabeyi ona 3000'er pound vererek, William'ın "büyük korku"sunu aşmasını sağlamışlardı. Brownlar güney limanlarındaki acente ve mümessil ağlarını genişletmek istediklerinde, sağlam bağlar arayışına girmişlerdi. Charleston'daki acenteleri olan James Adger, Brownlar gibi Kuzey İrlanda kökenliydi ve Alexander'in eski bir arkadaşıydı. Savannah'daki acenteleri John Cumming ise, diğer limanlardaki mümessilleri gibi, evlilik bağlarıyla bağlanmıştı. Volkartlar için de aile bağları çok önemliydi. Kayınpeder Eduard Forrer, St. Louis'de bir acente kurmuştu. Theodor Reinhart pamuk işini babasının şirketinde öğrendikten sonra, 1876'da Volkart Kardeşler'in sahibinin kızı olan Lily Volkart ile evlenmiş, böylece iki tüccar şirketini birleştirmişti: bu, pamuk dünyasındaki gerçek bir hanedan evliliğiydi.[66]

On dokuzuncu yüzyılın en önemli ticaret şirketlerinden biri olan Ralliler'i ele alalım. 1860'lara gelindiğinde, Ralli ailesinin (1818'den itibaren) Londra'da, (1825'ten itibaren) Manchester'da, "şarkta" (İstanbul, Odessa), Hindistan'ın çeşitli yerlerinde, örneğin Kalküta'da (1851), Karaçi'de (1861) ve Bombay'da (1861) ve ABD'de mümessilleri vardı.[67] Dolayısıyla Ralliler, ABD'den pamuğu satın alıp, Liverpool'a gönderebiliyor, Manchester'daki işleyicilere satıyor, sonra da bitmiş ürünleri Kalküta'da satıyordu, üstelik bu işlemler hep kendi

ailelerinin içinde kalıyordu. Tüm dünyayı kapsayan bu imparatorluğun kökleri, Anadolu kıyısındaki küçük bir Yunan adasında bulunuyordu, çünkü Ralliler şirketinin başındakilerin hepsi olmasa da çoğu Sakız Adası'ndandı, hatta bunların çoğu doğrudan Ralli ailesinin üyeleriydi. İki kardeş, John Ralli ve Strati Ralli, ticarete atılmak için Londra'ya gitmişlerdi. 1822'de üçüncü kardeşleri Pandia S. Ralli'yi de Londra'ya getirmişlerdi. Strati Ralli 1825'te tekstil ticareti yapmak için Manchester'daki büroyu açmış, John Ralli ise 1827'de Odessa'ya gitmişti. İstanbul'da yaşayan dördüncü kardeşleri ise 1837'de İran'da bir büro, beşinci kardeş Augustus S. Ralli de Marsilya'da bir pamuk bürosu açmıştı.[68]

Tüm diğer Ermeni, Fars, Yahudi diasporaları gibi, Yunan diasporası küresel pamuk ticaretinde önemli bir rol oynuyordu. On sekizinci yüzyılın son çeyreğinde, Yunanlar Osmanlı İmparatorluğu'nu dış dünyaya bağlayan ekonomik ağların içinde, özellikle de Mısır'ın pamuk ticaretinde bilhassa önem kazanmıştı. Mısır'a on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında, Mehmet Ali Paşa'nın sanayileşme çabalarının ilk dalgası esnasında gelen Yunanlar, Mısır'daki en büyük yabancı tüccar grubunu oluşturmuş, İskenderiye'nin denizaşırı ticaretine katılmışlardı. 1839'a gelindiğinde, on iki Yunan ticaret şirketi İskenderiye pamuk ihracat piyasasının yüzde 33'ünü ele geçirmiş, en büyük Yunan şirketi olan Tossizza Freres et Cie, Mısır pamuğunun yüzde 11'ini ihraç etmişti.[69]

Yunanlar gibi, diğer diaspora cemaatleri de küresel pamuk ticaretinde önemli bir rol oynuyordu. Yahudiler, kısmen daha önceki ayrımcılığın da zorlamasıyla, tekstil alanı da dahil olmak üzere gezgin tüccarlar olarak çalıştıklarından, küresel iplik ve pamuk kumaş ticaretinde merkezi konuma yerleşmişlerdi. En meşhur örnek olan Rothschild'ler Manchester'daki tekstil ticaretine girdikten sonra, Avrupa kıtasına ihraç ettikleri mallar için çoğunlukla Frankfurt'taki din kardeşleri ara-

sında müşteri buldular. Nathan Meyer Rothschild'in öyküsü, çoğu diğerini temsil eder niteliktedir: 1777'de ayrıcalıklı bir Frankfurtlu bankacı ve tüccar ailesine doğan Nathan, ticari çıraklık için 1789'da Londra'ya gitmiş, sonra Manchester'a geçerek 1799'da kendi ticaret acentesini açmış, beraberinde bol miktarda sermaye getirmişti. Otobiyografisinde, "İngiltere'ye ne kadar yaklaşırsam, mallar o kadar ucuzluyordu," diye anımsar. "Manchester'a varır varmaz, bütün paramı yatırdım, her şey o kadar ucuz ki; hem de iyi kâr ettim." Manchester'da Frankfurt ve Avrupa kıta pazarları için mal satın alıyor ve işleyicilere kredi sağlıyordu. Rothschild'in Manchester'daki başarısı, Frankfurt'taki diğer Yahudi ailelerini Manchester'da iş kurmaya cesaretlendirmişti. Bunun sonucunda, on dokuzuncu yüzyılın başlarında Frankfurtlu Yahudi aileler, kıtadaki İngiliz pamuklu ticaretinde önemli bir rol oynuyordu.[70]

On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında hâlâ istisna olsa da, bu diaspora ağlarının bazıları şirketlerin içine de dahil edilerek, güven ağlarının önemini kademeli olarak azaltıyordu. Ralliler böyle bir vakaydı, daha kısıtlı biçimde Brownlar da öyleydi. Ancak belki de çağının en ilerisinde olan, uzak yerlere yayılmış ağları şirketin kendi içine katan bir İsviçre şirketiydi: Volkart Kardeşler. 1851'de Salomon Volkart tarafından, pamuk sanayiinin önemli bir merkezi olan İsviçre'deki Winterthur kenti ile Bombay'da aynı anda kurulan bu şirket, Hindistan'da ham pamuk satın alıp, Hindistan'a işlenmiş ürün ihraç ederek işe başlamıştı. Daha fazla şube açtıkça, Volkart Kardeşler gitgide sadece Hindistan'dan değil, dünyanın başka bölgelerinde de pamuk alımını düzenlemeye başlamış, bu pamuğu çeşitli Avrupa limanlarına naklederek eğiricilere satmıştı. 1850'lerin sonlarına gelindiğinde, Volkart Kardeşler aynı firma bünyesinde, geniş çaplı satın alma ve satma faaliyetlerini içine alan küresel ticaret ağları kurmuştu.[71]

Köylü tarımını dönüştüren öncü bir devrimci:
Salomon Volkart, Winterthur, İsviçre.

Ancak yüzyılın ortalarında, Volkart istisnaydı ve pamuğun çoğu, güven ağları aracılığıyla bağımsız şirketler arasında alınıp satılıyordu. Mektuplaşmalar, yüz yüze görüşmeler ve yolculuklar sayesinde, bu tüccarlar arasında, dünyanın çok farklı bölgelerindeki insanlarla tanışıklık ve bağlantılar ortaya çıkmıştı. Ekicilerden veya işleyicilerden farklı olarak, tüccarlar genellikle çok uzaklardaki insanlarla, kendi memleketlerindeki veya hemen civarlarındaki insanlarla olduğundan daha yakın ilişkilere sahipti. Yüzyılın ortalarına ait olan bir mektupta, E. Rathbone Kahire, Aden, Filistin, İskenderiye ve Fransa gibi çok çeşitli yerlerdeki iş ortaklarına veya akrabalarına sesleniyordu. Dünyanın her yanından tüccarlar İskenderiye, Liverpool ve Bombay'da olduğu gibi, Le Havre'a da geliyordu, hatta büyük tüccarların sadece birkaçı Le Havre'ın köklü ailelerindendi. Rathbone ve diğer tüccarlar uluslar ötesi bir topluluğun içinde yaşıyor, burada kolayca yolculuk yapabiliyordu. Uzak şehir ve kentlerdeki insanlar benzer iş alanlarına dalıyor, benzer şekillerde giyiniyor, memleketlerindekinden farklı olmayan evlerde oturuyor, benzer kitapları okuyor, in-

san doğası ve politik ekonomi hakkında benzer görüşler besliyor ve hatta aynı ailenin bir parçası olabiliyordu.[72]

***

Sosyal bir sınıf olarak birleşen ve kurdukları kuruluşların güçlendirdiği bu tüccarlar, İngiltere'den Fransa'ya ve ABD'ye kadar çok çeşitli yerlerde muhteşem bir politik nüfuza da sahipti. Ticaretlerinin yerel, ulusal ve küresel politikaya derinden bağlı olduğunu erkenden fark etmişlerdi; devletin piyasaya müdahale etmediğini, aksine piyasayı oluşturduğunu dürtüsel olarak kavramışlardı. Gündelik deneyimlerinden, küresel ticaretin doğal bir ortamda ortaya çıkmadığını, yalnızca özenli, bilinçli düzenlemeler sayesinde geliştiğini öğrenmişlerdi. Bunun sonucunda, Liverpoollu pamuk komisyoncusu Samuel Smith'e göre, politika her yerdeydi: "İşlerimiz yabancılarla çok fazla ilişki gerektirdiği ve dış politikanın işleyişinden, özellikle de savaşlardan ve savaş korkusundan çok etkilendiği için, doğal olarak bizler de sağlam birer politikacı olduk."[73]

Tüccarlar "sağlam birer politikacı" olup, devletin, dünyanın pamuk yetiştiricilerini, pamuk işleyicilerini ve pamuk tüketicilerini birleştirmeye yönelik dev projeleri için önemini fark ettiklerinde, kendi eğilimlerinin çoğunu paylaşan hükümdarlar ve bürokratlarla karşılaştılar. Avrupa devletleri var olmak için, pamuklu alanında olduğu gibi hızlı sermaye birikimi sayesinde ortaya çıkan zenginliğe gitgide daha fazla bağımlı olmuşlardı. Dolayısıyla devlet adamları devletin hamisi olan bu kapitalistlere dikkatli yaklaşıyor ve örgütlendiklerinde genellikle onlara boyun eğiyorlardı. Avrupa devletlerini, Japonya ve Çin gibi diğer çağdaş devletlerden ayıran, yalnızca güçleri değil, aynı zamanda sanayi sermayesinin ihtiyaçlarına olan hassasiyetleriydi.[74]

Her ne kadar tüccarlar hemen hemen her konuda hükümetlerinden bir şeyler talep ediyor olsalar da, en önemli konulardan biri, ticaret altyapısıydı. Rıhtımların, antrepoların,

demiryollarının ve suyollarının inşası, malların ve bilginin yeni gelişen küresel ekonomideki akış hızını doğrudan etkilediği için, tüccarların gündeminde en yukarıdaydı, çünkü bu dolaşım hızı, birikimin hızını da belirliyordu.[75]

Her ne kadar ticaret, kaza eseri ve düzenlemesiz, birkaç adamın keyfine bağlı olarak gelişiyormuş gibi görünse de, nihayetinde devletlerin kurduğu ve uygulamaya koyduğu bir yasal altyapıya dayanıyordu. Elbette tüccarlar da, politik enerjilerinin büyük bir kısmını, bu yasal düzeni güçlendirmeye ve kendi çıkarlarına göre uyarlamaya çalışarak harcıyordu. Bu süreçte bazen kasıtlı, bazen kasıtsız olarak devletin gücünü artırıyordu. Tüccarların kendi aralarında yaptığı anlaşmaların, uygulanabilir kurallara ihtiyacı vardı, tüccarlar da hiçbir aktörün bu kuralları uygulamada devlet kadar etkili olamayacağını kavramıştı. New Yorklu avukat Daniel Lord'un 1835 tarihli "Acenteler Kanunu"nda ayrıntılı olarak açıkladığı üzere, yasal hükümler tüccarların uzak ülkelerde acentelere ve aracılara sahip olmasını ve bunların adına hareket edebilmesini sağlamıştı: "Modern ticaret başkalarının güçlerinden *yardım alıp bunları kendine tabi kılarak* ... uzun mesafelerdeki uç noktalara temas eder ve hem Ekvatora, hem de Kutuplara boyun eğdirir; okyanusları aşar, Afrika çöllerinden geçer ve Asya platolarını fetheder."[76]

Yerkürenin kırsal bölgelerinin gerçekten dönüştürülmesi söz konusu olduğunda, bu bölgeleri sanayinin hammadde tedarikçisi ve işlenmiş ürünlerin pazarı haline getirmek için, bu "kanun" bilhassa önem kazanmıştı. Ne kadar çok pamuk tedarikçisi olursa, o kadar çok pamuk tüketicisi oluyor, ticaret o kadar artıyordu. Tüccarlar özellikle de dünyanın köleleştirilmemiş bölgelerinde devletin gücünü daha fazla hissettirmesini arzuluyor ve pamuk yetiştirilen yeni bölgelere sızdıklarında, devleti de beraberlerinde getirmeye çalışıyordu. Bunu yaparken, en acil takıntılarından biri yine bu "kanunu" yerkürenin pamuk yetiştirilen kırsal bölgelerine şırıngalamaktı,

ancak köylü üretiminin hâkimiyetindeki toplumlarda bunu yapmakta sık sık zorlanıyorlardı. İngiltere hâkimiyetindeki Hindistan gibi koloni eyaletlerinde bu en çok açığa çıkıyordu. Bombay'da tüccarlar, Hint pamuğu ticaretine ilişkin yeni kurallar ve düzenlemeler getirmesi için İngiliz hükümetini sürekli sıkıştırıyordu. Hint pamuk ticaretinin gözlemcilerinden biri, şöyle tespit ediyordu: "Pamuk kanunları sadece zamanlama açısından İngiliz yönetiminin en erken ekonomik kanunları olmakla kalmaz, aynı zamanda çağdaş ekonomik dünyadaki belki de en gelişmiş kanunlardır." Bu kanun her yerdeydi. Bombay hükümeti 1829'da, "pamuk paketleme ve satışında işlenen suçlardan" hüküm giyen kişilerin, iki yıl hapis cezasına çarptırılacağına karar veriyordu. Piyasa kuralları, dolayısıyla da piyasanın kendisi, tüccarların ve devletin birlikte hareket ederek çıkarlarının kesiştiği noktada ortaya çıkmıştı. Ne gariptir ki, tüccarlar devletin otoritesini genişletme projelerinde başarılı oldukları ölçüde, ticaret önceki kuşaklar boyunca kurdukları güven ilişkilerine daha az bağımlı hale geliyordu.[77]

Bu kanun gitgide yerkürenin kırsal bölgelerine sızdıkça ve devletin geliştirdiği altyapı projeleri, mal dolaşımını hızlandırdıkça, tüccarlar da küresel piyasaları kendi çıkarlarına göre şekillendirmek için devletin gücünü kullanmak üzere topluca seferber oldular. Gerçekten de küresel bir sanayi politikasına sahiptiler. Özellikle de İngiliz tüccarların ve işleyicilerin politikaları en küresel politikalardı. Pamuk imparatorluğunun merkezinde yer alan bu insanlar, yabancı piyasaları erişime açmanın, hükümetin en temel fonksiyonu olduğuna inanıyorlardı. Örneğin 1821'de, Manchester Ticaret Odası hükümetten, iplikten alınan ithalat vergilerini indirmesi için Danimarka'ya baskı yapmasını istemişti; 1822'de Doğu Hindistan'la daha fazla serbest ticaret talep etmişler; daha sonra da İngiltere ile İrlanda arasındaki vergilerin kaldırılması için zorlamışlar, "Brezilya gümrük vergileri", "Batavia'ya ithal edilen

İngiliz malları üzerindeki vergiler", "Monte Video'daki vergiler", Fas ile ticaret ve "Şanghay'daki vergiler" hakkında tartışmışlardı. Le Havre'daki tüccarlar da ticaretin engellenmemesi için baskı yapıyordu.[78]

Çoğu tüccar serbest ticarete, piyasalara ve ucuz işgücüne ulaşma çıkarlarına mükemmel bir biçimde uyan açıkça ideolojik bir bağlılıkla bağlıyken, ticarete yeni engeller çıkarmanın en güçlü savunucusu da olabiliyorlardı. Gönüllerinde yatan serbest ticaret konusundaki ısrarları, göze batacak kadar tutarsızdı. Henüz 1794'te, birkaç pamuk tüccarı "eğirilmiş pamuğun İngiltere'den ihracını" protesto etmişti. Bunlara göre eğirilmiş pamuk ihracatı, İngiltere'nin refahını tehdit ediyordu, çünkü Almanya'da düşük ücretle dokunup kumaş haline getirilen iplik, İngiltere'de işsizlik yaratıyordu. İnsanı ürkütecek kadar modern bir sav öne sürüyorlardı: "Onların gıdaları daha ucuz olduğu için, elle bizim işçilerimizden daha ucuza üretebiliyorlar, ilk önce el tezgahında çalışan dokumacılarımızın işlerini aldılar, şimdi de eğirme dahil diğer alanlarda hızla ilerliyorlar." Manchester Ticaret Odası da benzer şekilde "İngiliz zanaatkârların" yurtdışına göç etmesine ve "kendi fabrikalarımızda kullanılan makinelerin serbestçe ihracına" karşı çıkıyordu.[79]

Tüccarlar ulusal hükümetlerine, hem politik hem de askeri güç kullanarak dış piyasalara erişimlerini koruması için de çağrıda bulunuyordu. 1794'te Manchester Tüccar Cemiyeti, Kraliyet Deniz Kuvvetleri'nin, kıymetli yerel ürünlerle yüklü gemileri Akdeniz'e açılırken korumasının öneminden bahsediyordu. 1795'te hükümete, Almanya ile ve daha geniş olarak kıtayla olan ticareti askeri olarak koruması için çağrıda bulunmuşlardı. Manchester'da tüccarlar hükümetin Atlantik'teki gemileri korsanlardan korumasını talep ediyor ve "daha büyük bir deniz gücü" istiyorlardı.[80]

Tüccarların ticaretleri gibi, politik vizyonları da gerçekten küreselti, "Baltık Denizi'ne ihraç edilen pamuk ipliği için

ödenmesi gereken makul vergilerden," Hint pazarını açmaya yönelik sömürge borç kanunlarına kadar uzanıyordu. İngiltere'de Hindistan kısa sürede "başlıca sorun" haline geldi. Pamuk fabrikası sahibi Henry Ashworth için, Hint piyasası uygun devlet müdahaleleri sayesinde açılacak olursa, sınırsız fırsatlar sunuyordu: "Şimdi, makul serbest ticaret ilkelerine en az buradakilerin çoğu kadar titizlikle bağlı olsam da, buradan her zaman, bizler kadar gelişmiş bir politik ekonomiye sahip olmayan halklarla ilişki kurarken, bunlar bilinçlenene kadar hareketlerimizi ertelememiz gerektiği sonucu çıkmaz. ('Dinleyin')." Ekonomiden biraz anlayan Ashworth, ekonomik düşüncenin "ekonomiyi biçimlendirmeye" yaradığını, yani birkaç on yıl sonra Hindistan'da olacağı gibi, daha önce mümkün olmayan şeyleri mümkün kıldığını sezgisel olarak kavramıştı.[81]

Devleti Hint köylülerini, dünya piyasaları için pamuk üreticileri haline getirmeye çağırmak, tüccarların devleti yerkürenin pamuk yetiştirilen kırsal bölgelerine çekmeye yönelik çok daha büyük projelerinin bir kısmını oluşturuyordu. Dünyanın köleliğin hâkimiyetindeki pamuk yetiştirilen bölgelerinden farklı olarak, Hindistan ve başka yerlerde kırsal bölgeleri etkin olarak dönüştürmek için emperyalist devletin gücüne ihtiyaçları olduğunun farkındaydılar. Ancak öngöremedikleri şey, devlet kurma projesini ne kadar çok geliştirirlerse, pamuk imparatorluğu içinde kendi önemlerinin o kadar azalacağıydı.

***

Henry Ashworth, ticaret dünyasının, küresel piyasaları şekillendiren güçlü devletleri temel aldığını başkalarından çok daha net olarak kavramıştı ve İngiliz devletinin, tüccarlarının ve üreticilerinin çıkarlarını savunmasını hiç çekinmeden selamlıyordu. Sanayileşen ülkeler, güçlerini ve sosyal dengeyi korumak için, üretim ekonomisinin serpilmesine bağımlıydı.

Hiç de büyük bir vizyonu olmayan devlet adamları bile, yerel sanayi için güvenilir bir hammadde tedarikinin ve ürünler için bir pazar yaratmanın önemini idrak edebiliyordu. Büyüme hızları o kadar büyük, rekabetleri o kadar acımasızdı ki, Avrupa devletleri yerkürenin kırsal bölgelerini aynı anda hem sanayi teşebbüsleri için malzeme tedarikçisi, hem de ortaya çıkan ürünler için müşteri konumuna dönüştürmeye çalışıyordu. İşgücü arayışı içinde kendi kırsal bölgelerini dönüştürdükten sonra, bu tecrübeyi dünyanın geri kalan kısmında da kullanmak, bu özel entegrasyon biçimini sanki bir "doğa kanunu" haline getirmek istiyordu.

Bu yeni misyon, devletlerin işine geldiği gibi, güya kutsal merciler tarafından buyurulmuştu, aynı zamanda da kasıtsız olarak sanayi kapitalizminin, savaş kapitalizminin daha önceki mekanizmalarının bir kısmına olan bağımlılığını azaltıyordu, özellikle de yerel halkların topraklarına düpedüz el konulmasına ve işgücünün kölelik aracılığıyla seferber edilmesine. Piyasanın yönlendirdiği şekilde altyapıyı kurma kabiliyetleri büyüyen tüccarlar, yerkürenin kırsal bölgelerine sermaye sıçramalamaya ve işçileri seferber etmeye ayarlanmış bir yasal düzeneğin de desteğiyle, köylü tarımını yeniden şekillendirmeye ve dünya piyasaları için pamuk üretimine yönlendirmeye yönelik çabalarını ikiye katladı. Devletler güçlendikçe, tüccarlar da önceden hiç görülmemiş büyüklükte sermaye akımlarını ve bununla birlikte sanayi üretiminin mantığını, önceleri bağımsız olan kırsal bölgelere aşılayabiliyordu. Örneğin İngiliz ticaret şirketi Baring, 1840'larda pamuk tedarik kaynaklarını, Bombay'dan ithalat yaparak çeşitlendirmişti. Avrupalı kapitalistler, Mısır'da pamuk üreten fellahlarla da ticarete girişmişti. 1840'ların sonunda ve 1850'lerin başında, yurtiçindeki pamuk ticareti üzerindeki devlet tekelinin zayıflamasıyla, özellikle Yunan soyundan gelen tüccarlar ülkenin iç bölgelerine girmiş ve doğrudan köylülerden pamuk satın almaya başlamıştı. Ancak belki de en ileri görüşlü olan mo-

del, Volkart Kardeşler'in geliştirdiği modeldi. Genişleyen bir emperyalist hükümetin kuyruğuna takılan Hint pamuğu tüccarları, yerel üreticilere gitgide daha da yaklaşıyordu, öyle ki Volkartlar ve Avrupalı meslektaşları 1875'e gelindiğinde, bir zamanlar baskın olan Hintli rakiplerinin sattığının iki katı kadar pamuk ihraç ediyordu.[82]

***

Ancak Avrupa sermayesi 1800'lerin emperyalist devletleri arasında ortaklarını bulmadan önce, pamuk imparatorluğu, kölelik ile sanayi kapitalizminin en güçlü ve kârlı bir biçimde birleşmiş gibi göründüğü bir bölgeden, ABD'den gelen bir şokla sarsılacaktı. Kölelik ile sanayi kapitalizmi başka yerlerde de gayet güzel geçiniyor görünüyorlardı. Ama bildiğimiz gibi başka her yerde, kâr üreten bu iki motor, ulusal sınırlarla birbirinden ayrılıyordu. Kuzey Amerika böyle değildi. Dünyanın her yerinden farklı olarak, ABD'de savaş kapitalizmi ve sanayi kapitalizmi aynı ulusal topraklarda bir araya geliyordu. Ancak hiçbir politik birlik, bu iki sistemin birbirine zıt politik güçlerini ebediyen kendi içinde barındıramazdı.

ABD ekonomik olarak kendi ayakları üstünde durduğunda, köle sahipleri ile sanayi kapitalistleri bu devletten gitgide farklı taleplerde bulunmaya başlamıştı. Amerikalı işleyiciler ve birkaç tüccar, İngiltere ve başka yerlerdeki rakipleri gibi, sanayi kapitalizminin mekanizmalarının, yerkürenin pamuk yetiştirilen kırsal bölgelerine doğru taşınabileceğine ve gerçekten de hammadde tedariki için yeterli kaynağı güvenceye alabileceğine inanmaya başlamıştı. En etkileyici örnek olarak, Bostonlu pamuk işleyicisi Edward Atkinson, kendi fabrikasında büyük sayılarda işçiyi seferber ve disipline etme kabiliyetini gördüğünde, ücretli işgücünün sarsılmaz savunucularından biri olmuştu. Dünyanın başka yerlerinde olduğu gibi, Amerikalı sanayiciler de güçlenen ulusal hükümete kendi politik çıkarlarını dayatıyordu.[83] Diğer taraftan pamuk yetiştiren köle

sahipleriyse, Atlantik ticaretinin politik ekonomisini tercih ediyor ve devletin çiftlik tarımı için daha fazla toprak temin etme kararlılığına ve kölelik kurumunu zorla uygulamasına dayanıyordu. Federal hükümetin güçlenmesinin, işgücü üzerindeki hâkimiyetlerini kısıtlayabileceğinden de korkuyorlardı. Ne de olsa kölelik, isyan etmesi muhtemel olan kölelere karşı sürekli şiddet uygulanmasına dayanıyordu, bu şiddet ise, devletin onu göz ardı etmeyi kabullenmesine dayanıyordu. Dolayısıyla köle sahipleri, devlet üzerindeki denetimlerini güvenceye almak veya en azından köleliğin politik karşıtlarını Washington'daki gücün koridorlarından uzak tutmak için acil bir ihtiyaç duyuyordu.

Oysa bu denetim gitgide ellerinden kayıyordu. Kuzeyli eyaletlerin dinamik sanayi ekonomisinden, yurtiçinde sanayileşmeye dayalı bir politik ekonomi kurmaya çalışan küçük ama büyüyen bir kapitalist grubu türemişti. Ekicilerinki gibi, bunların politik ihtiyaçları da devlet kurumlarının denetimini gerektiriyordu. Fakat güneylilerden farklı olarak, kuzeyli sanayi kapitalistleri, ticari çiftçilerle ve hatta hızla büyüyen işçi sınıfının bazı kesimleriyle girişikleri görece dengeli bir politik koalisyondan da artan ölçüde politik güç kazanıyordu. Ayrıca uzun zamandan beri ekicilerin en önemli kuzeyli müttefiki olan ve kendilerini zengin etmiş olan Atlantik ticaretinin politikasını savunmuş olan, az ama çoğalan sayıda tüccarın, artık gitgide eski ittifaklarını terk ederek, yurtiçinde sanayileşme projesini benimsemeye başlamalarından cesaret alıyorlar, ama Güney'deki kölelik rejimine meydan okumakta tereddüt de ediyorlardı. En önemli örneklerden biri olarak, ABD'nin en önemli pamuk komisyoncusu olan Brown'lar yavaş yavaş döviz alışverişinde uzmanlaşmaya ve sanayi teşebbüslerine, örneğin demiryollarına ve New York'taki Novelty Demir Fabrikası'na yatırım yapmaya başlamıştı.[84]

Bu hamleler akla yakındı, çünkü ilk ticaretini yaptıkları emtia, giriş maliyetleri düşük olduğundan, yeni rakiplere

daima açıktı ve bu rakipler daha büyük risklere girmeye ve daha küçük marjlarla çalışmaya istekliydi. Girişin önündeki engellerin ufak olması, çok büyük sayıda küçük işlemciden oluşan bir pamuk piyasası yaratmış ve daha zengin olan komisyoncuları, daha büyük sermaye gerektiren daha kârlı iş alanlarına girmeye itmişti. Baring'ler gibi yabancı kapitalistler de Brown'lara katılarak, özellikle demiryollarına, kömür madenciliğine ve işlemeciliğe yatırım yaparak, yatırımlarını çeşitlendirmişti. Bunlar, devlet gücünün genişlemesiyle, tüccar sermayesinin rolünün küçülmekte olduğunu ve sanayicilerin, devleti de yanına alarak, yerkürenin kırsal bölgelerine daha da fazla dalmasını ve pamuk üretimi ve tüketimi için daha fazla toprak ve işgücü bulmasını sağlayacak bir geleceğin ufukta göründüğünü, diğerlerinden daha iyi anlamışlardı. En ileri görüşlü işleyiciler ve tüccarlar, bu yeni hâkimiyet biçimlerinin, emtia üreticilerinin gücünü belirgin ölçüde zayıflatacağını ve dolayısıyla pamuk imparatorluğunun içindeki en tehlikeli istikrarsızlık kaynaklarından birini, ama bununla birlikte küresel kapitalizmi de ortadan kaldıracağını kavramıştı.[85]

Farklı iş grupları arasındaki sosyal güç kaymasının ciddi boyutlarda olduğu ortaya çıktı. ABD'yi eşsiz kılan, ekonomik seçkinler arasındaki hizipleşme o kadar büyüktü ki, köle sahiplerinin tarafını tutan tüccar kapitalistler bile, büyük bir kriz anında, eski müttefiklerini yalnız bırakacaktı. Brezilya gibi bundan tamamen farklı olan diğer köle sahibi toplumlarda ise, ekiciler ve ihracat tüccarları birleşik bir politik blok oluşturarak, yurtiçinde sanayileşmenin kendi ekonomik çıkarlarına bir tehdit oluşturduğu ve köle işçiliğinin vazgeçilmez olduğu üzerinde uzlaşıyordu.[86]

ABD'deki ekonomik seçkinlerin saf değiştirmesinin yanında, Volkart'ların Hindistan'da yaptığı gibi köleliğin bulunmadığı kırsal bölgelere el atma fikri, kölelikle sanayi kapitalizmini bir araya getirmenin artan masraflarını ve azalan faydaları-

nı gözler önüne serdi. 1861'de bu karışım hem mecaz, hem de gerçek anlamda patladı ve bunu takip eden Amerikan İçsavaşı, sadece bu genç cumhuriyet için değil, küresel kapitalizmin tarihi için de bir dönemeç noktası haline geldi.

9

Tüm Dünyada Yankılanan Bir Savaş

Dışarıdan bakıldığında, pamuk Amerikan İçsavaşı'nın odağındaydı: *Punch* dergisinin Amerikan İçsavaşı yorumu, 1861.

Küresel pamuk imparatorluğunun temellerini en iyi aydınlatan şey, bir krizdir. Amerikan İçsavaşı da böyle bir krizdi. Nisan 1861'de Sumter Kalesi'ne ateş açıldığında, pamuk dünyanın en önemli işleme sanayiinin en önemli bileşeni haline

gelmişti. Pamuk ipliği ve pamuklu kumaş üretimi, İngiliz pamuk tüccarı John Benjamin Smith'in, adeta kendi kendini kutlar gibi yaptığı, ama özünde doğru yorumuyla, "şimdiye dek herhangi bir çağda veya ülkede ortaya çıkması mümkün olan en muhteşem sanayi" haline gelmişti. Çalışan nüfus sayısı, çıktıların değeri, kârlılık gibi birçok ölçüt açısından, pamuk imparatorluğunun eşi benzeri yoktu. Bir yazarın cesur tahminine göre, 1862'de tüm dünyada tam 20 milyon insan, yani yaşayan her altmış beş kişiden biri, pamuk yetiştirmede veya pamuklu kumaş üretiminde çalışıyordu. Hâlâ fabrikalarında tüm dünyadaki mekanik iğlerin üçte ikisini barındıran İngiltere'de, nüfusun beşte biri ile dörtte biri civarında bir kısmının geçimi bu sanayiye bağlıydı; tüm İngiliz sermayesinin onda biri buraya yatırılmıştı ve tüm ihracatın yarısına yakını pamuk iplikten ve kumaştan oluşuyordu. Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nin geniş bölgeleri, öngörülebilir nitelikte ucuz pamuk tedarikine bağımlı hale gelmişti. Londra'daki *İstatistik Cemiyeti Dergisi*'nin duyurduğuna göre, buğday haricinde başka "hiçbir ham ürün, insanın arzularını böylesine büsbütün ele geçirmemişti."[1]

Sanayi Avrupalı işleyicilere ve tüccarlara büyük bir servet, yüzbinlerce fabrika işçisine ise kasvetli bir iş getirmiş, ayrıca ABD'yi dünya ekonomisinin merkezi sahnesine sıçratarak, "şimdiye kadar düşünülenin ve gerçekleştirilenin çok ötesinde, en başarılı tarım sanayiini Amerika Devletleri'nde" inşa etmişti. ABD'ye dünyanın ekonomi haritasında bir yer kazandıran şey, yalnızca pamuk ihracatıydı. İçsavaş'ın arifesinde, ham pamuk yurtdışına gönderilen tüm ABD ürünlerinin değerinin yüzde 61'ini oluşturuyordu. Pamuk 1780'lerde patlama yapmaya başlamadan önce, Kuzey Amerika küresel ekonomide gelecek vaat eden, ama kıyıda kalmış bir oyuncuydu. 1861'de ise, küresel kapitalizmin amiral gemisi olan Büyük Britanya, New York, New Orleans, Charleston ve diğer Amerikan limanlarından gönderilen beyaz altına tehlikeli ölçüde bağımlı

olduğunu keşfediyordu. 1850'lerin sonunda, ABD'de yetiştirilen pamuk, İngiltere'de tüketilen 363 milyon ton pamuğun yüzde 77'sini oluşturuyordu. Aynı zamanda Fransa'da kullanılan 87 milyon tonun yüzde 90'ını, Alman Gümrük Birliği devletlerinde eğirilen 52 milyon tonun yüzde 60'ını, Rusya'da işlenen 46 milyon tonun yüzde 92'sini oluşturuyordu.[2]

Amerika'nın piyasada bu denli baskın bir konuma hızla yükselebilmesinin nedeni çok basitti. ABD, ham pamuk üretimi için gereken üç zaruri bileşeni, tüm diğer ülkelerden daha esnek biçimde tedarik edebiliyordu: işgücü, toprak ve kredi. *Economist*'in 1861 yılında tespit ettiği üzere, ABD'nin dünya pamuk piyasalarında bu kadar başarılı olmasının nedeni, toprağın "fevkalade verimli olması ve ... hiçbir maliyeti olmaması; işgücünün şimdiye kadar bol, kesintisiz ve artışta olması; pamuğu temizlemek ve göndermek için tüm kuruluşların ve ticari organizasyonların hepsinin bulunması"ydı.[3] Yüzyılın ortalarına gelindiğinde, pamuk Atlantik dünyasının refahı için büyük önem kazanmıştı. Şair John Greenleaf Whittier ona, "Batı'nın esrarı" adını takmıştı, ülkelerin topraklarının genişlediği, "doğrunun yanlış" olduğuna karar veren hâkimlerin, "zencilere gardiyanlık yapan meleklerin" yaşadığı "loş bir pamuk çiftliği" halini alan cennete dair güçlü yanılsamalar yaratan bir uyuşturucuydu.[4]

Kölelik, insanlık tarihindeki en dinamik ve en kapsamlı üretim kompleksinin merkezinde bulunuyordu. İngiliz koloni bürokratı Herman Merivale, Manchester ve Liverpool'un "zenginliğini, sanki o zenciler rıhtımlarını inşa etmiş ve buhar makinelerini üretmiş kadar, zencilerin çektiği zahmetlere ve işkencelere borçlu" olduğunu kaydetmişti. Merivale'e göre merkezi bölgelerdeki ekonomik genişleme için, çevre bölgelerdeki emtia üretiminde sermaye birikmesi gerekliydi ve gerekirse zorla çalıştırılan bir işgücüne erişim, bol bulunan toprakları üretken bir hammadde tedarikçisi haline getirmenin önkoşuluydu.[5]

İster kölelikten temin edilen maddi ilerlemeleri takdir eden, isterse köleliğin yasaklanmasını talep eden türden olsunlar, 1850'lerde çoğu insan, küresel ekonomik gelişimin fiziksel zorlama gerektirdiğini kabul ediyordu. Karl Marx 1853'te, "burjuva uygarlığı" ile "barbarlığın" göbekten birbirine bağlı olduğu sonucuna vararak, her yanında öne sürülen tezleri keskinleştiriyordu. Ama bu tezler, seçkin kesimlerde zaten genel kabul görüyordu. Örneğin *Revue des Deux Mondes* dergisinde yazan Fransız coğrafyacı Élisée Reclus, esasen aynı sonuca ulaşmıştı: "İngiltere'nin sanayi zenginliğinin, köleliğin gelişmesiyle derinden bağlantılı olduğu ortaya çıkmaktadır." Güneyli ekiciler de tutkuyla bunu onaylıyordu: Pamuk, dolayısıyla da kölelik, modern dünya için vazgeçilmezdir, ABD ve Avrupa'nın hayret verici maddi ilerlemelerinin en temelinde kölelik yatar. Güney Carolina senatörü ve pamuk ekicisi James Henry Hammond'un Senato zemininde dile getirdiği meşhur ifadeyle, köle gücüyle çalışan pamuk yetiştirme sistemi tehdit edilecek olursa, "İngiltere baş aşağı çakılır ve beraberinde bütün medeni dünyayı da sürükler. Dünya üzerindeki hiçbir güç ona savaş açmaya cüret edemez. Pamuk kraldır."[6]

Kölelik sanayide hayret verici ilerlemeler ve bununla birlikte büyük kârlar sağlıyordu. Ancak o dönemde bazıları, bu devasa ve ışıltılı makinenin yalnızca bir görüntü olduğundan kaygılanıyor, daha önce gördüğümüz üzere, ABD'nin politik istikrarına ilişkin Avrupa'da uzun zamandır beslenen kaygıları daha da güçlendiriyordu. İngiliz politik ekonomisti Leone Levi, "yabancı ülkelere haraç veren bir sanayi" olan Avrupa pamuk sanayiinin muhtemelen zarar görebileceğini saptarken, bir Fransız gözlemciye göre bu sanayinin serpilmesi, "on binlerce işçi için bir ölüm kalım meselesi, tüm gelişmiş sanayi ülkeleri için zenginlik veya sefalet meselesi haline gelmişti."[7]

Ancak en önemlisi, köleliğin istikrar için de muhtemelen tehlikeli olarak, Manchester Pamuk Tedariki Derneği'nin ifadesiyle "kaypak bir zemin" olarak görülmesinin nedeni, sade-

ce ABD'de yol açtığı sınıfsal gerginlikler değil, aynı zamanda kölelerin direnebilecek, hatta isyan edebilecek olmasıydı: Dernek 1861'de, "Köle işçiliği sistemine büsbütün güvenmemek gerek," diye beyan ediyordu. *Cotton Supply Reporter* dergisinin yakındığı üzere, "Kölelerin ayaklanması ve sivil itaatsizliği tehlikesi" daima mevcuttu. Hatta Londra para piyasasında güney demiryolları tahvillerinin kuzey demiryollarınınkilere göre daha fazla faiz getirmesi bu kaygıların yansımasıydı. *Westminster Review* 1850'de, "Hem ahlaki, hem fiziksel anlamda, temelleri adaletsizlik ve şiddete dayanan bir toplumsal durumla ilişkili tehlikeler cesurca hesaplandığında, güvensizlik artıyor," diye bildiriyordu.[8]

Amerika'da kölelik, kendi ürettiği refahı tehdit etmeye başlamıştı, çünkü pamuk üreten Güney'in kendine özgü politik ekonomisi, Kuzey'in serbest işçiliğe ve demokratik sanayileşmeye dayalı olarak yeni gelişen politik ekonomisiyle çarpışıyordu. Buna ek olarak, bu ekonomilerin batıya doğru şiddetle genişlemesi, yeni doğan ulusal kurumlarına ardı ardına krizler yaşatıyordu.[9] Bol miktarda verimli toprak tedariki ve zincire vurulmuş işgücü sayesinde, Güney, Lancashire'ın tarlası haline gelmişti, ama 1860'larda, özellikle de kuzey eyaletlerinde yaşayan çok sayıda Amerikalı, bu yarı sömürge bağımlılığını protesto etmişti. Bunlar zaman içinde ikinci bir Amerikan devrimini ateşlemişti. İnsanlardan oluşan mülklerinin güvenliğinden korkan güneyli köle sahipleri, Avrupalı ortaklarının dünya ekonomisini ve bununla birlikte kendi benzersiz ölçüde kârlı ticaretlerini korumak için müdahale edeceklerine bahse girerek, kendi başlarının çaresine baktılar. Güneyli ekiciler, kendi pamuk krallıklarının sadece bol miktarda toprak ve işgücüne değil, aynı zamanda kölelik kurumunu koruma ve bunu Amerika'nın batısındaki yeni pamuk eyaletlerine empoze etme kabiliyetlerine de bağlı olduğunu anlamışlardı. Kölelik topraklarının sürekli genişlemesi, hem ekonomik, hem de politik sürdürülebilirliğini güvenceye al-

mak için hayati önemdeydi, ama ayrılıkçı Cumhuriyetçi Parti tarafından şimdiye kadar hiç olmadığı kadar tehdit altındaydı. Köle sahipleri, bu yeni partinin özgür işgücü ve özgür toprak ideolojisinin eşit ölçüde gerekli bir koşulu olan, ulusal devlet ile vatandaşları arasında güç taleplerini sağlamlaştırma projesinin temsil ettiği şekilde, kendi insani taşınır malları olan köleler üzerindeki güçlerine meydan okunduğunu anlamışlardı.

Ancak küresel perspektiften bakıldığında, Nisan 1861'de Konfederasyon (Güney) ile Birlik (Kuzey) arasında çıkan savaş sadece Amerika'nın toprak bütünlüğü ve kendi "özel kurumları" ile değil, aynı zamanda küresel kapitalizmin tüm dünyada köle işgücüne bağımlılığıyla da ilişkili bir savaştı. ABD'deki içsavaş, tüm sanayi düzeni için zorlu bir sınavdı: Sosyal kargaşa ve ekonomik çöküş imparatorluklarını harap etmeden önce, en kısmetli ortakları olan, savaş öncesinin yayılmacı ve köleci ABD'sinin, bir süreliğine bile olsa ortadan kaybolmasına ayak uydurabilecek miydi? Vaftizci misyoner gazetesi *Friend of India*'nın editörü olan John Marshman'ın Mart 1863'te gözlemlediği üzere, "Güneyin refahını, üç ya da dört milyon insanı kölelik halinde tutmaktan oluşan devasa bir suça borçlu olduğu söylenebilir, Ebediyet tahtı önünde hesap verme günü geldiğinde, bu suçları akıllardan uzak tutmak zor olacak."[10]

***

Hesap günü, 12 Nisan 1861'de geldi. O bahar günü, Güneyli askerler, Güney Carolina'daki Sumter Kalesi'nde bulunan federal garnizona ateş açtı. Bu küçük ve yerel olay, dünyanın çekirdeğinde bulunan üretim ve ticaret sistemindeki küçük bir çatlak, küresel pamuk sanayiinin ve onunla birlikte kapitalizmin temelinde nelerin yattığını en parlak şekilde aydınlatmıştı. Columbia Üniversitesi'nin politika bilimcilerinden Francis Lieber, "ne pamuk ne de kölelik savaştan, girdikleri gibi çıkacaklar," öngörüsünde bulunmuştu. Uzunluğu ve yı-

kıcılığıyla bu Amerikan çatışması, dünyanın ilk gerçek küresel hammadde krizini ortaya çıkarmış ve yeni küresel işgücü, sermaye ve devlet gücü ağlarının ortaya çıkmasına yardımcı olmuştu. Dolayısıyla küresel sermaye ve işgücü tarihinin en önemli bölümlerinden biri, Kuzey Amerika taşrasındaki muharebe meydanlarında gelişmişti.[11]

İçsavaş'ın çıkışı, 1780'lerden bu yana dünya çapındaki pamuk üretim ağının ve küresel kapitalizmin temelini oluşturan küresel ilişkileri bir darbede tehlikeye sokmuştu. İngilizleri diplomatik destek vermeye zorlamak amacıyla, Konfederasyon hükümeti tüm pamuk ihracatını yasaklamıştı. Konfederasyon bu politikayı gerçekleştirdiği sırada, zaten sonu yaklaşmıştı, çünkü kuzeylilerin kuşatması, pamuğun büyük kısmının Güney'i terk etmesini engelliyordu. Her ne kadar kaçakçılık olsa ve çoğu kaçakçının seferi başarılı olsa da, kuşatmanın caydırıcı etkileri, pamuk taşıyan gemilerin çoğunluğunu Güney ticaretinden uzak tutmuştu. Bunun sonucunda, Avrupa'ya ihracat 1860'ta 3,8 milyon balyadan, 1862'de neredeyse sıfıra inmişti. Bunun etkisiyle ortaya çıkan "pamuk salgını" adıyla bilinen durum, hızla dışarı doğru yayılarak, Manchester'dan İskenderiye'ye kadar uzanan farklı yerlerde sanayiyi ve toplumun genelini yeniden şekillendiriyordu. Saksonya'da bulunan pamuk işleme kenti Chemnitz'in Ticaret Odası 1865'te sadece hafif bir abartmayla, "ticaret tarihinde şu son dört yılda olduğu kadar büyük ve önemli bir hareket olmamıştır," diye bildiriyordu.[12]

Ardından çılgınca bir mücadele başladı. Kimse savaşın ne zaman biteceğini ve Amerika'nın Güney'inde pamuk üretiminin ne zaman tekrar canlanacağını (tabii eğer canlanırsa) kestiremediği için, insanlar tüm çabalarının boşa gideceği hissine kapılıyordu. *Liverpool Mercury*'nin editörleri Ocak 1861'de, "Eğer bu en belirsiz tedarik kaynağı aniden elimizden kaçacak olursa ne yaparız?" diye soruyordu. Bu kâbus gerçekleştiğinde, bu soru da yerkürenin her yanındaki politi-

kacıların, tüccarların, işleyicilerin, işçilerin ve köylülerin kafasını meşgul eden başlıca sorun oldu.[13]

İlk başta, önceki beş yılın pamuk ithalatının aşırı ölçüde yüksek gerçekleşmiş olması, başlıca limanlarda ve fabrikalarda gelecek aylar ve hatta bir yıl için yeterli stok bırakarak, Avrupalı pamuk işleyicilerinin paniğini yatıştırmıştı. Üstelik Buenos Aires'ten Kalküta'ya kadar farklı iplik ve kumaş pazarlarından bol mal geliyordu. İlk başlarda savaşın kısa süreceği beklendiğinden, Amerika'nın güneyinden gelen pamuk ihracatının kesilmesi, eldeki stok fiyatlarının artması anlamına geliyordu, tabii pamuk ve pamuklu mal sahipleri bundan memnundu. Moskovalı sanayicilerin sesi *Moskva* dergisi, savaşın ilk aylarına dönüp baktığında, bu çatışmanın ilk başta, aşırı üretim nedeniyle "neredeyse patlayacak olan, pamuk sanayiimizdeki kendi krizimizden kurtulmamızı" sağladığını bildiriyordu.[14]

Ancak zaman içinde kuruyan tedarik ve artan fiyatlar, üretimi felç etmeye başladı. 1861 yazı sonunda, ABD'nin İngiltere büyükelçisi Charles Francis Adams, oğlu Henry'ye "bu pamuk meselesi can sıkıcı olmaya başladı," diye yazmıştı. 1862 başlarında, İngiltere'ye toplam pamuk ithalatı önceki yılla kıyaslandığında yüzde elliden biraz daha fazla, ABD'den olan ithalatsa yüzde 96 düştüğünde, fabrikalar haftada birkaç gün veya tamamen kapanmaya başladı. Sonuç olarak 1862'de pamuk fiyatları, savaştan önceki seviyelere göre dörde katlanmıştı, işleyiciler fabrikaları kapatmış, on binlerce işçi kendini sokakta bulmuştu. Lancashirelı işleyiciler daha Kasım 1861'de fabrikalarının yüzde 6'sını kapatmış ve üçte ikisinde daha kısa vardiyalara geçmişti. 1863 başlarına gelindiğinde, Lancashire sakinlerinin dörtte biri, yani yarım milyon kişiden fazlası işsizdi ve bir tür kamusal veya özel yardım alıyordu. Lancashire'daki Low Moor Fabrikası'nda yaşayan dokumacı John O'Neil halini güncesinde tarif ediyordu: "Üzgün ve bıkkınım ... hayata zor tutunuyorum." Bu sefalet karşısında, "işsiz işçi-

ler" İçişleri Bakanlığı'na dilekçeler göndererek yardım talep ediyordu.[15]

1863'e gelindiğinde, işsiz işçiler çeşitli İngiliz pamuk kentlerinin sokaklarında isyan çıkararak, pamuk salgınının patlayıcı sosyal sonuçlarını ortaya koymuştu. İçişleri Bakanı kent yetkililerinden gelen, "gelecekte acil bir durum olursa nasıl askeri yardım alınabileceğine" ilişkin soruları yanıtlamaya çalışıyordu. Kısa süre içinde, ayaklanan işçileri kontrol etmek için askeri birlikler yerleştirilmişti. Pamuk tüccarı William Rathbone bile, 1862 ilkbaharında oğluna, "buradaki yoksullar arasında ve işçi mahallelerinde büyük gerginlik var ve korkarım ki artacak," diye bildirmişti. Kriz o kadar ciddiydi ki, Avrupa'dan binlerce kilometre uzakta, Bombay Ticaret Odası tüccarları bile, "Lancashire'daki dertli fabrika işçilerine yardım için" para topluyordu. "Korku" ve "kaygı" sözcükleri yayılmaya başlamıştı.[16]

Buna benzer bir kriz Kıta Avrupa'sında da çıkmıştı. ABD'den yapılan pamuk ithalatı 1860'ta 600.000 balyadan 1863'te 4169'a düşünce, artan pamuk fiyatlarını ödeyemeyen Fransa'daki işleyiciler fabrikalarını kapatmıştı. Normandiya'dakiler gibi kaba pamuklu üreticileri üzerinde bunun bilhassa ciddi etkileri olmuştu, çünkü pamuk fiyatı, bunların toplam üretim fiyatının büyük bir kısmını belirliyordu. 1863'te Normandiya'daki tezgâhların beşte üçü boştaydı, daha yüksek kaliteli pamukluların üretildiği Colmar ve Belfort gibi şehirlerdeyse iğlerin yüzde 35'i ve tezgâhların yüzde 41'i kullanılmıyordu. Aynı yıl, bir Fransız ulusal yardım komitesi, çeyrek milyon tekstil işçisinin işsiz kaldığını tahmin ediyordu. Alsas'taki tekstil kentlerinde, "Du pain ou la mort" (ya ekmek ya ölüm) yazılı pankartlar asılmıştı.[17]

Daha önemsiz pamuk merkezleri de ciddi bir sıkıntı içindeydi: Zollverein (gümrük birliği) üyesi Alman devletlerinde ham pamuk ithalatı 1861 ile 1864 arasında yüzde 50 civarında düşmüştü ve yüzlerce fabrika sahibi işçilerini eve göndermişti. Yalnızca Saksonya'da pamuk sanayiinde çalışan yaklaşık

300.000 kişinin üçte biri, 1863 sonbaharına kadar işini kaybetmişti, geri kalanlar da çok daha az saat çalışıyordu. ABD'nin kuzey kısmında, savaştan uzak kalsalar da sonuçlarından kaçamayan on binlerce pamuk işçisi işini kaybetmiş, ama bunun sosyal sonuçları çok daha az ciddi olmuştu, çünkü bunların çoğu, Birlik ordusu için giyecek üreten yünlü fabrikalarında iş buluyor ya da orduya katılıyordu. Ancak Moskova'da, 1863'e gelindiğinde pamuk eğirme tesislerinin yüzde 75'i kapanmıştı. Almanya'nın Stettin kentindeki işçiler ve işletme sahipleri, "bu savaş ve sonuçları, çatışma konusu olan alanla doğrudan ilişkileri ne kadar önemsiz olursa olsun, hiçbir ulusun tamamen kaçınamayacağı bir kader olarak tüm medeni dünyanın karşısına dikilmektedir" yorumunda herhalde ABD konsolosuyla hemfikir olurdu.[18]

İşleyiciler fabrikalarını kapatıp, eğiriciler ve dokumacılar sefil olurken, pamuk tüccarları kısa bir süreliğine altın çağlarını yaşıyordu. Artan pamuk fiyatları öyle bir taşkınlığa yol açtı ki, "doktorlar, papazlar, avukatlar, hanımlar, dullar ve ticaret adamları spekülasyona daldılar." Pamuk balyaları fabrikaya teslim edilmeden önce spekülatörler arasında birçok defa el değiştiriyordu. Baring Kardeşler 1863 yazında, "bu kalemde yapılan paralar neredeyse şahane; üç yıldan uzun süredir Hindistan'dan tek bir balya bile gelmedi ama kâr ettirdi, hem de büyük bir kâr," sözlerini sarf ederek bunu doğruluyordu. Liverpoollu pamuk komisyoncuları da piyasaya çok fazla spekülatörün girmiş olmasından (bunun sonucunda çok işlem yapılmasından) ve fiyatların artmasından (komisyonları satış hacminin bir yüzdesinden oluşuyordu) faydalanıyordu. 1861'de pamuk ithalatı hacminin toplam değeri 39,7 milyon pound olmuştu, 1864'te ise hacim çok daha azalmasına rağmen, bu değer 84 milyon pounda ulaşmıştı.[19]

Fiyatlarda dalgalanma ve spekülasyonlar yayıldıkça, tüccarların vadeli satışları kurumlaştırma çabaları da arttı. 1863'te Liverpool Pamuk Komisyoncuları Derneği, gelecekte teslim

edilecek pamuk için tüccarların sözleşme yapmasında kullanılabilecek standart bir şekil yaratmış, Liverpool gazeteleri de Hint pamuğunun vadeli fiyatlarını bildirmeye başlamıştı. Aynı yıl, Bombay'da bile "vadeli alışverişler" yapılmaya başlanmış, böylece "kumar tutkusuna kapılan adamlar" için yeni fırsatlar ortaya çıkmıştı. Hatta savaş, "ticaretin modernleşmesinde bir devrimle" sonuçlanmış, resmi bir vadeli piyasanın kurulması bunun belki de en önemli öğesi olmuştu.[20]

Tüccarlar ve spekülatörler küresel pamuk mücadelesinden kârlı çıkarken, işleyiciler yüksek sesle ve çılgınca yeni elyaf kaynaklarının açılmasını talep ediyordu. Fransa'da çeşitli pamuk işleme bölgelerinden fabrika sahipleri, hükümete sürekli baskı yapıyordu. Rouen kenti Ticaret Odası, "Dolayısıyla yeni üretim alanlarının ... geliştirilmesi acilen gereklidir," diye yazıyordu. 1862'de Vosges'deki Senones'den gelen bir grup pamuk işleyicisi, III. Napolyon'a, pamuk yetiştirmek üzere Cezayir'e Çinli işçi getirmesi çağrısında bulunmuştu. Aynı yıl, pamuk işleyicisi Jacques Siegfried, Mulhouse Sanayi Derneği'ne sunduğu bir "hatıra"da, Mulhouse Ticaret Odası'nın da desteğiyle Cezayir'de pamuk yetiştirilmesini savunmuştu: "Pamuk için sömürgeleştirme olmaz, sömürgeleştirme için pamuk olur." Zengin bir Alsaslı pamuk işleyicisi olan Antoine Herzog, 1864'te *Cezayir ve Pamuk Krizi* hakkında bir kitap yazmaya giriştiğinde, Fransa'nın "tek bir halkın politik iniş çıkışlarının insafına kaldığını," dolayısıyla da "mümkün olan tüm araçlarla, bunu üretebilme kapasitesine sahip ülkelerin, özellikle de kendi sömürgelerimizin pamuk kültürünü ... geliştirmesi" gerektiğini fark edeceğini umuyordu. Herzog şahsen Napolyon'u sömürgelerdeki pamuk yetiştirme çabalarını desteklemeye ikna etmek için, huzuruna kabulünü de rica etmiş, hatta 1862'de Cezayir'e giderek, orada pamuk üretimi fırsatlarını araştırmıştı.[21]

İşleyicilerin de bastırmasıyla, pamuk işçilerinin sefaletinden ve harekete geçmesinden endişelenen bürokratlar da kaygılarını dile getiriyordu. Ne de olsa pamuk, ulusal ekonomilerinin

ve nihayetinde sosyal barışın korunmasının merkezinde yer alıyordu. Bazı Avrupalı makamlar Konfederasyon'un tanınmasını, Birlik'in ablukasının kırılmasını ve ABD'nin dışındaki yerlerden, acilen ihtiyaç duyulan yeni pamuk kaynaklarının açılmasını savunuyordu; bunların başında önemli boyutta pamuk sanayiine ve büyük sömürgelere sahip olan iki Avrupalı güç, İngiltere ve Fransa geliyordu. İngiliz Dışişleri Bakanı Lort John Russell, daha savaş patlak vermeden önce, Manchester'daki pamuk işleyicilerine, hükümetinin ABD dışındaki kaynaklardan pamuk temin etmek için gücünün yettiği her şeyi yapacağını garanti etmişti. Ancak Temmuz 1862'de, Mısır'ın İskenderiye şehrindeki Amerikan konsolosu William Thayer, "ufukta görünen felaketi dindirmenin ümitsizliği karşısında devlet adamları neredeyse dehşet içinde felç oluyor," diye bildiriyordu. Prusya'nın Washington'daki temsilcisi Freiherr von Gerolt'un yanında, İngiliz ve Fransız mevkidaşları, ABD Dışişleri Bakanı William Seward ile buluşmalarında, pamuğun ülkelerinin ekonomik refahı için ne kadar önemli olduğunu tekrar tekrar ifade etmişti. Avam Kamarası, Lortlar Kamarası ve Fransız Senatosu defalarca "pamuk sorunu"nu tartışmıştı.[22]

Ulusal sanayiler için zaruri olan ucuz fiyatlı hammaddelere erişimi sağlamaya ilişkin bu yoğun kamusal kaygılar, geçmiştekinden açıkça çok farklıydı. 1780'lerden beri ham pamuk piyasaları büyük ölçüde tüccarların hâkimiyetinde olmuştu, şimdiyse pamuk bir devlet meselesi haline gelmişti, çünkü o devlet en azından onlarca yıldır tüccarların politik seferberliğinden güç kazanmıştı. İnsanlık tarihinde bir yenilik olan sanayi üretimine yapılan ağır yatırımlar, sürekli bir toprak, işgücü ve para tedariki gerektiriyordu. Politik liderler pamuk kıtlığıyla boğuşurken, sanayi kapitalizminin ortaya çıkışının, işleyiciler kadar kendilerini de öngörülebilir bir ucuz hammadde tedarikine bağımlı kıldığını görüyorlardı. Lort Palmerston Ekim 1861'de, İngiltere'nin mutlaka pamuk bulması gerektiği konusunda uyarıyordu, çünkü "milyonlarca insanımızın sefil olma-

sına izin veremeyiz." Fransız Sömürge Bakanı, Guyana, Siyam, Cezayir, Mısır ve Senegal gibi çok çeşitli yerlerde pamuk yetiştirmenin geleceği hakkında raporlar hazırlatıyordu. Yeni bir emperyalizm türünün ana hatları ortaya çıkmaya başlamıştı.[23]

***

Hintli tüccarlar ve yetiştiriciler, İngiliz sömürge bürokratları ve Manchesterli işleyiciler, Liverpool'un 7400 kilometre doğusunda ve Antietam'a 14.800 kilometre mesafede, acil pamuk talebini karşılamak için dünya piyasalarına pamuk yetiştirmek amacıyla hummalı bir yarışa girişmişti. Gördüğümüz üzere, İngiltere 1820'lerden beri Hindistan'ı güvenilir bir pamuk kaynağı olarak yetiştirmeye çalışıyordu, ama bu çabalar, Bombay Ticaret Odası'na göre "tam bir başarısızlık" olmuştu. Gerçekten de *The Economist*'in İçsavaş'ın patlamasından önce kaydettiği üzere, "Güney Eyaletlerinde zenciler bulunduğu ve bu zenciler çalıştırılabildiği sürece," Hindistan'da dünya piyasaları için pamuk yetiştirmek "girişimcilik değil, maceracılık olur"du.[24]

Ancak Sumter Kalesi'ne ateş açılması, Hindistan'ın saatinin geldiğini duyuruyordu. Pamuk tüccarları, işleyicileri ve devlet adamları için, Hindistan'dan daha fazla gelecek vaat eden başka bir pamuk kaynağı yok gibi görünüyordu. Aslında, Manchester Ticaret Odası'ndan Edmund Potter'e göre, bu, "başımızdaki belayı def etmenin tek çaresiydi". Amerikan İçsavaş'ı sırasında, İngiliz pamuk kapitalistleri ve sömürge bürokratları, Hindistan'ın pamuk üretimini artırmak ve bunu piyasaya sürmek için var güçleriyle çalışıyordu. Bir gözlemci Temmuz 1861'de Nagpore'den, "Pamuk bana günün en önde gelen konusu gibi görünüyor," diye yazıyordu. Hindistan'ın İngilizce basını, pamuk hakkında yüzlerce, hatta binlerce öyküyle doluydu. Manchesterlı işleyiciler, yetiştiricilere dağıtılmak üzere Bombay'a pamuk tohumları göndermişti; kırsal bölgelere pamuk çırçırları ve pamuk presleri taşıyorlardı; pamuğu kıyıya taşımak için demiryollarına yatırım yapmaktan bahsediyorlar-

dı. Ancak Hindistan'ın bildik engellerine takılıp kalıyorlardı. 1862'de, Manchester Pamuk Tedariki Derneği Hindistan'a pamuk çırçırları ve presleri gönderdiğinde, bunları yeni inşa edilmiş olan Sedashegur Limanı'na, yani pamuk yetiştirilen bölgelerin yakınına indirmeyi planlamışlardı. Fakat gemiler vardığında, limanın henüz bitirilmediğini gördüler. Sonra çırçırları ve presleri, yük indirme tesislerine sahip olan başka bir limana götürdüler, ama bu limanı pamuk yetiştirilen bölgelere bağlayan yol henüz tamamlanmamış, makineler de taşınamamıştı.[25]

Bu gibi sorunlarla karşılaşan İngiliz pamuk işleyicileri, özellikle de hâkim oldukları iki organizasyon, yani Manchester Ticaret Odası ve Manchester Pamuk Tedariki Derneği aracılığıyla, Hindistan kırsalını dönüştürme çabalarını ikiye katlamıştı. Manchester Ticaret Odası üyesi Henry Ashworth, "Kullanmadıktan sonra bir şeye sahip olmanın ne kıymeti var?" diye soruyordu. Ashworth ve diğerleri, artık çok duyarlı olan İngiliz hükümetine, büyük altyapı yatırımları, pamuğa hile karıştırılmasını bir suç haline getirmek için ceza kanunlarında değişiklikler ve açıkça belirlenmiş ve kolayca satılabilen toprak mülkiyeti yaratmak için yeni mülkiyet kanunları yapması için bastırıyordu.[26]

İşleyicilerin ve tüccarların devleti işin içine karıştırmak için yaptığı baskılar, umursamazlıkla karşılanmadı. Eylül 1861'de Hindistan'ın finans bakanı Samuel Laing, Manchester'da pamuk çıkarlarının temsilcileriyle buluşarak, Hindistan'ın pamuk üretimini geliştirmenin yollarını tartışmış, bu toplantılar savaş boyunca Manchester, Londra ve Bombay'da devam etmişti. İngiltere'nin Hindistan için Dışişleri Bakanı olan Charles Wood da durumun aciliyetini görmüş, "Hindistan'dan mümkün olduğunca çok almayı" tavsiye etmişti. İngiliz sömürge memurları, Hindistan'ın şu ya da bu bölgesinin pamuk yetiştirme potansiyelini araştırmak için onlarca rapor yazmışlardı.[27]

İngiliz hükümeti ve işleyiciler, emperyalist devletin idari, yasal ve altyapısal kapasitesinin, Hindistan'ın kırsal bölge-

lerine doğru itilmesi gerektiğinde uzlaşmışlardı. Belki de en önemli olanı, işleyicilerin Avrupalıların pamuk üretimindeki yatırımlarını ve bu alandaki hâkimiyetlerini kolaylaştırmak için yeni bir tür yasal ortam yaratılması için yaptıkları baskılardı. Pamuk kapitalistleri Hindistan sözleşme kanununu değiştirerek, "kredi verilen yerlerde sözleşme ihlalini cezaya" tabi kılmak, "kredi verene, kredileri ölçüsünde, kredi verdiği mahsul üzerinde mutlak bir haciz hakkı" vermek ve ağır hapis cezası da dahil olmak üzere yaptırımları mümkün hale getirmek istiyordu. Tüccarlar kendi sermayeleri aracılığıyla yetiştirilen pamuk üzerinde böylesine mutlak bir hakka sahip olursa, yatırımlar teşvik edilmiş olur, bu da "Hindistan'ın tarım toplumu arasında kanuni sözleşmelere uyulmasını sağlamadaki güçlüklerin" aşılmasına yardımcı olurdu. Böyle bir sistem, yetiştiricilerin emeklerini tamamen ihracat mahsullerine adamasını mümkün kılardı, çünkü aldıkları krediler, kendi pamuk mahsulleri henüz olgunlaşmadan önce gıda tahılları satın almalarına izin verirdi. Zaman içinde yeni sözleşme kanunlarının uygulanmasıyla, bu baskılar başarılı oldu. Üstelik 1863'te pamukta hile yapılmasını, ağır hapisle cezalandırılabilen bir suç sayan ceza kanunları çıkarılmıştı.[28]

Bu gibi pazar oluşturma çabaları, hem "Manchester milleti"nin, hem de sömürge devletinin çıkarlarına hizmet eden altyapı projeleriyle yan yana ilerliyordu, çünkü bunlar, Charles Wood'un kaydettiği üzere, yalnızca pamuğu limanlara taşımakla kalmayacak, isyanları bastırmak için askerlerin hızlı hareketini de mümkün kılacaktı. Hükümetin Hindistan'daki altyapı projeleri için yaptığı harcamalar, sadece savaşın ilk yılında neredeyse ikiye katlanmıştı. İngiliz hükümeti Hindistan için 1864'te 7 milyon poundu "Kamu Çalışmalarına" tahsis ettiğinde, *Times of India* gazetesi, "bu bütçe ... tarladan piyasaya erişimi kolaylaştırmaya ayrılmış olarak görülebilir," yorumunu yapıyordu. Wood kendisi de, Manchester'dan gelen baskıdan kaygılanarak, Mart 1863'te Hindistan'ın ilk maliye

bakanı olan Sir Charles Trevelyan'a, altyapıyı geliştirmek için daha girişken biçimde harcama yapmaya teşvik etmek için bir mektup yazmıştı, çünkü bunu yapmamak "intihar" sayılırdı. "Bu yolları yapmamız şart," diye uyarıyordu Wood. Ayrıca sömürge hükümeti, pamuklu mallar üzerindeki ithalat vergisini yüzde 10'dan 5'e indirmişti, çünkü İngiliz işleyicilerin şiddetle talep ettiği bu indirim sayesinde, vergilerin "mekanik olarak üretilen mallara ... hayali bir teşvik vereceğine," böylece de "Hindistan'ın sermaye ve işgücünü, toprağın büyük bir bolluk içinde ürettiği çeşitli ürünlerin yetiştirilmesinden uzaklaştıracağına" inanıyorlardı. Hindistan'ın geleceğinin, işleyicilikte değil, Avrupa sanayiine ham pamuk sağlamada yattığında hemfikirdiler.[29]

Ancak tüm bu kapsamlı müdahalelere rağmen, işleyiciler İngiliz hükümetinden memnun değildi. Onlarca yıldır yaptıkları daha fazla devlet müdahalesi çağrıları, artık neredeyse isterik seviyeye çıkmış, tüccarlar, işleyiciler ve emperyalist devlet arasında daha da sıkı bir ilişkinin ortaya çıkmasını hızlandırmış, bu da on dokuzuncu yüzyılın son üçte birlik kısmı sırasında ve bunun da ötesinde, pamuk imparatorluğunun alameti farikası haline gelmişti.

Manchester Ticaret Odası sürekli hükümetin pamuğa kendini vermemesinden yakınıyordu. Rencide olan işleyiciler, davalarını Parlamento'ya taşıyarak, baskıyı artırmaya çalışıyordu. Haziran 1862'de, pamuk tüketilen illerden gelen Parlamento üyeleri, pamuğun dünya piyasasına taşınmasını kolaylaştırmak amacıyla Hindistan'daki altyapı gelişmelerine hükümetin daha fazla kaynak ayırmasını talep etmişti. Stockport vekili John Benjamin Smith bu tartışma vesilesiyle, "Pamuk tedariki yalnızca Lancashire'ın meselesi değildir, çok önemli bir milli meseledir," diyordu. Bu duygular o kadar güçlü bir hal almıştı ki, Lancashireli işleyiciler zamanla açıktan açığa Charles Wood'dan şikâyet etmeye başlamış, Pamuk Tedariki Derneği üyeleri "bu yeteneksiz bakanın" görevden alınmasını

talep etmişti. İngiliz hükümeti aynen yanıtlamış, Wood düzenli olarak "Manchester milleti"nden rahatsızlığını ifade etmişti. İşleyicilerle hükümetin çıkarları asla tam olarak birleşmemişti, çünkü Charles Wood ve diğer İngiliz hükümet memurları, Hindistan'daki İngiliz hâkimiyetini ciddi ölçüde zorlamış olan 1857 isyanının hemen ardından, Hindistan'ın kırılgan sosyal düzenini bozmanın getirdiği risklerin kesinlikle farkındaydılar. Çoğu işleyiciden farklı olarak, Hindistan'ın kırsal bölgelerinin dönüştürülmesinin, büyük riskler taşıyan dev bir proje olduğunu kavramışlardı.[30]

Ancak pamuk kıtlığı, sömürgelerin hammadde üretimi için, daha önceki hiçbir krizin yapamadığı kadar yeni fırsatlar çıkarıyordu. Bırakınız yapsınlar kapitalizminin faydalarını savunan, dünyanın önde gelen yayın organı olan *The Economist* bile, zamanla devletin, özellikle de Hindistan'dan pamuk temin etme işine girişmesini savunur olmuştu. Bu adımları "arz-talep kanunları" ile meşru kılmak güç olsa da, *The Economist* ve diğerleri zamanla bunun da bir yolunu bulmuştu: "Cevap tam olarak ya da en azından kısmen şurada saklıdır: Hint toplumunun çoğu önemli kesiminde, politik ekonominin verimli olmak için bağlı kaldığı birincil etkenlerin işlemesini bir ölçüde engelleyen ve buna karşı çalışan çok özel güçlükler varmış gibi görünüyor." Dergi, iddiasını şöyle sürdürüyordu: Hindistan'da "Normal bir politik ekonominin en ilkel önkoşulları ... bulunmuyor. Mal talep eden bir İngiliz var, ama dosdoğru konuşmak gerekirse, mal arz eden bir Hintli yok." Bu yüzden, "Bu gibi durumlarda hükümet müdahalesi sonucu politik ekonominin kuralları zedelenmiş olmaz. Hükümet 'arz ve talebin' etkisini ve işleyişini önlemek için değil, bu etkiyi sağlamak için bu işleyişi yaratmak üzere müdahale eder. ... Sıradan ekonomik kapasitelerden yoksun olan bir Devlet için sıra dışı bir politikayı tavsiye etmek, hem kör, hem sağır bir çocuğa sıra dışı bir eğitim yöntemini tavsiye etmekten daha anormal değildir."[31]

Yerkürenin pamuk yetiştirilen kırsal bölgelerine devlet müdahalesi için çıkarılan bu yaygarada, hiç ihtimal verilmeyen taraflar bir araya gelmişti. Örneğin pamuk işleyicisi, Parlamento üyesi ve serbest ticaret savunucusu Richard Cobden, Hindistan söz konusu olduğunda Adam Smith'in fikirlerinin geçerli olmadığını savunuyordu. Aynı mantıkla, Manchester Ticaret Odası Temmuz 1862'de, Hindistan'dan pamuk tedarikine ilişkin özel bir toplantı yaparak, "pamuğun üretimini ve yükleme limanına nakliyesini kolaylaştıracak, sulama kanalları, yollar veya demiryolları gibi kamusal çalışmalar ilerletilerek ve Sözleşme ve Toprak Kullanımı Kanunları değiştirilip mükemmelleştirilerek, bu konuya kamu desteği sağlanmasını" talep ediyordu. Pamuk kıtlığı karşısında, işleyiciler ve sömürge bürokratları, piyasanın işleyişinden dolayı gitgide sabırsızlanmaya başlamıştı. Dharwar Tahsildarlığı'ndaki Pamuk Çırçır Fabrikasının müfettişi Mayıs 1862'de şunları söylüyordu: "Genel bir ilke olarak, ticaretle ilgili konulara yasal düzenlemeler aracılığıyla müdahale etmenin akıllıca olmadığı inancından kuvvetli ölçüde etkilenmiş olmakla birlikte, mevcut vakanın koşullarına, ... sadece yerel değil aynı zamanda ulusal çıkarları da etkileyen güncel sorunların muazzam önemine ve mevcut kanunların apaçık etkisizliğine bakarak, sıra dışı ve daha katı kanunların gerekli olduğu kanısını kabule zorlanıyoruz." Pamuktan çıkar sağlayan gürültücü kesimlerle huysuz bir ilişki içinde olmasına rağmen, Wood da "arz ve talep kanunlarının" işleyişinin, Hindistan'dan İngiltere'ye daha fazla pamuk getirmek için yeterli olmayacağını kabul etmeye başlamıştı. Hintli yetiştiricilerin para biriktirmek yerine dinlenmeyi tercih ettiğine inanıyordu, bunun sonucunda fiyatlar yüksek olduğunda üretim düşüyordu. Hindistan pamuk ekonomisinde Amerika'nın güneyinin yerini almayı umuyorsa, devlet reformuna ve zorlamaya ihtiyacı vardı. Köleliğin krizi, emperyalist devletleri yerkürenin pamuk yetiştirilen kırsal bölgelerine yeni yollardan sızmaya zorlamıştı.[32]

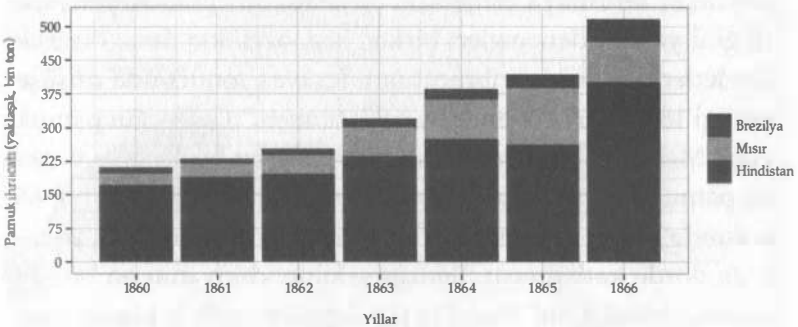
Hükümet müdahalelerinin etkililiği, dünya pazarı için üretime doğru genellikle ayak sürüyerek ilerleyen dönüşümü devindiren hızla artan fiyatlardan destek alıyordu. Hindistan pamuğunun fiyatı, savaşın ilk iki yılı sırasında dört kattan fazla artmıştı. Bunun sonucunda, Hintli yetiştiriciler yeni açılan toprakların yanında, eskiden gıda mahsullerine ayrılmış olan topraklara da pamuk ekmeye başladılar. Kalküta'daki ABD konsolosuna göre, önceden hiç görülmemiş şekilde ihracata yönelik tarıma odaklanılması, "hiç öngörülmeyen bir büyüklükte tedarik" yaratmıştı. Bu ürünler savaş yılları sırasında çok iyi para getirdi ve Avrupalı pamuk işleyicilerinin, fabrikalarını çalışır durumda tutması için ihtiyacı olan hammaddenin bir kısmını elde etmesine yardımcı oldu. Her ne kadar Hindistan 1860'ta İngiltere'nin ham pamuk tedarikine sadece yüzde 16 oranında, Fransa'nınkine ise 1857'de yüzde 1,1 oranında katkıda bulunuyorduysa da, 1862'de bu pay İngiltere'de yüzde 75'e ve Fransa'da yüzde 70'e kadar çıkmıştı. Bu pamuğun bir kısmı yurtiçinde ve rakip yabancı piyasalarda (özellikle de Çin'de) kullanılan pamuktan karşılanırken, geri kalan kısım üretimdeki yüzde 50'lik artışın bir sonucuydu.[33]

Genel olarak Batı Hindistan'daki ve özellikle de İngiltere' nin ancak 1853'te ele geçirdiği Berar eyaletindeki köylü üreticiler, bu üretim artışının başlıca sorumlusuydu. Aslında Bombay'ın patlama yaparak büyümesinin ilk izleri, İçsavaş yıllarına, Hint pamuğunun Bengal'e doğru eski ticaret kanallarını terk edip, Avrupalı bu büyük antreposuna doğru aktığı döneme kadar sürülebilir. Hatta 1863'e gelindiğinde, pamuk yüklü gemiler Bombay'dan New York'a açılıyordu. Avrupalı tüccarlar ve işleyiciler, Hint pamuğunun düşük kalitesinden yakınıyordu, bu pamuk daha az temizdi, elyafları kısaydı ve makinelerin ayarlanmasını gerektiriyordu, ama Hint pamuğu hiç olmazsa Avrupa pamuk sanayilerinin tamamen çökmesini önlüyordu. *Cotton Supplier Reporter*, "Amerikalı köle sahipleri, Hindistan kaynaklarının İngiliz sermayesiyle geliştirilmesi için, bunların

müdahalesi olmaksızın İngiliz kapitalistlerin yapmış olabileceğinden daha fazlasını yapmıştır," diye gözlemliyordu. Gerçekten de Amerika'da köleliğin krizi, başka yerlerdeki pamuk yetiştirilen kırsal bölgelerin yeniden şekillendirilmesini zorlamış ve mümkün kılmıştı.[34]

Hindistan'ın bazı kısımlarını dönüştüren etkinlik dalgası, Mısır'ın aşağı Nil Deltası'nı da kaplamıştı. Pamuk işleyicilerinin çaresizce yeni ham pamuk kaynağı arayışına karşılık olarak, Osmanlı valisi Said Paşa çabucak kendi büyük çiftliklerini, devasa pamuk tarlalarına dönüştürmeye girişmişti. Massachusettsli pamuk işleyicisi Edward Atkinson'a göre, Said Paşa tek hamlede "dünyanın en büyük ve en iyi pamuk yetiştiricisi" haline gelmişti, ama Atkinson'un bilmediği şey, Said Paşa'nın bunu Sudan'dan köle ithal etmek de dahil olmak üzere, Mısır'ın kırsal bölgelerine aşırı bir zorlama ve şiddet uygulayarak başarmış olmasıydı.[35]

Vali'nin stratejisi açısından, dünya piyasalarında pamuk satarak Mısır'ı modernleştirmeye yönelik uzun vadeli projesi, gördüğümüz üzere yaklaşık kırk yıl önce Mehmet Ali Paşa'nın yönetiminde başlayan projenin devamı olarak, şimdi meyve vermeye daha da yakın görünüyordu. Yeni demiryolları, yeni kanallar, yeni pamuk çırçırları ve yeni pamuk presleri kurulmuştu. 1864'e gelindiğinde, Aşağı Mısır'daki verimli toprakların yüzde 40'ı pamuk tarlasına dönüştürülmüştü. Mısır'ın köylü yetiştiricileri olan fellahlar pamuk üretimlerini 1860-1865 arasında beşe katlayarak 22.700 tondan 113.700 tona çıkarmıştı ve bu kalıcı ekonomik değişim o kadar büyük öneme sahiptir ki, Mısır tarihçileri Amerikan İçsavaşı'nı, on dokuzuncu yüzyıl tarihinin en kritik olayları arasında sayarlar. Pamuk ihracatının değerinin on dört kat artması, "ekonomik bir devrim" niteliğindeydi. Tabii 1862'de, Amerikan İçsavaşı'nın tam ortasında Manchester'a gittiğinde valinin bir kahraman gibi karşılanması şaşırtıcı değildir.[36]

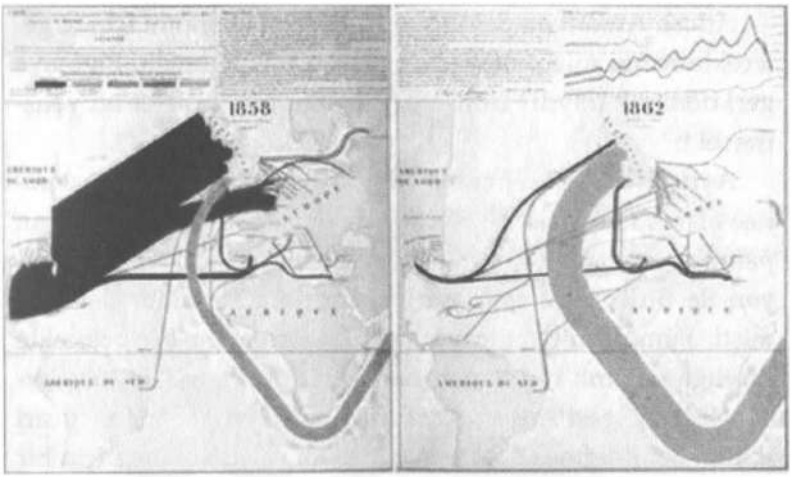
1860-66 arası pamuk ihracatı (yaklaşık bin ton olarak).

İçsavaş'ın etkileri, Brezilya'nın kuzeydoğu sahiline de ulaşmıştı. Onlarca yıl önce, kendi geçimini sağlayan çiftçiler, Pernambuco içinde ve civarında büyük toprak sahiplerine ait olan toprakları işgal etmişti. Zaman içinde bu köylüler, ihtiyaçlarını ve vergilerini ödemek için nakit kazanmak amacıyla küçük miktarlarda pamuk yetiştirmeye başlamıştı. Savaş sırasında pamuk fiyatları artıp, kırsal bölgeler İngiliz kredisine boğulunca, çiftçiler kendi geçimleri için ektikleri mahsulleri terk ederek, dünya piyasası için pamuk ekmeye başlamıştı. Bu yetiştiriciler 1860-1865 arasında Brezilya'nın pamuk ihracatını iki katından daha yüksek bir seviyeye çıkarmıştı.[37]

Dünyanın diğer kırsal bölgelerindeki yetiştiriciler de pamuk kıtlığına karşılık vermişti. Örneğin Batı Anadolu'nun ihracatı, özel İngiliz pamuk kapitalistlerinin ve İstanbul'daki Saray'ın koordineli çabaları sayesinde, 1863'te 14.300 tona çıkarak üçe katlanmış, saray pamuk yetiştiricilerine özel ayrıcalıklar tanımış, Amerikan pamuk tohumları dağıtmış, pamuğun sahile sevkiyatını kolaylaştırmak için demiryollarını iç kesimlere doğru uzatmıştı. Cezayir'deki Fransız sömürge makamları da, işleyicilerin ve Mulhouse Sanayiciler Derneği'nin baskısıyla ve burada sermaye toplayıp, tesislerini kurmuş olan birkaç özel şirketin desteğiyle, İçsavaş sırasında pamuk

üretimini artırmaya çalışmıştı. Arjantin'de "pamuk yetiştiriciliğini yayma denemeleri birkaç kez, özellikle de ... Birleşik Devletler'den pamuk ihracatının, İçsavaş sonucunda düşüşe geçtiği 1862-1865 döneminde başlatılmıştı." Geleceğin pamuk gücü Meksika'da, Kuzey Amerika pazarını beslemeye yönelik pamuk ekimi artmış, pamuk ihracatının değeri 1861-1865 arasında sekize katlanmıştı. Peru'nun pamuk sanayii ihracatı da dörde katlanmıştı. Benzer şekilde, dünyanın en büyük mahsullerinden biri olan Çin pamuğu da geniş iç piyasasının dik duvarlarını aşarak, dünya piyasalarına akmıştı. Kafkaslar ötesinden ve Orta Asya'dan gelen pamuk, Moskova ve St. Petersburg'da varlığını hissettirmişti. Afrikalı tüccarların ve Fransız sömürgecilerin birleşik emekleri sayesinde, Batı Afrika pamuğu Alsas ve Normandiya'da istekli alıcılar bulmuştu. Afrika'nın Atlantik kıyısı boyunca da, geleceğin Alman sömürgesi Togo'da, Afrikalı tüccarlar Liverpool'a gönderilmek üzere pamuk üretimi için köle çalıştırmıştı.[38]

Hatta bu pamuğa hücum, dünyanın şu ya da bu bölgesinin savaşın açtığı boşluğu dolduracağını uman politik ekonomistler, işleyiciler ve tüccarlar arasında çok daha fantastik senaryoları ateşliyor ve İçsavaş'a verilen bu karşılığın, kaotik ve deneysel yapısını kanıtlıyordu. *Manchester Guardian* gazetesi tekrar tekrar, Afrika, Hindistan, Avusturalya ve Ortadoğu'nun çeşitli yerlerinde pamuğun geleceğini muştulamıştı. Bir Fransız gözlemci de 1864'te büyük bir iyimserlikle, "Pamuğun gerçek memleketi Afrika'dır," buyurmuştu. Avusturalya'nın *Queensland Guardian* gazetesi 1861'de, "Queensland'in pamuklanması gerek," demişti. Pamuk işleyicileri ve saf yatırımcılar için ne hüsrandır ki, savaş yıllarında bu planların hepsi tutmamıştı. Dünya piyasasında satılan Afrika, Arjantin ve Orta Asya menşeli pamuğun miktarı küçük kaldı ve çaresiz Avrupalı hükümetlerle işbirliği içinde olsa bile, özel sermayenin bu bölgelerde pazara girmesinin önündeki engelleri aşmak güçtü.[39]

"Dünyanın en büyük ticari faciası." Fransız mühendis Charles Joseph Minard, İçsavaş'ın küresel pamuk sanayii üzerindeki etkilerini harita üzerinde gösteriyor.

Her şeye rağmen, Amerikan İçsavaşı sırasında tüccarlar, işleyiciler ve devlet adamları, pamuk imparatorluğunun gelecekteki şeklini keşfetmişti. Samuel B. Ruggles'in New York Ticaret Odası'na açıkladığı üzere, "dünyadaki medeni milletlerin ticari kurtuluşu için büyük emek" vermişlerdi.[40] Bunlar sayesinde Hint, Mısır ve Brezilya pamuğu, Batı piyasalarında büyük çapta boy göstermişti. Ayrıca pamuk kıtlığı sırasındaki bu deneyimler, koloni maceraları ve emtia piyasalarına devletin karışması için yepyeni cesur manzaralar açmıştı. Pamuk tüccarlarının ve işleyicilerinin savaş öncesindeki çabaları, özel yatırımlarla ve devlette lobicilikle kısıtlı kalmışken, pamuk kıtlığı bu pamuk kapitalistlerinin devlete ve kendi politik karmaşıklıklarına olan bağımlılığını şiddetle artırmıştı. Kapitalistler küresel ağlarının ve devasa sermaye yatırımlarının, yerel çalkantılardan ne kadar hasar gördüğünü ve köleliğin ne kadar istikrarsızlaştığını kavradıkça, sömürgecilik acil bir çıkar konusu haline gelmişti.

***

Ancak Amerikan pamuğunun küresel ekonomi içinde gelecekte hangi rolü oynayacağı sorusu açık kalmıştı. Piyasaya geri dönecek miydi? Dönerse, pamuğu hâlâ köleler mi yetiştirecekti?

Avrupa'daki bazı pamuk işleyicileri ve tüccarlar, uluslararası olarak tanınacak bir Konfederasyon'da köleler tarafından pamuk yetiştirilmesinin sürdürülebilmesi için, Konfederasyon ile Birlik'in temelli ayrılmasını umacak kadar ileri gitmişti. Pamuk imparatorluğunun öngörülebilir bir gelecekte köleliğe bağımlı olduğuna inanıyorlardı. Fransa'da, başsavcı, tekstil bölgesi Alsas'taki fabrika sahipleri arasında, "ticari açıdan bakıldığında ayrılmanın, bizim rahatlamamız için bir lütuf olacağı, çünkü Güney'in Avrupa ticaretine mal vermeye istekli olduğu" yönündeki fikirlerin yaygın olduğunu bildiriyordu. Colmar başsavcısı 1862'de, kamuoyunun fikrinin gitgide "Konfederasyon'un derhal tanınması" lehinde geliştiğini gözlemlemişti. Le Havre tüccarları da Konfederasyon'un davasını en az bir o kadar yüksek sesle desteklerken, *Courier du Havre* gazetesi bu fikirleri en ön cephede savunuyordu. Varlıklı Büyük Britanya'da çoğunluk kuzeylilerin davasına benzer şekilde karşı çıkıyor, antidemokratik tavırların ve Kuzey Amerika'da bölünmüş ve zayıflamış bir gücü tercih etmelerinin etkili olmasının yanında, mutlaka pamuk hakkındaki kaygıları da hesaplarına karışıyordu: John Arthur Roebuck Avam Kamarası'nda Konfederasyon'un tanınmasını savunurken, Lancashire tekstil işçilerinin kaderini ve bunların pamuk ihtiyacını vurgulamaktan yorulmuyordu. Ne manidardır ki, dünyanın en büyük pamuk limanı olan Liverpool, Konfederasyon'un kendisi dışında, dünyanın en Konfederasyon taraftarı yeriydi. Liverpoollu tüccarlar, Birlik donanmasının ablukası altındaki limanlardan pamuk çıkarılmasına yardımcı oluyor, Konfederasyon için savaş gemileri inşa ediyor ve Güney'e askeri teçhizat ile kredi temin ediyordu. Liverpool Güneyliler Kulübü ve Konfederasyon Eyaletlerinin Tanınması İçin Mer-

JOHN BULL BİR ŞEY KEŞFEDİYOR.

"Tabii ki! Pamuğun bana yünden daha faydalı olduğu kesin!!!" Kuzeyliler İngiltere'nin pamuk elde etmek için tarafsızlığını terk etmesinden korkuyor, 1862 veya 1863.

kez Birliği adlı cemiyetler Konfederasyon'u kalıcı bir ayrılıktan yana kışkırtıyordu. Liverpool Ticaret Odası bile bağımsız bir Konfederasyon'un faydaları hakkında kafa yoruyordu. Liverpool'un ticari kamuoyu, Brown'ların Liverpool'daki ortağı Francis Alexander Hamilton'un Ağustos 1861'de yazdığı üzere, "dünyada hiçbir gücün bu iki kesimi tekrar birleştiremeyeceğine" ve Birlik'in zaferinin "kesinlikle imkânsız" olduğuna inanıyordu.[41]

Liverpool yalnız değildi. Manchester'de Güneyliler Kulübü ve Manchester Güney'in Bağımsızlığı Derneği, Güney'in tarafında saf tutmuştu.

1862'de, bazıları işçilerden oluşan binlerce katılımcı, İngiliz pamuk kentlerinde gösteriler düzenleyerek, hükümetin Konfederasyon'u tanımasını talep etmişti. Her ne kadar çoğu işçi, kavgası gitgide özgür işgücünün kavgasıyla özdeşleşti-

rilen Birlik'i destekliyor olsa da, seçkinlerin fikirleri Konfederasyon'un lehine kayıyor, Manchester Ticaret Odası'nın başkanı, "Güney Eyaletleri'nin kalıcı olarak kopmasının kaçınılmaz" olduğu yönündeki beklentilerini dile getiriyordu.[42]

Bu fikirler pamuk işleyicileri ve tüccarları arasında evrensel olmamakla beraber, özellikle İngiliz ve Fransız hükümetlerinin Amerikan İçsavaşı'na ilişkin tavırlarını etkileme potansiyeline sahipti. Avrupa hükümetlerinin tarafsızlıklarını korumalarını sağlamaya aşırı ölçüde önem veren Birlik, bu tehdidi ciddiye alıyordu. Konfederasyon ise kendi adına uluslararası kabul görmeyi, tek başına en önemli dış politika hedefi olarak görüyordu. Elbette müdahale etmemek için çok iyi gerekçeler vardı: İngiltere Kanada'daki illerinin kaderini ve ABD'nin kuzeyinden buğday ve mısır ithalatına olan artan bağımlılığını düşünmek zorundayken, Fransa, Rusya ve Prusya gibi kıtasal güçler ise, İngiltere'nin ekonomik ve askeri gücünü dengelemek için güçlü bir ABD'nin korunmasından yanaydı. Ancak Avrupalıların bu çatışmada aracılık yapması, hatta Avrupa'nın Konfederasyon'u tanıması, daima bir olasılık olarak kaldı ve bunun taraftarları neredeyse durmadan, bir pamuk kaynağı olarak bağımsız bir Konfederasyon'un sağlayacağı faydaların çığırtkanlığını yapıyordu.[43]

Pamuk işlenen bölgelerdeki gösteriler, isyanlar ve grevler gibi sosyal çalkantılar (yalnızca Fransa'da elliden fazla olay çıkmıştı) bürokratların ve kapitalistlerin tedirginliğini artırıyordu. Büyük Britanya başbakanı olmadan önce, başkalarının yanı sıra William Gladstone da Lancashire'daki bu sosyal çalkantı korkusunu, Avrupa'nın Amerika'daki savaşa müdahalesi için bir gerekçe olarak göstermişti. Gladstone 1862'de kamuoyuna bir konuşmasında, İngiliz işçilerinin sabrını övse de, pamuk kıtlığının sosyal ve mali etkileri hakkında karanlık bir tablo çizmiş, pamuk kıtlığının önemini, İngiliz İmparatorluğu'na musallat olan diğer iki belayla, İrlanda'daki kıtlık ve Hindistan'daki ayaklanmayla kıyaslamıştı.[44]

Küresel çapta hammadde tedarikini güvenceye almak amacıyla Lincoln'e pamuk ihtiyacını hatırlatan Lort Lyons. Mathew Brady tarafından çekilmiş bir fotoğraf.

Pamuk lobisi Lincoln yönetimine sürekli, Avrupalı pamuk tüketicilerinin ihtiyaçlarını aklında tutması için baskı yapıyordu. İngiliz Dışişleri Bakanlığı ile Washington D.C.'deki İngiliz elçiliği arasındaki diplomatik yazışmalar, Dışişleri Bakanı Kont Russell'ın, Fransız hükümetiyle birlikte Birlik yönetimi üzerinde dikkate değer bir baskı uyguladığını göstermektedir. Washington'daki İngiliz elçisi Lort Lyons Londra'ya, "Ayın 25'inde [Temmuz 1863] Dışişleri Bakanlığı'na gittim ve Mr. Seward ile pamuk hakkında konuştum," diye rapor veriyordu. "Mississippi'deki askeri operasyonlar sırasında en büyük sabırla beklediğimizi, ama artık ırmak açık olduğuna göre, bize vaat edilen bol tedarikin zamanının geldiğini söyledim. Vaatlerini tutmak için ne yapmayı düşünüyordu?" Lincoln bu anlaşmazlıkta pamuğun öneminin çok iyi farkındaydı. 3 Aralık 1861'deki ilk yıllık mesajında, "isyancıların yabancı milletleri bize karşı düşmanlığa kışkırtmak için güvendiği başlıca araç ... ticaretin zarara uğramasıdır," diyordu. 1862 ortalarında ise, kabine Lincoln'ün asi eyaletlerde kölelerin özgürleşti-

rilmesi planını tartışırken, Seward başarılı biçimde böyle "ani beyanatlara" karşı ve "şiddetli biçimde, pamuktan ve yabancı hükümetlerden yana" tavır alıyordu. Seward kölelerin özgür bırakılacağının ilanının, Avrupalıların Konfederasyon'u tanımasına yol açabileceğinden korkuyordu. Kulağını dört açan Seward, Amerika'daki savaşın küresel kapitalizm için muhtemelen devrimci sonuçları olacağını fark ediyor ve dikkatli davranmaya çağırıyordu.[45]

Avrupa'nın acil pamuk ihtiyacı, Amerikan diplomatlara da sık sık hatırlatılıyordu. Amerika'nın İskenderiye elçisi William Thayer 1862 yazında Londra'ya gittiğinde, Seward'a Güney'in tanınmasının İngiliz politika seçkinlerinin aklına fazlaca yattığını bildirmişti. Aynı yıl, Amerika'nın Brüksel temsilcisi Henry Sanford, Fransız Dışişleri Bakanı'yla karşılaştığında, "Pamuğumuz neredeyse bitti, bize pamuk gerek", diye uyarılmıştı. Louis Napoleon 1862 ilkbaharında, Paris'teki ABD temsilcisi William L. Dayton ile sohbet ederken, "burada pamuk eksikliğinden doğan güçlükleri hafifletmek için hükümetinizin bir şeyler yapacağını umuyorum," diyordu. Fransız hükümeti, pamuk sanayicileri arasındaki yaygın taleplerin baskısıyla, Mulhouse'lu pamuk işleyicisi Gustave Imbert-Koechlin'in ifadesiyle "iki Amerikan devletinin arasında barışın hüküm sürmesi için" Amerika'daki çatışmayı sona erdirmek üzere diplomatik çabalara girişiyordu. Avrupa'daki Konfederasyon diplomatları, bu şikâyetlerin de teşvikiyle, Avrupa'nın güneyli pamuğuna olan ihtiyacının, diplomatik cephaneliklerinde bulunan en güçlü ok olduğunu biliyor ve savaş Güney'in aleyhine döndükçe, bu oku artan bir çaresizlikle atıyorlardı.[46]

Amerikalı diplomatlar doğrudan Avrupa kamuoyuna seslenmek için uyum içinde hareket ederek, çaresizlik içinde bu duygulara karşı adım atmaya çalışıyordu. Charles Francis Adams 1861'de oğluna, pamuk meselesi hakkında bir ilan kaleme almasının faydalı olacağını söylemişti. "Pamuk üretimi için iki şey gerekli, bol miktarda işgücü ve pamuğa uygun

toprak," diye yazmıştı. "Önce toprak meselesine bak," diye önermiş, dünyanın her yanında çok çeşitli yerlerin pamuk yetiştirmek için gerekli çevresel koşullara sahip olduğunu savunmuştu. Dünyanın bazı yerlerinde, örneğin Hindistan ve Mısır'da işgücü de bol bol var, diye eklemişti, dünyanın başka yerlerindeyse "işgücü yok, işte burada soğukkanlı bir sorun ortaya çıkıyor." Adams savaşı, başka pamuk üreticilerinin ortaya çıkarak, neredeyse Güney'in tekelinde olan üretimi kalıcı olarak çözmesi için bir fırsat olarak görüyordu. "Bu çatışmanın [hem abluka hem de yeni pamuk kaynakları açısından] önemini abartmak mümkün değildir. ... Amerika'da köleliğin yıkılması, [bu çatışma] sonucunda dünyanın her yanında tutarlı bir pamuk baskısı oluşmasına bağlıdır."[47]

Gerçekten de Konfederasyon'a karşı savaşı, Avrupa'daki güçlü pamuk lobileri için hissedilir kılmanın en iyi yolu, başka yerlerden de ucuz pamuk temin edilebileceğini göstermekti. Zaten ABD hükümeti de dünyanın diğer yerlerinde üretimi teşvik etmek için, örneğin devasa miktarlarda pamuk tohumu temin edip yurtdışına taşıyarak, elinden geleni yapıyordu. Seward Nisan 1862'de, Washington "açıkça ... başka ülkelerin pamuk yetiştirme kapasitelerini incelemekle ve bunu mümkün olduğunca canlandırmakla, dolayısıyla da ülkedeki hizipçi tekelcilerin yıkıcı planlarına karşı önlem almakla yükümlüdür," diye yazıyordu. Bu hesaplarda Mısır, uzun elyaflı mahsulüyle bilhassa önemliydi, çünkü Hint pamuğundan farklı olarak, yüksek kalitede bir malla Amerikan ihracatının yerini alabilirdi. Thayer savaş yılları boyunca valiyle düzenli olarak buluşmuş ve zaman içinde valinin güvendiği biri olan Eyüp Trabulsi Bey'i, "Mısır'ın pamuklarını" incelemekle görevlendirmişti. Thayer bu gibi bağlantılar sayesinde Kasım 1862'de, "Vali yetiştiriciliği artırmak için yardım etmek üzere nüfuzunu kullandı ... tüm büyük toprak sahiplerine, bundan sonra topraklarının dörtte birine pamuk ekmelerini tavsiye etti. Hazretlerinin tavsiyesi aslında bir emre denk geldiği için,

toprak sahipleri ... şimdi gelişmekte olan büyük tarım devrimini hızlandırmaya başladı," şeklinde rapor veriyordu.[48]

Seward bu çabaların başarılı olacağına güven duyuyor ve özellikle de küresel pamuk üretiminin, Güney'in bağımsızlık talebi üzerindeki öngörülemeyen etkilerini vurguluyordu. "İsyancı pamuk eyaletleri, Mısır, Anadolu ve Hindistan'ın dünyaya pamuk tedarik edip, California'nın da bunu satın almak için altın temin ettiğini anladıklarında, zenginliklerinin ve bütün umutlarının ellerinden kaçtığını görmemek için kendi refahlarına karşı kör olmaları gerek."[49]

Gerçekten de Amerikan politikasının bu açılımları, Washington ile Avrupa başkentleri arasındaki gerginlikleri dağıtmada işe yaradı. 1862 ilkbaharında, Baring Kardeşler şirketinin Liverpool ayağı, "Hindistan'dan büyük bir ithalat yapabilmeleri durumunda" ABD ile Büyük Britanya arasında savaşın daha az muhtemel olduğu görüşünü dile getiriyordu. Charles Wood Ağustos 1862'de, "Hindistan'dan geçen sene gönderdiğinin üzerinde, bahse değer makul bir miktar gelirse, yurtiçindeki tek derdimiz, ... Lancashire'daki gerilim, ... çok daha hafifleyebilir," görüşünü öne sürüyordu. 1863'e gelindiğinde, Hindistan'dan pamuk ithalatı Fransa'daki pamuk krizini yatıştırmıştı. Gerçekten de çeşitli pamuk yetiştiren illerin başsavcıları, 1864 başlarında, Hindistan ve Mısır'dan pamuk ithalatının, işleyiciler üzerindeki baskıyı hafiflettiğini bildiriyor, fabrikalar yavaş yavaş tekrar üretime başladıkça, bunun sonucunda "ilimizde bu çatışmaya ... olan ilgi büyük çapta azaldı," deniyordu.[50] Seward 1872'de, savaştan birkaç yıl sonra, Hindistan'ın –Tac Mahal'in bulunduğu– Agra şehrine, buradaki bir pamuk çırçırını ziyaret etmek için geldiğinde, "Hindistan'ın Moğol şahı Ekber'in kabrinden, Amerika'nın sözde şahının, Pamuk Sultan'ın kabrine geçtik,"[51] diyordu.

ABD haricindeki kaynaklardan önemli miktarlarda pamuk gelmeye başlayınca, pamuk lobilerinin Avrupa hükümetleri üzerindeki baskısı da azaldı. Kendisi de Bostonlu bir pamuk

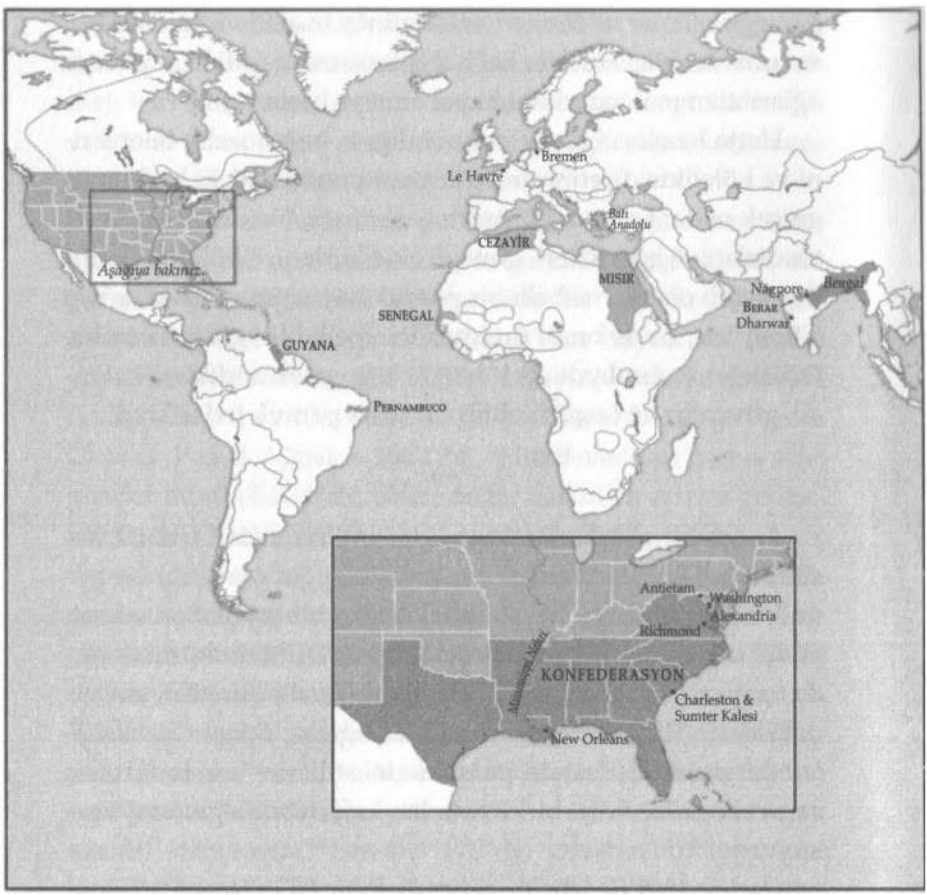
işleyicisi olan Edward Atkinson "Avrupa'nın Pamuk Eyaletleri'ne bağımlı olduğu varsayımının, safi bir yanılgı olduğu ortaya çıkınca" rahatlamıştı ve yakında "Avrupa'nın tedarik için bu ülkeden tamamen bağımsız olmasının" mümkün olduğunu düşünüyordu. 1863'e gelindiğinde, geçimi için pamuğa bağlı olanlar ve bir zamanlar güney eyaletlerinin davasını savunanlar bile, kölelere bel bağlamaksızın çeşitli ham pamuk ağlarından mal tedarikini hayal etmeye başlamıştı.[52]

Hatta bazıları Güney'in hırçınlığını, bağımsızlık taleplerini ve kölelikte diretmesini, dünya ekonomisindeki kesintinin gerçek nedeni olarak görmeye başlamıştı. Ne de olsa pamuk tüccarları ve işleyicileri, güneyli ekicilerden ve hükümetlerinden farklı olarak, ne belli bir pamuk kaynağına, Amerika'nın Güney'ine, ne de bunu üretmek için belli bir işçilik sistemine (köleliğe) bağımlıydı. Tek istedikleri, gereksindikleri kalitede, güvenilir ve öngörülebilir bir ucuz pamuk tedarikiydi.

***

Ancak bir ablukadan kaynaklanan kısa vadeli tedarik kesintilerine karşılık vermek bir şey, köleliğin olmadığı bir pamuk imparatorluğu hayal etmek başka bir şeydi. Son seksen yıldır süren pamuk imparatorluğunun tarihini okuduklarında, çoğu tüccar ve işleyici, "kölelik ile pamuk üretimi arasındaki derin ilişkinin" kesilmesi olasılığının, *Bremer Handelsblatt* dergisinin ifadesiyle, pamuklu tekstillerin "seri imalatının zaruri koşullarından birini ortadan kaldırabileceğinden" korkuyordu.[53]

Henüz 1861'de, Birlik generali John C. Frémont Missouri'deki köleleri serbest bıraktığında, *The Economist* böylesine "korkutucu bir tedbir"in diğer köle nüfusa sahip devletlere de yayılarak, "bu verimli topraklara tam bir yıkım ve genel bir perişanlık getirebileceğinden" kaygılanıyordu. *Cotton Supply Reporter* dergisi, eğer savaş, özgür kalma savaşı haline gelirse, "ikinci bir St. Domingue'nin dehşetini" anımsatacak kadar

Amerikan İçsavaşı'nın Küresel Pamuk Sanayiine Etkisi, 1861-1865

ileri gidiyor ve bu durumda ABD'nin "o muhteşem pamuk üretim sanayiinin aniden yıkılacağını" öngörüyordu. Bu gibi inançlara sahip insanların, Richmond'un düşmesinin böyle sonuçları olacağını sanması, soluksuz kalmış *Bremer Handelsblatt*'a göre "en zengin hayal gücünün bile bunun sonuçlarını kestiremeyecek kadar yoksul olması," şaşırtıcı değildi.[54]

Bu korkular dikkate alındığında, ABD'deki 4 milyon kölenin (bunların arasında dünyanın en önemli pamuk yetiştiricileri de vardı) savaş sırasında veya savaştan hemen sonra özgürlüğünü kazanması, bir o kadar dikkate değerdi. İsyancıları bastırmakla uğraşan bir ulusal hükümet karşısında efendilerinin zayıfladığını algılayarak cesaretlenen köleler ayaklanmaya başlamıştı. Amerikalı köleler çiftlikleri terk ederek, çalışmayarak, Birlik askerlerine istihbarat vererek ve zamanla Birlik ordusuna katılıp silaha sarılarak, ayrılıkçı bir savaşı bir özgürleşme savaşı haline getirmek için çabaladılar ve başarılı oldular. Pamuk yetiştiricileri daha önce de daha sonra da benzeri bir başarıyla isyan etmemiş, ülkenin seçkinleri arasındaki derin ve uzlaşmaz bir ayrılık, rastlantı sonucu güçlerine güç katmıştı.[55]

Daha önce hiç görülmemiş böyle bir isyan karşısında, köleliğin tekrar dirilmesi muhtemel görünmediği için, pamuk kapitalistleri, pamuk yetiştiren işgücünü harekete geçirmek için yeni yollar arıyordu. Dünyanın başka bölgelerinde, geçmişin pamuk yetiştirme deneyimlerinden fazla teselli bulamıyorlardı. Bazı işleyicilerin en yoğun çabalarına rağmen, savaş öncesinde hâkim olan dünya piyasası fiyatlarıyla, Hindistan, Brezilya veya Afrika'daki çok az üretici, Avrupa piyasaları için pamuk üretmişti. Köylüler ısrarla kendi geçimleri için tarım yapmaya sarılıyor, piyasalar için pamuk yetiştiren kesim ise, pamuğu Liverpool veya Le Havre tüccarlarına değil, yakındaki eğiricilere satıyordu. ABD'nin içinde bile, köleler savaş sırasında özgürlüklerini kazandıkça, bunların çoğu, çiftliğin

endüstriyel ritmini hızla terk edip, kendi geçimleri için tarımcılığa odaklanmaya çalışmıştı.[56]

Ayrıca Karayipler'deki, hepsinden önce de Saint-Domingue'deki özgürleşme deneyimi, tüccarların ve işleyicilerin, eski kölelerin nakit getiren mahsul yetiştireceği umutlarını kırıyordu. Herman Merivale henüz 1841'de, "eğer zenciler kendi geçimlik topraklarına ve diğer kaynaklara sahip olursa, onları ücretli işçilik yapmaya" zorlamanın güç olacağını gözlemlemişti. Benzer şekilde, Batı Hint Adaları'nda "işverenlerle işçiler arasındaki mevcut ilişkileri" araştıran (İngiliz) Seçim Komitesi de 1842'de, özgürleşmenin hemen ardından tarımsal emtia üretiminin ortadan kalktığını kaydediyordu, çünkü "işçilerin büyük kısmının, haftanın üç veya dört günü ekicilerin çiftliklerinde çalışmasına gerek kalmadan rahatlık içinde yaşaması ve servet yapması mümkün kılınmıştı." *The Economist*'in ifadesiyle, "tropik bölgelerde doğa, insanı ebediyen zayıf bir kanun gücüyle, kendi başına asgari bir ücret sağlayan bir gıda bolluğuyla ödüllendirmiş ya da lanetlemiştir."[57]

İngiliz sömürge yetkilisi W.H. Holmes için ortada açık bir çıkmaz vardı: "Köleler özgür kişiler olursa ... ilk arzuları bağımsız kalmak; tamamen kendi kendilerinin efendisi olmak olacaktır." Dikkatle incelediği Guyana'da, "son derece verimli olan toprağın insanın avcuna düşüremediği az miktarda lüksü, hafif bir işçilikle tedarik etmek mümkün"dü, bu ise çiftçilerin ücret karşılığı ihracat mahsulü yetiştirmesini olasılık dışı kılıyordu. Sebze, balık ve meyve ne zaman istesen vardı, bu durum Holmes'e göre "kötü sonuçlara gebe" idi. Fransız sömürge bürokratları da esasen aynı sonuca varmışlardı: "Zenciler ... özgür kalır kalmaz ... vahşilerin kulübesine geri döner." Özgür kalan kölelerin geçimlik tarıma dönmesi, her ne kadar çoğu eski köle tarafından yeni özgürlüklerinin gerçek zemini olarak görülse de, tüm dünyadaki pamuk tüccarlarının ve işleyicilerinin en korkunç kâbusuydu.[58] Karayiplerdeki gelişmeler Avrupalı gözlemcilerin azat edilmiş insanlarla ilgili endişe-

lerini büyütüyordu. 1865'te Jamaika'da çıkan Morant Körfezi Ayaklanması bu olaylardan biriydi; bir grup siyah Jamaikalı, sömürge yönetiminin bazı arazi işgalcilerine ağır cezalar vermesi yüzünden ayaklanmışlardı.

Toprak sahipleri, işleyiciler, tüccarlar ve devlet adamları, geçmişteki deneyimlerden, kölelerin özgürleşmesinin, pamuk sanayiinin refahı için muhtemelen tehlikeli olduğu sonucunu çıkarmıştı. Bunun sonucunda, köleliğe başvurmak zorunda kalmaksızın, yerkürenin kırsal bölgelerini dönüştürmek için, dünya çapındaki pamuk üretimi ağını kalıcı biçimde yeniden kurmanın yollarını arıyorlardı. Henüz savaş sürerken, makale ve kitaplarda, konuşma ve mektuplarda, pamuğun köle işçiliği olmaksızın yetiştirilip yetiştirilemeyeceği ve nerede yetiştirilebileceği sorusunu ele alıyorlardı. Örneğin Edward Atkinson bu tartışmaya henüz 1861 yılında, *Özgür İşçilikle Ucuz Pamuk* adlı eseriyle katkıda bulunuyor, bir yıl sonraysa Holmes'ün *Özgür Pamuk: Nasıl ve Nerede Yetiştirilebilir* adlı eseri, bu tartışmayı genişletiyordu. Anonim bir Fransız yazar aynı yıl, *Amerika'daki Beyazlar ve Zenciler ile İki Dünyanın Pamuğu* adlı eseriyle katılıyordu.[59]

Kısa süre sonra, bu incelemeler İçsavaş deneyimlerinden dersler çıkaracaktı. İçsavaş yıllarında Mısır, Brezilya ve Hindistan'ın yanı sıra Amerika'nın Güney'inin Birliğin kontrolündeki bölgelerinde kölesiz pamuğa ani geçiş, sonuç olarak küresel bir deneyi temsil ediyordu: Pamuklu ama kölesiz bir dünya neye benzeyebilirdi?

***

Savaş ve kölelik sonrasında yeni bir pamuk imparatorluğunun bu provaları, pamuk yetiştiriciliğinin geleceğine dair bir ölçüde çelişkili iki inancı besliyordu. Birincisi, bazı gözlemciler kölelik olmadan bile pamuk işleyiciliğinin çarpıcı genişlemesini sürdürmesine izin verecek kadar pamuğun temin edilebileceğine bahse giriyordu. Örneğin sadece öz-

gür işçilikle yetiştirilmiş pamuktan üretilen kumaşlar satın almayı benimseyen kadınlardan oluşan gevşek bir dernek olan İngiliz Hanımların Özgür Yetiştirilmiş Pamuk hareketinin fikri bu yöndeydi. Belki de en çok iyimserlik telkin eden olay, ABD'deki Edward Atkinson gibi Cumhuriyetçilerin bu fikre kucak açmasıydı. Bu iyimser girişimciler Amerika'nın güneyindeki pamuk üretiminin "özgür emek" kullanılarak epey artırılabileceğine inanıyorlardı; tabii bu, azat edilmiş insanlar geçimlik tarımla yetinmedikleri sürece mümkün olabilirdi. Atkinson kendi pamuk fabrikalarını ücretli işçilerle doldurmada ne kadar başarılı olduğuna şaşmıştı, ABD'nin – ve dünyanın– gelecekteki pamuk tedarikinin güneyli toprak sahiplerinin ve güney eyaletlerinin azat edilmiş eski kölelerin pamuk üretmeye özendirilmelerine bağlı olduğuna büyük bir coşkuyla inanıyordu.[60]

Ancak İçsavaş deneyimi, kölesiz pamuğun dünya piyasalarına sadece sürdürülemez ölçüde yüksek fiyat şartları altında girebildiğini de göstermişti; ne de olsa Hint pamuğunun fiyatı dört kattan fazla artmış, Hint pamuğunu daha düşük fiyatlarla piyasaya getirmeye yönelik daha önceki çabalar, büyük ölçüde başarısız olmuştu. Üstelik 1864 ve 1865 yıllarının perspektifinden bakıldığında, Amerika'nın Güney'indeki özgürleşme sürecine, önemli ölçüde sosyal kargaşa eşlik etmişti. Dolayısıyla pamuk kapitalistlerinin, özgürlüğün ham pamuk tedarikinde kalıcı bir azalma getireceğine olan inancı makuldü ve en dolaysız olarak, savaş sonrası pamuk fiyatlarının, savaş önceki seviyelerinin gayet üzerinde kaldığı gerçeğinde ifadesini buluyordu. Liverpool'a soluk soluğa varan haberler, örneğin Rathbone'lara, "önümüzdeki yıl zenci işçiliğine güvenilemeyeceğini" öngörüyordu. Baring'ler ise "önümüzdeki mevsimde 1,5 milyon balyayı aşan bir mahsulü ekip kaldırmak için, Güney'de işgücünü yeterli ölçüde yeniden düzenlemenin mümkün olduğunu çok az kişi düşünüyor gibi görü-

nüyor," diye iddia ediyordu. (1860'taki pamuk mahsulü 5,4 milyon balya olmuştu.)[61]

Pamuk camiasında pamuk hasatlarının kalıcı olarak azalacağı korkuları yayılırken, Konfederasyon'un yenilgisinden sonra Amerika'nın Güney'inde çiftlik tarımını yeniden kurma, özellikle de pamuk yetiştiricilerinin düzgün biçimde tarlalara geri dönmesini sağlama yönündeki baskılar artmıştı. *Bremer Handelsblatt* yenilen ekicilerin seçkinlerine karşı bağışlayıcı bir politika izlemeye davet ediyordu. İngiltere'nin Washington elçisi Sir Frederick William Adolphus Bruce, 1865 ilkbaharında, "Yeniden Kuruluş"un durumu hakkında Londra'ya sık sık raporlar gönderiyor, "aşırı cumhuriyetçileri" şiddetle eleştirirken, Başkan Andrew Johnson'a, pamuk üretimini yeniden canlandırma ihtiyacını dikkate almasını anımsatıyordu. Özgür kalan kölelerin çalışıp çalışmayacağı ve nasıl çalışacağı sorunu onu çok meşgul ediyordu; "zencilerin özgürleşmesinin, pamuk ve şeker yetiştiren eyaletlerin maddi refahına büyük bir darbe olmasından" korkuyordu. Güney'deki ve ayaklanmalardan kaygılanan ve özgür kalan kölelere seçme hakkı tanınmasına yönelik çabaları eleştiren elçi, Mayıs 1865'te "zencileri işe zorlamak ve onlara özgürlüğün, efendileri yerine ücretleri için çalışmak demek olduğunu öğretmek amacıyla her yerde önlemler alınıyor," diye onaylayarak bildiriyordu.[62]

Ama pamuk kapitalistleri ve hükümet bürokratları savaş sırasında çok daha kapsamlı dersler edinmişti. En önemlisi, pamuk üretimini toprağın değil, işgücünün kısıtladığını anlamışlardı. Dünyanın bu konularda önde gelen uzmanları olan Manchester Pamuk Tedariki Birliği üyeleri, yerkürenin birçok farklı bölgesinde, Amerika'nınkine "eşit ve çoğu durumda bundan da üstün nitelikte" toprakların ve iklimin bulunduğunu anlamıştı. Ama bu küresel pamuk uzmanları, "ilk şart olan işgücünü" bulmanın çok daha zor olduğunu görmüşlerdi. Hindistan'dan sorumlu İngiliz maliye bakanı Samuel La-

ing 1861'de, "Dünyanın her yanında köleliğin yasaklanması sorunu, muhtemelen Hindistan'da özgür işçilikle üretilen pamuğun, Amerika'da köleliğin ürünü olan pamuktan daha ucuza satılıp satılamayacağı sorusuna bağlıdır," diye kaydetmişti.[63]

Ama bu işgücü nereden gelecekti? Gördüğümüz üzere İçsavaş sırasında, pamuk lobisinin çabaları kesin olarak, eskiden Avrupa piyasaları için önemli miktarlarda pamuk yetiştirmiş olmayan bölgelerin işgücüne erişime odaklanmıştı. Pamuk Tedarik Derneği başkanı, "Şimdi iç bölgeleri açıyoruz," diyordu. Bu stratejinin uzun bir geçmişi vardı; ancak İçsavaş, kapitalistlerin ve devlet adamlarının enerjilerini, daha önce hiç görülmemiş şekillerde odaklamıştı.[64]

Küresel pamuk üretim ağının bu hızlı coğrafi genişlemesi, köylüleri beyaz altın yetiştirip bunu piyasaya sürmeye motive etmek için yeni yollar bulma çabalarıyla derinden bağlantılıydı. Politika bilimci Timothy Mitchell'in çok iyi ifade ettiği gibi, hükümdarlar köylülerin "ne yiyebildiği, ne de yerel ihtiyaçları karşılayacak şekilde işleyebildiği" mahsulleri yetiştirmelerini nasıl sağlayabilirdi? Ya da Fransız gözlemci M.J. Mathieu'nün 1861'de daha az incelikli bir ifadeyle sorduğu gibi, "zenci işçiler nasıl disipline sokulup gayrete getirilebilirdi?"[65]

Pamuk imparatorluğunun bürokratları ve kapitalistleri, "zenci bundan böyle çalışkan bir işçi olacak mı?" sorusu üzerinde kafa yoruyordu.[66] *The Economist* sıra dışı ölçüde uzun bir makalede, İçsavaş'ın bitmesi vesilesiyle konuyu kapsamlı olarak ele almaya girişmiş ve şunları savunmuştu:

> Herhalde politikada, dünyanın beyaz ve koyu renkli ırkları arasındaki ilişki kadar geniş ve kalıcı ekonomik sonuçlara sahip başka bir konu yoktur. ... Tüm Asya'nın, tüm Afrika'nın ve Amerika'nın Afrikalı, Asyalı veya melez ırklarının yerleştiği kesimlerinin sanayi teşebbüslerine öncülük etmek, ilerletmek ve

> denetlemek, insanlığın Avrupalı, özellikle de İngiliz soyunun muhtemelen kaderi, hatta şimdi işlevi ve kesinlikle de çıkarıdır. Bu teşebbüsler gerçekten de çok büyüktür... Bu yeni refah kaynaklarının geliştirilmesi için zaruri bir gereklilik, çok büyük gruplar halindeki koyu renkli işçilerin, çok az sayıdaki Avrupalı denetmenin kontrolü altında gönüllü olarak çalışmasını sağlayacak bir sanayi sistemi düzenlenmesidir. Gerekli olan sadece bireysel işçilik değil, organize işçiliktir ve bu işçilik öylesine bilimsel olarak düzenlenmiştir ki, asgari maliyetle azami sonuçlar elde edilebilecek, tünel açmada, pamuk toplamada ve çoğu diğer işlemlerde çok kısa süre içinde harcanması gerekli olan çok büyük miktarda emeğin temini, grev veya tartışma olmadan mümkün olacak ve hepsinden de önce, işçilerin kendilerine doğal olarak itici gelen emirlere uymasını sağlamak için rüşvet gibi, işçiliğin maliyetine gayri tabii ilaveler olmayacaktır.

The Economist diyordu ki, elbette, "Bütün bu amaçlara, açıkça kabul etmek gerek ki, kölelik aracılığıyla ulaşılmıştı. Büyük işlerin ucuz yapılması için, nitelikli Avrupalıları en tepeye koyup, onu alttaki yarı nitelikli siyah veya bakır tenli işçilerin despotumsu efendisi haline getiren bu organizasyonun bir dengi olamaz." Ancak köleliğin aynı zamanda "faydalı olmayan ahlaki ve sosyal sonuçları" da vardı. Bu nedenle de, "Yeni bir organizasyona başlaması gerek ve etkili olarak işlediği bilinen tek sistem de ... mükemmel bir özgürlüğe ve karşılıklı çıkarlara dayalı olandır. ... Ancak, eğer tam özgürlük ilkesi benimsenecek olursa, koyu tenli ırkların şu ya da bu şekilde beyaz ırka gönüllü olarak itaate ikna edilmesi gerektiği de açıktır."[67]

Ama "koyu tenli ırkların ... beyaz ırka gönüllü olarak itaate ikna edilmesi" nasıl mümkün olacaktı? İçsavaş, pamuğun nerede ve nasıl yetiştirileceğine ilişkin olasılıkları kasıtsız olarak dönüştürmüş, küresel pamuk üretimi ağında zorlanan ve serbest işçilik arasındaki dengeyi bir hamlede altüst etmişti. Kölelerin kendilerinin kararlı çabaları ve Birlik ordusunun

yeni özgür kalan erkek ve kadınların desteğiyle ilerlemesi, 250 yıldır hem savaş kapitalizmine hem de Sanayi Devrimi'ne enerji sağlamış olan kölelik sistemini yıkmıştı.[68] Ama dünyanın pamuk tarlalarında yeni ortaya çıkan düzen hâlâ hazırlık aşamasındaydı.

Bu tekrar kuruluş sürecinin ana hatlarının neye benzeyeceği, İçsavaş sırasında sadece şurada burada kendini gösteriyordu. Yüzyılın sonuna doğru, pamuk dünyası çarpıcı ölçüde farklı bir şekle girecekti. Tüccarlar, işleyicilerin ve tarım üreticilerinin bu krize karşılık verme hızı ve esnekliği, ne kadar kolay ayak uydurabildiklerini, bunun yanında insanlara doğrudan sahip olmak yerine, işgücü temin etmek için yeni, dolaylı, ama kapsamlı bir devlet gücünü arkalarına alabilme kapasitelerini de açığa çıkarıyordu. *Revue de Deux Mondes* dergisi açık fikirlilikle, "Köleleştirilmiş ırkların özgürleşmesi ile Doğu halklarının toparlanması yakından bağlantılıdır," diye gözlemliyordu.[69]

***

Nisan 1865'te Kuzey Amerika kıtasında silahlar sustuğunda, Avrupa himayesindeki pamuk sanayiinin seksen beş yıllık tarihindeki en büyük kargaşa da sona ermiş oldu. Dünyanın her yanında işgücünü seferber etmek için, vasıfsız işçilikten mahsul paylaşmaya ve ücretli işçiliğe kadar yeni sistemler denenmişti ve pamuk üretiminin savaş önceki seviyelerine geri dönüp dönmeyeceği hâlâ belirsiz olmakla beraber, "özgür işçiliğin" mümkün olduğu inancı, nerdeyse evrensel hale gelmişti. ABD'nin her yerinde eski köleler özgürlüklerini kutlarken, işleyiciler ve işçiler, yeni ve bol pamuk tedarikinin beslediği fabrikaların tekrar tam kapasite çalışacağını umuyordu.

Tüccarlarınsa kutlayacak pek bir şeyi yoktu. Liverpool'daki Baring Kardeşler, Londra'daki meslektaşlarına Şubat 1865'te, "barış söylentileri neredeyse bir paniğe neden oldu," diye bildiriyordu. *Indian Daily News* gazetesi, Mart başındaki

"sıra dışı" bir baskısında Birlik kuvvetlerinin Charleston'u ele geçirdiğini bildirirken, "Liverpool'da panik. Pamuk bir şiline indi," diye gözlemliyordu. Bu panik hızla Bombay'a da yayılmıştı. Bostonlu buz tüccarı Calvin W. Smith Bombay'dan şunları bildiriyordu: "Hiçbir ölümlünün yüzünde, buradaki İngilizlerin ve Parsilerinki kadar asık suratlar görmediğimi üzülerek söylüyorum. Bizim memleketteki başarımız, onların yıkımı demek. O savaş bir yıl içinde bitecek olursa, bu şehirde başka herhangi bir yerde olandan daha fazla iflas olacak. Son dört yıldır burada, daha önce hiç duyulmamış büyük spekülasyonlar yapılıyordu." Liverpoollu pamuk tüccarı Samuel Smith şunları anımsıyordu: "Şık malikâneler ve pahalı resim galerileri satın almış olan adamların, eski bir dosttan bir altın borç alma fırsatını aradıklarını görmek, acınası bir durum."[70]

Bu küresel panik, köylülere, işçilere, işleyicilere ve tüccarlara, dünyanın her yanındaki gelişmelerin ne kadar yakından bağlantılı hale geldiğini gösteriyordu. Virginia kırsalında yaşanan çatışmalar, Berar ve Aşağı Mısır'daki küçük köylerde yankılanıyor, Brezilya'daki bir çiftçinin mahsul seçimi, Liverpool piyasasını okumasına dayanıyor, Birlik'in Richmond'u yıktığı haberleri Hindistan kıyılarına varır varmaz Bombay'daki gayrimenkul fiyatları dibe vuruyordu. Bir İngiliz gözlemci, İçsavaş'ın ortaya çıkardığı bu yeni küresel bağlara hayretle bakıyordu. "Yerkürenin en ücra kesimlerinde bile 'Fiyat'ın etkilerinin ne kadar güçlü ve çabuk olduğunu gördük," diye yazıyordu.[71]

Dünya gerçekten de küçülmüştü ve pamuğun bu dünyanın parçalarını bir arada tutuş şekli de önemli ölçüde değişmişti. İçsavaş, pamuk imparatorluğu için bir kriz dönemi olduğu kadar, yeniden kuruluşu için bir provaydı da. Pamuk kapitalistleri, memleketlerindeki sanayi üretimini yeniden şekillendirmede zafer kazanacaklarından emindi. Güney'in küllerini karıştırırken, dağ gibi birikmiş özgür işgücünü, yeni topraklarda, yeni işçilik ilişkilerinde ve aralarındaki yeni

ilişkilerde pamuk yetiştirmeye sürükleyebilecek olan iddialı yeni fırsatlar görüyorlardı. Ama belki de en önemli olanı, pamuk kapitalistleri, eğirmiş oldukları kârlı küresel ticaret ağlarının, önceden hiç görülmemiş bir devlet müdahalesi sayesinde korunup kollanabileceğini öğrenmişlerdi. Bu sırada, devlet adamları da bu ağların, toplumlarının sosyal düzeni için hayati önem taşıdığını, dolayısıyla da politik meşruiyet, kaynaklar ve güç için zaruri bir payanda olduğunu anlamışlardı. Dolayısıyla, Fransız bir gözlemci 1863'te şu öngörüde bulunurken haklıydı: "Pamuk imparatorluğu sağlama alındı; Pamuk Sultan tahtından indirilmedi."[72]

10

Küresel Toparlanma

Hintli yetiştiriciler, kıyıdaki bir Volkart Kardeşler acentesine pamuk teslim ederken. Muhtemelen Khamgaon, 1870'ler.

İngiliz Kraliyet Mühendisleri derneğinden Yüzbaşı W. Hickens 1865 sonbaharında, yenilmiş olan Konfederasyon eyaletlerini geziyordu. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın, pamuk yetiştirmeye dair beklentileri değerlendirmek amacıyla gönderdiği Hickens, ekicilerle, komisyoncularla "ve pamukla alakalı diğer kişilerle" buluşmuştu. İngiltere Dışişleri Bakanı olan Clarendon Kontu'na verdiği raporunda, Amerika'nın güneyinin, savaş önceki yıllarla kıyaslanabilecek fiyatlarla büyük

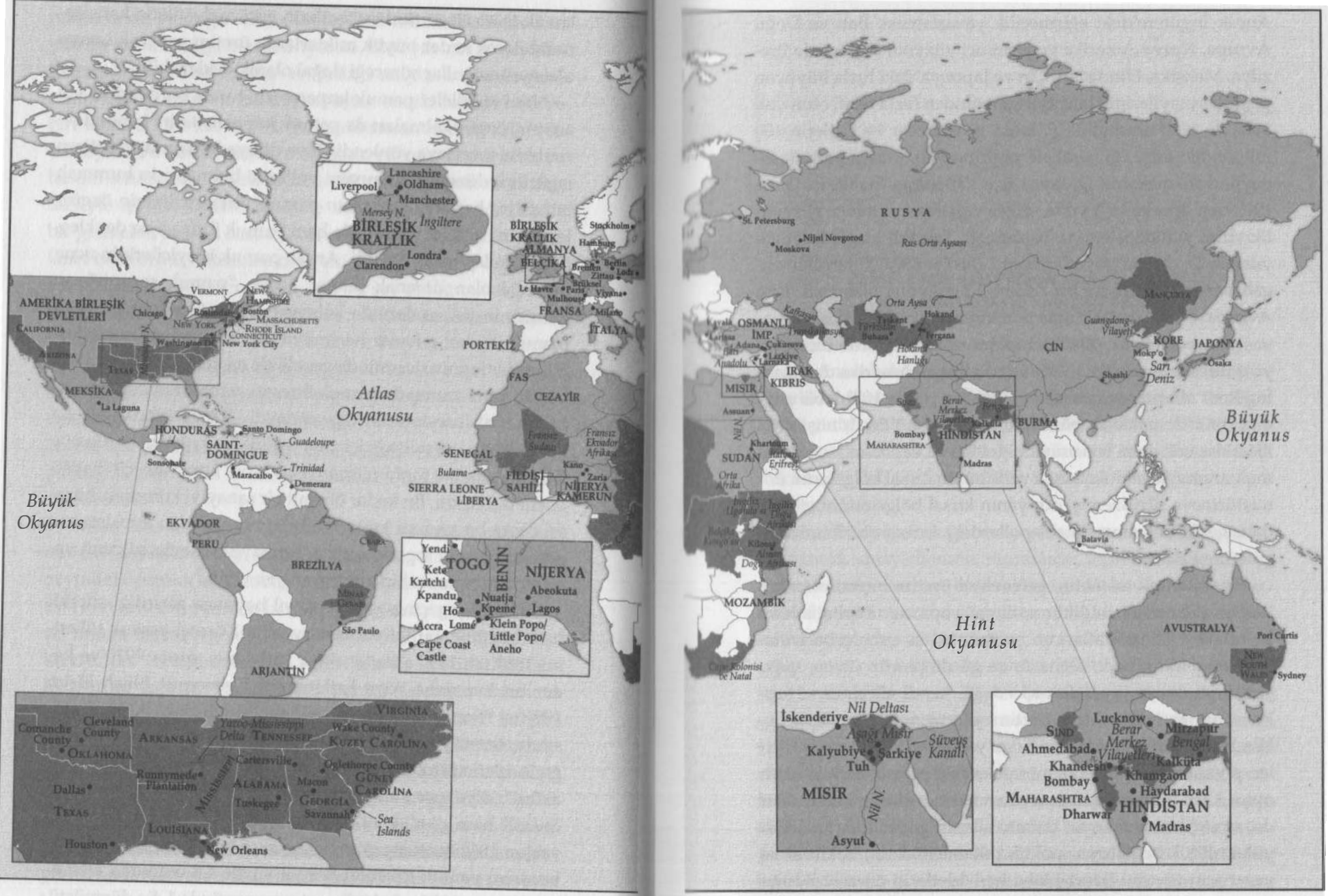
miktarlarda pamuğu tekrar üretebilme imkânına ilişkin büyük bir kötümserliği dile getiriyordu. 1866 yılı için güney çiftliklerinden ve tarlalarından en fazla 1 milyon balyanın geleceğini bekliyordu. Bu miktar, savaştan önceki hasadın dörtte biri kadardı. Bu kasvetli değerlendirmenin nedeni aşikârdı: Güney'de bu kadar pamuğu sürecek, ekecek, budayacak ve hasadı kaldıracak yeterli işgücü yoktu. "Kölelerin özgürleşmesiyle işgücü sistemi öylesine dağılmış ki," öngörülebilir bir gelecekte pamuk hasadı korkunç ölçüde azalacaktır, diye lanet okuyordu. Louisiana'daki ekiciler Hickens'e, özgür kalan köleler "bir sözleşmenin kutsal bir şey olduğuna dair herhangi bir fikre sahip olmadığı için, ... kendi paylarına düşeni yerine getirmekten kaçıyor" demiş ve bu yüzden de "zencileri bir gün bile çalıştırmakta büyük zorluklar yaşadıklarını" anlatmıştı. Hickens çözümün, beyaz yerleşimcilerin pamuk yetiştirmesinde yattığını, ama bunlar zaman içinde "savaştan önceki her yılda olduğu kadar çok" mahsul yetiştirebilse bile, pamuğun asla "eski günlerdeki kadar" ucuz olmayacağını söylüyordu.[1]

Nisan 1865'te pamuk kapitalistlerinin ve devlet adamlarının akıllarındaki ilk ve en öncelikli sorun, Amerika'nın güneyindeki pamuk ekicilerinin pamuk imparatorluğu içindeki eski konumlarını yeniden kazanıp kazanamayacağı ve bunun ne zaman olabileceğiydi. Neredeyse tüm gözlemcilerin Hickens'e hak verdiği üzere, bu sorun tek bir konuda düğümleniyordu: işgücü. Manchesterli pamuk işleyicisi Edmund Ashworth, "eskiden kırbaçla çalışan siyahların ücret karşılığında çalıştıklarında yavaş olacaklarından" kesinlikle emindi. Liverpoollu pamuk komisyoncusu Maurice Williams sorunu veciz bir şekilde dile getiriyordu: "Artık bu işgücünü zorlamak için gereken *güç* ebediyen ortadan kalktığına ve Güney Eyaletleri eskiden, dünya tüketiminin beşte dördünü karşılayacak kadar devasa miktarlarda pamuk mahsulünü, esasen bu güç sayesinde yetiştirmeyi becerebildiği için, geçimini sağ-

lamak için çalışan serbest işçilerin eski mahsullerle karşılaştırılabilecek kadar büyük miktarlarda üretim yapacak sayıya ulaşmasının yıllar süreceği doğal olarak beklenebilir."[2]

Nasıl ki köleler pamuk imparatorluğunda bir devrime yol açtıysa, özgür kalmaları da pamuk kapitalistlerini kendi devrimlerini yapmaya yönlendirdi ve dünyada pamuk yetiştiren işgücünü düzenlemenin yeni yollarını bulmak için hummalı bir arayış başladı. Amerikan pamuk yetiştiricilerinin özgürleşmesini, sürekli daha fazla ham pamuk ihtiyacıyla denkleştirmek kolay bir iş değildi. Ancak pamuk işleyicilerinin ucuz pamuğa olan doymak bilmez açlığı, "pamuk sorunu"nun gündemin üst sıralarında kalmasını garanti ediyordu. Ham pamuk ithalatı o kadar hacimliydi ki, Avrupa'nın sanayileşmiş milletlerinin ticaretinde genellikle en maliyetli olan kalem buydu, aynı zamanda pamuk ihracatı, yabancı piyasalara getirilen mal listesinin en tepesindeydi. Tekstil fabrikalarında yüzbinlerce işçi çalıştığı için, bu tedarik ve satışlar, Avrupa ve Kuzey Amerika toplumlarının istikrarını korumak için hayati önem taşıyordu. Bu kadar önemli bir sanayiyi korumak, küresel çapta bir pamuk imparatorluğunun yeniden kurulmasını gerektiriyordu; toprak, işgücü, sermaye ve devlet gücünü yenilikçi bir biçimde birleştirme arayışı vardı.[3]

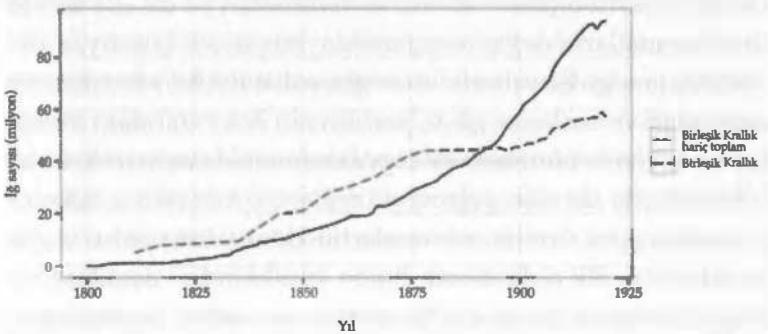
Sanayinin geçmiş yarım yüzyıl boyunca geçirdiği sürekli hızlı büyüme, bu ihtiyacı artırıyordu: Küresel pamuk tüketimi 1860'tan 1890'a kadar ikiye katlanmış, sonra 1920'ye kadar bir kez daha ikiye katlanmıştı. Ekonomist Elijah Helm 1903'te, "Son otuz yılın sanayideki büyük değişiklikleri arasında, önem ve getiri açısından, pamuğun makineler aracılığıyla işlenmesindeki masalsı büyümenin önemini aşanı pek azdır," diye yorumluyordu. İngiliz eğiriciler dünyanın en önemli ham pamuk tüketicileri olarak kalıyordu, ama ihtiyaçları 1860 öncesine göre daha yavaş büyüyordu. 1840'larda bunların pamuk tüketimi her yıl yüzde 4,8 oranında artmıştı, 1870 ve 1880'lerde ise bu artış oranı yüzde 1,4'e düşmüştü.

Kölelikten Sonra Pamuk İmparatorluğu, 1865-1920.

Ancak İngiltere'deki eğirmecilik yavaşlaması, Batı ve Doğu Avrupa, Kuzey Amerika ve yirminci yüzyılın başlarında Brezilya, Meksika, Hindistan, Çin ve Japonya'daki hızla büyüyen pamuk sanayilerinin talebiyle gereğinden fazla telafi olmuştu. 1860 ile 1920 arasındaki yıllarda girişimciler ve işçilerin 100 milyondan fazla iği harekete geçirmesiyle, dünya pamuk sanayiindeki mekanik iğ sayısı üçe katlanmış, bunların yarısı 1900'den önceki kırk yılda, diğer yarısıysa yirminci yüzyılın ilk yirmi yılında işlemeye başlamıştı. Tahrikli tezgâhların yayılması da çarpıcı boyutlardaydı. 1860'ta 650.000 tahrikli tezgâh vardı, 1929'da ise bu rakam 3,2 milyona ulaşmıştı. Kıta Avrupa'sı 1860 ile 1900 arasında küresel pamuk iği payını yavaş yavaş artırarak, 1860'ta toplam rakamın dörtte birinden, yüzyılın sonunda yüzde 30'una çıkarmıştı. Amerika da payını İngiltere'nin pahasına artırmış, 1860'ta yüzde 10'luk bir paydan, 1900'de yaklaşık yüzde 20'ye çıkmıştı.[4] Bu dönüşümün ilk etkisi, çok daha fazla sayıda devleti ve kapitalisti, ucuz pamuk aramaya ve dolayısıyla yerkürenin kırsal bölgelerini dönüştürmeye sürüklemiş, dünyanın kırsal bölgelerinin sürekli daha geniş bir kısmını, metropollerdeki sermaye birikimi döngülerine katmıştı.[5]

Ham pamuk talebinin, geleneksel üretim biçimi olan köleliğin çökmesiyle birlikte patlama yapması, kapitalistlerin ve hükümet bürokratlarının pamuk temin etme çabalarının aciliyetini de artırdı. Daha önce gördüğümüz üzere, çoğu yetiştirici dünya piyasaları için değil, kendi ailesinin ve toplumunun ihtiyaçları için üretim yapmayı tercih ediyordu. Hindistan'dan Alabama ve Togo'ya kadar küçük yetiştiriciler, piyasalara, hatta uzak mesafelerdeki piyasalara bile katılmaya karşı olmasa ve ortaya çıkan kâr fırsatlarını kullansalar da, stratejileri neredeyse daima, ailenin geçiminin, karşılıklı yükümlülük bağlarının, politik düzenlemelerin, hakların ve pazar için üretimi ikinci plana iten âdetlerin önemli olduğu bir dünyada geçerliydi. Kendi ailelerine odaklı üretimden

Birleşik Krallık'taki ve Birleşik Krallık haricinde dünyadaki fabrika iği sayısı, 1850-1920.

vazgeçmekten çekiniyorlardı ve bazı bölgelerde, Avrupalı ve Kuzey Amerikalı kapitalistlerin ve devletlerin sızmasına karşı birlikte direnecek güçteydiler. Ayrıca tarımcılıkta ücretler, köylü yetiştiricileri kendi geçimleri için üretimi terk etmeye teşvik için çok düşük ve çok güvenilmezdi, üstelik daha fazla risk almak, daha büyük ödüller kazanma olasılığıyla dengelenmiyordu.[6]

Pamuk imparatorluğunun yeniden kurulması, çekirdeğinde, pamuk sanayicilerinin, tüccarların, toprak sahiplerinin ve devlet bürokratlarının, bu tercihleri çürütmeye gayret sarf etmesini gerektiriyor, bu süreçte yeni sağlamlaşan ulus devletlerin güçlerinden istifade ediyor, ayrıca köylü çiftçileri pamuk yetiştiricisi ve zamanla hazır mal tüketicisi haline getirmek için, bazen yasal, bazen de yasadışı zorlamalarla yaptırım uyguluyorlardı. Toprağın özel mülkiyeti de dahil olmak üzere kapitalist sosyal ilişkilerin yanında, kredi ve sözleşme kanununu kırsal bölgelere yayarak, bir devrim yapmaya çalışıyorlardı. Fransız sömürge memurlarının çok zekice kullandığı tabirler "yeni bir istifade yöntemi" arıyor ve zamanla buluyorlardı.[7] Kırsal bölgelerde sağlamaya çalıştıkları dönüşüm, sanayi üretiminin küreselleşmiş yapısıyla yakından bağlantılıydı. Küresel ticaretin daha önceki biçimleri, açıkça kapitalist

olmayan türlü biçimlerde, esirler tarafından ya da aile içinde üretilen malların değiş tokuşuna dayanıyordu. Şimdiyse küreselleştiren girişimcilerin ve emperyalist devlet adamlarının zenginliği ve zorlayıcı gücü, yerkürenin her yanındaki insanların hem işgücünü, hem de topraklarını metalaştırarak, farklı biçimlerde de olsa geçmiş yüzyıllarda Amerika kıtasında yaptıkları gibi üretim yöntemlerini dönüştürüyordu. Asya ve Afrika'da ilk defa olarak liman kentlerinden uzaklardaki bölgelere kadar ulaşmıştı. Gerçekten de sanayi kapitalizminin mantığı, yeni bir küresel entegrasyon biçimini meydana getiriyordu. İşleyicilerin artan gücü ve kontrollerindeki özel sermaye biçimi, sermaye ile topraklar ve burada yaşayan insanlar arasında yeni bir ilişki yaratıyor, işgücünü seferber etmenin yeni yollarını mümkün kılıyordu.

Bu süreçte, yeni zorlama, şiddet ve el koyma biçimleri de dahil olmak üzere, yeni işçilik biçimleri, yerkürenin pamuk yetiştirilen kesimlerinin sürekli daha büyük bölgelerine yayılıyordu. Artık hâkimiyet pek öyle efendinin otoritesine değil, daha ziyade piyasanın, hukukun ve devletin güya kişisel olmayan, ama tarafsız olmaktan çok uzak sosyal mekanizmalarına dayanıyordu. Sanayiciler, tüccarlar, tarımsal üreticiler, işçiler, hükümdarlar ve bürokratlar arasındaki, bazen şiddet içeren, ama neredeyse daima asimetrik olan bu çarpışmalardan ortaya çıkan yeni işgücü sistemleri, 1940'larda Amerika Birleşik Devletleri'nde ticari olarak elverişli hale gelen mekanik hasadın gelişine kadar, pamuk üretiminin ana kaynağı haline geldi.[8]

***

Her ne kadar dönemin insanları, Amerikalı pamuk yetiştiricilerinin pamuk üretiminde dünya piyasasına tekrar hâkim olup olamayacağına ya da ne zaman hâkim olacağına emin olmamakla birlikte, eskiden kölelerden oluşan pamuk yetiştiricilerinin işgücünün, muhtemel olan Amerikan pamuk

ihracatının tekrar canlanmasının ve bununla birlikte dünya pamuk sanayiinin yeniden dirilmesinin ve daha da genişlemesinin temelini oluşturacağından kimsenin kuşkusu yoktu. 1865'te çoğu Avrupalı olan tüccarlar, gazeteciler ve diplomatlar, haritalar ve tablolar üzerinde kafa yorarak, köleliğin yerine hangi işçilik sisteminin geçebileceği hakkında bilgi keşfetmek için güneyin kırsal bölgelerine keşif birlikleri gönderdiler.[9] Çabucak öğrendiler ki, asıl sorun, serbest kalan kölelerin tekrar pamuk tarlalarına dönüp dönmeyeceği değildi. Çoğu kişi, eski kölelerin yarım yüzyıldan fazla bir süredir ektikleri topraklarda çalıştırılmaya devam edilip edilemeyeceğini ve artık doğrudan fiziksel zorlama yasadışı olduğuna göre, hâlâ pamuk yetiştirmelerinin sağlanıp sağlanamayacağını merak ediyordu. Elbette bazı iyimser sesler de duyuluyordu: Bostonlu pamuk işleyicisi Edward Atkinson, pamuk üretimi de dahil olmak üzere, serbest işçiliğin daha üstün bir verimlilik sağladığına olan sarsılmaz inancını koruyordu. Başkalarıysa "ihtiyaçların sıkıştırmasının ... zencilerde yaygın olan tembelliği ... düzelterek" onları pamuk tarlalarına geri döndüreceğini sanıyordu.[10]

Ancak çoğunluk çok daha karamsardı: *Southern Cultivator* "Eskinin harika Güney elyaflarını mecburen yetiştirmekten vazgeçmek gerekecek," diye öngörürken, Washington'daki İngiliz büyükelçisi William A. Bruce, "zencilerin özgür kalmasının, pamuk ve şeker yetiştiren eyaletlerin maddi refahına büyük bir darbe olacağı" beklentisindeydi. William Rathbone'un ABD'deki acentesi olan pamuk tüccarı J.R. Busk, "Güney'in barışa zorlanması, radikal yöntemlerle sonsuza dek ertelenemez," diye umarken, "önümüzdeki yıl zenci işgücüne güvenmemek gerek" tavsiyesinde bulunuyordu. Londra'dan George McHenry ise daha da ileri giderek, *Amerika Birleşik Devletleri'nin Pamuk Arzı* adlı kitabında, sadece zencileri tekrar köleleştirmenin pamuğu ileri taşıyabileceğini savunuyordu: "Pamuk Güney Eyaletlerinde yoğun tarımla yalnızca zen-

ci işgücü sayesinde yetiştirilebilir, zenci işgücüyse yalnızca kölelik adı verilen yarı patriarkal sistem altında kontrol edilebilir." Hindistan'daki pamuk uzmanları, biraz kendi çıkarları uyarınca, Bombay'daki pamuk komisyoncusu G. F. Forbes ile hemfikir olarak, eski kölelerin zamanlarını "en yakındaki ağacın altında uyuyarak" geçireceğini öngörüyordu.[11]

Avrupa'nın ve ABD'nin her yanındaki ekonomik ve politik seçkinler, eski kölelerin pamuk yetiştirmeye devam etmesi gerektiğinde uzlaşıyordu. Aynı zamanda pamuk sorununun işgücüne indirgenebileceği konusunda da hemfikirdiler. Avukat ve Kuzeyli general Francis C. Barlow'un, 1865'te Güney'de bir pamuk çiftliği satın almayı uman zengin Bostonlu dostu Henry Lee Higginson'a dediği gibi, "Orada para kazanmak, sadece zencileri çalıştırabilmeye bağlı" idi. "Zenci işgücü" sorunu, toprak sahiplerinin, bürokratların, eski kölelerin ve tüm dünyada kendini konunun uzmanı ilan edenlerin kafasını meşgul ediyordu. *Southern Cultivator* tartışmayı şöyle özetliyordu: "Herkesi meşgul eden konu, hangi işçilik türünün bizim için en iyi olduğu." Gerçekten de "zenci işgücünü başarılı olarak yönetme"nin nasıl sağlanacağı sorunu, derginin tüm sayfalarını dolduruyordu. Çoğu "uzman", bir kuşak önce Batı Hindistan Adaları'nda olduğu gibi, özgür kalan kölelerin sadece geçimlik tarımla uğraşmasından korkuyordu. Bu "feci sonuçların" önüne geçmek için, bazıları parasal ücret ödenmesini savunurken, başkaları bir mahsul paylaşımı sistemini, diğerleriyse köleliği devam ettirmek için çaba göstermeyi tercih ediyordu. Güney Carolina'dan yazan bir abone, şu fikirleri savunuyordu: "Zenci, Güney'in makul, yasal ve kutsal olarak tayin edilmiş işçisidir ... özgürlüğünü taşkınlığa çevirerek yabanileşmiştir ... ve özgür bir insan olarak çalışmak üzere eğitilecektir. Santo Domingo'daki gibi olmasına izin verilmeyecektir." Georgia'daki *Macon Telegraph* gazetesi, 1865 baharında, "şimdi halkımızın karşısına çıkan

büyük soru, bütün o Afrikalı işgücünün ülkeye nasıl katılacağıdır" tezini savunuyordu.[12]

"Bütün o Afrikalı işgücünün ülkeye nasıl katılacağı" sorusunun bazı yanıtları zaten savaş sırasında, Kuzeyli generaller ve yatırımcılar, Kuzey birliklerinin ele geçirdiği Güney topraklarında pamuk üretimini tekrar canlandırmaya çalışırken bulunmuştu. Bunların en önde geleni, Güney Carolina ve Georgia sahili açıklarındaki Sea Island adalarındaki çalışmalardı, onlarca yıldır önemli bir pamuk yetiştirme alanı olan bu adalarda, Edward Atkinson gibi kuzeyliler pamuk çiftlikleri satın almış ve "serbest işçilik" vizyonlarını uygulamaya çalışmıştı. Bunlar, serbest kalan kölelerin ücret karşılığında mahsul yetiştirmeye devam edeceği bir dünya öngörüyor ve bu projeye bulaşıcı bir coşkuyla sarılıyorlardı, çünkü serbest kalan köleler, özgürlüğün kapsamına, yani toprak sahipliğine ve işgücü üzerinde kontrol kurmaya dair çok farklı fikirlere sahipti. Sonuçta Kuzey ordusu, başka yerlerde olduğu gibi burada da, serbest kalan köleleri tarlalarda ücret karşılığı çalışmaya mecbur bırakmıştı. Bu gibi önlemler, özgür kalan kölelerin umutları ve hedefleri için hayra alamet değildi.[13]

ABD'nin pamuk yetiştirilen bölgelerinde yeni bir işçilik sisteminin ana hatlarını belirlemek için, tarlalarda, yerel mahkemelerde, eyalet meclislerinde ve Washington'da uzun yıllar süren çekişmeler yaşanması gerekti. Bu çekişmeler daha savaşın bittiği anda, savaştaki yenilginin ekonomik ve politik etkileriyle yıkılan çiftlik sahipleri, köleliğe mümkün olduğunca çok benzeyen bir çiftlik dünyasını yeniden kurmaya çalıştıklarında başladı. Elbette şimdi sözleşme yapmak ve ücret ödemek gerekiyor, *Macon Telegraph* gazetesi okuyucularına biraz kederle "artık işçilik için bir ücret ödemek gerekecek" haberini veriyordu, ama bunun ötesinde hayat eskiden olduğu gibi devam etmeliydi. Özgürleşmeden önce yaşadıkları barakalarda kalmaya devam eden eski köleler, kâhyaların gözetimi altında toprağı çapalamalı, ekmeli, budamalı ve hasadı kaldırmalıy-

dı. Bu emeklerinin karşılığı, parayla veya daha yaygın olarak mahsulün bir kısmıyla ödenecekti.[14]

Kuzey Carolina eyaletinin Wake County yöresinde pamuk ekicisi Alonzo T. Mial'in özgür kalmış yirmi yedi eski köleyle yaptığı 1866 tarihli ilk sözleşmesinde, gündoğumundan günbatımına kadar çalışmak, gün battıktan sonra bazı ek faaliyetler ve "Pazar günleri de çiftlikte bulunma" mecburiyeti öngörülüyordu. Hasta günlerinde veya izinlerde ödeme yoktu. İşçiler bunun karşılığında ayda on dolar maaş, buna ek olarak 7 kilogram domuz eti ve bir çanak yemek alıyordu. Üst kalite pamuk yetiştiren bir bölge olan Georgia'nın güneybatı köşesinde, ekiciler özgür kalan eski kölelerini ücretli işçi olarak işe alarak, kısıtlayıcı koşullarda asgari bir ücret karşılığı çalıştırıyordu, ücret o kadar düşüktü ki, "hayati ihtiyaçlar"dan daha fazlasına yetmiyor, üstüne mısır mahsulünün onda biri geliyordu (pamuktan pay yoktu). Belki de dünyanın en önemli pamuk yetiştiren bölgesi olan Yazoo-Mississippi Deltası'nda da durum buna benzerdi, toprak sahipleri ücret ödüyordu, ama serbest kalan kölelerin hareketlerini kısıtlamaya ve onları çiftliklerde kalıp pamuk ekmeye zorlamaya çalışıyordu. Serbest kalan kölelerin çoğu neredeyse hiçbir şeye sahip olmadığından, toprak sahipleri bu koşulları tek taraflı olarak zorluyor, işçilerine yıllık sözleşmeler dayatarak hasat zamanından sonrasına kadar onları çiftliğe bağlıyordu.[15]

Kendi hallerine bırakılsalar, bu ekiciler, toprak mülkiyetinin yapısını, çalışma ritmini ve çiftlik hayatının halini büyük ölçüde değiştirmeden, bir tür ücretli işçilik temelinde pamuk imparatorluğunu yeniden kurmayı hayal ediyordu. Tek amaçları ABD'den daha fazla pamuk almak olan Avrupa'nın ekonomik ve politik seçkinleri arasında güçlü müttefikleri vardı.

Ancak ekiciler kendi hallerine bırakılmıyordu. Kölelikten tamamen farklı bir dünya yaratmaya kararlı bir özgür köle kitlesiyle karşı karşıya kalıyordu, üstelik bu dünyada, uluslararası piyasalar için emtia üretimi artık birincil öncelikleri

olmayacaktı. Özgür kalan köleler, haklı olarak, yeni kazandıkları özgürlüklerini sadece toprak mülkiyetinin güvenceye alacağını düşünüyor ve savaşta Kuzey'e verdikleri desteğin ve kölelik düzeni altındaki ücretsiz işçiliklerinin, bu toprağı elde etme hakkını onlara tanıdığını savunuyorlardı. Bunların çoğu, Kuzey'in zaferinden sonra [Kuzeyli bir generalin vaat ettiği üzere] 16 hektar toprak ve bir eşeğin onları beklediğini sanıyordu. Örneğin Virginia'daki özgür kalmış kölelerden oluşan bir grup, "toprak üzerinde kutsal bir hakları" olduğuna dair çok açık ve tamamen kesin bir fikre sahipti. "Kadınlarımız, çocuklarımız, kocalarımız, şimdi üzerinde bulunduğumuz toprakları satın almak için tekrar tekrar satıldı. ... Hem toprağı açan, mısır, tütün, pirinç, şeker, ne olursa olsun bütün ürünleri yetiştiren biz değil miydik? Kuzey'deki şehirler bizim yaptığımız pamuk, şeker ve pirinç üzerinde büyümedi mi?" diyorlardı. Kölelik, insanlardan işçiliklerinin meyvelerini çalmak demekti ve şimdi topraklar yeniden dağıtılarak bu hırsızlığın tazmin edilmesi gerekti.[16]

Ancak özgür kalan kölelerin, toprak sahibi olup kendi geçimini sağlayan köylüye dönüşme umutları uzun sürmedi. Savaş sırasında haciz konulan toprakların çoğunluğu, daha 1865 sonbaharında eski sahiplerine geri verildi. Toprağa erişimi olmayan eski kölelerin, emekleri üzerinde fazla bir kontrol uygulaması güçtü. Üstelik Başkan Andrew Johnson'un yumuşak "yeniden kuruluş" politikasıyla, eski köle sahipleri politik nüfuzlarının büyük bir kısmını tekrar kazanarak, yeniden elde ettikleri yerel ve bölgesel politik güçlerini, devlet makinesini özgür kalan kölelerin ekonomik kaynak ve güç taleplerini kısıtlamak için çalıştırmak amacıyla kullandılar. "Yeniden kurulan" eyalet hükümetlerinin yaptığı ilk işlerden biri, iş disiplinini zorlamak ve işçileri çiftliklerde tutmak olmuştu. Mississippi'de daha Kasım 1865'te geçirilen sözde zenci kanunları, özgür kalan kölelerin, serbest dolaşımı "serserilik" olarak tanımlayan iş sözleşmelerini imzalamasını gerektiri-

yordu. Ayrıca her ne kadar federal hükümet "Özgürleşenler Bürosu" aracılığıyla "serbest işgücü"nün en çarpıcı ihlallerini düzeltse de, ABD hükümetindeki çoğu kişi, özgür kalan köleleri ücretli işçiye dönüştürmek için zorlayıcı güç gerektiği kanısındaydı. Örneğin Louisiana "Özgürleşenler Bürosu"ndan bir müdür yardımcısı, "özgür kalan kölelere her yerde iş buyurulması" gerektiğini "böylece her vakada özgürce ve gönüllü olarak sözleşme imzalayacaklarını" savunuyordu. Bu komisyoncunun yanında başka birçokları da, özgür kişilere iş buyurma ifadesindeki ince alayı gözden kaçırıyordu. Gerçekten de işi olmayan özgür kalan köleler, zorla çalıştırılmakla tehdit ediliyordu.[17] Tarihçi Amy Dru Stanley'in verdiği adla bu "Kuzeyliler, mecburi sözleşmeleri, özgür kalan köleleri özgürlüğe alıştıran bir tedbir olarak meşrulaştırıyordu. Aynı zamanda, kamuya açık topraklarda hayvan otlatmaya, avlanmaya, balık tutmaya ve meyve ve fındık toplamaya izin vererek kendi geçimlerini kazanmalarını sağlamanın farklı yolları da gitgide kısıtlanıyordu.[18]

Pamuk kapitalistleri genellikle bu önlemleri memnuniyetle karşılıyor, örneğin New York'un işveren camiası adına konuşan *Commercial and Financial Chronicle*, özgür kalan kölelerin serbest dolaşımının "geçici bir durumdan fazla bir şey olarak görülmemesi gerektiği ve serserilik kanunlarıyla, serserilerin ihtiyaçlarının birlikte etkilemesiyle düzeltileceği" umutlarını ifade ediyordu. Özgür kalan kölelerin çoğu bu kadar güçlü bir muhalefet karşısında "ebediyen odun kıran ve su çeken biri olarak kalmaya mecbur" bırakılacağını hissediyordu. Bu ifadeye "pamuk yetiştiren biri" diye bir ekleme de yapabiliriz. Hindistan veya Afrika'daki kırsal yetiştiricilerin durumundan kökten farklı olarak, başka geçim sağlama yollarından mahrum kalan eski köleleri tarım proletaryasına dönüştürmek görece kolay olacak gibi görünüyordu.[19]

Fakat özgür kalan kölelerin ümitlerinin sönmesi, hikâyenin sonu demek değildi. Güneyli beyaz seçkinlerin köleliğe

benzer bir çalışma sistemini yeniden dayatma girişimleri o kadar barizdi ve savaştaki yenilgilerini göz ardı etme çabaları o kadar açıktı ki, Kuzeyliler Başkan Johnson'un "yeniden kuruluş" politikalarına karşı harekete geçmeye başladılar. Eski kölelerin ve Kuzeyli müttefiklerinin çabaları sayesinde, özgür kalan köleler 1866'da vatandaşlık haklarını, 1867'de seçme hakkını kazandı, bu da büyüyen politik güçlerini, çiftliklerdeki durumlarını iyileştirmek için kullanmalarını sağladı. Kongre 1867'de Güney eyaletleri üzerindeki askeri otoritesini tekrar tesis etti. Kuzeylilerin desteği ve özgür kalan kölelerin politik seferberliği, siyahi işçilerin taleplerini çiftliklerde daha fazla dile getirebilmesini mümkün kılarken, 1867'de "özgür kalan köleler tarlalardan ve işlerinden çıktı". Erkeklerin kölelik düzeninde olduğundan daha az saat çalışması ve çoğu kadın ve çocuğun tarlada çalışmaktan tamamen çekilmesi sonucunda ortaya çıkan işgücü kıtlığı da onların işine yaradı. Bunun sonucunda köleler biraz daha iyi sözleşmeler için pazarlık yapmayı başardı. Örneğin Delta'daki sözleşmeler, geçen seneye göre daha yüksek ücret ödüyor ve daha iyi koşullar sunuyordu. Üstelik fiziksel olarak güçlü erkeklerin tercih edildiği bir çiftlik dünyasında kendileri ve çocukları için bir yer bulmakta güçlük çeken özgür kalmış kadınlar, kendilerinin de iş sözleşmeleri dünyasına dahil edilmesi için savaştı ve harekete geçti. Bunlar "zayıfların silahları"ydı.[20]

Daha da önemlisi, özgür kalan köleler bağımsız olarak, aile birimlerinde ve geçimlerini sağlayan mahsullere erişebilecek şekilde çalışmayı talep ediyordu. Artık ekiciler iş düzenlemelerini tek taraflı olarak belirleyemiyordu. Özgür kalan kölelerse hâlâ toprak sahibi olamıyordu. 1867'ye gelindiğinde hiçbir taraf kendi taleplerini diğeri üzerinde empoze edecek durumda değildi. Bunun sonucunda ortaya çıkan sosyal uzlaşı durumunda, Afrika kökenli Amerikalı aileler, gündelik gözetim olmaksızın belli toprak parçalarını işlemeye, toprak sahiplerinden erzak almaya ve yetiştirdikleri mahsulden bir

pay alarak ücret almaya başlamıştı. Bu ortakçılık yani mahsul paylaşma sözleşmeleri, ABD'nin pamuk yetiştirilen bölgelerinde sel gibi yayılırken, kölelik esnasında yaygın sistem olan grup işçiliği neredeyse kayboluyordu. *Southern Cultivator*'un Kasım 1867'de gözlemlediği üzere, "yapılması gereken ilk değişiklik ... toprak sahibi çiftliklerin bölünmesi"ydi. 1868'e gelindiğinde, Yazoo-Mississippi Deltasında bile ortakçılık yöntemi genişlerken, 1900'lerde Arkansas, Güney Carolina, Mississippi, Louisiana, Alabama ve Georgia'daki tüm zenci çiftçilerin dörtte üçü ya mahsulün bir kısmını kendine saklayarak ortakçılık yöntemiyle çalışan işçilerden ya da toprak sahibine sabit bir ücret ödeyip mahsulü kendine saklayan kiracılardan oluşmaktaydı.[21]

Wake County'de yaşayan Alonzo T. Mial artık özgür kalmış olan eski köleleriyle ücret sözleşmeleri imzalamayı terk ederek, çiftliğini ortakçılara tahsis edeceği tarlalara bölüştürmüştü. Güney'in başka yerlerinde de olduğu gibi, bu düzenlemelerin ayrıntılı nitelikleri çok çeşitliydi, bazen Mial ortakçılığı ya da mahsulü bölüşmeyi kabul ediyor, bazen belli mahsullerin sabit miktarları için, bazen de doğrudan para ödemesi karşılığında toprak kiralıyordu. Yaygın görülen bir ortakçılık sözleşmesinde, Mial bir tarım işçisine, tarım araçlarının yanında 12 ila 14 hektar toprak veriyordu. Bunun karşılığında hasadın yarısını alıyordu. Mial'ın kiracıları sözleşme gereği çitleri yapmakla, köprüleri onarmakla, ahırları temizlemekle, çukurları kazmakla yükümlüydü ve bütün bunlar "ben memnun kalana kadar yapılacaktır ve yapılması gerektiği gibi yapılması sağlanana kadar tekrar yapılacaktır." Kısacası "Bütün işler benim idarem altında yapılacaktır," diye bağlıyordu. Mial için ortakçılık, gözetim masraflarını azaltırken, kiracılarını yönlendirme ve hangi mahsulün yetiştirileceğine karar verme gücünü hep ona veriyordu.[22]

Ortakçılığın ABD'nin pamuk yetiştirilen bölgelerinde baskın işçilik sistemi olarak yayılması, özgür kalan kölelerin toplu

gücünü kanıtlarken, çok daha kötü olan, çiftliklerde ücret karşılığı grup halinde çalışma sisteminden kaçınmalarını mümkün kılıyordu. Ortakçılık özgür kalan erkek ve kadınlara, kendi işçiliklerini bir nebze olsun kontrol edebilmelerini sağlıyor, köleliği çok andıran gündelik gözetimden kurtulmalarını mümkün kılarken, bireyler yerine ailelerin toprak sahipleriyle sözleşme yapmasına ve erkeklerin, kadınların ve çocukların işgücünün nereye ayrılacağını kararlaştırmalarına izin veriyordu.

Ancak bu birçok açıdan, kof bir zaferdi. Amerika'nın Güney'inde yeni ortaya çıkan toprak sahipliği kalıpları, işçilik sistemleri ve kredi tedariki mekanizmaları, çiftçilerin pamuk yetiştirmesini ve pamuk yetiştirmenin yoksulluğa yol açmasını mutlak kılıyordu. Ekiciler ve tüccarlar, çiftçilere ihtiyaçları olan şeyleri tedarik ederken, uçuk bir faiz talep ediyorlardı. Bunun sonucunda, hasat mevsiminin sonunda mahsul, kredi verenlere borçları ödemek için zar zor yetiyordu. Örneğin Mississippi Delta'sındaki Leflore County'deki Runnymede Çiftliği'nde, ortakçılar gıda almak için yüzde 25, giysi almak içinse yüzde 35 faiz ödüyordu. Tüccarlara ve toprak sahiplerine olan aşırı borçları, ortakçıları, her ne kadar balya başına gelirleri azalsa da, daha da fazla pamuk yetiştirmeye zorluyordu, çünkü her zaman paraya çevrilebilen tek mahsul buydu. Pahalı kredilerin bulunduğu ve fiyatların düştüğü bir ortamda, ulusal politik ekonomide kıyıda kalmış bir konuma sahip olarak çalışan köylü yetiştiriciler, gelirlerinin düştüğünü görüyor ve artık dünya piyasaları için üretim yapan, yerkürenin her yanındaki çoğu çiftçiyle aynı kaderi paylaşıyordu.[23]

Yenilgilerinin boyutları, ekonomik ve politik ortamın çarpıcı ölçüde değiştiği 1873 yılından sonra daha da açıkça ortaya çıktı. Bu yıl, on dokuzuncu yüzyılın o güne kadarki en büyük uluslararası ekonomik krizinin başlangıcını işaretliyordu. Tam da çoğu yeni üretici daha fazla pamuk yetiştirmeye başladığı anda, pamuk talebinin büyüme oranı, savaştan önceki

ortalamalarının altına düşmüştü. Dünya piyasasında pamuk fiyatları düşerken, yetiştiricilerin kârları da azalıyordu. Aynı zamanda savaş sonrasında Güney'de ortaya çıkan toprak kiralama, borç ve mahsul pazarlama yapıları, çiftçiler üzerinde, fiyatların düşmesine rağmen, hatta fiyatlar düştüğü için, daha da fazla pamuk üretmek için dayanılmaz bir baskı oluşturmaya devam ediyordu. Her ne kadar her bir çiftçinin pamuğa sarılması mükemmel ölçüde mantıklı olsa da, bölgenin tamamı için bu kadar yoğunlaşmak, kendi kendini boğmak demekti.[24]

Pamuk yetiştiricilerin ekonomik durumu bozuldukça ve kuzeylilerin özgür kalan kölelerden yana müdahale etme arzusu tükendikçe, politik güçleri de zayıfladı. Toprak sahipleri zencilerin toplu eylemlerini bastırıyor, politikada tekrar kendi sözlerini dinletiyordu. Devletin yasama organlarının denetimini ele geçiriyor, yeni kurulan bu "telafi" organları, siyahi pamuk yetiştiricileri haklarından mahrum bırakıyor, çocuklarının kötü nitelikte okullara gitmesini sağlayarak yükselmesini engelliyor ve yasal korumaya erişimlerini önlüyordu. Avrupa'daki pamuk tüccarları için bunlar iyi haberlerdi, Londra'daki Baring Kardeşler 16 Ekim 1874'te New Orleans'taki Fourstall ve Oğulları şirketinden şu telgrafı alıyordu: "İnsanlar eyalet hükümetini devirdi, muhafazakâr yetkililer iktidarda." Toprak sahipleri gitgide daha fazla politik güç elde ettikçe, Afrika kökenli Amerikalıların işgücünü denetim altına almak için hızla harekete geçtiler. Toprak sahipleri Güney'in hükümet kurumları üzerindeki politik iradelerini tekrar kazanmalarını, açıktan açığa pamuk yetiştiricilerinin politik etkinliklerini baltalamak için hazırlanmış, önceden hiç görülmemiş boyutlarda bir şiddet kampanyasıyla desteklediler: Yalnızca Mississippi Deltası'ndaki linç vakalarının sayısı, 1888 ile 1930 arasında 100'ü bulmuştu. Yeniden Kuruluş sonrası telafi kararnameleri, haciz kanunlarını değiştirip, pamuk mahsulü üzerinde toprak sahiplerine öncelikli hak tanıdığın-

Bir pamuk tarlasındaki ortakçılar, Louisiana, 1920.

da, borçları olan özgür kalmış köleler, kendilerine tanındığı kadarıyla paylarının sahip olduğu pek az pazarlık gücünden bile mahrum kalarak tam bir bağımlılık durumuna saplandılar. Yasa koyucular "ceza kanununu değiştirerek, çiftlik işçilerini [borçlarından dolayı] tutuklama, mahkûmiyet ve hapis cezasına çarptırdığı, ortakçıları, kendi mahsullerini yetiştirme haklarından mahrum bırakarak, onları yasal olarak ücretli işçilere eşit hale getirdiği ve doğanın lütufları üzerindeki geleneksel hakları kısıtladığı" anda, bir darbe daha vurmuş oldular. 1872'de Georgia eyaletinin üst mahkemesi, "ekicilerin karar verme yetkilerini ve kendi yetiştirdikleri mahsuller üzerindeki yasal haklarını iptal" edecek kadar ileri gitmişti. Aslında mahkemeler ortakçıları artık kiracı olarak değil, ücretli işçi olarak tanımlıyordu. Aynı zamanda, toprak sahipleri işgücünün serbest dolaşımını kısıtlamak için devlet mekanizmasını kullanıyordu. Örneğin 1904'te Mississippi eyaleti, "aylak zencileri tarlaya" göndermeyi hedef alan yeni bir serserilik kanunu çıkarmıştı. Toprak sahipleriyle köylü yetiştiriciler arasındaki ilişki, kölelik döneminde olandan çok daha farklı olabilirdi, ama yirminci yüzyılın başına gelindiğinde,

pamuk yetiştiricileri hâlâ çok az hakka sahip olarak ve hiçbir politik temsil olmadan, ezici bir yoksulluk içinde yaşıyordu.[25]

Toprak sahipleri bölgesel güçlerini sağlama aldıkları dönemde, Steve Hahn'ın tarifiyle ulusal ekonomi içinde "gayet çarpıcı ve geri dönüşsüz bir güç kaybı" da yaşamışlardı. Kötüleşen pamuk fiyatlarına bağlı olarak, tükettikleri ürünler üzerindeki korumacı vergiler ve sermayenin kıtlığı ile yüksek maliyeti altında ezilen toprak sahipleri, İçsavaş sırasında ortaya çıkmış olan yurtiçinde sanayileşmenin politik ekonomisinde küçük ortak haline geldiler. Küresel olarak bu pamuk yetiştiricisi grubu asla tüccarlar kadar güçlü olmamıştı, ama İçsavaş'tan önce bölgesel olarak politik kontrole ve çok önemli bir ulusal politik nüfuza sahip olmuştu. Şimdiyse güç kesinlikle onlar gibi hammadde tedarikçilerinden uzaklaşıyordu. Bunu o sırada bilmemelerine rağmen, İçsavaş dünyanın politik güç sahibi son pamuk yetiştiricisi grubunu güçsüzleştirmişti. Pamuk işleyicilerinin açısından bakıldığında, yetiştiricilerin kenara itilmesi pamuk imparatorluğuna istikrar kazandırıyor, köleliği savunurken ortaya çıkan türden bir ayaklanmanın tekrarlanmasını gayet olasılık dışı kılıyordu.[26]

Ortakçı çiftçiye dönüşmüş olan köleler dünya piyasaları için sürekli daha fazla pamuk üretiyorduysa, Güney'in yukarılarındaki beyaz küçük toprak sahibi çiftçiler de bunu beceriyordu. Kölelik döneminde, normalde kendi geçimleri için mahsul yetiştiren beyaz küçük toprak sahibi çiftçiler az pamuk üretmişti. Ama savaştan sonra bu durum değişmişti: Pamuk üretiminin bir zamanlar kısıtlı olduğu ve ailelerin hayatta kalmak için geçim sağlayan mahsullere ve ev içinde işleyiciliğe bel bağladığı bölgelerde, pamuk yetiştirmek gündelik bir iş haline gelmişti. Örneğin Georgia'nın yukarılarındaki beyaz çiftliklerin çoğunda, geçim sağlayan bir mahsul olan mısırın bin birimi başına üretilen pamuk miktarı, 1860 ile 1880 arasında üçe katlanmıştı.[27]

Küçük toprak sahibi çiftçilerin pamuk üretimindeki bu artış nasıl açıklanabilir? Savaş öncesinde, nakliye, iletişim ve satış tesisleri, Güney'in eskiden yalıtık durumdaki bölgelerine doğru hızla yayılmıştı. Örneğin Georgia'daki demiryolu kilometreleri, 1870'lerde üçe katlanmıştı. Yeni yeni pamuk yetiştirmeye başlayan bölgelere altyapının girmesi, kırsal bölgeleri dönüştürmüştü. Demiryollarıyla birlikte dükkânlar ve tüccarların yanında, çırçır ve pres tesisleri de gelmişti. Savaşın yıkıma uğrattığı küçük toprak sahibi çiftçiler, şimdi nakit kazanmak için pamuk yetiştiriyordu. Tüccarlar en iç kesimlerdeki küçük kasabalara bile gidebildiği için, küçük toprak sahibi çiftçiler yetiştirdikleri bu pamuğu kolayca satabiliyor, aynı zamanda hazır mallara, gübreye ve en önemlisi krediye daha geniş çapta erişebiliyordu. Bir Alman sosyal bilimci 1906'da, "bu kredi, savaşın etkilerini hafifletmek için çok önemliydi, ama kredi sisteminin ağlarına takılan çiftçiler, sürekli daha fazla pamuk yetiştirmeye zorlanıyordu, çünkü tüccarlar sadece kolayca satılabilen bir mahsul karşılığında kredi verebiliyordu." Bunun sonucunda beyaz çiftçilerin çoğu tarlalarını kaybetmiş ve 1880'lere gelindiğinde bunların üçte biri, üzerinde çalıştıkları toprakları kiralamak zorunda kalmıştı. Aslında küçük toprak sahibi çiftçilerin kapitalist dönüşüme uğraması, bunları ortakçı zenci kardeşlerine benzetmişti: Bu beyazlar gitgide sahip oldukları tek şeyi, topraklarını ve geçimlerini sağlayan mahsulleri kaybetmişti. Ama bunların mahsul değiştirmeleri, küresel pamuk ekonomisi için aşırı ölçüde önemliydi. Beyaz küçük toprak sahibi çiftçiler İçsavaş'tan önce pamuğun en fazla yüzde 17'sini üretirken, 1880'lerde bu payları yüzde 44'e çıkmıştı.[28]

Beyaz küçük toprak sahibi çiftçiler ve eski köleler, güney pamuğunun büyük çoğunluğunu yetiştiriyordu, ama bunlar yalnız değildi. Dağınık bir ekici grubu, "Alman ve Çinli göçmenleri" Güney'e getirmek için çağrıda bulunuyor, yirminci yüzyılın başlarında İtalyan göçmenleri Mississippi Deltası'na

Beyaz çiftçilerin pamuk üretimi çarpıcı ölçüde artmıştı: "Altı yaşındaki Warren Frakes. Annesi dün 18,5 kilogram topladığını söylüyor, 'Ama ben toplamasına izin vermiyorum; geçen yıl biraz toplamıştı.' Çuvalında yaklaşık 9 kilogram var. Comanche County, Oklahoma."

çekmek için çaba gösteriliyordu. Birkaç göçmen işçi gerçekten de Louisiana pamuk çiftliklerinde ücret karşılığında çalışır hale gelmişti, ama bunlar asla işgücünün büyük bir kısmı haline gelmediler, çünkü göçmenleri Amerika'nın başka yerlerinde çok daha cazip fırsatlar bekliyordu. Mahkûmlar daha önemli bir işgücü kaynağıydı. Örneğin James Monroe Smith'in Georgia'daki Oglethorpe County'deki seksen bir kilometrekarelik çiftliğinde, 1904'te yılda 3000 balya pamuk üreten 1000'den fazla işçinin arasında pek çok mahkûm vardı. Smith'in başlıca sorunu işgücü bulmaktı ve 1879'da, eyalet her yanında mahkûmları çalıştırmak için kurduğu Hapishane Şirketi Üç'e yatırım yaparak bir çözüm bulmuştu. Şirketin dörtte birinin sahibi olan Smith, mahkûmların dörtte birini kullanabiliyordu. Buna ek olarak Smith yerel hapislerdeki mahkûmları da çalıştırıyordu. Bu işçiler büyük bir şiddete maruz kalıyor, kaçmaya çalışırlarsa vurularak öldürülüyor-

İşgücünün denetimi: Mississippi'deki Parchman Çiftliği'nde çalıştırılan mahkûmlar, 1930.

du. Muameleler o kadar katıydı ki, Smith bir süre sonra bir devlet soruşturmasına maruz kalmış ve 1886'da *Cartersville Courant*'a yazılan bir mektup, onu tutukluları ciddi ölçüde kırbaçlamakla suçlamış, bazı mahkûmların 225 kırbaç yediğini kaydetmiş, fakat Smith suçlamaları reddetmişti.[29]

Smith'in örneğinin gösterdiği üzere, ABD'de pamuk yetiştirmek için işgücünün seferber edilmesi, zorlamayla el ele yürüyordu. Özgür kalan kölelerin proleter tarım işçisine dönüşümünün, toprakları ve kendi işçilikleri üzerinde daha büyük derecede bir kontrole sahip olan Hintli veya Afrikalı kırsal yetiştiriciler için olduğundan çok daha kolay gerçekleştirildiği dikkate alındığında, bu şiddetin derecesi bazı açılardan şaşırtıcıydı. Fakat ABD'nin Güney'indeki kırsal bölgeleri kasıp kavuran şiddet, dolaylı yoldan, özgür kalan kölelerin farklı bir yaşam biçimi arzularının muazzam gücünü kanıtlıyordu ve toprak sahiplerinin gücünden ziyade zayıflığının bir işaretiydi. Kırsal yetiştiricilerin, kendi geçimlerini sağlamaya yönelik ekonomiler kurma yolundaki çabalarını çökertmek ve işçiliklerinin dünya piyasaları için tarımsal emtia üretiminde kullanılmasını garantilemek için, devletin kararlı biçimde

inisiyatif kullanması gerekti. Kölelikten uzaklaşarak yeni işçilik sistemlerine doğru göz alıcı ölçüde başarılı bir dönüşüm olmasını 1865'te çok az gözlemci bekliyordu, oysa dünyanın her yanındaki emperyalist devlet adamlarının ve kentli pamuk işleyicilerinin gönlünde böyle bir dönüşüm yatıyordu.[30]

Çiftliklerde, meclis binalarında ve Washington D.C.'de sürdürülen mücadeleler, Güney'in pamuk yetiştirilen bölgelerindeki işçilik rejimlerini belirledikçe, "Yeniden Kuruluş" politikası, ABD'de dünya piyasaları için pamuk üretiminde hızlı, devasa ve kalıcı bir artışa yol açtı. Amerika'nın kırsal yetiştiricileri, aksine tüm öngörülere rağmen, dünyanın önde gelen ham pamuk üreticileri konumunu yeniden kazandı. 1870'e gelindiğinde toplam üretimleri, 1860'ta ulaştıkları eski rekorlarını aşmıştı. 1877'de Büyük Britanya'daki savaş öncesi pazar paylarını geri kazanmışlardı. 1880'de, 1860'takinden daha fazla pamuk ihraç etmişlerdi. 1891'de ise ABD'deki ortakçı işçiler, aile çiftçileri ve çiftlik sahipleri, 1861'dekinin iki katı kadar pamuk yetiştiriyor ve İngiltere pazarının yüzde 81'ini, Fransız pazarının yüzde 66'sını, Alman pazarınınsa yüzde 61'ini besliyordu. ABD'de pamuk yetiştiriciliğinin yeniden kuruluşu o kadar başarılıydı ki, her yerdeki emperyalist bürokratlara ve kapitalistlere bir model gibi görünmeye başlamıştı. Büyük Britanya'dan Almanya ve Japonya'ya, her kesimden ve renkten emperyalistler, kendi pamuk yetiştirme projeleri için ders çıkarmak amacıyla ABD örneğini inceliyor, Amerikalı pamuk yetiştiricileri de, ticari pamuk üretimine geçmek için sömürge hükümetlerine danışmanlık yapan, aranan uzmanlar haline geliyordu.[31]

***

ABD'de, dünyanın en seçkin pamuk yetiştiricilerinin özgürleşmesinin sonucunda yeni pamuk yetiştirme biçimlerinin ortaya çıkışı, pamuk imparatorluğu içindeki en önemli değişiklikti. Ancak kısmen ABD'deki pamuk üretimi krizinin de teşvi-

kiyle, dünyanın başka yerlerinde de işleyiciler, tüccarlar ve bürokratlar, daha İçsavaş esnasında başlamış olan, kırsal bölgeleri dönüştürme çabalarını hızlandırdılar, ama farklı yöntemler kullandılar ve bambaşka sonuçlar elde ettiler. Bu etkinlikleri sayesinde, 1865 ile 1920 arasında Asya, Afrika ve Amerika'da birkaç milyon mahsul paylaşan çiftçi, ücretli işçi ve köylü yetiştirici, Avrupa ve Kuzey Amerika'daki eğirme fabrikaları için, yüzyıl dönümünde ise Japonya, Brezilya ve Çin'deki fabrikalar için de beyaz altın yetiştirmeye başlamıştı.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında, dünya piyasaları için pamuk üretiminde en çarpıcı genişlemeyi gerçekleştiren ülke, Hindistan olmuştu. Aslında ABD'deki içsavaşın sonunda, Bombay Ticaret Odası'nın gözlemlediği üzere Hindistan pamuk sanayiinin geleceği için "Amerikalı kölelerin özgürleşmesi son derece önemli bir konu"ydu, çünkü Hindistan'ın kırsal bölgelerinin büyük kesimlerindeki sosyal yapının ve Hindistan ticaretinin kalıcı bir değişim geçireceğine işaret ediyordu. Hindistan'ın köylü üreticileri, savaştan sonra (özellikle de 1876'dan sonra) dünya piyasalarındaki baskın konumlarını korumayı başaramasa da, ihracat için yaptıkları üretim hâlâ hızla artıyor, 1858'de 118.000 tondan, 1914'te 545.000 tona çıkıyordu. İhracatçılarsa çok daha büyüyen bu mahsulün büyük bir kısmını Hindistan'ın iki geleneksel pazarına, Büyük Britanya ve Çin'e satmıyor, bunun yerine bu pamuk Kıta Avrupa'sında ve yeni yüzyılın başlarında Japon eğiriciler arasında alıcı buluyordu. 1910'a gelindiğinde Hindistan pamuk ihracatının sadece yüzde 6'sı Büyük Britanya'ya giderken, Japonya yüzde 38'ini, Kıta Avrupa'sıysa yüzde 50'sini tüketiyordu. İngiliz rakiplerinin aksine, Kıta Avrupa'sındaki ve Japon işleyiciler makinelerini, daha kısa olan Hint elyaflarını işleyecek biçimde ayarlamış, Hint pamuğunu Amerikan pamuğuyla başarılı şekilde karıştırarak, daha kaba bir kumaş üretmişti. Bunun sonucunda, 1860'ı takip eden otuz yıl içinde, Kıta Avrupa'sının Hint pamuğu tüketimi altmış iki kat artarken, Bremen Tica-

ret Odası'nın 1913'te ifade ettiği üzere bu, "önemli bir destek" olmuştu. Bu ihtiyacı karşılamak için, Hindistan'da pamuğa ayrılan arazi genişlemiş ve 1880'lerin sonlarında Hindistan'ın (Berar gibi) bazı bölgelerinde, toprakların üçte biri pamukla kaplanmıştı. İhracattaki bu patlama, Hindistan'ın kendi içindeki mekanik iğlerin sayısındaki bir patlamayla eşzamanlı olarak gerçekleşiyordu. Gerçekten de 1894'te, Hindistan pamuk hasadının yüzde 50'sinden daha azı ihraç edilirken, Hindistan'ın pamuk fabrikaları pamuğun 235 bin tonunu tüketirken, ilaveten 101 ila 152 bin tonu da elle eğirmede kullanılıyordu.[32]

Hint pamuğu kaba mal piyasasında önemli bir rol oynarken, Brezilya pamuğu ABD mahsulünün kalitesini daha iyi yakalıyordu. Bunun sonucunda, Brezilya'nın pamuk ihracatı, on dokuzuncu yüzyılın son üçte birlik kısmında artmıştı. 1850'lerde ortalama yıllık 14.700 ton kadar olmuştu. Bunu takip eden otuz yıl esnasında Brezilya, yurtiçinde pamuk işlemeciliğinin aynı dönemde elli üç kat büyümesine rağmen, her yıl ortalama 30.250 ton pamuk ihraç etmişti. Brezilya 1920'de 99.660 ton pamuk üretiyor, bunun dörtte birini ihraç ediyordu.[33]

Bu sırada Mısır'daki fellahlar pamuk üretimlerini, 1860 ile 1865 arasında beşe katlayarak 22.725 tondan 113.715 tona çıkarmıştı. Üstelik Mısır pamuğu, ABD mahsulünün çoğunluğundan çok daha yüksek kalitedeydi; Roger Seyrig adlı bir Fransız pamuk işleyicisinin gözlemlediği üzere, bu pamuk "lüks bir malzemeydi." Amerikan İçsavaşı'ndan sonra, üretimleri ilk başta önemli ölçüde, 56.700 tona geriledi, ama 1872'ye gelindiğinde tüccarlar İskenderiye Limanı'ndan Avrupa kentlerine yine 91.000 tondan fazla pamuk gönderiyordu. İçsavaş sonrasındaki pamuk darboğazı sırasında bile, Mısır'ın üretimi hâlâ, İçsavaş öncesindekinden iki buçuk kat daha büyüktü. 1920'lere gelindiğindeyse 267.000 ton, yani 1860'takinin on iki katı kadar pamuk üretmişti. Aşağı Mısır'daki toprakların tam yüzde 40'ında pamuk ekiliydi. Bazıları için Mısır, artık dev bir pamuk tarlası gibi görünüyordu.[34]

On dokuzuncu yüzyılın son üçte birlik kısmında, Mısır, Brezilya ve Hint pamuğu, dünya piyasalarında önemli bir yer edinmişti. 1883'te, bu bölgelerden gelen pamuk, (artık çok daha büyümüş olan) Kıta Avrupa'sı piyasasının tam yüzde 31'ini, yani 1860'takinin iki katından biraz daha büyük bir kısmını ele geçirmişti.[35]

Pamuk yetiştiriciliğinin birkaç kıtada birden genişlemesi, sanılandan daha da önemliydi, çünkü kölelik olmadan gerçekleşiyordu. 1820'lerden beri pamuk kapitalistlerinin canını sıkan, köleleştirilmemiş köylü yetiştiricilerin, nasıl olup da dünya piyasaları için pamuk yetiştiricisi haline getirilebileceği meselesi, Avrupalı ve Kuzey Amerikalı pamuk işleyicilerini ve devlet adamlarının çıkarlarına uygun görünen bir çözüme doğru ilerliyordu. Ancak, böyle bir dönüşümün nasıl gerçekleştirilebileceği için çoğu açıdan bir model olarak hizmet eden Amerika'nın Güney'inde olduğu gibi, köylü yetiştiricilerin dünya piyasası için pamuk yetiştiricisi haline gelmelerini sağlayan yollar çok çeşitliydi ve işgücü, toprak sahipleri, sermaye tedarikçileri ve emperyalist bürokratlar arasındaki uzun süren çatışmaların bir sonucuydu.

Yerkürenin kırsal bölgelerini yeniden şekillendirmek uğruna yapılan tüm bu çatışmaların ortak tarafı, devletlerin artık önemli bir rol oynamasıydı. Köle işçiliğinde çok önemli olan, efendilerin uyguladığı düpedüz fiziksel şiddetin yerini, devlet tarafından kurumsallaştırılan ve uygulanan yeni şiddet biçimleri almıştı. Bu, fiziksel şiddetin ortadan kalktığı anlamına gelmez, ama sözleşmeler, kanunlar ve vergilerin yaptığı baskıyla kıyaslandığında ikincil hale gelmişti. Devletler toprakları üzerinde yeni bir egemenlik geliştirdikçe, egemenliklerini işgücüne de yayarak, sanayi kapitalizminin yeni kurumsal gücünü kanıtlıyorlardı.

***

Khamgaon, uzun zamandır pamuklarının kalitesiyle meşhur olan batı Hindistan'daki Berar ilinin küçük bir şehri, as-

lında bir kasabasıydı. İngilizlerin gelmesinden onlarca yıl önce, bu pamuğun bir kısmı manda arabalarıyla Ganj Nehri üzerindeki Mirzapore'ye nakliediliyor, sonra Kalküta'ya gönderiliyordu, ama çiftçiler asla yalnızca bu elyafın yetiştirilmesinde uzmanlaşmıyor, bunun yanında başka birçok şey de yetiştirirken, aynı zamanda eğirme ve dokuma da yapıyorlardı. 1825'te Farsi tüccarların Pestanji Şirketi ilk pamuğu, "yük öküzlerinin" sırtında Bombay'a getirmişti. Bu ticaretin yavaş genişlemesinden memnun kalmayan İngiltere, 1853'te Berar üzerindeki politik denetimi ele geçirerek, bu konumu sayesinde Amerikan İçsavaşı sırasında Berar'ı "Hindistan'daki en güzel pamuk tarlalarından biri" haline getirip, Lancashire işleyicilerine hizmet etmişti.[36]

İngiliz sömürge idaresi ve Lancashirelı işleyiciler, Berar'ın büyük bir pamuk yetiştirme sahası olarak sahip olduğu potansiyeli fark edince, İngiliz işleyicilerin bastırması yüzünden, sömürge devleti 1870'te, artık dokuz bin nüfusa sahip olduğu tahmin edilen Khamgaon (Berar'ın "ek gelirleri"yle finanse edilen) demiryolunu tamamlamıştı. Haydarabad'da yaşayan İngiliz yerleşimci C. B. Saunders, "En büyük engel ortadan kaldırıldı ve Batı Hindistan'daki bu büyük pamuk ticaret merkeziyle Avrupa limanları arasında gelecek için buhar aracılığıyla doğrudan iletişim imkânı var, piyasaya getirilebilecek olan her balya toplanacak," diye kutluyordu. Demiryolu Khamgaon'a vardığında, açılış töreninde valinin ta kendisi şahsen bir konuşma yapmış, o gün "mahkeme binası, fabrikalar, pamuk pazarı ve her önemli nokta sevinçle bayraklarla kaplanmıştı." Çoğunluğu pamuk tüccarlarından oluşan dinleyicilerine, Amerika'daki pamuk kıtlığının, bu ülkede pamuk yetiştiriciliğinin ve üretiminin canlandırılmasıyla yakından ilişkili olduğunu hepimiz biliyoruz," diye anımsatmıştı. Dünya piyasaları için yapılan bu yeni üretim, sadece Hindistan'ın kendi gelişimi için faydalı olmakla kalmayıp, "çok yakın geçmişte, büyük bir sefalet ve gerginlik zamanın-

da, neredeyse kahramanca davranışlar sergilemiş olan bir sınıfa devasa kârlar getirecektir"; elbette bu sınıf, Lancashire'ın pamuk işleyicileridir. Berar'daki sömürge projesinde pamuğun merkezi önemini sembolize eden bir biçimde, vali daha sonra, onun ve yeni demiryolunun şerefine, "esasen pamuk balyalarından oluşan dev bir zafer takının kurulduğu pamuk pazarına gitmişti."[37]

Demiryoluyla birlikte telgraf da gelmişti. Artık Liverpool'daki bir tüccar, Berar'a bir pamuk siparişini telgrafla bildirebiliyor ve sadece altı hafta sonra Mersey rıhtımlarında teslim alabiliyordu, çünkü yeni açılmış olan Süveyş Kanalı sayesinde, bir buharlı gemi Bombay'dan Liverpool'a olan yolu yirmi bir günde kat ediyordu.[38] Bu gibi altyapı projelerinin etkisi hayret vericiydi, örneğin yakında Khamgaon civarlarında pamuk yetiştirileceğini tahmin eden Berarlı pamuk komisyoncusu Harry Rivett-Carnac, oradaki pazardan mal satın alıp, bitişikteki fabrikalarda presliyordu ve "pamuk pres binasından vagona yüklendiği andan itibaren, Bombay'daki iskeleye varana kadar demiryolunu terk etmesi gerekmiyordu; böylece Khamgaon'u Liverpool'a bağlayan telgrafın da yardımıyla, piyasayla yükleme limanı arasındaki tüm demiryolu bağlantısının sağlanması, hatta belki de Süveyş Kanalı'nın" pamuğun "sevkiyatını daha da kolaylaştırmasıyla, Liverpool'dan gönderilen bir siparişin işlenmesi ve gereken sayıda Khamgaon balyasının Lancashire'a inmesi için gereken zamanı hesaplamak da zor olmayacaktı."[39]

Gerçekten de İngiliz Hindistan'ı, devletlerin kapitalistlere, pamuk yetiştiren işgücüne erişebilmelerine yardımcı olmakta sergiledikleri esnek pragmatizmin ve kapitalistlerin de bu işgücünü seferber etmek için buldukları yolların başlıca örneği olarak görülebilir. Lancashire işleyicilerinin ve Liverpool'dan Bombay'a kadar pamuk tüccarlarının baskısıyla, Hindistan'daki İngiliz sömürge hükümeti, pamuk yetiştirilen kırsal bölgelerin dönüşümünü teşvik projesini, Amerikan İçsavaşı

esnasında önemli ölçüde ivmelendirerek sürdürüyordu. Bunun çarpıcı etkileri oldu: Henüz 1853'te, Berar dünya piyasalarından gayet uzak kalmıştı, büyük ölçüde evde işleme sektörüne sahip, köy odaklı bir ekonomiye sahipti. Ancak 1870'lere gelindiğinde, Berar'ın ekonomik etkinliğinin büyük kısmı, dünya piyasaları için ham pamuk üretimine odaklanmıştı. Bir İngiliz sömürge yetkilisi, bu on yılın ortalarında, Berar'da "pamuk neredeyse tamamen ihracat için yetiştiriliyor. Evde kumaş üretimi, bitmiş İngiliz ürünlerinin ithalatıyla çöktü ve dokumacı sınıfının çoğunluğu, sıradan işçi haline geldi," diye gözlemliyordu. Yerel ekonominin odağının değişmesi, insanları tarım işçiliğine doğru itiyor, örneğin *banjaralar* (geleneksel olarak pamuk nakliyesinde çalışan araba sahipleri) ve dokumacıların yanında eğiriciler de, birden işsiz kalmış ve artan ölçüde tarım işlerine bağımlı olmuştu. Gerçekten de kırk yıl sonra, bir gazeteci, "demiryolu geldiğinden beri", Berar'ın bir zamanlar serpilen pamuk işleme sanayiinin neredeyse tamamen ortadan kalktığını bildirebiliyordu.[40]

Rivett-Carnac'ın 1869'da açıkladığı üzere, "Bu topraklarda dallanıp budaklanmış bir demiryoluyla, bitmiş Avrupa mallarının yerel kumaşlardan daha ucuza satılacak şekilde ithal edilebilmesini pek ümit etmemek gerek. Bunun sonucunda, sadece daha büyük bir hammadde tedariki elde edilmekle kalmaz, çünkü şimdi işlenerek iplik haline getirilen pamuklar o zaman ihraç edilecektir, aynı zamanda şimdi eğiricilikte ve dokumacılıkta çalışan büyük bir nüfus, tarım işçiliğine kayacak, dolayısıyla ormanlık alanlar kesilerek yetiştiricilik yaygınlaşacaktır." Hindistan'ın sosyal yapısındaki bu değişiklikler, Hindistan'dan sorumlu Dışişleri Bakanı Charles Wood'a, tanıdık geliyordu: "Pamuk raporlarından çıkarılan sonuçlar genel olarak tatmin edici. Bu yerli dokumacılar bana tam olarak, West Riding'deki Moor Edges'de geçirdiğim ilk günlerimi anımsatan tipten insanlar. Her küçük çiftçinin 8 ile 20 hektar arasında toprağı, evindeyse iki veya üç tezgâhı vardı. Fabri-

kalar ve tesisler, bu türden dokumacılık işlerini yok etti ve bu insanlar artık yalnızca tarımcılıkla uğraşıyor. Sizin Hintli soydaşlarınızın [yani tarımcılıkla ev içinde işleyiciliği birleştiren insanlar] da sonu aynı olacak." Wood gibi dönemin insanları, dünyanın kırsal bölgelerini hammadde üreticisine ve bitmiş ürün tüketicisine, (aynı zamanda da, zamanla fabrikalara işgücü tedarikçisine) dönüştüren büyük bir hareketin parçası olduklarını anlıyor ve bu rollerinden gurur duyuyordu.[41]

Berar büsbütün, pamuk imparatorluğunun yeniden kurulması için dünyanın en önemli laboratuvarlarından birine dönüştürülmüştü. Çeşitlendirilmiş olan tarımsal ekonomisi, sürekli daha büyük ölçüde pamuk mahsulünde uzmanlaşmış hale getirilmişti. *The Asiatic* dergisi 1872'de, "İnsanlar üzerinde pamuk yetiştirmeleri için önceden hiç görülmemiş bir baskı oluşturuldu," diye yorumluyordu. 1861'de Berar'da 255.000 hektarlık arazide pamuk yetiştirilirken, 1865'e kadar bu alan neredeyse ikiye katlanmış, 1880'lere kadarsa bir kez daha ikiye katlanmıştı. Yirminci yüzyılın başlarında, tek başına Berar Hint pamuk hasadının dörtte birini üretiyordu; bu hasat, Mısır'ın üretiminin tamamından büyüktü. Bir gözlemcinin ifadesiyle, Berar "mükemmel bir pamuk bahçesi" haline gelmişti.[42]

***

Hindistan ve ABD'de olduğu gibi, Mısır'da da pamuk tarımının genişlemesi, devletin güçlü müdahalelerinin doğrudan bir sonucuydu. Mülkiyet haklarının yeniden tanımlanması, toprağın köylülerin ve göçebelerin kontrolünden çıkıp, çeşitli çevrelerle sağlam bağlantıları olan büyük çiftlik sahiplerinin elinde toplanmasını mümkün kılmıştı. Bu dönüşümden önce, Mısır'da mülkiyet, çeşitli unsurlara toprağın getirilerini paylaşma hakkı tanıyordu, yani genellikle çeşitli bireyler, cemaatler, dini yetkililer ve devlet belli bir toprak parçasının mülkiyeti üzerinde ortaklaşa hak iddia ediyordu.[43] Bu gibi çok çeşitli talepler, toprağın alınıp satılmasını engelliyordu; on dokuzun-

cu yüzyılda, bu mülkiyet hakları, tarımın daha da ticarileşmesinin yolunu tıkamıştı.

Bunun sonucunda, ülkenin altyapısının genişletilme masraflarını ve muazzam borçlarının patlama yapan faizlerini ödemek için daha fazla vergi toplayabilme arzusunun yanında, halkını daha iyi kontrol etme arzusunun teşvikiyle, Mısır devleti, hali vakti yerinde kişilere çok büyük mülklerin mülkiyet haklarını devretmeye başlamıştı. Bu mülkler ilk başta sahipleri için yalnızca "vergi yükümlülüğü"ydü, ama 1870'lere gelindiğinde düpedüz bunların özel mülkü haline gelmişti ve bu toprakların büyük çoğunluğu, genellikle zor kullanarak köylerden alınmış olan topraklardan oluşuyordu. Pamuğun yetiştiği mülkler gitgide büyük toprak sahiplerinin mülkiyetine geçtikçe, bir zamanlar o toprakların getirilerinin bir kısmını kontrol eden ve biraz da yerleşim hakkına sahip olan köylüler, tamamen bu toprak sahiplerinin insafına kaldılar. Bu yeni emlak sahipleri, köylüleri, hayatlarının çoğu alanını kontrol eden belli "özel köyler"de yaşamaya zorlayabiliyordu. Kendilerinden talep edileni yapmayan yetiştiriciler, sürülüyor ve topraksız tarım proletaryasının gitgide büyüyen saflarına katılıyordu.[44]

Yeni toprak sahiplerinin hakları geniş kapsamlı hakları arasında, "hapse atma, sürme, aç bırakma, sömürme ve tüm diğer keyfi, istisnai ve gerekirse şiddet içeren güç kullanma biçimleri" de bulunuyordu. Bunun sonucunda, bu mülkler "ilk defa olarak yetiştiricileri kalıcı olarak toprağa sabitlemeyi başaran bir gözetim ve zorlama sistemi"ni temsil ediyordu. Toprağı tek başına bazı bireylerin mülkü haline getirmek, politika bilimci Timothy Mitchell'in tabiriyle "mülk edinmenin şiddeti"ni gerektiriyordu. Bu yeni mülkiyet hakları hızla yayılmıştı: 1863'te emlak sahipleri Mısır'ın ekilen toprak alanının yedide birini kontrol ederken, 1875'te bunun iki katını, 1901'deyse yüzde 50'sini kontrol ediyordu.[45] 1895'te sadece 11.788 kişi, Mısır'daki tüm toprağın neredeyse yarısının sahibiydi, diğer

yarısıysa 727.047 kişiye aitti. Bu mülklerin bazıları devasaydı, örneğin İbrahim Murad Paşa, Tuh'ta 5260 hektar araziye sahipti, 20.000 yetiştirici çalıştırıyordu, ama Mısır hükümdarı İsmail'in ele geçirdiği uçsuz bucaksız mülkler karşısında bu bile cüce kalıyordu.[46]

Başka yerlerde olduğu gibi, Mısır'ın pamuk yetiştirilen kırsal bölgelerinin dönüşümü de kocaman bir kredi piramidine dayanıyordu. En altta bulunan pamuk tarlalarında çalışan işçiler neredeyse daima tefecilere ve toprak sahiplerine borçluydu ve sürekli borcun esiri olma tehdidiyle karşı karşıyaydılar. Toprak sahipleriyse çoğu yabancı olan yerel tüccarlardan kredi alıyordu. En büyük toprak sahibi olan İsmail o kadar çok borç biriktirmişti ki, 1878'de pamuk fiyatlarının düşmesinin ardından, mülklerini alacaklısı olan Rothschild'lere devretmişti. Aynı dönemde, Mısır devleti (büyük ölçüde zorla çalıştırılan işçiler tarafından) sulama kanallarının kazılmasını, demiryollarının inşasını ve buhar pompalarının ithalatını finanse etmek için muazzam borçlar alıyordu. Ödünç alınan miktarlar o kadar dudak uçuklatıcı boyutlardaydı ki, Mısır halkı üzerindeki ihracat piyasaları için üretim yapma baskısının sürekli artırılmasına rağmen, devlet nihayet iflas etmişti. Bu borç Mısır'ı toptan İngilizlerin kucağına itmişti: Pamuk gelirinin azalmasıyla, Mısır borçlarını ödeyememiş, egemenliğini kaybetmişti ve sonunda 1882'de İngiliz hükümeti tarafından devralınmıştı.[47]

***

Mısır ve Hindistan örneklerinin gösterdiği üzere, on dokuzuncu yüzyılın son üçte birlik kısmında, hükümdarlar ve bürokratlar, dünya piyasaları için pamuk yetiştiriciliğini geliştirme çabalarında kritik bir rol oynamıştı. Bunun nedeni kısmen, kendi güçlerinin de kaynaklara erişime bağlı olması ve tıkır tıkır işleyen fabrikaların sağladığı nispi sosyal barışın daha fazla istikrar sağlamasıydı. Ama aynı zamanda güçlü

kapitalistlerin de çıkarına hareket ediyorlardı, çünkü ya Mısır örneğinde olduğu gibi, hükümdarlar ve kapitalistler genel olarak aynı seçkin grubunun üyesiydi ya da devlet adamları, İngiltere, Fransa ve göreceğimiz üzere Almanya örneğinde olduğu gibi, koordineli lobicilik faaliyetlerinin politik baskısı altındaydı.

Devletler gitgide piyasanın kurallarını belirleyip uygulamaya başladıkça, pamuk üreten işgücünü seferber etme arzusu, tebaaları üzerinde önceden hiç görülmemiş taleplere de yol açıyordu. Berar'dan Nil Deltası'na, Minas Gerais'e kadar her yerde, hükümetler ve mahkemeler, hayvan otlatma ve avlanma hakları gibi, kaynaklar üzerindeki eski kolektif hakları çökerterek, köylüleri hiç düşünmeden pamuk üretimine atılmaya zorluyordu. Örneğin Berar'ın doğal manzarası, İngilizlerin ülkenin haritasını çıkarmaya yönelik devasa çabaları ve bunun ardından, "atıl toprak" denilen yerleri pamuk tarlasına dönüştürmeyi teşvik etmeleri yüzünden tepetaklak olmuştu. Bu "atıl topraklar" eskiden çiftçilerin kolektif kullanımına açıktı, ama artık özel mülkiyete dönüştürülüyordu. Bu süreçte, geleneksel olarak odun ve yabani gıda kaynağı olan geniş ormanlar kesiliyor, eskiden köy cemaatine ait yetiştirme toprakları olan otlaklar, pulluğun altına alınıyordu. Batılı tüccarların Berar'ın başlıca pamuk kentlerindeki buharlı preslerini beslemek için kesilen odunlar da ormanları tüketiyordu. Ağaçların kesilip ormanların yok edilmesi, dünyanın bazı yerlerinde yağmurun düzenini önemli ölçüde bozmuş, ilk başta ormanların yok edilmesini tetiklemiş olan, sömürgelerdeki pamuk çılgınlığını çökertir hale gelmişti.[48]

Ayrıca mahkeme kararıyla uygulanan haciz kanunları da, köylülerin toprak üzerindeki taleplerinin çökertilmesi ve bunların borç batağına daha da derinlemesine batırılması için alacaklılara başka bir araç sağlıyor, köylüler böylece daha fazla pamuk yetiştirmeye zorlanıyordu. Amerikan İçsavaşı'ndan önce Berar'ın, Amerika'nın Güney'inin ve diğer ülkelerin kır-

sal bölgelerinde bulunan karşılıklı bağımlılık ve kişisel üstünlük sistemleri, devleti arkalarına alan alacaklıların, köylü yetiştiricileri emtia üreticisi ve tüketicisine dönüştürdükleri bir dünyaya yol açmıştı. Hindistan pamuğu hakkında yazan anonim bir İngiliz yazarın açıkladığı üzere, "Yol gösterecek zeki bir nüfusun bulunmadığı yerlerde, daha medeni ülkelerde güvenle özel teşebbüse terk edilebilen işleri hükümetin yapması" gerekiyordu.[49]

Hindistan'da ve başka yerlerde ilk adım, toprak üzerinde özel mülkiyetin yaratılmasıydı. Sömürge hükümetinin "sömürge evini düzene sokmasını" talep eden İngiliz pamuk işleyicileri, yeni toprak mülkiyeti biçimleri istiyor, çünkü eski cemaat mülkiyeti sistemini, "bireysel mülkiyet haklarına ve toprağın etkin biçimde ekilmesine karşı bir engel" olarak görüyordu. Toprağın özel mülkiyetini, pamuk üretimini artırmanın önkoşulu olarak görüyorlardı. Bireylere toprak üzerinde açıkça hak kazandırılmalıydı ki, sonradan toprak alınıp satılabilsin, kiraya verilip ipoteğe alınabilsin. Bu yeni mülkiyet hakları gayet büyük bir değişiklikti: Örneğin sömürge öncesi dönemin Berar'ında, çeşitli sosyal gruplar arsındaki ilişkiler, "kast hiyerarşisi içinde sosyal statüye bağlı olan efendi-kul ilişkileri" niteliğindeydi ve "toprağın ürünleri ... sosyal konuma göre dağıtılıyordu." Bireyler belli toprak parçalarını kontrol etmiyor, bunun yerine hasadın bir kısmı üzerinde hak sahibi oluyordu. Bir İngiliz sömürge yetkilisi haklı olarak, "buna bir sistem adı verilebilirse, bu sistemi, Ortaçağ Avrupa'sındakiyle" kıyaslıyordu. Oysa İngilizler gelir gelmez, toprakların haritası çıkarılmış, çeşitli toprak sahipleri arasındaki sınırlar açıkça çizilmiş ve her parsel üzerindeki vergiler belirlenmişti. Toprağı kontrol eden ve vergi ödemelerinden sorumlu tutulabilen *khatedar* denilen bir sınıf oluşturulmuştu. 1870'e gelindiğinde, bir İngiliz sömürge yetkilisi, bu devrimin başarılı olduğunu bildirebiliyordu. Berar'da "toprağı işgal eden, onun mutlak sahibiydi." *Khatedar*lar toprağa sahip ol-

dukları, ama sermayeleri olmadığı için, tefecilere bağımlıydı, böylece kontrolleri altındaki toprakları ipotek edebiliyorlardı. *Khatedar*lar toprağı işlemek için ortakçı işçiler getiriyor, bunlar da tefecilerden çalışma sermayelerini alıyordu. Hindistan'ın bu ve başka yerlerinde, ihracat için pamuk yetiştiriciliğinin yayılmasından önemli bir kâr elde eden kesim, büyük toprak sahipleri ve tefeciler olmuş, küçük toprak sahipleri veya topraksız köylülerden oluşan büyük çoğunluksa, borç ve yoksulluk batağına batmıştı.[50]

Toprak üzerindeki özel mülkiyet, yerkürenin tüm kırsal bölgelerinde yayılırken, toprak sahipleri artık vergi ödemekle sorumlu tutulabiliyor, nakden ödenecek olan bu vergiler de, nakit getiren mahsullerin üretimini teşvik ediyordu. Berar'da olduğu gibi, Hindistan'ın Maharashtra ilinde de, İngilizlerin gelirleri artırmaya ve köylüleri uzak piyasalar için üretim yapmaya teşvik çabaları, köylerin kolektif yapısının zayıflamasına yol açmıştı. Artık vergilerden bütün olarak köyler yerine, tek tek köylüler sorumluydu. Böylece köylü yetiştiriciler, vergilerini ödeyebilmek için krediye bağımlı hale geldikçe, tefeciler köylülerin toprakları ve işçilikleri üzerinde yeni bir güç kazanmıştı. Benzer şekilde Çukurova'da da, Osmanlı Devleti yerel nüfustan gitgide daha fazla vergi alıyor, bunun sonucunda insanlar ücretli işçilik yapmak zorunda kalıyor ya da altyapı projelerinde çalışmaya zorlanıyordu. ABD'de olduğu gibi, pamuk üretimi bunların nakit ihtiyacından da istifade ediyordu, çünkü Bombay'daki Pamuk Dairesi'nin 1877'de gözlemlediği üzere, "pamuk daima en kolay ve en iyi fiyatla satılan bir kalem"di.[51]

Hintli pamuk yetiştiricileri, ABD'deki özgür kalan kölelerden farklı olarak, genellikle topraklarına sarılırken, sadece vergi ödemeleri için değil, alet, pamuk tohumu ve hatta hasat zamanına kadar idare edebilmelerini sağlayacak kadar tahıl satın alabilmeleri için kredi almak zorundaydı. Yeni sözleşme kanunları, aynı tefecilerin köylülere kredi verdikleri zaman

mütevazı bir güvenceden istifade etmelerine izin veriyordu. Yeni mülkiyet hakları da sadece toprak alışverişlerini kolaylaştırdıkları için değil, toprağın kendisinin artık teminat olarak hizmet edebildiği sermayenin aşılanmasını mümkün kıldıklarından, tarımın ticarileşmesini destekliyordu. Yetiştiriciler bu krediler için uçuk faiz oranları ödüyor (yıllık yüzde 30 ender rastlanan bir oran değildi), bunun karşılığında pamuk mahsullerini, genellikle hasattan aylar önce tefecilere devrediyor, böylece bir tarihçinin "borç esareti" adını verdiği durum ortaya çıkıyordu.[52]

Sovkar adı verilen bu tefeciler, köylerde derin köklere sahipti ve İngilizlerin gelmesinden önce uzun süredir köylülere kredi veriyordu. Ancak içinde bulundukları ahlaki ekonomi, onları hasadın kötü olduğu yıllarda köylüleri desteklemeye zorluyor, ancak İngiliz sömürgeciliğinin kurmakta olduğu daha ticarileşmiş ekonomide, bu hayati bağ gitgide kayboluyordu. Tefeciler mütevazı bir servet kazanır, büyük toprak sahipleriyse (ücretli çalıştırdıkları işgücüyle bir nakit mahsulüne odaklanmalarını mümkün kılan) sermayenin bulunmasından istifade ederken, küçük toprak sahipleri, ortakçılar ve özellikle de topraksız tarım işçileri en büyük riski taşıyordu. Pamuk fiyatları İçsavaş'ın ardından neredeyse otuz yıl boyunca düşmeyi sürdürdükçe, "modernleşmiş" çiftçilerden oluşan bu kitle, gitgide daha umutsuz bir duruma kapılmıştı; bunların çoğu, 1890'larda Hindistan'ın pamuk yetiştirilen illerini silip süpüren kıtlıklarda ölecekti.[53]

Yeni altyapılar, yeni kanunlar ve yeni mülkiyet hakları, güçlenen ve genişleyen devletlerin izinden yerkürenin kırsal bölgelerini işgal ederek, henüz birkaç yıl önce hayal bile edilemeyen türden dönüşümleri mümkün kılıyordu. Devlet pamuğa, başka birçok yoldan da el atıyordu. Belki de en kapsamlı çalışma, pamuk tarımcılığının tüm yönleri hakkında bilgi toplamaya ve yaymaya yönelik sistematik çabalardı. İklim ve toprak şartları, üretim trendleri, toprak mülkiyeti yapıla-

rı, tohum kaliteleri ve işçilik sistemlerine ilişkin dev koleksiyonlar, hükümet bürolarında dosyaları dolduruyordu, oysa aynı bilgileri önceki yıllarda tüccarlar hamaratça kendileri toplamış ve mektuplar veya bültenler aracılığıyla başkalarına iletmişlerdi. Bu kısmen doğrudan yerel bilgileri sistematikleştirmeye ve derlemeye yönelik bir çabaydı. Hintli köylülerin pamuk yetiştirme çabalarını gözlemlemek, belli çevresel koşullar altında en iyi uygulamanın hangisi olduğu hakkında faydalı bilgiler kazandırabilir, bunlar daha sonra Afrika veya başka yerlere aktarılabilirdi. Benzer şekilde, belli pamuk soyları toplanıp, dünyanın diğer kesimlerine gönderebiliyordu, aslında hükümetler, biyolojik malzeme dolaşımının dünyanın her yerinde müthiş ölçüde hızlanmasını mümkün kılmıştı. Ama bu iki görevden de önemli olanı, çok kolay olan envanter çıkarma çabalarıydı, yani sosyal ve doğal dünyada olup bitenleri gözlemleme, bu bilgileri sayılara dönüştürme, tablolara doldurma, derleme ve bunu pamuk imparatorluğunun her yerine gönderme çabaları. Bu sayılar belli yerlerin "potansiyelini" açığa çıkarıyor ve bu potansiyeli gerçekleştirmek için belli politikalar uygulanmasını öneriyordu.[54]

Hükümetler dünyanın pamuk yetiştirilen tüm bölgelerinde bu gibi çabalara girişmişlerdi. Hindistan sömürge hükümeti 1866'da, "Merkez İlleri ve Berar için Pamuk Komiseri" unvanını yaratmış, bu sömürge bürokratı titizlikle, pamuk yetiştirilen bölgeler hakkında ayrıntılı bilgi toplamıştı. Pamuk İmparatorluğu'nun genişlemesinin yılmaz bir askeri olan Harry Rivett-Carnac, bu görevi üstlenerek Berar'da bir aşağı, bir yukarı yolculuk etmiş, "ilin benim de bulunmam gereken önemli bir noktasına gerektiğinde atla gidebilmem için, bitişiğinde bir at kulübesi bulunan" bir demiryolu vagonunda yaşamış, bütün bunları, "tedariki artırmak amacıyla yetiştiriciliği yaymak ve iyileştirmek; sonra bu tedariki düzgün bir halde ve gecikmesiz sahile getirmek için ticarete yardımcı olacak tüm gerekli adımları atmak" için yapmıştı. Dünyanın kırsal bölgelerinin içinden

geçtiği devrimci dönüşüm süreci, bu gibi bürokratların omuzlarında yükseliyordu. 1873'e gelindiğinde, Hindistan hükümeti bu faaliyetleri genişletmiş ve Hindistan'ın her yerinde, diğer elyafların yanında pamuk üretimini de ayrıntılı olarak inceleyen bir Elyaflar ve İpek Bürosu kurarak merkezileştirmişti.[55]

Bunu diğer ülkeler takip etmişti. ABD 1862'de bir Tarım Müdürlüğü kurmuş ve kısa süre sonra pamuk üzerinde çalışmaya başlamıştı. Müdürlük ilk önce istatistiksel bilgiler toplamış, ama kısa süre içinde, pamuk bitkisini etkileyen hastalıkları inceleyerek, belli çevresel koşullara özellikle uygun pamuk türlerini saptamaya çalışarak ve gelişmiş pamuk türlerini yetiştirerek etkinliklerini genişletmişti. Müdürlük aynı zamanda, pamuğun Arizona gibi batı eyaletlerinde nasıl yetiştirilebileceği sorunuyla da uğraşmıştı. Rusya da 1897'de, yeni ele geçirdiği Orta Asya topraklarında, pamuğa odaklanmış olan Tarım ve Devlet Emlakları İdaresi'ni kurmuştu. Mısır'da hükümet pamuk çiftçilerine en iyi tarımsal uygulamalar hakkında ayrıntılı bilgiler sunuyordu ve 1919'da bir tarım bakanlığı kurarak bu çalışmaları genişletmişti. Sonraları Kongo'daki Belçikalı sömürge yetkilileri de bu modeli incelemiş ve uyarlamıştı.[56]

Bilgi toplama çalışmaları, hükümetin pamuk tarımını doğrudan yeniden şekillendirme çabalarıyla el ele yürüyordu: İngiliz sömürge yetkilileri Amerikan pamuk tohumlarını Hintli köylülere dağıtıyor, Hint pamuk cinslerini değiştirmek üzerinde çalışıyor, köylüleri yeni tarım yöntemleri kullanmaya teşvik ediyordu. Mısır'daki Kraliyet Tarım Kurumu, model çiftlik deneyleri yapıyordu. Yerel köylüler sık sık bu projelere karşı direniyordu, çünkü yeni pamuk cinslerini ekmek daha yoğun işçilik gerektirmekle kalmıyordu, aynı zamanda bu tohumlar henüz yerel iklimde kendini kanıtlamadığı için daha riskliydi. Bu külfeti telafi etmek için, birkaç projede ücretler artırılıyordu, ama başarılı olmalarını sağlamak için güçlü bir baskıya gerek duyuluyordu.[57]

Gerçekten de, güçlü hükümetler ve sermaye zengini tüccarlar ve toprak sahipleri, koordineli çalışmalarına rağmen, büyük projelerini her zaman hayata geçiremiyordu. Hükümet kayıtları, köylü yetiştiricilerin, ekonomilerini yeniden düzenlemelerini geciktiren, hatta durduran eylemleriyle doludur. Örneğin Batı Hindistan'daki Dhawar'da, İngiliz sömürge yetkililerinin Amerikan türlerini getirme çabalarını sürdürmesine rağmen, köylüler yerli pamuk türlerini yetiştirmeyi ve gıda mahsullerine öncelik tanımayı kuvvetle tercih ediyordu. Yerel türler, yerel iklime çok daha iyi uyum sağlamıştı, yerel piyasası hazırdı ve yerel olarak çırçırlanabildiği için, ev ekonomilerine daha iyi uyuyordu.[58]

Avusturya başkonsolosunun 1877'de Hartum'dan bildirdiği üzere, Sudanlı köylüler yetiştirdikleri pamuk miktarını artırmayı reddediyordu, çünkü "yerliler geçimlerini, hem zor, hem de görece kârsız olan toprağı ekip biçmeye göre çok daha kolay yollardan ve daha az vergilendirilen işlerle sağlamayı" biliyordu. Bir Alman gözlemci 1919'da, Irak'ta "işçilere beslenmeleri ve tüm diğer ihtiyaçlarını karşılamaları için gereken her şeyi zorlanmadan tedarik eden bir kültürün ülkedeki varlığı, daha büyük bir çalışma iradesinin uyanmasına engel oluyor," diyordu. Aynı tezi dünyanın her yanındaki sömürge yetkilileri de savunuyordu. Bir İngiliz bürokrat, "Burma köylüleri, gelir getiren bir sanayi olarak pamuk yetiştiriciliğine kayıtsız davranıyor, buna sanki ikincil öneme sahip bir iş gibi bakıyor ve çok daha az bir çabayla kendi çeltik mahsullerinden güzel bir kâr elde edebilecekken, pamukla daha fazla ilgilenmeleri muhtemel görünmüyor," diye gözlemliyordu.[59]

Ancak pamuk kapitalistlerine işgücü gerekti, sürekli daha fazla işgücü. Genişlemeden doğan bu çekişmelerin önemi, herhalde en iyi, üretimin en kararlı çabalara rağmen başarısız olduğu bir bölgede, Avusturalya'da gösterilebilir. İngiliz sömürge idaresi, yirminci yüzyılın başlarından itibaren, pamuk üretimi için mükemmel ölçüde yatkın ve neredeyse sınırsız

topraklara sahip olan bir kıtada pamuk yetiştirmek için emek vermişti. Bütün bu emeklere rağmen, pamuk üretimi çok yavaş artıyordu. *Adelaide Advertiser* gazetesi bunun nedenlerini çok iyi kavramıştı: Pamuk yetiştirmeye uygun bol bol toprak bulunduğu halde, eksik olan şey, mahsulü ekecek, budayacak ve harmanlayacak ucuz işgücüydü. Bilim ve Sanayi Tavsiye Komitesi'nin bildirdiğine göre, herhangi bir mahsul artışının önündeki başlıca güçlük, "elle pamuk toplamanın yüksek maliyeti"ydi. Ucuz işgücü kıt olduğu için, ayrıca beyaz yerleşimciler pamuktan çok daha iyi seçeneklere sahip olduğundan, komite 1918'de, "Avusturalya'da pamuk yetiştiriciliği artık tamamen bitti," diye gözlemliyordu. New York Price-Campbell Pamuk Toplama Şirketi başkanı Theo Price, 1917'de Avusturalya hükümetine bu konularda danışmanlık yaparken, bunun nedenlerini gayet iyi anlamıştı: "Pamuk yetiştirme büyük ölçüde işgücü gerektirir. Bol miktarda işgücü tedariki sağlayabileceğinizden emin değilseniz, büyük bir ölçekte pamuk yetiştirmek zor olacaktır. Avusturalya'daki göç kanunlarınızı bilmiyorum, ama eğer Çinlileri getirebilirseniz ... sanırım pamuk yetiştiriciliğini hızla geliştirmek mümkün olacaktır." *Sydney Evening News* gazetesi 1920'de, "İşçilik koşulları, ekonomik bir zeminde pamuk sanayiinin kurulmasına elverişli değil," sonucuna ulaşıyordu. Bol miktarda ucuz işgücüne erişim olmayınca, pamuk piyasası doyurulamıyordu.[60]

***

Bu tür başarısızlıklara rağmen pamuk kapitalistleri işgücü aramaya devam ediyordu. Hindistan, Brezilya ve Mısır'da, ABD'de de olduğu gibi, toprak sahipleri, sömürge bürokratları, tüccarlar ve Amerika'nın Güney'indeki toprak ağaları gibi yerel politik seçkinler, köylü yetiştiricileri, emtia üreticisi ve tüketicisi haline dönüştürmeyi başardıklarında pamuk imparatorluğu genişliyordu.[61] Bu işgücünü seferber etmek için bulunan uygun çözümler, ülkesine göre değişiyordu, çünkü

sosyal gücün belde, bölge veya sömürge içindeki göreli dağılımına bağımlıydı.[62] Sanayi kapitalizminin büyük gücü tam da farklı işgücü sistemlerini birbirine bağlama kabiliyetini sürdürmesinden, özellikle de dünyanın köylü yetiştiricilerinin dönüşümünün tamamlanmış olmaması sayesinde mümkün olan aşırı üretim ucuzluğundan istifade edebilmesinden kaynaklanıyordu. Geleneklerde kabuk bağlamış olan yerel ve bölgesel koşulların yanında, sosyal gücün dağılımı, yeni ortaya çıkan iş düzenlemelerine şekil veriyordu. Örneğin, tıpkı Afrika'daki ekonomilerin canlı kalmasının ve büyük ölçüde Avrupa sermayesinden bağımsızlığının önemli olması gibi, ABD'deki pamuk yetiştiricilerinin, yirmi yıldan biraz daha uzun bir süredir (toprak sahiplerinin politik gücünü kısıtlayan) bir ayrıcalıktan istifade edebilmesi önemliydi. Bunun sonucunda, bazı köylü yetiştiriciler mahsul paylaşan çiftçiye, diğerleri kiracıya, diğer bazılarıysa ücretli işçiye dönüşüyordu. Güçleri ve geleneksel yaşam biçimleri sürekli kırpılmakla birlikte hâlâ nüfuzlarının birazını koruyabiliyorlardı; aslında, eğirme ve dokuma fabrikalarında çalışan milyonlarca niteliksiz işçiye oranla kendi gündelik yaşamları üzerinde daha fazla kontrole sahiptiler.[63]

Yerel yetiştiriciler, toprak sahipleri, tüccarlar ve bürokratlar, yeni pamuk imparatorluğunun şekli ve bunun içinde işgücünün metalaştırılması üzerinde çekişiyor, diğer taraftan yerkürenin kırsal bölgelerindeki belli mahallerdeki hayret verici ölçüdeki güç dengesizlikleri ve dünyanın çeşitli bölgeleri arasındaki eşitsiz ilişkilerin kısıtlaması altında kalıyordu. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında, mahsul paylaşma ve kiracı çiftçilik sistemleri, ABD'de baskın olmalarını sağlayanlara benzer nedenlerle, işgücünü seferber etmenin en baskın yöntemi haline gelmişti: Köylü yetiştiriciler, günbegün gözetim altında olmadan çalışmanın özerkliğini tercih ediyor, ücretli işçiye dönüştürülmeye genellikle direniyordu. Berar'da mahsul paylaşan kiracılar, *khatedar* denilen toprak sahiplerinin

toprağını işliyor, çalışma sermayelerini tefecilerden alıyordu. Mısır'da ise mahsulün çoğunluğu "ücretli işçiler" tarafından değil, "küçük işgalcilerin kendileri", tamamı kendi ailelerinin işgücünden istifade eden bir kısım mahsul paylaşan çiftçiler ve bir kısım toprak sahipleri tarafından yetiştiriliyordu, aslında Mısır'da pamuğun çoğu çocuklar tarafından toplanıyordu. Brezilya'da mahsul paylaşmanın yanında, küçük aile çiftlikleri de yayılıyordu. Büyük emlaklarda, kiracı aileler toprak kiralarını, toprak sahiplerine mahsulden bir pay vererek "ödüyordu". Peru'da toprak sahipleri, 1874'te Çinli sözleşmeli işçi ticaretinin kapanması ve köylüleri ücret karşılığı çalışmaya ikna edememeleri yüzünden, topraklarını yetiştiricilere kiralıyordu. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru pamuk tarımının doğmasından önce büyük ölçüde boş kalmış olan Çukurova'da, büyük ölçekli araziler işgücü ihtiyacı duyuyor, bu işgücünün çoğunluğu da, biraz göçmen ücretli işçinin yanı sıra, mahsul paylaşma düzenlemeleri sayesinde çalıştırılıyordu.[64]

Mahsul paylaşmanın baskın olduğu yerlerde, kiracı çiftçiler gibi küçük toprak sahibi çiftçiler de dışarıdan gelen sermayeye bağımlı hale gelmişti. Örneğin Hindistan'daki Sind'de, köylüler mahsullerini biçer biçmez tefecilere satıyor, böylece ilk başta pamuğa odaklanmalarını mümkün kılmak için aldıkları kredileri geri ödüyordu, bu kredinin "bir kısmı işçiler ve aileleri için nakitten, bir kısmı tahıldan ve pamuk tohumu, kumaş, darı, un vesaireden oluşuyordu." Burada olduğu gibi başka yerlerde de köylülerin ne ekeceğini tefecilik yapan tüccarlar belirliyordu, çünkü tohumları ve aletleri veren onlardı. Yüzde 12 ile 24 arası faiz oranları sıradandı, ama yıllık yüzde 150'ye kadar fırlayabiliyordu. Çukurova'da ortakçılar, toprak sahiplerinin ve tüccarların kredilerinden faydalanıyor, yüzde 15 ila 20 oranında faiz ödüyor, bunun sonucunda da, "İşgücü kıtlığının getirdiği kısıtlamalara rağmen, tüccar sermayesi toprak ve üretim süreci üzerindeki kontrolü ele geçiriyordu."[65]

Dolayısıyla on dokuzuncu yüzyılın sonunda, dünya pamuğunun çoğunluğu, kendi tarlalarını veya kiraladıkları toprakları, ailelerinin işgücüyle işleyen yetiştiriciler tarafından yetiştiriliyor, ama bu yetiştiriciler kendi geçimlerini sağlamak veya yerel üretim yerine, metropollerin sermayesinin yepyeni bir biçimde aşılanması ile küresel pamuk piyasasına çekiliyordu. Ortakçılık, mahsul üzerindeki ipotekler ve sermayeyi kontrolünde tutan güçlü yerel tüccarlar, hızla yeni bir standart sistem kuruyor, köle olmayan ama pek özgür de olmayan işçilerle dolu kırsal bölgeleri şekillendiriyordu. Bu pamuk çiftçileri dünyanın her yerinde derinlemesine borca batacak, dünya piyasasının dalgalanmalarına maruz kalacak, genellikle yoksul düşmüş bir halde, onları topraklarında tutmak için tasarlanmış olan yeni icat edilmiş serserilik kanunlarına ve işçilik sözleşmelerine tabi olacaktı. Politik olarak kenara itileceklerdi. Üstelik ekonomi dışında zorlamalara tabi kalacaklardı. Bu sistem emsalsiz değildi. Ama şimdi özel sermayenin ve devletin yasal, idari ve altyapısal ilerlemelerinin güçlü desteğiyle, bu sistem yerkürenin pamuk yetiştirilen kırsal bölgelerinde daha önce hiç görülmemiş ölçüde geniş kapsamlı bir yapılanmayı başlatmıştı.[66]

***

Her ne kadar köylü yetiştiricilerin çoğunluğu proleterleşmeye karşı direnişlerinde başarılı olsa da, bazıları dünyanın pamuk tarlalarında düşük ücretli işçi olarak çalışıyordu. Bunlar daha az güçlü olanlardı. Çok fazla borçlanmış ortakçılar, kiracı çiftçiler veya küçük çiftlik sahipleri durumlarının kötüleşmesi sonucu ücretli işçi olarak çalışmak zorunda kalıyorlardı. Ücretli işçi olmak, yenilgilerinin bir ifadesiydi. Mısır'da 1907'de tüm tarımcıların yaklaşık yüzde 40'ı topraksız işçi haline gelmişti. Hindistan'da da pamuk tarlalarında çalışan ücretli işçi sayısı, on dokuzuncu yüzyıl boyunca artmıştı: Khandesh'de pamuk tarımına odaklanmanın artması ve bunun

beraberinde gelen yasal ve sosyal değişiklikler, beyaz altına ayrılmış olan toprak oranının sürekli yükselmesiyle ve bir proleterleşme dalgasıyla sonuçlanmıştı, öyle ki 1872'de, neredeyse her dört yetişkin erkekten biri ücret karşılığı çalışıyordu.[67]

Proleterleşme Kuzey Meksika'da da pamuk tarlalarını silip süpürüyordu. 1884'ten sonra La Laguna'daki toprak sahipleri, yeni demiryollarından ve yeni sulama altyapısından faydalanarak, dev bir pamuk yetiştirme kompleksi kurmuş, "burayı Meksika'nın en önemli ticari tarımsal bölgesi haline getirmişti." Tarlalarda on binlerce işçi çalışıyor, bazıları çiftliklerde kalıyor, diğerleriyse haftalık veya aylık olarak kiralanıyor, diğer taraftan çoğunluğu Meksika'nın başka yerlerinden gelen göçmenlerden oluşan kırsal nüfus, 1880 ile 1910 arasında yirmi binden iki yüz bine çıkarken, hasat zamanı bunlara kırk bin göçmen işçi de ekleniyordu. Bunun sonucunda pamuk çiftlikleri baş döndürücü bir hızla genişliyor, 1890'dan önceki on yıl içinde üretimi beşe katlarken, sonraki on yılda bir kez daha ikiye katlıyordu. Örneğin Lujan ailesi kırk beş bin hektar araziye sahipti. Bu sanayi karakolları genellikle son derece makineleşmişti, presleri, çırçırları ve pamuk yağı fabrikaları vardı.[68]

La Laguna'daki pamuk işçileri, dünyadaki hiçbir işçinin olmadığı kadar proleterleşmişti. Bazı çiftlikler, belli partileri yetiştirmenin sorumluluğunu üstlenen bir kalfanın idaresinde, sekiz ila on iki kişilik gruplar halinde düzenlenmiş, yarı nitelikli işçilerden oluşan bir işgücünü barındırıyordu. Bazı büyük çiftliklerde bunun gibi birkaç bin işçi bulunuyor, Kuzey Meksika'nın her yanındaki yerel işçi bulma acenteleri tarafından işe alınıp, haftanın altı günü günde on iki saat çalışıyor ve bu işçilerin çoğu, eskiden kamu topraklarını kullanırken, toprak sahipliğinin özelleştirilmesi sonucu toprak kaynaklarına erişimlerini kaybeden işçilerden oluşuyordu. Bu işçilerin çoğu La Laguna'ya, sığır gibi yük vagonlarına doldurulup, özel demiryolları üzerinden geliyordu. Bu göçmenler için toprak kal-

İşgücünün denetimi: Silahlı gardiyanlar pamuk toplayan işçileri kontrol ediyor, La Laguna, Meksika.

madığından dolayı, kendi geçimlerini kazanmak için tarımla uğraşma imkânı da yoktu.[69]

Bunun yerine, bir tarihçi "Toprak ağasının kuralları, kanundu," diye gözlemler, çünkü çiftlikler işgücünün disiplinini, üniformalı özel polis güçleri aracılığıyla ve işçileri "fiziksel olarak cezalandırarak" sağlıyordu. Hatta bazı çiftliklerde, *cepo de campana* denilen, "bela çıkaran işçileri cezalandırmak için" özel olarak yapılmış bir kafes bile bulunuyordu. Göçmen işçiler tarlalarda sık sık silahlı gardiyanlar tarafından gözetim altında tutuluyordu. Kentler bu işçileri "çalışmadıkları zamanlarda merkez bölgesinden uzak tutmak için katı serserilik kanunları" çıkarıyor, böylece devlet de işgücü disiplininin sağlanmasına yardımcı oluyordu. Dünyanın pamuk yetiştirilen bölgelerinde fiziksel zorlama uygulamaları yaygındı ve ABD, Peru, Mısır ve başka yerlerde de önemli boyutlardaydı. Kapitalizmin saygı uyandıran ilerlemeleri sadece çok çeşitli çalışma rejimlerine değil, sersemletici derecelere varan bir şiddete dayanmayı sürdürüyordu.[70]

Yeniden kurulan bu pamuk imparatorluğu içinde, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın yeni güçlenen devletleri her yerdeydi.

Ne de olsa kapitalistlerin işgücü temin ederek sermaye biriktirme projesiyle, bürokratların devlet oluşturarak nüfuslarını kontrol etme projesi el ele evriliyordu.[71] Pamuk kapitalistleri, sanayi kapitalizminin kalbini oluşturan kendi ülkelerinde verdikleri kavgalarda, kırsal bölgeleri ve toplumu dönüştürmek için, zenginliklerini devlet gücüyle desteklemeleri gerektiğini öğrenmişlerdi. Devletlerin yeni bürokratik, yasal, askeri ve altyapısal kapasiteleri, doğrudan doğruya savaş kapitalizmi sürecinden ortaya çıkmış, bu sayede işleyiciler ve tüccarlar sürekli daha fazla insanı ve dünyanın daha da fazla bölgesini genelde küresel ekonomiye, özelde de dünya piyasaları için pamuk üretimine katmıştı. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında, sanayi kapitalizminin dinamikleri öylesine ivmelenmişti ki, kapitalistler ve devlet adamları, kapitalist olmayan sosyal oluşumların çöküşünü hızlandırmak veya en azından bunları kapitalist dünya piyasasına bağlamak için uyum içinde çaba göstermeye başlamıştı. İnsanların bu yeni ve devrimci iş ve sosyal ilişki biçimlerini benimsemeye karşı dirençlerini kırmak için, bazen şiddete başvuruyorlardı. Pamuk işleyicisi Henry Ashworth'ün 1863'te Manchester Ticaret Odası'na hitaben çok güzel ifade ettiği gibi, "fiyat bu işi halledene kadar" beklemeye isteksizlerdi. İşgücünün bir metaya dönüştürülmesi için, işçilerin, tarihsel olarak hayatta kalmalarını sağlamış olan karşılıklı yükümlülüklerden "özgür kılınması" gerekiyordu. Aynı zamanda toprağın da ekonomik olmayan bağlardan "özgür kılınması" ve serbestçe pazarlanabilen bir metaya dönüştürülmesi gerektiğine inanıyorlardı. Bu "özgür kılma" işlemi, ideolojik olarak, üretimi düzenlemenin tarihsel olarak gelişmiş belli bazı yollarının uyarlanmasına dayanıyor, dolayısıyla da türemesine yardımcı olduğu ekonomik, sosyal, kültürel ve hatta ırksal hiyerarşiler söz konusu işlemi mümkün kılıyordu. Kapitalistler bu çağın gerçek devrimcileriydi.[72]

Hükümdarlar ve bürokratlar da bu projeyi destekliyordu, çünkü hammaddelere erişim sağlamak, ki buna pamuk teda-

riki de dahildi, ulusal politikaların mihenk taşı haline gelmişti. Bunlar devletlerini konsolide ederken, küresel ekonomik ilişkilerin yeniden düzenlenmesi, esasen hassaslıkla üzerinde durdukları bir proje haline gelmişti, zaten on dokuzuncu yüzyıl sonlarında küresel ekonomik entegrasyonun ivmelenmesi, ulus devletlerin kendilerinin de güçlenmesi ve konsolidasyonuyla el ele gelişmişti. Güçlü devletler, hükümdarlar ve bürokratlar, güçlü ulusal sanayilere, bunlar da hammaddelere ve piyasalara bağımlıydı, çünkü bu sanayiler vergilendirilebilen zenginlikler üretiyor, milyonlarca insana iş sağlıyor, bunların hepsi de sosyal istikrarı artırıyor ve devleti daha da güçlendiriyordu.[73]

Küresel piyasalar da dahil olmak üzere, piyasaların kurulması, dolayısıyla politik bir süreçti. Sürekli daha fazla devlet hammaddelere, işgücüne ve piyasalara erişim için rekabet ettikçe, bu politik süreç gitgide daha fazla ulus devletler tarafından çizilmeye başladı. Ulusal ekonomiler, imparatorluklar ve ulusal kapitalistler, gitgide yeni bir küresel politik ekonominin temel taşları haline geldiler. Sömürge dünyası önemli bir hammadde tedarikçisi ve bazı sanayiler için önemli bir pazar haline geldikçe (örneğin İngiliz pamuklu mal ihracatının yüzde 60 kadarı Hindistan ve Uzakdoğu'ya gidiyordu), sanayi kapitalizmi de yeni bir kalıba girmiş, devletler hammadde ve pazar sağlayan toprakların politik kontrolünü ele geçirmişti. 1876 ile 1915 arasında yerkürenin dörtte biri, "sömürge olarak dağıtılmış ve tekrar dağıtılmıştı", bu da sınırları çizili toprakların öneminin hızla arttığına tanıklık ediyordu. Devlet adamları ve kapitalistler gerçekten de güç ve sermaye biriktirme hedeflerini birleştirmiş ve bu süreçte tamamen yeni bir kapitalist küreselleşme biçimini oluşturmuştu. İngiltere'de ve başka yerlerdeki fabrika üretimi dünyasında geliştirilmiş olan sanayi kapitalizmi yöntemleri, şimdi küreselleşiyor ve gitgide savaş kapitalizminin denenmiş ve kendini kanıtlamış yöntemlerinin yerini alıyordu.[74]

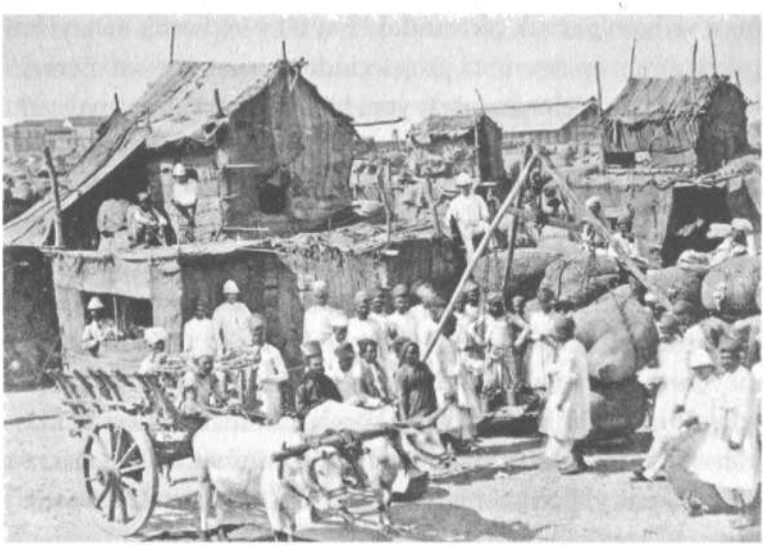
Ne manidardır ki, yeni konsolide olan ulus devletleri ve "ulusal" ekonomileri güçlendirme projesi, artan ölçüde uluslararası bir proje haline de gelmişti ve bunu en iyi sembolize eden, 1905'ten sonra düzenli olarak toplanan uluslararası pamuk kongrelerinde, tüccarlar, işleyiciler, ekiciler ve bürokratlar, Manchester, Viyana, Paris, Brüksel, Milano, Londra, Stockholm ve İskenderiye gibi yerlerde bir araya geliyordu. 1927'ye gelindiğinde, bu kongrelere on yedi ülke katılıyordu. Dünyanın çeşitli yerlerinde pamuk yetiştirme koşullarını tartışıyor ve en iyi uygulamaları saptamaya çalışıyorlardı. Aynı zamanda pamuk üretimini artırmak için örnek niteliğindeki çalışmaları da gözden geçiriyor, örneğin Almanya'nın, sömürgesi Togo'daki pamuk tarımı deneyimlerini tüm ayrıntılarıyla tartışıyorlardı. Bu kongreler, kapitalistler ve bürokratlar arasında, metropol ekonomilerinin çevresel ülkelerden gelen ucuz ve bol tarımsal emtia ihtiyaçlarının, yeni işçilik biçimleriyle nasıl uzlaştırılacağına ilişkin küresel tartışmalarının bir parçasıydı. Paris'te Sömürge Bakanlığı'ndaki uzmanlar, çok uygun bir isimle "sömürgelerdeki çalışma rejimi komisyonu" adlı bir komisyon kurmuş, Berlin ve Chicago'da yeni yeni ortaya çıkan sosyal bilimciler, tarımsal emtiaya erişim sağlamada "serbest işçiliğin" imkânlarını araştırmış, Paris'teki İspanyol elçisi de, Fransız sömürgeler bakanından, Fransızların kölelerin özgürleşmesiyle ve bunun işgücü tedariki üzerindeki etkileriyle ilgili deneyimleri hakkında bir rapor rica etmişti. Bombay'daki İngiliz sömürge yetkilileri, Rusların Orta Asya'da işgücünü seferber etme biçimlerini incelemişti. 1910'larda Japon Tarım ve Ticaret Bakanlığı, sömürgeleri olan Kore'de pamuk üretimini genişletme amacıyla, Avrupa uluslarının sömürgelerinde pamuk yetiştirmek için "serbest işgücü" kullanma çabalarını soruşturmuştu. Göreceğimiz üzere, sömürgecilik ve kapitalizm sonrası rejimler de bu deneyimlerden ders çıkarmaya aynı ölçüde hevesliydi ve bu dersleri sıklıkla, öğretmenlerinin devrimci planlarını bile gölgede bırakacak ölçüde he-

vesli bir radikalizmle uygulamaya döküyordu. Rekabetçi ulus devletler dünyanın birkaç bölgesinde güçlenirken, yerkürenin kırsal bölgelerini yeniden kurmaya yönelik hummalı bir arzuyu paylaşıyor ve politikalarını, herhangi bir ulus devleti aşan stratejilerin içine yerleştiriyordu. Bir kez daha, devletin oluşumuyla küreselleşme, eldivenle el gibi iç içe gelişiyordu.[75]

Ve "serbest işgücünün" çıkmazları, küresel sohbetlerde merkezi önemini korusa da, 1870'lerden itibaren, pamuk kapitalistleri açısından, pamuk imparatorluğunun pamuk yetiştiren işçilerin özgürleşmesinden doğan krizi çözülmüştü. Kapitalistlerin ve devletlerin yeni keşfettikleri, yerkürenin pamuk yetiştirilen kırsal bölgelerini, sanayi kapitalizminin araçlarıyla dönüştürme kabiliyeti, Liverpool, Bremen, Le Havre, Osaka ve Boston limanlarına sürekli daha fazla pamuğun sürekli daha ucuz fiyatlarla gelmesini sağlıyordu. İşgücü, toprak, sermaye ve devlet gücünün bu yeni bileşimi o kadar başarılıydı ki, Liverpool'daki pamuk fiyatları İçsavaş öncesi seviyelerine geri dönmekle kalmayıp, daha da düşmüştü. 1870'te ABD'de pamuğun kilosu 53 sent iken, 1894'te bu fiyat sadece 15,5 sente düşmüştü, yani İçsavaş öncesi maliyeti olan 24 sentin altındaydı. Buna karşılık, dünyanın her yanındaki köylüleri, ihracat için pamuk yetiştiricisine dönüştürme baskılarının öncüsü olan Manchester Pamuk Tedariki Derneği, 1872'de dağıldı. Amerika'nın Güney'inde özgür kalan kölelerin ekonomik ve politik taleplerinin yenilgisi ve burada ve başka yerlerde yeni işçilik sistemlerinin başarıyla icat edilmesi, sermayenin devrimci faaliyetlerinin, yerkürenin kırsal bölgelerini yeniden biçimlendirmedeki başarılarını sürdüreceğine dair güven aşılamıştı.[76]

11

YIKIMLAR

Hindistan'da pamuk tüccarları.

Gördüğümüz üzere, 1865'ten sonra sanayi kapitalizminin hızlı genişlemesi, yerkürenin kırsal bölgelerini dönüştürmüştü. Pamuk imparatorluğunun sanayi merkezlerindeki işleyiciler, hammadde, işgücü ve piyasa talep ediyorlar, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın kentsel merkezlerinden çok uzaklarda yaşayan insanlığın büyük çoğunluğu da onların bu hırsını hissediyordu. Amerika Birleşik Devletleri'nde köleliğin yasaklanmasıyla

birlikte, Hindistan, Mısır, Kuzey Amerika'nın güneyi, Brezilya birkaç on yıl sonra Batı Afrika ve Orta Asya'daki yetiştiriciler, gitgide daha devasa miktarlarda pamuk üretmek için, yeni işçilik sistemlerinin içine doğru çekildiklerini gördüler. Çok yıpratıcı ve çok düşük ücretli işçilik girdisiyle üretilmeleri sayesinde yirminci yüzyılın başlarında pamuk ve pamuklu mallar hem Atlantik dünyasında hem Asya'da "hâlâ tek başına en büyük ticaret" dalıydı. 1930'larda bile, Japon Toyo Menka Kaisha tüccarları, "pamuğun dünya uluslararası ticaretinde tartışmasız bir numaralı meta" olduğunu öne sürüyordu.[1]

Daha genel anlamda, yeni işçilik sistemlerinin ortaya çıkması ve ham pamuk çıktısındaki hayret verici artış, sanayi kapitalizminin en devrimci projelerinden birine, işleyici merkezlerle kırsal bölgeler arasında yeni bir ilişki yaratılmasına işaret ediyordu. Gördüğümüz üzere 1870'lerde, kapitalistler birkaç on yıl önce imkânsız görünen işi başarmış, kölelik kurumuna başvurmaksızın, yerkürenin kırsal bölgelerinin sürekli büyüyen bir kısmını, tamamen sanayi üretiminin ihtiyaçlarına hizmet eder hale getirmişlerdi. Bu başarının nedeni açıktı: Bir ölçüde tüccarların ve işleyicilerin sürekli kışkırtması sayesinde meydana gelmiş olan güçlü emperyalist devletler, artık dünyanın bir zamanlar ücra olan köşelerine derinlemesine ulaşma araçlarına sahipti. Sanayi kapitalizminin aracıları, Berar'a giren demiryollarına biniyor, pamuk fiyatlarını, Atlantik'i geçen telgraf kablolarıyla gönderiyor ve Taşkent ile Tanganika'yı "yatıştıran" askeri seferleri takip ediyorlardı.

Güçlenmiş bir devletin izinden giden bu pamuk kralları, iki türlü bir yaratıcı yıkım sürecini ilerletiyordu. Metropollerin sermayesini, dünyanın köle bölgelerinin dışındaki pamuk üreticilerinin daha yakınına itiyor ve bu süreçte, 1860'lardan önce pamuğu tarladan fabrikaya taşıyan eski tüccar ağlarını gitgide yıkıyorlardı. Aynı zamanda elle eğirmeciliği ve el tezgâhıyla dokumacılığı çökertiyor, dünyanın şimdiye kadar gördüğü en önemli sanayisizleşme dalgasını yaratıyorlardı.

Milyonlarca insan, özellikle de kadınlar, yüzlerce veya binlerce yıldır yaptıkları ve toplumlarının yapısını belirleyen iş olan eğirme ve dokumayı terk ediyordu.

***

On dokuzuncu yüzyılın son üçte birlik kısmında, metropol sermayesi ve işlenmiş mallar dünyanın kırsal bölgelerinin sürekli daha büyük alanlarına ilerliyordu. Avrupalı tüccarların başarısı, geleneksel olarak en zayıf oldukları dev bir bölgede, Asya'da en dikkate değer boyutlardaydı. Pamuğun asıl üreticilerine ve tüketicilerine daha da yaklaşmayı başardıkları yer burasıydı. Örneğin 1870'lerde, Berar'ın merkezi pazar kenti olan Khamgaon, hepsi ham pamuk elde etmeye odaklanmış olan İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya, İsviçre ve Habsburg İmparatorluğu'ndan tüccarlarla doluydu. Bu tüccarlar Hintli aracılarını yakınlardaki yetiştirme bölgelerine göndererek ham pamuk satın alıyor, sonra temizletip presleyerek, Bombay Limanı'na gönderiyordu. Artık pamuk ticaretini gerçekten kontrol altına almışlar, "ticaretin tamamen yerel tacirlerin ellerinde olduğu" önceki kuşaklardan miras aldıkları bir dünyayı yıkmışlardı.[2]

Avrupalı tüccarları, sonraları da Japon tüccarları, Hindistan, Mısır, Batı Afrika ve başka yerlerdeki liman kentlerinin ötesinde, ülkenin içlerine doğru iten, köle işçiliğinin son krizi olmuştu. 1861'de köleliğin çözüleceğinin ilk işaretleri gelir gelmez, Manchester Pamuk Tedarik Derneği'ndeki işleyiciler, Avrupalıların "Hindistan'ın iç kesimlerindeki pozisyonlarını korumaya ve yerliler arasındaki ticareti denetim altına almaya ... ikna olacağını" umuyordu. Bir yıl sonra, Londra'daki Hindistan Bürosu, Bombay'daki valiye, "bu illerde, aracılar yerine doğrudan yetiştiren sınıflardan pamuk satın alınması amacıyla acenteler kurulmasını" desteklemesi talebini iletmişti. Ancak Hindistan'da bunu yapmak pek kolay değildi, çünkü Hintli pamuk tacirleri hem yerel pamuk ticaretinde hem

de pamuk yetiştiren köylerin sosyal yapılarında derin köklere sahipti; aslında Hindistan'ın sosyal yapısında bir devrim yapmadan, Avrupalı kapitalistlerin Hintli rakiplerinin yerini alabileceğini hayal etmek güçtü. Ama gücünü gitgide artıran emperyalist devletten aldıkları destek sayesinde bunu başardılar, öyle ki 1878'de bir İngiliz sömürge idarecisi, Berar'ın pamuk "ticaretinin ... neredeyse tamamen Avrupalı tüccarların eline geçtiğini" gözlemlemişti.[3]

Berar'daki Khamgaon gibi sanayi kapitalizminin ücra bir bölgesinde pamuk üretimine hâkim olan Avrupalı kapitalistler arasında, Volkart Kardeşler de bulunuyordu. Genel merkezi Konstanz Gölü kıyısı yakınındaki hoş Winterthur kentinde bulunan bu İsviçreli tüccarlar, 1851'den beri Hint pamuk ticaretinde etkin olmuşlar, Avrupa piyasaları için pamuk satın alımında Hintli komisyoncuların hizmetlerine bel bağlamışlardı. Ancak on dokuzuncu yüzyılın son üçte birlik kısmında, alımlarını ve sermayelerini, Hindistan'ın Khamgaon dahil pamuk yetiştirilen tüm bölgelerinde satın alma acenteleri açarak ve pamuk çırçırları ve presleri kurarak, asıl pamuk yetiştiricilerine daha da yaklaştırmışlardı. Volkart için çalışan acenteler pamuğu yerel tacirlerden satın alıyor, şirketin kendi çırçırlarında işletiyor, sonra "Volkart'ların Presi"nde presliyor ve demiryoluyla Bombay'a gönderiyor, burada pamuğa Volkart acenteleri tarafından "VB" markası basılarak, Liverpool, Le Havre veya Bremen'e gönderilerek, balyaların üzerindeki "VB" mührüne büyük güven duyan fabrika sahiplerine satılıyordu. Eski sistem çok sayıda aracı tüccara dayalıyken, Volkart artık tek başına pamuk yetiştiricilerini pamuk işleyicilerine bağlıyordu.[4]

1883'te Berar kırsalı on altı Volkart presiyle bezenmişti. 1920'ye gelindiğinde Volkart Hindistan'da yetişen pamuğun en büyük ihracatçısı olacak, 180.000 balyadan fazla ya da toplam ihracatın dörtte birini satacaktı. Ama Volkartlar yalnız

Avrupa sermayesi Hindistan kırsalına giriyor: Berar'daki Volkart Kardeşler pamuk presi.

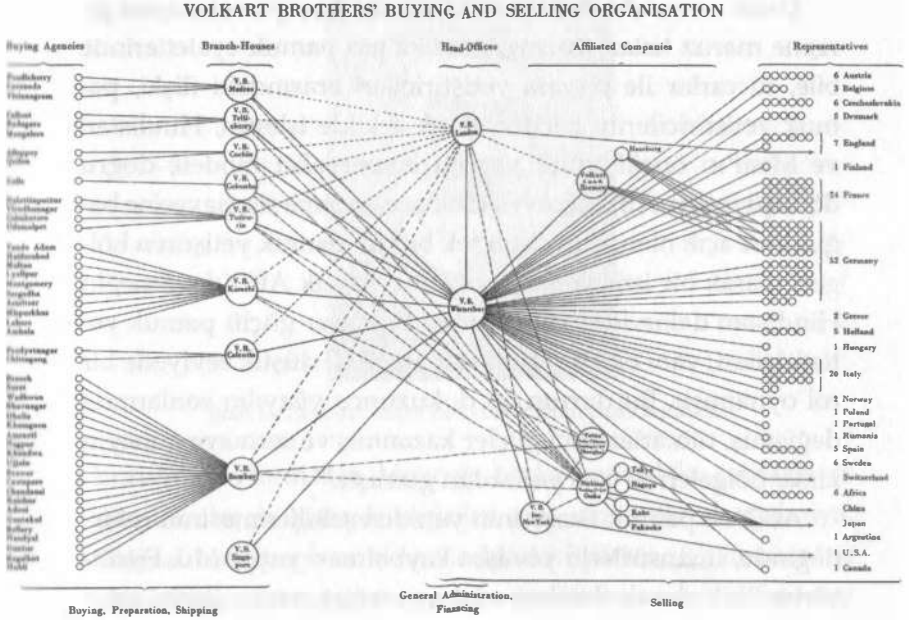
değildi; Ralliler, Knooplar ve Siegfriedler gibi diğer Avrupalı tüccarların acenteleriyle, çırçırlarıyla ve presleriyle yan yana çalışıyorlardı. Yirminci yüzyılın başlarında Japon pamuk ticareti şirketleri de bunlara eklenmişti: 1926'da yalnızca Toyo Menka'nın 156 Hintli alt acentesi bulunuyordu ve şirketin kârlarının büyük kısmı bu gibi iç bölgelerde yapılan ticaret faaliyetlerinden geliyordu.[5]

Avrupalı ve Japon ihracatçılar bir zamanların ücra pamuk yetiştiren kasabalarına ilerledikçe, köylü yetiştiriciler de ürünlerini küresel piyasalarda satabiliyordu. Elbette yetiştiricileri Avrupalı ve Japon tacirlere bağlayan küçük tüccarlar ve tefeciler de varlığını sürdürüyor, Hintli köylülere, tohum satın almak, vergilerini ödemek ve bir sonraki hasada kadar idare etmek için gereken sermayeyi, neredeyse daima fahiş faiz oranlarıyla temin ediyordu. Bu *sowkar*lar köylerde derin köklere sahipti ve yerliler Avrupalı tüccarların sağladığı piyasalara ve sermayeye erişmeye ne kadar ihtiyaç duyuyorlarsa Avrupalı tacirler de bu *sowkar*lara o kadar ihtiyaç duyuyordu.[6]

Ancak 1850'lere kadar pamuk ihracatında başrolü oynamış olan, uzun süredir piyasaya hükmeden Hintli pamuk tüccarları *sowkar*lar, varlıklarını devam ettirmelerine rağmen, ticaretin kıyısına itilmişlerdi. Amerikan İçsavaşı'nda biriktirmiş oldukları servetlerine rağmen, savaş sonrasında pamuk fiyatlarının hızla düştüğü sırada bunların çoğu da batmıştı. Ayrıca, nakliye altyapısındaki değişiklikler ve Liverpool'a telgraf bağlantısının ilerlemesi ve bununla birlikte Hint pamuğu üzerindeki vadeli ticaretin gelişmesi, teslimatın ardından satış yapan tüccarların spekülatif kârlarını eritiyordu. Başlıca Avrupalı tüccarlar buna, tıpkı Volkartların göz alıcı bir başarıyla yaptığı gibi, işlemlerini dikey olarak entegre ederek, yani yetiştiricileri işleyicilere bağlayarak karşılık vermişti, ancak Avrupalı işleyicilere yakın bir şube kurma kabiliyetinden yoksun olan Hintli tüccarlar, bu hamleyi taklit edemiyordu. Bunun sonucunda, Hintli tüccarlar, özellikle de denizaşırı ticarette gitgide baskı altına girmişti. 1861'e gelindiğinde, Bombay'dan ihraç edilen tüm pamuğun yüzde 67'sini hâlâ onlar gönderiyorlardı, ama 1875'e doğru payları yalnızca yüzde 28'e gerilemiş ve düşmeyi sürdürmüştü. Denizaşırı pamuk ticaretinde rekabet edemeyen bu tüccarların bazıları, sermayelerini yeni palazlanan Hint pamuk fabrikalarına yatıracaktı.[7]

Dünyanın başka yerlerinde de, pamuk üretimine sermaye aşılanması, benzer şekillerde gelişmişti. Bir örnek olarak Mısır'da, "tüccarlar acentelerini köylere gönderip", ya yerel tacirlerden ya da doğrudan yetiştiricilerden "küçük partiler satın alıyor", böylece Mısır valisinin bir zamanlar kurmuş olduğu tam tekelin yerini alıyordu. Bu tüccarların çoğu, İçsavaş sırasındaki pamuk patlamasının ardından Mısır'a gelmiş olan Yunanlardı ve neredeyse hepsi, sadece Yunanistan'a değil, aynı zamanda Trieste, Marsilya, Londra ve Manchester'a kadar uzanan aile veya hemşeri ağlarının birer parçasıydı.[8]

Batı Anadolu'daki Çukurova'da da işler benzer bir şekilde yürümüş, Yunan ve Hristiyan Arap tüccarlar bu rolü üstlenmiş, ilk başlarda Akdeniz ötesi ticaret ağlarını köylü yetiştirici-

İsviçreli pamuk tüccarları Volkart Kardeşler pamuk yetiştiricileri ile imalatçılarını temasa geçiriyor, 1925. Satın alma ve satış örgütlenmesi.

lere bağlamış olan Ermeni tacirlerle etkileşim içinde çalışmışlardı. Ancak 1880'lere gelindiğinde yabancı bankalar ve ticaret şirketleri de piyasaya dalmış, yerel kapitalistleri kenara itmişti. 1906'da Alman Levanten Pamuk Şirketi işlemlerine başlamış, 1909'da Deutsche Bank Mersin'de bir şube açmış, bir yıl sonra da Deutsche Bank sulama kanallarına sağlam yatırımlara başlamıştı. İstisnai durumlarda, kırsal bölgelere sermaye akışı bir adım daha ileri gidiyor, yabancı yatırımcılar koskoca pamuk çiftliklerine sahip oluyordu. Meksika'daki La Laguna'da, İngiliz yatırımcılar dev bir pamuk yetiştirme çiftliği olan Hacienda Compañía Agricola, Industrial y Colonizadora del Tlahualilo'yu işletiyordu. Mississippi'de İngiliz Spinners Limited Şirketi on beş bin hektarlık pamuk arazisine sahip olan Delta and Pine Land Company'nin sahibiydi.[9]

Uzun zamandır devasa miktarlarda Avrupa sermayesi girişine maruz kalan Kuzey Amerika'nın pamuk eyaletlerinde bile, tüccarlar ile pamuk yetiştiricileri arasındaki ilişki, pamuk yetiştiricilerini kenara itecek şekilde işleyen, Hindistan ve Mısır'ın öncülüğünü yaptığı emperyalist modele doğru dönüşüyordu. ABD, İçsavaş'tan önce Avrupa sermayesine bağımlı ve açık olan, dünyanın tek büyük pamuk yetiştiren bölgesi olarak bir istisna oluşturmuştu. Ancak ABD'de, örneğin Hindistan'dakinden farklı olarak, tüccarlar güçlü pamuk yetiştiricileri, yani ekiciler karşısında görece düşük seviyede bir rol oynamıştı. Bu durum on dokuzuncu yüzyılın sonlarında değişmiş, tüccarlar yeni güçler kazanmış ve sermaye güneyin kırsal bölgelerine yeni yollardan girmişti.[10]

ABD'de pamuk ticaretinin yeniden şekillenmesinin çekirdeğinde, finansörlerin yavaşça kaybolması yatıyordu. Finansörler tipik olarak ekicilere sermaye sağlar, mahsullerini satar ve onlara malzeme tedarik ederken, artık bunların yerini, iç kasabalara yerleşen tüccarlar almıştı. İçsavaş'ın ardından güneyin iç bölgeleriyle nakliye ve iletişim bağları çarpıcı ölçüde geliştiğinde, iç kesimlerdeki yetiştiriciler pamuklarını, satması için uzak bir limandaki bir finansöre teslim etmek yerine, doğrudan tüccarlara veya fabrika acentelerine, hatta yabancı alıcılara satmaya başlamıştı. Bunun sonucunda, Teksas'ın içlerindeki, okyanustan çok uzak olan Dallas gibi şehirler, kendi başlarına pamuk ticaret şehirleri olarak önem kazanmıştı. Henüz 1880'de Dallas'ta otuz üç pamuk alıcısı bulunuyordu ve bunların çoğu, Kuzey Carolina'daki Wilmington'dan Alexander Sprunt gibi büyük Avrupalı ve Amerikan şirketlerinin acenteleriydi. Bir diğer örnek olan Frank ve Monroe Anderson, Will Clayton ile birlikte Anderson, Clayton & Co. adlı şirketi kurup, dünyanın en büyük pamuk tacirleri haline gelmişti.[11]

Pamuk alımının Amerika'nın iç bölgelerindeki kasabalara taşınmasıyla, buralarda pamuk presleri ve çırçırları da

Jean D. Zerbini: Mısır'daki bir Yunan pamuk tüccarı.

kurulmuş, Hindistan, Mısır ve başka yerlerdeki gelişmelere paralel olarak, pamuk seçiciler gibi uzmanlar da gelmişti. Telgraf Liverpool ve New York'taki fiyatları, Khamgaon'da da olduğu gibi, güneyin en ücra kasabalarına bile bildirdiği ölçüde, yerel tüccarlar mahsulü satın almaya başlamıştı. Aynı zamanda, demiryolları küçük köy dükkânlarına mükemmel teçhizatlar getirmeye başlamış, finansörlerin çiftliklerin tedarikçisi olarak eskiden sahip olduğu rolü daha da çökertmişti. Bu tüccarlar yetiştiricilere gitgide daha fazla kredi de tedarik ediyor, finansörlerin savaştan önce üstlendikleri bir işlevi daha devralıyordu. Eski finansörler bu yeni duruma, iç bölgelerde kendileri alıcı haline gelerek karşılık veriyor, bu da eski finansörlük sistemine bir darbe daha indiriyordu. Bunun sonucunda, "pamuk pazarlamacılığı ülkenin içlerine taşınıyor" ve 1870'lerin başlarında, Manchesterlı eğiricilerin mümessilleri pamuğu doğrudan Memphis gibi kentlerde satın alıyordu. Örneğin Alexander Sprunt ve Oğlu adlı firma, Volkart'ın Hindistan'daki çalışma biçimine birçok açıdan paralel olarak, güney eyaletlerinin her yanında alım acentelerine, Bremen, Liverpool, Kuzeydoğu Amerika ve Japonya'da da satış acentelerine sahipti.[12]

Metropol sermayesi Hindistan, Mısır, ABD ve başka yerlerde, pamuk yetiştiricileri üzerinde yeni güçler kazanırken, hem yerlilerin ticaret üzerindeki kontrolünü, hem de artık savaşta yenilmiş olan Amerika'nın Güney'indeki eski güçlü pamuk ekicilerini bir kenara itiyordu. Ancak ne manidardır ki, ithalatçıların, komisyoncuların ve finansörlerin komisyona bağlı ticaretleri de, işleyicilerin mümkün olan en ucuz pamuğu teslim etme baskısı altında gitgide eziliyor ve zaman içinde yerini hem çok daha basit hem de çok daha az pahalı bir ticaret sistemine bırakıyordu. Aslında tüccarlar uzaklardaki yetiştiricileri ve işleyicileri birbirine bağlamakta o kadar başarılı olmuşlardı ki, kendi emekleri gitgide daha az önemli hale gelmişti.

Muamele maliyetlerini kısmaya çalışan işleyicilerin baskısıyla, 1860'lardan önce pamuğu çiftlikten fabrikaya taşıyan çok sayıdaki aracının yerini, dikey olarak entegre olmuş az sayıda pamuk komisyoncusu almıştı. Pamuk imparatorluğu sahnesine, yetiştiricileri doğrudan işleyicilere bağlayacak yeni karakterler çıkmıştı. Eski moda ithalatçılar ve komisyoncular çöküşteydi. Brownlar gibi bazıları, zekice bir hamleyle, İçsavaş'tan önce pamuk işinden büyük ölçüde çıkmıştı. Rathbonelar gibi başkalarıysa savaştan sonra devasa kayıplar yaşadıktan sonra ticaretten çekilmişti. Muamele maliyetlerinin azalması demek, pamuk ticaretiyle uğraşan insanlar için daha az kâr demekti ve devasa miktarlara çıkan bir ticaret hacmine ulaşabilenlere prim getiriyordu. On dokuzuncu yüzyılın küresel pamuk ticareti üzerine en büyük uzmanlarından biri olan Thomas Ellison, 1870 ile 1886 arasında muamele masraflarının, ticareti yapılan pamuğun değerinin yüzdesi olarak yüzde 2,5 düştüğünü tahmin ediyordu.[13]

Tüccarların rolü de değişmişti, çünkü kırsal bölgelerin devletin zorlamasıyla dönüşmesinin sonucu olarak, ham pamuk yetiştiricilerini ve üreticilerini birbirine bağlamak çok daha kolay hale gelmişti. Gördüğümüz üzere, devletler dünyanın

kırsal bölgelerine el atarak, sözleşme kanunlarını, yeni toprak mülkiyeti hakkı biçimlerini ve toprakların emperyalist kontrolünü kullanarak, işleyiciler için dünyanın kırsal bölgelerine buralarda gitgide kenara itilen pamuk yetiştiricilerine daha doğrudan ve daha çabuk erişim sağlıyordu.

Eski moda ithalatçıların, komisyoncuların ve finansörlerin pamuk imparatorluğu içindeki önemi, küresel pamuk ticaretinin gitgide az sayıdaki pamuk borsasının hâkimiyetine geçmesiyle daha da azalıyordu. Bu borsalardaki ticaret, artık dine, akrabalığa veya hemşeriliğe dayanan güven ağlarına bağlı değildi. Bunun yerine bu kurumlar, herkesin her an herhangi bir miktarda ve kalitede pamuğu, derhal veya vadeli teslimat için alıp satabildiği veya henüz gönderilmemiş, hatta belki de daha yetiştirilmemiş olan pamuğun gelecekteki fiyat hareketleri hakkında spekülasyon yapabildiği, kişisel olmayan birer pazar yeriydi. Bu gibi pamuk borsaları dünyanın her tarafında hızla yayılmıştı: 1869'da, New York Pamuk Borsası açılmış, bunu 1871'de New Orleans Pamuk Borsası ve Le Havre, Bremen, Osaka, Şanghay, Sao Paulo, Bombay ve İskenderiye'deki vadeli işlem borsaları takip etmişti. Bu borsalar, gelecekte teslim edilecek olan pamuk sözleşmelerinin ticaretinde uzmanlaşmıştı. Gördüğümüz üzere "gelecek" olan pamuğun ticareti, 1860'lardan önce tek tük ortaya çıkmıştı, ama şimdi "vadeli" ticaret kalkışa geçerek, küresel pamuk ticaretinin en baskın yöntemi haline gelmiş, bilginin yerkürenin etrafında yol kat etme hızının artmasıyla kolaylaşmıştı; 1866'da ilk Atlantik ötesi telgraf kablosunun döşenmesi bu yolda atılan ilk hayati adım olmuştu.[14]

Yeni ortaya çıkan bu emtia piyasaları son derece organizeydi. 1810'larda Liverpool Limanı'nda oradan oraya koşup, Amerika'dan gelen pamuk torbalarını denetleyen Holt'ler, Drinkwater'lar ve diğer meslektaşları için bu idrak edilemez bir şey olsa gerekti. Artık ticaret, gerçek fiziksel pamuktan son derece soyutlanmış ve son derece standartlaşmıştı, doğadaki

Liverpool Limanı'nda pamuk tartan bir rıhtım işçisi.

büyük çeşitlilik, uzlaşılar ve sözleşmeler aracılığıyla, pamuğun aynı ölçekle ölçülebilmesini gerektiren sermayenin soyutlamalarına karşılık gelen kategorilere dökülmüştü.

En önemli olan, pamuğun kendisinin standartlaştırılmasıydı. Vadeli ticaret açısından, pamuğun doğal çeşitliliği ticareti imkânsız kıldığından dolayı, sanal olarak tek bir çeşide, "yukarı illerin orta kalitesi"ne indirgenmiş ve sözleşmeler, bu kalitenin belli parti ebatlarına göre standartlaştırılmıştı. Gördüğümüz üzere bu standartlar Amerikan İçsavaşı'ndan önceki yıllarda, bu kentin küresel pamuk imparatorluğundaki merkezi konumunun doğrudan bir sonucu olarak, Liverpool Pamuk Komisyoncuları Derneği tarafından belirlenmiş ve 1870'lerde bunu takip eden organizasyon olan Liverpool Pamuk Derneği, bu kalite tanımını ve standart uygulamalarını devralmıştı. Pamukların sınıflandırılması için ayrıntılı kurallar ve satıcılar ile alıcılar arasındaki anlaşmazlıkların çözülmesi için mekanizmalar, önceki tüccar kuşaklarının hem bilgisini hem de güven ağlarını çok daha az merkezi hale getirmişti.

New York Pamuk Borsası, 1923.

Tarihçi Kenneth Lipartito'nun kaydettiği üzere, "vadeli spekülasyonlar, yerel piyasalar üzerinde dünya çapında arz ve talep koşulları empoze etmeye yardımcı olmuş, dolayısıyla da tüm pamuk ticaretini, her bir pamuk kalitesi için uluslararası olarak belirlenen tek bir fiyatın bulunduğu tek bir piyasa idealine doğru taşımıştı."[15]

Küresel pamuk piyasasının bu yeniden yapılanma sürecinin sonucunda, işler hızla büyümüştü. New York Pamuk Borsası 1871-72'de 5 milyon balyanın (yani gerçek hasattan biraz daha fazla bir miktarın) vadeli teslimatı için sözleşme ticareti yaparken, on yıl sonra 32 milyon balyanın, yani gerçek pamuk hasadının yedi buçuk katı kadar bir miktarın sözleşmesinin ticaretini yapmıştı. Küresel pamuk ticareti artık gerçek pamuk elde edilerek değil, bu emtianın gelecekteki fiyat

hareketleri hakkında spekülasyon yapılarak gerçekleşiyordu. Borsaların pamuk için bir "dünya fiyatı", yani günün her dakikası tüm pamuk yetiştiren ve işleyen merkezlerde bulunan bir fiyatı yaratma kabiliyeti, bu spekülasyonu mümkün kılmıştı.[16] Artık pamuk ticareti, ithalatçıların, finansörlerin ve pamuk imparatorluğunun her yanındaki liman kentlerinin sokaklarında dolaşan komisyoncuların hantal ritmiyle şekillenmiyordu, artık sanayi sermayesinin ve artan ölçüde finansın ritmi, pamuk ticaretine hâkim oluyordu.

Tüccarların rolünün azalmasının bir nedeni de, bunların çoğu önemli işlevini artık devletlerin üstlenmiş olmasıydı. Sözleşmelerin gitgide temeline yerleşen, her şeyden önemli standartlar, tüccarların özel sözleşme düzenlemelerine dayanmış ve Liverpool Pamuk Derneği tarafından uygulanmış olduğu halde, yüzyıl dönümünden sonra artan ölçüde ABD'deki devlet tasnifçileri tarafından belirleniyor ve uygulamaya konuyordu. Her şeyden önemli olan tanımlama gücünün, Liverpool Pamuk Derneği gibi özel derneklerden devlete, İngiltere'den ABD'ye geçmesi, küresel ekonomide ABD'nin nüfuzunun büyümesinin, ayrıca Liverpool'un kurallarından dolayı dezavantajlı olduklarını sanan ABD'deki pamuk üreticilerinin politik baskısının bir sonucuydu. 1914'te "ABD Resmi Pamuk Standartları" yaratılmış ve tüm vadeli işlemlerde bunların kullanılması şart koşulmuştu. 1923'te Pamuk Standartları Kanunu, eyaletler arası veya dış ticarette Amerikan pamuğu için başka bir standardın kullanılmasını yasadışı ilan etmiş, bunun sonucunda bu standartlar, Avrupa pamuk borsalarındaki işlemlere de yol göstermişti. Devlet pamuk borsalarında bulunan, hükümetin tasnif odalarındaki hükümet tasnifçileri sayesinde, küresel pamuk ticaretinin tam kalbine yerleşmişti.[17]

Ayrıca devlet, piyasayı daha okunabilir kılan istatistiklerin de önemli bir tedarikçisi haline gelmiş, tüccarların devasa zaman ve servet yatırımları aracılığıyla kurdukları, karmaşık

bilgi toplama ve değiştokuş ağlarını, çok daha az merkezi bir konuma itmişti. Temmuz 1863'ten başlayarak, ABD Tarım Bakanlığı pamuk üretimine dair aylık raporlar yayımlamıştı. 1894'te yılda bir defa, devasa bir istatistik incelemesi olan *Tarım Yıllığı*'nı çıkarmış, 1900'de ise "41 tam zamanlı çalışan ücretli istatistik memuru, bunların 7500 asistanı, 2400 gönüllü il muhabiri ve bunların 6800 asistanı ve 40.000 gönüllü ilçe veya kasaba muhabiri" tarafından toplanan mahsul raporları çıkarmıştı. İki yıl sonra, Sayım Bürosu Kongre tarafından yıllık olarak "çırçırcıların bildirdiği şekliyle ülkenin pamuk üretiminin istatistikini" toplamakla görevlendirilmişti. 1905'te doğrudan İtalya kralı tarafından kurulmuş olan, kendi istatistik bürosuna sahip bir Uluslararası Tarım Enstitüsü bile vardı. Ucuz hammaddelerin işleme sanayiinin girdabına güvenilir biçimde akmasını sağlamaya büyük önem veren devlet, artık kelimenin tam anlamıyla piyasayı yapıyordu.[18]

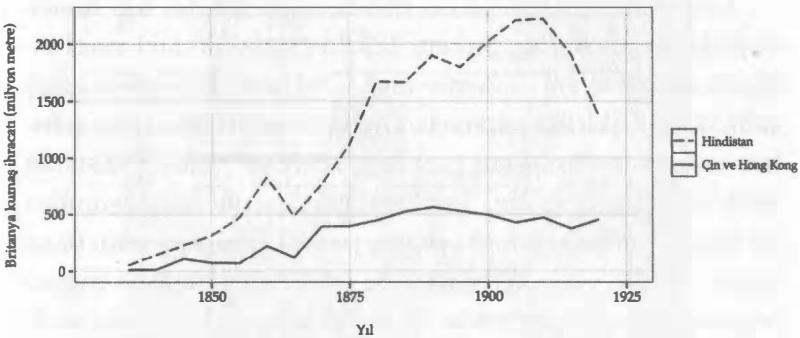
***

Hem pamuk yetiştiricilerini hem de daha eski tüccar ağlarını bir kenara itmekle yetinmeyen emperyalist devlet adamları, işleyiciler ve yeni türden emtia komisyoncuları, dünyanın çoğu bölgesinde hâlâ direnen eski pamuk evrenlerini yıkmaya yönelik uzun vadeli projeleri üzerinde titizlikle çalışıyordu. Artık küreselleşmiş olan kırsal bölgelerde, karmaşık bir sanayisizleşme dinamiğini sürüklüyorlardı. Zanaatını terk eden her eğirici ve dokumacı, Avrupalı ve Kuzey Amerikalı işleyiciler için yeni bir piyasa yaratma potansiyeline sahipti ve gördüğümüz üzere bunlar, yüzyılın başlarında Hint tekstillerini dünya piyasalarından silmişti. Şimdiyse, on dokuzuncu yüzyılın son üçte birlik kısmında, devlet adamları, işleyiciler ve komisyoncular, pamuk evreninin eskiden tam kalbinde bulunan ülkelerde, yabancı pamuk tüketiminin önündeki yerel engelleri kırıyordu. Dünyanın çoğu bölgesindeki köylü yetiştiriciler ve eski eğiricilerle dokumacılar, ilk defa olarak Av-

rupa, Kuzey Amerika ve zamanla da Japon menşeli iplik ve kumaşın alıcısı haline gelmişti.

Hiçbir pazar, dünyanın pamuk sanayiinin eski vatanından daha önemli olamazdı. Asya'nın pamuk piyasaları devasaydı ve bunları kazanmak, İngiliz, Fransız, Hollandalı, İspanyol ve Amerikan emperyalizminin, sadece Lancashirelı işleyicilere değil, aynı zamanda bazı Avrupalı, Kuzey Amerikalı ve Japon işleyicilere de bağışladığı en büyük ödüldü.[19] Özellikle de Hindistan dev bir pazar haline gelmiş, henüz 1843'te İngiliz işleyiciler için en önemli müşterileri olarak, yaklaşık bundan sonraki yüz yıl boyunca da önemini korumuştu. 1900'e gelindiğinde, İngiliz pamuk sanayiinin toplam üretiminin yüzde 78'i ihraç ediliyor, bunun çoğunluğu Hindistan'a geliyordu.[20]

Avrupalı işleyicilerin başarısı, daha önceki başarısızlıklarının ışında bakıldığında daha bir dikkate değerdi. On dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarında, yüksek nakliye masrafları hem Asya'nın hem de Afrika'nın içerilerindeki piyasaları büyük ölçüde erişilmez kılmıştı, hatta Avrupalı tüccarlara açık olan piyasalarda bile Avrupa'nın pamuklu mallarını satmak güçtü. Bu ilk yıllardan kalan tipik bir öykü, bunun nedenlerini ortaya koyar: Hindistan ve Çin'le pamuk ticareti yapan İngiliz tüccar Richard Kay, iplik satmak için Kalküta'ya gitmişti. Oraya vardığında karşısına çıkan güçlüklerin altında ezilmiş, "yerli tüccar sürüsü"nden dolayı rahatsız olmuştu. Sıcaklardan bıkmış, ücra köylere yaptığı yolculuklarda hastalanmıştı. Allahabad'a gittiğinde, "her türden komisyoncunun, yani kumaş tüccarının musallat olmasından" şikâyet etmişti. *Asiatic Journal* dergisine göre, devasa Hint yarımadasında şöyle bir durum vardı: "Ülkenin iç kesimlerindeki Avrupa malı ticareti neredeyse tamamen ellerinde [yani yerli tüccarların elinde], şu anda bizim çuhalarımızın, pamuğumuzun, bakırımızın, demirimizin, Dolar ve sentin geniş çapta dolaşımını sağlamanın başlıca aracısı onlar." Bunun sonucunda, "İngiltere'de işlenen mallar, çok kısıtlı bir boyutta da olsa, Batı Hindistan'ın yerel pamuklu

Asya pazarının ele geçirilmesi: milyon metre cinsinden Hindistan ve Çin'e İngiliz kumaş ihracatı, 1820-1920.

kumaş üretiminin yerini aldı, ama taşıma ve iletişim araçları gelişip, bu işleyicilerin daha eşit şartlarda rekabet etmesini sağlayana kadar, bunu başarmaları imkânsız."[21]

Oysa henüz 1830'larda, dünyanın en eski ticaret örüntülerinden birini tersine çevirerek, büyük miktarlarda İngiliz ürünü pamuklu, yüzyıllar, hatta binyıllar boyunca elle eğirmenin ve dokumacılığın geliştiği yerlere akmaya başlamış, bunları Fransız, İsviçre ve diğer ülke ürünleri takip etmişti. 1838'de Osmanlı İmparatorluğu'na "serbest ticaret" dayatıldığında, "İzmir'deki pazar" İngiliz kumaşına boğulmuş, yerel pamuk işçileri eski üretim biçimlerini sürdürme kabiliyetini kaybetmişti. Güneydoğu Afrika kıyılarında da pamuk ipliği ve kumaş ithalatı, yerel pamuklu tekstil sanayiini mahvetmeye başlamıştı. Meksika'da Avrupa'dan pamuklu ithalatı, yerel işleyicilik üzerinde ciddi ölçüde etkili olmuş, ithalat vergileri Meksika'nın sanayileşmesini mümkün kılana kadar, Guadalajara sanayii, bir tarihçinin ifadesiyle "fiilen yok edilmişti." Oaxaca'da 500 tezgâhtan 450'si çalışmayı durdurmuşu. Çin'de ise 1842 tarihli Nankin Antlaşması, piyasaları açılmaya zorlamış, bunun ardından Avrupa ve Kuzey Amerika'dan iplik ve pamuğun akması, özellikle de Çinli el eğiricileri üzerinde "yıkıcı" bir etki yapmıştı.[22]

Ama en muhteşem pazar Hindistan'dı. Hiçbir kâr fırsatını kaçırmayan Baring Şirketi, 1832'de Kalküta'daki yerel bir tüccar şirketi olan Gisborne and Company ile İngiliz ipliği satmak için işbirliği yapmıştı. Gisborne gibi tüccarların çabaları sayesinde, Hindistan pazarına, Bombay Ticaret Odası'nın 1853'teki ifadesine göre, "eskiden imkânsız olduğu düşünülen bir ölçüde" artan miktarda İngiliz pamuklusu akıyordu. Buna uygun olarak, yüzyılın başlarında iplik müşterilerinin çoğunluğunu Kıta Avrupa'sında bulan Manchesterlı McConnel & Kennedy firması, 1860'larda çoğunlukla Kalküta, İskenderiye ve dünyanın benzer ölçüde uzak kesimlerindeki müşterilerle alışveriş yapıyor, bu sırada Fielden Kardeşler üretimlerini o kadar hızlı genişletiyordu ki, Kalküta'daki "yoksul insan kitlesi"ne kumaş göndermeyi düşünmeye başlıyordu. Makine üretimi sürekli daha fazla pazarın kârlı olmasını gerektiriyordu.[23] Ama tüm bu çabalara rağmen, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında pamuk dünyasının eski merkezleri, önemli bir el zanaatı üretimini korumaya devam ediyordu. 1850'de İngiltere'nin Hindistan'daki pazar payının sadece yüzde 11,5 olduğu tahmin edilmiştir.[24]

Bu eski pazarları ele geçirmek onlarca yıl sürmüş, nihai çözülme ancak emperyalist devletlerin çabalarıyla gerçekleşmişti. Gerçekten de metropollerdeki işleyiciler için piyasa yaratmak, sömürge idarelerinin bilinçli bir projesiydi. Güney yarımkürenin, metropol sanayii için rakip değil, pazar olması, bir de hammadde ve işgücü tedarikçisi olması gerekiyordu ve bunların ikisi de, yerel üretimin imhasını gerektiriyordu. Sömürge hükümetleri, yerel üreticiler aleyhine ayrımcılık yapan gümrük sistemleri ve tüketim vergileri koyuyordu. Aynı zamanda yerel ihtiyaçlara değil, küresel pazar erişimine göre tasarlanmış yeni altyapıların inşasına öncelik veriyordu. Kendi işleyicilerinin uzak yerlerde rekabet etmesine yardımcı olmak için, yabancı kumaş piyasalarının incelenmesi amacıyla önemli ölçüde zaman ve para harcıyorlardı. Bombay Ticaret

Sanayisizleşmenin aracıları: İstanbul, Manchester ve başka yerlerde şubeleri olan Ermeni pamuk tüccarı K. Astarcıyan, (günümüz Bulgaristan'ındaki) Haskovo'da müşterilerine Manchester kumaşı numunelerini sergiliyor, 1886.

Odası henüz 1853'te, "mümkünse her bir mal cinsi için başlıca tüketim yerlerinin neresi olduğunun ve bu malların ilgili nihai hedefe ulaşması için hangi yoldan geçeceğinin tespiti gereklidir. ... Batı Hindistan'ın ithalat ticaretinin hangi kapsamda ve hangi yönde geliştiğini daha kesin olarak bilmek, hem Bombay Tüccarları, hem de memleketteki İşleyiciler için büyük önem taşıyan bir konudur," diye bastırıyordu. Yirmi yıl sonra, 1873'te, J. Forbes Watson'un *Hindistan Numune Koleksiyonu ve Tekstil Ürünlerinin Resimleri* (*İkinci Seri*) başlıklı, dört ciltten oluşan güzel kitabı, yüzlerce Hint kumaşı numunesi içeriyor, bunların uzunluğu, genişliği, ağırlığı ve menşeine dair ayrıntılı tarifler veriyordu. Hatta bazı numunelerin metre fiyatı bile verilmişti: tüm bunların amacı, Avrupalı işleyicilerin bu kumaşları kopyalayarak, Hindistan pazarında rekabet edebilmesini sağlamaktı. 1906'da ise "dışişleri bakanı, Hindistan'da yapılan malların herhangi birinin, Büyük Britanya'daki mekanik tezgâh sanayii tarafından kârlı bir biçimde tedarik edilip edilemeyeceğinden emin olmak amacıyla, Hindistan'daki el

Hindistan'a pamuk iplik satışı: Volkart Kardeşler yerel zevklere göre pazarlama yapıyordu.

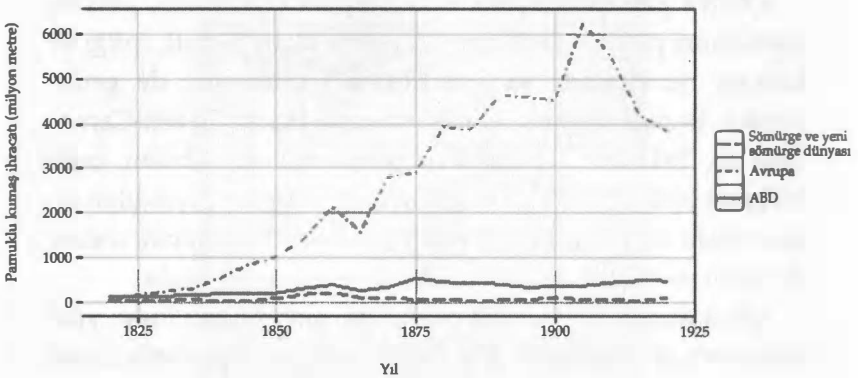
tezgâhları üzerindeki ürünleri incelemek üzere, Hindistan bürosuna resmen bir vekil atamıştı."[25]

Çin pazarı da aynı ölçüde baştan çıkarıcıydı. 1887'de Ningpo'da görevlendirilmiş bir İngiliz bürokrat, Manchester Ticaret Odası'na sunduğu "Ning-Po Vilayeti Yerel Pamuk İşleyicileri Hakkında Rapor"unda, "burada yaygın olarak giyilen ... pamuklu kumaşların numunelerini" tedarik ettiğini bildiriyordu. Bundan yıllar önce Çin'deki İngiliz konsolosu da "Çin'in çeşitli vilayetlerinde çalışan nüfusun giydiği sıradan kumaşlarla" dolu iki kutuyu, "bunların fiyatları da dahil olmak üzere Manchester Ticaret Odası'na" göndermişti. Bunlar iki gün boyunca Manchester Ticaret Odası'nda sergilenmiş ve "çok sayıda ziyaretçi" çekmişti. İşleyicilerin ve emperyalist hükümetlerin bu çabaları başarılı oldu. İngiltere'nin Hindistan'daki pazar payı, 1880'de yaklaşık yüzde 60'a çıktı. Bengalli tüccarlar İngiliz malı ithalatı dalgasını protesto etti, ama ne fayda.[26]

Dünya pamuk sanayiinin kalbindeki ülkelerden, geri bıraktırılmış pamuk yetiştiren bölgelere akan pamuk ipliği ve kumaş, beraberinde sanayisizleşme tsunamisini de getiriyordu. Berarlı pamuk komisyoncusu Harry Rivett-Carnac 1869'da, "Makine yapımı ucuz parça malların ithalatı, çoğu bölgede yerli eğiricileri ve dokumacıları toptan piyasadan dışarı sürdü ve bunların çoğu yol inşaatlarında çalışmak zorunda kaldı ya da çiftlik işçisi oldu," diye gözlemliyordu.

On dokuzuncu yüzyılın ortasında, milyonlarca insan yüzyıllardır yaptıkları gibi hâlâ elle iplik eğirip dokuyordu. Sanayi üretimi iplik ve kumaşın rekabeti, özellikle de Avrupa ve Kuzey Amerika'da bu üretimi yüzyılın ilk yarısında çökertmeye başlamış, Hindistan'da ise ihracat için kumaş üretimini gerçekten yok etmişti. Ancak eski pamuk dünyasının merkezlerinde, insanlar hâlâ evlerinin içinde yerel tüketim için iplik ve kumaş üretiyor, oralarda bu değişim hâlâ çok uzak görünüyordu. Şimdiyse bu durum değişmekteydi. Bu değişim genellikle yavaşça gelişiyor ve zor fark ediliyordu, örneğin yeni bir demiryolu hattı açılıp uzaklardaki fabrikalardan iplik getiriyordu, ama bazen değişiklikler aniden de olabiliyordu. Hindistan'da Amerikan İçsavaşı böyle bir olaydı. Bu savaş sırasında çoğu eğirici, hayati hammaddeleri için piyasa fiyatlarıyla rekabet edemeyeceklerini görmüştü. Madras Ticaret Odası 1863 tarihli raporunda şöyle deniyordu: "Pamuğun fiyatının yükselmesi, bu eyaletteki pamuklu dokumacılarının konumunu büyük zorluğa sokmuştur." Bunun sonucunda, Amerikan İçsavaşı sırasında dokumacıların sayısı yüzde 50 azalmış, eski dokumacılar tarım işçiliğine geçmişti. Dolayısıyla Hindistan'ın büyük bir kesiminde, dünya piyasasına entegrasyon, beklenebileceği üzere proleterleşmeyle değil, geniş çaplı "köylüleşmeyle" el ele ilerliyordu.[27]

Eski zanaatkârlar pamuk yetiştiriciliğine çekildikçe, bunu takip eden yıllarda dünyaları sanayisizleşmeyle silip süpürülmüştü. Hindistan hükümetinde pamuktan sorumlu olan bir

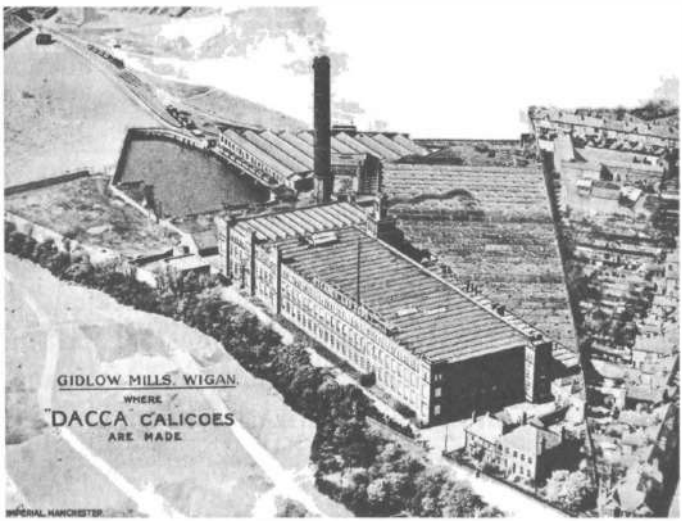

Sömürgeleri ve yeni sömürgeleri giydirmek: Hedef bölgelere göre, Birleşik Krallık'tan pamuklu kumaş ihracatı, 1820-1920.

bakan yardımcısı 1874'te, Berar'da "İngiliz parça ürünlerinin ithalatı, ev yapımı kumaş işleyiciliğini çökertti, dokumacı sınıfının çoğunluğu sıradan işçi haline geldi," diye kaydediyordu. Berar'ın pamuktan sorumlu bakanı, evde daha az pamuk işlenince, "Ev yapımı kumaşlar, İngiltere'nin güven içinde Berar'dan beklediği hammadde tedarikini hiç etkilemiyor," diye bildiriyordu.[28]

Avrupalı pamuk işleyicileri için, bunlar kutlanması gereken haberlerdi. Edmund Potter Manchester Ticaret Odası'nda konuşurken, başka zaman ağırbaşlı olan dinleyicilerinin "Güzel, güzel!" nidalarıyla neşelenmişti:

> Askeri operasyonlar için yaptığımız büyük harcamalar; amme işlerinin yol açtığı büyük giderler ... ve bu ülkenin Hindistan'ın tarımsal ürünlerini daha çok tüketmesi; bütün bunlar o ülkenin çiftçileri [yetiştiricileri] arasında para dolaşımını artırmış ve bir ölçüde sosyal durumlarını iyileştirmiş, böylece onların mamul mal tüketimleri de artmıştır. Bir mektup bana, bazı illerde dokumacıların bu zanaattaki düşük ücretli işlerini terk edip, bizim onların uğraşmasını istediğimiz işlere, yani tarım işçiliğine yöneldiğini bildiriyor –("Güzel, güzel!")– çünkü hiç kuşku yok ki

"Dakka" basmaları artık İngiltere'de üretiliyor:
1908'deki haliyle Wigan'daki Gidlow Fabrikaları.

Hindistan'ın gerçek çıkarlarına, verimli toprakları üzerinde tarım ürünleri yetiştirerek en iyi hizmet edilmiş olacaktır. ("Güzel!")[29]

İngiliz pamuk tüccarları ve işleyicileri için, Hindistan'ın sanayisizleştiği haberleri o kadar keyif vericiydi ki, edeplerinin hafif gevşemesine izin veriyordu.

Yüzyılın sonunda, bu çöküş beraberinde bir sosyal faciayı getirdi. Bengal'de "her ilde, her zaman daha dayanıklı olmasalar da, daha ucuz ve daha zarif olan Avrupalı perakende mallarının geniş çapta kullanılması yüzünden, Hint malı işlenmiş ürünlerin gitgide ortadan kalktığı" bildiriliyordu. Bu illerden biri olan Parganas, "dokumacıların ata yadigârı mesleklerinden büyük ölçüde tarıma sürüldüğü"ne tanık oluyordu. 1896-97'de Bombay Eyaleti kıtlık geçirince, Gelir İdaresi'nin nihai raporu, dokumacıların "sadece mahsullerin zayıflığından ve yüksek fiyatlardan değil, ürünleri için talep bulunmamasından" ötürü de sıkıntı çektiğini kaydediyordu. Aynı öyküler dünyanın başka birçok bölgesi için de anlatılabilirdi.[30]

Ancak bu kötümser raporlara rağmen, yurtiçi üretim tamamen kaybolmamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nda dokumacılar ucuz (ithal) iplik bulunmasından istifade ederek, çok çeşitlenmiş yerel piyasalara mal tedarik etmiş, on dokuzuncu yüzyıl boyunca gayet iyi iş yapmıştı. Çin tarihçileri de el eğirmeciliği hızla ortadan kalkarken (1913'te Çin'de kullanılan ipliğin sadece yüzde 25'i evde eğiriliyordu), dokuma hayatta kalmış, 1930'larda kumaşın yüzde 70'i hâlâ evlerde üretilmiş, hatta sosyalist döneme kadar varlığını sürdürmüştü. Latin Amerika'da özellikle yerli toplulukları arasında, eve odaklı pamuklu üretimi varlığını sürdürmüştü. Afrika işleyiciliğinin tarihçileri de, esasen Avrupalı yerleşimlerinin yakınındaki yerler olan "gayet kısıtlı bölgelerin dışında, ithal pamukluların tamamen egemen olduğuna ilişkin çağdaş iddiaların hiçbir geçerliliği yoktur", diye gözlemlemektedir. Hatta İngiliz sömürge Ticaret ve Sanayi Bakanlığı'nın 1906'da yaptığı açıklamaya bakılırsa, Hindistan'da bile, "Elle kumaş dokuma kesinlikle tükenmiş değildir, Hindistan yerlilerinin tarımdan sonra hâlâ en önemli meşgalesidir ve bazı kesimlerde bağımsız olarak geçimini kazanmanın bir aracı olarak ya da tarımdan gelen kazanca ek gelir elde etmek, başka bazı kesimlerde de tamamen evsel bir iş olarak yapılmaktadır."[31]

Yerel pamuk üreticileri, ayaklarının altındaki dünya kayıp giderken, bu dönüşümlere politik olarak karşılık vermelerini sağlayacak politik güce de sahip olmadıklarından, ellerinden geldiğince uyum sağlıyordu. İlk başlarda, ihracat piyasalarını kaybetme durumu karşısında, daha kaba mallar üreterek yerli tüketicilere mal tedarikine geçmişlerdi. Ticaret ve Sanayi Şubesi biraz üzüntüyle, "ülkenin yukarılarındaki çoğu pazara girmenin güçlükleri, âdetlerin, kastların, dini inançların, takas sisteminin vs. etkileri, sürecin hızla ilerlemesini engellemiştir," diye bildiriyordu. 1920'de bile Hindistan'da hâlâ el tezgâhında çalışan yaklaşık 2,5 milyon dokumacı kalmıştı. Sömürgeciliğin yerel sanayi üzerindeki yıkıcı etkilerini, poli-

tik kampanyalarının kilit konularından biri yapmış olan Mahatma Gandi bile, 1930'da "elle dokumanın, tarımın yanında hâlâ Hindistan'ın her yerinde en büyük ve en yaygın sanayi" olduğunu kabul etmişti ve bunun bir sebebi de, bütün o hızlı ilerlemeye rağmen, kırsal bölgelerin kapitalist biçimde yeniden düzenlenmesinin, yirminci yüzyılın başlarında tamamlanmaktan çok uzak olmasıydı.[32]

Bu ayarlamalar yeterli olmazsa, dokumacılar üretimi ülkenin daha iç taraflarına taşıyarak ve üretimde kadın aile üyelerine daha baskın bir rol tanıyarak, ürünlerinin maliyetini düşürmeyi deniyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda pamuklu tekstil üretimi gitgide, lonca bazlı erkek işçiliğinden, genellikle kırsal bölgelerde kadın ve çocuk işçiliğine doğru ilerlemişti. Sanayisizleşme ev ekonomilerini çökerttiği için, çoğu kez cinsiyet eşitsizliklerini şekillendiriyordu. Gerçekten de yerel işleyiciliğin hayatta kalma kabiliyeti, genellikle kırsal bölgelerin cinsiyete dayalı sosyal yapısına dayanıyordu, çünkü buralarda çoğunlukla kadınlardan oluşan işçiler, yılın bazı kısımlarında boş kalıyor, dolayısıyla aileler, kendi aile tüketimi veya hatta satış için tekstil üretimini sürdürmenin "maliyeti"ni aşırı ölçüde düşük algılıyordu. Sanayi ve Ticaret Şubesi açıkça, "Assam ve Burma'da dokuma, her kızın eğitiminin bir parçasını oluşturur ve kadınların gündelik ev içi görevleri arasındadır. Aile ... bu şekilde geçinir ve üretilen mallar nadiren satışa sunulur; üretim fazlası yerel pazara sunulduğunda, boş saatlerde ev içinde çalışmaya harcanan işçiliğin maliyeti, fiyatı hesaplarken dikkate alınmaz," diye bildiriyordu. Gerçekten de kapitalizme geçişin tamamlanmamış olması, hayatta kalmalarının maliyetinden daha ucuza çalışabilen aile fertlerinin aşırı sömürülmesini mümkün kılmıştı.[33]

Kara Orman'dan Çin ve Hindistan'a kadar, her yerdeki eğiriciler ve dokumacılar, eski sanayilerinin yıkılmasına karşı kolektif olarak da direnmeye çalışıyordu, ama bu hareketleri, işleyicilerle yakın müttefik olan emperyalist devletlerin

yoğunlaşmış gücüyle karşı karşıya kalıyordu. On dokuzuncu yüzyılın başlarında, gördüğümüz üzere Kara Orman'daki eğiriciler, makineleri yakmıştı. 1860'ta Guangzhou'daki eğiriciler, Avrupa'dan gelen ithalat dalgalarına karşılık olarak isyan çıkarmıştı.[34] Ama devletler bu ayaklanmalara nazikçe yaklaşmıyordu. Bir grup Hintli dokumacı, vergi toplayıcıların onlara vergilerini ödetmek için,

> en hassas ve mahrem yerlerini, uygun şekilde kesilmiş tahtalarla ve sicimlerle bağlayarak, kafalarına ve sırtlarına taş koyarak; onları güneşte bekleterek, kalçalarını ve kulaklarını çimdikleyerek, sakallarını çekerek, bir adamın saçlarını başka birine bağlayarak, evlerinin kapılarını mühürleyerek, başkalarının silah zoruyla ele geçirdikleri mallarını müzayedede satarak, bazılarımızı hapse atarak, kendi yollarına gitmelerine izin vermeyerek; bazılarımıza kötü davranıp vurarak, diğerlerine de kötü davranıp, şiddet ve zorlayıcı araçlar kullanarak,

işkenceye başvurduklarını anlatıyordu.[35]

Sınırsız şiddet, sadece köle çiftliklerinin dünyasına özgü değildi. Dokumacılar bu yeni politik ekonominin mantığını çok iyi anlıyordu, ama değiştirecek güce sahip değillerdi: "Avrupa'dan Hindistan'a gelenler, ... hepsi bizim emeğimizle elde edilmiş olan büyük servetler biriktirdikten sonra hepsini Avrupa'ya götürüyor, bizlerse geçim aracımız olmadan kalıyoruz."[36]

Bireysel direnişe ve kolektif protestolara rağmen, genel gidişat sabit ve nihayetinde yıkıcıydı: yerkürenin her yanında milyonlarca pamuk eğirici ve dokumacı, evlerinde eğirme ve dokuma imkânını kaybetmişti. Tarihçi Tirthankar Roy'un çıkardığı sonuca göre, sadece Hindistan'da "Elle iplik eğirenler topluluğunun büyük ölçüde eğiriciliği terk ettiğine dair yadsınamaz deneysel kanıtlar bulunmaktadır ve sırf bu etken bile sanayinin 4-5 milyon kişilik işgücü kaybını açıklayabilir." Di-

ğer tarihçiler 1830 ile 1860 arasında işlemedeki kaybın, sadece Hindistan'da 2 ila 6 milyon tam gün işçiliğe denk geldiğini öne sürmüştür. Avrupa'da pamuk işleyiciliğinin muhteşem genişlemesi ve yerkürenin kırsal bölgelerinin büyük bir kesiminin ihracat için pamuk yetiştiriciliğine yönelmesi, eski yöntemlerle yapılan pamuk işleyiciliğini sarsmış, hatta yok etmiş, bunun hem eğiriciler, hem dokumacılar, hem de köylü yetiştiriciler için yıkıcı sonuçları olmuştur.[37]

***

Dünyanın pamuk yetiştirilen kırsal bölgelerinin çoğunda hayat, en iyi zamanlarında bile daima zor olmuştu. İhracat için pamuk yetiştirmeye odaklanmak, hem teoride hem de gerçekte, köylü yetiştiriciler için kazançlı olabilirdi. Gördüğümüz üzere çoğu köylü, Amerikan İçsavaş'ı sırasında pamuk fiyatlarının artmasından istifade etmişti. Ama dünyanın kırsal bölgelerinin sürekli daha büyük kesimlerinin kökten yeniden şekillendirilmesinin, daha az olumlu sonuçları da olmuştu. En önemlisi, gıda güvenliğini çökertmişti. Ahmedabad, Haira ve Surat'taki İngiliz yetkililer, henüz Amerikan İçsavaşı sırasında, "pamuk gibi ihracat kalemlerinin yetiştirilmesine ayrılan toprak sahasının artmasının ... gıda kalemlerinin ekilmesinde azalmayla orantılı" olduğunu fark etmişti. Bunun sonucunda, gıda fiyatları 1861 ile 1865 arasında yüzde 325'ten fazla artmış, Sir Charles Trevelyan bile "günümüzün yüksek gıda fiyatlarıyla, Hindistan'ın birkaç yerinde insanların güç bela hayatta kalabildiğini" kabul etmek zorunda kalmıştı. Mısır'da da durum buna benzerdi. Bir zamanların tahıl ihraç eden ülkesi, Amerikan İçsavaşı sırasında pamuğa daha fazla yer ayırması sonucunda gıda mahsulü ithalatına bağımlı hale gelmişti. 1863 yazında Mısır'ın neredeyse tüm sığırları bir hastalıktan ölünce, ortaya çıkan gıda krizinde on binlerce *fellah* canından olmuştu.[38]

Pamuk yetiştiricilerinin artan ölçüde dünya piyasalarına odaklanmasının, sosyal yapılar üzerinde de önemli etkileri olmuştu. Örneğin Batı Hindistan'daki Maharashtra'nın her yerinde, İngilizlerin gelirleri artırma ve köylüleri uzak piyasalara katılmaya teşvik çabaları, köylerin kolektif yapısının çökmesine yol açmış, bütün olarak köyler yerine tek tek köylüleri vergi ödemekle yükümlü hale getirmiş ve yargı gücünü köylülerin idaresindeki ve köy bazlı mahkemeler yerine uzak mahkemelere devretmişti. Sadece Lancashire veya Alsas'ta değil, Berar ve Aşağı Mısır'da da piyasa artık gitgide toplumun her yönünü içine alıyordu. Anadolu'da pamuk patlamasına karşılık olarak "nakit getiren mahsul ekonomisine doğru büyük çaplı bir geçiş" yaşanmış, gıda mahsullerinin yerini pamuk almış, kırsal bölgelerdeki feodal sosyal ilişkiler yasaklanmış ve mahsulü finanse eden yerel tüccarlar, köylülerden yüzde 33 ile 50 arasında faiz oranları talep etmişti. Aynı şekilde Mısır'da da, patlama yapan pamuk ihracat sanayii, tarihçi Alan Richards'a göre "toprak kullanımının eski yarı-komünal biçimlerini yıkmış, köyün sosyal ilişkilerinin koruyucu ağını parçalamış, bunların yerine özel toprak mülkiyetini ve bireysel vergi mükellefiyetini getirerek, dört sınıf yaratılmasına yardımcı olmuştu: büyük toprak sahipleri ..., zengin köylüler ..., küçük toprak sahipleri ve topraksız bir sınıf." Hükümet henüz 1840'larda köylüleri pamuk da dahil, belli mahsuller yetiştirmeye ve "bunları hükümet depolarına teslim etmeye" zorlamaya başlamıştı. Köylüler bu baskıya, kitleler halinde toprakları terk ederek karşılık vermiş, hükümet de toprakları "terk edenlerin" bu topraklar üzerinde herhangi bir hak iddia edemeyeceğini belirtmişti. 1862'ye gelindiğinde, topraklarını iki aydan fazla süre terk edenler, mülkiyet haklarını kaybediyordu. 1863'te Mısır'ın yeni hükümdarı İsmail göreve geldiğinde, tüm çabalarını büyük çiftlikler kurmaya odaklamış, toprakları akrabalarına ve hükümetindeki yetkililere vermiş ve köylüleri altyapı projelerinde ve kendi çiftliklerinde çalış-

maya zorlamıştı. Bu önlemlere karşı direnişler, şiddetle bastırılmıştı.[39]

Ancak pamuk yetiştiricileri üzerindeki en ciddi etkiler, Amerikan İçsavaşı'ndan sonra ortaya çıkmıştı. Dünya piyasalarında fiyatlar, 1873 küresel buhranı başladıktan sonra bir kez daha düşünce, Hintli, Mısırlı, Brezilyalı ve Amerikalı köylü yetiştiriciler, kaybolan gelirlerini telafi etmekte güçlük çekmiş, düşen fiyatlar kredilerini geri ödemelerini ve vergilerini vermelerini daha da güçleştirmişti. 1873 ile 1876 arasında Liverpool'a teslim edilen Surat pamuğunun fiyatı yüzde 38 düşmüştü. Brezilya, Mısır, Hindistan, ABD ve başka yerlerdeki pamuk yetiştiricileri, genellikle yerel tefecilere büyük borçları olduğu gibi, şimdi bir de nakit getiren mahsullerinin getirilerinin düşmesiyle karşı karşıya kalmıştı. Hindistan ve Brezilya'da bu sorunlara, gıda fiyatlarında hızlı artışlara yol açan şiddetli kuraklıklar da eklenmişti. Her ne kadar tarihçiler, dünya piyasası fiyatlarındaki düşüşün pamuk yetiştiricilerini ne kadar etkilediği konusunda hemfikir olmasa da, dünya piyasasına entegrasyon hiç olmazsa, dünyanın ücra köşelerindeki insanların karşı karşıya olduğu ekonomik belirsizliği artırmıştı. Gelirleri, hatta kelimenin tam anlamıyla hayatta kalmaları artık kendi kontrolleri dışında olan küresel fiyat dalgalanmalarına bağlıydı. Toprak üzerinde az bir kontrolü olan köylülerin verebileceği tek karşılık, genellikle düşen fiyatlar yüzünden kaybolan gelirlerini telafi için daha fazla mahsul yetiştirmek oluyor, bunun sonucunda ortaya çıkan pamuk bolluğu, fiyatları daha da düşürüyordu.

Ücretli işçilerin, toprak kiralayanların ve mahsul paylaşanların ortak noktası, hayatta kalmalarını sağlayan tarımcılığı ellerinden yitirmiş olmalarıydı, temel üretim ve tüketim artık küresel piyasalara bağımlıydı. Bir zamanlar "pamuk arka planda kalan bir üründü" ve "Hint köylüleri fiyatı ne kadar yüksek olursa olsun, pamuk uğruna gıda yetiştirmeyi ihmal etmezdi, çünkü böyle yaparsa aç kalma tehlikesine girerdi,"

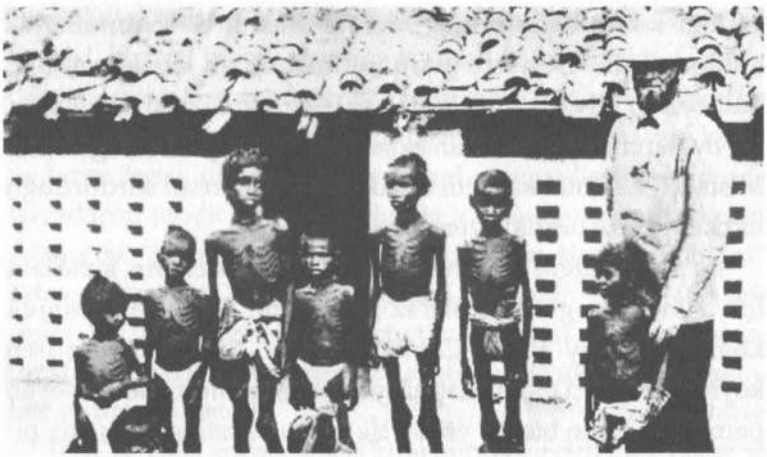
ama on dokuzuncu yüzyılın sonlarında milyonlarca köylü yetiştirici, birincil olarak pamuğa bağımlı hale gelmişti. Üstelik, dünya piyasalarına entegrasyon genellikle sosyal farklılaşmayla birlikte ilerlediği için, büyüyen bir grup topraksız kiracı ve tarım işçisi, dönemsel olarak, gıda mahsullerine erişimde hayatlarını tehdit eden güçlüklerle karşılaşıyordu. Bir yazar, Afrika'da "pamuk ve gıda güvensizliğinin el ele geliştiğini" ortaya çıkarmıştı. Meksika'daki La Laguna'da, çocukların önceden hiç görülmemiş kadar büyük bir kısmı yetersiz beslenmekteydi. Arjantin'de pamuk yetiştiren küçük çiftlikler sefalete teslim olmuştu.[40]

1864 ile 1873 arasında, bir kiracının veya çiftçinin, Berar'ın en önemli gıda tahılı olan darının belli bir miktarını satın almak için üretmek zorunda olduğu pamuk miktarı ikiye katlanmış, 1878'e kadar bir kez daha ikiye katlanmıştı. Hatta daha da önemlisi, pamuğa göre tahıl fiyatları seneden seneye çarpıcı ölçüde değişiyordu (yüzde 20 veya hatta yüzde 40'lık değişiklikler sıra dışı değildi), bu da pamuk yetiştiricilerinin yoksul hayatlarına yeni bir düzeyde belirsizlik getiriyordu. Bir Hindistan tarihçisinin kaydettiği üzere, "Piyasalara katılımın başarılı olması, ekonomik özerklik ve risk alıp kayıplara katlanma gücünü gerektirir. Yoksul ve borçlu köylülerde ikisi de yoktu." Çağdaşları bu krizin en azından kısmen, toprak ve işgücünün gıda mahsullerinden uzaklaşıp pamuğa yönelmesinin bir sonucu olduğuna inanıyordu. Hindistan sömürge hükümetinin 1874'te belirttiği üzere, "Bölgelerin gıda stokları elyaf uğruna tüketildikçe, Muson yağmurlarının gelmemesinin yol açtığı tehlikeler de büyüyor ve bunun sonuçlarına karşı bir güvencenin gerekliliğinin daha da arttığı görülüyor"du. Gerçekten de ihracat için pamuk üretimi, genellikle yirminci yüzyıl boyunca bile yoksulluk, borç ve az gelişmişlikten oluşan bir bataklık yaratmıştı. Kahire'deki Garbiye Toprak Şirketi'nin müdürü Necip Şakir Paşa Usta Pamuk Eğiricileri ve İşleyicileri Birlikleri Uluslararası Federasyonu Kongresi'nde

yaptığı konuşmada dinleyicilerine önemli bir hatırlatmada bulunuyordu: "Köylere gidip insanlarımızın içinde yaşadığı kulübeleri, hayattan ne kadar az pay aldıklarını bir görün, hiç oyalanmadan sabahtan akşama kadar yaptıkları ağır işler, Mısır köylüsünün kasvetli ve sıkıcı hayatını nasıl sürdürdüğü hakkında size bir fikir verecektir."[41]

Bu belirsizliğin nedenleri, köylü yetiştiricilerin kendileri için genellikle gizemli olarak kalıyordu. Berar'daki pamuk komiseri Harry Rivett-Carnac 1868'de, "pamuk yetiştiren köylerin en ücra olanında yaşayan yetiştiricileri bile etkileyen pamuk fiyatının büyük yükselişi, sonra da aniden düşüşü, piyasadaki sürekli dalgalanmalar, pek zeki olmayan insanların pamuğa sadece biraz güvensizlikle değil, biraz da korkuyla bakmasına yol açtı," diye bildiriyordu. "Eyaletlerin pamuk yetiştiren kısımlarının daha uzak kesimlerine" gidince, pamuk fiyatının neden hızla değiştiğini hayretle izleyen insanlarla karşılaşmıştı, bunlar "ticaretin mevcut durumunu ve elektrikli telgraf sayesinde yerel piyasaların nabzının, anında Hingunghat'a ve ülkenin her yanındaki diğer ticaret merkezlerine iletildiğini fark etmekte biraz güçlük çekiyorlar"dı. Bu pamuk yetiştiricileri Rivett-Carnac'a, bu değişkenliği "şansa", "savaşa", "devlet babanın cömertliğine" veya veliaht prensin düğünü vesilesiyle "Kraliçe'nin İngiltere'deki herkese yeni elbiseler" vermesine yorduklarını söylemişlerdi.[42] Bu yetiştiriciler hiçbir şekilde kontrolleri altında olmayan uzaklardaki olayların, artık varlıklarının en temel koşullarını belirlediğini gayet iyi anlamıştı.

Bu belirsizlik, yaşamı kitlesel ölçekte tehdit edebiliyordu. 1877'de ve sonra da 1890'ların sonunda, Berar'ın yanı sıra Kuzeydoğu Brezilya'da da, pamuk fiyatları düşerken gıda tahılı fiyatlarının artmasıyla, çoğu pamuk yetiştiricisi gıdaya ulaşamaz hale gelmiş, milyonlarca yetiştirici aç kalmıştı. Gıda azlığı değil (aslında Berar'dan hâlâ gıda tahılı ihraç edilmeye devam

Kıtlık kurbanları, muhtemelen 1899, Hindistan.

ediyordu), en yoksul tarım işçilerinin acilen ihtiyaç duydukları gıda tahıllarını alamamasının neden olduğu 1870'lerin kıtlığında olduğu gibi, pamukta uzmanlaşmak faciayla sonuçlanabiliyordu. 1870'lerin sonundaki kıtlıklarda, sadece Hindistan'da 6 ile 10 milyon arası insan ölmüştü. Bir gazetecinin gözlemlediğine göre, "Berar kendi kaynaklarına dayanan yalıtık bir toprak parçası olsa, [İngiliz idari birimleri olan] taluk'larda kıtlık olmaması mümkündü." Yüksek fiyatlar gıdayı çoğu köylü ve tarım işçisi için erişilmez kıldığından, 1900 kıtlığı sırasında Berar nüfusunun yaklaşık yüzde 8,5'i ölmüş, bu ölüm vakalarının en büyük kısmı, pamuk üretiminde en çok uzmanlaşmış bucaklarda görülmüştü. Topraksız tarım işçileri ve eski dokumacılar, en çok sefalet çekenlerdi, "çünkü bunların sadece yemekleri için daha fazla ücret ödemesi gerekmekle kalmıyor, ücretleri de" diğer bölgelerden gelen işçilerin "rekabetinden dolayı azalıyor"du. İngiliz tıp dergisi *The Lancet*, 1890'larda kıtlıktan ölenlerin sayısının 19 milyon olduğunu değerlendirirken, bu vakalar Hindistan'ın son dönemlerde ihracat için pamuk yetiştirmek üzere yeniden düzenlenen kesimlerinde yoğunlaşıyordu. Risod kentindeki kıtlığa tanık olan biri, insanların "sinek gibi öldüğünü" belirtiyordu.[43]

Dünya piyasasına entegrasyon sayesinde yeni bir tür belirsizlikle karşılaşan ve tefeciler tarafından ezilen, Hindistan, Brezilya, Meksika ve ABD'nin güneyindeki pamuk yetiştiricileri, çaresizlik içinde tehlikeli bir adım atıyordu: İsyan ediyorlardı. Mısır'da Ahmed el-Şaki öncülüğündeki tarım işçileri henüz 1865'te ayaklanmıştı. Mısır'da Mayıs ve Haziran 1875'teki Dekkan isyanları, kırsal bölgelerin yeniden şekillendirilmesini temsil eden kişilikler olan tefecileri ve tüccarları hedef almıştı. Çoğunluğu sadece birkaç yıl önce pamuk üretimine geçmiş olan Brezilyalı köylüler de 1873-74 Quebra Quilos isyanı sırasında toprak tapularını imha etmiş ve pamuk fiyatlarının küresel olarak düşmesinin ardından artık ödeyemedikleri vergileri ödemeyi reddetmişti. 1899'da tekrar her yanda tahıl isyanları çıkmış, küçük köylerde bile isyana yüzlerce insan katılmıştı. Aynı zamanda, ABD'nin güneyindeki pamuk çiftçileri de organize olmuştu. Çiftçiler Birliği'ni oluşturarak, Popülizm başlığı altında bir politik hareket başlatmış, hayatlarını mahveden ekonomik baskıların bir kısmını devletin hafifletmesini talep etmiş ve bu hareket, yirminci yüzyılın başında yüz binlerce çiftçinin Güney Pamuk Birliği ve Ulusal Çiftçiler Sendikası'na katılmasıyla yine alevlenmişti. Pamuk popülizmi ta Mısır'a kadar yayılmış, burada Wady E. Medawar 1900'de, ABD'deki pamuk çiftçilerinin öne sürdüğüne çok benzeyen bir tarım reformu programını kaleme almış, kooperatif birlikleri, tarımsal geliştirme dernekleri, çiftçilere ucuz kredi temin etmek için mekanizmalar, köylü yetiştiriciler için özel ve kamusal inisiyatifi birleştiren bir organizasyon talep etmişti. Aşağı yukarı aynı dönemde, La Laguna'daki Meksikalı pamuk işçileri, durumlarını iyileştirmek için "boyun eğmeme, hırsızlık, eşkıyalık" ve diğer türden kolektif eylemlere girişmişti. Gıda kıtlıkları tahıl isyanlarına yol açmış, ama bunlar, devletin askeri birliklerini arkasına alan özel ordular tarafından acımasızca bastırılmıştı. Direniş stratejileri politik rejime göre farklılık gösteriyor, Teksas'ta kooperatifler kur-

mak ve politik görevlere aday olmaktan, Hindistan'da tefecileri öldürmeye kadar uzanıyordu.[44]

Pamuk yetiştiricilerinin isyanı bazen ulusal politika üzerinde önemli bir etkiye sahip oluyor, örneğin ABD'de Popülistler 1896'daki kritik başkanlık seçimini etkileyerek, devleti pamuk ticaretinde daha büyük bir rol üstlenmeye zorluyor, Meksika'da ise 1910'ların Meksika Devrimi'nde önemli bir rol oynuyordu. Ancak dünyanın çoğu bölgesinin küresel pamuk imparatorluğuna katılması, "pamuk milliyetçiliğini" de yirminci yüzyılın sömürgecilik karşıtı kavgalarında önemli bir konu haline getirmişti. Bunların en önde geleni olan Hint milliyetçileri, ülkelerinin küresel pamuk ekonomisi içindeki yeni rolünün, sömürgeciliğin en yıkıcı etkilerinden biri olduğunu anımsatarak, Hindistan'ın yeniden büyük bir pamuk gücü olduğu sömürgecilik sonrası bir ekonomi tasarlıyordu.[45]

Gelecekteki on yıllarda bu hareketler pamuk imparatorluğunda bir kez daha devrime yol açacaktı. Ama bu olana kadar, Amerikan İçsavaşı'ndan sonra ortaya çıkmış olan, işleyicilerle emperyalist devlet adamlarının güçlü yeni bileşimi, Orta Asya, Afrika ve Kore de dahil olmak üzere, dünyanın sürekli daha fazla bölgesinde, küresel pamuk üretilen kırsal bölgelerin entegrasyonunu ilerletiyordu. Pamuk imparatorluğunun duyargaları sürekli daha ötelere uzanıyordu. Ve bu emperyalist genişleme, genellikle çok şaşırtıcı yollardan, sömürgecilik sonrası, hatta kapitalizm sonrası pamuk sanayiini, bununla birlikte de yirminci yüzyıl küresel kapitalizmini etkiler hale gelecekti.

12

Yeni Pamuk Emperyalizmi

Yeni hudutlar: Togo'da pamuk keşfi. Togolulara Amerikan pamuk yetiştirme yöntemlerini tanıtan, aralarında Tuskegee Enstitüsü'nden teknik uzmanların da bulunduğu keşif grubunun üyeleri üç balya pamukla birlikte poz vererek ilk hasatlarını kutluyor. Tarih, 1901. Soldan sağa: Gyeasekang'ların şefi; kimliği belirsiz bir kişi; Akpanya von Boem, bir şef; John Robinson (Tuskegee'den); Teğmen Smend; Togo vali muavini Waldermeer Horn; kimliği belirsiz bir kişi; James N. Calloway (Tuskegee'den) ve Allen Burks (Tuskegee'den).

1902'de, Japon Tarım Bakanlığı'nın tarımsal işler müdürü Sako Tsuneaki, Çin'den Kore'ye bir buharlı gemiyle yolculuk ederken, o sırada Çin'deki Shashi'den, Kore'deki Mokpo'ya geçen

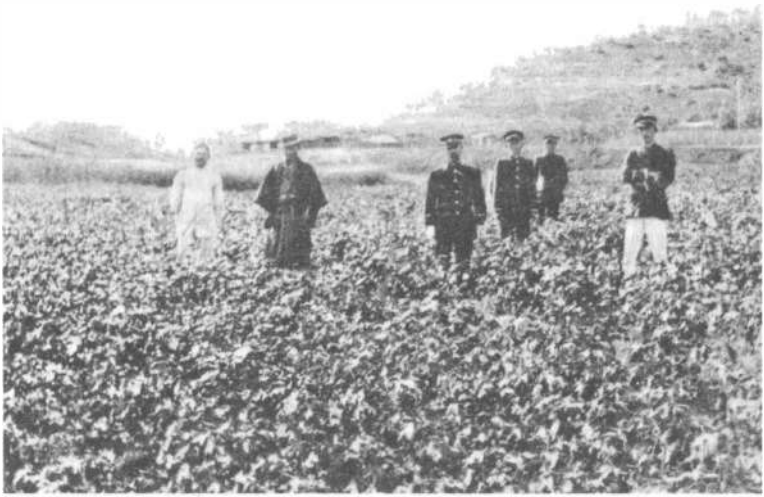
bir Japon hükümeti yetkilisi olan Wakamatsu Tosaburo'yla birlikte hoşça vakit geçiriyordu. Sarı Deniz'de yolculuk ederken, Osaka civarında ve başka yerlerde mantar gibi biten fabrikaları beslemek için, Doğu Asya'da pamuk tarımını genişletmenin geleceğini tartışıyorlardı. Japonya 1893'te yaklaşık 57.000 ton ham pamuk ithal etmişti. 1902'ye gelindiğinde, çoğunluğu Hindistan'dan gelen bu ithalat 203.000 tona çıkmıştı, 1920'de ise 450.000 tonun üzerine tırmanacaktı. Tarım bürokratı Sako, belki de Koreli köylü yetiştiricilerin, Japon fabrikaları için daha fazla pamuk üretmesinin sağlanabileceğini önermişti. Wakamatsu da bunu onaylayarak, birkaç yılını geçirdiği Shashi'de canlı bir pamuk yetiştirme sanayiinin ortaya çıktığını gözlemlemişti. Kore'ye indiklerinde, yerel pamuk yetiştirme uygulamalarını araştırmayı ve üretimi artırmanın yollarını bulmayı kararlaştırdılar.[1]

Daha önceleri Çin'de yaptığı gözlemlerden faydalanan Wakamatsu, küçük model çiftliklerde çeşitli pamuk soylarıyla deneylere girişti. İki yıl sonra, 1904'te, Japon İmparatorluk Meclisi (yani parlamento) ile Asilzadeler Kamarası üyeleri ile pamuk işleyicileri, sadece iki yıl önce kurulmuş olan "İngiliz Pamuk Yetiştirme Derneği'ni örnek alarak" Kore'de Pamuk Yetiştirme Derneği'ni kurdular. Bu dernek Wakamatsu'nun çalışmalarını sistematikleştirip genişleterek, özellikle de Amerikan pamuk soylarının getirilmesi üzerinde odaklanarak, bir pamuk çırçırı inşa etmiş ve zaman içinde Kore hükümetine, pamuk üretimini artırmaya ilişkin öneriler içeren bir rapor sunmuştu. 1906'ya gelindiğinde, Japon eğiriciler Osaka'da Kore Pamuğu Şirketi'ni kurmuş, Mokpo'da bir şube açmış, pamuk mahsullerini şirkete ipotek veren Koreli köylü yetiştiricilere krediler vermişti. Bu etkinliklerini hızla genişleten Japon eğiriciler, "yarımadanın güneyindeki pamuk kuşağında üretilen ham pamuğun çoğunluğunun kontrolünü" ele geçirmişti. Bu projelerinde, Japon pamuk tüccarlarının beyaz altın satın almak için Kore kırsalına gönderdiği çok sayıdaki acentesi de onlara yardımcı oluyordu.[2]

Japonya 1910'da Kore'yi işgal ettiğinde, yeni sömürge hükümeti pamuk üretimini genişletmek için adım atmaya başladı. Mart 1912'de "Genel Vali, ... ülkenin yukarılarında pamuk ekilmesini teşvike ilişkin olarak ... güney kesimin Vilayet Valiliklerine bir talimat göndermişti." Hem Japon pamuk kapitalistleri, hem de emperyalist memurlar, Japonya'nın pamuk ithalatına bağımlılığının, işleme sanayiinin büyümesini tehlikeye atabileceğinden kaygılanıyordu. Özellikle de İngiliz İmparatorluğu'ndan paçayı kurtarmak istiyorlardı, çünkü 1909'da Japonya'nın pamuk ithalatının yüzde 62'si Hindistan'dan geliyordu.[3]

Japonya'nın sömürgesi olan Kore'den ve diğer sömürge eyaletleri Mançurya ve Tayvan'dan pamuk getirmek, olası bir çözümdü. Koreli çiftçiler geleneksel olarak, küçük toprakları üzerinde, genellikle aynı tarlalarda, fasulye ve sebze gibi diğer mahsullerin yanında pamuk da yetiştirmişti. Bu elyafın çoğunluğu, yerel kumaş üretiminde tüketiliyordu. Japon sömürgeciler bu yerel pamuk sanayiini, tıpkı İngiliz akranlarının Hindistan'da yaptıkları gibi, yeni topraklar ekerek, çiftçileri mevcut tarlalarının daha büyük bir kısmını pamuk yetiştirmeye ayırmaya ikna ederek, verimi ve kaliteyi iyileştirmek için tarımsal deneyler yaparak ve mahsulün satışını devlet denetimi altına alarak yeniden şekillendirmeyi umuyordu. Rakip pamuk güçlerinin deneyimlerinden faydalanıyorlardı: Japon Tarım ve Ticaret Bakanlığı, Almanların Togo'da, Fransızların Fransız Sudan'ında (günümüzün Mali'sinde) ve İngilizlerin Sudan'daki pamuk yetiştirme çabalarını araştırmıştı. Hem 1904'te kurulan Kore'de Pamuk Yetiştirme Derneği, hem de 1912 tarihli Pamuk Yetiştiriciliğini Yayma Planı, önemli bileşenlerini bu yabancı modellerden ödünç almıştı.[4]

Ve bu çabalar meyve vermişti. Sömürgelerde pamuk üretimi 1910'da 1180 tondan 1921'de 95.000 tona çıkmıştı. Çin'in Japon kontrolündeki Kwantung eyaleti de pamuk ihracatına 1860 ton katkıda bulunmuştu. Amerikan tohumlarından pa-

Japon sömürge yetkilileri Koreli pamuk yetiştiricileriyle birlikte tarlada, 1912 civarı.

muk üretimi hızlı bir oranda artıyordu. 1915'te 263.069 Koreli yetiştirici 16.783 ton yetiştirmişti. Sömürge devletinin çabaları sayesinde, Japon pamuk sanayii, küçük de olsa (o yıl, tüm Japon pamuk ithalatının sadece yüzde yarımından biraz fazlası Kore'den gelmişti), büyüyen bir sömürge pamuk kompleksi geliştirmişti.[5]

Buna benzer öyküleri dünyanın birçok yeri hakkında anlatmak mümkündü. Devletler 1865'ten itibaren pamuk yetiştirilen kırsal bölgelere özgü yeni işçilik sistemleri kurmada gitgide daha önemli bir rol üstlenirken, üzerinde pamuk yetiştirilebilen devasa yeni topraklara el koyuyor, bunları askeri, politik ve bürokratik olarak hâkimiyetine alıyordu. İşgücü üzerindeki egemenliğin, yeni yeni güçlenen devletlerin toprak hâkimiyetiyle bağlantılı hale geldiğini hepsi anlamıştı. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında, çağdaş gözlemciler, dünya piyasaları için pamuk üretimine geçişin, ilke olarak emperyalist devletlerin toprak üzerindeki hâkimiyetine dayandığı-

nı, basmakalıp bir fikir olarak görmeye başlamıştı. Köleliğin Amerika'nın Güney'indeki yenilgisi atlatıldıktan ve yerkürenin kırsal bölgelerini dönüştürmenin önündeki, genellikle aşılmaz engellerle karşılaşıldıktan sonra, özellikle de ucuz pamuğa ve piyasalara erişimlerinin sürmesini önemseyen pamuk işleyicileri, hükümetlerine, sürekli daha da genişleyen pamuk yetiştirilen topraklar üzerindeki kontrollerini artırmaları için baskı yapıyordu.

Amerika Birleşik Devletleri, Mısır, Osmanlı İmparatorluğu ve başka yerlerde devletlerin konsolidasyonunun yanında, Kore, Batı Afrika ve Orta Asya'daki sömürge toprakları üzerinde emperyalist kontrolün artması, Amerikan İçsavaşı'ndan sonraki on yıllarda pamuk imparatorluğunun elindeki toprakları önemli ölçüde genişletmişti. Ancak tek başına fetih ve kontrolle pamuk üretilmiyordu. Genişleme aynı zamanda bu toprakların sisteme dahil edilmesi için stratejiler gerektiriyor, devlet bürokratları ile kapitalistler, ABD'de kölelerin özgürleşmesinden sonra pamuk yetiştiren işçilerin seferber edilmesinden öğrenilen dersleri sistematik olarak uyguluyordu. Bazı durumlarda, Doğu Afrika'da olduğu gibi pamuk yetiştiren yerleşimcilere toprak sağlamak amacıyla, yerel halkları sürüyorlardı. Ama özellikle de Amerikan İçsavaşı'ndan sonraki dönemde, altyapı inşa ederek, yeni çalışma rejimleri yaratarak ve yerel sosyal yapıları yeniden şekillendirerek, yeni tebaalarını küresel pamuk yetiştirme kompleksine katıyorlardı. Bu süreç Batı Anadolu ve Orta Asya'da olduğu kadar, Batı ve Orta Afrika'da da yaşanıyordu. Bu kabuk değiştirme süreci köleliğe olmasa da zorlama ve şiddete dayanıyordu. Ayrıca bu sürecin hızı ve kapsamı, toplumların sisteme katılmadan önceki özel organizasyon biçimine göre ve sömürgeleştiren devletlerin kendi güçlerine göre değişiyordu. Hatta küresel ekonomiye katılma süreci bazen başarısız oluyor, sömürge tebaası topraklar ve kendi işgüçleri üzerindeki kontrolü yeniden kazandığında, batağa saplanıyordu.[6]

Ama bu istisnalar kaideyi bozmuyordu: Çoğu durumda kölelerin özgür kalmasıyla yeni bir emperyalizmin ortaya çıkması yan yana ilerliyordu. Kölelik serbest işçiliğe dönüşüyor, yerel egemenlikler ulus devletlere ve imparatorluklara, eşek ve deve patikaları demiryollarına, savaş kapitalizmi de bilimsel tarım reformuna yol açıyor, bunu yapan çalışkan sömürge memurları, sanayi kapitalizminden aldıkları derslerden faydalanıyordu. Devletler askeri hâkimiyeti ve baskıyı, altyapıyı ve toprak üzerinde mülkiyet haklarını getiriyordu. Ve bu devletler yeni, kapsamlı küresel ağlar kurarken, bu küresel ağlar da devletlerin güçlenmesini sağlıyordu.

***

On dokuzuncu yüzyılın büyük özgürleşme çatışmalarından sonra, Avrupa'nın pamuk tüketen ülkeleri, ABD ve Japonya, pamuğun yetiştirilebildiği toprakları kontrol altına almak ve sömürmek için kararlılıkla harekete geçmişti. Bir nevi "pamuğa hücum" anlamına gelen bu süreç, yüzyılın başında, yeni emperyalist güçlerin de, eski sömürge devletlerinin İç-savaş sırasında yaptığı kadar şevkle hücuma geçmesiyle doruğa çıkmıştı. Bunun nedenleri çok açıktı: Pamuk kapitalistlerinin 1870'lerde Afrika kökenli Amerikan işçilerini dünya piyasaları için pamuk yetiştirmeye geri döndürme kabiliyeti, dünyanın kırsal bölgeleri üzerindeki baskıyı biraz azaltırken, pamuk işleyicileri ve devlet adamları arasında uzun süredir yaygın olan, güvenilir ve ucuz pamuk tedariki kaygıları, on dokuzuncu yüzyılın sonunda artmıştı.

Pamuk fiyatları yirmi yıldan fazla bir süredir ilk defa artıp, 1898 ile 1913 arasında yüzde 121 sıçrarken, Avrupalı ve Japon işleyiciler, ABD'nin tarlalarında toplanan pamuğun artan bir kısmını kendi fabrikalarında tüketip, darboğazlara ve daha da yüksek fiyatlara neden olmasından dolayı kaygılarını ifade ediyorlardı. Bazı spekülatörlerin piyasayı "ters köşeye" yatırıp, yeni kurulan pamuk borsalarında vadeli ve spot işlem-

leri manipüle ederek fiyatları yükselmeye zorlamakta geçici de olsa başarılı olmaları, bu kaygıları daha da artırıyordu. Bu manipülasyonlar başarısız olduğunda, ABD'nin güneyindeki kırsal bölgeleri bir "pamuk popülizmi" dalgası kaplayarak, pamuk yetiştiricileri topluca mahsullerinin fiyatlarını yükseltmeye karar verdiler. 1892'de Amerikan pamuk çiftliklerinde yayılmaya başlayan bir tarımsal haşere olan koza kurdu da pamuk üretimini tehdit eder gibi görünüyordu. Aynı zamanda pamuk fabrikalarının dünyanın yeni bölgelerine yayılmasıyla, talep üzerinde baskı oluşmuştu. Örneğin İngiliz işleyiciler, Kıta Avrupa'sının artık ABD'nin tüm pamuk hasadının üçte birini, yani İngiliz fabrikalarından fazlasını tükettiğini gözlemliyordu. İngiliz yazar Edmund D. Morel, "Herhangi bir şey Lancashire'ın Amerika'nın pamuk mahsulünden kendi payını almasını yine engelleyecek olursa, bunun sonuçlarını düşünmek bile insanın tüylerini ürpertiyor", diye uyarıyordu. Bir Alman sanayiciler birliği, artan fiyatların, Alman pamuk fabrikalarında çalışan yüz binlerce işçinin devasa bir fedakârlık göstermesi anlamına geldiğini bildiriyordu. Yüzyılın başında dünya pamuk tedarikine ilişkin kaygılar o kadar büyüktü ki, modern çağın bazı araştırmacıları bu döneme "ikinci pamuk kıtlığı" adını takmıştı.[7]

Aynı dönemde, genel "hammadde bağımsızlığı" ifadesi, Avrupa ve Japonya'daki ekonomik politikayı şekillendirenler ve kapitalistler için artan ölçüde önemli bir politik hedef haline gelmişti. Bunun sonucunda, emperyalist devletlerin kontrolündeki topraklardan pamuk temin etme fikri güç kazanmıştı. Dolayısıyla da küresel pamuğun "emtia cephesi", dünyanın gitgide daha fazla bölgesine doğru itilerek, bir tarihçinin çok uygun ifadesiyle, "büyük toprağa hücumu" şiddetlendiriyordu.[8]

Bildiğimiz üzere pamuk imparatorluğunun genişlemesi, hiç de yeni bir gelişme değildi. Ama pamuk sanayiinin, ulusal ve imparatorluk sınırlarını aşan küresel ticaret ağlarına ne ka-

dar derinlemesine dolaştığı ve tüccarların kurduğu bağlantılara ne ölçüde dayandığı dikkate alındığında, onu daha "ulusal" olarak düzenleme çabaları, gerçek bir yenilikti. Devletler için tüccar sermayesi değil, sanayi sermayesi gitgide daha önemli hale geldikçe ve bu devletler ulusal kapitalistler için gitgide daha büyük önem kazandıkça, tüccarların hâkim olduğu eski düzen yavaş yavaş zorunlu olmaktan çıkarak, devlet adamları ve işleyiciler tarafından gitgide, hem güçleri, hem zenginlikleri, hem de sosyal istikrarı koruma kabiliyetleri için muhtemel bir tehdit olarak algılanmaya başladı.

Sanayi sermayesinin atılganlığının belki de en göz alıcı kanıtı, Rusya'nın "yerli" beyaz altın tedarikini güvenceye alma denemesiydi. 1800'lerin başlarından beri, ileri görüşlü hükümet bürokratlarının yanında, işleyici Aleksandr Shipov'un düşündüğü gibi, fabrikaların uzun süre duraklaması dolayısıyla çıkabilecek olumsuz sonuçlardan kaçınmak için, bir grup tüccar ve işleyici Kafkaslar ötesini ve Orta Asya'yı bir ham pamuk kaynağı olarak hayal etmişti. Kafkaslar'daki Rus komutanı Baron G. V. Rosen, henüz 1833'te, oradaki pamuk yetiştiricileri "bizim zencilerimiz olacak" öngörüsünde bulunmuştu. Ancak 1857'ye gelindiğinde bile, bu çabalar çok az ürün vermişti; Orta Asya pamuk tedariki, Rus sanayiinin ihtiyacının sadece yüzde 6,5'ini karşılıyordu.[9]

1860'larda ise Orta Asya pamuğunu teşvik çabaları patlama yapmış, Orta Asya Ticaret Birliği halinde toplanan küçük bir grup pamuk fabrikası sahibi Moskova'da buluşarak, Orta Asya'da daha fazla pamuk yetiştirmenin yollarını aramıştı. Amerikan İçsavaşı sırasında fiyatların üçe katlanmasının da cesaretlendirmesiyle, Orta Asya'dan Rusya'ya pamuk ihracatı, 1861 ila 1864 arasında neredeyse 11.000 tona ulaşarak beş kat artmıştı. 1865'te, çok önemli bir anda, Rusya geleceğin önemli pamuk yetiştiren bölgeleri Taşkent'i ve Orta Asya'daki Kokand Hanlığı'nı ele geçirmişti. Çok çeşitli girişimcileri bir araya getiren Rus Sanayi Derneği, 1869'da çok sayıda dilekçe

yayımlayarak, Rus malları için bir piyasa oluşturmak ve pamuk elyafı kaynağı yaratmak üzere, Rusya'nın Orta Asya'ya müdahalelerini derinleştirmesi için çağrıda bulunmuştu. Kısmen İngilizlerin Orta Asya'daki hamlelerine karşı çıkmaya yönelik jeostratejik arzularından dolayı, kısmen de pamuk ithalatının ticaret dengesine ağır baskı uygulamasından dolayı, devlet de buna olumlu karşılık vermişti. 1890'a gelindiğinde, ham pamuk tüm Rus ithalatının yüzde 20'sini oluşturuyordu. Orta Asya topraklarının ele geçirilmesi, Rus girişimcilerin iştahını daha da kabartmıştı. Daha önce Rusya'ya taşınan Bremenli bir tüccar olarak karşılaştığımız Ludwig Knoop'un oğlu olan tekstil işleyicisi Baron Andrei L'vovich (Andreas) Knoop'un da aralarında bulunduğu Rus sanayicileri, 1904'te, daha önceki çabalarının ardından, Orta Asya'da pamuk tarımını genişletme imkânlarını araştırmak üzere Rus Pamuk Yetiştiriciliğini Geliştirme Komisyonu'nu kurmuştu.[10]

Bunun sonucunda, aynı anda Hindistan'da yaşananlara benzer şekilde, Orta Asya pamuğu da devlet destekli hızlı bir genişleme sürecine girmişti. 1860 ve 1870'lerde Orta Asya üzerinde Rus hâkimiyetinin konsolidasyonunun ardından, emperyalist hükümet, Rus pamuk kapitalistlerinin de sıkıştırmasıyla, sistematik olarak pamuk üretimini artırmaya çalışmıştı. 1871'de Rus sömürge bürokratı Shtaba L. Kostenko, "tüm çabalarımızın hedefi, iç pazarlarımızdan Amerikan pamuğunu çıkarmaya ve bunun yerine Orta Asya'dan gelen kendi pamuğumuzu koymaya çalışmak olmalıdır," diye buyuruyordu. Sömürge idaresi, bunu mümkün kılmak için, demiryolları inşa etmek gibi büyük çaplı altyapı projeleri geliştiriyordu. Pamuğu ücra bölgelerden deve sırtında en yakın demiryolu istasyonuna taşımak altı aya kadar zaman alıyordu; şimdiyse aynı yol iki gün sürüyordu. Hükümet tohum çiftliklerini destekliyor ve tarım tekniklerini geliştirmede çiftçilere yardım etmeleri için agronomlar gönderiyordu. Buna ek olarak, hükümet büyük çaplı sulama projelerini planlamaya başlamış ve Amerika'da

pamuk yetiştiriciliğini incelemeleri için ABD'ye bürokratlar göndermişti. Bunlar zamanla Amerikan pamuk tohumları temin ederek yerli köylülere dağıtmış, 1880'lerin sonlarına gelindiğinde Orta Asya pamuğunun yarısından fazlası bu tohumlardan yetiştirilmişti. Aynı dönemde, büyük Rus pamuk işleyicileri Türkistan'da pamuk çırçırları kurmuş ve gelecekteki mahsullerini teminat gösteren yerel yetiştiricilere kredi veren acenteler göndermişti.[11]

Zaman ilerledikçe, sömürge devleti ve Rus kapitalistler gitgide üretim sürecine de karışmışlardı, oysa daha önceleri bundan kaçınıyorlardı. Toprakları yönetimine katmaya uğraşan devlet ile kârlarını maksimize etmek isteyen kapitalistler arasındaki sürekli çarpışmalara rağmen, bu çabalar pamuk ekilen bölgelerde çarpıcı bir artışla sonuçlanmıştı. Örneğin Türkistan'da pamuk yetiştirilen topraklar, 1870'ten sonraki elli yılda yaklaşık kırk sekiz kat artmıştı. Henüz 1880'lerde, Türkistan'daki yetiştiriciler Rus pamuk fabrikalarında kullanılan toplam pamuğun çeyreğini, 1909'daysa yarısından fazlasını üretiyor, bir tarihçi bu eyaleti bu yüzden "Rus kapitalizminin pamuk sömürgesi" olarak niteliyordu. Devlet ham pamuk ithalatına vergi koyarak sömürgelerinde pamuk üretimini koruyordu, öyle ki 1905'te bu vergiler pamuğun değerinin yüzde 43'üne çıkmıştı. Bir İngiliz gezgin 1902'de, "pamuk yetiştirmek ... artık tüm Orta Asya Hanlıkları sakinlerinin başlıca uğraşı haline geldi," diye gözlemliyordu. 1920'lerin başlarına gelindiğinde, pamuk ticaretinin merkezi olan Kokand şehri "pamukkent" olarak adlandırılıyordu. Rusya dünyanın en önemli pamuk yetiştiren ülkeleri arasına girmiş, ABD, Hindistan, Çin ve Mısır'ın ardından beşinci sıraya yerleşmişti.[12]

Rus devletiyle Rus ve Orta Asyalı kapitalistlerin yapmayı başardıkları radikal değişiklikler, başkalarının bu başarılarına kıskançlıkla bakmasına yol açıyordu. Alman ekonomist August Etienne 1902'de gerçek bir hayranlıkla, Rusya'nın "Rus pamuk sanayiini Amerika'dan bağımsız hale getirme amacı-

na geri dönülmez olarak hızlı adımlarla yaklaştığını" kaydediyordu. Rusya takdiri hak ediyordu, çünkü "Asya'daki pamuk yetiştiriciliği ile, Avrupa'nın geri kalanına, enerji dolu bir iradenin ve ulusal ve özel güçler arasındaki iyi planlanmış bir işbirliğinin, pamuk sorununu çözmek için neler yapabileceğini göstermişti." Yeni pamuk emperyalizmi şekillenmeye başlamıştı.[13]

Diğer emperyalist güçler de kısa süre sonra kendi girişimlerine başladılar. Etienne'in ifadesiyle, "Avrupa halklarının denizaşırı programında, açıktan açığa Amerika'dan bağımsızlaşmak amacıyla, pamuk yetiştiriciliğinin teşvikinin başrolü üstlenmesi gerektiği" sonucuna varmışlardı.[14] Amerikan İçsavaşı'nı hatırlatan Etienne'in devletin ulusal kapitalistleri desteklemesine yönelik tezleri Avrupa başkentlerinde hızla yayılıyordu. Ne de olsa devletler, dünyanın pamuk yetiştirilen bölgelerinin potansiyelini ticarileştirme sürecini, tek tek tüccarların ve efendilerin izleyebileceğinden çok farklı yollar izleyerek hızlandırabilirdi.[15]

Bunun sonucunda, pamuk ve sömürgelerin genişlemesi el ele ilerliyor, yerel sanayileri besleyecek hammaddeyi güvenceye almak için oynanan bu büyük oyuna, sadece çaresizce diğerlerini yakalamaya çalışan Rusya ve Japonya değil, Büyük Britanya, Fransa ve ABD gibi yayılmacı büyük güçlerin yanında, Portekiz, Almanya, Belçika ve İtalya gibi küçük emperyalist güçler de katılıyordu.[16]

Her yerdeki işleyiciler, bazen tekstil işçilerinin ve bunların sendikalarının da desteğiyle, bu yeniden yapılanma sürecini destekliyor, Asya ve Afrika'daki çeşitli sömürgelerinden daha fazla pamuk çıkarmak için hükümetlerine baskı yapıyordu. Manchester Pamuk Tedariki Derneği'nin giriştiği çok çeşitli etkinlikler anımsandığında, İngiltere bu emperyalist pamuk projelerinde en uzun geçmişe sahipti. Amerikan İçsavaşı'nın ardından, emperyalist pamuk projeleri daha düşük seviyede de olsa devam etmişti, çünkü Amerikan pamuğunun küresel

piyasalara hızla geri dönmesi bunu daha az zorunlu kılmıştı. Fakat işleme hacmi ve fiyatlar artıp, yeni rakipler ortaya çıkınca, yüzyıl başında İngiltere'de sömürgelerden pamuk getirme arzusu doruğa çıkmıştı. 1901'de Oldham Tekstil İşverenleri Derneği, "pamuğun imparatorluk sınırları içindeki büyümesinin ... önemini ... abartmak mümkün değildir," diye gözlemliyordu. Bir yıl sonra, İngiliz pamuk işleyicileri, pamuk metropolü Manchester'da, hem işleyicilerin, hem de tekstil işçilerinin sendikalarının finanse ettiği İngiliz Pamuk Yetiştirme Derneği'ni kurdular. Dernek, "Lancashire'ın ihtiyacı olan tüm pamuğun imparatorluk sınırları içinde yetiştirilebileceğine" inanıyordu. Oldham Usta Pamuk Eğiricileri Derneği de "bizimki gibi önemli bir ticaret milletinin, muhtemelen imparatorluk sınırları içinde yetiştirilebilecek olan pamuk tedariki için başka ülkelere bağımlı olmaması gerekir," diye bildiriyordu. 1916'da İmparatorluk Pamuk Yetiştirme Derneği de sömürge pamuğu kavgasına katılmıştı, ama bunu Pamuk Yetiştirme Derneği'nden farklı olarak hükümetin himayesi altında yapıyordu. Bu devlet kurumu, sömürgelerde pamuk yetiştirmekle görevlendirilmişti, çünkü "ülkenin gelecekteki zenginliği ve sömürgelerin refahı için, pamuk yetiştiriciliğinin imparatorluğun uygun olan her yerinde mümkün olduğunca hızlı geliştirilmesi zaruri" idi. 1924 yılına gelindiğinde bile, İngiliz ve Yabancı Kölelik Karşıtı ve Yerlilerin Korunması Derneği'nin parlamento sekreteri John Harris, İngiliz hükümetinin bir komisyonunun, "İngiliz İmparatorluğu'ndaki zencileri, bizleri tedarik kıtlığı tehlikesinden kademeli olarak kurtaracak hacimde pamuk yetiştirmeye cesaretlendirmek için hangi adımların atılabileceğini görmek" için araştırma yaptığını bildiriyordu.[17]

Fransa'daki pamuk işleyicileri de sömürge pamuğuna hücuma öncülük ediyordu. Başka yerlerde olduğu gibi, bu çabalar Amerikan İçsavaşı yıllarında başlamış ve savaş sonrasında da bir müddet sürmüştü. 1867'de, Mulhouse'lu pamuk işleyici

Fransız sömürge yetkilisi
Louis Faidherbe.

M. Engel-Dollfus sömürge pamuğu için lobi yapmış, 1889'da ise Guadeloupe, Cezayir ve Senegal'de kapsamlı deneyimlere sahip bir sömürge yöneticisi olan Louis Faidherbe, "pamuk yetiştiriciliği, sömürgeleştirmenin başarısında en güçlü etkendir" diyerek aynı telden çalmıştı. Ancak yüzyıl dönümünde, Fransız sömürge pamuk projeleri aciliyet kazanmıştı: 1903'te Fransız tekstil girişimcileri, sömürgelerde pamuk üretimini teşvik etmek ve "ulusal pamuk sanayimizin bağımsızlığını" korumak için Sömürge Pamuk Derneği'ni kurmuştu.[18]

Avrupa'nın başka yerlerindeki pamuk işleyicileri de bunları takip etmişti. Belçikalı işleyiciler 1901'de Belçika Pamuk Derneği'ni kurmuş, bu dernek 1903'te Belçika Kongo'sunda pamuk yetiştirilmesi için bastırmaya başlamış, hemen ardından da Teksas'tan Orta Afrika'ya Amerikalı pamuk yetiştiricileri getirmişti. 1904'te Portekizli bürokratlar ve işleyiciler, İngiliz Pamuk Yetiştirme Derneği'ne paralel olarak bir sömürgelerde pamuk yetiştirme derneği kurmuştu. İtalyan Sömürge Pamuğu Derneği'nde organize olan işleyicilerin baskısıyla, İtalyan sömürgeciler de İtalyan kontrolündeki Eritre'de pamuk üretimini genişletmeye odaklanmıştı.

Pamuk ihracat piyasalarına hâkim olmasına rağmen ABD'de bile pamuk işleyicileri, pamuk üretimi yapılan toprakların genişletilmesi için baskı yapıyordu. Bu lobiciliğin uzun bir geçmişi vardı ve toprakların genişlemesi ile pamuk yetiştiriciliği arasındaki bağlantı, savaş öncesi on yıllarda kuzeyli ekonomik seçkinler arasındaki tartışmaların önemli bir konusunu oluşturuyordu. "Serbest işgücü" dediği şeye coşkuyla inanan, Massachusettsli pamuk işleyicisi Edward Atkinson, 1860'larda Teksas'ta pamuk üretiminin büyük bir genişleme potansiyeline sahip olduğuna işaret etmiş ve pamuk tarımında kullanılabilecek bölgelerden yerli halkların çıkarılması ve pamuğun kıyıya taşınması için demiryolları inşa edilmesi amacıyla hükümete çağrıda bulunmuştu. Bu fikirler İçsavaş'tan sonra daha da ağırlık kazanmıştı. Aralarında Atkinson'un da bulunduğu New England işleyicileri ve güneyli pamuk ekicileri, 1868'de Ulusal Pamuk İşleyicileri ve Ekicileri Derneği'ni kurmuş, böylece öncelikle Mississippi ve Teksas'ta pamuk tarımının genişlemesini teşvike çalışmıştı, ki bu, Avrupalı emperyalist seçkinlerinkilere çok çarpıcı biçimde benzeyen bir projeydi. Yirminci yüzyılın başlarında, New England Pamuk İşleyicileri Derneği, pamuk tarımına ayrılan toprakların genişlemesi için baskı yapmaya devam etmişti.[19]

Bu genişlemeyi mümkün kılmak için, işgücünü seferber etmenin yanı sıra, Mississippi üzerinde setler inşa edilmesi gibi devlet destekli altyapı projelerine başvuruyorlardı. Bu işleyiciler ve ekiciler için söz konusu olan, özellikle de "Pamuk Eyaletlerine çalışan nüfus getirilmesi"ydi. 1904'te işleyiciler hâlâ "işgücü sorunundan" yakınıyor, artan göçün bunu çözeceğini umuyordu. Ancak tüm diğer sanayi milletleri gibi, ABD de toprak meselesini, devasa yeni arazileri ele geçirip bünyesine katarak çözmüştü.[20]

***

Bu yutma sürecinin ilk dalgası, dünyanın şimdiden beyaz altını küresel piyasalara tedarik etmekte olan kısımlarında pa-

muk yetiştiriciliğinin genişletilmesine odaklanmıştı. Gördüğümüz üzere İçsavaş'tan sonra, İngiltere Hindistan'daki sömürge kontrolünü sürekli güçlendirmişti. Bu şekilde, Haydarabad emiri 1876'da Berar'ın kendi denetimine geri verilmesini talep ettiğinde, emir'in hükümeti Manchester lobicilerine açıkça, "bu topraklarda pamuk yetiştiriciliğinin geliştirilmesinin öneminin kesinlikle farkında olduğunu ve gelecekte bu üretimin artmasını sağlamaya memnuniyetle özen göstereceğini" dile getirmiş olmasına rağmen, İngilizler reddetmişti. Küresel pamuk ekonomisine derinden katılmış olan Mısır, 1882'de bir İngiliz sömürgesine dönüştürülerek, "Mısır'daki talihsiz keşmekeş"in, yani devletin uluslararası borçlarını ödeyememesinin yaratmış olduğu "çok yıkıcı etkiler"in işleyiciler arasında uyandırdığı kaygılar hafifletilmişti. Mısır topraklarının kontrolü, pamuk tarımının genişlemesiyle el ele ilerlemişti. 1861'de 105.000 hektarda pamuk yetiştirilirken, elli yıl sonra bu araziler 715.000 hektara çıkmıştı. Bu genişleme için gereken topraklar, kısmen buğday tarlalarının pamuğa ayrılmasından, kısmen de demiryolları ve yol inşaatı sayesinde artık ticari tarıma açılmış olan eskiden üretim yapılmayan toprakların sulanmasından sağlanmıştı. 1899'a gelindiğinde, Mısır'ın Delta Demiryolu Şirketi 111.130 ton pamuk ya da toplam yıllık hasadın yüzde 40'ını taşıyordu. 1902'de ise Assuan ve Asyut'taki barajlar, pamuk yetiştirilen bölgelere yıl boyunca daha düzenli bir su tedarikini mümkün kılmıştı.[21]

Ama yirminci yüzyılın başlarında dünyanın başka pamuk yetiştirilen bölgeleri de çıktılarını muhteşem ölçüde artırmıştı. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nda, eskiden göçebe boylar tarafından hayvan otlatmak için kullanılan Çukurova topraklarının gitgide pamuk tarlalarına dönüştürülmesiyle, pamuk tarımında genişleme olmuştu. 1908'e gelindiğinde, ekilebilir toprakların dörtte biri pamuk için kullanılıyordu. Brezilya'daysa pamuk yetiştiriciliği, 1860'ların pamuk patlaması sırasında Ceara'ya doğru genişlemiş, burada geçimlik üretim

yapan çiftçiler, dünya piyasaları için üretime sürekli daha fazla yer ayırmıştı. 1870'lerin başlarında pamuk fiyatlarının düşmesiyle üretim de azalsa bile, pamuk imparatorluğu yeni ve kalıcı bir mevki edinmiş, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında bu alanı tekrar genişletmişti. 1921-22'de 566.000 hektarlık toprak pamuk yetiştiriciliğine tahsis edilmişti, 1930'larda ise, altyapı inşaatı ve Campinas Tarım Enstitüsü gibi kurumların kurulması şeklinde gelen devlet desteği sayesinde, Brezilya dünyanın dördüncü en büyük pamuk yetiştiricisi haline gelmişti.[22]

Diğer daha eski pamuk yetiştirilen bölgelerde de, ticari üretim artmıştı. Peru'da pamuk tarımına sürekli daha fazla toprak ayrılıyordu ve bunun sonucunda pamuk ihracatı çarpıcı biçimde artarak, 1861 ile 1865 yılları arasında yıllık ortalama 322 tondan, 1916 ile 1920 arasında yıllık ortalama 26.760 tona çıkmıştı. Birkaç bin kilometre güneyde, Arjantin'de ise, ithalatı kendisi karşılayarak büyümeye yönelik büyük bir program kapsamında, hükümet sanayileşen ülkeyi ham pamukta kendi kendine yeterli hale getirmek için büyük çabalar harcamıştı.[23]

***

Ancak pamuk üretimine eklenen kapasite anlamında en büyük etki, ABD pamuk kompleksinin daha da genişlemesinden gelmişti. Buradaki genişleme bazı açılardan Rusya'dakiyle karşılaştırılabilir şekilde olmuştu; devlet makamları ve askeri birimleri, komşu toprakları ele geçirmiş ve erişilebilir kılmak için yeni altyapıların inşasına öncülük etmişti. Rusya'da olduğu gibi, devlet sırf ihracat için pamuk üretimini kolaylaştırmak adına, sonraları bataklıkları kurutacak, suyollarını kontrol altına alacak ve sulama altyapısını inşa edecekti. Ancak Rusya Orta Asyalı yetiştiricileri seferber edip (Osmanlı İmparatorluğu döneminde Çukurova'da da olduğu gibi) göçebeleri pamuk yetiştirmeleri için yerleşmeye zorlarken, ABD pamuk yetiştirilen toprakların çoğu yerli sakinini yurtların-

dan sürüp, onların yerine daha doğudan Avrupalı göçmenleri bu topraklara taşınmaya teşvik etmiş, bu amaçla da, tarihçi John C. Weaver'ın ifadesiyle "kafa tutan özel inisiyatifi", "mülkiyet haklarının düzenli, devlet destekli güvenliğiyle" birleştirmişti.[24]

Dolayısıyla dünya piyasalarına yönelik pamuk üretimini artırmak için bir strateji olarak yeni toprakların ele geçirilmesi ve üretime katılması, sadece Avrupalıların sömürgelerini genişletmeleri bağlamında önemli değildi. ABD pamuk imparatorluğu hızlı adımlarla genişlemiş ve tamamen yeni topraklara girmişti. 1860'ta, İçsavaş'tan önce, ABD'de 5.386.897 balya pamuk üretilmişken, 1920'de bu üretim 13.429.000 balyaya çıkarak iki buçuk kat artmıştı. Pamuk için kullanılan topraklar da hızla büyümüştü. Pamuk yetiştirmek için ilaveten 89 milyon hektar arazi pulluğun altına alınmıştı ki bu Güney Carolina eyaletinin veya Portekiz'in toplam arazisinden biraz daha büyüktü.[25]

Pamuk ekilen arazilerin genişlemesi iki farklı biçimde oluyordu. Pamuk üretimi, artık demiryolları sayesinde erişime açılan, Georgia ve Kuzey ve Güney Carolina gibi eski Amerikan pamuk eyaletlerinin daha ücra bölgelerine doğru genişliyor, buralarda beyaz çiftçiler çok daha büyük miktarlarda pamuk yetiştirmeye başlıyordu. Örneğin Güney Atlantik eyaletlerinde, yıllık üretim 1960 ile 1920 arasında 3,1 kat artmıştı. Bunun aksine Tennessee, Alabama ve Mississippi'de ise yıllık pamuk üretimi yüzyılın sonuna kadar aynı düzeyde kalmış, 1920'de ise pamuk arazilerinin verimsizleşmesi ve daha batıdaki bölgelerde daha verimli pamuk yetiştirme alanlarının ortaya çıkmasıyla, yüzde 25 civarında düşmüştü. Ancak toprakların verimsizleşmesine rağmen, pamuk üretimi Yazoo-Mississippi Deltası gibi bazı bölgelerde çarpıcı ölçüde genişlemiş, yeni demiryollarının, kanalların ve setlerin inşası sayesinde çok sayıda Afrika kökenli Amerikalı buralarda pamuk yetiştirmiş, bunun sonucunda 1900'lerde "dünyanın

en yüksek ölçüde uzmanlaşmış pamuk üretim bölgelerinden biri" ortaya çıkmıştı. Ancak pamuk tarımının en çarpıcı genişlemesi daha da batıda yaşanıyordu. Arkansas, Louisiana, Oklahoma ve Teksas'ta pamuk üretimi 1860'ta 1.576.594 balyadan, 1920'de 7.283.000 balyaya çıkarak, Amerikan İçsavaşı'ndan sonraki yarım yüzyıl içinde 4,6 kat artmıştı. En önemli genişleme Teksas'ta meydana gelmiş, çiftçilerin 1860'ta sadece 431.463 balya pamuk ürettiği bu eyalet, 1920'de üretimini on kat artırarak 4.345.000 balyaya çıkarmıştı. Aslında tek başına Teksas'ın 1920'de yetiştirdiği pamuk, tüm güney eyaletlerinin 1860'ta yetiştirdiğinin yaklaşık yüzde 80'ine denk geliyordu. 1910'ların sonu ve 1920'lerin başlarındaysa, federal hükümetin sulama altyapısına yaptığı devasa yatırımlar, pamuk tarımının Arizona ve California'nın çorak topraklarına kadar ilerlemesini mümkün kılmıştı.[26]

Dolayısıyla bu arazi genişlemesi, yani "büyük toprağa hücum", ABD'nin pamuk imparatorluğu içindeki konumu açısından hayati önemde olduğu kadar, dünyanın başka bölgelerindeki gelişmelerle de paralellikler gösteriyordu. Pamuk yetiştirilen bu yeni arazilerin çoğu, 1848'de Meksika'dan ele geçirilmişti ve bu topraklara el konulmuş olmasa, yirminci yüzyılın başında dünyanın en önde gelen pamuk üreticisi ABD değil, Meksika olurdu.

Bu arazilerin sisteme katılması, topraklara el konulması kadar, altyapının ilerlemesine de dayanıyordu. 1880'lerin ortalarından önce Oklahoma'da demiryolu yoktu, 1919'da ise bu eyalet 10.454 kilometre demiryoluyla örülmüştü. Teksas'ta 1870'te 1137 kilometre demiryolu varken, 1919'da 25.780 kilometre demiryolu, Blackland bozkırının verimli topraklarına kadar uzanmış, Houston ve Texas Central demiryolları bunu 1872'de Dallas'a bağlamıştı. Bu gerçekleşince, pamuk üretimi de patlamıştı: Dallas ilindeki yetiştiriciler 1870'te 3834 balya pamuk yetiştirirken, bu rakam sadece on yıl içinde yüzde 465 artarak, 1880'de 21.649 balyaya çıkmıştı.[27]

Pamuk yetiştiricilerinin gelmesi, çoğu durumda yerli halkları yerinden ediyordu. Savaş öncesi yıllarda Georgia, Alabama ve Mississippi'nin pamuk yetiştirilen topraklarında yaşayan yerli halklar batıya doğru itilmişti. Şimdi bu baskı tekrar başlamıştı. Ekim 1865'te Kiowa ve Comanche'ler Teksas'ın merkezinde, Kansas'ın batısında ve New Mexico'nun doğusundaki toprakları terk etmeye zorlanmış, bu topraklar, başka şeylerin yanında pamuk çiftliğine dönüştürülmüştü. Bundan hemen sonra, Teksas yaylalarındaki yerlilerin çoğu, Oklahoma'da kendilerine ayrılan bölgelere sürülmüş, 1874 ve 1875'teki Red River Savaşı sırasındaysa güneybatı yerlilerinin sonuncuları da Oklahoma'daki özel bölgelere taşınmaya zorlanarak, pamuk yetiştirmek için daha fazla arazi açılmıştı.[28]

Ancak bu Amerikan yerlileri yeni yurtlarında da rahat edemeyecekti. Oklahoma 1880'lerden itibaren, yerli nüfusu en verimli topraklardan sürmeyi uman beyaz yerleşimcilerin baskısı altına girmişti. 1889'da ABD hükümeti pes ederek, Oklahoma merkezindeki topraklar üzerindeki haklarından feragat etmeleri için Creek ve Seminole'lere ücret ödemişti. Sonraki birkaç yıl içinde gelen "toprağa hücum" dalgaları, Oklahoma'nın farklı kısımlarındaki yerli halklar üzerinde daha fazla baskı oluşturmuştu. Oklahoma'nın verimli toprakları ve demiryolu inşaatı sayesinde dünya piyasasına açılan altyapısı, pamuk yetiştiriciliğini kârlı bir yatırım haline getirince, çoğu beyaz yerleşimci de bu işe girişmişti. 1907'ye gelinip Oklahoma bir eyalet olduğunda, 810.000 hektardan fazla arazide pamuk yetiştiriliyor ve üretim 862.000 balyaya ulaşıyordu, oysa 1890'da 449 hektarda 425 balya yetiştirilmişti. Tek bir örneği ele almak gerekirse, Cleveland ili, bir zamanlar Quapaw'ların vatanı olan topraklarda 1890'da otuz dokuz, 1909'da ise 11.554 balya pamuk üretmişti. Sonradan burada Creek ve Seminole halkları yaşamış, bu boylar 1820'lerin sonunda ve 1830'larda topraklarının pamuk çiftliğine dönüştürülmesi için ABD'nin güneydoğu bölgelerini terk etmeye zorlanmıştı. Pamuk ekici-

leri Amerika'nın yerli halklarını topraklarından kovuyor, ama zaman içinde bunların bazılarını pamuk çiftliklerinde çalışmak için işe alıyordu. ABD'nin başka yerlerinde olduğu gibi Oklahoma'da da, Amerika'nın yerli halklarının arazilerine el konulmasıyla, pamuk yetiştirilen arazilerin genişlemesi el ele ilerliyor, pamuk imparatorluğunun daha da genişlemesinde devlet zorlaması büyük rol oynuyordu.[29]

***

Pamuk imparatorluğu ABD, Orta Asya, Mısır ve Kore'nin yanında başka yerlerde de devasa arazilere genişlemişti. Ancak devlet adamları ve kapitalistler pamuğun sınırlarını daha da ileri itiyor, özellikle de Afrika, Avrupalıların bu yöndeki çabalarının odağına yerleşiyordu. Aslında Avrupalıların bu çabaları da, ABD'nin ve Rusya'nın kendi pamuk imparatorluğunu başarılı olarak genişletmesiyle doğrudan ilişkiliydi ve kendilerini ABD'nin pamuk tedarikinden bağımsız kılma hedefine odaklanmıştı. Başka bir deyişle, Afrika, Avrupa'nın "Güney"i ve "Batı"sı, yani hammadde, işgücü ve tarımsal emtia tedarikçisi haline gelmeliydi, çünkü yükselen ABD'nin sanki sınırsızmış gibi görünen sanayi hammaddesi arzının ve arazilerinin genişlemesiyle bir "tehdit"[30] olarak ortaya çıkan Rusya'nın küresel meydan okumalarına karşı koymak için böyle olması gerekiyordu. Afrika'da pamuk yetiştirmeye yönelik emperyalist çabalar, pamuk imparatorluğunun yeni "ulusal" anayasasının en önemli maddesiydi.

Örneğin Almanya'yı ele alalım. Sömürgeciliğe geç kalan bu ülkede, pamuk işleyicileri ve emperyalist devlet adamları, on dokuzuncu yüzyılın son on yılında, Afrika'daki topraklarından pamuk tedarik etmek için hummalı çalışmalara girişmişti. Bu hiç şaşırtıcı değildi, çünkü 1900'lerde Alman pamuk sanayii, Avrupa kıtasının en önemli, dünyanınsa üçüncü büyük sanayiiydi. Verimdeki önemli artışlara rağmen, doğrudan pamuk eğirmekle ve dokumakla uğraşan işçilerin sayısı nere-

deyse dört yüz bine çıkmıştı ve 1913'te Alman sanayi işçilerinin tahminen sekizde biri bu alanda çalışıyor, "pamuk sanayiinin sağlıklı gelişimini, ulusal ekonomi için hayati bir sorun" haline getiriyordu. Çıktılarının değeri, tüm yerli sanayi içinde en önemli payı alıyor ve ülkenin en önemli ihracat ürününü oluşturuyordu. Alman pamuk sanayii 1897'de 1 milyar Mark değerinde mal üretmişti, bu ise bir sonraki en büyük sanayi olan kömürden yüzde 36, Almanya'nın ekonomi mucizesini sembolize eden ve tarihsel imgelerimize damgasını vuran, erkek egemenliğindeki demir ve çelik sanayiininkinden yüzde 45 daha fazlaydı. Aynı zamanda Almanya'nın başka hiçbir sanayi dalı, en zaruri hammaddesi için diğer ülkelere pamuk kadar bağımlı değildi. Tüm ham pamuk dışarıdan geldiği için, bu Almanya'nın en maliyetli ithalatı oluyordu. 1902'de Almanya'ya tam 453.000 ton pamuk ithal edilmişti. Pamuk işleyicisi Karl E. Supf, "Pamuk sultan en güçlü hükümdar haline geldi ve sosyal durumu derinden etkiledi, hatta tamamen yeniden düzenledi," diye gözlemliyordu.[31]

Sanayinin boyutları dikkate alındığında, Alman pamuk sanayicileri anlaşılır şekilde, bol, düzenli ve ucuz ham pamuk tedariki sağlama arzusunu dile getiriyordu. Alman mekanize pamuk sanayii, başlangıcından beri bu tedariki büyük ölçüde ABD'den karşılıyordu. Ancak 1860'lardaki pamuk kıtlıkları, ham pamuk için ABD'ye bağımlı olmanın tehlikelerini, pamuk sanayicilerinin ve devlet adamlarının kafasına silinmez şekilde kazımıştı. Hint ve Mısır pamuğu kriz sırasında piyasa payını artırmış, ama 1880 ve 1890'larda ABD, yılına bağlı olarak, Alman pamuk sanayiinin pamuk ihtiyacının yüzde 50 ila 90'ını karşılamıştı.[32] Piyasa hâkimiyetinin bu denli ezici olması, pamuk çevrelerini kaygılandırıyordu. Yüzyılın sonlarında Alman ve Avrupalı pamuk ithalatçılarının, Japonya, ABD'nin güneyi ve Meksika gibi yerlerde yeni ve rekabetçi, düşük maliyetli işleyicinin ortaya çıktığını fark etmesiyle bu kaygılar da keskinleşmişti.

Alman işleyicileri ve devlet adamları, 1880'lerde bir sömürge imparatorluğu kurulmadan önce bu durumu değiştirmek için fazla bir şey yapamıyordu. Ancak Almanya Afrika'da ve güney denizlerinde sömürgeler ele geçirince, "pamuk meselesi"ni çözmek için yeni yollar ortaya çıkmıştı. Yüzyılın başında pamuk sanayicileri küresel bir "*Baumwollkulturkampf*"tan, yani bir "pamuk yetiştirme savaşı"ndan bahsederken, Afrika pamuğuna olan ilgi de doruğa çıkmıştı. Bu kaygılar yüzünden, işleyiciler 1896'da, sömürgeleri yurtiçindeki sanayiler için bir hammadde kaynağı olarak kullanmaya yönelik bir kuruluş olan Sömürge Ekonomi Komitesi'ni kurmuştu. Komitenin çalışmalarına, dört yüzden fazla Alman pamuk sanayicisi kaynak sağlıyordu.[33]

Pamuk sanayicilerinin Alman sömürgelerinde ham pamuk üretimiyle ilgilenmesine dört etken neden oluyordu. Bunlar 1898 ile 1904 arasında iki kattan fazla artan pamuk fiyatlarının yüzyılın sonunda yükselmesinden derin kaygı duyuyordu. Alman sanayicileri, başlıca iki yetiştirici olan ABD ve Hindistan'daki pamuk tüketiminin sürekli büyümesinin, bu fiyat artışlarının temel nedeni olduğunu savunuyor, bu artışın kalıcı olduğunu düşünüyordu. En çarpıcı olarak, ABD İçsavaş'tan önce yetiştirdiği pamuğun sadece yaklaşık yüzde 20'sini kendi fabrikalarında kullanırken, bu oran 1870'lerde yaklaşık yüzde 33'e, 1900'den sonraysa yaklaşık yüzde 50'ye çıkmıştı. Üstelik çoğu Amerikan sanayici ve toprak sahibi gibi, Alman işleyicileri de, ABD'nin küresel piyasaların şimdi ihtiyaç duyduğu tüm ilave pamuğu ekmek, budamak ve harmanlamak için gereken yeterli ucuz işgücünden mahrum olmasından ürküyordu. İşgücü kıtlığının, zamanla Amerikan pamuk tarımının genişlemesini kısıtlayacağını savunuyorlardı. Ayrıca pamuk piyasası çalkantılı halde kalmıştı, bu fiyat dalgalanmaları da kârlı bir üretim planlamasını güçleştiriyordu. Bunun aksine sömürge pamuğu, istikrarlı ve düşük fiyatlar vaat ettiği gibi,

1860'ların pamuk kıtlığı sırasında yaşadıkları piyasa kesintilerinin tekrarlanmasını önlemede de faydalı olabilirdi.[34]

Bu darlığı hiç aklından çıkarmayan işleyiciler, yeni gelişen işleyici ülkeler, özellikle Japonya'nın ABD pamuğuna olan talebinin, kendi tedariklerini daha da azaltmasından korkuyordu. Pamuk işleyicileri kendi gündemleri için geniş bir politik destek sağlamak amacıyla stratejik bir hamle yaparak, işçi sınıfının ayaklanmasını önlemek için gelişmiş bir pamuk sanayiinin gerektiğini savunuyordu. Karl Supf Amerikan İç-savaşı'nın korkunç sosyal sonuçlarını anımsatarak, "pamuk sanayiindeki ... bir krizin, sonuçları öngörülemez olan bir sosyal tehlikeyi de içerdiği" sonucuna varıyordu. Genellikle sömürgeciliğe karşı olan sosyal demokratlar bile, sömürge pamuğunun, ABD'nin "pamuk tekelini" kıracağı umutlarını dile getiriyordu. Bu pamuk kapitalistlerinin harika planı, Alman işleyicileri için Alman denetimindeki topraklarda Alman gözetimi altında pamuk yetiştirmek, yani aslında Amerikan ve Rus rakipleri gibi olmaktı.[35]

Pamuk sanayicileri bu tezlerini Alman kamuoyuna cesurca sunmuştu. Bunların çıkarları, sömürgelerden pamuk tedarikinin büyük bir jeostratejik öneme sahip olduğunu savunan güçlü devlet adamları ve bürokratların çıkarlarıyla çakışıyordu. Alman bilgin, mühendis ve Afrika uzmanı Ernst K. Henrici'nin 1899'da gözlemlediği üzere, "Halklar arasındaki büyük ekonomik rekabette, kitlesel üretim ve kitlesel tüketim en önemli şey haline gelmektedir. Sömürgelerimiz anavatana gerçekten faydalı olacaksa, büyük miktarlarda hammadde teslim etmeye çabalamaları gerekir, bunun karşılığında anavatanın sanayi ürünlerinin büyük miktarını satın alabilirler." Kısacası sömürge pamuğu, "Amerika'nın tecavüzüne" karşı koymanın tek yoluydu.[36]

Sömürge pamuğu, güçlü ulusal sanayilerle güçlü bir ulus devletin yeni işbirliğini sembolize ediyordu. Bu işbirliği aslında, rakip kapitalist uluslarda ulusal sermayenin güçlenmesine

odaklanmış olan yeni bir küresel kapitalizm biçimini betimliyordu.[37]

Pamuk yetiştiriciliği, Avrupalıların Afrika'ya yayılmasında başından beri önemliydi. Örneğin Almanya 1888'de, yani Afrika keşiflerinin başlamasından sadece dört yıl sonra, burada dünya piyasaları için pamuk yetiştirmeye yönelik ilk sistematik denemelere girişmişti. Samoalı bir pamuk ekicisi olan Ferdinand Goldberg Mayıs 1890'da, Alman sömürgesi Togo'ya gelerek, burada pamuk yetiştirme imkânlarını araştırmaya başlamıştı. Bu deney başarısız olsa da, Alman imparatorluk hükümeti, göreceğimiz üzere 1900'de bir denemeye daha girişerek, Alabamalı pamuk çiftçilerini Togo'ya gidip, burada pamuk tarımını genişletmekle görevlendirmişti. Sömürge bürokratları ve pamuk işleyicileri aynı dönemde Alman Doğu Afrika'sında devasa pamuk çiftlikleri kurmuştu. Alman tekstil sanayicileri Heinrich ve Fritz Otto 1907'de, Alman Doğu Afrika'sındaki Kilossa'da bir pamuk tarlası açmış, üç yıl sonra yaklaşık bin işçi tam 15.000 hektarlık arazide pamuk ekmeye başlamıştı. Kısa süre sonra Otto'lara, Leipzig Pamuk Eğirme Fabrikası ve Saksonya'daki Zittau'dan gelen işleyici Hermann Schubert de katılmıştı.[38]

Fransız pamuk işleyicileri ve sömürge bürokratları da benzer çabalara girişmişti. Sömürgecilerin Fransız Sudan'ına, Fildişi Sahili'ne ve Fransız Ekvator Afrika'sına sızması, pamuk temini çabalarıyla el ele ilerliyordu, hatta Fransız sömürgeler bakanı, sömürgelerde pamuk yetiştirmenin geleceğini tüm ayrıntılarıyla inceliyordu. Afrika'nın Fransa'ya pamuk ihracatı ilk başlarda, Fransız sanayiinin tükettiği pamuğun sadece çok küçük bir oranını karşılıyordu, ama bu miktar hızla arttı. Örneğin Fildişi Sahili 1912'de neredeyse hiç pamuk arz etmezken, 1925'te 1995 ton göndermişti. Diğer sömürgelerde de benzer gelişmeler oluyordu. Mozambik'teki Portekizli sömürgeciler ilk pamuk yetiştirme deneylerine 1901'de başlamış, bu çabalar sonucu 1928'de 2720 ton pamuk üretilmişti. Belçikalı-

lar Kongo topraklarındaki ilk pamuk yetiştirme çalışmalarına 1890'da girişmiş ve aşırı şiddet uygulanması sonucu, üretim 1920'lerde patlama yapmıştı. Belçika Kongo'sundaki köylü yetiştiriciler 1920'de 1542 ton, 1931'de 44.815 ton, 1941'de ise 141.520 ton pamuk üretmişti. Bu dikkate değer miktar, Pamuk Sultan'ın tahtına kurulduğu, ABD'nin İçsavaş öncesi üretiminin yaklaşık yüzde 15'ine denk geliyordu.[39]

Ancak Afrika'da pamuk yetiştirmek için en ciddi emekleri İngilizler vermişti. 1913'te Afrika'dan Avrupa'ya ihraç edilen pamuğun yüzde 74'ü İngiliz sömürgelerinden geliyordu. İngiliz Pamuk Yetiştirme Derneği'nin gözünden bakıldığında, dünyanın başka hiçbir bölgesi, bol bol toprak ve işgücünün bulunduğu "Batı Afrika'daki mülklerimizden daha büyük atıl potansiyele sahip değildi". Afrika halkları artık Amerika'ya satılamadığı için, Avrupalılar bunları kendi memleketlerinde dünya piyasaları için tarımsal emtia yetiştirmeye teşvik etmenin veya zorlamanın kârlı olabileceği sonucuna varmıştı. Toplamda Afrika 1930'da 1050 ton pamuk, yani ABD'nin İçsavaş'tan önceki yıl sattığından biraz fazlasını ihraç etmişti.[40]

Bütün olarak bakıldığında, 1860 ile 1920 arasında Afrika, Asya ve Amerika'da en az 22,6 milyon hektar yeni arazide dünya piyasaları için pamuk ekilmişti; bu topraklar, Massachusetts, Vermont, Rhode Island, Connecticut, New Hampshire ve New York'un toplam alanından daha büyüktü. Yeni yeni pamuk yetiştirilen bu toprakların yaklaşık yüzde 80'i, 1860'ta hiç pamuk yetiştirmeyen bölgelerde bulunuyordu ve bunun büyük çoğunluğu, ancak bu yıllarda sömürgecilerin etkin kontrolü altına girmişti. Gerçekten de, pamuk uzmanları 1905'te tam 15 milyon kişinin, yani dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 1'inin pamuk yetiştirmekle uğraştığını tahmin etmiştir. Emperyalist genişleme ile dünya piyasaları için sürekli daha fazla pamuğun üretilmesi, çözülmez biçimde birbirine bağlıydı.[41]

***

Pamuk imparatorluğunun toprakları güçlü emperyalist devletlerin desteğiyle genişlerken işgücü seferberliğine ilişkin çatışmalar da yayılıyordu. Tek başına toprak asla yeterli değildi. Aslında bu devletlerin karşı karşıya olduğu esas soru, 1865'te ABD'de pamuk işçilerinin özgürleşmesinin ardından gelen sorunun aynısıydı: köylü ekiciler dünya piyasaları için pamuk yetiştirmeye nasıl motive edilebilirdi, yani kırsal bölgelerin dönüşümü nasıl gerçekleştirilebilirdi? Fransız Sömürge Pamuk Birliği'nin ifadesiyle, toprakları elde etmek kolaydı, ama toprağın "kollara, işgücüne ihtiyacı" vardı.[42]

Yerli halkları yüzlerce yıldır yaşadıkları topraklardan sürerek pamuk yetiştirme arazilerini kullanıma açan ABD örneğini, önemli bir açıdan hiçbir sömürge hükümdarı takip etmemişti. Elbette Çukurova, Orta Asya, Mısır ve Doğu Afrika gibi yerlerdeki yerli halklar da pamuğa yer açmak için topraklarının kullanımını terk etmeye zorlanmış, özelde pamuk tarımının, genelde de kapitalizmin coğrafi yayılmasına, topraklara el koyma dalgası eşlik etmişti. Ancak sömürge hükümetleri ve güçlenen ulus devletler genellikle bu köylü yetiştiricileri (kısmen bunların sosyal güçlerinin, göçebe halklarınkinden daha büyük olmasından dolayı), pamuk yetiştirme kompleksine katmaya çalışıyordu. Sömürgeciler bunları yurtlarından sürmek yerine, üç farklı yoldan işgüçlerinden faydalanıyordu. Hindistan, Orta Asya ve Batı Afrika'da olduğu gibi, bazı durumlarda pamuk yerli çiftçiler tarafından yetiştirilmeye devam edilip, Batılı tüccarlara satılıyordu. Dünyanın başka bölgelerinde işgücü, eskiden göçebe olan halkları yerleşmeye zorlayarak seferber ediliyordu. Göreceğimiz üzere Orta Asya ve Çukurova'da durum buydu, bu yaylalarda yüzlerce yıldır hayvanlarını otlatmış olan göçebe gruplar, Anadolu'nun en önemli pamuk yetiştirme kompleksine yer açmak için toprağa yerleşmeye zorlanmıştı. Cezayir ve Alman Doğu Afrika'sı-

nın yanında, Meksika ve Arjantin'in bazı kesimleri gibi daha başka bölgelerde ise, başka yerlerden yerleşimciler gelip, yerli halkların çiftliklerde pamuk yetiştirmesini organize etmişti.[43]

Sömürge bürokratları ve kapitalistler hangi stratejiyi kullanmış olursa olsun, başka pamuk yetiştirilen kırsal bölgelerde gördüğümüz gibi, ticari pamuk tarımına doğru sürüklenme, zaman içinde sosyal yapıları kalıcı olarak şekillendirmişti. Rusya'nın Orta Asya toprakları bu dönüşümün bir örneğini sunar. Rus işgalinden önce, Orta Asyalılar pamuk yetiştiriyor, iplik eğiriyor ve kumaş dokuyor, bunun bir kısmını kendi ihtiyaçları için kullanırken, geri kalanını uzak piyasalara ihraç ediyordu. Hatta Orta Asya'nın her yerinde, pamuk ve pamuk ürünleri en önemli sanayi dalıydı. Bu yıllarda, pamuklu kumaş ve iplik taşıyan beş bine varan deveden oluşan kervanlar, Orta Asya Hanlıkları ile Rusya arasındaki kırları aşıyordu. Bu serpilen sanayi için gereken ham pamuk, küçük aile çiftliklerinde, birçok mahsulden biri olarak hasat ediliyor, genellikle aynı tarlayı buğdayla paylaşıyordu. Ailenin işgücüyle yetiştirilen pamuğun çoğunluğu, ev içinde tekstil üretiminde kullanılıyor, yerel tüccarlar küçük miktarlarda pamuğu, uzak piyasalarda satılması için işlenmek üzere satın alıyordu.[44]

Dolayısıyla Orta Asya, Rusya için işlenmiş pamuklu tekstil kaynağıydı. Ancak on dokuzuncu yüzyılın son on yıllarında, Rusya bu toprakları ele geçirdikten sonra, Moskova ve St. Petersburg'daki fabrikalar için ham pamuk tedarikçisi haline gelmişlerdi. Rus kapitalistler ve sömürge bürokratları, bu dönüşümü sağlamak için, Orta Asya'nın pamuk yetiştirilen kırsal bölgelerini hızla ve kökten yeniden şekillendirmişti. İlk başlarda, pamuk imparatorluğunun her yerinde olduğu gibi, metropollerden tüccarlar ve Rus tekstil şirketlerinin acenteleri gelip, küçük çiftçilerden pamuk satın almış, yenilemeyen bu mahsulde uzmanlaşmalarını sağlamak için onlara kredi temin etmişti. Pamuk ihracatı genişledikçe, bu şirketler gitgide mahsulü Rus metropollerine ihraç etmekte uzmanlaşmış ve

Orta Asyalı pamuk yetiştiricileri, 1913.

kalabalık köylü yetiştiricilerle uğraşan yerli bir kapitalist sınıfı ortaya çıkmıştı, ki buna paralel gelişmeler, ABD'nin güneyi ile Hindistan'da da yaşanıyordu. Bunlar küçük çiftçilere gereken çalışma sermayesini sağlamış, genellikle yılda yüzde 40 ile 60 arasında faiz bindirmişlerdi, ama yüzde 100'den fazla faiz oranları da görülmüyor değildi. Bu abartılı faiz oranlarına, birkaç kötü hasat veya bir fiyat düşüşü de eklenince, köylüler toprakları üzerindeki kontrollerini düpedüz kaybetmese bile, tamamen bu avans veren tüccarlara bağımlı olmalarına yetiyordu.[45]

1880'lere gelindiğinde, Rus girişimciler, küçük çiftçilerin yetiştirdiği pamuğa ek olarak büyük pamuk çiftlikleri kurmaya başlamıştı. Ancak bu çiftlikler, işgücü yokluğu yüzünden çabucak başarısız olmuştu. Başka yerlerde olduğu gibi, köylü yetiştiriciler ücret karşılığı çalışmaya karşı çekimser davranıyor, kendi başlarına veya kiraladıkları topraklarda çalışmayı tercih ediyordu. Bir Alman gözlemci şunları kaydetmişti: "Bu tür işlerde çalıştırılabilecek olan çok az mülksüz insan var. Topraksız yerliler, kiralanmış küçük toprakları kendi başlarına ekmeyi tercih ediyor. Bu yüzden, büyük çiftliklerde pa-

muk ekimi, mevsimin çok geç dönemlerinde oluyor. ... Büyük çiftlikleri olan girişimciler, yetiştirilen tüm pamuğun toprak sahibine teslim edilmesi koşuluyla, bunları küçük parçalar halinde yerlilere kiralamaya zorlanıyor."[46]

Bunun sonucunda, hem büyük pamuk çiftlikleri için yeterli sayıda işçinin seferber edilememesi, hem de toprak sahiplerinin/işgalcilerin zayıf konumu yüzünden, ABD'nin Güney'inde hâkim olana benzeyen bir ortakçılık sistemi ortaya çıkmıştı. St. Petersburg'daki Alman konsolosu 1909'da bu değişen sosyal ilişkileri fark etmiş, "ekicilerin uzun zamandır yerleştikleri toprakların sürekli daha fazlası, sermaye zengini tüccarların eline geçiyor; toprağın eski sahipleri, çoğu vakada eskiden kendi mülkleri olan topraklarda, bunları satın alanların kiracısı olarak çalışmaya devam ediyor," şeklinde kayıt düşmüştü. Toprak sahiplerinin/işgalcilerin yaşadığı kriz sonucunda, büyük toprak parçaları aracıların eline geçiyor, bu topraksız köylü yetiştiricilerin ücret karşılığı çiftliklerde çalışmayı reddetmesi, toprak sahiplerini bunlarla ortakçı olarak anlaşmaya zorluyordu. Pamuk topraklarının bu kesimindeki sosyal yapılar, başka yerlerde olduğu gibi, birkaç on yıl içinde önemli ölçüde değişiyor, borçlu çiftçilerden ve topraksız tarım işçilerinden oluşan büyük bir grup ortaya çıkıyordu.[47]

Aslında ortakçılık genellikle, ücretli işçiliğe çıkan yolda sadece bir ara duraktı. Pamuk üretilen kırsal bölgeleri silip süpüren o büyük topraklara el koyma dalgasının bir sonucu olarak, sürekli artan sayıda yetiştirici, kendi tercihlerine rağmen zaman içinde işçi olarak çalışmaya başlamıştı. Borca batmış olan küçük çiftçiler topraklarını kaybediyor, dolayısıyla işçiliklerini satmaktan başka seçenekleri kalmıyordu. 1910'da Fergana pamuk bölgesinde yaklaşık iki yüz bin topraksız işçi vardı. 1914'te Fergana nüfusunun yaklaşık 25 ile 30'u topraksızdı ve Rus devleti ile pamuk kapitalistlerinin kararlı hamleleri sayesinde, Orta Asya'nın kırsal bölgeleri, Amerika'nın Güney'ini andırmaya başlamıştı. Buna ek olarak, Türkistan'daki çok sa-

yıda göçebe, topraklarını yitirdikleri ve hayvanlarını besleyecek yem bulamaz hale geldikleri için, artık yerleşik hayata geçmek ve tarım işçisi olmak zorunda kalmıştı. Küreselleşme insanları bir kez daha belli yerlere, özellikle de kendilerinin olmayan yerlere sabitliyor, bu esnada onları tarım kaynaklarını kontrol edemeyecek duruma düşürüyordu.[48]

Orta Asya ekonomilerinin çarpıcı bir biçimde yeniden şekillendirilmesi, Rus pamuk işleyicileri için yeni pazarlar açmış, bir İngiliz gezgin 1889'da, "para ... Bombay ve Manchester'ın ceplerinden alınıp, Nijni Novgorod ve Moskova'nın ceplerine aktarılıyor," diye gözlemlemişti. Pamuk yetiştiriciliğine odaklanmanın tırmanmasının, başka yerlerde olduğu gibi Orta Asya'da da gıda güvenliği üzerinde ciddi bir etkisi olmuştu. Dünyanın diğer pamuk yetiştiren bölgeleri gibi, burası da artık gıda ithalatına bağımlı olmuş, aynı anda köylülerin gelirleri, pamuk piyasasındaki "dalgalanmalardan dolayı son derece büyük tehlikelere" maruz kalmıştı. Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte, sınıf yapısının yeniden şekillenmesinin yanında, yerel tarımın nakit getiren mahsullere yönelmesi sonucu baş gösteren gıda mahsullerindeki devasa eksiklik, korkunç kıtlıklara yol açarak, nüfusun önemli ölçüde kırılmasıyla sonuçlanmıştı. Örneğin Türkistan'daki nüfus, 1914 ile 1921 arasında 1,3 milyon kişi ya da yüzde 18,5 oranında azalmıştı.[49]

Devletlerin toprakları idari, altyapısal, yasal ve askeri araçlarla kontrol etme çabaları, güçleri ve kaynaklarıyla birlikte keskinleşirken, pamuk yetiştirecek işgücünün tam olarak nasıl seferber edileceği sorusu güncelliğini koruyordu. Uzmanlığa talep büyüktü. Kölelerin soyundan gelen küçük bir grup Afrika kökenli Amerikalının, Alman sömürgecilerin Togo'daki pamuk tarımını yeninden şekillendirme çabalarında nasıl olup da önemli bir rol oynayabildiğini anlatan şaşırtıcı, hatta inanılmaz öykü, hem ulusal sanayiler için sömürgelerdeki pamuk kaynaklarına erişme çabalarını, hem de pamuk yetiştiren işgücü bulmak için sürdürülen savaşı gözler önüne sermektedir.

***

Graf Waldersee adlı gemi New York Limanı'ndan çıkıp, Atlantiğin ötesine, Almanya'nın Hamburg kentine doğru buharlarını savurarak yola çıktığında, 1900 yılının fırtınalı bir Kasım sabahıydı. Trinity Kilisesi'nin uzaklaşan kulelerine, tepesindeki Manhattan Hayat Sigortası Binası'na ve Özgürlük Heykeli'ne son bir kez bakan iki binden fazla yolcunun arasında, dört kişi göze batıyordu: James N. Calloway, John Robinson, Allen Burks ve Shepard Harris. Bunların hepsi, Alabamalı kölelerin oğullarıydı ve Booker T. Washington'un Tuskegee Sanayi ve Norm Enstitüsü ile bağlantılıydı. Calloway öğretmendi, Robinson, Burks ve Harris ise öğrenci veya yeni mezunlardı. Belki daha da dikkate değer olan, görevleriydi: *Graf Waldersee* gemisine o sabah, uzaklardaki bir ülkede, Alman sömürgesi olan Togo'da onlara yeni bir iş getirecek olan bir yolculuğa çıkmak üzere binmişlerdi; Almanlar Batı Afrika'nın bu dilimini 1884'te ele geçirmişti. Ewe'lerin eski vatanlarında, bu Afrika kökenli Amerikalılar, Alman sömürgecilere ve bunların tebaasına, ihracat için nasıl pamuk yetiştirileceğini öğretecek, "yerel ve rasyonel bir pamuk ekini oluşturma imkânlarını araştıracak ve ... bu ürünün Alman sanayii için pazarlanıp pazarlanamayacağını göstereceklerdi."[50]

Bu Tuskegee uzmanları, sonraki sekiz yıl boyunca Alman sömürgecilere, Afrikalı köylü yetiştiricilerden ihracat için nasıl daha fazla pamuk çıkarabileceklerine ilişkin danışmanlık yapmıştı. Deneysel pamuk çiftlikleri kurmuş, yeni pamuk soyları getirmiş, bir "pamuk okulu" açmış, yerel altyapıyı genişletmiş ve yerel yetiştiricileri pamuk piyasaları için pamuk yetiştirmeye zorlamak için artan ölçüde şiddet kullanmışlardı. Gerçekten de 1900 ile 1913 arasında, Togo'nun pamuk ihracatı otuz beş kat artmıştı.[51]

Pamuk yetiştirme deneyiminden yoksun olan Alman sömürge bürokratları ve tekstil sanayicileri, bu konularda uz-

manlık için ABD'ye bakıyor ve sömürgelerindeki pamuk planları için Afrika kökenli Amerikalıları çalıştırma olasılıklarını hemen araştırıyordu, çünkü diğer sömürgeci rakipleri gibi, "pamuk yetiştirmenin, ezelden beri zencilerin en sevdiği iş olduğunu" varsayıyordu. Bu amaçla, bir Alman aristokratı ve Washington D.C.'deki Alman elçiliğinde tarım ataşesi olan Beno von Herman auf Wain, 1900 yazında Roslindale, Massachusetts'e giderek, Afrika kökenli Amerikan eylemci ve Tuskegee önderi Booker T. Washington ile buluşmuş ve Togo'daki "zencilere, rasyonel ve bilimsel bir şekilde pamuk ekip hasat kaldırmayı öğretmeleri için" pamuk ekicisi ve bir tamirci bulmasına yardım etmesini dilemişti. Washington Eylül sonunda, gitmeye hazır olan dört erkek seçtiğini onaylamıştı. Tuskegee pamuk kısım müdürü olan, kırk yaşındaki James Calloway, bu misyonu yönetecek ve genç üyelerine öncülük edecekti. Calloway, Tuskegee'nin 324 hektarlık çiftliğinden sorumluydu ve biraz Almanca konuşuyordu. Ona katılan John Winfrey Robinson, 1897'de Tuskegee'den mezun olmuştu; Allen Burks 1900 Tuskegee mezunuydu; Tuskegee'ye 1886'da girmiş olan Shepard Harris ise, burada marangozluk öğrenmişti. Bunların hepsi kölelerin oğullarıydı ve Washington'a göre, bu uzmanlardan ikisinin ataları "Afrika'nın bu kısmından gelmişti". Washington Herman'a ısrarla şunları söylüyordu: "Şirketinizin, Güney'de halkımız üzerinde yapılmış olan hatanın aynısını, yani onlara pamuktan başka bir şey yetiştirmeyi öğretmeme hatasını tekrarlamayacağını çok ümit ediyorum. Pamuk yetiştirirken, aynı zamanda yiyebilecekleri bir şeyler yetiştirmeleri de öğretildiğinde, hem maddi, hem de diğer açılardan çok daha iyi ilerleme kaydettiklerini düşünüyorum."[52]

Calloway, Robinson, Burks ve Harris Togo'ya vardıklarında, büyük bir şevkle çalışmaya başladılar. Bir zamanlar Tove Kralı'nın mülkiyetindeki topraklar üzerinde, ABD'de bıraktıklarına çok benzeyen bir pamuk çiftliği kurmaya giriştiler.

İki yüz yerli erkeğin yardımıyla yüksek otları ve ağaçları sökerlerken, yerli kadın ve çocuklar da kalan kökleri toplayıp yakıyordu. Bu ve benzeri çalışmalar sonucunda, Mayıs ayında 10 hektar, Temmuz'daysa yaklaşık 40 hektarlık araziye pamuk ekebilmişlerdi. Sistematik olarak işe başlayıp, Tove halkının biriktirdiği tecrübeleri tamamen göz ardı eden Calloway ve arkadaşları, tarlalara farklı zamanlarda çeşitli türlerden pamuğu ekerek, hangi pamuğun en iyi yetiştiğini ve ne zaman biçilmesi gerektiğini araştırıyordu. Nisan geldiğinde, Calloway Booker T. Washington'a gururla, "çalışmalarımız gelecek vaat ediyor ... pamuk üretebileceğimize inanıyoruz," diye bildiriyordu.[53]

Ancak bu heyecan dolu başlangıca rağmen, Tuskegee uzmanları kısa sürede çok sayıda güçlükle karşılaştı. Örneğin Afrika kökenli Amerikalı ekiciler için, yük hayvanları olmadan başarılı bir pamuk çiftliği işletmesi hayal bile edilemezdi, oysa Tove civarındaki köylü yetiştiriciler, John Robinson'un hayretler içinde bildirdiğine göre, "bir at veya inekten, herhangi bir Amerikalı çocuğun kuduz bir köpekten korktuğu kadar korkuyordu." Bunlar yük hayvanı kullanmaya alışkın olmadığı gibi, hayvanlar da yerel hastalık ortamında fazla hayatta kalmıyordu. Yağmur örüntüsünün anlaşılamaması da sorun yaratıyordu. Temmuz'da yağmurlar başladığında, Tuskegee uzmanlarının vardıklarından hemen sonra ektikleri pamuk çürümüştü. Yerel yetiştiricilerden çok şeyler öğrenebilirlerdi, ama kendi yöntemlerinin üstünlüğüne olan kesin inançları ve yerel dilde iletişim kuramamaları, bu dersleri çıkarmalarını engelliyordu. Tuskegee uzmanları, altyapı yokluğuyla ilişkili neredeyse aşılmaz sorunlarla da karşı karşıyaydı. Çırçır teçhizatlarını birkaç ay önce ülkeye vardıklarında terk ettikleri Lome yakınlarındaki plajdan çıkarmak için, ilk önce yolu arabalarının geçebileceği kadar genişletmek zorunda kalmışlardı. Sonra da arabaları çekmek için otuz kişi bulmaları gerekmiş, yine de teçhizatı getirmeleri iki haftadan fazla zaman almıştı.

Bu şekilde insan gücüne bağımlı kalmaları, çırçır sürecini de aksatıyordu.[54]

Bütün bu güçlüklere rağmen, Calloway, Robinson, Burks ve Harris, deneme çiftliklerinde yaz başında bir balya Mısır pamuğu ve dört balya Amerikan pamuğu, Kasım ve Aralık'ta ise beş balya daha Amerikan pamuğu hasat etmeyi başarmıştı. İnanılmaz ölçüde emek, toprak ve uzmanlık gerektirdiği dikkate alındığında, bu çok zayıf bir hasat olmasına rağmen, hem Calloway hem de Sömürge Ekonomi Komitesi bunu bir başarı olarak görmüştü. Komite buradan, yerel iklimin beklendiği gibi, yüksek kalitede pamuk yetiştirmek için uygun olduğu, yerli halkın bu mahsulü benimsemeye yatkın olduğu ve pamuk yetiştirmek için bol bol, hatta belki de Mısır'daki kadar çok arazi bulunduğu sonucunu çıkarmıştı. Calloway de bu fikirleri paylaşarak, yerli halkların kendi pamuklarını satmak için getirebilecekleri pazarlar kurarak ve köylü üreticileri tarım tekniklerinde, özellikle de pulluk ve yük hayvanı kullanımında eğiterek, üretimin daha da genişletilmesini önermişti. Calloway, eğer bu reformlar benimsenecek olursa, "birkaç yıl içinde bu sömürgeden binlerce balya ihraç edebileceğiz. Bunun dünya piyasaları üzerinde bir etkisi olmayacak; ama Almanya için, özellikle de bu sömürgenin 2,5 milyon nüfusu için büyük faydaları olacak," diye düşünüyordu.[55]

Tuskegee uzmanlarının Togo'daki ilk yıllarında ürettikleri pamuk miktarı son derece küçük olabilirdi, ama Sömürge Ekonomi Komitesi'nin amacı asla, Calloway ve arkadaşlarını büyük bir pamuk yetiştiricisi haline getirmek olmamıştı. Alman sanayicilerinin asıl umudu, bu deneyimli pamuk çiftçilerinin tecrübelerinden ders çıkarmak ve bu bilgileri yerel yetiştiricilere aktarmaktı.[56] En başından beri amaçları, Togo'da pamuk üretiminin, Alman sömürge imparatorluğunun başka yerlerinde olduğu gibi bir "*Plantagenkultur*" yani bir çiftlik ekini değil, bir "*Volkskultur*" yani bir halk ekini olmasını sağlamaktı.

Bu seçim kısmen Alman pamuk çevrelerinin, Alman Doğu Afrika'sındaki çiftlikleri için işgücü seferber etmede karşılaştıkları muazzam sorunlara dayanıyordu. Çoğu Alman tekstil sanayicileri tarafından işletilen bu çiftlikler, yeterli sayıda Afrikalı işçi bulmakta zorlanıyordu, çünkü bunlar genellikle orada çalışmaya istekli değildi. Her ne kadar yerli Alman ekiciler, sömürge idaresini, köylü üreticileri maaş karşılığı çalışmaya zorlamak amacıyla vergileri yükseltmeye ikna etmeye çalıştılarsa da, hükümet açıktan açığa isyan çıkmasından korktuğundan bunu yapmaktan çekinmişti.[57]

Almanya'nın bu deneyimleri, diğer sömürge güçlerininkilerle benzeşiyordu. Uzmanlar İngiliz Doğu Afrika'sında, "işgücü kıtlığının en ciddi zorluk ..." olduğunu açıkça kavramıştı. "Herhangi bir zorluğa katlanmalarına gerek kalmadan topraktan her yıl dört mahsul elde edebilen yerliler, maaş karşılığı çalışmalarını gerektiren herhangi bir neden göremedikleri için, uzak yerlerden ırgatlar getirilmesi gerekiyor"du. Gerçekten de ücretli işçiliği kurumsallaştırmak aşırı ölçüde zordu. İngiliz Uganda'sında da pamuk yetiştirmeye, "köylü yetiştiriciler kesinlikle karşı çıkıyor[du], oysa bundan asıl kârlı çıkacak olan kendileri"ydi. Bunun sonucunda, İngiliz sömürgeciler "yerliler[in] Avrupalıların sahip olduğu bir çiftlikte ücret karşılığı çalışmaktansa, kendi hesaplarına çiftçilik yaparlarsa daha iyi çalışacaklarına" inanmıştı.[58]

Diğer sömürge güçlerininki gibi Alman pamuk politikası da bölge sakinleri Ewe'ler ve onların eski ve serpilen yerli pamuk sanayiiyle karşılaşınca onlardan etkilenmişti. Köylü yetiştiriciler yüzyıllar boyunca tarlalarına diğer tohumların yanı sıra pamuk da serpiştirmiş, bu pamuk yerli kadınlar tarafından eğirilip iplik haline getirilmiş ve erkekler bu ipliklerle kumaş dokumuştu. On dokuzuncu yüzyıl boyunca, bu pamuğun bir kısmı çok uzaklara satılmıştı. Amerikan İçsavaşı esnasında bu ürünlerin bir kısmı dünya piyasalarına bile girmiş, yerel hükümdarlar köle işgücüyle işlettikleri pamuk çiftlikleri

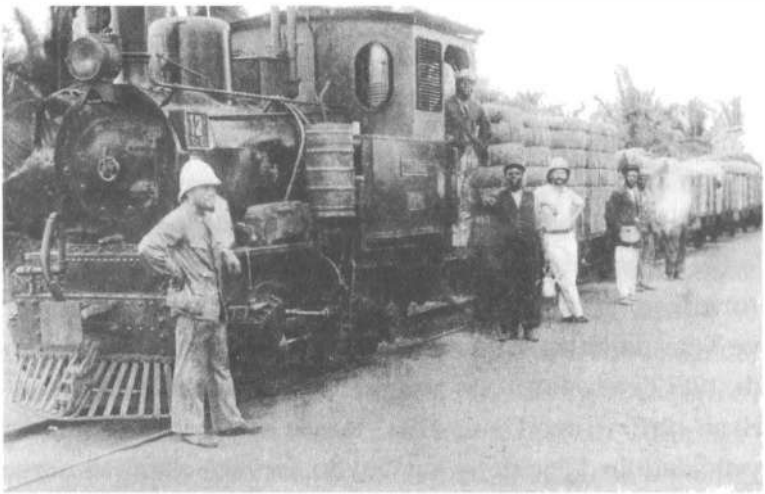
kurarak, Liverpool'a ayda yirmi ila kırk balya pamuk ihraç etmeyi başarmıştı. Alman sömürge hükümeti, 1908'de bile Avrupa'da işlenmiş tekstillerin henüz yerli eğirme ve dokuma sanayiini yok etmediğini bildiriyordu. Avrupa'dan kumaş ithalatına rağmen, gerçekten de Afrika'nın çoğu yerinde böyle serpilen bir pamuk tekstili sanayii bulunuyordu.[59]

Alman sömürgeciler 1890'larda nüfuzlarını Togo'nun arka bölgelerine doğru genişletirken, bu serpilen yerli sanayii de yeniden şekillendirmeyi umuyordu. İngilizlerin Hindistan'da, Rusların da Orta Asya'da yapmayı başardıkları gibi, sanayinin içeri yönelimini dışarı döndürmeyi umuyorlardı. "Bilimsel" tarım, altyapı iyileştirmeleri ve "serbest" pazarların sağladığı teşvikler sayesinde, yerli çiftçiler tıpkı ABD'deki eski kölelerin yaptığı gibi standart kalitede daha fazla pamuk yetiştirecek, sonra da bunu Alman tüccarlara satacaktı. Bu "Eingeborenenkultur" yani yerli kültürü, otuz beş yıl önce ABD'de kölelerin özgür kalmasından beri dünya pamuk sanayiinin merkezinde olan bunaltıcı işgücü sorununu çözmek için, ortakçılıktan sonra denenen ikinci bir girişimdi.[60]

Sömürgelerdeki çiftliklerde pamuk yetiştirmek için işgücü seferber etmeyi beceremeyen ve ABD'de "özgür işçiliğin" genişlenmesinden ve bu deneyimlerin Tuskegee uzmanları tarafından Togo'ya taşınmasının görünüşe göre başarılı olmasından esinlenen Alman pamuk çevreleri, Ewe'lere örnek olacak az sayıda model çiftlik kurmayı umuyordu. Ayrıca Alman sömürge yöneticileri, Tuskegee uzmanlarının yanında, Ewe pamuk yetiştiricilerini daha fazla iyi çırçırlanmış ve paketlenmiş pamuk üretmeye ve bunu hızla piyasaya sürmeye yönelik pamuk hedeflerini desteklemek için birkaç politika daha geliştirmişti. İlk olarak, pamuğun kalitesini iyileştirmek için, Sömürge Ekonomi Komitesi'nin yanında Alman Togo Şirketi gibi özel Alman yatırımcılar da, Togo'nun pamuk yetiştirilen bölgelerinde çırçırlar kurmuştu. Yani yetiştiricilerin pamuğu

kendileri çırçırlamaları ya da çok daha ağır olan ham pamuğu çok uzaklara taşımaları gerekmiyordu. Bunun karşılığında alıcılar, üretim sürecinin çok daha erken bir döneminde pamuğun kontrolünü ele geçiriyordu. İkinci olarak, sömürge hükümeti yetiştiricilere tohum dağıtarak, pamuğun görünümünü daha standart hale getirmeye çalışıyordu. Burada Tuskegee uzmanlarının çalışmaları çok önemliydi, çünkü Mısır, Amerikan, Peru ve Brezilya tohumlarıyla deneyler yapıyor ve Togo'da bulunan tohumların da kataloğunu çıkarıyorlardı. 1911'den sonra, Togo soylarının da karıştırıldığı bir Amerikan türü, "Togo Deniz Ada" adıyla satılıyordu ve Alman yetkililerinin dağıttığı tek soy buydu. Üçüncü olarak sömürge hükümeti, köylü yetiştiricileri daha fazla pamuk yetiştirmeye teşvik amacıyla, pamuk alımı için asgari fiyatlar belirliyor, böylece yetiştiricilerin pamuk ekmesini muhtemelen daha az riskli hale getiriyordu. Dördüncü olarak, Tuskegee uzmanları, sömürge yetkilileri ve komite, bu pamuğu ihraç etmek için pamuk piyasasını kontrol altına almaya odaklanmış, yetiştiricilerden pamuk satın almak için uzak bölgelere ilk başlarda sadece, aralarında Calloway ve Robinson'un da bulunduğu pamuk teşebbüsü üyelerini göndermişti. Gerçekten de 1902'de Tuskegee uzmanları Togo'nun büyük bir kısmına yayılmış, çeşitli deneysel çiftlikler kurmuş ve fırsat doğan her yerden pamuk satın almıştı. Çeşitli kentlerde pamuk toplama istasyonlarının kurulmasına ve gözetimine de katılmışlardı.[61]

Fiyat garantileri, çırçır tesisleri, tohum seçimi ve piyasalar üzerindeki kontrol, pamuğu Alman tüccarlara sunmak için kritik önlemlerdi, ama pamuğu kıyıya taşımak için bir altyapının hızla geliştirilmesi daha da zaruriydi. Calloway ve arkadaşları Togo'ya ilk geldiklerinde, yerli işçilerin çektiği arabalarda Lome'ye gidip dönmek on beş gün sürüyordu. 1907'de en önemli pamuk bölgelerini kıyıya bağlayan bir demiryolu açıldığında, nakliye süresi birkaç saate inmişti.[62]

Pamuğun arka bölgelerden çıkarılması: Alman sömürgesi Togo'da pamuk balyalarıyla yüklü bir tren, 1905.

Sömürge devleti tüm bu önlemlerde merkezi bir rol oynuyordu. Aslında fiyatlar, piyasalar ve altyapı, sömürge yönetiminin icatlarıydı. Sömürge devletinin rolü daha da ileri gidiyordu: Devlet, köylü yetiştiricileri vergilendirerek ve bu vergileri işgücüyle ödeterek, onları başka şeylerin yanında, pamuğu Tove'den kıyıya taşımaya, demiryolları inşa etmeye ve hatta pamuk için arazi açmaya zorluyordu.[63] Köylü yetiştiricilerin karar verme bağlamlarını yeniden şekillendirerek, eğilimlerini dünya piyasaları için pamuk üretimine doğru kaydırmayı umuyordu.

Bütün olarak alındığında, Tuskegee uzmanlarının ve sömürge hükümetinin çabaları muhteşem ölçüde etkiliydi. Togo'nun pamuk ihracatı 1902'de 14,5 tondan, 1904'te 108 tona, 1909'da ise 510 tona çıkmıştı. Bu Alman pamuk ithalatının sadece ufak bir kısmıydı, (aslında Almanya pamuk tedarikinin asla binde beşinden fazlasını sömürgelerinden alamamıştı), ama (yedi yıl içinde otuz beş kat artan) bu genişleme oranı, sömürge pamuğunun geleceğinin parlak olacağını öne sürüyordu.[64]

Fakat gelecek vaat eden bu başlangıca rağmen, 1909'dan sonra Tuskegee uzmanları, Sömürge Ekonomi Komitesi ve Alman sömürge yönetimi pamuk ihracatında daha fazla artış sağlayamadı. Togo'daki Alman sömürge idaresinin son yılı olan 1913'te, pamuk ihracatı 1909'dakinden biraz daha az olmuştu. Bu genişlemenin sınırlarını, büyük ölçüde, pamuğun yerel üreticilerin tarım alışkanlıklarına uyma biçimi belirliyordu. Ne de olsa Ewe yetiştiricilerinin emtia üretimi hakkında kendi fikirleri vardı ve bu fikirlerin, Tuskegee uzmanlarınınkilere veya Alman sömürgecilerinkilere uyması şart değildi.

Yerkürenin başka kırsal bölgelerinde olduğu gibi, yetiştiriciler kendi işçilikleri, geçimleri ve hayatları üzerinde denetim sahibi olmalarını sağlayan ekonomik ve sosyal kalıpları korumak istiyordu. Geleneksel olarak kadınlar mısır ve yerelması tarlalarına pamuk da serpiştiriyordu. Bu çok fazla ilave işçilik gerektirmeyen ek bir mahsul elde etmelerini sağlıyordu, ne de olsa toprağın her durumda çapalanması ve zararlıların ayıklanması gerekiyordu. İlk başlarda pamuk üretimi ve zamanla ihracatı, bu tarımsal kalıpları kesintiye uğratmıyordu. Pamuğun geleneksel çalışma kalıpları içinde böyle belli bir yer edinmesi ve uzun zamandır süren cinsiyete dayalı işbölümü bu ekinin genişletilmesine ciddi sınırlar çiziyordu. Alman sömürge yetkililerinin canını sıkan bu durum, başka şeylerin yanında, Togo köylülerinin tek ekin olarak pamuk üretimine katılmayı reddetmeleri anlamına geliyor, bir Alman raporuna göre pamuk, çok daha fazla emek yoğun olması ve daha kârlı olacağının kesin olmaması yüzünden hiç sevilmiyordu. Ayrıca pamuğun fiyatı ne olursa olsun, mısır ve yerelması, yetiştiricilere gıda temin ediyordu. Alman sömürge yöneticilerinin ve tüccarların ham pamuk için sundukları fiyatlar, köylüleri geçimlerini sağlayan mahsulleri terk edip, tek başına bellerini kıran pamuk ekinine girişme riskini almaya ikna etmek için çok düşüktü. Hatta sömürge pamuğuna hayran olan August Etienne bile, kuru bir ifadeyle, pamuk yetiştirmeye odaklan-

Togo'da pamuk eğiren kadınlar.

manın, "köylü ekonomileri için bazı riskler taşıdığını" kabul ediyordu.[65]

Ayrıca pamuk ihracatı yerli beyaz altın eğiricilerinin ciddi rekabetiyle kısıtlanıyordu. Alman yönetim merkezi olan Misahöhe İstasyonu'nun başkanı olan Hans Gruner, Aralık 1901'de, "Başka şeylerde de olduğu gibi, yerli zanaatkârlar hammadde fiyatlarını berbat ediyor, çünkü kendi yeteneklerinin ürünleri için aşırı yüksek fiyatlar elde ediyorlar," diye bildiriyordu. Gruner bu eğirici ve dokumacıların sayısının az olmakla birlikte, yarım kilo temiz pamuk için 50 fenik, yani Alman sömürgecilerin verdiği 25 ila 30 fenikten çok daha fazla fiyat ödemeye hazır olduğunu söylüyordu.[66]

Bu gibi fiyat sapmaları, pamukta serbest piyasanın asla gelişmemiş olduğunu göstermektedir; aslında Togo'da pamuk satın almak isteyen Alman tüccarlar, resmen sömürge yönetimi tarafından belirlenen fiyattan daha fazlasını ödemeyeceklerini garanti etmek zorundaydı. Sömürge yetkilileri Afrika'nın her yerinde son derece sıkı düzenlenmiş ve gözetim altında tutulan piyasalar kurmuş, bunlar serpilen ve daha kârlı olan yerel pamuk sanayiine pamuk satmayı tercih eden köylülerin iradesini kırmak için gitgide zorlayıcı bir hal almıştı.[67]

Avrupalı sömürgeciler Afrika'nın her yerinde yerli ham pamuk alıcılarıyla ve gücünü koruyan yerel pamuk sanayiiyle re-

kabet ediyordu. İngiliz ekonomist William Allan McPhee'nin 1926'da öne sürdüğü üzere, "öyleyse sorunun bir kısmının, pamuk arzını Nijeryalıların el tezgâhlarından, Lancashire'ın tahrikli tezgâhlarına yönlendirmek" olduğunu açıkça anlamışlardı. Amaçları her yerde yerli kumaşın yerine ithal kumaşı koymak, insanları Avrupa'ya ihraç edilmek için pamuk yetiştirmek amacıyla özgür kılmaktı; Avrupalı pamuk kralları bu dersi ilk önce Hindistan'da öğrenmişti. Nijerya'da bir İngiliz sömürge memuru olan Frederick John D. Lugard, daha fazla ihracatın kolaylaşması için, eski dokumacılık kenti ("Afrika'nın Manchester'ı" denilen) Kano'daki pamuk işleyiciliğinin çökmesini umuyordu, çünkü "o zaman Zaria'nın pamuğu, Kano'nun tezgâhlarına gelmeyecek"ti. Bu sanayiyi yıkmak için, "yerli kumaştan daha üstün ve böylece ham pamuğu piyasaya getirecek olan, şimdi ithal edilenden daha iyi kalitede İngiliz kumaşları gereklidir." Üstüne üstlük, "İplik eğirme, boyama ve dokuma sanayileri ... muhtemelen ham pamuk üreticisi olabilecek binlerce kişiye iş sağlıyor." Lugard'ın gözünde sanayisizleşme, Afrika topraklarını Manchester'ın yörüngesine oturtmanın önkoşuluydu.[68]

Son olarak çoğu Afrikalı yetiştiricinin dünya piyasalarının çok uzağında kalması ve yaşamlarında neredeyse hiçbir ticarileşme hissetmemeleri, örneğin ABD'nin içlerindeki çiftçilerin aksine, nakit getiren mahsuller üretmek için çok az ekonomik baskıyla karşılaştıkları anlamına geliyordu. Dolayısıyla Ewe'ler karışık çiftçilik yapmayı tercih ediyor ve bu kültürü koruyordu. Sömürgecilik öncesi Togo'da, Ewe'ler piyasalarda bazı malları alıp satmış, uzun mesafeli ticaretle uğraşmıştı. Ama Almanların varışından sonra bile, kapitalist sosyal ilişkiler Togo'ya ancak çok kıyıdan köşeden sızabilmiş, köylü yetiştiriciler uzun mesafedeki piyasaların mantığına direnerek, çoktandır yerleşmiş yerel alışverişleri ve kendi geçimlerini sağlayan üretimlerini korumayı tercih etmişti. Alman sömürge memurları, "Amerika'dan farklı olarak, buradaki köylüler

geçimlerini sağlamak için pamuk yetiştirmeye bağımlı değil. Her zaman başka mahsuller de bulabiliyorlar ve ihtiyaçları o kadar az ki, uzun süre boyunca hiçbir nakit gelirleri olmadan yaşayabiliyorlar," diye şikâyet ediyordu. Köleliğin kaldırılmasını savunan İngilizler, "kırbaçlanma korkusunun" yerini "aç kalma korkusunun" almasının, renkli halkları dünya piyasaları için mahsul yetiştirmeye teşvik edeceğini ummuşlar ama yerliler için bol bol alternatifin bulunduğu Togo'da, umduklarını bulamamışlardı. Ayrıca küresel piyasalara karşı bu direniş, şaşırtıcı ölçüde kalıcı bir güce sahipti, çünkü Almanlar Togo'da sömürücü kredi ilişkilerine dayanan sistemler kurmayı becerememişti.[69]

Alman sömürge yetkilileri, Togo'da pamuk yetiştiriciliğinin duraklamasından da önce bu güçleri çok iyi kavramıştı. Köylü üreticilerin pamuk üretimini artırmak için nasıl baskı altına alınabileceğini öğrenmek için, başka yerlerdeki deneyimlere bakmaya başlamışlardı. Geçimlik üretimle dünya piyasaları için üretim arasındaki gerilimlerin bilincinde olan Sömürge Ekonomi Komitesi üyesi Karl Supf, sömürgecilik politikasının hedefinin, "yerlileri ekonomik olarak bize bağımlı kılmak" olması gerektiğini savunuyordu. Bunu yapmanın bir yolunun, yerel vergileri yükseltmek ve vergileri pamukla ödetmek olabileceğini öne sürüyordu. Buna alternatif olarak Togo valisi Aralık 1903'te, "hükümet kurumlarının yerliler üzerinde en azından birkaç yıllığına sempatik bir etki uyandırması zaruri" olduğu için, gelecekteki pamuk hasatları teminat alınarak, pamuğa odaklanmalarını sağlamak için köylülere küçük miktarlarda para avans verilmesini öneriyordu. Hükümetin açıkça "gönüllü olarak tohumları, krediyi veya avansları veya pamuk yetiştirmek için diğer destekleri kabul ederek sorumluluk alan yerlilere baskı uygulamanın" yollarını araması gerektiğini düşünüyordu. Ancak Almanlar, özellikle de Alman sömürge devletinin görece zayıf hali köylü üreticilerin dirençli sosyal yapılarına dokunamadığı için, ye-

tiştiricileri zorlamakta kararlı olmalarına rağmen, huylunun huyundan vazgeçmediğini görmüş, bunu büyük ölçüde dokunulmadan kalan bol miktarda toprağa erişimlerinin sürmesine yormuştu. Demiryolları, pazarlar ve fiyat garantileri, yetiştiricileri geçimlik tarımı bırakmaya ikna etmek için yeterli değildi.[70]

Köylü yetiştiricileri borç kalıplarına sokma çabalarının bocalaması ve topraklara doğrudan el koymanın, sömürge idarelerinin gücünü aşması sonucunda, diğer zorlama biçimleri daha cazip hale gelmişti. Pamuk işleyicisi Karl Supf "hafif baskıyı" tavsiye ederken, yerel sömürge yöneticisi Georg A. Schmidt, pamuk üretimini artırmak için en iyi yol olarak "kuvvetli baskı" ihtiyacını öne sürüyordu. Sömürgeciler dünya piyasa fiyatından tamamen kopuk sabit fiyatlar koyarak, piyasaları sistematik olarak çökerterek, yetiştiricileri pamuklarını tam olarak sömürge idaresinin şart koştuğu şekilde piyasaya getirmeye zorluyor, aracıları ortadan kaldırıyor, üreticileri belli pamuk soylarını kullanmaya zorluyor ve daha da önemlisi, köylüleri şiddet uygulayarak çalıştırıyordu. Zorla çalıştırılan işgücü, sadece yollar, demiryolları ve pamuk çırçırları inşa etmekle kalmıyor, sömürge yetkilileri pamuk üretimi ve ham pamuk ticareti üzerinde de gitgide daha da sıkı kontrol uyguluyordu. Yerel hükümet yetkilileri pamuk ekimini denetliyor, tarlaların düzenli olarak ayıklanmasını sağlamaya çalışıyor ve hasadın zamanında kaldırılmasını güvenceye alıyordu. Örneğin 1911'de, Alman yönetimi pamuk satışının sadece hükümetin dikkatli gözleri altında yapılmasını sağlamak için, pamuk yetiştirilen bölgelerin her yerinde kırk yedi yetkili alım istasyonu kurmuştu; bazen pamuk satın alma görevini askerler üstleniyordu. Bir yıl sonra, Ocak 1912'de, yönetim bunun da ötesinde her çırçır veya ticaret şirketinin piyasalara sadece hükümetten lisanslı alıcı göndermesi gerektiğini buyurmuştu. Satıcıların daima iyi kaliteyi kötü kalite pamuktan ayırması gerektiğini şart koşuyorlardı. 1914'te pamuğun nasıl işlenme-

si gerektiğine dair kurallar daha da katılaştırılıyor ve bunları ihlal eden yerli yetiştiricilerin artık fiziksel cezaya çarptırılmasını da içeriyordu. Zaman ilerledikçe, güç, şiddet ve zorlama, Alman politikalarının odağına yerleşiyordu.[71]

Zorlamaya ağırlık verilmesi, Tuskegeeli öğretmenler ile Alman sömürgeciler arasında anlaşmazlıklara yol açıyordu. En bariz olarak, Robinson pamuğun yanında geçim kazandıran mahsuller yetiştirmenin önemine inanıyordu. Pamuğun ve gıda mahsullerinin "uyumlu yollardan" birlikte geliştirilmesini savunuyordu ve bu fikirleri, Washington'un köylü Afrika kökenli Amerikalıların pamuk yetiştirmeye çok fazla, kendi geçimlerini kazanmayaysa çok az odaklandığı kaygılarını yansıtıyordu. Aslında Robinson beraberinde, ABD'de özgür kalan kölelerin yenilgiye uğrayışının anısını da getirmişti. Robinson bilhassa geniş kapsamlı bir mektupta, "tüm hükümetlerin yaşam kaynağı halklarıdır ve hükümetin birinci görevi, bu yaşam kaynağını korumaktır. Dolayısıyla, hükümetin birinci ve başlıca derdi, halkıdır. Aynı nedenle, bu insanlara pamuk yetiştirmeyi öğretmek istiyoruz, çünkü bu onlar için iyi olacak, böylece geçimlerini sağlayacaklar ve sömürge de zenginleşecek," fikirlerini savunuyordu. Robinson, "Ancak insanlar tek başına pamukla yaşayamaz. Bu yüzden onlara bunu şimdi öğretmeye başlamalıyız. Sadece mısır yetiştirdikleri yerlerde, nasıl daha fazla ve daha iyi mısır, aynı zamanda da pamuk yetiştireceklerini öğreteceğiz. Şimdi yerelması ve pamuk yetiştirdikleri yerlerde, nasıl daha büyük yerelması ve daha güzel pamuk yetiştirebileceklerinin gösterilmesi gerek," diyordu. Robinson bu yavaş dönüşümü gerçekleştirmek için, köylüleri zorlamamanın, bunun yerine onları mümkün olan "en az heyecan ve rahatsızlıkla" sürece katmanın önemli olduğuna inanıyordu. Fakat Robinson ve Alabamalı meslektaşları Alman sömürge yönetimi tarafından gitgide göz ardı ediliyordu.[72]

Gerçekten de zorlama, Afrika'nın her yanında pamuk elde etmenin güçlü bir aracı haline gelmişti. Fildişi Sahili'nde köy-

Belçika Kongo'sunda köylülerin pamuk yetiştirmeye zorlanması, yaklaşık 1920.

lüler, yerel sömürge memurlarının gözetimi altında özel olarak belirlenmiş tarlalarda pamuk yetiştirmeye zorlanıyordu. Pamuk üretimi Belçika Kongo'sunda 1917'de "mecburi ekin" haline getirilmiş, köylüler belli miktarlarda pamuk üretip, piyasa fiyatlarının altında satmaya zorlanmıştı. Yeterli miktarı üretmeyenlere para ve kırbaç cezası veriliyordu. İşler beklendiği gibi yapılmadığında, kırbaç dahil olmak üzere ağır cezalar veriliyordu. Fransız Sudanı'nda (Mali), köylüler benzer şekilde pamuk yetiştirmeye zorlanıyordu. Mozambik'te de köylüler "cinsel istismar ve dayakla, ... hükümet görevlileri tarafından pamuk üretmeye zorlanıyordu." Bu şiddet rejimi o kadar korkunçtu ki, iki tarihçiye göre "pamuk" sözcüğü 1970'lere gelindiğinde bile hâlâ akla hemen "acı" sözcüğünü getiriyordu.[73]

Ancak bütün bu emekler Togo'da çok az sonuç vermişti. Togo 1909'da doruk yaptıktan sonra, Alman idaresi altında bir daha asla daha fazla pamuk üretmedi. Diğer sömürgeci güçlerin Afrika'nın diğer yerlerindeki deneyimleri de buna

benzerdi. Bu sırada Alman sömürge yetkilileri, Orta Asya ve Batı Hindistan'da pamuk üretimindeki büyük genişlemeyi kıskançlıkla izliyor, buralarda Rus ve İngiliz sömürgeciler yerel sosyal yapıları, nakit getiren mahsul üretimine uygun hale gelecek şekilde neredeyse yeniden şekillendiriyordu. Açık ekonomik teşvikler bulunmadığı halde bir ekonomiyi dünya piyasasına göre yeniden yönlendirmek için, kırsal bölgelerdeki sosyal ilişkilerin çarpıcı biçimde yeniden şekillendirilmesi gerekti ve bu süreç, ya Hindistan'da olduğu gibi genellikle onlarca yıl sürüyor ya da Amerika'nın Güney'inde, Karayipler'de ve Brezilya'daki köleliğin hüküm sürdüğü toplumlarda olduğu gibi ciddi ölçüde şiddete başvurmayı gerektiriyordu. Çok farklı bir bağlamda, Altın Sahili köylülerinin 1890'larda ve 1900'lerde dünya piyasaları için kakao üretmeye öncülük etme çabalarının gösterdiği üzere, elbette Afrikalılar bu yeni teşviklere çabucak ayak uyduruyordu. Fakat bu teşviklerin bulunmadığı Togo'daki Almanların ne bekleyecek fazla zamanı ne de süreci kısaltmak için kullanabilecekleri idari, ekonomik veya askeri güçleri yoktu. Dünya piyasaları için pamuk üretiminin önemli ölçüde genişlemesi ve 1913 ile 1938 arasında üçe katlanması için, Fransa'nın Togo topraklarının büyük kısmını 1920'lerde hâkimiyeti altına alması gerekecekti. Ancak ne manidardır ki, pamuk üretimi ancak bağımsızlıktan sonra gerçekten şaha kalkacaktı; Togo bugün 38.000 ton pamuk, yani Alman hâkimiyeti altındayken ulaştığı miktarın yetmiş beş katını ihraç etmektedir. Togo hâlâ dünyanın en yoksul ülkelerinden biridir.[74]

***

Togo'daki küçük bir grup Tuskegee pamuk uzmanının maceraları, kendisinden çok daha büyük bir öyküyü anlatmaktadır. Kölelikten bir kuşakla ayrılan Afrika kökenli Amerikalıların, Alman sömürge yetkililerinin ve Togolu köylü yetiştiricilerin karşılaşmaları, yirminci yüzyılın başlarında pa-

muk imparatorluğunun ve onunla birlikte küresel kapitalizmin geçirdiği devasa dönüşümü aydınlatmaktadır. Emperyalist devletler küresel ham pamuk piyasalarını şekillendirmede önceden hiç görülmemiş bir önem kazanmıştı: Üzerinde pamuk yetiştirilebilen muazzam toprak parçalarını ele geçiriyor ve pamuk yetiştiren işgücünü seferber etmek için, biriktirdikleri bürokratik, altyapısal ve askeri gücü kullanıyorlardı. Üstelik bu girişimler, ithalat vergilerini, emperyalist tercihleri ve güçlü ulusal sanayi politikalarını da kapsayan politikaların sadece bir yüzüydü. Pamuk imparatorluğu içindeki küresel ağlar, coğrafi kapsamlarını önemli ölçüde genişletmiş ve yoğunlaştırmıştı. İmparatorluklar ve devletler bu ağları şekillendiriyor, devlet oluşumunun ve küreselleşmenin aynı sürecin birer parçası olduğunu gözler önüne seriyordu. Devletler toprakları ele geçiriyor, altyapı sayesinde sisteme katılmasını kolaylaştırıyor ve bu toprakları işleyecek işçileri seferber ediyordu. Sömürge dünyasında, Rusya'da, ABD'de nereye bakarsak bakalım, pamuk yetiştiren kırsal bölgelerin denetimi gitgide daha fazla güçlü ulus devletlere ve imparatorluklara bağımlı hale geliyordu.

Elbette emperyalist güçler toprakların kontrolü için rekabet ediyordu, ama pamuk yetiştirme potansiyeline sahip toprakları, metropol sanayilerinin çıkarlarına hizmet edecek hale getirmenin yollarını ararken, pamuk imparatorluğunun her yanındaki insanlar, diğerlerinin deneyimlerinden de ders çıkarmaya çalışıyordu. Örneğin Fransız, Japon ve İngiliz pamuk çevreleri, Togo'daki Alman etkinliklerini yakından gözlemliyor, Nuatja'da John Robinson'la buluşması için delegeler gönderiyordu. Hatta İngiliz Pamuk Yetiştirme Derneği'nin başkanı J. Arthur Hutton, Almanların Togo'daki çabalarını Afrika'da pamuk yetiştirmek için bir model olarak görüyordu. Fransız hükümeti artık pamuk hasatlarını küresel olarak gözlemliyor ve St. Petersburg'daki konsolosluğu, Orta Asya pamuğundaki gelişmeleri tüm ayrıntısıyla bildiriyordu, tıpkı

Alman konsolosluğunun da yaptığı gibi. Her ne kadar tüm bu çabaların amacı, temelde ulusal sanayileri dünya piyasasının çalkantılarına karşı yalıtmak olsa da, pamuk hakkında yeni bir küresel iletişimin bir parçasını oluşturuyorlardı. Pamuk işleyicilerinin yerkürenin kırsal bölgelerinin dönüştürülmesindeki ortak çıkarları, ulusal sınırları aşıyor, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda çok çeşitli ülkelerden işleyicilerin, sadece Mısır, Hindistan veya başka yerlerdeki köylü yetiştiricilerin nasıl daha fazla pamuk yetiştirmelerinin sağlanabileceğini tartışmak için değil, Nil Nehri üzerinde keyif gezintilerine çıkmak veya Viyana konser salonlarında dans etmek için buluştukları, uluslar ötesi bir burjuvazinin başlangıçlarını oluşturuyordu.[75]

Emperyalizmin yerkürenin pamuk yetiştirilen kırsal bölgelerini yeniden şekillendirmesinden çıkarılan dersler, yirminci yüzyılda zamanla en olmayacak yerlere, Sovyetler Birliği'ne, bağımsız Hindistan'a, sonra da Çin Halk Cumhuriyeti'ne dağılmıştı. Büyük ölçüde Hint kontrolü altında olan Hindistan Merkez Pamuk Komitesi, nihayet Hindistan'ın pamuk tarımını, 1920'lerde ve daha sonra fabrikalarının ihtiyaçlarına daha iyi uyacak şekilde yeniden biçimlendirmeyi başaracaktı. 1923'te Alman Sömürge Ekonomi Komitesi pamuk uzmanlarının, Almanya'nın başlıca bankalarından ve pamuk sanayicilerinden bazılarının desteğiyle, Sovyet Orta Asya'daki pamuk sanayiine dalmaları da aynı ölçüde manidardır. Birinci Dünya Savaşı'nda çalışmalarının nesnesi olan Alman sömürge imparatorluğunu kaybettikten sonra, Alman sanayii için başka bir pamuk kaynağı bulmayı umut ediyor, Sovyet ortakları ise Almanların savaştan önce sömürge pamuğu hakkında çıkardıkları yayınları hevesle okuyor ve Alman uzmanlığından faydalanmayı umuyordu. Sovyet pamuk komitesinin 1923'te Moskova'daki Çalışma ve Savunma Konseyi'nden aldığı emirler, sömürge pamuk bürokratlarının Afrika, Asya ve başka yerlerden merkeze gönderdikleri çoğu belgede belirtilenlerin neredeyse aynısıdır.[76]

Devrimci öncüler II: Azerbaycan'da Sovyet pamuk üretimi, 1937.

Güçlenen emperyalist ulus devletlerin bu yeni politik ekonomisinin etkilerinden biri, bir zamanlar bölgesel, hatta küresel alışveriş ve güç ağları için merkezi olan bölgelerin kenara itilmesiydi.[77] Güçlenen ulus devletler artık her yerde sanayi çekirdeklerine ve bundan doğan kendi politik ekonomilerine odaklanıyor, ekicilerin Amerika'nın Güney'inde 1865'ten önceki talepleri gibi, tarımsal emtia üreticilerinin politik taleplerine neredeyse hiç yer bırakmıyordu. Gerçekten de Amerikan İçsavaşı'ndan sonra, dünyanın her yanındaki pamuk yetiştiricileri politik ve ekonomik olarak kenara itilmişlerdi ve milyonlarca çiftçinin, ortakçının, köylünün ve tarım işçisinin, sanayi kapitalizminin hayret uyandıran ilerlemelerine ayak uydurabilmek için ter döktüğü halde, bunlardan hiç pay alamadığı yeni bir küresel çevre ortaya çıkmıştı. Bölgelerin, ülkelerin ve hatta koskoca kıtaların bu yeni sanayi kapitalizmine kenetlenme biçimleri, küresel eşitsizlikleri çarpıcı bir biçimde keskinleştirip kalıcı kılıyordu.

Ancak savaş kapitalizminin aşılmasının doğrudan bir sonucu olarak, ulus devletlerin ve imparatorlukların aşırı ölçüde daha önemli olan rolüne rağmen, pamuk imparatorluğu her zaman olduğu gibi küresel olarak kalmıştı. Örneğin 1910'da Hint tüccarları Uganda pamuğunu Japonya'ya satıyordu. Eski Amerikan köleleri Togo'da Alman sömürgecilere danışmanlık yapıyordu. Bir Alman tekstil fabrikasında çıraklık yapmış olan Madraslı bir Hintli, şimdi Alman Doğu Afrika'sında bir pamuk çiftliğini idare ediyordu. Teksaslı çiftçiler Mısırlı tarım uzmanlarıyla beraber Kongo kırsalında dolaşıp, Belçikalı ev sahiplerine pamuk üretiminin nasıl artırılabileceğine dair öğüt veriyordu. Rus tarım uzmanları Hindistan, Mısır ve ABD kırsalını tarayarak, sulama örüntülerini araştırıyordu. Japon tarım bürokratları Alman Batı Afrika'sındaki pamuk tarımını dikkatle gözlemliyordu. 1913'te İngiliz pamuk işleme kenti Oldham meclisi üyesi E.R. Bartley Denniss, gayet açık fikirlilikle, pamuk tedariki sorununun "tüm dünyanın sorunu" haline geldiği sonucuna varmıştı. "Dünyanın pamuk sanayii, ulusları var olan tüm diğer sanayi dallarından daha fazla birbirine bağımlı kılan" bir sanayiydi.[78]

Avrupalı ve Kuzey Amerikalı devletlerin ve kapitalistlerin öylesine kararlılıkla kurguladıkları bu yeni küresel kapitalizm coğrafyası, manidar biçimde, pamuk imparatorluğunun ikiz motoru olan Avrupa ve Kuzey Amerika'nın yüz yıldan fazla süren hâkimiyetini sona erdirecekti. Pamuk tarımının devasa genişlemesi, dünyanın her tarafına yayılan sürekli daha fazla sayıda fabrikayı besledikçe, küresel kırsal bölgeleri bezeyen iğlerin sayısı da patlama yapıyordu. 1865'te dünya çapında 57 milyon iğ dönüyordu. 1920'de ise bu rakam 155 milyona çıkmıştı.[79] Ama bu iğler ve tezgâhlar artık, Batı Avrupa'daki ve ABD'nin kuzeyindeki şehirlerde ve kırsal bölgelerde değil, güney yarımkürede iplik eğirip kumaş dokuyordu.

13

Küresel Güney'e Dönüş

Güneyin yükselişi: Brezilya'nın Petropolis kenti yakınındaki pamuk fabrikası, yakl. 1922.

Hindistan'ın batı sahilinde, Sabarmati Irmağı boyunca yayılmış olan Ahmedabad, bugün 6 milyon insanın koşuşturduğu bir metropoldür. Gujarat'ın en önemli şehridir. Ama sadece yüz elli yıl önce esasen hâlâ "eski kurumlarının ... serpildi-

ği; saraf ve mahajanların ... ticaret ve sanayiye hâkim olduğu; eski zanaatların ... refahın temelini oluşturduğu ve ithalatı ile ihracatı, yük hayvanlarının sırtında, kenarlarına yüksek, boyasız ahşap evler dizilmiş dar, toprak yollardan geçip, kent duvarlarındaki muhafızlı kapılardan girip çıkan" bir ortaçağ şehriydi. Ancak Hint pamuk işleyiciliğinde yeni bir dalganın getirdiği önceden hiç görülmemiş kârlar ve verim sayesinde bütün bunlar değişmişti. 30 Mayıs 1861'de, Ranchhodlal Chhotalal, kentin tarihinde ilk defa buharla çalışan eğirme makinelerini harekete geçirmişti. Genç ruhlu Chhotalal bir eğirme fabrikası kurma fikrini, birkaç yıl önce bir hükümet bürosunda kâtip olarak çalışırken geliştirmişti. Bombay'da pamuk fabrikalarının açılmasından esinlenerek, bu yeni teknolojinin Hindistan sanayiini yeniden şekillendirebileceğini kavramıştı. Ahmedabad'ın ticaret erbabı arasındaki genel coşku eksikliğinin cesaretini kırmasına izin vermeksizin, zaman içinde girişimini destekleyecek birkaç tüccar ve bankacı bulmuştu. Yeni makineler Büyük Britanya'dan sipariş edilmiş, İngiliz teknisyenlerle birlikte tam tekmil gelmişti; birkaç ay sonra Chhotalal'ın eğirme makineleri, sarsılarak yürüyen öküz arabalarıyla hedefe ulaşmıştı.[1]

Mayıs 1861'de, Shapur Fabrikası'nın altmış beş işçisi, 2500 iği harekete geçirmişti. Bu ölçek o zamanın Bombay standartlarına göre bile küçük sayılmakla birlikte, bir gerçek, bu ortamı geleceğin yatırımları açısından cazibe merkezi haline getiriyordu: Fabrika en başından beri kâr ediyordu. 1885'e gelindiğinde Chhotalal 235 işçiyi daha işe almış ve fabrikayı 10.000 iğe kadar genişletmiş, üstüne yüz dokuma tezgâhı eklemişti.[2]

Ahmedabad'ın dünyanın öncü pamuk işleme mekânlarından biri olarak göz alıcı yükselişi, kısmen bu modern İngiliz makineleri sayesinde olmuştu. Yeni işletmeler Ahmedabad'ın uzun pamuk geçmişinden derinlemesine faydalanıyordu. Loncalar halinde organize olmuş yerel tüccarlar, yüzyıllar boyunca uzun mesafeli pamuk ticaretiyle uğraşmıştı. Bazıları

bu süreçte önemli miktarlarda sermaye biriktirmiş, İngilizler kenti 1818'de Marathalardan teslim aldığında, bu tüccarlar yerel ve uzun mesafeli ticarette baskın bir rol oynamayı sürdürmüştü. 1830'larda İngiliz pamuk iplikleri büyük miktarlarda gelmeye başlayıp, yerel zanaatkâr işleyicileri piyasadan çıkardıktan sonra bile, bu tüccarların çoğu yabancı malı bu pamuğu işlemlerine ekleyerek, yerel dokuma sektörünü finanse etmeyi sürdürmüştü.[3]

Chhotalal'ın erken başarılarına ve bölgenin pamuk geçmişine rağmen, Ahmedabad tüccarlarının ve geleneksel iş erbabının çoğu, daha fazla fabrikaya yatırım yapmaktan çekinmiş, o an için para ödünç vermenin yüksek getiri oranlarıyla yetinmişti. Pamuk fabrikası inşaatının dönüştürücü dalgaları, o kıyıları ancak 1870'lerde vurmaya başlamıştı. O zamana kadar, ihracata bağımlı olan kırsal bölgelerin derinleşen krizi, borç vermeyi daha az güvenilir hale getirmiş, sermaye zengini Ahmedabadlılar da pamuk işleyiciliğine dönmüştü. Masukhbhai ve Jamnabhai Bhagubhai, Ahmedabad tüccar erbabının bu işe dalan ilk üyeleriydi. 1877'de 11.561 iğ ve 209 tezgahla Gujarat Eğirme ve Dokuma Fabrikası'nı açmışlardı. Okyanus ötesi ticaretten gitgide dışlanan diğer tüccar aileleri de hızla bunları izlemişti. Birkaç on yıl önce Avrupa'da olduğu gibi, eski ticaret sermayesi şimdi tekstil işleyiciliğine yatırılıyor, kısa sürede yatırımların büyük çoğunluğunu oluşturuyordu. Ve Alsas'taki Mulhouse kentinde ve başka yerlerde olduğu gibi, bu yatırımcılar birbirine yakından bağlantılıydı. Vaishnav Vanialar ve Jainler sanayiye hükmediyordu. Bu kastların üyeleri, Jain Konferansı ve Gujarat Vaishya Sabha gibi organizasyonlar aracılığıyla sosyal ilişkilerini kurumsallaştırıyor, bunların önderleri kentin fabrika sahipleri arasından çıkıyordu.[4] Ahmedabad tüccarlarının girişimci sermayesi sayesinde, 1918'e gelindiğinde Sabarmati kıyıları elli bir pamuk fabrikasıyla bezenmiş ve otuz beş bin işçi her sabah bunların kapılarından geçerek, bu yatırımları kâra dönüştürmek için durmadan çalışmıştı.

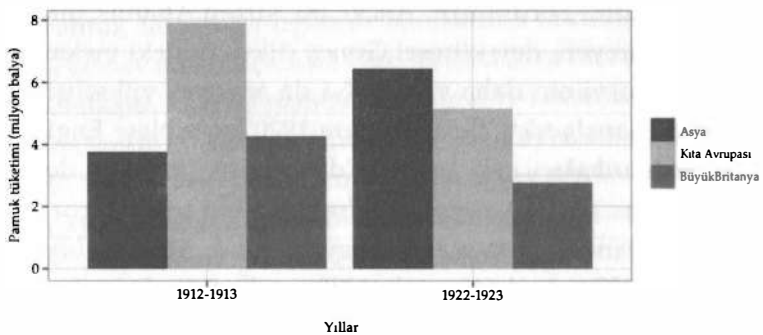
Pamuk imparatorluğunun hareketinin sürmesiyle büyümesi de devam ettikçe, kısa süre sonra dünya Manchester'larla dolmuştu. Küresel pamuk sanayiinin ve bununla birlikte de kapitalizmin mekânsal dağılımı sürekli akış halindeydi. Sadece dünyanın yeni bölgelerinde pamuk yetiştirilmekle kalmıyor, aynı zamanda artan ölçüde dünyanın yeni bölgelerinde eğiriliyor, dokunuyor ve son işlemleri yapılıyordu. Pamuk imparatorluğunun Kuzey Atlantik ülkelerinin öncülüğündeki günleri sayılıydı.

En hızlı olan, Birleşik Krallık'ta pamuk işleyiciliğinin öneminin düşüşüydü. 1860'ta dünyadaki iğlerin yüzde 61'i burada dönerken, 1900'de bu oran yüzde 43'e, 1930'daysa yüzde 34'e gerilemişti. İşçilerin mücadelesi sayesinde, İngiliz makineleri başka yerlerdeki makinelere göre daha kısa süre çalışıyordu. Aynı zamanda bunlar genellikle daha eskiydi, dolayısıyla küresel çıktıdaki payları daha da küçüktü, 1932'de sadece yüzde 11 civarındaydı. İki dünya savaşı arasındaki yıllar, bir zamanlar dünyanın fabrikası olan, en önde gelen ihracatı pamuklu tekstillerden oluşan İngiliz sanayii için "neredeyse tam bir faciaydı." İngiltere'nin en önemli pazarı olan Asya'ya Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra mal gönderilemez olmuş, Hindistan'a yapılan ihracat savaş öncesi yıllardaki seviyesine göre yüzde 46, Hollanda Doğu Hint Adaları'na olan ihracat yüzde 55, Çin'e olan ihracatsa yüzde 59 azalmıştı. Bunun sonucunda, İngiliz sanayii yalnızca büyüyen bir dünya ekonomisi içinde orantısal olarak değil, zaman içinde gerçek kayıplarıyla acı veren bir çözülme sürecine girmişti: 1919 ile 1939 arasında İngiliz tezgâhlarının yüzde 43'ünün yanında, 1926 ile 1938 arasında eğirme iğlerinin yüzde 41'i kaybolmuş, pamuk işçilerinin sayısı da 1920 ile 1939 arasında yüzde 45 düşmüştü.[5]

İngiltere'nin sanayisi küresel üstünlüğünü kaybetmeye başlarken, Kıta Avrupa'sı ve Birleşik Devletler 1930'a kadar pamuk iğlerinde sırasıyla yüzde 30 ve 20 civarında olan kü-

resel paylarını korumuştu. Ancak bu Kuzey Atlantik ülkelerinin hâkimiyeti, dev küresel Güney ülkelerindeki mekanize pamuk sanayiinin daha yavaş olsa da amansız yükselişi sonucunda sarsılacaktı. Gerçekten de 1920'lerde New England pamuk fabrikaları, eski İngiltere'dekilerden "daha da derinlemesine bir çöküş yaşıyordu". İngiltere'nin tahtına göz koyanlar arasında Japonya en etkileyici olandı. 1880'de ülkede yalnızca 8000 pamuk iği vardı. 1930'a gelindiğinde ise Japonya 7 milyon iği harekete geçirmiş, bu noktada küresel iğ sayısındaki payı, Almanya (yüzde 6,7), Fransa (yüzde 6,2) ve Rusya'nın (yüzde 4,6) hemen ardından, yüzde 4,3'e çıkmıştı. 1920'de Japonya'da Büyük Britanya'dakilerin sadece yüzde 6,7'si kadar iğ vardı, 1937'ye gelindiğindeyse bu rakam yüzde 32'ye fırlamıştı. Aynı zamanda Çin'deki pamuk üretiminin en büyük yatırımcısıydı ve buradaki sanayi de 1908'de bir milyona yakın iğden, 1930'da yaklaşık 4 milyon iğe doğru hızla büyümüştü. Hindistan da benzer bir durumdaydı, ancak biraz daha güçlü bir zeminle başlamıştı: 1877'de 1,6 milyon iğden, 1930'da neredeyse 9 milyon iğe tırmanmıştı. Yirminci yüzyılda Asya pamuk sanayii dünyanın en hızlı büyüyen sanayii olmuş, dünyanın pamuk sanayii, büyük ölçüde kökenlerinin olduğu yere geri dönmüştü.[6]

Her ne kadar dev çelik fabrikalarının, kimya tesislerinin ve elektrikli makine sanayilerinin çağında, pamuk küresel ekonomi için açıkça daha az önemli bir hale geliyorduysa da, önemli bir coğrafi dönüşümden geçmiş, yüz yıl önce olduğu gibi, küresel kapitalizmin bir sonraki aşamasına ışık tutmuştu. On dokuzuncu yüzyılın ortasında Avrupalıların çoğu, yerel iklim ve coğrafya, kendi üstün dini inançları ve "kültürleri" ve hatta "ırksal" nitelikleri gibi değişmez etkenler yüzünden, modern sanayinin mucizelerinin kendilerine tapulu olduğuna ikna olmuşsa da, dünyanın ilk modern sanayiinin coğrafi dönüşümleri, görmek isteyen herkese, kapitalizm tarihindeki belli bir anı belli bir küresel coğrafyayla özdeşleştirmenin, yal-

Fabrikaların her türden pamuk tüketimi; milyon balya cinsinden.

nızca küresel eşitliği, bunu yapanın kendi çıkarlarına hizmet eder şekilde meşrulaştırmaya yaradığını göstermişti. Aslında pamuk imparatorluğunun tarihi, bunların yanlış olduğunu kanıtlıyordu.

Küresel Güney'deki pamuk işleyicilerinin yükselişi, sanayi kapitalizminin hem merkezindeki hem de çevresindeki sosyal güç dengesinde yaşanan bir değişimden ileri geliyordu. Sanayi kapitalizmi yalnızca Avrupa ve Kuzey Amerika'da değil, küresel Güney'de de sınıf yapılarını değiştirmiş, bu bölgeler devlet gücünde ve zenginlikte yeni eşitsizliklerin yükselişine tanıklık etmişti. Yüz yıllık bu öyküde, iki grup belirleyici rol oynuyordu: Avrupa ve Birleşik Devletler'in kuzeydoğusundaki işçiler ile küresel Güney'deki yeni yetme pamuk kapitalistleri. Bunlar birbirinden bağımsız şekilde, karşılıklı olarak birbirini güçlendiren bir çift sürece katkıda bulundular: sosyal çatışmaların ulusallaşması ve devletlerin güçlenmesi. Birleşik Devletler ve Avrupa'da işçiler organize oldukça, bunların kolektif eylemleri işçilik maliyetlerini artırmıştı. Bu ise başka yerlerdeki düşük ücretli üreticileri, işleyişleri genellikle daha az verimli olsa bile, küresel piyasalarda daha rekabetçi hale getirmişti. Aynı zamanda, küresel Güney'deki kapitalistler, kendi yerli sanayileşme projelerine uygun olan devlet politikalarını destekliyordu. Bunlar aynı zamanda, kırsal bölgelerin

hızlı dönüşümü yüzünden topraklarından sürülen, düşük ücretli işçi yığınından istifade ediyordu. Devasa ücret farklarının ve etkin devletlerin kurulmasının bu bileşimi, küresel pamuk işleyiciliğinin coğrafyasını, çoğu gözlemcinin mümkün olduğunu düşündüğünden daha çabuk değiştirmişti. Kısacası, haklarını savunan kuzeyli işçilerle, politikanın inceliklerine hâkim güneyli kapitalistler, pamuk imparatorluğunun şeklini değiştirmiş, bugün çok tanıdık gelen yeni küresel işbölümüne ışık tutmuştu.[7]

***

Avrupa ve New England'da pamuk işçilerinin kolektif eylemleri, küresel pamuk işleyiciliğinin coğrafyasını etkilemeye başladığında, bunların çabaları on dokuzuncu yüzyılda gerçekleşen aynı derinlikte başka bir değişimi yansıtıyordu: kavgalarıyla pamuk yetiştiriciliğinin coğrafyasını değiştiren kölelerin ve özgürleşen evlatlarının bireysel ve kolektif eylemleri. Ancak on dokuzuncu yüzyılın sonunda ve hemen sonrasında, grevler, sendikalar ve işçi sınıfının politik partileri, ulus devletin gitgide ısınan ışığı altında palazlanmış ve işçiler için çok daha iyi koşullar sağlamada başarılı olmuştu.

Birleşik Devletler'in en önemli pamuk işleme merkezlerinden biri olan, Massachusetts'teki Fall River kenti, bu örneklerden sadece biridir. On dokuzuncu yüzyılın başlarında, su gücüne kolay erişilmesi, kapitalistlerin dikkatini bu bölgeye çekmişti. 1813'te Dexter Wheeler ve kuzeni David Anthony, Fall River Fabrikası'nı kurmuş, çok sayıda benzer teşebbüs de bunları takip etmişti. 1837'ye gelindiğinde, kentte civardaki kırsal bölgelerin oğulları ve kızlarından oluşan bir işgücünden beslenen on pamuk fabrikası çalışıyordu. New York piyasalarına kolay nakliye yapma imkânının da yardımıyla, Fall River on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, kısa sürede ülkenin önde gelen baskılı pamuklu kumaş üreticisi haline yükselmişti. Fall River'daki fabrikaların sayısı, 1865'ten 1880'e kadar beş

kat artmıştı; 1920 civarında sanayi doruğa vardığında, kentte 111 fabrika, yani Birleşik Devletler'in toplam eğirme kapasitesinin sekizde biri ve otuz bin kişilik bir tekstil işgücü, yani neredeyse Ahmedabad'daki kadar işçi bulunuyordu.[8]

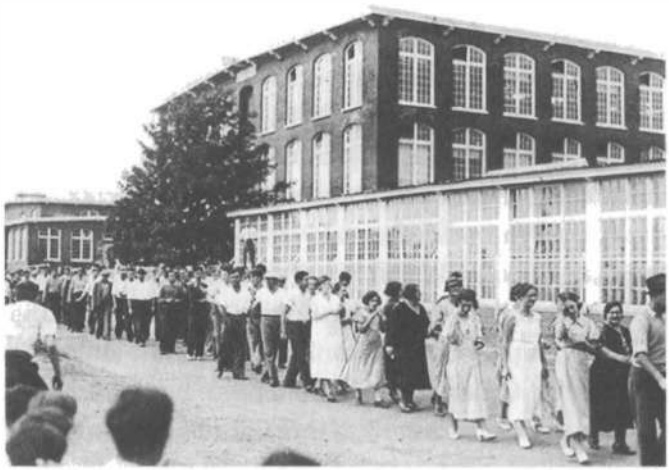
Fall River'deki işçiler, ücretlerini ve çalışma koşullarını iyileştirmek için sürekli organize oluyordu. 1848 ile 1904 arasında on üç büyük grev yaşanmıştı. 1865'teki tezgâh eğiricilerinin grevi gibi bazıları, sadece bir iş kolunun daha yüksek ücret kavgasıyla ilişkiliydi; 1904 grevi gibi diğerleri ise, kentteki neredeyse her fabrikayı aylar boyunca kapatmıştı. Aslında Fall River işçilerinin tırmanan militanlığı, zaman içinde Massachusetts İşgücü İstatistikleri Bürosu'nu, Massachusetts'ten bir eyalet temsilcisinin 1881'deki bir mektubunda sorduğu bir soruyu resmi olarak incelemeye zorluyordu: "Fall River'in çalışan kesimi neden sürekli kargaşa içinde?"[9]

İşçilerin militanlığı kısmen, içinde çalıştıkları ve yaşadıkları koşulların bir sonucuydu. Yüz yıl ve daha uzun zaman önce, Ellen Hootton'un döneminde olduğu gibi, pamuk fabrikaları gürültülü, kirli ve tehlikeli yerlerdi. Artık genellikle su yerine buharla çalışan fabrikaların boyutları büyümüş ve genellikle eğirme ve dokuma işlemleri birleştirilmişti. Bobinlerin ve mekiklerin, güç aktarma kayışlarının ve metal parçaların hareketleri, çocuklar, kadınlar ve erkeklerin kulaklarını sağır ediyor, pamuk tozu havayı ve ciğerlerini dolduruyor, giysileri, saçları veya elleri sık sık makinelere kapılıp, işçileri acayip biçimde yaralıyordu. İş günü katı düzenlenmişti ve bitmek bilmiyor, eğiricilere ve dokumacılara dinlenecek pek zaman bırakmıyordu. Bu çalışma şartlarının etkileri hâlâ derindi: Örneğin Almanya'nın Aachen kentinde, tekstil işçileri arasında tüm çocukların tahminen yarısı, daha ilk doğum günlerini kutlamadan ölüyordu; bu, sıra dışı ölçüde yüksek bir çocuk ölüm oranıydı. İşçiler görece müreffeh dönemlerde bile geçimlerini zor karşılayan ücretlerle, sıkışık, boğucu evlerde yaşıyordu. Örneğin 1875 tarihli bir Massachusetts İşgücü İstatistik Bü-

rosu araştırması, Fall River'daki bir İngiliz niteliksiz işçinin, yıllık 395,20 dolar ücretle, yani bir aile için yoksulluk sınırının altında, fabrikada yanında çalışan on iki yaşındaki kızının maaşının da desteğiyle yaşadığını ortaya çıkarmıştı. Yedi kişilik ailesi, "kentin en berbat bölgesinde, onarılamaz haldeki" beş odalı bir kiralık evde yaşıyordu. Aile borçluydu ve ufuktaki tek umut ışığı, gelecek yaz bir çocuğun daha fabrikalarda babası ve kızının yanında çalışacak yaşa gelecek olmasıydı.[10]

Buna karşılık olarak, Fall River pamuk işçileri organize olmuşlardı. Atlantik'in ötesinden İngiliz işçilerin getirdiği işçi sınıfının dayanışması ve militanlık kültürünün ekilmesinden cesaret alan bu işçilerin genellikle militan boyutlardaki grevleri, bir dizi çığır açan zafer kazanmalarını sağlamıştı. 1866'da tezgâh eğiricileri sendikası, on saatlik bir iş günü için kent çapında düzenlediği eylemde başarılı olmuştu. Aynı sendika 1886'da, New Bedford, Fall River ve Lawrence eğiricilerinin ücretlerini, baskılı kumaşın satış fiyatına karşı ölçülen pamuk fiyatını temel alarak "eşel mobil" sistemiyle ayarlamayı büyük ölçüde kabul ettirmişti. 1904 grevinin bir yan sonucu olarak, Fall River fabrikaları, dokumacı sendikalarının da eşel mobil sistemiyle ücret sözleşmesi yapılması talebini kabul etmişti. Kentin nitelikli tekstil işçileri henüz 1890'larda ulusal çapta bir sendika organizasyonuyla ilgilenmeye başlamış ve Fall River işçileri sonraki yarım yüzyılda çeşitli bölgesel işçi organizasyonlarına katılmış veya bunları kurmuştu.[11]

Ayrıca, Fall River pamuk işçilerinin yanında, New England'daki meslektaşları da, en azından kısmen, Birleşik Devletler vatandaşı olarak politik bir nüfuza sahip oldukları için, ücretlerini ve çalışma koşullarını iyileştirmekte başarılı olmuştu. En önemlisi, seçme haklarını, çalışma koşullarını iyileştirmek için kullanmışlardı. Fall River ve başka yerlerdeki sendikalar ve grevler, politikada bir etken haline gelmişti, çünkü hükümetin haklarını arayan ve seferber olan işçilerin taleplerini göz ardı etmesi kesinlikle mümkün değildi.

1934 Tekstil grevi: Firestone Fabrikası, Fall River.

Ayrıca Fall River'in öyküsü hiç de istisna değildi. Fransa'da yirminci yüzyılın başlarında, yaklaşık 165.000 pamuk işçisinin yaptığı grevlerin sayısı hızla artmıştı. Örneğin bilhassa grevlerle dolu bir yıl olan 1909'da, otuz binden fazla kişinin katıldığı 198 grev olmuştu. Sendikalar Fransız politikasında büyüyen bir güç haline gelmişti.[12]

Pamuk işçileri Alman sanayiinde de henüz 1840'larda kolektif organizasyonlar kurmuşlardı. Yirminci yüzyılın başlarında yaklaşık yüzde 25'i sendika üyesi olmuştu, ama Saksonya gibi bazı bölgelerde bu oran daha da yüksekti. Bu işçiler alışılmışın ötesinde politikti; örneğin Saksonya pamuk sanayiinde, "sosyalistler neredeyse rakipsiz hüküm sürüyordu". Alman sosyal demokrasisinin en büyük kişiliklerinden biri olan August Bebel, Glauchau-Meerane dokumacılarının oylarıyla Reichstag parlamentosuna seçilmiş, 1869'da Sosyaldemokrat İşçi Partisi'nin (SPD) kurulmasıyla, Saksonya ve Thüringen'in tekstil bölgelerinde güçlü bir destek kazanmıştı.[13]

Rusya'da da yaklaşık yarım milyon pamuklu tekstil işçisi politikada kilit rol oynamaya başlamış, özellikle 1905 ve 1918-1919'daki devrimci ayaklanmalar sırasında, onlarca yıllık sendika faaliyeti ve grev deneyimlerinden destek almıştı. Rus pamuk sanayiinde ilk büyük grev, Mayıs 1870'te St. Petersburg'daki Nevsky eğirme fabrikasında çıkmış, sekiz yüz işçi makinelerini terk etmişti. İki yıl sonra, beş bin işçi Kreenholm pamuk fabrikasından çıkmıştı. 1870 ile 1894 arasında pamuklu tekstil alanında, 53.341 işçinin katıldığı toplam seksen beş grev çıkmıştı; 1895 ile 1900 arasındaysa 139.154 işçi 188 greve katılmıştı. 1905'teki devasa grev dalgasında işçiler 1008 greve katılmış, çalışma koşullarını iyileştirmeyi, çalışma günlerini kısaltmayı ve daha yüksek ücret almayı başarmıştı. Rus sanayiini 1912'de 135.000 pamuk işçisinin, 1913'te 180.000 işçinin, 1914'te ise 233.000 işçinin katıldığı grev dalgaları vurmuş, bu grevlerden bazıları açıkça politik tonlara bürünmüştü. Pamuk işçileri 1917'de bir kez daha greve giderek, o yılki devrimci ayaklanmanın önemli bir kısmını oluşturmuştu.[14]

Pamuk işçileri on dokuzuncu yüzyılda, Rusya'da olduğu gibi çarpıcı boyutlarda olmasa da, İsviçre'de de organize olmuştu. 1908'de ulusal İsviçre Tekstil İşçileri Derneği'ni (STAV) kurmuş, bu dernek çalışma koşullarını iyileştirmek ve ücretleri yükseltmek için çarpışırken, sosyalist fikirleri benimsemişti. Katalonya'da çoğu fabrika, sosyalistler ve anarşistlerin hâkimiyeti altındaydı, pamuk sanayii, fabrika sahipleriyle iyi organize olmuş işçiler arasında sık yaşanan çatışmalarla, 1890'da daha kısa çalışma saatleri için yapılan ciddi grevlerle, fabrika sahiplerinin evlerinin bombalanmasıyla, 1909'da ise *Trajik Hafta* sırasında Barselona'daki şiddetli ayaklanmayla sarsılıyordu. Yüzyılın başlarında Hollanda sanayiinde çok sayıda grev yaşanmış, sanayinin merkezi olan Twente'de, 1929'a kadar pamuk işçilerinin yüzde 60'ı sendikalarda organize olmuştu.[15]

Küresel pamuk sanayiinin kalbi olan Lancashire da, sendikaların nüfuzuna ve ulusal boyutlarına, başka yerlerde olduğundan daha erken tanıklık etmiş, dünyanın başka yerlerindeki, örneğin Fall River'deki pamuk işçilerine bir esin ve organizatör kaynağı olarak hizmet etmişti. Sendikalar eğirmecilikte henüz 1870'te (Birleşik Eğiriciler Derneği) ve dokumacılıkta 1884'te (Birleşik Dokumacılar Derneği) ulusal organizasyonlar kurmuşlardı. Ekonominin tüm sektörlerindeki İngiliz sendikalarını bir araya getiren Sendika Kongresi, bundan iki yıl önce kurulmuştu. Eğirme fabrikalarındaki en nitelikli işçileri organize eden eğiriciler sendikası, 1880'lerde tüm işçilerin neredeyse yüzde 90'ını organize etmiş, böylece belki de "dünyanın en güçlü sendikaları" haline gelmişti. Ücretleri artırmakta, çalışma koşullarını iyileştirmekte ve teknolojik gelişmeyi düzenlemede başarılı olmuşlardı. Eğiriciler "İngiltere'deki en iyi organize olmuş ve en iyi finanse edilen işçi organizasyonları" arasındaydı ve 1880'lerden 1920'lere kadar üstün ücretler koparıp, sanayideki verim artışının büyük bir kısmını ele geçiriyordu. Karde İşçileri ve Dokumacılar da, daha büyük, daha bulanık ve başkalarını dışlayan zanaat uygulamalarına daha az açık olmakla beraber, işçiler için önemli kazanımlar elde etmişti. 1890 verileri üzerinde yapılan bir incelemeye göre, pamuklu tekstilindeki nitelikli, yarı nitelikli ve niteliksiz işçilere sendikanın sağladığı ücret katkısı yüzde 12 civarındaydı ve bu önemli marj, pamuk illerinde sendikalaşan işçilere maddi faydalar sağlıyordu. Çalışma koşulları hâlâ sıcak ve rutubetli, çalışma saatleri de uzun ve zordu, ama pamuk işçilerinin militanca, ağır ve disiplinli kolektif eylemleri, işverenleri artan sanayi üretiminin sağladığı kârları paylaşmaya zorlamayı başarmıştı.[16]

Pamuk işçilerinin seferberliği, her vakada yerel çalışma ve yaşam koşullarını iyileştirmeyi başaramasa da, Kuzey Atlantik uluslarının işçileri kolektif olarak iş saatlerini azaltmış,

çalışma koşullarını iyileştirmiş, ücretlerini artırmış ve politik nüfuz kazanmıştı; bu sırada hepsinden önce sosyal istikrara özen gösteren ve politik olarak seferber olmuş, sık sık haklarını arayan işçilerin baskısı altında kalan, güçlenen devletlerin sessiz desteğini alıyorlardı. Bu eğilim, ulusal ekonomiler arasında kabaca bir noktada buluşma yönelimindeki ücretlerin de etkisiyle büyüyor, daha az organize olmuş pamuk işçilerinin de, diğer işçi gruplarının kolektif seferberliğinden istifade etmesini sağlıyordu.[17]

Bunun sonucunda, Batı ve Kuzey Avrupa'daki ve Birleşik Devletler'in kuzeydoğu kısımlarındaki işçiler, iş başında sürekli daha az zaman geçiriyordu. Saksonya'daki Crimmitschau kentindeki pamuk işçileri 1903'te, "Bizim için bir saat! Ailemiz için bir saat! Yaşamak için bir saat!" talebinde bulunuyordu. Talepleri sık sık başarısız olsa da, yıllar geçtikçe çalışma saatlerini 1865'te yıllık ortalama 3190 saatten, 1913'te 2475 saate indirebilmişlerdi. Fransa'da 1892 tarihli iş kanunu, kadınların iş gününü, ilerleyen yıllarda daha da azaltılmak üzere, on bir saatle kısıtlamıştı. Ocak 1919'da İspanyol hükümeti pamuk işçilerine sekiz saatlik iş gününü vermişti.[18]

Saatler azalırken, ücretler artıyordu. Almanya'da eğiriciler 1865'te yılda ortalama 390 mark alıyordu. 1913'te ise yılda 860 mark ya da reel bazda yüzde 53 daha fazla kazanıyordu. Alsas'ta da 1870 ile 1913 arasında ücretlerde "dikkate değer" bir artış olmuştu. Mulhouse'daki tezgâh eğiricileri 1870'te iki haftada 40 ila 48 frank arasında para kazanırken, 1910'da 65 ila 75 frangı eve götürüyorlardı, bu ise reel bazda ücretlerin ikiye katlanmasına denk geliyordu. Rhode Island'da erkek dokumacıların maaşları 1890'da saatte 13,5 sentten, 1920'de 79,1 sente tırmanmıştı. Genellikle resmi sendika organizasyonlarından hariç tutulan niteliksiz işçiler olan ayakçıların bile ücretleri artmıştı. 1890'da ortalama bir erkek ayakçı, günde 135 sent ücret alırken, 1920'de ücretleri 484 sente sıçramış, enflasyondan arındırıldığında yüzde 50 artmıştı, bu sırada daha

nitelikli olan tezgâh tamircilerinin gerçek maaşları neredeyse ikiye katlanmıştı.[19]

İşçiler iş yerindeki kolektif eylemleri sayesinde sadece ücretlerini ve çalışma koşullarını iyileştirmekle kalmıyor, yeni güçlenen ulus devletlerinin, refahlarını iyileştiren kanunlar geçirmelerini sağlamada da başarılı oluyordu. Almanya yığınla işçi dostu kanunlar çıkarmıştı: 1871'den sonra mecburi öğrenim geldiğinde, on iki yaşın altındaki çocuklar artık fabrikalarda çalışamıyor ve on dört yaşın altındaki çocukların etkin çalışma süreleri de böylece kısıtlanıyordu. 1910'da kanunlar kadınların hafta içinde on saatten fazla, Cumartesi günleri de sekiz saatten fazla çalışamayacağını ilan ederken, on üç yaşın altındaki çocukların çalışmasına artık kesinlikle izin verilmiyordu. Massachusetts ilk çalışma kanunlarını 1836'da, fabrika güvenliği kurallarını 1877'de çıkarmış, 1898'de kadınların ve reşit olmayanların gece çalışmasını yasaklamış, böylece dolaylı olarak fabrikaların geceleyin çalışmasının da önüne geçmişti. Başka yerlerde olduğu gibi İsviçre'de de çalışma kanunları işçilik maliyetlerini artırmış, henüz 1877'de tekstil işçilerinin azami çalışma süresi on bir saatle kısıtlanmış, kadınların gece çalışması yasaklanmış, on dört yaşın altında çocuk işçi çalıştırma yasa dışı ilan edilmişti.[20]

Ayrıca Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra işverenlerden daha çok vergi alınmaya başlanmıştı; bu, sanayi kapitalizmi için hayati önemde olan, devletin idari, hukuki ve askeri gücünün maliyetinin artmasının bir yansımasıydı. Aslında bu savaşa yol açan gerilimler öncelikle ulusal sermaye, ulus devletler ve ulusal topraklar arasındaki bağlantıların sıkılaşmasından çıkmıştı. Gitgide güçlenen devletler arasındaki rekabet, vatandaşlarını kitlesel ordular halinde seferber etmelerine ve bu orduları beslemek ve savaş malzemelerini üretmek için vergi toplamalarına dayanıyordu. Para ve insan toplamak için böyle bir baskı altında olan devletler, demokratik olarak meşruluk kazanmaya zorlanıyordu.

Avrupalı ve Kuzey Amerikalı kapitalistler için güçlü devletlere olan bu bağımlılıkları, güçlerinin başlıca kaynağı olmakla birlikte, aynı zamanda en büyük zayıf noktalarıydı, çünkü bu devletler gerçekte çalışan sınıfın fabrikada ve politikada güç kazanmasını mümkün kılıyordu. Aslında kapitalistler açısından bakıldığında, devlet ikiyüzlüydü. Küresel kırsal bölgelerde işgücünün seferberliği dahil olmak üzere, sanayi kapitalizminin ortaya çıkmasını mümkün kıldığı gibi, aynı zamanda kapitalistleri "tuzağa düşürüyordu", çünkü işçiler ulusal politikayı, kendi çalışma koşullarını ve ücretlerini iyileştirmek için kullanıyordu. Bunun sonucunda, (Saint Domingue'deki kölelerin ayaklanmasının, İngiltere'deki pamuk işleyicilerinin çıkarlarını etkilemesi gibi) eskiden öncelikle küresel veya (Hintli köylülerin İngiliz pamuk çiftliklerinde çalışmayı reddetmesinde olduğu gibi) yerel olan sosyal çatışmalar, artık gitgide ulusal hale geliyordu.

İngiltere, Kıta Avrupa'sı ve Kuzey Amerika gibi Sanayi Devrimi'nin çekirdek bölgelerinde artan üretim maliyetlerinin yanı sıra, durmak bilmeyen fiyat rekabeti, pamuk işleyiciliğinin bir zamanlar köpüren kârlarını söndürmüştü. Birleşik Devletler'de kuzeyli işleyiciler 1890'dan itibaren kârların düşmesinden yakınmaya başlamıştı. Bir yazar Alman pamuk eğirme şirketlerindeki kâr payı ödemelerinin, 1900 ile 1911 arasında sadece yüzde 4 ile 6 arasında dolaştığını bildirir. Lancashire'nin tam kalbindeki Oldham ve Rochdale eğirme sanayiinde, ortalama sermaye kârlılığı düşüktü: 1886'dan 1892'ye kadar yüzde 3,85, 1893'ten 190,3'e kadar yüzde 3,92 olan bu oran, 1904'ten 1910'a kadar yüzde 7,89'a çıkmıştı. Onlarca yıl akan müthiş kârların şımarttığı İngiliz pamuk kapitalistleri, 1920'lerde "eğirme şirketi kârlarında hızlı bir düşüş" yaşamıştı.[21]

Dünyanın bazı bölgelerinde işleyiciler artan ücretlere, gelişmiş üretim tekniklerine yatırım yaparak karşılık veriyordu. Yeni eğirme makineleri ve tezgâhlar, işçi başına daha büyük

bir verim sağlıyordu ve örneğin Almanya'da, eğirmedeki üretkenlik oranı 1865 ile 1913 arasında üç kattan fazla, dokumada ise altı kat artmıştı. Üretkenlikteki bu ilerlemeler, ücretlerin toplam üretim maliyetlerinin küçülen bir kesimini oluşturması anlamına geliyordu. İngiliz eğirmeciliğinde ücretlerin payı 1800'de toplam maliyetlerin yüzde 78'inden, 1913'te yüzde 39'una, dokumacılıkta ise daha az çarpıcı da olsa, yüzde 77'den 57'ye düşmüştü.

Ancak işleyiciler diğer girdilerin, özellikle de ham pamuğun fiyatını manipüle etmeyi beceremediğinden, ücret maliyetleri önemini koruyor, dolayısıyla da kârlılık üzerinde önemli bir etkisi oluyordu. Ne de olsa 1910'da Çin'deki ücretler Büyük Britanya'dakilerin sadece yüzde 10,8'i, Birleşik Devletler'de yaygın olanlarınsa yüzde 6,1'i kadardı, ayrıca Çinli işçiler New England'daki meslektaşlarının neredeyse iki katı kadar uzun süre çalışıyordu: 5302 saate karşı 3000 saat. Bu düşük ücret rekabeti sürekli daha fazla yerde bulunuyordu ve önemliydi. Örneğin 1920'lerde Çek ve Rus üreticilerin rekabeti, Alman pamuk sanayiine yönelik bir tehdit olmuştu. Uzun vadede pamuk işleyiciliği, "dibe vurmaya doğru bir yarış" haline gelmişti.[22]

İşleyiciler bu baskılara, sürekli daha da güçlenen hükümetleriyle olan bağlantılarını, kendi ulusal sanayilerini küresel rekabetten yalıtmak için kullanarak karşılık vermeye çalışıyordu. İşverenler organize oldukça, (örneğin 1870'te Güney Almanya Pamuk Sanayicileri Birliği kurulmuştu), devletin kendi çıkarlarını desteklemesi lobicilik yaparak başarılı oluyor, *Alman İktisat Yazışmaları*, Alman sanayiinin İngiliz ithalatının baskılarına karşı hayatta kalmasını sağlayacak olan tek aracın, gümrük korumaları olduğunu savunuyordu; oysa Hintli, Çinli veya Mısırlı işleyiciler bu tedbirlerden faydalanamıyordu. Bu gümrük korumaları başka yerlerde de önemliydi. İtalya 1878 ve 1888'de pamuklu mallara koyduğu vergilerle iç piyasasını etkin olarak koruyordu. Fransa'da pamuk işleyicileri-

nin talebi üzerine, artan korumacı gümrük vergileri, 1880'lerden beri, özellikle de Meline Gümrük Vergisinin 1892'de geçmesinden itibaren, pamuk sanayiinin kârlarını ateşliyordu.[23] Birleşik Devletler'de de korumacı önlemler on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında güçlenmişti. Morrill Gümrük Vergisi 1861'de ithal edilen pamuklu mallar üzerindeki vergileri artırmış, 1883 tarihli Gümrük Kanunu ise (Amerikan işleyicilerin kolayca üretebildiği kaliteler olan) daha ucuz pamuklular üzerindeki gümrükleri indirirken, daha yüksek kaliteler üzerindeki vergileri artırmış, bu eğilim 1890 tarihli Gümrük Kanunu'yla da devam etmişti.

On dokuzuncu yüzyılın "ikinci köleliği"nin küllerinden yükselmiş olan yeni emperyalizm artık bazıları için kârlı olurken, imparatorluk pazarları gitgide daha da önem kazanıyordu. 1880'lerde geriye kalan İspanyol sömürgelerine erişimleri koruma altına alınan, Küba piyasasını da tekeline alan Katalan işleyiciler için bu emperyalizm, bir süreliğine kârlıydı. Rus pamuk sanayicilerinin, Orta Asya topraklarına ulaşılmasında yatan çıkarlarını da destekliyordu. Birleşik Devletler'de bile, Edward Atkinson gibi pamuk işleyicilerinin talepleri üzerine, hükümet saldırgan bir tavırla, işleyicilerin yurtdışındaki, özellikle de ABD pamuk ihracatının yarısının gönderildiği Latin Amerika'daki piyasalara girmesine yardımcı oluyordu.[24]

Avrupalı ve New England pamuk işleyicilerinin, küresel pamuk imparatorluğu içindeki yüksek konumlarını korumak için canhıraş çırpınmalarına rağmen, artan işçilik maliyetleri çok güçlü bir karşıt kuvvet oluşturuyordu. Hem işçiliğin, hem de sermayenin ulusallaştırılmasının yarattığı fırsatlar ve kısıtlamalar sonucunda, artan işçilik maliyetleri, dünyanın işgücünün daha ucuz ve devlet düzenlemeleri tarafından daha az kısıtlanmış olduğu bölgelerinde, işleyicilik için yeni fırsatlar yaratıyordu.

Küresel Güney, dünya pamuk sanayiinin yüz yıl süren bir ayrılığı tersine çevirerek, yirminci yüzyılda eve geri dönmesine hoş geldin diyordu. İlk başlarda bu hareket algılanamayacak kadar zayıftı ve 1900'de ufuktaki bir parıltıdan daha fazla bir şey değildi, ama 1920'lere gelindiğinde yaygın tartışmalara konu olmuş, bu tartışmalar, özellikle de Büyük Britanya ve New England'da alarm zillerini andıran tınılara bürünmüştü.[25] Tek bir örneği ele almak gerekirse, Londra'da çıkan *The Times* 1923'te şunları bildiriyordu:

> [Lancashire sanayii] Amerikan İçsavaşı'nın neden olduğu, altmışların korkutucu pamuk kıtlığından beri en berbat ticaret lanetiyle karşı karşıya. ... Bu sarsıcı çöküşün başlıca etkeni, Uzakdoğu'daki Hindistan, Çin vb. gibi büyük pazarların kaybolması olmuştur. ... 1913'te Uzakdoğu toplam parça mal ihracatımızın yüzde 61,6'sını tüketirken, bu oran 1925'te yüzde 41,8'e düşmüştür. ... Hem Hindistan hem de Çin'de ev üretiminde çok büyük bir artış olmuş ve hızla genişleyen Japon sanayii, Lancashire'daki azami 48 saate karşı, iki vardiyada haftada 120 saat çalışarak, iki ülkede de Büyük Britanya'dan gelen ithalatın yerini almaya başlamıştır.[26]

Massachusetts valisi James Michael Curley aşağı yukarı aynı dönemde, ağır bir federal müdahale olmazsa, New England pamuk sanayiinin tamamen yıkılacağına kesin gözüyle bakıyordu. Yerel sanayi temsilcileri 1935'te, Japon ithalatı tehdidini ortadan kaldırmak için bir "Amerikan Malları Alın" kampanyası çıkardıklarında, Curley pamuk işleyicileriyle buluşup, Amerika'nın kuzeyi ile güneyi arasındaki ücret farklarını azaltma amacıyla, Massachusetts'teki ücretleri kırpma planlarını sunmuştu. Bu protestolara rağmen, Batı'nın pamuk alanında miadı dolmuştu, böbürlendiği verimliliği ve devlet desteği, aşırı ücret farklarına ve küresel Güney'in yeni yeni boy gösteren ulus devletlerine karşılık veremiyordu.[27]

***

Pamuk işleyiciliğinin küresel Güney'e dönüşü, sanayinin yaşadığı birçok kopuşta olduğu gibi, yine Birleşik Devletler'de başlamıştı. Avrupa'dan farklı olarak, burada işçi sınıfı asla aynı düzeyde ulusallaşmamıştı. Birleşik Devletler'deki işgücü piyasaları son derece katmanlaşmıştı, kendi ulusal toprakları içinde ücretlerde devasa farklar vardı. İçsavaş'tan sonra köleleri elinden alınan eski köle sahipleriyle sanayi kapitalizmi arasındaki özel anlaşmadan ötürü Birleşik Devletler'in kendi toprakları içinde bir küresel Güney mevcuttu. Ayrıca Birleşik Devletler'in kendi küresel Güney kapitalistleri vardı ve bunlar, tıpkı Hintli meslektaşları gibi, ham pamuk ticaretinde servet kazanıyordu ve bunun bir kısmını üretim işletmelerine yatırmaya hazırdı. Geniş toprakların ve Kuzey ile Güney arasındaki kısıtlı politik, ekonomik ve sosyal entegrasyonun bu özel bileşimi, Avrupalı kapitalistleri kıskandırıyordu ve aynı zamanda Avrupalı pamuk işleyicilerinin küresel kaderinin ilk habercisiydi.[28]

1910'da ABD'nin Güney'indeki pamuk işleme sanayii, Büyük Britanya ve Kuzey eyaletlerininkinden sonra dünyanın üçüncü büyük sanayiiydi. Bu inanılmaz bir sıçramaydı, çünkü İçsavaş'ın sonunda eski Konfederasyon eyaletlerinde önemli bir pamuk işleme sanayii yok gibiydi, 1879'da bile Kuzey'de, Güney'dekinin on yedi katı kadar iğ vardı. Güney'deki büyüme oranları şaşırtıcı ölçüde yüksekti, 1880'lerde yıllık yüzde 17,6, 1890'larda 19,1, 1900'lerdeyse yüzde 14,3'tü. Elbette Kuzey eyaletlerindeki pamuk sanayii de büyümeye devam ediyordu, ama çok daha yavaş bir oranda, yılda yüzde 4 civarında büyüyordu. 1920'lere gelindiğinde, kuzey sanayii ilk defa olarak gerçekten daralmış, 1925'te ise ABD'nin Güney'i, Kuzey'den daha fazla iğe sahip olmuştu. 1965'te ise kaderleri kökten tersine dönerek, bu oran 24'e 1 olmuştu.[29]

İmparatorluğun Dönüşü: Mahatma Gandi Lancashire'ı ziyaretinde İngiliz pamuk işçileriyle sohbet ederken, 1931.

Birleşik Devletler'in güneyine doğru bu kitlesel göç, onlarca yıl önce, Atlanta'daki 1881 Uluslararası Pamuk Fuarı'nda olmuştu. Burada "Fuar Pamuk Fabrikaları"na pamuk makineleri satılmış, bunlar gerçekten işleyen bir fabrika olmuştu. Devasa ucuz işgücü kaynağına ve yerel ve bölgesel hükümetlerin desteğine sahip olan yerel işleyiciler, kısa sürede yeni fabrikalar açmıştı. Gevşek çalışma kanunları, düşük vergiler, düşük ücretler ve sendikaların bulunmaması, Birleşik Devletler'in "işçileri kışkırtanların pek gücü olmadığı, işleyicilerin başının etini yiyen yeni düzenlemelerle sürekli canından bezdirilmediği" bir bölgesi olan Güney'i, pamuk işleyicilerine cazip kılmıştı. Bunun sonucunda, 1922'den 1933'e kadar olan dönemde Massachusetts pamuk fabrikalarının doksan üçü kapanırken, 1922'den 1928'e dek Massachusetts tekstil işgücünün yaklaşık yüzde 40'ını yitirmişti. Fall River'da 1920'den 1930'a dek, kentteki fabrikaların yarısından fazlası ortadan kalkacaktı.[30]

ABD'nin güneyinde pamuk işleyiciliğinin bu ani büyümesini açıklayan şey, pamuk tarlalarına yakınlık değildi. Aslında pamuğa erişmenin hafif oranda daha düşük olan maliyeti, bitmiş malları kuzey piyasalarına sürmenin maliyetiyle dengeleniyordu. Başarının sırrı, bol ve ucuz işgücüydü. Köleliğin yıkılması ve ardından kırsal bölgelerin dönüşüme uğraması, pamuk fabrikaları için düşük ücretli işçilerden oluşan büyük ve uysal bir işçi havuzu yaratmış, ilk başta çoğunlukla, bir zamanlar kiracı çiftçi olan beyaz tarla işçilerinden oluşan bu kitleye, sonradan çoğu eskiden ortakçı olan Afrika kökenli Amerikan işçiler katılmıştı. Çağdaş bir gözlemciye göre, güneyli pamuk yetiştiricileri tarlaları, "farelerin batan bir gemiyi" terk ettiği gibi terk ediyordu. Bunun sonucunda, Massachusetts Çalışma ve Sanayi Müdürlüğü'nün 1922 tarihli bir araştırması, Massachusetts fabrika işçisinin ortalama saat ücreti 41 sent iken, piyasa ortalaması Kuzey Carolina'da 29 sent, Georgia'da 24 sent, Güney Carolina'da 23 sent, Alabama'da ise sadece 21 sentti.[31]

Bu işçilere ödenen düşük ücretler, Amerikan işçi sınıfına ulusal entegrasyon seviyesinin düşük kalmasının doğrudan bir sonucu olarak, pamuk fabrikaları çok sayıda çok genç ve çok ucuz işçiden istifade edebildiği için, daha da düşüyordu. 1905'te güney pamuk fabrikalarındaki işçilerin yüzde 23'ü on altı yaşından gençti, kuzey eyaletlerindeyse bu oran sadece yüzde 6'ydı. Ulusal standartlar olmadığından dolayı, insanlar Güney'de daha fazla saat çalışıyordu; haftada altmış dört hatta yetmiş beş saat ender rastlanan çalışma süreleri değildi. Gerçekten de pamuk sanayicilerinin güneyli eyalet hükümetleri üzerindeki etkisi ve 1800'lerden itibaren yerel çalışan sınıfın geniş kesimlerinin haklarının elinden alınması, Kuzey'in diğer eyaletlerindekilerden çok daha gevşek çalışma kanunlarını mümkün kılıyordu, zaten bu, küresel Güney'in her yanındaki gelişen pamuk sanayilerinin belirleyici özelliğiydi. Ayrıca pamuk sanayileşmesi eyalet hükümetleri tara-

fından kuvvetle destekleniyordu, buradaki kanun koyucular ve valiler, organize olmuş sanayicilerin muhteşem nüfuzu ve gücünden çekiniyordu.[32]

Maliyetlerinin arttığının ve kârlarının düştüğünün farkında olan Avrupalı pamuk kapitalistleri de işçilik maliyeti daha düşük olan yerlere taşınmaya çalışıyordu. Ama bunların hiçbiri ABD modelini doğrudan izleme durumunda değildi, çünkü başka hiçbir sanayileşmiş ülke kendi içinde böylesine eşitsiz bölgesel koşullar veya kölelik mirası barındırmıyordu. Yine de Hindistan'da olduğu gibi bazı İngiliz yatırım denemeleri olmuştu. Bazı İngiliz şirketleri Osmanlı İmparatorluğu'nda, özellikle İzmir ve İstanbul civarında, ayrıca Portekiz ve Rusya'da işleyiciliğe yatırım yapıyordu. Çin'de de yabancı mülkiyetindeki fabrikalar, özellikle de Japon yatırımları önem kazanmıştı, İngiliz ve Alman yatırımcıların işlettiği birkaç tesis de vardı. İngiliz girişimciler Mısır'da 1894'te Mısır Pamuk İşleme Şirketi'ni kurmuş, bunu 1899'da İskenderiye İngiliz-Mısır Eğirme ve Dokuma Şirketi, bir yıl sonra da Kahire Mısır Pamuk Fabrikaları Limited takip etmişti. Fransız yatırımları Meksika pamuk sanayiinde önemli hale gelmişti. İngiliz, Belçikalı ve Hollandalı girişimciler Brezilya'da yirminci yüzyılın ilk on yıllarında fabrikalar açmıştı. Alman tekstil girişimcileri de düşük ücretli bölgelere yatırım yapmıştı. Alman pamuk sermayesinin başlıca çıkış noktalarından biri Polonya, özellikle de Lodz civarındaki bölgeydi, öyle ki Saksonya'daki Leipzig kenti ticaret odası bu bölgeye, "Alman, özellikle de Saksonya tekstil sanayimizin evladı", diyordu. "Doğu'nun Manchester'i" denilen bu bölge, 1870 ile 1914 arasında devasa bir patlama yaşamış, Carl Scheibler'in yedi bin beş yüz işçi çalıştırdığı tesis gibi muazzam fabrikaların ortaya çıkışına tanıklık etmişti.[33]

***

Avrupa ve Kuzey Amerika'nın eskiden işleyiciliğin merkezinde olan bölgelerinde pamuk sanayicileri yalpalıyor, son-

Küresel Güney, Kuzey Carolina: "Whitnel Pamuk Fabrikası'ndaki eğiricilerden biri. Boyu 130 santimdi. Bir yıldır fabrikadaydı. Bazen geceleri çalışıyor. Dört bir yana koşuyor. Günde 48 sent için. Kaç yaşında olduğu sorulduğunda önce tereddüt etti, sonra 'Hatırlamıyorum,' dedi."

ra da seferber olan işçilerin ve demokratik devletlerin baskısıyla yıkılıyordu. Kapitalist oldukları için, yeni sanayilerdeki yeni yatırım fırsatlarının çekimini de hissediyorlardı. Bunun aksine küresel Güney'deki sermaye sahipleri, sanayi kapitalizminin kâr potansiyeline uyanmışlar ve hemen arka bahçelerindeki fırsatı, düşük maliyetli işgücünü keşfetmişlerdi. Bu girişimciler genellikle tekstil üretiminde deneyimli işçilerce kuşatılıyordu, modern tekstil teknolojisine erişebiliyordu ve onlarca yıldır ithal pamuklu mal satmış olduklarından, kendi iç piyasalarını manipüle etmede ustalaşmıştı. Ahmedabad'daki girişimciler gibi, sanayi kapitalizminin, kârlı olması için, altyapı inşa edecek, piyasaları koruyacak, mülkiyet haklarına sahip çıkacak ve avantajlı bir işgücü piyasası sağlayacak güçlü devletlere ihtiyacı olduğunu anlamışlardı. Devlet inşası projelerinde, ulusal bağımsızlık hareketlerinin yükselişiyle, canlı bir sanayi ekonomisinde yatan gücü takdir eden devlet

Ucuz işgücü arayışı: Alman sanayici Carl Scheibler, on dokuzuncu yüzyıl sonlarında Lodz pamuk sanayiine yatırım yapmıştı.

adamlarıyla karşılaşıyorlardı. Avrupa ve Kuzey Amerika'nın on dokuzuncu yüzyılın ilk on yıllarında çok başarılı biçimde kurduğu sanayi kapitalizmi modeli, artık küresel Güney'de kanatlanıyor, kapitalistlerin ve devlet kurucuların hayallerini canlandırıyor ve küresel ekonominin coğrafyasını yeniden şekillendiriyordu.[34]

İngiliz örneğinden esinlenen sanayi kapitalizmi fikirleri, on dokuzuncu yüzyılın başlarında dünyanın uzak köşelerine çoktan ulaşmıştı. Almanya, Mısır, Birleşik Devletler ve Meksika'daki pamuk devrimlerinde, her ülkedeki Friedrich List, Mehmet Ali Paşa, Tench Coxe ve Esteban de Antunano gibi ileri görüşlü devlet adamları ve kapitalistler, bu tartışmalara girmiş ve bunlardan kendi politik sonuçlarını çıkarmıştı. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında, Avrupa'nın ötesinde başkaları da bunları bir köşeye yazmıştı. İthal pamuklu malların yerli zanaat sektörleri üzerindeki baskısı karşısında, sanayiye dayalı bir ekonomi kurma arzusuyla, Brezilya, Japonya, Çin ve diğer ülkelerin devlet adamları ve kapitalistleri, ithalatın yerine yerli üretimi koymanın yollarını arıyor, bu defa devlet inşasına ve sermaye birikimine yönelik çabaları özel bir biçimde harmanlıyorlardı.

Avrupa emperyalizmine nasıl dayanılacağı ve işleme kapasitesi kurarak kâra çıkan yeni yollardan nasıl faydalanılacağı hakkında tartışmalar, dünyanın her yanına yayılmıştı. İngiliz şirketleri için çalışan bir Çinli tüccar olan Chenk Kuan-ying henüz 1862'de *Ufuktaki Müreffeh Çağa Uyarılar*'ı yayımlamış, sanayileşmeyi savunmuştu. Otuz beş yıl sonra girişimci Zhang Jian onun ayak izinden yürümüştü. Devasa pamuk ipliği ve kumaş ithalatından ve özellikle de yabancı mülkiyetindeki pamuk fabrikalarının kurulmasına izin veren 1895 Shimonoseki Antlaşması'nın koşullarından kaygılanan Jian, yurtiçinde sanayileşmeyi savunmuş ve dediğini yaparak, kendi memleketi olan Nantong ilinde bir eğirme fabrikası kurmuştu. "Herkes yabancı milletlerin kendilerini ticaret aracılığıyla koruduğunu söylüyor. Bu yüzeysel bir görüş. Yabancı milletlerin zenginliğinin ve gücünün sanayi olduğunu bilmiyorlar. ... Dolayısıyla biz de sanayiyi teşvik hedefine odaklanmalıyız. ... Çin'de en çok satılan yabancı malları üretmek için fabrikalar kurulmalıdır," diye konuşuyordu.[35]

Zhang'ın yanında Ch'en Chih ve Hsueh Fu-ch'eng'in de üyesi olduğu düşünce ekolü, küresel Güney'in her yanında, kendi milletlerinin küresel ekonomi içindeki rolünü tekrar tasarlamaya çalışıyordu. Küresel piyasaları geri kazanmaya, sanayisizleşme sürecini geri çevirmeye, Batı teknolojilerini getirmeye ve List, Ali, Coxe ve Antunano gibi, devleti sanayileşmeyi desteklemeye ikna etmeye odaklanıyorlardı. Sanayinin ilerlemesinin, ulusal ilerleme demek olduğunu savunarak, yerel sanayilerin ithalata karşı korunmasını istiyorlardı. Brezilya Sanayi Birliği 1881'de, "Yabancı rakipler yerel kaba pamuklu üretimine savaş açıyorlar ve eğer yasal önlemler sanayinin yardımına gelmezse, bugüne kadar harcanan tüm emekler ve sermaye heba olacak," diye gözlemliyordu. Açıktan açığa Almanya ve Birleşik Devletler'in korumacılığına işaret ederek, "genç ülkeler"de işleyiciliği desteklemek için devlete çağrıda bulunuyorlardı. Pamuk fabrikaları "vatansever bir girişim"-

Zhang Jian, Çin
sanayileşmesinin savunucusu.

den daha az bir şey değildi.[36] Benzer şekilde, Japonya Sanayii Geliştirme Bürosu'ndan İnoue Shozo da, 1870'te Almanya'ya yaptığı bir çalışma seyahatinden şu sonuçları çıkarıyordu:

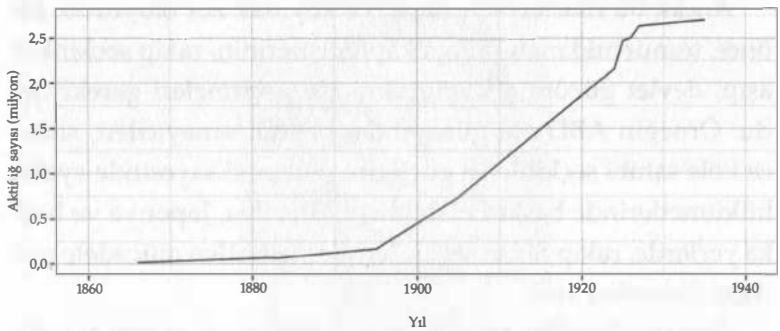
> Ülkemizi Avrupa ve Amerika'ya eşit hale getirmek istiyorum. ... Günümüzün Batılı uluslarının refahının, askeri gücünün, uygarlığının ve aydınlanmasının kaynağını ararken, biraz dünya tarihi ve coğrafya okuduktan sonra, bu kaynağın teknolojide, sanayide, ticarette ve dış ticarette yatması gerektiğini fark ettim. Bu kuralları uygulamak ve ulusu zengin ve güçlü kılmak için, ilk önce halkı sanayi hakkında bilgilendirmemiz gerek. Sonra çeşitli mallar üretip ihraç edebilir, bizde eksik olan kalemleri ithal edebilir ve dışarıdan zenginlik biriktirebiliriz.[37]

Bu fikirler Japonya'dan Hindistan'a, Batı Afrika'dan Güneydoğu Asya'ya, her yerdeki anti-emperyalist söylemlerin ana çizgisi haline gelmişti. Bu düşünürler, güçlü ulus devletlerin günün birinde yerli işleyicileri koruyacağını, altyapı inşa edeceğini, işgücünü seferber edip, işleyicilerin ihracat pazarlarını kapmasına yardımcı olacağını umuyordu. Sömürgecilik karşıtı milliyetçiliğin, sık sık doğrudan sömürgecilikten ders alması da gayet ironik bir durumdu.[38]

Ancak bu fikirleri uygulamaya koymak zor oluyordu. İlk önce, tomurcuklanan sanayi kapitalistlerinin, rakip seçkinleri aşıp, devlet gücünün komutasını ele geçirmeleri gerekiyordu. Örneğin ABD'nin güneyinde, pamuk sanayicileri, sadece köle sahibi seçkinlerin güçlerini yitirmesi sayesinde eyalet hükümetlerinde baskın olabilmişti. Brezilya, Japonya ve başka yerlerde, rakip tarım seçkinleriyle yürütülen mücadele çok daha dolambaçlıydı.

Örneğin Brezilya pamuk sanayii, bölgenin poster çocuğu Meksika'nınkinden farklı olarak, pamuklu mallar için önemli bir iç pazara, önemli bir yerel sermaye birikimine ve büyük ithalata rağmen, 1890'lara kadar zayıftı. 1866'da Brezilya'da, ihmal edilebilecek kadar az olan 15.000 adet iğin çalıştığı yalnızca dokuz eğirme fabrikası vardı ve çoğu tekstiller ya ithal ediliyor ya da tarlalarda üretiliyordu. Bunu izleyen on yıllarda fabrika sayısı çok yavaş artmış, ama sonra neredeyse patlama yapmıştı. 1921'de sanayide 242 pamuk fabrikasında 1.521.300 iğ ve 57.208 tezgâh işliyor, 108.960 işçi çalışıyordu. Sanayi büyümeye devam ederek, 1927'de, yani ekonomik bunalımın arifesinde, 354 fabrikadan oluşuyordu.[39]

1892'den sonraki otuz yıl, Brezilya pamuk işleyiciliğinin altın çağı olarak adlandırılmıştır. 1888'de köleliğin yasaklanmasının ardından, işleyici seçkinler devlet üzerinde daha büyük bir nüfuz kazanmış ve özellikle de gümrük vergileri açısından kendi çıkarlarına uygun politikalar uygulamayı becermişti. 1860'ta pamuk üzerindeki gümrük vergisi, ithalatın değerinin yüzde 30'u gibi düşük bir seviyedeydi, 1880'de ise yüzde 60 civarına çıkarak ikiye katlanmış, 1885'te ise bıktırıcı tartışmalardan sonra yüzde 100'e kadar çıkmıştı. 1886, 1889 ve 1900'de daha da artmıştı. 1900 yılının korumacı gümrük vergileri otuz yıl boyunca yürürlükte kalmış, işleyiciler için devasa ölçüde kârlı olan korunmuş bir piyasa yaratmıştı. Bunun sonucunda, 1920'de Brezilya'da kullanılan pamuklu

Kölelerin özgür kalmasından sonra Brezilya pamuk sanayii tırmanışa geçmişti: 1866-1934 iğlerin sayısı.

malların yüzde 75 ila 85'i yurtiçinde işleniyordu. Bir İngiliz'in 1921'de biraz pişmanlıkla ifade ettiği üzere, "Yirmi beş yıl önce Brezilya Manchester için mükemmel bir pazardı. ... İlk önce griler devreden çıktı, şimdiyse bütün bu mallar ülkede işleniyor ve sadece en zarif kalitelerin ithal edilmesi gerekiyor."[40]

1890'lara gelindiğinde, Brezilyalı işleyiciler devletin kendi çıkarlarına uyacak şekilde biçimlenmesine yardımcı olmuştu. Aynı zamanda, Avrupalı ve New England'daki rakiplerinden farklı olarak, son derece ucuz işgücüne erişimlerini korumuşlardı. Bu işçilerin büyük çoğunluğu "yerel yetimhanelerden, terk edilmiş çocuk yurtlarından ve fakirhanelerden, şehirlerdeki işsiz sınıflardan geliyordu." Fabrikalar on yaşındaki çocukların yanı sıra kadınlarla doluydu. Fabrikalarda çalışmak için asgari yasal yaşın on dörde çıkarıldığı 1920 yılında bile, çok daha küçük yaştaki çocukların fabrikalarda çalıştığı anlaşılmış, bazı vakalarda kadınlar ve çocuklar günde on dört, hatta on yedi saat çalıştırılmıştı. O günleri yaşamış bir gözlemcinin alaycı değerlendirmesine göre, Brezilyalı çocuklar "tam karakterin oluştuğu ve düzenli sanayi alışkanlıklarının kazanılabildiği bir yaşta, emeklerinin birkaç yılını" bu işlere veriyordu.[41]

Ucuz işçilik ve gümrük vergilerine, daha dinamik piyasalar da ekleniyordu. Kölelik iç piyasaları bastırmıştı, çünkü çoğu çiftlik kaba tekstil üretimine girişmiş ve köle işçiliğinin rekabeti yüzünden serbest işgücü göçü duraklamıştı. Şimdiyse Brezilya'da çok sayıda göçmen geliyor ve yeni yeni özgür kalan tarım işçilerinin yanında, bu göçmenler iç piyasalarda tekstil satın almaya başlıyordu. Bunun sonucunda, Brezilya pamuk sanayileşmesi yolunda, nihayet bölgenin önde gelen pamuk üreticisi olan (ve sanayii hiç küçümsenmeyecek bir ölçüde ulusal korumacılık politikası sayesinde genişlemeye devam eden) Meksika'ya katılıyordu. Bu model Brezilya'dan komşu Arjantin'e sıçramış, ilk pamuk fabrikası 1906'da açılmıştı. Burada da pamuk sanayileşmesinin teşviki, devletin planlı bir projesi haline gelmişti.[42]

***

Japonya pamuk işleyiciliğinde daha da büyük bir patlama yaşamıştı. Aslında bu patlama o kadar şiddetliydi ki, Japonya sadece birkaç on yıl içinde dünyanın en baskın pamuk işleme gücü haline gelmişti.[43] On dokuzuncu yüzyıl sonunda Japonya tarihi, Brezilya ile bazı ortak özelliklere sahiptir: İki ülke de doğrudan sömürge idaresine tabi değildi, ama ikisi de dışarıdan önemli etkilere maruzdu. Devasa pamuklu tekstil ithalatıyla karşı karşıyaydılar. Ekonomik seçkinlerinin kökenleri, yurtiçinde sanayileşmeden kökten farklı bir politik ekonomide yatıyordu, ama bu seçkinler, gelir kaynaklarını ve sınıflarının politika tercihlerini değiştiren yeni öğelerin ortaya çıktığını görüyordu. Yirminci yüzyıla geçildiğinde, devlette bir devrimci dönüşüm için hazırda bekliyor, bu dönüşümün sonuçlarındaki keskin farklılıklar devrimi daha da şiddetli kılıyordu.

Japonya'nın mekanik pamuk üretimi, Brezilya'nınkinden biraz sonra gelmiş, ama aynı ölçüde talihsiz başlamıştı. 1867'de Kyushu'daki Kagoshima kentinde, Satsuma bölgesi-

nin yerel yöneticileri İngiltere'den 6000 iğ ithal etmişti. Aşağı yukarı aynı dönemde, biri Sakai, diğeri de Tokyo civarında olmak üzere iki küçük fabrika daha açılmıştı. 1858 tarihli Dostluk ve Ticaret Antlaşması'nın Japon pazarını zorla açması sayesinde ülkeyi istila eden ithal iplik karşısında, bu öncü projelerin hiçbiri ticari başarı sağlayamamıştı.[44]

Bu başarısızlıklar ve Japon pazarının üçte birini ele geçirmiş olan, sürekli yükselen ithal pamuklu mal seli karşısında, hükümet pamuk sanayileşmesini teşvik için daha etkin bir rol üstlenmeye başlamıştı. 1868 tarihli Meiji Restorasyonu, daha merkezi ve modernleştirici bir rejimi iş başına getirerek, eşkıyalık sistemleriyle Japonya'ya 270 yıldır hâkim olan Tokugawa samuraylarının feodal dominyonlarına dağılmış olan güçleri bir araya toplamıştı. Bu yeni ulus devlet 1870'ten itibaren sanayiyi teşvik için daha etkin bir politika izlemeye başlamış, pamuklular da yeni hükümdarların aklında en ön sıraya yerleşmişti. Japon meclisinin bir üyesi şöyle açıklıyordu: "Japonlar zeki olduğu ve ucuz ücretlerle çalışabildiği için, dışarıdan basit malları satın almalı, buna el işçiliği eklemeli ve tekrar dışarı göndermeli" – işte bu proje için, pamuk çok uygundu. Batı emperyalizminin baskısı, başka yerlerde olduğu gibi, Japonya'da da milliyetçi bir proje olarak işleyiciliğe esin vermişti.[45]

İçişleri Bakanı İto Hirobumi, 1879'dan 1880'lerin ortalarına kadar, her biri ikişer bin iğe sahip on eğirme fabrikası kurarak, yurtiçi eğirme kapasitesini genişletmiş, İngiltere'den ithal edilen bu iğleri yerel girişimcilere ayrıcalıklı koşullarla teslim etmişti. Üretim ölçekleri, kârlı olamayacak kadar küçük olduğundan dolayı, bu fabrikalar ticari girişim olarak başarısız olsa da, öncülerinden farklı olarak, Japonya sanayileşmesinin başarısı için kilit etkenlerden biri haline gelen yeni politikalar getirmişlerdi: Yurtiçinde yetiştirilen pamuk yerine, çok daha ucuz olan Çin pamuğuna geçiş; gelecekte Japon tekstil sanayileşmesini yapılandıracak olan deneysel işçilik

sistemleri (örneğin Hintli rakipleri karşısında maliyet avantajı sağlayan gündüz ve gece vardiyası sistemi); hükümet idarecilerini özel girişimci olmaya teşvik etmek, bunlardan birkaçıydı. Ayrıca bu fabrikalar, düşük ücrete dayalı katı işçilik rejimlerinin "ideolojik köklerini" hazırlamış, maaşları asgari geçim düzeyinin altında olan kadınlardan faydalanmış, devlet babanın şefkat vaadine ilişkin güçlü bir retoriği buna eklemiş, gücü samuray ve tüccarlardan, işletmeci ve fabrika sahiplerine aktarmıştı.[46]

Japonya'nın pamuklu tekstilindeki uzun geçmişi, bu hızlı sanayileşmenin şokunu hafifletmişti. Japon çiftçiler yüzyıllardır kendi tüketimleri ve yerel piyasalar için pamuk yetiştirmiş ve evlerinde eğirip dokumuştu. On dokuzuncu yüzyılda kırsal bölgelerde canlı bir üretim sanayii ortaya çıkmış, Japon limanlarının zorla açılmasının ardından ucuz iplik ithalatı sayesinde bu sanayi ilk başta muhteşem bir sıçrama yapmıştı.[47]

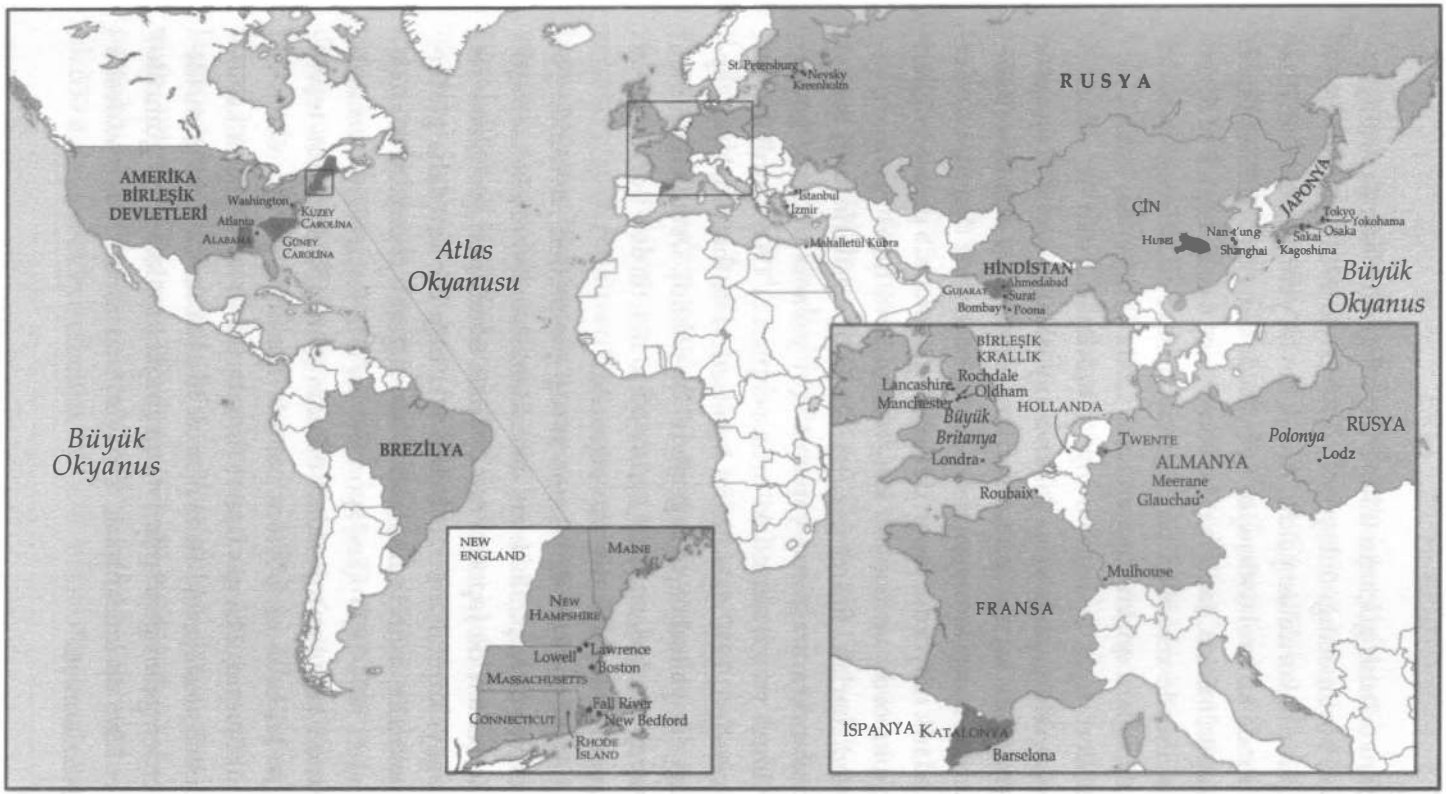
1880'e gelindiğinde, hükümetin kurduğu fabrikaların, mekanize pamuk eğiriciliğinin sunduğu imkânları gözler önüne sermesiyle, yurtiçinde sanayileşmeye ağırlık veren devletin desteklediği tüccarlar daha fazla ve daha büyük fabrikalar kurmuştu. Aynı yıl, ilk (özel) ulusal banka olan Shibusawa Eiichi'nin müdürü, Osaka Eğirme Şirketi'ni desteklemiş, bu tesis 1883'te 10.500 iğle çalışmaya başlamıştı. Fabrika en başından beri kâr etmişti. Bundan cesaret alan başkaları da takip ederek, benzer boyutlarda birkaç fabrika açmıştı. İngiltere'de eğitim görmüş Japon mühendislerden faydalanan bu fabrikaların hepsi, birer anonim şirketti ve asillerin ve zengin tüccarların sermayesini çekiyordu. Bu yeni fabrikalar hem fiyat, hem de kalite açısından İngiliz ithalatını geçebiliyordu. Gerçekten de Japon eğiriciler henüz 1890'da iç piyasalara hâkim olmuş, 1895'te ise elle eğirme neredeyse tamamen ortadan kalkmıştı. Eğirme sanayiindeki bu başarılar da, dokumacılığın kırsal bölgelere daha da yayılmasını sağlamıştı.[48]

Japon pamuk sanayiinin
kurulmasında önemli rol oynayan
Shibusawa Eiichi (1840-1931).

Ancak Japonya'da kurulmuş olan bu sanayi kapitalizmi, yalnızca milliyetçi politikacıların ürünü değildi: Sanayi çevreleri devlet üzerinde muazzam baskı uygulamış ve politik koordinasyonu erkenden organize etmişti. Japon Eğiriciler Derneği 1882'de öncü bir lobi olarak oluşmuş, pamuk sanayileşmesi için avantajlı politikaların üretilmesi ve uygulanması yönünde hükümete baskı yapmış, en önemlisi de (Japon pamuk yetiştiricilerini korumak için tasarlanmış olan) ham pamuktan alınan ithalat vergilerini ve iplikten alınan ihracat harçlarını kaldırtmıştı. Büyük Japon Pamuk Eğiricileri Derneği de 1888'de bunu izledi. Aslında sanayiciler kendi çıkarlarını destekleyen bir devlet kurulmasına yardımcı oluyordu. Kapitalistler ve hükümdarlar bu dersleri uygulamaya koyabiliyordu, çünkü rakip seçkinlerin vizyonlarını yenmişlerdi ve devlet üzerindeki kontrollerine karşı çıkan önemli bir demokratik kitlesel hareket yoktu.[49]

Yurtiçinde sanayileşme politik ekonomisine kendini adayan güçlü bir devlet, Japonya için son derece önemliydi, ama Brezilya'dakinden biraz farklı bir biçimde. Gümrükler ilk başta Japonya'nın sanayileşmesinde hiçbir rol oynamıyordu,

Pamuk İmparatorluğunda Küresel Güney'in Yükselişi, 1880-1940.

çünkü Batılı güçlerin ülkeye dayattığı uluslararası antlaşmalar, korumacılığı önlüyordu, dolayısıyla 1911'den önce hiçbir gümrük koruması yoktu. Ancak devlet yeni teknolojinin ithalatında kilit rol üstleniyor ve belki de daha da önemlisi, Japon kapitalistlerin, Japonya'nın son derece düşük işgücü maliyeti sayesinde rekabetçi bir biçimde hizmet edebileceği yabancı piyasalara erişim kazanmasına yardım ediyordu. Valilik yetkilileri, tıpkı Fransız ve İngiliz hükümetlerinin on sekizinci yüzyılda yaptığı gibi, yabancı piyasaların özel ihtiyaçlarını araştıran "sanayi laboratuvarları" kuruyor ve dokuma şirketlerine, hangi kumaşın nerede satılabileceğine dair numuneler tedarik ediyordu. Japon devleti aynı zamanda piyasa bilgileri topluyordu ve bunlara konsoloslukların ticari raporları, sanayi fuarları, ticaret gezileri, "belli öğrencilerin belli sanayi dallarında araştırma yapması için yabancı ülkelere gönderilmesi ve yurtdışındaki ürün sergileri ... 1906 tarihli ihracat kartelleri, 1910'daki ticaret komiserleri ve ihracatçıların yaptığı dünya turları ve iş gezileri" de dahildi. Üstelik hükümet, sanayinin başarısı için zaruri olan, her türden borcun nihai garantörü olarak destek veriyordu.[50]

Japon hükümeti kısmen savaş ganimetleri sayesinde yerel pamuk kapitalistlerini destekleme kabiliyetini kazanmıştı. Gerçekten de Japonya'nın öyküsü, sömürgeci genişleme ile sanayi kapitalizmi arasındaki sıkı bağı bir kez daha göstermektedir; aslında bunlardan biri diğerini mümkün kılmaktadır. 1894-1895 Çin-Japon Savaşı'nda kazanılan tazminatlar (el koyulan topraklar) ülkenin gemicilik sanayiini teşvik için kullanılmış, böylece pamuk ihracatına yardım etmiş ve hükümetin, ülkenin ticaret firmalarına kredi sağlama kabiliyetini ateşleyerek, ham pamuk ithalatı üzerindeki gümrüklerden gelen gelirlerden vazgeçmesini sağlamış, bu gümrükler 1896'da kaldırılarak, sanayinin en zaruri hammaddesini ucuzlatmıştı.[51]

Savaşın en belirleyici etkilerinden biri, yeni piyasalar sağlaması olmuş, bunlar kısa sürede Japonya'nın sanayileşmesi için son derece büyük önem kazanmıştı. Çin 1929'da gümrük vergisi koyma gücünü kazanana kadar, Japonya'nın en önemli iplik ve kumaş alıcısı haline gelmişti. 1894'te Çin tüm Japon ihracatının yüzde 92'sini tüketiyordu, 1897-98'de ise, özellikle Çin'e yapılan pamuk ipliği ihracatı, toplam Japon eğirme çıktısının yüzde 28'ini oluşturuyordu. Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz işleyicilerin kenara çekilmesiyle, Japonya o zamana kadar Çin piyasasına en derin girişini yapmıştı. 1903 ile 1929 arasında tüm Japon pamuklu kumaş ihracatının yarısından fazlası Çin'e gitmişti.[52]

1920'lerde Hindistan'a pamuklu kumaş ihracatının yüzde payı da 1926'da yaklaşık yüzde 12'den, 1932'de yaklaşık yüzde 50'ye çıkmıştı. Ve bir kez daha, kendini sanayileşmeye adamış olan devlet büyük önem taşıyordu: Japon devleti Hindistan'daki İngiliz sömürge hükümetine politik baskı yaparak, bu piyasaya girişlerini kolaylaştırıyordu. Hindistan pamuk yetiştiricileri Japon ihracat piyasasına bağımlı hale geldikçe, Japon hükümeti de, Lancashire işleyicilerinin itirazlarına rağmen, Hindistan'a işlenmiş pamuk ithalatı önündeki gümrük duvarlarını alçaltmak için pazarlık yapabiliyordu. Hint hükümeti 1930'da Lancashire'dan gelen baskılara karşılık olarak Japonya'dan gelen bu ithalata karşı ayrımcılık yapmaya başladığında, Japon pamuk işleyicileri Hindistan'dan gelen ham pamuğu boykot etmeye karar verdi. Bu ise Hindistan için bir sorun oluşturdu, çünkü Londra'ya gönderilen paralar bu ihracattan karşılanıyordu. 1933'teki Hint-Japon ticaret görüşmelerinde bu güçlükler aşılmış, Hindistan'dan Japonya'ya ve aksi yönde daha serbest mal akışları sağlanmıştı. 1913-14'te Japonya Hindistan'a 6 milyon 400 bin metre pamuklu bitmiş mal ihraç etmiş, 1933'te ise bu rakam yaklaşık 530 milyon metreye çıkmıştı.[53]

Japonya'nın başarısında devlet desteği kadar, düşük maliyetli işgücü de önemliydi. Başka yerdeki işleyiciler gibi, Japon pamuk işleyicileri de "işgücü sorunu" hakkında kafa yorarak çok zaman geçirmişti. Japon fabrikalarındaki işçilik maliyetleri, Hindistan'dakilerden de düşüktü ve Lancashire'dakinin sekizde biri kadardı. Fabrikalar ilk başta işçilerini doğrudan yakın çevrelerinden alırken, zaman içinde daha uzak yerlerden işçi getiren aracılardan faydalanmış, bunlar kelimenin tam anlamıyla kırsal bölgeleri arşınlayarak yoksul çiftçi aileleri aramıştı.[54]

Özellikle de kadınlar kırsal bölgelerden fabrikalara doğru itiliyordu. 1897'de Japon pamuk fabrikalarındaki tüm işçilerin yüzde 79'u kadındı. Bu kadınların çoğu çok gençti, on beş ile yirmi beş yaş arasındaydı, yüzde 15'i ise on dört yaşın altındaydı. Bunlar genellikle on üç yaşında çalışmaya başlıyor ve yirmi yaşında evlenince emekli oluyordu. Bu kadın işçilerin kendisi için, fabrikalarda çalışmak, ömürlerinin özel bir dönemiydi, sanayi öncesi çağda ev içindeki eğirme ve dokuma işleriyle ilişkiliydi ve genellikle çeyizleri için tasarruf biriktirme çabası onları motive ediyordu. Çok genç kadınları fabrikalara sürükleyen bu güçlü dalga, Japon işleyicilerin, çoğunlukla niteliksiz işgücü gerektiren ring eğirme yöntemini erkenden benimsemesinden destek alıyordu.[55]

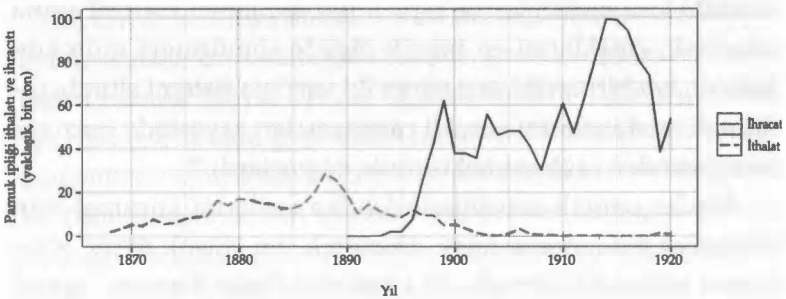
Bu genç kadınlar aşırı ölçüde sömürülüyordu. Ailelerinin onlara sunabileceği korumadan uzakta, çoğu fabrikaların yanındaki yatakhanelerde yaşıyor, şirkete ait bu yurtlarda gözetim ve disiplin tedbirleri altında yaşıyorlardı. (İçinde bulundukları koşullar, bu açıdan, yaklaşık yüz yıl önce Lowell, Massachusetts'deki koşullara gayet benziyordu.) 1911 tarihli bir araştırma, işçilerin sık sık yataklarını paylaştıklarını ve iki buçuk metrekare kadar bir alana sahip olduklarını ortaya çıkarmıştı. Şirketler yüksek işgücü sirkülasyonunu önlemek için paternalist bir dil kullanıyor, bazen de daha esaslı paternalist politikalara başvuruyordu. Şirketler için evle iş ara-

sındaki kısa mesafeler ve işgücünün tamamen kontrol altına alınması, emeklerini en büyük ölçüde sömürmeyi mümkün kılıyor, her biri on iki saat süren iki vardiya sistemi altında çalışarak, makinelerini sürekli çalıştırmaları sayesinde sermaye maliyetinden mükemmel istifade ediyorlardı.[56]

Devlet pamuk sanayiinde fabrika işçilerini korumak için herhangi bir kanuna karşı direnerek, bu düşük ücret rekabetini mümkün kılmıştı. 1911 tarihli Fabrika Kanunu, ancak 1920'de tekstil sanayiindeki kadın ve çocukları da kapsayacak şekilde genişletilmişti. Japon fabrika sahiplerinin kolektif eylemleri, hiç kuşkusuz varlıklı erkeklere özgü olan ayrıcalıkların da yardımıyla, koruyucu iş kanunlarının geçmesini kırk yıl geciktirmişti.[57]

Kadınların bu koşullara karşı başlıca direniş aracı, kaçmaktı, yani Ellen Hootton'un yüz yıl önce Lancashire'deki Eccles Fabrikası'nda kullandığı taktikti. Gerçekten de sirkülasyon inanılmazdı, 1897'de işçilerin yüzde 40'ı fabrikaları işe başladıktan sonraki altı ay içinde terk ediyordu. 1900'de Kwansai'deki eğirme işçilerinin yalnızca yarısından biraz fazlası, işverenleri için bir yıldan fazla çalışmıştı. İşverenler buna geceleyin yurtları kilitleyerek, kadınların boş zamanlarında yurtları terk etmesini yasaklayarak ve iş sözleşmelerini tamamlayana kadar maaşlarının bir kısmını alıkoyarak karşılık veriyordu.[58]

Japon pamuk sanayii, son derece ucuz ve tüm hakları gasp edilmiş bu işgücü sayesinde hızlı genişlemesini sürdürüyordu.[59] 1902'de yerli üretim büyük çapta ithalatın yerini almıştı. 1909'da Japon eğirme fabrikaları dünyanın en büyük beşinci ham pamuk tüketicisiydi. Eğirme büyük fabrikalarda toplanırken, el tezgâhıyla dokuma da dahil olmak üzere dokumacılık kırsal bölgelerde gelişmeyi sürdürüyor, çok sayıda küçük girişimci işgücünü organize ettikten sonra, 1910'larda ve 1920'lerde zaman içinde tahrikli tezgâhlar en küçük dükkânlara bile giriyordu. Pamuk sanayiinin çıktısının değeri buna

Asyalı sanayiciler gidişatı tersine çeviriyor: Japonya'nın pamuk ipliği ithalatı ve ihracatı (yaklaşık, bin ton olarak), 1868-1918.

uygun olarak artmayı sürdürüyor, 1903'te 19 milyon yenden, 1919'da 405 milyon yene çıkıyordu. 1920 ile 1937 arası Japon pamuk sanayii için altın çağ olmuştu. 1933'te Japonya ilk defa olarak Büyük Britanya, Fransa ve Almanya'dan daha fazla pamuklu kumaş ihraç etmiş ve Birleşik Krallık ile Birleşik Devletler'den sonra dünyanın üçüncü büyük pamuk gücü haline gelmişti. 1937'de Japonya küresel ticarette pamuklu kumaş piyasasının yüzde 37'sini ele geçirirken, İngiltere'nin payı sadece yüzde 27'de kalmıştı. Japonya'daki pamuk işleyiciliğinin bu patlaması sayesinde, bütün olarak Asya, yaklaşık yüz elli yıllık bir aradan sonra, bir kez daha net pamuklu ihracatçısı haline gelmişti.[60]

***

ABD'nin Güney'inde, Brezilya ve Japonya'da yeni palazlanan işleyiciler rakip seçkinleri aşarak, yerli sanayileşme için devlet desteğini, ancak büyük güçlüklerle kazanabilmişti. Ama güçlü sömürgeci efendilerle karşı karşıya kalan küresel Güney kapitalistlerinin yaşadıklarıyla karşılaştırıldığında, bu güçlükler soluk kalıyordu. Bu kapitalistler sadece yurtiçindeki rakip seçkinlerle ve diğer sosyal gruplarla değil, güçlü emperyalist devletlerle ve bunların ekonomik seçkinleriyle de çarpışıyordu ve bunlar, sömürge piyasalarına erişimlerini ko-

rumaya kararlı olduğu gibi, alternatif sanayileşme projelerine de karşı çıkıyordu. Bu kavgayı sürdürmek için, pamuktan yeni zengin olanların da ötesinde, kitlesel bir milliyetçilik ideolojisini beslemek ve diğer sosyal gruplarla uyum içinde çalışmak zorundaydılar. Küresel sahnede sömürgelere bağımlılık, yurtiçinde genellikle yıkıcı bir zayıflığa dönüşüyordu.

Örneğin Mısır'ı ele alalım. Dünyanın önde gelen pamuk yetiştiren ve pamuk sanayileşmesine en erken girişen ülkelerinden biri olmasına rağmen, Mısır 1930'lara kadar sanayileşme çabalarında başarısız olmuştu. Ama bu başarısızlığın sebebi, denememesi değildi. 1895'te bir grup kapitalist, Kahire'de Pamuk İpliği ve Kumaşı için Mısırlı Anonim Şirketi'ni kurmuş, dört yıl sonra iki fabrika daha kapılarını açmıştı. Asla çok kârlı olmayan bu fabrikalar, iplik ve kumaş üretimlerinin değeri üzerindeki yüzde 8'lik bir verginin ve özellikle de Mısır serbest ticaret yüzünden esasen İngiliz İmparatorluğu'nun bir eklentisi haline geldikten sonra, tekstil ithalatının rekabetinin ağırlığı altında eziliyordu. 1880 ile 1914 arasında Mısır'ın tüm ithalatının dörtte biri ila üçte biri, İngiltere'de kârlı bir biçimde eğirilip dokunmuş pamuklu tekstillerden oluşuyordu. Sömürge devleti burada olduğu gibi başka yerlerde de, yerel sanayileşme projelerini, Avrupalı işleyiciler için ihracat piyasaları sağlamaya yönelik kendi çabalarının gerisine itiyordu.[61]

Birinci Dünya Savaşı sırasında işler yavaş yavaş değişmeye başlamış ve yeni kurulan Mısır Milli İplik Fabrikası kısa bir süreliğine çiçek açmıştı. 1930'da gümrük reformlarını öngörerek, gitgide sesi daha da yüksek çıkan bir milliyetçi hareketin teşvikiyle, bir kez daha genişlemişti. Bu gümrük reformu ithalat vergilerini önemli ölçüde artırmış ve kısa sürede yurtiçinde sanayileşmeyi, özellikle de pamuk alanında mümkün kılmıştı. Bunun en önde gelen örneği olarak, ateşli ölçüde milliyetçi bir ekonomist ve girişimci olan Talat Harb, zengin toprak sahiplerinin sermayesinden faydalanarak 1920'de Misr

Sömürgecilik karşıtlığı küresel kapitalizmi yeniden şekillendiriyor: Talat Harb, milliyetçi ekonomist ve Mısır'ın Mahalletü'l-Kübra kentinde dünyanın en büyük fabrikalarından birinin kurucusu.

Bankası'nı, 1930'ların başlarında da sermayesi sağlam olan ve hızla genişleyen Misr Eğirme ve Dokuma Şirketi'ni kurmuştu. 1945'e gelindiğinde 117.272 Mısırlı tekstil işçisinin 25.000'i bu fabrikada pamuk eğiriyor ve dokuyordu. Gerçekten de gümrükler, devletin "yeni doğan burjuvaziye" bir armağanı olmuştu.[62]

Mısır'ınki gibi öyküler, küresel Güney'in her yanındaki sermaye sahiplerine, yurtiçinde sanayileşme projelerini destekleyen bir devlet inşa etmeleri gerektiğini ama sömürgecilik koşulları altında bu devletin kurulamayacağını gösteriyordu. Hindistan bu tarihçenin tüm diğer ülkelerden daha iyi bir örneğidir. Aslına bakılırsa Hindistan, başarılı bir pamuk sanayileşmesi için tüm önkoşullara sahipti: piyasalar, teknolojiye erişim, nitelikli işgücü, düşük ücretler, sermaye zengini tüccarlar. Hatta Hindistan üzerinde hüküm süren güçlü bir devlet de vardı. Rakip seçkinleri atlatmanın da aşırı zor olmadığı görülmüştü. Ancak Hintli sanayiciler, yabancı bir sömürgeci gücün hâkimiyeti altında, acilen istedikleri türden bir devlet inşa etmek istediklerinde aşılması neredeyse imkânsız engel-

lerle karşılaşıyordu. Bu engeller zamanla onları sömürge karşıtı bir kavgaya çekecek, bu kavga başarılı olduğu halde, işçiler ve köylüler üzerindeki hâkimiyetlerini de zayıflatacaktı.

Gördüğümüz üzere Hindistan pamuk sanayii, esasen Amerikan İçsavaşı'ndan sonra Bombay ve Ahmedabad şehirlerinde ortaya çıkmıştı. Hatırlayalım ki Bombay Eğirme ve Dokuma Şirketi üretime henüz 1854'te başlamıştı ve 1861'de ise Hindistan'da 12 eğirme fabrikası vardı. Fakat asıl genişleme ancak 1865'ten sonra, Hintli tüccarların ham pamuk fiyatlarının çok yüksek olduğu yıllarda biriken kârlarından faydalanarak gerçekleşmişti. Volkartlar gibi Avrupalı pamuk komisyoncuları tarafından ticaretin dışına itilen Hintli kapitalistler, sermayelerini pamuk fabrikalarına kaydırmıştı. 1875'e kadar 27 fabrika açmışlardı. 1897'de sadece Bombay Vilayeti'nde 102 fabrika vardı. İğlerin sayısı ise 1879'da 1,5 milyondan, 1929'da neredeyse 9 milyona fırlamıştı.[63]

Hindistan'ın dinamik girişimci sınıfı, ellerinden geldiğince İngiliz sömürge devletinden istifade ediyordu. Örneğin sömürge imparatorluğu içindeki ihracat piyasaları yüksek ganimet getiriyordu, zaten sanayinin piyasalarının çoğu, İngiliz nüfuz alanında bulunuyordu; 1890'larda Bombay'dan ihraç edilen pamuğun yüzde 80'i Çin'e gidiyordu.[64] Bu devlet aynı zamanda altyapı, kanunlar, düzenlemeler ve kurallar getiriyor, ekonomik yaşam gitgide bu sistemin içine yerleşiyordu. Devlet kırsal bölgelerde daha fazla ticarileşme için bastırdıkça, işlenmiş mallar için daha dinamik piyasalar ortaya çıkıyor, Hintli pamuk işleyicileri de bundan faydalanıyordu.

Hintli pamuk sanayicileri ilk başta işgücünü seferber etmek için de sömürge devletinden yararlanmıştı; ne de olsa kırsal bölgelerdeki değişim, devasa sayılarda işçiyi şehirlere ve pamuk fabrikalarına sürüklüyordu. Hint pamuk fabrikalarında tahminen 1896'da 146.000, 1940'ta ise 625.000 işçi çalışıyordu ve bu, başka hiçbir fabrika üretiminin görülmediği bir ülke için önemli bir rakamdı. Başka yerlerde olduğu gibi,

fabrika işçilerinin ilk kuşağı, çıktıkları köylerle bağlantılarını koruyordu. Çoğu aile için, üyelerinden birini şehirde bir fabrikada çalışmaya göndermek, topraklarına erişimi korumaya yarayan bir stratejiydi. Ama pamuk imparatorluğunun başka yerlerinden farklı olarak, bu işçilerin çoğunluğu erkekti. Hint proletaryasının olduğu kadar burjuvazisinin kökleri de pamuklularda yatmaktadır. Aslında "ucuz işgücü" geniş ölçüde Hindistan'ın en ayrıksı rekabet avantajı olarak görülüyordu ve bu proletarya, başka etkenlerin de yanında, güçlü bir sömürge devletinin kararlı eylemleriyle yaratılmıştı.[65]

Fakat pamuk sanayileşmesinin çoğu açısından kuşkusuz hayati önem taşıyan Hindistan'daki bu sömürge devleti, yerel sanayi hayalleri açısından biraz garip, genellikle de yıkıcıydı; ne de olsa Hindistan'daki değil, İngiltere'deki devlet adamlarının ve kapitalistlerin baskılarına maruzdu. Örneğin bu gariplik, işgücüne ilişkin olarak kendini gösteriyordu. Başka yerlerde olduğu gibi, Hint pamuk tekstili fabrikalarındaki çalışma koşulları da berbattı. İş günleri yazın on üç ila on dört, kışınsa on ila on iki saat sürüyordu. Fabrikalardaki sıcaklıklar sık sık 32 dereceyi geçiyordu. Fabrika sahipleri bu koşulları, Bombay Fabrika Sahipleri Derneği'nin 1910'daki sözleriyle, işçilerin "kendine özgü bir inisiyatifleri ve geleceğe dair büyük bir düşünceleri olmayan, kör bir sanayiciliğin makineleri" olduğunu savunarak meşrulaştırıyordu; bu sözler herhalde yüz yıl önce Avrupalı işleyicilere tanıdık gelirdi. Fakat Japonya'dakinden farklı olarak ve Hintli kapitalistlerin devlet üzerinde Japon meslektaşlarına göre çok daha az etkiye sahip olduklarının bir işareti olarak, hükümet müdahalesi sayesinde çalışma koşulları iyileşiyor ve işçilik maliyetleri artıyordu. Hint rekabetinden kaygılanan Lancashireli pamuk işleyicilerinin buyruğuyla 1891'de geçirilen Hint Fabrika Kanunu, çocukların fabrikalarda çalışmasına izin verilen saatlerin sayısını kısıtlamıştı. 1891 ve 1911'deki çalışma kanunları kadınlarla çocukların çalışmasına ve çalışma saatlerine daha

fazla düzenleme getirmişti. Çalışma şartları ve ücretler sefil halde kalmakla birlikte, Hintli fabrika sahipleri bu kanunlara hâlâ karşı çıkıyor, işçilerinin düşük veriminden şikâyet ederek, "Lancashire'daki dostlarımızın ısrarıyla bize dayatılmaya çalışılan tüm kısıtlayıcı kanunlara şiddetli bir biçimde direnilecektir," diyorlardı. Ancak İngiliz tekstil işçilerinin kendi çıkarlarına hizmet eder şekilde, "Bombay fabrikalarındaki aşırı çalışma saatlerine ve çocukların çalıştırılmasına" karşı protestoları ve ihracat piyasalarını yitirmekten korkan Lancashireli fabrika sahipleriyle karşı karşıya kaldıklarında, mücadeleyi kaybetmişlerdi. Sömürgecilik şartları altında işgücüne boyun eğdirmek, yerli kapitalistler için zor oluyordu.[66]

Ama en çarpıcı olanı, piyasalara erişim söz konusu olduğunda Hindistan'daki sömürge devletinin istisnai karakteriydi. Çoğu açılardan en büyük başarısı, İngiliz pamuklu mallarının ülkeye akışını kolaylaştırmak, Hindistan'ı Lancashire'ın en önemli pazarı kılmak ve el sanatları sanayiine ciddi zarar vermek olmuştu.[67] Dolayısıyla sanayileşme ile sanayisizleşme Hint yarımadasında kesişiyordu ve Hindistan'ın pamuk sanayileşmesini geciktiren ve bodur bırakan, hem güçlü olup, hem de yabancı çıkarlarına boyun eğen Hint devletinin ikiyüzlü yapısıydı. Hintli kapitalistler, yarımadada İngilizlerin başlattığı dönüşümün ganimetlerini, güçlü bir grup yabancı kapitalist ve devlet adamıyla paylaşmak zorundaydı.[68]

Ahmedabad'dan Kuzey Carolina'daki Rowan County'ye, Petropolis'ten Osaka'ya, Mahalletü'l-Kübra'dan Veracruz'a kadar küresel Güney'deki sermaye zengini seçkinler, pamuk sanayileşmesi trenine atlamaya çalışıyor, bunu yaparken de güçlü devletlerin sanayileşmedeki önemi hakkında dersler öğreniyorlardı. Çok zekiyseler, Avrupalı ve Kuzey Amerikalı pamuk sermayesinin, ulus devlete aynı sıkı bağla bağlanmasında yatan ve yeni yeni açığa çıkan zayıflıklarını fark ediyorlardı. Deneyimleri gayet farklıydı. Brezilya, Birleşik Devletler'in güneyi ve Japonya'da rakip seçkinlere karşı güç kazan-

mayı, sonra da kendi ihtiyaçlarına karşılık veren bir devlet inşa etmeyi başarırlarken, Mısır ve Hindistan'da yurtiçinde sanayileşme projesi güçlü bir engelle, sömürge devletinin ta kendisiyle karşılaşıyordu. Ancak kapitalistler küresel Güney'in her neresinde, küresel pamuk sanayiinde kendileri için bir köşe koparmayı başarsalar, bunu iki sürecin eş zamanlı olarak ortaya çıkması sayesinde gerçekleştiriyorlardı: birinci Sanayi Devrimi'nin çekirdek ülkelerinde, işçilik maliyetlerini artıran sosyal çatışmaların ulusallaşması ve yurtiçinde sanayileşme projesini destekleyen ve küresel Güney'de işçilik maliyetlerini düşük tutan devletlerin kurulması. Bu iki öyküyü en iyi bir araya getiren, Çin olmuştu.

***

Pamuk sanayileşmesi Çin'e; ABD'nin Güney'ine, Japonya'ya, Hindistan'a veya Brezilya'ya geldikten daha sonra gelmişti. Bu ne pamuk işleyiciliğinde tecrübe eksikliğinden, ne ham pamuk tedarikindeki güçlüklerden, ne piyasa veya sermaye yokluğundan, ne de modern işleme teknolojisine erişim bulunmamasından olmuştu. Bildiğimiz üzere Çin, dünyanın en eski ve en büyük pamuk işleme komplekslerinden biri olagelmiş, hatta on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar Çinli köylüler, küresel olarak en büyük pamuk yetiştiricisi olmuş, bu mahsulün neredeyse tamamı, yurtiçinde iplik ve kumaş halinde işlenmişti. Dolayısıyla pamuk eğirme ve dokuma, Çin'in en önemli işleme faaliyetleriydi.[69]

Pamuk sanayileşmesindeki bu ideal önkoşullara rağmen, makineleşme ancak on dokuzuncu yüzyılın sonunda başlamıştı. Çin'in geleneksel pamuk işleyiciliğinin çok canlı olması, bir ölçüde sanayileşmeyi daha zor kılmıştı. On dokuzuncu yüzyıldan önce pamuk kuşağının çoğunda olduğu gibi, Çin'in kırsal bölgelerindeki milyonlarca köylü, kendi kullanımları veya yakın pazarlar için, başka türlüsünü yapmaları yönünde pek bir baskı olmaksızın, pamuklu mal üretiyordu.

Yüzyılın ortalarına gelindiğinde bile köylü ailelerin yüzde 45'i hâlâ kumaş üretiyor olabilirdi. Ayrıca Batılı emperyalistler Çin'in liman kentlerine baskı uygulamaya başlamış, ülkeyi on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında iplik ve kumaşa boğmuştu. Avrupalı tüccarlar ve Avrupa hükümetleri (Birleşik Devletler'le birlikte) Çin devletine piyasalara erişim için baskı uyguluyor, örneğin 1877 tarihli Chefoo antlaşmasıyla, açık denizlerin yanında Yangtze limanlarının erişime açılması ve yurtiçindeki vergilerin kaldırılması öngörülüyordu. Bu Batılı tüccarlardan biri 1877'de, "yabancı tüccarlar bu amaçlara ulaşmak için uzun süre sabırla beklemişti," diyordu. "Onların fikrinde bunlar, Çin ile ticaretlerinin başarılı gelişmesi için zaruriydi." Gerçekten de piyasalara girmek, tüm emperyalist güçlerin en açıkça dile getirdikleri politik hedefti. Bunun sonucunda, Çin'e pamuklu mal ithalatı 1880'lerle 1910'lar arasında ikiye katlanmıştı. ABD Ticaret Bakanlığı 1916'da Çin'i, ABD işleyicileri de dahil olmak üzere, "dünyanın en büyük pamuk iplik pazarı" olarak niteliyordu. İlk başlarda Çin'e pamuk iplik ve kumaş ithalatının büyük çoğunluğu Birleşik Krallık ve Birleşik Devletler'den geliyordu. 1900'den sonra çoğunlukla Japon işleyiciler Çin'de satış imkânı bulmuştu.[70]

Piyasaları böyle açabilmek, emperyalist güç kullanımına, yani güçlü Kuzey Atlantik devletlerinin, kendi sanayicilerine piyasa erişimi sağlamadaki kararlılığına bağlıydı. Örneğin Birleşik Devletler 1882'de, pamuk çıkarlarını korumak için Şanghay'a bir savaş gemisi göndermişti. Dört yıl önce Peng Ruzong bir pamuk şirketi, Şanghay Pamuk Kumaş Fabrikası'nı kurmuş ve 1882'de on yıllık bir tekel elde etmişti. Frazer and Company adlı Amerikan ticaret şirketinin başı William S. Wetmore, rakip bir fabrika için Çinli yatırımcıların güvenini kazanmaya başladığında, Şanghay Pamuk Kumaş Fabrikası derhal Çin hükümetine çıkarlarını koruması için başvurmuştu. Amerikan şirketinin iki büyük Çinli yatırımcısı için uydurma tutuklama emirleri çıkarılmış, bu ikisi saklanmak

zorunda kalmıştı. Çin'e yeni tayin edilen ABD elçisi, "Çinlilere bizim antlaşmalar altında haklarımızı koruma gücüne sahip bir hükümet olduğumuzu göstermenin" zamanı geldiğine karar vermişti. ABD korveti *Ashuelot* doğrudan Başkan Chester A. Arthur'dan gelen emirle, kışı geçirmek için hemen Şanghay'a konuşlanmıştı.[71]

Bu ithalat seli, mekanize pamuk üretiminden kâr elde etme umutlarının boşa çıkması ve Çinlilere Batılı emperyalist güçler karşısında güç kazandırma arzusu sayesinde, hem devlet bürokrasisi içinde, hem de kapitalistler arasında bulunan modernleştirici seçkinler, yurtiçinde sanayileşme projesini desteklemeye başlamıştı. Bu projede hiç beklenmedik bir müttefik olan yabancı girişimcilerle omuz omuza verdiler, özellikle Japonya'dan gelen bu yatırımcılar da, sürekli daha ucuz işgücü arayışı içinde, Çin pamuk sanayiine büyük yatırımlar yaptılar. Birlikte dünyanın en hızlı büyüyen pamuk sanayiini yarattılar.

İlk modern Çinli pamuk fabrikası olan Şanghay Pamuklu Kumaş Fabrikası, Hebei vilayetindeki makamlar tarafından, Li Hongzhang idaresi altında 1878'de planlanmış, taslaklar 1882'de onay almıştı. Sanayi ilk başta yavaş büyüyordu. 1896'da sadece 412.000 iğe sahip 12 fabrika vardı. Yirmi yıl sonraysa bu rakam, 1 milyondan fazla iğe sahip 31 fabrikaya çıkmıştı. Sonra gelen Birinci Dünya Savaşı, Çin'in ve genel olarak Asya'nın pamuk sanayileşmesi için, 125 yıl önce Napolyon Savaşlarının Kıta Avrupa'sında oynadığı role benzer bir rol oynamıştı. Bu savaşın korumacı etkileri bir fabrika inşa patlamasına yol açmış, 1925'e gelindiğinde yarısı Şanghay'da bulunan 3 milyondan fazla iğe sahip 118 fabrikada 252.031 işçi çalışır hale gelmişti. Çin'de pamuk işleyiciliğinin 1914'ten sonraki büyümesi, dünyadaki en hızlı büyümeydi. Küresel olarak 1913 ile 1931 arasında iğ sayısı yüzde 14 artmıştı, Çin'de ise yüzde 297 ya da yirmi kat daha hızlı artmıştı. 1913 yılı temel alınırsa, 1931'e kadar Çin'deki iğlerin sayısı 397'ye,

Japonya'nınkiler 313'e, Hindistan'ınkiler 150'ye, Birleşik Devletler'inkiler 106'ya çıkarken, Rusya'nınkiler 99'a, Büyük Britanya'nınkiler 99'a, Almanya'nınkilerse 97'ye gerilemişti. Aynı şek mekanik tezgâhlar için de geçerliydi: Bu tezgâhların sayısı Çin'de 1913 ile 1925 arasında üç kattan fazla artar, Japonya'da da neredeyse üçe katlanırken, Birleşik Krallık'ta biraz azalmıştı.[72]

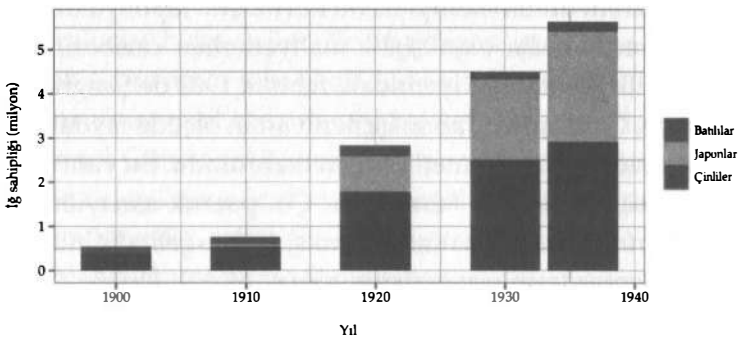
Çin pamuk ipliği işlemeciliği 1920'lerin başlarında iç piyasada baskın konuma gelmiş, 1925'te ise Çin ithal ettiğinden daha fazla pamuklu ürünü ihraç edebilmişti. 1937'de Çin pamuk ipliği ve pamuklu mallarda bir kez daha kendi kendine yeter hale gelmişti: Henüz 1875'te Çin'deki tüm ipliklerin yüzde 98,1'i elle eğirilirken, 1931'e gelindiğinde ipliklerin yalnızca yüzde 16,3'ü bu şekilde üretilmiş, geriye kalanın neredeyse tamamı yerli fabrikalardan gelmişti. Pamuk Çin'in en önemli fabrika sanayii haline gelmişti; Chong Su adlı yazara göre, "Şanghay hızla Uzakdoğu'nun Manchester'ı haline geliyordu".[73]

Bu sanayi, başka yerlerde olduğu gibi, ucuz işgücünden faydalanıyordu; gerçekten de Çin'deki işgücü, Japonya da dahil dünyanın her yerindekinden daha ucuzdu. ABD Ticaret Bakanlığı 1916'da Pamuk fabrikalarındaki durum hakkında rapor verirken, on binlerce işçinin on iki saatlik vardiyalarda gündüz gece çalıştığını, Pazar günleri sadece on iki saat izin verildiğini ortaya çıkarmıştı. Ücretleri günde yaklaşık 10 ABD sentine denk geliyordu. Çalışma saatleri "dünyadaki tüm diğer ülkelerden daha uzun" olan ve çocuk çalıştırma kanunu olmayan Çin, dünyanın en düşük maliyetli üreticisiydi. Bombay'daki pamuk fabrikası sahipleri bile Çin rekabetinden korkuyordu, çünkü Çin sanayii, kendilerinin aksine "kısıtlayıcı fabrika kanunlarından mükemmel ölçüde muaf" kılınmıştı.[74]

Genelde düşük maliyetli olan işgücüne rağmen, Çinli işleyiciler işçilerin en ucuzunu, çocuk ve kadınları açıkça tercih ediyordu. 1897'de eğirme fabrikalarındaki işçilerin yüzde

79'u kadındı, erkek ve kız çocukların yüzde 15'i de on dört yaşın altındaydı. On dokuzuncu yüzyılın daha önceki dönemlerinde kadınlar fabrikalara sürüklenemezken, belirtildiği üzere bir ölçüde düşük maliyetli pamuk iplik ithalatının vesile olmasıyla, 1890'larda kırsal bölgelerde meydana gelen değişimle birlikte, kadın işgücü piyasaya çıkmıştı. İster erkek, ister kadın olsun, köylü göçmenler işgücünün çekirdeğini oluşturmuş, sıklıkla doğrudan kırsal bölgelerde, önemli ölçüde zorlama içeren şartlar altında işe alınmıştı. Fabrikalarda "bir numaralar" denilen ayrıcalıklı erkek işçiler, bunları "hediye" karşılığında işe alıyordu. Özellikle kadın işçiler sık sık alınıp satılıyor, çok yoksul aileler kızlarını fabrikalara işçi olarak satıp, bunların ücretleri en azından kısmen başkaları tarafından kontrol ediliyordu ve zincire vurularak çalıştırılmaya çok benzeyen bu halden kaçmak çok zordu.[75]

Çin pamuk sanayiinin yükselişindeki bir diğer önemli etken de hükümet desteğiydi. Devlet bürokratları Çin'in yabancı baskılara karşı koymak için pamuk fabrikalarına ihtiyacı olduğuna inanıyor ve zaten kısıtlı olan devlet gücünü, bu şirketlere stratejik destek sağlamak için kullanıyordu. Japonya ve başka yerlerde olduğu gibi, bunu kısmen, sürekli daha iyi organize ve seferber olan kentli ekonomik seçkinlerin baskısı altında yapıyorlardı. Çin devleti işçilerin kolektif eylemlerini, pamuk fabrikalarında bulunan güçlü bir polis ve hatta ordu gücü aracılığıyla bastırarak, işçilik maliyetlerinin düşük kalmasını sağlamaya yardımcı oluyordu. Şanghaylı fabrika sahipleri 1920'lerde, Kuomintang önderi Çang Kay-Şek'in de desteğiyle, sol eğilimli binlerce işçi önderinin katledilmesine önayak olmuştu. Ama devlet desteği başka açılardan da önemliydi. Bazen belli şirketlere sermaye çekmek için tekel hakları tanıyor, bazen de devlet bir fabrikanın işlemesini mümkün kılmak için, bir yazarın "bürokratik sermaye" dediği desteği sağlıyordu. Vilayet hükümetleri kredi ve hatta makinelerin de yanında, düşük vergiler ve diğer destekler sunuyordu. An-

Çin pamuk üretiminde iğlerin mülkiyeti, 1900-1936.

cak hükümetin mali araçları ve genel olarak gücü, özellikle de 1895 savaşında Japonya'ya yenildikten sonra gayet kısıtlanmış, Çin'in sırtına tazminat ödemeleri bindirilmişti. Çinli sanayicilerin rekabete başlayabilmesi için, Çinli milliyetçilerin Japon mallarını boykota çağırdığı 1920'li ve 1930'lu yılları ve Çin'in 1842'de kaybettiği gümrük vergisi koyma gücünü 1929'da tekrar kazanmasını beklemek gerekecekti.[76]

Ancak Japonya'daki ya da dünyanın başka yerlerindeki durumdan farklı olarak, Çinlilerin pamuk fabrikası yatırımlarına büyük bir hızla uluslararası yatırımlar da eklenmiş, hatta zamanla yerli yatırımları geçmişti. Yabancı sermayenin böylesine sıra dışı ölçüde derinlere sızabilmesinin nedeni, Çin devletinin zayıflığıydı: 1895 tarihli Shimonoseki Antlaşması, belirtildiği gibi Çin-Japon Savaşı'nı sona erdirmiş ve açıkça Çin'de yabancı mülkiyetindeki fabrikaların kurulmasına izin vermişti. İki yıl sonra, yabancı mülkiyetindeki ilk fabrika açılmıştı, 1898'de ise Şanghay'da bunun gibi dört fabrika bulunuyordu. Bunu birçokları takip etti. Bu fabrikaların bazıları İngiliz ve Alman sermayesi ve uzmanlığından faydalanırken, büyük çoğunluğu Japon kökenliydi.

Sonuç olarak Japon pamuk sanayii, tıpkı Almanların Polonya'da ve New England işleyicilerinin ABD'nin Güney eyaletlerinde yaptığı gibi, Doğu Çin Denizi'nin her yanında kendi

düşük ücretli üretim kompleksini kurmuştu. Japonya'dakinin sadece yarısı kadar olan işçilik maliyetlerinin cazibesine kapılarak, ilk Japon mülkiyetindeki fabrika 1902'de Şanghay'da açılmıştı. Çinli işçiler, Japon işçilerin artan ölçüde faydalandığı paternalist refah hizmetlerinden mahrumdu. Bu yatırımlar, Japon mülkiyetindeki fabrikaları, Çin pamuk sanayiinin en hızlı büyüyen kesimi haline getirmiş, 1925'e gelindiğinde Çin eğirme kapasitesinin neredeyse yarısı, büyük ölçüde Japonlardan oluşan yabancıların mülkiyetine geçmişti.[77]

***

Devletlerin sanayi kapitalizminin politik ekonomisi için öneminin yanında, Birleşik Devletler ve Almanya gibi sürekli artan sayıda emperyalist güç türediği dikkate alındığında, küresel Güney'in her yanındaki ekonomik seçkinlerin bu devletleri yanlarına çekmeye niyetlenmesi şaşırtıcı değildir. Ancak metropollerdeki devlet adamları ve kapitalistler bu projelerine karşı direniyor ve dolayısıyla kendi devletlerine daha da bağımlı hale geliyor, bu devletler de bir yandan sömürgecilik projeleriyle güçlenirken, diğer yandan gitgide canlanan sömürgecilik karşıtı hareketleri bastırma işi de görevleri arasına katılıyordu. Bunu izleyen çatışmalar acımasız ve şiddetli olmuş, küresel Güney'de yeni palazlanan işleyiciler için, meslektaşlarının yüz yıl önce Batı Avrupa ve Birleşik Devletler'de karşı karşıya olduğundan temelden farklı koşullar yaratmıştı. Zengin kapitalistlere sımsıkı bağlı olan güçlü Kuzey Atlantik devletlerinden oluşan düşmanları çok güçlü olduğu için, bu yeni girişimciler kendi toplumları içinde, gitgide seferber olan ve millileşen işçi ve köylü gruplarıyla ittifak kurmaya zorlanıyordu. Hem dışarıda hem de halk cephesinde savaşmaları mümkün olmadığından, devlet inşası sürecinde daha alt düzeydeki sosyal gruplara olan bağımlılıkları, bunların sanayileşmeye çıkan yolunu, Avrupa'nın ve Kuzey Amerika'nınkinden farklı kılıyordu. Sömürgecilikten kurtu-

luş, belki de yirminci yüzyıl kapitalizm tarihinde tek başına en önemli olay haline gelse bile, sömürgeciliğin mirası bağımsızlıktan sonra uzun süre güçlü bir etki gösterecekti.

Sermaye zengini tüccarlar ve bankerlerin yanında bunların küresel Güney'deki idarecileri, pamuk sanayileşmesi ve genelde sanayileşme için uygun koşulları yaratmaya çalışıyor, sömürgeciliği yıkıcı bir eleştiriye tabi tutuyorlardı. Şanghay, Mahalletü'l-Kübra, Ahmedabad ve diğer yerlerdeki girişimciler, kendi çıkarlarına karşılık veren bir devlete ihtiyaç duyuyor, bu hedef onları yabancı güçlere açıkça muhalif bir konuma getiriyordu.[78] Bunlar arasında en dokunaklı konuşan Hintli pamuk kapitalistleri, sömürge devletini Lancashire'ın çıkarlarına hizmet etmekle suçluyordu. Örneğin İngiliz sömürgeciliğinin, Hintli kapitalistlere korunan piyasaların avantajlarını sunmakta başarısız olduğunu öne sürüyorlardı, çünkü sömürge hükümetinin gümrük politikasına, büyük miktarda İngiliz iplik ve kumaşı ithalatına izin verme ilkesi kılavuzluk ediyordu.

Hintli kapitalistler bu ayrımcılık karşısında, kendi çıkarlarına daha iyi karşılık veren bir devlet inşa etmek için politik olarak seferber olmuştu. Bombay'da taleplerine ses vermek için Fabrika Sahipleri Derneği'ni kurmuşlardı. Ahmedabad'daki Gujaratlı meslektaşları da bunları takip ederek, Gujarat Sanayi Derneği'ni organize etmiş ve korumacılığı savunmuştu. İlk kavgalarından birini 1890'larda, mütevazı ithalat vergilerini telafi etmek üzere ürünleri için ödemeye zorlandıkları tüketim vergisine karşı başlatmışlardı, çünkü bu verginin "hiçbir ilkeye göre adil olmadığını", "tamamen gereksiz ve Lancashire'a ödenen savunması imkânsız bir rüşvet" olduğunu düşünüyorlardı. Bu kavga yeni yüzyıla kadar sürmüş, fabrika sahibi ve eylemci Ambalal Sakarlal Desai, 1902'de Ahmedabad'da toplanan Hint Ulusal Kongresi'nde, "tekstil sanayiine dayatılan ağır vergiler, adaletsiz olarak Ahmedabad'daki her hanenin sırtına binmektedir," diye şikâyet etmişti.[79]

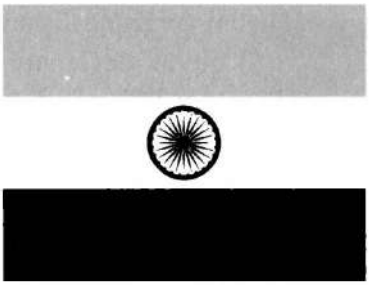
Narottam Morarjee, pamuk işleyicisi
ve Bombay Fabrika Sahipleri Derneği başkanı, 1894.

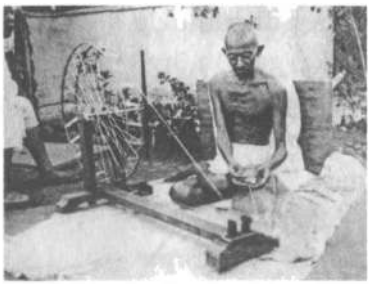
Fabrika sahipleri bu kavgada, İngiliz sömürgeciliğinin Hint pamuk sanayileşmesi üzerindeki feci etkilerini, kışkırtmalarının önemli bir kısmında kullanan Hint milliyetçileriyle birleşiyordu. Poona'da militan milliyetçi Bal Gandaghar Tilak tarafından yayımlanan *Mahratta*, sömürgenin gümrük politikalarına karşı sürekli muhalefet ediyordu. Pamuk vergileri kanununa karşı kitlesel protestolara çağırıyor ve sömürge hükümetini, "pamuk vergisi cinayeti" aracılığıyla Hindistan'ı Lancashire'a "kurban etmekle" suçluyordu. Hükümet bir yıl sonra Tilak'ı isyana teşvikten dolayı hapse atmıştı. Hindistan'ın Hizmetkârları Cemiyeti kurucusu ve Hindistan Ulusal Kongresi liderlerinden biri olan Gopal Krishna Gohale bile, Tilak ile pek uzlaşamamakla beraber, pamuk açısından İngilizlerin gümrük politikalarına itiraz ediyordu. Hindistan'da İmparatorluk Kanun Konseyi 1911'de büyütüldüğünde, fabrika sahibi Ratanji Dadabhoy Tata tüketim vergilerinin kaldırılmasını talep ederken, Konsey'in on altı Hintli üyesinin on beşi tarafından desteklenmişti. Özgürlük savaşçısı Mahatma Gandi için bu gümrükler, "modern çağın hiçbir medeni ülkesinde benzeri olmayan ... bir mali adaletsizlik vakası"ydı. Ger-

çekten de pamuklu mallardan alınan tüketim vergisine ilişkin bu kavga, sömürgecilik karşıtı kavganın ilk büyük alevlenmelerinden biriydi, çünkü pamuk işleyicilerinin politik çıkarları Hindistan'daki sömürge karşıtı çevrelerde çok önem kazanmıştı.[80]

Pamuk kapitalistleri sadece tüketim vergilerinin hafifletilmesini ve koruma sağlamaya çalışmakla kalmıyor, devletin ihracat pazarlarını ele geçirme çabalarını daha fazla desteklemesini de istiyordu. İngiliz meslektaşları gibi, Hintli fabrika sahipleri de, örneğin Afrika'daki uzak pazarların getirdiği kazançları fark etmiş, hatta Doğu Afrikalıların zevkleri için özel olarak tasarlanmış kumaş üretecek kadar işi ilerletmişti. Ama, "Dışişleri Bakanlığı ve Ticaret Kurulu'nun İngiliz tüccarlara sağladığı, teşebbüsler için vazgeçilmez olan ticaret bilgilerini, bu ticaret dalında Hint tüccarlarına ve işleyicilerine tedarik eden resmi bir kuruluş gerçekten yok," diye yakınıyorlardı. Gördüğümüz gibi, devletlerin topladığı bu piyasa bilgileri, işleyiciler için gitgide önem kazanmıştı. Dış pazarlara girmek için devlet desteğine ihtiyaçları vardı, ama örneğin çağdaş Japon devletinden farklı olarak, sömürge devletinin bu desteği sağlaması muhtemel değildi.[81]

Hint milliyetçilerinin Hindistan'daki İngiliz varlığına karşı çıkarken savundukları stratejilerden biri, yerel olarak işlenmiş tekstillerin tüketimini teşvikti. Gerçekten de 1905'te toplanan ilk Hint Sanayi Konferansı, Hindistan'ın her yanından gelen sanayicileri bir araya getirerek, "yabancı mallarının yerine tercihen Hindistan ürünlerinin kullanımını canlandırmak ve yaymak" konusunda karar almıştı. Bu talep, Hindistan'ın özellikle pamuklularda kendi kendine yeterliliğini savunan Swadeshi hareketiyle kesişiyor ve pamuk girişimcileriyle yeni ortaya çıkan ulusal politik seçkinlerin çakışmasını temsil ediyordu. Tilak "çeşitli yerlerde yerli kumaş kullanmanın ve böylece Lancashire ve Manchester'ı Hint pazarından çıkarmanın gerekliliğini savunan dernek ve birliklerin kurul-

Pamuk İmparatorluğu'nda protestolar: Hindistan Ulusal Kongresi'nin bayrağı ve evde iplik eğiren Gandi.

duğunu görmekten memnun" olmuştu, hatta 1885'te kurulduktan sonra gitgide nüfuz kazanan Hint Ulusal Kongresi de Swadeshi hareketini desteklemişti. Hintli girişimciler de hemfikirdi: Ahmedabadlı tekstil öncüsü Ranchhodlal Chhotalal ve diğerleri, Yerli Sanayiyi Teşvik Kurumu'nu kurmuş; Jamshetji Nusserwanji Tata fabrikalarından birine Swadeshi Fabrikası adını vermiş; Ahmedabad Tüccarları Eğirme Şirketi'nden Ambalal Sakarlal Desai de 1902'de Swadeshi'yi kuvvetle desteklemişti. Bombay Fabrika Sahipleri Derneği Başkanı Virhaldas Damodar Thakersey 1907'deki yıllık toplantıda, "swadeshi hareketinin etkisi sayesinde kamuoyunun yerli sanayilere gösterdiği ilginin artmasından ... memnuniyet duyduğu"nu ifade ediyordu. Yerli sanayileşmenin, Hindistan'ın küresel ekonomi içinde eskiden sahip olduğu önemi geri getireceğine dair büyük umutlar besleniyordu. Pamuğun milliyetçilik ve sömürge karşıtlığındaki büyük öneminin sembolü olarak, Gandi birkaç yıl sonra sadece Hindistan'da pamuğun bir tarihini yazmakla kalmamış, halk içinde bir çıkrıkla pamuk eğirmiş, Hindistan Ulusal Kongresi de bu mekanizmayı 1930'da bayrağının merkezine almıştı.[82]

Gandi evde pamuk eğirme nostaljisine kapılmıştı, Hintli sanayicilerse sömürgelikten kurtulmanın reel politikasını takdir ediyordu. On dokuzuncu yüzyılda küresel pamuk sanayiinin mekânsal olarak kökten yeniden şekillendirilme-

sinin, sömürgeciliğin en yıkıcı etkilerinden biri olduğu konusunda Gandi ile hemfikirdiler, ama sömürgeciliğin köylü pamuk eğiricilerini ve dokumacıları, emtia üreticisi ve tüketicisi haline dönüştürme projesini ilerletmede büyük çıkarları vardı ve fabrika sahibi ve Doğu Hindistan Pamuk Derneği başkanı Sir Purshotamdas Thakurdas 1919'da, "Hint pamuğunun kalitesini korumak için önlemler alınması gerektiğini" vurguluyordu. Hintli fabrika sahipleri, Hindistan'ın kırsal bölgelerini yeniden şekillendirmek için, en az İngiliz meslektaşlarının yaptığı kadar gayretle çarpışıyordu. Yurtiçindeki işleyicilerin işini kolaylaştırmak için Hindistan'da uzun elyaflı pamuk yetiştirilmesini öne süren, Tata'nın ta kendisiydi. Bir grup Suratlı pamuk tüccarı Nisan 1919'da buluştuğunda, yerli pamukluların kalitesini korumak için alınacak önlemleri tartışmışlardı. Purshotamdas Thakurdas da Hint pamuğunu iyileştirmenin acilen gerekli olduğunu düşünüyordu, yoksa mevcut durum "Hindistan'daki dokuma sanayiinin önemli ölçüde aleyhine olabilirdi". Artık Hintli kapitalistler pamuk tedariki sorununa derinlemesine dalıyordu: Bombay Fabrika Sahipleri Derneği'nden Vithaldas Damodar Thackersey, "bütün sanayide bir devrim yapmak" amacıyla uzun elyaflı pamukların yetiştirilmesi için hükümet desteği talep ediyordu. Dernek 1910'da İngiliz Pamuk Yetiştirme Derneği'nin Hindistan'daki pamuk yetiştiriciliğini iyileştirme çabalarını övecek kadar ileri gidiyor, Hintli kapitalistler artık kırsal bölgelerin kapitalist dönüşümünde aynı çıkarları paylaşıyordu: "Bu ülkede pamuktaki hilelere karşı kanun bulunmamasına hayıflanmadan edemiyoruz."[83] Pamuk milliyetçiliği zaman içinde, Gandi'nin eğirme çıkrığının sembolize ettiği gibi sanayi öncesi pamuk dünyasına bir geri dönüşe sürüklememiş, aksine dev bir devlet destekli sanayileşme dalgasına yol açmış, pamuk imparatorluğunu bir kez daha kökten yeniden şekillendirerek, yurdundan olmuş milyonlarca köylü yetiştiriciyi, Lancashire, Lowell veya Kara Orman vadilerinde öde-

Koloni sonrası dönemde devlet inşası: Başbakan Pandit Jawaharlal Nehru, pamuk fabrikası sahibi Purshotamdas Thakurdas (bastonlu), sanayici Naval Tata, Maharashtra valisi Sri Prakasa (sağdan ikinci) ve Maharashtra başbakanı Y.B. Chavan, 3 Şubat 1958'de Bombay'daki Hindistan Tüccarlar Odası bürosunda.

nen ücretlerin ufacık bir kısmı kadar maaş karşılığında pamuk fabrikalarına çekmişti.[84]

Pamuk ile milliyetçilik Hindistan'da, belki de dünyanın başka hiçbir yerinde olmadığı kadar çok iç içe geçmişti. Tekstil sanayicileri bağımsızlık hareketini destekliyor, bu hareketin liderleri de yurtiçinde pamuk sanayileşmesini başlıca hedef haline getiriyordu. Ahmedabad'ın fabrika sahipleriyle yakın bağlantıları olan Gandi'nin 1930'da ifade ettiği üzere, "Pamuklu tekstil sanayii, çok sayıda insana iş veren, Hint halkının refahını sağlayan kıymetli bir ulusal varlıktır ve onun güvenliği ve gelişmesi, kapitalistlerin, işçi önderlerinin, politikacıların ve ekonomistlerin dikkatine haiz olmayı sürdürmelidir." Çoğu Hint milliyetçisi için bağımsızlık, başka şeylerin yanında, bir iç piyasanın gelişmesini ve ithalatın ikamesiyle sanayileşmeyi, bilgin ve mühendis Mokshagundam Visveswaraya'nın 1934 tarihli bir kitabına göre "tüm politik ve ekonomik yaşamının yeniden kurulmasını" mümkün kı-

lacaktı. Yurtiçinde sanayileşmeyi destekleyen bir devlet inşa etmek, Hintli pamuk sanayicilerini, tıpkı Mısırlı, Çinli ve zaman içinde Afrikalı ve Güney Asyalı meslektaşları için olduğu gibi, sömürge devletiyle çarpışmaya sokmuş, küresel bir sosyal çatışma, artan ölçüde devletin kontrolü üzerinde odaklanmaya başlamıştı.[85]

***

Hem zenginlik hem de devlet gücündeki hiç görülmemiş farklılıklara rağmen ve insanlığın büyük bir kısmını aşağılık rollere mahkûm eden kalın bir ırkçılık duvarına rağmen, emperyalist boyunduruktan kurtulma kavgası, tüm dünyada yirminci yüzyılın ikinci yarısında başarılı olmuştu. Bazen küçük zaferler büyük sömürgeciliği aşma dalgasından önce de gelmiş, örneğin Hindistan'da gümrükler Hint sanayiini Japon rekabetine karşı korumaya başlamış ve nefret edilen tüketim vergisi 1926'da kaldırılmıştı.[86] Bu zaferler ve tabii sömürgeciliği aşma süreci, yalnızca küresel Güney'deki kapitalistlerin politik gücünün bir sonucu olarak değil, milliyetçi hareketlerin yeni yeni harekete geçen köylülerden ve işçilerden oluşan kalabalık kitleleri çekebilmesi sonucunda geliyordu. Aslında sömürgeciliği aşma süreci neredeyse daima kitlesel seferberliğe dayanıyordu, dolayısıyla da eski sömürge dünyasında ulus devletlerin inşası, bunların yüz elli yıl önce Avrupa ve Kuzey Amerika'da kurulmasından çarpıcı ölçüde farklı görünüyordu.

Ancak kapitalistlerin ulusal sermayenin çıkarlarına hizmet eden bir devlet inşa etme kavgalarında işçilere ve köylülere bağımlı olması, uzun vadede bu kapitalistleri zayıflatıyordu. Bu yüzden küresel Güney'deki pamuk kapitalistlerinin, sömürge karşıtı halk seferberliklerine ilişkin biraz bulanık bir tavır almaları hiç şaşırtıcı değildir. Hatta bazen korku, kapitalistleri sömürgeci gücün kollarına itiyordu. Japon sömürgeciler Kore'de 1919'da, "zengin Korelilerin son zamanlarda halk ara-

sında duyguların radikalleşmesinden son derece ürktüğünü" gözlemlemişti. Hintli sanayiciler de genellikle kışkırtmaları yumuşatmaya bakıyor, çünkü işçilerinin militanlaşmasından korkuyordu, Bombay Fabrika Sahipleri Derneği'ne göre "gaddar fabrika işçilerinin zaman içinde mağlup edilmesi gerekli"ydi ve 1909'daki bir isyan silsilesinden sonra, "bunlar üzerindeki denetimlerini yitirdiklerini" bildiriyorlardı. Sanayici Ratan Tata benzer nedenlerle Hindistan'ın Hizmetkârları Cemiyeti'ni destekliyor, "ülkenin sanayide gelişmesine" yönelik bir milliyetçi programı benimsiyor, ama aynı zamanda toplumun ılımlı tavrını koruyacağını umuyordu. İşleyici Purshotamdas Thakurdas Gandi'ye ve işbirliği yapmama hareketine şiddetle karşı çıkıyor ve Hintli kapitalistlerin bu tavırdan yana desteğini kazanmaya çalışıyordu. Hindistan gibi bir sömürge durumunda ulusal sermayenin çıkarlarına ayarlı bir devlet inşa etme ihtiyacı, ulusal kapitalistleri seferber olan işçi ve köylülerle zoraki bir ittifaka sokuyordu. 1929 buhranının ardından Hintli sanayiciler politik geleceklerini, kitlesel tabanı artan ölçüde Hindistan köylüleri arasında bulunan Kongre Partisi'ne bağlamaktan başka pek bir seçenek göremiyordu. Bağımsızlık sonrası ekonomiyi planlamaya başladıklarında, 1944 Bombay Planı'nda hükümet planlamasının merkezi önemini kabul etmiş, ekonominin çoğu sektörünü koordine eden bir "üst ekonomi kurulu", 1950'de Hindistan'ın ilk beş yıllık planının temelini atmıştı. Rusya'dan Çin'e ve Hindistan'a yayılan bu türden beş yıllık planlar, yüz yıl önce Lancashire, Elsass veya New England işleyicilerinin kesinlikle aklına sığmazdı.[87]

Gerçekten de küresel Güney'in her yanındaki pamuk işçileri, sendikalara katılmanın ve devasa grev hareketlerine girişmenin yanında, milli bağımsızlık mücadelelerinde kilit rol oynuyordu. Sosyal ve ulusal mücadeleler sık sık iç içe geçiyordu. Örneğin Mahalletü'l-Kübra'daki Mısır'ın dev Misr Eğirme ve Dokuma Şirketi'nde çalışan yirmi beş bin işçinin bir kısmı, Mısır'ın bağımsızlık mücadelesinde kilit rol oy-

namıştı. On binlerce pamuk işçisi burada olduğu gibi başka yerlerde de 1946 ve 1947'de greve giderek daha iyi çalışma şartlarının yanında, İngiliz birliklerinin Mısır'dan çekilmesini talep etmişti.[88]

Çinli tekstil işçileri de en az bir o kadar seferber olmuş ve zaman içinde Batılı güçlere karşı mücadelede ve 1949 Devriminde önemli bir rol oynamıştı. Sık sık grev yapıyorlardı, 1918 ile 1929 arasında 209 defa. İşçiler Japon mülkiyetindeki Naigai Wata Kaisha fabrikasını Mayıs 1925'te terk ettiklerinde, on üç Çinli göstericinin polis tarafından öldürülmesiyle sonuçlanan bir miting günü olan "meşhur 30 Mayıs vakası"nı kışkırtmışlardı. Bu vaka halk arasındaki memnuniyetsizliği ve Çin sendikacılığının büyümesini tetiklemişti. Pamuk işçileri bazen Komünist Partisi'ne de katılıyor ve 1946 ile 1949 arasındaki devrimci mücadelede önemli bir rol üstleniyordu.[89]

Hindistan'da da daha yüksek ücret ve daha iyi çalışma koşulları mücadelesi, sömürgeciliğe karşı mücadeleyle iç içe geçiyordu. Hintli pamuk işçileri on dokuzuncu yüzyılın sonlarından beri kolektif olarak seferber olmuştu; ilk grev 1874'te yapılmış, 1880'lerde bunu çok daha fazla grev takip etmişti. 1895'te işçiler daha iyi çalışma şartları için isyan etmiş, 1918'deyse Gandi Ahmedabad tekstil işçilerinin grevinde öncü ama barıştırıcı bir rol oynamıştı. Narayan Malhar Joshi'nin Bombay Tekstil Sendikası 1925'te, fabrika sahiplerinin ücretleri yüzde 10 kırpma çabalarına karşı bir genel grev bağlamında kurulmuştu. Bu sendika 1927'de yaklaşık yüz bin üyeye, 1938'deyse dört yüz bin üyeye sahipti ve işverenleriyle çatışmaya giren bu güçlü işçi grubu, aynı zamanda milli bağımsızlık mücadelesinin önemli bir payandasıydı.[90]

Pamuk işçileri bu sömürge karşıtı mücadelede önemli bir rol üstlenirken, zaman içinde bu rollerini diğer sosyal ve ekonomik kazanımlara dönüştüreceklerdi. Çin'de devrimden sadece birkaç yıl sonra, pamuk sanayii millileştirilmiş ve inanılmaz bir genişleme çizgisine oturtulmuştu (her ne kadar

Hintli pamuk işçileri örgütleniyor.

Çin'in kırsal kitlelerine az fayda getirse de). Hindistan'da beş yıllık planların yönlendirdiği korumacılık ve devlet yatırımları, pamuk sanayiinin büyümesine yol açıyor, bağımsızlık sonrası işçi eylemleri önemli ücret kazanımları sağlıyordu. Hintli pamuk işçilerinin ücretleri 1950 ile 1963 arasında yüzde 65 artmış, ürünlerin fiyatıysa yalnızca yüzde 18 yükselmişti. Mısır'da bağımsızlık ilk başta önemli yeni korumacı çalışma kanunları getirmiş, özellikle de devletin işgücü anlaşmazlıklarında arabuluculuk rolünü güçlendirmişti. Zaman içinde bağımsızlık Mısır ekonomisine önemli değişiklikler getirmiş, yüz yıldan fazla bir süredir Mısır ekonomisinin başlıca ihraç ürünü olan ham pamuk ihracatı, yurtiçi işlemecilikte sürekli daha fazla pamuk kullanıldığı için duraklamıştı. "Arap sosyalizmi" işçilere iyileşmeler getirmiş, ama bağımsız sendika etkinliklerini de bastırmıştı. 1960'larda Cemal Abdül Nasır idaresi altında, pamuk sanayii millileştirilmişti. İşçi sınıfının gücü ve politik önemi, gerçekten de yerli pamuk kapitalistlerinin mallarına el konulmasıyla sonuçlanmış, devletin kendisini savunmak için sanayileşmenin gerekli olduğu inancı da bunu

körüklemişti. Kapitalistlerin sömürge devletine karşı mücadelede işçilere (ve köylülere) bağımlılığı, artık güçlerinin azalmasıyla sonuçlanmıştı.[91]

Bu sömürge sonrası toplumlarda sadece işçilerle kapitalistler arasındaki sosyal güç dengesi farklı olmakla kalmıyordu, devletin toplumla ilişkisi de farklıydı. Pamuk sanayileşmesine yeni girişen bu ülkeler, İngiltere, Kıta Avrupa'sı ve Kuzey Amerika'daki ilk dalganın sanayicilerinin karşılaştığından bambaşka bir dünyayla yüz yüzeydi, işgücünün, toprakların, piyasaların ve hammaddelerin seferber edilmesi de dahil olmak üzere, sanayi kapitalizmine dönüşümü daha çabuk yapmaları gerektiğine inanıyorlardı. Sanayi kapitalizmi devlete bağımlı olduğu için, bu "Büyük İleri Sıçramalar" sömürge sonrası dünyada sıklıkla aşırı ölçüde devletçi sonuçlara sürüklüyor, sömürge sonrası, hatta kapitalizm sonrası rejimler artık sömürgeciliğin toprakları, kaynakları ve özellikle de işgücünü sisteme katma araçlarını, çok daha büyük bir köktencilikle kullanıyordu.[92] Sanayi kapitalizmi devletin kendisinin hayatta kalması için çok önemli hale gelmişti ve bu devlet artık sık sık, sanayi kapitalizminin *sanayi*sine öncelik tanıyordu. Aslında kapitalizm bazen sanayileşmenin yolunu tıkıyor gibi görünüyordu.

Ama her ne kadar Sovyet Rusya, komünist Çin ve bağımsız Hindistan ve Mısır, devlet ile sermayenin, sanayileşme ile politik konsolidasyonun en radikal bileşiminin çeşitlemelerini temsil ediyorduysa da, 1950'lerde sermaye daha genel olarak ulus devletler tarafından kuşatılmıştı. Göreceğimiz üzere kapitalistlerin kendi devletlerine olan asırlık bağımlılıklarından kurtulmaya başlamaları, ancak 1970'lerden sonra olacaktı. Sanayi kapitalizmi projelerini takip etmek için uzun zamandır güçlü devletlere bağımlı olan kapitalistler, artık bu en büyük zayıflıklarını, sermayenin yöreselleşmesini aşmaya başlamıştı. Pamuk imparatorluğunun bugünkü şeklini alması bu noktadan sonra olmuştu.

14

Sonsöz: Atkı ve Çözgü

Pamuk İmparatorluğu I: Wal-Mart, 2013.

Pamuk İmparatorluğu II: Bangladeş, Nisan 2013.

Avrupa'nın pamuk imparatorluğundaki saltanatı bir inlemeyle sona erdi. Yıllardan 1963'tü, Liverpool'un en meşhur müzik grubu Beatles'ın Amerika Birleşik Devletleri'nde ilk

duyulduğu yıldı, vaiz Martin Luther King Jr.'ın, "Mississippi eyaletinin bile bir gün ... bir özgürlük ve adalet vahasına dönüşeceğine dair bir hayal" gördüğü yıldı, bir de Hindistan'da çoğunluğu pamuk tarlası olan 1,7 milyon hektar araziye su sağlayan dev Bhakra Barajı'nın açıldığı yıldı. Yağmurlu ve soğuk bir Aralık sabahı, bir grup Liverpoollu Old Hall Street'teki Pamuk Borsası Binası'nda buluşmuştu. İmparatorluklarına hükmetmek için değil, onu dağıtmak için buluşmuşlardı. O günkü görevleri, Liverpool Pamuk Derneği'nin bürolarını önceki yüz yıl boyunca süslemiş olan "değerli kulüp mobilyalarını" müzayededede satmaktı. Katılanların satın aldığı yaklaşık yüz kalem arasında, "maundan bir tüccar masası," "maun fiyat panosu çerçeveleri," "maun çerçeve içinde ABD'nin hava durumu haritası," ve S. A. Hobby'nin *Pamuk Bitkisi* adlı tablosu vardı. Pamuk Borsası Binası, iş olmadığı için bir yıl önce satılmıştı.[1]

1841'de kurulmuş olan dernek, yüz yıldan uzun bir süre küresel pamuk ticaretini düzenlemede merkezi bir rol oynamıştı. Sandalyelerin, masaların, lambaların, rafların, koltukların ve resimlerin alıcıları, gitgide kederli bir görünüme bürünen bu kentin sokaklarında ganimetlerini arabalara yüklerken, Liverpool'un sadece yüz yıl önce dünyanın en zengin şehirlerinden biri olduğunu, Amerika, Afrika ve Asya'daki pamuk yetiştiricilerini, Avrupalı işleyicilere ve dünyanın her yanındaki tüketicilere bağlayan capcanlı bir düğüm noktası olduğunu hayal etmek herhalde onlar için güç, belki de imkânsız olurdu.

Ancak 1963'te Avrupa'nın pamuk imparatorluğu üzerindeki hâkimiyeti sona ermişti. 1960'ların sonunda Birleşik Krallık, yüz elli yıl boyunca öylesine kesin olarak hükmettiği bir piyasa olan küresel pamuklu kumaş ihracatında sadece yüzde 2,8 paya sahipti. Bir zamanlar İngiliz fabrikalarında çalışan altı yüz binden fazla işçiden geriye sadece otuz bin kişi kalmıştı. Aileleri nesiller boyunca eğirme ve dokuma tezgâh-

larında çalışmış olan işçiler işlerini kaybedince, pamuk kentleri çökmüştü. Kıtanın düştüğünün sembolik kanıtı 1958'de, nicedir serbest ticaretin usanmaz savunucusu olan Manchester Ticaret Odası rotayı tersine çevirip, İngiliz pamuk sanayiinin korumaya ihtiyacı olduğunu duyurduğunda gelmişti, çünkü bu, kasıtsız da olsa bariz bir yenilgi ifadesiydi. Ancak Avrupa ve artan ölçüde ABD bu mucizevi ölçüde üretken ve korkutucu ölçüde şiddet dolu üretim sisteminin kenarına itilirken, imparatorluğun kendisi ayakta duruyordu. Aslında Liverpool Pamuk Derneği veya Manchester Ticaret Odası üyeleri için, bugünün pamuk sanayii tanınacak halde değildir, bugün dünya daha önce hiç olmadığı kadar çok pamuk üretip tüketmektedir.[2]

Bu satırları okurken giydiğiniz gömlek, pantolon veya çorapların pamuktan yapılmış olması muhtemeldir. Bu giyim eşyaları size, tıpkı pamuğun babalarınızı, dedelerinizi ve büyük dedelerinizi giydirmiş olduğu gibi, dünyanın ücra bölgelerindeki, her biri dünyanın diğerinden çok farklı yerlerinde yaşayan yetiştiricilerin, eğiricilerin, dokumacıların ve terzilerin emekleri sayesinde ulaşmıştır. Ama yüz yıl önce gömleğiniz muhtemelen Amerika'nın güneyinde yetiştirilmiş pamuktan New England'da eğirilmiş ve dokunmuş bir kumaş kullanılarak New York veya Chicago'daki bir atölyede dikilmişken, bugün herhalde Çin, Hindistan, Özbekistan veya Senegal'de yetiştirilmiş pamuktan, Çin, Türkiye ya da Pakistan'da eğirilmiş veya dokunmuş kumaş kullanılarak Bangladeş veya Vietnam gibi bir yerde dikilmiştir. Eğer pamuk imparatorluğunun, bu kitapta yükselişi açıklanmış olan kesimlerinden herhangi biri, sizin gömleğinize bir katkıda bulunmuşsa, olasılık dışı da olsa, bu kalıntı herhalde Amerika'da yetişmiş pamuk olurdu. ABD'de geriye, çoğu Arizona ve Teksas'ta olmak üzere, son derece yüksek sermayeli yirmi beş bin pamuk çiftçisi kalmıştır. Yetiştirdikleri pamuk dünya piyasasında rekabete o kadar dayanıksızdır ki, bunu yetiştir-

meyi sürdürmek için muazzam federal devlet teşviki almaktadırlar; bu teşvikler bazı yıllar Benin adlı ülkenin GSMH'si kadar olabilmektedir (ne rastlantıdır ki bu ülke, yeni önemli pamuk yetiştiricilerinden biridir).[3]

Küçük bir grup Amerikan pamuk çiftçisi direnirken, bir zamanlar Avrupa ve Kuzey Amerika ekonomileri için o denli önemli olan pamuk fabrikaları neredeyse kaybolmuştur. Bu hantal binalar yıkılmadıysa, alışveriş merkezine, sanatçı stüdyosuna, sanayi atmosferine sahip konutlara veya müzelere dönüştürülmüştür. Aslında küresel Kuzey'de pamuk sanayiinin yıkılması, tekstil müzelerinde bir patlamaya yol açmıştır. Lowell, Massachusetts'te Boots Pamuk Fabrikası Müzesi'ni, Manchester yakınlarında Quarry Banks Fabrikasını, Mulhouse'ın hemen dışında müzeye dönüştürülmüş olan eski Wesserling fabrikasını, eski Memphis Pamuk Borsası'na yerleşmiş olan Memphis Pamuk Müzesi'ni, Kara Orman'da Wiesenthal tekstil müzesini, Güney Carolina'da James Henry Hammond'un Redcliffe Çiftliği'ni, İspanya'daki Katalonya'da, on sekiz terk edilmiş pamuk fabrikasının ve onlarca, belki de yüzlerce diğer mevkinin sıralandığı Llobregat Irmağı boyunca, 32 kilometre uzunluğundaki Ruta de les Colonies yürüyüş yolunu gezebilirsiniz. Yüz elli yıl boyunca küresel kapitalizmin imajını tekrar tekrar şekillendiren pamuk imparatorluğu, artık aile gezilerinin konusudur. Anne, baba ve çocuklar garip görünümlü fabrikalarda ve genellikle cennete benzeyen çevrelerinde dolaşıp, dönemin giysileri içindeki eğirici ve dokumacıların, antika makinelerin işleyişini göstermelerini izler, tahrikli tezgâhların gürültüsünü engellemek için kulaklarını tıkar ve hiç de uzun olmayan bir süre önce bu makinelerde haftada seksen saat çalışan, sanki başka bir gezegenden gelmiş gibi erkenden yaşlanmış çocukların fotoğraflarına bakarlar. Pamuk çiftlikleri de turistler için yeniden düzenlenmiştir. Ama burada da köle emekçilerin yaşadığı dehşet, muhteşem malikânelerin, güzel manzaraların ve ba-

kımlı bahçelerin görüntüsü arkasında, ya küçük gösterilir ya da gizlenir. Ancak bu tarihi mekânlardan hiçbiri, pamuk imparatorluğunun en büyük icadını, yetiştiricileri, işleyicileri ve tüketicileri birbirine bağlayan ve tüm yerküreyi kapsayan ağı, her ne kadar kökten değişmiş ve bu müzelerden çok uzaklarda olsa da, günümüzde hâlâ canlı olan o ağı gösteremez.

Avrupalı ve Kuzey Amerikalı turistler pamuk imparatorluğundan arda kalanlara bakar, Fall River'dan Oldham'a kadar belediyeler ve işçiler, sanayi sonrası dönemin yıkımının artçı etkileriyle boğuşurken, milyonlarca işçi Çin, Hindistan, Pakistan ve başka yerlerdeki tekstil fabrikalarına akıyor ve Afrika, Asya ve Amerika'daki başka milyonlarca çiftçi pamuk yetiştirmekle uğraşıyor. Bunların genellikle düşük ücretli emekleri sayesinde, bugün ABD'de satılan tüm kumaşların yaklaşık yüzde 98'i yurtdışında yapılmaktadır. Tek başına Çin ABD'ye tüm giysilerin yaklaşık yüzde 40'ını tedarik etmekte, bunu Vietnam, Bangladeş, Endonezya, Honduras, Kamboçya, Meksika, Hindistan, El Salvador ve Pakistan izlemektedir. Kumaş ve iplik artık ağırlıklı olarak Birleşik Krallık'tan ve hatta Amerika'nın Güney'inden gelmemektedir: küresel olarak pamuğun büyük kısmını Çin, Hindistan, Pakistan ve Türkiye eğirip dokumaktadır. Bugün Çin fabrikaları dünyanın iğ ve tezgâhlarının yaklaşık yarısını barındırmakta, dünyanın ham pamuğunun yüzde 43'ünü işlemektedir, (Asya'nın toplam payı yüzde 82,2'dir), oysa Kuzey Amerika küresel pamuk hasadının yüzde 4,2'sini, Batı Avrupa'ysa yüzde 0,7'sini kullanmaktadır. İki yüzyıldan uzun bir süre sonra, küresel çapta pamuğun büyük kısmı bir kez daha, 1780 öncesinde pamuk sanayiinin kalbinde yatan ülkelerde odaklanmaktadır. New Yorklu tekstil firması Olah Inc.'in genel müdürünün ifadesiyle, "Çin sanayii küresel pazarın o kadar büyük bir kesimini oluşturuyor ki, küresel sanayi Çin'in yolundan gidiyor." Üstelik sırtınızdaki tişörtün pamuktan yapılmış olma olasılığı da gitgide azalıyor: 1990'ların ortasından başlayarak sentetik elyaf üretimi pamuklu teks-

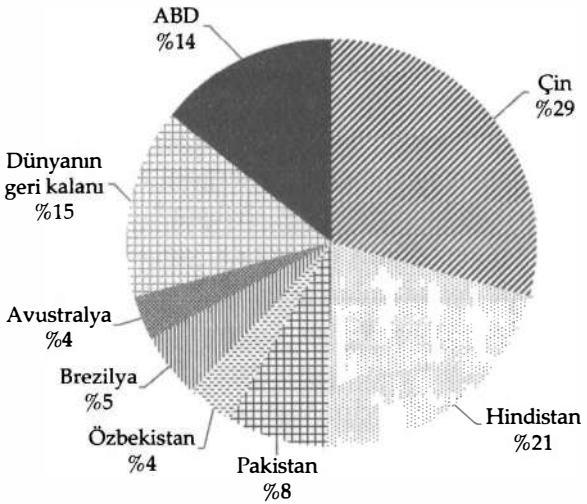
Pamuk İmparatorluğunun yıkıntıları: Cal Rosal, İspanya, 2013.

til üretiminin hızını geçmeye başlamıştır. Bugün örneğin giydiğiniz polar ceketi yapmak için, yıllık olarak 52 milyon ton petrol bazlı sentetik elyaf üretilmekte, dünya çapındaki pamuğun neredeyse iki katı kadar bir rakama ulaşmaktadır.[4]

İşleyicilikteki değişikliğe paralel olarak, yetiştirme merkezleri de değişmiştir. 1860'ta ABD ihracat için pamuk yetiştiriciliğini neredeyse tekeline almışken, bugün tüm dünyada pamuğun sadece yüzde 14'ü Kuzey Amerika'da yetiştirilmektedir. Bunun yerine Çin ve Hindistan öncülüğü üstlenmiş, ABD'nin ürettiği 17 milyon balyayla kıyaslandığında, sırasıyla 34 milyon ve 26 milyon balya üretmeye başlamıştır. Küresel üretim 1920'den beri yedi kat artmış, pamuk üretimi özellikle Asya ve Batı Afrika'daki çoğu gelişen ülkenin ekonomisinde aşırı ölçüde önem kazanmıştır. Yalnızca Orta ve Batı Afrika'da 10 milyon çiftçinin pamuğa bağımlı olduğu tahmin edilmektedir. Tüm dünyada pamuk yetiştirme ve işlemekle uğraşan insanların sayısı, pamuk yetiştirmekle uğraşan yaklaşık 110 milyon aileden, nakliye, çırçır ve depola-

mada çalışan 90 milyon ve eğirme ve dokuma makinelerini çalıştırıp, giysileri diken 60 milyon işçiden, sanayinin tüm dalları için 350 milyon kişiye kadar ulaşmaktadır. Daha önce hiçbir sanayinin ulaşamadığı bu rakam, dünya nüfusunun yüzde 3 ila 4'ünü temsil etmektedir. Pamuk yetiştirmeye 35 milyon hektardan fazla, yani Almanya'nın yüzeyine eşit bir arazi, pamuk yetiştirmeye ayrılmıştır.[5]

Tıpkı yüz yıl önce Avrupalı sömürgeci güçlerin Afrika'da yaptığı gibi, bazı ülkeler tüm yıkıcı çevresel ve finansal sonuçlarına rağmen, çiftçileri pamuk üretmeye zorlamak için politikalar geliştirmiştir. Örneğin dünyanın en büyük on pamuk ihracatçısından biri olan Özbekistan, kuru topraklarını sulamak için Aral Gölü'nü büyük ölçüde kurutmuş ve ülkenin çoğunu neredeyse tuz ovasına dönüştürmüş olmasına rağmen, çiftçi nüfusunu pamuk yetiştirmeye zorlamayı sürdürmektedir. Bir Özbek çiftçinin 2008'de bir gazeteciye söylediği üzere, "Kendi kendimizi mahvediyoruz. ... Niye pamuk ekiyoruz, karşılığında ne alıyoruz?" Üstelik yeni, genetik olarak değiştirilmiş pamuk bitkilerinin ortaya çıkması, çoğu çiftçinin külfetini ikiye katlamıştır. Bu bitkilerin tohumlarını satın almak ve korumak daha pahalıya mal olmakta, ama bunlar çok daha verimli olduğu için, aynı anda hem maliyetleri yukarı, hem de pamuk fiyatlarını aşağı itmektedir. Örneğin çoğu Tacik çiftçi bir borç sarmalına kapılmış ve yüz yıl önce Hindistan ve Amerika'nın Güney'indeki meslektaşları gibi pamuk üretimine zorlanmıştır. Esasen pamuk yetiştiricileri görece güçsüz kalmıştır. Hindistan'da 2005'te, zayıf yağmurların ve mahsul kaybının ardından, genetik olarak değiştirilmiş pamuk yetiştirerek ağır borç yükü altında ezilen yüzlerce çiftçi, kendi zehirli ilaçlarını içerek intihar etmiştir ve bu olay hâlâ sürmektedir. Pamuk üretimi genellikle acımasız bir azap olmayı sürdürmektedir. Çoğu çiftçi ve işçi için pamuk, Amerikan pamuk sanayiindeki pazarlamacıların diliyle "hayatımızın dokunduğu kumaş" gibi yumuşak olmaktan çok uzaktır.[6]

Asya dünyanın pamuk yetiştirme merkezi oluyor: küresel pamuk mahsulü, 2012.

Yirminci yüzyılın başlangıcıyla 1780'lerin Sanayi Devrimi'nden önceki dünya arasında bulunan az sayıdaki coğrafi tutarlılıklardan biri, Asya'nın pamuk dünyasında yeniden ortaya çıkmasıdır. Hem pamuk yetiştiriciliği, hem de iplik ve kumaş işleyiciliği, 1920'lerde başlamış olan bir süreçle Asya'ya tekrar göç etmektedir. Palazlanan Asyalı kapitalistlerin ve devlet inşa eden milliyetçilerin, Avrupalıların topraklarına nasıl sızdığını ve işgücüne nasıl hâkim olduğunu incelediğini, bu teknikleri sömürgecilik sonrası, hatta zaman içinde kapitalizm sonrası dönemde kendi kırsal bölgelerine nasıl uyguladıklarını görmüştük. Bu devletler emperyalist sanayi kapitalizminin yöntemlerini, milliyetçi kalkınma projelerine uyarlamanın yepyeni yollarını bulmuştu; her yönelimden bürokratlar ve devlet adamları, ileriye doğru "büyük sıçramaların" hayalini kuruyordu. Yüz yıl içinde bu devletler pamuk imparatorluğunun coğrafi sınırlarını yeniden çiziyordu; düşük ücretlerin ve güçlü devletlerin bileşimi, pamuk yetiştiriciliğinin ve işleyiciliğinin bir kez daha, pamuğun beş bin yıl

önce ilk kez yetiştirildiği bölgede tekrar serpilmesini mümkün kılıyordu. Asya'nın yükselişi o kadar güçlü olmuştu ki, Asya devletleri, öncelikle de Çin, küresel pamuk ticaretinin kurallarını belirlemeye sürekli daha fazla hevesleniyordu, oysa bir zamanlar bu ayrıcalık Liverpool tüccarlarına, sonraları da Amerikan hükümetine mahsustu.[7]

Asya'ya bu geri dönüş esnasında, yetiştiriciler, işleyiciler, tüccarlar ve devlet adamları arasındaki güç dengesi 1970'lerden sonra bir kez daha değişti. Bugün Özbekistan, Togo veya Hindistan'da yetiştirilen pamuğun, Hong Kong'daki bir tekstil fabrikasından geçip, Vietnam'daki bir dikiş atölyesine uğradıktan sonra Kansas City'deki bir giyim mağazasına gelmesinin gayet sıradan olduğunu dikkate alalım. Yeni olan mesafeler değil, elyafı çeşitli işlemlerden geçiren incelikli ağların bir arada tutulma biçimidir. Yüklenicileri, taşeronları, çiftçileri, fabrikaları ve merdiven altı atölyeleri birbirine bağlayan emtia zincirlerine hâkim olan, artık işleyiciler ya da pamuk veya kumaş tüccarları değil, Wal-Mart, Metro ve Carrefour gibi dev perakendecilerdir. İşleyiciler artık ürünlerini tüketicilere doğru "itmez", aksine perakendeciler ürünleri okyanusların ötesinden "çeker", bu da perakendecilerin işleyicileri, yüklenicileri ve işçileri, en yüksek hızı ve en düşük maliyeti sağlayacak şekilde birbirleriyle çarpıştırmasını mümkün kılar.[8]

Özellikle de 1990'lardan itibaren tüccarların, perakendeci ve markalı giysi satıcısı şekline bürünüp kilit aktör olarak tekrar ortaya çıkmaları bir sürprizdir. Elbette bazı açılardan güçleri tüccarların on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında sahip oldukları önemi anımsatmaktadır. Ama gördüğümüz üzere 1860'lardan beri pamuk imparatorluğunun en önemli aktörleri, işleyicilerle yakın bağlantıda olan devletler olmuştu. Devletler yerkürenin pamuk yetiştirilen kırsal bölgelerini dönüştürmeye yönelik dev projenin ön cephesine geçmiş ve bu süreçte milli işleyiciler için olduğu kadar, hassas sınırlar

içinde, organize olmuş tekstil işçileri için de çok önemli bir rol yaratmıştı. Bu eğilimler yirminci yüzyılda daha da hızlanmıştı. Başlıca örneği ele almak gerekirse, Birleşik Krallık'ta, İngiliz hükümeti savaş koşullarına karşılık olarak 1941'de, ham pamuk alımı ve dağıtımı da dahil tüm pamuk pazarını eline almıştı. Hükümet kontrolü savaştan sonra da sürmüş ve Liverpool Pamuk Derneği'nin tüm şikâyetlerine rağmen, hükümetin Ham Pamuk Komisyonu, İngiltere'deki tek pamuk alıcısı ve satıcısı olmaya devam etmişti. Yerküreyi kapsayan bir ağ kurmuş olan tüccarlar, çıkarlarını birazcık olsun dikkate alması için devlete yalvarır hale getirilmişti. *New York Times*'ın 1946'da ifade ettiği üzere, "Bütün o serbest dünya piyasası sistemine daha doğrudan bir darbeyi hayal etmek güç olur"du. Ancak *Times* editörleri, "pamuğa ilişkin bu eylemin, küresel çapta tüm bürokrasinin, serbest piyasaya karşı güvensizliğine ... ek olarak, hükümet "planlamasının" büyüsüne olan sınırsız inancını ifade ediyor görünmektedir", şeklinde çok kesin bir teşhis koyuyordu. Liverpool piyasasının tekrar açılmasını sağlayan, ancak muhafazakâr bir hükümetin iktidara gelmesi ve 1953'te Pamuk Kanunu'nu geçirmesi olmuştu, ama bundan sonra bile piyasa "teşvikler, vergiler ve döviz dengesizlikleri" ile şekillendirilmeye devam ediyordu. Ve "piyasadaki tüccar öğesinin çekilmesine" karşılık olarak, Liverpool Pamuk Derneği 1963'te tekrar organize olacak ve mobilyalarını satacaktı.[9]

Hükümet Atlantik'in öte yakasında da pamuk sanayiinde gitgide daha önemli bir rol oynamaya başlamıştı. 1920'lerin yıkıcı tarım krizine ve bunun ardından gelen Büyük Buhran'a karşılık olarak, New Deal politikası, Tarımsal Ayarlama İdaresi'ni kurmuş, böylece üretimi, talebe uyacak şekilde düzenleyip, pamuk çiftçilerine teşvikler sağlayarak, bu rolünü artan itirazlara rağmen günümüze kadar oynamayı sürdürmüştür. Hükümetin artan önemini fark eden pamuk yetiştiricileri ve işleyiciler, 1939'da Washington'da lobi yapması ve pamuk

piyasasını ve bilimsel araştırmaları teşvik etmesi için Ulusal Pamuk Kurulu'nu kurmuştu. ABD Tarım Bakanlığı'ndaki bir birim olan Yabancı Tarım Hizmetleri 1953'te, dünyanın her yerinde piyasaları Amerikan pamuğuna açmak için kurulmuştu. Bu misyonunu hiç hafifletmeden bugün de sürdürmektedir. Bu dönem boyunca gümrükler ve diğer korumacı önlemler, Amerika'nın gitgide kuşatmaya alınan pamuk eğirme ve dokuma sanayiini su üstünde tutmaya çalışmıştı. Ancak 1965'te, pamuk merkezi olan Fall River'da bile son pamuk fabrikası kapılarını kapamıştı.[10] 1970'lere gelindiğinde, hem Amerikan pamuk kompleksi hem de İngiliz kompleksinden geriye kalanlar tamamen hükümet politikalarına bağımlı haldeydi.

Her ne kadar pamuk tüccarları on dokuzuncu yüzyılda pamuk imparatorluğunun yükselişini kolaylaştırmış olsa da, yirminci yüzyılın ortalarında devletin şahlanmasını gözlemekten başka pek bir şey yapamıyordu. Diğer aşırı uçta, başkalarının yanında İspanya'da Francisco Franco ve Arjantin'de Juan Peron, milletlerini dünya piyasalarından yalıtmak için yerli pamuk yetiştiriciliğini teşvik etmişti. Ancak hükümetin gücü hiçbir yerde, sömürgecilik ve kapitalizm sonrası devletlerden daha fazla kendini gösterememiş, Çin'in "ileri sıçraması" ve Hindistan'ın beş yıllık planları bunun en iyi örneklerini oluşturmuştu. Komünist Çin'deki ve bağımsız Hindistan'daki devlet planlamacıları, yetiştiricilikte ve işleyicilikte devasa genişlemeler tasarlıyor, böylece üretim fırlıyordu. Çin'de düşük tohum, gübre ve çiftlik malzemesi fiyatları ve cömert çiftçi kredilerinin yanında, konsolide olmuş, devlet mülkiyetindeki topraklarda gübrelerin ve böcek ilaçlarının kullanımının teşviki ve yüksek verimli pamuk soylarının tercih edilmesi, pamuk üretiminde hayret verici artışlarla sonuçlanmıştı. Pamuk işleyiciliği de şaha kalkmıştı: Çin Halk Cumhuriyeti 1952'de 656.000 ton pamuk ipliği üretmişti ve bu önceki on yıllara göre dikkate değer bir artış olmakla be-

raber, dünya liderlerinin gayet gerisindeydi. 1957'ye gelindiğindeyse Çin dünyanın üçüncü en büyük pamuk iplik işleyicisi haline gelmiş, üretimi Birleşik Krallık'ın iki buçuk katına ulaşmıştı. 1983'te ise devlet mülkiyetindeki dev fabrikalardan 3,27 milyon ton iplik çıkmıştı.[11] Hindistan sanayiindeki büyüme de bunu izlemişti.[12]

Kendini köylü ve işçi devleti ilan eden Çin'in bu hâkimiyeti, on dokuzuncu yüzyılın başlarının pamuk krallarına, Güney Carolina'daki Hammondlara, Macnhester'daki Rylandslere, Mulhouse'daki Dolfusslara, Liverpool'daki Baringslere ve Winterthur'daki Volkartlara herhalde bir sanrı gibi görünürdü. Çin Halk Cumhuriyeti'nin yarı askeri bir birimi olan Xinjiang Üretim ve İnşaat Birliği'nin 2008'de 1,3 milyon ton pamuk ya da dünya toplamının yüzde 5'ini yetiştireceğini hayal bile edemezlerdi. Ancak devlet inşasıyla sanayileşmenin çiftleşmesi standartlaşmıştı. Bu evlilik dünyanın başka yerlerinde de başarılı olacak, örneğin Sovyetler Birliği Orta Asya'daki pamuk tarımını daha da şekillendirerek, ham pamuk üretiminde gerçekten muhteşem bir artışı kolaylaştıracaktı. 1980'de Sovyetler Birliği yaklaşık 2.720.000 ton pamuk üretmiş ve Çin'in ardından dünyanın en büyük üreticisi haline gelmişti. Üretimin yalnızca 1950 ila 1966 arasında yaklaşık yüzde 70 artması sayesinde elde edilen bu astronomik kazançlar, sadece sulamaya, gübrelere ve makinelere devasa devlet yatırımları sayesinde mümkündü.[13]

Sömürgecilik ve kapitalizm sonrası toplumlarda devlete başvurulması, on sekizinci yüzyıldaki ve on dokuzuncu yüzyılın başlarındaki savaş kapitalizmine geri dönüş demek olmasa da, sanayi kapitalizminin araçlarının keskinleşmesi ve yöntemlerinin sağlamlaşması demekti. Her ne kadar şiddet, işgücünü seferber etmede önemli bir rol oynamayı hâlâ sürdürüyorduysa da, düpedüz fiziksel zorlama artık sanayi kapitalizminin en aşırı ucunu temsil ediyordu. Küresel Güney ile Avrupa ve Kuzey Amerika arasındaki farklılıklar önemli

Çin propaganda posteri: Devlete kuru, temiz, düzgün ve seçilmiş pamuk satıyoruz, Wu Shaoyun, 1958.

boyutta olsa da, uzun vadeli bir perspektiften bakıldığında en dikkate değer olan, yirminci yüzyıl boyunca pamuk imparatorluğunun yörüngesinin, devlet kılavuzluğundaki gelişmenin hedeflerinden gitgide sapmış olmasıdır.[14] Avrupa'nın her yana yayılmış emperyalist sömürgelerinde ilk zaferlerini kutlamış olan devlet yönetimindeki ekonomik planlama, 1950'lerde yerkürenin en etkili ve görünüşte kaçınılmaz normu haline gelmişti.

Ancak devletin yirminci yüzyıldaki hâkimiyet biçimi, tüccarların on dokuzuncu yüzyıldaki hâkimiyeti kadar kısa ömürlü olacaktı. Belirtildiği üzere, 1970'lerde Avrupa ve ABD'de pamuk işleyiciliğinin çöküşüyle ve işleyicilerle devlet arasındaki ittifakın yavaşça çözülmesiyle birlikte, pamuk imparatorluğunda yeni türden tüccarlar ortaya çıkmıştı. Bunlar Liverpool sokaklarında dolaşıp pamuk balyalarını denet-

leyen sağlam bağlantılı kişilere pek benzemiyordu, aksine markalı mallarını küresel olarak tedarik edip, dünyanın her yanındaki tüketicilere satan muazzam şirketlerden oluşuyordu. Bu yeni grubun büyümesine, birbirleriyle hiç ilişkili olmayan iki büyük dönüşüm, ölçülemeyecek kadar büyük boyutta destek olmuştu. İşleyicilik, özellikle de pamuklu tekstil işleyiciliği, Avrupa ve Kuzey Amerika ekonomileri için gitgide daha önemsiz hale geldikçe, Kuzey Atlantik ülkelerinin pamuk sanayiini şekillendirme kabiliyeti de buna uygun olarak azalmıştı. Fakat bu tüccarlar aynı zamanda, devletin büyük başarılarının kasıtsız bir sonucu olarak daha da güçlenmişti. Yirminci yüzyılın ortalarına kadar devlet küresel kırsal bölgeleri dönüştürmüş, gündelik yaşamın kapitalistleşmesi önceden hiç görülmemiş bir düzeye ulaşmıştı. Artık dünya halklarının çoğu, hem emtia üretimine hem de tüketimine koparılamaz biçimde bağlanmıştı. Bunun sonucunda kapitalistler, köylü ekicileri pamuk yetiştiricisine, fabrikalar için işgücü kaynağına ve bu tekstillerin tüketicisi haline dönüştürmek için artık devlete ihtiyaç duymuyordu. Bu süreç çoktandır gayet ilerlemişti, yani bu yeni tüccarlar artık daha büyük bir tüketici piyasasından ve insanlık tarihinde hiç olmadığı kadar büyük bir işgücü kaynağından istifade edebiliyordu.

Fakat bu başarıları, üretimi küresel olarak düzenleme, markalı ürünler yaratma ve bunları dünyanın her yanında satışa sunmak için satış kanalları açma kabiliyetlerine de bağlıydı. On dokuzuncu yüzyıldan farklı olarak, bu modern tüccarlar ham pamuk, iplik ve kumaş ticaretine değil, giysi işine odaklanır. Kendileri işleyiciliğe girişmeden, bulabildikleri en ucuz tedarikçilerden pamuk, iplik, kumaş ve giysi tedarik ederler. Sonra da enerjilerini, üzerine marka koydukları bu malları satmak için kanallar geliştirmeye ayırırlar; Amerikan şirketi Gap'in ("Get together"), Çinli Meters/bonwe'nin ("Be different") ve Alman Adidas'ın ("Adidas is all in") yaptığı budur, ama bunun yanında Wal-Mart (ABD), Lojas Americanas

S.A. (Brezilya) ve Carrefour (Fransa) vakalarında olduğu gibi, yeni perakendecilik yöntemleri de geliştirirler. Bu tüccarlar küresel pamuk tedarik zincirine hâkim olmak için hâlâ devlet gücüne bağımlıdır, ama herhangi bir devlete olan bağımlılıkları önemli ölçüde azalmıştır. Bunun sonucunda, sadece işleyicilerle yetiştiriciler arasında değil, devletler arasında da rekabeti kızıştırırlar. Günümüzün pamuk imparatorluğunda, tüccarlar nihayet belli devletlere olan eski bağımlılıklarından kendilerini kurtarmayı başarmıştır. Bunun sonucunda, güçlü ulus devletlerin en azından işçilerinin bir kısmına ve en azından yirminci yüzyılın bir kısmı boyunca sağladığı korumalar, kademeli olarak erimiştir. İşçiler bugün artan ölçüde, üretimin her türünü yerkürenin her yanına kolayca kaydırabilen şirketlerin insafına kalmıştır. Küreselleşme pamuk imparatorluğunda yeni bir şey değildir, ama kapitalistlerin birkaç devleti kullanıp, bunların hepsinin taleplerinden özgür olma kabiliyeti yenidir. İlk başta kapitalistlerin refaha ve güce kavuşmasını kolaylaştırmış olan devlet kurumu, artık gitgide bunların yatırımlarına muhtaç olmaktadır.

Fakat günümüzün giysi devlerinin ve perakendecilerinin hâkimiyeti, bizi devam eden süreçlere karşı körleştirmemelidir; bu pamuk kapitalistleri bazı incelikli yollardan, ama bazıları pek de incelikli olmayan yollardan, hâlâ devlete güvenmeyi sürdürmektedir. Belirtildiği üzere ABD'de pamuk çiftçilerini devasa teşvikler ayakta tutmaktadır: 2001'de ABD hükümeti pamuk yetiştiricilerine 4 milyar dolarlık rekor seviyede teşvik ödemiş, bu maliyet, mahsulün piyasa değerini yüzde 30 aşmıştır. Başka bir şekilde ifade edilecek olursa, bu teşvikler USAID yardım kuruluşunun Afrika'nın tamamına yaptığı ödemelerin üç katına denk gelmekte, oysa dünyanın bu bölgesinde pamuk için üretim maliyetleri, ABD'dekinin sadece üçte birinde kalmaktadır. Gerçekten de Brezilya 2002'de Dünya Ticaret Örgütü aracılığıyla ABD'ye dava açarak, hükümeti pamuk teşvikleri aracılığıyla, daha önceki

Özbekistan'da pamuk hasadında çalışan çocuklar.

ticari yükümlülüklerini ihlal etmekle suçlamıştır. Varılan anlaşmanın bir parçası olarak, ABD hükümeti şimdi Brezilya pamuk ekonomisini de yılda 147,3 milyon dolarla desteklemektedir. Benzer şekilde Avrupa Birliği de, dünya pamuk fiyatının yüzde 160 ila 189'u arasında değişen oranlardaki teşvikler sayesinde, İspanya ve Yunanistan'da kendi küçük pamuk mahsulünü üretmektedir. Sonra da bu yüksek teşviklerle üretilen pamuk, dünya piyasalarında dampingle satılmakta, Afrika ve başka yerlerdeki pamuk yetiştiricilerinin çok daha rekabetçi fiyatlarını bastırmaktadır.[15]

Başka yerlerde devletler işçileri seferber etmedeki aktif rollerini sürdürmekte, perakendecilere çok daha ucuz giysi modaları yaratabilmeleri için daha fazla pamuk tedarik etmektedir. Özbekistan'da hükümet çocukları pamuk hasadında yardım etmeye zorlamakta (on beş yaşından küçük 2 milyon civarında çocuğun pamuk tarlalarına gönderildiği tahmin edilmiştir), Uluslararası Kriz Grubu'nun raporuna göre bu "sistem sadece politik baskı şartları altında sürdürülebilmektedir."[16] Çin'de bağımsız sendikaların bastırılması, ücretleri

düşük tutmaktadır. Dolayısıyla kapitalistlerin devletten özgürleşmesi tamamlanmış değildir –devlet hâlâ büyük önem taşımaktadır– ama pamuk sermayesinin kendisi akışkan hale gelip, belli bir toprağa bağlı olmadığı için, belli ulus devletler artık daha az önemlidir. Sadece pamuk imparatorluğunun coğrafi şekli bir kez daha değişmekle kalmamış, yetiştiriciler, tüccarlar, işleyiciler ve devlet arasındaki güç dengesi de değişmiştir. Kapitalizmin sonsuz devrimi devam etmektedir.

***

Bugünün pamuk imparatorluğu, tıpkı son 250 yıldır olduğu gibi, sürekli değişen mekânsal düzenlemeler içinde, devasa coğrafi mesafelerin ötesindeki yetiştiricileri, tüccarları, eğiricileri, dokumacıları, işleyicileri ve tüketicileri birbirine bağlamaktadır. Bu en temel yenilik, yani mekânın ötesindeki bağlantılar, ilk olarak savaş kapitalizminin azgın kazanında köleliği ve ücretli işçiliği birbirine bağlayarak kurulmuştu ve o günden beri pamuk imparatorluğunun çekirdeğinde kalmıştır. Ancak bu bağlantıların coğrafyası kökten değişmiştir. Bir zamanlar pamuk imparatorluğunun merkezinde olan odaklar, örneğin Lancashire, kenara itilmiş, eskiden önemsiz olan odaklar, özellikle Çin, tam merkeze yerleşmiştir.

Ekonomik ilişkilerin coğrafi olarak yeniden düzenlenmesi, sadece kapitalizmin dikkate değer bir öğesi veya tarihinin ilginç bir yönü değildir; çeşitli işçilik sistemlerinin sürekli değişen bileşimleri ve sermaye ile politikaların çeşitli düzenlemeleri, kapitalizmin özünü oluşturmaktadır. Kapitalistler sürekli daha ucuz işgücü, daha iyi altyapı ve daha büyük pazar arayışı içinde, dünya işçilerini ve tüketicilerini, dünya topraklarını ve hammaddelerini sürekli yeni biçimlerde, tekrar tekrar yeniden birleştirmektedir.[17] Bu süreçte, işçilerin kolektif eylemleri (veya eylemsizlikleri) yanında, devlet politikaları (veya politikasızlıkları) da büyük önem taşımaktadır. Sermaye ve pamuk tarihinin, sadece çok farklı yerlerin ve halk

gruplarının tarihi de dikkate alındığında anlaşılabileceğini görmüştük. İmparatorluğun sadece bir bölümüne bakmak, ciddi yanlış anlamalara sürüklemektedir, örneğin (bazı Avrupalı ve Kuzey Amerikalı sosyal bilimcilerin tarif ettiği gibi) son elli yıl sanayisizleşme dünyası olarak nitelenirken, bunun tam tersi doğrudur, çünkü yerküreyi en büyük sanayileşme dalgası kaplamıştır.

On sekizinci yüzyılın Baringlerinden, günümüzün küresel perakende devlerine kadar tüm kapitalistler, bugün tanıdığımız dünyayı yaratan çok sayıda bağlantı kurmuştur. Ancak bu tarihin incelenmesi, kapitalistlerin ve devletlerin el ele yükseldiğini, birinin diğerinin tırmanışını kolaylaştırdığını açığa çıkarmaktadır. Acımasız ölçüde markalaşmış dünyamızda, günümüzün dev şirketlerinin tamamen kendi başına var olduğunu varsaymak kolaydır. Ama bu basitleştirme, tarihsel olarak kapitalistlerin en büyük güç kaynağının, sıra dışı ölçüde güçlü devletleri dayanak alma kabiliyetleri olduğu, aynı zamanda da kapitalizm tarihinin çoğunluğu boyunca, aynı kapitalistlerin en büyük zayıflığının, devlete olan bağımlılıkları olduğu gerçeğini gözden kaçırır. İşçilere çalışma koşullarını iyileştirme imkânı açan, bu bağımlılıktı. Artık sermayenin belli ulus devletlerden artan ölçüde özgürleşmesinin, dünya işçileri için çarpıcı sonuçları olduğunu biliyoruz. İşçilerin koşullarını iyileştirmedeki başarıları, nerdeyse daima, sermayenin kaydırılmasına yol açmıştır. Son yirmi-otuz yıldır, Wal-Mart ve diğer perakende devleri, üretimlerini sürekli bir yoksul ülkeden biraz daha yoksul olan bir diğerine taşımış, hep daha ucuza hep daha fazla çalışmaya hevesli işçi bulma vaadinin peşinden koşmuştur. Çin'in üretimi bile artık daha düşük ücretli işçi çalıştıran üreticilerin tehdidi altındadır.[18] Pamuk imparatorluğu maliyet düşürme yarışı düzenlemeyi sürdürmüştür; bu düşüşü sadece gezegenin mekânsal kısıtlamaları durdurabilecektir.

Pamuk imparatorluğunun coğrafyasından işçilik sistemlerine kadar her açıdan sürekli yeniden düzenlenmesi, kapitalizmin özünde yatan bir öğeye işaret eder: sürekli kendini uyarlama kabiliyetine. İmparatorluğun bir bölümündeki görünüşte aşılamaz ölçüde büyük bir kriz, başka bir yerde tekrar tekrar yaratıcı karşılıklar doğurmuştur, çünkü kapitalizm bir sürekli devrim durumunu hem talep eder, hem yaratır.

Bu sürekli devrimse sadece yaşamları altüst edilebilen yerlerin ve halkların var olması sayesinde mümkündür. Kapitalizmin bu cepheleri genellikle dünyanın kırsal bölgelerinde bulunur ve pamuk imparatorluğuna yapılan bir yolculuk, yerkürenin kırsal bölgelerinin, modern dünyanın kökenleri hakkındaki düşüncelerimizin merkezinde olması gerektiğini açığa çıkarır. Her ne kadar tarihsel imgelemimiz, genellikle şehirlerin, fabrikaların ve sanayi işçilerinin hâkimiyeti altında olsa da, modern dünyanın ortaya çıkışının büyük bir kısmının kırsal bölgelerde, köylü insanların genellikle şiddet yoluyla, başka yerlerde yapılan veya kullanılan emtianın üreticisi veya tüketicisi haline getirilmesi sayesinde gerçekleştiğini gördük.

Kırsal bölgelerin vurgulanması, kapitalizm tarihinde zorlama ve şiddetin önemini vurgulamayı da gerektirir. Tüm diğer şiddet biçimlerinin yanında, kölelik, sömürgecilik ve zorla çalıştırma, kapitalizm tarihindeki sapmalar değildir, aksine kapitalizmin çekirdeğini oluşturur. Piyasa oluşturmadaki şiddet, halkları belli yerlerde ve belli şekillerde çalışmaya zorlamak, pamuk imparatorluğu boyunca sabit kalmıştır.

Bu vurgu, modern dünyanın tarihine ilişkin en köklü görüşlerden bazılarını sorgulamamıza yol açar, örneğin tarihçi Eric Hobsbawm'ın tabiriyle "facialar çağı" olan yirminci yüzyılın aksine, on dokuzuncu yüzyıl, sık sık bir "burjuva medeniyeti" çağı olarak tasarlanmıştır.[19] Bunun gibi bir değerlendirme, ancak ahlaki yargılarını Avrupa'ya odaklayan bir dünya görüşünden çıkarılabilir. Asya, Afrika ve Amerika'nın

çoğunun perspektifinden bakıldığında, bunun tam tersi, yani on dokuzuncu yüzyılın, kölelik ve emperyalizmin, yerkürenin her köşesini birbiri ardına mahvettiği bir barbarlık ve facia çağı olduğu öne sürülebilir. Bunun aksine yirminci yüzyılda, emperyalist güçler zayıflamış, dolayısıyla da dünya halklarının daha büyük bir kısmının kendi kaderini belirlemesini ve sömürge baskısının boyunduruğunu atmasını mümkün kılmıştır. Avrupa-merkezci tahrifatlar olmasa, yirminci yüzyılın öyküsü anlatılırken sömürgecilikten kurtulmanın merkeze yerleşmesi gerekir ve bu öyküyü bu şekilde tekrar anlatmak, bugün küresel kapitalizmin en temelden bağımsızlık mücadeleleri tarafından şekillendiğini görmemizi mümkün kılar. Ne olursa olsun, pamuk imparatorluğundaki yolculuğumuz, hem dünyanın ilk küresel sanayiinin evriminde, hem de bundan sonra şekillenmiş olan çoğu diğer sanayide, medeniyet ile barbarlığın göbekten bağlı olduğunu göstermiştir.

Şiddet ve zorlama ise, mümkün kıldıkları kapitalizm kadar ortama ayak uydurabilmekte, günümüze kadar pamuk imparatorluğunda önemli bir rol oynamayı sürdürmektedir. Pamuk yetiştiricileri hâlâ bu mahsulü yetiştirmeye zorlanmakta; işçiler hâlâ fabrikalarda birer mahkûm gibi tutulmaktadır. Üstelik emeklerinin meyveleri hâlâ tamamen eşitsiz biçimde dağıtılmaya devam etmektedir, örneğin Benin'deki pamuk yetiştiricileri günde bir dolardan az kazanırken, ABD'de pamuk yetiştiren işletmelerin sahipleri, 1995 ile 2010 arasında hükümetten 35 milyar dolardan fazla teşvik almıştır.[20] Bangladeş'teki işçiler akıl almaz ölçüde tehlikeli şartlar altında çok düşük ücret karşılığında giysi dikerken, ABD ve Avrupa'daki tüketiciler bu malları umursamazlıkla, imkânsız ölçüde düşük görünen fiyatlarla satın alabilmektedir.

Ancak hâkimiyet ve sömürüden oluşan bu daha büyük öykünün içinde, özgürleşme ve yaratıcılıktan oluşan paralel bir öykü de bulunur. Küresel kapitalizmin çekirdeği ve son 250 yılda geçirdiği harika dönüşümler, üretkenlikte devasa

ilerlemelerle sonuçlanmıştır. Çin'in kuzeyindeki beş kişilik bir ailenin en asgari geçim ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli giyecek üretmek, henüz 1950'lerde altmış günlük ağır eğirme ve dokuma işçiliği gerektiriyordu. Bugünse ortalama bir Amerikan ailesi (1950'lerin Çinli ailesinden 2,5 kişi daha küçük olsa da), hane gelirinin sadece yüzde 3,4'ünü çok daha bol miktarda giyecek için harcamakta, bu ise yaklaşık sekiz günlük işçiliğe denk gelmektedir. Kapitalist sosyal ilişkiler, başka hiçbir üretim sisteminin ulaşamadığı ölçüde çok ürün çıkarılmasını mümkün kılarken, tarım ve sanayi neredeyse patlama yapmıştır. Buna uygun olarak, 2050'ye kadar pamuk üretiminin bir kez daha üçe ya da dörde katlanacağına dair beklentiler vardır. İnsanlığın emeklerimizi sürekli daha verimli şekillerde düzenleme kabiliyeti bize bir umut vermelidir ve biz bu kabiliyet sayesinde doğaya daha önce hiç görülmemiş ölçüde egemen olacağımızı, böylece dünyanın tüm halklarının ihtiyaçlarına hizmet eden bir toplum yaratma, sadece verimli değil, aynı zamanda adil bir pamuk imparatorluğu kurma bilgeliğini, gücünü ve kudretini kazanacağımızı umut edebilmeliyiz. Pamuğun öyküsünün merkezindeki ezeli güç çatışmaları dikkate alındığında, adil bir dünya boş bir hayal gibi görünebilir. Ama önceki sayfalarda tanıklık ettiğimiz üzere, pamuk imparatorluğunun en zayıf üyeleri sürekli böyle bir dünya yaratmaya çalışmış ve bazen dramatik değişiklikler sağlamakta başarılı olmuştur: Bir an için dengeli ve kalıcı gibi görünen bir dünya, bir süre sonra kökten dönüşüm geçirebilmektedir. Ne de olsa tıpkı dünyanın dokuma tezgâhlarının sürekli yeni malzemeler üretmesi gibi, kapitalist devrim de dünyamızı sürekli yeniden yaratmaktadır.[21]

TEŞEKKÜR

Bu kitap için yapılan araştırmalar ve kitabın yazılması, birçok açıdan konusuyla paralellikler göstermiş, çünkü dünyanın her yanından insanlardan ve belgelerden faydalanılmıştır. Bu, harika bir maceraydı. Arjantin mali krizinin iyice derinleştiği günlerde, Banco de la Provincia de Buenos Aires'in bodrum katındaki arşivlerde oturup, bankanın ağır madeni ön kapısının ritmik bir gürültüyle bir aşağı bir yukarı inip çıkarak, binayı her saat bankaya hücum eden göstericilere karşı koruduğu anları asla unutmayacağım. Kahire Milli Arşivlerinin kabul odasında, bir tarihçi tarafından okunmak için fazla hassas olduğunu düşündüğü on dokuzuncu yüzyıl başından kalma kayıtlara erişmemi sağlamaya çalışan müdürle birlikte çay yudumlayarak geçirdiğim saatleri asla unutmayacağım. Fransa'daki Mulhouse kentindeki Kumaş İzlenimleri Müzesi'nden bir kütüphanecinin, tavana kadar on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl pamuklu tekstil numuneleriyle dolu bir odanın kapısını açtığı anı asla unutmayacağım. Bir de İspanya'da Katalonya'nın Llobregat vadisindeki Colonia Vidal'in barının avlusunda oturup, azgın bir pamuk fabrikasının ihtiyaçlarına hizmet eden nesillerce işçinin bu şirket kentinde geçirdiği ömürleri hayal ettiğim anları da asla unutmayacağım.

Bu kitap her kıtada araştırılmıştır ve bu kitabın temel aldığı malzemeleri sık sık zor koşullar altında koruyup benim erişimime açan kütüphanecilere ve arşivcilere teşekkür borçluyum. Özellikle de Osaka'daki Japon Eğiriciler Derne-

ği, Avusturalya Ulusal Arşivleri, Mısır Ulusal Arşivi ve Kütüphanesi, Hindistan Ulusal Arşivleri, Yeni Delhi'deki Nehru Anıt Müzesi ve Kütüphanesi, Mumbai'deki Maharashtra Devlet Arşivleri, Bombay Ticaret Odası, Bombay Fabrika Sahipleri Derneği, Asya Kütüphanesi, Aix-en-Provence'daki Denizaşırı Ulusal Arşivleri, Paris'teki Quai d'Orsay Ulusal Arşivleri ve Diplomatik Arşivleri, Mulhouse Sanayi Derneği ve Kumaş İzlenimleri Müzesi, Winterthur'daki Volkart Arşivleri, Barselona'daki Ticaret Odası, Berlin Devlet Arşivi, Hamburg Ticaret Odası, Bremen Ticaret Odası, Bremen Pamuk Borsası, Bremen Devlet Arşivi, Kew'deki Birleşik Krallık Ulusal Arşivleri, Guildhall Kütüphanesi, İngiliz Kütüphanesi, Manchester Arşivleri ve Yerel Çalışmaları, John R. Rylands Kütüphanesi, Büyük Manchester İl Kayıt Bürosu, Liverpool Kayıt Bürosu, Liverpool Üniversite Kütüphanesi, Merseyside Denizcilik Müzesi, Harvard İşletme Bölümü Tarih Koleksiyonu, Widener Kütüphanesi, Massachusetts Tarih Derneği, New York Tarih Derneği, New York Halk Kütüphanesi, Meksika'daki Genel Milli Arşiv, Valladolid Pedro Sainz de Baranda Kütüphanesi, Buenos Aires Banco de Provincia ve Buenos Aires Tornquist Kütüphanesi'nde bana yardım edenlere teşekkür ederim.

Yol boyunca ihtiyacım olan malzemelerle başa çıkmama çok sayıda araştırma asistanı yardımcı oldu. Avusturalya, Canberra'da Lawrence Niewojt Avustralya'nın erken dönem pamuk tarihçesini anlamama yardımcı oldu, Osaka'da Natsuko Kitani, Delhi'de Amit Mishra, Kahire'de Dr. Abdül Vahit, Buenos Aires'de Amilcar Callu ve Paris'te de Pauline Peretz. Yıllar boyunca, aralarında Rudi Batzell, Lukas Bowinkelmann, Par Cassel, Lui Chang, Jane Chen, Eli Cook, Rui Dong, Baraj Gill, Heather Souvaine Horn, Louis Hyman, Noam Maggor, Maximillian Mason, Paul Mathis, Ralf Meindl, Lukas Nemela, Shaun Nichols, Diana Kimball, Nathan Pearl-Rosenthal, Arjun Ramamurti, Liat Spiro, Luise Tremel,

Niki Usher, Carsten Vogelpohl, Ann Wilson, Julie Yen ve Jenny Zhang'ın da bulunduğu, Cambridge'deki çok sayıda araştırma asistanı da çok karmaşık bir tarih haline gelecek olan çalışmaları yapmama yardımcı oldu. Hepinize teşekkürler sizin yardımınız olmasa bunu başaramazdım. Tükenmek bilmeyen meraklarıyla kendi merakımı da ateşleyen Harvard Üniversitesi'ndeki öğrencilerime de teşekkürler.

Sydney, Tokyo, Osaka, Seoul, Hong Kong, New Delhi, Kolkata, Tel Aviv, Dakar, Leipzig, Jena, Frankfurt, Münih, Linz, Amsterdam, Basel, Zürih, Cenevre, Nottingham, Londra, Manchester, Brighton, Sao Paulo, Buenos Aires ve Birleşik Devletler'in her yanındaki üniversitelerde çalışmalarıma katılan kişilere ve dinleyicilere de teşekkür etmek isterim.

Knopf'tan Jane Garrett'a da bu projeyi erkenden desteklediği için, Harvard'dan Bill Kirby'e bana inandığı için; Akita Shigeru ve Takeshi Abe'ye Osaka'da bulunan kaynakları araştırmama yardım ettikleri için; Jun Furuya'ya Tokyo'da bana hep kucak açtığı (ve Japonya tarihinin en feci depreminde yolumu bulmama yardımcı olduğu) için; Babacar Fall ve Omar Gueye'ye Dakar'daki konukseverlikleri için; Rafael Marquese'ye bu kitabın konusunu, Sao Paulo'daki Maranhao mutfağındaki leziz bir yemek eşliğinde tartıştığı için; dünyanın en önde gelen sözcük büyücüsü Charles Forcey'e; Leeds'deki John Killick'e yayımlanmamış eserlerinin bir kısmını bana sunduğu için; Gavin Wright'e ilk aşamalardaki destekleri için; Peter Knight'a bana bazı önemli kaynakları gösterdiği için; Kahire'deki Julia Seibert'e sömürgeciliğin Afrika işçilik sistemleri üzerindeki etkisini anlamama yardımcı olduğu için; Alghero'da Mauro ve tüm Palas'a dünyanın güzel bir köşesinde hoş sohbetleri eşliğinde yazmama izin verdikleri için; Liverpool'daki akrabalarım John, Heather, Ian ve Andrew McFadzean'a, henüz üniversite öğrencisiyken yazları küçük bakkallarında gazete ve şekerleme satarak geçirmeme izin verip, pamuk tarihiyle başka hiçbir kentin olmadığı

kadar özdeşleşmiş bu kenti tanımamı sağladıkları için; Berlin'deki Dieter Plehwe'ye kapitalizm hakkındaki sonsuz sohbetlerimiz için, Harvard Hukuk Fakültesi'ndeki Christine Desan'a, kapitalizm çalışmalarını saygı değer hale getirdiği için; Paris'teki Gilles Palsky'e küresel pamuk ticareti hakkında bazı sıra dışı haritalara erişmeme yardım ettiği için; Consorci del Parc Fluvial del Llobregat'taki Neus Santamaria'ya, Katalonya'nın sanayileşmesinin sıra dışı hikâyesini anlamama yardım ettiği için; John Kennefick'e bu kitabın içinde yazıldığı evi inşa ettiği için; Aditya ve Mridula Mukerjee, Prabhu Mohapatra ve Yeni Delhi'deki tüm arkadaşlarıma, dünyada ve Hindistan'da hâkim olan büyük eşitsizlikler hakkında bitmek bilmeyen sohbetlerine beni de kattıkları için; Yeni Delhi'deki İrfan Habib'e; Sakai'deki Sakae Tsunoya'ya, New York'daki Eric Foner'e, Konstanz'daki Jürgen Osterhammel'e ve Dakar'daki İbrahima Thioub'a çalışmalarıma katıldıkları ve tarihçilikleriyle bana esin verdikleri için teşekkür ederim. Son olarak da erken teşvikleriyle fark yaratan meslektaşım Charles Maier'e özel olarak teşekkür ediyorum.

Bunun gibi bir kitabın yazılması için önemli kaynaklar gereklidir, ben de dünyada çok az tarihçinin sahip olabildiği bir ayrıcalıkla bu kaynaklara erişme şansına sahip olduğumdan dolayı minnettarım. Özellikle Harvard'daki kapitalizm çalışmalarına önayak olan ve cömertçe destekleyen David Howe'ın adının özellikle anılması gerekir. Kittredge Fonu'nun büyük bir bursu, bu araştırmanın ilk aşamalarını mümkün kılmıştır. Sonraları Harvard'da, David Rockefeller Latin Amerika Çalışmaları Merkezi, Milton Fonu, Asya Merkezi, Reischauer Japon Çalışmaları Enstitüsü ve özellikle de Weatherhead Uluslararası İlişkiler Merkezi, acilen gereken kaynakları tedarik etmiştir. Bu kitabı, New York Halk Kütüphanesi'ndeki Akademisyenler ve Yazarlar Merkezi'nde bir yıl geçirirken tasarlamaya başladım ve buranın müdürü olan Peter Gay, yeni bir proje hakkında büyük düşünceler gelişti-

rirken esin veren bir ortam yaratmıştır. Sonradan Humboldt Vakfı bana verdiği ödülle, bu kitabın araştırmalarına bir yıl ayırmamı mümkün kılmış, daha sonra da Freiburg Gelişmiş Çalışmalar Enstitüsü ve Harvard Üniversitesi Weatherhead Uluslararası İlişkiler Merkezi, müsveddeyi hazırlamam için ders vermekten bir süre uzak kalabilmemi sağlamıştır. Sosyal Bilimlere olan desteğin hızla azaldığı bir dönemde, dünyamızın nasıl bugünkü halini aldığını anlamanın hâlâ önem taşıdığına olan inançlarından dolayı bu kurumlara ne kadar teşekkür etsem azdır.

Müsvedde neredeyse tamamlandığında, bazı arkadaşlarım bunun bir kısmını veya tamamını okuyarak çok değerli eleştirilerde bulundu, bunun için Elizabeth Blackmar, Sugata Bose, Franz-Josef Brueggemeier, Stanley Engermann, Eric Foner, Andrew Gordon, Steven Hahn, Noam Maggor, Terry Martin, Amit Mishra, Roger Owen, Michael Ralph, Seth Rockman, Marcel van der Linden, Cyrus Veeser ve John Womack'a teşekkür ederim. Onların bilgi ve kavrayışları, tavsiyelerinin bir kısmını göz ardı etme riskini göze almış olmama rağmen, büyük bir fark yaratmıştır.

Bu kitabın şekil almasına çok kişi yardımcı olmuştur. David Lobenstine gözden geçirmeme yardımcı olurken kahramanca çalışmış, Vicky Wilson ve Audrey Silverman da üretim aşamasında uzmanca yol göstermiştir.

Ancak en önemlisi, aileme teşekkür etmek istiyorum. Lisa McGirr en başından beri yanımdaydı, her bölümün çok sayıdaki taslağını okudu ve işler zora girdiğinde bana yardım etti. Bu ithaf, desteği için çok küçük bir teşekkürdür. Çocuklarım Noah ve Pascal bu kitapla birlikte büyüdüler. Kısa süre önce, pamuk hakkındaki tartışmalar evimizde en baskın konu olduğu için, yıllarca benim "pamuk profesörü" olduğumu sandıklarını söylediler. Başka bir konuya geçtiğimi görünce ferahlamış olacaklar.

NOTLAR

Giriş

1. *The Thirty-Ninth Annual Report of the Board of Directors of the Manchester Chamber of Commerce for the Year 1859* (Manchester: Cave & Sever, 1860), 18, 19, 22, 23, 33, 34, 38, 39, 45.
2. "Liverpool. By Order of the Liverpool Cotton Association Ltd., Catalogue of the Valuable Club Furnishings etc. to be Sold by Auction by Marsh Lyons & Co., Tuesday, 17th December 1963", Greater Manchester County Record Office, Manchester, UK.
3. "Monthly Economic Letter: U.S. and Global Market Fundamentals", Cotton Incorporated, January 23, 2013, http://www.cottoninc.com/corporate/Market- Data/MonthlyEconomicLetter/; "The Fabric of Our Lives", accessed July 1, 2012, http://www.thefabricofourlives.com/.
4. "Fast Facts ... About American Wool", American Sheep Industry Association, accessed March 10, 2013, www.sheepusa.org/get_fi le/file_id/5ab52656e6d6e32821aa9f177bf05876.
5. Edward Baines, *History of the Cotton Manufacture in Great Britain* (Londra: H. Fisher, R. Fisher and P. Jackson, 1835), 5-6; *bkz.* Kenneth Pomeranz, *The Great Divergence: China, Europe and the Making of the Modern World Economy* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2000).
6. Jared Diamond, *Guns, Germs and Steel: The Fates of Human Societies* (New York: Norton, 1998); David Landes, *The Wealth and Poverty of Nations: Why Some Are So Rich and Some So Poor* (New York: W.W. Norton, 1998); Niall Ferguson, *The West and the Rest* (New York: Allen Lane, 2011); Robert Brenner, "Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-industrial Europe", *Past and Present*, no. 70 (February 1976): 30-75; Robert Brenner, "The Agrarian Roots of

European Capitalism", *Past and Present*, no. 97 (November 1982): 16-113; E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class* (New York: Pantheon, 1963).

7. Kölelik ve kapitalizm hakkında canlı bir literatür mevcuttur, örneğin Eric Williams, *Capitalism and Slavery* (New York: Russell & Russell, 1961); Rafael de Bivar Marquese, "As desventuras de um conceito: Capitalismo historico e a historiografia sobre escravidao brasileira", *Revista de Historia* 169 (Temmuz/Aralık 2013), 223-253; Philip McMichael, "Slavery in the Regime of Wage Labor: Beyond Paternalism in the U.S. Cotton Culture", *Social Concept* 6 (1991): 10-28; Barbara L. Solow ve Stanley L. Engerman, *British Capitalism and Caribbean Slavery: The Legacy of Eric Williams* (New York: Cambridge University Press, 1987); Gavin Wright, *The Political Economy of the Cotton South: Households, Markets and Wealth in the Nineteenth Century* (New York: Norton, 1978); Joseph E. Inikori, *Africans and the Industrial Revolution in England: A Study in International Trade and Development* (New York: Cambridge University Press, 2002).
8. *Cotton Supply Reporter*, no. 37 (1 Mart 1860): 33.
9. Andrew Ure, *The Cotton Manufacture of Great Britain Systematically Investigated and Illustrated by 150 Original Figures*, vol. 1 (Londra: Charles Knight, 1836), 67-68.
10. Bruno Biedermann, "Die Versorgung der russischen Baumwollindustrie mit Baumwolle eigener Produktion" (PhD dissertation, University of Heidelberg, 1907), 4; Edward Atkinson, *Cotton: Articles from the New York Herald* (Boston: Albert J. Wright, 1877), 4.
11. E. J. Donnell, *Chronological and Statistical History of Cotton* (New York: James Sutton & Co., 1872), v.
12. Bu konuda devasa bir literatür mevcuttur, örneğin Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System*, vol. 3, *The Second Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730-1840s* (San Diego, Academic Press: 1989); Dale W. Tomich, *Slavery in the Circuit of Sugar: Martinique and the World Economy, 1830-1848* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1990); Andre Gunder Frank, *ReORIENT: Global Economy in the Asian Age* (Berkeley: University of California Press, 1998); Abdoulaye Ly, *La theorisation de la connexion capitaliste des continents* (Dakar: IFAAN, 1994); John Gallagher and Ronald Robinson, "The Imperialism of Free Trade", *Economic History Review*, Second Series, 51 (1953): 1-15; Patrick Wolfe, "History and Imperialism: A

Century of Theory", *American Historical Review* 102 (April 1997): 388-420.

13. Baines, *History of the Cotton Manufacture*, 530-531.
14. Örneğin *bkz.* Gene Dattel, *Cotton and Race in the Making of America: The Human Costs of Economic Power* (Chicago: Ivan Dee, 2009); Morris de Camp Crawford, *The Heritage of Cotton: The Fibre of Two Worlds and Many Ages* (New York: G. P. Putnam's Sons, 1924).
15. Küresel tarih literatürü gelişmektedir, ama yeni bir icat da değildir. Şu gibi ilk katkıları anımsamak gerekir: Abdoulaye Ly, *La Compagnie du Senegal* (Paris: Presence Africaine, 1958); Marc Bloch, "Toward a Comparative History of European Societies", Frederic Chapin Lane and Jelle C. Riemersma, edl., *Enterprise and Secular Change: Readings in Economic History* (Homewood, IL: R. D. Irwin, 1953) içinde; Williams, *Capitalism and Slavery*; C. L. R. James, *The Black Jacobins* (Londra: Secker & Warburg, 1938). Aynı zamanda *bkz.* C. A. Bayly, *The Birth of the Modern World, 1780-1914: Global Connections and Comparisons* (Malden, MA: Blackwell, 2004); Jurgen Osterhammel, *The Transformation of the World: A Global History of the Nineteenth Century* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2014). Literatürün gözden geçirilmesi için *bkz.*: Sebastian Conrad, *Globalgeschichte: Eine Einfuhrung* (Munich: Beck, 2013); Dominic Sachsenmaier, *Global Perspectives in Global History: Theories and Approaches in a Connected World* (New York: Cambridge University Press, 2011); Sven Beckert and Dominic Sachsenmaier, *Global History Globally* (Honolulu: Hawaii University Press, in preparation); Bruce Mazlich and Ralph Buultjens, *Conceptualizing Global History* (Boulder, CO: Westview Press, 1993); Jerry Bentley, "The Task of World History" (unpublished paper, in author's possession); aynı zamanda *bkz.* Robert C. Allen, *The British Industrial Revolution in Global Perspective* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009); Jan Luiten van Zanden, *The Long Road to Industrial Revolution: The European Economy in a Global Perspective, 1000-1800* (Amsterdam: Brill, 2009); örneğin Patrick O'Brien'in mükemmel çalışması, "European Economic Development: The Contribution of the Periphery", *Economic History Review*, Second Series, 35 (February 1982): 1-18.
16. Son yıllarda emtia üzerinde çok çalışma yapılmıştır. Örneğin *bkz.* Sydney Mintz, *Sweetness and Power: The Place of Sugar in Modern History* (New York: Viking, 1985); Mark Kurlansky, *Salt: A World History* (New York: Walker and Co., 2002); Barbara Freese, *Coal: A*

Human History (Cambridge, MA: Perseus, 2003); Pietra Rivoli, *The Travels of a T-shirt in the Global Economy: An Economist Examines the Markets, Power and Politics of World Trade* (Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2005); Larry Zuckerman, *The Potato: How the Humble Spud Rescued the Western World* (Boston: Faber & Faber, 1998); Wolfgang Monninghoff, *King Cotton: Kulturgeschichte der Baumwolle* (Dusseldorf: Artemis & Winkler, 2006); Mark Kurlansky, *Cod: A Biography of the Fish That Changed the World* (New York: Walker & Co., 1997); Allan Macfarlane and Gerry Martin, *Glass: A World History* (Chicago: University of Chicago Press, 2002); Stephen Yaffa, *Big Cotton: How a Humble Fiber Created Fortunes, Wrecked Civilizations and Put America on the Map* (New York: Penguin, 2005); Erik Orsenna, *Voyage aux pays du coton: Petit precis de mondialisation* (Paris: Fayard, 2006); Iain Gateley, *Tobacco: A Cultural History of How an Exotic Plant Seduced Civilization* (New York: Grove, 2001); Heinrich Eduard Jacob, *Kaffee: Die Biographie eines weltwirtschaftlichen Stoffes* (Munich: Oekom Verlag, 2006). "Şeylerin biyografisinin" güzel bir tartışması, 1929 tarihli şu tartışmada bulunabilir: Sergej Tretjakow, "Die Biographie des Dings", in Heiner Boehnke, ed., *Die Arbeit des Schriftstellers* (Reinbeck: Rowolt, 1972), 81-86; Jens Soentgen, "Geschichten uber Stoffe", *Arbeitsblaetter fur die Sachbuchforschun* (October 2005): 1-25; Jennifer Bair, "Global Capitalism and Commodity Chains: Looking Back, Going Forward", *Competition and Change* 9 (June 2005): 153-80; Immanuel Walelrstein, *Commodity Chains in the World-Economy, 1590-1790* (Binghamton, NY: Fernand Braudel Center, 2000). Ekonomi tarihinin başarılı olarak yeniden şekillendirilmesinin iyi bir örneği için *bkz.* William Cronon, *Nature's Metropolis: Chicago and the Great West* (New York: Norton, 1991). Sanayi Devrimi hakkındaki zengin tarihçelerin tartışmaları için *bkz.* Inikori, *Africans and the Industrial Revolution in England*; William J. Ashworth, "The Ghost of Rostow: Science, Culture and the British Industrial Revolution", *Historical Science* 46 (2008): 249-74. Kapitalizmin mekânsal yönlerinin öneminin vurgulanması için *bkz.* David Harvey, *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography* (New York: Routledge, 2001).

1.- Küresel Bir Metanın Yükselişi

1. Bu kentlerde yetiştirilen pamuk muhtemelen, bugün Meksika'nın Oaxaca ve Guerrero eyaletleri olan topraklarda yetiştiği bilinen bir

pamuk türü olan *G. hirsutum Palmeri*'ydi. Bu bitkinin tarifi şu kaynaktan alınmıştır: C. Wayne Smith and J. Tom Cothren, edl., *Cotton: Origin, History, Technology and Production* (New York: John Wiley & Sons, 1999), 11; Angus Maddison, *The World Economy: A Millennial Perspective* (Paris: Development Centre of the Organisation for Economic Co-operation and Development, 2001), 263; Frances F. Berdan, "Cotton in Aztec Mexico: Production, Distribution and Uses", *Mexican Studies* 3 (1987): 241 ve sonrası; Joseph B. Mountjoy, "Prehispanic Cultural Development Along the Southern Coast of West Mexico", Shirley Gorenstein, ed., *Greater Mesoamerica: The Archeology of West and Northwest Mexico* (Salt Lake City: University of Utah Press, 2000) içinde, 106; Donald D. Brandt, "The Primitive and Modern Economy of the Middle Rio Balsas, Guerrero and Michoacan", Eighth American Scientific Congress, Section 8, History and Geography (Washington, D.C., 1940), Abstract; on altıncı yüzyıl Meksika'sında bir balyanın ağırlığı için *bkz.* Jose Rodriguez Vallejo, *Ixcatl, el algodon mexicano* (Mexico: Fondo de Cultura Economica, 1976), 64.

2. K. D. Hake ve T. A. Kerby, "Cotton and the Environment", *Cotton Production Manual* (UCANR Publications, 1996), 324-27; Frederick Wilkinson, *The Story of the Cotton Plant* (New York: D. Appleton & Company, 1899), 39.
3. Şu iki kaynak arasında (hafif) bir anlaşmazlık vardır: Gavin Wright, *The Political Economy of the Cotton South: Households, Markets and Wealth in the Nineteenth Century* (New York: Norton, 1978), 14-5 ve Jason Clay, *World Agriculture and the Environment: A Commodity-by-Commodity Guide to Impacts and Practices* (Washington, D.C.: Island Press, 2004), 284-87.
4. Ralf Kittler, Manfred Kaysar and Mark Stoneking, "Molecular Evolution of *Pediculus humanus* and the Origin of Clothing", *Current Biology* 13 (August 19, 2003): 1414-15; eğirme ve dokuma ile ilgili çok daha erken bir tarih bulmak için *bkz.* Eliso Kvabadze vdl., "30,000 Year-Old Wild Flax Fibres", *Science* 11 (September 2009): 1359.
5. Almut Bohnsack, *Spinnen und Weben: Entwicklung von Technik und Arbeit im Textilgewerbe* (Reinbek: Rowohlt, 1981), 32, 31; *bkz. Kleidung*, Johannes Hoops, *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, vol. 16 (Berlin: Walter de Gruyter, 2000) içinde, 603-25; Mary Schoeser, *World Textiles: A Concise History* (New York: Thames & Hudson World of Art, 2003), 20; *Kleidung*, Max Ebert, ed., *Reallexikon der Vorgeschichte*,

vol. 6 (Berlin: Walter de Gruyter, 1926) içinde, 380-94; Harry Bates Brown, *Cotton: History, Species, Varieties, Morphology, Breeding, Culture, Diseases, Marketing and Uses* (New York: McGraw-Hill, 1938), 1.

6. Örneğin *bkz.* T. W. Rhys Davids, çev., *Vinaya Texts* (Oxford: Clarendon Press, 1885), 168; Georg Buehler, çev., *The Sacred Laws of the Aryas* (Oxford: Clarendon Press, 1882), 165, 169, 170; Vijaya Ramaswamy, *Textiles and Weavers in South India* (New York: Oxford University Press, 2006), 1, 57; Doran Ross, ed., *Wrapped in Pride: Ghanaian Kente and African American Identity* (Los Angeles: UCLA Fowler Museum of Cultural History, 1998), 77; Frank Goldtooth, kaydeden Stanley A. Fishler, *In the Beginning: A Navaho Creation Myth* (Salt Lake City: University of Utah Press, 1953), 16; Aileen O'Bryan, *The Dine: Origin Myths of the Navaho Indians,* Smithsonian Institution, Bureau of American Ethnology, Bulletin 163 (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1956), 38; Francesca Bray, "Textile Production and Gender Roles in China, 1000-1700", *Chinese Science* 12 (1995): 116; Anthony Winterbourne, *When the Norns Have Spoken: Fate in Germanic Paganism* (Madison, NJ: Fairleigh Dickinson University Press, 2004), 96.
7. C. L. Brubaker ve diğerleri, "The Origin and Domestication of Cotton", C. Wayne Smith ve J. Tom Cothren, edl., *Cotton: Origin, History, Technology and Production* (New York: John Wiley & Sons, 1999) içinde, 4, 5-6, 12, 17, 22; Wafaa M. Amer ve Osama A. Momtaz, "Historic Background of Egyptian Cotton (2600 BC-AD 1910)", *Archives of Natural History* 26 (1999): 219.
8. Thomas Robson Hay ve Hal R. Taylor, "Cotton", William Darrach Halsey and Emanuel Friedman, edl., *Collier's Encyclopedia, with Bibliography and Index* (New York: Macmillan Educational Co., 1981) içinde, 387; A. Lucas, *Ancient Egyptian Materials and Industries,* 4. basım, gözden geçiren J. R. Harris (Londra: Edward Arnold, 1962), 147; Richard H. Meadow, "The Origins and Spread of Agriculture and Pastoralism in Northwestern South Asia", David R. Harris, ed., *The Origins and Spread of Agriculture and Pastoralism in Eurasia* (Londra: UCL Press, 1996) içinde, 396; bu klasiklerin geleneksel bir anlatımı için *bkz.*, S. V. Puntambekar ve N. S. Varadachari, *Hand-Spinning and Hand-Weaving: An Essay* (Ahmedabad: All India Spinners' Association, 1926), 1-9; James Mann, *The Cotton Trade of Great Britain* (Londra: Simpkin, Marshall & Co., 1860), 1, 2-3; Brown, *Cotton,* 2; ayrıca *bkz.*:

Herodotus, *The Histories*, ed. A. R. Burn, çev. Aubrey de Selincourt, göz. geç. bas., Penguin Classics (Harmondsworth, UK: Penguin, 1972), 245; ayrıca *bkz.*: Arno S. Pearse, *The Cotton Industry of India, Being the Report of the Journey to India* (Manchester: Taylor, Garnett, Evans, 1930), 15; J. Forbes Royle, *On the Culture and Commerce of Cotton in India and Elsewhere: With an Account of the Experiments Made by the Hon. East India Company up to the Present Time* (Londra: Smith, Elder & Co., 1851), 116 ve sonrası.

9. Brown, *Cotton*, 5; Edward Baines, *History of the Cotton Manufacture in Great Britain* (Londra: H. Fisher, R. Fisher and P. Jackson, 1835), 65-70; *bkz.* Prasannan Parthasarathi, "Cotton Textiles in the Indian Subcontinent, 1200-1800", Giorgio Riello and Prasannan Parthasarathi, edl., *The Spinning World: A Global History of Cotton Textiles, 1200-1850* (New York: Oxford University Press, 2009) içinde, 23-25.
10. H. Wescher, "Die Baumwolle im Altertum", in *Ciba-Rundschau* 45 (June 1940): 1635; Alwin Oppel, *Die Baumwolle* (Leipzig: Duncker & Humblot, 1902), 206-7; alıntılayan: Clinton G. Gilroy, *The History of Silk, Cotton, Linen, Wool and Other Fibrous Substances* (New York: Harper & Brothers, 1845), 334; *bkz.* Marco Polo, *Travels of Marco Polo* (Westminster, MD: Modern Library, 2001), 174; Baines, *History of the Cotton Manufacture*, 56, 58.
11. A. G. Hopkins, *An Economic History of West Africa* (New York: Columbia University Press, 1973), 48; M. D. C. Crawford, *The Heritage of Cotton: The Fibre of Two Worlds and Many Ages* (New York: G. P. Putnam's Sons, 1924), 46; Amer ve Momtaz, "Historic Background", 212; Oppel, *Die Baumwolle*, 209; William H. Prescott, *History of the Conquest of Peru* (Westminster, MD: Modern Library, 2000), 51, 108, 300.
12. Gilroy, *History of Silk*, 331-32; Smith ve Hirth, "Development of Prehispanic Cotton-Spinning", 353; Barbara L. Stark, Lynette Heller ve Michael A. Ohnersorgen, "People with Cloth: Mesoamerican Economic Change from the Perspective of Cotton in South-Central Veracruz", *Latin American Antiquity* 9 (March 1978): 9, 25, 27; Crawford, *Heritage*, 32, 35; Smith ve Hirth, "Development of Prehispanic Cotton-Spinning", 355; Barbara Ann Hall, "Spindle Whorls and Cotton Production at Middle Classic Matacapan and in the Gulf Lowlands", Barbara L. Stark and Philip J. Arnold III, edl., *Olmec to Aztec: Settlement Patterns in the Ancient Gulf Lowlands* (Tucson: University of Arizona Press, 1997) içinde, 117, 133, 134.

13. Juan de Villagutierre Soto-Mayor, *History of the Conquest of the Province of the Itza*, İngilizce 1. basım, İspanyolca 2. basımdan çeviren Robert D. Wood (Culver City, CA: Labyrinthos, 1983), 197; Berdan, "Cotton in Aztec Mexico", 235-36, 239; Smith ve Hirth, "Development of Prehispanic Cotton-Spinning", 356; R. B. Handy, "History and General Statistics of Cotton", *The Cotton Plant: Its History, Botany, Chemistry, Culture, Enemies and Uses*, A. C. True, United States Department of Agriculture, Office of Experiment Stations, Bulletin 33 (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1896) içinde, 63; United States, *Historical Statistics of the United States, Colonial Times to 1970*, vol. 1 (Washington, D.C.: U.S. Dept. of Commerce, Bureau of the Census, 1975), Series K-550-563, "Hay, Cotton, Cottonseed, Shorn Wool and Tobacco-Acreage, Production and Price: 1790 to 1970", 518; Hall, "Spindle Whorls", 118; Berdan, "Cotton in Aztec Mexico", 238; Stark, Heller and Ohnersorgen, "People with Cloth", 14, 29.
14. Brown, *Cotton*, 14; Kate Peck Kent, *Prehistoric Textiles of the Southwest* (Santa Fe, NM: School of American Research Press, 1983), 9, 27, 28, 29; alıntılayan: Ward Alan Minge, "Effectos del Pais: A History of Weaving Along the Rio Grande", Nora Fisher, ed., *Rio Grande Textiles* (Santa Fe: Museum of New Mexico Press, 1994) içinde, 6; Kate Peck Kent, *Pueblo Indian Textiles: A Living Tradition* (Santa Fe, NM: School of American Research Press, 1983), 26; Crawford, *Heritage*, 37; David Watts, *The West Indies: Patterns of Development, Culture and Environmental Change Since 1492* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), 65, 89, 174; Mann, *Cotton Trade*, 4; Christopher Columbus, November 4, 1492, *The Diario of Christopher Columbus's first voyage to America: 1492-1493*, özetleyen: Fray Bartolome de las Casas, İngilizceye çeviren: Oliver Dunn ve james E. Kelley Jr. (Norman: University of Oklahoma Press, 1989), 131-35; October 16, November 3 and November 5, 1492, 85-91, 131, 135.
15. Pliny the Elder, *The Natural History of Pliny*, vol. 4, trans. John Bostock ve H. T. Riley (Londra: Henry G. Bohn, 1856), 134-35; Mann, *Cotton Trade*, 3. Christopher Ehret, *The Civilizations of Africa: A History to 1800* (Charlottesville: University Press of Virginia, 2002), 67-68; Ross, *Wrapped in Pride*, 75; Lars Sundstrom, *The Trade of Guinea* (Lund: Hakan Ohlssons Boktryckeri, 1965), 148; F. L. Griffith ve G. M. Crowfoot, "On the Early Use of Cotton in the Nile Valley", *Jour-*

nal of Egyptian Archeology 20 (1934): 7; Amer and Momtaz, "Historic Background", 212, 214, 215, 217.

16. M. Kouame Aka, "Production et circulation des cotonnades en Afrique de l'Ouest du XIeme siecle a la fin de la conquette coloniale (1921)" (doktora tezi, Universite de Cocody-Abidjan, 2013), 18, 41; Marion Johnson, "Technology, Competition and African Crafts", Clive Dewey ve A. G. Hopkins, edl., *The Imperial Impact: Studies in the Economic History of Africa and India* (Londra: Athlone Press, 1978) içinde, 176, 195, 201; Venice Lamb and Judy Holmes, *Nigerian Weaving* (Roxford: H. A. & V. M. Lamb, 1980), 15, 16; Marion Johnson, "Cloth Strips and History", *West African Journal of Archaeology* 7 (1977): 169; Philip D. Curtin, *Economic Change in Precolonial Africa: Senegambia in the Era of the Slave Trade* (Madison: University of Wisconsin Press, 1975), 48; Marion Johnson, "Cloth as Money: The Cloth Strip Currencies of Africa", Dale Idiens ve K. G. Pointing, *Textiles of Africa* (Bath: Pasold Research Fund, 1980) içinde, 201. Güneydoğu Afrika için *bkz.*: Patricia Davison ve Patrick Harries, "Cotton Weaving in South-east Africa: Its History and Technology", Idiens and Pointing, *Textiles of Africa* içinde 177, 179, 180; Marie Philiponeau, *Le coton et l'Islam: Fil d'une histoire africaine* (Algiers: Casbah Editions, 2009), 15, 17; Ross, *Wrapped in Pride*, 75; Rita Bolland, *Tellem Textiles: Archaeological Finds from Burial Caves in Mali's Bandiagara Cliff* (Leiden: Rijksmuseum voor Volkenkunde, 1991); Leo Africanus, *The History and Description of Africa and of the Notable Things There in Contained, Done in the English in the Year 1600 by John Pory*, vol. 3 (Londra: Hakluyt Society, 1896), 823, 824.
17. Pamuğun çeşitli kökenlerinin ve evcilleştirilmesinin açıklaması için *bkz.* Meadow, "Origins", 397.
18. Brown, *Cotton*, 8; Maureen Fennell Mazzaoui, *The Italian Cotton Industry in the Later Middle Ages, 1100-1600* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981), 11, 15, 17-18; Lucas, *Ancient Egyptian Materials*, 148; Hartmut Schmoekel, Ur, *Assur und Babylon: Drei Jahrtausende im Zweistromland* (Stuttgart: Gustav Klipper Verlag, 1958), 131; Baines, *History of the Cotton Manufacture*, 27; Richard W. Bulliet, *Cotton, Climate and Camels in Early Islamic Iran: A Moment in World History* (New York: Columbia University Press, 2009), 1, 8, 46; Marco Polo, *Travels*, 22, 26, 36, 54, 58, 59, 60, 174, 247, 253, 255.

19. Chao Kuo-Chun, *Agrarian Policy of the Chinese Communist Party, 1921-1959* (Westport, CT: Greenwood Press, 1977), 5, 8 ve sonrası.
20. Craig Dietrich, "Cotton Culture and Manufacture in Early Ch'ing China", W. E. Willmott, ed., *Economic Organization in Chinese Society* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1972) içinde, 111 ve sonrası.; Mi Chu Wiens, "Cotton Textile Production and Rural Social Transformation in Early Modern China", *Journal of the Institute of Chinese Studies of the Chinese University of Hong Kong* 7 (December 1974): 516, 517-519; Frederick W. Mote ve Denis Twitchett, edl., *The Cambridge History of China*, Vol. 7, *The Ming Dynasty, 1368-1644*, kısım 1 (New York: Cambridge University Press, 1998), 256, 507; Kenneth Pomeranz, "Beyond the East-West Binary: Resituating Development Paths in the Eighteenth-Century World", *Journal of Asian Studies* 61 (May 2002): 569; United States, *Historical Statistics*, 518.
21. Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450-1680*, vol 1, *The Lands Below the Winds* (New Haven, CT: Yale University Press, 1988), 90; Crawford, *Heritage*, 7; William B. Hauser, *Economic Institutional Change in Tokugawa Japan: Osaka and the Kinai Cotton Trade* (Cambridge: Cambridge University Press, 1974), 117-20; Mikio Sumiya ve Koji Taira, edl., *An Outline of Japanese Economic History, 1603-1940: Major Works and Research Findings* (Tokyo: University of Tokyo Press, 1979), 99-100.
22. Stark, Heller ve Ohnersorgen, "People with Cloth", 10, 29; Howard F. Cline, "The Spirit of Enterprise in Yucatan", Lewis Hanke, ed., *History of Latin American Civilization*, vol. 2 (Londra: Methuen, 1969) içinde, 137; Johnson, "Technology", 259; Thomas J. Bassett, *The Peasant Cotton Revolution in West Africa: Cote d'Ivoire, 1880-1995* (New York: Cambridge University Press, 2001), 33; James Forbes, *Oriental Memoirs: A Narrative of Seventeen Years Residence in India*, vol. 2 (Londra: Richard Bentley, 1834), 34; Moritz Schanz, "Die Baumwolle in Russisch-Asien", *Beihefte zum Tropenpflanzer* 15 (1914): 2; Kore için *bkz.*: Tozaburo Tsukida, *Kankoku ni okeru mensaku chosa* (Tokyo: No-shomu sho noji shikenjyo, 1905), 1-3, 76-83.
23. Oppel, *Die Baumwolle*, 201; Berdan, "Cotton in Aztec Mexico", 241; Hall, "Spindle Whorls", 120; Sundstrom, *Trade of Guinea*, 147; Curtin, *Economic Change*, 50, 212; Brown, *Cotton*, 8; Reid, *Southeast Asia*, 93; Gilroy, *History of Silk*, 339; Carla M. Sinopoli, *The Political Economy of Craft Production: Crafting Empire in South India, c. 1350-1650* (Camb-

ridge: Cambridge University Press, 2003), 185; A. Campbell, "Notes on the State of the Arts of Cotton Spinning, Weaving, Printing and Dyeing in Nepal", *Journal of the Asiatic Society of Bengal* (Calcutta) 5 (January to December 1836): 222.

24. Hall, "Spindle Whorls", 115, 116, 120, 122, 124; Davison and Harries, "Cotton Weaving", 182; Oppel, *Die Baumwolle*, 209; Prescott, *Conquest of Peru*, 51; Gilroy, *History of Silk*, 339, 343; Curtin, *Economic Change*, 213; Kent, *Prehistoric Textiles*, 35; Kent, *Pueblo Indian*, 28; Reid, *Southeast Asia*, 93; Sundstrom, *Trade of Guinea*, 148-49; Lamb and Holmes, *Nigerian Weaving*, 10-11; Johnson, "Technology", 261.
25. Reid, *Southeast Asia*, 94.
26. Berdan, "Cotton in Aztec Mexico", 242, 259; Mote and Twitchett, *Ming Dynasty*, 507, 690 ve sonrası; K. N. Chaudhuri, "The Organisation and Structure of Textile Production in India", Tirthankar Roy, ed., *Cloth and Commerce: Textiles in Colonial India* (Waltnut Creek, CA: AltaMira Press, 1996) içinde, 71; Wiens, "Cotton Textile", 520; Sinopoli, *Political Economy*, 177.
27. Berdan, "Cotton in Aztec Mexico", 242; Bray, "Textile Production", 119; Sundstrom, *Trade of Guinea*, 162; Curtin, *Economic Change*, 212; Davison ve Harries, "Cotton Weaving", 187; Johnson, "Cloth as Money", 193-202; Reid, *Southeast Asia*, 90; Sundstrom, *Trade of Guinea*, 164; Stark, Heller and Ohnersorgen, "People with Cloth", 9.
28. Smith ve Hirth, "Development of Prehispanic Cotton-Spinning", 356; Bulliet, *Cotton, Climate and Camels*, 46, 59; Philiponeau, *Coton et l'Islam*, 25; Pedro Machado, "Awash in a Sea of Cloth: Gujarat, Africa and the Western Indian Ocean Trade, 1300-1800", Giorgio Riello and Prasannan Parthasarathi, edl., *The Spinning World: A Global History of Cotton Textiles, 1200-1850* (New York: Oxford University Press 2009) içinde, 161-79; tüccarların kökenlerinde yatan devletlere olan mesafesinin önemi aynı zamanda şurada da vurgulanmıştır: Gil J. Stein, *Rethinking World-Systems: Diasporas, Colonies and Interaction in Uruk Mesopotamia* (Tucson: University of Arizona Press, 1999), 173.
29. *Bkz.* Hall, "Spindle Whorls", 115; Stark, Heller and Ohnersorgen, "People with Cloth", 9; Berdan, "Cotton in Aztec Mexico", 247 ve sonrası, 258; Kent, *Prehistoric Textiles*, 28; Volney H. Jones, "A Summary of Data on Aboriginal Cotton of the Southwest", *University of New Mexico Bulletin, Symposium on Prehistoric Agriculture*, vol. 296 (October 15, 1936), 60; Reid, *Southeast Asia*, 91; Sundstrom, *Trade*

of Guinea, 147; Bassett, *Peasant Cotton*, 34; Curtin, *Economic Change*, 212-13; Halil İnalcık, "The Ottoman State: Economy and Society, 1300-1600", İnalcık ve Donald Quataert, edl., *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994) içinde, 296; Hauser, *Economic Institutional Change*, 59.

30. Sundström, *Trade of Guinea*, 156, 157; Ramaswamy, *Textiles*, 25, 70-72; Chaudhuri, "Organisation", 55; İnalcık, "Ottoman State", 352; Mann, *Cotton Trade*, 2-3, 23; Smith ve Cothren, *Cotton*, 68-69; Baines, *History of the Cotton Manufacture*, 24, 76; Wescher, "Die Baumwolle", 1639; Gilroy, *History of Silk*, 321; John Peter Wild ve Felicity Wild, "Rome and India: Early Indian Cotton Textiles from Berenike, Red Sea Coast of Egypt", Ruth Barnes, ed., *Textiles in Indian Ocean Societies* (New York: Routledge, 2005) içinde , 11-16; Surendra Gopal, *Commerce and Crafts in Gujarat, 16th and 17th Centuries: A Study in the Impact of European Expansion on Precapitalist Economy* (New Delhi: People's Publishing House, 1975), 3; alıntılayan İnalcık, "Ottoman State", 355, ayrıca *bkz.* 350, 354, 355; *bkz.* Eliyahu Ashtor, "The Venetian Cotton Trade in Syria in the Later Middle Ages", *Studi Medievali*, ser. 3, vol. 17 (1976): 690; Suraiya Faroqhi, "Crisis and Change, 1590-1699", Halil İnalcık ve Donald Quataert, edl., *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994) içinde, 524; Eugen Wirt, "Aleppo im 19. Jahrhundert", Hans Geord Majer, ed., *Osmanische Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte* (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1986) içinde, 186-205; Sinopoli, *Political Economy*, 179.
31. Crawford, *Heritage*, 6, 69; Reid, *Southeast Asia*, 90, 95; alıntılayan Sinnappah Arasaratnam and Aniruddha Ray, *Masulipatnam and Cambay: A History of Two Port-Towns, 1500-1800* (New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers, 1994), 121; bu dönemde Gujarat'ın denizaşırı ve yurtiçi ticareti hakkında bilgilendirici haritalar için *bkz.* Gopal, *Commerce and Crafts*, 16, 80, 160; Mazzaoui, *Italian Cotton*, 9-11; Beverly Lemire, "Revising the Historical Narrative: India, Europe and the Cotton Trade, c. 1300-1800", Riello and Parthasarathi, edl., *The Spinning World* içinde 226.
32. B. C. Allen, *Eastern Bengal District Gazetteers: Dacca* (Allahabad: Pioneer Press, 1912), 106; Sinopoli, *Political Economy*, 186; Baines, *History of the Cotton Manufacture*, 75; Ramaswamy, *Textiles*, 44, 53, 55; Wiens,

"Cotton Textile", 522, 528; Yüksel Duman, "Notables, Textiles and Copper in Ottoman Tokat, 1750-1840" (PhD dissertation, Binghamton University, 1998); Mazzaoui, *Italian Cotton*, 22; Max Freiherr von Oppenheim, *Der Tell Halaf: Eine neue Kultur im altesten Mesopotamien* (Leipzig: Brockhaus, 1931), 70; Sundstrom, *Trade of Guinea*, 147; Lamb and Holmes, *Nigerian Weaving*, 10; Curtin, *Economic Change*, 48; Aka, *Production*, 69; Youssoupha Mbargane Guisse, "Ecrire l'histoire economique des artisans et createurs de l'Afrique de l'Ouest" (presentation, Universite de Dakar, Senegal, December 2011); Hauser, *Economic Institutional Change*, 20-30.

33. Chaudhuri, "Organisation", 49, 51, 53; Hameeda Hossain, "The Alienation of Weavers: Impact of the Conflict Between the Revenue and Commercial Interests of the East India Company, 1750-1800", Roy, ed., *Cloth and Commerce* içinde, 117; Suraiya Faroqhi, "Notes on the Production of Cotton and Cotton Cloth in Sixteenth and Seventeenth-Century Anatolia", Huri İslamoğlu-İnan, ed., *The Ottoman Empire and the World-Economy*, (New York: Cambridge University Press, 1987) içinde, 267, 268; İnalcık, "Ottoman State"; Huri İslamoğlu-İnan, *State and Peasant in the Ottoman Empire: Agrarian Power Relations and Regional Economic Development in Ottoman Anatolia During the Sixteenth Century* (Leiden: E. J. Brill, 1994), 223, 235; Socrates D. Petmezas, "Patterns of Protoindustrialization in the Ottoman Empire: The Case of Eastern Thessaly, ca. 1750-1860", *Journal of European Economic History* (1991): 589; Prasannan Parthasarathi, "Merchants and the Rise of Colonialism", Burton Stein and Sanjay Subrahmanyam, edl., *Institutions and Economic Change in South Asia* (Delhi: Oxford University Press, 1996) içinde, 96, 98; S. Arasaratnam, "Weavers, Merchants and Company: The Handloom Industry in Southeastern India, 1750-90", Roy, ed., *Cloth and Commerce* içinde, 87; Bray, "Textile Production", 127.
34. Smith ve Hirth, "Development of Prehispanic Cotton-Spinning", 349; Angela Lakwete, *Inventing the Cotton Gin: Machine and Myth in Antebellum America* (Baltimore: John Hopkins University Press, 2005), 11-12; Mazzaoui, *Italian Cotton*, 74-82, 89; Smith and Hirth, "Development of Prehispanic Cotton-Spinning", 354-55; John H. A. Munro, *Textiles, Towns and Trade: Essays in the Economic History of Late-Medieval England and the Low Countries* (Brookfield, VT: Variorum, 1994), 8, 15; Maureen Fennell Mazzaoui, "The Cotton Industry of

Northern Italy in the Late Middle Ages, 1150-1450", *Journal of Economic History* 32 (1972): 274.

35. Alan L. Olmstead ve Paul W. Rhode, *Creating Abundance: Biological Innovation and American Agricultural Development* (New York: Cambridge University Press, 2008), 108-9; John Hebron Moore, "Cotton Breeding in the Old South", *Agricultural History* 30, no. 3 (July 1956): 95-104; John Hebron Moore, *Agriculture in Ante-Bellum Mississippi* (New York: Bookman Associates, 1958), 13-36, 97; Lewis Cecil Gray, *History of Agriculture in the Southern United States to 1860*, vol. 2 (Washington, D.C.: Carnegie Institution of Washington, 1933), 689-90; James Lawrence Watkins, *King Cotton: A Historical and Statistical Review, 1790 to 1908* (New York: J. L. Watkins, 1908), 13; Bassett, *Peasant Cotton*, 33; Mazzaoui, *Italian Cotton*, 20-21; Bulliet, *Cotton, Climate and Camels*, 40; Chaudhuri, "Organisation", 75.
36. Mahatma Gandhi, *The Indian Cotton Textile Industry: Its Past, Present and Future* (Calcutta: G. N. Mitra, 1930), 6.
37. Şurada alıntılanmıştır: Henry Lee, *The Vegetable Lamb of Tartary: A Curious Fable of the Cotton Plant* (Londra: Sampson Low, Marston, Searle & Rivington, 1887), 5.
38. Mann, *Cotton Trade*, 5; Oppel, *Die Baumwolle*, 39; *bkz.* Museu Textil i d'Indumentaria'daki sergiler, Barselona, İspanya.
39. Haçlı seferlerinin pamuklu tekstil sanayiinin Avrupa'ya gelişinde hayati önem taşıdığı şurada da onaylanmaktadır: *Baumwolle*, entry in *Lexikon des Mittelalters*, vol. 1 (Munich: Artemis Verlag, 1980), 1670.
40. Alfred P. Wadsworth and Julia De Lacy Mann, *The Cotton Trade and Industrial Lancashire, 1600-1780* (Manchester: Manchester University Press, 1931), 15; Mazzaoui, "Cotton Industry", 263; Ashtor, "Venetian Cotton", 677.
41. On ikinci yüzyılda pamuk işleyiciliği Güney Fransa, Katalonya ve en önemlisi Kuzey İtalya gibi yerlerde gelişmişti. *Bkz.* Mazzaoui, "Cotton Industry", 268; Wescher, "Die Baumwolle", 1643, 1644; Mazzaoui, *Italian Cotton*, 114.
42. Mazzaoui, *Italian Cotton*, 64, 66, 69; Mazzaoui, "Cotton Industry", 271, 273, 276; Wescher, "Die Baumwolle", 1643.
43. Mazzaoui, *Italian Cotton*, 7, 29, 63; Mazzaoui, "Cotton Industry", 265.
44. Mazzaoui, *Italian Cotton*, 53; Ashtor, "Venetian Cotton", 675, 697; Mazzaoui, *Italian Cotton*, 35; Ashtor, "Venetian Cotton", 676.

45. Mazzaoui, *Italian Cotton*, 65-66, 74-82, 89; Lakwete, *Inventing the Cotton Gin*, 11-12; Mazzaoui, "Cotton Industry", 274, 275; Bohnsack, *Spinnen und Weben*, 65-66, 37, 63, 67, 114, 115; Karl-Heinz Ludwig, "Spinnen im Mittelalter unter besonderer Berücksichtigung der Arbeiten 'cum rota'" *Technikgeschichte* 57 (1990): 78; Eric Broudy, *The Book of Looms: A History of the Handloom from Ancient Times to the Present* (Hanover, NH: Brown University Press, 1979), 102; Munro, *Textiles*, 8, 15.
46. Mazzaoui, *Italian Cotton*, xi, 29.
47. Mazzaoui, *Italian Cotton*, 139, 144, 150, 152; Mazzaoui, "Cotton Industry", 282, 284; Von Stromer, *Die Grundung*, 84-86; Eugen Nubling, *Ulms Baumwollweberei im Mittelalter* (Leipzig: Duncker & Humblot, 1890), 146.
48. Von Stromer, *Die Grundung*, 32; Goetz Freiherr von Poelnitz, *Die Fugger* (Tubingen: J. C. B. Mohr, 1981); Richard Ehrenberg, *Capital and Finance in the Age of the Renaissance: A Study of the Fuggers and Their Connections*, trans. H. M. Lucas (New York: Harcourt, 1928).
49. Von Stromer, *Die Gründung*, 1, 2, 8, 21, 128, 139, 148; Nübling, *Ulms Baumwollweberei*, 141; Bohnsack, *Spinnen und Weben*, 152.
50. Mazzaoui, *Italian Cotton*, 141; Von Stromer, *Die Gründung*, 88.
51. Mazzaoui, *Italian Cotton*, 55, 54, 154; Wadsworth ve Mann, *Cotton Trade*, 23; İnalcık, "Ottoman State", 365; Daniel Goffman, "Izmir: From Village to Colonial Port City", Ethem Eldem, Daniel Goffman ve Bruce Masters, edl., *The Ottoman City Between East and West: Aleppo, Izmir and Istanbul* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999) içinde, 79-134.
52. Nübling, *Ulms Baumwollweberei*, 166.

2- Savaş Kapitalizminin İnşası

1. Ağ terimini şu kaynaktan esinlenerek kullanıyorum: Gil J. Stein, *Rethinking World-Systems: Diasporas, Colonies and Interaction in Uruk Mesopotamia* (Tucson: University of Arizona Press, 1999), özellikle 171.
2. Om Prakash, *The New Cambridge History of India* vol. 2, *European Commercial Enterprise in Pre-Colonial India*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 23; Surendra Gopal, *Commerce and Crafts in Gujarat, 16th and 17th Centuries: A Study in the Impact of European*

Expansion on Precapitalist Economy (New Delhi: People's Publishing House, 1975), 10-11, 18, 26, 28, 58.

3. Celine Cousquer, *Nantes: Une capitale francaise des Indiennes au XVIIIe siecle* (Nantes: Coiffard Editions, 2002), 17.
4. Sinnapah Arasaratnam, "Weavers, Merchants and Company: The Handloom Industry in Southeastern India, 1750-90", Tirthankar Roy, ed., *Cloth and Commerce: Textiles in Colonial India* (Walnut Creek, CA: AltaMira Press, 1996) içinde, 90; James Mann, *The Cotton Trade of Great Britain* (Londra: Simpkin, Marshall & Co., 1860), 2; Walter R. Cassels, *Cotton: An Account of Its Culture in the Bombay Presidency* (Bombay: Bombay Education Society's Press, 1862), 77; Beverly Lemire, *Fashion's Favourite: The Cotton Trade and the Consumer in Britain, 1660-1800* (Oxford: Pasold Research Fund, 1991), 15; Hameeda Hossain, *The Company Weavers of Bengal: The East India Company and the Organization of Textile Production in Bengal, 1750-1813* (Delhi: Oxford University Press, 1988), 65; Proceeding, Bombay Castle, November 10, 1776, Bombay Commercial Proceedings içinde, P/414, 47, Oriental and India Office Collections, British Library, Londra; Stephen Broadberry and Bishnupriya Gupta, "Cotton Textiles and the Great Divergence: Lancashire, India and Shifting Competitive Advantage, 1600-1850", CEPR Discussion Paper No. 5183, Londra, Centre for Economic Policy Research, August 2005, Table 3, p. 32; Daniel Defoe ve John McVeagh, *A Review of the State of the British Nation*, vol. 4, *1707-08* (Londra: Pickering & Chatto, 2006), 606.
5. Örneğin *bkz.* Factory Records, Dacca, 1779, Record Group G 15, col. 21 (1779), Oriental and India Office Collections içinde, British Library, Londra; John Irwin ve P. R. Schwartz, *Studies in Indo-European Textile History* (Ahmedabad, 1966).
6. K. N. Chaudhuri, "European Trade with India", *The Cambridge Economic History of India*, vol. 1, *c. 1200-c. 1750* (Cambridge: Cambridge University Press, 1982) içinde, 405-6; Arasaratnam, "Weavers, Merchants and Company", 92, 94; Örneğin *bkz.*, Copy of the Petition of Dadabo Monackjee, Contractor for the Investment anno 1779, in Factory Records, G 36 (Surat), 58, Oriental and India Office Collections, British Library, Londra; Cousquer, *Nantes*, 31.
7. Hameeda Hossain, "The Alienation of Weavers: Impact of the Conflict Between the Revenue and Commercial Interests of the East India Company, 1750-1800", Roy, ed., *Cloth and Commerce* içinde, 119,

117; Atul Chandra Pradhan, "British Trade in Cotton Goods and the Decline of the Cotton Industry in Orissa", Nihar Ranjan Patnaik, ed., *Economic History of Orissa* (New Delhi: Indus Publishing Co., 1997) içinde, 244; Arasaratnam, "Weavers, Merchants and Company", 90; Shantha Hariharan, *Cotton Textiles and Corporate Buyers in Cottonopolis: A Study of Purchases and Prices in Gujarat, 1600-1800* (Delhi: Manak Publications, 2002), 49.

8. Memorandum of the Method of Providing Cloth at Dacca, 1676, Factory Records, Miscellaneous, vol. 26, Oriental and India Office Collections içinde, British Library, Londra.
9. Minutes of the Commercial Proceedings at Bombay Castle, April 15, 1800, Minutes of Commercial Proceedings at Bombay Castle from April 15 içinde, 1800 to 31st December 1800, Bombay Commercial Proceedings, P/414, Box 66, India Office Library, British Library, Londra; Copy of the Petition of Dadabo Monackjee, 1779, Factory Records Surat, 1780, Box 58, record G 36 (Surat), Oriental and India Office Collections, British Library, Londra; Report of John Taylor on the Cotton Textiles of Dacca, Home Miscellaneous Series, 456, s. 91, India Office Library, British Library, Londra; Lakshmi Subramanian, *Indigenous Capital and Imperial Expansion: Bombay, Surat and the West Coast* (Delhi: Oxford University Press, 1996), 15.
10. John Styles, "What Were Cottons for in the Early Industrial Revolution?", Giorgio Riello and Prasannan Parthasarathi, edl., *The Spinning World: A Global History of Cotton Textiles, 1200-1850* (New York: Oxford University Press, 2009) içinde, 307-26. Halil İnalcık, "The Ottoman State: Economy and Society, 1300-1600", Halil İnalcık and Donald Quataert, edl., *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994) içinde, 354; Pedro Machado, "Awash in a Sea of Cloth: Gujarat, Africa and the Western Indian Ocean Trade, 1300-1800", Riello and Parthasarasi, *The Spinning World*, 169; Subramanian, *Indigenous Capital* içinde, 4.
11. Maureen Fennell Mazzaoui, *The Italian Cotton Industry in the Later Middle Ages, 1100-1600* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981), 157.
12. "Assessing the Slave Trade", The Trans-Atlantic Slave Trade Database, accessed April 5, 2013, http://www.slavevoyages.org/tast/assessment/estimates.faces.

13. David Richardson, "West African Consumption Patterns and Their Influence on the Eighteenth-Century English Slave Trade", Henry A. Gemery ve Jan S. Hogendorn, edl. *The Uncommon Market: Essays in the Economic History of the Atlantic Slave Trade* (New York: Academic Press, 1979) içinde, 304; Joseph C. Miller, "Imports at Luanda, Angola 1785-1823", G. Liesegang, H. Pasch ve A. Jones, edl. *Figuring African Trade: Proceedings of the Symposium on the Quantification and Structure of the Import and Export and Long-Distance Trade in Africa 1800-1913* (Berlin, 1986) içinde, 164, 192; George Metcalf, "A Microcosm of Why Africans Sold Slaves: Akan Consumption Patterns in the 1770s", *Journal of African History* 28, no. 3 (January 1, 1987): 378-80.
14. Harry Hamilton Johnston, *The Kilima-Njaro Expedition: A Record of Scientific Exploration in Eastern Equatorial Africa* (Londra, 1886), 45; alıntılayan Jeremy Prestholdt, "On the Global Repercussions of East African Consumerism", *American Historical Review* 109, no. 3 (June 1, 2004): 761, 765; Robert Harms, *The Diligent: A Voyage Through the Worlds of the Slave Trade* (New York: Basic Books, 2002), 81; Miles to Shoolbred, 25 July 1779, T70/1483, Public Records Office, Londra, alıntılayan Metcalf, "A Microcosm of Why Africans Sold Slaves", 388.
15. Aynı zamanda *bkz.* Carl Wennerlind, *Casualties of Credit: The English Financial Revolution, 1620-1720* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2011); Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, kit. IV, böl. VII, kıs. II, cilt. II, Edwin Cannan, ed. (Chicago: University of Chicago Press, 1976), 75.
16. Mazzaoui, *The Italian Cotton Industry*, 162; Alfred P. Wadsworth ve Julia DeLacy Mann, *The Cotton Trade and Industrial Lancashire, 1600-1780* (Manchester: Manchester University Press, 1931), 116; Mann, *The Cotton Trade of Great Britain*, 5; Wolfgang von Stromer, *Die Gründung der Baumwollindustrie in Mitteleuropa* (Stuttgart: Hiersemann, 1978), 28; H. Wescher, "Die Baumwolle im Altertum", *Ciba-Rundschau* 45 (June 1940) içinde: 1644-45.
17. Wadsworth ve Mann, *The Cotton Trade*, 11, 15, 19, 21, 72.
18. Aynı yerde, 4, 5, 27, 29, 42, 55, 73. Yün işleyiciliği Avrupa'nın kırsal bölgelerine doğru bu harekete öncülük etmiştir. *Bkz.* Herman van der Wee, "The Western European Woolen Industries, 1500-1750",

David Jenkins, *The Cambridge History of Western Textiles* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 399.

19. Wadsworth ve Mann, *The Cotton Trade*, 36.
20. Mann, *The Cotton Trade of Great Britain*, 6; Edward Baines, *History of the Cotton Manufacture in Great Britain* (Londra: Fisher, Fisher and Jackson, 1835), 109; Bernard Lepetit, "Frankreich, 1750-1850", in Wolfram Fischer vdl., edl, *Handbuch der Europaeischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, vol. 4 (Stuttgart: Klett-Verling fur Wissen und Bildung, 1993), 487.
21. Wadsworth and Mann, *The Cotton Trade*, 187.
22. Bu ticaretin bir özeti için *bkz.* Elena Frangakis-Syrett, "Trade Between the Ottoman Empire and Western Europe: The Case of Izmir in the Eighteenth Century", *New Perspectives on Turkey* 2 (1988): 1-18; Baines, *History of the Cotton Manufacture*, 304; Mann, *The Cotton Trade of Great Britain*, 23. Ellison'un şu iddiası yanlıştır: "son yüzyılın bitişinden önceki yaklaşık yirmi yıla kadar Büyük Britanya'ya ithal edilen pamuğun neredeyse tamamı Akdeniz'den, özellikle de İzmir'den gelmiştir"; *bkz.* Thomas Ellison, *The Cotton Trade of Great Britain: Including a History of the Liverpool Cotton Market* (Londra and Liverpool: Effingham Wilson, 1886), 81. Selanik hakkında *bkz.* Nicolas Svoronos, *Le commerce de Salonique au XVIIIe siecle* (Paris: Presses Universitaires de France, 1956); Manchester Cotton Supply Association, *Cotton Culture in New or Partially Developed Sources of Supply: Report of Proceedings* (Manchester: Cotton Supply Association, 1862), 30, alıntılayan Oran Kurmus "The Cotton Famine and Its Effects on the Ottoman Empire", Huri, Islamoğlu-Inan, ed., *The Ottoman Empire and the World-Economy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987) içinde, 161; Reşat Kasaba, *The Ottoman Empire and the World Economy: The Nineteenth Century* (Albany: State University of New York Press, 1988), 21. Genel arka plan için *bkz.* Bruce McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe: Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600-1800* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981).
23. Wadsworth ve Mann, *The Cotton Trade*, 183; Treasury Department, T 70/1515, "Allotment of goods to be sold by the Royal African Company of England", National Archives of the UK, Kew.
24. Wadsworth ve Mann, *The Cotton Trade*, 186; Lowell Joseph Ragatz, *Statistics for the Study of British Caribbean Economic History, 1763-1833* (Londra: Bryan Edwards Press, 1927), 22; Lowell Joseph Ragatz, *The*

Fall of the Planter Class in the British Caribbean (New York: Century Co., 1928), 39.

25. Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin olarak bunu açıkça iddia eden kaynak Elena Frangakis-Syrett, *The Commerce of Smyrna in the Eighteenth Century (1700-1820)* (Athens: Centre for Asia Minor Studies, 1992), 14; Svoronos, *Le commerce de Salonique au XVIIIe siecle*, 246.
26. Joseph E. Inikori, *Africans and the Industrial Revolution in England: A Study in International Trade and Economic Development* (New York: Cambridge University Press, 2002), 429-31.
27. Arasaratnam, "Weavers, Merchants and Company", 100; K. N. Chaudhuri, *The Trading World of Asia and the English East India Company, 1660-1760* (Cambridge: Cambridge University Press, 1978), 259; Debendra Bijoy Mitra, *The Cotton Weavers of Bengal, 1757-1833* (Calcutta: Firma KLM Private Limited, 1978), 5; Prasannan Parthasarathi, "Merchants and the Rise of Colonialism", Burton Stein ve Sanjay Subrahmanyam, edl., *Institutions and Economic Change in South Asia* (Delhi: Oxford University Press, 1996) içinde, 89.
28. Arasaratnam, "Weavers, Merchants and Company", 85; Diary, Consultation, 18 January 1796, Surat Factory Diary No. 53, part 1, 1795-1796, Maharashtra State Archive, Mumbai; ekonomik ve politik gücün önemini vurgulayan bir başka kaynak: Mitra, *The Cotton Weavers of Bengal*, 4; B. C. Allen, *Eastern Bengal District Gazetteers: Dacca* (Allahabad: Pioneer Press, 1912), 38-39; Subramanian, *Indigenous Capital*, 202-3, 332.
29. K. N. Chaudhuri, "The Organisation and Structure of Textile Production in India", Roy, *Cloth and Commerce* içinde, 59.
30. Commercial Board Minute, Surat, 12 September 1795, Surat Factory Diary No. 53, part 1, 1795-1796, Maharashtra State Archive, Mumbai.
31. Copy of Letter from Gamut Farmer, President, Surat, to Mr. John Griffith, Esq., Governor in Council Bombay, 12 December 1795, in Surat Factory Diary No. 53, part 1, 1795-1796, Maharashtra State Archive, Mumbai; Arasaratnam, "Weavers, Merchants and Company", 86; Board of Trade, Report of Commercial Occurrences, 12 September 1787, in Reports to the Governor General from the Board of Trade, RG 172, Box 393, Home Miscellaneous, India Office Records, British Library, Londra; Letter from John Griffith, Bombay Castle to William [illegible], Esq., Chief President, 27 October 1795, in Surat

Factory Diary No. 53, part 1, 1795-1796, Maharashtra State Archive; Hossain, "The Alienation of Weavers", 121, 125; Mitra, *The Cotton Weavers of Bengal*, 9; Dispatch, Londra, 29 May 1799, in Bombay Dispatches, E/4, 1014, Oriental and India Office Collections, British Library, Londra.

32. Parthasarathi, "Merchants and the Rise of Colonialism", 99-100; Arasaratnam, "Weavers, Merchants and Company", 107, 109; Chaudhuri, "The Organisation and Structure of Textile Production in India", 58-59; Chaudhuri, *The Trading World of Asia and the English East India Company*, 261.
33. Arasaratnam, "Weavers, Merchants and Company", 102, 107; Mitra, *The Cotton Weavers of Bengal*, 48; Hossain, "The Alienation of Weavers", 124-25.
34. Bowanny Sankar Mukherjee alıntılayan Hossain, "The Alienation of Weavers", 129; bu paragraf için *bkz.* Om Prakah, "Textile Manufacturing and Trade Without and with Coercion: The Indian Experience in the Eighteenth Century" (unpublished paper, Global Economic History Network Conference Osaka, December 2004), 26, erişim 3 Temmuz 2013, http://www.lse.ac.uk/economicHistory/Research/GEHN/GEHNPDF/PrakashGEHN5.pdf; Hossain, *The Company Weavers of Bengal*, 52; Vijaya Ramaswamy, *Textiles and Weavers in South India* (New York: Oxford University Press, 2006), xiii, 170; Copy of Letter from Board of Directors, Londra, 20 April, 1795, to our President in Council at Bombay, in Surat Factory Diary No. 53, part 1, 1795-1796, in Maharashtra State Archive, Mumbai.
35. Direnişin önemi ayrıca şu kaynakta da vurgulanmaktadır: Mitra, *The Cotton Weavers of Bengal*, 7; the importance of mobility is stressed by Chaudhuri, *The Trading World of Asia and the English East India Company*, 252; Arasaratnam, "Weavers, Merchants and Company", 103; *bkz.* Details Regarding Weaving in Bengal, Home Miscellaneous Series, 795, s. 18-22, India Office Library, British Library, Londra.
36. Commercial Board Minute laid before the Board, Surat, 12 September 1795, Surat Factory Diary No. 53, part 1, 1795-1796, Maharashtra State Archive, Mumbai; Homes Miscellaneous Series, 795, pp. 18-22, Oriental and India Office Collections, British Library, Londra. Ayrıca *bkz.*Parthasarathi, "Merchants and the Rise of Colonialism", 94.
37. Amalendu Guha, "The Decline of India's Cotton Handicrafts, 1800-1905: A Quantitative Macro-study", *Calcutta Historical Journal* 17

(1989): 41-42; Chaudhuri, "The Organisation and Structure of Textile Production in India", 60; 1786-87'da Dakka içinde ve civarında 16 403 dokumacının çalıştığı tahmin edilmiştir. Homes Miscellaneous Series, 795, pp. 18-22, Oriental and India Office Collections, British Library, Londra; Diary, Consultation, 18 January 1796, Surat Factory Diary No. 53, kısım 1, 1795-1796, Maharashtra State Archive, Mumbai.

38. Dispatch from East India Company, Londra to Bombay, 22 March 1765, in Dispatches to Bombay, E/4, 997, Oriental and India Office Collections, British Library, Londra, s. 611.
39. Report of the Select Committee of the Court of Directors of the East India Company, Upon the Subject of the Cotton Manufacture of this Country, 1793, Home Miscellaneous Series, 401, s. 1, Oriental and India Office Collections, British Library, Londra.
40. Inikori, *Africans and the Industrial Revolution in England*, 430; İnalcık, "The Ottoman State", 355.
41. M. D. C. Crawford, *The Heritage of Cotton: The Fibre of Two Worlds and Many Ages* (New York: G. P. Putnam's Sons, 1924), xvii; the parliamentary debate is quoted in Cassels, *Cotton*, 1; the pamphlet is quoted in Baines, *History of the Cotton Manufacture*, 75; Defoe and McVeagh, *A Review of the State of the British Nation*, vol. 4, 605-6; Copy of Memorial of the Callicoe Printers to the Lords of the Treasury, Received, May 4, 1779, Treasury Department, T 1, 552, National Archives of the UK, Kew. Buna çok benzeyen fikirler için *bkz.*, "The Memorial of the Several Persons whose Names are herunto subscribed on behalf of themselves and other Callico Printers of Great Britain", received July 1, 1780, at the Lords Commissioners of His Majesty's Treasury, Treasury Department, T1, 563/72-78, National Archives of the UK, Kew.
42. Alıntılayan S. V. Puntambekar ve N. S. Varadachari, *Hand-Spinning and Hand-Weaving: An Essay* (Ahmedabad: All India Spinners' Association, 1926), 49, 51 ve sonrası., 58; Inikori, *Africans and the Industrial Revolution in England*, 431-32; Crawford, *The Heritage of Cotton*, xvii; Baines, *History of the Cotton Manufacture*, 79; Wadsworth and Mann, *The Cotton Trade*, 132; Crawford, *The Heritage of Cotton*, xvii; Lemire, *Fashion's Favourite*, 42; Petition to the Treasury by Robert Gardiner, Treasury Department, T1, 517/ 100-101, Public Records Office içinde, Londra; Wadsworth and Mann, *The Cotton Trade*, 128; Letter of

Vincent Mathias to the Treasury, 24 July 1767, Treasury Department, T 1, 457, National Archives of the UK, Londra.

43. Cousquer, *Nantes*, 12, 23, 43; *Arret du conseil d'etat du roi, 10 Juillet 1785* (Paris: L'Imprimerie Royale, 1785), Andre Zysberg, *Les Galeriens: Vies et destiny de 60,000 porcats sur les galeres de France, 1680-1748* (Paris: Sevid, 1987); Marc Vigie, *Les Galeriens du Roi, 1661-1715* (Paris: Fayard, 1985).
44. Wadsworth and Mann, *The Cotton Trade*, 118-19; *Examen des effets que doivent produire dans le commerce de France, l'usage et la fabrication des toiles peintes* (Paris: Chez la Veuve Delaguette, 1759); Friedrich Wilhelm, King of Prussia, *Edict dass von Dato an zu rechnen nach Ablauf acht Monathen in der Chur-Marck Magdeburgischen, Halberstadtschem und Pommern niemand einigen gedruckten oder gemahlten Zitz oder Cattun weiter tragen soll* (Berlin: G. Schlechtiger, 1721); Yüksel Duman, *Notables, Textiles and Copper in Ottoman Tokat, 1750-1840* (PhD dissertation, State University of New York at Binghamton, 1998), 144-45.
45. François-Xavier Legoux de Flaix, *Essai historique, geographique et politique sur l'Indoustan, avec le tableau de son commerce*, vol. 2 (Paris: Pougin, 1807), 326; Lemire, *Fashion's Favourite*, 3-42.
46. Aynı zamanda *bkz.* George Bryan Souza, "Convergence Before Divergence: Global Maritime Economic History and Material Culture", *International Journal of Maritime History* 17, 1 (2005): 17-27; Georges Roques, "La maniere de negocier dans les Indes Orientales", Bibliotheque National, Paris, Fonds Francais 14614; Paul R. Schwartz, "L'impression sur coton a Ahmedabad (Inde) en 1678", *Bulletin de la Societe Industrielle de Mulhouse*, no. 1 (1967): 9-25; Cousquer, *Nantes*, 18-20; Jean Ryhiner, *Traite sur la fabrication et le commerce des toiles peintes, commences en 1766*, Archive du Musee de l'Impression sur Etoffes, Mulhouse, France. Ayrıca *bkz. 1758 Reflexions sur les avantages de la libre fabrication et de l'usage des toiles peintes en France* (Geneva: n.p., 1758), Archive du Musee de l'Impression sur Etoffes, Mulhouse, France; M. Delormois, *L'art de faire l'indienne a l'instar d'Angleterre, et de composer toutes les couleurs, bon teint, propres a l'indienne* (Paris: Charles-Antoine Jambert, 1770); Legoux de Flaix, *Essai historique*, vol. 2, 165, 331, alıntılayan Florence d'Souza, "Legoux de Flaix's Observations on Indian Technologies Unknown in Europe", K. S. Mathew, ed., *French in India and Indian Nationalism*, vol. 1 (Delhi: B.R. Publishing Corporation, 1999) içinde, 323-24.

47. Dorte Raaschou, "Un document Danois sur la fabrication des toiles Peintes a Tranquebar, aux Indes, a la fin du XVIII siecle", in *Bulletin de la Societe Industrielle de Mulhouse*, no. 4 (1967): 9-21; Wadsworth ve Mann, *The Cotton Trade*, 119; Inikori, *Africans and the Industrial Revolution in England*, 432; alıntılayan *Philosophical Magazine* 30 (1808): 259; alıntılayan *Philosophical Magazine* 1 (1798): 4. Ayrıca *bkz.* S. D. Chapman, *The Cotton Industry in the Industrial Revolution* (Londra: Macmillan, 1972), 12; *Philosophical Magazine* 1 (1798): 126.
48. Cotton Goods Manufacturers, Petition to the Lords Commissioner of His Majesty's Treasury, Treasury Department, T 1, 676/30, Public Record Office, Londra; Dispatch, November 21, 1787, Bombay Dispatches, E/4, 1004, Oriental and India Office 493 Collections, British Library, Londra.
49. Chapman, *The Cotton Industry in the Industrial Revolution*, 16.
50. Marion Johnson, "Technology, Competition and African Crafts", in Clive Dewey and A. G. Hopkins, edl., *The Imperial Impact: Studies in the Economic History of Africa and India* (Londra: Athlone Press, 1978), 262; Irwin ve Schwartz, *Studies in Indo-European Textile History*, 12. On sekizinci yüzyıl boyunca kölelerin Afrika'nın en önemli "ihraç malı" olduğunu, toplam ihracatın yüzde 80 ila 90'ını oluşturduğunu biliyoruz. J. S. Hogendorn ve H. A. Gemery, "The 'Hidden Half' of the Anglo-African Trade in the Eighteenth Century: The Significance of Marion Johnson's Statistical Research", David Henige and T. C. McCaskie, edl., *West African Economic and Social History: Studies in Memory of Marion Johnson* (Madison: African Studies Program, University of Wisconsin Press, 1990) içinde, 90; Extract Letter, East India Company, Commercial Department, Londra, to Bombay, May 4, 1791, Home Miss. 374, India Office, Oriental and India Office Records, British Library, Londra; Cousquer, *Nantes*, 32; de Flain'i alıntılayan Richard Roberts, "West Africa and the Pondicherry Textile Industry", Roy, ed., *Cloth and Commerce* içinde, 142.
51. Wadsworth ve Mann, *The Cotton Trade*, 116, 127, 147; Inikori, *Africans and the Industrial Revolution in England*, 434-35; 448; Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, bk. IV, ch. I, vol. I, 470.
52. Wadsworth ve Mann, *The Cotton Trade*, 131; alıntı *age.* 122, 151, 154; Extract Letter to Bombay, Commercial Department, May 4th, 1791,

Home Miscellaneous 374, Oriental and India Office Collections, British Library, Londra.

53. Maurice Dobb, *Studies in the Development of Capitalism* (New York: International Publishers, 1947), 277; George Unwin, in introduction to George W. Daniels, *The Early English Cotton Industry* (Manchester: Manchester University Press, 1920), xxx. Bunu çok parlak bir biçimde gösteren kaynak: Daron Acemoglu, Simon Johnson and James Robinson, "The Rise of Europe: Atlantic Trade, Institutional Change and Economic Growth", National Bureau of Economic Research Working Paper No. 9378, December 2002. Ancak bu incelemede eksik olan, savaş kapitalizmi kurumlarının Avrupa çekirdeğinin dışında, dünyanın diğer bölgelerinde önemini korumasıdır.
54. Bunun için şu parlak çalışmaya bakınız: Wennerlind, *Casualties of Credit*, esp. 223-25; Inikori, *Africans and the Industrial Revolution in England*, 478-79; P. K. O'Brien ve S. L. Engerman, "Exports and the Growth of the British Economy from the Glorious Revolution to the Peace of Amiens", Barbara Solow, ed., *Slavery and the Rise of the Atlantic System* (New York: Cambridge University Press, 1991) içinde, 191.
55. Cited in Peter Spencer, Samuel Greg, 1758-1834 (Styal, Cheshire, UK: Quarry Bank Mill, 1989).
56. Örneğin *bkz.* Kevin H. O'Rourke ve Jeffrey G. Williamson, "After Columbus: Explaining Europe's Overseas Trade Boom, 1500-1800", Journal of Economic History 62 (2002): 417-56; Dennis O. Flynn ve Arturo Giraldez, "Path Dependence, Time Lags and the Birth of Globalization: A Critique of O'Rourke and Williamson", European Review of Economic History 8 (2004): 81-108; Janet Abu-Lughod, The World System in the Thirteenth Century: Dead-End or Precursor? (Washington, D.C.: American Historical Association, 1993); Andre Gunder Frank, ReOrient: Global Economy in the Asian Age (Berkeley: University of California Press, 1988). Joseph E. Inikori, "Africa and the Globalization Process: Western Africa, 1450-1850", Journal of Global History (2007): 63-86.
57. Mann, *The Cotton Trade of Great Britain*, 20.

3- Savaş Kapitalizminin İşgücü Maliyetleri

1. Anthony Howe, *The Cotton Masters, 1830-1860* (Oxford: Clarendon Press, 1984), 41;Michael James, *From Smuggling to Cotton Kings: The*

Greg Story (Cirencester, UK:Memoirs, 2010), 4, 8-9, 37-40; Mary B. Rose, *The Gregs of Quarry Bank Mill: The Rise and Decline of a Family Firm, 1750-1914* (Cambridge: Cambridge UniversityPress, 1986), 5.

2. Caitlin C. Rosenthal, "Slavery's Scientific Management:Accounting for Mastery", Sven Beckert ve Seth Rockman, edl., *Slavery's Capitalism:A New History of American Economic Development* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, forthcoming, 2015) içinde. Köleliğin sanayileşme için öneminin iyi bir tartışması şurada bulunabilir: Robin Blackburn, *The American Crucible: Slavery, Emancipation and Human Rights* (Londra: Verso, 2011), 104-7.
3. Büyük ayrışmada Atlantik ticaretinin önemi şurada da vurgulanmıştır: Daron Acemoglu, Simon Johnson ve James Robinson, "The Rise of Europe:Atlantic Trade, Institutional Change and Economic Growth", National Bureau of Economic Research Working Paper No. 9378, December 2002, özellikle 4; İngiliz toplumunun köleliğe ne derinlikte girdiği ve bundan sağladığı maddi kazançlar şurada gösterilmiştir: Nicholas Draper, *The Price of Emancipation:Slave-Ownership, Compensation and British Society at the End of Slavery* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010).
4. Rose, *The Gregs of Quarry Bank Mill*, 15-16, 20. Aslında biyografı Mary B. Rose'nin savunduğu üzere, "büyüyen kumaş talebine karşılık veriyordu" ve bu talebi ilk elden biliyordu. *Bkz.* Mary B. Rose, "The Role of the Family in Providing Capital and Managerial Talent in Samuel Greg and Company, 1784-1840", *Business History* 19, no. 1 (1977): 37-53.
5. James, *From Smuggling to Cotton Kings*, 21. Bu dönüşüm için *bkz.* Eric Nye, "Pounds Sterling to Dollars: Historical Conversion of Currency", University of Wyoming, erişim 9 Ocak 2013, http://uwacadweb.uwyo.edu/numimage/currency.htm. Aslında 1801 ile 1804 arasında Greg'in üretiminin yüzde 59'u Birleşik Devletler'e gitmişti; *bkz.* Rose, *The Gregs of Quarry Bank Mill*, 24, 28, 30 33. Tahvil faizleri için *bkz.* David Stasavage, *Public Debt and the Birth of the Democratic State: France and Great Britain, 1688-1789* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 96.
6. *Bkz.* David Landes, *The Unbound Prometheus: Technical Change and Industrial Development in Western Europe from 1750 to the Present*, 2nd ed. (New York: Cambridge University Press, 2003); David Landes, *The Wealth and Poverty of Nations: Why Some Are So Rich and Some So Poor*

(New York: Norton, 1998); Niall Ferguson, *Civilization: The West and the Rest* (New York: Penguin Press, 2011); Jared Diamond, *Guns, Germs and Steel: The Fates of Human Societies* (New York: Norton, 1998). Bir özet için *bkz.* Joseph E. Inikori, *Africans and the Industrial Revolution in England: A Study in International Trade and Economic Development* (New York: Cambridge University Press, 2002), bölüm 2.

7. M. D. C. Crawford, *The Heritage of Cotton: The Fibre of Two Worlds and Many Ages* (New York: G. P. Putnam's Sons, 1924), v; Angus Maddison, *The World Economy: A Millennial Perspective* (Paris: Development Centre of the Organisation for Economic Cooperation and Development, 2001), 27. Sanayi Devrimi'nde ekonomik büyümenin ivmelenmesindeki yavaşlığı vurgulayan Nicholas Craft gibi biri bile, bunu "daha hızlı toplam faktör verimi büyümesinin" yol ayrımı olarak görür. *Bkz.* Nicholas Craft, "The First Industrial Revolution: Resolving the Slow Growth/Rapid Industrialization Paradox", Journal of the European Economic Association 3, no. 2/3, May 2005, pp.525-539, burada 533. Fakat *bkz.* Peter Temin, "Two Views of the Industrial Revolution", *Journal of Economic History* 57 (March 1997): 63-82
8. Peter Spencer, Samuel Greg, 1758-1834 (Styal: Quarry Bank Mill, 1989), 6.
9. Maurice Dobb, *Studies in the Development of Capitalism* (New York: International Publishers, 1964), 294; Eric Hobsbawm, *The Age of Revolution*, 1789-1848 (Londra: Abacus, 1977), 49; Rose, *The Gregs of Quarry Bank Mill*, 7; Stephen Broadberry and Bishnupriya Gupta, "Cotton Textiles and the Great Divergence: Lancashire, Indiaand Shifting Competitive Advantage, 1600-1850", CEPR Discussion Paper No. 5183, Londra, Centre for Economic Policy Research, August 2005, 7.
10. Broadberry ve Gupta, "Cotton Textiles and the Great Divergence", 27. *Bkz.* Robert C. Allen, The British Industrial Revolution in Global Perspective (New York: Cambridge University Press, 2009), örn. 137.
11. Bu tezin en iyi savunusu şurada bulunmaktadır: Allen, *The British Industrial Revolution*; ayrıca *bkz.* Broadberry ve Gupta, "Cotton Textiles and the Great Divergence"; K. N. Chaudhuri, "The Organisation and Structure of Textile Production in India", Tirthankar Roy, ed., *Cloth and Commerce: Textiles in Colonial India* (Walnut Creek, CA: Alta

Mira Press, 1996) içinde, 74; Friedrich Hassler, Vom Spinnen und Weben (Munich: R. Oldenbourg, 1952), 7.

12. Almut Bohnsack, Spinnen und Weben: Entwicklung von Technik und Arbeit im Textilgewerbe (Reinbeck: Rowohlt, 1981), 25, 201.
13. Mike Williams ve D. A. Farnie, *Cotton Mills in Greater Manchester* (Preston, UK:Carnegie, 1992), 9.
14. S. & W. Salte to Samuel Oldknow, November 5, 1787, Record Group SO/1,265, Oldknow Papers, Rylands Library, Manchester.
15. S. D. Chapman, *The Cotton Industry in the Industrial Revolution* (Londra: Macmillan,1972), 20; Broadberry ve Gupta, "Cotton Textiles and the Great Divergence", 23.
16. Baines, *History of the Cotton Manufacture in Great Britain*, 353; *Price of Mule Yarnfrom 1796 to 1843 sold by McConnel & Kennedy, Manchester*, McConnel & Kennedy Papers, record group MCK, içinde dosya 3/3/8, John Rylands Library, Manchester; C. Knick Harley, "Cotton Textile Prices and the Industrial Revolution", Economic History Review, New Series, 51, no. 1 (February 1998): 59.
17. Bu rakamlar yaklaşık olarak verilmiştir, *bkz.* Broadberry ve Gupta, "Cotton Textiles and the Great Divergence", 8, 26; Chapman, *The Cotton Industry in the Industrial Revolution*, 22, 29; Howe, The Cotton Masters, 6.
18. Hobsbawm, *The Age of Revolution*, 46; Allen, *The British Industrial Revolution*, 191; Dobb, *Studies in the Development of Capitalism*, 269; Salvin Brothers of Castle Eden Co., Durham, to McConnel & Kennedy, Castle Eden, July 22, 1795, Letters, 1795, record group MCK, box 2/1/1, McConnel & Kennedy Papers içinde, Rylands Library, Manchester.
19. Patrick O'Brien, "The Geopolitics of a Global Industry: Eurasian Divergence and the Mechanization of Cotton Textile Production in England", Giorgio Rielloand Prasannan Parthasarathi, edl., The Spinning World: A Global History of Cotton Textiles, 1200-1850 (New York: Oxford University Press, 2009) içinde, 360. Ayrıca *bkz.*, Dobb, *Studies in the Development of Capitalism*, 258.
20. *Bkz.* Williams ve Farnie, *Cotton Mills in Greater Manchester*, 50; Stanley D. Chapman, *The Early Factory Masters: The Transition to the Factory System in the Midlands Textile Industry* (Newton Abbot, Devon, UK: David & Charles, 1967), 65.

21. Williams ve Farnie, *Cotton Mills in Greater Manchester*, 4-9; Harold Catling, *The Spinning Mule* (Newton Abbot, Devon, UK: David & Charles, 1970), 150.
22. Charles Tilly, "Social Change in Modern Europe: The Big Picture", Lenard R. Berlanstein, ed., The Industrial Revolution and Work in Nineteenth-Century Europe (Londra ve New York: Routledge, 1992) içinde, 53.
23. M. Elvin, "The High-Level Equilibrium Trap: The Causes of the Decline of Invention in the Traditional Chinese Textile Industries", W. E. Willmott, ed., Economic Organization in Chinese Society (Stanford, CA: Stanford University Press, 1972) içinde, 137 ve sonrası. Ayrıca *bkz. Sucheta Mazumdar, Sugar and Society in China: Peasants, Technology and the World Market* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1998), 183; Philip C. C. Huang, *The Peasant Family and Rural Development in the Yangzi Delta, 1350-1988* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1990), 44.
24. Bu tez için *bkz.* Roy Bin Wong, *China Transformed: Historical Change and the Limits of European Experience* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1997); Chaudhuri, "The Organisation and Structure of Textile Production in India", 57.
25. Rose, *The Gregs of Quarry Bank Mill*, 39-40; Chapman, *The Cotton Industry in the Industrial Revolution*, 29; William Emerson to McConnel & Kennedy, Belfast, December 8, 1795, John R. Rylands Library'de, Manchester.
26. Chapman, *The Cotton Industry in the Industrial Revolution*, 29, 32; Howe, The Cotton Masters, 9, 11-12.
27. A. C. Howe, "Oldknow, Samuel (1756-1828)", C. G. Matthew and Brian Harrison, edl., *Oxford Dictionary of National Biography* (Oxford: Oxford University Press, 2004) içinde; George Unwin, *Samuel Oldknow and the Arkwrights: The Industrial Revolution at Stockport and Marple* (New York: A. M. Kelley, 1968), 2, 6, 45, 107, 123, 127, 135, 140.
28. Chapman, *The Cotton Industry in the Industrial Revolution*, 31, 37-41; Howe, *The Cotton Masters*, 24, 27; M. J. Daunton, *Progress and Poverty: An Economic and Social History of Britain, 1700-1850* (New York: Oxford University Press, 1995), 199; Dobb, *Studies in the Development of Capitalism*, 268.
29. Partnership Agreement Between Benjamin Sanford, William Sanford, John Kennedy and James McConnel, 1791: 1/2; Personal Le-

dger, 1795-1801: 3/1/1, Papers of McConnel & Kennedy, John R. Rylands Library, Manchester.

30. N. F. R. Crafts, *British Economic Growth During the Industrial Revolution* (New York: Oxford University Press, 1985), 22; Bohnsack, *Spinnen und Weben*, 26; Allen, *The British Industrial Revolution*, 182; Howe, *The Cotton Masters*, 1, 51.
31. Fernand Braudel, *Afterthoughts on Material Civilization and Capitalism* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1977), 109.
32. Beverly Lemire, *Fashion's Favourite: The Cotton Trade and the Consumer in Britain,1660-1800* (Oxford: Oxford University Press, 1991).
33. Baines, *History of the Cotton Manufacture in Great Britain*, 335; R. C. Allen ve J. L. Weisdorf, "Was There an 'Industrious Revolution' Before the Industrial Revolution? An Empirical Exercise for England, c. 1300-1830", *Economic History* Review 64, no.3 (2011): 715-29; P. K. O'Brien ve S. L. Engerman, "Exports and the Growth of the British Economy from the Glorious Revolution to the Peace of Amiens", Barbara Solow, ed., *Slavery and the Rise of the Atlantic System* (New York: Cambridge UniversityPress, 1991) içinde, 184, 188, 200; Broadberry ve Gupta, "Cotton Textiles and the Great Divergence", 5; Baines, *History of the Cotton Manufacture in Great Britain*, 349-50; genel bir görüş için *bkz.* Inikori, *Africans and the Industrial Revolution in England*, 436, 450; Hobsbawm, *The Age of Revolution*, 49.
34. O'Brien ve Engerman, "Exports and the Growth of the British Economy", 185; Baines, *History of the Cotton Manufacture in Great Britain*, 349.
35. Debendra Bijoy Mitra, *The Cotton Weavers of Bengal, 1757-1833* (Calcutta: Firm KLM Private Ltd., 1978), 25; John Taylor, *Account of the District of Dacca by the Commercial Resident Mr. John Taylor in a Letter to the Board of Trade at Calcutta dated 30th November 1800 with P.S. 2 November 1801 and Inclosures, In Reply to a Letter from the Board dated 6th February 1798 transmitting Copy of the 115th Paragraph of the General Letter from the Court of Directors dated 9th May 1797 Inviting the Collection of Materials for the use of the Company's Historiographer, Oriental and Indian Office Collection,* Home Miscellaneous Series, 456, Box F, s. 111-12, British Library, Londra; *The Principal Heads of the History and Statistics of the Dacca Division* (Calcutta: E. M.Lewis, 1868), 129; Shantha Harihara, *Cotton Textiles and Corporate Buyers in Cottonopolis: A Study of Purchases and Prices in Gujarat, 1600-1800* (Delhi: Ma-

nak, 2002), 75; "Extracts from the Reports of the Reporter of External Commerce in Bengal; from the year 1795 to the latest Period for which the same can be made up", *House of Commons Papers*, vol. 8 (1812-13) içinde, 23. Ayrıca *bkz.* Konrad Specker, "Madras Handloomsin the Nineteenth Century", Roy, ed., *Cloth and Commerce*, 179; G. A. Prinsep, *Remarks on the External Commerce and Exchanges of Bengal* (Londra: Kingsbury, Parbury and Allen, 1823) içinde, 28; "The East-India and China Trade", *Asiatic Journal and Monthly Register for British India and Its Dependencies* 28, no. 164 (August 1829): 150.

36. O'Brien and Engerman, "Exports and the Growth of the British Economy", 177-209; Inikori, *Africans and the Industrial Revolution in England*, 445, 447-48; Kenneth Pomeranz, *The Great Divergence: China, Europe and the Making of the Modern World Economy* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2000), 266; Marion Johnson, "Technology, Competition and African Crafts", Clive Dewey ve A.G. Hopkins, edl., *The Imperial Impact: Studies in the Economic History of Africa and India* (Londra: Athlone Press, 1978) içinde, 263.
37. Fransız komisyonunun raporu için *bkz.* Henry Brooke Parnell, *On Financial Reform*, 3. bas. (Londra: John Murray, 1832), 84; William J. Ashworth, "The Ghost of Rostow: Science, Culture and the British Industrial Revolution", *History of Science* 156 (2008): 261.
38. Kraliyet Donanması hakkında *bkz.* O'Brien ve Engerman, "Exports and the Growth of the British Economy", 189-90. Daron Acemoglu ve James A. Robinson, *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty* (New York: Crown Business, 2012). Niall Ferguson, *Civilization: The Six Killer Apps of Western Power* (Londra: Penguin, 2012).
39. Burada ilgi çekici bir tez için *bkz.* Acemoglu ve diğerleri, "The Rise of Europe."
40. Howe, *The Cotton Masters*, 90, 94.
41. Petition of manufacturers of calicoes, muslins and other cotton goods in Glasgowasking for extension of exemption for Auction Duty Act, July 1, 1789 (alındı), Treasury Department, record group T 1, 676/30, Public Records Office, Londra.
42. *Bkz.* Allen, *The British Industrial Revolution*, 5.
43. Baines, *History of the Cotton Manufacture in Great Britain*, 321-29.
44. *Age.*, 503-4; William J. Ashworth, *Customs and Excise Trade, Production and Consumption in England, 1640-1845* (Oxford: Oxford Uni-

versity Press, 2003), 4, 8; O'Brien and Engerman, "Exports and the Growth of the British Economy", 206; *Edinburgh Review, or Critical Journal* 61 (July 1835): 455.

45. Pomeranz, *The Great Divergence*, 139, 337; Kenneth Pomeranz, "Beyond the East-West Binary: Resituating Development Paths in the Eighteenth-Century World", *Journal of Asian Studies* 61, no. 2 (May 1, 2002): 569; Baines, *History of the Cotton Manufacture in Great Britain*, 215.
46. Hobsbawm, *The Age of Revolution*, 44; Thomas Ashton to William Rathbone VI, Flowery Fields, January 17, 1837, Record Group RP.IX.1.48-63, Rathbone Papers, University of Liverpool, Special Collections and Archives, Liverpool; İngiliz ziyaretçi şurada alıntılanmıştır: Asa Briggs, *Victorian Cities* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1970), 89; Alexis de Tocqueville, *Journeys to England and Ireland*, çev. George Lawrence ve K. P. Mayer, ed. K.P. Mayer (Londra: Transaction Publishers, 2003), 107-8; Thomas Jefferson, *Notes on the State of Virginia*, Query XIX.
47. Dale Tomich ve Michael Zeuske, *The Second Slavery: Mass Slavery, World-Economy and Comparative Microhistories* (Binghamton, NY: Fernand Braudel Center, Binghamton University, 2008); Michael Zeuske, "The Second Slavery: Modernity, Mobility and Identity of Captives in Nineteenth-Century Cuba and the Atlantic World", Javier Lavina and Michael Zeuske, edl., *The Second Slavery: Mass Slaveries and Modernity in the Americas and in the Atlantic Basin* (Berlin, Munster and New York: LIT Verlag, 2013) içinde; Dale Tomich, Rafael Marquese ve Ricardo Salles, edl., *Frontiers of Slavery* (Binghamton: State University of New York Press, forthcoming).
48. J. De Cordova, *The Cultivation of Cotton in Texas: The Advantages of Free Labour, A Lecture Delivered at the Town Hall, Manchester, on Tuesday, the 28th day of September,1858, before the Cotton Supply Association* (Londra: J. King & Co., 1858), 70-71.

4- Köleleştirme ve Fetih

1. A. Moreau de Jonnes, "Travels of a Pound of Cotton", *Asiatic Journal and Monthly Register for British India and Its Dependencies* 21 (January-June 1826) (Londra: Kingsbury, Parbury & Allen, 1826), 23.
2. J. T. Danson, "On the Existing Connection Between American Slavery and the British Cotton Manufacture", *Journal of the Statistical*

Society of London 20 (March 1857): 6, 7, 19. Benzer bir tez için *bkz.* Élisée Reclus, "Le coton et la crise americaine", *Revue des Deux Mondes* 37 (1862): 176, 187. Kapitalizm ile kölelik arasındaki bağlantılar hakkında tezler şurada da bulunabilir: Philip McMichael, "Slavery in Capitalism: The Rise and Demise of the U.S. Ante-Bellum Cotton Culture", *Theory and Society* 20 (June 1991): 321-49; Joseph Inikori, *Africans and the Industrial Revolution in England: A Study in International Trade and Economic Development* (New York: Cambridge University Press, 2003) ve Eric Williams, *Capitalism and Slavery* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1994).

3. "Cotton, Raw, Quantity Consumed and Manufactured", Levi Woodbury, United States Deptartment of the Treasury, *Letter from the Secretary of the Treasury transmitting Tables and Notes on the Cultivation, Manufacture and Foreign Trade of Cotton* (1836) içinde, 40.
4. "İkinci Kölelik" kavramı için *bkz.* Dale Tomich'in çalışmaları. Emtia cephesi için *bkz.* Jason W. Moore, "Sugar and the Expansion of the Early Modern World-Economy: Commodity Frontiers, Ecological Transformation and Industrialization", *Review: A Journal for Fernand Braudel Center* 23, no. 3 (2000): 409-33. *Bkz.* Robin Blackburn, *The American Crucible: Slavery, Emancipation and Human Rights* (Londra: Verso, 2011), 22.
5. Fransa'daki pamuk yetiştiriciliği için *bkz.* C. P. De Lasteyrie, *Du cotonnier et de sa culture* (Paris: Bertrand, 1808); *Notice sur le coton, sa culture, et sur la posibilite de le cultiverdans le departement de la Gironde*, 3. bas. (Bordeaux: L'Imprimerie de Brossier, 1823); ayrıca *bkz.* Morris R. Chew, *History of the Kingdom of Cotton and Cotton Statistics of the World* (New Orleans: W. B. Stansbury & Co., 1884), 48. Lancashire'da pamuk yetiştirme çabaları için *bkz.* John Holt, *General View of the Agriculture of the County of Lancaster* (Londra: G. Nicol, 1795), 207.
6. N. G. Svoronos, *Le commerce de Salonique au XVIIIe siecle* (Paris: Presses Universitaires de France, 1956), 67; Bombay Dispatches, IO/E/4, 996, British Library, Oriental and India Office Collections, 351, 657; Eliyahu Ashtor, "The Venetian Cotton Trade in Syria in the Later Middle Ages", *Studi Medievali*, ser. 3, vol. 17 (1976): 676, 682, 686.
7. 1790'da Büyük Britanya'nın pamuk tüketimi 13.880 tondu. Edward Baines, *History of the Cotton Manufacture in Great Britain* (Londra: H. Fisher, R. Fisher and P. Jackson, 1835), 215, 347, 348; Thomas Ellison, *The Cotton Trade of Great Britain* (Londra: Effingham Wilson, Royal

Exchange, 1886), 49; Joel Mokyr, *The Lever of Riches: Technological Creativity and Economic Progress* (New York: Oxford University Press, 1990), 99; Bernard Lepetit, "Frankreich, 1750-1850", Wolfram Fischer vdl., edl., *Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, vol. 4 (Stuttgart: ?, 1993) içinde, 487; *Bremer Handelsblatt* 2 (1851): 4.

8. Ellison, *The Cotton Trade*, 82-83; Michael M. Edwards, *The Growth of the British Cotton Trade, 1780-1815* (Manchester: Manchester University Press, 1967), 75.
9. William Edensor, *An Address to the Spinners and Manufacturers of Cotton Wool, Upon the Present Situation of the Market* (Londra: The Author, 1792), 15. Daima bir işgücü kıtlığı vardı ve bu da plantasyon üretimini imkânsız kılıyordu. Huri İslamoğlu-İnan, "State and Peasants in the Ottoman Empire: A Study of Peasant Economy in North-Central Anatolia During the Sixteenth Century", Huri İslamoğlu-İnan, ed., *The Ottoman Empire and the World Economy* (New York: Cambridge University Press, 1987) içinde, 126; Elena Frangakis-Syrett, *The Commerce of Smyrna in the Eighteenth Century (1700-1820)* (Atina: Centre for Asia Minor Studies, 1992), 11, 236; Reşat Kasaba, *The Ottoman Empire and the World Economy: The Nineteenth Century* (Albany: State University of New York Press, 1988), 25-27. Sermaye kıtlığı için *bkz.* Donald Quataert, "The Commercialization of Agriculture in Ottoman Turkey, 1800-1914", *International Journal of Turkish Studies* 1 (1980): 44-45. Siyasal bağımsızlığın önemi için *bkz.* Şevket Pamuk, *The Ottoman Empire and European Capitalism, 1820-1913* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), 53; Ellison, *The Cotton Trade*, 82-83; Edwards, *The Growth of the British Cotton Trade*, 86.
10. Report of the Select Committee of the Court of Directors of the East India Company, Upon the Subject of the Cotton Manufacture of this Country, 1793, Home Miscellaneous Series, 401, Oriental and India Office Collection, British Library, Londra.
11. "Objections to the Annexed Plan", November 10, 1790, Home Miscellaneous Series, 434, Oriental and India Office Collection, British Library, Londra.
12. Örneğin *bkz.* Edwards, *The Growth of the British Cotton Trade*, 75, 82-83; Ellison, *The Cotton Trade*, 28, 84; East-India Company, Reports and Documents Connected with the Proceedings of the East-India Company in Regard to the Culture and Manufacture of Cotton-Wool, Raw Silk and Indigo in India (Londra: East-India Company,

1836); George Smith'ten Charles Earl Cornwallis'e mektup, Külküta, Ekim 26, 1789, Home Miscellaneous Series, 434, Oriental and India Office Records içinde, British Library, Londra; pamukla ilgili çeşitli mektuplar, 729-54, Home Miscellaneous Series, 374, India Office Oriental and India Office Collection içinde, British Library, Londra.

13. Karayipler'deki pamuğun uzun tarihçesi hakkında *bkz.* David Watts, *The West Indies: Patterns of Development, Culture and Environmental Change Since 1492* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), 158-59, 183, 194, 296; Charles Mackenzie, *Facts ,Relative to the Present State of the British Cotton Colonies and to the Connection of their Interests* (Edinburgh: James Clarke, 1811); Daniel McKinnen, *A Tour Through the British West Indies, in the Years 1802 and 1803: Giving a Particular Account of the Bahama Islands* (Londra: White, 1804); George F. Tyson Jr., "On the Periphery of the Peripheries: The Cotton Plantations of St. Croix, Danish West Indies, 1735-1815", *Journal of Caribbean History* 26, no. 1 (1992): 3, 6-8; "Tableau de Commerce & c. de St. Domingue", Bryan Edwards, *An Historical Survey of the Island of SaintDomingo* (Londra: Printed for John Stockdale, 1801) içinde, 230-31.
14. "Report from the Select Committee on the Commercial State of the West India Colonies", Great Britain, House of Commons, Sessional Papers, 1807, III (65) içinde, 73-78, alıntılayan Ragatz, *Statistics*, 22; Edwards, *The Growth of the British Cotton Trade*, 250; Selwyn H. H. Carrington, *The British West Indies During the American Revolution* (Dordrecht: Foris, 1988), 31; "An Account of all Cotton Wool of the Growth of the British Empire Imported annually into that part of Great Britain Called England", National Archives of the UK, Kew, Treasury Department, T 64/275, s. 90'daki grafik. Sayfa 90'daki rakamlar (toplamlar ve 1786'nın ayrıntıları) şu kaynaktan alınmıştır: Baines, *History of the Cotton Manufacture*, 347.
15. "Report from the Select Committee on the Commercial State of the West India Colonies", Great Britain, House of Commons, Sessional Papers, 1807, III (65) içinde, 73-78, alıntılayan Lowell J. Ragatz, *Statistics for the Study of British Caribbean Economic History, 1763-1833* (Londra: Bryan Edwards Press, 1928), 22; Lowell J. Ragatz, *The Fall of the Planter Class in the British Caribbean, 1763-1833: A Study in Social and Economic History* (New York: Century Co., 1928), 38; M. Placide-Justin, *Histoire politique et statistique de l'île d'Hayti, Saint-Domingue; écrite sur des documents officiels et des notes communiquées par Sir*

James Barskett, agent du gouvernement britannique dans les Antilles (Paris: Brière, 1826), 501. "coton des isles" için *bkz.* Robert Lévy, *Histoire économique de l'industrie cotonnière en Alsace* (Paris: F. Alcan, 1912), 56; Nathan Hall to John King, Nassau, May 27, 1800, Box 15, CO 23, National Archives of the UK, Kew.

16. Robert H. Schomburgk, *The History of Barbados: Comprising a Geographical and Statistical Description of the Island; a Sketch of the Historical Events Since the Settlement and an Account of Its Geology and Natural Productions* (Londra: Longman, Brown, Green and Longmans, 1848), 640; Edwards, *The Growth of the British Cotton Trade*, 79; Selwyn Carrington, "The American Revolution and the British West Indies Economy", *Journal of Interdisciplinary History* 17 (1987): 841-42; Edward N. Rappaport and Jose Fernandez-Partagas, "The Deadliest Atlantic Tropical Cyclones,1492-1996", *National Hurricane Center*, National Weather Service, May 28, 1995, erişim 6 Ağustos 2010, http://www.nhc.noaa.gov/pastdeadly.shtml; Ragatz, *Statistics*, 15; S. G. Stephens, "Cotton Growing in the West Indies During the Eighteenthand Nineteenth Centuries", *Tropical Agriculture* 21 (February 1944): 23-29; Wallace Brown, *The Good Americans: The Loyalists in American Revolution* (New York: Morrow, 1969), 2; Gail Saunders, *Bahamian Loyalists and Their Slaves* (Londra: MacmillanCaribbean, 1983), 37.
17. David Eltis, "The Slave Economies of the Caribbean: Structure, Performance, Evolution and Significance", Franklin W. Knight, ed., *General History of the Caribbean*, vol. 3, *The Slave Societies of the Caribbean* (Londra: Unesco Publishing, 1997) içinde, 113, Table 3:1. Üretim konusunda *bkz.* Edwards, *The Growth of the British Cotton Trade*, 79. Fransızların talebi ve Avrupa limanlarından pamuğun yeniden-ihracı için *bkz.* Jean Tarrade, *Le commerce colonial de la France a la fin de l'Ancien Regime* (Paris: Presses Universitaires de France, 1972), 748-49, 753. Fransa'dan ihraç edilen sömürge pamuğunun çoğunluğunun Büyük Britanya'ya gittiğini varsayıyorum.
18. 1790'da adada tam 705 pamuk çiftliği, bununla kıyaslandığında 792 şeker çiftliği vardı. Edwards, *An Historical Survey*, 163-65, 230, 231. Saint-Domingue'in pamuk üretimi için *bkz.* Schomburgk, *The History of Barbados*, 150. Ragatz, *The Fall of the Planter* Class, 39, 125; David Eltis vdl., The Trans-Atlantic Slave Trade: A Database on CD-Rom (Cambridge: Cambridge University Press,1999); Tarrade, *Le commerce colonial*, 759.

19. Stefano Fenoaltea, "Slavery and Supervision in Comparative Perspective: A Model", Journal of Economic History 44 (September 1984): 635-68.
20. Moore, "Sugar", 412, 428.
21. Reşat Kasaba, "Incorporation of the Ottoman Empire", *Review* 10, Supplement (Summer/Fall 1987): 827.
22. *Transactions of the Society Instituted at London for the Encouragement of Arts, Manufactures and Commerce* 1 (Londra: Dodsley, 1783), 254; Ellison, *The Cotton Trade*, 28; Edwards, *The Growth of the British Cotton Trade*, 77; Governor Ode to Lord Sydney, Roseau, Dominica, 13 Haziran 1786, Colonial Office, 71/10, Public Record Office, Londra; President Lucas to Lord Sydney, Granada, June 9, 1786, Dispatches Granada, Colonial Office, 101/26; Governor D. Parry to Lord Sydney, Barbados, May 31, 1786, Dispatches Barbados, Colonial Office, 28/60, Public Record Office, Londra; President Brown to Sydney, New Providence, 23 February 1786, in Dispatches Bahamas, Colonial Office 23/15, Public Record Office, Londra. İmalatçıların yaptığı baskı için ayrıca *bkz.* Edwards, *The Growth of the British Cotton Trade*, 75-76. Govenor Orde to Lord Sydney, Rouseau, Dominica, March 30, 1788, Public Record office, Londra, UK.
23. Kapitalizm tarihinde köleliğin rolü çok sayıda tartışmanın konusu olmuş ve şurada mükemmel özetlenmiştir: Robin Blackburn, *The Making of New World Slavery: From the Baroque to the Modern, 1492-1800* (New York: Verso, 1997), 509-80. Şu önemli makaleye de *bkz.* Ronald Bailey, "The Other Side of Slavery: Black Labor, Cotton and Textile Industrialization in Great Britain and the United States", *Agricultural History* 68 (Spring 1994): 35-50; Seymour Drescher, *Capitalism and Antislavery: British Mobilization in Comparative Perspective* (New York: Oxford University Press, 1987), 9. "İkinci kölelik" ibaresi şu kaynaktan: Dale Tomich, *The Second Slavery: Mass Slavery, World-Economy and Comparative Microhistories* (Binghamton, NY: Fernand Braudel Center, Binghamton University, 2008). Catherine Coquery-Vidrovitch Amerika'da köleliğin yayılmasının, Afrika'da bir "ikinci köleliğe" sürüklediğini savunur; *bkz.* Catherine Coquery-Vidrovitch, "African Slaves and Atlantic Metissage: A Periodization 1400-1880", "2nd Slaveries and the Atlantization of the Americas" adlı kolokyumda sunulan metin, Köln Üniversitesi, Temmuz

2012; Voyages: The Trans-Atlantic Slave Trade Database, http://www.slavevoyages.org, erişim 31 Ocak 2013.

24. Alan H. Adamson, *Sugar Without Slaves: The Political Economy of British Guiana, 1838-1904* (New Haven: Yale University Press, 1972), 24; Johannes Postma, *The Dutch in the Atlantic Slave Trade, 1600-1815* (Cambridge: Cambridge University Press,1990), 288.
25. Örneğin *bkz.* Roger Hunt, *Observations Upon Brazilian Cotton Wool, for the Information of the Planter and With a View to Its Improvement* (Londra: Steel, 1808), 3; Chew, *History of the Kingdom of Cotton*, 28; John C. Branner, *Cotton in the Empire of Brazil: The Antiquity, Methods and Extent of Its Cultivation; Together with Statistics of Exportation and Home Consumption* (Washington, D.C.: Government Printing Office,1885), 9, 46; Celso Furtado, *The Economic Growth of Brazil: A Survey from Colonial to Modern Times* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1965), 97; Caio Prado, *The Colonial Background of Modern Brazil* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1969), 171-73, quote on 458; Luiz Cordelio Barbosa, "Cotton in 19th Century Brazil: Dependency and Development", (PhD dissertation, University of Washington, 1989), 31; Francisco de Assis Leal Mesquita, "*Vida e morteda economia algodoeira do Maranhao, uma analise das relacoes de producao na culturado algodao, 1850-1890*", (PhD dissertation, Universidade Federal do Maranha, 1987), 50.
26. Beshara Doumani, *Rediscovering Palestine: Merchants and Peasants in Jabal Nablus, 1700-1900* (Berkeley ve Los Angeles: University of California Press, 1995), 99; William Milburn, *Oriental Commerce: Containing a Geographical Description of the Principal Places in the East Indies, China and Japan, With Their Produce, Manufactures and Trade* (Londra: Black, Parry & Co., 1813), 281; Mesquita, "Vida e mort", 63 ; Edwards, *The Growth of the British Cotton Trade*, 83.
27. John Tarleton to Clayton Tarleton, St. James's Hotel, 5 February 1788, 920 TAR, Box 4, Letter 5 Tarleton Papers, Liverpool Record Office. Bir pamuk çiftliğine bir pamuk tüccarının sahip olması konusunda *bkz.* Sandbach, Tinne & Co. Papers, Merseyside Maritime Museum, Liverpool. Köle ticareti yapan pamuk tüccarları için *bkz.* John Tarleton to Clayton Tarleton, April 29, 1790, letter 8, 4, 920 TAR, Tarleton Papers, Liverpool Records Office, Liverpool; Annual Profit and Loss Accounts of John Tarleton, 920 TAR, Box 2 ve Box 5, Liverpool Records Office, Liverpool.

28. Mann, *The Cotton Trade of Great Britain*, 93-4), Whartenby, "Land and Labor Productivity", 54); Rowland E. Prothero, *English Farming Past and Present* (New York: Benjamin Blom, Inc., 1972 [1. bas. Londra, 1917]), [("Table 2. 1827") and Select Committee on Emigration, 1827. Evidence of Mr. W. Couling *Sessional Papers*, 1827, vol. v., p. 361]. Mann, *The Cotton Trade of Great Britain*, 94); Kenneth Pomeranz, *The Great Divergence: China, Europe and the Making of the Modern World Economy* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2000), 276, 315. Edwards, *The Growth of the British Cotton Trade*, 75. Philip McMichael, "Slavery in Capitalism: The Rise and Demise of the U.S. Ante-Bellum Cotton Culture", *Theory and Society* 20(June 1991): 326. David Landes, *The Unbound Prometheus: Technical Change and Industrial Development in Western Europe from 1750 to the Present*, 2. bas. (New York: Cambridge University Press,2003); David Landes, *The Wealth and Poverty of Nations: Why Some Are So Rich and Some So Poor* (New York: Norton, 1998); Niall Ferguson, *Civilization: The West and the Rest* (New York: Penguin Press, 2011); Jared Diamond, *Guns, Germs and Steel: The Fates of Human Societies* (New York: Norton & Co., 1998). Genel bir değerlendirme için ayrıca *bkz.* Inikori, *Africans*, chapter 2.
29. Ragatz, *Statistics*, 10, 370. Imperial Department of Agriculture for the West Indies, *Information Relating to Cotton Cultivation in the West Indies* (Barbados: Commissioner of Agriculture for the West Indies, 1903). Edwards, *The Growth of the British Cotton Trade*, 79, 250. Luiz Cordelio Barbosa, "Cotton in 19th Century Brazil: Dependency and Development", (Doktora tezi, University of Washington, 1989), 170; James Mann, *The Cotton Trade of Great Britain* (Londra: Simpkin, Marshall & Co., 1860), 79, 80. 86; DB 176, Sandbach, Tinne & Co Papers, Merseyside Maritime Museum, Liverpool.
30. Edensor, *An Address to the Spinners and Manufacturers of Cotton Wool*, 14, 21-3; Franklin, *The Present State of Hayti (St. Domingo), with Remarks on Its Agriculture, Commerce, Laws, Religion, Finances and Population, etc.* (Londra: J. Murray, 1828),123; *Pennsylvania Gazette*, June 13, 1792.
31. John Tarleton to Clayton Tarleton, September 27, 1792, letter 33, February 4, 1795, letter 75, 4, 920 TAR, Tarleton Papers, Liverpool Records Office, Liverpool. *Bkz.* Örneğin Orhan Kurmuş, "The Cotton Famine and Its Effects on the Ottoman Empire", Huri İslamoğ-

lu-İnan, ed., *The Ottoman Empire and the World Economy* (New York: Cambridge University Press, 1987), 16; Brian R. Mitchell, *Abstract of British Historical Statistics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1962), 490. Yükselen fiyatlar hakkında *bkz.* Stanley Dumbell, "Early Liverpool Cotton Imports and the Organisation of the Cotton Market in the Eighteenth Century", *Economic Journal* 33 (September 1923): 370; Emily A. Rathbone, ed., *Records of the Rathbone Family* (Edinburgh: R. & R. Clark, 1913), 47; Edwards, *The Growth of the British Cotton Trade*, 88.

32. Tench Coxe, *A Memoir of February, 1817, Upon the Subject of the Cotton Wool Cultivation, the Cotton Trade and the Cotton Manufactories of the United States of America* (Philadelphia: Philadelphia Society for the Promotion of American Manufactures, 1817), 3.

5- Kölelik, Yönetimi Ele Geçiriyor

1. Petition, To the Right Honorable the Lords of His Majesty's Privy Council for Trade and Foreign Plantations, December 8, 1785, Board of Trade içinde, Public Record Office, Londra. Başka kaynaklar 1784'te cereyan etmiş benzer bir olaydan bahseder. Örneğin *bkz.* Morris R. Chew, *History of the Kingdom of Cotton and Cotton Statistics of the World* (New Orleans: W. B. Stansbury & Co., 1884), 37.
2. Örneğin *bkz.* Ernst von Halle, *Baumwollproduktion und Pflanzungswirtschaft in den Nordamerikanischen Südstaaten, kısım 1, Die Sklavenzeit* (Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1897), 16-17; Jay Treaty, Article XII; Thomas Ellison, *The Cotton Trade of Great Britain* (Londra: Effingham Wilson, Royal Exchange, 1886), 85; Chew, *History of the Kingdom of Cotton*, 45.
3. Gavin Wright, *The Political Economy of the Cotton South: Households, Markets and Wealth in the Nineteenth Century* (New York: Norton, 1978), 14; Chew, *History of the Kingdom of Cotton*, 39; George Washington to Thomas Jefferson, February 13, 1789, Jared Sparks, *The Writings of George Washington* vol. 9 (Boston: Russell, Odiorne and Metcalf & Hilliard, Gray and Co., 1835) içinde yeniden basıldı, 470; Tench Coxe, *A Memoir of February 1817, Upon the Subject of the Cotton Wool Cultivation, the Cotton Trade and the Cotton Manufactories of the United States of America* (Philadelphia: Philadelphia Society for the Promotion of American Manufactures, 1817), 2. Genel olarak Coxe hakkında *bkz.* James A. B. Scherer, *Cotton as a World Power: A Study*

in the Economic Interpretation of History (New York: F. A. Stokes Co., 1916), 122-23; Tench Coxe, *View of the United States of America* (Philadelphia: William Hall, 1794), 20; Michael M. Edwards, *The Growth of the British Cotton Trade, 1780-1815* (Manchester: Manchester University Press, 1967), 87; Tench Coxe to Robert Livingston, June 10, 1802, Papers of Tench Coxe, Correspondence and General Papers içinde, June 1802, Film A 201, reel 74, Historical Society of Pennsylvania.

4. "Cotton. Cultivation, manufacture and foreign trade of. Letter from the Secretary of the Treasury", March 4, 1836 (Washington, D.C.: Blair & Rives, 1836), 8, erişim 29 Temmuz 2013, http://catalog.hathitrust.org/Record/011159609.
5. Joyce Chaplin, "Creating a Cotton South in Georgia and South Carolina, 1760-1815", *Journal of Southern History* 57 (May 1991): 178; Lewis Cecil Gray, *History of Agriculture in the Southern United States to 1860*, vol. 2 (Washington, D.C.: Carnegi Institution of Washington, 1933), 673; Chew, *History of the Kingdom of Cotton*, 36, 41; aile içinde pamuk ve pamuklu kumaş üretimi hakkında *bkz.* Scherer, *Cotton as a World Power*, 124-25; Ralph Izard to Henry Laurens, Bath, December 20, 1775, *Correspondence of Mr. Ralph Izard of South Carolina, From the Year 1774 to 1804; With a Short Memoir* (New York: Charles S. Francis & Co., 1844) içinde yeniden basıldı, 174, ayrıca *bkz.* 16, 82, 246, 296, 300, 370, 386, 390.
6. John Hebron Moore, *The Emergence of the Cotton Kingdom in the Old Southwest: Mississippi, 1770-1860* (Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1988), 77; Chaplin, "Creating a Cotton South", 177, 188, 193.
7. Edwards, *The Growth of the British Cotton Trade*, 80, 85; Chew, *History of the Kingdom of Cotton*, 40. Ancak ilk pamuğu kimin ektiğine dair önemli bir anlaşmazlık vardı ve hâlâ da vardır. *Bkz.* Nichol Turnbull, "The Beginning of Cotton Cultivation in Georgia", *Georgia Historical Quarterly* 2, no. 1 (March 1917): 39-45; Gray, *History of Agriculture*, 675-79; S. G. Stephen, "The Origins of Sea Island Cotton", *Agricultural History* 50 (1976): 391-99; Trapman, Schmidt & Co. to McConnel & Kennedy, Charleston, January 3, 1824, record group MCK, Box 2/1/30, Letters Received by McConnel & Kennedy, Papers of McConnel & Kennedy, John Rylands Library, Manchester.
8. "La Rapida Transformacion del Paisaje Viorgen de Guantanamo por lose immigrantes Franceses (1802-1809)", Levi Marrero, *Cuba:*

Economia y sociedad, vol. 11, Azucar, ilustracion y conciencia, 1763-1868 (Madrid: Editorial Playor, 1983) içinde, 148; Moore, *The Emergence of the Cotton Kingdom*, 4; Edwards, *The Growth of the British Cotton Trade*, 92; Brian Schoen, *The Fragile Fabric of Union: Cotton, Federal Politics and the Global Origins of the Civil War* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2009), 12.

9. Wright, *The Political Economy of the Cotton South*, 13; Gray, *History of Agriculture*, 735.
10. Wright, *The Political Economy of the Cotton South*, 13; Whitney hakkında *bkz.* Scherer, *Cottonas a World Power*, 155-67; Stuart W. Bruchey, *Cotton and the Growth of the American Economy, 1790-1860: Sources and Readings* (New York: Harcourt, Brace & World, 1967), 45; Angela Lakwete, *Inventing the Cotton Gin: Machine and Myth in Antebellum America* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2003) bu fikre, benim gözümde ikna edici olmayan bir biçimde itiraz eder; David Ramsay, *Ramsay's History of South Carolina, From Its First Settlement in 1670 to the Year 1808*, vol. 2 (Newberry, SC: W. J. Duffie, 1858), 121.
11. Stanley Dumbell, "Early Liverpool Cotton Imports and the Organisation of the Cotton Market in the Eighteenth Century", *Economic Journal* 33 (September 1923):370; Joyce Chaplin, "Creating a Cotton South",: 187; burada bu öykülerden birini özetler; Gray, *History of Agriculture*, 685; Lacy K. Ford, "Self-Sufficiency, Cotton and Economic Development in the South Carolina Upcountry, 1800-1860", *Journal of Economic History* 45 (June 1985): 261-67.
12. Rakamlar şuradan alınmıştır: Adam Rothman, "The Expansion of Slavery in the Deep South, 1790-1820" (doktora tezi, Columbia University, 2000), 20; Allan Kulikoff, "Uprooted People: Black Migrants in the Age of the American Revolution, 1790-1820", Ira Berlin ve Ronald Hoffman, edl., *Slavery and Freedom in the Age of the American Revolution* (Charlottesville: University Press of Virginia, 1983) içinde, 149; Peter A. Coclanis ve Lacy K. Ford, "The South Carolina Economy Reconstructed and Reconsidered: Structure, Output and Performance, 1670-1985", Winfred B.Moore Jr. vdl., *Developing Dixie: Modernization in a Traditional Society* (New York: Greenwood Press, 1988) içinde, 97; Allan Kulikoff, "Uprooted People", 149; Gray, *History of Agriculture*, 685.
13. *Farmer's Register*, vol. 1, 490, alıntılayan William Chandler Bagley, *Soil Exhaustion and the Civil War* (Washington, D.C.: American Coun-

cil on Public Affairs, 1942), 18-19; Bruchey, *Cotton and the Growth of the American Economy*, 80-1.

14. United States, Department of Commerce and Bureau of the Census, *Historical Statistics of the United States, Colonial Times to 1970*, Part 1 (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1975), 518; Edward Baines, *History of the Cotton Manufacture in Great Britain* (Londra: H. Fisher, R. Fisher and P. Jackson, 1835), 302; Edwards, *The Growth of the British Cotton Trade*, 89, 95; Ramsay, *Ramsay's History of South Carolina*, 121.
15. Tench Coxe, *A Memoir of February 1817*, 3.
16. Sınır ortamları hakkında çok ilginç bir tartışma için *bkz.* John C. Weaver, *The Great Land Rush and the Making of the Modern World, 1650-1900* (Montreal: McGill-Queen's University Press, 2003), 72-76.
17. Not alan Thomas Baring, 19 Haziran, Pazar, in NP 1. A. 4. 13, Northbrook Papers, Baring Brothers, ING Baring Archive, Londra.
18. Gray, *History of Agriculture*, 686, 901; öykü şurada özetlenmiştir: Rothman, "The Expansion of Slavery in the Deep South", 155-69; aynı zamanda *bkz.* Daniel H. Usner Jr., *American Indians in the Lower Mississippi Valley: Social and Economic Histories* (Lincoln: University of Nebraska Press, 1998), 83-89; James C. Cobb, *The Most Southern Place on Earth: The Mississippi Delta and the Roots of Regional Identity* (New York: Oxford University Press, 1992), 7; Lawrence G. Gundersen Jr., "West Tennessee and the Cotton Frontier, 1818-1840", *West Tennessee Historical Society Papers* 52 (1998), 25-43; David Hubbard to J. D. Beers, March 7, 1835, New York and Mississippi Land Company Records, 1835-1889 içinde, State Historical Society of Wisconsin, Madison.
19. Dewi Ioan Ball ve Joy Porter, edl., *Competing Voices from Native America* (Santa Barbara, CA: Greenwood Press, 2009), 85-87.
20. Rothman, "The Expansion of Slavery in the Deep South", 20 ve sonrası; Gray, *History of Agriculture*, 709; Moore, *The Emergence of the Cotton Kingdom*, 6; John F. Stover, *The Routledge Historical Atlas of the American Railroads* (New York: Routledge, 1999), 15.
21. *American Cotton Planter* 1 (1853): 152; *De Bow's Review* 11 (September 1851): 308; ayrıca *bkz.* James Mann, *The Cotton Trade of Great Britain* (Londra: Simpkin, Marshall & Co., 1860), 53; Elena Frangakis-Syrett, *The Commerce of Smyrna in the Eighteenth Century (1700-1820)* (Athens: Centre for Asia Minor Studies, 1992), 237.

22. Charles Mackenzie, *Facts, Relative to the Present State of the British Cotton Colonies and to the Connection of their Interests* (Edinburgh: James Clarke, 1811), 35; "Cotton. Cultivation, manufacture and foreign trade of. Letter from the Secretary of the Treasury", March 4, 1836 (Washington: Blair & Rives, 1836), 16, erişim 29 Temmuz 2013, http://catalog.hathitrust.org/Record/011159609.
23. Allan Kulikoff, "Uprooted People", 143-52; James McMillan, "The Final Victims: The Demography, Atlantic Origins, Merchants and Nature of the Post-Revolutionary Foreign Slave Trade to North America, 1783-1810" (doktora tezi, Duke University, 1999), 40-98; Walter Johnson, "Introduction", Johnson, ed., *The Chattel Principle: Internal Slave Trades in the Americas* (New Haven, CT: Yale University Press, 2004) içinde, 6; Walter Johnson, *Soul by Soul: Life Inside the Antebellum Slave Market* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2001); Rothman, "The Expansion of Slavery in the Deep South", 59, 84, 314; Scherer, *Cotton as a World Power*, 151; Michael Tadman, *Speculators and Slaves: Masters, Traders and Slaves in the Old South* (Madison: The University of Wisconsin Press, 1989), 12.
24. *Bkz.* John H. Moore, "Two Cotton Kingdoms", *Agricultural History* 60, no. 4 (Fall 1986): 1-16; numbers are from Wright, *The Political Economy of the Cotton South*, 27-28; Ronald Bailey, "The Other Side of Slavery: Black Labor, Cotton and Textile Industrialization in Great Britain and the United States", *Agricultural History* 68 (Spring 1994): 38.
25. John Brown, *Slave Life in Georgia: A Narrative of the Life, Sufferings and Escape of John Brown, a Fugitive Slave, Now in England: Electronic Edition*, ed. Louis Alexis Chamerovzow (University of North Carolina at Chapel Hill, 2001), 11, 27, 171-72 http://docsouth.unc.edu/neh/jbrown/jbrown.html, ilk yayım tarihi 1854; Henry Bibb, *Narrative of the Life and Adventures of Henry Bibb, an American Slave, Written by Himself: Electronic Edition* (University of North Carolina at Chapel Hill, 2000), 132, http://docsouth.unc.edu/neh/bibb/bibb.html, ilk yayım tarihi 1815.
26. William Rathbone VI'dan Rathbone Brothers'a, 2 Şubat 1849, RP/XXIV.2.4, File of Correspondence, Letters from William Rathbone VI while in America, Rathbone Papers, Special Collections and Archives, University of Liverpool, Liverpool; The Liverpool Chronicle alıntısı *Bremer Handelsblatt* 93 (1853): 6 içinde.

27. Bütün öyküyü geliştiren: John Casper Branner, *Cotton in the Empire of Brazil: The Antiquity, Methods and Extent of Its Cultivation, Together with Statistics of Exportation and Home Consumption* (Washington, D.C.: Goverment Printing Office,1885), 25-27 ve özellikle de Luiz Cordelio Barbosa, "Cotton in 19th Century Brazil: Dependency and Development" (doktora tezi, University of Washington, 1989), 7, 9, 65; Eugene W. Ridings Jr., "The Merchant Elite and the Development of Brazil: The Case of Bahia during the Empire", *Journal of Interamerican Studies and World Affairs* 15, no. 3 (August 1973): 343; Gray, *History of Agriculture*, 694; this important argument is elaborated in Rothman, "The Expansion of Slavery in the Deep South", 55; ayrıca *bkz.* Chaplin, "Creating a Cotton South", 193.
28. Rakamlar için *bkz.* Moore, *The Emergence of the Cotton Kingdom*, 129.
29. Cobb, *The Most Southern Place on Earth*, 7-10.
30. Bonnie Martin, "Slavery's Invisible Engine: Mortgaging Human Property", *Journal of Southern History* 76, no. 4 (November 2010), 840-41.
31. C. Wayne Smith ve J. Tom Cothren, edl., *Cotton: Origin, History, Technology and Production* (New York: John Wiley & Sons, 1999), 103, 122; Amerikan pamuğunun çeşitli kökenleri hakkında *bkz.* Whitemarsh B. Seabrook, *A Memoir of the Origin, Cultivation and Uses of Cotton* (Charleston, SC: Miller & Browne, 1844), 15; John H. Moore, "Cotton Breeding in the Old South", *Agricultural History* 30 (1956): 97; Moore, *The Emergence of the Cotton Kingdom*, 35; Gray, *History of Agriculture*, 691.
32. *American Cotton Planter* 2 (May 1854): 160.
33. W. E. B. DuBois, *The Suppression of the African Slave-Trade to the United States of America* (New York: General Books LLC, 2009), 140; Edgar T. Thompson, *Plantation Societies, Race Relations and the South: The Regimentation of Population: Selected Papers of Edgar T. Thompson* (Durham, NC: Duke University Press, 1975), 217; Alan L. Olmstead ve Paul W. Rhode, "Slave Productivity on Cotton Production by Gender, Age, Season and Scale"; www.iga.ucdavis.edu/Research/all-uc/conferences/spring-2010, erişim 11 Haziran 2012; Bailey, "The Other Side of Slavery", 36.
34. Caitlin C. Rosenthal, "Slavery's Scientific Management: Accounting for Mastery", Sven Beckert ve Seth Rockman, edl., *Slavery's Capitalism: A New History of American Economic Development*, (Philadelphia:

University of Pennsylvania Press, forthcoming, 2015) içinde; Frederick Law Olmstead, *A Journey in the Back Country* (Williamstown, MA: Corner House, 1972), 153-54, ilk yayımlanma tarihi 1860; Bill Cooke, "The Denial of Slavery in Management Studies", *Journal of Management Studies* 40 (December2003): 1913. "Biyolojik yeniliğin" önemi son olarak şurada gösterilmiştir: Alan L. Olmstead ve Paul W. Rhode, "Biological Innovation and Productivity Growth in the Antebellum Cotton Economy", National Bureau of Economic Research Working Paper No. 14142, June 2008; Alan L. Olmstead ve Paul W. Rhode, *Biological Innovation and American Agricultural Development* (New York: Cambridge University Press, 2008). Edward Baptist, "The Whipping-Machine" (yazara ait, yayımlanmamış yazı, Conference on Slavery and Capitalism, Brown and Harvard Universities, March 10, 2011,). Düşen fiyatların piyasalarda hâkimiyet kazanma üzerindeki önemi hakkında *bkz.* Stephen Broadberry and Bishnupriya Gupta, "Cotton Textiles and the Great Divergence: Lancashire, India and Shifting Competitive Advantage, 1600-1850", Center for Economic Policy Research (April 12, 2005), accessed December 12, 2012,www.cepr.org/meets/wkcn/1/1626/papers/Broadberry.pdf.

35. Bu tez için *bkz.* Philip McMichael, "Slavery in Capitalism: The Rise and Demise of the U.S. Ante-Bellum Cotton Culture", *Theory and Society* 20 (June 1991):335; sosyal metabolizma kavramı için Juan Martinez Alier'in çalışmalarına *bkz.*, örn. Juan Martinez Alier ve Inge Ropke, edl., *Recent Developments in Ecological Economics* (Northampton, MA: Edward Elgar Publishing, 2008); Dale W. Tomich, *Through the Prism of Slavery* (Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2004), 61.
36. Gray, *History of Agriculture, 688; Eugene Genovese, "Cotton, Slavery and Soil Exhaustion in the Old South", Cotton History Review* 2 (1961): 3-17; köle fiyatları için *bkz.* Adam Rothman, "The Domestic Slave Trade in America: The Lifeblood of the Southern Slave System", Johnson, ed., *The Chattel Principle* içinde 95; Clay için *bkz.* Savannah Unit Georgia Writers' Project, Work Projects Administration in Georgia", The Plantation of the Royal Vale", *Georgia Historical Quarterly* 27 (March 1943):97-99. Köleliğin bir analizi için *bkz.* Robert Fogel ve Stanley Engerman, *Time on the Cross: The Economics of American Negro Slavery* (Boston: Little, Brown & Co., 1974).

37. Samuel Dubose and Frederick A. Porcher, *A Contribution to the History of the Huguenots of South Carolina* (New York: Knickerbocker Press, 1887), 19, 21; Edwards, *The Growth of the British Cotton Trade*, 91; Coclanis and Ford, "The South Carolina Economy Reconstructed and Reconsidered", 97; Cobb, *The Most Southern Place on Earth*, 10; Daniel W. Jordan to Emily Jordan, Plymouth, August 3, 1833, in Daniel W.Jordan Papers, Special Collections Department, Perkins Library, Duke University.
38. Philo-Colonus, *A Letter to S. Perceval on the Expediency of Imposing a Duty on Cotton Wool of Foreign Growth, Imported into Great Britain* (Londra: J. Cawthorn, 1812), 9; Lowell Joseph Ragatz, *Statistics for the Study of British Caribbean Economic History, 1763-1833* (Londra: Bryan Edwards Press, 1927), 16; Planters' and Merchants' Resolution Concerning Import of Cotton Wool from the United States, 1813, Official Papers of First Earl of Liverpool, Add. Mss. 38252 içinde 78, Manuscript Collections, Liverpool Papers, British Library; John Gladstone, *Letters Addressed to the Right Honourable The Earl of Clancarty, President of the Board of Trade, on the Inexpediency of Permitting the Importation of Cotton Wool from the United States During the Present War* (Londra: J. M. Richardson, 1813), 7. Amalendu Guha, "Raw Cotton of Western India: 1750-1850", *Indian Economic and Social History Review* 9 (January 1972): 25.
39. U.S. Treasury Department Report, 1836, s. 16, alıntılayan Barbosa, "Cotton in 19th Century Brazil", 150; ayrıca *bkz.* Rothman, "The Expansion of Slavery in the Deep South", 15. Barbara Jeanne Fields, "The Advent of Capitalist Agriculture: The New South in a Bourgeois World", Thavolia Glymph, ed., *Essays on the Postbellum Southern Economy* (Arlington: Texas A & M University Press, 1985) içinde, 77; Wright, *The Political Economy of the Cotton South*, 13; Scherer, *Cotton as a World Power*, 150; *The Proceedings of the Agricultural Convention of the State Agricultural Society of South Carolina: From 1839 to 1845—Inclusive* (Columbia, SC: Summer & Carroll, 1846), 322; Rohit T. Aggarwala, "Domestic Networks as a Basis for New York City's Rise to Pre-eminence, 1780-1812" (19 Haziran 2004 tarihinde Fransa'nın Le Creusot kentinde düzenlenmiş İş Tarihi Konferansı'nda sunulmuş yayımlanmamış metin), 21; Michael Hovland, "The Cotton Ginnings Reports Program at the Bureau of the Census", *Agricultural History*

68 (Spring 1994): 147; Bruchey, *Cotton and the Growth of the American Economy*, 2.

40. Halle, *Baumwollproduktion und Pflanzungswirtschaft*, viii; *Organization of the Cotton Power: Communication of the President* (Macon, GA: Lewis B. Andrews Book and Job Printer, 1858), 7; *American Cotton Planter* 1 (January 1853): 11.
41. *Bkz.* Immanuel Wallerstein, "American Slavery and the Capitalist World-Economy", *American Journal of Sociology* 81 (March 1976): 1208; Francis Carnac Brown, *Free Trade and the Cotton Question with Reference to India* (Londra: Effingham Wilson, 1848), 43; Copy of a Memorial Respecting the Levant Trade to the Right Honourable the Board of Privy Council for Trade and Foreign Plantations, Proceedings of the Manchester Chamber of Commerce, February 9, 1825, tarihli toplantı, M8/2/1, Proceedings of the Manchester Chamber of Commerce, 1821-27, Archives of the Manchester Chamber of Commerce, Manchester Archives and Local Studies, Manchester içinde; *The Proceedings of the Agricultural Convention of the State Agricultural Society of South Carolina*, 323.
42. İsmi okunamayan bir kişi tarafından "Sayın efendim"e (eski bir Ticaret Kurulu başkanına) yazılmış bir mektup, Liverpool, 16 Haziran 1828, Document f255, Huskisson Papers, Manuscript Collections içinde, British Library, Londra; "Memorial of the Directors of the Chamber of Commerceand Manufactures Established by Royal Charter in the City of Glasgow, 15 December1838", *Official Papers Connected with the Improved Cultivation of Cotton* (Calcutta: G. H. Huttmann, 1839) içinde, 6, 8; A Cotton Spinner, *India Our Hope; Or, Remarks Uponour Supply of Cotton* (Manchester: J. Clarke, 1844), 13; Mann, *The Cotton Trade of Great Britain*, 56; Mac Culloch, alıntı *Bremer Handelsblatt* 1 (1851): 5.
43. A Cotton Spinner, *India Our Hope*, 5; J. G. Collins, *An Essay in Favour of the Colonialization of the North and North-West Provinces of India, with Regard to the Question of Increased Cotton Supply and its Bearing on the Slave Trade* (Londra: W. H. Allen & Co., n.d., c. 1859), 35; John Gunn Collins, *Scinde & The Punjab: The Gems of India in Respect to Their Past and Unparalleled Capabilities of Supplanting the Slave States of America in the Cotton Markets of the World, or, An Appeal to the English Nation on Behalf of Its Great Cotton Interest, Threatened with Inadequate Supplies*

of the Raw Material (Manchester: A. Ireland, 1858), 10; bu savların bir özeti için *bkz. Bremer Handelsblatt*, August 8, 1857, 281.

44. Baring Brothers Liverpool'dan Baring Brothers Londra'ya, Liverpool, 22 Ekim 1835, HC3.35,2, House Correspondence içinde, ING Baring Archive, London; bu mesele için ayrıca *bkz.* Schoen, *The Fragile Fabric of Union*, 1-10.
45. A Cotton Spinner, *The Safety of Britain and the Suppression of Slavery: A Letter to the Right Hon. Sir Robert Peel on the Importance of an Improved Supply of Cotton from India* (Londra: Simpkin, Marshall, 1845), 3, 4; A Cotton Spinner, *India Our Hope*, 6; Brown, *Free Trade and the Cotton Question*, 44; Collins, *Scinde & The Punjab*, 5; Anonymous, *The Cotton Trade of India: Quaere: Can India Not Supply England with Cotton?* (Londra: Spottiswoode, 1839); Committee of Commerce and Agriculture of the Royal Asiatic Society, *On the Cultivation of Cotton in India* (Londra: Harrison & Co., 1840); John Forbes Royle, *Essay on the Productive Resources of India* (Londra: Wm. H. Allen, 1840); Tench Coxe to Robert Livingston, June 10, 1802, Papers of Tench Coxe, Correspondence and General Papers içinde, Haziran 1802, Film A 201, reel 74, Historical Society of Pennsylvania.
46. Örneğin *bkz.* Ministere de la Marine et des Colonies to the Secretaire d'Etat del'Interieur, Paris, January 27, 1819; Societe d'Encouragement pour l'Industrie Nationaleto Secretaire d'Etat de l'Interieur, Paris, October 17, 1821, in F12-2196, "Machinea egrainer le coton", Archives Nationales, Paris; A Cotton Spinner, *India Our Hope*,15; An Indian Civil Servant, *Usurers and Ryots, Being an Answer to the Question "Why Does Not India Produce More Cotton?"* (Londra: Smith, Elder & Co, 1856); Collins, *Scinde & The Punjab*, 5; Anonymous, *The Cotton Trade of India*; Committee of Commerce and Agriculture of the Royal Asiatic Society, *On the Cultivation of Cotton in India*; Royle, *Essay on the Productive Resources of India*, 314; J. Chapman, *The Cotton and Commerce of India* (Londra: John Chapman, 1851).
47. Örneğin *bkz. Report from the Select Committee on the Growth of Cotton in India*, House of Commons, Parliamentary Papers, 1847-48, vol. IX; *The Sixteenth Annual Report of the Board of Directors of the Chamber of Commerce and Manufactures at Manchester for the Year 1836* (Manchester: Henry Smith, 1837), 13; *The Thirty-Sixth Annual Report of the Board of Directors of the Chamber of Commerce and Manufacturesat Manchester for the Year 1856* (Manchester: James Collins, 1857), 34;

ayrıca *bkz. The Seventeenth Annual Report of the Board of Directors of the Chamber of Commerce and Manufactures at Manchester for the Year 1836* (Manchester: Henry Smith, 1838), 17; Resolution Passed at the Meeting of the Board of Directors, Manchester Commercial Association, November 13, 1845, M8, 7/1, Manchester Commercial Association Papers, Manchester Archives and Local Studies, Manchester. Diğer baskılar hakkında *bkz.* Copy of Letter of John Peel, Manchester Commercial Association, to the Chairman of the Court of Directors of the Honourable East India Company, Manchester, March 1, 1848, Home Department, Revenue Branch içinde, October 28, 1849, Nos. 3/4, National Archives of India, New Delhi içinde; Thomas Bazley to Thomas Baring, Manchester, September 9, 1857, House Correspondence içinde, NP 6.3.1., Thomas Bazley, ING Baring Archive, Londra.

48. Arthur W. Silver, *Manchester Man and Indian Cotton, 1847-1872* (Manchester: Manchester University Press, 1966), 58; "Memorial of the Manchester Chamber of Commerce, dated December 1838" ve "Memorial of the Directors of the Chamber of Commerce and Manufactures Established by Royal Charter in the City of Glasgow, 15 December 1838", *Official Papers Connected with the Improved Cultivation of Cotton*, 6, 8, 10 içinde; Mann, *The Cotton Trade of Great Britain*, 62; *Karl Marx, Karl Marx on Colonialism and Modernization* (Garden City, NJ: Doubleday, 1968), 100-101.
49. Silver, *Manchester Men and Indian Cotton*, 61.
50. *The Thirty-Sixth Annual Report of the Board of Directors*, 13, 31-45; *bkz. The Thirty-Eighth Annual Report of the Board of Directors of the Chamber of Commerce and Manufactures at Manchester for the Year 1858* (Manchester: James Collins, 1859), 14-43; *The Thirty-Seventh Annual Report of the Board of Directors of the Chamber of Commerce and Manufactures at Manchester for the Year 1857* (Manchester: James Collins,1858), 11-12. Manchester Cotton Supply Association için *bkz.* Cotton Supply Association, *Report of an Important Meeting Held at Manchester May 21, 1857* (Manchester: Galt, Kerruish & Kirby, 1857), 2.
51. Örneğin *bkz. Report from the Select Committee on the Growth of Cotton in India*, House of Commons, iii; *Asiatic Journal and Monthly Register*, New Series, 30 (September-December 1839): 304; Mann, *The Cotton Trade of Great Britain*, 65; Committee of Commerce and Agriculture of the Royal Asiatic Society, *On the Cultivation of Cotton in India*, 17; Guha, "Raw Cotton of Western India", 2.

52. Silver, *Manchester Man and Indian Cotton*, 31, 34; Guha, "Raw Cotton of Western India", 5, 33; Frederic Wakeman Jr., "The Canton Trade and the Opium War", John K. Fairbank, ed., *The Cambridge History of China*, vol. 10, part 1 (Cambridge: Cambridge University Press, 1978), 171. *De Bow's Review* 1 (April 1846), s. 295-96. Aynı zamanda *bkz.* Sucheta Mazumdar, *Sugar and Society in China: Peasants, Technology and the World Market* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1998), 105-6.
53. *Calcutta Review*: "Bombay Cottons and Indian Railways", *Calcutta Review* 26 (June 1850): 331; M. L. Dantwala, *A Hundred Years of Indian Cotton* (Bombay: East India Cotton Association, 1947), 45-46; ayrıca *bkz.* K. L. Tuteja, "Agricultural Technology in Gujarat: A Study of Exotic Seed and Saw Gins, 1800-50", *Indian Historical Review* 17, nos. 1-3 (1990-91): 136-51; J. G. Medicott, *Cotton Hand-Book for Bengal* (Calcutta: Savielle & Cranenburgh, 1862), 296; "Cotton in Southern Mahratta Country, Agency for the Purchase of Cotton Established", Compilation Volume 27/355, 1831, Compilation No. 395, Revenue Department, Maharashtra State Archive, Mumbai; Vice President, Metcalfe, tarafından tutulan zabıt, 3 Mart 1831, Revenue Department, Revenue Branch içinde, "A", July 1831, No. 69/74, Part B, National Archives of India içinde, New Delhi; Home Department, Revenue Branch, G.G. August 1839, No. 1/4, National Archives of India içinde, New Delhi; alıntılayan Silver, *Manchester Man and Indian Cotton*, 74; Hindistan'ın pamuk ihracatını artırmak için şirket tarafından başka önlemler için *bkz.* Royle, *On the Culture and Commerce of Cotton*, 86-90.
54. Örneğin *bkz.* Territorial Department, Revenue—Cotton to Thomas Williamson, Secretary to Government, June 21, 1830, 43/324/1830, Compilations, Revenue Department, Maharashtra State Archive içinde, Mumbai; "Abstract of the Replies of Local Authorities to the Board's Circular of 21st February 1848 Calling for Certain Information Relative to the Cultivation of Cotton in India and Required by the Honourable Court of Directors", Home Department, Revenue Branch, December 2, 1848, Nos. 10-18, National Archives of India içinde, New Delhi; ayrıca *bkz.* "Prospects of Cotton Cultivation in the Saugor and Narbadda Territories in the Nizam's Dominions", August 12, 1848, No. 3-11, National Archives of India, New Delhi; "Capabilities of the Bombay Presidency for Supplying Cotton in

the Event of an Increased Demand from Europe", March 1, 1850, Revenue Branch, Home Department, National Archives of India, New Delhi; Revenue Department, Compilation Volume 6/413,1832, Compilation No. 62, Cotton Experimental Farm., Guzerat, Maharashtra State Archive; *bkz.* Revenue Department, Compilation Volume 10/478, 1833, Compilation No. 5, Cotton Experimental Farm., Guzerat, Maharashtra State Archive, Mumbai; *Asiatic Journal and Monthly Register* New Series, 21 (September-December 1836):220; 22 (January-April 1837): 234 ve 38 (1842): 371; Tuteja, "Agricultural Technology in Gujarat": 137; Committee of Commerce and Agriculture of the Royal Asiatic Society, *On the Cultivation of Cotton in India*, 15.

55. Örneğin *bkz.* "Cotton Cultivation Under the Superintendence of the American Cotton Planters N.W. Provinces, Bombay and Madras", January 17, 1842, No. 13-17, Revenue Department, Home Department, National Archives of India, W.W. Wood to East India Company, New Orleans, June 10, 1842, New Delhi; John MacFarquhar to East India Company, New Orleans, January 13, 1842, MSS EURC157, Two Letters dated 13 January and 10 June to the Directors of the East India Company, in Oriental and India Office Collection, British Library, Londra; Home Department, Revenue Branch, G.G. August 1839, No. 1/4, National Archives of India içinde, New Delhi; ayrıca *bkz.* Resolution dated September 21, 1841 by the Revenue Branch of the Government of India, Revenue Department, Revenue Branch, 21st September 1840, No. 1/3, National Archives of India; Letter by ? to T. H. Maddok, Territorial Department Revenue, Bombay, 10 February 1842, Revenue and Agriculture Department, Revenue Branch, February 28, 1842, No. 2-5 içinde, National Archives of India, New Delhi; Medicott, *Cotton Hand-Book for Bengal*, 305; *Asiatic Journal and Monthly Register* 36 (New Series) (September-December 1841): 343.
56. Silver, *Manchester Man and Indian Cotton*, 37-39; *Asiatic Journal and Monthly Register*, New Series, 35 (May-August 1841): 502; Gibbs, Broach, October 5, 1831, to Thomas Williamson, Esq., Secretary of Government, Maharashtra State Archives, Revenue Department, Compilations içinde Vol. 22/350, 1831; *Asiatic Journal and Monthly Register*, New Series, 39 (1842): 106; letter by ? to T. H. Maddok, Territorial Department Revenue, Bombay, 10 February 1842, Revenue and Agriculture Department, Revenue Branch, February 28, 1842, No. 2-5 içinde, National Archives of India, New Delhi; *Report of the*

Bombay Chamber of Commerce for the Year 1846-47 (Bombay: American Mission Press, 1847), 5.

57. Medicott, *Cotton Hand-Book for Bengal*, 320, 322, 323, 331, 340, 352, 366.
58. *Annual Report of the Transactions of the Bombay Chamber of Commerce for the Official Year 1840-41* (Bombay: Bombay Times and Journal of Commerce Press, 1841), 112-19; Manchester Commercial Association'dan John Peel'in Doğu Hindistan Şirketi Yönetim Kurulu'na mektubunun bir kopyası, Londra, 1 Mart 1848, Manchester Commercial Association, October 18, 1848, No. 3-4 içinde, Revenue Branch, Home Department, National Archives of India, New Delhi; Committee of Commerce and Agriculture of the Royal Asiatic Society, *On the Cultivation of Cotton in India*, 4.
59. East-India Company, *Reports and Documents Connected with the Proceedings of the East-India Company in Regard to the Culture and Manufacture of Cotton-Wool, Raw Silk and Indigo in India* (Londra: East-India Company, 1836); Reprinted letter of W. W. Bell, Collector's Office, Dharwar, 10 January 1850 to H. E. Goldsmid, Secretary of Government, Bombay, reprinted in *Report of the Bombay Chamber of Commerce for the Year 1849-50* (Bombay: American Mission Press, 1850), 26; Bombay Chamber of Commerce, *Annual Report of the Bombay Chamber of Commerce for the Official Year 1840-41*, 104.
60. Ellison, *The Cotton Trade*, 99; Revenue Department No. 4 of 1839, yeniden basıldığı kaynak *Official Papers Connected with the Improved Cultivation of Cotton*, 1, Asiatic Society of Bombay Library, Mumbai; *Annual Report of the Bombay Chamber of Commerce for the Year 1859/60* (Bombay: Bombay Gazette Press, 1860), xxviii.
61. Mann, *The Cotton Trade of Great Britain*, 70; C. W. Grant, *Bombay Cotton and Indian Railways* (Londra: Longman, Brown, Green and Longman, 1850), 9.
62. Tuteja, "Agricultural Technology in Gujarat",: "Replies to the Queries Proposed by the Government of India, given by [?] Viccajee, Regarding the Cotton Trade in the Nizam's Country", Home Department, Revenue Branch, August 12, 1848, No. 3-11, s. 167, National Archives of India, New Delhi; Report from Kaira Collector to Revenue Department, Neriad, March 22, 1823, Revenue Department, Compilations Vol. 8/60, 1823 içinde, Maharashtra State Archives, Mumbai.

63. Tuteja, "Agricultural Technology in Gujarat", 147, 150; Chartles Lurh'ün (?) Bakan Thomas Williamson'a 21 Şubat 1831 tarihli mektubu, Bombay, Revenue Department, Compilations Vol. 22/350, 1831, Maharashtra State Archives içinde; örn. *bkz. Report from the Select Committee on the Growth of Cotton in India*, House of Commons, 5; Tuteja, "Agricultural Technology in Gujarat."
64. Yerli tüccarların pamuğu yetiştiricilerden alıp nasıl piyasaya getirdiklerinin ayrıntılı bir incelemesi için *bkz.* Cotton Trade in Bombay, 1811, Despatches to Bombay, E4/1027 içinde, s. 135-47, Oriental and India Office Collection, British Library, Londra. Ayrıca *bkz.* Marika Vicziany, "Bombay Merchants and Structural Changes in the Export Community, 1850 to 1880", *Economy and Society: Essays in Indian Economic and Social History* (Delhi: Oxford University Press, 1979), 63-196; Marika Vicziany, *The Cotton Trade and the Commercial Development of Bombay, 1855-75* (Londra: University of London Press, 1975), özellikle 170-71; Dantwala, *A Hundred Years of Indian Cotton*, 37; Bombay Chamber of Commerce, *Annual Report of the Bombay Chamber of Commerce for the Official Year 1840-41*, 111.
65. *Annual Report of the Bombay Chamber of Commerce for the Year 1846-47* (Bombay: American Mission Press, 1847), 7; Committee of Commerce and Agriculture of the Royal Asiatic Society, *On the Cultivation of Cotton in India*, 4; *Annual Report of the Bombay Chamber of Commerce for the Year 1849-50* (Bombay: American Mission Press, 1850), 7; Bombay Chamber of Commerce, *Annual Report of the Bombay Chamber of Commerce for the Official Year 1840-41*, 110-11; Captain M. Taylor to Colonel Low, Reports on District of Sharapoor, Sharapoor, June 23, 1848, "Prospects of Cotton Cultivation in the Saugor and Narbadda Territories in the Nizam's Dominions", August 12, 1848, No. 3-11 içinde, Revenue Branch, Home Department, National Archives of India, New Delhi; *Report from the Select Committee on the Growth of Cotton in India*, House of Commons, v.
66. Bombay Chamber of Commerce, *Annual Report of the Bombay Chamber of Commerce for the Official Year 1840-41*, 104, 107; Copy of letter from C. W. Martin, Superintendent Cotton Farm in Gujerat, Broach, November 1830 to William Stubbs, Esq.,Principal Collector, Surat, Revenue Department, Compilations Vol. 22/350, 1831, in Maharahstra State Archives, Mumbai. Ayrıca *bkz.* Martin to Stubbs, 1st

October 1831, Revenue Department, Compilations Vol. 22/350, 1831, Maharashtra State Archives, Mumbai.

67. Peely, Acting Commercial Resident, Northern Factories, 21 July 1831, to Charles Norris, Esq., Civil Secretary to Government, Bombay, Revenue Department, Compilations Vol. 22/350, 1831, Maharashtra State Archives; Committee of Commerce and Agriculture of the Royal Asiatic Society, *On the Cultivation of Cotton in India*,13; Letter by H. A. Harrison, 1st Assistant Collector, Ootacmund, October 14, 1832 to L. R. Reid, Esq., Secretary to Government, Bombay, Compilations Vol. 7/412,1832, Maharashtra State Archives; "Cotton Farms, Proceedings respecting the formation of ... in the Vicinity of Jails", Compilation No. 118, MaharashtraState Archives, Mumbai; Copy of letter of T. H. Balier (?), Collector, Dharwar, 19th August 1825 to William Chaplin, Esq., Commissioner, Poona, Commercial Department, Compilations Volume 26, 1835, "Consultation Cotton Investment", Maharashtra State Archives, Mumbai; Hindistan'da köleliğe ilişkin uzun tartışmalar için *bkz. Asiatic Journal and Monthly Register*, New Series, 15 (September-December1834): 81-90; Factory Records, Dacca, G 15, 21 (1779), Oriental and India Office Collections, British Library, Londra.
68. Dacca Komisyonu üyesi J. Dunbar'ın Gelirler İdaresi'nden Sudder'a 27 Eylül 1848 tarihli mektubu, Home Department, Revenue Branch, December 2, 1848, Nos. 10-18, National Archives of India, New Delhi.
69. E. R. J. Owen, *Cotton and the Egyptian Economy, 1820-1914: A Study in Trade and Development* (Oxford: Clarendon Press, 1969), 12. George R. Gliddon, *A Memoir on the Cotton of Egypt* (Londra: James Madden & Co., 1841), 11.
70. Owen, *Cotton and the Egyptian Economy*, 28-29, 32, 47; Gliddon, *A Memoir on the Cotton of Egypt*; "Commerce of Egypt", *Hunt's Merchants' Magazine and Commercial Review* 8 (January 1843): 17 içinde; John Bowring, "Report on Egypt and Candia", Great Britain, Parliamentary Papers, 1840, vol. XXI, 19 içinde; Christos Hadziiossifm, "La Colonie Grecque en Egypte, 1833-1836" (doktora tezi, Sorbonne, 1980), 111; John Bowring, "Report on Egypt and Candia (1840)", Owen, *Cotton and the Egyptian Economy* içinde, 318.
71. Owen, *Cotton and the Egyptian Economy*, 36-37, 40.

72. "Commerce of Egypt", 22; Owen, *Cotton and the Egyptian Economy*, 34; Table 1, "Volume, Value and Price of Egyptian Cotton Exports, 1821-1837", 45; Table 5, "Volume,Value and Price of Egyptian Cotton Exports, 1838-1859", 73.
73. Yaklaşık 1823'ten 1840'a. Robert Levy, *Histoire economique de l'industrie cotonniere en Alsace: Etude de sociologie descriptive* (Paris: F. Alcan, 1912), 58; Copy of a Memorial Respecting the Levant Trade to the Right Honourable The Board of Privy Council for Trade and Foreign Plantations, Proceedings of the Manchester Chamber of Commerce, 9 Şubat 1825 tarihli toplantı, M8/2/1, Proceedings of the Manchester Chamber of Commerce, 1821-27, Archives of the Manchester Chamber of Commerce, Manchester Archives and Local Studies, Manchester.
74. *Bremer Handelsblatt* (1853), alıntılayan Ludwig Beutin, *Von 3 Ballen zum Weltmarkt: Kleine Bremer Baumwollchronik, 1788-1872* (Bremen: Verlag Franz Leuwer, 1934), 25; Philip McMichael, "Slavery in Capitalism", 327.
75. Thomas Ellison, *A Hand-Book of the Cotton Trade, or, A Glance at the Past History, Present Condition and the Future Prospects of the Cotton Commerce of the World* (Londra: Longman, Brown, Green, Longmans and Roberts, 1858), 96.
76. Albert Feuerwerker, "Handicraft and Manufactured Cotton Textiles in China, 1871-1910", *Journal of Economic History* 30 (June 1970): 340; Kang Chao, *The Development of Cotton Textile Production in China* (Cambridge, MA: Harvard University Press,1977), 4-13; Robert Fortune, *Three Years' Wanderings in the Northern Provinces of China, Including a Visit to the Tea, Silk and Cotton Countries, With an Account of the Agriculture and Horticulture of the Chinese, New Plants, etc.* (Londra: John Murray,1847), 272-73; Koh Sung Jae, *Stages of Industrial Development in Asia: A Comparative History of the Cotton Industry in Japan, India, China and Korea* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1966), 28, 38, 45; William B. Hauser, *Economic Institutional Change in Tokugawa Japan: Osaka and the Kinai Cotton Trade* (Cambridge: Cambridge University Press, 1974), 59, 117-20; Hameeda Hossain, *The Company of Weavers of Bengal: The East India Company and the Organization of Textile Production in Bengal, 1750-1813* (Delhi: Oxford University Press, 1988), 28.

77. Karen Wigen, The Making of a Japanese Periphery, 1750-1920 (Berkeley: University of California Press, 1995); Tench Coxe, *An Addition, of December 1818, to the Memoir, of February and August 1817, on the Subject of the Cotton Culture, the Cotton Commerce and the Cotton Manufacture of the United States, etc.* (Philadelphia: n.p., 1818), 3; "Extracts and Abstract of a letter from W. Dunbar, Officiating Commissioner of Revenue in the Dacca Division, to Lord B. of [?], dated Dacca, May 2, 1844", MSSEUR F 78, 44, Wood Papers, Oriental and India Office Collection içinde, British Library, Londra.

6- Sanayi Kapitalizmi Kanatlanıyor

1. Burke hakkında biyografik bilgiler için *bkz. National Cyclopaedia of American Biography*, vol. 20 (New York: James T. White, 1929), 79. Baranda için *bkz.* "Pedro Sainz de Baranda", *Enciclopedia Yucatanense*, vol. 7 (Ciudad de Mexico, D. F.: Edicion oficial del Gobierno de Yucatan, 1977) içinde, 51-67; John L. Stevens, *Incidents of Travel in Yucatan*, vol. 2 (New York: Harper & Brothers, 1843), 329.
2. Stephens, *Incidents*, 330; Howard F. Cline, "The 'Aurora Yucateca' and the Spirit of Enterprise in Yucatan, 1821-1847", *Hispanic American Historical Review* 27, no.1 (February 1947): 39-44; *Enciclopedia Yucatanense*, vol. 7, 61-62. Aynı zamanda *bkz.* Othon Banos Ramirez, *Sociedad, estructura agraria estado en Yucatan* (Merida: Universidad Autonoma de Yucatan, 1990), 24.
3. Gisela Müller, "Die Entstehung und Entwicklung der Wiesentaler Textilindustrie bis zum Jahre 1945" (doktora tezi, Basel Üniversitesi, 1965), 35, 36; Richard Dietsche, "Die industrielle Entwicklung des Wiesentales bis zum Jahre 1870" (doktora tezi, Basel Üniversitesi, 1937), 16, 18, 30, 34, 37; Walter Bodmer, *Die Entwicklungder schweizerischen Textilwirtschaft im Rahmen der ubrigen Industrien und Wirtschaftszweige* (Zurich: Verlag Berichthaus, 1960), 226.
4. Dietsche, "Die industrielle Entwicklung", 18, 20, 21, 34, 47, 48, 61, 76; Friedrich Deher, *Staufen und der obere Breisgau: Chronik einer Landschaft* (Karlsruhe: Verlag G. Braun, 1967), 191-92; Eberhard Gothein, *Wirtschaftsgeschichte des Schwarzwaldesund der angrenzenden Landschaften* (Strassburg: Karl J. Truebner, 1892), 754; Muller, "Die Entstehung und Entwicklung", 33, 47; Hugo Ott, "Der Schwarzwald: Diewirtschaftliche Entwicklung seit dem ausgehenden 18. Jahrhundert", Franz Quarthal, ed., *Zwischen Schwarzwald und Schwabischer*

Alb: Das Land am oberen Neckar (Sigmaringen: Thorbecke, 1984) içinde, 399.

5. Arthur L. Dunham, "The Development of the Cotton Industry in France and the Anglo-French Treaty of Commerce of 1860", *Economic History Review* 1, no. 2 (January 1928): 282; Gerhard Adelmann, *Die Baumwollgewebe Nordwestdeutschlands und der westlichen Nachbarlander beim Ubergang von der vorindustriellen zur fruhindustriellen Zeit, 1750-1815* (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2001), 76; R. M. R. Dehn, *The German Cotton Industry* (Manchester: Manchester University Press, 1913), 3; J.K. J. Thomson, *A Distinctive Industrialization: Cotton in Barcelona, 1728-1832* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 248; J. Dhondt, "The Cotton Industry at Ghent During the French Regime", F. Crouzet, W. H. Chaloner ve W. M. Stern,eds., Essays in *European Economic History, 1789-1914* (Londra: Edward Arnold,1969) içinde, 18; Georg Meerwein, "Die Entwicklung der Chemnitzer bezw. Sachsischen Baumwollspinnerei von 1789-1879" (doktora tezi, Heidelberg Üniversitesi, 1914), 19; Rudolf Forberger, *Die industrielle Revolution in Sachsen 1800-1861, Bd. 1, zweiter Halbband: Die Revolution der Produktirkrafte in Sachsen 1800-1830. Ubersichtenzur Fabrikentwicklung* (Berlin: Akademie-Verlag, 1982), 14; Albert Tanner, "The Cotton Industry of Eastern Switzerland, 1750-1914: From Proto-industry to Factoryand Cottage Industry", *Textile History* 23, no. 2 (1992): 139; Wolfgang Muller, "Die Textilindustrie des Raumes Puebla (Mexiko) im 19. Jahrhundert" (doktora tezi, Bonn Üniversitesi, 1977), 144; E. R. J. Owen, *Cotton and the Egyptian Economy,1820-1914: A Study in Trade and Development* (Oxford: Clarendon Press, 1969), 23-24.
6. Britanyalı imalatçıların bu yayılma ile ilgili endişeleri konusunda *bkz. The Sixteenth Annual Report of the Board of Directors of the Chamber of Commerce and Manufactures at Manchester for the Year 1836 Made to the Annual General Meeting of the Members, held February 13th 1837* (Manchester: Henry Smith, 1837), 13.
7. Sydney Pollard sanayileşmenin ulusal değil bölgesel olduğunu vurgular. *Bkz.* Sydney Pollard, *Peaceful Conquest: The Industrialization of Europe, 1760-1970* (New York: Oxford University Press, 1981); aynı zamanda *bkz.* Joel Mokyr, *Industrialization in the Low Countries, 1795-1850* (New Haven, CT: Yale University Press, 1976), 26, 28.

8. Günter Kirchhain, "Das Wachstum der deutschen Baumwollindustrie im 19. Jahrhundert: Eine historische Modellstudie zur empirischen Wachstumsforschung" (doktora tezi, Münster Üniversitesi, 1973), 30, 41; Francisco Mariano Nipho, *Estafeta de Londres* (Madrid: n.p., 1770), 44, alıntılayan Pierre Vilar, *La Catalognedans l'Espagne moderne: Recherches sur le fondements economiques des structures nationales*, vol. 2 (Paris: S.E.V.P.E.N., 1962), 10; Pavel A. Khromov, *Ekonomika Rusii Perioda Promyshlennogo Kapitalizma* (Moscow: 1963), 80; Howard F. Cline, "Spirit of Enterprise in Yucatan", Lewis Hanke, ed., *History of Latin American Civilization*, vol. 2 (Londra: Methuen, 1969) içinde, 133; Adelmann, *Die Baumwollgewebe Nordwestdeutschlands*, 153; Dunham, "The Development of the Cotton Industry", 288; B. M. Biucchi, "Switzerland, 1700-1914", Carlo M. Cipolla, ed., *The Fontana Economic History of Europe*, vol. 4, part 2 (Glasgow: Collins, 1977) içinde, 634; Robert Levy, *Histoire economique de l'industrie cotonniere en Alsace* (Paris: Felix Alcan, 1912), 87, 89; United States Census Bureau, *Manufactures of the United States in 1860; Compiled from the Original Returns of the Eighth Census under the Direction of the Secretary of the Interior* (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1865), xvii; Ronald Bailey, "The Slave(ry) Trade and the Development of Capitalism in the United States: The Textile Industry in New England", Joseph E. Inikori ve Stanley L. Engerman, edl., *The Atlantic Slave Trade: Effects on Economies, Societies and Peoples in Africa, the Americas and Europe* (Durham, NC: Duke University Press, 1992) içinde, 221.
9. Bodmer, *Die Entwicklung der schweizerischen Textilwirtschaft*, 281.
10. Dhondt, "The Cotton Industry at Ghent", 15; Muller, "Die Textilindustrie des Raumes", 33; Max Hamburger, "Standortgeschichte der deutschen Baumwoll-Industrie" (doktora tezi, Heidelberg Üniversitesi, 1911), 19; Wallace Daniel, "Entrepreneurship and the Russian Textile Industry: From Peter the Great to Catherine the Great", *Russian Review* 54, no. 1 (January 1995): 1-25; Levy, *Histoire economique*, s. 1 ve sonrası; Bodmer, *Die Entwicklung der schweizerischen Textilwirtschaft*, 181-203.
11. Adelmann, *Die Baumwollgewebe Nordwestdeutschlands*, 16, 54; Maurice Levy Leboyer, *Les banques europeennes et l'industrialisation internationale dans la premiere moitie duXIXe siecle* (Paris: [Faculte des Lettres et Sciences Humaines de Paris], 1964); Dhondt, "The Cotton Industry

at Ghent", 16; William L. Blackwell, *The Beginnings of Russian Industrialization, 1800-1860* (Princeton: Princeton University Press, 1968), 44; M. V. Konotopov vdl. *Istoriia Otechestvennoi tekstil noi Promyshlennosti* (Moscow, 1992), 94, 96. Bu sürecin Alsas'taki ayrıntıları için *bkz.* Raymond Oberle, "La siecle deslumieres et les debuts de l'industrialisation", George Livet ve Raymond Oberle, eds., *Histoire de Mulhouse des origines a nos jours* (Strasbourg: Istra, 1977) içinde, 127. PaulLeuilliot, "L'essor economique du XIXe siecle et les transformations de la cite", Livet ve Oberle, edl., *Histoire de Mulhouse* içinde, 182.

12. Proto sanayileşme kavramı için *bkz.* P. Kriedte, H. Medick and J. Schlumbohm, *Industrialization Before Industrialization: Rural Industry in the Genesis of Capitalism* (New York: Cambridge University Press, 1981); Meerwein, "Die Entwicklungder Chemnitzer", 17-18; Thomson, *A Distinctive Industrialization,* 13.
13. Albert Tanner, *Spulen, Weben, Sticken: Die Industrialisierung in Appenzell Ausserrhoden* (Zurich: Juris Druck, 1982), 8, 19; Bodmer, *Die Entwicklung der schweizerischen Textilwirtschaft,* 231; John Bowring, *Bericht an das Englische Parlament über den Handel, die Fabriken und Gewerbe der Schweiz* (Zurich: Orell, Fuessli und Compagnie, 1837), 37.
14. Shepard B. Clough, *The Economic History of Modern Italy* (New York: Columbia University Press, 1964), 62; Thomson, *A Distinctive Industrialization,* 12; Adelmann, *Die Baumwollgewebe Nordwestdeutschlands,* 49. *Obrajes* konusunda önemli bir eser olarak *bkz.* Richard J. Salvucci, *Textiles and Capitalism in Mexico: An Economic History of the Obrajes, 1539-1840* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1987); Müller, "Die Textilindustrie des Raumes Puebla", 34.
15. Meerwein, "Die Entwicklung der Chemnitzer", 18.
16. Bodmer, *Die Entwicklung der schweizerischen Textilwirtschaft,* 279, 339; Thomson, *A Distinctive Industrialization,* 208; Levy, *Histoire economique,* 1 ve sonrası, 14-52; Roger Portal, "Muscovite Industrialists: The Cotton Sector, 1861-1914, Blackwell, ed., *Russian Economic Development* içinde, 174.
17. Barbara M. Tucker, *Samuel Slater and the Origins of the American Textile Industry, 1790-1860* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1984), 52, 97.

18. William Holmes'den James Holmes'e, Kingston, March 10, 1813, Folder 49, John Holmes Papers, Manuscripts and Archives Division içinde, New York Public Library, NewYork.
19. Meerwein, "Die Entwicklung der Chemnitzer", 32; *Enciclopedia Yucatanense*, vol. 7, 62. Nitelikli işçilerin yıllık ücretleri için *bkz.* Michael P. Costeloe, *The Central Republic in Mexico, 1835-1846: Hombres de Bien in the Age of Santa Anna* (New York: Cambridge University Press, 1993), 108. Hau, *L'industrialisation de l'Alsace*, 328, 330, 340.
20. Robert F. Dalzell, *Enterprising Elite: The Boston Associates and the World They Made* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1987), 27. Bu döviz kuru şu kaynaktandır: Patrick Kelly, *The Universal Cambist and Commercial Instructor: Being a General Treatise on Exchange, Including Monies, Coins, Weights and Measures of All Trading Nations and Their Colonies*, vol. 1 (Londra: Lackington, Allen and Co. [vdl.], 1811), 12; Thomas Dublin, "Rural Putting-Out Work in Early Nineteenth-Century New England: Women and the Transition to Capitalism in the Countryside", *New England Quarterly* 64, no. 4 (December 1, 1991): 536-37. Eski kölelerin anlattıklarının analizi için *bkz.* "Ex-Slave Narratives: Lowell Cloth", erişim 12 Ağustos 2013, http://library.uml.edu/clh/All/Lowcl.htm; Pierre Gervais, "The Cotton 'Factory' in a Pre-industrial Economy: An Exploration of the Boston Manufacturing Company, 1815-1820" (yazarın elinde bulunan, yayımlanmamış metin, 2003), 3; Peter Temin, "Product Quality and Vertical Integration in the Early Cotton Textile Industry", *Journal of Economic History* 48, no. 4 (December 1988): 897; Ronald Bailey, "The Other Side of Slavery: Black Labor, Cotton and Textile Industrialization in Great Britain and the United States", *Agricultural History* 68, no. 2 (İlkbahar, 1994): 45, 49.
21. Hau, *L'industrialisation de l'Alsace*, 335-38; Heinrich Herkner, *Die oberelsassische Baumwollindustrie und ihre Arbeiter* (Strassburg: K. J. Trubner, 1887), 92; Pierre-Alain Wavre, "Swiss Investments in Italy from the XVIIIth to the XXth Century", *Journal of European Economic History* 17, no. 1 (Spring 1988), 86-87; Thomson, *A Distinctive Industrialization*, 7, 117; Muller, "Die Textilindustrie des Raumes Puebla", 225, 244.
22. M. L. Gavlin, *Iz istorii rossiiskogo predprinimatel stva: dinastii a Knopov: nauchnoanaliticheskii obzor* (Moskova: INION AN SSSR, 1995), 12, 14, 16, 19, 21, 29 ve sonrası, 36; Blackwell, *The Beginnings*, 241.

23. Hau, *L'industrialisation de l'Alsace*, 388; Paulette Teissonniere-Jestin, "Itineraire social d'une grande famille mulhousienne: Les Schlumberger de 1830 a 1930" (doktora tezi, Limoges Üniversitesi, 1982), 129, 149, *Bulletin de la Societe Industrielle de Mulhouse* 1 (1828); *Bulletin de la Societe Industrielle de Mulhouse* 2 (1829); *Bulletin de la Societe Industrielle de Mulhouse* 22 (1832): 113-36; David Allen Harvey, *Constructing Class and Nationality in Alsace, 1830-1945* (Dekalb: Northern Illinois University Press,2001), 49.
24. Adelmann, *Die Baumwollgewebe Nordwestdeutschlands*, 67.
25. Wright Armitage to Enoch Armitage, Dukinfield, April 16, 1817, Armitage Papers, Manuscripts and Archives Division, New York Public Library, New York; aynı zamanda *bkz.* the 1795 letters in the Papers of McConnel & Kennedy, record group MCK, box2/1/1; Letterbook, 1805-1810, record group MCK, box 2/2/3; Letterbook, May 1814 to September 1816, record group MCK, box 2/2/5; Consignments Book, 1809-1829, record group MCK, box 3/3/11; Buchanan, Mann & Co. to McConnel & Kennedy, Calcutta, November 3, 1824, record group MCK, box 2/1/30, hepsi Papers of McConnel & Kennedy içinde, John Rylands Library, Manchester; William Radcliffe, *Origin of the New System of Manufacture Commonly Called "Power-loom Weaving" and the Purposes for which this System was Invented and Brought into Use* (Stockport: J. Lomax, 1828), 131. McConnel & Kennedy'nin 1825 yılındaki tüm yazışmalarının analizi için *bkz.* McConnel & Kennedy Papers, Record Group MCK/2, Rylands Library, Manchester; D. A. Farnie, *John Rylands of Manchester* (Manchester: John Rylands University Library of Manchester, 1993), 5, 10, 13. Aynı zamanda *bkz.* Memorial Book for John Rylands, 1888, Manchester, Record Group JRL/2/2, Archive of Rylands & Sons Ltd., John Rylands Library, Manchester.
26. Yarn Delivery Book, 1836-38, record group MCK, box 3/3/12, Papers of McConnel & Kennedy, John Rylands Library, Manchester. Stanley Chapman, *Merchant Enterprise in Britain: From the Industrial Revolution to World War I* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 62, 69 ve sonrası, 92, 109, 113, 133, 136, 139, 164, 168, 173, 176; Bill Williams, *The Making of Manchester Jewry, 1740-1875* (Manchester: Manchester University Press, 1976), 81. Farnie, *John Rylands*, 4; *British Packet and Argentine News*, February 9, 1850, August 3, 1850; Vera Blinn Reber, *British Mercantile Houses in Buenos Aires, 1810-1880*

(Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979), 58, 59; Carlos Newland, "Exports and Terms of Trade in Argentina, 1811-1870", *Bulletin of Latin American Research* 17, no. 3 (1998): 409-16; D. C. M. Platt, *Latin America and British Trade, 1806-1914* (Londra: Adam & Charles Black, 1972), 15, 39; H. S. Ferns, "Investment and Trade Between Britain and Argentina in the Nineteenth Century", *Economic History Review*, New Series, 3, no. 2 (1950): 207, 210; Blankenhagen & Gethen to Hugh Dallas, London, November 18, 1818, file 003/1-1/24, Dallas Papers, Bancode la Provincia de Buenos Aires, Archivo y Museo Historicos, Buenos Aires. Aynı zamanda *bkz.* R. F. Alexander to Hugh Dallas, Glasgow, March 19, 1819, aynı yerde. Bazı tüccarlar Dallas'a da yazmış ve kendilerinden sevkiyat kabul edip etmeyeceğini sormuştu; *bkz.* örneğin Baggott y Par to Hugh Dallas, Liverpool, April 2, 1821, *age.*; Dallas Papers, file 003/1-1/13; King & Morrison to Hugh Dallas, Glasgow, April 25, 1819, Blankenhagen & Gethen to Hugh Dallas içinde, Londra, November 18, 1818.

27. D. C. M. Platt, *Latin America and British Trade*, 39, 42, 51; Eugene W. Ridings, "Business Associationalism, the Legitimation of Enterprise and the Emergence of a Business Elite in Nineteenth-Century Brazil", *Business History Review* 63, no. 4 (Winter, 1989): 758; Stanley J. Stein, *The Brazilian Cotton Manufacture: Textile Enterprise in an Underdeveloped Area, 1850-1950* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1957), 8-9, 14.
28. Bodmer, *Die Entwicklung der schweizerischen Textilwirtschaft*, 231, 276, 281; Adelmann, *Die Baumwollgewebe Nordwestdeutschlands*, 58; Dehn, *The German Cotton Industry*, 3.
29. *Bkz.* Warren C. Scoville, "Spread of Techniques: Minority Migrations and the Diffusion of Technology", *Journal of Economic History* 11, no. 4 (1951): 347-60; Adelmann, *Die Baumwollgewebe Nordwestdeutschlands*, 72; Dunham, "The Development of the Cotton Industry", 283; Jack A. Goldstone, "Gender, Work and Culture: Why the Industrial Revolution Came Early to England but Late to China", *Sociological Perspectives* 39, no. 1 (Spring, 1996): 2.
30. W. O. Henderson, *Britain and Industrial Europe, 1750-1870: Studies in British Influence on the Industrial Revolution in Western Europe* (Liverpool: Liverpool University Press, 1954), 4, 7, 102, 267; Kristine Bruland, *British Technology and European Industrialization: The Norwegian Textile Industry in the Mid-Nineteenth Century* (NewYork: Camb-

ridge University Press, 1989), 3, 14; David J. Jeremy, *Damming the Flood: British Government Efforts to Check the Outflow of Technicians and Machinery, 1780-1843* (Boston: Harvard Business School Press, 1977), 32-33; Jan Dhont and Marinette Bruwier, "The Low Countries, 1700-1914", Cipolla, ed., *The Fontana Economic History of Europe*, vol. 4, part 1, içinde 348; Adelmann, *Die Baumwollgewebe Nordwestdeutschlands*, 77, 127; David J. Jeremy, *Transatlantic Industrial Revolution: The Diffusion of Textile Technology Between Britain and America, 1790-1830* (North Andoverand Cambridge, MA: Merrimack Valley Textile Museum/MIT Press, 1981), 17; David Landes, *The Unbound Prometheus: Technological Change and Industrial Development in Western Europe from 1750 to the Present* (Cambridge: Cambridge University Press, 1969), 148; Rondo Cameron, "The Diffusion of Technology as a Problem in Economic History", *Economic Geography* 51, no. 3 (July 1975): 221; John Macgregor, *The Commercial and Financial Legislation of Europe and North America* (Londra: Henry Hooper, 1841), 290.

31. Dominique Barjot, "Les entrepreneurs de Normandie, du Maine et de l'Anjou al'epoque du Second Empire", *Annales de Normandie* 38, no. 2-3 (May-July 1988):99-103; Henderson, *Britain and Industrial Europe*, 12, 28; Paul Leuilliot, "L'essor economique du XIXe siecle et les transformations de la cite", Livet ve Oberle, edl., *Histoire de Mulhouse* içinde, 184. *Bkz.* Camille Koechlin, Cahier des notes faites en Angleterre 1831, 667 Ko 22 I, Collection Koechlin, Bibliotheque, Musee de l'Impression sur Etoffes, Mulhouse, France.
32. Bodmer, *Die Entwicklung der schweizerischen Textilwirtschaft*, 276-77; Thomson, *A Distinctive Industrialization*, 249; Henderson, *Britain and Industrial Europe*, 142, 194-95; Andrea Komlosy, "Austria and Czechoslovakia: The Habsburg Monarchy and Its Successor States", Lex Heerma van Voss, Els Hiemstra-Kuperus ve Elisevan Nederveen Meerkerk, edl., *The Ashgate Companion to the History of Textile Workers, 1650-2000* (Burlington, VT: Ashgate, 2010) içinde, 53.
33. Muller, "Die Textilindustrie des Raumes Puebla", 108, 109, 237; Jeremy, *Transatlantic Industrial Revolution*, 5, 6, 77, 78; Dalzell, *Enterprising Elite*; Jeremy, *Transatlantic Industrial Revolution*, 41; Bruland, *British Technology*, 18.
34. Bodmer, *Die Entwicklung der schweizerischen Textilwirtschaft*, 278; Meerwein, "Die Entwicklung", 25; Cameron, "The Diffusion of Technology", 220; Hau, *L'industrialisation de l'Alsace*, 366-70, 403 ve sonrası;

Bernard Volger ve Michel Hau, *Historie economique de l'Alsace: Croissance, crises, innovations: Vingt siecles de developpement regional* (Strasbourg: Editions la nuee bleue, 1997), 146 ve sonrası; Dave Pretty, "The Cotton Textile Industry in Russia and the Soviet Union", Van Voss vdl., edl., *The Ashgate Companion to the History of Textile Workers* içinde, 424; J. K. J. Thomson, "Explaining the 'Take-off' of the Catalan Cotton Industry", *Economic History Review* 58, no. 4 (November 2005): 727; Letter of Delegates of the Junta de Comercio, legajo 23, no. 21, fos. 6-11, Biblioteca de Catalunya, Barselona; Herkner, *Die oberelsässische Baumwollindustrie*, 72 ve sonrası; Melvin T. Copeland, *The Cotton Manufacturing Industry of the United States* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1917), 9, 69, 70.

35. Mokyr, *Industrialization in the Low Countries*, 39; Adelmann, *Die Baumwollgewebe Nordwestdeutschlands*, 89-90; Meerwein, "Die Entwicklung", 21; Konotopov vdl., *Istoriia*, 79, 92; Lars K. Christensen, "Denmark: The Textile Industry and the Forming of Modern Industrial", Van Voss vdl., edl., *The Ashgate Companion to the History of Textile Workers* içinde, 144; Alexander Hamilton, "Report on the Subject of Manufactures, December 5, 1971", Alexander Hamilton, *Writings* (New York: Library of America, 2001) içinde, 647-734. Samuel Rezneck, "The Rise and Early Development of Industrial Consciousness in the United States, 1760-1830", *Journal of Economic and Business History* 4 (1932): 784-811; Müller, "Die Textilindustrie des Raumes Puebla", 41.
36. Adelmann, *Die Baumwollgewebe Nordwestdeutschlands*, 67; Herkner, *Die oberelsassische Baumwollindustrie*, 92, 95; Hau, *L'industrialisation de l'Alsace*, 209 ve sonrası; Oberle, "La siecle des lumieres", 164; Meerwein, "Die Entwicklung", 23, 28, 37, 68 .
37. Bodmer, *Die Entwicklung der schweizerischen Textilwirtschaft*, 278; Tanner, *Spulen, Weben, Sticken*, 24, 33, 44.
38. Douglas A. Irwin ve Peter Termin, "The Antebellum Tariff on Cotton Textiles Revisited", *Journal of Economic History* 61, no. 3 (September 2001): 795; U. S. Department of the Treasury, Letter from the Secretary of the Treasury, "Cultivation, Manufacture and Foreign Trade of Cotton", March 4, 1836, Doc. No. 146, Treasury Department, House of Representatives, 24th Congress, 1st Session (Washington, D.C.: Blaire & Rives, Printers, 1836); Jeremy, *Transatlantic Industrial Revolution*, 96; Mary B. Rose, *The Gregs of Quarry Bank Mill:*

The Rise and Decline of a Family Firm, 1750-1914 (New York: Cambridge University Press, 1986), 46.

39. Wright Armitage to Rev. Benjamin Goodier, Dunkinfield, March 2, 1817, Box 1, Armitage Family Papers, Special Collections içinde, New York Public Library, New York.
40. Temin, "Product Quality", 898; Dunham, "The Development of the Cotton Industry", 281; Meerwein, "Die Entwicklung", 43; United States Department of State, *Report in the Commercial Relations of the United States with Foreign Nations: Comparative Tariffs; Tabular Statements of the Domestic Exports of the United States; Duties on Importation of the Staple or Principal Production of the United States into Foreign Countries* (Washington, D.C.: Gales and Seaton, 1842), 534-35.
41. Paul Leuilliot, "L'essor economique du XIXe siecle et les transformations de la cite", Livet ve Oberle, edl., *Histoire de Mulhouse* içinde, 190; Dietsche, "Die industrielle Entwicklung", 56-57; Meerwein, "Die Entwicklung", 47, 51-52. For the importance of tariffs aynı zamanda *bkz.* R. Dehn, *The German Cotton Industry*, 4; Kirchhain, "Das Wachstum", 185; Friedrich List, *National System of Political Economy* (New York: Longmans, Green and Co., 1904), 169; Angel Smith vdl., "Spain", in Van Voss vdl., *The Ashgate Companion to the History of Textile Workers*, 455. United States Department of State, *Report in the Commercial Relations of the United States with Foreign Nations*, 534-35.
42. Temin, "Product Quality", 897, 898; Irwin and Termin, "The Antebellum Tariff", 780-89, 796. Hannah Josephson, *The Golden Threads: New England Mill Girls and Magnates* (New York: Russell & Russell, 1949), 30. "Boston Associates"in Hint Pamuklu ithalatındaki rolü hakkında *bkz.* James Fichter, "Indian Textiles and American Industrialization, 1790-1820" (yazarın elinde bulunan yayımlanmamış metin, GEHN Conference, Padua Üniversitesi, November 17-19, 2005).
43. Müller, "Die Textilindustrie des Raumes Puebla", 14, 16, 31, 35, 39, 43, 45, 48, 55; Rafael Dobado Gonzales, Aurora Gomez Galvarriato and Jefferey G. Williamson,"Globalization, De-industrialization and Mexican Exceptionalism, 1750-1879",National Bureau of Economic Research Working Paper No. 12316, June 2006, 5, 12,13, 15, 35, 36, 40; aynı zamanda *bkz.* Colin M. Lewis, "Cotton Textiles and Labour-Intensive Industrialization Since 1825" (yazarın elinde bulunan yayımlanmamış metin, Global Economic History Network Conference, Osaka, December 16-18, 2004); Estebande Antunano, *Memoria*

breve de la industria manufacturera de Mexico, desde el anode 1821 hasta el presente (Puebla: Oficina del Hospital de S. Pedro, 1835); Esteban de Antunano to Senor D. Carlos Bustamente, Puebla, December 4, 1836, Esteban de Antunano, *Breve memoria del estado que guarda la fabrica de hildaos dealgodon Constancia Mexicana y la industria de este ramo* (Puebla: Oficinia des Hospitalde San Pedro, 1837) içinde yeniden basılmış hali, 4; David W. Walker, *Kinship, Business and Politics: The Martinez del Rio Family in Mexico, 1824-1867* (Austin: University of Texas Press, 1986), 138; Camera de Disputados, *Dictamen de la Comision de Industria, sobre la prohibicion dehilaza y ejidos de algodon* (1835).

44. David W. Walker, *Kinship, Business and Politics: The Martinez del Rio Family in Mexico, 1824-1867* (Austin: University of Texas Press, 1986), 149, 151, 162; Gonzales, Galvarriato ve Williamson, "Globalization", 41. Hindistan ile ilgili rakamlar 1887 yılına ait.
45. J. Thomson, *A Distinctive Industrialization*, 204; Daniel, "Entrepreneurship and the Russian Textile Industry", 8; W. Lochmueller, *Zur Entwicklung der Baumwollindustrie in Deutschland* (Jena: Gustav Fischer, 1906), 17; Hans-Werner Hahn, *Die industrielle Revolution in Deutschland* (Munich: R. Oldenbourg, 1998), 27. Devletlerin Avrupa sanayileşmesi üzerindeki etkilerinin bir araştırması için *bkz.* Barry Supple, "The State and the Industrial Revolution, 1700-1914", Carlo M. Cipolla, ed., *The Fontana Economic History of Europe*, vol. 3 (Glasgow: Collins, 1977) içinde, 301-57.
46. J. Thomson, *A Distinctive Industrialization*, 270; Jordi Nadal, "Spain, 1830-1914", Carlo M. Cipolla, ed., *The Fontana Economic History of Europe* içinde, vol. 4, part 2, 607; Smith vdl., "Spain", Van Voss vdl., *The Ashgate Companion to the History of Textile Workers* içinde, 453.
47. Thompson, "Explaining", 711-17.
48. Thomson, *A Distinctive Industrialization*, 274-75, 299; James Clayburn La Force Jr., *The Development of the Spanish Textile Industry, 1750-1800* (Berkeley: University of California Press, 1965), 16; Jordi Nadal, "Spain, 1830-1914", Cipolla, *The Fontana Economic History of Europe* içinde, vol. 4, part 2, 608.
49. Edward Baines, *History of the Cotton Manufacture in Great Britain* (Londra: H. Fisher, R. Fisher and P. Jackson, 1835), 525; Wilma Pugh, "Calonne's 'New Deal,'" *Journal of Modern History* 11, no. 3 (1939): 289-312; Francois-Joseph Ruggiu, "India and the Reshaping of the French Colonial Policy, 1759-1789", *Itinerario* 35 içinde, no. 2

(August 2011): 25-43; Alfons van der Kraan, "The Birth of the Dutch Cotton Industry, 1830-1840", Douglas A. Farnie ve David J. Jeremy, edl., *The Fibre that Changed the World: The Cotton Industry in International Perspective, 1600-1990s* (Oxford: Oxford University Press, 2004) içinde, 285; Jan Luiten van Zanden and Arthurvan Riel, *The Strictures of Inheritance: The Dutch Economy in the Nineteenth Century* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2004), 39-40; Mokyr, *Industry* 32, 103,105, 107, 108.

50. Mokyr, *Industry*, 31, 34-35; Dhont ve Bruwier, "The Low Countries, 1700-1914", 358-59.
51. Bodmer, *Die Entwicklung der schweizerischen Textilwirtschaft*, 290, 344-46; Bowring, *Bericht an das Englische Parlament*, 4. Tanner, "The Cotton Industry of Eastern Switzerland",150. Dehn, *The German Cotton Industry*, 18; Dietrich Ebeling vdl., "The German Wool and Cotton Industry from the Sixteenth to the Twentieth Century", Van Voss vdl., *The Ashgate Companionto the History of Textile Workers* içinde, 208.
52. Mary Jo Maynes, "Gender, Labor and Globalization in Historical Perspective: European Spinsters in the International Textile Industry, 1750-1900", *Journal of Women's History* 15, no. 4 (Winter 2004): 48.
53. Chapman, *The Cotton Industry*, 22; C. H. Lee, "The Cotton Textile Industry", Roy Church, ed., *The Dynamics of Victorian Business: Problems and Perspectives to the 1870s* (Londra: George Allen & Unwin, 1980) içinde, 161; Adelmann, *Die Baumwollgewebe Nordwestdeutschlands*, 153; Dunham, "The Development of the Cotton Industry", 288; Richard Leslie Hills, *Power from Steam: A History of the Stationary Steam Engine* (New York: Cambridge University Press, 1989), 117. Bu rakamlar asla kesin değildir ve sadece yaklaşık olarak verilmiştir. Chapman, *The Cotton Industry*, 29; Anthony Howe, *The Cotton Masters, 1830-1860* (New York: Clarendon Press, 1984), 6; *The Thirty-Fifth Annual Report of the Board of Directors of the Chamber of Commerce and Manufactures at Manchester, for the Year 1855* (Manchester: James Collins, 1856), 15.
54. Joseph E. Inikori, *Africans and the Industrial Revolution in England: A Study in International Trade and Economic Development* (New York: Cambridge University Press, 2002), 436; P. K. O'Brien and S. L. Engerman, "Exports and the Growth of the British Economy from

the Glorious Revolution to the Peace of Amiens", Barbara Solow, ed., *Slavery and the Rise of the Atlantic System* (New York: Cambridge University Press, 1991) içinde, 184, 188; Lee, "The Cotton Textile Industry", 165; Lars G. Sandberg, "Movements in the Quality of British Cotton Textile Exports", *Journal of Economic History* 28, no. 1 (March 1968): 15-19; Manchester Commercial Association Minutes, 1845-1858, record group /7/1, Manchester Archives and Library, Manchester.

55. Bu tez için *bkz.* Jeremy Adelman, "Non-European Origins of European Revolutions" (yazarın elinde bulunan yayımlanmamış metin, Making Europe: The Global Origins of the Old World Conference, Freiburg, 2010), 25.
56. Afaf Lutfi Al-Sayyid Marsot, *Egypt in the Reign of Muhammad Ali* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984), 162; Robert L. Tignor, *Egyptian Textiles and British Capital, 1930-1956* (Cairo: American University in Cairo Press, 1989), 9; Joel Beinin, "Egyptian Textile Workers: From Craft Artisans Facing European Competition to Proletarians Contending with the State", Van Voss vdl., *The Ashgate Companionto the History of Textile Workers* içinde, 174.
57. Tignor, *Egyptian Textiles*, 9; Marsot, *Egypt*, *166; Owen, Cotton and the Egyptian Economy*, 23-24.
58. Jean Batou, "Muhammad-Ali's Egypt, 1805-1848: A Command Economy in the 19th Century?" Jean Batou, ed., *Between Development and Underdevelopment: The Precocious Attempts at Industrialization of the Periphery, 1800-1870* (Geneva: Librairie Droz, 1991) içinde, 187; Owen, *Cotton and the Egyptian Economy*, 44.
59. Marsot, *Egypt*, 171, 181. Colonel Campbell, Her Britannic Majesty's Agent and Consul-General in Egypt to John Bowring, Cairo, January 18, 1838, John Bowring, *Report on Egypt and Candia* (Londra: Her Majesty's Stationery Office, 1840) içinde yeniden basılmış haliyle, 186; Batou, "Muhammad-Ali's Egypt", 181, 185, 199; Ausland (1831), 1016.
60. Marsot, *Egypt*, 171; Colonel Campbell, Her Britannic Majesty's Agent and Consul-General in Egypt to John Bowring, Cairo, January 18, 1838, Bowring, *Report on Egypt* içinde yeniden basılmış haliyle, 35; *Asiatic Journal and Monthly Register for British and Foreign India, China and Australia*, New Series, 4 (March 1831): 133.

61. *Asiatic Journal and Monthly Register for British and Foreign India, China and Australia*, New Series, 5 (May-August 1831): 62; *Asiatic Journal and Monthly Register for British and Foreign India, China and Australia*, New Series, 4 (April 1831): 179, *Indian Gazette*'nin 5 Ekim 1830 tarihli sayısında yer alan bir makaleden alıntı.
62. Rapport a Son Altesse Mehemet Ali, Vice Roi d'Egypt, sur la Filature et le Tissage du Cotton, par Jules Poulain, 78, Add. Mss. 37466, Egyptian State Papers, 1838-1849, Manuscript Division, British Library, Londra.
63. Marsot, *Egypt*, 169, 184; Beinin, "Egyptian Textile Workers", 177.
64. Batou, "Muhammad-Ali's Egypt", 182, 201-2; *Historical Dictionary of Egypt*, 3. bas. (Lanham, MD: Scarecrow Press, 2003), 388; Marsot, *Egypt*, 177; Tignor, *Egyptian Textiles*, 8; Beinin, "Egyptian Textile Workers", 178; Joel Beinin, "Egyptian Textile Workers: From Craft Artisans Facing European Competition to Proletarians Contending with the State", (yayımlanmamış metin, Textile Conference IISH, November 2004), 6.
65. John Dickinson ve Robert Delson, "Enterprise Under Colonialism: A Study of Pioneer Industrialization in Brazil, 1700-1830", akademik çalışma metni, Institute of Latin American Studies, University of Liverpool, 1991), özellikle, 52; aynı zamanda *bkz.* Hercuclano Gomes Mathias, *Algodaono Brasil* (Rio de Janeiro: Index Editoria, 1988), 67, 83; Maria Regina ve Ciparrone Mello, *A industrializacao do algodao em Sao Paulo* (Sao Paulo: Editoria Perspectiva, 1983), 23; Stein, *The Brazilian Cotton Manufacture*, 2, 4, 20-21; Roberta Marx Delson,"Brazil: The Origin of the Textile Industry", Van Voss vdl., *The Ashgate Companion to the History of Textile Workers* içinde, 75, 77, 934; Gonzales, Galvarriato and Williamson, "Globalization", 17.
66. Stein, *The Brazilian Cotton Manufacture*, 15.
67. Stein, *The Brazilian Cotton Manufacture*, 7, 13; Eugene W. Ridings Jr., "The Merchant Elite and the Development of Brazil: The Case of Bahia During the Empire", *Journal of Interamerican Studies and World Affairs* 15, no. 3 (August 1973): 336, 337,342-45.
68. Stein, *The Brazilian Cotton Manufacture*, 5-6, 51-52; Ridings Jr., "The Merchant Elite and the Development of Brazil", 344.
69. W. A. Graham Clark, *Cotton Goods in Latin America: Part 1, Cuba, Mexico and Central America: Transmitted to Congress in Compliance with*

the Act of March 4, 1909 Authorizing Investigations of Trade Conditions Abroad (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1909), 9.

70. *Bkz.* Michael Gagnon, *Transition to an Industrial South: Athens, Georgia, 1830-1870* (Baton Rouge: Lousiana State University Press, 2012); Broadus Mitchell, *The Rise of Cotton Mills in the South* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1921), 21. Friends of Domestic Industry, Reports of the Committees of the Friends of Domestic Industry, assembled at New York, Octber 31, 1831 (1831), 9-47.
71. Richard Roberts, "West Africa and the Pondicherry Textile Industry", *Indian Economic and Social History Review* 31, no. 2 (June 1994): 142-45, 151, 153, 158; Tirthankar Roy, "The Long Globalization and Textile Producers in India", Van Voss vdl., *The Ashgate Companion to the History of Textile Workers* içinde, 266; Dwijendra Tripathi, *Historical Roots of Industrial Entrepreneurship in India and Japan: A Comparative Interpretation* (New Delhi: Manohar, 1997), 104, 105.
72. Howard F. Cline, "The Spirit of Enterprise in Yucatan", 138; Jorge Munoz Gonzalez,*Valladolid: 450 Anos de Luz* (Valladolid: Ayuntamiento de Valladolid, 1993), 40, Ramirez, *Sociedad, estructura agraria*, 35.
73. Dale W. Tomich, *Through the Prism of Slavery* (Lanham, MD: Rowman & Littefield, 2004), 70.
74. İlkel birikim hakkında *bkz.* Rosa Luxemburg, *The Accumulation of Capital* (New Haven: Yale University Press, 1951), bölüm 26.

7- Sınai İşgücü Seferberliği

1. "Fragen eines lesenden Arbeiters", çeviren M. Hamburger, *Bertolt Brecht: Poems, 1913-1956,* (New York ve Londra: Methuen, 1976).
2. "The Longford", March 9, 2009, http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=823790, erişim 8 Ağustos 2013; Ellen Hootton'un vakası şurada belgelenmiştir: House of Commons Parliamentary Papers, First Report of the Central Board of His Majesty's Commissioners for Inquiring into the Employment of Children in Factories, 1833, xx, D.i, s. 103-15. Tarihi de şu kaynakta incelenmiştir: Douglas A. Galbi, "Through the Eyes in the Storm: Aspects of the Personal History of Women Workers in the Industrial Revolution", *Social History* 21, no. 2 (1996): 142-59.
3. Maurice Dobb, *Studies in the Development of Capitalism* (New York: International Publishers, 1964), 272-73.

4. Mike Williams ve D. A. Farnie, *Cotton Mills in Greater Manchester* (Preston, UK: Carnegie, 1992), 236; Stanley D. Chapman, *The Early Factory Masters: The Transition to the Factory System in the Midlands Textile Industry* (Newton Abbot, Devon, UK: David & Charles, 1967), 170.
5. Leone Levi, "On the Cotton Trade and Manufacture, as Affected by the Civil War in America", *Journal of the Statistical Society of London* 26, no. 8 (March 1863): 26.
6. Mary B. Rose, *Networks and Business Values: The British and American Cotton Industries Since 1750* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 30; Gunter Kirchhain, "Das Wachstum der Deutschen Baumwollindustrie im 19. Jahrhundert: Eine Historische Modellstudie zur Empirischen Wachstumsforschung" (doktora tezi, Münster Üniversitesi, 1973), 73; Gerhard Adelmann, "Zur regionalen Differenzierung der Baumwoll- und Seidenverarbeitung und der Textilen Spezialfertigungen Deutschlands, 1846-1907", Hans Pohl, ed., *Gewerbe und Industrielandschaftenvom Spatmittelalter bis ins 20. Jahrhundert* (Stuttgart: Franz Steiner, 1986) içinde, 293; ayrıca *bkz.* Hans-Ulrich Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, vol. 2 (Munich: Verlag C. H. Beck, 1987), 92; Michel Hau, *L'industrialisation de l'Alsace, 1803-1939* (Strasbourg: Association des Publications pres les Universites de Strasbourg, 1987), 89; Jean-Francois Bergier, *Histoire economique de la Suisse* (Lausanne: Payot, 1984), 192. Letter from the Secretary of the Treasury, Cultivation, Manufacture and Foreign Trade of Cotton, March 4, 1836, Doc. No. 146, Treasury Department, House of Representatives, 24th Congress, 1st Session, Levi Woodbury, *Woodbury's Tables and Notes on the Cultivation, Manufacture and Foreign Trade of Cotton* (Washington, D.C.: Printed by Blaire & Rives, 1836) içinde, 51. On Russia, *bkz.* A. Khromov, *Ekonomicheskoe razvitie Rossii v XIX-XX Vekah: 1800-1917* (Moscow: Gos. Izd. Politicheskoi Literatury, 1950), 32; Dave Pretty, "The Cotton Textile Industry in Russia and the Soviet Union", Lex Heerma van Voss, Els Hiemstra-Kuperus ve Elise van Nederveen Meerkerk, edl., *The Ashgate Companion to the History of Textile Workers, 1650-2000* (Burlington, VT: Ashgate, 2010) içinde, 425, 428; Michael Jansen, *De industriele ontwikkeling in Nederland 1800-1850* (Amsterdam: NEHA, 1999), 149, 333-36; CBS, *Volkstelling 1849*, Elise van Nederveen Meerkerk'in tahminleri. İspanya için *bkz.* Angel Smith ve diğerleri, "Spain", Van

Voss vdl., edl., *The Ashgate Companion to the History of Textile Workers* içinde, 456; İspanya'nın tekstil sanayisinin yüzde 90'ından fazlası Katalonya'da bulunuyordu. J. K. J. Thomson, *A Distinctive Industrialization: Cotton in Barcelona, 1728-1832* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 262.

7. *Bkz.* Karl Polanyi, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time* (Boston: Beacon Press, 1957), 72; in chapter 6, Polanyi writes about land, labor and money as fictitious commodities.
8. Alıntılayan E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class* (New York: Vintage, 1966), 190; aynı zamanda *bkz.* S. D. Chapman, *The Cotton Industry in the Industrial Revolution* (Londra: Macmillan, 1972), 53.
9. Charles Tilly, "Did the Cake of Custom Break?" John M. Merriman, ed., *Consciousness and Class Experience in Nineteenth-Century Europe* (New York: Holmes & Meier Publishers, 1979) içinde; Eugen Weber, *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870-1914* (Stanford, CA: Stanford University Press 1976).
10. Robert J. Steinfeld, *Coercion, Contract and Free Labor in the Nineteenth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 20.
11. Steinfeld, *Coercion, Contract and Free Labor*, 47, 74-75, 317; "Gesetzesammlung für die Königlichen Preussischen Staaten, 1845", alıntılayan Steinfeld, *Coercion, Contract and Free Labor*, 245.
12. Marta Vicente, "Artisans and Work in a Barcelona Cotton Factory, 1770-1816", *International Review of Social History* 45 (2000): 3, 4, 12, 13, 18.
13. Employment Ledger for Dover Manufacturing Company (Dover, NH), Dover-Cocheco Collection, Baker Library, Harvard Business School, Cambridge, MA.
14. Benjamin Martin, *The Agony of Modernization: Labor and Industrialization in Spain* (Ithaca, NY: ILR Press, 1990), 21; Georg Meerwein, *Die Entwicklung der Chemnitzer bezw. Sachsischen Baumwollspinnerei von 1789-1879* (doktora tezi, Heidelberg Üniversitesi, 1914), 21; Walter Bodmer, *Die Entwicklung der Schweizerischen Textilwirtschaft im Rahmen der übrigen Industrien und Wirtschaftszweige* (Zurich: Verlag Berichthaus, 1960), 220, 224, 227; L. Dunham, "The Development of the Cotton Industry in France and the Anglo-French Treaty of Commerce of 1860", *Economic History Review* 1, no. 2 (January 1928): 286; Robert Levy, *Histoire economique del'industrie cotonniere en Alsace* (Pa-

ris: F. Alcan, 1912), s. 1 ve sonrası; David Allen Harvey, *Constructing Class and Nationality in Alsace, 1830-1945* (Dekalb: Northern Illinois University Press, 2001), 56; Thomson, *A Distinctive Industrialization*, 259.

15. Robert Marx Delson, "How Will We Get Our Workers? Ethnicity and Migration of Global Textile Workers", Van Voss vdl., edl., *The Ashgate Companion to the History of Textile Workers* içinde, 662, 665; G. Bischoff, "Guebwiller vers 1830: La vie economiqueet sociale d'une petite ville industrielle a la fin de la Restauration", *Annuaire de la Societe d'Histoire des Regions de Thann-Guebwiller* 7 (1965-1967): 64-74; Elise van Nederveen Meerkerk vdl., "The Netherlands", Van Voss vdl., edl., *The Ashgate Companion to the History of Textile Workers* içinde, 383; Joel Mokyr, *Industrialization in the Low Countries, 1795-1850* (New Haven, CT: Yale University Press, 1976), 38.
16. Bodmer, *Die Entwicklung der Schweizerischen Textilwirtschaft*, 295, 298; Delson, "How Will We Get Our Workers?", 652-53, 666-67; Erik Amburger, *Die Anwerbung ausländischer Fachkräfte für die Wirtschaft Russlands vom 15. bis ins 19. Jahrhundert* (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1968), 147.
17. Meeting of the Manchester Chamber of Commerce, 1st February 1826, Proceedings of the Manchester Chamber of Commerce, 1821-1827, Record Group M8, Box 2/1, Archives of the Manchester Chamber of Commerce, Manchester Archives and Local Studies, Manchester; Gary Saxonhouse and Gavin Wright, "Two Forms of Cheap Labor in Textile History", Gary Saxonhouse ve Gavin Wright, edl., *Technique, Spirit and Form in the Making of the Modern Economies: Essays in Honor of William N. Parker* (Greenwich, CT: JAI Press, 1984) içinde, 7; Robert F. Dalzell, *Enterprising Elite: The Boston Associates and the World They Made* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1987), 33.
18. Dover İşleme Şirketi'ne ilişkin bilgileri için *bkz.* Payroll Account Books, 1823-1824, Dover Manufacturing Company, Dover, New Hampshire, Cocheco Manufacturing Company Papers içinde, Baker Library, Harvard Business School, Cambridge, MA; Barbara M. Tucker, *Samuel Slater and the Origins of the American Textile Industry, 1790-1860* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1984), 139.
19. Carolyn Tuttle ve Simone Wegge, "The Role of Child Labor in Industrialization" (presentation, Economic History Seminar, Har-

vard University, April 2004), 21, 49; McConnel & Kennedy Papers, MCK/4/51, John Rylands Library, Manchester.

20. Terry Wyke, "Quarry Bank Mill, Styal, Cheschire", Revealing Histories, Remembering Slavery, erişim 21 Temmuz 2013, http://www.revealinghistories.org.uk/how-did-money-from-slavery-help-develop-greater-manchester/places/quarry-bankmill-styal-cheshire.html; Mary B. Rose, *The Gregs of Quarry Bank Mill: The Rise and Decline of a Family Firm, 1750-1914* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), 28, 31, 109-10; George Unwin, *Samuel Oldknow and the Arkwrights: The Industrial Revolution at Stockport and Marple* (Manchester: Manchester University Press, 1924), 170-71; *Edinburgh Review, or Critical Journal* 61, no. 124 (July 1835): 464.
21. Tuttle and Wegge, "The Role of Child Labor in Industrialization", Table 1A, Table 2, Table 3a; Gerhard Adelmann, *Die Baumwollgewebe Nordwestdeutschlands und der westlichen Nachbarländer beim Übergang von der vorindustriellen zur frühindustriellen Zeit, 1750-1815* (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2001), 96; M. V. Konotopov et. al., *Istorii a otechestvennoi tekstil noi promyshlennosti* (Moskova: Legprombytizdat, 1992), 97; Meerwein, *Die Entwicklung der Chemnitzer*, 35; M. M. Gutierrez, *Comercio libreo funesta teoria de la libertad economica absoluta* (Madrid: M. Calero, 1834); Wolfgang Müller, "Die Textilindustrie des Raumes Puebla (Mexiko) im 19. Jahrhundert" (doktora tezi, Bonn Üniversitesi, 1977), 279, 281; "Rapport de la commission chargeed'examiner la question relative a l'emploi des enfants dans les filatures de coton", *Bulletin de la Societe Industrielle de Mulhouse* (1837) içinde, 482, 493; Harvey, *Constructing Class and Nationality in Alsace*, 54; Marjatta Rahikainen, *Centuries of Child Labour: European Experiences from the Seventeenth to the Twentieth Century* (Hampshire, UK: Ashgate 2004), 133.
22. Maxine Berg, "What Difference Did Women's Work Make to the Industrial Revolution?" Pamela Sharpe, ed., *Women's Work: The English Experience* içinde, *1650-1914* (Londra: Arnold, 1998), 154, 158; Mary Jo Maynes, "Gender, Labor and Globalization in Historical Perspective: European Spinsters in the International Textile Industry, 1750-1900", *Journal of Women's History* 15, no. 4 (Winter 2004): 56; Payroll Account Books, 1823-1824, Dover Manufacturing Company, Dover, New Hampshire, Cocheco Manufacturing Company Papers, Baker Library, Harvard Business School, Cambridge, MA; Janet Hunter

and Helen Macnaughtan, "Gender and the Global Textile Industry", Van Voss vdl., edl., *The Ashgate Companion to the History of Textile Workers* içinde, 705.

23. Hunter ve Macnaughtan, "Gender and the Global Textile Industry", 705; Maynes,"Gender, Labor and Globalization in Historical Perspective", 51, 54; William Rathbone VI to William Rathbone V, Baltimore, May 13, 1841, Box IX.3.53-82, RP, Rathbone Papers içinde, Special Collections and Archives, University of Liverpool; William Rathbone VI to William Rathbone V, Boston, June 18, 1841, *agy*.
24. Hunter ve Macnaughtan, "Gender and the Global Textile Industry", 710, 715; Berg, "What Difference Did Women's Work Make to the Industrial Revolution?" 154, 158, 168.
25. Maynes, "Gender, Labor and Globalization in Historical Perspective", 55; Kenneth Pomeranz, "Cotton Textiles, Division of Labor and the Economic and Social Conditions of Women: A Preliminary Survey" (sunuş, Conference 5: Cotton Textiles, Global Economic History Network, Osaka, December 2004), 20; Jack A. Goldstone, "Gender, Work and Culture: Why the Industrial Revolution Came Early to England but Late to China", *Sociological Perspectives* 39, no. 1 (Spring 1996): 1-21; Philip C. C. Huang, *The Peasant Family and Rural Development in the Yangzi Delta, 1350-1988* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1990), 91, 110 ve sonrası.
26. J. Dhondt, "The Cotton Industry at Ghent During the French Regime", F. Crouzet, W. H. Chaloner ve W. M. Stern, edl., *Essays in European Economic History, 1789-1914* (Londra: Edward Arnold, 1969) içinde, 21; Wallace Daniel, "Entrepreneurship and the Russian Textile Industry: From Peter the Great to Catherine the Great", *Russian Review* 54 (January 1995): 7; I. D. Maulsby, Maryl and General Assembly, Joint Committee on the Penitentiary, *Testimony Taken Before the Joint Committee of the Legislature of Maryland, on the Penitentiary* (Annapolis, 1837), 31; Rebecca McLennan, *The Crisis of Imprisonment: Protest, Politics and the Making of the American Penal State, 1776-1941* (New York: Cambridge University Press, 2008), 66; Dave Pretty, "The Cotton Textile Industry in Russia and the Soviet Union" (sunuş, Textile Conference, International Institute of Social History, Amsterdam, November 2004), 7; M. L. Gavlin, *Iz istorii rossiiskogo predprinimatel stva: dinastii a Knopov: nauchnoanaliticheskii obzor* (Moskova: INION AN SSSR, 1995), 34-35; Wolfgang Müller,

"Die Textilindustrie des Raumes Puebla (Mexiko) im 19. Jahrhundert", 298-99; Max Hamburger, "Standortgeschichte der Deutschen Baumwollindustrie" (doktora tezi, Heidelberg Üniversitesi, 1911); Andrea Komlosy, "Austria and Czechoslavakia: The Habsburg Monarchy and Its Successor States", Van Voss vdl., edl., *The Ashgate Companion to the History of Textile Workers* içinde, 57.

27. Delson, "How Will We Get Our Workers?", 657-58, 660; "In our country", alıntılayan Stanley J. Stein, *The Brazilian Cotton Manufacture: Textile Enterprise in an Underdeveloped Area, 1850-1950* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1957), 51; Jacqueline Jones, *Labor of Love, Labor of Sorrow: Black Women, Work and the Family from Slavery to the Present* (New York: Basic Books, 1985), 30-31.
28. Delson, "How Will We Get Our Workers?" 655; Alek Viktorovich Koval chuk, *Manufakturnai a promyshlennost Moskvy vo vtoroi polovine XVIII veka: Tekstil noe proizvodstvo* (Moskova: Editorial URSS, 1999), 311. İşçileri fabrikada çalışmak üzere disipline etmenin genel ve etkili bir anlatımı için *bkz.* E. P. Thompson, "Time, Work-Discipline and Industrial Capitalism," *Past and Present* 38 (1967): 56-97; Time Book, Oldknow Papers, Record Group SO, Box 12/16, John Rylands Library, Manchester; Chapman, *The Cotton Industry in the Industrial Revolution*, 56.
29. Dietrich Ebeling vdl., *Die deutsche Woll- und Baumwollindustrie*, International Textile History Conference'te sunulan metin, Kasım 2004, 32. Harvey, *Constructing Class and Nationality in Alsace*, 59; Angel Smith vdl., "Spain", 460; Van Nederveen Meerkerk vdl., "The Netherlands", Van Voss vdl., edl., *The Ashgate Companion to the History of Textile Workers* içinde, 385; Marcel van der Linden, "Re-constructing the Origins of Modern Labor Management", *Labor History* 51 (November 2010): 509-22.
30. Ebeling vdl., "The German Wool and Cotton Industry from the Sixteenth to the Twentieth Century", 227; J. Norris to Robert Peel, Secretary of State, April 28, 1826, Manchester, Public Record Office, Home Office, Introduction of Power Looms: J. Norris, Manchester, enclosing a hand bill addressed to the COTTON SPINNERS of Manchester, 1826, May 6, HO 44/16, National Archives of the UK, Kew; Paul Huck, "Infant Mortality and Living Standards of English Workers During the Industrial Revolution", *Journal of Economic History* 55, no. 3 (September 1995): 547. Aynı zamanda *bkz.* Simon Szreter

ve Graham Mooney, "Urbanization, Mortality and the Standard of Living Debate: New Estimates of the Expectation of Life at Birth in Nineteenth-Century British Cities", *Economic History Review*, New Series, 51, no. 1 (February 1998): 84-112; Hans-Joachim Voth, "The Longest Years: New Estimates of Labor Input in England, 1760-1830", *Journal of Economic History* 61, no. 4 (December2001): 1065-82, alıntı 1065; Proceedings of 24 April 1822, 30 January 1823,23 April 1825, Proceedings of the Manchester Chamber of Commerce, 1821-1827, Record Group M8/2/1, Manchester Archives and Local Studies, Manchester. Seth Luther, *Address to the Working Men of New England, on the State of Education and on the Condition of the Producing Classes in Europe and America* (New York: George H. Evans, 1833), 11.

31. Jeff Horn, *The Path Not Taken: French Industrialization in the Age of Revolution, 1750-1830* (Cambridge, MA: MIT Press, 2006), 107, 109-10, 116, 120.
32. H. A. Turner, *Trade Union Growth Structure and Policy: A Comparative Study of the Cotton Unions* (Londra: George Allen & Unwin, 1962), 385-86; Andrew Charlesworth vdl., *Atlas of Industrial Protest in Britain, 1750-1985* (Basingstoke: Macmillan, 1996), 42-46.
33. Howard F. Cline, "The Aurora Yucateca and the Spirit of Enterprise in Yucatan, 1821-1847", *Hispanic American Historical Review* 27, no. 1 (1947): 30; Max Lemmenmeier, "Heimgewerbliche Bevölkerung und Fabrikarbeiterschaft in einem ländlichen Industriegebiet der Ostschweiz (Oberes Glattal) 1750-1910", Karl Ditt ve Sidney Pollard, edl., *Von der Heimarbeit in die Fabrik: Industrialisierung und Arbeiterschaft in Leinen- und Baumwollregionen Westeuropas während des 18. und 19. Jahrhunderts* (Paderborn: F. Schöningh, 1992) içinde, 410, 428 ve sonrası; Bodmer, *Die Entwicklung der Schweizerischen Textilwirtschaft*, 295-96; Van Nederveen Meerkerk vdl., "The Netherlands", 386.
34. John Holt, *General View of the Agriculture of the County of Lancashire* (Dublin: John Archer, 1795), 208.
35. E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class*; Horn, *The Path Not Taken*, 91, 95, 97-98. In France, one thousand out of twenty-five thousand water frameswere destroyed; John Brown, *A Memoir of Robert Blincoe, an Orphan Boy; Sent from the Workhouse of St. Pancras, London at Seven Years of Age to Endure the Horrors of a Cotton-Mill, Through His Infancy and Youth, with a Minute Detail of His*

Sufferings, Being the First Memoir of the Kind Published (Manchester: Bastıran ve yayımlayan J. Doherty, 37, Withy-Grove, 1832), 2.

36. Turner, *Trade Union Growth Structure and Policy*, 382-85; W. Foster to Robert Peel, July 13, 1826, Manchester, Home Office, Introduction of Power Looms: J. Norris, Manchester, enclosing a hand bill addressed to the COTTON SPINNERS of Manchester, 1826, May 6, HO 44/16, National Archives of the UK, Kew; Aaron Brenner vdl., edl., *The Encyclopedia of Strikes in American History* (Armonk, NY: M. E.Sharpe, 2011), xvii; Mary H. Blewett, "USA: Shifting Landscapes of Class, Culture, Gender, Race and Protest in the American Northeast and South", Van Voss vdl., edl., *The Ashgate Companion to the History of Textile Workers* içinde, 536; Angel Smith vdl., "Spain", 457; Edward Shorter and Charles Tilly, *Strikes in France, 1830-1968* (New York: Cambridge University Press, 1974), 195; Hunter ve Macnaughtan, "Genderand the Global Textile Industry", 721.
37. Steinfeld, *Coercion, Contract and Free Labor*, 245, 319.

8- Küreselleşmenin Oluşumu

1. Beiblatt, *Neue Bremer Zeitung* No. 6, 6 Ocak 1850, 1.
2. Henry S. Young, *Bygone Liverpool: Illustrated by Ninety-Seven Plates Reproduced from Original Paintings, Drawings, Manuscripts and Prints* (Liverpool: H. Young, 1913), 36; James Stonehouse, *Pictorial Liverpool: Its Annals, Commerce, Shipping, Institutions, Buildings, Sights, Excursions, & c. & c.: A New and Complete Hand-book for Resident, Visitor and Tourist* (England: H. Lacey, 1844?), 143. 1821'de, 3381 gemi limana yanaştı. *The Picture of Liverpool, or, Stranger's Guide* (Liverpool: Thomas Taylor, 1832), 31, 75. Liman işçilerinin faaliyetlerinin tarihi için *bkz.* Harold R. Hikins, *Building the Union: Studies on the Growth of the Workers' Movement, Merseyside, 1756-1967* (Liverpool: Toulouse Press for Liverpool Trades Council, 1973).
3. Graeme J. Milne, *Trade and Traders in Mid-Victorian Liverpool: Mercantile Business and the Making of a World Port* (Liverpool: Liverpool University Press, 2000), 29; Captain James Brown to James Croft, New Orleans, March 16, 1844, 387 MD başlıklı kayıtlar içinde, Letter book of Captain James Brown, 1843-1852, madde 48, Shipping Records of the Brown Family, Liverpool Records Office, Liverpool, UK; Captain James Brown to James Croft, New Orleans, October 18, 1844, *agy.*;

Captain James Brown to James Croft, New Orleans, March 16, 1844, *agy*.

4. Thomas Ellison, *The Cotton Trade of Great Britain: Including a History of the Liverpool Cotton Market and of the Liverpool Cotton Brokers' Association* (Londra: Effingham Wilson, 1886), 168-70, 172; Samuel Smith, *My Life-Work* (Londra: Hodder and Stoughton, 1902), 16; Henry Smithers, *Liverpool, Its Commerce, Statistics and Institutions: With a History of the Cotton Trade* (Liverpool: Thomas Kaye, 1825), 140; High Gawthrop, *Fraser's Guide to Liverpool* (Londra: W. Kent and Co., 1855), 212.
5. Vincent Nolte, *Fifty Years in Both Hemispheres or, Reminiscences of the Life of a Former Merchant* (New York: Redfield, 1854), 278; *De Bow's Review* 12 (February 1852): 123; *Merchants' Magazine and Commercial Review* 15 (1846): 537.
6. Franklin Elmore Papers, Library of Congress (RASP Ser. C, Pt. 2, reel 3).
7. John R. Killick, "The Cotton Operations of Alexander Brown and Sons in the Deep South, 1820-1860", *Journal of Southern History* 43 (May 1977): 169.
8. *Bkz.* Robin Pearson and David Richardson, "Networks, Institutional Innovation and Atlantic Trade before 1800", *Business History* 50, no. 6 (November 2008): 765; Annual Profit and Loss Accounts of John Tarleton, 920 TAR, Box 2, Liverpool Records Office, Liverpool; Annual Profit and Loss Accounts of Messrs. Tarleton and Backhouse, 920 TAR, Box 5, *age.*; Earle Collection, D/Earle/5/9, Merseyside Maritime Museum, Liverpool; Milne, *Trade and Traders in Mid-Victorian Liverpool*, 48.
9. Edward Roger John Owen, *Cotton and the Egyptian Economy, 1820-1914: A Study in Trade and Development* (Oxford: Clarendon Press, 1969), 34, 90; J. Forbes Royle, *On the Culture and Commerce of Cotton in India and Elsewhere: With an Account of the Experiments Made by the Hon. East India Company up to the Present Time* (Londra: Smith, Elder & Co., 1851), 80-81; Great Britain Board of Trade, *Statistical Abstract for the United Kingdom*, 1856-1870, 18th no. (Londra: Her Majesty's Stationery Office, 1871), 58-59; Jean Legoy, *Le peuple du Havre et son histoire: Du negoce a l'industrie, 1800-1914, le cadre de vie* (Saint-Etienne du Rouvray: EDIP, 1982), 256; Ellison, *The Cotton Trade of Great Britain*, Appendix: Table 2; 350, 448 pounds is converted from 3, 129

cwt (şu kaynağa göre 1 pound 112 cwt'ye eşittir: Elizabeth Boody Schumpeter, *English Overseas Trade Statistics, 1697-1808* (Oxford: Clarendon Press, 1968), 34). *Bkz.* Imports of Cotton, Piece Goods, Twist and Yarn in Calcutta 1833/34 to 1850/51, MSS EurF 78/44, Wood Papers içinde, Oriental and India Office Collection, British Library, Londra; Werner Baer, *The Brazilian Economy: Growth and Development* (Westport, CT:Praeger, 2001), 17; Patrick Verley, "Exportations et croissance economique dans la France des Annees 1860", *Annales* 43 (1988): 80; Leone Levi, "On the Cotton Trade and Manufacture, as Affected by the Civil War in America", *Journal of the Statistical Society of London* 26, no. 8 (March 1863): 32; Stanley Chapman, *Merchant Enterprise in Britain: From the Industrial Revolution to World War I* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 6; Douglas A. Irwin, "Exports of Selected Commodities: 1790-1989", Table Ee 569-589, Susan B. Carter vdl., edl., *Historical Statistics of the United States, Earliest Times to the Present: Millennial Edition* (New York: Cambridge University Press, 2006) içinde; Douglas A. Irwin, "Exports and Imports of Merchandise, Gold and Silver: 1790-2002", Table Ee 362-375, Carter vdl., edl., *Historical Statistics of the United States* içinde.

10. Verley, "Exportations et croissance economique dans la France des Annees 1860", 80.
11. Stanley Dumbell, "Early Liverpool Cotton Imports and the Organisation of the Cotton Market in the Eighteenth Century", *Economic Journal* 33 (September 1923): 367; Stanley Dumbell, "The Cotton Market in 1799", *Economic Journal* (January 1926):141.
12. Dumbell, "Early Liverpool Cotton Imports and the Organisation of the Cotton Market in the Eighteenth Century", 369-70; Nigel Hall, "The Business Interests of Liverpool's Cotton Brokers, c. 1800-1914", *Northern History* 41 (September 2004):339; Nigel Hall, "The Emergence of the Liverpool Raw Cotton Market, 1800-1850", *Northern History* 38 (March 2001): 74, 75, 77; *The Liverpool Trade Review* 53 (October 1954), 318-19; Francis E. Hyde, Bradbury B. Parkinson ve Sheila Marriner,"The Cotton Broker and the Rise of the Liverpool Cotton Market", *Economic History Review* 8 (1955): 76.
13. Hall, "The Business Interests of Liverpool's Cotton Brokers", 339-43; Milne, *Trade and Traders in Mid-Victorian Liverpool*, 124, 150; Ellison, *The Cotton Trade of Great Britain*, 166-67, 171, 176, 200, 236, 257; Hyde et. al, "The Cotton Broker and the Rise of the Liverpool Cotton Mar-

ket", 76; Ellison, *The Cotton Trade of Great Britain*,175; Hall, "The Business Interests of Liverpool's Cotton Brokers", 340.

14. Daily Purchases and Sales Book, 1814-1815, George Holt & Co., Papers of John Aiton Todd, Record group MD 230:4 içinde, Liverpool Records Office, Liverpool; Ellison, *The Cotton Trade of Great Britain*, 206.
15. Ellison, *The Cotton Trade of Great Britain*, 206.
16. Allston Hill Garside, *Cotton Goes to Market: A Graphic Description of a Great Industry* (New York: Stokes, 1935), 47, 51, 58; Dumbell, "The Cotton Market in 1799", 147; Jacques Peuchet, *Dictionnaire universel de la geographie commercante, contenant toutce qui a raport a la situation et a l'etendue de chaque etat commercant; aux productionsde l'agriculture, et au commerce qui s'en fait; aux manufactures, peches, mines, et au commerce qui se fait de leurs produits; aux lois, usages, tribunaux et administrations du commerce*, vols. 1-5 (Paris: Chez Blanchon, 1799); örn. *bkz.* Benin (vol. 2, p. 800), ABD (vol. 4, p. 16), Aziz Vincent (vol. 5, s. 726-27). Harold D. Woodman, *King Cotton and His Retainers: Financing and Marketing the Cotton Crop of the South, 1800-1925* (Columbus: University of South Carolina Press, 1990), xvii; Dumbell, "The Cotton Market in 1799", 147; For the emergence of these categories in various markets *bkz.* Arthur Harrison Cole, *Wholesale Commodity Prices in the United States, 1700-1861* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1938), 110-343; *The Tradesman*, vol. 2, 182; *The Colonial Journal* 3, no. 5 (1817): 549; *The London Magazine* 1 (1820): 593; Aynı zamanda *bkz.* the brilliant article by Philippe Minard, "Facing Uncertainty: Markets, Norms and Conventions in the Eighteenth Century", Perry Gauci, ed., *Regulating the British Economy, 1660-1850* (Burlington, VT: Ashgate, 2011) içinde, 189-90.
17. Carl Johannes Fuchs, "Die Organisation des Liverpoolers Baumwollhandels", in Gustav Schmoller, ed., *Jahrbuch fur Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im deutschen Reich* 14 (Leipzig: Duncker & Humblot, 1890), 111; Ellison, *The Cotton Trade of Great Britain*, 272; Stephen M. Stigler, *Statistics on the Table: The History of Statistical Concepts and Methods* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999), 364; Minute Book of Weekly Meetings, Liverpool Cotton Brokers' Association, April 3, 1842, 380 COT içinde, dosya 1/1, Papers of the Liverpool Cotton Association, Liverpool Records Office, Liverpool; Minute Book of Weekly Meetings, Liverpool Cotton Bro-

kers' Association, February 18, 1842, *agy.*; Minute Book of Weekly Meetings, Liverpool Cotton Brokers' Association, August 13, 1844, *agy.*; Minute Book of Weekly Meetings, Liverpool Cotton Brokers' Association, October 23, 1846, *agy.*, M. L. Dantwala, *A Hundred Years of Indian Cotton* (Bombay: East India Cotton Association, 1947), 63.

18. American Chamber of Commerce toplantısı tutanakları, Liverpool, October 14, 1848, 380 AME içinde, vol. 2, American Chamber of Commerce Records, Liverpool Records Office, Liverpool; Woodman, *King Cotton and His Retainers*, xvii.
19. Stanley Dumbell, "The Origin of Cotton Futures", *Economic Journal*, Supplement (May 1827): 259-67; Fuchs, "Die Organisation des Liverpoolers Baumwollhandels", 115; Hall, "The Liverpool Cotton Market: Britain's First Futures Market", 102; Daily Purchases and Sales Book, 1814-1815, George Holt & Co., Papers of John AitonTodd, MD 230:4 içinde, Liverpool Records Office, Liverpool; Milne, *Trade and Traders in Mid-Victorian Liverpool*, 114, 260; "List of Liverpool cotton importers and brokers", April 20, 1860, Londra'da bulunan Baring'e Liverpool'daki Baring firmasından gönderilen mektup, House Correspondence, 1 Jan-19 Apr 1860, ING Baring Archives, Londra; Kenneth J. Lipartio, "The New York Cotton Exchange and the Development of the Cotton Futures Market", *Business History Review* 57 (Spring, 1983): 51; Robert Lacombe, *La Bourse de Commerce du Havre* (Paris: Recueil Sirey, 1939), 3; Claudie Reinhart, "Les Reinhart: Une famille de negociants en coton etcafe au Havre, 1856-1963" (doktora tezi, Sorbonne, 2005), 304; Smith, *My Life-Work*, 17.
20. Dumbell, "The Origin of Cotton Futures", 261.
21. D. M. Williams, "Liverpool Merchants and the Cotton Trade, 1820-1850", J. R. Harris, ed., *Liverpool and Merseyside: Essays in the Economic and Social History of the Port and Its Hinterland* (Londra: Frank Cass & Co., 1969) içinde, 192.
22. Hall, "The Business Interests of Liverpool's Cotton Brokers", 339; Dumbell, "Early Liverpool Cotton Imports and the Organisation of the Cotton Market", 362-63; Hall, "The Emergence of the Liverpool Raw Cotton Market", 69, 71; Williams, "Liverpool Merchants and the Cotton Trade", 183; *Universal British Directory of Trade, Commerce and Manufacture*, vol. 3 (Londra: n.p., 1790-94), 646; Francois Vigier, *Change and Apathy: Liverpool and Manchester During the Industrial Revolution* (Cambridge, MA: MIT Press, 1970), 64; Chapman, *Merchant*

Enterprise in Britain, 83; Thomas Kaye, *The Stranger in Liverpool: Or, an Historical and Descriptive View of the Town of Liverpool and Its Environs* (Liverpool: T. Kaye, 1820), 33.

23. Nigel Hall, "A 'Quaker Confederation'? The Great Liverpool Cotton Speculation of 1825 Reconsidered", *Transactions of the Historic Society of Lancashire and Cheshire* 151 (2002): 2; Williams, "Liverpool Merchants and the Cotton Trade", 187-90; "Materials Concerning the Business Interests of James Stitt, Samuel Stitt and John J. Stitt", folder 1, record D/B/115/1-4, Stitt Brothers Papers, Merseyside Maritime Museum, Liverpool; Killick, "The Cotton Operations of Alexander Brown", 171; Chapman, *Merchant Enterprise in Britain*, 86.
24. Williams, "Liverpool Merchants and the Cotton Trade", 195; Sheila Marriner, *Rathbones of Liverpool, 1845-1873* (Liverpool: Liverpool University Press, 1961), xi, 14,228-29; Woodman, *King Cotton and His Retainers*, 26. R. V. Jackson, "The Structure of Pay in Nineteenth-Century Britain", *Economic History Review*, New Series, 40 (November 1987): 563; Lawrence H. Officer ve Samuel H. Williamson, "Five Ways to Compute the Relative Value of a U.K. Pound Amount, 1270 to Present", Measuring Worth, erişim 9 Ağustos 2013, http://www.measuringworth.com/ukcompare/; R. G. Wilson ve A. L. Mackley, "How Much Did the English Country House Cost to Build, 1660-1880?" *Economic History Review*, New Series, 52 (August 1999): 446.
25. Nolte, *Fifty Years in Both Hemispheres*, 275, 281; Ralph W. Hidy, *The House of Baring in American Trade and Finance: English Merchant Bankers at Work, 1763-1861* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1949), 77, 89.
26. Philip Ziegler, *The Sixth Great Power: Baring, 1762-1929* (Londra: Collins, 1988), 130, 145; Hidy, *The House of Baring*, 107, 359, 361.
27. Ziegler, *The Sixth Great Power*, 131; Hidy, *The House of Baring*, 185, 298. Alıntı için *bkz.* Baring Brothers Liverpool to Francis Baring, Liverpool, July 21, 1833, House Correspondence, Record Group HC3, file 35, 1, ING Baring Archive içinde, Londra. Hidy, *The House of Baring*, 3, David Elits, *Economic Growth and the Ending of the Transatlantic Slave Trade* (Oxford University Press, 1987), 287
28. Sam A. Mustafa, *Merchants and Migrations: Germans and Americans in Connection, 1776-1835* (Aldershot: Ashgate, 2001), 118; Ludwig Beutin, *Von 3 Ballen zum Weltmarkt: Kleine Bremer Baumwollchronik 1788-1872* (Bremen: Verlag Franz Leuwer, 1934), 11, 16; Karl-Heinz

Schildknecht, *Bremer Baumwollborse: Bremen und Baumwolleim Wandel der Zeiten* (Bremen: Bremer Baumwollborse, 1999), 8, 9; Friedrich Rauers, *Bremer Handelsgeschichte im 19. Jahrhundert* (Bremen: Franz Leuwer, 1913), 35-39.

29. Beutin, *Von 3 Ballen zum Weltmarkt*, 20; Schiffsbuch "Albers", D. H. Waetjen & Co. Papers, Record Group 7 içinde, 2092, box 19, Staatsarchiv Bremen, Germany. Aynı zamanda *bkz.* Schiffsbuch "Magdalena", D. H. Waetjen & Co. Papers, Record Group 7,2092 içinde, box 20, Staatsarchiv Bremen, Germany; Records of the Ship Magdalena, from Jan. 1, 1859 to Dec. 31, 1861, D. H. Waetjen & Co. Papers, record group 7,2092, box 20, Staatsarchiv Bremen.
30. G. Weulersse, *Le port du Havre* (Paris: Dunod, 1921), 67. Aynı zamanda *bkz.* Legoy, *Le peuple du Havre et son histoire*, 217; 255, 257; *Revue du Havre*, 1850.
31. Legoy, *Le peuple du Havre et son histoire*; aynı zamanda *bkz. New York Times*, April 17, 1901; Legoy, *Le peuple du Havre et son histoire*, 217, 257; Reinhart, "Les Reinhart", 26, 39, 41.
32. Claude Malon, *Jules Le Cesne: Depute du Havre, 1818-1878* (Luneray: Editions Bertout, 1995), 11-12, 15, 24; Beutin, *Von 3 Ballen zum Weltmarkt*, 21.
33. Alfred D. Chandler Jr., *The Visible Hand: The Managerial Revolution in American Business* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1977), 29; Chapman, *Merchant Enterprise in Britain*, 150; John Crosby Brown, *A Hundred Years of Merchant Banking* (New York: özel basım, 1909), 64, 184; Circular, Brown Brothers & Company, October 1825, Brown, *A Hundred Years of Merchant Banking* içinde, 190; Circular by Brown Brothers, October 31, 1815, *agy.*, 191; John Killick, "Risk, Specialization and Profit in the Mercantile Sector of the Nineteenth Century Cotton Trade: Alexander Brown and Sons, 1820-80", *Business History Review* 16 (January 1974): 13.
34. John A. Kouwenhoven, *Partners in Banking: An Historical Portrait of a Great Private Bank, Brown Brothers Harriman & Co., 1818-1968* (Garden City. NY: Doubleday, 1967), 39, 43, 63, 70; Killick, "The Cotton Operations of Alexander Brown", 173, 176-77, 179-80, 185; Brown, *A Hundred Years of Merchant Banking*, 255; Chandler, *The Visible Hand*, 29; Tim Schenk, "Business Is International: The Rise of the House of Brown, 1800-1866" (BA thesis, Columbia University, 1997), 30; Killick, "Risk, Specialization and Profit", 15. Scott Derks ve Tony Smith,

The Value of a Dollar: Colonial Era to the Civil War, 1600-1865 (Millerton, NY: Grey House Publishing, 2005).

35. Killick, "The Cotton Operations of Alexander Brown", 183; Sven Beckert, *The Monied Metropolis: New York City and the Consolidation of the American Bourgeoisie, 1850-1896* (New York: Cambridge University Press, 2001), 271.
36. Philip McMichael, "Slavery in Capitalism: The Rise and Demise of the U.S. Ante-bellum Cotton Culture", *Theory and Society* 20 (June 1991): 325-28; W. Nott & Co., New Orleans, November 26, 1829, Thomas Baring'e, House Correspondence, HCV 5.7.17, ING Baring Archive, Londra. Aynı zamanda *bkz.* W. Nott to Thomas Baring, Private, New Orleans, August 25, 1830, *age.*; W. Nott to Thomas Baring, Private, New Orleans, August 25, 1830, *age.*
37. Woodman, *King Cotton and His Retainers*, 99; Ziegler, *The Sixth Great Power*, 76, 150; Forstall *The Southerner* adlı derginin başta gelen destekçisiydi. E. J. Forstall to Baring Brothers London, New Orleans, February 19, 1848, House Correspondence, HC 5, 7.5, ING Baring Archive, Londra; Hidy, *The House of Baring*, 95-96; President of the Consolidated Association of Planters, April 7, 1829, New Orleans to Messrs Baring Brothers and Company, House Correspondence, HCV 5.7.17, ING Baring Archive, Londra; Edmond Forstall to Baring Brothers London, Liverpool, July 29, 1830, House Correspondence, HC 5, 7.5, ING Baring Archive, Londra.
38. Woodman, *King Cotton and His Retainers*, 8, 12, 13, 30; Chandler, *The Visible Hand*, 21; Joseph Holt Ingraham, *The South-west: By a Yankee*, vol. 2 (New York: Harper & Brothers 1835), 91.
39. Woodman, *King Cotton and His Retainers*, 34, 41, 53, 160; Chandler, *The Visible Hand*, 23.
40. Smith, *My Life-Work*, 25; Killick, "The Cotton Operations of Alexander Brown", 176; Jerrell H. Shofner, *Daniel Ladd: Merchant Prince of Frontier Florida* (Gainesville: University Presses of Florida, 1978), 2, 24, 35, 38, 44, 45, 53, 91, 88.
41. Salomon Volkart'tan J. M. Grob'a, Winterthur, 3 Temmuz 1851, mektuplar, vol. 1, Volkart Archive, Winterthur, Switzerland; record group 920 TAR, dosya 4, mektuplar, Tarleton Papers içinde, Liverpool Records Office, Liverpool; Milne, *Trade and Traders in Mid-Victorian Liverpool*, 51; for Le Havre *bkz.* Legoy, *Le peuple du Havre et son histoire*, 228; Weulersse, *Le port du Havre*, 86.

42. Killick, "The Cotton Operations of Alexander Brown", 186; Schenk, "Business Is International", 31.
43. Minutes of the meeting of the American Chamber of Commerce, Liverpool, August 9, 1843, kayıt 380 AME içinde, vol. 2, American Chamber of Commerce Records, Liverpool Records Office, Liverpool.
44. Aynı zamanda *bkz.* Bonnie Martin, "Neighbor to Neighbor Capitalism: Local Credit Networks & the Mortgaging of Slaves", Sven Beckert ve Seth Rockman, edl., *Slavery's Capitalism: A New History of American Economic Development* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press) içinde.
45. Milne, *Trade and Traders in Mid-Victorian Liverpool*, 116; Chapman, *Merchant Enterprise in Britain*, 101; Hamlin ve Van Vechten, to Messrs. G. V. Robinson, New York, March 8, 1820, Hamlin ve Van Vechten Papers, Manuscript Division içinde, New York Public Library, New York.
46. Marika Vicziany, "Bombay Merchants and Structural Changes in the Export Community, 1850-1880", Clive Dewey ve K. N. Chaudhuri, edl., *Economy and Society: Essays in Indian Economic and Social History* (New York: Oxford University Press, 1979) içinde, 163-64; Jonathan Duncan to Earl of Worrington, Bombay, March 22, 1800, Home Miscellaneous, Record group IOR/Home Misc içinde, vol. 471, Oriental and India Office Collection, British Library, Londra; Letter to the Agricultural Horticultural Society of Bombay, alıntı Dantwala, *A Hundred Years of Indian Cotton*, 33; Dantwala, A Hundred Years of Indian Cotton, 32.
47. "Report on the Private trade between Europe, America and Bengal from 1st June 776 to 31st May 1802, General Remarks", Bengal Commercial Reports, External, 1795-1802, Record group IO/P/174 içinde, vol. 13, Oriental and India Office Collection, British Library, Londra; "Report of Commercial Occurrences", March 6,1788, Reports to the Governor General from the Board of Trade, 1789, IOR/Home Misc, vol. 393, Oriental and India Office Collection, British Library, Londra; "Minutes of Proceedings, April 15, 1800", Minutes of Commercial Proceedings at Bombay Castle from April 15, 1800 to 31st December, 1800, Bombay Commercial Proceedings, record group P/414 içinde, vol. 66, Oriental and India Office Collection, British

Library, Londra; B. K. Karanjia, *Give Me a Bombay Merchant-Anytime: The Life of Sir Jamsetjee Jejeebhoy, Bt., 1783, 1859* (Mumbai: University of Mumbai, 1998); List of Members, *Report of the Bombay Chamber of Commerce for the Year 1861-62* (Bombay: Chesson & Woodhall, 1862), 10-12; *Report of the Bombay Chamber of Commerce for the Year 1846-47* (Bombay: American Mission Press, 1847), 7.

48. Walter R. Cassel, *Cotton: An Account of Its Culture in the Bombay Presidency* (Bombay: Bombay Education Society's Press, 1862), 289, 292; Christ of Dejung, "Netzwerkeim Welthandel am Beispiel der Schweizer Handelsfirma Gebruder Volkart, 1851-1930" (yazarın elinde bulunan yayımlanmamış metin), 5; John Richards to Baring Brothers Londra, Bombay, October 24, 1832, House Correspondence, HC 6.3, India and Indian Ocean, HC 6.3.1. vol. 5, ING Baring Archive, Londra.
49. H. V. Bowen, "British Exports of Raw Cotton from India to China During the Late Eighteenth and Early Nineteenth Centuries", Giorgio Riello and Tirthankar Roy, edl., *How India Clothed the World: The World of South Asian Textiles, 1500-1850* (Boston: Brill, 2009) içinde, 130; Elena Frangakis, "The Ottoman Port of Izmir in the Eighteenth and Early Nineteenth Centuries, 1695-1820", *Revue de L'Occident Musulmanet de la Mediterranee* 39 (1985): 149-62; Wolfgang Müller, "Die Textilindustrie des Raumes Puebla (Mexiko) im 19. Jahrhundert" (doktora tezi, Bonn Üniversitesi, 1977), 99-102.
50. Johannes Niederer to Salomon Volkart, Batavia, December 20, 1854, mektuplar, vol. 1, Volkart Archive, Winterthur, Switzerland; Chapman, *Merchant Enterprise in Britain*, 181, 185; Hall, "The Emergence of the Liverpool Raw Cotton Market", 80; Milne, *Trade and Traders in Mid-Victorian Liverpool*, 100; Alexander Brown to William Brown, October 27, 1819, Brown, *A Hundred Years of Merchant Banking* içinde, yeniden basılmış haliyle, 68.
51. Chapman, *Merchant Enterprise in Britain*, 181, 183.
52. *Bkz.* mektuplar RPXXIV.2.6., Machine copies of William Rathone VI Correspondence in America, Rathbone Papers, Special Collections and Archives, University of Liverpool, Liverpool; Adam Hodgson to Rathbone, Hodgson, New York, November 2,1819, record group RP.XXIII.3.1-25 içinde, *age.*; Adam Hodgson to Messrs. Rathbone, Hodgson, & Co., New York, January 11, 1821, record group XIII

3.20 içinde *age.*; William Rathbone VI to William Rathbone V, New York, April 26, 1841, record group RP.IX.3.53-82 içinde, *age.*; William Rathbone VI to William Rathbone V, Baltimore, May 13, 1841, record group RP.IX.3.53-82 içinde, *age.*; Machine copies of William Rathbone VI Correspondence in America, record group RP.XXIV.2.6. içinde, *age.*; William Rathbone VI to Messrs. Hicks, New York, November 10, 1848, record group RP.XXIV.2.4. içinde, *age.*; William Rathbone VI to Messrs. Rathbone, Baltimore, December 2, 1848, in-record group RP.XXIV.2.4. içinde, *age.*

53. Hidy, *The House of Baring*, 95, 174; correspondence in House Correspondence, HC3.35,1, ING Baring Archive, Londra, UK; Ziegler, *The Sixth Great Power*, 144; Malon, *Jules Le Cesne*, 17-18; William Rathbone to William Rathbone Jr., Liverpool, December 11, 1850, record group RP.IX.4.1-22 içinde, Rathbone Papers, Special Collections and Archives, University of Liverpool, Liverpool; Adam Hodgson to Rathbone, Hodgson, & Co., September 27, 1820, record group RP.XXIII.3.1-15 içinde, *age.*; William Rathbone VI to Messrs. Rathbone, New York, March 3, 1849, record group RP.XXIV.2.4 içinde, *age.* Adam Hodgson to Messrs. Rathbone, Hodgson, & Co., NewYork, January 10, 1821, record group XIII 3.18 içinde, *age.*
54. Milne, *Trade and Traders in Mid-Victorian Liverpool*, 154-55.
55. Menge & Niemann, Hamburg, to Phelps, Dodge, Hamburg, July 14, 1841, Phelps, Dodge Papers, Box 4, Folder July 1841, New York Public Library, Manuscripts and Archives Division, New York.
56. Smith, *My Life-Work*, 30; Gisborne to Baring Brothers, Calcutta, August 7, 1846, House Correspondence, record group HC 6, file 3, ING Baring Archive, Londra; Shofner, *Daniel Ladd*, 37; Nolte, *Fifty Years in Both Hemispheres*, 275. Aynı zamanda Nolte'nin sirkülerlerine *bkz.*, örn. New Orleans, March 23, 1839, Brown Family Business Records, B 40 f5 içinde, John Carter Brown Library, Providence, Rhode Island.
57. Shofner, *Daniel Ladd*, 37; Conrad Taeuber, "Internationally Comparable Statistics on Food and Agriculture", *Milbank Memorial Fund Quarterly* 27 (July 1949): 299-313; aynı zamanda *bkz.* Lettres des Indes etc. de 1844/45 ecrites par F. C. Dollfus, a Jean Dollfus president du Comite pour l'Export des Tissus Imprimes d'Alsace, no call number, Archives du Musee de l'Impression sur Etoffes, Mulhouse, France.

58. Örneğin kitap numunelerine *bkz.*, cilt 1247 (1825) ve 1239 (1819), Archives du Musée l'Impression sur Etoffes içinde, Mulhouse, France.
59. William Rathbone VI to Messrs. Rathbone, New York, January 8, 1849, recordgroup RP.XXIV.2.4. içinde, Rathbone Papers, Special Collections and Archives, University of Liverpool, Liverpool.
60. *British Packet and Argentine News*, 4 Ağustos 1826 ve bundan sonra, National Library of Argentina, Buenos Aires; Reinhart, "Les Reinhart", 27; *Bremer Handelsblatt*, her sayı; *Hunt's Merchants' Magazine and Commercial Review* 12 (Şubat 1845): 195; *Hunt's Merchants' Magazine and Commercial Review* 14 (Nisan 1846): 380.
61. *Asiatic Journal and Monthly Miscellany*, Third Series, 2 (Londra: Wm. H. Allen & Co., 1844), 148, 156.
62. Carl Johannes Fuchs, "Die Organisation des Liverpoolers Baumwollhandels", in Gustav Schmoller, ed., *Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im deutschen Reich* 14 (Leipzig: Duncker & Humblot, 1890), 112; Ellison, *The Cotton Trade of Great Britain*, 180-81; Minute Book of Weekly Meetings, Liverpool Cotton Brokers' Association, January 28, 1842, record 380 COT içinde, file 1/1, Papers of the Liverpool Cotton Association, Liverpool Records Office, Liverpool; R. Robson, "Raw Cotton Statistics", *Incorporated Statistician: The Journal of the Association of Incoroporated Statisticians* 5 (April 1955): 191; Andre Corvisier, *Histoire du Havre et del'estuaire de la Seine* (Toulouse: Privat, 1983), 164; Eugene W. Ridings, "Business Associationalism, the Legitimation of Enterprise and the Emergence of a Business Elitein Nineteenth-Century Brazil", *Business History Review* 63 (Winter 1989): 766-67. List of Members, *Report of the Bombay Chamber of Commerce for the Year 1861-62* (Bombay: Chesson & Woodhall, 1862), 10-12. Arthur Redford, *Manchester Merchants and Foreign Trade, 1794-1858*, vol. 1 (Manchester: Manchester University Press, 1934).
63. Hartmut Berghoff, "Vertrauen als Ökonomische Schlüsselvariable: Zur Theorie des Vertrauens und der Geschichte seiner Privatwirtschaftlichen Produktion", Karl-Peter Ellerbrook ve Clemens Wischermann, edl., *Die Wirtschaftsgeschichte vor der Herausforderung durch die New Institutional Economics* (Dortmund: Gesellschaftfur Westfalische Wirtschaftsgeschichte, 2004) içinde, 58-71; M. C. Casson, "An Economic Approach to Regional Business Networks", John F. Wilson ve Andrew Popp, edl., *Industrial Clusters and Regional Business Networks*

in England, 1750-1970 (Aldershot, UK: Ashgate, 2003) içinde, 28; Olivier Petre-Grenouilleau, "Les negoces Atlantique francais: Anatomie d' un capitalisme relationnel", *Dix-huitieme Siecle* 33 (2001): 38. Ayrı zamanda *bkz.* Geoffrey Jones, "Multinational Trading Companies in History and Theory", Geoffrey Jones, ed., *The Multinational Traders* (Londra: Routledge, 1998) içinde, 5. Bostonlu Perkins Ailesiyle ilgili önemli bir analiz için *bkz.* Rachel Van, "Free Trade and Family Values: Free Trade and the Development of American Capitalism in the 19th Century" (doktora tezi, Columbia University, 2011); "les caracteres du negoce atlantique ne dependent pas uniquement des regles du marche", Olivier Petre-Grenouilleau, "Les negoces Atlantique francais: Anatomie d'un capitalismerelationnel", içinde *Dix-huitième siècle* 33 (2001): 38.

64. Edward Baines, *History of the Cotton Manufacture in Great Britain* (Londra: H. Fisher, R. Fisher and P. Jackson, 1835), 319; Milne, *Trade and Traders in Mid-Victorian Liverpool*, 151.
65. William Rathbone VI to William Rathbone V, New York, April 26, 1841, recordgroup RP.IX.3.53-82, Rathbone Papers içinde, Special Collections and Archives, University of Liverpool, Liverpool; Adam Hodgson to Messrs. Rathbone, Hodgson & Co., New York, January 9, 1821, record group XXIII 3/19 içinde, *age.*; Adam Hodgson to Messrs. Rathbone, Hodgson, & Co., New York, January 2, 1821, record group XIII 3.17 içinde, *age.*; J. Anderegg, "Volkart Brothers, 1851-1976" (yayımlanmamış metin, Volkart Brothers Archives, Winterthur, Switzerland), vol. 1, 42; Salomon Volkart to "Freund Heitz", Winterthur, February 3, 1851, Copy book, letters, vol. 1, *age.*; John Richards to Baring Brothers London, Bombay October 24, 1832, House Correspondence, HC6.3, India and Indian Ocean, HC 6.3.1.m vol. 5, ING Baring Archive, Londra.
66. William Rathbone IV to Joseph Reynolds Rathbone, June 25, 1805, record group RP. IV.1.112-151 içinde, Rathbone Papers, University of Liverpool, Special Collections and Archives, Liverpool; William Rathbone IV to Joseph Reynolds Rathbone, Greenbank, December 3, 1807, record group RP. IV.1.112-151 içinde, *age.*; Brown, *A Hundred Years of Merchant Banking*, 262, 265; Milne, *Trade and Traders in Mid-Victorian Liverpool*, 152; Reinhart, "Les Reinhart", 27, 30.
67. *Bkz. Ralli Brothers Limited* (n.p.: n.p., 1951), Ralli Papers, Historical Materials of the Firm, record group MS 23836, Guildhall Library,

Londra. Rallis hakkında aynı zamanda *bkz.* Chapman, *Merchant Enterprise in Britain*, 155.

68. Leoni M. Calvocoressi, "The House of Ralli Brothers", el yazması müsvette, Chios 1852, record group MS 23836 içinde, Guildhall Library, Londra.
69. Reşat Kasaba, *The Ottoman Empire and the World Economy: The Nineteenth Century* (Albany: State University of New York Press, 1988), 21; Alexander Kitroeff, *The Greeks in Egypt, 1919-1937* (Londra: Ithaca Press, 1989), 1, 76, 82, 88; Christos Hadziiossif, "La colonie grecque en Egypte, 1833-1856" (doktora tezi, Sorbonne, 1980), 118, 119.
70. John Foster, "The Jewish Entrepreneur and the Family", Konrad Kwiet, ed., *From the Emancipation to the Holocaust: Essays on Jewish Literature and History in Central Europe* (Kensington: University of New South Wales, 1987), 25; Bill Williams, *The Making of Manchester Jewry, 1740-1875* (Manchester: Manchester University Press,1976), 17-19, 22, 34; Thomas Fowell Buxton kendisine Nathan Rothschild'in anlattığı bir öyküyü Bayan Buxton'a yazdığı bir mektupta yeniden anlatır, 14 Şubat 1834, Charles Buxton, ed., *Memoirs of Sir Thomas Fowell Buxton* (Londra: John Murray, 1952) içinde yeniden basılmış hali, 289; S.D. Chapman, "The Foundation of the English Rothschilds: N. M. Rothschild as a Textile Merchant", *Textile History* 8 (1977): 101-2, 113; *Niall Ferguson, The House of Rothschild: Money's Prophets, 1798-1848* (New York: Viking, 1999), 53; Alexander Dietz, *Frankfurter Handelsgeschichte* (Glasshutten: Verlag Detlev Auvermann, 1970), 330-34.
71. Anderegg, "Volkart Brothers, 1851-1976", vol. 1, 23, Walter H. Rambousek, Armin Vogt ve Hans R. Volkart, *Volkart: The History of a World Trading Company* (Frankfurt: Insel Verlag, 1991), 41, 69, 72; bu konuda Christof Dejung'un mükemmel çalışmalarına bakınız, örneğin, Dejung, "Hierarchie und Netzwerk: Steuerungsformen im Welthandel am Beispiel der Schweizer Handelsfirma Gebrueder Volkart", Hartmut Berghoof ve Joerg Sydow, edl., *Unternehmerische Netzwerke: Eine Historische Organisationsform mit Zukunft?* (Stuttgart: Kohlhammer, 2007) içinde, 71-96.
72. E. Rathbone to William Rathbone Jr., Greenbank, 1850 (gün verilmemiştir), record group RP.IX.4.1-22 içinde, Rathbone Papers, Special Collections and Archives, University of Liverpool, Liverpool; Reinhart, "Les Reinhart", 43; Weulersse, *Le port du Havre*, 88.

73. Smith, *My Life-Work*, 16.
74. Aynı zamanda *bkz.* Charles Tilly, *Coercion, Capital and European States, AD 990-1990* (Cambridge, MA: Basil Blackwell, 1990).
75. Milne, *Trade and Traders in Mid-Victorian Liverpool*, 66, 82; Chapman, *Merchant Enterprise in Britain*, 103; *Bremer Handelsblatt*, 1851, 6/7; minutes of the meeting of the American Chamber of Commerce, Liverpool, October 29, 1824, record 380 AME içinde, vol. 1, American Chamber of Commerce Records, Liverpool Records Office, Liverpool; Dantwala, *A Hundred Years of Indian Cotton*, 31, 39; Woodman, *King Cottonand His Retainers*, 188; Legoy, *Le peuple du Havre et son histoire*, 226; Daniel Lord Jr., "Popular Principles Relating to the Law of Agency", *Hunt's Merchants' Magazine* 1, no. 4 (October 1839): 338.
76. Lord, "Popular Principles Relating to the Law of Agency", 338.
77. Dantwala, *A Hundred Years of Indian Cotton*, 43-46; *Report of the Bombay Chamber of Commerce for the Year 1850-51* (Bombay: American Mission Press, 1851), 9. Geoffrey M. Hodgson, *How Economics Forgot History: The Problem of Historical Specificity in Social Science* (New York: Routledge, 2001), John A. Hobson, The Social Problem: Life and Work (New York: J. Pott and Company, 1902), 144; Douglass North, "Markets and Other Allocations Systems in History: The Challenge of Karl Polanyi", *Journal of European Economic History* 6, no. 3 (1977): 710; *bkz.* "Introduction: The Embeddedness of Economic Markets in Economics", Michel Callon, ed., *The Laws of the Markets* (Malden, MA: Blackwell Publishers/Sociological Review, 1998) içinde, 40.
78. Arthur Redford, *Manchester Merchants and Foreign Trade, 1850-1939*, vol. 2 (Manchester: Manchester University Press, 1956), 3-11; Minutes of the Meeting of October 22, 1821, Proceedings of the Manchester Chamber of Commerce, record group M8, box2/1, Manchester Archives and Local Studies, Manchester; Minutes of the Meeting of February, 27, 1822, *age.*; Minutes of the Meeting of April 24, 1822, *age.*; *Fifth Annual Report of the Board of Directors of the Chamber of Commerce and Manufactures, Manchester, for the Year 1825* (Manchester: Robinson and Bent, 1825), 8; *Tenth Annual Report of the Board of Directors of the Chamber of Commerce and Manufactures, Manchester, for the Year 1830* (Manchester: Robinson and Bent, 1831), 4; *Fifteenth Annual Report of the Board of Directors of the Chamber of Commerce and Manufactures, Manchester, for the Year 1835* (Manchester: Henry Smith,

1836), 1; *The Thirty-Sixth Annual Report of the Board of Directors of the Chamber of Commerce and Manufactures at Manchester, for the Year 1856* (Manchester: James Collins, 1857), 10, 15; Legoy, *Le peuple du Havre et son histoire*, 226; John Benjamin Smith, "Reminiscences", typescript, dated August 1913, John Benjamin Smith Papers, record group MS Q, box 923.2.S 33 içinde, Manchester Archives and Local Studies, Manchester.

79. Minutes of the meeting of the Society of Merchants, August 19, 1794, Papers of the Society of Merchants, record group M8, box 1/1 içinde, Manchester Archives and Local Studies, Manchester; Copy of the minutes of the Deputation from the Manchester of Commerce, 1841, John Benjamin Smith Papers, record group MS f, box932.2.S338, Local Studies Archives, Manchester Central Library, Manchester; Minutes of the Meeting of March 15, 1824, Proceedings of the Manchester Chamber of Commerce, record group M8, box 2/1, Manchester Archives and Local Studies, Manchester; *Fifth Annual Report of the Board of Directors ... for the Year 1825, 5, 22.* Aynı zamanda *bkz. Seventh Annual Report of the Board of Directors of the Chamber of Commerce and Manufactures, Manchester, for the Year 1827* (Manchester: Robinson and Bent,1827), 3; *Eighth Annual Report of the Board of Directors of the Chamber of Commerce and Manufactures, Manchester, for the Year 1828* (Manchester: Robinson and Bent,1829), 2; Proceedings of the Manchester Chamber of Commerce, 1821-1827, Recordgroup M8, Box 2/1, Manchester Archives and Local Studies, Manchester.
80. Minutes of the meeting of the Society of Merchants, February 27, 1794, Papers of the Society of Merchants, record group M8, box 1/1 içinde, Manchester Archives and Local Studies, Manchester, UK; Minutes of the meeting of the Society of Merchants, March 5, 1795, *age.* içinde; *Eighth Annual Report of the Board of Directors ... for the Year 1828*, 4; Address, London March 5, 1803, William Rathbone IV'ün not defteri, record group RP.4.17 içinde, Rathbone Papers, Special Collections and Archives, University of Liverpool, Liverpool.
81. *Report of the Proceeding of the Board of Directors of the Manchester Chamber of Commerce from the Time of its Institution in the Year 1820 to the End of 1821* (Manchester: C. Wheeler and Son, 1821), 6, 9; *Ninth Annual Report of the Board of Directors of the Chamber of Commerce and Manufactures, Manchester, for the Year 1829* (Manchester: Robinson and Bent, 1830), 5; *The Thirty-Ninth Annual Report of the Board of Di-*

rectors of the Chamber of Commerce and Manufactures at Manchester, for the Year 1859 (Manchester: Cave and Sever, 1860), 19, 35; ekonomi düşüncesinin ekonomiyi biçimlendirdiği fikrinin çok daha sofistike bir sunumu için *bkz.* Michel Callon, "Introduction: The Embeddedness of Economic Markets in Economics", Callon, ed., *The Laws of the Markets* içinde, 2.

82. Martin Murray to Baring Brothers London, Bombay, September 15, 1846, House Correspondence, HC 6.3, 9, ING Baring Archive, Londra; Martin Murray to Baring Brothers London, Bombay, March 2, 1847, HC 6.3, 9, *age.* içinde; Hadziiossif, "La colonie grecque en Egypte", 113; Ahmed Abdel-Rahim Mustafa, "The Breakdown of the Monopoly System in Egypt After 1840", Peter Malcom Holt, *Political and Social Change in Modern Egypt: Historical Studies from the Ottoman Conquest to the United Arab Republic* (Londra: Oxford University Press, 1968) içinde, 291, 293, 296; Kenneth Cuno, *The Pasha's Peasants: Land, Society and Economy in Lower Egypt, 1740-1858* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 125; Roger and Owen, *Cotton and the Egyptian Economy*, 37, 57, 65-6, 67, 77; Vicziany, "Bombay Merchants and Structural Changes in the Export Community", 168, 170.
83. This has been very well argued for the Italian case. *Bkz.* Enrico Dal Lago, *Agrarian Elites: American Slaveholders and Southern Italian Landowners, 1815-1861* (Baton Rouge: Louisiana State University Press, 2005).
84. Beckert, *The Monied Metropolis*, 26.
85. John R. Killick, "Atlantic and Far Eastern Models in the Cotton Trade, 1818-1980", University of Leeds School of Business and Economic Studies, Discussion Paper Series, June 1994, 1, 16; Killick, "The Cotton Operations of Alexander Brown", 189, 191.
86. Eugene W. Ridings Jr., "The Merchant Elite and the Development of Brazil: The Case of Bahia During the Empire", *Journal of Interamerican Studies and World Affairs* 15 (August 1973): 336, 348; Stanley J. Stein, *The Brazilian Cotton Manufacture: Textile Enterprise in an Underdeveloped Area, 1850-1950* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1957), 6. ABD'nin bu bakımdan benzersiz durumu genellikle gözden kaçar, ama şu kaynakta etkili şekilde vurgulanıyor: Robin Einhorn, "Slavery", *Enterprise and Society* 9 (September 2008): 498 içinde.

9- Tüm Dünyada Yankılanan Bir Savaş

1. J. B. Smith (Stockport) *Hansard's Parliamentary Debates*, Third Series, vol. 167, June 19, 1862 (Londra: Cornelius Buck, 1862), 754; Élisée Reclus, "Le coton et lacrise americaine", *La Revue des Deux Mondes* 37 (January 1865): 176. Küresel nüfus tahmini 1850 yılı içindir ve şuradan alınmıştır: Part 1, Population Division, Department of Economic and Social Affairs, United Nations Secretariat, *The World at Six Billion* (New York, 1999), 5, erişim 14 Şubat 2013, http://www.un.org/esa/population/publications/sixbillion/sixbilpart1.pdf; Dwijendra Tripathi, "A Shot from Afar: India and the Failure of Confederate Diplomacy", *Indian Journal of American Studies* 10, no. 2 (1980): 75; D. A. Farnie, *The English Cotton Industry and the World Market, 1815-1896* (Oxford: Clarendon Press, 1979), 180; *Merchants' Magazine and Commercial Review* 45, no. 5 (November 1861): 481; *Merchants' Magazine and Commercial Review* 44, no. 6 (June 1861): 676; Leone Levi, "On the Cotton Trade and Manufacture, as Affected by the Civil War in America", *Journal of the Statistical Society of London* 26, no. 8 (March 1863): 32; Elijah Helm, "The Cotton Trade of the United Kingdom, During the Seven Years, 1862-1868, as Compared with the Seven Years, 1855-1861; With Remarks on the Return of Factories Existing in 1868", *Journal of the Statistical Society of London* 32, no. 4 (December 1869): 429.
2. *Merchants' Magazine and Commercial Review* 45, no. 5 (November 1861), 480; Douglass C. North, *The Economic Growth of the United States* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1961), 40. *Bkz.* U.S. Department of Commerce, Bureau of the Census, *Historical Statistics of the United States* (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1975), 885, 899; *The Economist*, January 19, 1861, 58; M. K. Rozkova, *Ekonomiceskie svyazi Rossii so Srednei Aziei: 40-60-e gody XIX veka* (Moskova: Izd. Akademii Nauk SSSR, 1963), 61; "Vliyanie Amerikanskoi Voiny na Khlopchatobumazhnoe delo v Rossii" (The Effect of the American War on the Cotton Business in Russia), *Moskva* 25 (1867), January 25, 1867; Kaiserliches Statistisches Amt, *Statistisches Jahrbuch fur das Deutsche Reich, Erster Jahrgang, 1880* (Berlin: Puttkammer & Muhlbrecht, 1880), 87; U.S. Bureau of Statistics, Treasury Department, *Cotton in Commerce, Statistics of United States, United Kingdom, France, Germany, Egypt and British India* (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1895), 29; the French numbers are for

1859, *bkz.* Claude Fohlen, *L'industrie textile autemps du Second Empire* (Paris: Librairie Plon, 1956), 284, 514; M. Gately, *The Development of the Russian Cotton Textile Industry in the Pre-revolutionary Years, 1861-1913* (Ann Arbor, MI: Xerox University Microfilms, 1968), 45; Gavin Wright, "Cotton Competition and the Post-Bellum Recovery of the American South", *Journal of Economic History* 34, no. 3 (1974): 610-35; Gavin Wright, *Old South, New South: Revolutions in the Southern Economy Since the Civil War* (New York: Basic Books, 1986).

3. *The Economist*, February 2, 1861, 117.
4. John Greenleaf Whittier, "The Haschish", *John Greenleaf Whittier: Selected Poems*, Brenda Wineapple, ed. (New York: Library of America, 2004), 43-44. Thanks to George Blaustein for bringing this poem to my attention.
5. Herman Merivale, *Lectures on Colonization and Colonies, Delivered Before the University of Oxford in 1839, 1840 & 1841* (Londra: Humphrey Milford, 1928), 301-2, 304-5; for a fascinating discussion of Merivale *bkz.* Daniel Rood, "Herman Merivale's Black Legend: Rethinking the Intellectual History of Free Trade Imperialism", *New West Indian Guide* 80, no. 3-4 (2006): 163-89; aynı zamanda *bkz.* Edward Atkinson, *Cheap Cotton by Free Labor* (Boston: A. Williams & Co., 1861), 4.
6. Sugata Bose, "Introduction: Beyond the General and the Particular", Sugata Bose, ed., *South Asia and World Capitalism* (New Delhi: Oxford University Press, 1990) içinde, 1-13; Karl Marx ve Friedrich Engels, *Aufstand in Indien* (Berlin: Dietz Verlag, 1978), 270, ilk yayım tarihi 1853; Reclus, "Lecoton", 176, 187; Frank Lawrence Owsley and Harriet Chappell Owsley, *King Cotton Diplomacy: Foreign Relations of the Confederate States of America* (Chicago: University of Chicago Press, 1959), 19; *De Bow's Review* 30, no. 1 (January 1861): 75-76; James Henry Hammond, "Speech on the Admission of Kansas, under the Lecompton Constitution, Delivered in the Senate of the United States, March 4, 1858", James Henry Hammond, *Selections from the Letters and Speeches of the Hon. James H. Hammond of South Carolina* (New York: n.p., 1866) içinde, 317.
7. Leone Levi, "On the Cotton Trade and Manufacture, as Affected by the Civil War in America", *Journal of the Statistical Society of London* 26, no. 8 (March 1863): 37 ve sonrası; J. E. Horn, *La crise cotonniere et les textiles indigenes* (Paris: Dentu, 1863), 10.

8. *Bkz. Fifth Annual Report of the Cotton Supply Association* (Manchester: John J. Sale, 1862), 5; *Cotton Supply Reporter* (May 15, 1861): 497; aynı zamanda *bkz. Cotton Supply Reporter* (January 2, 1860): 7; John Gunn Collins, *Scinde & The Punjab: The Gems of India in Respect to Their Vast and Unparalleled Capabilities of Supplanting the Slave States of America in the Cotton Markets of the World, or, An Appeal to the English Nation on Behalf of Its Great Cotton Interest, Threatened with Inadequate Supplies of the Raw Material* (Manchester: A. Ireland,1858), 5; Louis Reybaud, *Le coton: Son regime, ses problemes, son influence en Europe* (Paris: Michel Levy Freres, 1863), 383; "Cotton Cultivation in India", *Calcutta Review* 37, no. 73 (September 1861): 87; Jay Sexton, *Debtor Diplomacy: Finance and American Foreign Relations in the Civil War Era, 1837-1873* (New York: Oxford University Press, 2005), 75; *Westminster and Foreign Quarterly Review: October, 1849 - January 1850* 52 (Londra: George Luxford, 1852), 214.
9. Bu tartışma için *bkz.* Sven Beckert, *The Monied Metropolis: NewYork City and the Consolidation of the American Bourgeoisie, 1850-1896* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001) bölüm 3-4.
10. Alıntı *Times of India*, Overland Summary, March 12, 1863.
11. *Merchants' Magazine and Commercial Review* 44, no. 6 (June 1861): 675; Lieber için *bkz. Merchants' Magazine and Commercial Review* 45, no. 5 (November 1861): 514; Allen Isaacman and Richard Roberts, "Cotton, Colonialism and Social History in Sub-Saharan Africa: Introduction", Allen Isaacman and Richard Roberts, edl., *Cotton, Colonialism and Social History in Sub-Saharan Africa* (Portsmouth, NH: Heinemann, 1995) içinde, 7.
12. Neil Ashcroft, "British Trade with the Confederacy and the Effectiveness of Union Maritime Strategy During the Civil War", *International Journal of Maritime History* 10, no. 2 (December 1998), 155-76; Sam Negus, "'The Once Proud Boast of the Englishman': British Neutrality and the Civil War Blockade" (yazarın elinde bulunan yayımlanmamış metin, Massachusetts School of Law, 2007,); «pamuk kıtlığı» hakkında aynı zamanda *bkz.* William Otto Henderson, *The Lancashire Cotton Famine, 1861-65* (Manchester: Manchester University Press, 1934); *Jahresbericht der Handels- und Gewerbekammer Chemnitz* (1865), 6, alıntı Michael Loffler, *Preussens und Sachsens Beziehungen zu Den USA während des Sezessionskrieges 1860-1865* (Munster: LIT, 1999), 302; Matthew B. Hammond, *The Cotton Industry: An Essay in Ameri-*

can Economic History (New York: Macmillan, 1897), Appendix. Mary H. Blewett, "The Dynamics of Labor Migration and Raw Material Acquisition in the Transatlantic Worsted Trade, 1830-1930", Donna R. Gabacciaand Dirk Hoerder, edl., *Connecting Seas and Connected Ocean Rims: Indian, Atlantic and Pacific Oceans and China Seas Migrations from the 1830s to the 1930s* (Boston: Brill, 2011), 138-70.

13. *Liverpool Mercury*, January 14, 1861, 2; *bkz. Liverpool Mercury*, July 1862; Löffler, *Preussens* içindeki özetlere *bkz.* 194-255.
14. David G. Surdham, "King Cotton: Monarch or Pretender? The State of the Market for Raw Cotton on the Eve of the American Civil War", *Economic History Review* 51 (1998): 113-32, özellikle 119; *Liverpool Mercury*, October 6, 1863, 6; Farnie, *English Cotton*, 141-43; *Moskva*, February 1, 1867, the "organ of Moscow capitalists", V. Ya. Laverychev, *Krupnaya Burzhuaziya V Poreformennoi Rossii: 1861-1900* (Moscow: Izd. Mysl, 1974) içinde.
15. Charles Francis Adams Jr. to Henry Adams, Quincy, Massachusetts, August 25, 1861, Worthington Chauncey Ford, ed., *A Cycle of Adams Letters, 1861-1865* içinde, vol. 1 (Boston: Houghton Mifflin, 1920), 33; Nigel Hall, "The Liverpool Cotton Market and the American Civil War", *Northern History* 34, no. 1 (1998): 154; *Merchants' Magazine and Commercial Review* 49, no. 6 (December 1863): 411; for the statistics *bkz.* Thomas Ellison, *The Cotton Trade of Great Britain, Including a History of the Liverpool Cotton Market and of the Liverpool Cotton Brokers' Association* (Londra: Effingham Wilson, 1886), Appendix, Table 1; rakamlar için *bkz. Liverpool Mercury*, November 11, 1861, 3; Liverpool Mercury, February 22, 1864, 6; Lancashire'daki rahatlatma çabaları için *bkz.* John Watts, *The Facts of the Cotton Famine* (Londra: Simpkin, Marshall & Co., 1866); *Liverpool Mercury*, February 22, 1864, 6; Manchester Chamber of Commerce, *The Forty-First Annual Report of the Board of Directors for the Year 1861* (Manchester: Cave & Server, 1862), 20; John O'Neil, diary entry, April 10, 1864, alıntılayan Rosalind Hall, "A Poor Cotton Weyver: Poverty and the Cotton Famine in Clitheroe", *Social History* 28, no. 2 (May 2003): 243; *bkz.* "Memorial of the Unemployed Operatives of Stalybridge", received February 23, 1863, ABD İçsavaşı sırasında pamuklu imalat bölgelerindeki sıkıntılarla ilgili belgeler, HO 45: 7523, Home Office, National Archives of the UK, Kew, "Facilities Required for Public Workers for the Employment of

able-bodied Cotton Workmen at Ordinary Wages", Minutes of the Central Executive Committee, May 25, 1863, *age.* içinde.

16. *Bkz. Liverpool Mercury,* March 25, 1863, 7; tarihsiz rapor, ABD İçsavaşı sırasında pamuklu imalat bölgelerindeki sıkıntılarla ilgili belgeler içinde, HO45: 7523, Home Office, National Archives of the UK, Kew; William Rathbone to William Rathbone Jr., Green Bank, March 5, 1862, William Rathbone'un mektupları içinde, RP.IX.4.1-22, Rathbone Papers, University of Liverpool, Special Collections and Archives, Liverpool; *Times of India,* Overland Summary, June 12, 1862, 2; aynı zamanda *bkz. Times of India,* Overland Summary, September 27, 1862, 3; *Times of India,* October 17, 1862, 3; *Times of India,* October 27, 1862, 2. *Bkz.* Watts, *Facts,* 164; Charles Wood to James Bruce, Earl of Elgin, May 2, 1863, in MSS EUR F 78, LB 13, Wood Papers, Oriental and India Office Collection, British Library, Londra; M. J. Mathieu, *De la culture du coton dans la Guyane francaise* (Epinal: Alexis Cabasse, 1861), 47.
17. Arthur L. Dunham, "The Development of the Cotton Industry in France and the Anglo-French Treaty of Commerce of 1860", *Economic History Review* 1, no. 2 (January 1928): 292-94; Lynn M. Case, ed., *French Opinion on the United States and Mexico, 1860-1867: Extracts from the Reports of the Procureurs Generaux* (New York: D. Appleton-Century Company, 1936), 123-25; Thomas A. Sancton, "The Myth of French Worker Support for the North in the American Civil War", *French Historical Studies* 11, no. 1 (1979): 59, 66; *bkz.* Claude Fohlen, "La guerre de sécession et le commerce franco-américain", *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine* 8, no. 4 (October-December 1961), 259-70; Alphonse Cordier, *La crise cotonniere dans la Seine-Inferieur, ses causes et ses effets* (Rouen, 1864), 8; Claude Fohlen, *L'industrie textil eau temps du Second Empire* (Paris: Librairie Plon, 1956), 257-62; Stephen McQueen Huntley, *Les rapports de la France et la Confederation pendant la guerre de secession* (Toulouse: Imprimerie Regionale, 1932), 222; Mathieu, *De la culture,* 1; Harold Hyman, ed., *Heard Round the World: The Impact Abroad of the Civil War* (New York: Alfred A. Knopf, 1969), 132; Fransa'daki sosyal krizin etkileri için *bkz.* A. S. Menier, *Au profit des ouvriers cotoniers: Petition au Senat sur la detresse cotonniere* (Paris: E. Dentu, 1863).
18. Löffler, Preussens, 126, 147; Emerson David Fite, *Social and Industrial Conditions in the North During the Civil War* (New York: Macmillan,

1910), 84, 86; Gately, *Development*, 47. Rozhkova, *Ekonomicheskie svyazi Rossii*, 61-62. Charles J. Sundell to William H. Seward, Stettin, May 15, 1863, Despatches from United States Consuls in Stettin, alıntılayan Löffler, *Preussens*, 110.

19. John Rankin, *A History of Our Firm: Being Some Account of the Firm of Pollock, Gilmour and Co. and Its Offshoots and Connections, 1804-1920* (Liverpool: Henry Young & Sons, Limited, 1921), 157; Baring Brothers Liverpool to Baring Brothers London, August 24, 1863, HC 3:35 içinde, Part 23, House Correspondence, Baring Brothers, ING Baring Archive, Londra. Baring Brothers & Co. Aynı zamanda Birleşik Devletler'in Londra'daki bankacısıydı; *bkz.* Frederick William Seward'ın Thomas Haines Dudley'e mektubu, Washington, March 26, 1864, Seward Papers içinde, Library of Congress, Manuscript Division, Washington, D.C.; *Merchants' Magazine and Commercial Review* 49, no. 5 (November 1863): 350; Liverpool Chamber of Commerce, *Report of the Council*, 1863 (Liverpool: Benson and Holmes, 1863), 18; John D. Pelzer, "Liverpool and the American Civil War", *History Today* 40, no. 3 (1990): 49; Hall, "Liverpool Cotton", 161; Samuel Smith, *My Life-Work* (Londra: Hodder and Stoughton, 1902), 34; *bkz. Liverpool Mercury*, January 6, 1862, 6; *Lowell Daily Citizen and News*, January 9, 1862.
20. Quote from *Times of India*, October 6, 1863, 1; aynı zamanda *bkz. Times of India*, Overland Summary, September 8, 1864, 2-3; *Times of India* Overland Summary reported negatively on the practice on September 29, 1863, 5-6; Pelzer, "Liverpool", 52.
21. Chamber de Commerce de Rouen, *Deliberation de la chambre sur la formation dela Compagnie francaise des cotons Algeriens* (Rouen: Ch.-F. Lapierre et Cie, 1862), 5, F/80/737 içinde, Fonds Ministeriels, Archives d'outre-mer, Aix-en-Provence, France; *Petition a Sa Majeste l'Empereur Napoleon III, au sujet de la culture du coton en Algerie*, Senones, February 13, 1862, *age.* içinde; *Bulletin de la Societe industrielle de Mulhouse* 32 (1862), 347, alıntı Fohlen, *L'industrie textile*, 347-48; the Mulhouse Chamber of Commerce even created a commission to look into the possibility of growing cotton in Algeria; *bkz. Bulletin de la Societe Industrielle de Mulhouse*, vol. 32 (1862), 346; Antoine Herzog, *L'Algerie et la crise cotonniere* (Colmar: Ch. M. Hoffmann, 1864); *L'Industriel Alsacien*, December 25, 1862; Antoine Herzog to La Majeste, l'Empereur des Francaise, January 6, 1863, F/80/737 içinde,

Fonds Ministeriels, Archives d'outre-mer, Aix-en-Provence, France; Pétition à Sa Majesté l'Empereur Napoleon III, au sujet de la culture du coton en Algerie, Senones, February 13, 1862, F/80/737 içinde, Fonds Ministeriels, Archives d'outre mer, Aix-en-Provence, France. Bu baskının kanıtı için şu mektuba *bkz.*: F. Engel-Dollfus, president de la commission d'encouragement a la culture du cotonen Algerie, to Monsieur le Marechal Comte Randon Senateur, Ministre Secretaired'Etat au Departement de la Guerre, Mulhouse, April 8, 1862.

22. *Liverpool Mercury*, August 12, 1862, 7; *bkz.* "Memorandum by Mrs. E. Tennyson to Gladstone related to the cotton famine", Add. 44399 f. 188 içinde, vol. 314, Gladstone Papers, British Library, Londra; *Liverpool Mercury*, January 22, 1861, 2; William Thayer to William H. Seward, Londra, July 11, 1862, private letter, U.S. Consulate, Alexandria, Despatches from U.S. Consuls in Alexandria, National Archives, Washington, D.C.; Loffler, *Preussens*, 111; *bkz. Hansard's Parliamentary Debates*, Third Series, vol. 171 (Londra: Cornelius Buck, 1863), 1771-840; Hansard's Parliamentary Debates, Third Series, vol. 165 (Londra: Cornelius Buck, 1862), 1155-230.
23. Karl Polanyi, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of OurTime* (Boston: Beacon Press, 1957), 78; Henry John Temple, Lord Palmerston to John Russell, Broadlands, October 6, 1861, Box 21, PRO 30/22, Lord John Russell Papers, National Archives of the UK, Kew; *bkz.* notlar ve raporlar, yazarı bilinmeyen rapor, "Le cotona la cote occidentale d'Afrique", n.d.; Note on Siam, n.d.; yazı taslağı, n.a., n.d., "La culture du coton a la Guyana" üzerine; GEN 56/Folder 547 içinde, Fonds Ministeriels, Archives d'outre-mer, Aix-en-Provence, France.
24. Manchester, *Forty-First Annual Report*, 21; bu baskının kanıtları için aynı zamanda *bkz.* Manchester Chamber of Commerce, *The Forty-Third Annual Report of the Board of Directors for the Year 1863* (Manchester: Cave & Server, 1866), 6; Proceedings of the Manchester Chamber of Commerce, 1858-1867, M8/2/6, Archives of the Manchester Chamber of Commerce, Manchester Archives and Local Studies, Manchester; Bombay Chamber of Commerce, *Report of the Bombay Chamber of Commerce for the Year 1859-60* (Bombay: Chesson & Woodhall, 1860), xxxiii; Hindistan'da pamuk üretimini artırmaya yönelik ilk çabalar için *bkz.* Anti-Cant, *India v. America: A Letter to the Chairman of the Hon. East India Company, On Cotton* (Londra: Aylott

& Jones, 1850); John Briggs, *The Cotton Trade of India with a Map of India, Coloured to Indicate the Different Spots Where on all the Varieties of Cotton which are Brought into the British Market have been Successfully Cultivated* (Londra: John W. Parker, 1840); Chapman, *The Cotton and Commerce of India; The Cotton Trade of India* (Londra, 1839); Thomas Williamson, *Two Letters on the Advantages of Railway Communication in Western India, Addressed to the Right Hon. Lord Wharncliffe, Chairman of the Great Indian Peninsula Railway Company* (Londra: Richard & John E. Taylor, 1846); John Briggs, *The Cotton Trade of India: Part I. Its Past and Present Condition; Part II. Its Future Prospects: with a Map of India* (Londra: John W. Parkter, 1840); Walter R. Cassels, *Cotton: An Account of Its Culture in the Bombay Presidency* (Bombay: Bombay Education Society's Press, 1862), 16-237; alıntı için *bkz. The Economist*, February 2, 1861, 117.

25. Alıntı Manchester, *Forty-First Annual Report*, 21; bu baskının kanıtı için aynı zamanda *bkz.* Manchester, *Forty-Third Annual Report*, 6; Proceedings of the Manchester Chamber of Commerce, 1858-1867, M8/2/6, Archives of the Manchester Chamber of Commerce, Manchester Archives and Local Studies, Manchester; Reclus, "Le coton", 202; *bkz.* Ellison, *Cotton Trade*, 64; James A. Mann, *The Cotton Trade of Great Britain: Its Rise, Progress and Present Extent* (Londra: Frank Cass & Co., 1968), 112; Alıntı için *bkz. Englishman*, Nagpore, July 31, 1861, *Times of India*, August 21, 1861, 3; Charles Woodto Sir Frere, October 30, 1862, Letter book, July 3 to December 31, 1862, MSS EURLB 11, F 78, Wood Papers, Oriental and India Office Collection, British Library, Londra.
26. *Cotton Supply Reporter* (June 15, 1861): 532; Arthur W. Silver, *Manchester Men and Indian Cotton, 1847-1872* (Manchester: Manchester University Press, 1966), 187.
27. *Liverpool Mercury*, September 20, 1861, 7; aynı zamanda *bkz. Liverpool Mercury*, September 23, 1861, 2; Charles Wood to Sir George Clerk, March 18, 1861, MSS EUR F 78, LB 7, Wood Papers, Oriental and India Office Collection, British Library, Londra; *bkz.* Major E. K. Elliot, "Report Regarding the Cultivation of Cotton in Nagpore", *Times of India* içinde yeniden basılmış, July 30, 1861, 3-4: "Cotton Cultivation in India", *Calcutta Review* 37, no. 73 (September 1861): 89.
28. Hindistan'daki genel hukuk altyapısı için *bkz.* Ritu Birla, *Stages of Capital: Law, Culture and Market Governance in Late Colonial India*

(Durham, NC: Duke University Press, 2009); kolonilerde hukuk için *bkz.* Lauren Benton, *Law and Colonial Cultures: Legal Regimes in World History, 1400-1900* (New York: Cambridge University Press, 2002); ekinler için *bkz.* Charles Wood to William Maine, October 9, 1862, Letterbook, July 3 to December 31, 1862, MSS EUR LB 11, F 78, Wood Papers, Oriental and India Office Collection, British Library, Londra; Charles Wood to William Maine, October 9, 1862 *age.* içinde; Proceedings of the Manchester Chamber of Commerce, September 23, 1861, Archives of the Manchester Chamber of Commerce, Record Group M8, folder 2/6, Manchester Archives and Local Studies içinde, Manchester; *bkz.* Charles Wood to W. J. P. Grant, May 9, 1861, MSS EUR F 78, LB 7, Wood Papers, Oriental and India Office Collection, British Library, Londra; imalatçıların çabaları için *bkz.* Charles Wood to William Reeves, March 18, 1861, Letterbook, 18 March to 25 May, *age.*; Charles Wood to James Bruce, Earl of Elgin, October 25, 1862, Letterbook, 3 July to 31 December 1862, in MSS EUR LB 11, F 78, Wood Papers, Oriental and India Office Collection, British Library, Londra; Letter from Messrs. Mosley ve Hurst, Agents to the Cotton Supply Association, to W. Greq, Esq, Secretary to the Government of India, June 20, 1861, *Times of India* içinde yeniden basım, July 18, 1861, 3; Charles Wood to W. J. Grant, May 9,1861, MSS EUR LB 7, F 78 içinde, Oriental and India Office Collection, British Library, Londra; Hindistan'daki sözleşme yasasındaki değişiklikler için *bkz.* Manchester Chamber of Commerce, The *Forty-Second Annual Report of the Board of Directors for the Year 1862* (Manchester: Cave & Server, 1863), 13, 37; *bkz.* Charles Wood to William Maine, October 9, 1862, Letterbook, 3 July to 31 December 1862, MSS EUR LB 11, F 78 içinde, Wood Papers, Oriental and India Office Collection, British Library, Londra; reprint of a resolution of the Home Department, February 28, 1861, Supplement to the *Calcutta Gazette*, March 2, 1861; Hindistan'da pamuk yetiştirme ile ilgili yazılarda, 106, Wood Papers, MSS EUR F 78, Oriental and India Office Collection, British Library, Londra; bu mekanizmalardan bazılarının anlatımı için *bkz.* John Henry Rivett-Carnac, *Many Memories of Life in India, At Home and Abroad* (Londra: W. Blackwood and Sons, 1910), 165-93; Charles Wood to James Bruce, Earl of Elgin, October 25, 1862, MSS EURLB 11, F 78, Wood Papers, Oriental and India Office Collection, British Library, Londra; Charles Wood to William Maine, October 9,

1862, Letterbook, 3 July to 31 December 1862, *age.* içinde; *Hansard's Parliamentary Debates*, Third Series, vol. 167, June 19, 1862 (Londra: Cornelius Buck, 1862), 767; Manchester, *Forty-Third Annual Report*, 26; Manchester, *Forty-First Annual Report; Liverpool Mercury*, September 24, 1862, 6; Charles Wood to Sir George Clerk, March 18, 1861, in LB 7, 18 March to 25 May 1861, in MSS EUR F78, Oriental and India Office Collection, British Library, Londra; Peter Harnetty, "The Imperialism of Free Trade: Lancashire, India and the Cotton Supply Question, 1861-1865", *Journal of British Studies* 6, no. 1 (1966): 75-76; Dwijendra Tripathi, "Opportunism of Free Trade: Lancashire Cotton Famine and Indian Cotton Cultivation", *Indian Economic and Social History Review* 4, no. 3(1967): 255-63; Liverpool Chamber of Commerce, *Twelfth Annual Report of the Liverpool Chamber of Commerce* (Liverpool: Neson & Mallett, 1862), 6; M. L. Dantwala, *A Hundred Years of Indian Cotton* (Bombay: East India Cotton Association, 1947), 46-47.

29. Charles Wood to James Bruce, Earl of Elgin, October 25, 1862, MSS EUR LB 11, F 78, Wood Papers, Oriental and India Office Collection, British Library, Londra; *Times of India*, Overland Summary, January 14, 1864, 3; Charles Wood to Sir Charles Trevelyan, March 9, 1863, in MSS EUR F 78, LB 12, Wood Papers, Oriental and India Office Collection, British Library, Londra.
30. *Hansard's Parliamentary Debates*, Third Series, vol. 167, June 19, 1862 (Londra: Cornelius Buck, 1862), 767; Wood'un "yetersizliği" için *bkz.* Manchester, *Forty-Third Annual Report*, 26; Manchester, *Forty-First Annual Report; Liverpool Mercury*, September 24, 1862, 6; Charles Wood to James Bruce, Earl of Elgin, January 10, 1863, MSS EUR 78, LB 12 içinde, January 1 to April 27, 1863, Wood Collection, Oriental and India Office Collections, British Library, Londra; Charles Wood to Viceroy Earl Canning, February 18, 1861, MSS Eur F 78, LB 6 içinde, Wood Papers, British Library, Oriental and India Office Collection, British Library, Londra; Charles Wood to Sir George Clerk, March 18, 1861, LB 7 içinde, March 18 to May 25, 1861, F 78, MSS EUR, Oriental and India Office Collection, British Library, Londra; Peter Harnetty, "The Imperialism of Free Trade: Lancashire and the Indian Cotton Duties, 1859-1862", *Economic History Review* 18, no. 2 (1965): 75-76; for debate as whole *bkz.* Tripathi, "Opportunism", 255-63.

31. *The Economist*, October 4, 1862, 1093-94.
32. Harnetty, "Imperialism, 1859-1862", 333-49; Manchester, *Forty-Second Annual Report*, 11, 22; alıntı *Times of India*, February 12, 1863, 3; Silver, *Manchester Men*, 254.
33. U.S. Consulate General Calcutta to William H. Seward, Calcutta, October 28, 1864, Despatches of the U.S. Consul in Calcutta to U.S. Secretary of State, National Archives, Washington, D.C.; *Times of India*, Overland Summary, February 12, 1862, 1; *bkz. Times of India*, October 3,1862, 2; Harnetty, "Imperialism, 1861-1865", 92; Mann, *The Cotton Trade*, 103, 112; *Statistical Abstracts for the United Kingdom in Each of the Last Fifteen Years from 1857 to 1871* (Londra: George E. Eyre and William Spottiswoode, 1872), 48-49; Fohlen, *L'industrie textile*, 287, 514.
34. David Ludden, "World Economy and Village India, 1600-1900", Sugata Bose, ed., *South Asia and World Capitalism* (New Delhi: Oxford University Press, 1990) içinde, 159-77; *bkz.* Register of Invoices from the Consulate by Sundry Vessels bound for Ports in the United States, September 1863, S 1040 (m168) reel 2, Despatches from United States Consulate General, Bombay, 1838-1906, National Archives, Washington D.C.; Neil Charlesworth, *Peasants and Imperial Rule: Agriculture and Agrarian Society in the Bombay Presidency, 1850-1935* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), 135; *Statistical Abstracts for the United Kingdom* (Londra: George E. Eyreand William Spottiswoode, 1872), 48-49; Reichsenquete für die Baumwollen und Leinen-Industrie, *Statistische Ermittelungen*, Heft 1, 56-58; Mann, *The Cotton Trade*, 103, 112, 132; *Times of India*, Overland Summary, February 12, 1862, 1; *Times of India*, October 3, 1862, 2; Harnetty, "Imperialism, 1861-1865", 287, 514; Bombay Chamber of Commerce, *Report of the Bombay Chamber of Commerce for the Year 1863-64* (Bombay: Pearse and Sorabjeem 1865), 1; Frenise A. Logan, "India: Britain's Substitute for American Cotton, 1861-1865", *Journal of Southern History* 24, no. 4 (1958):476; aynı zamanda *bkz.* Manchester Chamber of Commerce, *The Forty-Fourth Annual Report of the Board of Directors for the Year 1864* (Manchester: Cave & Server, 1865), 18; B.R. Mitchell, *European Historical Statistics, 1750-1970* (New York: Columbia University Press, 1976), E14; Frenise A. Logan, "India's Loss of the British Cotton Market After 1865", *Journal of Southern History* 31, no. 1 (1965):

40-50; *Cotton Supply Reporter* (April 15, 1861): 473, şu kaynaktaki makalenin yeniden basımı: *The Standard*, Agra, March 6, 1861.

35. *Merchants' Magazine and Commercial Review* 46, no. 2 (February 1862): 166; Edward Atkinson, "The Future Supply of Cotton", *North American Review* 98, no. 203 (April 1864): 481.
36. Mısır'da pamuk üretiminin hızla yayılması için *bkz.* Edward Mead Earle, "Egyptian Cotton and the American Civil War", *Political Science Quarterly* 41, no. 4 (1926), 520-45, 522; ağırlık ölçülerindeki değişim için *bkz.* E. R. J. Owen, *Cotton and the Egyptian Economy* (Oxford: Oxford University Press), 89, 382-83; Atkinson, "Future Supply", 481; Earle, "Egyptian Cotton", 521, 532, 534.
37. *Estatisticas historicas do Brasil: Series economicas, demograficas e sociais de 1550 a 1988* (Rio de Janeiro: Fundacao Instituto Brasileiro de Geografia e Estatistica, 1990), 346; *bkz.* Manchester, *Forty-First Annual Report*, 8; *bkz.* Stanley S. Stein, *The Brazilian Cotton Manufacture* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1957), 43. Government of India, *Annual Statement of the Trade and Navigation of British India and Foreign Countries and of the Coasting Trade between the Several Presidencies and Provinces*, vol. 5 (Calcutta: Office of Superintendent of Government Printing, 1872); Government of India, *Annual Statement of the Trade and Navigation of British India and Foreign Countries and of the Coasting Trade between the Several Presidencies and Provinces*, vol. 9 (Calcutta: Office of Superintendent of Government Printing, 1876); Owen, *Cotton*, 90; *Estatisticas historicas do Brasil*, 346.
38. Orhan Kurmuş, "The Cotton Famine and its Effects on the Ottoman Empire", Huri İslamoğlu-İnan, *The Ottoman Empire and the World-Economy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), 162, 164, 165, 169; "Note of the Ministere del'Algerie et des colonies", Paris, December 23, 1857; Societe anonyme, "Compagnie francaise des cotons algeriens" (Paris: Imprime du corps legislatif, 1863), F/80/737 içinde, Fonds Ministeriels, Archives d'outre-mer, Aix-en-Provence, France; aynı zamanda *bkz.* Ministere de l'Algerie et des colonies, Direction de l'Administration de l'Algerie, 2ème bureau, Paris Decret, 1859, Colonisation L/61, 2 içinde, Gouvernement General de l'Algerie, Centre des Archives d'outre-mer, Aix-en-Provence, France; [yazarın adı okunmuyor] "Culture du Coton", Paris, July 19, 1859, *age.* içinde; Alejandro E. Bunge, *Las industrias del norte: Contribucion al estudio de una nueva politica economia Argentina* (Buenos Aires:

n.p.,1922), 209-10; *bkz. Liverpool Mercury*, November 9, 1863, 6; Thomas Schoonover, "Mexican Cotton and the American Civil War", *Americas* 30, no. 4 (April 1974):430, 435; William S. Bell, *An Essay on the Peruvian Cotton Industry, 1825-1920* (Liverpool: University of Liverpool, Centre for Latin American Studies, 1985), 80; *Liverpool Mercury*, January 3, 1865, 6.

39. *Manchester Guardian*, May 13, 1861, 4; May 16, 1861, 3; May 17, 1861, 4; May 25, 1861,5; Celeste Duval, *Question cotonniere: La France peut s'emparer du monopole du cotonpar l'Afrique, elle peut rendre l'Angleterre, l'Europe, ses tributaires: L'Afrique est le vraipays du coton* (Paris: Cosson, 1864), 7; *Queensland Guardian*, April 3, 1861, alıntı *Cotton Supply Reporter* (July 1, 1861): 554; Bunge, *Las industrias*, 209-10; *Liverpool Mercury*, November 9, 1863, 6, January 3, 1865, 6; Manchester, *Forty-Fourth Annual Report*, 16; Donna J. E. Maier, "Persistence of Precolonial Patterns of Production: Cotton in German Togoland, 1800-1914", Allen F. Isaacman ve Richard Roberts, edl., *Cotton, Colonialism and Social History in Sub-Saharan Africa* (Portsmouth, NH: Heinemann, 1995) içinde, 75; Peter Sebald, *Togo 1884-1914: Eine Geschichte der deutschen "Musterkolonie" auf der Grundlage amtlicher Quellen* (Berlin: Akademie-Verlag, 1988), 30; O. F. Metzger, *Unsere alte Kolonie Togo* (Neudamm: J. Neumann, 1941), 242; "Der Baumwollbau in Togo, Seine Bisherige Entwicklung, und sein jetziger Stand", taslak makale R 1001/8224 içinde, Bundesarchiv Berlin.
40. Samuel Ruggles, New York Ticaret Odası'na konuşma, *Merchants' Magazine and Commercial Review* 45, no. 1 (July 1861): 83 içinde yeniden basım.
41. Bu tartışmalar hakkında *bkz.* Henry Blumenthal, "Confederate Diplomacy, Popular Notions and International Realities", *Journal of Southern History* 32, no. 2 (1966):151-71; Carl N. Degler, *One Among Many: The Civil War in Comparative Perspective* (Gettysburg, PA: Gettysburg College, 1990); Hyman, ed., *Heard Round the World*; Owsley and Owsley, *King Cotton*; Bernarr Cresap, "Frank L. Owsley and King Cotton Diplomacy", *Alabama Review* 26, no. 4 (1973); Charles M. Hubbard, *The Burden of Confederate Diplomacy* (Knoxville: University of Tennessee Press, 1998); D. P. Crook, *Diplomacy During the American Civil War* (New York: Wiley, 1975); Howard Jones, *Union in Peril: The Crisis over British Intervention in the Civil War* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1992); Lynn M. Case ve Warren

F. Spencer, *The United States and France: Civil War Diplomacy* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1970); Loffler, *Preussens*; Konfederasyon yanlısı duygular için *bkz. Liverpool Mercury*, June 24, 1861, 3, August 12, 1861, 2, September 20, 1861, 6, October 8, 1861, 5, October 15, 1861, 5, December 18, 1861, 6, April 18, 1862, 6; Fransa için *bkz.* Case and Spencer, *United States and France*, 79; Konfederasyon hükümetini tanımaya yönelik baskılar için *bkz. Liverpool Mercury*, July 16, 1862, 5; November 19, 1862, 3. Editöre mektuplar *Liverpool Mercury* 7 ve 9 Şubat baskısı, 1863, ikisi de sayfa 3; *Liverpool Mercury*, May 21, 1863,7. *Bkz.* Pelzer, "Liverpool", 46. Aynı zamanda *bkz. Liverpool Mercury*, February 4, 1863, 3; for Manchester *bkz. Liverpool Mercury*, May 23, 1863, 6; October 6, 1863, 6; October 17, 1863, 3; February 1, 1864, 7; for working-class support *bkz. Liverpool Mercury*, May 2, 1862, 7; August 9, 1862, 5. *Bkz.* Manchester, *Forty-First Annual Report*, 21-22; Rapport de Bigorie de Laschamps, Procureur General de Colmar, April 7, 1862, alıntı Case, ed., *French Opinion*, 258; Dunham, "Development", 294; Fransa'da cumhuriyetin yerleşmesi açısından pamuğun önemi için *bkz.* Case, ed., *French Opinion*, 257; Rapport de Bigorie de Laschamps, Procureur General de Colmar, July 14, 1862, alıntı Case, ed., *French Opinion*, 260; George M. Blackbourn, *French Newspaper Opinion on the American Civil War* (Westport, CT: Greenwood Press, 1997), 114; Donald Bellows, "A Study of British Conservative Reaction to the American Civil War", *Journal of Sovthern History* 51, no. 4 (November 1985): 505-26; *Hansard's Parliamentary Debates*, Third Series, vol. 171 (1863), 1774; *The Porcupine*, November 9, 1861, 61; *Liverpool Mercury*, December 4, 1862, 5; *Liverpool Mercury*, December 11, 1862, 3; *bkz.* Tony Barley, *Myths of the Slave Power: Confederate Slavery, Lancashire Workers and the Alabama* (Liverpool: Coach House Press, 1992), 49; *Liverpool Mercury*, May 23, 1863, 6; October 6, 1863, 6; October 17, 1863, 3; February 1, 1864, 7; Liverpool Chamber of Commerce, *Report of the Council, 1862* (Liverpool: Benson and Mallett, 1862), 20; Brown Brothers and Company, *Experiences of a Century, 1818-1918: Brown Brothers and Company* (Philadelphia: n.p., 1919), 47.

42. Barley, *Myths*, 67-71; Philip S. Foner, *British Labor and the American Civil War* (New York: Holmes & Meier, 1981) and Jones, *Union in Peril*, 225; bu görüşe karşı çıkan ama bugün büyük ölçüde çürütülmüş başka bir görüş için *bkz.* Mary Ellison, *Support for Secession: Lancashi-*

re and the American Civil War (Chicago: University of Chicago Press, 1972).

43. Jones, *Union in Peril*; Owsley and Owsley, *King Cotton*; for the Confederacy, *bkz.* W. L. Trenholm to Charles Kuhn Prioleau (Liverpool), New York, June 21, 1865, B/FT 1/137, Fraser, Trenholm & Company Papers, Merseyside Maritime Museum, Liverpool; Henry S. Sanford to William H. Seward, April 10, 1862, Seward Papers, Manuscripts Division, Library of Congress, Washington, D.C., alıntı Case and Spencer, *United States and France* içinde, 290; William Thayer to William H. Seward, Londra, July 19, 1862, Seward Papers; William L. Dayton to Charles Francis Adams, Paris, November 21, 1862, AM 15236, Correspondence, Letters Sent A-C, Box I, Dayton Papers, alıntı Case and Spencer, *United States and France* içinde, 371.
44. Sancton, "Myth of French Worker", 58-80; *bkz.* Menier, *Au profit*; Britanyalı işçilerin kolektif eylemleri için *bkz.* Hall, "Poor Cotton Weyver", 227-50; Jones, *Union in Peril*, 55; Jones, *Union in Peril*, 167; Address by William E. Gladstone on the Cotton Famine, 1862, Add. 44690, f. 55, vol. 605, Gladstone Papers, British Library, Londra; William E. Gladstone, Speech on the American Civil War, Town Hall, Newcastle upon Tyne, October 7, 1862, alıntı Jones, *Union in Peril* içinde, 182.
45. *Bkz.* Lord John Russell Papers, National Archives of the UK, Kew; *bkz.* Jones, *Union in Peril*, 114, 123, 129, 130, 133; Lord Richard Lyons to Lord John Russell, Washington, July 28, 1863, United States, Washington Legislation, Private Correspondence, Box 37, PRO 30/22 içinde, Lord John Russell Papers; Charles Wood to James Bruce, Earl of Elgin, August 9, 1862, LB 11, Letterbook, July 3 to December 31, 1862, MSS EURF 78 içinde, Wood Papers, Oriental and India Office Collection, British Library, Londra; Abraham Lincoln, "Annual Message to Congress", December 3, 1861, in John George Nicolay and John Hay, edl., *Abraham Lincoln: Complete Works, Compromising His Speeches, Letters, State Papers and Miscellaneous Writings*, vol. 2 (New York: Century Co., 1894), 94; "The Cabinet on Emancipation", MSS, July 22, 1862, reel 3, Edwin M. Stanton Papers, Library of Congress, Washington, D.C.; Glyndon G. Van Deusen, *William Henry Seward* (New York: Oxford University Press, 1967), 330-31.
46. William Thayer to William H. Seward, Londra, July 19, 1862, Seward Papers, Manuscript Division, Library of Congress, Washin-

gton, D.C.; Henry S. Sanford to William H. Seward, April 10, 1862, Seward Papers, William L. Dayton to William H. Seward, Paris, March 25, 1862, Despatches, France, State Department Correspondence, National Archives, Washington, D.C.. Thurlow Weed to William H. Seward, Paris, April 4, 1862, *age.*; Imbert-Koechlim ile ilgili alıntı *Industrial Alsacien*, February 2, 1862, Sancton, "Myth of French Worker", içinde alıntılandığı gibi, 76; William L. Daytonto Charles Francis Adams, Paris, November 21, 1862, AM 15236 içinde, Correspondence, Letters Sent A-C, Box I, Dayton Papers, alıntı Case and Spencer, *United States and France*, 371, ayrıca *bkz.* 374; Owsley and Owsley, *King Cotton*, 16-7.

47. Charles Francis Adams Jr. to Henry Adams, Quincy, Massachusetts, August 25, 1861, Ford, ed., *A Cycle of Adams Letters* içinde, 34-5, 36.
48. Bu harika öykü için *bkz.* Ricky-Dale Calhoun, "Seeds of Destruction: The Globalization of Cotton as a Result of the American Civil War" (doktora tezi, Kansas State University, 2012), 99 ve sonrası, 150 ve sonrası; alıntı için *bkz.* William Thayer to William Seward, March 5, 1863, Alexandria, Despatches of the U.S. Consul in Alexandriato Seward içinde, National Archives, Washington D.C.. Aynı zamanda *bkz.* David R. Serpell, "American Consular Activities in Egypt, 1849-1863", *Journal of Modern History* 10, no. 3(1938): 344-63; William Thayer to William H. Seward, Despatch number 23, Alexandria, November 5, 1862, Despatches of the U.S. Consul in Alexandria to Seward içinde, National Archives, Washington D.C.; William H. Seward to William Thayer, Washington, December 15, 1862, Seward Papers, Library of Congress, Washington, D.C.; Ayoub Bey Trabulsi to William H. Seward, Alexandria, August 12, 1862, Despatches of the U.S. Consul in Alexandria to Seward içinde, National Archives, Washington, D.C.; William Thayer to William H. Seward, April 1, 1862, *agy.* içinde; pamukla ilgili olarak Seward'a gönderilen mektuplar için örn. *bkz.* William Thayer to William H. Seward, Alexandria, July 20, 1861, *agy.* içinde; William Thayer to William H. Seward, Despatch number 23, Alexandria, November 5, 1862, *agy.* içinde.
49. William H. Seward to William Thayer, Washington, December 15, 1862, Seward Papers, Manuscript Division, Library of Congress, Washington, D.C.. Aynı zamanda *bkz.* Ayoub Bey Trabulsi to William H. Seward, Alexandria, August 12, 1862, Despatches of the U.S. Consul in Alexandria to Seward içinde, National Archives, Washin-

gton, D.C.; William Thayer to William H. Seward, April 1, 1862, *agy.* içinde.

50. Baring Brothers Liverpool to Joshua Bates, Liverpool, February 12, 1862, HC35: 1862, House Correspondence, Baring Brothers, ING Baring Archive, Londra; Charles Wood to James Bruce, Earl of Elgin, August 9, 1862, MSS EUR F 78, LB 11, Wood Papers, Oriental and India Office Collection, British Library, Londra; Dunham, "Development", 295; Rapport de Neveu-Lemaire, procureur general de Nancy, January 5, 1864, alntı Case, ed., *French Opinion* içinde, 285-86.
51. *Liverpool Mercury*, January 4, 1864, 8; Tripathi, "A Shot", 74-89; William H. Seward, March 25, 1871, Olive Risely Seward, ed., *William H. Seward's Travels Around the World* (New York: D. Appleton & Co, 1873) içinde, 401.
52. Annual Reports of the Manchester Chamber of Commerce; *bkz.* Manchester, *Forty-Third Annual Report*, 17, 25; *Liverpool Mercury*, August 8, 1864, 7, August 9, 1864, 7, August 10, 1864, 3, August 31, 1864, 7, September 22, 1864, 7, October 31, 1864, 7. Aynı zamanda *bkz.* Owsley ve Owsley, *King Cotton*, 137, 143; Atkinson, "Future Supply", 485-86; John Bright to Edward A. Atkinson, Londra, May 29, 1862, Box N 298, Edward A. Atkinson Papers, Massachusetts Historical Society, Boston.
53. *Bremer Handelsblatt* 12 (1862), 335.
54. *The Economist*, September 21, 1861, 1042. J. E. Horn, *La crise cotonniere et les textiles indigenes* (Paris: Dentu, 1863), 14; Leone Levi, "On the Cotton Trade and Manufacture, as Affected by the Civil War in America", *Journal of the Statistical Society of London* 26, no. 8 (March 1863): 42; Stephen S. Remak, *La paix en Amerique* (Paris: Henri Plon, 1865), 25-26; *Bremer Handelsblatt*, April 22, 1865, 142.
55. Ira Berlin vdl., *Slaves No More: Three Essays on Emancipation and the Civil War* (New York: Cambridge University Press, 1992); Eric Foner, *Reconstruction: America's Unfinished Revolution, 1863-1877* (New York: Harper Collins, 2002); Steven Hahn, *A Nation Under Our Feet: Black Political Struggles in the Rural South from Slavery to the Great Migration* (Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University, 2003); Steven Hahn, *The Political Worlds of Slavery and Freedom* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2009); aynı zamanda *bkz.* Stephanie McCurry, *Confederate Reckoning: Power and Politics in the Civil War South* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2010).

56. *London Mercury*, September 22, 1863, 7; Ravinder Kumar, *Western India in the Nineteenth Century: A Study in the Social History of Maharashtra* (Londra: Routledge & K. Paul, 1968), 35, 59, 151, 161; Maurus Staubli, *Reich und arm mit Baumwolle: Exportorientierte Landwirtschaft und soziale Stratifikation am Beispiel des Baumwollanbaus im indischen Distrikt Khandesh (Dekkan) 1850-1914* (Stuttgart: F. Steiner, 1994), 58, 68, 114-15, 187; Alan Richards, *Egypt's Agricultural Development, 1800-1980: Technicaland Social Change* (Boulder, CO: Westview Press, 1982), 55, 61; John Whitman, "Turkestan Cotton in Imperial Russia", *American Slavic and East European Review* 15, no. 2 (1956): 190-205; *bkz.* Foner, *Reconstruction*, 392-411; Gavin Wright, *The Political Economy of the Cotton South: Households, Markets and Wealth in the Nineteenth Century* (New York: Norton, 1978), 166-76; Wright, *Old South*, 34, 107; Steven Hahn, *The Roots of Southern Populism: Yeoman Farmers and the Transformation of the Georgia Upcountry, 1850-1890* (New York: Oxford University Press, 1983).
57. W. H. Holmes, *Free Cotton: How and Where to Grow It* (Londra: Chapman and Hall, 1862), 18; Merivale, *Lectures*, 315; Report of the Select Committee of the House of Commons, dated July 25, 1842, alıntı Alleyne Ireland, *Demerariana: Essays, Historical, Critical and Descriptive* (New York: Macmillan, 1899), 150; *The Economist*, December 9, 1865, 1487.
58. Holmes, *Free Cotton*, 16, 18, 22; Commission Coloniale, Rapport a M. le Ministre dela Marine et des Colonies sur l' Organisation du Travail Libre, Record Group Gen 40, box 317, Fonds Ministerielles, Archives d'outre-Mer, Aix-en-Provence, France; *Cotton Supply Reporter* (December 16, 1861): 722.
59. Holmes, *Free Cotton*; Auteur de la paix en Europe par l'Alliance anglo-francaise, *Lesblancs et les noirs en Amerique et le coton dans les deux mondes* (Paris: Dentu, 1862).
60. Willie Lee Nichols Rose, *Rehearsal for Reconstruction: The Port Royal Experiment* (Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1964); *Liverpool Mercury*, September 23, 1863, 6; *bkz. Liverpool Mercury*, January 19, 1863, 6, January 24, 1863, 7; Edward Atkinson, *Cheap Cotton by Free Labor* (Boston: A. Williams & Co., 1861); Atkinson Papers, Massachusetts Historical Society, Boston; Manchester, *Forty-First AnnualReport*, 33; Atkinson, "Future Supply", 485-86.

61. *Hansard's Parliamentary Debates*, Third Series, vol. 167 (1862), 791; *bkz. Liverpool Mercury*, January 3, 1865, 6; *Liverpool Mercury*, April 25, 1865, 6; *Liverpool Mercury*, May 13, 1865, 6; fiyatlar için, *bkz.* John A. Todd, *World's Cotton Crops* (Londra: A. & C. Black, 1915 (1924), 429-32; XXIV.2.22, RP, Rathbone Papers, Special Collections and Archives, University of Liverpool; Baring Brothers Liverpool to Baring Brothers London, July 19, 1865, in House Correspondence, HC 3 (1865), folder 35 (Correspondence from Liverpool House), ING Baring Archive, Londra.
62. *Bremer Handelsblatt*, June 17, 1865, 234-35; W. A. Bruce to Lord John Russell, May 10, 1865, Washington Minister of Great Britain to Foreign Office, Earl Russell, 1865, PRO 30: 22/38, Lord John Russell Papers, National Archives of the UK, Kew; W. A. Bruce to Lord John Russell, May 22, 1865, *agy.* içinde.
63. August Etienne, *Die Baumwollzucht im Wirtschaftsprogramm der deutschen Übersee-Politik* (Berlin: Verlag von Hermann Paetel, 1902), 28; *bkz. Times of India*, October 18, 1861, 3; *Times of India* February 27, 1863, 6; *Zeitfragen*, May 1, 1911, 1; Protocol of the Annual Meeting of the Manchester Cotton Supply Association, June 11, 1861, "The Cotton Question", *Merchants' Magazine and Commercial Review* 45 (October 1861): 379 içinde yeniden basım; *bkz. Liverpool Mercury*, June 12, 1861, 3; *Times of India*, February 12, 1863, 3; *Bengal Hurkaru*, May 11, 1861, *Bombay Times and Standard* içinde yeniden basım, May 17, 1861, 3.
64. *Cotton Supply Reporter* (June 15, 1861): 530; Supplement to *The Economist*, Commercial History and Review of 1865, March 10, 1866, 3; *Bremer Handelsblatt*, April 22, 1865, 142; *bkz.* Suzanne Miers ve Richard Roberts, *The End of Slavery in Africa* (Madison: University of Wisconsin Press, 1988).
65. Timothy Mitchell, *Rule of Experts: Egypt, Techno-Politics, Modernity* (Berkeley: University of California Press, 2002), 59-60; Mathieu, *De la culture*, 25.
66. *Bremer Handelsblatt*, October 14, 1865, 372.
67. *The Economist*, December 9, 1865, 1488; Eric Foner, *Nothing but Freedom: Emancipation and Its Legacy* (Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1983), 27-28.
68. Berlin vdl., *Slaves No More*, 1-76.
69. Reclus, "Le coton", 208.

70. Baring Brothers Liverpool to Baring Brothers London, February 4, 1865, House Correspondence, HC 3 (1865), folder 35 (Correspondence from Liverpool House), ING Baring Archive, Londra; *Gore's General Advertiser*, January 19, 1865, alıntı Hall, "Liverpool Cotton", 163; *Indian Daily News*, Extraordinary, March 8, 1865, U.S. Consulate General Calcutta to William H. Seward, Calcutta, March 8, 1864, Despatches of the U.S. Consul in Calcutta to U.S. Secretary of State *age.*, National Archives, Washington, D.C.; Letter from Calvin W. Smith to "Dear Friends at home", Bombay, April 23, 1865, klasör 13, Ms. N-937, Calvin W. Smith Papers, Massachusetts Historical Society, Boston; Samuel Smith, *My Life-Work* (Londra: Hodder and Stoughton, 1902), 35; Brown Brothers, *Experiences*, 49-50.
72. William B. Forwood, "The Influence of Price upon the Cultivation and Consumption of Cotton During the Ten Years 1860-1870", *Journal of the Statistical Society of London* 33, no. 3 (September 1870): 371.
73. Horn, *La crise*, 46.

10- Küresel Toparlanma

1. Frederick W. A. Bruce to Earl of Clarendon, British Secretary of State, Washington, D.C., December 18, 1865, *Cotton Supply Reporter* (February 1, 1866) içinde: 1795; Memorandum, W. Hickens, Royal Engineers, to Secretary of State, Washington, D.C., December 18, 1865, *agy.*
2. Edmund Ashworth, alıntı *Cotton Supply Reporter* (July 1, 1865): 1675; Maurice Williams, "The Cotton Trade of 1865", *Seven Year History of the Cotton Trade of Europe, 1861 to 1868* (Liverpool: William Potter, 1868), 19. Thomas Ellison, *The Cotton Trade of Great Britain: Including a History of the Liverpool Cotton Market and of the Liverpool Cotton Brokers' Association* (Londra: Effingham Wilson, 1886), 255.
3. Robert Ed. Bühler, "Die Unabhängigkeitsbestrebungen Englands, Frankreichs und Deutschlands in ihrer Baumwollversorgung" (doktora tezi, Zürih Üniversitesi, 1929), 3; *Cotton Supply Reporter* (June 1, 1865): 1658.
4. B. R. Mitchell, *International Historical Statistics: The Americas, 1750-2005* (New York: Palgrave Macmillan, 2007), 391, 467, 547-49; Elijah Helm, "An International Survey of the Cotton Industry", *Quarterly Journal of Economics* 17, no. 3 (May 1903): 417; Gavin Wright, "Cotton Competition and the Post-bellum Recovery of the American South", *Journal of Economic History* 34, no. 3 (September 1974): 632-33. Doug-

las A. Farnie ve David J. Jeremy, *The Fibre That Changed the World: The Cotton Industry in International Perspective, 1600-1990s* (Oxford: Oxford University Press, 2004), 23, 25.

5. Sayfa 381'deki grafik yazarın çeşitli kaynaklardan edindiği rakamları analiz etmesi suretiyle hazırlanmıştır. Pamuk iğleriyle ilgili bu rakamlar şu ülkelerle ilgilidir: Avusturya, Belçika, Brezilya, Kanada, Çin, Fransa, Almanya, Hindistan, İtalya, Japonya, Meksika, Hollanda, Portekiz, Rusya, İspanya, İsveç, İsviçre, Birleşik Krallık ve ABD. Kaynakların çok çeşitli ve dağınık olmasından ötürü yazarın çıkardığı sonuçlar tahmin olmanın ötesine geçememektedir. Rakamlar için şu kaynaklara *bkz.*: Louis Bader, *World Developments in the Cotton Industry, with Special Reference to the Cotton Piece Goods Industry in the United States* (New York: New York University Press, 1925), 33; Amiya Kumar Bagchi, *Private Investment in India, 1900-1939*, Cambridge South Asian Studies 10 (Cambridge: Cambridge University Press, 1972), 234; Javier Barajas Manzano, *Aspectos de la industriatextil de algodón en México* (Mexico: Instituto Mexicano de Investigaciones Económicas, 1959), 43-44, 280; Belgium, Ministère de l'Intérieur, *Statistique de la Belgique, Industrie* (Brussels: Impr. de T. Lesigne, 1851), 471; Pierre Benaerts, *Les originesde la grande industrie allemande* (Paris: F. H. Turot, 1933), 486; Sabbato Louis Besso, *The Cotton Industry in Switzerland, Vorarlberg and Italy; A Report to the Electors of the Gartside Scholarships* (Manchester: Manchester University Press, 1910); George Bigwood, *Cotton* (New York: Holt, 1919), 61; H. J. Habakkuk ve M. Postan, edl., *The Cambridge Economic History of Europe*, vol. 6 (Cambridge: Cambridge University Press, 1965), 443; Kang Chao, *The Development of Cotton Textile Production in China* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1977), 301-7; Stanley D. Chapman,"-Fixed Capital Formation in the British Cotton Industry, 1770-1815", *Economic History Review*, New Series, 23, no. 2 (August 1970): 235-66, 252; Louis Bergeron and Jean-Antoine-Claude Chaptal, *De l'industrie française: Acteurs de l'histoire* (Paris: Impr. nationale éditions, 1993), 326; Melvin Thomas Copeland, *The Cotton Manufacturing Industry of the United States* (New York: A. M. Kelley, 1966), 19; *bkz.* 1878-1920 yılları *Cotton Facts: A Compilation from Official and Reliable Sources* (NewYork: A. B. Shepperson, 1878) içinde; Richard Dehn ve Martin Rudolph, *The German Cotton Industry; A Report to the Electors of the Gartside Scholarships* (Manchester: Manchester University Press,

1913); Thomas Ellison, *A Hand-book of the Cotton Trade, or, A glance at the Past History, Present Condition and the Future Prospects of the Cotton Commerce of the World* (Londra: Longman Brown Green Longmans and Roberts, 1858), 146-67; Ellison, *The Cotton Trade of Great Britain*, 72-3; D. A. Farnie, *The English Cotton Industry and the World Market, 1815-1896* (New York: Oxford University Press, 1979), 180; Mimerel Fils, "Filature du Cotton", Michel Chevalier, ed., *Rapports du Jury international: Exposition universelle de 1867 à Paris* içinde, vol. 4 (Paris: P. Dupont, 1868), 20; R. B. Forrester, *The Cotton Industry in France; A Report to the Electors of the Gartside Scholarships* (Londra: Longman, Green and Co., 1921), 5; "Industrie textile", *Annuaire statistique de la France* (Paris, 1877-1890, 1894); Michael Owen Gately, "The Development of the Russian Cotton Textile Industry in the Pre-revolutionary Years, 1861-1913" (doktora tezi, University of Kansas, 1968), 134; Statistisches Reichsamt, *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich*, vol. 24 (1913), 107; Aurora Gómez Galvarriato, "The Impact of Revolution: Business and Labor in the Mexican Textile Industry, Orizaba, Veracruz, 1900-1930" (PhD dissertation, Harvard University, 2000), 23, 45; Great Britain, Committee on Industry and Trade, *Survey of Textile Industries: Cotton, Wool, Artificial Silk* (Londra: Her Majesty's Stationery Office, 1928), 142; International Federation of Master Cotton Spinners' and Manufacturers' Associations, *International Cotton Statistics*, Arno S. Pearse, ed. (Manchester: Thiel & Tangye, 1921), 1-32; International Federation of Master Cotton Spinners' and Manufacturers' Associations and Arno S. Pearse, *The Cotton Industry of India, Being the Report of the Journey to India* (Manchester: Taylor, Garnett, Evans, 1930), 22; International Federation of Master Cotton Spinners' and Manufacturers'Associations and Arno S. Pearse, *The Cotton Industry of Japan and China, Being the Report of the Journey to Japan and China* (Manchester: Taylor Garnett Evans & Co. Ltd., 1929), 18-19, 154; Italy, Ministero di Agricoltura, Industria e Commercio, "L'industria del cotone in Italia", *Annali di Statistica*, series 4, no. 100 (Rome: Tipografia Nazionale di G. Bertero E.C., 1902), 12-13; Italy, Ministero di Agricoltura, Industria e Commercio, *Annuario statistico italiano* (Roma: Tip. Elzeviriana), şu yıllara *bkz.*: 1878, 1881, 1886, 1892, 1900, 1904 ve 1905-6; S. T. King and Ta-chun Liu, *China's Cotton Industry: A Statistical Study of Ownership of Capital, Output and Labor Conditions* (byy. 1929), 4; Sung Jae Koh, *Stages of Industrial De-*

velopment in Asia: A Comparative History of the Cotton Industry in Japan, India, China and Korea (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1966), 324-66; Richard A. Kraus, *Cotton and Cotton Goods in China, 1918-1936* (New York: Garland, 1980), 57, 99; John C. Latham ve H. E. Alexander, *Cotton Movement and Fluctuations* (New York: Latham Alexander & Co., 1894-1910); Maurice Lévy-Leboyer, *Les banques européennes et l'industrialisation internationale dans la première moitié du XIXe siècle* (Paris: Presses Universitaires de France, 1964), 29; S. D. Mehta, *The Indian Cotton Textile Industry, an Economic Analysis* (Bombay: Published by G. K. Ved for the Textile Association of India, 1953), 139; B. R. Mitchell, *Abstract of British Historical Statistics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1971) 185; B. R. Mitchell, *International Historical Statistics: Europe, 1750-1993* (New York: Stockton Press, 1998), 511; Charles Kroth Moser, *The Cotton Textile Industry of Far Eastern Countries* (Boston: Pepperell Manufacturing Company, 1930), 50; National Association of Cotton Manufacturers, *Standard Cotton Mill Practice and Equipment, with Classified Buyer's Index* (Boston: National Association of Cotton Manufacturers, 1919), 37; Keijiro Otsuka, Gustav Ranis ve Gary R. Saxonhouse, *Comparative Technology Choice in Development: The Indian and Japanese Cotton Textile Industries* (Houndmills, Basingstoke, UK: Macmillan, 1988), 6; Alexander Redgrave, "Report of Factory Inspectors", *Parliamentary Papers* (Great Britain: Parliament, House of Commons, 1855), 69; J. H. Schnitzler, *Dela création de la richesse, ou, des intérêts matériels en France*, vol. 1 (Paris: H. Lebrun, 1842), 228; Stanley J. Stein, *The Brazilian Cotton Manufacture: Textile Enterprise in an Underdeveloped Area, 1850-1950* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1957), 191; Guy Thomson, "Continuity and Change in Mexican Manufacturing", Jean Batou, ed., *Between Development and Underdevelopment: The Precocious Attempts at Industrialization of the Periphery, 1800-1870* (Geneva: Librairie Droz, 1991) içinde, 280; John A. Todd, *The World's Cotton Crops* (Londra: A. & C. Black, 1915), 411; Ugo Tombesi, *L'industria cotoniera italiana alla fi ne del secolo XIX* (Pesaro: G. Frederici, 1901), 66; United States, Bureau of Manufactures, *Cotton Fabrics in Middle Europe: Germany, Austria-Hungary and Switzerland* (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1908), 23, 125, 162; United States, Bureau of Manufactures, *Cotton Goods in Canada* (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1913), 33; United States, Bureau of Ma-

nufactures, *Cotton Goods in Italy* (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1912), 6; United States, Bureau of Manufactures, *Cotton Goods in Russia* (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1912), 9-11; United States, Bureau of the Census, *Cotton Production and Distribution: Season of 1916-1917* (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1918), 88; United States, Bureau of the Census, *Cotton Production in the United States* (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1915), 56.

6. Herbert S. Klein ve Stanley Engerman, "The Transition from Slave to Free Labor: Notes on a Comparative Economic Model", Manuel Moreno Fraginals, Frank Moya Pons ve Stanley L. Engerman, *Between Slavery and Free Labor: The Spanish-Speaking Caribbean in the Nineteenth Century* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1985) içinde, 260.
7. Commission Coloniale, Rapport a M. le Ministre de la Marine et des Colonies sur l'Organisation du Travail Libre, p. 61, Record Group Gen 40, box 472 içinde, Fonds Ministerielles, Archives d'outre-mer, Aix-en-Provence, France.
8. Lutz Raphael, "Krieg, Diktatur und Imperiale Erschliessung: Arbeitszwang und Zwangsarbeit 1880 bis 1960", Elisabeth Herrmann-Ott, ed., *Sklaverei, Knechtschaft, Zwangsarbeit: Untersuchungen zur Sozial- , Rechts- und Kulturgeschichte.* (Hildesheim: Olms, 2005) içinde, 256-80; Robert Steinfeld, *Coercion, Contract and Free Labor in the Nineteenth Century* (New York: Cambridge University Press, 2001); Eric Foner, *Nothing But Freedom: Emancipation and Its Legacy* (Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1983); Nan Elizabeth Woodruff, *American Congo: The African American Freedom Struggle in the Delta* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003); Donald Holley, *The Second Great Emancipation: The Mechanical Cotton Picker, Black Migration and How They Shaped the Modern South* (Fayetteville: University of Arkansas Press, 2000), 104-5; Charles S. Aiken, *The Cotton Plantation South Since the Civil War* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1998), 101.
9. Barbara Fields, "The Advent of Capitalist Agriculture: The New South in a Bourgeois World", in Thavolia Glymph vdl., edl., *Essays on the Postbellum Southern Economy* (College Station: Texas A & M University Press, 1985), 74; *Southern Cultivator*, February 26, 1868, 61.

10. Edward Atkinson, *Cheap Cotton by Free Labor* (Boston: A. Williams & Co., 1861); *Commercial and Financial Chronicle* (November 11, 1865): 611-12.
11. *Southern Cultivator*, January 24, 1866, 5; W. A. Bruce to Earl Russell, Washington, May 10, 1865, in Letters from Washington Minister of Great Britain top Foreign Office, Earl Russell, 1865 (Private Correspondence), 22/38, PRO 30, National Archives of the UK, Kew; J. R. Busk to Messrs. Rathbone Brothers and Co., New York, April 24, 1865, Rathbone Papers, Record number XXIV.2.22 içinde, RP, Rathbone Papers, Special Collections and Archives, University of Liverpool; *Commercial and Financial Chronicle* (August 26, 1865): 258 ve sonrası; George McHenry, *The Cotton Supply of the United States of America* (Londra: Spottiswoode & Co., 1865), 25 ve sonrası; Bengal Chamber of Commerce, Reports, 1864-1866, 809, alıntılayan Frenise A. Logan, "India's Loss of the British Cotton Market After 1865", *Journal of Southern History* 31, no. 1 (1965): 47; G. F. Forbes to Under Secretary of State for India, August 16, 1866, Secretariat Records Office, alıntılayan Logan, "India's Loss of the British Cotton Market", 49.
12. Bliss Perry, *Life and Letters of Henry Lee Higginson*, vol. 1 (Boston: Atlantic Monthly Press, 1921), 247, *Southern Cultivator*, May 26, 1868, 133, 135. Bu tartışmanın örnekleri için *bkz. Southern Cultivator*, February 25, 1867, 42; *Southern Cultivator*, August 25, 1867, 258; *Southern Cultivator*, October 25, 1867, 308; *Southern Cultivator*, January 26, 1868, 12; *Southern Cultivator*, May 26, 1868, 135; Joseph P. Reidy, *From Slavery to Agrarian Capitalism in the Cotton Plantation South: Central Georgia, 1800-1880* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1992), 137; *Southern Cultivator*, February 27, 1869, 51; *Macon Telegraph*, May 31, 1865.
13. Edward A. Atkinson Papers, Massachusetts Historical Society, Boston; Eric Foner, *Reconstruction: America's Unfinished Revolution, 1863-1877* (New York: Harper & Row, 1988), 53, 54, 58; Edward Atkinson to his mother, Washington, July 5, 1864, çeşitli mektuplar ve notlar, dosya 298, Edward A. Atkinson Papers.
14. *Macon Daily Telegraph*, May 31, 1865, 1; Joseph D. Reid Jr., "Sharecropping as an Understandable Market Response: The Post- bellum South", *Journal of Economic History* 33, no. 1 (March 1973): 107.

15. Reid, "Sharecropping as an Understandable Market Response", 108; Susan Eva O'Donovan, *Becoming Free in the Cotton South* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2007), 127, 129, 131; James C. Cobb, *The Most Southern Place on Earth: The Mississippi Delta and the Roots of Regional Identity* (New York: Oxford University Press, 1992), 48-50.
16. Foner, *Reconstruction*, 103, 104. Klein and Engerman, "The Transition from Slave to Free Labor", 256; "A Freedman's Speech", *Pennsylvania Freedmen's Bulletin* (January 1867): 16.
17. Reidy, *From Slavery to Agrarian Capitalism*, 144.
18. Foner, *Reconstruction*, 108, 134; Reidy, *From Slavery to Agrarian Capitalism*, 125, 150, 152; Amy Dru Stanley, "Beggars Can't Be Choosers: Compulsion and Contract in Postbellum America", *Journal of American History* 78, no. 4 (March 1992): 1274, 1285; Cobb, *The Most Southern Place*, 51; U.S. Congress, House, Orders Issue by the Commissioner and Assistant Commissioners of the Freedmen's Bureau, 65, alıntılayan Stanley, "Beggars Can't Be Choosers", 1284.
19. *Commercial and Financial Chronicle* (November 11, 1865): 611-12; "A Freedman's Speech", *Pennsylvania Freedmen's Bulletin* (January 1867): 115.
20. O'Donovan, *Becoming Free*, 162, 189, 224, 227, 240; Foner, *Reconstruction*, 138, 140; Cobb, *The Most Southern Place*, 51; James C. Scott, *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance* (New Haven, CT: Yale University Press, 1985), xv.
21. Gavin Wright, "The Strange Career of the New Southern Economic History", *Reviews in American History* 10, no. 4 (December 1982): 171; Foner, *Reconstruction*, 174; Fields, "The Advent of Capitalist Agriculture", 84; Reidy, *From Slavery to Agrarian Capitalism*, 159; *Southern Cultivator* 25, no. 11 (November 1867): 358; Aiken, *The Cotton Plantation South*, 34ff; Cobb, *The Most Southern Place*, 55, 70; W. E. B. DuBois, "Die Negerfrage in den Vereinigten Staaten", *Archiv für Sozialwissenschaft* 22 (1906): 52.
22. Reid, "Sharecropping as an Understandable Market Response", 114, 116, 118; Grimes Family Papers, #3357, Southern Historical Collection, alıntılayan Reid, "Sharecropping as an Understandable Market Response", 128-29.
23. Wright, "The Strange Career", 172, 176. Cobb, *The Most Southern Place*, 102; Harold D. Woodman, "Economic Reconstruction and the

Rise of the New South, 1865-1900", John B. Boles ve Evelyn Thomas Nolan, edl., *Interpreting Southern History: Historiographical Essays in Honor of Sanford W. Higginbotham* (Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1987) içinde, 268; DuBois, "Die Negerfrage", 41. C. L. Hardeman to John C. Burns, December 11, 1875, John C. Burrus Papers, Mississippi Department of Archives and History, alıntılayan Cobb, *The Most Southern Place*, 63; Eric Hobsbawm, *The Age of Empire, 1875-1914* (Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1987), 36.

24. Wright, "The Strange Career", 170,172; John R. Hanson II, "World Demand for Cotton during the Nineteenth Century: Wright's Estimates Re- examined", *Journal of Economic History* 39, no. 4 (December 1979): 1015, 1016, 1018, 1019.
25. *Southern Cultivator*, January 26, 1868, 13; Telegram, Forstall and Sons to Baring Brothers, London, Sept. 16, 1874, record group HC5.2.6.142 içinde, ING Baring Archives, Londra. O'Donovan, *Becoming Free*, 117; Cobb, *The Most Southern Place*, 91, 104, 114; Woodman, "Economic Reconstruction", 173; Reidy, *From Slavery to Agrarian Capitalism*, 222, 225; Aiken, *The Cotton Plantation South*, 23.
26. Steven Hahn, "Class and State in Postemancipation Societies: Southern Planters in Comparative Perspective", *American Historical Review* 95, no. 1 (February 1990): 83, 84, 96.
27. David F. Weiman, "The Economic Emancipation of the Non-slaveholding Class: Upcountry Farmers in the Georgia Cotton Economy", *Journal of Economic History* 45, no. 1 (1985): 72, 76, 78.
28. Weiman, "The Economic Emancipation of the Non-slaveholding Class", 84; DuBois, "Die Negerfrage", 38; Ernst von Halle, *Baumwollproduktion und Pflanzungswirtschaft in den Nordamerikanischen Sudstaaten, Zweiter Teil, Sezessionskrieg und Rekonstruktion* (Leipzig: Dunker & Humboldt, 1906), 518, 661 ve sonrası; Foner, *Reconstruction*, 394.
29. *Southern Cultivator*, June 29, 1871, 221; Cobb, *The Most Southern Place*, 110; Jerre Mangione ve Ben Morreale, *La Storia: Five Centuries of the Italian American Experience* (New York: Harper Perennial, 1992), 185; Aiken, *The Cotton Plantation South*, 61; E. Merton Coulter, *James Monroe Smith: Georgia Planter* (Athens: University of Georgia Press, 1961), 9, 14, 17, 35, 37, 67-69, 84, 90.
30. Julia Seibert, "Travail Libre ou Travail Force?: Die 'Arbeiterfrage' im belgischen Kongo 1908-1930", *Journal of Modern European History* 7, no. 1 (March 2009): 95-110; DuBois, "Die Negerfrage", 44.

31. United States Department of Commerce, Bureau of the Census, *Historical Statistics of the United States, Colonial Times to the Present* (New York: Basic Books, 1976), 518, 899; United States Bureau of Statistics, Department of the Treasury, *Cotton in Commerce: Statistics of United States, United Kingdom, France, Germany, Egypt and British India* (Washington. D.C.: Government Printing Office, 1895), 29; France, Direction Generale des Douanes, *Tableau decennal du commerce de la France avec ses colonies et les puissances etrangeres, 1887-96* (Paris, 1896), 2, 108; Kaiserliches Statistisches Amt, *Statistisches Jahrbuch fur das Deutsche Reich*, vol. 13 (Berlin: Kaiserliches Statistisches Amt, 1892), 82-83; *Statistical Abstracts for the United Kingdom in Each of the Last Fifteen Years from 1886 to 1900* (Londra: Wyman and Sons, 1901), 92-93.
32. Bombay Chamber of Commerce, *Report of the Bombay Chamber of Commerce for the Year 1865-66* (Bombay: Education Society's Press, 1867), 213; B. R. Mitchell, *International Historical Statistics: Africa, Asia and Oceania, 1750-2005* (Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan, 2007), 354; F. M. W. Schofi ed., Department of Revenue and Agriculture, Simla, September 15, 1888, 10, Proceedings, Part B, Nos 6-8, April 1889 içinde, Fibres and Silk Branch, Department of Revenue and Agriculture, National Archives of India, New Delhi; *Statistical Abstract Relating to British India from 1903-04 to 1912-13* (Londra: His Majesty's Stationery Office, 1915), 188; *Statistical Tables Relating to Indian Cotton: Indian Spinning and Weaving Mills* (Bombay: Times of India Steam Press, 1889), 59; Toyo Menka Kaisha, *The Indian Cotton Facts 1930* (Bombay: Toyo Menka Kaisha Ltd., 1930), 54; Dwijendra Tripathi, "India's Challenge to America in European Markets, 1876-1900", *Indian Journal of American Studies* 1, no. 1 (1969): 58; *Bericht der Handelskammer Bremen über das Jahr 1913* (Bremen: Hauschild, 1914), 38; Bombay Chamber of Commerce, *Report of the Bombay Chamber of Commerce for the Year 1865-66* (Bombay: Education Society's Press, 1867), 213. The permanence of this change is also emphasized by Maurus Staubli, *Reich und Arm mit Baumwolle: Exportorientierte Landwirtschaft am Beispiel des Baumwollanbaus im Indischen Distrikt Khandesh (Dekkan), 1850-1914* (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1994), 66; James A. Mann, *The Cotton Trade of Great Britain: Its Rise, Progress and Present Extent* (Londra: Simpkin, Marshall, 1860), 132; *Statistical Abstracts for British India from 1911-12 to 1920-21* (Londra: His Ma-

jesty's Stationery Office, 1924), 476-77. Literatürün büyük kısmında ne yazık ki İçsavaş'ın Hindistan'a olan etkileri ele alınırken, Hindistan ile Britanya arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesi söz konusu olduğunda araştırmacıların bakış açısını daraltma eğilimi mevcuttur; bu eğilimden ötürü araştırmacılar Hindistan ile hem Kıta Avrupa'sı hem de Japonya arasındaki önemli ham pamuk ihracatı meselesini tamamen göz ardı etmektedirler. "İmparatorluk merkezli" bakış açısı için örn. *bkz.* Logan, "India's Loss of the British Cotton Market" and also Wright, "Cotton Competition". Kıta Avrupa'sı pazarlarının önemi için *bkz.* John Henry Rivett-Carnac, *Report of the Cotton Department for the Year 1868-69* (Bombay: Printed at the Education Society's Press, 1869), 139; C. B. Pritchard, *Annual Report on Cotton for the Bombay Presidency for the Year 1882-83* (Bombay: Cotton Department, Bombay Presidency, 1883), 2. Japonya pazarının önemi için *bkz.* S. V. Fitzgerald ve A. E. Nelson, *Central Provinces District Gazetteers, Amraoti District*, vol. A (Bombay: Claridge, 1911), 192, record group V/27/65/6 içinde, Oriental and India Office Collections, British Library, Londra. Hindistan'dan Avrupa'ya artan pamuk ihracatı için *bkz.* Tripathi, "India's Challenge to America in European Markets, 1876-1900", 57-65; *Statistical Abstracts for the United Kingdom for Each of the Fifteen Years from 1910 to 1924* (Londra: S. King & Son Ltd, 1926), 114-15; John A. Todd, *World's Cotton Crops* (Londra: A. & C. Black, 1915), 45; Hint pamuğunun kıtada hazır bir pazar bulmasının nedenleri için *bkz.* "Report by F. M. W. Schofi eld, Department of Revenue and Agriculture, Simla, 15 Sept. 1888", Department of Revenue and Agriculture, Fibres and Silk Branch, April 1889, Nos. 6-8, Part B, National Archives of India, New Delhi; A. J. Dunlop to the Secretary of the Chamber of Commerce, Bombay, Alkolale, June 11, 1874, Proceedings, Part B, June 1874, No. 41/42, Fibres and Silk Branch, Agriculture and Commerce Department, Revenue, National Archives of India; "Statement Exhibiting the Moral and Material Progress and Condition of India, 1895-96", 109, Oriental and India Office Collections, British Library.

33. Mitchell, *International Historical Statistics: The Americas*, 227, 316.
34. International Federation of Master Cotton Spinners' and Manufacturers' Associations, *Official Report of the International Congress, Held in Egypt, 1927* (Manchester: International Federation of Master Cotton Spinners' and Manufacturers' Associations, 1927), 28, 49. Arnold

Wright, ed., *Twentieth Century Impressions of Egypt: Its History, People, Commerce, Industries and Resources* (Londra: Lloyd's Greater Britain Publishing Company, 1909), 280; B. R. Mitchell, *International Historical Statistics: Africa, Asia and Oceania, 1750-2005* (Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan, 2007), 265.

35. 1866 ile 1905 yılları arasında Brezilya'daki iğ sayısı 53 katına çıktı. Tartışma için *bkz. Estatisticas historicas do Brasil: Series economicas, demograficas e sociais de 1550 a 1988* (Rio de Janeiro: Fundacao Instituto Brasileiro de Geogralica e Estatistica, 1990), 346; Stanley J. Stein, *The Brazilian Cotton Manufacture: Textile Enterprise in an Underdeveloped Area, 1850-1950* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1957), 191. Edward Mead Earle, "Egyptian Cotton and the American Civil War", *Political Science Quarterly* 41, no. 4 (December 1926): 522.
36. Rivett-Carnac, *Report of the Cotton Department for the Year 1868-69*, 13, 114, 131; Alfred Comyn Lyall, ed., *Gazetteer for the Haiderabad Assigned Districts Commonly called Barar* (Bombay: Education Society's Press, 1870), 161; Charles B. Saunders, *Administration Report by the Resident at Hyderabad; including a Report on the Administration of the Hyderabad Assigned Districts for the year 1872-73* (Hyderabad: Residency Press, 1872), 12.
37. Telgraf konusunda *bkz.* Laxman D. Satya, *Cotton and Famine in Berar, 1850-1900* (New Delhi: Manohar, 1997), 142, 152. India and Bengal Despatches, vol. 82, August 17, 1853, s. 1140-42, Board of Directors, EIC London, to Financial/Railway Department, Government of India, alıntı Satya, *Cotton and Famine in Berar*, 142. Fon kaynakları için *bkz.* Aruna Awasthi, *History and Development of Railways in India* (New Delhi: Deep & Deep Publications, 1994), 92; General Balfour'dan alıntı Rivett-Carnac, *Report of the Cotton Department for the Year 1868-69*, 114. Demiryolları ile Manchester malları arasındaki ilişki için *bkz. age.*, 155; Nelson, *Central Provinces District Gazetteers*, 248; Report on the Trade of the Hyderabad Assigned Districts for the Year 1883-84, 2, record group V/24, in Hyderabad Assigned Districts, India, Department of Land Records and Agriculture Reports, Oriental and India Office Collections, British Library, Londra; Jürgen Osterhammel, *Kolonialismus: Geschichte, Formen, Folgen*, 6. bas. (Munich: Beck, 2006), 10. Khamgaon ile ilgili alıntı Satya, *Cotton and Famine in Berar*, 173. Tüccarlarla ile ilgili malumatlar için *bkz.* John Henry Rivett-Carnac, *Many Memories of Life in India, At Home and*

Abroad (Londra: W. Blackwood and Sons, 1910), 166, 169; *Times of India*, March 11, 1870, 193, 199; "Report on the Cotton Trading Season in CP and Berar", June 1874, record group Fibres and Silk Branch, No 41/42, Part B, Revenue, Agriculture and Commerce Department, National Archives of India, New Delhi.

38. *Journal of the Society of Arts* 24 (February 25, 1876): 260; Rivett-Carnac, *Report of the Cotton Department for the Year 1868-69*, 100; Satya, *Cotton and Famine in Berar*, 153.
39. Rivett-Carnac, *Report of the Cotton Department for the Year 1868-69*, 115.
40. Formation of a Special Department of Agriculture, Commerce a Separate Branch of the Home Department, April 9, 1870, 91-102, Public Branch, Home Department, National Archives of India, New Delhi; Douglas E. Haynes, "Market Formation in Khandeshh, 1820-1930", *Indian Economic and Social History* Review 36, no. 3 (1999): 294; *Asiatic Review* (October 1, 1914): 298-364; E. A. Hobson'un yazdığı rapor, 11, Department of Revenue and Agriculture, Fibres and Silk Branch, November 1887, no. 22-23, Part B, National Archives of India, New Delhi.
41. Rivett-Carnac, *Report of the Cotton Department for the Year 1868-69*, 91; Charles Wood to Sir Charles Trevelyan, April 9, 1863, MSS EUR F 78, LB 12, Wood Papers, Oriental and India Office Collection, British Library, Londra.
42. Satya, *Cotton and Famine in Berar*, 136-37, 180; *Asiatic*, June 11, 1872, MS. f923.2.S330 içinde, gazete kesikleri, Benjamin John Smith Papers, Manchester Archives and Local Studies, Manchester. *Bkz.* Logan, "India's Loss of the British Cotton Market", 46; George Watt, *The Commercial Products of India* (Londra: John Murray, 1908), 600; *Times of India*, December 10, 1867, alıntı Moulvie Syed Mahdi Ali, *Hyderabad Affairs*, vol. 5 (Bombay: Times of India Steam Press, 1883), 260.
43. Timothy Mitchell, *Rule of Experts: Egypt, Techno-Politics, Modernity* (Berkeley: University of California Press, 2002), 57.
44. *Age.* 66-71.
45. *Age.* 70.
46. *Age.* 62-63, 67, 71, 73; Great Britain, High Commissioner for Egypt and the Sudan, *Reports by His Majesty's Agent and Consul-General on the Finances, Administration and Condition of Egypt and the Soudan*

(Londra: His Majesty's Stationery Office, 1902), 24; International Federation of Master Cotton Spinners' and Manufacturers' Associations, *Official Report: Egypt and Anglo-Egyptian Soudan* (Manchester: n.p., 1921), 66.

47. Mitchell, *Rule of Experts*, 55, 63, 66, 72, 73, 76.
48. Satya, *Cotton and Famine in Berar*, 85, 169; Nelson, *Central Provinces District Gazetteers*, 150. Laxman D. Satya, *Cotton and Famine in Berar, 1850-1900* (New Delhi: Manohar, 1997), 78.
49. *How to Make India Take the Place of America as Our Cotton Field* (Londra: J. E. Taylor, t.y., muhtemelen 1863), 7.
50. Thomas Bazley, alıntı *Merchants' Magazine and Commercial Review* 45, no. 5 (November 1861): 483; Satya, *Cotton and Famine in Berar*, 34, 47, 59, 62, 87, 91, 95; Nelson, *Central Provinces District Gazetteers*, 147, 226; A. C. Lydall, *Gazetteer for the Haidarabad Assigned Districts, Commonly Called Berar* (Bombay: Education Society's Press, 1870), 96, record group OIOC/V/27/65/112, Oriental and India Office Collection, British Library, Londra; Sandip Hazareesingh, "Cotton, Climate and Colonialism in Dharwar, Western India, 1840-1880", *Journal of Historical Geography* 38, no. 1 (2012): 12; Arno Schmidt, *Cotton Growing in India* (Manchester: International Federation of Master Cotton Spinners and Manufacturers' Associations, 1912), 22.
51. David Hall-Matthews, "Colonial Ideologies of the Market and Famine Policy in Ahmednagar District, Bombay Presidency, c. 1870-1884", *Indian Economic and Social History Review* 36, no. 3 (1999): 307; Satya, *Cotton and Famine in Berar*, 80-81; Meltem Toksoz, "The Cukurova: From Nomadic Life to Commercial Agriculture, 1800-1908" (doktora tezi, State University of New York at Binghamton, 2000), 75; Francis Turner, "Administration Report of the Cotton Department for the Year 1876-77", record group OIOC/V/24/434, Cotton Department, Bombay Presidency, Oriental and India Office Collection, British Library, Londra.
52. Satya, *Cotton and Famine in Berar*, 80, 161; *Times of India*, Overland Summary, January 14, 1864, 3.
53. Christof Dejung, "The Boundaries of Western Power: The Colonial Cotton Economy in India and the Problem of Quality", Christof Dejung and Niels P. Petersson, edl., *The Foundations of Worldwide Economic Integration: Power, Institutions and Global Markets, 1850-1930* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012) içinde, 149-50.

54. International Federation of Master Cotton Spinners' and Manufacturers' Associations, *Official Report of the International Congress, Held in Egypt*, 64; E. B. Francis, "Report on the Cotton Cultivation in the Punjab for 1882-1883", Lahore, 1882, record group OIOC/V/24/441, Financial Commission, Oriental and India Office Collection, British Library, Londra.
55. F. M. W. Schofield, Department of Revenue and Agriculture, Simla, September 15, 1888, Proceedings, Part B, Nos. 6-8, April 1889, Fibres and Silk Branch, Department of Revenue and Agriculture, National Archives of India, New Delhi; Samuel Ruggles, New York Chamber of Commerce, *Merchants' Magazine and Commercial Review* 45, no. 1 (July 1861) içinde yeni basım: 83; Rivett-Carnac, *Many Memories*, 166, 168; Peter Harnetty, "The Cotton Improvement Program in India, 1865-1875", *Agricultural History* 44, no. 4 (October 1970): 389; Satya, *Cotton and Famine in Berar*, 156 ve sonrası.
56. Alfred Charles True, *A History of Agricultural Experimentation and Research in the United States, 1607-1925* (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1937): 41-42; 64, 184, 199, 218, 221, 251, 256; I. Newton Hoffmann, "The Cotton Futures Act", *Journal of Political Economy* 23, no. 5 (May 1915): 482. Associations, *Official Report of the International Congress, Held in Egypt*, 54.
57. F. M. W. Schofield, "Note on Indian Cotton", 12, Department of Revenue and Agriculture, Simla, December 15, 1888, April 1889, Nos. 6-8, Part B, Fibres and Silk Branch, National Archive of India, New Delhi; Satya, *Cotton and Famine in Berar*, 155; C. N. Livanos, *John Sakellaridis and Egyptian Cotton* (Alexandria: A. Procaccia, 1939), 79; Harnetty, "The Cotton Improvement", 383.
58. Sandip Hazareesingh, "Cotton, Climate and Colonialism in Dharwar, Western India, 1840-1880", *Journal of Historical Geography* 38, no. 1 (2012): 7.
59. *Bremer Handelsblatt*, June 28, 1873, 229; W. F. Bruck, *Turkische Baumwollwirtschaft: Eine Kolonialwirtschaftliche und -politische Untersuchung* (Jena: Gustav Fischer, 1919), 99; E. S. Symes, "Report on the Cultivation of Cotton in British Burma for the Year 1880-81", Rangoon, Revenue Department, record group OIOC/V/24/446, Oriental and India Office Collection içinde, British Library, Londra.
60. İçsavaş sonrası pamuk ihracatı hakkında *bkz.* "Cotton Production in Queensland from 1866 to 1917", A 8510-12/11 içinde, Advi-

sory Council of Science and Industry Executive Committee, Cotton Growing, Correspondence with Commonwealth Board of Trade, National Archives of Australia; *Adelaide Advertiser*, January 11, 1904; Buehler, "Die Unabhangigkeitsbestrebungen Englands", 111.

61. Örneğin *bkz.* Rudolf Fitzner, "Einiges uber den Baumwollbau in Kleinasien", *Der Tropenpflanzer* 5 (1901), 530-36; Bruck, *Turkische Baumwollwirtschaft*, 3.
62. Aynı zamanda *bkz.* Marc Bloch, "Pour une histoire comparee des societes europeennes", *Revue de Synthese Historique* 46 (1928): 15-50.
63. Michael Mann, "Die Mar von der freien Lohnarbeit: Menschenhandel und erzwungene Arbeit in der Neuzeit", Michael Mann, ed., *Menschenhandel und unfreie Arbeit* (Leipzig: Leipziger Universitatsverlag, 2003) içinde, 19; Marcel van der Linden, *Workers of the World: Essays Toward a Global Labor History* (Boston: Brill, 2008), 18-32, 52-54.
64. Fields, "The Advent of Capitalist Agriculture", 74; Satya, *Cotton and Famine in Berar*, 95; Arnold Wright, ed., *Twentieth Century Impressions of Egypt: Its History, People, Commerce, Industries and Resources* (Londra: Lloyd's Greater Britain Publishing Company, 1909), 281, 284; International Federation of Master Cotton Spinners' and Manufacturers' Associations, *Official Report of the International Congress, Held in Egypt*, 95; Arno S. Pearse, *Brazilian Cotton* (Manchester: Printed by Taylor, Garnett, Evans & Co., 1922), 75, 81; Michael J. Gonzales, "The Rise of Cotton Tenant Farming in Peru, 1890-1920: The Condor Valley", *Agricultural History* 65, no. 1 (Winter 1991) içinde: 53, 58; George McCutcheon McBride, "Cotton Growing in South America", *Geographical Review* 9, no. 1 (January 1920): 42; Toksoz, "The Cukurova", 203, 246; *Levant Trade Review* 1, no. 1 (June 1911): alıntılayan Toksoz, "The Cukurova", 182.
65. A. T. Moore, Inspector in Chief, Cotton Department, Report, Proceedings, Part B, March 1875, No. 1/2, Fibres and Silk Branch, Agriculture and Commerce Department, Revenue, National Archives of India, New Delhi; David Hall-Matthews, "Colonial Ideologies of the Market and Famine Policy in Ahmednagar District, Bombay Presidency, c. 1870-1884", *Indian Economic and Social History Review* 36, no. 3 (1999): 307; A. E. Nelson, *Central Provinces Gazetteers, Buldana District* (Calcutta: Baptist Mission Press, 1910), 228; Toksoz, "The Cukurova", 272; Bruck, *Turkische Baumwollwirtschaft*, 41, 67.

66. Klein and Engerman, "The Transition from Slave to Free Labor", 255-70. Rebecca J. Scott, *Slave Emancipation in Cuba: The Transition to Free Labor, 1860-1899* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1985); David Northrup, *Indentured Labor in the Age of Imperialism, 1834-1922* (New York: Cambridge University Press, 1995); Frederick Cooper, Thomas C. Holt and Rebecca J. Scott, *Beyond Slavery: Explorations of Race, Labor and Citizenship in Postemancipation Societies* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2000).
67. *Cotton Supply Reporter* (June 15, 1861): 530; M. J. Mathieu, *De la culture du coton dans la Guyane francaise* (Epinal: Alexis Cabasse, 1861); *Le Courier du Havre*, September 19, 1862, Gen/56 içinde, Fonds Ministeriels, Archive d'outre-mer, Aix-en-Provence. Klein and Engerman, "The Transition from Slave to Free Labor", 255-70; Alan Richards, *Egypt's Agricultural Development, 1800-1980: Technical and Social Change* (Boulder, CO: Westview Press, 1981), 55, 61.
68. William K. Meyers, *Forge of Progress, Crucible of Revolt: Origins of the Mexican Revolution in La Comarca Lagunera, 1880-1911* (Albuquerque: University of New Mexico Press, 1994), 4, 6, 33-34, 48, 51.
69. William K. Meyers, *Forge of Progress, Crucible of Revolt: Origins of the Mexican Revolution in La Comarca Lagunera, 1880-1911* (Albuquerque: University of New Mexico Press, 1994), 40, 116-17, 120, 346; Werner Tobler, *Die mexikanische Revolution: Gesellschaftlicher Wandel und politischer Umbruch, 1876-1940* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1984), 70 ve sonrası
70. Meyers, *Forge of Progress*, 123-25, 131; Peru için *bkz.* Michael J. Gonzales, "The Rise of Cotton Tenant Farming in Peru, 1890-1920: The Condor Valley", *Agricultural History* 65, no. 1 (Winter 1991): 71; Mısır için *bkz.* Mitchell, *Rule of Experts*.
71. Toksoz, "The Cukurova", 99.
72. Manchester Chamber of Commerce, *The Forty-Second Annual Report of the Board of Directors for the Year 1862* (Manchester: Cave & Server, 1863), 22; Rosa Luxemburg, "Die Akkumulation des Kapitals", Rosa Luxemburg, *Gesammelte Werke*, Band 5 (Berlin: Dietz Verlag, 1981) içinde, 311-12. 317; Karl Polanyi, *The Great Transformation* (Boston: Beacon Press, 1968) 72-75.
73. Jürgen Osterhammel ve Niels P. Petersson, *Geschichte der Globalisierung: Dimensionen, Prozesse, Epochen* (Munich: Beck, 2003), 70.

74. Eric Hobsbawm, *The Age of Empire, 1875-1914* (Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1987), 40, 42, 45, 54, 59, 62, 66, 67, 69; Osterhammel ve Petersson, *Geschichte der Globalisierung*, 69. Sven Beckert, "Space Matters»; Charles S. Maier, "Consigning the Twentieth Century to History: Alternative Narratives for the Modern Era", *American Historical Review* 105, no. 3 (June 2000): 807-31; Oldham Master Cotton Spinners' Association, *Report of the Committee, for Year Ending December 31, 1901* (Oldham: Dornan, 1902), 5, record group 6/2/1-61m, Papers of the Oldham Master Cotton Spinners' Association, John Rylands Library, Manchester; Maier, "Consigning", 807-31; Giovanni Arrighi, *The Long Twentieth Century: Money, Power and the Origins of Our Times* (New York: Verso, 1994), 11; Jan-Frederik Abbeloos, "Belgium's Expansionist History Between 1870 and 1930: Imperialism and the Globalisation of Belgian Business", Munich Personal RePEc Archive Paper No. 11295 (30 Ekim 2008), erişim 9 Temmuz 2009, http://www.mpra.ub.uni-muenchen.de/11295.
75. International Federation of Master Cotton Spinners' and Manufacturers' Associations, *Official Report of the International Congress, Held in Egypt*, 31; Commission Coloniale, "Rapport sur l'organisation du travail libre", 317/Gen 40/472 içinde, Fonds Ministérielle, Centre des archives d'outre-mer; Procès verbaux des séances de la commission du travail aux colonies, 1873-1874, 1105/Gen 127/473, Fonds Ministérielle, Centre des archives d'outre-mer, "Régime du travail dans les colonies, rapport, 1875", 1152/Gen 135/475 içinde, Fonds Ministérielle, Archives d'outre-mer; *Liverpool Mercury*, September 23, 1863, 6; Edward Atkinson, *Cheap Cotton by Free Labor: By a Cotton Manufacturer* (Boston: A. Williams & Co, 1861), 478. Ayrıca *bkz.* John Bright to Edward Atkinson, Londra, 29 Mayıs 1862, Box N 298, *agy.* Ambassade d'Espagne à Paris'ten not, t.y, 994/Gen 117/474, Fonds Ministérielle, Archives d'outre-mer; R. B. D. Morier'den Dışişleri Bakanı Salisbury Marisine mektup, 12 Ekim, 1889, Compilations, Vol. 51, 1890, Compilation No. 476, "Establishment by the Russian Government of a Model Cotton Plantation in the Merva Oasis", Revenue Department, Maharashtra State Archive, Mumbai; Rinji Sangyo Chosa Kyoku [Special Department of Research on Industries], *Chosen ni Okeru Menka ni Kansuru Chosa Seiseki* [The Research on Cotton in Korea] (August 1918); No-Shomu Sho Nomu Kyoku [Ministry of

Agriculture and Commerce, Department of Agriculture], *Menka ni Kansuru Chosa* [The Research on Cotton] (March 1913).

76. Başka pek çok ülkede de durum böyleydi. *Bkz.* Vincent Peloso, *Peasants on Plantations: Subaltern Strategies of Labor and Resistance in the Pisco Valley, Peru* (Durham, NC: Duke University Press, 1999); Michael R. Haines, *Notes to Pages 313-314* 547 "Wholesale Prices of Selected Commodities: 1784-1998", Table Cc205-266, Susan B. Carter, Scott Sigmund Gartner, Michael R. Haines, Alan L. Olmstead, Richard Sutch ve Gavin Wright, edl., *Historical Statistics of the United States, Earliest Times to the Present: Millennial Edition* (New York: Cambridge University Press, 2006) içinde; Peter Harnetty, *Imperialism and Free Trade: Lancashire and India in the Mid-Nineteenth Century* (Vancouver: University of British Columbia Press, 1972), 99.

11- Yıkımlar

1. John R. Killick, "Atlantic and Far Eastern Models in the Cotton Trade, 1818-1980", University of Leeds School of Business and Economic Studies, Discussion Paper Series, June 1994, 1; Toyo Menka Kaisha, *The Indian Cotton Facts 1930* (Bombay: Toyo Menka Kaisha Ltd., 1930), byy.
2. "Opening of the Khangaon Railway", *Times of India, March 11, 1870, reprinted in Moulvie Syed Mahdi Ali, Hyderabad Affairs*, vol. 4 (Bombay: Times of India Steam Press, 1883), 199. John Henry Rivett-Carnac, *Report of the Cotton Department for the Year 1868-69* (Bombay: Printed at the Education Society's Press, 1869), 98 ve sonrası, 131; A. C. Lydall, *Gazetteer for the Haidarabad Assigned Districts, Commonly Called Berar* (Bombay: Education Society's Press, 1870), 230, record group OIOC/V/27/65/112 içinde, in Oriental and India Office Collection, British Library, Londra.
3. Haywood'dan Messers'e. Mosley ve Hurst, Manchester, 15 Mayıs 1861, *Times of India*, July 18, 1861, 3. *Cotton Supply Reporter* (June 15, 1861): 530; "Cotton Districts of Berar and Raichove Doab", India Office, London, December 17, 1862 to Governor in Council Bombay, Compilation No. 119, Revenue Department, Compilations, 1862-1864, vol. 26, Maharashtra State Archives, Mumbai. J. B. Smith (Stockport) in *Hansard's Parliamentary Debates*, Third Series, vol. 167, June 19, 1862 (Londra: Cornelius Buck, 1862), 761; *Cotton Supply Reporter* (January 2, 1865); Arthur W. Silver, *Manchester Men and Indian*

Cotton, 1847-1872 (Mancester: Manchester University Press, 1966), 179; Printed Letter from A. J. Dunlop to the Secretary of the Government of India, Revenue, Agriculture and Commerce, Hyderabad, April 2, 1878, Hyderabad Assigned Districts, India, Department of Land Records and Agriculture, Reports, 1876-1891, record group V/24, file 4266, Oriental and India Office Collection British Library, Londra.

4. George Reinhart, *Volkart Brothers: In Commemoration of the Seventy-Fifth Anniversary of the Foundation* (Winterthur: byy, 1926); Jakob Brack-Liechti, "Einige Betrachtungen über den indischen Baumwollmarkt aus alterer Zeit, 23.2.1918", Volkart Archives; Salomon Volkart to "Bombay", Winterthur, March 17, 1870 and Salomon Volkart to "Bombay", Winterthur, May 27, 1870, Correspondence of Salomon Volkart, ikinci kitap içinde, Winterthur, 1865-1867, Volkart Archives.
5. Hyderabad Assigned Districts, Land Records and Agriculture Department, *Report on the Rail and Road-borne Trade in the Hyderabad Assigned Districts for the Year 1894-95* (Hyderabad: Residency Government Press, 1895), Appendix B; Laxman D. Satya, *Cotton and Famine in Berar, 1850-1900* (New Delhi: Manohar, 1997), 168; Hyderabad Assigned Districts, Land Records and Agriculture Department, *Report on the Trade of the Hyderabad Assigned Districts for the Year 1882-83* (Hyderabad: Residency Government Press, 1883), 4, record group V/24, Reports, Oriental and India Collection, British Library, Londra; Correspondence of Salomon Volkart, second copy book, Winterthur, 1865-1867, Volkart Archives, Winterthur, Switzerland; "The Volkart's United Press Company Limited, Dossier 10, Volkart Archives; "Chronology of Events in Bombay", Dossier 3, Bombay 1:4, Volkart Archives; Walter H. Rambousek vdl., *Volkart: The History of a World Trading Company* (Frankfurt am Main: Insel Verlag, 1991), 72; Kaisha, *The Indian Cotton Facts* 1930, 50-51; Printed letter from A. J. Dunlop to the Secretary of the Government of India, Revenue, Agriculture and Commerce, Hyderabad, April 2, 1878, Hyderabad Assigned Districts, Land Records and Agriculture Department, *Report on the Trade of the Hyderabad Assigned Districts for the Year 1877-78* (Hyderabad: Residency Government Press, 1878), 4, record group V/24, Reports, India Office Records, British Library, Londra; Kagotani Naoto, "Up-Country Purchase Activities of Indian Raw Cotton

by Toyo Menka's Bombay Branch, 1896-1935", S. Sugiyama and Linda Grove, *Commercial Networks in Modern Asia* (Curzon: Richmond, 2001) içinde, 199, 200.

6. Christof Dejung, "The Boundaries of Western Power: The Colonial Cotton Economy in India and the Problem of Quality", Christof Dejung ve Niels P. Petersson, edl., *The Foundations of Worldwide Economic Integration: Power, Institutions and Global Markets, 1850-1930* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012) içinde, 148.
7. Douglas E. Haynes, "Market Formation in Khandeshh, 1820-1930", *Indian Economic and Social History Review* 36, no. 3 (1999): 294; *Asiatic Review* (October 1, 1914): 294; C.A. Bayly, *The Birth of the Modern World, 1780-1914* (Oxford: Blackwell, 2004), 138; Dwijendra Tripathi, "An Echo Beyond the Horizon: The Effect of American Civil War on India", T. K. Ravindran, ed., *Journal of Indian History: Golden Jubilee Volume* (Trivandrum: University of Kerala, 1973) içinde, 660; Marika Vicziany, "Bombay Merchants and Structural Changes in the Export Community 1850 to 1880", K. N. Chaudhuri and Clive Dewey, edl., *Economy and Society: Essays in Indian Economic and Social History* (Delhi: Oxford University Press, 1979) içinde, 163-96; Marika Vicziany, "The Cotton Trade and the Commercial Development of Bombay, 1855-75" (doktora tezi, University of London, 1975), 170-71.
8. Arnold Wright, ed., *Twentieth Century Impressions of Egypt: Its History, People, Commerce, Industries and Resources* (Londra: Lloyd's Greater Britain Publishing Company, 1909), 285; Alexander Kitroeff, *The Greeks in Egypt, 1919-1937* (Oxford: Middle East Centre, Oxford University, 1989), 76; *Cinquante ans de labeur: The Kafr-El-Zayat Cotton Company Ltd, 1894-1944*, Rare Books and Special Collections Library, American University in Cairo; *Ekthesis tou en Alexandria Genikou Proxeniou tis Egyptou 1883-1913* (Athens: n.p., 1915) içinde, 169-70; Alexander Kitroeff, *The Greeks in Egypt, 1919-1937*, 86.
9. Meltem Toksoz, "The Cukurova: From Nomadic Life to Commercial Agriculture, 1800-1908" (doktora tezi, State University of New York at Binghamton, 2000), 103, 106, 120, 125, 137, 174, 191, 193, 245; W. F. Bruck, *Turkische Baumwollwirtschaft: Eine Kolonialwirtschaftliche und -politische Untersuchung* (Jena: Gustav Fischer, 1919), 9; William K. Meyers, *Forge of Progress, Crucible of Revolt: Origins of the Mexican Revolution in La Comarca Lagunera, 1880-1911* (Albuquerque: University of New Mexico Press, 1994), 48; Charles S. Aiken, *The Cotton Planta-*

tion South Since the Civil War (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1998), 60.

10. L. Tuffly Ellis, "The Revolutionizing of the Texas Cotton Trade, 1865-1885", *Southwestern Historical Quarterly* 73, no. 4 (1970): 479.
11. Harold D. Woodman, "The Decline of Cotton Factorage after the Civil War", *American Historical Review* 71, no. 4 (1966): 1220 ve sonrası, 1236. Pepperell Manufacturing Company of Neddeford, Maine gibileri için *bkz.* Ellis, "The Revolutionizing of the Texas Cotton Trade", 505.
12. Woodman, "The Decline of Cotton Factorage after the Civil War", 1223, 1228, 1231, 1239; *Bradstreet's: A Journal of Trade, Finance and Public Economy* 11 (February 14, 1885): 99-100; John R. Killick "The Transformation of Cotton Marketing in the Late Nineteenth Century: Alexander Sprunt and Son of Wilmington, N.C., 1884-1956", *Business History Review* 55, no. 2 (Summer 1981): 162, 168.
13. Killick, "Atlantic and Far Eastern Models in the Cotton Trade", 17; Thomas Ellison, *The Cotton Trade of Great Britain* (Londra: Effingham Wilson, 1886), 280.
14. Örn. *bkz.* Albert C. Stevens, "'Futures' in the Wheat Market", *Quarterly Journal of Economics* 2, no. 1 (October 1887): 37-63; Jonathan Ira Levy, "Contemplating Delivery: Futures Trading and the Problem of Commodity Exchange in the United States, 1875-1905", *American Historical Review* 111, no. 2 (April 2006): 314; Alston Hill Garside, *Cotton Goes to Market: A Graphic Description of a Great Industry* (New York: Stokes, 1935), 166. W II, 3, Baumwollterminhandel, archive of the Handelskammer Bremen, Bremen, Germany; *Frankfurter Zeitung*, February 4, 1914.
15. Alfred Chandler, *The Visible Hand* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1977), 214; Kenneth J. Lipartito, "The New York Cotton Exchange and the Development of the Cotton Futures Market", *Business History Review* 57 (Spring 1983): 54.
16. Lipartito, "The New York Cotton Exchange",: 53; Garside, *Cotton Goes to Market*, 133, 166.
17. Garside, *Cotton Goes to Market*, 54-55, 68, 145.
18. Jamie L. Pietruska, "'Cotton Guessers': Crop Forecasters and the Rationalizing of Uncertainty in American Cotton Markets, 1890-1905", Hartmut Berghoff, Philip Scranton ve Uwe Spiekermann, edl., *The Rise of Marketing and Market Research* (New York: Palgrave Macmil-

lan, 2012) içinde, 49-72; Michael Hovland, "The Cotton Ginnings Reports Program at the Bureau of the Census", *Agricultural History* 68, no. 2 (Spring 1994): 147; N. Jasny, "Proposal for Revision of Agricultural Statistics", *Journal of Farm Economics* 24, no. 2 (May 1942): 402; H. Parker Willis, "Cotton and Crop Reporting", *Journal of Political Economy* 13, no. 4 (September 1905): 507; International Institute of Agriculture, Bureau of Statistics, *The Cotton-Growing Countries; Production and Trade* (Rome: International Institute of Agriculture, 1922).

19. 1820-1850 yılları için veri kaynakları şunlardır: 1820—*Tables of Revenue, Population, Commerce, & c. of the United Kingdom and its Dependencies, Part I, From 1820 to 1831, Both Inclusive* (Londra: William Clowes, 1833), 65, 67, 70; Richard Burn, *Statistics of the Cotton Trade: Arranged in a Tabular Form: Also a Chronological History of its Various Inventions, Improvements, etc., etc.* (Londra: Simpkin, Marshall 1847), 1; Ellison, *The Cotton Trade of Great Britain*, 63-64; T. Bazley, "Cotton Manufacture", *Encyclopaedia Britannica*, 8th ed., vol. 7 (Edinburgh: Black, 1854), 453; Lars G. Sandberg, *Lancashire in Decline: A Study in Entrepreneurship, Technology and International Trade* (Columbus: Ohio State University Press, 1974), 142, 145, 254-62; Andrew Ure, *The Cotton Manufacture of Great Britain; Systematically Investigated ... with an Introductory View of Its Comparative State in Foreign Countries*, vol. 1 (New York: Johnson Reprint Corp., 1970), 65-70, 328; Andrew Ure, *The Cotton Manufacture of Great Britain; Systematically Investigated ... with an Introductory View of Its Comparative State in Foreign Countries*, vol. 2 (New York: Johnson Reprint Corp., 1970), 328; I. Watts, "Cotton", *Encyclopaedia Britannica*, 9. bas., vol. 6 (Edinburgh: Black, 1877), 503-4.
20. Amalendu Guha, "The Decline of India's Cotton Handicrafts, 1800-1905: A Quantitative Macro-Study", *Calcutta Historical Journal* 17 (1995): 44; Table No. 29, "Value of the Principal Articles of Merchandise and Treasure Imported into British India, by Sea, from Foreign Countries, in each of the Years ended 30th April", *Statistical Abstracts Relaying to British India from 1840 to 1865* (Londra: Her Majesty's Stationery Office, 1867) içinde; D. A. Farnie, *The English Cotton Industry and the World Market* (New York: Oxford University Press, 1979), 101; Lars G. Sandberg, "Movements in the Quality of British Cotton Tex-

tile Exports, 1815-1913", *Journal of Economic History* 28, no. 1 (March 1968): 1-27.

21. Diary of Voyage to Calcutta, Record Group MSS EUR F 349, box 1, Richard Kay Papers, Oriental and India Office Collection, British Library, Londra; Diary and Notebook, Allahabad, 1820, in Record Group MSS EUR F 349, box 3, Richard Kay Papers, Oriental and India Office Collection, British Library; *Asiatic Journal and Monthly Register*, New Series, 16 (January-April 1835): 125; *Report of the Bombay Chamber of Commerce for the Year 1852-53* (Bombay: Bombay Gazette Press, 1853), 23.
22. Elena Frangakis, "The Ottoman Port of İzmir in the Eighteenth and Early Nineteenth Centuries, 1695-1820", *Revue de l'Occident musulman et de la Mediterranee* 39, no. 1 (1985): 150; Joel Beinin, "Egyptian Textile Workers: From Craft Artisans Facing European Competition to Proletarians Contending with the State", Lex Heerma van Voss, Els Hiemstra-Kuperus ve Elise van Nederveen Meerkerk, edl., *The Ashgate Companion to the History of Textile Workers, 1650-2000* (Burlington, VT: Ashgate, 2010) içinde, 176; Patricia Davison and Patrick Harries, "Cotton Weaving in South-East Africa: Its History and Technology", Dale Idiens and K. G. Ponting, edl., *Textiles of Africa* (Bath: Pasold Research Fund, 1980) içinde, 189; G. P. C. Thomson, "Continuity and Change in Mexican Manufacturing", I. J. Baou, ed., *Between Development ad Underdevelopment* (Geneva: Librairie Droz, 1991) içinde, 275; Robert A. Potash, *Mexican Government and Industrial Development in the Early Republic: The Banco de Avio* (Amherst: University of Massachusetts Press, 1983), 27; H. G. Ward, *Mexico* (Londra: H. Colburn, 1829), 60; Robert Cliver alıntılayan Prasannan Parthasarathi, "Global Trade and Textile Workers", Van Voss vdl, edl., *The Ashgate Companion to the History of Textile Workers* içinde, 570.
23. Gisborne to Joshua Bates, Walton, October 15, 1832, House Correspondence, HC 6.3, India and Indian Ocean, 1, ING Baring Archive, Londra; Ralph W. Hidy, *The House of Baring in American Trade and Finance: English Merchant Bankers at Work, 1763-1861* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1949), 104; Baring Brothers Liverpool to Baring Brothers London, August 1, 1836, House Correspondence, HC 3.35, 2, ING Baring Archive, Londra. The Brown Brothers engaged in the export of manufactured goods as well. D. M. Williams,

"Liverpool Merchants and the Cotton Trade, 1820-1850" J. R. Harris, ed., *Liverpool and Merseyside: Essays in the Economic and Social History of the Port and Its Hinterland* (Londra: Frank Cass & Co., 1969) içinde, 197; John A. Kouwenhoven, *Partners in Banking: An Historical Portrait of a Great Private Bank, Brown Brothers Harriman & Co., 1818-1968* (Garden City: Doubleday & Co., 1967), 41; Aynı zamanda *bkz. Report of the Bombay Chamber of Commerce for the Year 1852-53,* 24; Letterbook, 1868-1869, Papers of McConnel & Kennedy, record group MCK, box 2/2/23 içinde, John Rylands Library, Manchester; R. L. (Papers of McConnel & Kennedy). Letterbook, May 1814 to September 1816, Papers of McConnel & Kennedy, record group MCK, box 2/2/5 içinde, John Rylands Library; Dotter to Fielden Brothers, Calcutta, October 17, 1840, in Correspondence Related to Commercial Activities, May 1812 - April 1850, Record Group FDN, box 1/15 içinde, papers of Fielden Brothers, John Rylands Library.

24. Stephen Broadberry ve Bishnupriya Gupta, "Cotton Textiles and the Great Divergence: Lancashire, India and Shifting Competitive Advantage, 1600-1850: The Neglected Role of Factor Prices", *Economic History Review* 62, no. 2 (May 2009): 285; Jim Matson, "Deindustrialization or Peripheralization? The Case of Cotton Textiles in India, 1750-1950", in Sugata Bose, ed., *South Asia and World Capitalism* (New York: Oxford University Press, 1990), 215.
25. Bombay Chamber of Commerce, *Report of the Bombay Chamber of Commerce for the Year 1852-53,* 23; J. Forbes Watson, *Collection of Specimens and Illustrations of the Textile Manufacturers of India (Second Series)* (Londra: India Museum, 1873), Library of the Royal Asiatic Society Library of Bombay, Mumbai; Part A, No. 1, November 1906, 1, Industries Branch, Department of Commerce and Industry, National Archives of India, New Delhi. Şu da çok benzer bir kaynaktır: R. E. Enthoven, *The Cotton Fabrics of the Bombay Presidency* (Bombay: byy, 1897).
26. "Report on the Native Cotton Manufacturers of the District of Ning-Po" (China), Revenue Department, Compilations, Vol. 75, 1887, Compilation No 919, Maharashtra State Archive, Mumbai; *The Thirty-Fifth Annual Report of the Board of Directors of the Chamber of Commerce and Manufactures at Manchester, for the Year 1855* (Manchester: James Collins, 1856), 10-11; aynı zamanda *bkz.* Contract Book, George Robinson & Co. Papers, record group MSf 382.2.R1, Man-

chester Archives and Local Studies içinde, Manchester; Broadberry and Gupta, "Cotton Textiles and the Great Divergence", 285; Matson, "Deindustrialization or Peripherialization?", 215; Karl Marx and Friedrich Engels, *Aufstand in Indien* (Berlin: Dietz Verlag, 1978 [1853]), 2; Konrad Specker, "Madras Handlooms in the Nineteenth Century", Tirthankar Roy, ed., *Cloth and Commerce: Textiles in Colonial India,* (Walnut Creek, CA: AltaMira Press, 1996) içinde, 216; T.G.T., "Letters on the Trade with India", *Asiatic Journal* (September-December 1832) içinde: 256, alıntılayan Edward Baines, *History of the Cotton Manufacture in Great Britain* (Londra: H. Fisher, R. Fisher and P. Jackson, 1835), 81-82. Arno S. Pearse, *The Cotton Industry of India, Being the Report of the Journey to India* (Manchester: Taylor, Garnett, Evans, 1930), 20.

27. Guha, "The Decline of India's Cotton Handicrafts", 56; alıntılayan *Times of India,* Overland Summary, July 8, 1864, 4; *Times of India,* Overland Summary, October 29, 1863, 1; Aynı zamanda *bkz.* J. Talboys Wheeler, Assistant Secretary to the Government of India, "Memorandum on the Effect of the Rise in Cotton upon the Manufactured Article", December 15, 1864, *Times of India,* Overland Summary, January 13, 1865, 3.
28. A. J. Dunlop to the Secretary of the Chamber of Commerce, Bombay, Camp Oomraoti, November 6, 1874, 4, Proceedings, Part B, November 1874, No. 5, Fibres and Silk Branch, Agriculture and Commerce Department, Revenue, National Archives of India, Delhi; V. Garrett, *Monograph on Cotton Fabrics in the Hyderabad Assigned Districts* (New Delhi: Residency Government Press, 1897), 3; Rapor: E. A. Hobson, in Proceedings, Part B, Nos. 22-23, November 1887, Fibres and Silk Branch, Department of Revenue and Agriculture, National Archives of India, New Delhi; Rivett-Carnac, *Report of the Cotton Department for the Year 1868-69,* 35.
29. *The Thirty-Ninth Annual Report of the Board of Directors of the Chamber of Commerce and Manufactures at Manchester, for the Year 1859* (Manchester: Cave and Sever, 1860), 22-23.
30. Nitya Naraven Banerjei, *Monograph on the Cotton Fabrics of Bengal* (Calcutta: Bengal Secretariat Press, 1898), 2, 8; "Final Report on the Famine of 1896/97 in the Bombay Presidency", 1898, Compilation Volume 8, Revenue Department, Maharashtra State Archives, Mumbai.

31. Part A, No. 1, November 1906, 1, Industries Branch, Department of Commerce and Industry, National Archives of India, New Delhi; Donald Quataert, "The Ottoman Empire, 1650-1922", Van Voss vdl., edl., *The Ashgate Companion to the History of Textile Workers* içinde, 480; Çin hakkında *bkz.* Jacob Eyferth, "Women's Work and the Politics of Homespun in Socialist China, 1949-1980", *International Review of Social History* (201: 9-10 içinde; D. C. M. Platt, *Latin America and British Trade, 1806-1914* (Londra: Adam & Charles Black, 1972), 16; Lars Sundstrom, *The Trade of Guinea* (Lund: Hakan Ohlssons Boktryckerei, 1965), 160.
32. Specker, "Madras Handlooms in the Nineteenth Century", 185; Bombay Chamber of Commerce, *Report of the Bombay Chamber of Commerce for the Year 1852-53*, 27; Report, Part C, No. 1, March 1906, Industries Branch, Commerce and Industry Department, National Archives of India, New Delhi; Tirthankar Roy, "The Long Globalization and Textile Producers in India", Van Voss vdl., edl., *The Ashgate Companion to the History of Textile Workers*, 266; M. P. Gandhi, *The Indian Cotton Textile Industry: Its Past, Present and Future* (Calcutta: G. N. Mitra, 1930), 82.
33. Beinin, "Egyptian Textile Workers", 181; Quataert, "The Ottoman Empire, 1650-1922", 479-80; Afrika için *bkz.* Marion Johnson, "Technology, Competition and African Crafts", Clive Dewey ve A. G. Hopkins, edl., *The Imperial Impact: Studies in the Economic History of Africa and India* (Londra: Athlone Press, 1978) içinde, 267; Part A, No. 1, November 1906, 3, Industries Branch, Department of Commerce and Industry, National Archives of India, New Delhi.
34. Robert Cliver, "China", Van Voss vdl., edl., *The Ashgate Companion to the History of Textile Workers* içinde, 111.
35. Letter to the Secretary of the Revenue Department, Fort St. George, November 21, 1843, Revenue Branch, Revenue Department, National Archives of India, New Delhi.
36. Petition of the Weavers of the Chingleput District Complaining against the Loom Tax in the Madras Presidency, June 8, 1844, Revenue Branch, Revenue Department, National Archives of India, New Delhi.
37. Roy, "The Long Globalization and Textile Producers in India", 259; Guha, "The Decline of India's Cotton Handicrafts", 55; Matson, "Deindustrialization or Peripheralization?" 215.

38. Hindistan'da pamuk yetiştirmeyle ilgili belgeler, MSS EUR F 78, 106, Wood Collection, Oriental and India Office Collection, British Library, Londra; benzer bir öykü şurada da bulunmaktadır: *Times of India*, Overland Summary, August 24, 1863, 1; Memorandum by the Department of Agriculture, Revenue and Commerce, Fibres and Silk Branch, to the Home Department, Calcutta, June 24, 1874, Revenue, Agriculture and Commerce Department, Fibres and Silk Branch, June 1874, No. 41/42, Part B, National Archives of India, New Delhi; *Times of India*, Overland Summary, April 27, 1864, 5, November 13, 1864, 3 ve November 28, 1864, 1; Peter Harnetty, "The Imperialism of Free Trade: Lancashire, India and the Cotton Supply Question, 1861-1865", *Journal of British Studies* 6, no. 1 (November 1966): 92; *Times of India*, July 5, 1861, 3; Edward Mead Earle, "Egyptian Cotton and the American Civil War", *Political Science Quarterly* 41, no. 4 (1926): 521; Timothy Mitchell, *Rule of Experts: Egypt, Techno-Politics, Modernity* (Berkeley: University of California Press, 2002), 66.
39. Orhan Kurmuş, "The Cotton Famine and Its Effects on the Ottoman Empire", Huri İslamoğlu-İnan, *The Ottoman Empire and the World-Economy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987) içinde, 165, 166, 168; Alan Richards, *Egypt's Agricultural Development, 1800-1980: Technical and Social Change* (Boulder, CO: Westview Press, 1982), 55; Mitchell, *Rule of Experts*, 60-64.
40. Rivett-Carnac, *Report of the Cotton Department for the Year 1868-69*, 132; John Aiton Todd, *The World's Cotton Crops* (Londra: A. & C. Black, 1915), 429-32; David Hall-Matthews, "Colonial Ideologies of the Market and Famine Policy in Ahmednagar District, Bombay Presidency, c. 1870-1884", *Indian Economic and Social History Review* 36, no. 3 (1999): 303-33; Samuel Smith, *The Cotton Trade of England, Being a Series of Letters Written from Bombay in the Spring of 1863* (Londra: Effingham, Wilson, 1863), 12-13; Allen Isaacman and Richard Roberts, "Cotton, Colonialism and Social History in Sub-Saharan Africa", Allen Isaacman and Richard Roberts, edl., *Cotton, Colonialism and Social History in Sub-Saharan Africa* (Portsmouth, NH: Heinemann, 1995) içinde, 32, 34; Meyers, *Forge of Progress*, 126; Jorge Raul Colva, *El "Oro Blanco" en la Argentina* (Buenos Aires: Editorial Calidad, 1946), 15.
41. Veriler şu kaynaktan alınmıştır: "Index Numbers of Indian Prices 1861-1926", No. 2121, Calcutta: Government of India Central Publi-

cation Branch, 1928, Summary Tables III and VI, Oriental and India Office Collections, British Library, Londra. Dünya pazarındaki yeni belirsizlik için ayrıca *bkz.* A. E. Nelson, *Central Provinces District Gazetteers, Amraoti District*, vol. A (Bombay: Claridge, 1911), 226, record group V/27/65/6, Oriental and India Office Collections, British Library, Londra; Hall-Matthews, "Colonial Ideologies of the Market and Famine", 307, 313; Memo by the Department of Agriculture, Revenue and Commerce, Fibres and Silk Branch, to the Home Department, Calcutta, June 24, 1874, Proceedings, Part B, June 1874, No. 41/42, Fibres and Silk Branch, Agriculture and Commerce Department, Revenue, National Archives of India, New Delhi; Frenise A. Logan, "India's Loss of the British Cotton Market after 1865", *Journal of Southern History* 31, no. 1 (1965): 46; Iltudus Thomas Prichard, *The Administration of India, From 1859-1868*, vol. 1 (Londra: Macmillan, 1869), 9; for Egypt *bkz.* E. R. J. Owen, *Cotton and the Egyptian Economy, 1820-1914: A Study in Trade and Development* (Oxford: Clarendon Press, 1969), 159; Brezilya için *bkz.* Luis Cordelio Barbosa, "Cotton in 19th Century Brazil: Dependency and Development" (doktora tezi, University of Washington, 1989), 31, 95-102, 105-8, 142; ayrıca *bkz.* International Federation of Master Cotton Spinners' and Manufacturers' Associations, *Official Report of the International Congress, Held in Egypt, 1927* (Manchester: International Federation of Master Cotton Spinners' and Manufacturers' Associations, 1927), 99.

42. Rivett-Carnac, *Report of the Cotton Department for the Year 1868-69*, 52.
43. Barbosa, "Cotton in 19th Century Brazil", 105. Kıtlık ile pamuk tarımının yayılması arasındaki bağlantıyı vurgulayan: Sandip Hazareesingh, "Cotton, Climate and Colonialism in Dharwar, Western India, 1840-1880", *Journal of Historical Geography* 38, no. 1 (2012): 16. Genel olarak on dokuzuncu yüzyıldaki kıtlıklar için ayrıca *bkz.* Mike Davis, *Late Victorian Holocausts: El Niño Famines and the Making of the Third World* (New York: Verso, 2001), 7; Nelson, *Central Provinces District Gazetteers, Amraoti District*, vol. A. "The scarcity of 1896-97 was caused by high prices and not by failure of crops", Berar'daki Akola bölgesi komiser yardımcısının Hindistan Kıtlık Komisyonuna verdiği rapor. *Bkz.* Indian Famine Commission, "Appendix, Evidence of Witnesses, Berar", *Report of the Indian Famine Commission* (Calcutta: byy, 1901), 43, 53. Ölü sayıları için *bkz.* Indian Famine Commission, "Appendix, Evidence of Witnesses, Berar", *Report of*

the Indian Famine Commission, 54, 213. Aralık 1899 ile Kasım 1900 arasındaki toplam ölü sayısı 1000'de 84,7 idi; ayrıca *bkz.* Sugata Bose, "Pondering Poverty, Fighting Famines: Towards a New History of Economic Ideas", Kaushik Basu, ed., *Arguments for a Better World: Essays in Honor of Amartya Sen* (New York: Oxford University Press, 2009) içinde, 428.

44. Mitchell, *Rule of Experts*, 63-64; ayaklanmalar için *bkz.* Neil Charlesworth, "The Myth of the Deccan Riots of 1875", *Modern Asian Studies* 6, no. 4 (1972): 401-21; Deccan Riots Commission, *Papers Relating to the Indebtedness of the Agricultural Classes in Bombay and Other Parts of India* (Bombay: Deccan Riots Commission, 1876); *Report of the Committee on the Riots in Poona and Ahmednagar, 1875* (Bombay: Government Central Press, 1876); Roderick J. Barman, "The Brazilian Peasantry Reexamined: The Implications of the Quebra-Quilo Revolt, 1874-1875", *Hispanic American Historical Review* 57, no. 3 (1977): 401-24; Armando Souto Maior, *Quebra-Quilos: Lutas sociais no outono do império* (São Paulo: Companhia Editora Nacional, 1978). Yükselen vergilerin yarattığı baskı için *bkz.* Owen, *Cotton and the Egyptian Economy*, 144; W. H. Wyllie, Agent of the Governor General in Central India, to the Revenue and Agriculture Department, September 9, 1899, Proceedings, Part B, Nos. 14-54, November 1899, Famine Branch, Department of Revenue and Agriculture, National Archives of India, New Delhi; Wady E. Medawar, *Études sur la question cotonnière et l'organisation agricole en Égypte* (Cairo: A. Gherson, 1900), 16, 20-21; William K. Meyers, "Seasons of Rebellion: Nature, Organisation of Cotton Production and the Dynamics of Revolution in La Laguna, Mexico, 1910-1916", *Journal of Latin American Studies* 30, no. 1 (February 1998): 63; Meyers, *Forge of Progress*, 132-34.
45. Pamuk tartışmalarının sömürgecilik karşıtı politikalar için önemi şurada da gözlemlenebilir: File 4, Correspondence, G. K. Gokhale, 1890-1911, Servants of India Society Papers, Nehru Memorial Library, New Delhi; Correspondence, Sir Pherozeshah Mehta Papers, Nehru Memorial Library.

12- Yeni Pamuk Emperyalizmi

1. Department of Finance, *1895, Annual Return of the Foreign Trade of the Empire of Japan* (Tokyo: Koide, ty), 310; Department of Finance, *1902, Annual Return of the Foreign Trade of the Empire of Japan* (Tokyo:

Koide, ty), 397; Department of Finance, *1920, Annual Return of the Foreign Trade of the Empire of Japan*, Part I (Tokyo: byy, ty), 397; Tohei Sawamura, *Kindai chosen no mensaku mengyo* (Tokyo: Miraisha, 1985), 112; Chosen ni okeru menka saibai no genzai to shorai, ty, teksir, Asian Reading Room, Library of Congress, Washington, D.C. Carter J. Eckert, *Offspring of Empire: The Koch' and Kims and the Colonial Origins of Korean Capitalism, 1876-1945* (Seattle: University of Washington Press, 1991), 134.

2. *Dai-Nihon boseki rengokai geppo* 173 (January 25, 1906): 1-2; *Annual Report for 1907 on Reforms and Progress in Korea* (Seoul: H.I.J.M.'s Residency General, 1908), 84; Eckert, *Offspring of Empire*, 134-5.
3. Eckert, *Offspring of Empire*, 134; *Annual Report for 1912-13 on Reforms and Progress in Chosen* (Keijo: Government General of Chosen, 1914), 153; Department of Finance, *1909, Annual Return of the Foreign Trade of the Empire of Japan* (Tokyo: Koide, ty), 629; Cotton Department, Toyo Menka Kaisha Lts., *The Indian Cotton Facts* (Bombay: byy, ty), Japanese Cotton Spinners Association Library, University of Osaka, Japan.
4. Rinji Sangyo Chosa Kyoku [Special Department of Research on Industries], *Chosen ni Okeru Menka ni Kansuru Chosa Seiseki* [The Research on Cotton in Korea] (August 1918), 1; Eckert, *Offspring of Empire*, 134; No-Shomu Sho Nomu Kyoku [Ministry of Agriculture and Commerce, Department of Agriculture], *Menka ni Kansuru Chosa* [Pamuk Araştırmaları] (Tokyo: No-shomu sho noji shikenjyo, 1905), 1-3, 76-83, bölüm 2; Chosen sotokufu norinkyoku, *Chosen no nogyo* (Keijyo: Chosen sotokufu norinkyoku, 1934), 66-73.
5. Nihon mengyo kurabu, *Naigai mengyo nenkan* (Osaka: Nihon mengyo kurabu, 1931), 231, 233; *Annual Report for 1912-13*, 145, 153; *Annual Report for 1915-16*, 107; *Annual Report for 1921-22*, 263; Department of Finance of Japan, *Monthly Trade Return of Japan Proper and Karafuto (Sagalien) with Chosen (Korea)* (Tokyo: byy, 1915), 24-25.
6. Egemenlik kavramındaki bu dönüşüm için *bkz.* Henry Sumner Maine, *Ancient Law: Its Connection with the Early History of Society and Its Relation to Modern Ideas* (New York: Henry Holt and Company, 1864); Doreen Lustig, "Tracing the Origins of the Responsibility Gap of Businesses in International Law, 1870-1919" (yazarın elinde bulunan yayımlanmamış metin, Tel Aviv University Law School, May 2012); Resolution passed by the Manchester Cotton Supply Association,

Merchants' Magazine and Commercial Review 44, no. 6 içinde yeniden basım (June 1861): 678; Arthur Redford, *Manchester Merchants and Foreign Trade, 1794-1858* (Manchester: Manchester University Press, 1934), 217, 227; Kolonial-Wirtschaftliches Komitee, *Baumwoll-Expedition*; New England Cotton Manufacturers' Association, *Transactions of the New England Cotton Manufacturers' Association*, vol. 73 (Waltham, MA: byy, 1902), 182.

7. Fiyat artışı ve bu olayların ve ithalatının çok iyi bir araştırması için *bkz.* Jonathan Robbins, "The Cotton Crisis: Globalization and Empire in the Atlantic World, 1901-1920" (doktora tezi, University of Rochester, 2010), 41-54; Aynı zamanda *bkz.* Edmund D. Morel, *Affairs of West Africa* (Londra: William Heinemann, 1902), 191; Kolonial-Wirtschaftliches Komitee, "Unsere Kolonialwirtschaft in ihrer Bedeutung für Industrie, Handel und Landwirtschaft", Manuscript, R 8024/37, Kolonial-Wirtschaftliches Komitee, Various Letters, 1914, Bundesarchiv, Berlin; "ikinci pamuk kıtlığı" kavramı için *bkz.* Christian Brannstrom, "Forest for Cotton: Institutions and Organizations in Brazil's Mid-Twentieth-Century Cotton Boom", *Journal of Historical Geography* 36, no. 2 (April 2010): 169.
8. Morel, *Affairs*, 191; Edward B. Barbier, *Scarcity and Frontiers: How Economies Have Developed Through Natural Resource Exploitation* (New York: Cambridge University Press, 2011); John C. Weaver, *The Great Land Rush and the Making of the Modern World, 1850-1900* (Montreal: McGill-Queen's University Press, 2003).
9. Muriel Joffe, "Autocracy, Capitalism and Empire: The Politics of Irrigation", *Russian Review* 54, no. 3 (July 1995): 367; Rosen'den alıntılayan Mariya Konstantinovna Rozhkova, *Ekonomicheskaya politika carskogo pravitel'stva na Srednem Vostoke vo vtoroi chetverti XIX veka i russkaya burzhuaziya* (Moskova: Izd. Akademii Nauk SSSR, 1949), 100; Orta Asya'nın Rusya'nın pamuk tedarikçisi olması ile ilgili daha önceki umutlar için aynı zamanda *bkz.* Pavel Nebol'sin, *Ocherki torgovli Rossii s Srednei Aziei* (St. Petersburg: Tipografia Imperatorskoi Akademii Nauk, 1855), 18, 22, 25, 27; Aleksandr Shipov, *Khlopchatobumazhnaya promyshlennost' i vazhnost' ego znacheniya v Rossii*, otd I (Moskova: T. T. Volkov & Co., 1857), 49-50; *Bkz.* Charles William Maynes, "America Discovers Central Asia", *Foreign Affairs* 82, no. 2 (March/April 2003): 120; Mariya Konstantinovna Rozhkova, *Ekonomicheskie svyazi Rossii so Srednei Aziei, 40-60-e gody*

XIX veka (Moskva: Izdvo Akademii nauk SSSR, 1963), 54-55, tables 9-10.

10. Alıntılayan Rozhkova, *Ekonomicheskie, 64-65, 150-52*; bir pud (yaklaşık 16 kg) Asya pamuğu 1861'de 7,75 rubleye satılıyordu, ama 1863'e gelindiğinde fiyat 22 rubleyi aşmıştı; P. A. Khromov, *Ekonomicheskoe razvitie Rossii v XIX-XX vekakh: 1800-1917* (Moscow: Gos. Izde. Politicheskoi Literatury, 1950), 183; Andreas Kappeler, *The Russian Empire: A Multiethnic Empire* (Harlow: Longman, 2001), 175, 193; Dietrich Geyer, *Der russische Imperialismus: Studien über den Zusammenhang von innerer und auswärtiger Politik, 1860-1914* (Gottingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1977); Thomas C. Owen, "The Russian Industrial Society and Tsarist Economic Policy", *Journal of Economic History* 45, no. 3 (September 1985): 598; Brigitte Loehr, *Die Zukunft Russlands* (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1985), 73; Joffe, "Autocracy", 372; Bruno Biedermann, "Die Versorgung der russischen Baumwollindustrie mit Baumwolle eigener Produktion" (doktora tezi, University of Heidelberg, 1907), 106.
11. Shtaba L. Kostenko, *Srednyaya Azya ee Vodvorenye v nei Russkoi Grazgdanstvennosti* (St. Petersburg: Bezobrazova i kom, 1871), 221; Thomas Martin, *Baumwollindustrie in Sankt Petersburg und Moskau und die russische Zolltarifpolitik, 1850-1891: Eine vergleichende Regionalstudie* (Giessen: Fachverlag Koehler, 1998), 213, 215; Scott C. Levi, *The Indian Diaspora in Central Asia and Its Trade, 1550-1900* (Leiden: Brill, 2002), 249; Jeff Sahadeo, "Cultures of Cotton and Colonialism: Politics, Society and the Environment in Central Asia, 1865-1923" (sunuş, American Association for the Advancement of Slavic Studies Annual Convention, Toronto, November 2003), 5; George N. Curzon, *Russia in Central Asia in 1889 and the Anglo-Russian Question* (Londra: Cass, 1967), 405-7; Biedermann, "Die Versorgung", 40-44; sulama konusunda aynı zamanda *bkz.* Obertreis, *Imperial Desert Dreams*; John Whitman, "Turkestan Cotton in Imperial Russia", *American Slavic and East European Review* 15, no. 2 (April 1956): 194-95, 199; Moritz Schanz, "Die Baumwolle in Russisch-Asien", *Beihefte zum Tropenpflanzer* 15 (1914): 8.
12. Obertreis, *Imperial Desert Dreams*, Chapter 1, 74 ve sonrası; bu çatışmalar en iyi, sulama sorunu bağlamında tanımlanır; *bkz.* Joffe, "Autocracy", 369, 387; Whitman, "Turkestan Cotton", 194, 198, 201. Anlage zum Bericht des Kaiserlichen Generalkonsulats in St. Peters-

burg, December 26, 1913, R 150F, FA 1, 360, Bundesarchiv, Berlin; alıntı ("pamuk kolonisi") şu kaynakta bulunabilir: I. Liashchenko, *Istoriia Narodnogo Khoziaistva SSSR*, vol. 2 (Moscow: Gos. Izd. Polit. Literatury, 1956), 542; "Handelsbericht des Kaiserlichen Konsulats für das Jahr 1909", in *Deutsches Handels-Archiv*, Zweiter Teil: Berichte über das Ausland, 1911 (Berlin: Ernst Siegfried Mittler und Sohn, 1911), 168; Schanz, "Die Baumwolle", 11; Annette M. B. Meakin, *In Russian Turkestan: A Garden of Asia and Its People* (New York: Charles Scribner's Sons, 1915), v; Ella R. Christie, *Through Kiva to Golden Samarkand* (Londra: Seeley, Service & Co., 1925), 204; Karl Supf, "Zur Baumwollfrage", Kolonial-Wirtschaftliches Komitee, *Baumwoll-Expedition nach Togo* (no date, but probably 1900), 4-6, file 332, record group R 150F, Fonds Allemand 1, Papers of the Administration of the German Protectorate Togo (L'Administration du Protectorat Allemand du Togo), Archives Nationales du Togo, Lomé, microfilm copy in Bundesarchiv, Berlin; Michael Owen Gately, "The Development of the Russian Cotton Textile Industry in the Pre-revolutionary Years, 1861-1913" (doktora tezi, University of Kansas, 1968), 169.

13. August Etienne, *Die Baumwollzucht im Wirtschaftsprogramm der deutschen Übersee-Politik* (Berlin: H. Paetal, 1902), 35, 36, 37, 41; *Harper's Weekly* pamuğa çok bağımlı olan "Özbekistan Amerikan İçsavaşı'na şükredebilir" değerlendirmesini yapmıştır *bkz. Harper's Weekly*, April 2002, 42.
14. Etienne, *Die Baumwollzucht*, 28.
15. *Age*. 13.
16. Biedermann, "Die Versorgung", 12; "Cotton in British East Africa", *Imperial and Asiatic Quarterly Review*, Third Series, 24 (July-October 1907): 84; Robert Ed. Buehler, "Die Unabhängigkeitsbestrebungen Englands, Frankreichs und Deutschlands in ihrer Baumwollversorgung" (doktora tezi, Zürih Üniversitesi, 1929), 57.
17. Oldham Master Cotton Spinners' Association, *Report of the Committee, for Year Ending December 31, 1901* (Oldham: Dornan, 1902), 4, record group 6/2/1-61m, Papers of the Oldham Master Cotton Spinners' Association, John Rylands Library, Manchester; Buehler, "Die Unabhängigkeitsbestrebungen", 68; British Cotton Growing Association, *Second Annual Report, for the Year Ending August 31st, 1906* (Manchester: Head Office, 1906), 8, 10; Correspondence, File 1, Files Relating to the Cotton Industry, British Cotton Growing Associati-

on, 2/5, OLD, Papers of the Oldham Textile Employers' Association, 1870-1960, John Rylands Library, Manchester; Morel, *Affairs*; British Cotton Growing Association'ın faaliyetleri için *bkz.* Jonathan Robins, "'The Black Man's Crop': Cotton, Imperialism and Public-Private Development in Britain's African Colonies, 1900-1918", Commodities of Empire Working Paper 11, The Open University and London Metropolitan University, September 2009; Oldham Master Cotton Spinners' Association, *Report of the Committee, for the Year Ending December 31, 1901* (Oldham: Thomas Dornan, 1902), 4, John Rylands Library, Manchester; File Empire Cotton Growing Association, 2/6, OLD, Papers of the Oldham Textile Employers' Association, 1870-1960, John Rylands Library, Manchester; N. M. Penzer, Federation of British Industries, Intelligence Department, *Cotton in British West Africa* (Londra: Federation of British Industries, 1920); John Harris, Parliamentary Secretary of the Society, to E. Sedgwick, Boston, November 10, 1924, Papers of the British and Foreign Anti-Slavery and Aborigines Protection Society, MSS. British Empire S22, G143, Bodleian Library of Commonwealth & African Studies, University of Oxford; John Harris to Maxwell Garnett, January 20, 1925, MSS. British Empire 522, G446, Papers of the British and Foreign Anti-Slavery and Aborigines Protection Society, Rhodes House Library, Oxford; D. Edwards-Radclyffe, "Ramie, The Textile of the Future", *Imperial and Asiatic Quarterly Review*, Third Series, 20 (July-October 1905): 47.

18. M. Engel-Dollfus, *Production du coton* (Paris: Paul Dupont, 1867); General Faidherbe 1889'da bu tezi savunmuştur, "La culture du cotonnier comme l'element le plus puissant du succes de la colonisation"; *bkz.* General Faidherbe, *Le Senegal: La France dans l'Afrique occidentale* (Paris: Librairie Hachette, 1889), 102; Association Cotonniere Coloniale, *Annexe au Bulletin No 3: Les coton indigenes du Dahomey et du Soudan a la filature et au tisage* (Paris: Jean Ganiche, 1904); *bkz.* Charles Brunel, *Le coton en Algerie* (Alger: Imprimierie Agricole, 1910); Fransızların sömürge pamuğuna olan ilgileri için *bkz.* Ed. C. Achard, "Le coton en Cilivie et en Syrie", in *L'Asie Francaise* (June 1922), Supplement; Documents Economiques, Politiques & Scientifiques, 19-64; *Bulletin de l'Union des Agriculteurs d'Egypte* 159 (March 1925): 73-85; aynı zamanda *bkz.* Catalogue of the library of the Societe Industrielle

de Mulhouse, Mulhouse, France; example *Zeitfragen: Wochenschrift für deutsches Leben*, May 1, 1911, 1.

19. Sven Beckert, *The Monied Metropolis: New York City and the Consolidation of the American Bourgeoisie, 1850-1896* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 87-89; J. De Cordova, *The Cultivation of Cotton in Texas* (Londra: J. King & Co., 1858), 3, 9, 24; National Association of Cotton Manufacturers and Planters, *Proceedings of a Convention Held in the City of New York, Wednesday, April 29, 1868, for the Purpose of Organizing the National Association of Cotton Manufacturers and Planters* (Boston: Prentiss & Deland, 1868); New England Cotton Manufacturers' Association, Transactions of the New England Cotton Manufacturers' Association, vol. 73 (Waltham, MA: n.p., 1902), 187; New England Cotton Manufacturers' Association, *Transactions of the New England Cotton Manufacturers' Association*, vol. 75 (1903), 191; New England Cotton Manufacturers' Association, *Transactions of the New England Cotton Manufacturers' Association*, vol. 79 (1905), 159.
20. Ayrıca *bkz.* Henry L. Abbott, "The Lowlands of the Mississippi", *The Galaxy* 5 (April 1868): 452; National Association of Cotton Manufacturers and Planters, *Articles of Association and By-Laws Adopted by the National Association of Cotton Manufacturers and Planters, April 29, 1868* (Boston: Prentiss & Deland, 1968); National Association of Cotton Manufacturers and Planters, *Proceedings of the First Annual Meeting of the National Association of Cotton Manufacturers and Planters, Held in the City of New York, Wednesday, June 30, 1869* (Boston: W. L. Deland & Co., 1869), 17; F. W. Loring ve C. F. Atkinson, *Cotton Culture and the South Considered with Reference to Emigration* (Boston: A. Williams & Co., 1869), 3; New England Cotton Manufacturers' Association, *Transactions of the New England Cotton Manufacturers' Association*, vol. 76 (1904), 104. Afrika için *bkz.* Allen Isaacman ve Richard Roberts, "Cotton, Colonialism and Social History in Sub-Saharan Africa", Allen Isaacman ve Richard Roberts, edl., *Cotton, Colonialism and Social History in Sub-Saharan Africa* (Portsmouth, NH: Heinemann, 1995) içinde, 1; Records of the Togo Baumwollgesellschaft mbh, Record Group 7, 2016, Staatsarchiv Bremen, Bremen, Germany; Laxman D. Satya, *Cotton and Famine in Berar* (New Delhi: Manohar, 1997), 55; Thaddeus Raymond Sunseri, *Vilimani: Labor Migration and Rural Change in Early Colonial Tanzania* (Portsmouth, NH: Heinemann,

2002); Sven Beckert, "From Tuskegee to Togo: The Problem of Freedom in the Empire of Cotton", *Journal of American History* 92, no. 2 (September 2005): 498-526; Edward Mead Earle, "Egyptian Cotton and the American Civil War", *Political Science Quarterly* 41, no. 4 (1926): 520; *Westminster Review* 84, American Edition (1865): 228; *Zeitfragen: Wochenschrift für deutsches Leben*, May 1, 1911, 1; Kolonial-Wirtschaftliches Komitee, *Deutsch-Koloniale Baumwoll-Unternehmungen 1902/1903* (Berlin: Kolonial-Wirtschaftliches Komitee, 1903), 5.

21. Moulvi Syed Mahdi Ali, ed., *Hyderabad Affairs*, vol. 3 (Bombay: byy, 1883), 112, 404, 451; *Manchester Guardian*, June 30, 1882, 4; Earle, "Egyptian Cotton", 544; Edward Roger John Owen, *Cotton and the Egyptian Economy, 1820-1914: A Study in Trade and Development* (Oxford: Clarendon Press, 1969), 89, 130, 141, 213 ve sonrası, 247.
22. Meltem Toksoz, "The Cukurova: From Nomadic Life to Commercial Agriculture, 1800-1908" (doktora tezi, State University of New York at Binghamton, 2000), 204, 206, 228; Anthony Hall, *Drought and Irrigation in North-East Brazil* (Cambridge: Cambridge University Press, 1978), 4; Roger L. Cunniff, "The Great Drought: Northeast Brazil, 1877-1880" (doktora tezi, University of Texas at Austin, 1970), 79, 83, 87, 88, 89, 91-95; International Institute of Agriculture, Statistical Bureau, *The Cotton-Growing Countries: Production and Trade* (Rome: International Institute of Agriculture, 1922), 125.
23. Michael J. Gonzales, "The Rise of Cotton Tenant Farming in Peru, 1890-1920: The Condor Valley", *Agricultural History* 65, no. 1 (Winter 1991): 53, 55; Oficina Nacional de Agricultura, *El algodon, instrucciones agricolas* (Buenos Aires: Penitenciaria Nacional, 1897), 1; Alejandro E. Bunge, *Las industrias del Norte: Contribucion al estudio de una nueva politica economia Argentina* (Buenos Aires: byy, 1922), 212 ve sonrası; Heinz E. Platte, "Baumwollanbau in Argentinien", *Argentinisches Tagblatt* 20, no. 1 (January 1924): 19.
24. Toksoz, "Cukurova", 99; Weaver, *Great Land Rush*, 4.
25. Jurgen Osterhammel, *Kolonialismus: Geschichte, Formen, Folgen*, 6th ed. (Munich: Beck, 2009), 10-11.
26. Gavin Wright, *Old South, New South: Revolutions in the Southern Economy Since the Civil War* (Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1996), 34 ve sonrası, 57; Charles S. Aiken, *The Cotton Plantation South Since the Civil War* (Baltimore: Johns Hopkins University

Press, 1998), 59; James C. Cobb, *The Most Southern Place on Earth: The Mississippi Delta and the Roots of Regional Identity* (New York: Oxford University Press, 1992), viii, 95, 99, 100; Aynı zamanda *bkz.* Gavin Wright, "Agriculture in the South", Glenn Porter, ed., *Encyclopedia of American Economic History: Studies of the Principal Movements and Ideas*, vol. 1 (New York: Charles Schribner's Sons, 1980) içinde, 382; Devra Weber, *Dark Sweat, White Gold: California Farm Workers, Cotton and the New Deal* (Berkeley: University of California Press, 1994), 17-21.

27. U.S. Department of Commerce, U.S. Census Bureau, *Statistical Abstracts of the United States, 1921* (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1922), 375; Randolph B. Campbell, *Gone to Texas: A History of the Lone Star State* (New York: Oxford University Press, 2003), 306, 308, 311.
28. Ray Allen Billington, *Westward Expansion: A History of the American Frontier* (New York: Macmillan, 1967), 659, 666.
29. Howard Wayne Morgan, *Oklahoma: A Bicentennial History* (New York: Norton, 1977), 42, 81, 91, 48, 49, 58, 147; U.S. Department of Commerce, U.S. Census Bureau, "Agriculture, 1909 and 1910, Reports by States, with Statistics for Counties, Nebraska-Wyoming", *Thirteenth Census of the United States Taken in the Year 1910*, vol. 7 (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1913), 381; Eric V. Meeks, "The Tohono O'Odham, Wage Labor and Resistant Adaptation", *Western Historical Quarterly* 34, no. 4 (Winter 2003): 480; Daniel H. Usner, *Indian Work: Language and Livelihood in Native American History* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2009), 55.
30. Bu konuyu araştırmak için *bkz.* Sven Beckert, "Space Matters: Eurafrica and the Territorial Reorganization of European Capitalism" (yakında yayımlanacak).
31. Gunter Kirchhain, "Das Wachstum der deutschen Baumwollindustrie im 19. Jahrhundert: Eine historische Modellstudie zur empirischen Wachstumsforschung" (doktora tezi, University of Münster, 1973), 29-30, 73; Wilhelm Rieger, *Verzeichnis der im Deutschen Reiche auf Baumwolle laufenden Spindeln und Webstuhle* (Stuttgart: Wilhelm Rieger, 1909), 72.
32. Örn. *bkz.* Ernst Henrici, "Die wirtschaftliche Nutzbarmachung des Togogebietes", *Der Tropenpflanzer: Zeitschrift für tropische Landwirtschaft* 3 (July 1899): 320; Sven Beckert, "Emancipation and Empire:

Reconstructing the Worldwide Web of Cotton Production in the Age of the American Civil War", *American Historical Review* 109, no. 5 (December 2004): 1427; C. A. Bayly, *The Birth of the Modern World, 1780-1914: Global Connections and Comparisons* (Malden, MA: Blackwell, 2004), 161-65; Kaiserliches Statistisches Amt, *Statistisches Jahrbuch fur das Deutsche Reich*, vol. 15 (Berlin: byy, 1894), 45; Kaiserliches Statistisches Amt, *Statistisches Jahrbuch fur das Deutsche Reich*, vol. 20 (Berlin: byy, 1899), 91.

33. R. Hennings, "Der Baumwollkulturkampf", in *Zeitschrift fur Kolonialpolitik, Kolonialrecht und Kolonialwirtschaft*, vol. 7 (1905), 906-14; Sunseri, "Baumwollfrage", 32; "Die Arbeit des Kolonial-Wirtschaftlichen Komitees, 1896-1914", file 579, record group R 150F, Fonds Allemand 1, Papers of the Administration of the German Protectorate Togo (L'Administration du Protectorat Allemand du Togo), Archives Nationales du Togo, Lome, mikrofilm kopyası, Bundesarchiv Berlin; Sunseri, "Baumwollfrage", 49; Verband Deutscher Baumwollgarn-Verbraucher an v. Lindequist, Reichskolonialamt, Dresden, October 22, 1910, file 8224, record group R 1001, Papers of the Deutsche Kolonialgesellschaft, Bundesarchiv Berlin.
34. Bühler, "Die Unabhängigkeitsbestrebungen", 23, 39; Biedermann, "Die Versorgung", 9; Bermer Handelskammer; *Bkz. Bericht der Handelskammer in Bremen für das Jahr 1904 an den Kaufmannskonvent* (Bremen: H. M. Hausschild, 1905), 30.
35. Department of Finance, *1920, Annual Return of the Foreign Trade of the Empire of Japan*, Part I (Tokyo: byy, ty), 397; Buehler, "Die Unabhängigkeitsbestrebungen", 31; Karl Supf, "Zur Baumwollfrage", 8.
36. Karl Supf, "Zur Baumwollfrage", Kolonial-Wirtschaftliches Komitee, *Baumwoll-Expedition nach Togo* (ty, ama muhtemelen 1900) içinde, 4-6, 8, file 332, record group R 150F, Fonds Allemand 1, Papers of the Administration of the German Protectorate Togo (L'Administration du Protectorat Allemand du Togo), Archives Nationales du Togo, Lome, mikrofilm kopyası, Bundesarchiv Berlin; E. Henrici, "Der Baumwollbau in den deutschen Kolonien", *Der Tropenpflanzer: Zeitschrift fur tropische Landwirtschaft* 3 (November 1899): 535-36. On Henrici *Bkz.* Herrmann A. L. Degener, *Unsere Zeitgenossen, Wer Ist's?: Biographien nebst Bibliographien* (Leipzig: n.p., 1911); "Einleitung", *Beihefte Zum Tropenpflanzer* 16, no. 1/2 (February 1916): 1-3, 71-73, 175-77; Karl Helfferich, "Die Baumwollfrage: Ein Weltwirt-

schaftliches Problem", *Marine-Rundschau* 15 (1904): 652; Karl Supf, "Bericht IV, Deutsch-koloniale Baumwoll-Unternehmungen, 1903-1904" (1904), *Der Tropenpflanzer: Zeitschrift fur tropische Landwirtschaft* 8 (December 1904) içinde yeniden basım: 615; "Die Arbeit des Kolonial-Wirtschaftlichen Komitees, 1896-1914", file 579, record group R 150F, Fonds Allemand 1, Papers of the Administration of the German Protectorate Togo (L'Administration du Protectorat Allemand du Togo), Archives Nationales du Togo, Lome, microfilm copy in Bundesarchiv Berlin.

37. Sunseri, "Baumwollfrage", 33; O. F. Metzger, *Unsere Alte Kolonie Togo* (Neudamm: Neumann, 1941), 242; "Bericht über den Baumwollbau in Togo", enclosure in Kaiserliches Gouvernement Togo, Gouverneur Zech to Reichskolonialamt Berlin, November 23, 1909, 1, 8223, record group R 1001, Papers of the Deutsche Kolonialgesellschaft, Bundesarchiv Berlin; "Der Baumwollbau in Togo, Seine Bisherige Entwicklung, und sein jetziger Stand", undated draft of an article, 8224, record group R 1001, Deutsche Kolonialgesellschaft belgeleri, Bundesarchiv Berlin, Germany; [okunmuyor]'dan von Bismark'a, March 26, 1890, file 8220, record group R 1001, Deutsche Kolonialgesellschaft belgeleri, Bundesarchiv Berlin; Tony Smith, *Pattern of Imperialism: The United States, Great Britain and the Late-Industrializing World Since 1815* (New York: Cambridge University Press, 1981), 15, 35; Eric Hobsbawm, *The Age of Empire, 1875-1914* (New York: Pantheon, 1987), 34-55; Isaacman and Roberts, "Cotton, Colonialism", Isaacman ve Roberts, edl., *Cotton, Colonialism* içinde, 8-9; Leroy Vail ve Landeg White, "'Tawani, Machambero!': Forced Cotton and Rice Growing on the Zambezi", *Journal of African History* 19, no. 2 (1978): 244.

38. Kendahl Radcliffe, "The Tuskegee-Togo Cotton Scheme, 1900-1909" (doktora tezi, University of California, Los Angeles, 1998), 16; Ferdinand Goldberg hakkında *bkz.* "Baumwollen- und sonstige Kulturen im Togo Gebiet", *Deutsches Kolonialblatt* 2 (1891): 320-21; sömürge pamuğunda daha genel Alman çıkarları için *bkz.* Donna J. E. Maier, "Persistence of Precolonial Patterns of Production: Cotton in German Togoland, 1800-1914", Isaacman ve Roberts, edl., *Cotton, Colonialism* içinde, 81; Peter Sebald, *Togo 1884-1914: Eine Geschichte der deutschen "Musterkolonie" auf der Grundlage amtlicher Quellen* (Berlin: Akademie-Verlag, 1988), 433; bu öykünün daha eksiksiz bir anlatımı

için *bkz.* Beckert, "From Tuskegee", 498-526; bu çiftliklerin bir listesi için *bkz.* Kolonial-Wirtschaftliches Komitee'den Handelskammer Bremen'e, Berlin, July 23, 1913, "Baumwollterminhandel", record group W II, 3 içinde, Handelskammer Bremen, Bremen, Germany; Sunseri, *Vilimani*, 1-25; Gerhard Bleifuss ve Gerhard Hergenroder, *Die "Otto-Plantage Kilossa" (1907-1914): Aufbau und Ende eines kolonialen Unternehmens in Deutsch-Ostafrika* (Wendlingen: Schriftenreihe zur Stadtgeschichte, 1993), 43, 59.

39. "Encouragement pour la Culture aux colonies, du cotton etc. (1906-1908)", 9 AFFECO, Affairs Economique, Archives d'outre-mer, Aix-en-Provence, France; alıntı için *bkz.* Reseignements sur la Culture du Coton, 1917, 9 AFFECO, Affairs Economique, Archives d'outre-mer içinde; Marie Philiponeau, *Le coton et l'Islam: Fil d'une histoire africaine* (Alger: Casbah Editions, 2009), 114; Thomas J. Bassett, *The Peasant Cotton Revolution in West Africa: Cote d'Ivoire, 1880-1995* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 51, 52; Richard Roberts, "The Coercion of Free Markets; Cotton, Peasants and the Colonial State in the French Soudan, 1924-1932", Isaacman ve Roberts, edl., *Cotton, Colonialism* içinde, 222; Vail ve White, "Tawani, Machambero", 241; A. Brixhe, *Le coton au Congo Belge* (Bruxelles: Direction de l'agriculture, des forets et de l'elevage du Ministere des colonies, 1953), 13, 15, 19.
40. Hutton'u alıntılayan Robins, "The Black Man's Crop", 15; Cyril Ehrlich, "The Marketing of Cotton in Uganda, 1900-1950: A Case Study of Colonial Government Economic Policy" (doktora tezi, University of London, 1958), 12, 13; Buehler, "Die Unabhängigkeitsbestrebungen", 122; British Cotton Growing Association, *Second Annual Report, for the Year Ending August 31st, 1906*, (Manchester: Head Office, 1906), 23; British Cotton Growing Association için *bkz.* Robins, "The Black Man's Crop"; British Cotton Growing Association, *Second Annual Report, for the Year Ending August 31st, 1906*, (Manchester: Head Office, 1906), 32; League of Nations, Economic Intelligence Service, *Statistical Year-book of the League of Nations 1930/31* (Geneva: Series of League of Nations Publications, 1931), 108.
41. Josef Partsch, ed., *Geographie des Welthandels* (Breslau: Hirt, 1927), 209; B. R. Mitchell, *International Historical Statistics: The Americas, 1750-1993* (Basingstoke, UK: Macmillan, 2007), 222, 224, 227, 228; John A. Todd, *The World's Cotton Crops* (Londra: A. & C. Black, 1915),

395 ve sonrası 421; Heinrich Kuhn, *Die Baumwolle: Ihre Cultur, Structur und Verbreitung* (Wien: Hartleben, 1892), 69; John C. Branner, *Cotton in the Empire of Brazil; The Antiquity, Methods and Extent of Its Cultivation; Together with Statistics of Exportation and Home Consumption* (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1885), 23-27; International Institute of Agriculture, Statistical Bureau, *The Cotton-Growing Countries: Production and Trade* (Rome: International Institute of Agriculture, 1922), 127; League of Nations, Economic Intelligence Service, *Statistical Year-book of the League of Nations 1939/40* (Geneva: Series of League of Nations Publications, 1940), 122; United Nations, Department for Economic and Social Affairs, Statistics Division, *Statistical Yearbook*, vol. 4 (New York: Department of Economic and Social Affairs, Statistical Office, United Nations, 1952), 72.

42. *Revue des cultures coloniales* 12-13 (1903): 302.
43. Orta Asya için örneğin *bkz.* Richard A. Pierce, *Russian Central Asia, 1867-1917: A Study in Colonial Rule* (Berkeley: University of California Press, 1960), 135-36; Toksoz, "Cukurova", 1, 13, 37, 79; Osterhammel, *Kolonialismus*, 17 ve sonrası
44. Nebol'sin, *Ocherki torgovli Rossii*, 25; Kostenko, *Srednyaya Azya*, 213.
45. Nebol'sin, *Ocherki torgovli Rossii*, 25; Rozhkova, *Ekonomicheskie*, 68; Whitman, "Turkestan Cotton", 199, 200; Schanz, "Die Baumwolle", 88, 368; Biedermann, "Die Versorgung", 72; Sahadeo, "Cultures", 3.
46. Biedermann, "Die Versorgung", 45, 46, 59.
47. Handelsbericht des Kaiserlichen Konsulats für das Jahr 1909, Deutsches Handels-Archiv içinde, *Zweiter Teil: Berichte uber das Ausland, Jahrgang 1911* (Berlin: Ernst Siegfried Mittler und Sohn, 1911), 168; Whitman, "Turkestan Cotton", 200; Biedermann, "Die Versorgung", 70; Schanz, "Die Baumwolle", 10, 50.
48. Whitman, "Turkestan Cotton", 200, 203; Schanz, "Die Baumwolle", 131.
49. "British and Russian Commercial Competition in Central Asia", *Asiatic Quarterly Review* (Londra) 7 (January-April 1889): 439; Whitman, "Turkestan Cotton", 202; E. Z. Volkov, *Dinamika narodonaselenija SSSR za vosem'desjat let* (Moskova: Gos. izd., 1930), 40, 198-99, 208.
50. Kolonial-Wirtschaftliches Komitee, *Baumwoll-Expedition*, 4; takip eden sayfalarda şu kaynaktan yoğun şekilde yararlanılmıştır: "From Tuskegee to Togo." Ayrıca *bkz.* James N. Calloway to Booker T. Washington, November 20, 1900, Booker T. Washington Papers,

Manuscripts Division, Library of Congress, Washington, D.C.; Kolonial-Wirtschaftliches Komitee to Washington, October 10, 1900 and December 11, 1900, Booker T. Washington Papers. "Baumwoll-Expedition" planları için ayrıca *bkz.* Kolonial-Wirtschaftliches Komitee, Antrag des Kolonialwirtschaftlichen Komitees auf Bewilligung eines Betrages von M 10.000.- zur Ausführung einer Baumwollexpedition nach Togo, Berlin, May 14, 1900, Oktober 1898-Oktober 1900, Band 2, Kolonial-Wirtschaftliches Komitee, File 594/K81, record group R 8023, Deutsche Kolonialgesellschaft belgeleri, Bundesarchiv, Berlin; bu mesele için ayrıca *bkz.* Booker T. Washington, *Workings with the Hands* (New York: Doubleday, Page & Company, 1904), 226-30; Louis R. Harlan, "Booker T. Washington and the White Man's Burden", *American Historical Review* 71, no. 2 (January 1966): 441-67, 266-95; Edward Berman, "Tuskegee-in-Africa", *Journal of Negro Education* 41, no. 2 (Spring 1972): 99-112; W. Manning Marable, "Booker T. Washington and African Nationalism", *Phylon* 35, no. 4 (December 1974), 398-406; Michael O. West, "The Tuskegee Model of Development in Africa: Another Dimension of the African/African-American Connection", *Diplomatic History* 16, no. 3 (Summer 1992): 371-87; Milfred C. Fierce, *The Pan-African Idea in the United States, 1900-1919: African-American Interest in Africa and Interaction with West Africa* (New York: Garland, 1993), 171-97; Maier, "Persistence", 71-95; Radcliffe, "Tuskegee-Togo"; Andrew Zimmermann, *Alabama in Africa: Booker T. Washington, the German Empire and the Globalization of the New South* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2012).

51. Bu değişimin bir incelemesi için *bkz.* Beckert, "Emancipation", 1405-38.
52. Karl Supf, "Zur Baumwollfrage", Kolonial-Wirtschaftliches Komitee, *Baumwoll-Expedition nach Togo* (ty, ama muhtemelen 1900), 8, file 332, record group R 150F, Fonds Allemand 1, Papers of the Administration of the German Protectorate Togo (L'Administration du Protectorat Allemand du Togo), Archives Nationales du Togo, Lome, mikrofilm kopyası, Bundesarchiv Berlin; Kolonial-Wirtschaftliches Komitee, *Baumwoll-Expedition*, 3; benzer bir değerlendirme için *bkz.* Hutton, alıntılayan Robins, "The Black Man's Crop", 4; Jonathan Robbins, "The Cotton Crisis: Globalization and Empire in the Atlantic World, 1901-1920" doktora tezi, University of Rochester, 2010), 220; Booker T. Washington to Beno von Herman auf Wain,

September 20, 1900, Booker T. Washington Papers, Manuscripts Division, Library of Congress, Washington, D.C.

53. Alıntı için *bkz.* James N. Calloway to Washington, April 30, 1901, Booker T. Washington Papers, Manuscripts Division, Library of Congress, Washington, D.C. Aynı zamanda *bkz.* James N. Calloway to Kolonial-Wirtschaftliches Komitee, 12 March 1901, file 8221, record group R 1001, Deutsche Kolonialgesellschaft belgeleri, Bundesarchiv Berlin; M. B. K. Darkoh, "Togoland under the Germans: Thirty Years of Economic Development (1884-1914)", *Nigerian Geographic Journal* 10, no. 2 (1968): 112; James N. Calloway to Kolonial-Wirtschaftliches Komitee, February 3, 1901, file 8221, record group R 1001, Papers of the Deutsche Kolonialgesellschaft; James N. Calloway to Washington, February 3, 1901, Booker T. Washington Papers; James N. Calloway to Kolonial-Wirtschaftliches Komitee, May 14, 1901, file 8221, record group R 1001, Papers of the Deutsche Kolonialgesellschaft; Melissa Leach and James Fairhead, *Misreading the African Landscape: Society and Ecology in a Forest-Savanna Mosaic* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996); Kojo Sebastian Amanor, *The New Frontier: Farmer Responses to Land Degradation: A West African Study* (Geneva: UNRISD, 1994).

54. John Robinson to Booker T. Washington, May 26, 1901, Booker T. Washington Papers, Manuscripts Division, Library of Congress, Washington, D.C.; James N. Calloway to Kolonial-Wirtschaftliches Komitee, June 13, 1901, file 8221 record group R 1001, Deutsche Kolonialgesellschaft belgeleri, Bundesarchiv, Berlin; James N. Calloway to Mr. Schmidt, November 11, 1901, file 1008, record group R 150F, Fonds Allemand 3, L'Administration du Protectorat Allemand du Togo belgeleri, Archives Nationales du Togo, Lomé, mikrofilm kopyası, Bundesarchiv, Berlin; James N. Calloway to Mr. Schmidt, November 11, 1901, file 1008, record group R 150F, Fonds Allemand 3, Papers of the Administration of the German Protectorate Togo; James N. Calloway to Kolonial-Wirtschaftliches Komitee, September 2, 1901, file 8221, record group R 1001, Deutsche Kolonialgesellschaft belgeleri; John Robinson to Booker T. Washington, May 26, 1901, Booker T. Washington Papers; James N. Calloway to Kolonial-Wirtschaftliches Komitee, March 12, 1901, file 8221, record group R 1001, Deutsche Kolonialgesellschaft belgeleri.

55. Kolonial-Wirtschaftliches Komitee, *Baumwoll-Expedition*, 4-5, 26, Calloway alıntısı için *bkz.* 28-36; F. Wohltmann, "Neujahrsgedanken 1905", *Der Tropenpflanzer: Zeitschrift für tropische Landwirtschaft* 9 (January 1905): 5; Karl Supf, Kolonial-Wirtschaftliches Komitee, to Kolonial-Abteilung des Auswartigen Amtes, Berlin, August 15, 1902, file 8221, record group R 1001, Papers of the Deutsche Kolonialgesellschaft, Bundesarchiv Berlin.
56. *Der Tropenpflanzer: Zeitschrift für tropische Landwirtschaft* 7 (January 1903): 9.
57. Isaacman ve Roberts, "Cotton, Colonialism", 25; Kolonial-Wirtschaftliches Komitee, *Deutsch-Koloniale Baumwoll-Unternehmungen, Bericht XI* (Frühjahr 1909), 28, file 8224, record group R 1001, Deutsche Kolonialgesellschaft belgeleri, Bundesarchiv Berlin; Sunseri, "Baumwollfrage", 46, 48; Kolonial-Wirtschaftliches Komitee, "Verhandlungen der Baumwoll-Kommission des Kolonial-Wirtschaftlichen Komitees vom 25. April 1912", 169; Allen Isaacman vdl., "'Cotton Is the Mother of Poverty': Peasant Resistance to Forced Cotton Production in Mozambique, 1938-1961", *International Journal of African Historical Studies* 13, no. 4 (1980): 581-615.
58. Thomas Ellison, *The Cotton Trade of Great Britain* (New York: A. M. Kelley, 1968), 95; "Cotton in British East Africa", *Imperial and Asiatic Quarterly Review*, 3rd series, 24 (July-October 1907): 85; Ehrlich, "Marketing", 1; British Cotton Growing Association, *Second Annual Report, for the Year Ending August 31st, 1906* (Manchester: Head Office, 1906), 23.
59. Kolonial-Wirtschaftliches Komitee, "Verhandlungen", 169; Doran H. Ross, ed., *Wrapped in Pride: Ghanaian Kente and African American Identity* (Los Angeles: UCLA Fowler Museum of Cultural History, 1998), 126-49; Agbenyega Adedze, "Cotton in Eweland: Historical Perspectives", Ross, ed., *Wrapped in Pride* içinde, 132; Maier, "Persistence", 73-76; bu sayılar şu kaynaktan alınmıştır: Maier, "Persistence", 75.
60. John Robinson alıntılayan Kolonial-Wirtschaftliches Komitee, *Deutsch-koloniale Baumwoll-Unternehmungen*, 1902, 1903 (Berlin, 1903), 18; *Zeitfragen: Wochenschrift für deutsches Leben*, May 1, 1911, 1.
61. *Bkz.* "Prospekt der Deutschen Togogesellschaft", Berlin, April 1902, private archive, Freiherr von Herman auf Wain, Schloss Wain, Wain,

Germany; Karl Supf, *Deutsch-Koloniale Baumwoll-Unternehmungen, Bericht IX* (Berlin: Mittler, 1907), 304.

62. James N. Calloway to Kolonial-Wirtschaftliches Komitee, June 13, 1901, file 8221, record group R 1001, Deutsche Kolonialgesellschaft belgeleri, Bundesarchiv, Berlin.
63. *Bkz.* Karl Supf, Kolonial-Wirtschaftliches Komitee, to Auswärtiges Amt, Kolonial-Abteilung, Nov. 15, 1901, 8221, record group R 1001, Deutsche Kolonialgesellschaft belgeleri, Bundesarchiv, Berlin.
64. Radcliffe, "Tuskegee-Togo", 107; Verhandlungen des Kolonial-Wirtschaftlichen Komitees und der Baumwoll-Komission, November 11, 1908, file 8223, record group R 1001, Papers of the Deutsche Kolonialgesellschaft, Bundesarchiv, Berlin; Metzger, *Unsere Alte Kolonie*, 245, 252. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Togo'dan pamuk ihracatı istatistikleri için *bkz.* "Togo: La production du Coton", *Agence Extérieure et Coloniale* içinde, October 29, 1925.
65. Maier, "Persistence", 77. Dahası, Togo'nun büyük kısmında yerleşimler seyrektir ve bu nedenle pamuk üretimi için yeterli işgücü yoktur. *Bkz.* G. H. Pape, "Eine Berichtigung zu dem von Prof. Dr. A. Oppel verfassten Aufsatz 'Der Baumwollanbau in den deutschen Kolonien und seine Aussichten,'" file 3092, record group R 150F, Fonds Allemand 3, L'Administration du Protectorat Allemand du Togo belgeleri, Archives Nationales du Togo, Lomé, mikrofilm kopyası, Bundesarchiv, Berlin.
66. Hollandalı tüccarı alıntılayan Adedze, "Cotton in Eweland", 132; "Der Baumwollbau in Togo, Seine Bisherige Entwicklung, und sein jetziger Stand", tarihsiz makale taslağı, 8224, record group R 1001, Deutsche Kolonialgesellschaft belgeleri, Bundesarchiv Berlin.
67. Kolonial-Wirtschaftliches Komitee, *Baumwoll-Expedition*, 44; Graf Zech ile Freese arasında (Vietor adlı şirket adına) imzalanan anlaşma, 1 Mart 1904, file 332, record R 150F, Fonds Allemand 1, L'Administration du Protectorat Allemand du Togo belgeleri, Archives Nationales du Togo, Lome, mikrofilm kopyası, Bundesarchiv Berlin; Vail and White, "Tawani, Machambero", 241; Roberts, "Coercion", 223, 231, 236; Bassett, *Peasant Cotton*, 66; Isaacman and Roberts, "Cotton, Colonialism", 16.
68. Bu Morel'in de cevabını verdiği bir konudur. *Bkz.* Morel, *Affairs*, 192; A. McPhee, *The Economic Revolution in West Africa* (Londra: Cass,

1926), 49; Marion Johnson, "Cotton Imperialism in West Africa", African Affairs 73, no. 291 (April 1974): 182, 183.

69. *Deutsch-koloniale Baumwoll-Unternehmungen, Bericht XI* (Frühjahr 1909), file 3092, record group R 150F, Fonds Allemand 3, L'Administration du Protectorat Allemand du Togo belgeleri, Archives Nationales du Togo, Lome, mikrofilm kopyası, Bundesarchiv Berlin; James Stephen'i alıntılayan David Brion Davis, *Slavery and Human Progress* (New York: Oxford University Press, 1984), 218.
70. Karl Supf, "Zur Baumwollfrage", Kolonial-Wirtschaftliches Komitee, *Baumwoll-Expedition nach Togo* (no date, but probably 1900), 9, 12, file 332 içinde.
71. Paul Friebel to Togo Baumwollgesellschaft, Atakpame, April 7, 1911, file 7,2016, 1, Togo Baumwollgesellschaft mbH belgeleri, Staatsarchiv Bremen, Bremen, Germany.
72. *Bkz.* "Baumwollanbau im Schutzgebiet Togo, Darlegungen des Pflanzers John W. Robinson vom 26. 4. 1904 betr. die Voraussetzungen, Boden- und Klimaverhaltnisse, Methoden und Arbeitsverbesserung, Bewasserung", Fragment, 49, file 89, record group R 150F, Fonds Allemand 1, L'Administration du Protectorat Allemand du Togo belgeleri, Archives Nationales du Togo, Lome, mikrofilm kopyası, Bundesarchiv Berlin; Anson Phelps Stokes, *A Brief Biography of Booker Washington* (Hampton, VA: Hampton Institute Press, 1936), 13; John Robinson to Graf Zech, January 12, 1904, file 332, record group R 150F, Fonds Allemand 1, L'Administration du Protectorat Allemand du Togo belgeleri, Archives Nationales du Togo; *bkz.* "Baumwollanbau im Schutzgebiet Togo, Darlegungen des Pflanzers John W. Robinson vom 26. 4. 1904 betr. die Voraussetzungen, Boden- und Klimaverhaltnisse, Methoden und Arbeitsverbesserung, Bewasserung" (Fragment), 13, file 89, record group R 150F, Fonds Allemand 1, L'Administration du Protectorat Allemand du Togo belgeleri, Archives Nationales du Togo.
73. Bassett, *Peasant Cotton*, 55, 59; Julia Seibert, "Arbeit und Gewalt: Die langsame Durchsetzung der Lohnarbeit im kolonialen Kongo, 1885-1960" (doktora tezi, University of Trier, 2012), 186-206; Isaacman ve Roberts, "Cotton, Colonialism", 27; Vail ve White, "Tawani, Machambero", 252, 253.
74. Mükemmel bir araştırma için *bkz.* Isaacman ve Roberts, edl., *Cotton, Colonialism.* Alman pamuk uzmanları İngilizlerin Afrika'daki ba-

şarılarını hâlâ kıskanıyorlardı; *bkz.* O. Warburg, "Zum Neuen Jahr 1914", *Der Tropenpflanzer: Zeitschrift für tropische Landwirtschaft* 18 (January 1914): 9; Polly Hill, *The Migrant Cocoa-Farmers of Southern Ghana: A Study in Rural Capitalism* (Cambridge: Cambridge University Press, 1963); League of Nations, Economic and Financial Section, International Statistical Yearbook 1926 (Geneva: Publications of League of Nations, 1927), 72; League of Nations, Economic Intelligence Service, *Statistical Year-book of the League of Nations 1939/40* (Geneva: Series of League of Nations Publications, 1940), 122.

75. Isaacman ve Roberts, edl., *Cotton, Colonialism*; Bassett, *Peasant Cotton*; Ehrlich, "Marketing", 28-33; Association Cotonnière Coloniale hakkında *bkz.* Kolonial-Wirtschaftliches Komitee, *Deutsch-Koloniale Baumwoll-Unternehmungen*, 66-68, 69-71; Sudan hakkında *bkz.* Booker T. Washington to Gladwin Bouton, May 6, 1915 ve Leigh Hart to Booker T. Washington, February 3, 1904, Booker T. Washington Papers, Library of Congress, Washington, D.C.; Radcliffe, "Tuskegee-Togo", 3, 133, 135; Karl Supf, *Deutsch-Koloniale Baumwoll-Unternehmungen*, 295, 297.
76. Sovyetler Birliği'nin pamuk üretimini artırma çabaları hakkında *bkz.* Obertreis, *Imperial Desert Dreams*; Maya Peterson, "Technologies of Rule: Empire, Water and the Modernization of Central Asia, 1867-1941" (doktora tezi, Harvard University, 2011); Christof Dejung, "The Boundaries of Western Power: The Colonial Cotton Economy in India and the Problem of Quality", Christof Dejung ve Niels P. Petersson, edl., *The Foundations of Worldwide Economic Integration: Power, Institutions and Global Markets, 1850-1930* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012) içinde, 156; Rudolf Asmis ve Dr. Zeller, Taşkent, 10 Nisan 1923, pamuk broşürleri, Berlin, May 7, 1923; bildiri, "Der heutige Stand der Baumwollkultur in Turkestan und das Problem einer deutschen Mitarbeit an ihrem Wiederaufbau; minutes of the meeting of the Baumwoll-Kommission des Kolonial-Wirtschaftlichen Komitees", 28 Haziran 1923; Baumwollbau-Kommission'un toplantı tutanakları, Diskonto Gesellschaft, Berlin, July 12, 1923, hepsi Kolonial-Wirtschaftliches Komitee, R 8024/25 içinde, Bundesarchiv, Berlin; *Ekonomitsceskaja Shisnj*, July 12, 1923, çeviren Moskova'daki alman Elçiliği, Kolonialwirtschaftliches Komitee, R 8024/25 içinde, Bundesarchiv, Berlin.

77. Kären Wigen çok farklı bir bağlamda, Japonya'nın belli bölgelerinin ulusal ve küresel ekonomiyle bütünleşmesi hakkında benzer bir öykü anlatır; *bkz.* Kären Wigen, *The Making of a Japanese Periphery, 1750-1920* (Berkeley: University of California Press, 1995).
78. Bühler, "Die Unabhängigkeitsbestrebungen", 91; Bleifuss ve Hergenroder, *Die "Otto-Plantage Kilossa"*, 39; Pierre de Smet, *Les origins et l'organisation de la filature de coton en Belgique. Notice publiee a l'occasion du 25eme anniversaire de l'Association Cotonniere de Belgique* (Brussel 1926), 1; Obertreis, *Imperial Desert Dreams,* bölüm 1, 67; E. R. B. Denniss, "Government of the Soudan Loan Guarantee", *Parliamentary Debates*, 5th series, vol. 52, col. 428, April 23, 1913.
79. *Bkz.* bölüm 10, not 5.

13- Küresel Güney'e Dönüş

1. Kenneth L. Gillion, *Ahmedabad: A Study in Indian Urban History* (Berkeley: University of California Press, 1968), 69; Makrand Mehta, *The Ahmedabad Cotton Textile Industry: Genesis and Growth* (Ahmedabad: New Order Book Co., 1982), viii, 33-34, 43, 50, 53; Dwijendra Tripathi, *Historical Roots of Industrial Entrepreneurship in India and Japan: A Comparative Interpretation* (New Delhi: Manohar, 1997), 108; Sujata Patel, *The Making of Industrial Relations: The Ahmedabad Textile Industry, 1918-1939* (Oxford: Oxford University Press, 1987), 21-22.
2. Mehta, *The Ahmedabad Cotton Textile Industry*, 54, 57; *Times of India,* June 12, 1861.
3. Mehta, *The Ahmedabad Cotton Textile Industry*, 6, 8-9, 14, 20.
4. Mehta, *The Ahmedabad Cotton Textile Industry,* 66, 67, 77 ve sonrası, 80, 85-87, 96-102; Salim Lakha, *Capitalism and Class in Colonial India: The Case of Ahmedabad* (New Delhi: Sterling Publishers, 1988), 64-66; Patel, *The Making of Industrial Relations,* 13, 21, 23, 24; Patel, *The Making of Industrial Relations,* 22; Tripathi, *Historical Roots of Industrial Entrepreneurship in India and Japan,* 107; Irina Spector-Marks, "Mr. Ghandi Visits Lancashire: A Study in Imperial Miscommunication" (Uzmanlık Tezi, Macalester College, 2008), 23.
5. Stephan H. Lindner, "Technology and Textiles Globalization", *History and Technology* 18 (2002), 3; Douglas A. Farnie ve David J. Jeremy, *The Fibre that Changed the World: The Cotton Industry in International Perspective, 1600-1990s* (Oxford: Oxford University Press, 2004), 23; Stephan H. Lindner, "Technology and Textiles Globaliza-

tion", *History and Technology* 18 (2002): 4; John Singleton, *Lancashire on the Scrapheap: The Cotton Industry, 1945-1970* (Oxford: Oxford University Press, 1991), 11; Douglas A. Farnie ve Takeshi Abe, "Japan, Lancashire and the Asian Market for Cotton Manufactures, 1890-1990", Douglas Farnie vdl., edl., *Region and Strategy in Britain and Japan, Business in Lancashire and Kansai, 1890-1990* (Londra: Routledge, 2000) içinde, 140, 147.

6. Farnie ve Jeremy, *The Fibre That Changed the World*, 23; David L. Carlton ve Peter A. Coclanis, "Southern Textiles in Global Context", Delfino vdl., edl., *Global Perspectives on Industrial Transformation in the American South* içinde, 153, 155; Gary R. Saxonhouse and Gavin Wright, "New Evidence on the Stubborn English Mule and the Cotton Industry, 1878-1920", *Economic History Review*, New Series, 37, no. 4 (November 1984): 519.
7. Arno S. Pearse, *The Cotton Industry of India, Being the Report of the Journey to India* (Manchester: Taylor, Garnett, Evans, 1930), 3.
8. Pearse, *The Cotton Industry of India*, 101; Philip T. Silvia, "The Spindle City: Labor, Politics and Religion in Fall River, Massachusetts, 1870-1905" (doktora tezi, Fordham University, 1973), 7; Thomas Russell Smith, "The Cotton Textile Industry of Fall River, Massachusetts: A Study of Industrial Localization" (doktora tezi, Columbia University, 1943), 21; William F. Hartford, *Where Is Our Responsibility?: Unions and Economic Change in the New England Textile Industry, 1870-1960* (Amherst: University of Massachusetts Press, 1996), 7-8, 54; John T. Cumbler, *Working-Class Community in Industrial America: Work, Leisure and Struggle in Two Industrial Cities, 1880-1930* (Westport, CT: Greenwood, 1979), 54.
9. Hartford, *Where Is Our Responsibility?*, 12, 28; Mary H. Blewett, *Constant Turmoil: The Politics of Industrial Life in Nineteenth-Century New England* (Amherst: University of Massachusetts Press, 2000), 183; Massachusetts Bureau of Statistics of Labor, *Thirteenth Annual Report* (Boston: Rand, Avery & Co., 1882), 195.
10. Cumbler, *Working-Class Community in Industrial America*, 105, 118; Dietrich Ebeling vdl., "The German Wool and Cotton Industry from the Sixteenth to the Twentieth Century", Lex Heerma van Voss, Els Hiemstra-Kuperus and Elise van Nederveen Meerkerk, edl., *The Ashgate Companion to the History of Textile Workers, 1650-2000* (Burlington, VT: Ashgate, 2010) içinde, 227.

11. Hartford, *Where Is Our Responsibility?*, 7-17, 29; Isaac Cohen, "American Management and British Labor: Lancashire Immigrant Spinners in Industrial New England", *Comparative Studies in Society and History* 27, no. 4 (October 1, 1985): 611, 623-24; Blewett, *Constant Turmoil*, 112; David Montgomery, *The Fall of the House of Labor: The Workplace, the State and American Labor Activism, 1865-1925* (New York: Cambridge University Press, 1989), 163.
12. R. B. Forrester, *The Cotton Industry in France* (Manchester: Manchester University Press, 1921), 100; Claude Fohlen, *L'industrie textile au temps du Second Empire* (Paris: Librairie Plon, 1956), 412; David Allen Harvey, *Constructing Class and Nationality in Alsace, 1830-1945* (DeKalb: Northern Illinois University Press, 2001), 3, 64, 65.
13. Ebeling vdl.,"The German Wool and Cotton Industry", 228; R. M. R. Dehn, *The German Cotton Industry* (Manchester: Manchester University Press, 1913), 71-72.
14. M. V. Konotopov, vdl., *Istorii a otechestvennoi tekstil noi promyshlennosti* (Moscow: Legprombytizdat, 1992), 179; Dave Pretty, "The Cotton Textile Industry in Russia and the Soviet Union", Van Voss vdl., edl., *The Ashgate Companion to the History of Textile Workers* içinde, 437, 439; Pretty, "The Cotton Textile Industry in Russia", 435-37, 439, 421; Dave Pretty, "The Cotton Textile Industry in Russia and the Soviet Union" (sunuş, Textile Conference, International Institute of Social History, Amsterdam, November 2004), 17, 33.
15. Andreas Balthasar, Erich Gruner ve Hans Hirter, "Gewerkschaften und Arbeitgeber auf dem Arbeitsmarkt: Streiks, Kampf ums Recht und Verhältnis zu anderen Interessengruppen", Erich Grüner, ed. *Arbeiterschaft und Wirtschaft in der Schweiz 1880-1914: Soziale Lage, Organisation und Kämpfe von Arbeitern und Unternehmern, politische Organisation und Sozialpolitik*, vol. 2, part 1 (Zurich: Chronos, 1988) içinde, 456 ve sonrası, 464; Angel Smith vdl., "Spain", Van Voss vdl., edl., *The Ashgate Companion to the History of Textile Workers* içinde, 465-57; Elise van Nederveen Meerkerk, Lex Heerman van Voss and Els Hiemstra-Kuperus, "The Netherlands", Van Voss vdl., edl., *The Ashgate Companion to the History of Textile Workers* içinde, 388.
16. T. J. Hatton, G. R. Boyer ve R. E. Bailey, "The Union Wage Effect in Late Nineteenth Century Britain", *Economica* 61, no. 244 (November 1994): 436, 449; Farnie ve Abe, "Japan, Lancashire and the Asian Market for Cotton Manufactures", 134, 136; William Lazonick,

Competitive Advantage on the Shop Floor (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1990), 115, 136.

17. Charles Tilly, "Social Change in Modern Europe: The Big Picture", Lenard R. Berlanstein, ed., *The Industrial Revolution and Work in Nineteenth-Century Europe* (New York: Routledge, 1992) içinde, 54-55; Elise van Nederveen Meerkerk, Lex Heerma van Voss and Els Hiemstra-Kuperus, "Covering the World: Some Conclusions to the Project", Van Voss vdl., edl., *The Ashgate Companion to the History of Textile Workers* içinde, 773-92.
18. Dehn, *The German Cotton Industry*, 94; Kathleen Canning, *Languages of Labor and Gender: Female Factory Work in Germany, 1850-1914* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2002), 261; Günter Kirchhain, "Das Wachstum der deutschen Baumwollindustrie im 19. Jahrhundert: Eine historische Modellstudie zur empirischen Wachstumsforschung", (doktora tezi, Münster Üniversitesi, 1973), 86; Patricia Penn Hilden, "Class and Gender: Conflicting Components of Women's Behaviour in the Textile Mills of Lille, Roubaix and Tourcoing, 1880-1914", *Historical Journal* 27, no. 2 (June 1984): 378; Smith vdl., "Spain", 468.
19. Dehn, *The German Cotton Industry*, 82; Kirchhain, "Das Wachstum der deutschen Baumwollindustrie", 159-60.
20. Harvey, *Constructing Class and Nationality in Alsace*, 82; Dehn, *The German Cotton Industry*, 94; Georg Meerwein, "Die Entwicklung der Chemnitzer bezw. sachsischen Baumwollspinnerei von 1789-1879" (doktora tezi, Heidelberg Üniversitesi, 1914), 94; Beth English, "Beginnings of the Global Economy: Capital Mobility and the 1890s U.S. Textile Industry", Delfino vdl., edl., *Global Perspectives on Industrial Transformation in the American South* içinde, 177; Walter Bodmer, *Die Entwicklung der schweizerischen Textilwirtschaft im Rahmen der übrigen Industrien und Wirtschaftszweige* (Zurich: Verlag Berichthaus, 1960), 397.
21. English, "Beginnings of the Global Economy", 176; W. F. Bruck, *Die Geschichte des Kriegsausschusses der deutschen Baumwoll-Industrie* (Berlin: Kriegsausschuss der Deutschen Baumwoll-Industrie, 1920), 11; John Steven Toms, "Financial Constraints on Economic Growth: Profits, Capital Accumulation and the Development of the Lancashire Cotton-Spinning Industry, 1885-1914", *Accounting Business and Financial History* 4, no. 3 (1994): 367; J. H. Bamberg, "The Rationali-

zation of the British Cotton Industry in the Interwar Years", *Textile History* 19, no. 1 (1988): 85; M. W. Kirby, "The Lancashire Cotton Industry in the Inter-War Years: A Study in Organizational Change" *Business History* 16, no. 2 (1974): 151.

22. Kirchhain, "Das Wachstum der deutschen Baumwollindustrie", 95, 166; Gregory Clark, "Why Isn't the Whole World Developed? Lessons from the Cotton Mills", *Journal of Economic History* 47, no. 1 (March 1987): 145, 148; Hermann Kellenbenz, *Deutsche Wirtschaftsgeschichte*, vol. 2 (Munchen: Beck, 1981), 406; Meerkerk vdl., "Covering the World", 785.
23. Gisela Müller, "Die Entstehung und Entwicklung der Wiesentaler Textilindustrie bis zum Jahre 1945" (doktora tezi, Basel Üniversitesi, 1965), 49; *Deutschen Volkswirtschaftlichen Correspondenz* 42 (Ulm: Gebruder Rubling, 1879), 8; Brian A'Hearn, "Institutions Externalities and Economic Growth in Southern Italy: Evidence from the Cotton Textile Industry, 1861-1914", *Economic History Review* 51, no. 4 (1998): 742; Jorg Fisch, *Europa zwischen Wachstum und Gleichheit, 1850-1914* (Stuttgart: Ulmer, 2002), 65; Tom Kemp, *Economic Forces in French History* (Londra: Dennis Dobson, 1971), 184; Auguste Lalance, *La crise de l'industrie cotonniere* (Mulhouse: Veuve Bader & Cie., 1879), 6.
24. Department of Commerce and Labor, Bureau of Manufactures ve W. A. Graham Clark, *Cotton Goods in Latin America: Part 1, Cuba, Mexico and Central America* (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1909), 6-7, 14; Jordi Nadal, "The Failure of the Industrial Revolution in Spain, 1830-1914", Carlo M. Cipolla, ed., *The Fontana Economic History of Europe*, vol. 4, pt. 2, *The Emergence of Industrial Societies* (Great Britain: Fontana, 1973) içinde, 612-13; M. V. Konotopov, vdl., *Istorii a otechestvennoi tekstil noi promyshlennosti* (Moskova: Legprombytizdat, 1992), 268-69; Atkinson için *bkz.* Edward Atkinson, *Cotton: Articles from the New York Herald* (Boston: Albert J. Wright, 1877), 31.
25. Örn. Proceedings of the Manchester Chamber of Commerce; *Bkz.* M8/2/1/16, Proceedings of the Manchester Chamber of Commerce, 1919-1925, Manchester Library and Studies, Manchester.
26. *Times*, October 3, 1923, 9; aynı zamanda *bkz.* James Watt Jr. to Richard Bond, Esq., July 7, 1934, DDX1115/6/26 içinde, Liverpool Records Office, Liverpool; alıntılayan Spector-Marks, "Mr. Ghandi Visits Lancashire", 44.

27. "Textile Shutdown Visioned by Curley: New England Industry Will Die in Six Months Unless Washington Helps, He Says", *New York Times*, April 15, 1935. Meerkerk vdl., "Covering the World", 774.
28. Sven Beckert, "Space Matters: Eurafrica, the American Empire and the Territorialization of Industrial Capitalism, 1870-1940", (yayımlanmamış makale, çıkacak).
29. Carlton ve Coclanis, "Southern Textiles in Global Context", 160, 167 ve sonrası; Alice Carol Galenson, *The Migration of the Cotton Textile Industry from New England to the South, 1880-1930* (New York: Garland, 1985), 2; Timothy J. Minchin, *Hiring the Black Worker: The Racial Integration of the Southern Textile Industry, 1960-1980* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1999), 9; Robert M. Brown, "Cotton Manufacturing: North and South", *Economic Geography* 4, no. 1 (January 1, 1928): 74-87.
30. Mildred Gwin Andrews, *The Men and the Mills: A History of the Southern Textile Industry* (Macon, GA: Mercer University Press, 1987), 1; Galenson, *The Migration of the Cotton Textile Industry*, 189-90; Carlton ve Coclanis, "Southern Textiles in Global Context", 155, 156, 158; Forte "labor agitation", *Commercial Bulletin*, September 28, 1894, alıntılayan Beth English, *A Common Thread: Labor, Politics and Capital Mobility in the Textile Industry* (Athens: University of Georgia Press, 2006), 39; *Lynbchburg News*, January 18, 1895, alıntılayan English, "Beginnings of the Global Economy", 176; Hartford, *Where Is Our Responsibility?*, 54.
31. Elijah Helm, "An International of the Cotton Industry", *Quarterly Journal of Economics* 17, no. 3 (May 1903): 428; Galenson, *The Migration of the Cotton Textile Industry*, 186; Melvin Thomas Copeland, *The Cotton Manufacturing Industry of the United States* (New York: A. M. Kelley, 1966), 40, 46. Aynı zamanda *bkz.* Steven Hahn, *The Roots of Southern Populism* (New York: Oxford University Press, 1983); Gavin Wright, "The Economic Revolution in the American South", *Journal of Economic Perspectives* 1, no. 1 (Summer 1987): 169. Barbara Fields, "The Nineteenth-Century American South: History and Theory", *Plantation Society in the Americas* 2, no. 1 (April 1983): 7-27; Steven Hahn, "Class and State in Postemancipation Societies: Southern Planters in Comparative Perspective", *American Historical Review* 95, no. 1 (1990): 75-88; *Southern and Western Textile Excelsior*, December

11, 1897, alıntılayan English, "Beginnings of the Global Economy", 188; English, *A Common Thread*, 116.

32. Galenson, *The Migration of the Cotton Textile Industry*, 141; Copeland, *The Cotton Manufacturing Industry*, 42; Katherine Rye Jewell, "Region and sub-Region: Mapping Southern Economic Identity" (yayımlanmamış makale, 36th Annual Meeting of the Social Science History Association, Boston, 2011).
33. Geoffrey Jones ve Judith Vale, "Merchants as Business Groups: British Trading Companies in Asia before 1945", *Business History Review* 72, no. 3 (1998): 372; on Portugal *Bkz.* Board Minutes, vol. 1, Board Minutes, 1888-1905, Boa Vista Spinning & Weaving Company, Guildhall Library, Londra. Osmanlı İmparatorluğu hakkında *bkz.* Necla Geyikdagi, *Foreign Investment in the Ottoman Empire: International Trade and Relations, 1854-1914* (New York: I. B. Tauris, 2011), 131; E. R. J. Owen, "Lord Cromer and the Development of Egyptian Industry, 1883-1907", *Middle Eastern Studies* 2, no. 4 (July 1966): 283, 289; Pearse, *Brazilian Cotton*, 29; konuşma, Konferenz der mitteleuropaeischen Wirtschaftsvereine in Dresden, am 17. und 18. Januar 1916, Protokolle der Verhandlungen, Auswartiges Amt, 1916-1918, Akten betreffend den Mitteleurpaeischen Wirtschaftsverein, Auswartiges Amt, R 901, 2502, Bundesarchiv Berlin; Michael Owen Gately, "Development of the Russian Cotton Textile Industry in the Pre-revolutionary Years, 1861-1913" (doktora tezi, University of Kansas, 1968), 156; Bianka Pietrow-Ennker, "Wirtschaftsburger und Bürgerlichkeit im Königreich Polen: Das Beispiel von Lodz, dem Manchester des Ostens", *Geschichte und Gesellschaft* 31 (2005): 175, 177, 178.
34. Daron Acemoglu, Simon Johnson ve James A. Robinson, "Reversal of Fortune: Geography and Institutions in the Making of the Modern World Income Distribution", *Quarterly Journal of Economics* 117, no. 4 (November 2002): 1231-94.
35. Samuel C. Chu, *Reformer in Modern China: Chang Chien, 1853-1926* (New York: Columbia University Press, 1965), 17, 45-46; Aynı zamanda *bkz.* Albert Feuerwerker, *China's Early Industrialization: Sheng Hsuan-Huai (1844-1916) and Mandarin Enterprise* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1958), 15; Zhang hakkında aynı zamanda *bkz.* Elizabeth Koll, *From Cotton Mill to Business Empire: The Emergen-*

ce of Regional Enterprises in Modern China (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003), 56-62.

36. Yen-P'ing Hao and Erh-min Wang, "Changing Chinese Views of Western Relations, 1840-95", John K. Fairbank ve Kwang-Ching Liu, *The Cambridge History of China* içinde, vol. 11, *Late Ch'ing, 1800-1911*, part 2 (Cambridge: Cambridge University Press, 1980), 142-201; Feuerwerker, *China's Early Industrialization*, 36-37; Associacao Industrial, *Representacao dirigida ao exmo. Snr. Ministro da Fazenda* (Rio de Janiero, 1881), 5, 11, alıntılayan Stanley J. Stein, *The Brazilian Cotton Manufacture: Textile Enterprise in an Underdeveloped Area, 1850-1950* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1957), 82; Manifesto da Associacao Industrial, *O Industrial (Orgao da Associacao Industrial)*, May 21, 1881, alıntılayan Stein, *The Brazilian Cotton Manufacture*, 82; Stein, *The Brazilian Cotton Manufacture*, 83-84.
37. Byron Marshall, *Capitalism and Nationalism in Pre-war Japan* (Palo Alto: Stanford University Press, 1967), 15-16.
38. Carter J. Eckert, *Offspring of Empire: The Koch'ang Kins and the Colonial Origins of Korean Capitalism, 1876-1945* (Seattle: University of Washington Press, 1991), 30, 40; Pearse, *The Cotton Industry of India*, 3.
39. Pearse, *Brazilian Cotton*, 27-28; Stein, *The Brazilian Cotton Manufacture*, 114.
40. Stein, *The Brazilian Cotton Manufacture*, 66-67, 77, 82, 84-85, 98 100-1; Pearse, *Brazilian Cotton*, 40; alıntılayan Stein, *The Brazilian Cotton Manufacture*, 101.
41. Stein, *The Brazilian Cotton Manufacture*, 53, 57, 62; Pearse, *Brazilian Cotton*, 32; Companhia Brazil Industrial, *The Industry of Brazil*, 17, alıntılayan Stein, *The Brazilian Cotton Manufacture*, 54.
42. Stein, *The Brazilian Cotton Manufacture*, 99; Rafael Dobado Gonzalez, Aurora Gomez Galvarriato ve Jeffrey G. Williamson, "Globalization, De-industrialization and Mexican Exceptionalism, 1750-1879", National Bureau of Economic Research Working Paper No. 12316, June 2006, 40; Stephen Haber, Armando Razo ve Noel Maurer, *The Politics of Property Rights: Political Instability, Credible Commitments and Economic Growth in Mexico, 1876-1929* (New York: Cambridge University Press, 2003), 128; Clark vdl., *Cotton Goods in Latin America*, 20, 38; Wolfgang Müller, "Die Textilindustrie des Raumes Puebla (Mexiko) im 19. Jahrhundert" (doktora tezi, University of Bonn, 1977), 63; Stephen H. Haber, "Assessing the Obstacles to Industrialisation: The

Mexican Economy, 1830-1940", *Journal of Latin American Studies* 24, no. 1 (February 1992), 18-21; Stephen Haber, *Crony Capitalism and Economic Growth in Latin America: Theory and Evidence* (Palo Alto, CA: Hoover Institution Press, 2002), 66, Table 2.3; Mirta Zaida Lobato, "A Global History of Textile Production, 1650-2000 (Argentina), Textile Conference IISH, November 11-13, 2004; Lockwood, Greene & Co to Carlos Tornquist, Boston, August 13, 1924, Industrias 144-8271 içinde, Biblioteca Tornquist del Banco Central de la Republica Argentina, Buenos Aires; Produccion, elaboracion y consumo del algodon en la Republica Argentina, 1924, Industrias 144-8271 içinde, Biblioteca Tornquist del Banco Central de la Republica Argentina, Buenos Aires; Carlos D. Girola, *El Algodonero: Su cultivo en las varias partes del mundo, con referencias especiales a la Republica Argentinia* (Buenos Aires: Compania Sud-Americana, 1910).

43. A. J. Robertson, "Lancashire and the Rise of Japan, 1910-1937", S. D. Chapman, ed., *The Textile Industries*, vol. 2 (Londra: I. B. Tauris, 1997) içinde, 490.
44. W. Miles Fletcher III, "The Japan Spinners Association: Creating Industrial Policy in Mejii Japan", *Journal of Japanese Studies* 22, no. 1 (1996): 67; E. Patricia Tsurumi, *Factory Girls: Women in the Thread Mills of Meiji Japan* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1990), 35; Thomas C., Smith, *Political Change and Industrial Development in Japan: Government Enterprise, 1868-1880* (Stanford, CA Stanford University Press, 1955), 27, 58.
45. İthalat hakkında *bkz.* Motoshige Itoh ve Masayuki Tanimoto, "Rural Entrepreneurs in the Cotton Weaving Industry in Japan", (yazarın elinde bulunan yayımlanmamış metin, May 1995), 6; Ebara Soroku, alıntılayan Fletcher III, "The Japan Spinners Association", *Journal of Japanese Studies*, 67.
46. W. Miles Fletcher III, "The Japan Spinners Association: Creating Industrial Policy in Meiji Japan", Michael Smitka, ed., *The Textile Industry and the Rise of the Japanese Economy* (New York: Garland, 1998) içinde, 68; Yukio Okamoto, *Meijiki boseki rodo kankeishi: Nihonteki koyo, roshi kankei keisei e no sekkin* (Fukuoka: Kyosho Daigaku Shuppankai, 1993), 157-58, 213-14; Tsurumi, *Factory Girls*, 42.
47. Takeshi Abe, "The Development of Japanese Cotton Weaving Industry in Edo Period" (yazarın elinde bulunan yayımlanmamış metin), 1; Masayuki Tanimoto, "The Role of Tradition in Japan's In-

dustrialization", Masayuki Tanimoto, ed., *The Role of Tradition in Japan's Industrialization: Another Path to Industrialization*, vol. 2 (Oxford: Oxford University Press, 2006) içinde, 9.

48. Naosuke Takamura, *Nihon bosekigyoshi josetsu*, vol. 1 (Tokyo: Hanawa Shobo, 1971), 63; Naosuke Takamura, *Nihon bosekigyoshi josetsu*, vol. 2 (Tokyo: Hanawa Shobo, 1971), 119; Tanimoto, "The Role of Tradition in Japan's Industrialization", 4, 12; Farnie ve Abe, "Japan, Lancashire and the Asian Market for Cotton Manufactures", 119.
49. Fletcher III, "The Japan Spinners Association", *Journal of Japanese Studies*, 49-75; Fletcher III, "The Japan Spinners Association", *The Textile Industry* içinde, 66; Farnie ve Abe, "Japan, Lancashire and the Asian Market for Cotton Manufactures", 118, 126.
50. Farnie ve Abe, "Japan, Lancashire and the Asian Market for Cotton Manufactures", 121, 128; Takeshi Abe, "The Development of the Producing-Center Cotton Textile Industry in Japan between the Two World Wars", *Japanese Yearbook on Business History* 9 (1992): 17, 19; aynı zamanda *bkz.* Hikotaro Nishi, *Die Baumwollspinnerei in Japan* (Tubingen: Laupp'schen Buchhandlung, 1911), 71, 88.
51. Takamura, *Nihon bosekigyoshi josetsu*, vol. 1, 239. Nakliye hakkında *bkz.* William Wray, *Mitsubishi and the N.Y.K., 1870-1914: Business Strategy in the Japanese Shipping Industry* (Cambridge, MA: Council on East Asian Studies, Harvard University, 1984).
52. Genel bir istatistik özeti için *bkz.* Nishi, *Die Baumwollspinnerei in Japan*, 78, 84; Farnie ve Abe, "Japan, Lancashire and the Asian Market for Cotton Manufactures", 136-37; Takeshi Abe, "The Chinese Market for Japanese Cotton Textile Goods", Kaoru Sugihara, ed., *Japan, China and the Growth of the Asian International Economy, 1850-1949*, vol. 1 (Oxford: Oxford University Press 2005) içinde, 74, 77.
53. Natsuko Kitani, "Cotton, Tariffs and Empire: The Indo-British Trade Relationship and the Significance of Japan in the First Half of the 1930s" (doktora tezi, Osaka University of Foreign Studies, 2004), iii-v, 5, 49, 65; Department of Overseas Trade, *Conditions and Prospects of United Kingdom Trade in India, 1937-38* (Londra: His Majesty's Stationery Office, 1939), 170. Aynı zamanda *bkz.* Toyo Menka Kaisha, *The Indian Cotton Facts 1930* (Bombay, Toyo Menka Kaisha Ltd., 1930), 98.
54. Japon Pamuk Eğiricileri Cemiyeti'nin kitap koleksiyonu Birleşik Krallık, ABD, Almanya, Hindistan ve başka ülkelerde işgücü sorun-

larına ilişkin sayısız kitap içermektedir; Japanese Cotton Spinners Association Library, University of Osaka. Daha genel olarak emek hakkında *bkz.* E. Tsurumi, *Factory Girls*; kır ile kent ücretli emeği arasındaki bağlantı için *bkz.* Johannes Hirschmeier, *The Origins of Entrepreneurship in Meiji Japan* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1964), 80; Toshiaki Chokki, "Labor Management in the Cotton Spinning Industry", Smitka ed., *The Textile Industry and the Rise of the Japanese Economy* içinde, 7; Janet Hunter, *Women and the Labour Market in Japan's Industrialising Economy: The Textile Industry Before the Pacific War* (Londra: Routledge, 2003), 69-70, 123-24; Farnie ve Abe, "Japan, Lancashire and the Asian Market for Cotton Manufactures", 120; Janet Hunter ve Helen Macnaughtan, "Japan", Van Voss vdl., edl., *The Ashgate Companion to the History of Textile Workers* içinde, 317; Gary Saxonhouse ve Yukihiko Kiyokawa, "Supply and Demand for Quality Workers in Cotton Spinning in Japan and India", Smitka, ed., *The Textile Industry and the Rise of the Japanese Economy* içinde, 185.

55. Hunter, *Women and the Labour Market*, 4; Jun Sasaki, "Factory Girls in an Agrarian Setting circa 1910", Tanimoto, ed., *The Role of Tradition in Japan's Industrialization* içinde, 130; Tsurumi, *Factory Girls*, 10-19; Nishi, *Die Baumwollspinnerei in Japan*, 141.
56. Hunter ve Macnaughtan, "Japan", 320-21; aynı zamanda *bkz.* Gary Saxonhouse ve Gavin Wright, "Two Forms of Cheap Labor in Textile History", Gary Saxonhoue ve Gavin Wright, edl., *Techniques, Spirit and Form in the Making of the Modern Economies: Essays in Honor of William N. Parker* (Greenwich, CT: JAI Press 1984) içinde, 3-31; Nishi, *Die Baumwollspinnerei in Japan*, 143, 155; Farnie ve Abe, "Japan, Lancashire and the Asian Market for Cotton Manufactures", 135.
57. Farnie ve Abe, "Japan, Lancashire and the Asian Market for Cotton Manufactures", 125; Takamura, *Nihon bosekigyoshi josetsu*, vol. 1, 308; Japon eğiricilerinin kolektif eylemlerinin kapsamı (ve sınırları) için *bkz.* W. Miles Fletcher III, "Economic Power and Political Influence: The Japan Spinners Association, 1900-1930", *Asia Pacific Business Review* 7, no. 2 (Winter 2000): 39-62, especially 47.
58. Saxonhouse ve Kiyokawa, "Supply and Demand for Quality Workers", 186; Chokki, "Labor Management in the Cotton Spinning Industry", 15; Nishi, *Die Baumwollspinnerei in Japan*, 147.

59. 546. sayfadaki tablo şu kaynaktan alınan verilere dayanılarak hazırlanmıştır: Nishi, *Die Baumwollspinnerei in Japan*, 55, 84; Department of Finance, *1912: Annual Return of the Foreign Trade of the Empire of Japan* (Tokyo: Insetsu Kyoku, ty), 554; for 1913-15, Department of Finance, *1915: Annual Return of the Foreign Trade of the Empire of Japan*, Part 1 (Tokyo: Insetsu Kyoku, ty), 448; Department of Finance, *1917: Annual Return of the Foreign Trade of the Empire of Japan*, Part 1 (Tokyo: Insetsu Kyoku, ty), 449. Department of Finance, *1895: Annual Return of the Foreign Trade of the Empire of Japan* (Tokyo: Insetsu Kyoku, ty), 296; 1902, Department of Finance, *December 1902: Monthly Return of the Foreign Trade of the Empire of Japan* (Tokyo: Insetsu Kyoku, ty), 65; Toyo Keizai Shinposha, ed., *Foreign Trade of Japan: A Statistical Survey* (Tokyo: 1935; 1975), 229-30, 49.
60. Bu sanayinin genişlemesi için aynı zamanda *bkz.* Sung Jae Koh, *Stages of Industrial Development in Asia: A Comparative History of the Cotton Industry in Japan, India, China and Korea* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1966); Takamura, *Nihon bosekigyoshi josetsu*, vol. 2, 121; Nishi, *Die Baumwollspinnerei in Japan*, 1; Takasehi Abe ve Osamu Saitu, "From Putting-Out to the Factory: A Cotton-Weaving District in late Meiji Japan", *Textile History* 19, no. 2 (1988): 143-58; Jun Sasaki, "Factory Girls in an Agrarian Setting circa 1910", Tanimoto, ed., *The Role of Tradition in Japan's Industrialization*, 121; Takeshi Abe, "Organizational Changes in the Japanese Cotton Industry During the Inter-war Period", Douglas A. Farnie ve David J. Jeremy, edl., *The Fibre That Changed the World: The Cotton Industry in International Perspective, 1600-1990s* (Oxford: Oxford University Press, 2004) içinde, 462; Farnie and Abe, "Japan, Lancashire and the Asian Market for Cotton Manufactures", 146; Johzen Takeuchi, "The Role of 'Early Factories' in Japanese Industrialization", Tanimoto, ed., *The Role of Tradition in Japan's Industrialization*, 76.
61. Francois Charles Roux, *Le coton en Egypte* (Paris: Librairie Armand Colin, 1908), 296, 297; Robert L. Tignor, *Egyptian Textiles and British Capital, 1930-1956* (Cairo: American University in Cairo Press, 1989), 9, 10; Owen, "Lord Cromer and the Development of Egyptian Industry", 285, 288, 291, 292; Bent Hansen and Karim Nashashibi, *Foreign Trade Regimes and Economic Development: Egypt* (New York: National Bureau of Economic Research, 1975), 4.

62. Tignor, *Egyptian Textiles and British Capital*, 12-14; Joel Beinin, "Egyptian Textile Workers: From Craft Artisans Facing European Competition to Proletarians Contending with the State", in Van Voss vdl., edl., *The Ashgate Companion to the History of Textile Workers*, 185; Hansen and Nashashibi, *Foreign Trade Regimes and Economic Development*, 3-4; alıntılayan Robert L. Tignor, "Economic Planning and Development Projects in Interwar Egypt", *International Journal of African Historical Studies* 10, no. 2 (1977): 187, 189.
63. *Statistical Tables Relating to Indian Cotton: Indian Spinning and Weaving Mills* (Bombay: Times of India Steam Press, 1889), 95; Misra Bhubanes, *The Cotton Mill Industry of Eastern India in the Late Nineteenth Century: Constraints on Foreign Investment and Expansion*, (Calcutta: Indian Institute of Management, 1985), 5; R. E. Enthoven, *The Cotton Fabrics of the Bombay Presidency* (Bombay: n.p., approx. 1897), 4: Pearse, *The Cotton Industry of India*, 22. Hint pamuk sanayinin büyümesi için aynı zamanda *bkz.* Department of Commercial Intelligence and Statistics, *Monthly Statistics of Cotton Spinning and Weaving in India Mills* (Calcutta: n.p., 1929); Atma'ra'm Trimbuck to T. D. Mackenzie, Bombay, June 16, 1891, Revenue Department, 1891, No 160, Maharashtra State Archives, Mumbai.
64. Enthoven *The Cotton Fabrics of the Bombay Presidency*, 6; *Statistical Tables Relating to Indian Cotton*, 116; *Report of the Bombay Millowners' Association for the Year 1897* (Bombay: Times of India Steam Press, 1898), 3; Amiya Kumar Bagchi, *Private Investment in India, 1900-1939* (Cambridge: Cambridge University Press, 1972), 9; Helm, "An International of the Cotton Industry", 432.
65. "Statement Exhibiting the Moral and Material Progress and Condition of India, 1895-96", 172, in 1895, SW 241, Oriental and India Office Records, British Library, Londra. Şu kaynakta biraz daha büyük bir sayı alıntılanmıştır: *Imperial and Asiatic Quarterly Review and Oriental and Colonial Record*, Third Series, 58 (July-October 1904): 49. Tirthankar Roy, "The Long Globalization and Textile Producers in India", Van Voss vdl., edl., *The Ashgate Companion to the History of Textile Workers* içinde, 266-67. Aynı zamanda *bkz.* Toyo Menka Kaisha, *The Indian Cotton Facts 1930* (Bombay: Toyo Menka Kaisha Ltd., 1930), 162, Appendix A, Progress of the Cotton Mill Industry; Enthoven, *The Cotton Fabrics of the Bombay Presidency*, 7; Eckehard Kulke, *The*

Parsees in India: A Minority as Agent of Social Change (Munich: Weltforum Verlag, 1974), 120-25.

66. Morris D. Morris, *The Emergence of an Industrial Labor Force in India: A Study of the Bombay Cotton Mills, 1854-1947* (Berkeley: University of California Press, 1965), 101, 103, 114; Manmohandas Ramji, Chairman of the Bombay Millowners' Association, at its Annual General Meeting held on April 28, 1910, *Report of the Bombay Millowners' Association for the Year 1909* (Bombay: Times of India Steam Press, 1910) içinde, v.
67. Rothermund, *An Economic History of India*, 37.
68. Tripathi, *Historical Roots of Industrial Entrepreneurship in India and Japan*, 14, 139.
69. Albert Feuerwerker, "Handicraft and Manufactured Cotton Textiles in China, 1871-1910", *Journal of Economic History* 30, no. 2 (June 1970): 338.
70. Ramon H. Myers, "Cotton Textile Handicraft and the Development of the Cotton Textile Industry in Modern China", *Economic History Review*, New Series, 18, no. 3 (1965): 615; Katy Le Mons Walker, "Economic Growth, Peasant Marginalization and the Sexual Division of Labor in Early Twentieth-Century China: Women's Work in Nantong County", *Modern China* 19, no. 3 (July 1993): 360; R. S. Gundry, ed., *A Retrospect of Political and Commercial Affairs in China & Japan, During the Five Years 1873 to 1877* (Shanghai: Kelly & Walsh, 1878), Commercial, 1877, 98: Feuerwerker, "Handicraft and Manufactured Cotton Textiles in China", 342; H. D. Fong, "Cotton Industry and Trade in China", *Chinese Social and Political Science Review* 16 (October 1932): 400, 402; United States Department of Commerce and Ralph M. Odell, *Cotton Goods in China* (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1916), 33, 43; M. V. Brandt, *Stand und Aufgabe der deutschen Industrie in Ostasien* (Hildesheim: August Lax, 1905), 11.
71. Köll, *From Cotton Mill to Business Empire*, 36-37; James R. Morrell, "Origins of the Cotton Textile Industry in China" (doktora tezi, Harvard University, 1977), 1, 147-75.
72. Myers, "Cotton Textile Handicraft and the Development of the Cotton Textile Industry", 626-27; Feuerwerker, "Handicraft and Manufactured Cotton Textiles in China", 346; Fong, "Cotton Industry and Trade in China", 348, 370-71, 411, 416. Shigeru Akita, "The British

Empire and International Order of Asia, 1930s-1950s" (presentation, 20th International Congress of Historical Sciences, Sydney, 2005), 16; Shigeru Akita, "The East Asian International Economic Order in the 1850s", Antony Best, ed., *The International History of East Asia, 1900-1908* (Londra: Routledge, 2010) içinde, 153-67; Takeshi Abe, "The Chinese Market for Japanese Cotton Textile Goods", 83; Robert Cliver, "China", Van Voss vdl., edl., *The Ashgate Companion to the History of Textile Workers* içinde, 116; Ralph M. Odell vdl., *Cotton Goods in China*, 158.

73. Feuerwerker, "Handicraft and Manufactured Cotton Textiles in China", 346; Loren Brandt, *Commercialization and Agricultural Development: Central and Eastern China, 1870-1937* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), 6; Robert Cliver, "China", Van Voss vdl., edl., *The Ashgate Companion to the History of Textile Workers* içinde, 116; Bruce L. Reynolds, "The Impact of Trade and Foreign Investment on Industrialization: Chinese Textiles, 1875-1931" (doktora tezi, University of Michigan, 1975), 64; Chong Su, *The Foreign Trade of China* (New York: Columbia University, 1919), 304; Department of Overseas Trade and H. H. Fox, *Economic Conditions in China to September 1, 1929* (Londra, 1929), 7, alıntılayan Akita, "The British Empire and International Order of Asia", 17.
74. Odell vdl., *Cotton Goods in China*, 161, 162 ve sonrası, 168, 178, 179; Fong, "Cotton Industry and Trade in China", 376; *Report of the Bombay Millowners' Association for the Year 1907* (Bombay: Times of India Steam Press, 1908), ii.
75. Fong, "Cotton Industry and Trade in China", 376; Jack Goldstone, "Gender, Work and Culture: Why the Industrial Revolution Came Early to England but Late to China", *Sociological Perspectives* 39, no. 1 (1996): 1. Robert Cliver, "China", Van Voss vdl., edl., *The Ashgate Companion to the History of Textile Workers* içinde, 123-24.
76. Chu, Reformer in Modern China, 19, 22, 24, 28; Marie-Claire Bergere, *The Golden Age of the Chinese Bourgeoisie, 1911-1937* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), 51-60; Cliver, "China", 126, 194; Albert Feuerwerker, *China's Early Industrialization*, 20, 28, 44; *Bkz.* Ching-Chun Wang, "How China Recovered Tariff Autonomy", *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 152, no. 1 (1930): 266-77; Frank Kai-Ming Su ve Alvin Barber, "China's Tariff Autonomy, Fact or Myth", *Far Eastern Survey* 5, no. 12 (June 3, 1936):

115-22; Kang Chao vdl., *The Development of Cotton Textile Production in China*, 102; Takeshi Abe, "The Chinese Market for Japanese Cotton Textile Goods", 96; Feuerwerker, "Handicraft and Manufactured Cotton Textiles in China", 343; Akita, "The British Empire and International Order of Asia", 20.

77. Farnie and Abe, "Japan, Lancashire and the Asian Market for Cotton Manufactures", 138, 139. Çin'deki Japon fabrikaları dünyanın en verimli olanlarıydı; Hunter vdl., "Japan", 316-17; United States Tariff Commission, *Cotton Cloth*, Report no. 112 (Washington: byy, 1936), 157. Ücret artışları için aynı zamanda *bkz.* Takamura, *Nihon bosekigyoshi josetsu*, vol. 2, 209; Takeshi Abe, "The Chinese Market for Japanese Cotton Textile Goods", 95; Charles K. Moser, *The Cotton Textile Industry of Far Eastern Countries* (Boston: Pepperell Manufacturing Company, 1930), 87; Fong, "Cotton Industry and Trade in China", 350.
78. Richu Ding, "Shanghai Capitalists Before the 1911 Revolution", *Chinese Studies in History* 18, no. 3-4 (1985): 33-82.
79. R. L. N. Vijayanagar, Bombay Millowners' Association, *Centenary Souvenir, 1875-1975* (Bombay: The Association, 1979), 29, Asiatic Society of Mumbai; *Report of the Bombay Millowners' Association ... 1909* içinde, vi; *Report of the Bombay Millowners' Association ... 1897*, 80; *Report of the Bombay Millowners' Association for the Year 1900* (Bombay: Times of India Steam Press, 1901), 52. Ayrıca *bkz. Report of the Bombay Millowners' Association for the Year 1904* (Bombay: Times of India Steam Press, 1905), 156; *Report of the Bombay Millowners' Association ... 1907*, xiii; Benares'te toplanan Birinci Hint Sanayi Konferansı'nın Karar Metni, 30 Aralık 1905, Part C, No. 2, March 1906, Industries Branch, Department of Commerce and Industry, National Archives of India, New Delhi; Morris, *The Emergence of an Industrial Labor Force in India*, 38; *Report of the Bombay Millowners' Association ... 1907*, xiii.
80. Alıntılayan Mehta, *The Ahmedabad Cotton Textile Industry*, 114; *The Mahratta*, January 19, 1896; *The Mahratta*, February 2, 1896; *The Mahratta*, February 9, 1896; "Memorandum on the Cotton Import and Excise Duties", 6, Oriental and Indian Office Collection, L/E/9/153 içinde, British Library, Londra; "Memorandum on the Cotton Import and Excise Duties", 6, Oriental and Indian Office Collection, L/E/9/153 içinde, British Library, Londra; Gandhi, *The Indian Cot-*

ton Textile Industry, 66; G. V. Josji to G. K. Gokhale, file 4, Joshi Correspondence with Gokhale, Nehru Memorial Library, New Delhi.

81. *Report of the Bombay Millowners' Association for the Year 1901* (Bombay: Times of India Steam Press, 1902), 17-18.
82. *The Mahratta*, March 15, 1896; Mehta, *The Ahmedabad Cotton Textile Industry*, 117-19, 131; Tripathi, *Historical Roots of Industrial Entrepreneurship in India and Japan*, 115; A. P. Kannangara, "Indian Millowners and Indian Nationalism Before 1914", *Past and Present* 40, no. 1 (July 1968): 151.
83. *Sydenham College Magazine* 1, no. 1 (August 1919); *The Mahratta*, October 11, 1896; *The Mahratta*, May 3, 1896; 13 Nisan 1919'da Surat'ta düzenlenen bir pamuk tüccarları toplantısının tutanak taslağı, File No. 11 içinde, Sir Purshotamdas Thakurdas Papers, Nehru Memorial Library, New Delhi; Purshotamdas Thakurdas'ın Ahmedabad Millowners Association'a mektubu, 22 Mart 1919, *agy.* içinde; *Report of the Bombay Millowners' Association ... 1904*, 158. Aynı zamanda *bkz. Report of the Bombay Millowners' Association ... 1907*, iv; *Report of the Bombay Millowners' Association ... 1909*, iv; *Report of the Bombay Millowners' Association ... 1907*, viii.
84. Gandhi, *The Indian Cotton Textile Industry*; Lisa N. Trivedi, *Clothing Gandhi's Nation: Homespun and Modern India* (Bloomington: Indiana University Press, 2007), 105.
85. Gandhi, *age.* 71, 123.
86. Bagchi, *Private Investment in India*, 5, 240, 241.
87. "The Cooperation of Japanese and Korean Capitalists", alıntılayan Eckert, *Offspring of Empire*, 48; Mehta, *The Ahmedabad Cotton Textile Industry*, 121; *Report of the Bombay Millowners' Association for the Year 1908* (Bombay: Times of India Steam Press, 1909), vi; Ratan Tata to G. K. Gokhale, Bombay, October 15, 1909, Servants of India Society Papers, File 4 içinde, mektuplaşma, Gokhale, 1890-1911, Part 2, Nehru Memorial Library, New Delhi; File No. 24, Sir Purshotamdas Thakurdas Papers, Nehru Memorial Library; Dietmar Rothermund, *The Global Impact of the Great Depression, 1929-1939* (Londra: Routledge, 1996), 96; *A Brief Memorandum Outlining a Plan of Economic Development for India*, 1944, Purshotamdas Thakurdas, ed., *A Brief Memorandum Outlining a Plan of Economic Development for India*, 2 vols. (Londra: Penguin, 1945) içinde, yeniden basılmış haliyle.

88. *Bkz.* Joel Beinin, "Formation of the Egyptian Working Class", *Middle East Research and Information Project Reports* 94 (February 1981): 14-23; Beinin, "Egyptian Textile Workers", 188-89.
89. Fong, "Cotton Industry and Trade in China", 379, 381; Hung-Ting Ku, "Urban Mass Movement: The May Thirtieth Movement in Shanghai", *Modern Asian Studies* 13, no. 2 (1979): 197-216.
90. Morris, *The Emergence of an Industrial Labor Force in India*, 105, 178, 183; R. L. N. Vijayanagar, Bombay Millowners' Association, *Centenary Souvenir, 1875-1975* (Bombay: The Association, 1979), 63, in Asiatic Society of Mumbai, Mumbai; Mehta, *The Ahmedabad Cotton Textile Industry*, 113; Makrand Mehta, "Ghandhi and Ahmedabad, 1915-20", *Economic and Political Weekly* 40 (January 22-28, 2005): 298; R. L. N. Vijayanagar, Bombay Millowners' Association, *Centenary Souvenir, 1875-1975* (Bombay: The Association, 1979), 29, Asiatic Society of Mumbai; Roy, "The Long Globalization and Textile Producers in India", 269.
91. Jacob Eyferth, "Women's Work and the Politics of Homespun in Socialist China, 1949-1980", *International Review of Social History* 57, no. 3 (2012): 13; Prabhat Patnaik, "Industrial Development in India Since Independence", *Social Scientist* 7, no. 11 (June 1979): 7; Paritosh Banerjee, "Productivity Trends and Factor Compensation in Cotton Textile Industry in India: A Rejoinder", *Indian Journal of Industrial Relations* 4 (April 1969): 542; Government of India, Ministry of Labour, *Industrial Committee on Cotton Textiles*, First Session, Summary of Proceedings, New Delhi, January 1948; Lars K. Christensen, "Institutions in Textile Production: Guilds and Trade Unions", Van Voss vdl., edl., *The Ashgate Companion to the History of Textile Workers* içinde, 766; Hansen ve Nashashibi, Foreign Trade Regimes and Economic Development, 7, 19-20.
92. Örn. *bkz.* Eyferth, "Women's Work and the Politics of Homespun", 21.

14- Sonsöz: Atkı ve Çözgü

1. "Liverpool. By Order of the Liverpool Cotton Association Ltd., Catalogue of the Valuable Club Furnishings etc. to be Sold by Auction by Marsh Lyons & Co., Tuesday, 17th December 1963", Liverpool Records Office, Liverpool.

2. Douglas A. Farnie ve Takeshi Abe, "Japan, Lancashire and the Asian Market for Cotton Manufactures, 1890-1990", Douglas Farnie vdl., edl., *Region and Strategy in Britain and Japan, Business in Lancashire and Kansai, 1890-1990* (Londra: Routledge, 2000) içinde, 151-52; John Singleton, "Lancashire's Last Stand: Declining Employment in the British Cotton Industry, 1950-1970", *Economic History Review*, New Series, 39, no. 1 (February 1986): 92, 96-97; William Lazonick, "Industrial Organization and Technological Change: The Decline of the British Cotton Industry", *Business History Review* 57, no. 2 (Summer 1983): 219.
3. John Baffes, "The 'Cotton Problem,'" *World Bank Research Observer* 20, no. 1 (April 1, 2005): 116.
4. Hindistan için *bkz.* Official Indian Textile Statistics 2011-12, Ministry of Textiles, Government of India, Mumbai, accessed on June 5, 2013, http://www.txcindia.com/ html/ comp%20table%20pdf%20 2011-12/compsection1%2011-12.htm. Pakistan için *bkz.* Muhammad Shahzad Iqbal vdl., "Development of Textile Industrial Clusters in Pakistan", *Asian Social Science* 6, no. 11 (2010): 132, Table 4.2, "Share of Textiles in Employment." Çin için *bkz.* Robert P. Antoshak, "Inefficiency and Atrophy in China's Spinning Sector Provide Opportunities of Others", *Cotton: Review of World Situation* 66 (November-December 2012), 14-17.
5. International Cotton Advisory Committee, "Survey of Cotton Labor Cost Components in Major Producing Countries" (Nisan 2012), önsöz. 350 milyon tahmini için *bkz. Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1 Nisan 2010; Naoko Otobe, "Global Economic Crisis, Gender and Employment: The Impact and Policy Response", ILO Employment Working Paper No. 74, 2011, 8; Clive James, "Global Review of Commercialized Transgenic Crops: 2001, Feature: Bt Cotton", *International Service for the Acquisition of Agri-Biotech Applications* no. 26 (2002), 59. David Orden vdl., "The Impact of Global Cotton and Wheat Prices on Rural Poverty in Pakistan", *Pakistan Development Review* 45, no. 4 (December 2006): 602; John Baffes, "The 'Cotton Problem,'" *World Bank Research Observer* 20, no. 1 (April 1, 2005): 109.
6. Sabrina Tavernise, "Old Farming Habits Leave Uzbekistan a Legacy of Salt", *New York Times*, June 15, 2008; "Ministry blames Bt cotton for farmer suicides", *Hindustan Times*, March 26, 2012; David L. Stern, "In Tajikistan, Debt-Ridden Farmers Say They Are the

Pawns", *New York Times*, October 15, 2008; Vivekananda Nemana, "In India, GM Crops Come at a High Price", *New York Times*, India Ink Blog, October 16, 2012, erişim 2 Nisan 2013, http://india.blogs.nytimes.com/2012/10/16/in-indiagm-crops-come-at-a-high-price/?_r=0.

7. Amy A. Quark, "Transnational Governance as Contested Institution-Building: China, Merchants and Contract Rules in the Cotton Trade", *Politics and Society* March 2011 39, no. 1: 3-39.
8. Nelson Lichtenstein, "The Return of Merchant Capitalism", *International Labor and Working-Class History* 81 (2012): 8-27, 198.
9. *New York Times*, April 1, 1946; International Cotton Association, History Timeline, accessed April 15, 2013, http://www.ica- ltd.org/about- us/our- history.
10. John T. Cumbler, *Working-Class Community in Industrial America: Work, Leisure and Struggle in Two Industrial Cities, 1880-1930* (Westport, CT: Greenwood Press, 1979), 139.
11. Kang Chao, *The Development of Cotton Textile Production in China* (Cambridge, MA: East Asian Research Center, Harvard University, 1977), 269.
12. Chao, *The Development of Cotton Textile Production in China*, 267; Alexander Eckstein, *Communist China's Economic Growth and Foreign Trade: Implications for U.S. Policy* (New York: McGraw-Hill, 1966), 56.
13. *Bkz.* "China's leading cotton producer to reduce cotton-growing farmland", *China View* (December 25, 2008), erişim 10 Eylül 2013, http://news.xinhuanet.com/English/2008-12/25/content_10559478.htm; National Cotton Council of America, Country Statistics, erişim 15 Aralık 2012, http://www.cotton.org/econ/cropinfo/cropdata/country-statistics.cfm; Zhores A. Medvedev, *Soviet Agriculture* (New York: Norton, 1987), 229 ve sonrası; Charles S. Maier, "Consigning the Twentieth Century to History: Alternative Narratives for the Modern Era", *American Historical Review* 105, no. 3 (June 1, 2000): 807-831; Carol S. Leonard, *Agrarian Reform in Russia: The Road from Serfdom* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 75.
14. *Bkz.* Maier, "Consigning", 807-31.
15. Oxfam, "Cultivating Poverty: The Impact of US Cotton Subsidies on Africa, 2002", Erişim 15 Mart 2012, http://www.oxfamamerica.org/files/cultivating-poverty.pdf; *New York Times*, August 5, 2003, A18; *New York Times*, September 13, 2003, A26.

16. *Bkz.* Akmad Hoji Khoresmiy, "Impact of the Cotton Sector on Soil Degradation" (sunuş, Cotton Sector in Central Asia Conference, School of Oriental and African Studies, Londra, November 3-4, 2005); International Crisis Group, Joint Letter to Secretary Clinton regarding Uzbekistan, Washington, D.C., September 27, 2011, erişim 20 Ocak 2013, http://www.crisisgroup.org/en/publication-type/media-releases/2011/asia/joint-letter-to-secretary-clinton-regarding-uzbekistan.aspx; International Crisis Group, "The Curse of Cotton: Central Asia's Destructive Monoculture", Asia Report No. 93, 28 Şubat 2005, erişim 20 Ocak 2013, http://www.crisisgroup.org/en/regions/asia/central-asia/093-the-curse-of-cotton-centralasias-destructive-monoculture.aspx.
17. *Bkz.* David Harvey, *The Geopolitics of Capitalism* (New York: Macmillan, 1985).
18. *Bkz.* Xi Jin, "Where's the Way Out for China's Textile Industry?", *Cotton: Review of World Situation* 66 (November-December 2012): 10.
19. *Bkz.* Eric Hobsbawm, *The Age of Extremes: A History of the World, 1914-1991* (New York: Vintage, 1994).
20. *Bkz.* Environmental Farm Subsidy Database, 2013, erişim 25 Eylül 2013, http://farm.ewg.org/progdetail.php?fips=00000&progcode=cotton.
21. Jacob Eyferth, "Women's Work and the Politics of Homespun in Socialist China, 1949-1980", *International Review of Social History* 57, no. 3 (2012): 2. Şu anki hane masrafları için *bkz.* United States Department of Labor, Bureau of Labor Statistics, Consumer Expenditures 2012, yayım tarihi 10 Eylül 2013, erişim 17 Eylül 2013, http://www.bls.gov/news. release/pdf/cesan.pdf; *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, November 13, 2009, 25.

DİZİN

–A–

Aachen 516

Abdülhamid, I. 83

Adidas 583

Afrika 8, 9, 10, 12, 16, 27-30, 34-36, 40-47, 49, 51, 53, 59, 60, 62-64, 66-69, 71, 74, 75, 80, 84, 86-90, 95, 98, 100, 102, 118, 121, 128-134, 137, 138, 140, 152, 174, 177, 179, 189, 192, 196, 202, 219, 229, 230, 233, 241, 244, 251, 252, 265, 302, 311, 324, 354, 365, 370, 378, 379, 382, 385, 388, 389, 392, 397, 399, 412, 416, 426, 427, 440, 441, 448, 454, 458, 463, 464, 469, 471, 475, 478, 480-484, 488-491, 493, 494, 498, 499, 502-506, 508, 529, 534, 561, 565, 571, 574-576, 584, 585, 588, 593, 602-606, 612, 613, 619, 620, 626, 632, 654, 666, 693, 703, 709, 718, 720, 732, 735, 736, 740, 742-744, 749, 751, 753-755, 776

Afrikalı-Amerikalılar 244, 370, 389, 392, 475, 488-491, 502, 504

Ahmedabad 85, 219, 281, 379, 451, 509, 510, 511, 516, 531, 541, 549, 551, 559, 562, 564, 567, 601, 611, 617, 618, 757, 772-774

Akdeniz 36, 52, 53, 56, 57, 65, 71, 149, 175, 191, 230, 294, 326, 430, 614

Almanya 52, 55-58, 71, 196, 213, 215, 226, 228, 257, 274, 297, 298, 326, 342, 378, 398, 408, 423, 427, 469, 478-480, 482, 489, 492, 493, 496, 506, 513, 516, 521, 522, 524, 532-534, 541, 546, 555, 558, 576, 711, 766

Alsas 21, 195, 201, 203-205, 207, 210, 212, 218, 257, 263, 299, 341, 343, 354, 356, 452, 511, 521, 631, 651, 654-657, 659, 660, 667-670, 672, 684, 696, 706, 759, 760

Amerikan Devrimi 160, 240, 337

Amerikan İçsavaşı 24, 37, 153, 171, 240, 242, 293, 332-334, 338, 339, 345, 351-355, 358, 364, 367, 368, 370-373, 394, 395, 399, 400, 402, 403, 408, 411, 424, 430, 432, 434, 436, 445, 451, 453, 458, 463, 464, 466, 469, 470, 472, 473, 475, 476,

480, 481, 483, 493, 507, 526, 527, 549, 694, 695, 719, 723, 742
Anadolu 36, 39, 49, 53, 73, 130, 132-134, 138, 141, 147, 159, 160, 169, 189, 235, 311, 320, 353, 362, 364, 379, 430, 452, 463, 484
Antwerp 71
Arabistan 34, 61, 62, 165
Aral Gölü 576
Araplar 65, 430
Arjantin 202, 239, 316, 354, 378, 454, 474, 485, 537, 580, 591
Assuan 379, 473
Asya 9, 10, 12, 27, 28, 30, 31, 35-37, 39-46, 48-50, 59-63, 65, 66, 68, 72, 76, 81, 84, 86, 89-91, 95, 99, 121, 128-130, 133, 174, 192, 219, 229, 230, 232, 251, 265, 302, 311, 315, 324, 354, 370, 382, 399, 413, 423, 426, 427, 440, 441, 458, 460, 463, 466-469, 474, 478, 483-485, 487, 488, 494, 504-506, 512-514, 525, 534, 546, 554, 565, 571, 574, 575, 577, 578, 581, 588, 592, 594, 740, 741, 750
Atlas Okyanusu 38, 147, 204, 277, 378, 541
Avustralya 379, 577, 592
Avusturya 52, 204, 224, 414, 711
Azerbaycan 507

–B–

Bağdat 36, 39, 47
Baltimore 216, 300, 597, 608, 625, 637, 666, 671, 684, 714, 730, 745
Bangladeş 31, 570, 572, 574, 589
Barselona 9, 38, 51, 143, 147, 199, 206, 210, 218, 229, 249, 252, 255, 256, 268, 519, 541, 592, 609, 653, 660, 668
Barut 12
Basel 197, 204, 218, 593, 652, 761
Batı Hint Adaları 22, 75, 136, 141, 143, 145, 148-150, 160, 167, 172, 174, 175, 207, 209, 366, 384
Belçika 199, 200, 204, 205, 211, 215, 216, 220, 222, 230, 254, 257, 263, 266, 378, 413, 469, 471, 482, 508, 530, 711
Belçika Kongo'su 379, 471, 483, 503
Bengal 39, 43, 45, 46, 58, 63, 72, 76, 80, 85, 116, 117, 130, 133, 147, 180, 193, 289, 351, 364, 379, 444, 447, 606, 607, 611, 615, 616, 625, 626, 646-648, 651, 682, 709, 715, 720, 734
Benin 67, 74, 378, 573, 589, 677
Birlik (Kuzeyliler) 338, 342, 344, 356-359, 363, 365, 367, 371, 373
Bombay 65, 66, 78, 80, 86, 88, 130, 147, 180-182, 184, 185, 187, 188, 235, 242, 279-281, 285, 307, 309, 310, 316, 317, 319, 321, 322, 325, 328, 341, 343, 345, 346, 351, 373, 379, 384, 399, 402, 403, 410, 423, 427, 428, 430, 435, 442, 443, 447, 488, 510, 541, 549-551, 555, 559, 560, 562-564, 566, 567, 592, 611, 612, 615-617, 619, 628, 646-650, 678, 682, 683, 685, 686, 688, 690, 697, 698, 700, 701, 709, 710, 713, 718, 719-722, 724, 727-729, 732-739, 745, 766, 769, 770-774

Braudel, Fernand 115, 599, 625, 627, 628, 632
Brezilya 17, 21, 33, 61, 91, 95, 140, 141, 143-145, 147-149, 155, 160, 163, 165, 166, 173-175, 200, 226, 238-241, 267, 284, 294, 302, 317, 325, 331, 353, 355, 365, 367, 373, 378, 380, 399-401, 415, 417, 426, 453, 455, 457, 473, 474, 495, 504, 509, 530, 532, 533, 535-537, 540, 541, 546, 551, 552, 577, 584, 585, 711, 720, 737
Bronz Çağı 28, 50
Buenos Aires 214, 281, 316, 340, 591-593, 657, 658, 685, 702, 736, 745, 765
Büyük Britanya 8, 15, 21, 22, 61, 70, 80, 81, 87, 89, 91, 92, 101, 115, 116, 119, 122, 124, 128, 132, 136, 138, 142, 149, 153, 154, 161, 162, 170, 175, 178, 196, 204, 217, 218, 220, 235, 236, 284, 334, 356, 358, 362, 398, 399, 441, 443, 469, 510, 513, 514, 524, 526, 527, 541, 546, 555, 596, 597, 601, 602, 611, 613, 614, 617, 620, 621, 623-628, 630-632, 634, 635, 638, 639, 642-645, 648, 650, 653, 656-659, 662, 673, 675-680, 682, 683, 685-688, 694, 698, 701, 705, 709, 710, 712, 713, 715, 718-721, 724, 729-731, 734, 743, 748, 753, 758, 759, 761, 775
Büyük Buhran 579

–C-Ç–

Cezayir 343, 345, 353, 364, 378, 471, 484
Çıkrık 9, 11, 86, 105, 107, 199, 206, 210, 215, 217, 218, 249, 270, 562, 563
Çin 8, 10-13, 17, 28, 29, 36, 37, 39, 41-45, 47-49, 53, 54, 59, 76, 90, 91, 102, 110, 111, 124, 133, 154, 180, 185, 192, 193, 202, 219, 265, 266, 310-312, 323, 343, 351, 354, 379, 380, 395, 399, 415, 417, 440, 441, 444, 448, 449, 459-461, 468, 506, 512, 513, 524, 526, 530, 532-534, 538, 541-543, 549, 552-558, 565-569, 572, 574, 575, 577, 578, 580-583, 585-587, 590, 711, 735, 772, 775
Çin Komünist Partisi 567
Çivit 18, 26, 32, 66, 87, 144, 146, 148, 171, 184
Çocuklar 9, 11, 20, 29, 37, 41, 94, 100, 108, 110, 122, 168, 189, 197, 212, 246-249, 254, 255, 257, 261-266, 349, 387, 389, 391, 392, 417, 449, 454, 491, 516, 517, 522, 535, 536, 545, 550, 551, 555, 556, 573, 585, 595
Çukurova 379, 410, 417, 430, 473, 474, 484

–D–

Demir 115, 130, 155, 195, 248, 264, 330, 440, 479
Demiryolları 19, 21, 115, 126, 159, 163, 178, 185, 227, 264, 294, 302,

324, 330, 331, 337, 345, 350, 352, 353, 395, 402-404, 407, 412, 419, 426, 428, 433, 445, 464, 467, 472, 473, 475-477, 495, 496, 501, 720
Din 14, 33, 34, 36, 71, 101, 250, 317, 320, 405, 435, 448, 513
Doğu Çin Denizi 557
Doğu Hint Adaları 82, 512
Dokuma tezgâhı 8, 11, 12, 21, 26, 31, 42, 46-49, 54, 78-80, 85, 94, 104-106, 108, 110, 113, 114, 117, 126, 152, 176, 198, 201, 207, 210, 215, 217, 218, 232, 247, 255, 256, 258, 266, 270, 271, 273, 341, 380, 404, 426, 441, 443, 444, 448, 499, 508, 510, 512, 516, 517, 521-523, 535, 545, 555, 571, 573, 574, 590

–E–

Eğiriciler 21, 28, 40, 47, 48, 50, 53, 54, 56, 72, 80, 89, 94, 95, 100, 104-107, 111, 113, 114, 117, 118, 124, 131, 132, 175, 177, 179, 186, 187, 192, 197, 198, 200, 201, 203, 205-208, 213, 215, 216, 223, 224, 241, 257, 261, 269, 272, 273, 282, 288, 321, 342, 365, 377, 399, 404, 433, 439, 441, 445, 449-451, 454, 460, 470, 498, 516, 517, 520, 521, 539, 540, 563, 572, 573, 586, 591, 766, 767
Eğirme 8, 11, 12, 21, 26, 28-30, 35, 36, 41, 42, 48, 49, 53, 54, 71, 72, 86, 93, 94, 104-115, 130, 131, 137, 143, 152, 159, 196-203, 205-210, 212, 215-218, 220-222, 226, 234-236, 241, 246, 247, 249, 251, 256-258, 262-264, 270, 271, 275, 278, 280, 287, 288, 294, 315, 326, 342, 380, 399, 400, 402, 416, 426, 427, 441, 448, 450, 478, 482, 494, 499, 510-512, 516, 519, 520, 523, 524, 530, 533, 535, 538, 539, 543-545, 548, 549, 552, 555, 558, 562, 563, 566, 571, 576, 580, 590, 600
Ekber Şah (Babürlü imp.) 362
Emek 13, 14, 16-20, 41-43, 55, 85, 91, 111, 125, 134, 137, 152, 159, 161, 182, 185, 196, 221, 237, 250, 268, 270-272, 274, 275, 282, 302, 318, 347, 354, 355, 368, 371, 386, 387, 415, 434, 483, 492, 497, 503, 533, 536, 545, 572-574, 589, 590, 767
Ermenistan 36

–F–

Fildişi Sahili 38, 40, 378, 482, 502

–G–

Galler 255
Gümrük duvarı 543
Güney Amerika 8, 20, 30, 32, 49, 61, 133, 134, 140, 141, 143, 174, 214, 230

–H–

Halep 39, 45
Hegel, G. W. F. 122
Herodot 31, 602
Hindistan 8, 10, 12, 13, 20, 22, 24, 28, 31, 34-37, 41-43, 45, 46, 48-

50, 53, 54, 56, 58, 61-66, 69, 72-88, 90, 91, 95, 98, 100, 102, 103, 106, 107, 110, 111, 118, 119, 124, 128, 130, 133, 134, 137-141, 143, 145, 148, 149, 155, 159, 163, 166, 169, 170, 172, 174, 177-189, 193, 196, 200, 202, 212, 213, 219, 222, 225, 227, 230, 235, 236, 241, 242, 261, 280, 283, 294, 298, 307, 309-311, 319, 321, 325, 327, 331, 342, 345-354, 358, 361, 362, 365, 367, 369, 370, 373, 379, 380, 384, 388, 399-405, 407, 409-415, 417, 418, 422, 425-429, 432-434, 440-454, 456-458, 460, 461, 467, 468, 473, 480, 484, 486, 494, 499, 504, 506, 508-510, 512, 513, 526, 530, 534, 541, 543, 544, 548-552, 555, 560-569, 571, 572, 574-578, 580, 581, 592, 594, 646, 648, 650, 662, 697-699, 711, 719, 736, 737, 766, 775

Hint Okyanusu 39, 44, 61, 66, 147, 379

Hispaniola 38, 61, 127

Hobsbawm, Eric 124, 588, 622, 623, 625, 627, 717, 726, 748, 777

Hong Kong 235, 315, 441, 578, 593, 605

–I-İ–

Irak 36, 44, 379, 414

Iran 604

Irkçılık 565

İber Yarımadası 51

İğ 9, 26, 31, 48, 105, 106, 112, 114, 126, 198-201, 208, 217, 222, 223, 232, 235, 238, 249, 341, 380, 400, 508, 511-513, 527, 535, 536, 538, 549, 554, 574, 720

İngiltere 10, 15, 22, 55, 61-63, 66, 71-73, 82, 83, 87, 88, 95, 99, 101-107, 111, 113, 115-119, 121, 123-126, 129, 131, 133, 136, 140-143, 145, 146, 150, 163, 164, 175, 177, 180, 184, 186, 194, 196, 197, 200-203, 205-207, 209, 210, 212, 215-220, 223-225, 227, 231, 232, 234, 236, 238, 241, 245, 252, 254, 255, 270, 271, 274, 277, 284, 299, 307, 308, 313, 315, 321, 323, 325-327, 329, 334-336, 340, 344-346, 350, 351, 357, 358, 369, 375, 378, 380, 398, 402, 408, 422, 427, 438, 440, 442, 444, 446, 447, 455, 469, 470, 473, 512, 513, 520, 523, 538, 539, 546, 547, 550, 569, 579

İnka 32, 90

İplik 8, 9, 10, 26-29, 31, 32, 34, 41, 44, 47, 48, 52-54, 73, 78, 85, 86, 88, 94, 102, 104-107, 109, 110, 113, 114, 116, 131, 145, 150, 154, 192, 197-199, 201-203, 205-207, 210, 212-215, 217-219, 225, 226, 232, 235, 236, 241, 242, 247, 249, 250, 256, 270, 281-284, 286, 288, 289, 316, 317, 320, 325, 326, 334, 340, 404, 440, 441, 442, 444, 445, 448, 450, 485, 493, 499, 508, 511, 533, 538-540, 543, 546, 547, 552, 553, 555, 556, 559, 562, 574, 577, 580, 581, 583

İran 36, 39, 44, 45, 46, 242, 320

İrlanda 97, 112, 257, 277, 278, 300, 319, 325, 358
İskenderiye 147, 190, 191, 280, 285, 311, 320, 322, 339, 344, 360, 379, 400, 423, 435, 442, 530, 697, 706, 723, 729
İslam 34-36, 47, 49, 51, 53-55, 230, 604, 606, 749
İstanbul 282, 319, 320, 353, 443, 530, 541, 610
İsviçre 2, 56, 194, 197, 199-201, 203-207, 210, 213, 215, 217-219, 222, 230, 235, 252, 256-258, 271, 280, 298, 312, 319, 321, 322, 427, 428, 431, 441, 519, 522, 711
İşgücü 41, 56, 69, 72, 74, 89, 93, 101, 103, 109, 110, 112, 119-122, 126, 129, 131-134, 137, 138, 141-144, 155, 159-161, 165, 167-170, 182, 183, 187, 188, 192, 193, 203, 208, 224, 231, 233, 236, 238-241, 243-245, 250-257, 259-261, 263-267, 274, 275, 281, 297, 298, 302, 310, 311, 326, 328-331, 335, 337-339, 344, 348, 357, 360, 361, 365, 368-370, 372, 373, 376, 377, 382-385, 388, 389, 391-393, 396, 397, 401, 403, 405, 408, 411, 414-425, 442, 450, 454, 462, 472, 478, 480, 483-486, 488, 493, 494, 496, 501, 505, 515, 516, 523, 525, 527-529, 531, 532, 534, 536, 537, 542, 544, 545, 548-551, 554-556, 568, 569, 577, 581, 583, 586, 620, 629, 666, 754, 766
İtalya 52-58, 70, 200, 204, 206, 213, 224, 225, 378, 427, 439, 469, 524, 609, 711

–J–

Jamaika 73, 95, 135, 147, 367
Japonya 17, 21, 22, 37, 40, 45, 49, 193, 202, 218, 219, 265, 312, 323, 379, 380, 398, 399, 433, 460, 461, 464, 465, 469, 479, 481, 508, 513, 532, 534, 535, 537-544, 546, 550-552, 554-558, 593, 711, 719, 757
Java 37, 44, 45, 229, 230

–K–

Kafkaslar 354, 379, 466
Kahire 39, 45, 147, 190, 204, 235, 237, 322, 454, 530, 547, 591-593, 664, 729, 738, 768
Kalküta 61, 64, 100, 213, 235, 236, 281, 283, 319, 340, 351, 379, 402, 440, 442, 606, 609, 615, 616, 625, 643, 646, 657, 676, 684, 693, 698, 699, 701, 702, 710, 724, 731-737, 769
Kanada 358, 711, 713
Kapitalizm 2, 10, 12, 15-19, 22, 23, 24, 58, 68-70, 84, 88-90, 92, 93, 95, 96, 98-103, 108, 110-112, 115, 118-126, 129, 132, 137, 139, 140, 144, 146, 157, 168, 170, 174, 185, 192-195, 202, 213, 218-221, 226, 227, 230-233, 236-238, 240-244, 251, 252, 254, 257, 261, 271, 274, 275, 277, 284-286, 297, 303, 317, 328, 329, 331, 332, 334, 338,

339, 344, 349, 360, 372, 382, 401, 416, 420-426, 428, 449, 458, 464, 468, 482, 484, 505, 507, 508, 512-514, 522, 523, 527, 531, 532, 540, 542, 558, 559, 569, 573, 577, 580, 581, 586-589, 594, 597, 599, 610, 620, 628, 632
Kara Orman 197, 198, 204, 241, 256, 257, 271, 281, 449, 450, 563, 573, 652
Karayipler 32, 34, 61, 67, 80, 91, 94, 98, 130, 134-140, 144, 145, 173, 366, 504, 630
Kıbrıs 149, 379
Kimya sanayii 513
Konfederasyon (Güneyliler) 338, 339, 344, 356-358, 360, 361, 369, 375, 527, 704
Kore 41, 379, 423, 458-463, 478, 565, 605, 651, 713, 726, 739, 764, 768, 773
Korumacılık 81, 104, 224-227, 230, 232, 239, 241, 533, 537, 542, 559, 568
Kölelik 16, 17, 19, 21, 22, 68-70, 88, 98, 121, 128, 129, 137, 138, 140, 141, 144-147, 151, 153, 154, 160-164, 167, 168, 170-172, 174, 176-178, 184, 188, 189, 191-193, 209, 233, 239, 240, 242, 244, 252, 254, 267, 275, 277, 285, 294, 302, 308, 311, 327-331, 335-338, 350, 352, 355, 356, 361, 363, 365, 367, 370-372, 379, 380, 383-391, 393, 394, 398, 401, 425-427, 463, 464, 470, 500, 504, 525, 529, 530, 535, 537, 586, 588, 589, 597, 621, 628, 632, 635, 641, 650
Kömür 8, 19, 115, 239, 264, 331, 479
Küreselleşme 16, 19, 23, 90, 129, 276, 298, 312, 381, 382, 422, 424, 439, 488, 505, 584, 674

–L–

Le Havre 9, 143, 147, 212, 280, 284, 285, 292, 293, 298, 299, 302, 307, 316, 317, 322, 326, 356, 364, 365, 378, 424, 428, 435, 681
Liverpool 10, 21, 38, 53, 71, 73, 88, 95, 97, 99, 112, 114, 130, 134, 142, 143, 145, 146, 148, 152, 162, 171, 185, 204, 219, 276-283, 285, 287-289, 291-302, 305, 307, 308, 314-316, 318, 319, 322, 323, 335, 339, 342, 343, 345, 354, 356, 357, 362, 365, 368, 372, 373, 376, 378, 403, 424, 428, 430, 433, 435, 436, 438, 453, 494, 570-572, 578, 579, 581, 582, 592, 593, 596, 614, 627, 633-635, 637, 639, 642-644, 658, 665, 671, 674-679, 681-689, 694-698, 700, 703-705, 707-710, 715, 726, 732, 733, 761, 774
Luddistler 271, 272

–M–

Madras 62, 64, 147, 180, 379, 445, 508, 626, 647, 734, 735
Marx, Karl 336, 645, 692, 734
Mayalar 32, 33, 40, 242
Meksika Devrimi 458, 532

Milliyetçilik 23, 176, 226, 458, 534, 538, 540, 547, 548, 557, 560-566, 577
Moskova 207, 340, 342, 354, 379, 466, 485, 488, 506, 654-656, 667, 670-672, 691, 694, 740-742, 750, 756, 759, 761
Mülkiyet 16, 17, 69, 77, 119, 120, 138, 160, 167, 176, 178, 184, 187, 189, 231, 287, 308, 346, 381, 386, 387, 405, 406, 408-411, 435, 452, 464, 475, 490, 530, 531, 533, 557, 558, 567, 580, 581

–O-Ö–

Orta Amerika 20, 30, 32, 33, 35, 40, 43, 44, 48, 167
Ortadoğu 28, 36, 52, 55, 65, 235, 354
Ortakçılık 390, 391, 393-395, 398, 410, 411, 417, 418, 487, 494, 507, 529
Osmanlı İmparatorluğu 22, 41, 45, 47, 48, 57, 65, 73, 83, 130-132, 138, 141, 143, 148, 149, 155, 159, 167, 169, 213, 219, 227, 237, 311, 320, 352, 379, 410, 441, 448, 449, 463, 473, 474, 530, 615, 763
Owen, Roger 191, 595, 650, 651, 653, 664, 675, 690, 702, 737, 738, 745, 763, 768
Özbekistan 572, 576-578, 585, 742, 775, 777

–P–

Pakistan 30, 31, 572, 574, 577, 775
Pamuk ihracatı 57, 73, 74, 86, 116, 117, 118, 131, 133-135, 140, 141, 143, 144, 148, 151, 154, 163, 173, 178, 180, 181, 185, 186, 191, 213, 214, 237, 241, 280, 284, 286, 296, 298, 299, 302, 306, 307, 309, 320, 326, 334, 339, 340, 352-354, 361, 377, 382, 399, 400, 404, 407, 410, 422, 424, 428, 430, 451, 452, 454, 456, 461, 466, 472, 474, 479, 482, 485, 489, 496-499, 510-512, 525, 542, 543, 568, 719, 723, 754
Pamuk ithalatı 53, 66, 73, 75, 81-83, 132, 135, 144, 145, 175, 212, 224-227, 229, 236, 237, 284, 288, 293-295, 297-300, 302, 304, 328, 340-342, 348, 362, 377, 438, 441, 460-462, 467, 468, 474, 479, 496, 510, 524, 526, 532, 533, 535, 542, 543, 545, 740, 765
Papua Yeni Gine 218
Portekiz 61, 62, 65-67, 75, 140, 213, 238, 378, 469, 471, 475, 482, 530, 711

–R–

Red River Savaşı 477
Rekabet 59, 64-66, 74-76, 81, 84, 86, 87, 98, 102, 103, 107, 117, 132, 141, 143, 144, 155, 160, 163, 169, 170, 172, 176, 185, 187, 189, 193, 201, 212, 215, 218, 219, 221, 222, 224, 225, 229, 231-233, 235, 238, 239, 242, 256, 258, 278, 281, 299, 300, 310, 315, 328, 422, 424, 430, 441-443, 445, 456, 479, 481, 498,

505, 514, 522-524, 537, 542, 545, 547, 550, 555, 557, 565, 572, 584, 585
Ren Nehri 197, 208, 224
Rio Grande 27, 33, 38, 603
Rothschild'ler 213, 296, 307, 320, 321, 407, 687
Rusya 100, 199-201, 203-205, 207, 210, 211, 221, 224, 225, 227, 252, 258, 266, 267, 335, 358, 379, 413, 466-469, 474, 478, 485, 505, 513, 519, 530, 541, 555, 566, 569, 660, 667, 671, 691, 708, 711, 714, 740, 741, 759, 776

–S-Ş–

Sahra Çölü 9, 35, 47
Said Paşa 352
Sanayi Devrimi 13, 14, 16, 43, 49, 60, 90, 92, 95-97, 100-102, 115, 118, 124, 125, 139, 142, 143, 161, 168, 192, 195, 198, 216, 233, 234, 241, 251, 262, 269, 311, 372, 523, 552, 577, 599, 622
Sanayisizleşme 18, 21, 225, 241, 277, 426, 439, 445, 449, 499, 533, 551, 587
Selanik 73, 130-132, 147, 204, 213, 614
Sevilla 38, 51
Sovyetler Birliği 10, 506, 507, 569, 581, 756
Sömürgecilik karşıtlığı 458, 481, 534, 548, 558, 561, 567, 738
St. Petersburg 263, 354, 379, 485, 487, 505, 519, 541, 740, 741
Sumter Kalesi 333, 338, 345, 364
Süveyş Kanalı 379, 403
Şanghay 192, 326, 435, 553-555, 557-559

–T–

Tahıl 40, 133, 186, 234, 347, 410, 417, 451, 454-457
Tarım 7, 11, 17, 23, 25, 28, 41, 49, 51, 68, 72, 89, 118, 129, 138, 141, 142, 156, 159, 161, 167-170, 178, 180-182, 184, 189, 198, 209, 236, 239, 240, 257, 258, 260, 264, 279, 280, 298, 304, 328, 330, 334, 347, 351, 362, 365, 366, 368, 369, 372, 381-384, 388, 390, 397, 404-406, 411, 413, 417-420, 423, 439, 445-449, 453, 454, 456, 457, 459-461, 464, 465, 467, 472-474, 476, 478, 480, 482-485, 487, 488, 490, 492, 494, 497, 501, 506-508, 535, 537, 579-581, 590, 737
Telgraf 315, 316, 392, 403, 426, 430, 433, 435, 455, 720
Tuna (ırmak) 56
Türkistan 36, 39, 379, 468, 487, 488, 708, 741, 742, 750, 756
Türkiye 46, 572, 574

–U–

Uganda 379, 493, 508, 749
Uzakdoğu 62, 222, 422, 526, 555

–V–

Venedik 38, 52, 53, 56, 57, 70, 83, 130, 147

Veracruz 32, 38, 40, 271, 311, 551, 602, 712
Vietnam 44, 158, 572, 574, 578
Viyana 378, 423, 506

–W–

Washington 22, 147, 330, 344, 359, 362, 364, 369, 378, 383, 385, 398, 490, 541, 579, 600, 601, 603, 609, 620, 633, 634, 636-640, 654, 660, 661, 666, 667, 691, 696, 697, 701, 705, 706, 709, 710, 713-715, 718, 723, 737, 739, 746, 750-752, 756, 761, 762, 764, 770, 772, 777
Watt, James 106, 761

–Y–

Yangtze Irmağı 37, 43
Yuan Hanedanı (Çin) 37
Yunanistan 430, 585
Yün 13, 28, 31, 36, 50-52, 56, 59, 71, 72, 81-83, 84, 91, 107, 115, 117, 127, 130, 142, 144, 184, 203, 342, 357, 613

–Z–

Zollverein 224, 227, 341

GÖRSEL REFERANSLAR

7 Harvard Art Museum.
25 Bodleian Library, Oxford.
51 John Mandeville, *The Travels of John Mandeville* (c. 1356).
54 Wolfgang von Stromer, *Die Gründung der Baumwollindustrie in Mitteleuropa* [Stuttgart: Hiersemann, 1978], 66.
58 British Library Online Gallery, Asia, Pacific and Africa Collections.
75 © Sven Beckert, şu kaynaktan alınan verilere göre: Alfred P. Wadsworth ve Julia De Lacy Mann, *The Cotton Trade and Industrial Lancashire, 1600-1780* (Manchester: Manchester University Press, 1931), s. 520-21, Appendix G.
93 Edward Baines, *History of the Cotton Manufacture in Great Britain* (London: H. Fisher, R. Fisher and P. Jackson, 1835), 211.
96 © Sven Beckert.
99 National Trust, Quarry Bank Mill Archive, Styal, UK izniyle.
111 Wang Chen, *Nong Shu* (Shandong [1313] 1530), ch. 20, 17ab.
116 © Sven Beckert, şu kaynaktaki Tablo X ve XI'deki rakamlara dayanarak: Elizabeth Boody Schumpeter ve T. S. Ashton, *English Overseas Trade Statistics, 1697-1808* (Oxford: Clarendon Press, 1960), 29-34.
127 Library of Congress, Rare Book and Special Collections Division, Washington, D.C.
136 © Sven Beckert, bölüm 4, not 15'te belirtilen verilere dayanarak.
139 Library of Congress, Washington, D.C.
146 *American Cotton Planter* 1 [November 1853].
154 © Sven Beckert, şu kaynaktaki verilere dayanarak: Stuart W. Bruchey, *Cotton and the Growth of the American Economy, 1790-1860: Sources and Readings* (New York: Harcourt, Brace & World, 1967), Table C.
156 © Sven Beckert, şu kaynaktaki verilere dayanarak: *Historical Statistics of the United States, Colonial Times to 1970*, vol. 1 (Washington, D.C.: U.S. Department of Commerce, 1975), 517f.

162 © Jupiterimages.
165 Henry Koster, *Travels in Brazil* (London: Longman, Hurst, Rees, Orme and Brown, 1816).
169 Thomas Affleck, *Southern Rural Almanac and Plantation and Garden Calendar for 1854* (Washington, D.C.: Adams Co., 1854), 2.
171 © Sven Beckert, şu kaynaktaki verilere dayanarak: John A. Todd, *The World's Cotton Crops, Section F, Prices* (London: A. & C. Black, 1915), 429-32.
174 © Sven Beckert, şu kaynaktaki verilere dayanarak: Levi Woodbury, *Woodbury's Tables and Notes on the Cultivation, Manufacture and Foreign Trade of Cotton* (Washington, D.C.: U.S. Department of the Treasury, 1836), Chart D, 24f.
175 © Sven Beckert, şu kaynaktaki verilere dayanarak: Thomas Ellison, *The Cotton Trade of Great Britain* (London: Effingham Wilson, 1886), 86.
191 © Sven Beckert, şu kaynaktaki verilere dayanarak: Roger Owen, *Cotton and the Egyptian Economy : A Study in Trade and Development* (Oxford: Clarendon Press, 1969), 34, 45, 73.
195 J. Pedraglio, Establissement Dollfus et Bieg et. Cie, Lithographie (1850), Bibliotheque de Mulhouse.
201 © Sven Beckert, şu kaynaktaki verilere dayanarak: Michel Hau, *L' industrialization de l'Alsace, 1803-1939* (Strasbourg: Association des Publications près les Universités de Strasbourg, 1987), 461.
211 Camille Schlumberger, 1819, Portraits mulhousiens de la fin du XVIe siècle au commencement du XIXe siècle.
211 National Institute of Historical Studies of the Revolutions of Mexico.
214 John Rylands Collection.
228 Caroline Hövemeyer, 1889, Heimatmuseum Reutlingen.
228 Colección Estéban de Antuñano Cortina.
228 John Lossing, *A History of the United States: For Families and Libraries* (1859), 369.
234 Auguste Couder, tuval üzerine yağlıboya, 1841, Palace of Versailles, France.
245 © Hulton Archive/Getty Images.
256 Dover Public Library.
259-260 © Sven Beckert, şu kaynaktaki verilere dayanarak: Payroll Account Books, 1823-1824, Dover Manufacturing Company, Dover, New Hampshire, Cocheco Manufacturing Company Papers, Baker Library, Harvard Business School, Cambridge, MA.
262 © Sven Beckert, şu kaynaktaki verilere dayanarak: McConnel and Kennedy Papers, MCK/4/51, John Rylands Library, Manchester.

264 Roy Westall, *Wilmslow and Alderley Edge: A Pictorial History* (Shopwyke Manor Bank, UK: Phillimore, 1994).

276 Library of Congress, Washington, D.C.

280 Franklin Elmore Papers, Box 4, Library of Congress, Washington, D.C.

300 *Dictionnaire biographique comprenant la liste et les biographies des notabilités du Département de la Seine- Inferieure*, 1892.

300 Georges Dubosc, *La Guerre de 1870-71 en Normandie*, 1905.

322 © Kanton Zurich.

333 *Punch, or the London Charivari*, November 16, 1861.

353 © Sven Beckert, şu kaynaktaki verilere dayanarak: Government of India, *Annual Statement of the Trade and Navigation of British India and Foreign* Countries (Calcutta: Office of Superindendent of Printing, 1872, 1876), vol. 5 and vol. 9; Roger Owen, *Cotton and the Egyptian Economy: A Study in Trade and Development* (Oxford: Clarendon Press, 1969), 90; Estatísticas *históricas do Brasil: Séries econômicas, demográfi cas e sociais de 1550 a 1988* (Rio de Janeiro: Fundação Instituto Brasileiro de Geogralica e Estatística, 1990), 346.

355 École Nationale des Ponts et Chaussées, Paris, Folio 10975.

357 Library of Congress Prints and Photographs Division, Washington, D.C.

359 Library of Congress Prints and Photographs Division, Washington, D.C.

375 Volkart Brothers Archive.

381 © Sven Beckert, şu kaynaktaki verilere dayanarak: Sven Beckert, "Emancipation and Empire: Reconstructing the Worldwide Web of Cotton Production in the Age of the American Civil War", *American Historical Review* 109 (5), 1437.

393 State Library of Louisiana.

396 Lewis Hines.

397 Mississippi Department of Archives & History, Jackson, MS.

420 Archivo de la Casa Guillermo Purcell, Casa Purcell, San Pedro de las Colonias, Coahuila, Mexico.

425 © Volkart Brothers Archive.

429 © Volkart Brothers Archive.

431 Walter H. Rambousek, Armin Vogt and Hans R. Volkart, *Volkart: Die Geschichte einer Welthandelsfirma* (Frankfurt am Main: Insel Verlag, 1990), 81.

433 Dimitri J. Zerbini, *Histoire d'un enterprise industrielle: The Kafr- El-Zayat Cotton Company, 1894-1956* (Alexandria: Sociéte de Publications Égyptienne, 1956).
436 Greater Manchester County Record Office, Manchester, B/10/10/3/719.
437 Museum of the City of New York.
441 © Sven Beckert, bölüm 11, not 19'daki verilere dayanarak.
443 Papers of B & S Astardjan, Manchester County Record-Office, Manchester, UK.
444 © Volkart Brothers Archive.
446 © Sven Beckert, bölüm 11, not 19'daki verilere dayanarak.
447 Rylands and Sons Archive, John Rylands Library, Manchester.
456 George Lambert, *India, the horror- stricken empire: containing a full account of the famine, plague and earthquake of 1896-7, including a complete narration of the relief work through the Home and Foreign Relief Commission* (Elkhart, IN.: Mennonite Pub. Co., 1898), 51.
459 Kolonial- Wirtschaftliches Kommittee, "Baumwoll- Expedition nach Togo, Bericht, 1901", aus *Beihefte zum Tropenpfl anzer* 3, 2 (1902), 338.
462 Annual Report on Reforms and Progress in Chosen (Korea), 1912-13, derleyen Government-General of Chosen, Seoul, December 1914, Illustration 15, opp. 154.
471 Imago Mundi, *Dictionnaire biographique*, "Faidherbe".
486 S. Ponjatovskij, *Opyt Izucenija Chlopkovodstva v Turkestane i Zakaspijskoj Oblasti* (Saint Petersburg: Tipografi ja V.Y. Kirš'auma, 1913).
496 Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde, R 1001, file 8223.
498 A. Vogt tarafından çekilmiş fotoğraf, Universitätsbibliothek Frankfurt, Deutsche Kolonialgesellschaft/ Bildarchiv, Nr. 101, 3-3501017.
507 E. M. Mirzoev, "Agriculture", poster, 1937, International Institute of Social History, Amsterdam, Hollanda.
509 Arno S. Pearse, *Brazilian Cotton: Being the Report of the Journey of the International Cotton Mission* (Manchester: International Federation of Master Cotton Spinners' & Manufacturers' Associations, 1921).
514 © Sven Beckert, şu kaynaktaki verilere dayanarak: "World's Consumption of All Kinds of Cotton", Statistics of World Consumption of Cotton, 1910-1931, MD 230/44, Papers of John A. Todd, Liverpool içinde, Records Office, Liverpool.
518 The Spinner Photographic Collection.
531 Lewis Hine.
532 © Armada Business Park.
534 Library of Congress, Washington, D.C.

536 © Sven Beckert, şu kaynaktaki verilere dayanarak: Stephen Haber, ed., *How Latin America Fell Behind: Essays on the Economic Histories of Brazil and Mexico, 1800-1914* (Palo Alto, CA: Stanford University Press: 1997), 162.

540 Kinsei Meishi Shashin, vol.2 (1934-35), National Diet Library, Tokyo, Japan.

546 © Sven Beckert, şu kaynaktaki verilere dayanarak: Hikotaro Nishi, *Die Baumwollspinnerei in Japan* (Tübingen: Verlag der H. Laupp'schen Buchhandlung, 1911), 55; The Department of Finance, *1912: Annual Return of the Foreign Trade of the Empire of Japan* (Tokyo: Insetsu Kyoku, ty), 554; The Department of Finance, *1915: Annual Return of the Foreign Trade of the Empire of Japan*, part 1 (Tokyo: Insetsu Kyoku, ty), 448; The Department of Finance, *1917: Annual Return of the Foreign Trade of the Empire of Japan*, part 1 (Tokyo: Insetsu Kyoku, ty), 449; Hikotaro Nishi, *Die Baumwollspinnerei in Japan* (Tübingen: Verlag der H. Laupp'schen Buchhandlung, 1911), 84; The Department of Finance, 1895, *Annual Return of the Foreign Trade of the Empire of Japan* (Tokyo: Insetsu Kyoku, ty), 296; The Department of Finance, *December 1902: Monthly Return of the Foreign Trade of the Empire of Japan* (Tokyo: Insetsu Kyoku, ty), 65; Toyo Keizai Shinposha, ed., *Foreign Trade of Japan: A Statistical Survey* (Tokyo: 1935; 1975), 229-30, 49.

557 © Sven Beckert, şu kaynaktaki verilere dayanarak: Ownership of Spindles in Chinese Cotton Production; Peter Duus, "Zaikabo: Japanese Cotton Mills in China", Michael Smitka, ed., *The Textile Industry and the Rise of the Japanese Economy* (New York: Garland, 1998) içinde, 82 ve sonrası.

562 Photo by Vithalbhai Jhaveri at GandhiServe, 1925.

564 © *Times of India.*

568 *Bombay Industries: The Cotton Mills: A Review of the Progress of the Textile Industry in Bombay from 1850 to 1926 and the Present Constitution, Management and Financial Position of the Spinning and Weaving Factories* (Bombay: Indian Textile Journal, 1927), 487.

570 © Reuters.

575 © Noah Beckert.

577 © Sven Beckert, şu kaynaktaki verilere dayanarak: indexmundi.com/agriculture/?- commodity=cotton&graph =production, U.S. Department of Agriculture.

582 Institute for Social History.

Pamuk o kadar yaygın ve o kadar önemli bir nesne ki, onun dünya ve kapitalizm tarihinin başrol oyuncularından biri olduğunu ilk bakışta algılamak çok zor.

Milyonlarca insanın geçim kaynağı olan pamuk 1000–1900 yılları arasında dünyada imalat sanayiinin en önemli girdisi oldu. Onun sayesinde servetler birikti, imparatorluklar genişledi, milyonlarca işçi fabrikalarda çalışmaya sürüklendi ve bazı devletler çok büyük güç kazandı.

Sven Beckert'in bu yeni olağanüstü kitabı pamuğun dünyanın biçimlenmesinde oynadığı büyük rolün tarihini yazıyor. Pamuk yüzyıllarca Hindistan'ın refah kaynağı oldu. Britanya ve Avrupa'da Sanayi Devrimi'nin kalbinde yer aldı. Amerika'da köleliği hortlattı ve modernize etti. Küresel ekonominin merkezine yerleşti, inanılmaz zenginlikler ve daha önce eşi benzeri görülmemiş eşitsizlikler yarattı. Pamuk yetiştiriciliği ve işleyiciliği bugün bile muazzam bir iştir: Geçen sene üretilmiş olan pamuk balyaları üst üste dizilse 64.000 km yüksekliğe ulaşır.

Pamuk İmparatorluğu hepimizin yakından tanıdığı bir ürünün geçmişini araştırarak kapitalizmin küresel tarihini ortaya koyuyor. Hem sürükleyici bir anlatım hem de modern dünyanın nasıl ortaya çıktığına ilişkin bir vaka incelemesi okuyacaksınız.

"Mükemmel...
Dudak uçuklatacak kadar başarılı."

— The New York Times

internet satış:
saykitap.com

55 TL

ISBN 978-605-02-0647-0

SAY YAYINLARI

sayyayincilik.com
facebook.com/sayyayinlari
twitter.com/sayyayinlari
instagram.com/sayyayincilik